E-ISSN: 2651-3188

TÜRKİYAT MECMUASI
JOURNAL OF TURKOLOGY

Cilt | Volume 35 • Sayı | Issue 1
Yıl | Year 2025

İSTANBUL UNIVERSITY PRESS

E-ISSN: 2651-3188

İstanbul Üniversitesi
Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü

Türkiyat Mecmuası
Journal of Turkology

Cilt/Volume 35 • Sayı/Issue 1 • Yıl/Year 2025

İSTANBUL UNIVERSITY PRESS

Dizinler
Indexing & Abstracting

SCOPUS
TÜBİTAK-ULAKBİM TR Index
DOAJ
MLA International Bibliography
EBSCO (Academic Search Complete)
SOBIAD
Gale Cengage
Ulrichsweb

Kurucu
Founder
Ord. Prof. Mehmed Fuad KÖPRÜLÜ

Sahibi
Owner
Prof. Dr. Ayşe Zişan FURAT
İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
Istanbul University, Research Institute of Turkology, Istanbul, Turkiye

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Responsible Manager
Prof. Dr. Ayşe Zişan FURAT
İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
Istanbul University, Istanbul, Turkiye

Yazışma
Correspondence
İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
Istanbul University, Research Institute of Turkology, Istanbul, Turkiye
Balabanağa Mahallesi, Kimyager Derviş Paşa Sokak, No. 06, 34080, Vezneciler, Fatih, İstanbul, Türkiye
+90 (212) 440 00 00 / 16108
turkology@istanbul.edu.tr
https://iuturkiyat.istanbul.edu.tr/

Yayıncı
Publisher
İstanbul Üniversitesi Yayınevi
Istanbul Universtiy Press
İstanbul Üniversitesi Merkez Kampüsü, 34452 Beyazıt/Fatih, İstanbul, Türkiye
+90 (212) 440 00 00
iupress@istanbul.edu.tr
https://iupress.istanbul.edu.tr/

Yayın Türü
Publication Type
Yaygın Süreli
Periodical

Dergide yer alan yazılardan ve aktarılan görüşlerden yazarlar sorumludur.
Authors bear responsibility for the content of their published articles.

Yayın dili Türkiye Türkçesi, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan Türkçeleri, Tatar ve Gagavuz Türkçeleri, Fransızca, Rusça, Almanca ve İngilizcedir.
The publication languages of the journal are Turkiye Turkish, Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan and Turkmenistan Turkish, Tatar and Gagauz Turkish, French, Russian, German and English.

Haziran ve Aralık aylarında, yılda iki sayı olarak yayımlanan uluslararası, hakemli, açık erişimli ve bilimsel bir dergidir.
This is a scholarly, international, peer-reviewed and open-access journal published biannually in June and December.

Dergi Yazı Kurulu
Editorial Management

Baş Editorler
Editors-in-Chief

Doç. Dr. Emine TEMEL ALEMDAR
İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
ahmetustuner@istanbul.edu.tr

Baş Editor Yardımcısı
Co-editor-in-Chief

Doç. Dr. Harun TUNCER
İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, Türkiye

Misafir Editör
Guest Editor

Doç. Dr. Esra ÖZSÜER
İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
esra.ozsuer@istanbul.edu.tr

Alan Editörleri
Section Editors

Doç. Dr. Kadriye Figen VARDAR
İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
kfvardar@istanbul.edu.tr

Doç. Dr. Mehmet Sait TÜRKHAN
İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
saitmehmet@gmail.com

Doç. Dr. Mehmet Yalçın YILMAZ
İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
myyilmaz@istanbul.edu.tr

Etik Editörü
Ethics Editor

Prof. Dr. Ömer KUL
İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
omer.kul@istanbul.edu.tr

Editoryal Asistanlar
Editorial Assistants

Arş. Gör. Dilara AYDIN
İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
dilara.aydin@istanbul.edu.tr

Dil Editörleri
Language Editors

Öğr. Gör. Kasım TURGUT
İstanbul Gelişim Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
kasimmturgutt@gmail.com

Dr. Burcu YILMAZ
İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
burcuu-yilmazz@hotmail.com

Kerim Can KIRAÇ
Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
kerimcankirac@gmail.com

Alphan ŞATIR
İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
alphansatir@gmail.com

Yayın Kurulu
Editorial Board Members

Prof. Dr. Abdülkadir EMEKSİZ — *İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye*
abdulkadiremeksiz@gmail.com

Prof. Dr. Adnan KADRİÇ — *Saraybosna Üniversitesi, Saraybosna, Bosna Hersek*
adkadric@gmail.com

Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL — *Yeditepe Üniversitesi, İstanbul, Türkiye*
ahmet.tasagıl@yeditepe.edu.tr

Prof. Dr. Ali AKYILDIZ — *İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, İstanbul, Türkiye*
aakyildiz@29mayis.edu.tr

Prof. Dr. Erden KAJHYBEK — *Kazakistan Eğitim ve Bilim Bakanlığı, Astana, Kazakistan*
kazhybek@gmail.com

Prof. Dr. Éva Á. CSATÓ — *Uppsala Üniversitesi, Uppsala, İsveç*
eva.csato@lingfil.uu.se

Prof. Dr. Fatma ÜREKLİ — *Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul, Türkiye*
furekli@gmail.com

Prof. Dr. Fikret TURAN — *İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye*
fikret.turan@istanbul.edu.tr

Prof. Dr. Gülden SAĞOL YÜKSEKKAYA — *Marmara Üniversitesi, İstanbul, Türkiye*
guldensagol@marmara.edu.tr

Prof. Dr. Hatice TÖREN — *İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye*
htoren@istanbul.edu.tr

Prof. Dr. İbrahim ÇEŞMELİ — *İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye*
cesmeli@istanbul.edu.tr

Prof. Dr. İdris BOSTAN — *İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye*
idbos@istanbul.edu.tr

Prof. Dr. İlyas KEMALOĞLU — *Marmara Üniversitesi, İstanbul, Türkiye*
ilyas.kemaloglu@marmara.edu.tr

Prof. Dr. Jin NODA — *Tokyo Yabancı Araştırmaları Üniversitesi, Tokyo, Japonya*
nodajin@aa.tufs.ac.jp

Prof. Dr. Juliboy ELTAZAROV — *Semerkant Devlet Üniversitesi, Semerkand, Özbekistan*
juliboy2@gmail.com

Prof. Dr. Mehmet Fatih KÖKSAL — *İstanbul Kültür Üniversitesi, İstanbul, Türkiye*
m.koksal@iku.edu.tr

Prof. Dr. Namık Sinan TURAN — *İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye*
nsturan@istanbul.edu.tr

Prof. Dr. Nurullah ÇETİN — *Ankara Üniversitesi, Ankara, Türkiye*
ncetin@hurnanity.ankara.edu.tr

Prof. Dr. Orlin SABEV — *Bulgar Bilimler Akademisi, Sofya, Bulgaristan*
orsa@mail.bg

Prof. Dr. Tsend BATTULGA — *Moğolistan Devlet Üniversitesi, Ulanbator, Moğolistan*
battulgatsend976@gmail.com

Prof. Dr. Vagif SULTANLI — *Bakü Devlet Üniversitesi, Bakü, Azerbaycan*
vagifsultanli@yahoo.com

Doç. Dr. Benedek PERI *Eötvös Lorand Üniversitesi, Budapeşte, Macaristan*
peri.benedek@btk.el te.hu

Doç. Dr. Darya JIGULSKAYA *Rus Bilimler Akademisi, Moskova, Rusya*
dvzhigulskaya@gmail.com

Doç. Dr. Nikolay TELITSIN *St. Petersburg Üniversitesi, St. Petersburg, Rusya*
n.telitsin@spbu.ru

Doç. Dr. Piotr NYKIEL *Jagiellonian Üniversitesi, Krakov, Polonya*
piotr.nykiel@uj.edu.pl

Dr. Dubravka MLINARIC *Göç ve Etnik Çalışmalar Enstitüsü, Zagreb, Hırvatistan*
dubravka.mlinaric@imin.hr

Danışma Kurulu
Advisory Board

Prof. Dr. A. Azmi BİLGİN	*Haliç Üniversitesi, İstanbul, Türkiye* aazmibilgin@gmail.com
Prof. Dr. Ablet KAMALOV	*Turan Üniversitesi, Almatı, Kazakistan* a.kamalov@turanedu.tr
Prof. Dr Alfina SIBGATULLINA	*Rus Bilimler Akademisi, Moskova, Rusya* alfina2003@yandex.ru
Prof. Dr. Alfiya Shavketovna YUSUPOVA	*Kazan Federal Üniversitesi, Kazan, Rusya* alyusupova@yandex.ru
Prof. Dr. Arif BİLGİN	*Sakarya Üniversitesi, Sakarya, Türkiye* abilgin@sakarya.edu.tr
Prof. Dr. Diliara Mirkasymovna USMANOVA	*Kazan Federal Üniversitesi, Kazan, Rusya* dusmanova2000@mail.ru
Prof. Dr. Feridun Mustafa EMECEN	*İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, İstanbul, Türkiye* femecen@29mayis.edu.tr
Prof. Dr. Gerald MCLEAN	*Exeter Üniversitesi, Exeter, İngiltere* macindetroit@hotmail.com
Prof. Dr. Günsel RENDA	*Koç Üniversitesi, İstanbul, Türkiye* grenda@ku.edu.tr
Prof. Dr. Hayati DEVELİ	*İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye* develi@istanbul.edu.tr
Prof. Dr. Henryk JANKOWSKI	*Adam Mickiewicz Üniversitesi, Poznan, Polonya* henryk.jankowski@amu.edu.pl
Prof. Dr. İsmail COŞKUN	*İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye* ismail.coskun@istanbul.edu.tr
Prof. Dr. Julian RENTZSCH	*Mainz Johannes Gutenberg Üniversitesi, Mainz, Almanya* rentzsch@uni-mainz.de
Prof. Dr. Kazuaki SAWAI	*Kansai Üniversitesi, Osaka, Japonya* sawaikazuaki@hotmail.com
Prof. Dr. Kemal YAVUZ	*Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul, Türkiye* kyavuz@fsm.edu.tr
Prof. Dr. Leyla KARAHAN	*TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Ankara, Türkiye* lkarahan@etu.edu.tr
Prof. Dr. Mahmut AK	*İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye* mak@istanbul.edu.tr
Prof. Dr. Marek STACHOWSKI	*Jagiellonian Üniversitesi, Krakov, Polonya* stachowski.marek@gmail.com
Prof. Dr. Marta ANDRIC	*Zagreb Üniversitesi, Zagreb, Hırvatistan* nartaandric@yahoo.com
Prof. Dr. Mehmet HACISALİHOĞLU	*Münih Ludwig Maximilian Üniversitesi, Münih, Almanya* m.hacisalihoglu@lmu.de
Prof. Dr. Mehmet ÖZ	*Hacettepe Üniversitesi, Ankara, Türkiye* mehoz@hacettepe.edu.tr

Prof. Dr. Musa DUMAN *Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul, Türkiye*
rnduman@fsm.edu.tr

Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH *Erciyes Üniversitesi, Kayseri, Türkiye*
mustafargunsah@gmail.com

Prof. Dr. Mustafa BALCI *İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye*
mustafabalci@istanbul.edu.tr

Prof. Dr. Pal FODOR *Avusturya Bilimler Akademisi, Viyana, Avusturya*
fodor.pal@abtk.hu

Prof. Dr. Şükrü Haluk AKALIN *Hacettepe Üniversitesi, Ankara, Türkiye*
sukruhaluk.akalin@hacettepe.edu.tr

Prof. Dr. Tayyar SALAMOĞLU *Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi, Bakü, Azerbaycan*
tayyarsalamoglu@gmail.com

Prof. Dr. Timur KOCAOĞLU *Michigan Eyalet Üniversitesi, Michigan, ABD*
imur@msu.edu

İSTANBUL UNIVERSITY PRESS

Türkiyat Mecmuası
Journal of Turkology
Cilt/Volume 35 • Sayı/Issue: 1 • Yıl/Year: 2025

İçindekiler
Table of Contents

Tema: Geçmişten Günümüze Türk-Yunan Çalışmaları
Theme: Turkish-Greek Studies from Past to Present

Araştırma Makalesi | Research Article
Türkiye-Yunanistan İlişkilerinde "Sınır" Kavramı
The concept of the "border" in the relations between Türkiye and Greece
Fuat Aksu — 1

Araştırma Makalesi | Research Article
Türkiye'nin Yunanistan'a Bakışında 6-7 Eylül 1955 Olaylarının Etkisi
The Impact of the Events of September 6-7, 1955 on Türkiye's View of Greece
Zehra Aslan — 24

Araştırma Makalesi | Research Article
Soğuk Savaş'ın İlk Dönemlerinde Yunanistan'da Ordu-Ekonomi İlişkisi ve Kıbrıs Sorunu: General Aleksandros Papagos
The Relationship Between Armed Forces-Economy in Greece and Cyprus Problem During The Early Periods of The Cold War: General Aleksandros Papagos
Ünsal Başak — 45

Araştırma Makalesi | Research Article
Mondros'tan İşgale Kadar İzmir'de İtalya-Yunanistan Rekabeti
From Mudros to The Occupation Italy-Greece Competition in İzmir
Mevlüt Çelebi — 69

Araştırma Makalesi | Research Article
Mücadeleden İş Birliğine: Türk Yunan İlişkileri Bağlamında Bir Yunan Liderinin Yaşam Öyküsü İoannis Metaksas (1871-1941
From Struggle to Cooperation: The Life Story of A Greek Leader in The Context of Turkish-Greek Relations – Ioannis Metaxas (1871-1941)
Mert Can Erdoğan — 84

Araştırma Makalesi | Research Article
Türkiye Yunanistan Spor Faaliyetleri (1930-1950)
Türkiye Greece Sports Activities (1930-1950)
Günver Güneş — 113

Araştırma Makalesi | Research Article

Dijital Çağda Türk-Yunan İlişkilerini Yeniden Değerlendirmek: Instagram Örnekleminde Bir Analiz **143**
Re-Evaluating Turkish-Greek Relations in the Digital Age: An Analysis of Instagram
Ayşe Tuğba Kar, Uğur Gündüz

Araştırma Makalesi | Research Article

Identity and Diplomacy: The Construction of Turkish National Identity During the Population Exchange Process Under the Treaty of Lausanne **173**
Kimlik ve Diplomasi: Lozan Antlaşması ile Nüfus Mübadelesi Sürecinde Türk Ulusal Kimliğinin İnşası
Onur Gürel

Araştırma Makalesi | Research Article

Denial of Ethnic Turkish Identity, Securitization, and Freedom of Association in Contemporary Greece **196**
Etnik Türk Kimliğinin İnkari, Güvenlikleştirme ve Modern Yunanistan'da Dernekleşme Özgürlüğü
Ali Hüseyinoğlu

Araştırma Makalesi | Research Article

Rebuilding Regional Security in the Balkans on the Brink of World War II: The Example of the Salonika Agreement **223**
İkinci Dünya Savaşı Eşiğinde Balkanlar'da Bölgesel Güvenliğin Yeniden İnşası: Selanik Antlaşması Örneği
Ayşe Küçük

Araştırma Makalesi | Research Article

Eastern Mediterranean and Limits of Disaster Diplomacy in Greek-Turkish Relations **240**
Doğu Akdeniz ve Türk Yunan İlişkilerinde Afet Diplomasisinin Sınırlılıkları
Zuhal Mert Uzuner

Araştırma Makalesi | Research Article

Synthesis of Art in Greek and Turkish Cultures: A Comparative Analysis of Mycenaean and Tile Art **259**
Yunan ve Türk Kültürlerinde Sanatın Sentezi: Miken ve Çini Sanatının Karşılaştırmalı Analizi
Savaş Sarıhan, Eren Akoğlu, Ayşe Aydoğan Kaymaz

Araştırma Makalesi | Research Article

A Missed Opportunity in the Cyprus Question? The Enosis Cum Dhekelia Base Formula and the Çağlayangil-Toumbas Talks (June-December 1966) **278**
Kıbrıs Meselesi'nde Kaçırılmış Bir Fırsat Mı? Enosis'e Karşılık Dikelya Üssü ve Çağlayangil Toumbas Görüşmeleri (Haziran-Aralık 1966)
Gürham Yellice

Tema Dışı Makaleler
Other Articles

Araştırma Makalesi | Research Article

Hiçleşen Diyaloglardan İkili Mahremiyete: Sözü Nereye Yerleştirelim? **306**
From Vanishing Dialogues to Bilateral Intimacy: Where Shall We Locate the Parole?
Çağla Anılmış

İSTANBUL UNIVERSITY PRESS

Türkiyat Mecmuası
Journal of Turkology
Cilt/Volume 35 • Sayı/Issue: 1 • Yıl/Year: 2025

Araştırma Makalesi | Research Article
Azerbaycan Masallarında Devler
Giants in Azerbaijani Folktales
Tuğba Bayrakdarlar
323

Araştırma Makalesi | Research Article
Winged Expressions in Russian Linguistics and Their Reflections in Turkish
Rus Dilbiliminde Kanatlı İfadeler ve Türk Dilindeki Yansımaları Üzerine
Leyla Dalkılıç
357

Araştırma Makalesi | Research Article
Yabancılara Türkçe Öğretiminde Görünüş Kategorisinin Öğretimi
Teaching Aspectual Category in Teaching Turkish to Foreigners
Dilek Fidan, Gizem Salkım
377

Araştırma Makalesi | Research Article
A Study on The Poems of the Uzbek Poet Abduhamid Parda
Özbek Şair Abduhamid Parda'nin Şiirleri Üzerine
Veli Savaş Yelok
397

Kitap Değerlendirmesi | Book Review
"Türkçenin Grafo Fonolojisine Dair: *Grafo Fonoloji [Ses-Yazı ve Çeviri Yazı Kuramları"]*
On the Grapho Phonology of Turkish: *Grafo Fonoloji [Ses-Yazı ve Çeviri Yazı Kuramları]*
Mehmet Akif Gözitok
421

Kitap Değerlendirmesi | Book Review
Faruk Bilici'nin *"Napolyon'un Mısır'ı İşgali ve Osmanlı-Fransız Savaşı (1798-1802) Ortadoğu'nun Dönüm Noktası"* Adlı Eserinin Değerlendirmesi
Review of *"Napoleon's Occupation of Egypt and the Ottoman-French War (1798-1802) A Turning Point in the Middle East"* by Faruk Bilici
Özgür Yılmaz
427

İSTANBUL UNIVERSITY PRESS

Türkiyat Mecmuası
Journal of Turkology

Türkiyat Mecmuası
Journal of Turkology,
IUTURKIYAT 2025, 35 (1): 1–23

https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.1647990
Başvuru | Submitted 27.02.2025
Revizyon Talebi | Revision Requested 08.04.2025
Son Revizyon | Last Revision Received 18.04.2025
Kabul | Accepted 05.05.2025

Araştırma Makalesi | Research Article

Açık Erişim | Open Access

Türkiye-Yunanistan İlişkilerinde "Sınır" Kavramı

The concept of the "border" in the relations between Türkiye and Greece

Fuat Aksu [1]

[1] Yıldız Teknik Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul, Türkiye

Öz

Türkiye-Yunanistan'ın ulus-devlet inşa süreçlerinde kara ve deniz sınırlarının belirlenmesi büyük önem taşımıştır. 19. yüzyılın başından 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar süren bu dönem; savaşlar, işgaller, göçler ve nüfus mübadelesi gibi olaylarla şekillenmiştir. Lozan Barış Antlaşması (1923), bu sürecin nihai aşamasını oluşturmuş, sınırların belirlenmesinde temel prensipler belirlenmiştir. Örneğin, Meriç Nehri'nin en derin noktası sınır çizgisi olarak kabul edilmiştir. Yunanistan'a isimleri sayılarak devredilen adaların askersizleştirileceği kararlaştırılmıştır. Trakya sınırındaysa 30 km derinliğindeki topraklar karşılıklı olarak askersizleştirilmiştir. Oluşturulan komisyonlarla askersizleştirme düzenlemelerini gerçekleştirmiştir. Ayrıca (Türk-Yunan) Sınır Tespit Komisyonu, Trakya'da sınırın işaretlenmesi, olası anlaşmazlıkların çözümüyle görevlendirilmiş ve yetkilendirilmiştir. Komisyonun çalışmaları ağırlıklı olarak kara sınırlarıyla sınırlı kalmıştır. Çalışmada, Türkiye-Yunanistan kara, nehir ve deniz sınırlarının belirlenmesine odaklanılmıştır. Buna göre; kara sınırının belirlendiği, nehir sınırının 1926 Protoküyle belirlenmiş olsa da güncel sınırı yansıtmadığı, deniz egemenlik sınırlarınınsa belirlenmediği ileri sürülmektedir. 3 Kasım 1926 Atina Protokolü, sınır tespitinde temel referans olarak incelenmiştir. Protokolde, nehrin mevcut durumunun sınır belirlemede esas alınması, nehir yatağı değişse dahi sınırın değişmeyeceği ilkesi benimsenmiştir. Ayrıca, Meriç Nehri'nin Ege Denizi'ne ulaştığı nehir ağzında yan sınır için bir nirengi noktası belirlenmiştir. Lozan sonrası kurulan Sınır Tespit Komisyonu'nun çalışmaları, kara ve nehir sınırlarını kısmen düzenlese de deniz sınırları ve hava sahası konularıyla ilgilenmemiştir. Bu eksiklikler, taraflar arasında yeni düzenlemeleri gerektirmektedir.

Abstract

Determining land and maritime borders has played a pivotal role in the nation-state-building processes of Türkiye and Greece. The Treaty of Lausanne in 1923 has marked critical principles for defining borders. The treaty also mandated the demilitarization of islands ceded to Greece and established a 30-km-deep strip of land on both sides in the Thrace border region to be mutually demilitarized. Commissions were set up to implement these demilitarization arrangements, including the Turkish-Greek Border Delimitation Commission, which was responsible for marking the border in Thrace and resolving potential disputes. However, the commission's efforts were mainly confined to land borders. This study explores the determination of the land-river and sea borders between Türkiye and Greece, examining whether the maritime sovereignty borders were clearly defined and addressing any deficiencies. The Athens Protocol of November 3, 1926, emerged as a critical reference in the border delimitation process, asserting that the current state of the river should guide border determination and that the border remains unchanged even if the riverbed shifts. In conclusion, while the work of the Border Delimitation Commission established after Lausanne partially regulated land and river borders, it left maritime boundaries and airspace issues unaddressed.

Anahtar Kelimeler Türkiye-Yunanistan Sınırı · Meriç Nehri · Kara Suları · 1926 Atina Protokolü · Lozan Barış Antlaşması

Keywords Border of Türkiye-Greece · Meriç (Evros) · Territorial Waters · 1926 Athens Protocol · Lausanne Peace Treaty

Atıf | Citation: Aksu, Fuat, . "The concept of the "border" in the relations between Türkiye and Greece". *Türkiyat Mecmuası–Journal of Turkology*, 35, 1 (2025): 1-23. https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.1647990

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

© 2025. Aksu, F.

Sorumlu Yazar | Corresponding author: Fuat Aksu faksu@yildiz.edu.tr

Yazar Notu Prof. Dr. Mehmet Hacısalihoğlu’na bazı kaynaklara ulaşmamdaki yardımları için teşekkür ederim.

Author Note I would like to thank Prof. Dr. Mehmet Hacısalihoğlu for his help in accessing some resources.

Extended Summary

The determination of land and maritime borders has been of paramount importance in the nation-state building processes of Türkiye and Greece. The Treaty of Lausanne (1923) marked the final stage of this process and established the fundamental principles for the delimitation of borders. For instance, while determining the sovereignty boundaries between Türkiye and Greece, the transfer of sovereignty over islands that were still under the de facto occupation of Greece and Italy was accepted. It was further stipulated and regulated that the islands whose sovereignty was transferred would maintain a demilitarized status. Regarding land borders, two significant points stand out. The first is that the deepest point of the Meriç/Evros River (the Thalweg line) was accepted as the boundary line when delineating the border between Türkiye and Greece. Border determination commissions would demarcate this boundary after the treaty came into force. The second is the mutual demilitarization of a 30-kilometer-deep zone along the Thrace border. The demilitarization arrangements were implemented through established commissions. Additionally, the (Turkish-Greek) Border Determination Commission was tasked and authorized with marking the border in Thrace and resolving any potential disputes. However, the commission’s work was predominantly limited to land borders.

At the outset of its work, the Turkish-Greek Border Determination Commission reached a consensus on certain principles. Accordingly, in the event of a change in the riverbed, the boundary would be definitively determined on the basis of the current state of the river as depicted in the maps prepared by the commission, rather than the boundary shifting with the riverbed. Both the riverbed and the entire boundary line would be determined by triangulation points on the existing maps. The boundary would be established with the strict condition that the people on each side would have the right to use the water up to the midpoint of the riverbed from their respective shores. Regardless of the boundary drawn and defined in the maps prepared by the commission, the bordering governments’ control and authority over railway lines would extend to the midpoint of these bridges. The determined boundary line would be marked on maps and physically demarcated with boundary stones on the ground.

The Türkiye-Greece border, as accepted by the Athens Protocol on November 3, 1926, although it definitively established the sovereignty boundary, required revision and adjustment due to the structural characteristics of the river basin. Flooding issues caused by irregularities in the river flow and changes in the riverbed necessitated cooperation and joint projects between the parties. These arrangements were attempted to be implemented through newly established joint commissions.

The least contentious part of the shared borders between Türkiye and Greece is the land border in the Karaağaç region, where no significant issues have arisen. On the other hand, the main disputes concern maritime boundaries. This is because no joint work has been undertaken to address the maritime sovereignty boundaries between Türkiye and Greece. When examining the provisions related to the transfer of sovereignty in the Treaty of Lausanne, no statement is found regarding what the maritime boundary between the two countries should be. The parties need to make technical, political, and legal joint efforts to eliminate this ambiguity.

The decision to mutually demilitarize the 30-kilometer-deep zones along the borders of Türkiye, Greece, and Bulgaria is a result of the security concerns these countries have regarding each other’s identities and intentions. The transformation of the Pacte d'entente Cordiale between Türkiye and Greece into the Balkan Pact with the inclusion of Yugoslavia and Romania shortly thereafter was one of the limited efforts to preserve peace and stability before World War II. The Thessaloniki Agreement signed between Bulgaria, Greece (as the presiding country of the Balkan Pact) and Türkiye in 1938 mutually lifted demilitarization obligations.

As demonstrated in this study, the border arrangements between Türkiye and Greece, established within the framework of the principles set by the Treaty of Lausanne, pertain only to land borders. There is a need for regulation regarding maritime boundaries. The next stage concerns the airspace over land and maritime territories. Currently, there is also a conflict between Türkiye and Greece over the extent of the Greek national airspace. The relations between Türkiye and Greece are directly related to border arrangements. On the one hand, the fact that border arrangements, which represent national sovereignty and territorial integrity, have not yet been tied to a treaty status,

and on the other hand, the addition of new sovereign rights to states in international law negatively affects these states’ international relations. This study has focused on the determination of land, river, and maritime borders between Türkiye and Greece, arguing that maritime sovereignty boundaries have not been definitively established and that there are deficiencies in this regard.

Giriş

Egemen devletler arasındaki ilişkilerde devlet sınırlarının antlaşmalarla belirlenmiş olması esastır. Sınırların ana hatları antlaşmalarla belirlenmiş olsa da fiziki olarak bu sınırların işaretlenmiş olması (demarkasyonu) gerekir. Sınırların işaretlenmesi karasal sınırlar söz konusu olduğunda genellikle iki ülke temsilcilerinin katılımıyla oluşturulan sınır tespit komisyonları tarafından gerçekleştirilir. Antlaşmanın çizdiği esaslar üzerinden fiziki sınırların belirlenmesi ve işaretlenmesinde karşılaşılabilecek görüş ayrılıkları komisyonun yetkileri çerçevesinde giderilmeye çalışılır. Çözülemeyen görüş ayrılıkları söz konusu olduğunda ise durum taraflarca tutanağa geçirilerek her iki taraf arasındaki diplomatik-siyasi düzeyde ele alınır. Dolayısıyla devletler yetkili temsilcileri aracılığıyla farklı düzeylerde konuyu yeniden ele alarak üzerinde anlaştıkları bir statü kurmaya çalışırlar. Eğer anlaşma sağlanmışsa sınır tespit komisyonu uzlaşılan esasları dikkate alarak çalışmalarını sürdürür.

Komşu devletler arasında karasal sınırların işaretlenmesinde sınırın kendine has özellikleri dikkate alınarak işaretleme yapmak görece kolaydır. Ancak sınırdaş ülkeler arasında deniz sınırlarının belirlenmesi ve bunun fiziki/coğrafi olarak işaretlenmesi karasal sınırlardan farklılıklar içerir. Komşu ülkelerin birbirleriyle hem karasal hem de denizsel sınırlara sahip olması durumunda bu özgün coğrafi özelliklerin sınırların belirlenmesinde özel bir önemi vardır. Örneğin karasal sınırlar bir denize ulaşıyor ve ülkeleri yan sınır üzerinden de deniz ülkesi sınırlarını belirlemek zorunda bırakıyor olabilir. Türkiye’nin Bulgaristan, Gürcistan, Suriye ile olan kara ve deniz sınırları buna örnek gösterilebilir. Daha karmaşık olan ise Türkiye ile Yunanistan’ın yukarıdaki özelliklere ek olarak sadece yan sınırlar üzerinden değil aynı zamanda karşılıklı kıyılar üzerinden de deniz ülkesi sınırlarına sahip olmasıdır. Uluslararası Deniz Hukuku’nun ilgi alanına giren özel uygulamalar söz konusu olduğundaysa devletin deniz ülkesindeki egemenliğinin, egemen haklarının, teknik sorumluluklarının belirlenmesinde ilgili taraflar arasında çok çeşitli ve karmaşık uyuşmazlıklarla karşılaşılabilmektedir.

Bu açıdan bakıldığında Türkiye ile Yunanistan arasındaki ülkesel sınırların ahdi statüsü ve işaretlenmesi (demarkasyonu) aşamasında taraflar arasında görüş ayrılıklarının olduğu görülmektedir. İki ülke hem karasal hem de denizsel olarak sınırdaş durumdadır. Temel olarak karasal sınırlar bağlamında Türkiye ile Yunanistan arasında Lozan Barış Antlaşması ile uzlaşılan statü her iki ülke tarafından da kabul edilmektedir. Nitekim 1926 yılındaki sınır tespit komisyonunun çalışmalarıyla karasal sınırların işaretlenmesi de gerçekleştirilmiştir. 1979 yılında karasal sınırlardaki uygulamada karşılaşılan kimi sorunlar iki ülke uzmanlarının ortak çalışmalarıyla 1926 düzenlemelerine sadık kalınarak gözden geçirilmiş ve aksaklıklar giderilmiştir. Bununla birlikte Lozan Barış Antlaşması’nın imzalanmasından bugüne değin Türkiye ile Yunanistan arasında denizsel sınırlar özelinde bir sınır belirleme, işaretleme söz konusu olmamıştır.[1] Bu durum iki ülke arasında hem egemenlik hem de egemen haklar açısından birbirini etkileyen derin görüş ayrılıklarına kaynaklık etmektedir.

[1] Emekli Büyükelçi Onur Öymen’in belirttiğine göre 1955-1963 yılları arasında Yunanistan’ın Ege Denizi’nde deniz sınırlarının çizilmesi için girişimde bulunduğu ancak Türkiye’nin Kıbrıs konusunun müzakere edildiği bir dönemde bunu görüşmeyi uygun bulmadığını belirtmektedir. İklim Öngel, “Türkiye ile Yunanistan’ı Savaşın Eşiğine Getiren Krizde Dönemin Dışişleri Müsteşarı Öymen: 'Kardak'ı Boşuna mı Yaptık'”, *Cumhuriyet*, 30 Eylül, 2024, https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/turkiye-ile-yunanistani-savasin-esigine-getiren-krizde-donemin-2252766.

Günümüzde iki ülke arasındaki deniz ülkesi egemenlik sınırlarının belirlenip belirlenmediği taraflar arasında tartışmalıdır.[2] Yunanistan, Lozan Barış Antlaşması hükümlerini ileri sürerek iki ülke arasında deniz sınırları özelinde belirsizliğin olmadığını ileri sürmektedir. Türkiye ise yine Lozan Barış Antlaşması'na dayanarak kıyıdaş ülkelerin deniz ülkesini belirlemek ve işaretlemek gerektiğini ileri sürmektedir.[3] Bu durum Yunanistan tarafından Türkiye'nin Yunanistan'ın egemenliğini sorguladığı şeklinde değerlendirilmektedir. Dahası; Türkiye bu ülke için saldırgan bir devlet, potansiyel düşman görülmektedir. Oysa Türkiye'nin ileri sürdüğü görüş Uluslararası Hukuk bağlamında devletlerin egemenlik sınırlarını belirlerken başvurduğu işlemlerden farklı değildir. Türkiye, her iki ülkenin uzlaştığı bir ahdi düzenleme bağlamında fiziksel olarak egemenliğin haritalandırılmasını, işaretlenmesini arzulamaktadır.

Kaldı ki Lozan Barış Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin tasfiyesi gerçekleşmiş ve ulus devletin sınırları saptanırken diğer komşu devletlerle Türkiye arasında benzer düzenlemeler yapılmıştır.[4] Dolayısıyla Anadolu'yu çevreleyen denizlerde de devredilen topraklar/adalar ile Anadolu kıyısı arasındaki deniz sınırlarının belirlenmesi-işaretlenmesi gerekmiştir. Türkiye'nin deniz ülkesi dikkate alındığında Lozan ertesinde iki ülke ile sınırdaş olduğu görülmektedir. Bunlardan biri Yunanistan, diğeri ise İtalya'dır. Türkiye ile İtalya arasında 1930'larda özellikle önem arz eden deniz ülkesine ilişkin belirsizlikler müzakerelerden sonra 1932 Ocak ayında imzalanan bir anlaşma ile kısmen giderilmiştir. Meis'in batı ve doğusunda iki ülke arasındaki egemenlik sınırları siyasi ve fiziki olarak belirlenmiştir. Kuzeybatı sınırı ise müzakere edilmesine rağmen bir anlaşmaya ulaştırılamamıştır.

Benzer bir müzakere sürecinin Yunanistan'la gerçekleştirilmesi gerekmektedir ki bu henüz söz konusu değildir. Üstelik tarihsel süreç içerisinde taraflar arasındaki deniz ülkesi egemenlik sınırlarını tek yanlı değiştiren karar ve uygulamalar da vardır. Örneğin, 1936 yılında Yunanistan ulusal kara suları sınırını 3 deniz milinden 6 deniz miline genişletmiştir.[5] Bu karar Yunanistan'ın bir egemen ülke olarak yetkisi içinde alınan bir karar olsa da Lozan ile oluşturulan denge ve statüyü tek yanlı değiştiren bir girişimdir. Türkiye, dönemin koşullarında bu tek yanlı karara önemli bir itirazda bulunmadığı gibi 1964 yılında kendi kara sularını Ege Denizi için 6 deniz miline genişletmiştir. Dolayısıyla Lozan Barış Antlaşması'nın imzalandığı süreçteki egemenlik sınırları süreç içerisinde değişikliğe uğramıştır. Deniz ülkesi sınırlarının belirlenmesi ve işaretlenmesi, haritalandırılması kara sularının her iki ülke için 3 deniz mili olduğu dönemde yapılmadığı gibi 6 deniz miline genişletildiği dönemde de yapılmamıştır.

[2] Tarafların hukuki-siyasi tezleri hakkında çalışmalardan bir kısmı için bk. Deniz Bölükbaşı, *Turkey and Greece: The Aegean Disputes* (London: Routledge-Cavendish, 2012); Alexis Heraclides, *The Greek-Turkish Conflict in The Aegean: Imagined Enemies* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2010); Angelos Syrigos And Thanos Dokos, *Atlas of Greek- Turkish Relations,* (y.y.: Kathimerini, 2020), Pdf. https://www.syrigos.gr/books/Atlas_syrigos_dokos.pdf.

[3] Yunanistan'a göre Lozan Barış Antlaşması'nın 16. maddesine göre Ege Denizi'nde 3 deniz milinin ötesinde kalan tüm topraklardaki haklarından vazgeçmiştir. Dolayısıyla Anadolu kıyıları ile Yunanistan'a ait adalar arasındaki sınır da 3 deniz miline göre zaten bellidir. Adalarla Anadolu kıyıları arasındaki ortay hat aynı zamanda Türkiye-Yunanistan sınırıdır. Türkiye'nin görüşüne göre ise Lozan'da aksine bir hüküm bulunmadığı takdirde 3 deniz mili içerisindeki adalar Türkiye'nindir. Söz konusu 16. madde topyekün bir feragat anlamına gelmez. Kaldı ki Türkiye, deniz sınırı bulunan diğer sınırdaş ülke olan İtalya ile 1929-1932 sürecinde Uluslararası Daimi Adalet Divanı'na birlikte başvurarak ve müzakereler yaparak hangi ada, adacık ve kayalıkların kimin egemenliğine bırakılacağına dair görüşmeler yapmış ve ahdi statü belirlenmiştir. Eğer topyekün bir feragat söz konusu olsaydı bu tür müzakerelere gerek kalmazdı. Bu konuda bk. Erdem Denk, *Egemenliği Tartışmalı Adalar: Karşılaştırmalı Bir Çalışma (Kardak Kayalıkları ve Spratly ve Senkaku / Diaouyu Adaları Örnekleri)* (Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, 1999), 74-75.

[4] Osmanlı Devleti'nin dağılma sürecinde ayrılan devletle Osmanlı Devleti arasında gerçekleştirilen barış antlaşması diğer konuların yanı sıra sınıra ilişkin genel düzenlemeleri de içermektedir. Yunanistan'ın bağımsız devlet olma sürecindeki sınırlara ilişkin bir çalışma için bk. George Gavrilis, "The Greek-Ottoman Boundary as Institution, Locality, and Process, 1832-1882" *American Behavioral Scientist,* 51/10 (2008):1516-1537, erişim 1 Mayıs 2025. https://doi.org/10.1177/0002764208316353 (Original work published 2008). Ayrıca bk. Palmira Brummett, *Mapping the Ottomans: Sovereignty, Territory, and Identity in the Early Modern Mediterranean* (Cambridge: Cambridge University Press, 2015), 75-186. Türkiye'de siyasi coğrafya açısından sınır düzenlemelerine ilişkin bir çalışma için bk. Osman Gümüşçü, "Siyasi Coğrafya Açısından Sınırlar ve Tarihi Süreç İçinde Türkiye'de Sınır Kavramı", *Bilig,* 52 (2010): 79-104. erişim 1 Mayıs 2025. https://bilig.yesevi.edu.tr/yonetim/icerik/makaleler/2688-published.pdf.

[5] Lozan Barış Antlaşması'nın müzakereleri sırasında zımni olarak kıyı ülkesinin kara suları 3 deniz mili olarak kabul edilmiştir. Bu durum dönemin genel anlayışını yansıtmaktadır: "Toprak üzerindeki güç, silah gücünün bittiği yerde biter" *(terrae podesta finite armorum vis)* düşüncesine bağlı olarak zaman içerisinde kıyıdan top atım menzili içinde kalan deniz alanı kara ülkesinin denizdeki devamı ve egemenlik alanı olarak kabul edilmiştir. Bk. Carl Schmitt, *Nomos of the Earth in the International Law of the Jus Publicum Europaeum* (New York: Telos Press Publishing, 2006), 180.

Bu çalışmada Türkiye ile Yunanistan arasındaki kara ve deniz ülkesine ilişkin sınır düzenlemelerinden hareket edilerek sınır belirleme ve işaretleme eksikliğinin olası etkileri incelenmektedir. Bu açıdan bakıldığında iki ülke arasındaki ilişkilerde “sınır” kavramına yüklenen anlam kavramın çok boyutluluğunu göstermektedir.

1. Sınır Kavramı

Sınır kavramı, egemen devletler açısından bakıldığında devletin egemenliğinin mutlak olduğu içerisi ile dışarısı arasındaki farklılığa işaret ederken aynı zamanda kimliğe dair de bir algı ve anlamlandırmayı sergiler.[6] Bu çalışmadaki anlamı ile sınır, devletin ülkeselliğini referans almaktadır ve devletin söz konusu ülkesellik üzerinde egemen olduğunu belirtir.[7] Sınır, mekâna içkin olarak devlet egemenliğinin göstergesidir. Devlet egemenliğinin hâkim olduğu son noktanın ötesinde bir başka devletin egemenliğinden söz edilir. Siyasi coğrafya açısından bakıldığında aslında sınırlar farklı siyasi güçler arasındaki uzun ve orta erimli güç mücadelelerinin sonucunda şekillenir. Bununla birlikte devletler arasındaki sınırların oluşumunda coğrafyanın da belirleyici olduğu görülür; yüksek dağ silsileleri, nehirler, çöl ve stepler, deniz ve okyanusların varlığı, ada ülkesi olup olmama gibi özelliklerin yanı sıra coğrafi ve iklimsel özellikler aktörlerin egemenlik sınırlarının belirlenmesinde etkilidir. Süreç içerisinde egemen devletin sınırlarının belirlenmesinde mekânın ekonomik ve fiziksel özelliklerinin, zenginliklerinin de etkili olduğu söylenebilir. Nitekim farklı toplumsal-siyasal örgütlenmelerin, devletlerin, varlıklarını ve sahip oldukları zenginlikleri korumak için coğrafyadan da yararlanarak yapay sınırlar oluşturdukları görülür ki Çin Seddi bunun en bilinen örneklerindendir.[8]

İnsanlık tarihinde bugünkü anlamda bir sınır tanımına görece geç bir dönemde ulaşılmıştır. İlkel toplumlar için sınır dar anlamda avcı-toplayıcı toplulukların etki alanlarıyla tanımlanırken yerleşik yaşama geçiş ve tarım toplumunun ortaya çıkışı ile kabilenin yaşamını idame ettireceği toprakları ve zenginlikleri koruma güdüsü mülkiyet ilişkisini ve sınır uygulamalarını ortaya çıkarmıştır. Tarım arazilerinin dış tehlikelerden korunması, hayvanların ehlileştirilmesi ve yabani hayvanların saldırılarından korunması yanı sıra yerleşik köy yaşantısına geçildiğinde kabilenin de güvenliğinin sağlanmasını gerektirmiştir ki bu da özünde bir sınırın varlığına işaret sayılmıştır. Buna göre kabilenin ortak güvenlik alanının içinde olan ile bu alanın dışında kalan güvensiz alan ayrımı farklı topluluklar arası ilişkileri de şekillendirmiştir. Öyle ki yerleşik yaşam ve üretim ilişkilerine bağlı olarak dünya üzerinde birbirinden farklı zenginliklere ve refaha sahip insan toplulukları bir süre sonra iş bölümü ve ilkel de olsa bir sınıfsal ayrıma uğramıştır. Bu bağlamda modern devletin ilk uygulamaları olan şehir devletleri ortaya çıkmıştır. Bu dönemlerde bugünkü anlamda bir sınırdan söz etmek kolay değildir. Henüz bugünkü anlamıyla otoritenin etkinliğini göstereceği sınır güvenliğini sağlayacak daimî kurumsallaşması henüz yoktur. “Sınır” diye adlandırılabilecek fiziksel engelin belirgin olmadığı bir ortamda insan hareketliliğini kontrol etmek de mümkün değildir. Dolayısıyla sınır bölgeleri insan hareketliliğine açık ve geçirgendir. Bu durumun feodal dönemde görece farklı yapılar ortaya çıkarmış olduğu da gözden kaçırılmamalıdır. Üretim araçları üzerindeki mülkiyetin şekillenmesine bağlı olarak serflerin toprakla beraber mülkiyetinin el değiştirebilmesi beylerin/lordların kontrol ettikleri coğrafya ile sınırlı bir egemenlik yapısı ortaya çıkartmıştır.

[6] Sınır-kimlik ilişkisi bağlamında bir çalışma için bk. Henk Van Houtum, “The Geopolitics of Borders and Boundaries”, *Geopolitics*, 10/4 (2005):672-79, erişim 1 Mayıs 2025. doi:10.1080/14650040500318522. Sınırın egemenlik ve devlet ile ilişkisi hakkında bir çalışma için bk. Bülent Şener, “The Topology of Nation-State: Borders, Territoriality, Sovereignty, and War”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD)*, 32/16 (2023): 315-337, erişim 1 Mayıs 2025. https://doi.org/10.19060/gav.1315212; Bülent Şener, “Westphalian Dönem’den Post-Westphalian Dönem’e Uluslararası İlişkilerde Sınır Olgusu: 21. Yüzyılda ‘Devlet Jeopolitiği’ ile ‘Küreselleşmenin Jeopolitiği’ Arasındaki Mücadelenin İzdüşümleri”, *Devlet Doğasının Değişimi: Güvenliğin Sınırları*, içinde haz. Tolga Sakman, (İstanbul: TASAM Yayınları, 2017), 39-52, Pdf. https://tasam.org/Files/Icerik/File/%C4%B0GK2Kitap_pdf_6a97c7c0-c536-4821-ab14-c8eeb6e55c3e.pdf.

[7] Bu konudaki tartışmalar için bk. Mehmet Gönlübol, *Barış Zamanında Sahil Sularının (Karasuları ve Bitişik Bölge) Hukuki Statüsü* (Ankara: A.Ü. SBF Yayınları, 1959), 5-16,17-23.

[8] Sınır, coğrafya ve siyasi ilişkiler özelinde ayrıntılı bir çalışma için bk. Tarık Demir, *Siyasi Coğrafya ve Sıra Dışı Sınırlar* (Ankara: Nobel Yayınları, 2020), 1-62.

İnsanlık tarihinin farklı dönemlerinde toplumsal-siyasal otoritenin şekillenmesi, ekonomik ilişkilerin özellikleri sınır kavramının içeriğini de değiştirmiştir. Modern devlet sisteminin ortaya çıkışı ile birlikte devlet egemenliğinin fiziki sınırlarla betimlenmesi ve işaretlenmesi gerekmiştir. Fetih ve işgallerle gerçekleşen toprak kazanımları sınırları sürekli tehlikeli bölgeler hâline getirirken modern sınırlar devletlerin ahdi düzenlemeleri sonucunda şekillenmeye başlamıştır. Yapılan ahdi düzenlemeler sonucunda bir devletin egemenliğinin sınırı belirlenirken etkilerini bugün de gözlemlediğimiz kimi sorunlar ortaya çıkmıştır. Örneğin, bu sınırların içinde veya dışında kalacak olan insan topluluklarının statüsünün nasıl belirleneceği sorun teşkil etmiştir. Kitlesel insan hareketliliği ve azınlık-çoğunluk tartışmaları, gerçek ve tüzel kişilerin mülkiyet haklarının korunması bu bağlamda öne çıkan sorunlardan bazılarıdır.

Devlet sınırı olarak adlandırabileceğimiz sınırlara ilişkin ilk uygulamalarda dikkati çeken husus bu sınırların belirgin bir işaretlemeye tabi olmadan tanımlanmış olmasıdır. İki devlet arasında yapılan bir sınır düzenlemesinde nehir, göl, dağ sırası vb. belirgin bir işaret yok ise çoğu kez sınır, hat-çizgi yerine alanın (sınır bölgesi) coğrafi-topografik özellikleri tanımlanarak oluşturulmuştur. Bu da sınır bölgesi içinde ve/ya yakınında yaşayan topluluklar için sınırı geçirgen ve muğlak kılmıştır. Kimlik ve aidiyet açısından sınır bölgelerinde yaşayan toplulukların “merkez”den görece daha farklı özelliklere sahip olduğundan söz edilebilir. Klasik güç dengesi döneminde devletlerin sınırlarının görece muğlaklığı yapılan sınır düzenlemelerinin de değişkenliğine yol açmıştır. Nitekim devletler arasında sınırlara ilişkin ahdî düzenlemeler yapılsa da antlaşma ihlalleri, savaşlar, fetihler, işgaller sınır bölgelerinin sürekli olarak el değiştirdiği ortamlar yaratmıştır. 19. yüzyılın sonundan itibaren devletler giderek bugünkü anlamda sınır düzenlemelerine yönelmiş ve fiziki sınırları belirlerken olabildiğince düz hatlar çizmeye çalışmışlardır.[9] Barış antlaşmalarında ülke devirlerine ilişkin genel hükümlere yer verilmiş ve sınırların işaretlenmesi için antlaşmanın yürürlüğe girmesinden sonra ortak sınır belirleme-işaretleme komisyonlarının kurulması kararlaştırılmıştır. Böylece harita üzerinde varılan sınır düzenlemelerini sahada işaretlemeye, demarkasyon, yönelmiş, sınırların fiziki kontrolü sağlanmak istenmiştir.

Devlet sınırlarının işaretlenmesi ve sınır güvenliğinin sağlanması bakımından sınırdaş devletler arasında iletişim ve iş birliğini yürütecek uygun mekanizmalar oluşturulmuştur. Sınır bölgelerindeki askeri ve sivil temsilciler sınırlarda ortaya çıkabilecek sorunlar ve ihlal durumlarını çözmek için birlikte hareket etme yoluna gitmişlerdir. Bu iş birliği kara sınırlarında olduğu gibi deniz sınırları söz konusu olduğunda görece daha yoğun bir çabayı gerektirmiştir. Kara suları sınırını belirtecek işaretlemelerin denizlerde kullanımında karşılaşılan zorluklar teknolojik gelişmelerle görece aşılmış olsa da balıkçılık vb. faaliyetler sırasında kıyıdaş ülke insanlarının deniz sınırlarını ihlal edebilmeleri mümkündür. Örneğin Ege Denizi’nde zımni 3 millik[10] kara sularının uygulandığı dönemlerde kıyıdaş ülke balıkçıları zaman zaman diğer ülkenin kara sularında balıkçılık yapmış, bu durumlar ihlal olarak değerlendirilerek sorumluların cezalandırılması yoluna gidilebilmiştir. Ayrıca zaman zaman bu tür ihlaller bir güvenlik meselesi olarak değerlendirilerek kuvvet kullanılmak zorunda kalınmıştır.

[9] Bu bağlamda haritacılık ve topografya bilgisinin gelişmesinin devlet sınırlarının belirlenmesini ve koordinatlarıyla sınır taşlarının yerleştirilmesini kolaylaştırdığı görülmektedir. İmzalanan barış antlaşmalarının ardından devlet sınırlarının işaretlenmesi için ilgili devletlerin ortak sınır belirleme komisyonları oluşturdukları ve yerelde sınırları işaretledikleri yaygın bir uygulama olmuştur. Bu ise düz hatlarla devlet sınırlarının belirlenmesini ve güvenliğinin sağlanması için uygun önlemlerin (sınır karakolları, gözetleme kuleleri, dikenli tellerin ve mayınların kullanılması vb.) alınmasını kolaylaştırmıştır.

[10] Gönlübol, 1959 tarihli çalışmasında sahil suları kavramını kullanmakta ve aslında o tarihte Türkiye’de net bir kara suları sınırını belirleyen ulusal mevzuat veya antlaşmanın bulunmadığını belirtmektedir. Farklı amaçlarla devletin deniz ülkesindeki egemenlik ve yetkilerine işaret eden farklı genişlikte deniz yetki alanları ilanı söz konusudur. Bu konudaki ayrıntılar bk. Gönlübol, *Barış Zamanında,* 57. Gönlübol, çalışmasında bazı metinlerde Osmanlı Devleti’nin 6 deniz mili genişlikte kara suları uygulamalarının bulunduğunu ifade etmektedir. Ayrıntı için bk. Gönlübol, *Barış Zamanında,* 61.

2. Türkiye-Yunanistan Kara ve Deniz Sınırları

Türkiye-Yunanistan devletleri arasındaki bugünkü sınırlara şeklini veren temel düzenleme Lozan Barış Antlaşması’dır. Lozan’a göre iki devlet arasında sınırlar iki şekilde düzenlenmiştir: ilki Trakya’daki kara ülkesi sınırlarıdır. İkincisi ise Ege Denizi’ndeki adalara ilişkindir. Hem kara ülkesi sınırı hem de egemenliği devredilen adalar için öngörülen temel statü ise bu toprakların askersizleştirilmiş statüde olduğudur. Bu çerçeveden bakıldığında ise iki ülke arasında sınır tartışmalarında aşağıdaki gibi bir tasnif ortaya çıkmaktadır:

1- Bir toprak parçası üzerinde çizilen kara ülkesi sınırı,

1.1. Bir toprak parçasını, havzayı karşılıklı olarak ikiye bölen kara sınırı,

1.2. Bir toprak parçasını, havzayı karşılıklı iki yakaya bölen nehir sınırı,

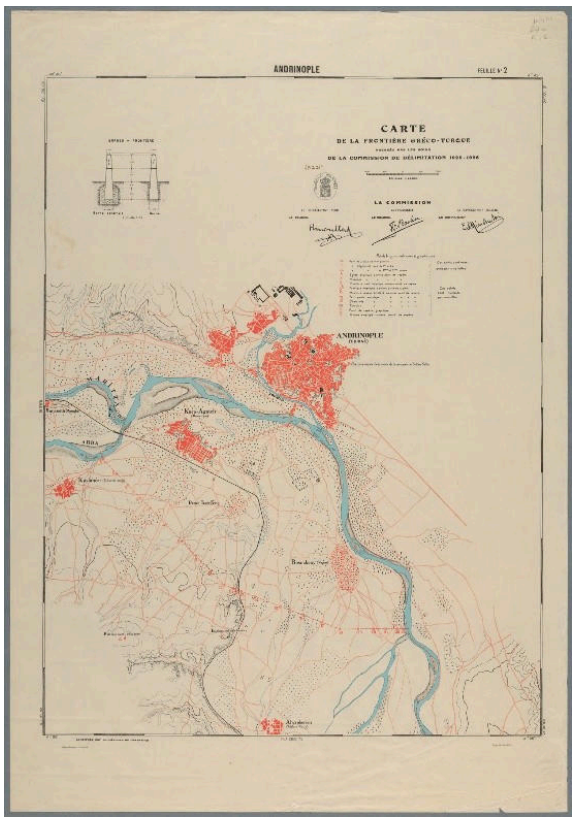
2- İki ana karayı veya ana kara ile adaları birbirinden ayıran deniz ülkesi sınırı.

Tüm bunlara eklenecek bir başka sınırdan daha söz edilebilir. Bu da devletin kara ve deniz ülkesi üzerindeki hava sütünü olan ulusal hava sahasıdır. İlke olarak devletin kara ülkesi üzerindeki egemenliği deniz ve hava ülkesindeki egemenliğinden görece farklılıklar içerir. Örneğin, kara sularında zararsız geçiş hakkını kullanmak veya hava sahasının uluslararası sivil havacılık için kullanılması bu farklılıklardan bazılarıdır.

2.1. Türkiye-Yunanistan Kara Ülkesi Sınırı

Harita 1

Karağaç Bölgesi Türk-Yunan Sınırı- 2 Numaralı Harita (1926 Atina Protokolü Eki)[11]

[11] *Protocole des Conclusions de la Commission de Délimitation de la Frontière Gréco-Turque* (Athenes: The P.G. Macris Trading & Industrial Co. Ltd, 1926), Ek Harita 2.

Lozan Barış Antlaşması’nda Türkiye ile Yunanistan arasındaki karasal sınırın nasıl saptanacağı konusu uzun müzakereler sonucunda karara bağlanabilmiştir. Varılan uzlaşı gereğince Meriç Nehri’nin iki ülke arasında sınır oluşturmasına karar verilmiştir. Buna göre nehrin en derin noktasına göre doğu kıyısı Türkiye batı kıyısı ise Yunanistan’a ait kabul edilmiştir.[12]

Bu düzenlemenin istisnası ise Meriç Nehri’nin batı kıyısında bulunan Karaağaç bölgesinin savaş tazminatı ve tamiratı karşılığı olarak Türkiye’nin egemenliğine bırakılmış olmasıdır. Bu düzenlemeyle Türkiye, Trakya bölgesinde ve Karaağaç bölgesinde doğrudan hem kara sınırına hem de Meriç Nehri’nin karşılıklı kıyıdaşları olarak nehir sınırına sahip olmuşlardır.

Türkiye ile Yunanistan arasındaki sınırda her iki tarafı da toprak olan tek bölge burasıdır. Bu sınır 1926 Atina Protokolü’nde 2 numaralı harita üzerinde 2 numaralı sınır taşından 23 numaralı sınır taşına değin sabitlenmiştir.[13] Bu sınırın uzunluğu 12 km’dir. Karaağaç bölgesinin dışındaki alanda Türkiye-Yunanistan sınırını Meriç Nehri oluşturmaktadır.

Bu sınırın uzunluğu ise 191 km’dir. Lozan Barış Antlaşması’nın 2. madde hükmüne uygun olarak Antlaşmanın 5. maddesinde Meriç Nehri’nin en derin noktasının -Thalweg hattının- belirlenmesi ve sınırın buna göre işaretlenmesi için iki ülke temsilcilerinden oluşturulacak bir komisyonun antlaşmanın yürürlüğe girmesinin ardından çalışmalarına başlaması kararlaştırılmıştır.[14] Komisyonların çalışmaları sırasında zaman zaman aksamalar veya komisyonun yetki sınırlarını aşan uzlaşmazlıklar[15] ortaya çıkmış olsa da süreç içerisinde bu durum aşılabilmiştir. Nitekim bu çalışmalar 1926 yılında bir protokole dönüştürülerek karasal sınırların işaretlenmesi tamamlanmıştır.

2.1.1. Türkiye-Yunanistan Kara ve Deniz Ülkesi Yan Sınırı

Türkiye ile Yunanistan arasındaki kara ülkesinin kuzey yan sınırı Türkiye-Yunanistan Bulgaristan sınırlarının buluştuğu noktadan itibaren tespit edilmiştir. 1926 Atina Protokolü’nün bu bölgeye (A Bölgesi) ilişkin işaretlemesine göre sınır 320-320 A sınır taşları üzerindeki A adacığının güney kenarındaki 1 numaralı sınır taşı konularak belirtilmiştir. Buna göre:

> Komisyon 320-320 A numaralı sınır taşları ile gösterilen Kuzey-Güney hattı ile Yunanistan toprakları ile Kavak Adası adalarından A adacığı arasından geçmekte olan başlıca kolun orta çizgisi üzerinde yer alan Meriç üzerindeki noktayı her üç sınırın birleştiği nokta olarak kabul etmiştir. Bu noktayı açıklığa kavuşturmak için 1 numaralı sınır işareti, A adasının güney ucuna, 320-320 A işaretleri arasındaki çizgiye konulmuş ve 320 A numaralı işaret, Yunanistan kıyısına yeniden yerleştirilmiştir. Bu üç sınırın birleştiği nokta 1 numaralı sınır taşının güneyinde 60 metre uzaklıktadır. Bu noktadan itibaren sınır çizgisi, Arda ve Meriç Nehirlerinin birleştiği noktaya kadar nehrin veya onun ana kolunun akış yönünün orta çizgisini takip eder ve aşağıdaki adaları Türkiye veya Yunanistan'a bırakır:

[12] Lozan Barış Antlaşması’nın 2. maddesi için bk. İsmail Soysal, *Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945),* (Ankara: TTK Yayınları, 2000), 1: 95.

[13] Bk. *Protocole des Conclusions de la Commission,* 13.

[14] Bk. Sosyal, *Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları,* 96. Lozan Barış Antlaşması ve ek sözleşmelerde iki farklı sınır belirleme komisyonu vardır, bunlardan ilki doğrudan kara sınırının egemenlik bakımından işaretlenmesiyle ilgilidir. Diğeri ise Trakya Sınırına İlişkin Sözleşme’de belirtilen Trakya’da üç ülkenin kara sınırının askersizleştirilecek kısmının belirlenmesiyle ilgilidir. Sözleşme için bk. Soysal, *Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları,* 160-164. Türk Heyeti Temsilci Albay Hayrullah Bey (Fişek) her iki komisyonda da görev almıştır.

[15] Örneğin Komisyon Enez Çay Adası’nın iki koluna ilişkin görüş ayrılığı yaşadığında konu MC’nin gündemine taşınmıştır. Milletler Cemiyetinde bu konuda mevcut Sınır Komisyonu’nun yetkili olduğu kanaatine varmıştır. Ayrıntılar için bk. The League of Nations, *Monthly Summary of the League of Nations,* 6/3 (1926): 74-75. https://digital.nls.uk/league-of-nations/archive/194770738#?c=0&m=0&s=0&cv=0&xywh=-1480%2C-254%2C5808%2C5073. Yunanistan’ın Milletler Cemiyetine yaptığı başvuru ve tarafların görüşlerine dair belgeler için bk. United Nations Library & Archives Geneva, *Sub-sub-series R626/11/49710 - Delimitation of Greco-Turkish Frontier*, https://archives.ungeneva.org/delimitation-of-greco-turkish-frontier. Süren müzakereler sırasında Komisyon Meriç’in doğudaki kolunun esas yatak olduğunda anlaşmıştır. Meriç Nehri’nin doğu ve batı kollarının tarihsel süreç içerisinde geçirmiş olduğu değişime dair bir araştırma için Bk. Kemal Göçmen, “Enez Limanının Değişen Öneminde Meriç Deltasının Etkileri”, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi,* 2-3 (2012): 253-266, erişim 1 Mayıs 2025. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/12823. Göçmen’e göre nehrin doğu kolu tarihsel olarak da Meriç’in ana kolu olarak kabul edilmiştir. Bu açıdan bakıldığında Türkiye-Yunanistan arasında sınır belirlenirken doğu kolunun esas alınması anlaşılabilir bir sonuçtur.

1- Kavak Adası adalar grubundan 323-320 A hattının doğusunda kalan kısım, Türkiye'ye.

2- Kemal Adası Yunanistan'a. Bu ada şu anda nehrin sağ sahiline bitişiktir.

3- Dilophon (Üreyş) köyünün kuzeyindeki ada gruplarından B ve C adacıkları Yunanistan'a ve aynı gruptan D adacığı Türkiye'ye.

4- Tchiplak (Çıplak) Ada Türkiye'ye.

5- Dilophon (Üreyş) köyünün doğusundaki adalar grubundan E (Balıkçı) adası ile F adasını Yunanistan'a. Sınır, E (Balıkçı) adasının kuzey sahiline temas ederek takip eder.

6- G, H adacıkları Yunanistan'a.

7- Marassia (Maraş) köyünün doğusundaki adalar grubu J ve K adacıkları Yunanistan'a. Hudut K adacığının doğu sahiline temas ederek geçer.

Arda ve Meriç'in birleştiği noktadan itibaren sınır hattı, Arda’nın yukarısındaki orta hattı takip ederek Kastenai (Çörekköy) köyün kuzeydoğusundaki 2 numaralı sınır taşı hizasına kadar uzanır.[16]

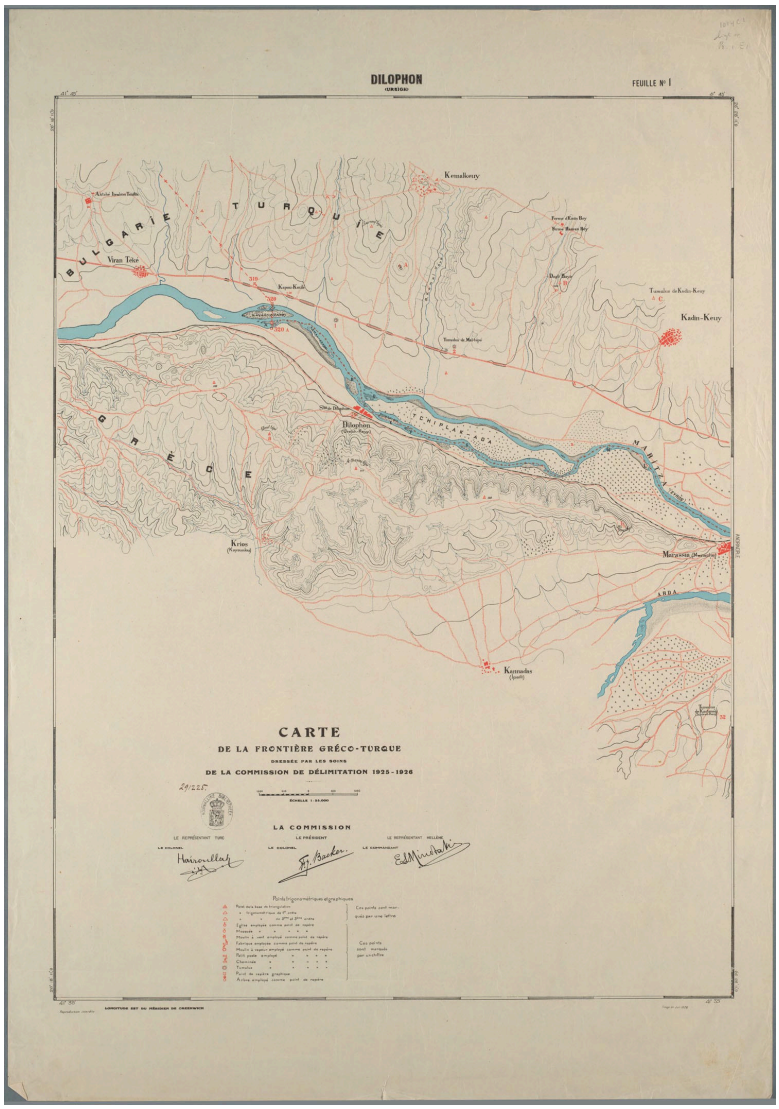
1926 Atina Protokolü’nün Türkiye ile Yunanistan arasındaki kara ve deniz ülkesinin güneydeki birleşme noktasını ise Meriç Nehri’nin Ege Denizi ile birleştiği kıyı şeridi oluşturmaktadır. 1926 Protokolü, iki ülke arasındaki karasal sınırı Thalweg esası üzerinden belirlerken Meriç Nehri’nin denizle buluştuğu noktadan güneye doğru çizilen bir hat üzerine konulan bir yıldız ile Türkiye-Yunanistan kara-deniz yan sınırının başlangıcı işaretlenmiştir.

İlerleyen yıllarda yan sınıra ilişkin özel bir düzenleme yapılmamıştır. Oysa nehrin yatağındaki değişikliklerden burasının da etkilendiği söylenebilir. 1926 Protokolündeki esaslara uygun olarak nehrin en derin noktasının (Thalweg) yer değiştirdiği durumlara rağmen modern araç gereçlerle yan sınırın da sabitlenmesine ihtiyaç bulunmaktadır. Ancak hâlihazırdaki ahdi düzenlemeler bu değişime izin verir nitelikte değildir.

[16] *Protocole des Conclusions de la Commission*, 11-12.

Harita 2

Türkiye-Yunanistan-Bulgaristan Yan Sınırı-1 Numaralı Harita (1926 Atina Protokolü Eki)[17]

Harita 3 üzerindeki yıldız işaretinin koordinatı, açısının ne olduğuna ilişkin herhangi bir bilgi protokolde yer almamaktadır. Protokolde belirtildiği şekliyle:

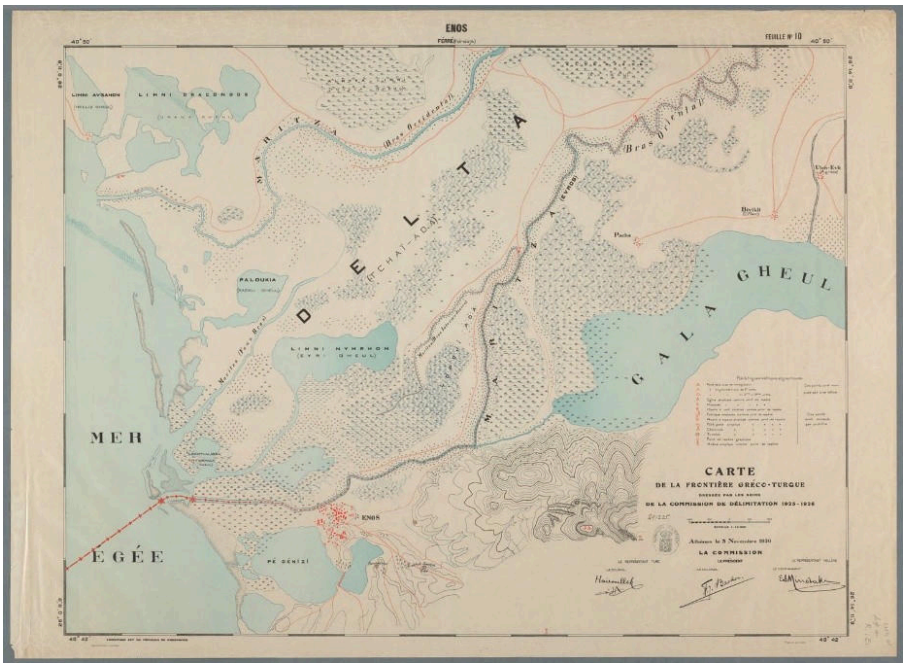
> Yukarıda belirtilen çatallanma noktasından itibaren, sınır hattı, doğu kolun sabit kıyıları arasındaki orta hattı takip ederek Tablo No. 1[3]'de referans noktası K olarak belirtilen E[n]os değirmeninin 4 kilometre batısında bulunan bir noktaya, haritada bir yıldızla işaretlenmiştir, kadar uzanır.
>
> Daha sonra sınır hattı, sabit kıyıların batı uçlarını birleştiren çizgiyi kesene kadar seyir kanalının orta hattını takip eder (bu nokta haritada bir yıldızla işaretlenmiştir).
>
> Bu son noktadan itibaren sınır hattı, seyir kanalının orta hattının yaklaşık güneybatı yönünde 3 deniz mili (1 deniz mili 1609,31 m'ye eşittir) uzatılmasıyla belirlenir.[18]

[17] *Protocole des Conclusions de la Commission*, Ek Harita 1.

[18] Bk. *Protocole des Conclusions de la Commission*, 15. Protokolde yan sınırı oluşturacak nirengi noktası yıldız işareti ile belirtilmiş, açık denize uzanacak 3 millik yan sınırın *“yaklaşık güneybatı yönünde”* uzanacağıyla yetinilmiştir. Dolayısıyla 3 millik sınırın açısı belirsizdir. Protokolün ekinde yer alan 3 numaralı tabloda K noktası *“Enez’in güneyindeki değirmenlerin doğusundaki üçüncüsü”* olarak, L noktası ise *“Enez’in kuzeybatısındaki selvilerinin en büyüğü”* olarak belirtilmiştir. Günümüzde bu iki noktayı koordinatları ile tamamlayacak fiziki unsurlar bulunmamaktadır. 3 numaralı tabloda bu noktalar planimetrik olarak belirtilmiş ve 3 numaralı tabloya ek şemada gösterilmiştir. *Protocole des Conclusions de la Commission*,

Harita 3

Enez Bölgesi Türk-Yunan Yan Sınırı-10 Numaralı Harita (1926 Atina Protokolü Eki)[19]

Protokol’de yıldız Enez Değirmeni’nin 4 km batısına uzanan bir noktaya denk gelmektedir. Dolayısıyla yan sınırın başlangıcı olarak yorumlanabilecek bu yıldızdan açık denize uzatılacak yan sınırın açısının ihtilafa yer bırakmayacak şekilde belirlenmiş olması gerekir.[20]

2.1.2. Türkiye-Yunanistan Kara Ülkesi Nehir Sınırı

Komisyon’un nehir sınırını belirleme çalışmalarına başlarken ilke kararları alması gerekmiştir. Bu ilke kararlarından ilki sınır belirlemede nehir yatağındaki değişikliklerin dikkate alınıp alınmayacağına ilişkindir. Çünkü Lozan Barış Antlaşması’nın 6. maddesinde bu konuda karar yetkisi oluşturulacak Sınır Komisyonu’na verilmiştir.

6. maddeye göre:

> Bir ırmak ya da akarsuyun, kıyılarıyla değil de yatağı ile belirlenen sınıra gelince işbu Andlaşmanın tanımlarında kullanılan (Cours) yatak veya (Chenal) kanal terimleri, bir yandan ulaşıma uygun olmayan ırmaklarda su yatağının ya da başlıca kolunun, öte yandan gidiş gelişe uygun olan ırmaklarda başlıca ulaşım kanalının orta çizgisi anlamına gelir.
>
> Bununla birlikte, yatak ya da kanalın olası değişmelerinde, sınır çizgisinin yukarıda belirtilen biçimdeki çizgiyi mi izleyeceğine, yoksa anılan yatak ya da kanalın işbu Andlaşmanın yürürlüğe konulduğu andaki durumuna göre kesinlikle mi belirleneceğine karar vermeğe Sınır Çizim Komisyonu yetkili olacaktır.[21]

Buna göre, 1926 Atina Protokolü’nde Komisyon ilke kararında “...1) Lozan Antlaşması'nın 6. maddesine uygun olarak, Komisyon sınır hattının nehrin olası yer değiştirmelerini takip etmeyeceğine, ancak bu hattın

29. Günümüzde Enez’de bulunan yel değirmenlerinin yerinde başka binalar bulunmakta ancak semt Değirmenlik olarak anılmaktadır. Diğer yandan metinde deniz mili 1609,31 metre olarak belirtilmiştir. Oysa 1 deniz mili 1852 metredir.

[19] *Protocole des Conclusions de la Commission*, Ek Harita 10.

[20] Bu konuda Bk. Sertaç Hami Başeren, *Ege Sorunları* (Ankara: TÜDAV Yayınları, 2006), 134-136.

[21] Soysal, *Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları,* 96.

nehrin mevcut konumuyla kesin olarak belirleneceğine karar vermiştir."[22]

1926 Protokolü ile nehrin mevcut durumu esas alınarak sınır kesin olarak saptanmıştır. Ancak ilerleyen süreçte nehir yatağındaki değişiklikler ve taşkınlardan doğan sorunlar dolayısıyla iki ülke arasında teknik iş birliği gerekmiştir. Oluşturulan yeni komisyonlar aracılığı ile Meriç Nehri'nin değişik dönemlerdeki mevsimsel akışı ve taşkınlar dolayısıyla ortaya çıkan sorunların çözülmesine çalışılmıştır.[23] Bu bağlamda taraflar arasında 20 Haziran 1934 tarihinde Meriç Nehri'nin Her İki Sahilinde Su Tesisatının Tanzimine Dair Türk-Elen İtilâfnamesi imzalanmıştır.[24] Süreç içerisinde Meriç Nehri'nin yatağındaki değişikliklerle sınır düzenlemelerine olan ihtiyaç sürmüştür.[25] İkinci Dünya Savaşı sonrasında Meriç Nehri havzasının ıslahına ilişkin projeler geliştirilmiştir. Örneğin Amerikan Harza Mühendislik firmasının hazırladığı proje[26] ile taşkınların önlenmesine nehir yatağındaki değişikliklerin yarattığı sorunların çözülmesine çalışılmıştır.

Projenin en önemli yanı 1926 Protokolü'nde Türkiye-Yunanistan sınırını oluşturan en derin noktaları birleştiren (Thalweg) hattının nehrin yatağındaki değişiklikler dolayısıyla ihtiyacı karşılayamaz olduğunu saptaması ve nehrin güncel akışına uygun olarak belirlenecek sınırın karşılıklı toprak devirleriyle yeniden yapılması gerektiğidir.[27] Benzer bir proje de NATO desteğinde yürütülmüştür. Türkiye ile Yunanistan arasında 1950'lerin ortalarından itibaren Kıbrıs dolayısıyla gerginleşen ilişkileri düzeltmek ve iş birliğini desteklemek amacıyla 1965'te NATO Parlamenterler Konferansı'nda Greek-Turkish Economic Cooperation Project başlıklı bir proje geliştirilmiş ve iki ülke arasında 5 öncelikli konuda çalışmaların desteklenmesine karar verilmiştir. Bu çalışma konularından biri de Meriç-Evros Projesi'dir.[28]

Meriç Nehri'ndeki taşkınlar ve ıslah çalışmalarına ilişkin iş birliği arayışları 1960'lı yıllarda da sürmüştür. İki ülke arasında imzalanan "Türk-Yunan Trakya Hududunun Mühim Kısmını Tâyin Eden Meriç Nehri Mecrasının Islahı Dolayisiyle 19 Ocak 1963 Tarihinde İmzalanan Protokol" 1967 yılında Resmi Gazete'de yayınlanmıştır.[29] Protokolde Harza Projesindeki öneriler dikkate alınarak kimi bölgelerde karşılıklı toprak değişimi önerilmektedir. 813 Sayılı Kanunun 1. maddesinde:

[22] Bk. *Protocole des Conclusions de la Commission*, 8.

[23] Diğer yandan Meriç Nehri'nin akışındaki değişiklikler süreç içerisinde nehrin ana kolunda yatak değişikliğine neden olmuştur. Tarafların bu değişiklikleri dikkate alarak sınır düzenlemelerini gözden geçirme zorunluluğu doğmuştur. Meriç Nehri'nin yatağındaki değişimin topografik farklılaşmasını aşağıdaki kaynaktan harita üzerinde gözlemlemek mümkündür: "The Evros/Meriç River: A Century of Border Design", Forensic Architecture, erişim 1 Mayıs 2025, https://forensic-architecture.org/investigation/the-evros-meric-river-a-century-of-border-design.

[24] Bk. "Meriç Nehrinin Her İki Sahilinde Su Tesisatının Tanzimine Dair Türk-Elen İtilâfnamesi", *Resmi Gazete*, 25 Mayıs, 1935, 5209-5212. https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/3011.pdf.

[25] Meriç Nehri'nin yatağındaki değişiklikler özelinde bir çalışma için bk. Yener Türkmenoğlu, "Meriç Nehri'nin Kapıkule-Enez Arasındaki Yatak Değişimlerinin Taşkınlar ile İlişkisi", (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2012), Ulusal Tez Merkezi (319911).

[26] Bk. Richard D. Harza, *Harza Engineering Company: Developing Water Resources Worldwide 1920-1984* (New York: Newcomen Society of the United States, 1984), 10. https://static1.squarespace.com/static/64a9fa32ab3bec446591718a/t/64af66c2e4803a52fde1bbf0/1689216709050/richard_harza_1984_speech.pdf.

[27] "Meriç ve Tabileri Islâhı İnşaatı Başladı", *Türkiye Mühendislik Haberleri,* 4, (1 Temmuz 1955):7-11. https://eski.imo.org.tr/resimler/ekutuphane/pdf/10328.pdf.

[28] Söz konusu proje Harza Projesinde olduğu gibi Meriç Nehri'nin aynı zamanda uluslararası sınır olduğunu gözeterek 4 bölgede toprak değişimini önermektedir. Projenin ayrıntıları için bk. Hans Wilbrandt (et al), *Comprehensive Report of Meric-Evros Project Studies* (Göttingen, 1967). 1-8; 43-45, Pdf. Söz konusu kaynağa ulaşmamda yardımlarından dolayı Prof. Dr. Mehmet Hacısalihoğlu'na özellikle teşekkür ederim.

[29] Bu kanun ile teknik olarak 1923 Lozan Barış Antlaşması ve 1926 Protokolü ile saptanmış bulunan Türkiye-Yunanistan sınır çizgisi değişikliğe uğramıştır. Bk. "Türk-Yunan Trakya Hududunun Mühim Kısmını Tâyin Eden Meriç Nehri Mecrasının Islahı Dolayısiyle 19 Ocak 1963 Tarihinde İmzalanan Protokol", *Resmi Gazete,* 9 Ocak, 1967. https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/12499.pdf. Söz konusu Protokolün 1965 yılında Millet Meclisi'nde görüşülmesi sırasında ciddi tartışmalar yaşanmıştır. Milletvekilleri Harza Projesi çerçevesinde yaşanan gelişmelerin (taşkınlar, yatırım eksiklikleri, tek yanlı işlemler ve 5 bölgede toprak değişimi, Türkiye-Yunanistan devlet sınırı bakımından) Türkiye aleyhine sonuçlar doğurmuş olduğunu belirterek düzenlemelerin gözden geçirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Türk Yunan - Trakya Hududunun Mühim Kısmını Tâyin Eden Meriç Nehri Mecrasının Islahı Dolayısiyle 19 Ocak 1963 Tarihinde İmzalanan Protokolün Onaylanmasının Uygun Bulunduğu Hakkında Kanun Tasarısı ve Bayındırlık ve Dışişleri Komisyonları Raporları (1/488) (S. Sayısı: 505) tasarısı yeniden görüşülmek üzere komisyona geri gönderilmiştir. Ayrıntılar için bk. Millet Meclisi, *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem 1, Cilt 34, Toplantı 4, (14. 01. 1965), 667-675. https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM__/d01/c034/mm__01034039.pdf. Tasarı 25 Temmuz 1966 tarihinde Millet Meclisi'nde yeniden görüşülürken ise herhangi bir tartışma olmadan oylanmış ve 813 Sayılı Kanun olarak kabul edilmiştir. Millet Meclisi, *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem 2, Cilt 8, Toplantı 1, (25.07. 1966), 560. https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM__/d02/c008/mm__02008118.pdf.

> Türk-Yunan Trakya hududunun mühim bir kısmını tayin eden Meriç nehri üzerinde tahakkuk ettirilmekte olan ıslah ameliyesi dolayısiyle beş ayrı mevkide husule gelen mevzii yatak değişikliğinin istilzam eylediği hudut tashihine mütedair her iki Hükümet temsilcileri arasında 19 Ocak 1963 tarihinde Ankara'da imza edilen ilişik protokolün onaylanması uygun bulunmuştur,

ifadeleri yer almaktadır. 1971 yılında ise aşağıdaki bir dizi anlaşma ve protokol imzalanmıştır:

- Türkiye ile Yunanistan Arasında Trakya Hududunda ve Meriç Nehrinin Denize Döküldüğü Bölgede Hudut İşaretlerinin Muhafazası Kontrol, Bakımı ve Onarımına İlişkin Ana Protokol
- Türkiye ile Yunanistan Arasında Trakya Hududunun İşaretlenmesi Hakkındaki Ana Protokola Ek Teknik Protokol
- Türk - Yunan Hududunu İşaretleme Çalışmalarına Katılacak Personelin Huduttan Geçişleri ve Karşı Taraf Arazisindeki Faaliyet ve Geçici Kalışları Hakkında Ana Protokole Ek İdari Protokol
- Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Yunanistan Hükümeti Arasında “Trakya ve Meriç Nehrinin Denize Döküldüğü Bölgede” Hudut Olaylarının Önlenmesi ve Çözümlenmesi Hakkında Anlaşma

1971 Protokolleri 14 Mayıs 1981 tarihli 1740 sayılı Resmi Gazete’de yayınlanmış olmasına rağmen hükümetler tarafından yürürlüğe konulmamıştır.[30] Söz konusu protokollerde 1926 Atina Protokolü esasları korunarak iki ülke arasındaki karasal sınırda nehrin akışından kaynaklanan değişikliklere göre düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Bu düzenlemelerde sınır komisyonlarının sorun çözümünde yapıcı bir tutum sergilemiş olduklarını söylemek mümkündür. Dolayısıyla teknik olarak sınır değişiklikleri ve düzenlemelerinin egemenlik tartışmalarına dönüşmeyeceği düşünülmüştür. Bu düzenlemelerde dikkat çeken unsur ise kimi özgün durumlarda iki ülke arasında bölgesel toprak değişimi yaparak sınırın yeniden düzenlenebileceğine karar verilmiş olmasıdır.[31] Ayrıca Meriç Nehri’nin denize döküldüğü noktadaki Türk-Yunan deniz sınır hattı saptanırken 1926 düzenlemesindeki esasın korunması dikkate alınmıştır. Ancak iki ülke arasındaki ilişkilerin seyrine bağlı olarak bu düzenlemelerin yürürlüğe konulmasının hukuki-siyasi boyutu tamamlanamamıştır. Bu durumun iki ülke arasında özellikle Kıbrıs’ta başlayan gerginliklerle ilintili olduğu söylenebilir. Dolayısıyla 1923 Lozan Barış Antlaşması’nın esaslarını çizdiği Türkiye-Yunanistan sınırının 1926 yılındaki işaretlenmesi siyasi-hukuki olarak geçerliğini korumaktadır. Fakat 1926 Atina Protokolü’nün ekinde işaretlenmiş sınır hattı nehrin güncel durumu ile örtüşmemektedir.[32]

Taraflar arasında uzlaşılan kara sınırının egemenlik tartışmasını sonlandırmış olmasına karşın günümüzde nehir yatağının değişkenliği, taşkınlar ve kirlilik vb. sorunlar komşu ülkeler arasında teknik -dolayısıyla kısmen egemenliği ilgilendiren- çalışmaların, müzakerelerin yürütülmesini gerektirmektedir. Bunun yanı sıra Türkiye-Yunanistan kara ve deniz sınırlarının aynı zamanda AB’nin dış sınırını oluşturmasından dolayı dikkate alınması gereken boyutları da söz konusudur. Bunlardan biri de kitlesel insan hareketliliğidir.[33]

[30] 1990 yılında Dışişleri Bakanı Ali Bozer TBMM’de verilen bir soru önergesine verdiği yanıtta söz konusu protokollerin her iki hükümet ve parlamentolar tarafından onaylanmış olmasına rağmen uygulanmadığını belirtmektedir. Bk. Türkiye Büyük Millet Meclisi, “TBMM Tutanak Dergisi”, Dönem 1, Cilt 43, Yasama Yılı 3, (10. 4. 1990): 289-290. https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d18/c043/tbmm18043100.pdf.

[31] Örneğin 1967 yılında hazırlanan protokolün “arazi mübadelesi”ne ilişkin 1. maddesinde denilmekte sonraki maddelerde de bu mübadelenin ayrıntıları verilmektedir. Bk. “Türk-Yunan Trakya Hududunun Mühim Kısmını Tâyin Eden”.

[32] Benzer bir görüş için bk. Ifor Duncan and Stefanos Levidis, “Median line: A century of Border Violence and the Alluvial Geopolitics of the Evros/Meriç/Maritsa River Border”, *AREA Journal (Royal Geographic Society),* 00/e12961 (2024): 1-10, erişim 1 Mayıs 2025. https://doi.org/10.1111/area.12961.

[33] Bu bağlamda Yunanistan’ın Ferre bölgesinde başlattığı sınıra çit çekme projesi Türkiye’nin tepkisiyle karşılaşmıştır. Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Hami Aksoy’un yaptığı açıklama için bk. “SC-40, 23 Mayıs 2020, Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Hami Aksoy’un Yunan Tarafının Türkiye-Yunanistan Hududuna İlişkin İddiaları Hakkındaki Soruya Cevabı”, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, erişim 2 Mayıs 2025. https://www.mfa.gov.tr/sc_-40-turkiye-yunan-hududuna-iliskin-aciklama.tr.mfa.

2.1.3. Türkiye-Yunanistan Kara Ülkesi Sınırının Askersizleştirilmiş Statüsü

Lozan Barış Antlaşması’nın 24. maddesine uygun olarak hazırlanan Trakya Sınırına İlişkin Sözleşme[34] imzacı üç Balkan ülkesinin kara sınırlarında 30 km’ye varan genişlikte askersizleştirilmiş alanlar oluşturulmasını hükme bağlamaktadır. Sözleşme’nin 1. maddesine göre:

> Madde 1 - Ege Denizinden Karadenize dek Türkiye'yi Bulgaristan'dan ve Yunanistan'dan ayıran sınırın, iki yanındaki topraklar, aşağıda yazılı sınırlar içinde ve yaklaşık 30 km. genişliğinde askerlikten arındırılacaktır. (Ekli haritaya bakılması).
>
> 1) Türkiye topraklarında, Ege Denizinden Karadenize dek:
>
> Bugün imza edilen Barış Andlaşmasının 2. maddesinin 1. ve 2. paragraflarında belirlenen Türkiye'nin Yunanistan ve Bulgaristan ile olan sınırına oldukça koşut bir çizgi. Bu çizgi Kırkkilise [Kırklareli] bölgesinde, Kırkkilise kenti ile bu kentin ortasından başlayarak en az 5 kilometrelik çevresini askerlikten arındırılmış bölgenin dışında bırakmak üzere, söz konusu sınırdan en az 30 km. açıklıkta çizilecektir. Bu çizgi, Ege Denizinde İbrice Burnundan başlayarak Karadeniz’de Serbes Burnunda sona erecektir.

Söz konusu askersizleştirme hükmü sınırdaş üç ülkenin karasal egemenliği bakımından hukuki-siyasi anlamda kısıtlayıcı niteliktedir. Belirlenmiş kara ülkesi siyasi sınırları dâhilinde sınır bölgesinin 30 km derinliğindeki alanda güvenliklerinin gereğini yerine getirmek açısından iradeleri kısıtlıdır. Bu düzenleme üç ülke arasındaki sınırı bir tür güvenli bölge olarak tanımlamış olsa da ilerleyen süreçte statükocu-revizyonist kamplarda yer almalarına koşut olarak güvenlik tüketen bir nitelik kazanmıştır. Aslında Yunanistan ve Bulgaristan arasındaki kara sınırlarının güvenliği için Neuilly Antlaşması’nda bu sınırın askersizleştirilmesi kararlaştırılmıştır. Dolayısıyla Lozan Konferansları sırasında bu düzenlemeye Türkiye de eklenmiştir. Trakya Sınırına İlişkin Sözleşme’nin 1. ve 3. maddesinde kararlaştırılan yükümlülükler “...27 Kasım 1919 günkü Neuilly Barış Andlaşması gereğince Bulgaristan'a düşen yükümlülükleri zedelemeyecektir.” Dördüncü maddeyse söz konusu sözleşme yükümlülüklerinin yerine getirilmesinde karşılaşılacak uyuşmazlık durumlarında Milletler Cemiyetine başvuruyu öngörmektedir.

Trakya sınırının askersizleştirilmiş statüsü özellikle 1930’ların ilk yarısından itibaren sınırdaş ülkeler arasında algısal güvensizlik yaratmaya başlamıştır. Revizyonist eğilimlerin artış gösterdiği ve Milletler Cemiyetinin kolektif güvenliği sağlamada yetersiz kaldığı bu süreçte Türkiye-Yunanistan aralarında bir güvenlik ve iş birliği ağı kurmaya yönelmiştir. 14 Eylül 1933 tarihli Türk-Yunan Samimi Anlaşma Paktı’ndan sonra 9 Şubat 1934 tarihinde Yugoslavya ve Romanya’nın da katılımıyla Balkan Antantı kurulmuştur.[35] Bulgaristan’ın bu örgütlenmelere soğuk bakması İkinci Dünya Savaşı öncesinde Balkanlarda statükocu-revizyonist ülkeler ayrışmasının da göstergesi olmuştur.[36]

---

[34] Sözleşme için bk. Sosyal, *Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları,* 159-164.

[35] 14 Eylül 1933 tarihinde imzalanan Samimi Anlaşma Misakı (Pacte d'Entente Cordiale entre la Turquie et la Grece)’nın 1. maddesinda imzacı iki devlet karşılıklı olarak ortak sınırlarının korunmasını güvence altına almışlardır. Ortak sınırlardan kastedilenin hem kara hem de deniz ülkesi sınırları olduğu düşünülebilir. Ancak Yunanistan Başbakanı İoannis Mateksas’ın 19 Ekim 1937 tarihindeki Türkiye’yi ziyareti sırasında Cumhurbaşkanı Atatürk, General Mateksas’a Samimi Anlaşma Misakı’nın Türkiye ile Yunanistan arasındaki özellikle deniz sınırlarının korunması bakımından ayrı bir öneme sahip olduğunu belirtmiştir. Görüşme sırasında Bulgaristan’ın Trakya sınırlarındaki askersizleştirme kısıtından kurtulmaya çalışması da ele alınmış ve bu konuda Türkiye ve Yunanistan’ın birlikte hareket etmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bk. T.C. Kültür Bakanlığı, *Atatürk’ün Milli Dış Politikası 1919-1923,* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994), 2: 368, 364-367. Bk. Hulusi Kılıç, *Türkiye ile Yunanistan Arasında İmzalanan İkili Anlaşmalar, Önemli Belgeler ve Bildiriler,* (Ankara: Dışişleri Bakanlığı Yayınları, 1992), 79.

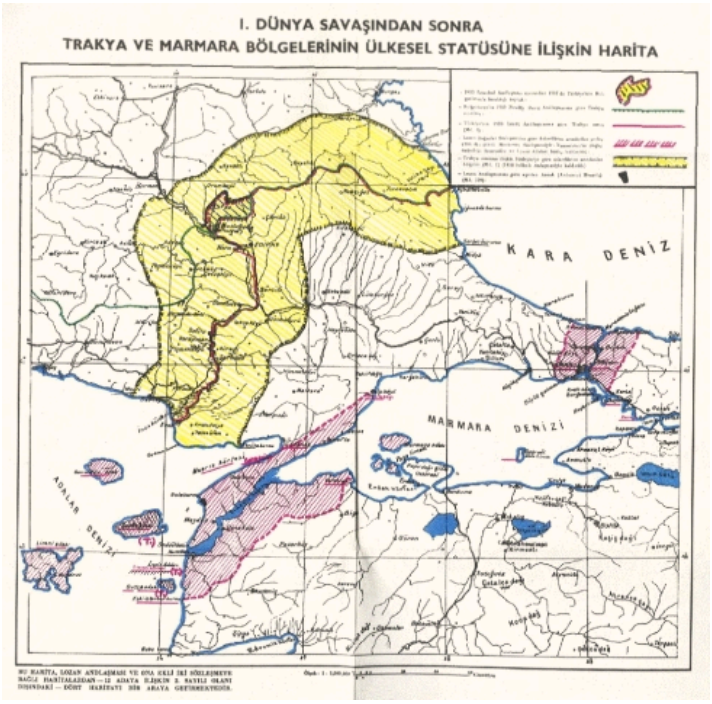
[36] Bu konuda bk. T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl: Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı (1923-1934)* (Ankara: Dışişleri Bakanlığı Yayınları, 1974), 308-358. Bulgaristan ile Türkiye arasında bu dönemde ortaya çıkan güvensizliğin yarattığı krize ilişkin bir çalışma için bk. Fuat Aksu, Yunus Çolak, “Dış Politika Krizlerinde Algısal Güven[siz]lik: 1935 Bulgaristan Krizi”, *Yıldız Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (YSBED)*1/2, (2017): 164-180, erişim 1 Mayıs 2025. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/356017.

Dolayısıyla Trakya bölgesinde komşu ülkeler arasında sınır güvenliğinin sağlanması önemli bir konu hâline gelmiştir.[37] Türkiye açısından bakıldığında toprak bütünlüğünün ve Trakya sınırının güvenli hâle getirilmesi hem Yunanistan ve Bulgaristan’la olan kara sınırları açısından hem de İstanbul ve Çanakkale Boğazlarındaki askersizleştirme yükümlülüğü dolayısıyla gündemdedir.

Nitekim süreç içerisinde Türkiye, Lozan Barış Antlaşması’nın imzacı devletleri ile yürüttüğü müzakerelerle egemenliğine getirilmiş olan askersizleştirme kısıtından kurtulmuş olacaktır. 1936 yılında kabul edilen Montrö Boğazlar Sözleşmesi’ne ek protokol[38] ile egemenliğindeki Boğazlar bölgesini hemen yeniden askerselleştirecektir. Trakya sınırındaki askersizleştirmeden kurtulmak ise 31 Temmuz 1938 tarihinde imzalanan Selanik Anlaşması ile gerçekleşecektir.[39]

Harita 4

1923 Lozan Barış Antlaşması’na Ek Trakya Sınırına İlişkin Sözleşme’de Belirtilen Askersizleştirilmiş Bölgeleri Gösterir Harita[40]

Türkiye-Yunanistan kara ülkesi sınırının statüsü bakımından değerlendirildiğinde askersizleştirme yükümlülüğünden kurtulmak bu sınır bağlamında iki ülke arasında egemenlik bakımından bir uyuşmazlığın olmadığını göstermektedir. Bununla birlikte Montrö Boğazlar Sözleşmesi’ne ek protokol ile Türkiye’nin Boğazlar bölgesini, Gökçeada ve Bozcaada dahil, askerselleştirmesi 1960’lardan itibaren Yunanistan’ın da kendi egemenliğindeki Limni ve Semadirek Adalarını silahlandırabileceğine dair iddialarına kaynaklık etmiştir.[41]

[37] Aslında Türkiye’nin öncülük ettiği Balkan Antantı’nın hazırlık süreci ve üstlenilen yükümlülükler Türkiye’de de yoğun tartışmalara konu edilmiştir. TBMM’de imzacı devletlere yönelik olası bir saldırı durumunda saldırganın tanımlanmasında karşılaşılabilecek güçlükler ve Türkiye’nin iradesi dışında bir savaşa girme riski milletvekilleri arasında tartışmalara yol açmış. Hükümet ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras Meclisi bilgilendirerek şüpheleri gidermek zorunda kalmıştır. Tartışmalar için bk. Türkiye Büyük Millet Meclisi, “T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları”, Devre IV, Cilt 3, İctima Senesi III, (25 Teşrinievvel 1934), 584-594. http://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d04/CILT04/gcz04004080.pdf.

[38] Bk. Sosyal, *Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları,* 526.

[39] Anlaşma için bk. “Balkan İtilâfı Devletlerile Bulgaristan Arasında 31 Temmuz 1938 Tarihinde Selânikte İmza Edilen Anlaşmanın Tasdiki Hakkında Kanun”, *Resmi Gazete*, 12 Kanunisani, 1939, 11103. https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/4109.pdf .

[40] Sosyal, *Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları,* EK Harita 1.

[41] Bu konuda tarafların hukuki-siyasi tezleri için bk. Hüseyin Pazarcı, *Doğu Ege Adalarının Askerden Arındırılmış Statüsü* (Ankara: Turhan Kitapevi,1992); Aslan Gündüz, *Limni Adasının Hukuki Statüsü Üzerinde Türk-Yunan Uyuşmazlığı* (İstanbul: Otağ Yayınevi, 1985); Heraclides, *The Greek-Turkish,* 201-208.

Bulgaristan açısından ise Trakya sınırının askersizleştirilmesine ilişkin kısıtlardan kurtulmak 1938 Selanik Anlaşması ile gerçekleşmiştir. Anlaşmayla Bulgaristan hem Neuilly Anlaşması hem de Lozan Barış Antlaşması’nın askersizleştirme yükümlülüğünden kurtulmuştur. Bu bağlamda Bulgaristan güvenliğine ilişkin önemli bir kısıttan kurtulurken Yunanistan ve Türkiye Balkan Antantı çerçevesinde toprak bütünlüğü ve güvenliğini garanti altına almada önemli bir avantaj elde etmiştir.

2.2. Türkiye-Yunanistan Deniz Ülkesi Sınırı

Lozan Barış Antlaşması’nın yürürlüğe girmesiyle Türkiye ile Yunanistan hem Trakya’da kara sınırına hem de Ege Denizi’nde deniz sınırına sahip olmuştur. Ege Denizi’ndeki deniz sınırlarını incelerken üç farklı ada grubunu göz önünde tutmak gerekir. Bunlardan ilki Boğazönü Adaları, ikincisi Doğu Ege Adaları, üçüncüsü ise On iki Adalar ve Meis’tir. Lozan Barış Antlaşması imzalandığında On iki Adalar ve Meis İtalya’ya devredilmiştir ancak 1947 Paris Barış Antlaşması ile Yunanistan’ın egemenliğine devredilecektir.

Deniz sınırları bağlamında düşünüldüğünde 1936 yılına değin her iki kıyıdar ülkenin kara suları 3 deniz milidir.[42] Önce 1936 yılında Yunanistan ardından 1964 yılında Türkiye kara sularını 6 deniz miline genişletmiştir. Ada grupları özelinde bakıldığında Türkiye ile Yunanistan arasındaki deniz sınırları Çanakkale Boğazı’ndan itibaren hem kara-ada hem de ada-ada arasında çizilecek bir deniz sınırına sahiptir. Örneğin Trakya bölgesinde ve Çanakkale’nin her iki yakasında Türkiye hem ana kara hem de Gökçeada, Bozcaada, Tavşan Adaları üzerinden Yunanistan’a ait olan Semadirek, Limni, Midilli adaları ile karşılıklı kıyılara sahiptir. Bu adalara göre daha güneybatıda yer alan Nisí Ágios Efstrátios (Bozbaba) adası Anadolu kıyılarına uzak mesafededir.

Lozan Barış Antlaşması’nda isimleri zikredilen ve Yunanistan’ın egemenliğine bırakılan adaları ise Anadolu’ya yakın veya uzak olmasına bağlı olarak ikiye ayırmak mümkündür. Bu ayrım adalar ile Anadolu arasındaki deniz sınırının belirlenmesinde önem kazanmaktadır. Çünkü Lozan Barış Antlaşması’nın yürürlüğe girmesinden 1936 yılına değin Ege Denizi’nde hem Türkiye hem de Yunanistan için uygulanan kara suları sınırı 3 deniz milidir. Bu durumda dahi isimler sayılarak Yunanistan’a devredilmiş adalardan bir kısmı Anadolu kıyılarına 3 milden daha az mesafededir. Bunun belirgin etkisi 1964 yılında Türkiye’nin kara suları sınırını 3 milden 6 mile genişletmesinde görülmektedir. Türkiye, kara sularını 6 deniz miline genişlettiğinde Ege Denizi’ndeki deniz ülkesi sınırları % 6’dan % 7,47 oranına yükselmiştir. Oysa Yunanistan 1936 yılında kara sularını 6 deniz miline genişlettiğinde ülkesel sınırları yaklaşık %100 artmış ve % 43,68 civarına yükselmiştir.[43]

2.2.1. Ege Denizi’nde Egemenliği Devredilen Adalar ile Türkiye Ana Karası Arasındaki Sınırlar

Lozan Barış Antlaşması’nda egemenliği Yunanistan’a devredilen adaların isimleri 12. ve 13. maddelerde belirtilmiştir. 12. maddeye göre:

> İmroz ve Bozca Adaları ile Tavşan Adaları dışında, Doğu Akdeniz Adaları ve özellikle Limni, Semendirek, Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya Adaları üzerinde Yunan egemenliğine ilişkin 17/30 Mayıs 1913 günlü Londra Andlaşmasının beşinci ve 1/14 Kasım 1913 günkü Atina Andlaşmasının on beşinci Maddeleri hükümleri uyarınca 13 Şubat 1914 günkü Londra Konferansında alınıp 13 Şubat 1914 günü Yunan Hükümetine bildirilen

[42] Aslında 3 mil uygulaması dönemi için genel bir eğilimdir. Karaya hâkim olan devletin top atım mesafesine de hâkim olduğu düşüncesine dayanır. Bu durum süreç içerisinde ulusal hukuk açısından bir zemine oturtma ihtiyacı doğduğunda ekonomik, askerî ve siyasi endişelerle şekillenmiş 3 deniz milinin ötesinde sınırlar ilan edilmiştir. Bk. Todd Berry, *Sovereignty and the Limits of International Law* (New York: Routledge, 2024), 82-96.

[43] Başeren, bu oranları “yaklaşık %7,47’si Türk, % 38,66’sı Yunan, % 5,37’si de egemenliği devredilmemiş adaların karasuları..., açık deniz alanları ise % 48,85” olarak vermektedir. Bk. Başeren, *Ege Sorunları,* 108.

> karar, … doğrulanmıştır. Asya kıyısından üç milden az uzaklıkta bulunan Adalar, işbu Andlaşmada tersine hüküm olmadıkça, Türkiye egemenliği altında kalacaktır.[44]

13. maddede ise devredilen adaların silahsızlandırılmış statüsüne dair hükümler yer almaktadır. 12. maddede belirtilen adaların bir kısmı Anadolu sahillerine 3 dmden daha yakın mesafededir. Örneğin Sisam Adası, Karakol Burnu sahillerine yaklaşık 0,9 dm, Bayrak Adası'na ise 0,66 dm uzaklıktadır.[45] Sakız Adası ise Beyaz Burun sahiline 4 dm, Süngükaya Adası'na 1,95 dm mesafededir. Midilli Adası Ayvacık sahiline yaklaşık 4,95 dm uzaklıktadır. Bozbaba (47 dm), İpsara (35 dm), Ahikerya (28 dm), Limni (33,7 dm, Bozcaada'ya 27,3, Gökçeada'ya 11,4 dm), Semadirek (Sultaniçe Sahiline 19 dm, Gökçeada'ya 13,4 dm) uzaklıktadır. Dolayısıyla 1936 yılına değin her iki ülkenin de kara suları sınırı 3 dm olarak kabul edildiğinden iki ülkenin kara sularının toplamından daha az mesafede olan ada ve ana kara arasında deniz ülkesi sınırları eşit uzaklık ilkesine göre değerlendirilmiştir. Altı deniz mili uygulamasında da durum değişmemektedir.[46]

Bununla birlikte asıl dengesizlik Yunanistan'a ait adaların Anadolu'ya uzaklıklarının fazla olduğu kesimlerde çıkmaktadır. Çünkü bu adaların kara sularının 6 deniz miline genişletilmesiyle Anadolu kıyılarından açık deniz alanlarına çıkış koridorları kapanmaktadır. Özellikle On İki Adalar grubundaki adaların birbirleriyle mesafeleri ve çokluğu Türkiye'nin kara sularının batıya uzanmasını engellemektedir.

Türkiye'nin Boğazönü Adaları grubunda Semadirek-Limni, Limni-Midilli, Midilli-Sakız[47], Sakız-Sisam-İkarya adaları arasındaki görece geniş koridorlardan yararlanarak açık denizle buluşması mümkündür. Kaldı ki burada da Midilli, Sakız, Sisam adalarının doğu cepheleri yine eşit mesafe ilkesine göre sınırlanmaktadır. Ayrıca Yunanistan'ın adaların kara sularını 12 mile genişletme isteği düşünüldüğünde böylesi bir durumda Türkiye'nin açık denizlere çıkma olanağı hepten ortadan kalkmaktadır. 1976 yılından beri Türkiye Yunanistan'ın kara sularını 6 deniz milinin ötesine çıkartması durumunu savaş nedeni sayacağını açıklayarak engellemektedir.

Harita 5'ten de görüldüğü üzere asıl tartışma ise Doğu Ege Adalarının bir kısmı ve On İki Adalar grubundaki bazı ada, adacık ve kayalıkların statüsünde yaşanmaktadır. Türkiye'ye göre bu ada, adacık ve kayalıkların önce İtalya ardından da 1947 Paris Barış Antlaşması ile Yunanistan'a devredilmiş olduğuna dair herhangi bir ahdi düzenleme bulunmamaktadır. Dolayısıyla Türkiye bu ada, adacık ve kayalıkların statülerinin belirlenmesi konusunda müzakereler yapılmasında ısrarcıdır. Müzakerelerle bir statü belirlenmeden bu bölgede bir deniz ülkesi egemenlik sınırının belirlenmesi de mümkün değildir. Hâlen iki ülke arasında bu konuda görüş ayrılıklarının giderilmesi mümkün olmamıştır.

---

[44] Lozan Barış Antlaşması'nın 12. maddesinde belirtilen 1913 Londra Antlaşması, 1914 altı büyük devlet kararının kapsamında yer alan işgal atındaki adalara dair bir çalışma için bk. Fuat Aksu, "Türkiye-Yunanistan İlişkilerinde Deniz Yetki Alanı Uyuşmazlıkları," *Avrasya İncelemeleri Dergisi,* 13/2 (Eylül 2024): 89-122, erişim 1 Mayıs 2025. https://doi.org/10.26650/jes.2024.1489520. Ayrıca bk. Başeren, *Ege Sorunları,* 54 vd. Başeren'in de belirttiği gibi, 1914 öncesinde işgal altında olan ve Osmanlı Devleti'nin tanımadığı altı büyük devlet kararı Lozan ile tanınmıştır. Bu çerçevede bakıldığında Lozan Barış Antlaşması ile Türkiye 12. maddede belirtilenlere ek olarak altı büyük devlet kararının alındığı sırada işgal altında olan adaların egemenliklerinin devrini tanımıştır. Bunların dışında kalan ve herhangi bir şekilde işgale uğramamış ada, adacık ve kayalıkların egemenliği halefiyet ilkesince Türkiye'ye aittir. Ancak günümüzde bu ilke yerine ilgili devletler arasında bir devir antlaşmasının yapılması gerektiği kabul edilmektedir. Diğer bir ifadeyle bunların egemenliğinin hangi ülkeye ait olacağına dair ilgili devletler arasında bir ahdi düzenleme yapma zorunluluğu vardır. Bu konuda bk. Sertaç Hami Başeren ve Ali Kurumahmut, *Ege'de Egemenliği Devredilmemiş Adalar* (Ankara: SAEMK Yayınları, 2003); Yücel Acer, *Ege'de ve Doğu Akdeniz'de Sınırlandırma Sorunları* (İstanbul: SETA Yayınları, 2021).

[45] Adaların ana karaya mesafeleri en yakın kıyılar arasındaki mesafeye karşılık gelmektedir ve yaklaşık değerlerdir. Google Earth programı kullanılarak ölçülmüştür.

[46] Tamamen teknik bir ayrıntı olarak belirtilmesi gereken bir nokta, kara sularının ölçülmesinde hangi kuralın uygulanacağıdır? Temel olarak iki kuraldan söz edilmektedir. Bunlardan ilki med-cezir hattı (normal hat) diğeri ise düz esas hat uygulamasıdır. Med-cezir hattında denizin kıyıdan en fazla çekildiği nokta ölçümde esas alınır. Esas hat uygulamasında ise körfez ağızları belli bir mesafeden dar ise kapatılarak olabildiğince düz esas hatlar oluşturulur. BM Üçüncü Deniz Hukuku Sözleşmesi'nde (3-16. maddeler arasında bu konu düzenlenmektedir) bu devletlere bırakılmış bir yetkidir ve 24 deniz miline kadarki körfez ağızları kapatılarak düz hatlar oluşturulabilir. Bu hattın gerisinde kalan alan iç sular rejimine tabidir. Bk. Aydoğan Özman, *Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi* (İstanbul: DTO Yayınları, 1984).

[47] Yunanistan kara sularını 12 mile genişlettiği durumda bu iki ada arasında yaklaşık 1 deniz mili bir koridor açık deniz olarak kalmaktadır. İki ada arasındaki mesafe yaklaşık 25 deniz milidir. Benzer bir durum Sakız Adası ile İkarya Adası arasında da söz konusudur. Bu iki adanın arasındaki mesafe yaklaşık 30 deniz milidir.

Harita 5

Ege Denizi’nde 6 Deniz Mili Kara Suları ve EGEAYDAAK’lar[48]

Lozan’da egemenliği devredilen adalara ilişkin ortak nokta ise bu adaların devirlerinde askersizleştirme şartının ahdi düzenlemeye eklenmiş olmasıdır. Lozan Barış Antlaşması’nın 12. maddesinde atıfta bulunulan altı büyük devletin kararında *“... Yunanistan’a bırakılan adalarda, Osmanlı ülkesiyle adalar arasındaki kaçakçılığı önlemek üzere alınacak tedbirlerin dışında Yunan Hükumeti’nin tahkimat yapmaması ve adaları askeri (kara ve deniz) amaçla kullanmaması konusunda kendilerine ve Türkiye'ye yeterli garanti vermesi...”*[49] istenmiş ve Yunanistan bunu kabul etmiştir. Karara göre Gökçeada, Bozcaada ve Meis Adaları Türkiye’ye bırakılacaktır.[50] Bu maddenin kapsamına giren adalara Tablo 1’de belirtilen Yunanistan’ın işgali altında olan tüm adalar dâhildir. Altı büyük devletin adalara ilişkin kararları Osmanlı Devleti’ne bildirilmiş fakat Osmanlı bu kararları tanımamıştır. Lozan’a kadar fiili işgal hâli devam etmiş egemenlik devri 12. madde ile gerçekleşmiştir.

Deniz ülkesi açısından egemenlik devirlerinin son halkasını ise 1947 Paris Barış Antlaşması oluşturmaktadır. Bu antlaşma ile İtalya’nın egemenliğinde bulunan On iki Adalar grubu ve Meis Adası Yunanistan’a devredilmiştir. Dolayısıyla Türkiye’nin İtalya ile doğrudan deniz ülkesi komşuluğu kalmamıştır. Bu toprak devri iki açıdan önemlidir. İlki Meis civarındaki ada, adacık ve kayalıklar ile Anadolu kıyıları arasındaki deniz sınırlarının 4 Ocak 1932’de gerçekleştirilen bir sözleşme ile saptanmış olmasıdır.[51] Ülke devri bu sınırlar üzerinden gerçekleşmiştir. İkincisi ise On iki Adalar ve Meis’in Yunanistan’a devredilmesi sırasında adaların askersizleştirileceği ve askersizleştirilmiş olarak kalacağı şartına bağlanmış olmasıdır.[52]

[48] Başeren ve Kurumahmut, *Ege’de Egemenliği Devredilmemiş Adalar,* Ek 11.

[49] Bk. Bilal N. Şimşir, *Ege Sorunu Belgeleri-Aegean Question, Documents (1913-1914)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları,1989), 2: 392-393. Bu konuda ayrıca bk. Başeren, *Ege Sorunları*, 76.

[50] Lozan Konferanslarında Meis’in statüsüne dair yoğun tartışmalar yaşanmış Anadolu kıyılarına 3 deniz milinden daha yakın olmasına rağmen Meis adası İtalya’ya bırakılmıştır. Gökçeada ve Bozcaada ise Tavşan Adaları ile beraber Türkiye’ye bırakılmıştır.

[51] Bk. “Anadolu Sahilleri ile Meis Adası Arasındaki Ada ve Adacıkların ve Bodrum Körfezi Karşısındaki Adanın Ciheti Aidiyeti Hakkında İtalya Hükümet ile Aktolunan İtilâfname”, *Resmi Gazete,* 25 Ocak 1933, 2173-2174. https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/2313.pdf. Yunanistan, 1996 Kardak Kayalıkları Krizi sırasında kayalıkların ülkesine ait olduğu iddiasını Aralık 1932’de Türkiye ile İtalya arasında hazırlanmış Teknisyenler Zabıtnamesi’ne dayandırmıştır. Ancak Teknisyenler Zabıtnamesi olarak adlandırılan belge, geçerlilik kazanması için gereken hukuki-siyasi süreçleri tamamlanmadığı için yürürlüğe girmemiştir. Dolayısıyla On İki Adaların kuzey batısındaki Türkiye-İtalya (Yunanistan) deniz ülkesi sınırları muğlak kalmıştır. Ayrıntılar için bk. Başeren ve Kurumahmut, *Ege’de Egemenliği Devredilmemiş Adalar;* Sertaç Hami Başeren, “Ege’de Ada, Adacık ve Kayalıkların Uluslararası Andlaşmalarla Tayin Edilen Hukuki Statüsü,” *Ege’de Temel Sorun: Egemenliği Tartışmalı Adalar* içinde, haz. Ali Kurumahmut (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998), 82-115.

[52] 1949 Paris Barış Antlaşması’nın 14. maddesi için bk. Bölükbaşı, Turkey and Greece, 884.

Tablo 1

1914 Öncesinde Yunanistan ve İtalya’nın İşgali Altında Olan Adalar

Açıklama	İşgalci Ülke	Türkiye (Ülke kaybeden)	Yunanistan (Ülke kazanan)	İtalya (Ülke kazanan)	İngiltere (Ülke kazanan)
İstanbulya Adası’nın işgali (28 Nisan 1912) Rodos’un işgali (5 Mayıs 1912) Herke’nin işgali (9 Mayıs 1912) Kerpe, İlyaki, Leryoz, Batnoz ve Kilimli’nin işgali (12 Mayıs 1912) Lipso’nun işgali (16 Mayıs 1912) Sömbeki’nin işgali (19 Mayıs 1912) İstanköy’ün işgali (20 Mayıs 1912)	İtalya	Lozan ile İtalya’ya devir		Fetih yoluyla işgal/ zapt	
Bozcaada’nın işgali (7 Kasım 1912) Limni Adası’nın işgali (21 Ekim 1912) Taşoz ve Gökçeada’nın işgali (30 Ekim 1912) Bozbaba Adası’nın işgali (31 Ekim 1912) Semadirek Adası’nın işgali (1 Kasım 1912) Ipsara Adası’nın işgali (4 Kasım 1912) Ahikerya Adası’nın işgali (17 Kasım 1912) Sakız Adası’nın işgali (24 Kasım 1912-3 Ocak 1913) Midilli Adası’nın işgali (21 Kasım-21 Aralık 1912) Sisam Adası’nın işgali (15 Mart 1913)	Yunanistan	Bozcaada ve Gökçeada LBA ile Türkiye’ye; İsimleri sayılan diğer adalar Lozan ile Yunanistan’a devir	Fetih yoluyla işgal/ zapt		
Kıbrıs Adası	İngiltere	Lozan ile İngiltere’ye devir			Kiralama / işgal / ilhak / devir

Kaynak: Aksu, “Türkiye-Yunanistan İlişkilerinde Deniz Yetki Alanı Uyuşmazlıkları”, 100-101.

Sonuç

Türkiye ile Yunanistan arasındaki egemenlik sınırlarının ana esaslarını düzenleyen 1923 Lozan Barış Antlaşması’dır. İki devletin kara ve deniz ülkesi sınırları müzakere edilirken taraflar arasında yoğun tartışmalar yaşanmış, sonuçta kara ülkesi için Meriç Nehri’nin en derin noktasından geçen hat sınır olarak kabul edilmiştir. Deniz ülkesi sınırları için herhangi bir düzenleme yoktur. Sadece aksine bir hüküm yok ise 3 deniz

mili içerisindeki adalar Türkiye’nin egemenliğine bırakılmış diğer adalar ise isimleri sayılarak Yunanistan veya İtalya’nın egemenliğe devredilmiştir.

Toprak devirleri sonrasında yapılması gereken en önemli düzenleme ise ilgili taraflar arasında sınır komisyonlarının oluşturulmasıdır. Lozan Barış Antlaşması diğer sınırlarda olduğu gibi Türkiye Yunanistan kara sınırları için de sınır tespit komisyonlarının kurulmasını karara bağlamıştır. Nitekim 3 Kasım 1926 tarihinde bu komisyon iki ülke arasındaki kara ve nehir sınırlarına ilişkin çalışmalarını tamamlayarak bir protokol imzalamıştır. Protokoldeki en önemli ilke kararı ise nehrin mevcut yatağı esas alınarak mutlak sınırın saptanacak olmasıdır. Komisyon, çalışmaları sırasında önemli bir karar daha almış ve nehrin Ege Denizi’ne akış yönünde batı ve doğu kollarına ayrılması durumunda hangisinin ana yatak olduğuna karar vermiştir. Komisyon nehrin doğu kolunu ana yatak olarak kabul etmiştir ki bu karar teknik olduğu kadar tarihî gerçeklere de uygun düşmüştür.[53]

Komisyonun iki devlet arasında deniz ülkesine ilişkin kararı ise Meriç Nehri’nin en derin orta çizgisinin (Thalweg) Ege Denizi ile buluştuğu noktayı bir yıldız işareti ile belirlemiş olmasıdır. Deniz ülkesine dair sınır belirleme çalışmaları Lozan’dan günümüze Türkiye-Yunanistan devletleri arasında yapılmamıştır. Meis’e ilişkin sınır belirleme çalışması ise 1932 yılında o zamanki egemen devlet olan İtalya ile gerçekleştirilmiştir. 1947 Paris Barış Antlaşması ile Meis ve On iki Adalar Yunanistan’a devredildiği için günümüzde sadece Meis bölgesinde bir deniz sınırının varlığından söz edilebilir.

Günümüzde Türkiye ile Yunanistan arasında egemenlik ve egemen haklarla ilintili pek çok sorunun kökeninde ahdi statü konusundaki eksiklikler yatmaktadır. Bu çalışmada da gözlemlendiği gibi her ne kadar kara ülkesi sınırlarının esasları belirlenmiş olsa da Meriç Nehri’nin akış ve yatak değişiklikleri 1926 Protokolü’ndeki mutlak sınır tespitinin nehrin güncel akış ve yatağına göre yeniden düzenlenmesini gerekli kılmaktadır. Nitekim Protokolün imzasından hemen sonra bile nehrin ıslahına ilişkin olarak teknik çalışmalar ve projeler hazırlanmıştır. Hatta 1950 ve 1960’lı yıllarda farklı çalışma grupları hazırladıkları raporlarda hakkaniyetli bir şekilde toprak mübadelesini de içeren önerilerde bulunmuşlardır.

Dolayısıyla esasında sadece deniz sınırları değil aynı zamanda kara ülkesi sınırları da teknik açıdan yeniden işaretlemeyi gerektirmektedir. Bu çalışmaların özellikle deniz ülkesine ilişkin kısmı ise aslında gecikmiş bir ahdi statü oluşturmaya dönüktür. Çünkü Lozan Barış Antlaşması’nda isimleri belirtilerek devredilen adaların yanında çok sayıda ada, adacık ve kayalığın herhangi bir ülkeye devredildiğine dair bir açık hüküm bulunmamaktadır. İtalya ile 1932 yılında yapılan teknik çalışmalarda bu tür belirsizliklerin giderilmesi için çaba sergilenmiştir. Ancak Yunanistan’la böyle bir çalışma yapılamamıştır. Yunanistan’la bu çalışmaların ahdi bir düzenlemeye bağlanması gerçekleşmediği takdirde iki devletin kara ve deniz ülkesi üzerindeki hava ülkesinin sınırları üzerinde anlaşabilmeleri de mümkün değildir.

Türkiye ve Yunanistan arasındaki ilişkilerin “sınır” kavramı özelindeki durumu yeterince karmaşıktır. Teknik olduğu kadar sosyal, siyasal, askeri, ekonomik ve çevresel nitelikleriyle kapsamlı çalışmaların yapılmasını gerektirmektedir. Çalışmamız bu gerçeğin hatırlatılmasını hedeflemiştir.

[53] Bu konuda bk. Göçmen, “Enez Limanının Değişen”.

Hakem Değerlendirmesi Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer Review Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support The author declared that this study has received no financial support.

Yazar Bilgileri / Author Details
Fuat Aksu
[1] Yıldız Teknik Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul, Türkiye
0000-0002-3693-6666 faksu@yildiz.edu.tr

Kaynakça | References

Acer, Yücel. *Ege'de ve Doğu Akdeniz'de Sınırlandırma Sorunları.* İstanbul: SETA Yayınları, 2021.

Aksu, Fuat ve Yunus Çolak. “Dış Politika Krizlerinde Algısal Güven[siz]lik: 1935 Bulgaristan Krizi”, *Yıldız Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (YSBED),* 1/2 (Ekim 2017):164-180, erişim 1 Mayıs 2025. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/356017.

Aksu, Fuat. “Türkiye-Yunanistan İlişkilerinde Deniz Yetki Alanı Uyuşmazlıkları”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi,* 13/2 (2024): 89-122, erişim 1 Mayıs 2025. https://doi.org/10.26650/jes.2024.1489520.

Başeren, Sertaç Hami ve Ali Kurumahmut. *Ege'de Egemenliği Devredilmemiş Adalar.* Ankara: SAEMK Yayınları, 2003.

Başeren, Sertaç Hami. “Ege'de Ada, Adacık ve Kayalıkların Uluslararası Andlaşmalarla Tayin Edilen Hukuki Statüsü”, *Ege'de Temel Sorun: Egemenliği Tartışmalı Adalar* içinde, haz. Ali Kurumahmut, 82-115. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998.

Başeren, Sertaç Hami. *Ege Sorunları.* Ankara: TÜDAV Yayınları, 2006.

Berry, Todd. *Sovereignty and the Limits of International Law.* New York: Routledge, 2024.

Bölükbaşı, Deniz. *Turkey and Greece: The Aegean Disputes.* London: Routledge-Cavendish, 2012.

Brummett, Palmira. *Mapping the Ottomans: Sovereignty, Territory, and Identity in the Early Modern Mediterranean.* Cambridge: Cambridge University Press, 2015.

Demir, Tarık. *Siyasi Coğrafya ve Sıra Dışı Sınırlar.* Ankara: Nobel Yayınları, 2020.

Denk, Erdem. *Egemenliği Tartışmalı Adalar: Karşılaştırmalı Bir Çalışma (Kardak Kayalıkları ve Spratly ve Senkaku/Diaouyu Adaları Örnekleri).* Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, 1999.

Duncan, Ifor and Stefanos Levidis, “Median line: A century of Border Violence and the Alluvial Geopolitics of the Evros/Meriç/Maritsa River Border”, *AREA Journal (Royal Geographic Society),* 00/e12961 (2024): 1-10, erişim 1 Mayıs 2025. https://doi.org/10.1111/area.12961.

Forensic Architecture. “The Evros/Meriç River: A Century of Border Design”, erişim 1 Mayıs 2005. https://forensic-architecture.org/investigation/the-evros-meric-river-a-century-of-border-design.

Gavrilis, George. “The Greek-Ottoman Boundary as Institution, Locality, and Process, 1832-1882”, *American Behavioral Scientist,* 51/10 (2008): 1516-1537, erişim 1 Mayıs 2025. https://doi.org/10.1177/0002764208316353. (Original work published 2008).

Göçmen, Kemal. “Enez Limanının Değişen Öneminde Meriç Deltasının Etkileri”, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi,* 2-3 (2012): 253-266, erişim 1 Mayıs 2025. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/12823.

Gönlübol, Mehmet. *Barış Zamanında Sahil Sularının (Karasuları ve Bitişik Bölge) Hukuki Statüsü.* Ankara: A.Ü. SBF Yayınları, 1959.

Gümüşçü, Osman. “Siyasi Coğrafya Açısından Sınırlar ve Tarihi Süreç İçinde Türkiye'de Sınır Kavramı”, *Bilig,* 52 (2010): 79-104, erişim 1 Mayıs 2025. https://bilig.yesevi.edu.tr/yonetim/icerik/makaleler/2688-published.pdf.

Gündüz, Aslan. *Limni Adasının Hukuki Statüsü Üzerinde Türk-Yunan Uyuşmazlığı.* İstanbul: Otağ Yayınevi, 1985.

Harza, Richard D. *Harza Engineering Company: Developing Water Resources Worldwide 1920-1984.* New York: Newcomen Society of the United States, 1984. https://static1.squarespace.com/static/64a9fa32ab3bec446591718a/t/64af66c2e4803a52fde1bbf0/1689216709050/richard_harza_1984_speech.pdf.

Heraclides, Alexis. *The Greek-Turkish Conflict in The Aegean: Imagined Enemies.* Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2010.

Kaşlı, Zeynep. "Migration Control Entangled With Local Histories: The Case of Greek-Turkish Regime of Bordering", *Environment and Planning D: Society and Space,* 41/1 (2022): 14-32. Erişim 1 Mayıs 2025. https://doi.org/10.1177/0263775822114012.

Keser, Ulvi ve Gökhan Ak. "2000'li Yıllarda Sorunlu Sularda Vaziyet: Adalar (Ege) Denizi'nde Sınırlar, Yasadışı Göç ve AB Sınır Yönetimi", *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi,* 1/2 (2016): 3-30. Erişim 1 Mayıs 2025. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/297376.

Kılıç, Hulusi. *Türkiye ile Yunanistan Arasında İmzalanan İkili Anlaşmalar, Önemli Belgeler ve Bildiriler.* Ankara: Dışişleri Bakanlığı Yayınları, 1992.

Millet Meclisi. *Millet Meclisi Tutanak Dergisi,* Dönem 1, Cilt 34, Toplantı 4, (14. 01. 1965). *https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM__/d01/c034/mm__01034039.pdf.*

Millet Meclisi. *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem 2, Cilt 8, Toplantı 1, (25. 07. 1966). https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM__/d02/c008/mm__02008118.pdf.

Öngel, İklim. "Türkiye ile Yunanistan'ı Savaşın Eşiğine Getiren Krizde Dönemin Dışişleri Müsteşarı Öymen: 'Kardak'ı Boşuna mı Yaptık'", *Cumhuriyet,* 30 Eylül, 2024. https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/turkiye-ile-yunanistani-savasin-esigine-getiren-krizde-donemin-2252766.

Özman, Aydoğan. *Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi.* İstanbul: DTO Yayınları, 1984.

Pazarcı, Hüseyin. *Doğu Ege Adalarının Askerden Arındırılmış Statüsü.* Ankara: Turhan Kitapevi,1992.

Protocole des Conclusions de la Commission de Délimitation de la Frontière Gréco-Turque. Athenes: The P.G. Macris Trading & Industrial Co. Ltd, 1926.

Schmitt, Carl. *Nomos of the Earth in the International Law of the Jus Publicum Europaeum.* New York: Telos Press Publishing, 2006.

Soysal, İsmail. *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945).* 1. Cilt. Ankara: TTK Yayınları, 2000.

Syrigos, Angelos And Thanos Dokos. *Atlas of Greek- Turkish Relations.* (y.y.):Kathimerini, 2020. Pdf. https://www.syrigos.gr/books/Atlas_syrigos_dokos.pdf.

Şener, Bülent. "The Topology of Nation-State: Borders, Territoriality, Sovereignty, and War", *Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD),* 32/16 (2023): 315-337, erişim 1 Mayıs 2025. https://doi.org/10.19060/gav.1315212.

Şener, Bülent. "Westphalian Dönem'den Post-Westphalian Dönem'e Uluslararası İlişkilerde Sınır Olgusu: 21. Yüzyılda 'Devlet Jeopolitiği' ile 'Küreselleşmenin Jeopolitiği' Arasındaki Mücadelenin İzdüşümleri". *Devlet Doğasının Değişimi: Güvenliğin Sınırları* içinde, haz. Tolga Sakman, 39-52. İstanbul: TASAM Yayınları, 2017. Pdf. https://tasam.org/Files/Icerik/File/%C4%B0GK2Kitap_pdf_6a97c7c0-c536-4821-ab14-c8eeb6e55c3e.pdf.

Şimşir, Bilal N. *Ege Sorunu Belgeleri-Aegean Question, Documents (1913-1914).* 2. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.

T.C. Dışişleri Bakanlığı. *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl: Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı (1923-1934).* Ankara: Dışişleri Bakanlığı Yayınları, 1974.

T.C. Kültür Bakanlığı. *Atatürk'ün Milli Dış Politikası 1919-1923.* 2. Cilt. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994.

The League of Nations. *Monthly Summary of the League of Nations.* 6/3 (1926). https://digital.nls.uk/league-of-nations/archive/194770738#?c=0&m=0&s=0&cv=0&xywh=-1480%2C-254%2C5808%2C5073.

Türkiye Büyük Millet Meclisi. "T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları". Devre IV, Cilt 3, İctima Senesi III, (25 Teşrinievvel 1934). http://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d04/CILT04/gcz04004080.pdf.

Türkiye Büyük Millet Meclisi. "T.B.M.M. Tutanak Dergisi". Dönem 1, Cilt 43, Yasama Yılı 3, (10. 4. 1990). https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d18/c043/tbmm18043100.pdf.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. "SC-40, 23 Mayıs 2020, Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Hami Aksoy'un Yunan Tarafının Türkiye-Yunanistan Hududuna İlişkin İddiaları Hakkındaki Soruya Cevabı", erişim 2 Mayıs 2025. https://www.mfa.gov.tr/sc_-40_-turkiye-yunan-hududuna-iliskin-aciklama.tr.mfa.

Türkmenoğlu, Yener. "Meriç Nehri'nin Kapıkule-Enez Arasındaki Yatak Değişimlerinin Taşkınlar ile İlişkisi". Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2012. Ulusal Tez Merkezi (319911).

United Nations Library & Archives Geneva. *Sub-sub-series R626/11/49710-Delimitation of Greco-Turkish Frontier*. https://archives.ungeneva.org/delimitation-of-greco-turkish-frontier.

Van Houtum, Henk. "The Geopolitics of Borders and Boundaries", *Geopolitics,* 10/4 (2005): 672-79, erişim 1 Mayıs 2025. doi:10.1080/14650040500318522.

Wilbrandt, Hans (et al). *Comprehensive Report of Meric-Evros Project Studies.* Göttingen, 1967. Pdf.

"Anadolu Sahilleri ile Meis Adası Arasındaki Ada ve Adacıkların ve Bodrum Körfezi Karşısındaki Adanın Ciheti Aidiyeti Hakkında İtalya Hükümet ile Aktolunan İtilâfname", *Resmi Gazete,* 25 Ocak, 1933. https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/2313.pdf.

“Balkan İtilâfı Devletlerile Bulgaristan Arasında 31 Temmuz 1938 Tarihinde Selânikte İmza Edilen Anlaşmanın Tasdiki Hakkında Kanun”. *Resmi Gazete*, 12 Kanunisani, 1939. https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/4109.pdf.

“Meriç Nehrinin Her İki Sahilinde Su Tesisatının Tanzimine Dair Türk-Elen İtilâfnamesi”. *Resmi Gazete*, 25 Mayıs, 1935. https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/3011.pdf.

“Meriç ve Tabileri Islâhı İnşaatı Başladı”. *Türkiye Mühendislik Haberleri*, 4, (1 Temmuz 1955): 7-11. https://eski.imo.org.tr/resimler/ekutuphane/pdf/10328.pdf.

“Türk-Yunan Trakya Hududunun Mühim Kısmını Tâyin Eden Meriç Nehri Mecrasının Islahı Dolayısiyle 19 Ocak 1963 Tarihinde İmzalanan Protokol”. *Resmi Gazete*, 9 Ocak, 1967. https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/12499.pdf.

“Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Yunanistan Krallık Hükümeti Arasında Trakya Hududunun İşaretlenmesi Hakkında Ana Protokol ile Ekleri İdari ve Teknik Protokoller”. *Resmi Gazete*, 14 Mayıs, 1981. https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17340.pdf.

İSTANBUL UNIVERSITY PRESS

Türkiyat Mecmuası
Journal of Turkology

Türkiyat Mecmuası
Journal of Turkology,
IUTURKIYAT 2025, 35 (1): 24–44

https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.1639737
Başvuru | Submitted 14.02.2025
Revizyon Talebi | Revision Requested 10.03.2025
Son Revizyon | Last Revision Received 11.03.2025
Kabul | Accepted 18.04.2025

Araştırma Makalesi | Research Article

Açık Erişim | Open Access

Türkiye'nin Yunanistan'a Bakışında 6-7 Eylül 1955 Olaylarının Etkisi

The Impact of the Events of September 6-7, 1955 on Türkiye's View of Greece

Zehra Aslan [1]

[1] Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Rize, Türkiye

Öz

Kıbrıs'ı Yunanistan'a bağlama amacı güden ENOSİS faaliyetleri, İngiltere'nin Kıbrıs'a geçici olarak el koyduğu 1878'den itibaren Rumların talepleriyle birlikte artmış ve bu amaç doğrultusunda Ada'daki faaliyetler sürdürülmüştür. Yunanistan'ın konuyu Birleşmiş Milletlere götürmesiyle dikkatini Kıbrıs'a çeviren Türkiye, Rumların Kıbrıs'ı Yunanistan'la birleştirmek için EOKA'nın temelini oluşturan silahlı eylemlere başlamasıyla 1954'ten itibaren sessizliğini bozmuş ve statükocu yaklaşımından vazgeçerek "*Türk Tezi*"ni ortaya koyup Ada üzerindeki haklarını dillendirmeye başlamıştır. Selanik'te Atatürk'ün evinde bomba patladığı haberiyle birlikte kitleler harekete geçip yağma hareketlerine girişmiştir. 6-7 Eylül (1955) Olayları, hem iç hem de dış siyasi gelişmeleri yönlendirirken Türkiye ve Yunanistan arasında ayrı bir krize neden olmuştur. Yunanistan bomba olayıyla ilgili önce İngiltere'yi, ardından da Türkiye'yi suçlamış ve Balkan Paktı ile NATO toplantılarına katılmak için bazı şartlar ileri sürmüştür. Türk hükûmeti ise uluslararası antlaşma ve bağıtlara sadık kalıp sık sık sorumluluğun olmadığı ve gereken önlemlerin alındığı belirtilen 6-7 Eylül Olaylarının zararlarını gidermek, gerekirse bilgi verip kışkırtıcı tutuma karşı uyarıda bulunmak olarak yolunu belirlemiştir. Ağırlıklı olarak arşiv belgeleri ve DP ile TBMM tutanaklarından yararlanılarak hazırlanan bu çalışmada, Kıbrıs meselesi ortaya çıkana kadar Türkiye ile Yunanistan ilişkilerinin seyri, Türkiye'nin 6-7 Olaylarıyla birlikte Yunanistan'a bakışının değişimi ve bu durumun ikili ilişkilere etkisi incelenecektir.

Abstract

ENOSIS activities, increased with the demands of the Greeks as of 1878, and activities on the island continued in line with this purpose. Turkiye, which turned its attention to Cyprus after Greece took the issue to the United Nations, broke its silence when the Greeks started armed actions, which formed the basis of EOKA to unite Cyprus with Greece, abandoned its status quo approach and began to voice its rights over the island by putting forward the "Turkish Thesis". September 6-7 events shaped domestic and foreign political developments, it also caused a separate crisis between Türkiye and Greece. Greece blamed Britain and Türkiye for the bombing incident and put forward some conditions to participate in the Balkan Pact and NATO meetings. The Turkish government, on the other hand, which argued that the events were a systematic movement. The necessary measures were taken, to compensate for the damages of the Events of September 6-7 and warn against provocative attitudes if necessary. This study, examines the course of relations between Türkiye and Greece until the emergence of the Cyprus issue, the change in Türkiye's view of Greece after the Events of 6-7 September and the impact of this situation on bilateral relations.

Anahtar Kelimeler Türkiye · Yunanistan · Rumlar · Türkler · 6-7 Eylül Olayları

Keywords Türkiye · Greece · Greeks · Turks · Events of 6-7 September

Atıf | Citation: Aslan, Zehra, . "The Impact of the Events of September 6-7, 1955 on Türkiye's View of Greece". *Türkiyat Mecmuası–Journal of Turkology*, 35, 1 (2025): 24-44. https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.1639737

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

© 2025. Aslan, Z.

Sorumlu Yazar | Corresponding author: Zehra Aslan zehra_aslan2009@hotmail.com

Extended Summary

After the establishment of the Greek State, the hostility that had been built between the states due to the events of the Turkish-Greek War and the Balkan Wars in the last period of the Ottoman Empire and the Greek occupation during the War of Independence changed as of 1930, when the exchange problem was completely resolved, and instead a new process based on "friendship" originating from mutual concerns and interests began. The friendly relations continued until the mid-1950s, when the Cyprus issue became a priority, due to the agreements signed between the two countries, especially the Balkan Pact, mutual visits, Türkiye's support during the Second World War, the financial and military aid of the US to Türkiye and Greece after the war, the struggle against communism in line with common goals and, in connection with this, participation in the Korean War.

ENOSIS activities, which aimed to connect Cyprus to Greece, increased with the demands of the Greeks as of 1878, when England temporarily seized Cyprus, and activities on the island continued in line with this purpose. In response to these, the Turkish Cypriots carried out several activities, especially organizations and public meetings, and demanded support from Türkiye. Türkiye, which did not want its friendly ties with Greece to be damaged, tried to show a cautious attitude on this issue until Greece took the Cyprus issue to the United Nations.

Turkey, which turned its attention to Cyprus after Greece took the issue to the United Nations, broke its silence when the Greeks started armed actions, which formed the basis of EOKA to unite Cyprus with Greece, abandoned its status quo approach and began to voice its rights over the island by putting forward the "Turkish Thesis". While the Greeks contributed to the tension in relations between the two countries with their acts of terror and their press publications, especially after April 1955, Türkiye followed the developments in Cyprus and Greece with concern, and a new period in which anger would gradually prevail in the Turkish public opinion began.

Protests took place in an environment that became tense with mutual provocations, and on the eve of the rally to be held in Taksim, where extraordinary measures were taken beforehand, the masses were mobilized and looted following the news that a bomb had exploded at Atatürk's house in Thessaloniki. While the Events of September 6-7 shaped both domestic and foreign political developments, it also caused a separate crisis between Türkiye and Greece. Greece first blamed Britain and then Türkiye for the bombing incident and put forward some conditions to participate in the Balkan Pact and NATO meetings. In this context, Greece, trying to assume the role of the protector of Türkiye's Greek citizens who were harmed by the Events of September 6-7, sent notes to Türkiye, including the condition that the damages be compensated. Turkish government officials, especially President Celal Bayar and Prime Minister Adnan Menderes, initially adopted a cautious stance against this attitude of Greece, including banning the Martial Law Administration from speaking against Greece, and made statements that friendship with Greece should be maintained in line with common interests. While there were reactions from the opposition in Türkiye, the government also said in private meetings that Greece was pursuing an opportunistic policy. It was stated that the Greek governments acted in favor of their own public opinion and that a 40-page document accusing Türkiye was prepared.

After the heat of the events passed on the one hand, those who were deemed responsible were tried in the Martial Law Administrative Courts, and the damages were compensated, and on the other hand, the methods to be followed against Greece's attitude, which had begun to be characterized as "provocative", were determined. In this process, during which the opposition criticized the government for remaining passive, the Turkish government, which argued that the events were a systematic movement, determined its path as remaining loyal to international agreements and treaties, frequently stating that there was no responsibility and that the necessary measures were taken, to compensate for the damages of the Events of September 6-7 and to provide information and warn against provocative attitudes if necessary. In the interrogations in the September 6-7 Incidents Case, which was heard as a separate case in the High Court of Justice established in Yassıada after the intervention of May 27, 1960, the role of Greece would come to the agenda again, and government officials from the DP period would evaluate the events as a systematic movement and point out the role of Greece.

In the following process, a similar response was given to Greece's attitude, leaving aside the sensitivity, especially by canceling some protocols and smuggling publications into the country. However, when it was seen that these events created a situation to the detriment of Türkiye, statements reminding the friendship with Greece were made again. After the Cyprus issue was resolved with the Zurich Treaty on February 11, 1959, and the London Treaty on February 19,

1959, relations would enter a normalization process again with the fact that Türkiye and Greece applied for Common Market membership in January 1960.

Giriş

Mart 1821'de Mora'da Yunan isyanıyla başlayan süreç, 6 Temmuz 1827 tarihli aralarında yaptıkları Londra Antlaşması gereğince İngiltere, Fransa ve Rus donanmaları tarafından 20 Ekim 1827'de Türk donanmasının Navarin'de batırılıp 22 Mart 1829'da da bağımsız bir Yunanistan'ın sınırlarını belirleyen bir protokolün imzalanmasıyla devam etmiş ve 1830'da Yunan Devleti'nin kuruluşu gerçekleşmiştir.[1] 1832 yılında gerek İstanbul'da gerekse Londra'da yapılan antlaşma ve protokollerle Türk-Yunan sınırı çizildikten sonra, 1844'te Yunan Başbakanı İoannis Kolettis tarafından dillendirilen ve yayılmacılıkla emperyalizmin bir uzantısı olarak Yunanlıların kendilerine ait gördükleri yerleri Yunanistan'la birleştirerek Bizans İmparatorluğu'nu en geniş sınırlarıyla diriltme hedefini taşıyan, daha açık bir ifadeyle farklı coğrafyalarda yaşayan Elen-Ortodoks halkının bir arada yaşamasını öngören "Megali İdea" ortaya çıkmıştır.[2] 1791'den itibaren gündemde olan, Kıbrıs'ı merkezine alarak Ada'nın Yunanistan'a bağlanması hedefini ortaya koyan ENOSİS ise öncelikli amacı bağımsız bir Yunanistan kurmak olan ve 1818'den itibaren Ada'da faaliyetlerini sürdüren Filiki Eterya ile başlatılır. Bu fikrin resmiyet kazanması Yunanistan'ın 1828 yılında İngiltere, Fransa ve Rusya'ya verdiği notalarla olmuştur. Megali İdea ile birlikte Türk-Yunan ilişkilerinin seyrini etkileyen bu kavram, 1878'de İngiltere'nin Kıbrıs'a geçici olarak el koymasıyla Türklerin arka planda kalması, buradaki Rumların Ada'nın Yunanistan'a bağlanması talepleriyle sürdürülerek 1930'a kadar olan dönemde Elen kurtarımcılığının siyasi aracı olmuştur.[3] Bunlarla da bağlantılı olarak 1897 Türk-Yunan Savaşı, özellikle de 1910'dan itibaren Yunanistan'ın Anadolu hedefi doğrultusunda yolunu belirleyen Venizelos'un Balkan Savaşları'nda sınırları genişletmesi[4] ve Birinci Dünya Savaşı sonrasında Anadolu'da Yunan işgali ile başlayan süreçle birlikte Osmanlı Devleti'nin Yunanistan'a bakışındaki kurulduğu andan itibaren kendi içinden kopan yayılmacı devlet algısı, ileri derecede düşmanlık boyutuna taşınmıştır.

30 Ağustos 1922'de Büyük Türk Zaferi'nin ardından Yunan ordularının Türk topraklarını terk etmesiyle intikamdan korkan Ortodoksların gruplar hâlinde Yunanistan'a doğru başlayan göç hareketi, Marmara ve Doğu Trakya'ya yayılmıştır. 1922 sonu itibarıyla sayıları bir milyonu aşan Türkiye'den kaçan Rumlar, önce adalara oradan da Yunanistan'ın çeşitli yerlerine giderken[5] Türklere yönelik baskılar artmıştır. Lozan Barış görüşmelerinde zorunlu nüfus değişimini öngören 30 Ocak 1923 tarihli 19 maddelik sözleşme ve protokol kapsamında, 1 Mayıs 1923 tarihinden itibaren uluslararası hukuk tarafından meşrulaştırılmış zorunlu bir göç başlamış ve yaklaşık 1.200.000 civarında Ortodoks Hristiyan Türkiye'den Yunanistan'a, 500.000 civarında Müslüman tebaa

[1] Salahi R. Sonyel, "Yunan Ayaklanması Günlerinde Mora'daki Türkler Nasıl Yok Edildiler?", *Belleten*, 62/233 (1998), 111-120.

[2] Megali İdea'nın ilk aşaması eğitim seferberliği çerçevesinde özellikle Yunan dilinin yaygınlaştırılmasıyla başlamıştır. Nilüfer Erdem, "Megali İdea", *Atatürk Ansiklopedisi*, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 6 Ocak 2023): erişim 2 Aralık 2024. https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/megali-idea/. Megali İdea'nın hedef kentlerinin başında İstanbul gelmektedir. 1864'te Bavyera Hanedanına mensup Kral I. Georgious'un tahta çıkartılması karşılığında Yedi Adalar Yunanistan'a verildi ve Helenizm'in iki başkentinden biri İstanbul olarak görüldü. Esra Özsüer, "İki Yüzüncü Yılında Türk-Yunan İlişkilerini Yeniden Düşünmek", *Tarih ve Uluslararası İlişkiler Perspektifinden Türk-Yunan İlişkileri (1821-2021)* içinde, ed. Esra Özsüer (İstanbul: Boyut Yayıncılık, Aralık 2022), 7.

[3] Soyalp Tamçelik, "Kıbrıs Meselesi ve Bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti (15 Ağustos 1960)", *Atatürk Ansiklopedisi*, (*Atatürk Ansiklopedisi*, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 26 Ocak 2023): erişim 2 Aralık 2024. https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/kibris-meselesi-ve-bagimsiz-kibris-cumhuriyeti-15-agustos-1960/.

[4] Hakan Uzun, "1919-1950 Yılları Arasında Türkiye-Yunanistan İlişkileri", *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5/2 (2004): 39.

[5] Kemal Arı, "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi", *Cumhuriyetin Göçlerle Dolu 100 Yılı 100 Başlıkta Göç Yazıları* kitabı içinde ed. Gazanfer Kaya (İzmir: Cem Yayınevi, 2023), 291.

da Yunanistan'dan Türkiye'ye göç etmiştir.[6] Mübadele sözleşmeyle yürürlüğe girince Türkiye'de İstanbul ve Batı Trakya dışında göç edeceklerin mal, hak ve yükümlülüklerini takip edip belirlemek üzere Birinci Dünya Savaşı'na katılmamış devletlerin uyruklarıyla Milletler Cemiyeti Konseyinin seçtiği üç, Türkiye ve Yunanistan'dan da birer üyenin olduğu Muhtelit Mübadele Komisyonu kurulmuştur. Türkiye'de Mübadele İmar ve İskân Vekâleti oluşturulurken Türkiye ve Yunanistan arasında patrik "etabli" gibi devletlerin anlayış ve uygulamalarından kaynaklı süreç içerisinde ortaya çıkan sorunlar, 1930'daki Ankara Antlaşması'yla çözülmüştür.[7]

Mübadele sorununun çözüldüğü 1930'a gelindiğinde Türkiye ile Yunanistan arasında özellikle Bulgaristan'ın yayılmacılığının yarattığı endişenin de etkisiyle "dostluk" ilişkisinin kurulacağı yeni bir döneme girilmiştir. 27-31 Ekim 1930 tarihinde Türkiye'ye gelen Yunanistan Başbakanı Venizelos ile Dışişleri Bakanı Mihalakopoulos'un ziyaretleri sırasında 30 Ekim günü imzalanan Türk-Yunan Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Hakem Antlaşması ile Türk-Yunan ilişkilerinde dostluk dönemi başlarken bu süreç, devam eden karşılıklı ziyaretler, 12 Ocak 1934'te Venizelos'un Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'i Nobel Barış Ödülüne aday göstermesi, 9 Şubat 1934'te imzalanan Balkan Antantı, Möntrö Boğazlar Sözleşmesi'nde Yunanistan'ın Türkiye'yi desteklemesi gibi gelişmelerle pekiştirilmiştir. Birkaç Yunan subay ve askerinin Türkiye'ye sığındığı[8] İkinci Dünya Savaşı yıllarında Mihver Devletler tarafından Türkiye'nin dışarıda bırakılacağı Yunanistan, Bulgaristan ve Romanya devletlerinin içinde olacağı yeni bir Balkan grubu oluşturulması düşünülmüşse[9] de askerî birliklerini Arnavutluk'a sevk eden İtalya'nın[10] (Ekim 1940-Kasım 1941) ardından da Almanya'nın Yunanistan'ı işgali (27 Nisan 1941) sırasında, Türkiye'nin komşusuna ham madde, iaşe ve insani yardımlarla destek sağlaması, savaş sonrasında komünizmin ortak tehdit olarak algılanışı, 1945 yılında Türkiye ile Yunanistan'a 45 milyon dolarlık kredi sağlanmasının ABD Kongresinde kabulü,[11] Türk ve Yunan hükûmetlerinin talebi doğrultusunda 22 Mayıs 1947'de kabul edilen Yunanistan ve Türkiye'ye yardımda bulunulması hakkında Kanun'la (Truman Doktrini) iki ülkeye mali-iktisadi-askerî yardım yapılması,[12] Marshall Yardımı ve ticaret antlaşmaları, Atlantik Paktı'na kabulleri, iki ülke yakınlığını devam ettiren başlıca etkenler olmuştur.[13] İlişkilerin seyri Ekim 1947'de Paris İktisadi İşbirliği Konferansının son celsesinde Türk ve Yunan temsilcilerinin verdikleri ortak demeçle Türkiye ile Yunanistan arasında bir gümrük birliği kurulması düşüncesini de gündeme getirmiştir.[14] Gümrük birliği için teknik imkânları araştırmak üzere önce Atina'da bir Yunan Komisyonu kurulmuş, ardından Yunanistan Büyükelçiliği; Maliye, Ekonomi Gümrük ve Tekel, Ticaret ve Dışişleri bakanlıklarının temsilcilerinin olacağı benzer bir oluşumun Türkiye'de de kurulmasını talep etmiştir.[15] Türkiye'de, bu amaç doğrultusunda kurulan Karma Komisyon 2 Aralık 1947 tarihinde çalışmalara başlamıştır.[16]

[6] Mehmet Temel, "Mübadil Rumlarla Birlikte Muğla'dan Giden Değerler", *19. Yüzyıldan Günümüze Türkiye'ye Yapılan Göçler, Göçmenlik ve Sosyal Uyum* kitabı içinde ed. Zehra Aslan (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2022), 64.

[7] Meryem Orakçı, "Türk-Yunan İlişkilerinin Sinemadaki İz Düşümü: İlk Türk-Yunan Ortak Yapımı Filmler", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 37 (2023): 593.

[8] 14 Aralık 1941 tarihinde Çeşme'nin Koraka mevkiinde beş subay, 32'si erkek biri kadın ve biri de kız olmak üzere 39 Yunan askeri Türkiye'ye iltica etti. Yunan subayları gözaltına alınıp askeriyeye teslim edilirken diğerlerinin geldikleri yerlere döndürülmesi için Çeşme Kaymakamlığına talimat verildi. ATASE, Milli Savunma Bakanlığı Askeri Tarih Arşivi, 1.0.23/110.9.1.14.

[9] TDA, Türk Diplomatik Arşivi, "Şifre Tel", 220211.213964.0/539.

[10] TDA, 44146.207556.331/541.

[11] TDA, 23888.103604.2/502.

[12] TDA, 23642.10302.5/502, 22.05.1947; TDA 23642.103012.4/502.

[13] Özsüer, "İki Yüzüncü Yılında Türk-Yunan İlişkilerini Yeniden Düşünmek", 9-10.

[14] TDA, 23808.104060.1/502.

[15] TDA, 23808.104059.3/502.

[16] TDA, 23808.104060.28/502.

Türkiye'de 14 Mayıs 1950 seçimleri sonunda iktidar değişse de bu durum, iki ülke arasındaki ilişkileri olumsuz etkilememiştir. Bu süreçte ikili ilişkileri etkileyen gelişmelerden biri olan Kore Savaşı'na, Birleşmiş Milletlerin çağrısı üzerine Türkiye Çankaya'da Cumhurbaşkanı Celal Bayar başkanlığında yaptığı bir toplantı sonrası asker gönderme kararını açıklarken, Yunanistan parlamentosu da görüştükten sonra bu çağrıya "kayıtsız-şartsız" destek vereceğini bildirmiştir.[17] Kararın ardından Kore'de birliklerin birlikte mücadele etmesi, iki ülkenin ilişkileriyle birlikte subayları arasındaki bağı da güçlendirmiştir. Önce Yunan Kara Kuvvetleri Komutanı Korgeneral Stsakaloti, Haziran 1952'de beraberindeki dört subayla birlikte Kore'deki Türk Kuvvetleri Komutanlığını ziyaret etmiş[18] ardından Türk Kuvvetleri Değiştirme Kafilesi ile birlikte Kore'ye gelen Yunan Birliğinin Kafile Komutanı General N. M. Walker, Türk Tugay Komutanı Albay Sırrı Acar'a 19 Ağustos'ta içeriğinde dostluk ifadelerin olduğu sıcak bir mesaj göndermiştir. Mesajda "Aynı niyetle ve aynı inançla Kore'ye giden Türk ve Yunan kıtaları 20 gün beraber yaşamışlardır." şeklinde başlanıp, "Ben şahsen iki kıta arasında cereyan eden arkadaşlığı yakinen takip ettim ve gördüklerimin bazılarını anlatamaz isem üzüntü duyacağım." denilerek Türk ve Yunan subayları arasında kurulan samimiyetten duyulan memnuniyet belirtilmiştir. İdealleri gibi düşmanları da aynı olan Türk-Yunan subaylarının dil bilmeden iyi anlaşan eski dostlar gibi bir görüntü arz ettiği, Türk doktorların Yunan askerleri de tedavi ettiği şeklinde bilgiler içeren General Walker'in sözlerine bir gün sonra Albay Acar, dostluk vurgusu temelli benzer ifadelerin olduğu bir mesajla cevap vermiştir.[19]

Türk-Yunan ilişkilerindeki olumlu seyir; karşılıklı üst düzey ziyaretler,[20] 1953 yılında Ankara'da imzalanan dostluk ve işbirliği, 1951 yılına ait Türkiye-Yunanistan Kültür Antlaşması'nın tescil muamelesinin yapılması,[21] 18 Şubat 1952'de iki ülkenin birlikte NATO'ya alınmasının onaylanması[22] ve 1954 yılında da imzalanan siyasi iş birliği ve karşılıklı yardım antlaşmalarıyla pekiştirilse de Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakı çabasının bir sonucu olarak Rum ve Türk toplumu arasında gittikçe büyüyen çatışma, iki ülke arasındaki ilişkilerdeki bu olumlu havanın dağılmasına neden olacaktır.

1. Kıbrıs Meselesinin Öne Çıkmasıyla 6-7 Eylül Olaylarının İkili İlişkilere Etkisi

1570'de fethedilmesinden 4 Haziran 1878 tarihinde bir İngiliz kolonisi oluşturulmasını sağlayan Kıbrıs Antlaşması'na kadar Osmanlı'nın kontrolünde olan Kıbrıs Adası, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na Almanya'nın yanında katılmasından hemen sonra 5 Kasım 1914 tarihinde İngiltere tarafından ilhak edilmiş ve Lozan Antlaşması'nın 20. maddesiyle de Kıbrıs'ın İngiltere'ye ait olduğu kabul edilmiştir.[23] Bundan sonra Ada'da Türk milliyetçilerinin ENOSİS'çi Rumlar ve hükûmet yanlısı Evkafçılarla mücadelesi başlarken, Rumlar da Yunanistan'ın desteğiyle İngilizlere karşı 1931 yılında ayaklanmıştır.[24]

İkinci Dünya Savaşı sonrası Kıbrıs Adası'nın Yunanistan'a ilhakı amacıyla Rumlar faaliyetlerini sürdürürken Ada'daki Türkler de bunlara karşılık vermiştir. Türkiye, Dışişlerine iletilen yazılarla Kıbrıs'ın Yunanistan'a

[17] TDA, 44853.216583.95/547.

[18] ATASE, 71.0.44/110.9.1.15.

[19] ATASE, 78.0.32/110.9.1.15.

[20] 1952 yılında Başbakan Adnan Menderes, 1953 yılında da Cumhurbaşkanı Celal Bayar Yunanistan'ı ziyaret etmiştir. BCA, Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi, 30.1.0.0/13.79.14; BCA, 30.1.0.0/40.238.13. Yunanistan Kral ve Kraliçesi de 1952 yılında Türkiye'yi ziyaret ettiler. BCA, 30.1.0.0/61.375.5.

[21] TDA, 44861.217788.63/562.

[22] Derya Sevinç, "Türk-Yunan İlişkileri Çerçevesinde Kıbrıs Sorununda Yeni Bir Aşama (1954-1960)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 60, (2017): 173.

[23] Lozan sulh muahedenamesinin kabulüne dair kanunlar, Madde: 20, 8, (https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc002/kanuntbmmc002/kanuntbmmc00200343.pdf.

[24] Zehra Arslan, "Tek Parti Döneminde Türkiye'nin Kıbrıs Politikasına Bakışı", *Uluslararası Boyutlarıyla Kıbrıs Meselesi Ve Geleceği Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, 11-13 Aralık 2014 arasında, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2016), 57-59.

ilhakı, Ada'da iki toplum arasındaki durumu içeren Rum faaliyetlerini sessizce takip edip mercek altına almıştır.[25] 1926'daki Kıbrıs Komünist Partisinin 1942'de devamı olarak kurulan Kıbrıs Komünist Partisi (AKEL), Kiliseyle birlikte çalışarak ENOSİS taleplerini dile getiren propagandalar yapmıştır. Buna karşılık çeşitli adlarla kurdukları örgütleri Kıbrıs Milli Türk Birliği (KMTMB) çatısı altında birleştiren Kıbrıs Türkleri, 2 Aralık 1948 tarihinde Lefkoşa'da düzenledikleri bir mitingde, Ada'nın Yunanistan'a ilhakı ile burada özerk bir idare kurulmasına karşı çıkmıştır.[26] Ada'da tam özerklik dışında bir seçeneği benimsemeyen Rumlar ise 15 Ocak 1950'de *Kilise Defteri*'ni imzaya açmış ve buradan Yunanistan'la birleşme yönünde bir eğilim belirmiştir. İngiltere'nin benimsemediği bu görüş hayata geçirilemese de özellikle bu gelişmeden sonra Rumlar faaliyetlerini arttırmıştır.[27] 1950'den itibaren gündeme gelmekle birlikte, 20 Ağustos 1950'de başpiskopos olarak seçilen Kiti Metropolit'i III. Makarios'un Yunan subayı Grivas'ı Kıbrıs'a davet ederek ondan Rum Gençlik Teşkilatını (PEON) organize etmesini istediği 1951 yılının[28] Kasım'ında Kıbrıs Rum Başpiskoposunun Vesayet Konseyine bir telgraf çekerek Ada'nın Yunanistan'la birleşmesini talep etmesi, meselenin gösteri aşamasından çıktığının göstergesi olmuştur.[29]

Türkiye'de 4 Ocak 1950'de İstanbul Üniversitesi Talebe Birliğinin Marmara Lokalinde düzenlediği toplantıyla 18 Ocak 1950'de Ankara Üniversitesi öğrencilerinin miting yapmaları örneğinde olduğu gibi[30] zaman zaman yapılan protestolarla Kıbrıs'taki Rum faaliyetlerine tepki gösterilirken ilişkilerin olumlu seyrettiği bir süreçte iki ülkenin birbirlerine karşı hassas bir tutum benimsemesi nedeniyle siyasiler tarafından böyle bir sorun olmadığı belirtilen Kıbrıs meselesi, Türk hükûmetinin merkezinde yer almamıştır. 1947'de *On İki Ada*'nın İtalya'dan alınıp Yunanistan'a verilmesinin ardından bu sorun ortaya çıkmasına rağmen iyi ilişkiler sürdürülmüştür. Yunanistan'la ilişkilere gösterilen hassasiyetin bir sonucu olarak 1953 yılında düzenlenen İstanbul'un fethinin 500. Yıl dönümü kutlamalarına Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes dâhil devlet erkânından katılan olmamıştır.[31] Kıbrıs'ın Yunanistan'a katılması için 22 Kasım 1951'de Atina'da üniversite öğrencilerinin yaptığı bir gösteriye Yunan polisinin müdahale etmesi o gün için Yunanistan'ın da bu meseleye temkinli yaklaştığını göstermektedir.[32] Fakat Rum tarafının Ada'nın Yunanistan'la birleşmesi için faaliyetlerini arttırdığı yeni bir sürece girilmesi, ikili ilişkilerde gösterilen hassasiyetin de uzun süre korunamamasına neden olmuştur.

1954 yılının sonbaharına doğru Yunanistan'ın Kıbrıs konusunda net bir tutum belirlemesi; Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasında imzalanan Balkan Antlaşması'nın 9 Ağustos 1954 yılında imzalanan Bled Antlaşması ile bir ittifaka dönüştürülmesinin ardından 16 Ağustos 1954'te Ada halkına kendi geleceğini belirleme hakkı verilmesini isteyerek konuyu Birleşmiş Milletlere getirmesiyle gerçekleşmiştir.[33] Müttefiki ABD çekimser kalırken bu gelişmeleri yakından takip eden Türkiye ise Balkan Paktı'nın zarar görmesinden duyduğu endişenin de etkisiyle ılımlı tavrını sürdürse de Kıbrıs davasına daha fazla kayıtsız kalamamıştır.[34]

[25] TDA, 37122.149052.14/534, 09.11.1946; TDA, 37099.148553.125/534.

[26] TDA, 37557.150408.5/534.

[27] Arslan, "Tek Parti Döneminde Türkiye'nin Kıbrıs Politikasına Bakışı", 58-60.

[28] PEON, zararlı olduğu için İngilizler tarafından kapatılacak fakat EOKA adıyla yeniden kurulacaktı. Sevinç, "Türk-Yunan İlişkileri Çerçevesinde Kıbrıs Sorununda Yeni Bir Aşama", 176-177.

[29] TDA, 37479.149355.10/534.

[30] Arslan, "Tek Parti Döneminde Türkiye'nin Kıbrıs Politikasına Bakışı", 63; *Vakit*, (3 Ocak 1950); *Akşam*, (19 Ocak 1950).

[31] *Milliyet*, (30 Mayıs 1953), 1.

[32] TDA, 37479.149355.12/534.

[33] *FO*, "Secret: Further Correspondence Respecting Turkey", 424/295, (January to December 1955), 2; 17 Aralık'ta toplanan BM Genel Kurulu, konuyu o dönemde müzakere etmeme kararı almıştır. Sevinç, "Türk-Yunan İlişkileri Çerçevesinde Kıbrıs Sorununda Yeni Bir Aşama", 178-180.

[34] TDA, "*Şifre*", 24174.105936.2/502.

Yunanistan'ın konuyu Birleşmiş Milletlere götürmesiyle dikkatini Kıbrıs'a çeviren Türkiye,[35] Rumların Kıbrıs'ı Yunanistan'la birleştirmek için EOKA'nın temelini oluşturan silahlı eylemlere başlamasıyla sessizliğini bozmuş ve statükocu yaklaşımından vazgeçerek "*Türk Tezi*"ni ortaya koyup Ada üzerindeki haklarını dillendirmeye başlamıştır. Kıbrıs sorunu olmadığı savunulmuş, Fatin Rüştü Zorlu'nun başkanı olduğu Kıbrıs Komisyonu kurularak Türklerin haklılığını ortaya koyacak çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Türkiye'nin bu konuda Yunanistan'dan daha fazla hak sahibi olduğu düşüncesinden hareketle (Ada'nın Yunanistan'a verilmesini talep eden ENOSİS'e karşı, Kıbrıs'ın Türklere verilmesini isteyen) *Türk Tezi*'ni ortaya koyan *Beyaz Kitap*, bu Komisyonun çalışmalarıyla hazırlanmıştır.[36] Türk kamuoyunda da ikili ilişkileri aşan bir tutum olarak değerlendirilen bu eylemle Yunanistan'ın eski hırslarını devam ettirdiği hatta canlı tuttuğu algısı güçlenmiştir.[37]

Öte yandan Yunanistan'ın BM kararından memnun olmayarak harekete geçtiği bir dönemde, Kıbrıs konusunda aktif bir tutum takınmaya karar veren Türkiye'nin İngiltere tarafından Yunanistan'la birlikte Londra Konferansı'na davet edilmesi bu hususta takip edilecek politika için bir fırsat olmuştur.[38] Konferansta Türkiye'yi Kıbrıs Komisyonu başkanı olarak temsil eden ve Londra'da Kıbrıs Türklerinin bir gösteri yapmalarına destek veren Fatin Rüştü Zorlu'nun konuyu İngiltere'nin iç politikası olarak görmekle birlikte Kıbrıs'ın statüsünün değiştirilmesi gibi bir durumda dışarıda kalınmayacağı ve *Türk Tezi*'ne göre Kıbrıs konusunda sadece İngiltere ve Türkiye'nin söz sahibi olduğu açıklamasıyla, Türkiye'nin bu meseledeki çizgisi ilan edilmiştir.[39]

Bundan sonraki süreçte Kıbrıs'taki Türklere yönelik olumsuz hareketler karşısında Türk hükûmet yetkilileri yaptıkları açıklamalarla konuya dâhil olmuşlardır. Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Kıbrıs Heyetini kabulünde Yunanlıların Kıbrıs'ta Türklere bir zarar veremeyeceklerini, meselenin hukuk kuralları çerçevesinde çözüleceğini ve konunun Türkiye'nin en büyük millî ve siyasi davası olduğunu söylerken Başbakan Menderes, 24 Ağustos günü Liman Lokantası'nda yaptığı açıklamayla Kıbrıs'ın Türkiye için önemine işaret etmiştir.[40] Fatin Rüştü Zorlu ve Londra'daki üçlü konferansa gidecek olan Türk heyetindeki diğer üyeler tarafından Yunanistan'a, Türk-Yunan dostluğuna çok önem verildiği fakat Kıbrıs Türklerinin müdafaasız olmadığı mesajı gönderilmiştir.[41]

Kıbrıs Komisyonu çalışmalarını sürdürürken Rumlar yaptıkları tedhiş hareketleriyle basın da yayınlarıyla iki ülke arasında ilişkilerin gergin bir sürece girmesine katkı sunmuştur. Özellikle Nisan 1955'ten itibaren Türkiye, Kıbrıs ve Yunanistan'da yaşanan gelişmeleri endişeyle takip etmiştir. Haziran 1955'ten itibaren EOKA öncülüğünde Türklere yönelik saldırılar yapılması, üç Türk polisin öldürülmesi ve 29 Mayıs 1955'te papazların Rum gençliğini silahaltına alması, Yunan hükûmetinin kontrolündeki Atina Radyosunda Türkiye ve Kıbrıs Türkleri aleyhinde ve Kıbrıs'taki Rum tedhişçileri destekler nitelikte konuşmalar yapılması ve nihayetinde Kıbrıs'ta Türk mahallelerini taşlayan Rumların 15 Temmuz 1955'te Ayvasıl Köyü Türk Mezarlığı'nı yakması, 4 Ağustos'ta Kıbrıslı Rumların Türk dükkânlarına saldırmaları ve 28 Ağustos günü Kıbrıslı Türklerin katledileceği haberi bunlar arasındadır.[42]

---

[35] *Milliyet,* (5 Mart 1954).

[36] Sevinç, "Türk-Yunan İlişkileri Çerçevesinde Kıbrıs Sorununda Yeni Bir Aşama", 180.

[37] *FO*, "Secret: Further Correspondence Respecting Turkey", 424/295, (January to December 1955), 3.

[38] *Ulus*, (25 Ağustos 1955).

[39] *Akşam*, (2 Eylül 1955).

[40] *Akşam*, (25 Ağustos 1955).

[41] Zehra Aslan, "Her şey bir haberle mi başladı? 6 Eylül 1955'e doğru (1)", *Independent Türkçe*, 5 Eylül 2020, https://www.indyturk.com/node/237651/t%C3%BCrki%CC%87yeden-sesler/her-%C5%9Fey-bir-haberle-mi-ba%C5%9Flad%C4%B1-6-eyl%C3%BCl-1955%E2%80%99e-do%C4%9Fru-1.

[42] *Akşam,* (3 Eylül 1955); Aslan, "Her şey bir haberle mi başladı? 6 Eylül 1955'e doğru (1)", *Independent Türkçe*, (5 Eylül 2020).

Her ne kadar Türk hükûmeti, ABD ve İgiltere'nin Kıbrıs davasında Türkiye'nin yanında olduğuna dair bir intiba vermeye çalışsa da Batı kamuoyunu etkileme noktasında Yunanistan'ın daha baskın olduğu Londra müzakerelerinin gidişatından anlaşılmaktaydı. Nitekim Ağustos 1955'in ortalarından itibaren Yunanistan'a ve Kıbrıslı Rumlara karşı gitttikçe üslup sertleşirken Fatin Rüştü Zorlu, Londra'dan hükûmete çektiği telgrafta sonuç alınmasının gittikçe zorlaştığını bildirmişti. Başbakan Adnan Menderes'in içeride ve dışarıda neredeyse savaş ilanı dozajında değerlendirilen 24 Ağustos günü Liman Lokantası'ndaki konuşması[43] Türkiye'de olumlu karşılanıp *Türk Tezi* ile hükûmetin politikası tam destek alsa da gerginliği arttıran etkenlerden birisi olurken bu konuşmadan 14 gün sonra bu sefer Türk-Yunan dostluğuna ve müttefikliğine işaret eden açıklamalar yapması ise Kıbrıs meselesinde yönlendirici ülke konumundaki İngiltere tarafından sorumluluktan uzak bir tutum olarak değerlendirilmiştir.[44] Yunanistan tarafında ise tam bir birlik oluşmamışsa da bazı senatörler tarafından Yunan tezini destekleyici açıklamalar yapılmış, Yunan hükûmeti de propagandalarıyla Batı ve İslam dünyasında Türkiye'den daha etkili olmayı başarmıştır. Kıbrıs meselesi nedeniyle beliren tutumlara bakılacak olursa ABD iki ülke arasında uzlaşı sağlanmasını istemiş, Kuzey Afrika'da yaşadığı sorunlar nedeniyle Fransa İngiliz tezini, Yugoslavya ise Yunanistan'ı desteklemiş, Arap dünyasının neredeyse tümü yaptığı etkili propagandayla Kıbrıs konusunu Kuzey Afrika meselesiyle birleştiren Yunanistan'dan yana olmuştur.[45]

Öte yandan Kıbrıs meselesine Türkiye'yi dâhil eden ve süreçte Yunanlılara bazı tavizler verilmesine razı olan İngiltere, Türkiye ve Yunanistan'ı uzlaştırma adına birtakım girişimlerde bulunmuştur. İngiliz Dışişleri Bakanı Harold Macmillan, evinde hem Yunan hem de Türk heyetinden yetkililerle görüşmüşse de aynı zamanda bir iç politika meselesi hâline de gelen bu konuda Türk ve Yunan tezlerinin uyum sağlaması, ortak bir nokta bulunması o gün için mümkün olmamıştır. İngiltere, bir taraftan iki ülkeyi uzlaştırmaya çalışırken diğer taraftan da Ada üzerinde kendi hâkimiyetinden ödün vermeyen bir anlayış benimsemiştir. Bu durum konferanstan bir sonuç alınmasını zorlaştırmıştır.[46]

Türk Dışişlerinin görüşü, tarihî ve ahlaki bağlar göz önüne alındığında Kıbrıs'ın Yunanistan için bir önem arz etmemesi gerektiği, Ada onlara verilse dahi bilhassa Atina'yı tehdit eden komünist faaliyetlerin etkisiyle günün şartlarında Yunanistan'ın burada huzur ve hâkimiyet sağlayamayacağıydı. Sınırsız şahsi ihtiraslarıyla komünistlerle birlikte hareket eden ve Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü tarafından "bir tahrikçi papaz" olarak nitelenen Makarios'un peşine takılıp Kıbrıs'ı bir numaralı mesele hâline getirdiği belirtilen Yunan hükûmetleri, gelinen durumun sorumlusu olarak görülmüştür. Haksız olduğu için 1950'den itibaren Ada'yla bir ilgisi olmadığı yönünde propagandalarla Türkiye'yi bertaraf etmeye çalıştığı söylenen Yunanistan, Kıbrıs meselesinin İngiltere'yle kendisi arasında olduğu propagandasını yapmıştı. Türkiye olaya dâhil olduktan sonra Yunanistan'ın dışarıda bırakılması gerektiğini savunurken Yunanistan, İngiltere'yle bu sorunu çözemeyeceğini görünce konuyu BM'ye götürmüştü. Bu sefer de Türkiye, Yunan tezinin mesnetsiz olduğunu savunarak tartışmaya dâhil olmuştu. BM, Türkiye'nin itirazı ve Ada üzerindeki tarihî bağlarına dair açıklamalarının ardından konunun hâlihazırda tartışılmasını uygun bulmamakla birlikte Yunan hükûmeti, propaganda malzemesi olarak Kıbrıs'ı uluslararası bir mesele hâline getirmiş ve ardından da hedefine varmak için Kıbrıs'ta tedhişçilik başta olmak üzere faaliyetlerine devam etmişti. 1955'te konuyu tekrar BM Genel Kuruluna getirmek isteyen fakat bu girişimi de kabul görmeyen Yunanistan, bundan sonra Kıbrıs'ın kendilerine ilhakı hedefine, "Biz Kıbrıs'ı istemiyoruz, Kıbrıs kendi akıbeti bakımından ne isterse o makbul olacaktır." propagandasıyla yeni bir kılıf uydurmuştu. Yunanistan'ın bu tutumunu demagojiyle süslenmiş

[43] *TBMM Zabıt Ceridesi*, 8/2 (16 Aralık.1955), 267.

[44] *FO*, "Secret: Further Correspondence Respecting Turkey", 424/295, (December 20, 1955), 61.

[45] Yunanistan, Kuzey Afrika'nın Fransız sömürgeciliğinden kurtulması için harekete geçen Arapları, Kıbrıs'ın da İngiliz sömürgeciliğinden kurtulması gerektiğine dair ikna edebilmişti. *Akis*, 4/69, (3 Eylül 1955), 4-5.

[46] *Akis*, 4/70, (10 Eylül 1955).

ENOSİS hayali olarak gören Türkiye ise gerekli itirazlarını yapmıştı. İngiltere'nin çağrısıyla toplanan Londra Konferansında, yine İngiltere'nin önerisiyle ileride Kıbrıs halkının kendi geleceğini belirlemesi ile Ada'nın statüsünün değişerek halka dışişleri ve emniyet ile millî savunma dışındaki alanlarda idare hakkı verilmesinin (idari muhtariyet-self-government) ortaya atıldığı seçenekler görüşülmüş fakat taraflar arasında uzlaşı sağlanamamıştı.[47]

İngiltere-Türkiye ve Yunanistan arasında müzakerelerin sertleştiği ve çözümsüzlüğe doğru gidildiği bu süreçte iddiaya göre yapılan provokasyonların etkisi ve Kıbrıs Türktür Cemiyetinin organizasyonu ile taşradan İstanbul'a kamyonlarla çok sayıda insan getirilmiş ve bunlara İstanbul'a göç etmiş olup şehirde kötü şartlarda yaşayanların da katılmasıyla öfkeyle şekillenen kitleler oluşmuştu.[48] 1955'in Eylül ayının ilk günlerinden itibaren merkez İstanbul ve İzmir olmak üzere Bursa, Samsun, Eskişehir ve Adana illerinde de protesto hareketleri olmuş, 3 Eylül'de Taksim'de miting yapılacağı için güvenliği sağlama amaçlı çevre illerden İstanbul'a takviye kuvvetler getirilerek Yunan Konsolosluğu ile Hilton Oteli gibi binalar polis kordonuna alınmıştı. 4 Eylül günü Taksim'de toplanan bir grup tarafından Türkiye aleyhinde yazıların olduğu Yunan gazeteleri yakılmış, Rum vatandaşların adresleri tespit edilerek işaretlemeler yapılmıştı. Bu ortamda 5 Eylül'ü 6 Eylül'e bağlayan gece yarısında Selanik'te Atatürk'ün doğduğu evin bahçesinde bir bomba patlamış ve Yunanistan'dan evin ve Konsoloshanenin camlarının zarar gördüğü patlamayla ilgili bir ses bombası olduğu ve Atatürk'ün evinin sadece bir camının zarar gördüğü şeklinde açıklama yapılmıştı.[49]

Haber, Türkiye'de önce Anadolu Ajansı tarafından verilse de Mithat Perin'in sahibi olduğu *İstanbul Ekspres* gazetesinin "Atamızın Evi Bomba ile Hasara Uğradı" başlığıyla yayımlanan ikinci baskı haberiyle yayılmıştır.[50] Bomba olayını protesto için Kıbrıs Türktür Cemiyetinin organizasyonu ve İstanbul'daki öğrenci derneklerinin katılımıyla 6 Eylül akşamı saat 19.00 civarında Taksim Meydanı'nda 2-3 bin kişilik bir grubun toplanmasıyla başlayan eylem, gittikçe kalabalıklaşan eylemcilerin bilhassa Rumların sahibi olduğu dükkânlara yönelip yağma hareketine başlamalarıyla amacından saptırılmıştır.[51] Rum, Ermeni ve Yahudi Türk vatandaşlarının yanında Türklere de saldırılar olurken Yunan Bayrağı'nın indirilip yakıldığı İzmir'de ve Ankara'da da gösteriler yapılmıştır. Kalabalığa gaz bombası atılıp tazyikli su sıkılması gibi önlemler olayları durdurmak için yeterli olmamış, sıkıyönetim ilan edilmiş ve olayların merkezi olan İstanbul'da ancak 7 Eylül Çarşamba günü gece geç saatlerde kontrol sağlanabilmiştir.[52]

İstanbul'da 1953 kişinin tahrip, 617 kişinin de talan eyleminde bulunduğu anlaşılarak elebaşı olarak 381 kişi tespit edilmiş ve toplamda ilgili görülen 5104 kişi yakalanıp Örfi İdare Mahkemelerine sevk edilmiştir. Sivil halktan üç kişi ölürken 30 kişi de yaralanmıştır. İstanbul'da 2474'ü Rum, 722'si Ermeni, 479'u Yahudi, 323'ü Türk, 25'i Bulgar, biri Alman, biri de Arnavut uyruklu vatandaşlara ait 4025 adet dükkân; 869'u Rum, 77'si Ermeni, 48'i Türk ve 21'i de Yahudi vatandaşlarla üçü Bulgar, ikisi Yugoslav ve biri de Rus uyruklulara ait 1021 ev talan edilmiştir. Ayrıca resmî makamlarca talan ve tahrip edilen 10 otel, 50 kilise, iki mezarlık, iki ayazma, bir metropolithane, 10 meyhane, iki sinema, dört muayenehane, bir çiçek bahçesi, iki pansiyon, 19 okul, 22 gazino, 18 kahve, 12 imalathane, 23 fabrika, sekiz matbaa, 14 eczane, sekiz cemiyet binası, yedi otomobil tespit edilmiştir.[53]

[47] *FO*, "Secret: Further Correspondence Respecting Turkey", 424/295, (January to December 1955), 45; *DP Meclis Grup Zaptı*, (24 Ocak 1956), 45-46.

[48] Rıfat Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri Devletin Örnek Yurttaşları (1950-2003)* (İstanbul: Kitabevi, 2009), 59.

[49] Yunan hükûmeti, evde oluşan maddi zararı hemen tamir etmişti. *DP Meclis Grup Zaptı*, (7 Şubat 1956), 58.

[50] *İstanbul Ekspres*, (6 Eylül 1955).

[51] *Zafer*, (7 Eylül 1955).

[52] *Zafer*, (6-8 Eylül 1955).

[53] BCA, 10.09/108.337.2; Zehra Aslan, "Yaşananlar ve sonrasıyla 6-7 Eylül 1955 Olayları (2)", *Independent Türkçe*, 5 Eylül 2020, https://www.indyturk.com/node/238611/t%C3%BCrkiyeden-sesler/ya%C5%9Fananlar-ve-sonras%C4%B1yla-6-7-eyl%C3%BCl-1955-olaylar%C4%B1-2.

Olayların halka sıçramaması için Batı Trakya'daki Türk azınlığın korunması, İzmir'de NATO üssünde görevli Yunan subayların geri çekilmesi talimatı ve Yunanistan Ankara Büyükelçiliği tarafından Türk Dışişlerine olayları kınayan sözlü notalar verilmesi gibi birtakım siyasi ve asayiş önlemleri alan Yunanistan'dan, intikam duygusundan kaçınılması gerektiği yönünde açıklamalar yapılırken,[54] Türkiye'de Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Meclisi olağanüstü toplantıya çağırmış, hükûmet de zararların karşılanacağını duyurmuştur.[55]

Meclisteki özel oturumda bir tertip olduğu noktasında birleşilen olaylar kınanmıştır. Başbakan Adnan Menderes, olaylarda dâhili olanların en sert şekilde cezalandırılacağını belirtirken DP'nin Rum Milletvekili Aleksandros Hacopulos, Türkiye'nin ekalliyette bulunan bir kısım vatandaşının uğradığı felaketin üzüntüsünün tüm Türk milletine ait olduğunu ve temsil noktasında sorumlu kişiler olarak mağduriyet yaşayanlardan özür dilenmesi gerektiğini, hükûmetin "millî felaket" olarak adlandırdığı olayları "vandalizm" olarak tanımlayan DP'nin Ermeni İstanbul Milletvekili Zakar Tarver de amacın inanç özgürlüğünü ve kardeşliği baltalamak olduğunu söylemişlerdir.[56] Fener Rum Patriği Athenagoras önce Başbakan'a gönderdiği 11 Eylül 1955 tarihli mektupta yeniden güven içinde yaşanabilmesi için gerekli şartların bir an önce oluşturulması gerektiğine vurgu yaparken, 29 Nisan 1956 tarihli telgrafında ise süreçte gösterdiği iyi niyet ve çalışmalar nedeniyle Rum Cemaati adına hükûmete teşekkür etmiştir.[57]

24 Aralık 1955 tarihinde 6-7 Eylül Olaylarından zarar görenlerin zararlarının tazmin edilmesine dair beş maddelik bir kanun layihası hazırlanırken 28 Şubat 1956 tarihinde de 6685 sayılı Kanun çıkartılmıştır.[58] Yasal düzenlemenin ardından önce zarar görenler tespit edilmiştir. Vergi muafiyeti, ucuz inşaat malzemesi tedariki ve banka borcu olanlara kolaylık sağlanmıştır. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın himayesinde Başbakan'ın fahri başkanlığında önde gelen sanayicilerden oluşan bir komite oluşturulmuş ve yoğun katılımın olduğu yardım kampanyaları başlatılmıştır. Yine Cumhurbaşkanı tarafından, 6-7 Eylül 1955 tarihlerinde İstanbul'da ve 6 Eylül'de İzmir'de meydana gelen olaylar sonucunda zarar gören hayır binaları ve kiliselerdeki hasarların Vakıflar Umum Müdürlüğü tarafından tespit edilerek tamir edilmelerini bildiren 4/7804, 4/10155 ve 4/12837 sayılı üç ayrı kararname yayımlanmıştır.[59] Miktarca az olan zararların İstanbul'da oluşturulan komisyon tarafından ve kişisel bağışlardan karşılanmasına karar verilmiş, bağış kampanyasına 9.000.000 liraya yakın yardım yapılmıştır. Kiliselerin tamiri için DP İstanbul Milletvekili A. Hacopulos başkanlığında bir heyet oluşturulurken büyük zararlar, maliye müfettişleri ve hesap uzmanlarınca tespit edilmiştir. Şubat 1956 sonuna kadar yardım için hükûmetin tespit ettiği miktar, Türk parası olarak 60 milyon civarında olmuştur.[60]

Olayların ardından İstanbul Valisi Fahrettin Kerim Gökay'ın istifası kabul edilmezken, İstanbul Emniyet Müdürü ve iki korgeneral ise olaylarda gerekli müdahalede bulunmadıkları gerekçesiyle görevden alınmıştır.[61] Tutuklananlar, bu dönemde öne çıkan bir mekân olan Davutpaşa Kışlası'na götürülmüş ve 27 Mayıs müdahalesinde önemli bir rol oynayacak olan Üçüncü Zırhlı Tugay burada güvenliği sağlamıştır.[62] CHP Kars Milletvekili Mehmet Hazer, 26 Aralık 1955 tarihinde olayların önlenememesi nedeniyle Başbakan Adnan Menderes ile İçişleri Bakanı Namık Gedik hakkında meclis tahkikatı açılması için önerge vermiştir. Başbakan

[54] Sevinç, "Türk-Yunan İlişkileri Çerçevesinde Kıbrıs Sorununda Yeni Bir Aşama", 187.

[55] *Ulus,* (8 Eylül 1955); *Zafer,* (9 Eylül 1955).

[56] *TBMM Zabıt Ceridesi,* 80/1 (12 Eylül 1955), 672-673.

[57] BCA, 30.1/133.869.5; Aslan, "Yaşananlar ve Sonrasıyla 6-7 Eylül Olayları", *Independent Türkçe.*

[58] *TBMM, 6/7 Eylül hâdiselerinden zarar görenlere yapılacak yardımların vergi muafiyeti ve bu zararlar dolayısıyla 5432 sayılı Kanunun 260 ve 299 ncu maddelerinin tatbiki hakkında Kanun,* Kanun No: 6685, (28 Kasım 1956).

[59] BCA, 30.18.1.2/154.84.10.

[60] Aslan, "Yaşananlar ve sonrasıyla 6-7 Eylül 1955 Olayları (2)"

[61] *Zafer,* (9 Eylül 1955).

[62] Üçüncü Zırhlı Tugay, *Bugüne Kadar Kışlada Bulunmuş Müessese ve Birliklere Dair Rapor*, V.

Adnan Menderes, hükûmeti ve devleti itham altında bırakacak bu tür girişimleri eleştirirken[63] özellikle Yunanistan'ın bu olayları kullanmasına imkân vermeme adına soruşturmaların derinleştirilmesi ve gereken tahkikatların yapılması istenmiştir. Önerge DP Meclis Grubunda yaklaşık bir yıl sonra 10 Aralık 1956'da gündeme getirildiğinde de olaylar sırasında tesadüfen İstanbul'da bulunduklarını belirten Başbakan ve İçişleri Bakanı, masum ve üzerine düşeni yapan yöneticiler olarak söyleyecek sözleri olmadığını meselenin adli makamlara intikal ettirildiğini söylemekle yetineceklerdir.[64]

6-7 Eylül Olaylarıyla ilgili yargılamalar, 26 adli hâkimle, 24 adli subayın görevli olduğu Örfi İdare Mahkemelerinde yapılmıştır. 6-7 Eylül Olayları nedeniyle İstanbul, Ankara ve İzmir'de haklarında dava açılanlardan sadece 17'sinin İstanbul Birinci Ağır Ceza Mahkemesinde (Örfi İdare Mahkemeleri kaldırıldığından) tutuksuz yargılanmasına devam edilmiş, hükûmetin olayları komünist taktik olarak gören anlayışına bağlı olarak solcu avı başlatılarak bu çerçevede tutuklamalar yapılmış, fakat olaylarla ilgileri olmadığı anlaşılan bu kişiler Aralık 1955'te serbest bırakılmıştır. 1956 yılı başında 288 kişi Örfi İdare tevkifhanelerinde tutuklu durumda olup, Örfi İdare amirliklerince üç ilde toplam 2943 dosyanın takibi yapılmıştır. Bunlardan 208'ine adem-i takip (takipsizlik), 1190 kişinin intikal ettirildiği davalar sonucunda da 228 kişi hakkında mahkûmiyet kararı verilmiştir.[65] Yargılamalar İstanbul'da adli ve subay hâkimlerin görevli olduğu Örfi İdare Mahkemelerinde yapılmışsa da konu kapanmamış ve 27 Mayıs darbesi sonrası Yassıada'da kurulan Yüksek Adalet Divanında 6-7 Eylül Olayları ile ilgili ayrı bir dava açılmıştır.

Selanik Mahkemesinde bombanın Türk hükûmeti tarafından Yunanistan'a gönderildiği ve patlattırıldığı iddia edilmiş ve bu yönde karar verilmişti. Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü İstinaf Mahkemesinin daha sonra kararı bozduğu bilgisini[66] verse de Türkiye'de birçok çevreden destek bulan bu iddia, 27 Mayıs 1960 askerî müdahalesi sonrası Yassıada'da oluşturulan Yüksek Adalet Divanının 1960/3 numaralı 6-7 Eylül Olayları davasının sorgusu sırasında yeniden gündeme gelerek muhataplarına sorulmuştur. Adnan Menderes, tamamen üzerinden sorumluluğu atma gayesi ile Yunan Mahkemesinin verdiği kararın temel alınıp bu tür iddiaların ortaya atılmasından üzüntü duyduğunu söylerken[67] Fatin Rüştü Zorlu, Kıbrıs meselesi ortaya çıktığından itibaren Türk hükûmetiyle Yunan hükûmeti arasında beliren tutum farkına değinip sükûnetini korumaya çalışan bir anlayışla hareket edildiğini söylemiştir. 6-7 Eylül Olaylarının Türkiye'nin menfaatine bir durum oluşturmadığına dikkat çekince de Mahkeme Başkanı Salim Başol'un "Türkiye'nin menfaatine olmazdı... Peki, Yunanistan için de durum aynı değil miydi?" şeklinde hükûmet üyelerine yönelteceği soruya Fatin Rüştü Zorlu, iki ülkenin tutumu arasındaki farklılığa işaret ettikten sonra dönemin İngiliz Başbakanı Mr. Eden'in hatıralarından "Yunan Hariciye Nazır'ının daima memlekette fevkalade heyecanlı kimselerden bahsedildiği yazılıyor ve onlardan Yunan hükûmetinin daima ürktüğünden bahsediliyor." alıntısını yaparak cevap vermiştir.[68]

[63] *TBMM Zabıt Ceridesi*, 9/2, (13 Ocak 1956), 63.

[64] *DP Meclis Grup Zaptı*, (10 Aralık 1956), 5-6.

[65] Ocak 1956'nın sonuna gelindiğinde İstanbul'da altı Örfi idare Mahkemesi görev yapıyordu. İzmir ve Ankara'da örfi idare sona erdiği için buralardaki altı askerî hâkim, iki mahkeme kaldırıldığı için İstanbul'daki mahkemelerde görevlendirildi. Ankara ve İzmir'de örfi idare mahkemelerinin kaldırılmasından sonra olaylarla ilgili tahkikat, genel mahkemelerce yürütüldü. *TBMM Zabıt Ceridesi,* 26/1, (20 Ocak 1956), 206.

[66] Köprülü'nün verdiği bilgiye göre Yunan İstinaf Mahkemesinin, Türk hükûmetini suçlayan 40 sayfalık iddianameyi reddetmesiyle Selanik'teki davanın adli bir hata olduğu da ortaya çıkmıştı. *TBMM Zabıt Ceridesi*, 10/44, (25 Şubat 1956), 751-754.

[67] 6-7 *Eylül Davası Tutanakları,* 10; Zehra Aslan, "6-7 Eylül 1955 Olaylarının ardından... Sorular, iddialar, savunmalar (3)", *Independent Türkçe*, 7 Eylül 2020, https://www.indyturk.com/node/239241/t%C3%BCrkiyeden-sesler/6-7-eyl%C3%BCl-1955-olaylar%C4%B1n%C4%B1n-ard%C4%B1ndan-sorular-iddialar-savunmalar-3.

[68] Zorlu, burada Yunan hükûmetinin vatandaşı olmayan bir kişi tarafından bu bombanın atılabileceği ihtimaline işaret ederek düşüncesini 1957 yılında Yunanistan'da Amerikan Kütüphanesinin havaya uçurulması örneğiyle desteklemeye çalışmıştır. 6-7 *Eylül Davası Tutanakları, 31*. Anayasayı İhlal Davası sonucunda Celal Bayar bu dava nedeniyle ceza almazken Adnan Menderes ve Fatin Rüştü Zorlu, dörder yıl hapis ve 250'şer lira para cezasına çarptırıldılar. Aslan, "6-7 Eylül 1955 Olaylarının ardından... Sorular, iddialar, savunmalar".

2. 6-7 Eylül Olayları ve Sonrasında Türkiye'nin Yunanistan'a Bakışı

Yunanistan'ın başlangıçta 6-7 Eylül Olaylarıyla ilgili açıklaması, Atatürk'ün evinde patlayan bombanın ardından Türk-Yunan dostluğunu bozmak isteyenlerin bu eylemi yaptığı şeklindeydi. Önce İngiltere'yi, ardından da bombayı attığı suçlaması yapılan Konsolosluk görevlisi Hasan Uçar ve azmettirdiği iddiasıyla da Batı Trakya kökenli Oktay Engin bağlantısı kurarak Türkiye'yi sorumlu göstermişti.[69]

Yunanistan'ın bomba olayını önce İngiltere'ye yıkmak istediği, 6 Eylül günü karakoldan şahit olarak çağrılan Kavas Hasan Uçar'a "Olayı İngilizler yaptı değil mi" şeklinde bir soru sorulduğunu söyleyen dönemin Selanik Başkonsolos Yardımcısı Mehmet Ali Tekinalp tarafından da belirtilmiştir. Gerek Yunanistan'dan yapılan suçlama gerekse TBMM'nin olağanüstü toplantısında Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü'nün olaylardan hükûmetin haberi olduğunu fakat kontrolden çıkınca müdahalenin yetersiz kaldığını söylemesi, daha sonra yaşanacak siyasi polemiklere ve bu olayları hükûmetin tertip ettiğine dair ortaya atılacak iddialara temel oluşturmuştur.[70]

Hükûmet başlangıçta şaşkın, endişeli gözükürken yapılan açıklamalarda temkinli olmaya özen gösterilmiştir. Meclisin özel oturumunda söz alan milletvekillerinden Mehmet Özbey'in olayların gerçek sorumlusunun Yunanistan olduğunu söylemesi, o günkü Mecliste onaylanmadığı gibi Başbakan Adnan Menderes de, Türkiye'nin Yunanistan'la dostluğunu devam ettirmesi gerektiğine işaret emiştir.[71] 1 Kasım günü Meclis açılışında yaptığı konuşmada Cumhurbaşkanı Celal Bayar da 6-7 Eylül Olayları nedeniyle Yunan hükûmetine üzüntülerini bildirdiklerini ve iki ülkenin de menfaatleri gereği dostluk ilişkisini sürdürmeleri gerektiğini belirtmiştir.[72] Muhalefet de bu noktada benzer görüşlere sahiptir. CHP Lideri İsmet İnönü, Yunanistan'la dost ve ortak savunma cephesinin sadık üyesi olunmasının Türk menfaatlerine uygun olduğunu söylemiştir.[73] Çok geçmeden 6-7 Eylül Olaylarını adeta Kıbrıs meselesinde bir fırsat gibi görmesiyle Yunanistan'ın başlattığı gerginlik karşılıklı suçlamalara dönüşecek ve Türkiye'nin tutumu da Yunanistan'ı sorumlu gösterecek şekilde belirginleşecektir.

Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü'nün verdiği bilgiye göre Başkonsolosluğun karşısında bulunan bir Yunan kasabın olay sırasında Başkonsolosluğun bahçesinden birisinin kaçarak uzaklaştığını gördüğünü belirtmesine rağmen Türkiye'yi suçlu göstermeye çalışan Yunan resmî makamları, ilk defa eylül ayının son haftasında ikinci defa da 8 Ekim'de ve sonrasında devam eden uyarılar yapmış ve nihayetinde 9 Kasım'da Atina'dan ihtar verilmiştir. Türkiye, bu süreçte Yunan mahkemelerinin kararını beklediğini bildirirken bir taraftan Yunan makamları tarafından suçlamadan vazgeçildiği şeklinde bir geri bildirim yapılmış diğer taraftan da Yunanistan'da 40 sayfalık Türkiye'yi itham eden bir belge ortaya çıkartılmıştı. Türkiye, Konsolosluk memurlarının mahkemeye verilmesine ve ithamlara tepki göstererek bu durumu Yunan hükûmeti nezdinde protesto etmiştir.[74]

[69] Fuat Köprülü'nün verdiği bilgiye göre; 6-7 Eylül Olaylarıyla ilgili olarak Yunan basınında Devlet Bakanı Mükerrem Sarol'un Edirne'de yaptığı bir açıklamada "Edirne'de gözü olan ve hak iddia edenlerin pişman olacaklarını, zira bütün Türk milletinin Türk vatanının her karış toprağını müdafaaya azmetmiş bulunduğunu evvelden haber vermiştir" sözlerine yer verilmişti. *TBMM Zabıt Ceridesi*10/2, (13 Şubat 1956), 169.

[70] Oysa ABD'nin Pearl Harbour Baskınından hareketle bir eylemden haberdar olduklarını fakat bunun zamanının bilinmediğini hatırlatan Köprülü, gerek Mecliste gerekse DP Grubunda daha sonra yapacağı açıklamalarda sözlerinin çarpıtıldığını, hükûmetin herhangi bir olay çıkma ihtimaline karşı önlem aldığını, eylem yapılacağından haberdar olunduğunu sadece zamanıyla ilgili bir bilgileri olmadığını ifade edecekti. *TBMM Zabıt Ceridesi*, 7/1, (12.09.1955), 684; *TBMM Zabıt Ceridesi*, 9/2, (13 Ocak 1956), 92; *DP Meclis Grup Zaptı*, (10 Aralık 1956), 9.

[71] *Akis*, 5/71, (17 Eylül 1955).

[72] *TBMM Zabıt Ceridesi*, , 8/2, (1 Kasım 1955), 18.

[73] *TBMM Zabıt Ceridesi*, 8/2, (16 Aralık 1955), 267.

[74] *DP Meclis Grup Zaptı*, (24 Ocak 1956), 59-60.

Hükûmet, Yunanistan'dan gelen bu hamlelere rağmen Örfi İdareye Yunanistan aleyhinde söz söylenmesinin yasaklanması talimatı vererek basının kontrole alınması,[75] hükûmetin bilgisi dahilinde DP İstanbul Milletvekili Hacapolus'un Yunanistan'a giderek Türkiye'deki Rumların teminat altında olduklarını söylemesi[76] ve 24 Ekim 1955'te İzmir'de yapılan bayrak merasimiyle özür dilenmesi gibi uygulamalarla başlangıçta temkinli bir yaklaşım göstermeye çalışsa da Yunanistan'ın tutumunun gittikçe sertleşmesi üzerine Türkiye'de tepkiler büyümüş, sesler yükselmiştir. İsmet İnönü, Kıbrıs'taki terörist teşebbüslerinin tesirini unutturmaya çalışarak Türkiye hakkında ağır ithamlarda bulunduğunu belirttiği Yunanistan'ın NATO başta olmak üzere Türkiye'yle temaslarını kesecek kadar ileri gittiğini söylemiştir. 6-7 Eylül Olaylarını kendisi için bulunmaz bir fırsat olarak gördüğü düşüncesinde birleşen muhalefet Yunanistan'ın tutumunu "tahrik" edici olarak değerlendirirken hükûmeti de pasif kalmakla eleştirmiştir.[77] Bu bağlamda Yunanistan'la Kıbrıs dışında bir sorun olmadığı düşüncesiyle hareket eden hükûmet, sürdürmekte ısrarcı olduğu temkinli tutumu nedeniyle yürürlükte olan antlaşma ve ittifaklara rağmen Türkiye'ye karşı bilindik duygularla hareket eden Yunanistan'ın dünya basınını etkileme ve İstanbul Olaylarını istismar edip Türkiye'nin Rum vatandaşlarına garanti talep edecek kadar ileri giden aktif rolüne, karşılık veremediği gerekçesiyle itham edilmiştir..[78]

6-7 Eylül Olaylarının ardından ikinci defa Birleşmiş Milletlere başvuran ve başvurusu yine reddedilen Yunanistan'ın Kıbrıs konusundaki tutumuna karşılık vermede pasif kalındığı yönündeki eleştirilere tepki gösteren Başbakan Adnan Menderes, önemli bir ayrıntı olarak "Kıbrıs Yunanistan'a 600 mil Türk sahillerine ise 45 mil mesafede bulunmaktadır. Bizim en mühim limanlarımız, Akdeniz limanlarımız olduğuna göre kontrol ellerinde bulunur. Yani sahillerimizin kontrolünü yabancı ellere ve emniyetini başkalarına bırakmış oluruz." diyerek Ada'nın stratejik önemine işaret etmiştir.[79] Türk hükûmeti, Ada'nın Yunanistan'a ilhakına ve bu bağlamdaki faaliyetlerin karşısında olmuş, Türk davasının sağlam bir zeminde olduğunu savunmuş ve Yunan hükûmetinin sömürge yönetiminin devamı olacağı gerekçesiyle karşı çıktığı Radcliffe Anayasa Taslağını[80] sadece görüşülecek bir belge olarak nitelendirerek Kıbrıs'a verilmek istenilen muhtariyeti kabul etmemiştir.

Konu, Gümüşhane Milletvekili Halis Tokdemir'in Başbakan ve Dışişleri Bakanı'na sözlü cevap istediği sorusuyla 24 Ocak 1956 tarihli DP Grubuna getirilmiştir. Önergede Atatürk'ün evine atılan bombanın zararının ne olduğu, Yunan hükûmetinin bu zararı temin edip etmediği, Türk hükûmetinin bu hususta teşebbüste bulunup bulunmadığı soruları yanında Yunan makamlarınca suçlu görülüp tutuklanan Konsolos ve Konsolos yardımcısı iki Türk'ün Yunan makamlarının baskısı nedeniyle avukat bulamaması ve Kıbrıs'ta Türk asıllı bir polis memurunun öldürülmesiyle ilgili haberlerin doğruluğu, 6-7 Eylül Olaylarında zararın ne olduğu ve kaç kişinin tutuklandığı sorularının cevabı istenmiştir. Yunanistan'ın 6-7 Eylül Olayları nedeniyle Türkiye'ye bir nota vermesini ve zarar gören vatandaşlar için tazminat ve teminat talep etmesini Türkiye'nin içişlerine müdahale olarak değerlendiren Tokdemir, bunun iki ülke arasında yapılan antlaşmalara uygun olup olmadığını da sormuştur.[81]

---

[75] Örfi İdare Kumandanlığı 10 Eylül 1955'te gazetelere verdiği direktife göre Örfi İdare ilanının nedenleri arasında; "Yunanistan'la Türkiye arasında düşmanlık yaratacak hâdiseleri, her nevi çapulculuk ve komünist tahriklerini önlemek... Yunanistan'la Türkiye arasındaki mevcut dostluk ve ittifakın bozulmaması... " hususları vardı. *TBMM Zabıt Ceridesi*, 8/2, (21 Aralık 1955), 379.

[76] Özellikle tarihte olduğu gibi bu olayları da tahrif etme noktasında Yunanistan'a fırsat verildiği düşüncesiyle, Hacopulos'un Yunanistan'a yaptığı seyahate tepki gösterilmiştir. *TBMM Zabıt Ceridesi*, 9/2, (13 Ocak 1956), 92.

[77] *TBMM Zabıt Ceridesi*, 8/2, (16 Aralık 1955), 267.

[78] *TBMM Zabıt Ceridesi*, 10/44, (25 Şubat 1956), 732-733.

[79] *TBMM Zabıt Ceridesi*, 15/22, (28 Aralık 1956), 352.

[80] İngilizler, özerklik çalışmaları kapsamında 1956 Temmuz'unda, Lord Radcliffe'i anayasa uzmanı olarak Kıbrıs'a göndermiş ve "Radcliffe Anayasası" adı verilen bir anayasa hazırlamıştır. 19 Aralık 1956'da İngiliz hükûmeti tarafından kamuoyuna açıklanan Radcliffe Anayasası'na göre, 24 Rum, 6 Türk ve 6 İngiliz üyeden oluşan 36 üyelik bir yasama organı kurulacak, savunma, kamu güvenliği ve dış ilişkilerde vali yetkili olacaktı. Emrah Balıkçıoğlu, "Kıbrıs Müzakerelerinde "Taksim" Tartışmaları (1956–1959) ", *VAKANÜVİS*, 1/2 (2016): 43

[81] *DP Meclis Grup Zaptı*, (24 Ocak 1956), 38.

Türk Dışişleri olayları, Kıbrıs meselesiyle bağlantısı, Yunanistan'ın suni gündem yaratması ve Türk-Yunan ilişkileri çerçevesinde değerlendirmiştir. Vatandaşları da zarar gören diğer devletler Türk Dışişlerinin tebliğini olumlu karşılayıp protesto etmezken Fuat Köprülü'ye göre Yunan hükûmeti, 6-7 Eylül Olaylarını "Misli görülmemiş milletlerarası bir felaket, asla affedilmemesi gereken bir cinayet, Yunanlılara karşı bir suikast ve Türklerin barbarlığının ve milletlerarası camiada tuttuğu mevkie layık olmadığının bir delili" şeklinde gösterme gayreti içine girmişti. Hükûmet bu konuda muhalefetle aynı noktaya gelmiş ve dostluğun sürdürülmesi gerekli görülmekle birlikte[82] Yunanistan'ın asıl amacının 6-7 Eylül Olaylarını Türkiye üzerinden ebedi bir manevi ipotek hâline getirmek ve bu sayede Kıbrıs başta olmak üzere Türkiye ile ihtilaflı tüm meselelerinde avantaj elde etmek olduğu görüşü hâkim olmuştur.[83]

Türk hükûmetine göre bir taraftan suni gündem yaratıp olayları büyütmekle diğer taraftan da Türkiye'de iyi şartlarda yaşayan Rum asıllı Türk vatandaşları manevi olarak zor durumda bırakan[84] Yunan hükûmeti, zamanla gerçeği görmeye başlamıştı fakat kendi kamuoyunu memnun etme adına tutumundaki ısrarını sürdürüyordu. Dışişleri Bakanı Köprülü, Yunan Başbakanı ve Dışişleri Bakanı ile yaptıkları özel görüşmelerde resmî şart olarak ileri sürülen hususların aslında temenniden ibaret olduğunu söylediklerini, Selanik meselesinde hata yapıldığını itiraf ettiklerini ve bunun düzeltilmesi için de çalışacakları vaadini verdiklerini "mahrem bilgi" olarak DP Grubuyla paylaşmıştı. Yunan hükûmetini zor durumda bırakmamak için bu özel görüşmelerin açıklanmadığını ve Türkiye'nin asıl amacının propaganda değil işlerin düzelmesini sağlamak olduğunu söylemişti.[85]

Hükûmet çevrelerinde dikkatli bir üslup kullanılmakla birlikte Yunanistan'ın niyetinin değişmediği düşüncesi hâkim olurken DP Rize Milletvekili Kemal Balta, Doğu Trakya, Edirne ve civarının Yunanistan'a verilmesine dair Yunan basınındaki haberleri hatırlatıp Bozcaada ile İmroz'u Yunanlılara ait gösteren *Beyaz Kitap* çıkartıldığını belirttikten sonra 6-7 Eylül Olaylarını hazırlayanın Papaz Makarios'la Türk milletini tahrik eden Yunan basını olduğunu iddia etmişti.[86] Yapılan değerlendirmelerden biri Ayasofya'yı kiliseye çevirme ve Kıbrıs'ı kendisine bağlama isteği başta olmak üzere Yunan hükûmetinin gösterdiği tutumla Türk hükûmetinin korunması için özen gösterdiği dostluğu, bulduğu her fırsatta gölgelendirdiğiydi.[87] Diğeri Türkiye'nin laik ilkelerle yönetimine karşı siyasi olaylarda papazların rolüne vurgu yapılarak Yunanistan'ın birbirlerinin iç işlerine müdahale edilmeyeceği taahhüdü bulunan Balkan Paktı'nı ve konsoloslara birtakım muafiyetler atfeden devletler hukukunu tanımayan dinî bir devlet olduğu ve gelinen durumun Yunanistan'a hâkim olan solcuların İstanbul'u ve Kıbrıs'ı almak istemelerinden kaynaklandığıydı.[88]

Süreç ilerledikçe Türkiye'de Selanik'te patlayan bombanın Türkler tarafından hazırlandığı suçlamasını yapan Yunanistan'ın asıl amacının 6-7 Eylül Olaylarını kullanarak Türkiye'yi Kıbrıs meselesinde etkisizleştirmek olduğu inancı pekişmiştir. DP'nin etkili isimlerinden Denizli Milletvekili Baha Akşit Yunanistan'ın amacının Türkiye'yi antipatik göstererek Kıbrıs'ı kendisine ilhak etmek olduğunu söylerken, Fuat Köprülü Kıbrıs'ta Yunanistan'ın yaptığı faaliyetlerle ilgili verdiği bilgilerle Akşit'i desteklemiştir.[89]Ayrıca yaklaşan seçimlerde bu meselenin bir koz olarak kullanılmak istenilmesi ihtimaline de değinilerek Yunanistan'ın içinde çıkar barındıran saldırgan tutumu karşısında Türkiye'nin hamlesi, olaylardaki zararları karşılamak

[82] *TBMM Zabıt Ceridesi*, 3/2, (20 Ocak 1956), 207.

[83] *DP Meclis Grup Zaptı*, (24 Ocak 1956), 54.

[84] *TBMM Zabıt Ceridesi*, 10/2, (13 Şubat 1956), 163.

[85] *DP Meclis Grup Zaptı*, (24 Ocak 1956), 57-58.

[86] *TBMM Zabıt Ceridesi*, 10/2, (13 Şubat 1956), 170.

[87] *DP Meclis Grup Zaptı*, (24 Ocak 1956), 74.

[88] *DP Meclis Grup Zaptı*, (24 Ocak 1956), 81-86.

[89] Bunlar arasında gizlice sivil kıyafetlerle subaylarını gönderip halkı silahlandırmak, bombalar patlatmak, tehdit mektupları göndermek, cinayet işlemek gibi faaliyetlerden söz edilmiştir. *TBMM Zabıt Ceridesi*, 12/76, (13 Haziran 1956), 299-300.

noktasında gösterdiği iyi niyet ve sorumluluk duygusuyla Yunan propagandasının önemli bir silahını elinden almaya çalışmak olarak belirlenmiştir.[90]

DP'nin İzmir Milletvekili Behzat Bilgin'in eğer ortada üstlenilmesi gereken bir sorumluluk varsa önceliğin Türkiye hakkında düşmanca hareketlerini devam ettiren Yunanistan'a, ondan sonra komünistlere ve nihayetinde Atina ile Türkiye arasında bir sorun olduğunda Türkiye'nin vatandaşı olmalarına rağmen gözlerini ve kalplerini Ankara'ya değil de Atina'ya çeviren Rumlara ait olduğunu söylemesi, sadece hükûmet partisinin değil Türk kamuoyunun da gözünden sürecin en açık değerlendirmelerinden biri olarak görülebilir. Burada "Türk vatandaşları olarak bizden her şeyi isteyebilirler, fakat Elen olarak hiçbir şey isteyemezler. Ancak mesuliyetlerinin hesabını verirler, mesuliyet içine düşerler..." denilen Türkiye'deki Rum vatandaşların, "Türk mü yoksa Elen mi?" olduklarına dair bir tercih yapmaları gerekliliğine dikkat çekilmesi de önemli bir ayrıntıdır. DP Grubunda 6-7 Eylül Olaylarının baş sorumlusunun Kıbrıs meselesinde Yunanistan Devlet Başkanı'nı her türlü eylemde savunup cesaretlendiren İngiltere, ardından Yunanistan olduğunu söyleyen ve 6-7 Olaylarını bahane edip Türkiye'ye atılmak istenen ithamlara karşı Bulgaristan ve Yunanistan'daki Türklerin haklarının istenmesini önerenler olmuştu.[91]

Çağrılarına ve ılımlı tavrına karşılık bulamayan Türkiye, 6-7 Eylül Olaylarından sonra dış politikasında Kıbrıs konusunda daha atak davranmayı tercih etmiş ve bunun sonucunu da almıştır. Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda 15 Aralık 1957'de yapılan görüşmelerde Yunan tezinin reddedilmesi, Türk basınında Türk hükûmetinin bir başarısı olarak görülmüştür.[92] Kıbrıs meselesinin çözümsüzlüğüyle Türk-Yunan ilişkilerinde gerginlik devam ederken Türkiye, bu sefer Yunanistan'a karşı tavizsiz bir tutum izleyip önlemler almıştır. Bunlardan ilki Yunan tezini destekleyen yayınların yurda sokulmasının engellenmesidir. Örneğin 23 Kasım 1956 tarihli Kararname'yle Kıbrıs konusunda Türk ve İngiliz tutumunun hilafında Yunan tezini destekleyen her türlü yayının[93] 17 Ocak 1957 tarihli Kararname'yle Yunanistan'dan Heybeliada Rum Rahipler Okuluna gönderilen bazı kitapların ve 12 Nisan 1957 tarihli Kararname'yle de *Loji Tis Turkokratias-Türk Hükümranlığı Devrine Ait Bahisler* adlı kitapla,[94] Türkiye'ye sokulması ve dağıtılması yasaklanmıştır.[95] Diğeri Yunanistan'la Türkiye arasında yapılmış bazı antlaşma ve protokollerin iptalidir ki bu çerçevede 21 Temmuz 1949 tarihli "Gayri ticari alacakların tasfiyesine müteallik protokolün" feshi için 13 Mart 1957 tarihinde,[96] 14 Haziran 1958 tarihli Kararname'yle de 12 Ağustos 1955 tarihli Türkiye-Yunanistan Gümrük Tavizleri Protokolü'nün iptaline[97] ilişkin Dışişleri Bakanlığına yetki verilmesi kararları verilmiştir.

Başbakan, 14 Mayıs 1957 tarihli toplantıda gizli kalmasını isteyerek ABD ve İngiltere ile görüşmeleri hakkında DP Grubunu bilgilendirmiştir. BM toplantısında Kıbrıs meselesinin barış yoluyla çözümü tavsiye edilince NATO Genel Sekreteri, Türkiye-Yunanistan ve İngiltere'ye müracaat etmiş ve İngiltere ile Türkiye tarafından kabul gören teklife Yunanistan olumlu bakmamıştır. ABD Yunanistan'ın ikna edilmesi için girişimde bulunmuş, İngiltere Makarios'u tahliye etmiş ve bu durum Türkiye'de tepkiyle karşılanmıştır. Adnan Menderes'in verdiği bilgiye göre hükûmetten beklenen tepkinin gecikmesi, İngiltere ile münasebetlerden kaynaklanmıştır. Kıbrıs konusuna müdahale taraftarı olmayan ABD ise 25 Mart 1957'de Türkiye'ye bir muhtıra

[90] *TBMM Zabıt Ceridesi*, 10/44, (25 Şubat 1956), 751-754.

[91] *TBMM Zabıt Ceridesi*, 10/47, (28 Şubat 1956), 1070-1074.

[92] *Zafer*, (17 Aralık 1957); *Milliyet*, (16 Aralık 1957); *Havadis*, (16 Aralık 1957); *Son Posta*, (16 Aralık 1957); *Hürriyet*, (16 Aralık 1957).

[93] *BCA*, 30.18.1.2/144.94.19.

[94] *BCA*, 30.18.1.2/146.19.8.

[95] *BCA*, 30.18.1.2/145.107.2.

[96] *BCA*, 30.18.1.2/145.115.8.

[97] *BCA*, 30.18.1.2/149.32.6.

vermiş, Türkiye de 4 Nisan'da buna cevap vermiştir.[98] Menderes'in ve DP'lilerin sözlerinden, ABD'yle süreç nasıl ilerlerse ilerlesin Türkiye'nin Ada'nın taksimi kararlılığını sürdürdüğü, Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakını kabul etmeyeceği anlaşılmaktaydı. Tarihte yaşattıkları tekrar hatırlatılan Yunanistan, sınırsız kaprisleri olan "şımarık çocuk" olarak nitelendirilmiş ve Kıbrıs'tan sonra İstanbul'a sıra gelirse ne yapılacağı sorulmuştur.

Geri adım atmayan Yunanistan ise bu meseleyi diğer dış politika konularına karıştırarak Türkiye'de yapılacak NATO manevralarına katılmak için olaylarda zarar görenlere tazminat ödenmesi şartını ileri sürmüş ve Balkan Paktı'nın yapacağı toplantı ve çalışmalara katılmaktan kaçınmıştır.[99] Bu tutumu kontrol kaybı olarak değerlendiren ve olayların içyüzünü ortaya çıkarma noktasında gereken adımların atıldığını savunan Türk hükûmeti; Yunanistan'ın hamlelerine karşı izlenecek yolu uluslararası antlaşma ve ahitlere sadık kalmak, 6-7 Olaylarını göz önünde tutmak, kendi durumunu saptayıp bilgi verip uyarmak olarak belirlemiştir.[100] Bundan sonra Türkiye'nin yolu, komşusunun amacının farkında olarak her ortamda ayrı din-kültür-dile sahip iki toplumun olduğu Kıbrıs'taki durumu açıklayıp, taksimin haklılığını tüm dünyaya anlatmaya çalışmak olmuştur.

Yunanistan'la ilişkilerin olumsuz etkilediği gelişmelerin başında Yunanistan'ın tutumu nedeniyle işlemez hâle geldiği belirtilen Balkan Paktı vardı.[101] Türkiye politikasını, Balkan Paktı ile Kıbrıs meselesinin birbirinden bağımsız takip edilmesi gereken farklı konular olduğu noktasında şekillendirirken Yunanistan tarafından yapılan açıklamalarda ise Kıbrıs sorunu çözülmedikçe Balkan Paktı'nın ölü noktada tutulacağı ve feshedileceği ihtimali dile getirilmişti. İngiltere ve ABD tarafından da gelişmeler yakından takip edilerek 6-7 Eylül Olaylarından itibaren iki ülke arasında yükselen tansiyonun Türkiye'nin rahatsızlığını açıkça belirttiği Yunanistan'ın Balkan Paktı ve NATO ile ilgili tutumunun da etkisiyle tehlikeli bir boyuta geldiğine dikkat çekilmişti.[102] Nafia Bakanı ve Dışişleri Bakan Vekili Ethem Menderes, Yunan Başvekili Karamanlis'in Yunan Milli Meclisinde Türkiye'nin Kıbrıs meselesindeki tutumu nedeniyle bu paktın ölü olduğunu ve tekrar diriltmekten ziyade feshedilmesi görüşünü dile getirdiğini söyleyerek, Yunanistan'ın 6-7 Eylül Olaylarında olduğu gibi Balkan Paktı'nın sürdürülmesinde de Kıbrıs'ı koz olarak kullanmasından duyulan rahatsızlığı belirtmişti.[103] Hükûmet NATO'nun kendisinden yana olduğunu savunurken muhalefete göre ise gerginliğe rağmen hâlâ "müttefik" olarak nitelendirilen Yunanistan'ın hatası ve Kıbrıs nedeniyle Balkan Paktı işlevsizleştirilmiş, İslâm ve Arap dünyasının Türkiye'nin Kıbrıs davasının karşısında yer alması ve hatta büyük ümit bağlanan İngiltere'nin tutumunun da destekleyici olmamasıyla Türkiye, bu meselede adeta yalnızlaştırmıştı.[104]

Başbakan Adnan Menderes'in değindiği ve Bütçe Encümenine sunulan 21 Ocak 1956 tarihli bir raporda belirtildiği üzere hükûmet, 6-7 Eylül Olayları ve bununla bağlantılı olarak Yunanistan'la ilişkilerin kötü gidişatının aleyhte bir durum oluştuğunun farkındaydı.[105] Ortak tehditlere karşı Yunanistan'la kurulan dostluğu karşılıklı menfaatlere dayandıran Başbakan Adnan Menderes, temelde Yunanistan'a güven duymasa da

[98] Bu yazışmalar 23 Nisan'da ABD'den gelen cevap ve üç gün sonra da Türkiye'den gönderilen muhtırayla devam etmiştir. *DP Meclis Grup Zaptı*, (14 Mayıs 1957), 9-16.

[99] Yunan Başbakanı 17 Aralık 1955 tarihinde Atina Radyosunda yaptığı konuşmada Konsey toplantısına katılmak için; Türkiye'deki Rumların geleceğiyle ilgili teminat verilmesi, 6-7 Eylül Olaylarında suçlu olanların cezalandırılması, zararların tamamen ve süratle tazmin edilmesi ve balık avlama işiyle ilgili de daha önce tespit edilmiş esaslar dairesinde bir anlaşma yapılması şartlarını sürmüştür. *TBMM Zabıt Ceridesi*, 10/2, (13 Şubat 1956), 167.

[100] *DP Meclis Grup Zaptı*, (24 Ocak 1956), 55-56; *TBMM Zabıt Ceridesi*, 10/2, (13 Şubat 1956), 167.

[101] *TBMM Zabıt Ceridesİ* 17/46, (25 Şubat 1957), 808.

[102] *NSC,* 5510/1, "Progress Report on United States Policy Toward Tukey", *Operation Coordination Board,* (Washington: May 25, 1956), 1-3; *NSC*, 5510/1, (April 4, 1956)

[103] *TBMM Zabıt Ceridesi*, 15/22, (28 Aralık 1956), 331-332.

[104] *TBMM Zabıt Ceridesi*, 2/46, (25 Şubat 1958), 620.

[105] *DP Meclis Grup Zaptı*, (9 Kasım 1957), B-16; *TBMM Zabıt Ceridesi*, 10/9, (20 Şubat 1956), 178.

Atatürk'le Venizelos arasında başlayan dostluğu kendisine rehber ederek millî menfaatlerden ödün vermeden iki ülke arasında uzlaşma sağlanması gerektiğine dair inancını korumuştur.[106]

Türkiye, her şeye rağmen stratejisini bu paktın yaşatılması için çaba gösterilmesi yönünde belirlemiştir. Komünizmin Kıbrıs meselesinden daha tehlikeli olduğu düşüncesiyle NATO'nun güçlendirilmesi için Yunanistan'la dostluğun sürdürülmesi ve yapılmış olan seçimlerin ardından kurulacak hükûmetle yeniden iyi ilişkilerin tesis edilmesi gerekli görülmüştür. Bunun için hükûmet Kıbrıs meselesi nedeniyle bozulmuş olan Türk-Yunan ilişkilerinin kısa sürede onarılmasından yana olurken muhalefet de Yunanistan'la ilişkilerin gittikçe bozulmasından endişe duymuştur. CHP Kars Milletvekili Turgut Göle, 25 Şubat 1956'da Mecliste yaptığı konuşmada, Yunanistan'la ilişkilerin iyiye gitmediğini, Kıbrıs meselesinin ikili ilişkilerde ciddi gerginlik konusu olmaya devam ettiğini söyleyerek bu durumun nasıl düzeleceğine dair hükûmetten bildirim alınamadığından şikâyet etmişti.[107]

3 Aralık 1957 tarihli Grup konuşmasında yeni hükûmetinin dış politikadaki hedeflerini açıklarken Kıbrıs'ın bir millî dava hâline geldiğini vurgulamakla birlikte "Türk-Yunan dostluğunu korumak ve bu ihtilafı ortadan kaldırmak için azami hüsnü niyet göstermiş ve Kıbrıs'ın taksimine razı olmak suretiyle yapabileceğimiz fedakârlığın hududuna varmış bulunuyoruz" diyerek bir taraftan Kıbrıs'ın taksimini kabul etmekle son fedakârlığı yaptıklarına diğer taraftan da Yunanistan'la iyi ilişkilere ne kadar önem verdiklerine vurgu yapmıştır.[108] Hükûmetten yapılan açıklamalar; Kıbrıs meselesinin 1954'ten itibaren üç ülke arasında (İngiltere-Yunanistan-Türkiye) ihtilaf mevzuu olduğu, Türkiye'nin sükûnetle hareket ettiği ve Yunanistan'la dostluğun bozulmaması adına fedakârlık gösterilerek Ada'nın taksimine razı olunduğuydu. Yani uzlaşı-compromis imkânlarını arayan taraf olan Türkiye, verebileceği tavizlerin son sınırına gelmiş bulunuyordu.[109] Fakat daha sonra "son fedakârlık" denilen taksimden de vazgeçilip Kıbrıs'ın müstakil bir cumhuriyet hâline getirilmesini kabul eden antlaşmaları Zürih ve Londra'da imzalayacaktı.[110]

1958 yılının ortalarına gelindiğinde Yunanistan'la Türkiye arasında Kıbrıs meselesinde çözümsüzlük sürüyor, gerginlik ve yapılan Kıbrıs mitingleriyle de hassasiyet gittikçe artıyordu. 26 Haziran günü Avam Kamarasında bu meselenin çözümü için Kıbrıs konusuyla ilgili teklifi görüşüldükten sonra[111] İngiltere taraflara çağrı yapmış bu sefer Yunanistan, Kıbrıs konusunda üçlü konferansa olumlu bakmıştı.[112] Bu süreçte Kıbrıs'ta asayiş sorunları devam etmiş bir Türk'ün öldürüldüğü birinin de yaralandığına ve Yunanistan'ın bu meseleyi tekrar BM'ye getirmek istediğine dair haberler Türk basınına yansımıştı. Kıbrıs'taki tedhiş hareketlerinin durmaması için çaba gösterdiği ileri sürülen Yunanistan'ın, bu hareket tarzıyla komünist blokun ve Yunanistan'daki komünistlerin desteğini almayı amaçladığına dair değerlendirmeler yapılmıştı.[113]

Paris, Zürih ve Londra görüşmelerinde Türkiye politikasını, ENOSİS'i önlemek üzerine kurmuş ve bunda da başarılı olmuştu. Londra Antlaşması'yla taksimle birlikte ENOSİS de reddedilmiş ve kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Türkiye, Yunanistan ve İngiltere ile yapacağı garanti antlaşmasıyla bu durum karşılıklı taahhütlere bağlanmıştı.[114] Kıbrıs meselesini çözüme ulaştıran süreçte Türkiye-Yunanistan arasında Zürih'te daha sonra Londra'da Türkiye-Yunanistan-İngiltere hükûmetleriyle Ada'daki Türk ve Rum cemaatlerinin

[106] *DP Meclis Grup Zaptı*, (24 Ocak 1956), 102-103.

[107] *TBMM Zabıt Ceridesi*, 10/44, (25 Şubat 1956), 719.

[108] *DP Meclis Grup Zaptı*, (3 Aralık 1957), 21.

[109] *TBMM Zabıt Ceridesi*, 2/46, (25 Şubat 1958), 615.

[110] *Akis,* (28 Şubat 1959), 11.

[111] *Zafer,* (27 Haziran 1958).

[112] *Zafer*, (12 Temmuz 1958).

[113] *Zafer*, (4-5 Ağustos 1958).

[114] *Akis,* (28 Şubat 1959), 8.

temsilcileri arasında yapılan müzakerelerde varılan uzlaşma neticesinde Kıbrıs'ın başka bir devlete ilhak edilmemesi, Kıbrıs'taki Türk cemaatinin ekalliyet statüsüne tâbi hâle getirilmemesi, Ada'nın müdafaasının temininde Türkiye'nin iştiraki ve İngiliz üslerinin idamesi kararları alınmıştır. Üç devlet arasında yapılan antlaşmalar neticesinde üzerinde mutabakat sağlanan metinler 2 Mart 1959'da TBMM'nin onayına sunulmuştur.[115] Her ne kadar muhalefet Kıbrıs konusunda taksim politikasından vazgeçilerek geri adım atıldığını düşünse de dünya genelinde olumlu karşılanan bu gelişmeyi "zafer" olarak niteleyen hükûmete göre Türkiye'nin Kıbrıs meselesiyle ilgili amacı gerçekleştiği gibi iki devlet arasında elzem olan dostluk, iş birliği ve mevcut ittifakların gerekliliği yeniden daha güçlü bir şekilde kurulmuş ve "en halledilemez gibi" görünen uluslararası bir ihtilafın karşılıklı iyi niyet ve barış yoluyla çözülebileceği, Türkiye ve Yunanistan tarafından tüm dünyaya bir kez daha gösterilmişti.[116] İlişkilerin uzun bir aradan sonra normalleşmesiyle birlikte Türkiye ile Yunanistan arasında yeniden üst düzey karşılıklı ziyaretler yapılmış[117] ve iki ülkenin Avrupa Ekonomik Topluluğuna Ocak 1960'da birlikte müracaatıyla bu olumlu hava devam etmiştir.[118]

Sonuç

Önce Kıbrıs meselesi ve ardından bununla bağlantılı olarak meydana gelen 6-7 Eylül Olaylarıyla, Türkiye-Yunanistan ilişkilerinde kırılma yaşanmıştır. Yunanistan'ın 6-7 Eylül Olayları öncesinden başlayarak devam ettirdiği ve "kışkırtıcı" ve "saldırgan" olarak nitelendirdiği uzlaşmaz tutumunun altında Kıbrıs'ı ilhak amacının yattığı düşüncesinde olan Türkiye, Yunanistan'ın etkin ve güçlü propagandalarına karşı strateji belirleme noktasında başlangıçta başarılı olunduğu söylenemese de bedeli ne olursa olsun ENOSİS faaliyetleri karşısında Kıbrıs'taki Türkleri yalnız bırakmadığı gibi başta Türkiye'deki Rumlar olmak üzere 6-7 Eylül Olayları nedeniyle zarar görenlerin sorumluluğunu üstlenen bir tavır göstermiştir. Yunanistan'da bomba hadisesiyle başlatılan soruşturmada Türkiye suçlanırken Türk hükûmet yetkilileri sistemli bir hareket olduğunu belirttikleri olayda gerek döneminde gerekse sonrasında Yunanistan'ın rolü ve sorumluluğuna işaret etmişlerdir.

Genel olarak muhalefeti, iktidarı ve kamuoyuyla Kıbrıs konusunda süreçte Yunanistan'a bakış üç ülke (İngiltere-Türkiye-Yunanistan) arasında bir dava olmasına rağmen bir müstemleke meselesi olarak gösterdiği Kıbrıs'ı kendisine ilhak etmek amacıyla EOKA gibi bir terör örgütünü Ada'da besleyip desteklediği, bu amacı uğruna 6-7 Eylül Olaylarını bahane edip kullandığı ve hemen her konuda Türk milletine karşı dostane olmayan hareketlerine devam ettiği şeklinde olmuştur.

EOKA'nın silahlı eylemlerini desteklemek hatta yol göstermekle itham edilen Yunanistan'ın "self-determinasyon" maskesi altına gizlediği ENOSİS davasını, sevimli gösterecek propagandalarla dünya kamuoyunu etkilediğinden hareketle yeni yollar aranmıştır. İktidar-muhalefet ilişkileri gittikçe sertleşse de Yunanistan'dan nota şeklinde yapılan dayatmalara karşı ortak refleks geliştirilebilmiş, hükûmet daha aktif olması konusunda cesaretlendirilmiştir. DP Grubu, muhalefet ve Türk kamuoyu, dünya düzeni bozulmaması adına "şımarık çocuk" olarak tanımlanan Yunanistan'ın İstanbul'u elde etme dâhil tüm isteklerine boyun eğilmemesi gerektiği görüşü doğrultusunda hükûmete Kıbrıs konusunda tavizsiz politika izlemesi için tam yetki vermiştir. 1955-57 arasında daha temkinli hareket eden fakat bu tutumdan sonuç alınmadığını gören

[115] Bu metinler şunlardır: Kıbrıs Devlet Anayasası'nın esasları, üç devletin garantörlük antlaşması, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Türkiye ve Yunanistan'la yaptığı ittifak antlaşması, İngiltere'nin Ada'daki üslerinin ve menfaatlerinin korunmasına dair beyanatı, Türkiye ve Yunanistan'ın Ada'daki İngiliz üsleri üzerinde İngiltere'nin hâkimiyetini kabul ettiklerine dair, garanti antlaşmasıyla ilgili madde, Türk ve Yunan dışişleri bakanlarının beyanatları, Rum ve Türk tarafı temsilcilerinin antlaşmaları onayladıklarına dair beyanatları, Londra Konferansının kararlarının uygulanması için tedbir alınması. *TBMM Zabıt Ceridesi*, 8/49, (2 Mart 1959), 9-10.

[116] *TBMM Zabıt Ceridesi*, 8/49, (2 Mart 1959),10.

[117] Başbakan Adnan Menderes Ocak 1959'da Atina'ya giderek Kıbrıs meselesiyle ilgili görüşmeler yapmıştır. *TDA*, 44306.210426.48/541.

[118] Yunanistan'ın, Türkiye ve Yunanistan'ın Ortak Pazar'a "ortak üye" sıfatıyla müracaat konusunun görüşülmesi için daveti üzerine Türk hükûmetini temsilen bir heyet Atina'ya gitmiştir. *BCA*, 30.18.1.2/154.73.16.

hükûmet, kamuoyundan da aldığı destekle bilhassa 1957'den sonra çekingenliği bir tarafa bırakıp Kıbrıs meselesinde daha aktif bir politika izlemiştir.

Bununla birlikte Kıbrıs meselesi dışında NATO, Balkan Paktı gibi ittifaklar dolayısıyla iki ülkenin menfaatleri ve düşmanlarının birçok noktada ortak olduğu ve Türkiye ve Yunanistan'ın aralarındaki sorunları çözüp ilişkilerinin yeniden normalleşmesinin komünizme karşı mücadelede hayati önem taşıdığı düşüncesiyle ilişkilerin normalleşmesi istendiği için hükûmet cephesinden yapılan açıklamalarda, Yunanistan'la ilgili tepkilerde ölçülü olunması ve bu noktada da söylemlere dikkat edilmesi önerilmiştir.

Sovyetler Birliği, süreçte açıkça Akel Partisi aracılığıyla Rum kesimine destek verirken, olayları yakından takip eden ABD ise NATO üyesi iki ülkenin çatışmasının geldiği noktadan ve Kıbrıs meselesi nedeniyle yeniden iki toplum arasında nefret ve kin tohumlarının ekilmesiyle ittifaklar sisteminin zarar görmesinden endişe duymuştur. Kıbrıs sorunu, ABD'nin de desteğiyle 11 Şubat 1959'da Zürih ve 19 Şubat'ta da Londra antlaşmalarıyla çözülmüş ve ilişkilerin yeniden normalleşmesi de ancak bu antlaşmaların ardından iki ülkenin Ocak 1960'ta Ortak Pazar'a üyelik için müracaatıyla olmuştur. Fakat bu normalleşme, 6-7 Eylül Olaylarından sonra 1954 öncesindeki samimi dostluk hislerinden arındırılmış sadece komşu ve ortak menfaatleri olan iki devletin ilişkilerini sürdürme azmine dönüşmüştür.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer Review: Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Yazar Bilgileri / Author Details
Zehra Aslan
[1] Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Rize, Türkiye
0000-0002-3469-7569 zehra_aslan2009@hotmail.com

Kaynakça | References

Arşiv

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü (30.1.0.0)

Yassıada Mahkemesi kararları (10.9.0.0)

Kararlar Daire Başkanlığı (30.18.1.2)

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA)

Milli Savunma Bakanlığı Askeri Tarih Arşivi (ATASE) The National Archives " Gale Reference aracılığıyla erişim" Foreign Office (FO)

FO, "Secret: Further Correspondence Respecting Turkey", 424/295, Part: 9, January to December 1955.

The National Archives and Records Administration (NARA)

NSC, "Progress Report on United States Policy Toward Tukey", *Operation Coordination Board,* 5510/1, (Washington: May 25, 1956).

NSC, 5510/1, "Progress Report", *National Security Council*, (Washington: April 4, 1956)

Özel Arşiv

Üçüncü Zırhlı Tugay, *Bugüne Kadar Kışlada Bulunmuş Müessese ve Birliklere Dair Rapor*, V.

TBMM Arşivi

6-7 Eylül Hadiseleri Dava Tutanakları, Esas No: 960/3.

DP Meclis Grup Zaptı, 24 Ocak 1956.

DP Meclis Grup Zaptı, 10 Aralık 1956.

DP Meclis Grup Zaptı, 9 Kasım 1957.

DP Meclis Grup Zaptı, 3 Aralık 1957.

DP Meclis Grup Zaptı, 9 Ağustos 1958.

DP Meclis Grup Zaptı, 14 Mayıs 1957.

Lozan sulh muahedenamesinin kabulüne dair kanunlar, Madde: 20, s.8, https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc002/kanuntbmmc002/kanuntbmmc00200343.pdf.

TBMM, 6/7 Eylül hâdiselerinden zarar görenlere yapılacak yardımların vergi muafiyeti ve bu zararlar dolayısıyla 5432 sayılı Kanunun 260 ve 299 ncu maddelerinin tatbiki hakkında Kanun, Kanun No: 6685, Kabul Tarihi, 28 Kaısm 1956.

TBMM Zabıt Ceridesi, 1/1, 12 Eylül 1955.

TBMM Zabıt Ceridesi, 8/2, 1 Kasım 1955.

TBMM Zabıt Ceridesi, 8/2, 16 Aralık 1955.

TBMM Zabıt Ceridesi, 8/2, 21 Aralık 1955.

TBMM Zabıt Ceridesi, 9/2, 13 Ocak 1956

TBMM Zabıt Ceridesi, 1/26, 20 Ocak 1956.

TBMM Zabıt Ceridesi, 10/2, 13 Şubat 1956.

*TBMM Zabıt Ceridesi,*10/44, 25 Şubat 1956.

TBMM Zabıt Ceridesi, 10/ 47, 28 Şubat 1956.

TBMM Zabıt Ceridesi, 12/76, 13 Haziran 1956.

TBMM Zabıt Ceridesi, 15/22, 28 Aralık 1956.

TBMM Zabıt Ceridesi, 10/39, 20 Şubat 1956.

TBMM Zabıt Ceridesi, 2/46, 25 Şubat 1958.

TBMM Zabıt Ceridesi, 8/49, 2 Mart 1959.

Araştırma-İnceleme Eserleri

Akis, (28 Şubat 1959).

Akis, 5/71, (17 Eylül 1955).

Akşam, (25 Ağustos; 2-3 Eylül 1955).

Arı, Kemal. "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi", *Cumhuriyetin Göçlerle Dolu 100 Yılı 100 Başlıkta Göç Yazıları* kitabı içinde editör Gazanfer Kaya, 291-300. İzmir: Cem Yayınevi, 2023.

Arslan, Zehra, "Tek Parti Döneminde Türkiye'nin Kıbrıs Politikasına Bakışı", *Uluslararası Boyutlarıyla Kıbrıs Meselesi ve Geleceği Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, 11-13 Aralık 2014 Gazimağusa, 55-80. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2016.

Aslan, Zehra, "6-7 Eylül 1955 Olaylarının ardından... Sorular, iddialar, savunmalar (3)", *Independent Türkçe,* 7 Eylül 2020, https://www.indyturk.com/node/239241/t%C3%BCrkiyeden-sesler/6-7-eyl%C3%BCl-1955-olaylar%C4%B1n%C4%B1n-ard%C4%B1ndan-sorular-iddialar-savunmalar-3.

Aslan, Zehra. "Her şey bir haberle mi başladı? 6 Eylül 1955'e doğru (1)", *Independent Türkçe*, 5 Eylül 2020, https://www.indyturk.com/node/237651/t%C3%BCrki%CC%87yeden-sesler/her-%C5%9Fey-bir-haberle-mi-ba%C5%9Flad%C4%B1-6-eyl%C3%BCl-1955%E2%80%99e-do%C4%9Fru-1.

Aslan, Zehra. "Yaşananlar ve sonrasıyla 6-7 Eylül 1955 Olayları (2)", *Independent Türkçe*, 5 Eylül 2020, https://www.indyturk.com/node/238611/t%C3%BCrkiyeden-sesler/ya%C5%9Fananlar-ve-sonras%C4%B1yla-6-7-eyl%C3%BCl-1955-olaylar%C4%B1-2.

Balıkçıoğlu, Emrah. "Kıbrıs Müzakerelerinde "Taksim" Tartışmaları (1956–1959) ", *VAKANÜVİS*, 1/2, (2016): 30-61.

Bali, Rıfat. *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri Devletin Örnek Yurttaşları (1950-2003).* İstanbul: Kitabevi, 2009.

Erdem, Nilüfer. "Megali İdea", *Atatürk Ansiklopedisi*, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 6 Ocak 2023): erişim 2 Aralık 2024. https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/megali-idea/.

Havadis, (16 Aralık 1957)

Hürriyet, (16 Aralık 1957).

Milliyet, (16 Aralık 1957).

İstanbul Ekspres, (6 Eylül 1955).

Orakçı, Meryem. "Türk-Yunan İlişkilerinin Sinemadaki İz Düşümü: İlk Türk-Yunan Ortak Yapımı Filmler", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 19/37, (Bahar 2023): 591-630.

Özsüer, Esra. "İki Yüzüncü Yılında Türk-Yunan İlişkilerini Yeniden Düşünmek*", Tarih ve Uluslararası İlişkiler Perspektifinden Türk-Yunan İlişkileri (1821-2021)* içinde, editör Esra Özsüer, İstanbul: Boyut Yayıncılık, 2022.

Sevinç, Derya. "Türk-Yunan İlişkileri Çerçevesinde Kıbrıs Sorununda Yeni Bir Aşama (1954-1960)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 60, (2017): 171-206.

Son Posta, (16 Aralık 1957)

Sonyel, Salahi R. "Yunan Ayaklanması Günlerinde Mora'daki Türkler Nasıl Yok Edildiler?", *Belleten*, 62/233, (1998): 107-120.

Tamçelik, Soyalp, "Kıbrıs Meselesi ve Bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti (15 Ağustos 1960)", *Atatürk Ansiklopedisi*, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 26 Ocak 2023): erişim 2 Aralık 2024. https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/kibris-meselesi-ve-bagimsiz-kibris-cumhuriyeti-15-agustos-1960/.

Temel, Mehmet, "Mübadil Rumlarla Birlikte Muğla'dan Giden Değerler", *19. Yüzyıldan Günümüze Türkiye'ye Yapılan Göçler, Göçmenlik Ve Sosyal Uyum* içinde, editör Zehra Aslan, 62-72. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2022.

Ulus, (25 Ağustos; 8 Eylül 1955)

Uzun, Hakan, "1919-1950 Yılları Arasında Türkiye-Yunanistan İlişkileri", *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5-2, (2004): 35-50.

Zafer, (17 Aralık 1957)

Zafer, (27 Haziran;12 Temmuz; 4 Ağustos; 5 Ağustos 1958).

Zafer, (6-9 Eylül 1955).

İSTANBUL UNIVERSITY PRESS

Türkiyat Mecmuası
Journal of Turkology

Türkiyat Mecmuası
Journal of Turkology,
IUTURKIYAT 2025, 35 (1): 45–68

https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.1666576
Başvuru | Submitted 27.03.2025
Revizyon Talebi | Revision Requested 21.04.2025
Son Revizyon | Last Revision Received 06.05.2025
Kabul | Accepted 26.05.2025

Araştırma Makalesi | Research Article

Açık Erişim | Open Access

Soğuk Savaş'ın İlk Dönemlerinde Yunanistan'da Ordu-Ekonomi İlişkisi ve Kıbrıs Sorunu: General Aleksandros Papagos

The Relationship Between Armed Forces-Economy in Greece and Cyprus Problem During The Early Periods of The Cold War: General Aleksandros Papagos

Ünsal Başak [1]

[1] Milli Savunma Üniversitesi, Kıbrıs, Yunanistan ve Ege-Doğu Akdeniz Araştırma Merkezi, İstanbul, Türkiye

Öz

Yunanistan, Türk Kurtuluş Savaşı'nda yaşadığı yenilgi sonrası siyasi ve ekonomik bir kaosa girmiştir. Bu kaosa ek olarak nüfus mübadelesiyle gelen Rumların iskanı ve topluma entegrasyonu sorunuyla da yüzleşen Yunanistan, 1929 ekonomik buhranının da etkisiyle 1932 yılında iflas etmiştir. İkinci Dünya Savaşı ise Yunanistan için oldukça olumsuz koşullar yaratmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrası başlayan Yunan İç Savaşı sırasında artan komünizm tehlikesine karşı Yunanistan, ABD tarafından Truman Doktrini ve Marshall Yardımı planlarına dâhil edilmiş, bu kapsamda hem askerî hem de mali yardımlar Yunanistan'a ulaşmıştır. Ne var ki Yunanistan'ın batıdan farklı devlet gelenekleri ve toplum yapısına sahip olması nedeniyle, bu yardımların kullanımında ABD tarafından Yunan siyasetçiler yerine Yunan ordusunun üst düzey komutanları muhatap alınmaya başlanmış, burada da dönemin etkili askerlerinden General Aleksandros Papagos öne çıkmıştır. Genaral Papagos'un öne çıktığı bu yıllar, aynı zamanda Yunanistan'ın Kıbrıs sorununda "Enosis" yani adanın kendisine bağlanması konusunda daha aktif bir politika izlemeye başladığı bir dönem olmuştur. Bu kapsamda çalışmada; ABD desteği sayesinde General Papagos'un iktidara gelme süreciyle birlikte, Yunanistan'da ordu-ekonomi ilişkisi ve Kıbrıs sorunu konusundaki izlenen Yunan politikasının ağırlıklı olarak Yunanca literatür kullanılarak incelenmesi hedeflenmiştir.

Abstract

Following its defeat in the Turkish War of Independence, Greece entered a period of political and economic chaos, compounded by the challenge of resettling and integrating the returning Greeks, the result of population exchane, and the subsequent bankruptcy in 1932 due to the economic repercussions of the 1929 global depression. The eruption of the Greek Civil War after the German occupation, precipitated the exhaustion of Greece's economic resources. Greece was included in the Truman Doctrine and Marshall Aid plans against the growing threat of communism during the civil war. However, due to Greece's different state traditions and social structure from the West, the US began to direct this aid to the top commanders of the Greek army rather than to Greek politicians, and General Alexander Papagos, one of the most influential soldiers of the period, came to the fore. During this period, Greece initiated a more proactive approach towards the Cyprus problem. In this context, the study aims to analyse the military-economy relationship in Greece and the development of Greek policy on the Cyprus problem as a result of this relationship, with the process of General Papagos coming to power with the support of the US, by using mainly Greek literature.

Anahtar Kelimeler Yunanistan · General Papagos · Yunan Silahlı Kuvvetleri · Kıbrıs · Soğuk Savaş

Keywords Greece · General Papagos · Greek Armed Forces · Cyprus · Cold War

Atıf | Citation: Başak, Ünsal, . "The Relationship Between Armed Forces-Economy in Greece and Cyprus Problem During The Early Periods of The Cold War: General Aleksandros Papagos.". *Türkiyat Mecmuası–Journal of Turkology*, 35, 1 (2025): 45-68. https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.1666576

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

© 2025. Başak, Ü.

Sorumlu Yazar | Corresponding author: Ünsal Başak unsal1538@gmail.com

Extended Summary

The Greek state, which founded with the support of the Western powers following the success of the Greek rebellion, was faced with budgetary problems on the one hand and social problems arising from the creation of a modern state on the other. As a result of these problems, Greece experienced its first official bankruptcy in 1843, and the expansionist policy that began within the framework of the 'Megali Idea' led the country to make efforts that went far beyond the elements of national power. The influence of the army on politics, which developed along with this policy, was one of the most important problems in Greek domestic politics.

Greece, which wanted to continue its expansionist policy in Anatolia but was defeated in the Turkish War of Independence, then had to deal with the problems caused by the compulsory exchange of population in Asia Minor and the bankruptcy of 1932, triggered by the economic crisis of 1929. The Metaxas dictatorship in 1936 and the Second World War left a deep mark on the economy and social structure of Greece.

In the internal conflict between the pro-royalists and the communist rebels that began in the country after the Second World War, the pro-royalists won the war with the support of the West. In this context, the role of US and British aid, which Greece received due to its geographical position, in winning the war cannot be denied. This massive aid, both military and financial, was the most effective factor in preventing Greece from adopting a communist regime. However, due to the socio-political structure of Greece, there were problems in the efficient use of this aid and the establishment of a stable government in the country, and in this context the American military delegation and the US embassy preferred to work with the military high command rather than with Greek politicians.

General Papagos also stands out in this choice. Given his successful leadership in the Civil War and his undisputed power over the Greek Army afterwards, the Americans' choice of Papagos was quite logical. Papagos was heavily supported by the US Embassy, both in his control of the army and in his later resignation and entry into politics. This support, together with the economic development environment created by Marshall Aid, meant that Papagos was seen by the Greek public as the expected saviour of the country, and Papagos and the party he founded achieved great success in the 1952 elections and came to power alone. This event constitutes the main research question of this article. This deliberate decision by the US to keep Greece in the Western camp would later prove to be an important factor in the Greek army's intervention in politics. In other words, while the economic and political support provided led the military to feel independent of the government and to intervene in politics, it also paved the way for Greece to become a permanent member of the Western camp, just as the US wanted.

The period in which General Papagos ascended the ranks of Greek politics coincided with a time when Greece elected to adopt a more proactive stance on the Cyprus issue. During this era, General Papagos assumed an instrumental role in bringing the Cyprus problem to the forefront of the international agenda, while the EOKA terrorist organisation initiated actions aimed at consolidating nationalist votes in Greece. This study will explore the ascent of General Papagos within the Greek political landscape and the proactive policy pursued by him about Cyprus problem.

The study is mainly based on Greek literature. Some sources that critically analyse Marshall Aid and US influence in Greece are also included. The study briefly touches upon the Greek civil war and analyses the process from General Papagos' assumption of command of the Greek army to the elections he won in 1952. In connection with this process, the domestic and economic policies pursued by Papagos in 1953 and 1954, and the US support for these policies, are also mentioned. In connection with this process, the policies pursued by Papagos in 1953 and 1954 about Cyprus problem are also mentioned.

Giriş

1821 yılında başlayan Yunan İsyanı batılı güçlerin desteğiyle sonuçlandıktan sonra Yunanistan'ın en önemli sorunu modern bir devlet yapısının oluşturulmasıydı. Bu kapsamda öncelikle isyan sırasında alınan borçların ödenmesi önemli bir sorun olarak ortaya çıkmıştı. Ülkenin ilk bütçesinde isyan süresince alınan borçların geri ödenmesi nedeniyle bütçenin yarısı kadar açık verilmişti.[1] Aynı zamanda halkın düzenli askerliğe soğuk bakması nedeniyle modern bir ordu kurumu oluşturulması da toplumsal sorunlara yol açmıştı.[2] Bu toplumsal sorunlar ilerleyen süreçte Yunan ordusunun siyasete müdahale geleneğinde de önemli bir rol oynamıştı. Yunanistan'ın Girit nedeniyle Osmanlı İmparatorluğu ile yaşadığı 1897 Savaşı, arkasından yaşanan Balkan Savaşları sürecindeki toprak genişlemesi, Anadolu'da giriştiği işgalin sonucu yaşadığı yenilgi süreçleri Yunanistan'ın sadece siyasi tarihinde değil ekonomik ve toplumsal yapısında da derin izler bırakmıştı. Anadolu'yu işgal girişimi sonrası 1922 yılına gelindiğinde Yunanistan'da enflasyon patlamış, Yunan hükümeti buna çözüm olarak halkın elindeki paranın yırtılarak yarısının kullanılmasını geri kalan yarısının ise 20 yıllık devlet tahvili şeklinde ödenmesi kararını almak zorunda kalmıştı.[3] Kurtuluş Savaşı sonrası gerçekleşen mübadeleyle Anadolu'da yaşayan bir buçuk milyon Rum'un Yunanistan'a göçmesi, Yunanistan'da hem siyasi hem de sosyal yapıyı kökten değiştirmiş, netice olarak bu sorunlarla baş etmeye çalışan Yunanistan'da sol akımlar güçlenmişti.

Tüm bu siyasi karmaşa içinde başlayan küresel 1929 ekonomik krizi, diğer ülkeler gibi Yunanistan ekonomisine de oldukça zarar vermiş ve ülkede solun daha da güçlenmesine zemin hazırlamıştı. Bu yaşanan iç karışıklıklar sonucu 4 Ağustos 1936 tarihinde General Metaksas yönetime el koyarak askerî dikta yönetimine geçmiş, ülke ekonomik anlamda geçici de olsa düzelmeye başlarken, İkinci Dünya Savaşı bu çabaları sonuçsuz bırakmıştı. İtalya'nın Yunanistan'a saldırması ve başarısız olması, Almanların bölgeye saldırmasına neden olmuş, kısa süre içerisinde Alman işgaline giren[4] ülkede kaynaklar Almanya'ya transfer edildiği için açlık olarak adlandırılan ve Yunan halkının sosyal hafızasında derin izler bırakan bir süreç yaşanmıştı.

Alman işgali Yunanistan için tam bir yıkım olmuştu. İşgal sonrası Yunan İstatistik Ofisi tarafından derlenen verilere göre, işgal sırasında ülkedeki evlerin %23'ü tamamen yıkılmış, demiryolu sisteminin %90'ı tahrip olmuş, Pire, Volos ve Selanik limanları kullanılamaz hâle gelmişti.[5] İkinci Dünya Savaşı'nda Almanlara karşı birlikte savaşan sol ve sağ eğilimli Yunanlar savaş sonrası bir iç çatışmaya girmiş, dört yıl süren iç savaşı İngiltere ve ABD'nin desteklediği Kraliyet yandaşı gruplar kazanmıştı. Bununla birlikte ülke o kadar harap olmuştur ki dönemin hem İngiliz hem Amerikan raporlarında ülkeye ekonomik yardım yapılmazsa, Yunanistan'ın komünizme ve Sovyet etkisine kayabileceği sıklıkla vurgulanmıştı.[6]

Böylesine karmaşık bir ortamda bile Yunanistan, Kıbrıs'ta Rumların "Enosis" isteğiyle başlayan ve Kıbrıs adasındaki Türk toplumunu yok sayan faaliyetlerine giderek daha fazla oranda destek olmaya da çalışmıştı. Yunanistan'ın bu konudaki ilk çabaları 1942 yılında olmuş, Kahire'de bulunan Geçici Yunan Hükümeti İngiltere'den Kıbrıs'ın Yunnistan'la birleşmesi için talepte bulunmuştu.[7] Bu talep cevapsız kalmasına rağmen Yunanistan, Enosis fikrinden vazgeçmemiş, 28 Şubat 1947 tarihinde Yunan Parlamentosu oy birliğiyle Kıbrıs'ın

[1] Tasos Mina İliadakis, *O Eksoterikos Danismos Sti Yenesi Ke Ekseliksi Tu Neu Elliniku Kratus 1824-2009* (Atina: Ekdosi Batsiulos, 2011), 26.

[2] Lucien Frary, *Russia and Independent Greece, Politics, Religion and Print Culture 1833-1844* (Doktora tezi, University of Minnesota, 2003), 66-67.

[3] Thanasis Nasiaras, *To Elliniko Ethnos Se Krisi Politiki Ke Polites Se Periodus Kriseon 1843, 1893, 1932* (Yüksek lisans tezi, Aristoteles Üniversitesi, 2014), 95.

[4] Alman işgalini Yunan Genelkurmay Başkanlığı'nın gözünden inceleyen bir eser için bk. Yunan Kara Kuvvetleri, *İ Simvuli Tis Elladas Ston B Pankosmio Polemo* (Atina: Ekdosi Dieftintis İstorias Stratu, 2009).

[5] Mihail Aleksandridis, *Eliniki Oikonomia* (Atina: Singhroni Yayınları, 2006), 35.

[6] Thomas Patterson, *Soviet-American Confrontation* (Baltimore: John Hopkins University Press, 1973), 185.

[7] Aleksis Iraklidis, *To Kipriako Provlima:1974-2004 Apo Tin Enosi Sti Dihotomisi*, (Atina: Ekdosis Sideris, 2006), 168-169.

Yunanistan'la birleşmesi yani Enosis'in gerekliliği konusunda bir karar almıştı.[8] Bu çaba Yunanistan'ın izlediği Kıbrıs politikasında Rumlara pasif destekten fiilî desteğe geçtiğinin önemli bir kanıtıydı. 1931 yılında Kıbrıs'ta İngiliz yönetimine karşı yaşanan Rum isyanında Yunanistan örtülü bir şekilde ayaklanmaya destek vermiş, adadaki Yunan konsolosu da isyanın çıkışında önemli bir rol oynamıştı.[9]

Bu kapsamda yapılan çalışmada, ABD ve İngiltere'nin Yunanistan'ın komünizme kaymasını engellemek için verdikleri mücadele, Truman Doktrini, Marshall Yardımları ve Mareşal Papagos'un siyasi yükseliş süreciyle Yunanistan'ın Kıbrıs sorununa doğrudan müdahil olmasının birlikte değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada Yunan İç Savaşı'na kısaca değinilmiş, ağırlıklı olarak General Papagos'un Yunan ordusunun komutasını üstlenmesinden 1952 yılında kazandığı seçimlere kadar olan süreç incelenmiştir. Bu süreçle bağlantılı bir şekilde, çalışmada 1953 ve 1954 yıllarında Papagos'un izlediği iç siyaset ve ekonomi politikası ile bu politikalara yönelik ABD desteğine de değinilmiştir. Mareşal Papagos'un ABD'den aldığı mali yardım ve askerî destekle birlikte ordu içindeki tartışmasız konumu, onun ileride Yunan siyasetinde oynayacağı rolde belirleyici olmuştur. Ayrıca çalışmada bütün bu süreçlerle birlikte Papagos'un milliyetçi kesim ve Rum/Yunan kilise yetkililerini memnun edebilmek için Kıbrıs sorununda izlediği politika da değerlendirilecektir. Ağırlıklı olarak Yunanca kaynaklar kullanılarak yapılan çalışmada, ABD'nin Mareşal Papagos'a verdiği destek karşılığında Yunanistan'ın batı kampında kalması ve sağlanan mali yardımların Yunan halkını ABD destekli siyasetçileri seçimlerde desteklemeye ikna etmesi, bu ikna sürecinde de General Papagos gibi siyasetçilerin milliyetçi oyları alabilmek için Kıbrıs sorununa müdahil olması özellikle incelenmiştir.

1. General Papagos, Yunan İç Savaşı ve Kıbrıs Sorunu

Yunan toplumunun hafızasında derin izler bırakan Yunan İç Savaşı'nın kökenleri, İkinci Dünya Savaşı'nda Alman işgaline karşı verilen direnişe dayanmaktaydı. Her ne kadar direniş sırasında Alman işgalini sonlandırmak için sol görüşlü gruplar ve Kraliyet yandaşı gruplar arasında geçici bir uzlaşma sağlansa da işgalin sonlanmasından sonra ülkenin yönetimi konusunda bu iki grup arasındaki görüş ayrılığı bir çatışmaya dönüşmüştü. 1947 yılı Aralık ayında Yunanistan'da komünist isyan o kadar güçlenmişti ki Yunan Komünist Partisi Belgrad radyosu aracılığıyla yaptığı yayınlarda Kuzey Yunanistan ve adalarda yeni bir Yunan Demokratik Devleti'nin kurulduğunu ilan etmişti. Yunan halkına yönelik radyo yayımlarında yeni kurulan bu devletin egemenliği altındaki bölgelerde vergi alma hakkına sahip olduğu ve zorunlu asker toplayacağı belirtiliyordu.[10] Dört yıl sürecek iç savaşın ilk safhasında komünist asiler, ülkenin kuzeyinde ve adaların bir kısmında geçici bir yönetim kurmuş, özellikle Makedonya ve Yugoslavya'dan sağladıkları silah ve lojistik destekle Kraliyet yandaşı grupları yenilgiye uğratmışlardı.

Yunanistan'da iç savaş sürerken Kıbrıs sorunu da Yunan kamuoyunda oldukça sık bir şekilde gündeme gelmeye başlamıştı. Bu dönemde Yunanistan'da Kıbrıs konusunu ilk dile getiren siyasilerden birisi de Yunan Komünist Partisi lideri Nikos Zachariadis'ti. Yunan Komünist Partisi yetkilileri, Kıbrıs konusunda demeçler vererek Yunan halkının sempatisini kazanmaya ve en az milliyetçiler kadar Kıbrıs'ın Yunanistan'la birleşmesini istediklerini belirtmeye çalışıyorlardı.[11] Komünistlerin bu açıklamasına karşılık, milliyetçiler de 28 Şubat 1947 tarihinde Yunan Parlamentosu'nda oy birliğiyle Kıbrıs'ın Yunanistan'la birleşmesi yani Enosis'in gerekliliği ve bu konuda İngiltere'nin yardımcı olacağını umdukları bir karar alınmasını sağlamışlardı.[12]

[8] Yunan Meclisi'nde Kıbrıs ve Enosis konusunda alınan karar için bkz. Evretirio *Siziteseon Tu Koinovulio*, Tomos 7, (Atina: Ethniko Tipografia, 1986), 309-311.

[9] Şükrü Sina Gürel, *Kıbrıs Tarihi 1878-1960, Kolonyalizm, Ulusçuluk ve Uluslararası Politika* (Ankara: İmge Kitabevi, 2020),156-157.

[10] Yunan Kara Kuvvetleri, *O Elinikos Stratos Kata Ton Antisimmariakon Agona 1946-1949* (Atina: Ekdosi Dieftintis İstoria Stratu, 1970), 4-6.

[11] Gürel, *Kıbrıs Tarihi*, 292-293.

[12] *Evretirio Siziteseon Tu Koinovulio, Tomos 7*, (Atina: Ethniko Tipografia, 1986), 309-311.

Komünist isyancılar, ilk dönemde kazandıkları zaferler ve Kıbrıs gibi konularda kendilerini Kraliyet yanlıları kadar milliyetçi gösterme çabalarına rağmen, ülkenin kuzey bölgesinde kurdukları hükümette, çocukları zorla komünist ülkelere gönderme, insanları zorla askere alma gibi faaliyetler icra etmeleri nedeniyle halk desteğini kaybetmişlerdi. 1948 yılında Yugoslavya'nın komünizmi farklı yorumlamasından kaynaklanan politikaları sonucunda Moskova ile sorun yaşaması ve Yunan asilerinin de bu ayrışmada Moskova'nın tarafını tutmaları nedeniyle asilere Yugoslavya'dan sağlanan yardım kesilmişti.[13]

Böylesine kaotik bir ortamda General Papagos'un yükselişi, bir anlamda Yunan İç Savaşı'nda yaptığı liderlikle bütünleşmişti. 1948 yılına gelindiğinde isyancılarla Kraliyet yanlısı Yunan ordusu arasındaki çatışmalarda bir kısır döngüye girilmiş, Kraliyet yanlısı ordu ülkenin kuzeyinde ve dağlık alanlarda isyancıları yenemezken, isyancılar da ülkenin güneyindeki şehir merkezlerinde tam bir egemenlik sağlayamamıştı. Bu döngüyü kıracak etkili bir askerî lider arayan Amerikalılar için Yunan Genelkurmayı'nın başına atanabilecek en uygun aday General Aleksandros Papagos'tu. Papagos bu atanma konusunda Amerikalılarla yaptığı görüşmede; birliklerin üzerinde komuta sağlama, istediği kişiyi askerî mahkemeye çıkartma, terfi veya ordudan ihraç ile güvenlik alanındaki kararlarında hükümete danışmadan hareket etme yetkisi kendisine verilirse bu görevi kabul edeceğini bildirmişti.[14] Her ne kadar Papagos'un bu istekleri ilk başta abartılı görünse de hem Amerikalılar hem de Yunan üst düzey ordu ve sivil yöneticileri için Papagos yetenekli bir asker ve uzlaştırmacı bir lider olarak görüldüğünden talepleri kabul edilmiştir.[15]

Yunanistan'da Papagos'un askerî liderliği dönemi başlarken aynı zamanda Türk-Yunan ilişkilerinde Kıbrıs sorunu da yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlamıştı. Atina'da yayımlanan *To Vima* gazetesinde "Kıbrıs'ta Türklerle hesaplaşma zamanının geldiğine" yönelik bir ifade yer alınca Türkiye'de *Tasvir* gazetesi de 17 Ocak 1948 tarihinde Cihat Baban imzalı "Bir Yunan Gazetesine Cevap" başlıklı makaleyle buna cevap veren bir yazıyı yayımlamış,[16] arkasından kasım ve aralık aylarında da Kıbrıs konusunda Türk basınında yayınlar yapılmaya başlanmıştı.[17] Bu dönemde Kıbrıs'taki komünistler, iç savaş yaşayan Yunanistan'la bağlarını güçlendirecek hamlelere başlamıştı. Örneğin Kıbrıs'taki komünist hareketin liderliğini üslenen AKEL partisi tarafından 1948 yılı Ekim ayında Lefkoşa'da düzenlenen ve yaklaşık 25.000 Rumun katıldığı gösterilerde Ada'da İngiliz veya Amerikan askeri istenmediği ifade edilirken aynı zamanda Yunan iç savaşında kömünist isyancılara destek olmak maksadıyla para toplanması da dikkat çekiciydi.[18]

Kıbrıs sorunun giderek ısındığı bir dönemde, Papagos'un 21 Ocak 1949 tarihinde bütün Yunan ordusunun komutasını üstlenmesi ve ABD'li askerî danışmanlarla birlikte hazırladığı isyancıları yenmeye yönelik ortak harekât planı, Yunanistan'ın geleceğinde önemli bir rol oynamıştı. Göreve geldikten sonraki ilk altı ay içerisinde Mora yarımadası ve orta Yunanistan'daki bütün isyancı faaliyetleri bastıran Papagos, daha sonra orduyu Kuzey Yunanistan'da komünist asilerin elinde bulunan bölgeleri tekrar ele geçirmek için harekata hazırladı. Papagos bu kapsamda yayımladığı harekât emirlerinde, Yunan ordusunun gece-gündüz ve iklim şartlarını dikkate almadan sürekli taarruz ruhu taşıması gerektiğini, Kuzey Yunanistan'da icra edilecek isyanı bastırma harekâtının ülkenin demokratik geleceği açısından önemli olacağını sürekli vurgulamıştı.[19]

---

[13] Richard Clogg, *Modern Yunanistan Tarihi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1992), 171-175.

[14] Lawrence S. Wittner, *American Intervention in Greece 1943-1949* (New York: Columbia University Press,1982), 248.

[15] Nicos C. Alivizatos, "The Greek Army in The Late Forties: Towards an Instutional Autonomy", *Journal Of Hellenic Diaspora* (1978): 44-45.

[16] Tasvir gazetesinde Cihat Baban imzalı "Bir Yunan Gazetesine Cevap" başlıklı makalede, Türkiye'nin her zaman için Yunanistan'la dostluk istediği fakat Yunanistan'ın art niyetli davranmaya başladığı, bu kapsamda özellikle Kıbrıs'taki Türklere yönelik Yunanistan'ın bir baskısı söz konusu olduğunda Türkiye'nin de harekete geçmekten çekinmeyeceği, Yunanistan'ın Türk-Yunan dostluğuna zarar verecek söylemler yerine tarihi gerçekleri dikkate alması gerektiği, Yunanistan eğer Kıbrıs'taki Türk azınlığı ezmeye başlarsa Türkiye'nin de bunun hesabını sormak mecburiyetinde kalacağı ifadeleri yer almaktaydı. "Bir Yunan Gazetesine Cevap" *Tasvir*, 17 Ocak 1948, 1.

[17] Gürel, 307.

[18] Yaşar Baytal, "1950-1960 Yılları Arasında Kıbrıs Anlaşmazlığı, Enosis Meselesi ve Türkiye", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* (2021): 304.

[19] Yunan Genelkurmay Başkanlığı, *Stratiotikos Kanonismos İ İstoria Tu Pezikou* (Atina: Yeniko Epitelio Stratu, 2014), 127-129.

Papagos orduyu taarruza hazır hâle getirmeye çalışırken ABD'nin askerî yardımı da gittikçe artmaktaydı. ABD'li yetkililere göre Yunanistan'da komünizmin mutlaka ezilmesi gerekiyordu, çünkü Yunanistan'ın bulunduğu coğrafya Orta Doğu'daki petrol sahalarına ulaşma ve Doğu Akdeniz'de deniz üstünlüğü sağlama açısından çok önemliydi. Bu kapsamda ABD'li askerî planlamacılar, Yunan ordusuna verdikleri eğitimi artırırken Yunan subayların isyancılara karşı hava yer taarruzlarını koordineli yönetebileceği bir lojistik sisteme sahip olmaları için uğraşıyorlardı. Aynı zamanda İngilizler de Yunan özel kuvvetlerine isyancılara karşı dağlarda yapılacak harekâta yönelik verdikleri eğitimleri sıklaştırmışlardı.[20]

Papagos bir yandan iç savaşı kazanmaya çabalarken diğer yandan ordunun siyaset dışı kalması için de güç sarf ediyordu. Bu kapsamda 19 Kasım 1949 tarihinde bütün orduya yayımladığı bir emir onun ordu-siyaset ilişkisine bakışını da yansıtıyordu. Papagos'un en alt düzeydeki birliklere kadar yayımlanmasını ve tebellüğ edilmesini emrettiği bu yazıya göre, Yunan ordusundaki üst düzey subayların bir kısmı şahsi menfaatleri için siyasilerle çok yakın ilişkilere girmiş ve ordunun işleyişini bozacak faaliyetlerde bulunmuşlardı. Aynı zamanda bazı subayların da siyasi partilere üye oldukları ve askerî ortamlarda siyasi partileri övücü söylemlerde bulunduğu tespit edilmişti. Komünizme karşı savaşın devam ettiği böyle bir ortamda disiplinin bozulması sonucunu doğuracak bu tarz siyasi faaliyetler kesinlikle engellenecekti. Bu kapsamda herhangi bir subayın şahsi amaçları için siyasilere başvurması, onlarla irtibat kurması veyahut siyasi propaganda yapması kesinlikle yasaklanmıştı. Askerî ortamlarda kesinlikle siyasete yönelik tartışma yapılmayacak, subaylar sadece görevlerine odaklanacaklardı. Bu emri ihlal eden bütün subaylar en ağır şekilde cezalandırılacaktı. Ayrıca bütün birlikler 15 Aralık 1949 tarihine kadar bu emrin yerine getirildiğini Yunan Genelkurmay karargahına rapor edeceklerdi.[21]

Figür 1

1948 yılı bahar aylarında komünist isyancıların elde tuttuğu bölgeler.[22]

[20] Konstantina E. Botsiou, "New Policies, Old Politics: American Concepts of Reform in Marshall Plan Greece", *Journal of Modern Greek Studies*, Volume 27, Number 2, (2009): 216

[21] Elefterios Venizelos Arşivi, "Antipithargiaki Energia Aksiomatikon", 19 Kasım 1949, Fakelos 018, https://venizelosarchives.gr/show/104400, Erişim Tarihi: 13 Aralık 2024.

[22] Yunan Kara Kuvvetleri Tarih Dairesi, *O Elinikos Stratos Kata Ton Antisimmariakon Agona 1946-1949* (Atina: Ekdosi Dieftintis İstorias Stratu, 1970), 471.

2. Truman Doktrini-Marshall Yardımları ve Yunanistan

Uzun süreli işgal ve ardından iç savaş yaşayan Yunanistan'da siyasi ve ekonomik kriz birbirine paralel bir şekilde gelişmişti. Bu kapsamda 16 Nisan 1945 tarihinde Atina'daki ABD Büyükelçisi Washington'a gönderdiği bir acil kodlu telgrafla Amerikalı mali uzmanların ve siyasi danışmanların bir an önce Atina'ya gelerek Yunanistan'ın durumunu incelemesinin önemli olduğunu ifade etmişti.[23] Bu telgrafla eş zamanlı olarak Yunan Merkez Bankası Başkanı ve Yunan Hükümet Sözcüsünün olduğu bir Yunan heyeti Washington'a gitmiş ve ABD Dışişleri Bakanlığı ve Ekonomi Bakanlığı'nda yetkililerle görüşerek Yunanistan'ın acil yardım taleplerini iletmişlerdi.[24]

ABD Büyükelçisi Lincoln Macweagh, 1945 yılı Aralık ayında Yunanistan'ın Sovyet etkisinde bir devlet olmaya gittiği konusunda Washington'u uyarmıştı. Bu uyarının hemen arkasından ABD 6. filosuna mensup gemiler Pire limanına bir ziyaret düzenleyerek önemli bir diplomatik mesaj vermişti.[25] Bu sırada Yunanistan'da iç siyaset karışırken Yunan hükümeti, Sofoklis Venizelos'un[26] yönettiği bir heyeti tekrar ABD'ye göndermiş, acil ekonomik ve siyasi yardım çağrısını tekrarlamıştı. Venizelos ABD'li yetkililere mali yardım konusunda heyeti olumlu bir cevap alamazsa, Yunanistan'da siyasi düzenin sürdürülemeyeceğini ifade etmişti. Bu talebe cevaben ABD'li yetkililer öncelikle ekonomik durumu yerinde incelemek için bir heyet gönderebileceklerini, yardım konusunu heyetin raporuna göre değerlendirecekleri cevabını vermişlerdi.[27] Bu kapsamda 17 Ocak 1947'de aralarında ünlü ekonomist Pol Porter'ın da bulunduğu Amerikan mali inceleme heyeti Yunanistan'a gelmiş ve iki ay süren incelemeler sonucunda 28 Mart 1947 tarihinde Washington'a ayrıntılı bir rapor göndermişlerdi. Raporda, Yunanistan'ın komünist bir ülke olmaması ve Sovyetlerin etkisine girmemesi için ABD'nin acilen askerî yardımla desteklenen mali yardımda bulunması önerilmişti.[28] Bu kapsamda Porter raporunun Yunanistan'ın Marshall Yardımlarını almasına giden yolu açtığını belirtmek hatalı olmayacaktır.

Porter raporu aynı zamanda ABD'nin Yunanistan'da karşılaşacağı önemli bir soruna da işaret etmekteydi. Rapora göre Yunanistan'da devlet, iş adamı ve akrabalık ilişkileri Batı dünyasından oldukça farklıydı. Porter armatörler ve ticari gemi şirketlerinin 4 yıldır vergi vermediğini tespit etmişti. Yunan hükümetine bu vergilerin toplanmasının zaruri olduğunu anlatmaya çalışmıştı fakat Yunan siyasetçilerin bu vergileri toplayacak kanunlar çıkarmaya çok istekli olmadığını görmüştü. Porter'a göre bunun nedeni siyasetçiler ile armatörlerinin çoğunun akrabalık bağı olması ve batı sisteminden daha farklı bir iş yapma/vergi verme tarzlarına sahip olmalarıydı.[29]

Yunanistan'da iç savaşın gittikçe şiddetlenmesi ve komünistlerin ülkenin kuzey bölgelerini ele geçirmesi üzerine ABD harekete geçmeye karar vermiş, 7 Mart 1947 tarihinde ABD Dışişleri Bakanlığı'nda Yunanistan'a yönelik yapılan toplantıda bakan yardımcısı Dean Acheson Yunanistan için şu düşünceleri ifade etmişti.:

[23] Stelios Zahariou, *İ Politiki Parametros Tis Anasingrotisis Tis Elladas Kaı O Rolos Tou Shedio Marshall (1945- 1952)* (Yüksek lisans tezi, Kapodistria Üniversitesi, 2008), 21-28.

[24] Stelios Zahariou, *İ Politiki Parametros Tis Anasingrotisis Tis Elladas, 21-28.*

[25] Theodosis Karvunarakis, *In Defense of "Free Peoples": The Truman Doctrine and its Impact on Greece During the Civil War Years, 1947–1949*, (Atina: ELIAMAP Reports, 2001), 8.

[26] Yunanlı ünlü siyasetçi Elefterios Venizelos'un oğlu olan Sofoklis Venizelos, Yunanistan'ın Anadolu'yu işgalinde subay olarak görev yapmış, daha sonra ordudan ayrılarak siyasete atılmıştır. Yunanistan'ın ABD Büyükelçiliği görevini yapan ve daha sonra iki kez başbakanlık görevini yürüten Sofoklis Venizelos'un siyasi faaliyetleri hakkında ayrıntılı bir eser için bk. Katerina Dede, *İ Anadisi Tou Kentrou Sti Metapolemiki Ellada*, (Doktora tezi, Peloponisos Üniversitesi, 2013).

[27] Apostolos Vetsopoulos, *The Economic Dimensions of The Marshall Plan in, Greece, 1947-1952: The Origins of Greek Economic Miracle*, (Doktora Tezi, University College London, 2002):28.

[28] Apostolos Vetsopoulos, "Efforts for the Development and Stabilization Of The Economy During The Period of The Marshall Plan", *Journal of Modern Greek Studies*, Volume 27, 2, (2009): 280-281.

[29] Vetsopulos, "Efforts for the Development and Stabilization Of The Economy During The Period of The Marshall Plan", 286.

"Eğer Yunanistan kötü ekonomik durumu nedeniyle Sovyet etkisine girerse bundan sadece Türkiye değil, İtalya ve tüm Batı dünyası da etkilenir. Bunu engellemek için Yunanistan'a yardım etmeliyiz."[30]

Bu yardımın ilk işaretini ise 12 Mart 1947 tarihinde ABD Başkanı Truman kongrede yaptığı bir konuşmayla vermişti. Truman'a göre Yunanistan'da mevcut hükümet desteklenmeliydi çünkü komünistlere karşı savaşıyordu, bu kapsamda 300 milyon dolarlık bir askerî yardım yapılması gerekiyordu ve komünist isyanı bastırmak için bu yardımın hemen yapılması gerekiyordu. Ayrıca Yunanistan gibi bir iç savaş yaşamasa da Türkiye'nin de stratejik konumu nedeniyle Sovyetlere karşı 100 milyon dolarlık askerî yardıma ihtiyacı vardı.[31] Truman'ın bu açıklamaları Marshall Yardımları öncesinde ABD'nin Balkanlar'a yönelik en ciddi girişimiydi.[32]

ABD'nin Balkanlar'da Türkiye ve Yunanistan'a yönelik bu ilgisinin altına yatan bir diğer neden de Orta Doğu petrolleri idi, bu petrollerinin dünya pazarlarına ulaştırılması için deniz ticaret rotalarının yani Akdeniz'in güvenli olması gerekiyordu. Türkiye ve Yunanistan da bu güvenliğin sağlanması açısından vazgeçilemeyecek değerdeydi, bu kapsamda ABD Deniz Kuvvetleri Bakanı James Forrestall konuya ilişkin görüşmelerde Akdeniz'in ticaret açısından serbest bir seyir güzergahı olarak kalması gerektiğini sürekli belirtiyordu.[33]

ABD'nin Truman Doktrini'ni açıklaması sonrası Yunanistan'da iç savaşın en kanlı dönemlerinden biri yaşanırken Mayıs 1947'de Stalin'in yakın çalışma arkadaşlarından Andrei Zhdanov, Yunan Komünist Partisi lideri Nikos Zachariadis'e eğer Yunanlılar talep ederse Sovyetlerin komünist güçlere maddi ve askerî destek sağlayabileceğini iletti.[34] Sovyetlerin bu girişimlerine karşılık ABD Dışişleri Bakanı George Marshall tarafından 5 Haziran 1947 tarihinde Harvard Üniversitesinde yapılan konuşmada ABD'nin savaşta yıkım görmüş Avrupa'ya yardım edeceği açıklanmıştı. ABD burada iki temel hedef belirlemişti: Birincisi Avrupa'nın savaş nedeniyle yıkılmış ekonomisini ayağa kaldırmak diğeri ise Birinci Dünya Savaşı'ndan alınan dersler sonucunda ekonomik durgunluğun yeni bir büyük savaş yaratmasını engellemekti.[35]

Avrupa'ya yapılacak yardımın miktarını belirlemek için 11-13 Temmuz 1947'de Paris'te toplanan konferansa Sovyetler katılmamıştı. Konferans kapsamında ABD ve yardımı alması öngörülen 16 Avrupalı ülke taslak bir antlaşma üzerinde uzlaşmışlardı. Aslında Avrupa ülkeleri 22 milyar dolarlık bir tutar talep ederken ABD Başkanı Truman kongreden 17 milyar dolarlık bir yardım için onay almıştı ve bu yardımın beş milyar dolarının hemen gönderilmesi, geri kalanının ise dört yılda Avrupa ülkelerine tahsis edilmesi öngörülüyordu.[36]

Yunanistan'ın alacağı yardıma yönelik olarak ise 20 Haziran 1947'de Başbakan Çaldaris ile ABD'nin Atina Büyükelçisi arasında bir anlaşma imzalandı. Bu anlaşmayla ABD yardım heyetinin iki gruptan oluşması, mali konularda AMAG (American Mission of Aid to Greece)'ın askerî konularda ise JUSMMAG (Joint United States Military Mission of Aid to Greece)'ın sorumlu olması kararlaştırıldı.[37] Yardıma yönelik olarak ABD mali heyetinin esas dikkati Yunanistan'daki hiper enflasyona çevrilmişti. 1944 yılında 600 drahmi bir İngiliz poundu

[30] Zahariou, *İ Politiki Parametros Tis Anasingrotisis Tis Elladas Kaı O Rolos Tou Shedio Marshall*, 63

[31] Selcen Korkmazcan, *Truman Doktrini ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri*, (Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, 2005), 35-36.

[32] ABD'nin 2. Dünya Savaşı sonrası Türkiye ve Yunanistan'a yönelik politikalarını karşılaştırmalı inceleyen bir araştırma için bk.: Tuğba Eray Biber, "2 Dünya Savaşı Sonrası ABD Politikalarının Türkiye-Yunanistan İlişkilerine Etkileri 1946-1954", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Cilt 7, Sayı 2, (2020.)

[33] Karvunarakis, *In Defense of "Free Peoples": The Truman Doctrine and its Impact on Greece During the Civil War Years, 1947–1949*, 22.

[34] Karvunarakis, 10.

[35] Diane B. Kuntz, *Butter And Guns: American Cold War Economic Diplomacy*, (Pensilvanya: Free Press,1997), 30.

[36] Angela R. Payne, Bharat S. Thakkar, "The Marshall Plan – Global Strategy and Foreign Humanitarian Aid", *Globalization Approaches To Diversity* içinde, Ed: Hector Cuadra-Montiel, (Rjeka: InTech Press, 2012), 138.

[37] Zahariou, *İ Politiki Parametros Tis Anasingrotisis Tis Elladas Kaı O Rolos Tou Shedio Marshall*, 80.

ederken, 1945 yılında bu oran 2.000 drahmiye, 1946 yılında ise 20.000 drahmiye çıkmıştı. Bu kapsamda Amerikalılar için ilk öncelik hiper enflasyonun azaltılmasıydı.[38]

Yunanistan'a yapılacak yardımlar için ayrılan pay 638 milyon dolar olarak öngörülmüştü, ne var ki ülkenin kötü ekonomik koşulları nedeniyle Yunanistan'ın aldığı ek ödemelerle birlikte bu tutar 706.7 milyon dolara ulaşmıştı.[39] Yapılacak yardımlarda öncelik altyapı ve ulaştırma sistemlerine verilmişti. Bu kapsamda 1949 yılında Atina-Selanik demiryolu hattı öncelikli olarak modernize edilmiş ve her yıl gittikçe artacak şekilde yol yapım çalışmalarına ödenek ayrılmasına karar verilmişti. Deniz ulaşımı için de uzun süredir kapalı durumda bulunan Korint Kanalı temizlenmiş, ayrıca Pire ve Volos limanları genişletilmiş ve artan enerji ihtiyacına cevap vermek için üç adet hidroelektrik barajı inşasına başlanmıştı.[40]

Marshall yardımlarının Yunanistan'a en önemli katkılarından birisi de denizcilik sektöründe olmuştu. 1939 yılında Yunan deniz ticaret filosuna kayıtlı 607 ticari gemi bulunurken, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra 1946 yılında yapılan ilk sayımda ülkenin gemilerinin büyük bir kısmının savaşta battığı ve sadece 138 ticari geminin kaldığı tespit edilmişti. Bununla beraber Marshall yardımları başladıktan sonra ABD'nin elindeki üretim fazlası Liberty sınıfı ticari gemileri[41] düşük fiyatla satmasını fırsat bilen Yunan armatörler, Yunan devletinin de desteğini alarak çok düşük fiyatla bu gemileri almaya başlamışlardı. Bu şekilde 1948 yılına gelindiğinde Yunan deniz ticaret filosu 835 gemiye, 1954 yılında ise 1.257 gemiye ulaşmış dünya deniz ticaretindeki petrol taşımacılığının %15'i Yunan armatörlerin gemileri ile yapılır hâle gelmişti.[42]

Yapılan yardımlar sonucu yaşanan ekonomik gelişmeye rağmen Amerikalı mali uzmanlar Yunan hükümetinin yavaşlığı ve Yunan devlet idaresinin verimsizliği konusunda şikâyet ediyorlardı. Bu kapsamda ABD'li uzmanlar Yunanistan'ı yardımı kesmekle tehdit etmişler fakat bunu asla gerçekleştirmemişlerdi.[43] Burada ABD ince bir politika yürütüyordu, örneğin ABD Büyükelçiliğinin raporlarına göre Yunanistan bütün dünyanın gözünde batılı ülkelerin savunulması için bir test sahasıydı, bu nedenle her ne olursa olsun Yunanistan'a yardımlar devam etmeli ve komünist isyancıların iktidara gelmesi engellenmeliydi.[44] Bu bakış açısı sonucu yardımlarda ekonomik boyuttan çok askerî boyut öne çıkmaya başlamıştı.

Elbette ki bu şikayetlerde yer alan devlet mekanizmasının verimsizliği gibi konularda Yunanistan'ın yaşadığı iç savaşın da etkisi büyüktü, ayrıca daha öncesinde Portar raporunda değinildiği gibi Yunan toplumunun iş yapma biçimi Amerikalıları yardımın verimliliği konusunda şüpheye düşürmüştü. Bununla birlikte ülkedeki sol isyanın bastırılması için yardımın devamı zorunluydu, bu nedenle Amerikalılar daha sonra yardım için Yunan siyasetçilerini değil Yunan Silahlı Kuvvetleri üst düzey yetkililerini muhatap almaya başlamış ve böylece Yunan ordusu üzerindeki ABD etkisi de belirginleşmeye başlamıştı.[45]

Bununla birlikte Yunan tarih yazıcılığında Marshall Yardımları'nın gerçek amacı ve bu amaca ulaşıp ulaşmadığı konusunda genelde şüpheli bir bakış açısı vardır. Marshall Yardımları sırasında ABD'nin diğer

[38] Yunanistan'ın bu dönemde yaşadığı hiperenflasyonu inceleyen bir eser için bk. Panou Kazakou, *Anamesa Se Kratos Kaı Agora,* (Atina: Ekdosis Pataki, 2001)

[39] Zahariou, *İ Politiki Parametros Tis Anasingrotisis Tis Elladas Kaı O Rolos Tou Shedio Marshall*, 45.

[40] Yunanistan'da bu dönem gerçekleşen inşaat ve altyapı faaliyetlerini ayrıntılı inceleyen bir eser için bk.: Sophia Antonopoulou, *The Building Industry In Greece, Its Role in the Post War Greek Economy*, (Doktora tezi, University College London, 1987).

[41] İkinci Dünya Savaşı sırasında Almanya'nın Atlantik'te yürüttüğü denizaltı harbine karşı, düşük maliyetli ve seri üretim şeklinde inşa edilen Liberty sınıfı ticaret gemileri müttefiklerin konvoylarında önemli görevler üstlenmişti. 1946 yılında savaş bittikten sonra ABD bu gemileri Avrupa'yı kalkındırma planının bir parçası olarak kullanmış, bu kapsamda üretim maliyetlerinin çok daha altında fiyatlarla Avrupa ülkelerine satma kararı almıştı. Bu kapsamda Yunanistan da 1200 adet satılan bu gemilerden 800 adedini satın almış, bu satın almada fiyatın %25'inin peşin ödenmesi, geri kalanın ise Yunan Devleti'nin desteklediği 20 yıl vadeli ve çok düşük faizli kredilerle ödenmesi kararlaştırılmıştı. Gus Bourneuf, *Workhorse Of The Fleet: A History of Liberty Ships* (Spring: American Bureu Of Shipping, 2010), 119.

[42] Filipos Sahinidis, *Ta Elinika Nafpigia 1956-1985*, (Atina: Ekdosis Elia, 2004), 40-41

[43] Botsiou, "New Policies, Old Politics: American Concepts of Reform in Marshall Plan Greece", 212.

[44] Botsiou, 212-214.

[45] Tanos Veremis, *O Stratos Stin Elliniki Politiki Apo Tin Aneksartasia Eos Ti Dimokratia*, (Atina: Kourier Yayınları, 2000), 32.

ülkelerin aksine Yunanistan'da endüstri ve üretime değil daha çok askerî amaçlara odaklandığı ve bu kapsamda ülkede yeterli üretim düzeyine ulaşılamadığı eleştiriler arasında yer almaktadır.[46] Marshall Yardımları'na yönelik yapılan eleştirilerde bir gerçeklik payı da vardır. Bununla birlikte yapılan yardımlara yönelik eleştirilerde göz ardı edilen husus, yardımlar sırasında Yunanistan'ın derin bir iç savaşın içinde bulunduğudur. Bu nedenle yardımlar ağırlıklı olarak askerî yardım şeklinde gerçekleşmiş ve 1951 yılına gelindiğinde özellikle Avrupa ülkelerine yapılan endüstri yardımıyla Yunanistan'a yapılan yardım kıyaslandığında, Yunanistan'a yapılan askerî yardım miktarı ekonomik yardım miktarını kat be kat geçmiştir.[47]

Artan ABD yardımı ile birlikte Yunanistan'da bulunan ABD askerî uzmanlarının sayısı 1948'de 450'yi geçmişti. Amerika için önemli olan soğuk savaş döneminde Yunan ordusunu kendi stratejisine uygun bir şekilde dizayn etmekti. Bu kapsamda Amerikalılar, Yunanistan'da içten gelecek bir komünist ayaklanmasını bastırabilecek şekilde Yunan ordusunu dizayn ediyorlardı. Dıştan gelecek tehditler için ise Yunan ordusu Amerikan desteğine güvenmek zorunda kalmıştı. Bu kapsamda Amerikan askerî danışmanları, aynı zamanda Yunan hükümetini de neredeyse saf dışı bırakıp, doğrudan Yunan ordusunun kendileriyle aynı ideallere bağlı olacak şekilde eğitimini de üstlenmişti.[48]

Bu askerî danışmanların sayısının artmasıyla eş zamanlı olacak şekilde Amerikalılar Yunan ordusu üzerinde tam bir kontrol kurmuşlardı. Marshall Yardım Heyeti'ndeki Amerikalı danışmanların gücünü gösteren bir diğer örnek olarak; Yunanistan'da 7 Eylül 1947 tarihinde yapılan seçimle başbakan olan Sufulis'in, orduda yapmak istediği değişikliğe ABD heyetinin müdahalesi verilebilir. Yeni başbakan, Yunan Silahlı Kuvvetlerinin üst düzey komuta kademesini değiştirmek isteyince Amerikalılar kendisine bu konuda destek vermediler. Amerikalılara göre Yunanistan'ın iç siyasetinde yaşanan gelişmeler silahlı kuvvetlerden bağımsız ele alınmalıydı ve ordu komutanları iç savaşta mücadele ederken değiştirilmelerine gerek yoktu. Başbakan Sufulis, Amerikalı danışmanların bu müdahalesinden hoşnutsuzluğunu ifade etse de fikrinden vazgeçmek zorunda kalmıştı.[49]

3. Mareşal Papagos'un Siyasette Yükselişi ve Kıbrıs Sorunu

ABD'den sağlanan lojistik destek ve Papagos'un mücadeleci yönetimi sayesinde Yunan İç Savaşı Kraliyet yanlısı güçlerin zaferi ile bitince Papagos'un ordu üzerindeki hâkimiyeti neredeyse tartışmasız bir hâl almıştı. Bu aynı zamanda Yunan ordusunun iç siyasetin kontrolünden bağımsızlaşma ve özerkliğe giden yolu da açmıştı. Papagos bir yandan ordu içindeki dengeleri muhafaza ederken diğer taraftan Kralın ordunun işleyişine müdahalesini de mümkün olduğunca engellemeye çalışıyordu.[50] Papagos'un bu etkili yönetimine rağmen, Yunan ordusu içerisinde gözlenen çeşitli siyasi oluşumların ileride sorun yaratabileceği ABD istihbarat raporlarında yer almıştır. Bu oluşumlardan en güçlüsü ise İDEA (ΙΕΡΟΣ ΔΕΣΜΟΣ ΕΛΛΗΝΩΝ ΑΞΙΩΜΑΤΙΚΩΝ) hareketiydi.[51] 28 Mart 1949 tarihli ABD istihbarat raporunda, İDEA hareketinin Papagos'un başta olduğu bir sivil yönetimi tercih edebileceği, bununla beraber Papagos'un aşırı güç üstlenmesi durumunda bir dikta-

[46] Botsiou, "New Policies, Old Politics: American Concepts of Reform in Marshall Plan Greece", 210.

[47] Botsiou, 212.

[48] Tanos Veremis-Andre Gerolymatos, "The Military as a Sociopolitical Force İn Greece, 1940-1949", *Journal Of The Hellenic Diaspora,* (1991): 121-122

[49] Zahariou, *İ Politiki Parametros Tis Anasingrotisis Tis Elladas Kaı O Rolos Tou Shedio Marshall*, 74.

[50] Dimitrios Papadiamantis, *Stratos Ke Politiki Eksusia Sti Metemfiliaki Elada 1949-1967*, (Doktora tezi, Kapodistria Üniversitesi, 2012), 57.

[51] Büyük bir çoğunluğu Metaksas döneminde eğitim gören veya görev alan subaylardan kurulu olan İDEA örgütü 25 Ekim 1944 tarihinde kurulmuştu. Örgütün temel amacı Yunanistan'daki komünizmi tamamen yok etmek ve ordu içindeki siyasi ayrılıkları bitirmekti. Örgüte katılabilmek için mutlaka güvenilir subayların kefil olması gerekiyordu ve örgüt gizlilik nedeniyle 5 kişilik hücreler şeklinde teşkil edilmişti. Papadiamantis, *Stratos Ke Politiki Eksusia Sti Metemfiliaki Elada 1949-1967.*

törlüğe de evrilebileceğine yönelik değerlendirme de yer almıştır.[52]

Bu dönemde ABD, Yunan İç Savaşı'ndan sonra ülkede siyasal birliğin sağlanması için ölüm cezasına çarptırılan komünist gerillaların affedilmesini istiyordu. Bu kapsamda Yunanistan'a baskı yapan ABD en sonunda General Papagos'la bir uzlaşma yolu bulmuş, askerî mahkemede alınan bütün idam cezaları ertelenerek gerillaların tekrar sivil mahkemelerde yargılanmasının yolu açılmıştı.[53]

ABD'nin iç savaş sonrası toplumsal huzuru yaratmak amacıyla uyguladığı hamlelere rağmen, Yunanistan'da siyasi karmaşa bir türlü sona ermemişti. Yunan akademisyen Kazamias'a göre, 1949 yılından Papagos'un iktidara geleceği 1952 yılına kadar geçen dönem tam bir istikrarsızlık dönemiydi. 39 ay süren bu dönemde üç genel seçim yapılmış ve yedi hükümet değişikliği yaşanmıştı. 1950 ile 1952 yılları arasındaki seçimlerde meclise giren milletvekillerinin yarısı parti değiştirmişti, ülkede gücün kimde olacağına yönelik Kral, milletvekilleri ve ordu arasında tam bir çatışma yaşanıyordu.[54]

Yunanistan'da yaşanan bu siyasi kargaşa ortamında, Kıbrıs konusu da gittikçe karmaşık bir hâl almaktaydı. 15-22 Ocak 1950 tarihleri arasında Kıbrıs'ta Rum kilisesinin organize ettiği Enosis konulu bir plesibit yapılmıştı. Yaklaşık 220.000 Rumun katıldığı oylamada %97.5 ile Yunanistan'a katılma kararı alınmıştı.[55] Adada o dönem yaşayan Rum nüfusun 400.000 civarında olduğu değerlendirildiğinde, oylamaya Rumların yaklaşık %56'sının katıldığı açıktı. Ne var ki Rumlar bu oylama sonucunu bütün Ada Rumlarının bu isteği desteklediği propagandasını yapmışlardı.[56]

Kıbrıs'ta Rumların Enosis için çabaları yoğunlaşırken siyasi kaos yaşayan Yunanistan'da en popüler lider General Papagos'tu. Bununla beraber gerek Kraliyet ailesi gerekse de siyasetçiler Papagos'un siyasete karışıp ülkede gücü ele geçirmesinden korkuyorlardı, bunu engellemenin en uygun yöntemi ise Papagos'u siyasetle uğraşamayacak bir konumda tutmaktı, yani onlara göre Papagos'un ordudaki görevine devam etmesi gerekiyordu. Bu kapsamda 3 Mart 1950 tarihinde alınan bir Bakanlar Kurulu kararı ile ile Papagos ordunun en yüksek rütbeli generali olarak ilan edilmiş, bu görevine kendi isterse yaşam boyu devam edebileceği açıklanmış ve kendisine çeşitli ek tazminatlar verilerek orduda ömür boyu göreve devam etmesinin yolu açılmıştı.[57]

Bu dönemde Yunanistan'da 5 Mart 1950 tarihinde yapılan seçimlerde hükümet kurulamayınca üç büyük partinin lideri Nikolaos Plastiras, Sofoklis Venizelos ve Yorgos Papandreu 12 Mart 1950 tarihinde Yunan Kralına, başbakan olarak Plastiras'ı önerme konusunda anlaşmışlardı. Bununla birlikte Yunan Kralı hükümet kurma görevini 22 Mart 1950 tarihinde Venizelos'a verdi fakat ABD'li yetkililerin müdahalesi sonucu Venizelos yemin edemeden hükümeti dağılmış ve bu kaos 15 Nisan 1950 tarihinde Plastiras'ın koalisyon hükümeti kurmasıyla sonuçlanmıştı.[58] Ne var ki ABD Büyükelçiliğinin müdahalesi sonucu Plastiras'ın hükümeti de çok kısa sürede sona ermişti.[59]

Amerikalıların Plastiras hükümetine yönelik tepkilerinin birkaç nedeni vardı. İlk olarak Plastiras'ın ülkedeki sosyal yapıyı yeniden düzenlemek adına Makronisos adasında tutuklu bulunan 130 komünistin

[52] https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP82-00457R002500560005-2.pdf, Erişim tarihi: 22 Aralık 2024.

[53] Georgios Politakis, *The Post War Reconstruction of Greece*, (Londra: Palgrave Mcmillian, 2017), 271.

[54] Alexander Kazamias, *Greece and The Cold War, Diplomacy and Anti-Colonialism In The Aftermath of Civil Conflict* (Londra: Bloomsbury Academic Publishing, 2022), 54.

[55] Manos Hacıdakis, *Anigume Ton Fakelo Tis Kipru 1950-1974*, Tomos A, (Atina: Ekdosi Pelasgos, 2017), 13- 16.

[56] Kıbrıs Türklerinin dâhil edilmediği, açık oy-gizli sayım ilkesi ile yapılan Rumların plesibit girişimine yönelik ayrıntılı bir inceleme için bk. Mehmet Balyemez, *İngiliz Yönetimi Döneminde Kıbrıs Türklerinin Siyasi Örgütlenmeleri (1923-1960),* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını, 2024)

[57] Solon Grigoriadis, *İstoria Tis Singhronis Eladas 1941-1974, Tomos 6,* (Atina: Ekdosi Elefterotipia, 2011), 21.

[58] Derya Sevinç, "Türkiye ve Yunanistan İktidar Partilerinin Ortak Politikaları (1950-1960)", *Journal Of Anatolia and Balkan Studies*, (2018): 14.

[59] İlias Nikolakopulos, *İ Kahektiki Dimokratia Kommata Ke Ekloges 1946-1967*, (Atina: Ekdosi Pataki, 2000), 125-126.

salıverilmesi teklifini ortaya atması, ardından ise Kore'de başlayan gerginlikte Yunanistan'ın tarafsız kalması gerektiğini söylemesi, Amerikalılar için kabul edilemezdi. Aynı dönemde ABD gazetelerinde de Plastiras'ın komünizme meyilli olduğuna yönelik haberlerin çıkmaya başlaması sonrası baskılara daha fazla dayanamayan Plastiras istifa etmek zorunda kalmıştı.[60]

Yunan iç siyasetinde bu karışıklık yaşanırken Kıbrıs'ta yapılan plesibit sonucunu aktarmak ve Yunan kamuoyunun dikkatini çekmek için Rum temsilciler 19 Mayıs 1950 tarihinde Atina'ya gelmişlerdi. Her ne kadar temsilcilerle görüşen Başbakan Plastiras daha sonra Yunan Meclisi'nde Kıbrıs konusunun İngiliz-Yunan dostluğu kapsamında çözüleceğini ifade etse de Rum temsilciler Yunan kamuoyunda plesibit konusunda önemli bir destek sağlamışlardı.[61] Burada Başbakan Plastiras'ın ilginç bir benzetmesi de dikkat çekiciydi. Plastiras Makarios'a yaptığı görüşmede "eğer Kıbrıs için savaşmamı istersen bir Yunan askeri olarak elbette savaşırım ama Yunan Başbakanı olarak Yunanistan'ı Kıbrıs için tehlikeye atacak şekilde bunu istersen seni reddederim ve sakin olmanı öneririm." diyerek Yunanistan'ın tutumunu belirtmişti.[62] Aslında Başbakan Plastiras'ın tavrı o dönemin Yunan siyasetçilerinin genel tavrıydı. Örneğin 1950 yılı Haziran'ında etkili Yunan siyasetçi Papandreu, Yunanistan'ın biri İngiltere diğeri ABD olan iki ciğerle nefes aldığını, bu nedenle Kıbrıs konusu yüzünden nefessiz kalarak boğulmaya dayanamayacağını belirterek ABD ve İngiltere'nin Yunanistan'a olan desteğine duyulan ihtiyacı vurgulamıştı.[63]

18 Ağustos 1950 tarihinde Plastiras'ın istifası sonrası Atina'daki ABD'li yetkililer Yunan siyasetçilere açık bir şekilde Papagos'un iktidarını tercih ettiklerini ifade etmeye başlamıştı. Bu dönem ABD Büyükelçisi tarafından Sofokles Venizelos'a yazılan bir mektubun basına sızması Yunan kamuoyunda derin şüpheler uyandırmıştı. ABD Büyükelçisi mektubunda Yunanistan'daki istikrarsız hükümetlerden rahatsız olduğunu beyan ediyor ve ABD'de vergi veren halkın Yunanistan'da çoğunluğun desteklediği istikrarlı bir hükümeti tercih edeceğini, aksi takdirde ABD yardımının kesileceğini söylüyordu.[64] Bu kapsamda ABD Büyükelçisinin bu uyarısının aslında Porter raporunda belirtilen Yunan siyasi sistemindeki sorunları bir daha ortaya koyduğu söylenebilir.

Tam da bu dönemde Mareşal Papagos, hükümete sunduğu "Yunanistan'da komünist partinin son durumu" başlıklı dokuz sayfalık muhtırada şu hususları belirtmişti: "Ülkedeki komünist asilerin çok büyük bir kısmı yenilmiş ve kuzeydeki ülkelere kaçmaya başlamıştır, bununla birlikte özellikle dağlık bölgedeki halkın sosyal ve ekonomik durumunun hızla iyileştirilmesi gerekmektedir, aksi takdirde bölgeye yönelik komünist faaliyetler tekrar artabilir."[65]

Yunanistan'da bu siyasi karışıklık sürerken Başbakan Sofoklis Venizelos'un 16 Şubat 1951 tarihinde yaptığı açıklamada Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlanması gerektiğini resmen dile getirmesi Rumlar üzerinde büyük bir moral etkisi yaratmış ve çok sayıda tebrik telgrafı Atina'ya gönderilmişti.[66] Başbakan Venizelos, ülkede hüküm süren siyasi karmaşa ortamında milliyetçi kesimlerin oyunu alabilmek için Kıbrıs sorununu daha fazla gündeme getirirken, 29 Mayıs 1951 tarihinde General Papagos ordudaki görevinden istifa ettiğini açıkladı. Her ne kadar Başbakan Sofoklis Venizelos kendisini vazgeçirmeye çalışsa da Papagos bu konuda kararlı olduğunu ifade etmişti. Bu dönem ülkede yayın yapan sağ eğilimli *Kathimerini* gazetesinde de Papagos'un

[60] James Edward Miller, *The United States& The Making of Modern Greece*, (Caroline: University of North Caroline Press, 2009), 33-34.

[61] Nilüfer Erdem, "Venizelos Arşivi'ndeki Belgelerle Kıbrıslı Ortodoks Din Adamlarının Enosis'e Yönelik Girişimlerine Örnekler (1914-1954), *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları (2020):* 105

[62] Pantazis Terlekzis, *Diplomatia Ke Politiki Tu Kipriaku Anatomia Enas Lathos*, (Atina: Ekdosi Kedros, 2004), 92-93.

[63] Fuat Aksu, *Türk-Yunan İlişkileri İlişkilerin Yönelimini Etkileyen Faktörler*, (Ankara: SAEMK Yayımları, 2001) 43-44.

[64] Miller, *The United States& The Making of Modern Greece*, 27-28

[65] Elefterios Venizelos Arşivi, Epi Tis Drastiriotitos Tu KKE, Eylül 1950, Fakelos 027

[66] Erdem, "Venizelos Arşivi'ndeki Belgelerle Kıbrıslı Ortodoks", 107.

yetenekli bir asker ve vatansever olduğu, istifasının ülke için büyük bir kayıp olduğu ifadeleri yer almıştı.[67] Papagos'un ordudan istifa etmesi özellikle subaylar arasında büyük bir şaşkınlık yaratmıştı. Bu kapsamda Yunanistan'ın en önemli cunta faaliyetlerinden biri olan IDEA hareketi üyesi Tuğgeneral Alksandros Hristeas ve emrindeki subaylar 30 Mayıs 1951 akşamı Papagos'un istifasını ve ülkedeki siyasi kaosu gerekçe göstererek Atina'da bir darbeye kalkışmış ve radyo istasyonlarına el koymuştu. Darbecilere göre Papagos ordu ve ülke için uğraşırken politikacılar tarafından bu çabaları engelleniyordu. Darbeciler Papagos'un istifasını gerekçe göstererek isyan etse de bekledikleri halk desteğini alamamış ve Papagos'un dağılmalarını istemesi üzerine başarısız bir şekilde darbeyi sonlandırmışlardı. Bununla birlikte Papagos ordu ve siyaset üzerindeki gücünü gösterecek önemli bir fırsat yakalamış, darbeci subayların tutuklanmaları sonrası yargılanmalarına karşı çıkarak onlar adına af istemiş ve bu isteği kabul edilmişti. Dönemin Yunan yetkilileri de Yunanistan'ın Batı kampında yer almaya hazırlandığı bir ortamda ordunun disiplinsiz görülmesine neden olacak böyle bir olayın yayılmasını engellemeye çalışmış, bu kapsamda bunun bütün ordunun değil birkaç subayın girişimi olduğu yönünde gazetelere haberler yapılması şeklinde direktifler verilmişti.[68] Papagos ise daha sonra başbakan olarak göreve geldiğinde darbeci subaylara yönetim kademelerinde aktif görevler vermişti.[69] Papagos'un affedilmesini sağladığı bu subayların arasında daha sonra 1967 yılında darbe yaparak iktidarı ele geçirecek Papadopulos ve Ionnidis'te bulunmaktaydı. Papagos'un darbeci İDEA hareketi içinde yer alıp almadığı hâlâ tartışmalıdır, bununla birlikte açık olan bu darbe girişimini bastıran kişi olarak hem Yunan kamuoyunda hem de ordu içinde liderliğinin gücünü ortaya koyduğudur.[70]

Bu darbe girişimi aynı zamanda Yunan Silahlı Kuvvetleri içerisindeki ayrımı da ortaya çıkartmıştı. Şöyle ki 1949 yılına gelindiğinde Yunan Kara Kuvvetleri'ndeki subayların üçte ikisi bu cunta hareketine katılmıştı,[71] bununla birlikte hava ve deniz kuvvetlerinden bu harekete katılan subay sayısı çok azdı. Kara kuvvetlerindeki subayların büyük çoğunluğu orta ve alt gelir düzeyindeki ailelerden gelmişti ve iç savaş nedeniyle yoğun bir çatışma tecrübesine sahiplerdi, ayrıca ideolojik olarak da büyük bir çoğunluğu oldukça sert bir şekilde sol düşünceye düşmandı. Deniz kuvvetlerindeki subayların ise genelde aristokrat kökenden gelmeleri, ayrıca deniz ve havacı subayların iç savaştaki çatışmalarda çok fazla rol almamalarından ve siyasi düşünce olarak karacı subaylar kadar aşırılık yanlısı olmamalarından dolayı, her iki kuvvetten de bu harekete katılan çok az kişi olmuştu.[72]

Bu darbe girişimi sonrası Yunanistan'da siyasetçilerin ve Kraliyet ailesinin hiç istemediği bir olay gerçekleşmiş, Papagos 30 Temmuz 1951 akşamı Atina'daki gazetelerin muhabirlerine bir bildiri dağıttırarak ülkenin siyasi bir kaos içinde olduğunu, kendisinin emekli bir asker olarak görevden kaçmayacağını ve bu kapsamda siyasete atılacağını ilan etmişti.[73] Bu siyasete ve orduya müdahale etmek isteyen Kraliyet için açıkça bir meydan okumaydı. Kral Pavlos aynı gece Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Çakalatos'u acilen saraya çağırarak ordunun kendisine sadakat gösterip göstermeyeceğini sormuş, ayrıca Papagos'un kendisine danışmadan siyasete atılmasının büyük bir hata olduğunu, bu kapsamda belki de Papagos'un tutuklanması gerekebileceğini söylemişti. Yunan Kara Kuvvetleri Komutanı ise Krala her Yunan vatandaşının siyasete dahil olma hakkı olduğunu, Papagos'un tutuklanması gibi bir hamleyi asla yapmayacağını çünkü bunun ülkenin

[67] Vasileos Mustakas, *İ İdrisi Tu Eliniku Sinagermu: Plevres Politikis Ke İdeoloyikis Singrotisis 1951-1952*, (Yüksek lisans tezi, Aristo Üniversitesi, 2012), 63.

[68] Papadiamantis, *Stratos Ke Politiki Eksusia Sti Metemfiliaki Elada 1949-1967*. 54

[69] Papadiamantis, 55-57.

[70] Panos Kriki, *O Rolos Tu Stratu Stin Ekseliksi Tis İstorias Apo Tin Epanastasi tu 1821 Mehri to 1975*, (Atina: Ekdosis Kultura, 2008), 278-279.

[71] Kriki, *O Rolos Tu Stratu Stin Ekseliksi Tis İstorias Apo Tin Epanastasi tu 1821 Mehri to 1975*, 262-263.

[72] Kriki, 263.

[73] Vasileos Mustakas, *İ İdrisi Tu Eliniku Sinagermu: Plevres Politikis Ke İdeoloyikis Singrotisis 1951- 1952*.s.78.

çıkarlarına aykırı olduğunu, bununla birlikte ordunun da siyasete karışmak niyetinde olmadığını belirterek cevap vermişti.[74]

Bununla birlikte Yunan Kraliyet ailesinin General Papagos'un siyasi amaçları konusunda şüpheleri vardı, onun mareşal olarak emekli olsa bile bütün gücü elinde tutmaya devam edecek bir sistem kurmaya çalıştığından çekiniyorlardı. Bu kapsamda Kraliçe Frederika 17 Ağustos 1951 tarihinde *New York Times* gazetesine verdiği bir röportajda, Mareşal Papagos'un ülkenin önemli bir sembolü olduğunu, bu kapsamda siyasete girmeyeceğine dair daha önce Kraliyet ailesine söz vermesine rağmen siyasete atılmasının gereksiz bir hamle olduğunu ifade etmişti.[75]

Papagos, bu yaşanan siyasi karışıklık esnasında 6 Ağustos 1951 tarihinde Elinikos Sinagermos (Yunan Dirilişi) partisini kurduğunu ilan etti ve 9 Eylül 1951 tarihinde yapılacak seçimlere katılma kararı aldı.[76] Papagos'un bu kararı siyasi ortamda olduğu kadar Kraliyet ailesi üzerinde de büyük bir endişeye neden olmuştu, çünkü Kraliyete göre Papagos orduda en sayılan subaylardan biriydi ve ordunun iç yapısını iyi düzeyde biliyordu, eğer herhangi bir şekilde iktidara gelirse ordunun kontrolünü tamamen kendi denetimine alacaktı ve bu, Krallığın ordu üzerindeki denetimine zarar verebilirdi.[77]

Papagos'un kurduğu siyasi hareket, ABD desteğiyle güçlü bir hâle gelmişti. Daha partisini kurmadan önce Papagos'un yakın arkadaşları ABD Büyükelçiliğini Papagos'un niyetleri hakkında bilgilendirmiş ve ABD Büyükelçiliği de Papagos'u gerçekçi ve Yunanistan'ı istikrarlı bir yönetime kavuşturabilecek kişi olarak nitelemişti. ABD'li yetkililere göre Papagos Kraliyet ailesi, iç siyaset ve ordu arasında dengeyi sağlayabilecek tek kişiydi.[78]

Papagos'un siyasete hızla girdiği bu dönemde, Yunan Devleti de Kıbrıs konusunda Enosis için çabalarını arttırmıştı. Kasım 1951'de Yunan Dışişleri Bakanı Evangelos Averof İngiliz Dışişleri Bakanına Enosis konusundaki teklifini aktarmıştı. Enosis karşılığında Yunanistan, Kıbrıs'taki İngiliz üslerine ek olarak Girit, Kefalonya ve Mora'da dört üssü daha İngiliz Ordusu'nun kullanımına vermeyi teklif etmiş ancak İngiliz Dışişleri Bakanı A. Eden "İngiltere'nin satılık olmadığı ve Kıbrıs diye bir sorunu bulunmadığını" söyleyerek reddetmişti.[79]

Papagos partisiyle girdiği ilk seçimde 300 milletvekilli mecliste 114 milletvekili kazanarak önemli bir güç hâline geldi. Bununla beraber Papagos çoğunluğu elde edememişti fakat çok net bir tercihte bulunarak hiçbir koalisyon hükümetine girmeyeceğini ve seçimlerin derhal tekrarlanması gerektiğini söylemişti. Aynı zamanda ABD yetkilileriyle yaptığı görüşmede nispi temsil sistemi yerine mecliste istikrarlı bir hükümeti sağlayacak yeni bir seçim sistemi uygulanmaya başlanırsa kendisinin iktidara geleceğini ve istikrarlı bir yönetim kurabileceğini ifade etmişti.[80] Yunan siyasetinde yaşanan bu çekişmeler ve istikrarsız hükümetler ABD Başkanı Truman'ın da dikkatini çekmiş ve 8 Şubat 1952 tarihinde Dışişleri Bakanı Dean Acheson'dan bu konuda bir şeyler yapmasını istemişti. ABD Dışişleri Bakanı Lizbon'da gerçekleştirilen NATO Dışişleri Bakanları toplantısında Venizelos'un Papagos ile koalisyon yapmasının en iyi çözüm olacağını ifade etmişti.[81]

ABD'yi Yunan iç siyasetinde rahatsız eden bir diğer sorun ise Mareşal Papagos'un yakın arkadaşı olarak bilen Yunan Genelkurmay Başkanı Orgeneral Stilyanos Kitrilakis'in 31 Ocak 1952 tarihinde Kralın emriyle Savunma Bakanı tarafından görevinden alınmasıydı. ABD istihbarat raporlarına göre Papagos gibi Kitrilakis

[74] Grigoriadis, *İstoria Tis Singhronis Eladas 1941-1974*, 96.

[75] New York Times, 17 Ağustos 1951, aktaran: Grigoriadis, *İstoria Tis Singhronis Eladas 1941-1974*,99.

[76] Yunanistan'da bu dönem hüküm süren kısa süreli koalisyon hükümetleri ve parti çekişmeleri için bk.: Sevinç "Türkiye ve Yunanistan İktidar Partilerinin Ortak Politikaları (1950-1960)", 14-17.

[77] Mustakas, 73.

[78] Sotiris Rizas, *İ Eliniki Politiki Meta Ton Emfilio Polemo: Koinovuleftismos Ke Diktotoria*, (Atina: Ekdosi Kastaniodis, 2008), 91-93.

[79] İsmail Şahin, "Düşünceden Eyleme EOKA", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları* (2020): 33.

[80] Miller, *The United States& The Making of Modern Greece*, 36.

[81] Miller, 36-37.

de ABD'nin taraftarıydı ve onun görevden alınması Yunanistan-ABD ilişkilerine zarar verebilirdi.[82] Papagos'un bu sırada en büyük gücü, özellikle orta sınıflar üzerindeki karizmatik etkisiydi. Papagos birçok kimse tarafından İtalya'ya karşı verilen savaşta başarılı bir komutan, iç savaşın sona erdirilmesinde başarılı bir yönetici ve aynı zamanda tecrübeli bir devlet adamı olarak görülmekteydi.[83]

Yunan iç siyasetinde bu çekişmeli ortam sürerken, General Papagos siyasete hızla alışmıştı. Bu dönemde Batı dünyasıyla ilişkilerini geliştirmeye gayret ediyordu. Bu kapsamda yazdığı ve yüksek tirajlı batı dergilerinde yayımlanan yazılarında, Yunan İç Savaşı'nda gerillalara karşı kullandığı taktiklerin diğer ülkeler tarafından da benimsenebileceğini, komünizmin hem propaganda hem de silahlı gücüne (Yunan komünistleri ve iç savaş kastedilmektedir.) karşı zafer kazanan Yunanistan'ın komünistleri geniş bölgelerde çatışmaya mecbur etme ve ikmal yollarını kesme taktiklerinin diğer ülkelerce de başarıyla uygulanabileceğini ifade etmekteydi. Ayrıca bu analizlerinde ABD ve İngiltere'nin Yunan ordusuna sağladığı lojistik desteği de sürekli vurgulamaktaydı.[84] Uluslararası politikada bu mesajları veren Papagos, Kıbrıs konusunda ise oldukça netti. Ona göre İkinci Dünya Savaşı sırasında Yunanistan'ın yaptığı fedakarlıklara bütün dünyanın büyük bir hayranlık duyması gerekiyordu ve bu fedakarlığa karşılık Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlanması oldukça normaldi.[85]

Papagos'un gerilla taktiklerini dikkatlice inceleyen bir diğer kişi de EOKA'nın kurucularından Grivas'tı. Grivas 5 Ekim 1952 tarihinde Atina'dan Kıbrıs'a gelmiş ve beş ay boyunca Beşparmak dağları ile Trodos dağlarında başlatılacak eylemlerde pusu ve saklanma noktaları ile Yunanistan'dan yapılacak silah nakliyatında kullanılacak yerler üzerinde incelemeler yapmıştı.[86]

Papagos bir sonraki seçimlere hazırlanırken bütün yaptığı konuşmalarda şunu vurguluyordu; çok uzun süredir Venizelos taraftarları ile karşıtları arasındaki kavga ülkenin tarihine damga vurmuştu. Hâlbuki kurduğu parti bu kavgayı sona erdirecek ve ülkeyi tekrar bir bütün hâline getirecekti.[87] 16 Kasım 1952 tarihinde yapılan seçimlerde ise Papagos liderliğindeki Elinikos Sinagermos 300 sandalyenin 247'sini kazanmayı başararak tek başına iktidar olmuştu. Seçimlerde bu sonucu almasına rağmen özellikle Venizelos, Papagos'u ordu üzerindeki etkisi nedeniyle suçlamış ve Papagos yandaşlarının orduda ve bulundukları çevrelerde Papagos'a oy verilmesi için yoğun bir çaba gösterdiklerini söylemişti. Papagos ise bu iddiaları karalama olarak nitelemiş ve herkesin istediği gibi oy kullanabildiğini belirtmişti.[88] Bununla birlikte seçimlerde Papagos'un bu kadar yüksek oy almasının altında yatan nedenlerden birkaçı; Yunan halkının kısa süreli koalisyonların başarısızlığını görmesi, solun ülkedeki etkisinin azalması ve merkez partilerin kendi içlerindeki tartışmalar nedeniyle oyların büyük bölümünün etkili bir lider olarak görünen Papagos'a ve onun kurduğu partiye verilmesiydi.[89]

Tabi ki bu faktörlerle birlikte seçimlerin kazanılmasında Papagos'un karizmatik liderliği de önemli bir rol oynamıştı. Yunan İç Savaşı'nın bitiren ve solcuları yenen lider olarak görülen Papagos, aynı zamanda sağ siyasetteki bölünmüşlüğünde sona erdiğini ilan eden ve yeni sloganlarla halkı bütünleştirecek kişi olarak görülmekteydi.[90] Bu seçim zaferine rağmen, General Papagos'un Yunanistan'da ilk önce Genelkurmay Başkanlığı arkasından da Başbakanlığa yükselmesine yönelik Yunan tarih yazıcılığında farklı yaklaşımlar da söz konusudur. Generalin karşıtları onun Amerika Birleşik Devletleri'nin Yunanistan üzerindeki bir projesi

[82] https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP79T00975A000500410001-0.pdf, Erişim tarihi: 03 Mart 2025.

[83] Efanthis Hacıvasiliou, *Elinikos Filelefterismos: To Rizospastiki Revma*, (Atina: Ekdosi Patakis, 2010). 261.

[84] Alexander Papagos, "Guerrila Warfare", *Foreign Affairs*, (January 1952, Vol 30): 225-229.

[85] Terlekzis, *Diplomatia Ke Politiki Tu Kipriaku*, 110-111.

[86] Şahin, "Düşünceden Eyleme EOKA", 40-41.

[87] İlias Nikolakopulos, *Kommata Ke Vuleftikes Ekloges Sti Elada, 1946-1964*, (Atina: Ekdosi Ethniku Kinonikon Erevnon, 2000), 77.

[88] Grigoriadis, İstoria Tis Singhronis Eladas 1941-1974, 162-163.

[89] Mustakas, *İ İdrisi Tu Eliniku Sinagermu: Plevres Politikis Ke İdeoloyikis Singrotisis,* 81-82

[90] Andreas Davalas, *İ Singkrotisi Deksias İdeoalogias Sti Metapolemiki Elada 1944-1961*, (Atina: Ekdosis Nisos, 2008), 61-62

olduğunu belirtirken general taraftarları ise iç savaşı kazanan ve başarılı bir asker olan generalin 1952 seçimlerinde aldığı büyük oy sayesinde başbakan olduğunu vurgulamaktadır. Üçüncü bir yaklaşım ise hem ülkedeki ABD etkisini göz ardı etmemekte, hem de Yunanistan'ın demokratik gelişimi sayesinde generalin başbakan olduğunu ifade etmektedir.[91]

Papagos Kıbrıs sorununu Birleşmiş Milletler'e taşıyacağını açıklayan bir lider olarak milliyetçilerin oylarını garantilemişti. Bununla birlikte Papagos'un bir denge siyaseti izlemesi gerekiyordu. Bu kapsamda iç savaşın kazanılmasında ve daha sonraki ekonomik yardımlarda ABD ve İngiltere desteğinin etkisini gören Papagos, Kıbrıs sorununu İngiltere'yi kızdırmadan çözmeyi deneyecekti, bununla beraber Makarios Kıbrıs sorununun bir an önce uluslararası arenaya taşınması için Papagos'a baskı yapmaya başlamıştı.[92]

Papagos'un İngiltere'ye karşı denge politikası izlemeyi düşündüğü bir dönemde Kıbrıs konusundaki dönüm noktalarından biri de 10 Mart 1953 tarihinde Atina'da yaşanmıştı. Grivas ve Makarios'un Atina'da yaptıkları toplantıda, Kıbrıs'ta Enosis için nasıl bir yöntem izleneceği görüşülmüştü. Grivas silahlı çatışma taraftarıyken, Makarios diplomasiye öncelikle verilmesini istemiş ve toplantı bir sonuca varmadan dağılmıştı. Başbakan Papagos gelişmelerden haberdardı, bununla beraber isminin bu olaylarda geçmesini siyasi açıdan doğru bulmadığından Grivas'ı kendi ismini gizli tutması konusunda uyarmıştı.[93]

Kıbrıs konusunda bu gelişmeler yaşanırken, Papagos seçimleri kazandıktan sonra Savunma Bakanlığı görevini kimseye vermemiş, hem Başbakan hem Savunma Bakanı olarak yeni kabinede yer almıştı.[94] Kabine kurulduktan sonraki ilk eylemi ise, ordu ve polis teşkilatı içerisinde kendisine karşıt görüşlü üst düzey yetkilileri emekli etmek oldu.[95] Hemen ardından Yunan ekonomisinin durumunu iyi bilen bakan yardımcılarından oluşan bir heyeti Washington'a göndermişti. Heyet Washington'da ABD Dışişleri Bakanı ve ABD Başkanı ile de görüşmüş ve Yunanistan'a daha fazla ekonomik yardım talep etmiş fakat ABD'den olumlu bir cevap alamamıştı. Bununla birlikte Papagos 1953 yılı Haziran ayında ABD'ye bir teklif sunmuştu. Bu teklif kapsamında Yunan askerleri komünizme karşı savaşmak için Kore'ye gönderilecek, ABD'ye Yunan topraklarında üstler verilecek, bunların karşılığında ise daha fazla mali ve ekonomik yardım talep edilecekti. ABD Başkanı Eisenhower, Yunanistan'ın bu iki önerisinin olumlu olduğunu fakat bu önerilerle daha fazla yardım talebi arasında bir ilişki olmayacağını belirterek daha fazla ekonomik yardım talebini reddetmişti.[96]

Papagos bu dönemde bir yandan da iç siyaseti düzenleyecek hamlelerde bulunmuştu. Ülkedeki komünistler üzerinde olan baskıyı arttırmış, 25 Kasım 1952 tarihinde komünist partisinin üst düzey yetkilileri tutuklanmış, 24 Ocak 1953 tarihinde görülen duruşmada da liderlerden bir kısmı ölüm cezasına, diğerleri ise ağır cezalara çarptırılmıştı.[97] Papagos'un bu hamlesi ABD yetkililerinin takdirini kazanmakta gecikmemişti. 4 Ağustos 1953 tarihinde ABD'nin Atina'daki Büyükelçisi John Peurifoy tarafından yapılan açıklamada Yunanistan'ın Avrupa'daki diğer ülkelerden daha fazla kendileri için önemli olduğu ve iki ülkenin komünizme karşı mücadelede çıkarlarının tamamen ortak olduğu, General Papagos'un başında olduğu hükümetin Yunanistan için önemli atılımlar yaptığı ve önümüzdeki dönemde de komünizme karşı iki ülkenin iş birliğinin artarak devam edeceği belirtilmişti.[98]

---

[91] Kazamias, Greece and The Cold War, Diplomacy and Anti-Colonialism In The Aftermath of Civil Conflict, 7

[92] Şahin, "Düşünceden Eyleme EOKA", 42.

[93] Şahin, 42.

[94] Grigoriadis, İstoria Tis Singhronis Eladas 1941-1974, 162.

[95] Grigoriadis, 164.

[96] Miller, The United States& The Making of Modern Greece, 40-41.

[97] Grigoriadis, 183-184.

[98] Louis Klaveras, "Were the Eagle and the Phoenix Birds of a Feather? The United States and the Greek Coup of 1967", *Discussion Paper No. 15*(Londra: Hellenic Observatory-European Institute London School of Economics, 2004), 4.

Papagos bir yandan da Yunan iç siyasetinde milliyetçi oyları konsolide etmek ve daha önce verdiği sözleri tutmak için Enosis konusunda İngiltere ile görüşmeleri ilerletmeye başlamıştı. 22 Eylül 1953 tarihinde Atina'da bulunan İngiliz Dışişleri Bakanı Anthony Eden ile yaptığı görüşme sırasında Papagos; Kıbrıs sorununu gündeme getirmiş ve kendisinin Kıbrıs nedeniyle muhalefetin yoğun baskısı altında bulunduğunu, bu konuyu iki ülkenin dostça çözebileceğini, bu kapsamda İngiltere'nin Kıbrıs'ın geleceği konusunda ne düşündüğünü sormuştu. Eden ise açık bir şekilde İngiltere'nin Kıbrıs'la ilgili görüşmeye kapalı olduğunu söylemişti. Papagos beklediği cevabı alamamıştı fakat Atina'da Kıbrıs konusunda Rumların girişimlerinin arttırılması için çabaları da yoğunlaştırmış ve Kıbrıs'a silah sevkiyatına başlanması kararı alınmıştı.[99]

Papagos iç siyasette bu hamleleri yaparken, ekonomi açısından da önemli faaliyetlere girişmişti. Papagos'un özellikle orta sınıf Yunan seçmen üzerinde etkili olmasının önemli bir nedeninin de Yunanistan'ın izlediği inşaat politika olduğu değerlendirilmektedir. Alman işgali ve iç savaş nedeniyle ülkede önemli bir konut açığı ortaya çıktığından dolayı, 1948 yılından 1954 yılına kadar ülkeye aktarılan ABD yardımlarının sanayi için ayrılan kısmının %25'i Yunan hükümetince bilinçli bir şekilde inşaat ve çimento sektörünün geliştirilmesi için kullanılmış,[100] bu kapsamda ülke Avrupa'da kişi başına en fazla yeni evin inşa edildiği ülkelerden biri olmuştu. Bu dönemde her 1000 kişi başına düşen yeni inşa edilen ev sayısı Yunanistan'da 7.6 iken, bu oran İngiltere'de 4.2, Fransa'da ise 1.8 idi.[101] Özellikle 1952 yılından itibaren inşa edilen evlerin sayısındaki artış Papagos'u halkın gözünde ekonomik başarının mimarı olarak ortaya çıkartıyordu.

Papagos'un uyguladığı ekonomi politikası sayesinde Yunanistan'ın ihracatında iki katına yakın bir artış ortaya çıkmıştı. 1950 yılıyla 1955 yılı karşılaştırıldığında ihracat kalemlerinde tarım ürünleri ağırlığını korurken, imalat sanayi ihracatı giderek artmaktaydı.[102] Bu, Papagos'a halk desteği kazandıran bir başka unsurdu. Bununla birlikte ihraç edilen tarım ürünlerinin sadece belli alanlara odaklanması, tütün, pamuk, zeytinyağı ve şarabın en temel ihraç ürünleri olması, imalat sanayinde ise genellikle iç talebi karşılamaya yönelik giysi ve inşaat sektörlerinin öne çıkması gelecek dönemlere yönelik Yunan ekonomisinin zayıf yanlarını da ortaya koyuyordu.[103]

Papagos iktidarı süresince, söylemlerinde özgürlük ve demokrasinin vazgeçilmez olduğunu, Yunanistan için bunlardan asla vazgeçmeyeceğini belirtiyor ve antikomünist söylemlerini sürekli artırıyordu. Aynı zamanda istikrarlı bir hükümetin ekonomik gelişme demek olduğunu, yurt dışından alınacak yardımlarla bu gelişmenin daha da hızlanacağını sürekli vurguluyordu.[104] Bu da Papagos'un halk desteğinin yüksek seviyede kalmasının önemli nedenlerinden biriydi. Bununla birlikte 1954 yılında General Papagos, açıkça ekonomik yardımla NATO'nun güvenliğini karşılaştırarak Amerikalılara şu çağrıda bulunuyordu, 1955 yılında Yunanistan'a yapılacak yardımlarda herhangi bir azalma olursa, Yunanistan 100.000 kişilik bir orduyu besleyemeyeceğinden bu orduyu 70.000 kişiye düşürmek zorunda kalacaktı, bu da ittifakın güvenliğine zarar verebilirdi.[105]

Papagos bir taraftan ABD'den daha fazla maddi destek sağlamaya çalışırken, diğer taraftan da 1954 yılında kritik bir karar vermiş ve Kıbrıs sorununu Birleşmiş Milletler gündemine taşımayı öncelik olarak

[99] Spiros Sakelloropulos, *O Kipriakos Koinonikos Shimatismos Apo tin Singkrotisi sti Dihotomisi*, (Atina: Ekdosi Topos, 2017), 307-308.

[100] Elefteriou Anastasaki, *Eliniki Metapolemiki Viomihania 1950-1973*, (Doktora tezi, Kapodistria Üniversitesi, 2020), 139.

[101] Anastasiaki, 138.

[102] Persefoni V. Tsaliki, *Source Of Economic Growth in Greece 1950-1985*, (Doktora tezi, New Scholl For Social Research, 1989), 15.

[103] Tsaliki, 20.

[104] Mustakas, İ İdrisi Tu Eliniku Sinagermu: Plevres Politikis Ke İdeoloyikis Singrotisis, 88-89.

[105] Konstantino E. Botsiou, "Anti Americanism In Greece", *Anti Americanism: History, Causes and Themes* içinde, ed. Brendon O. Connor, (Westport: Greenwood World Pusblishing, 2007) 218.

belirlemişti. Bu kapsamda Grivas, Atina yönetimi tarafından uyarılmış ve sorun diplomasiyle çözülmeden Kıbrıs'ta Yunanistan'ı zora sokacak bir hamlede bulunmamaması konusunda ikaz edilmişti.[106]

Papagos'un onay vermesiyle 16 Ağustos 1954 tarihinde Yunanistan Kıbrıs sorununu Birleşmiş Milletler'e taşıyarak konuyu resmen uluslararası hâle getirmişti.[107] Ne var ki BM'den beklediği kararı çıkaramayan Yunanistan, Yunan Dışişleri Bakanı Stenafopulos'un bilgisi dahilinde Makarios'un Grivas'a tekrar adaya dönüp saldırı hazırlıklarına başlama emrini onaylamıştı.[108] Aslında Papagos'un Kıbrıs konusunu BM'ye taşımasına kendi kabinesi içinden de karşı çıkanlar bulunmaktaydı. Örneğin Papagos'tan sonra başbakanlık görevini devralacak olan Konstantinos Karamanlis'e göre, yeterli hazırlık yapılmadan ve muhtemel olumsuz sonuçlar hesaba katılmadan BM'ye yapılan başvuru acele alınmış bir karardı ve aynı anda hem Türkiye hem de İngiltere'nin Yunanistan'ın karşısına çıkmasına neden olmuştu. Bu kapsamda daha ayrıntılı bir hazırlık yapılsa ve birkaç yıl sonra başvuru olsaydı Kıbrıs konusunda BM'den Yunanistan'ın istediği gibi bir karar çıkabilecekti fakat Papagos iç siyasi nedenlerle bu konuda aceleci bir tavır izlemişti.[109] Yunan akademisyen Iraklidis'e göre ise Papagos'un sorunu BM'ye götürmedeki aceleci tavrının temel nedeni, kendisinin millî sorunları çözen bir kahraman olarak görülme isteği ve iç siyasette milliyetçi kesimin oylarının konsolide edilmesi bulunmaktaydı.[110]

Bu yoğun faaliyetler sırasında 1955 yılı Ocak ayından itibaren Papagos'un sağlık durumu giderek kötüleşmişti. Sağlık durumunun kötüleşmesine rağmen Papagos Kıbrıs sorununa müdahaleden geri kalmamaktaydı. Bu kapsamda 10 Ocak 1955 tarihinde Ada'ya dönen Makarios, Grivas'la ertesi gün yaptığı toplantıda Grivas'a eylemlere başlamak için hazır olunduğunu ve Papagos'un tam desteğine sahip olduklarını söylemişti. Tam da bu dönemde 26 Ocak 1955 tarihte Yunanistan'dan yola çıkan silah yüklü St.George isimli teknenin İngilizler tarafından yakalanması ve İngiltere'nin bunun üzerine Yunanistan'a nota vermesi Grivas ve Makarios'un eylemlerini kısa süreli ertelemesine neden olmuş, erteleme sonrası 1 Nisan 1955 tarihinde Ada'daki İngiliz üsleri ve haberleşme istasyonlarına yönelik bombalı saldırılarıyla EOKA resmî olarak Enosis için terör saldırılarını başlatmıştı.[111]

Kıbrıs konusunda çatışmanın yoğunlaştığı bir dönemde uzun süredir sağlık sorunları yaşayan Papagos, 4 Ekim 1955 tarihinde akciğer kanaması nedeniyle hayatını kaybetmişti. Papagos'tan sonra yerine Yunan siyasetinde uzun süre etkili olacak bir başka lider olan Konstantinos Karamanlis geçmişti. General Papagos'un ölümü Yunan siyasetinde bir dönüm noktası idi. Halkın gözünde karizmatik bir lider olan Papagos'tan sonra yerine geçen Karamanlis liderlik gücünü ispatlamak için bir taraftan ekonomik kalkınmayı hızlandıracak faaliyetlere girişmiş, diğer taraftan da Kıbrıs sorununu Yunanistan lehine çözmek için Rumlarla iş birliğini hızlandırmıştı.

Sonuç

1821 yılında başlayan Yunan İsyanı'nın batılı güçlerin desteğiyle başarıya ulaşmasıyla kurulan Yunan devleti, ilk andan itibaren bütçe sorunlarına ek olarak, modern bir devlet oluşturmanın getirdiği sosyal problemlerle de karşı karşıya kalmıştır. Bu problemler sonucunda 1843 yılında ilk resmî iflasını yaşayan

[106] Şahin, 44.

[107] Yunanistan'ın konuyu BM gündemine taşımasına yönelik ayrıntılı bir çalışma için bkz.: Mehmet Balyemez, "*Kıbrıs Sorunu Kapsamında 1954 Yılındaki Siyasi Gelişmeler*" ed. Fatma Çalık Orhun, Kıbrıs, Dün, Bugün, Yarın (Ankara: Gazi Kitapevi, 2020) 183-218.

[108] *Şahin*, 45.

[109] Konstantinos Karamanlis, *Oi Ethnikes Parakatatikes Ta Elinoturkika Ke To Kipriako*, Tomos A (Atina: Ekdosi İdrima Konstantinos Karamanlis, 2018), 30-31.

[110] Aleksis Iraklidis, *To Kipriako Provlima:1974-2004 Apo Tin Enosi Sti Dihotomisi*, 182-183.

[111] Şahin, 46-47. EOKA'nın bu ilk eylemleri hakkında ayrıca bkz.: Mehmet Balyemez, "Kıbrıs Sorununda Dönüm Noktası: EOKA Saldırıları (1 Nisan 1955)", *Tarihin Peşinde-Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* (2021): 249-269.

Yunanistan'da "Megali İdea" düşüncesi kapsamında başlayan yayılmacı politika, ülkenin millî güç unsurlarının çok üzerinde bir çaba sarf etmesine neden olmuştur. Bu politikayla birlikte ordunun siyaset üzerindeki artan etkisi Yunanistan'ın iç siyasetteki en önemli sorunlarından birini oluşturmuştur.

Yayılmacı politikasını Anadolu'da da devam ettirmek isteyen fakat Türk Kurtuluş Savaşı'nda yenilen Yunanistan, daha sonra mübadelenin getirdiği sorunlarla ve de 1929 ekonomik krizinin tetiklediği 1932 iflasıyla uğraşmak zorunda kalmıştır. Bu dönemde ülkede sola yönelik yoğun bir ilgi ortaya çıkmış, 1936 yılında Metaksas diktatörlüğü ve daha sonra yaşanan İkinci Dünya Savaşı Yunanistan'ın hem ekonomisinde hem de sosyal yapısında derin izler bırakmıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonrası ülkede başlayan Kraliyet yanlıları ile komünist isyancılar arasındaki iç çatışmada, Batı'nın desteğiyle savaşı Kraliyet yanlıları kazanmıştır. Bu kapsamda savaşın kazanılmasında Yunanistan'ın jeostratejik konumundan ötürü aldığı ABD ve İngiltere yardımlarının payı inkâr edilemez. Hem askerî anlamda hem de mali anlamda alınan bu yardımlar, Yunanistan'ın komünist bir yönetime geçmemesinde en etkili unsurları oluşturmuştur. Ne var ki Yunanistan'ın sosyo-politik yapısı nedeniyle bu yardımların verimli kullanılması ve ülkede istikrarlı bir hükümet kurulmasında sorunlar yaşanmış, bu kapsamda Amerikan askerî heyeti ve de ABD Büyükelçiliği yardımların dağıtımı ve planlamasında Yunan siyasetçiler yerine Yunan ordusu üst komuta kademesiyle çalışmayı tercih etmiştir.

Bu tercihte de General Papagos öne çıkmaktadır. İç savaştaki başarılı liderliği ve daha sonra Yunan ordusu üzerindeki tartışmasız gücü göz önüne alındığında ABD'nin Yunanistan'ın yöneticisi olarak Papagos'u tercih etmesinin mantıklı bir tercih olduğu düşünülebilir. Papagos gerek ordu üzerindeki kontrolünde gerekse de daha sonra istifa edip siyasete atılması sürecinde ABD Büyükelçiliği'nin yoğun desteğini görmüştür. Bu destek ve Marshall yardımlarının yarattığı ekonomik gelişme ortamı, Papagos'un Yunan kamuoyunda ülkenin beklenen kurtarıcısı olarak görülmesine yol açmış ve 1952 yılındaki seçimlerde Papagos ve kurduğu parti büyük bir başarı yakalayarak tek başına iktidar olmuştur.

Çalışmada da incelendiği gibi ABD'nin bu konudaki seçiminin oldukça gerçekçi olduğu, General Papagos'a sağlanan askerî ve maddi desteğin Yunanistan'ın batı kampında kalması açısından doğru bir tercih olduğu ortaya çıkmaktadır. General Papagos da bu desteğe karşılık ülkede siyasi rejimi ABD'nin istediği şekilde düzenlemiş, sola karşı sert bir kampanya yürütmüş, ordunun siyasete ve Kraliyet ailesinin de ordunun işleyişine karışmasını engellemiştir. Ne var ki Papagos'un bu politikası ile Yunanistan'da 1967 yılında gerçekleşecek askerî darbenin temellerini attığı da değerlendirilmektedir.

Yunan kamuoyunda desteği çok yüksek olan General Papagos, aynı zamanda hem milliyetçi oyları konsolide etmek hem de Yunan tarihinde Kıbrıs sorununu çözen lider olma isteğiyle Kıbrıs konusunda da daha aktif bir politika izlemiştir. En başından itibaren Grivas ve Makarios'un faaliyetlerini denetlemiş, EOKA'nın eylemlerinin Yunanistan'ın kontrolünde icra edilmesine izin vermiştir. Bu kapsamda General Papagos'un siyasette yükselme süreciyle birlikte, Kıbrıs sorununu uluslararası arenaya taşımayı iç siyasi nedenlerle tercih ettiğini söylemek hatalı olmayacaktır.

Hakem Değerlendirmesi Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer Review Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support The author declared that this study has received no financial support.

Yazar Bilgileri Ünsal Başak
Author Details [1] Milli Savunma Üniversitesi, Kıbrıs, Yunanistan ve Ege-Doğu Akdeniz Araştırma Merkezi, İstanbul, Türkiye
0000-0001-6845-973X unsal1538@gmail.com

Kaynakça | References

Arşiv Kaynakları

Benaki Müzesi Venizelos Arşivi

Antipithargiaki Energia Aksiomatikon, Fakelos 018.

Epi Tis Drastiriotitos Tu KKE, Fakelos 027.

Araştırma-İnceleme Eserleri

Aksu, Fuat. *Türk-Yunan İlişkileri İlişkilerin Yönelimini Etkileyen Faktörler*. Ankara: SAEMK Yayımları, 2001.

Aleksandridis, Mihail. *Eliniki Oikonomia*. Atina: Ekdosi Singhroni, 2006.

Alivizatos, Nicos C. "The Greek Army in The Late Forties: Towards an Instutional Autonomy", *Journal Of Hellenic Diaspora*, (1978): 37-45.

Anastasaki, Elefteriou. *Eliniki Metapolemiki Viomihania 1950-1973*. Doktora tezi, Ethnikon Ke Kapodistriakon Panepistimio, 2020.

Antonopoulou, Sophia. *The Building Industry In Greece, Its Role in the Post War Greek Economy*, Doktora tezi, University College London, 1987.

Balyemez, Mehmet. "Kıbrıs Sorununda Dönüm Noktası: EOKA Saldırıları (1 Nisan 1955)", *Tarihin Peşinde-Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* (2021): 249-269.

Balyemez, Mehmet. "Kıbrıs Sorunu Kapsamında 1954 Yılındaki Siyasi Gelişmeler" Kıbrıs, Dün, Bugün, Yarın içinde, editör Fatma Çalık Orhun. Ankara: Gazi Kitapevi, 2020.

Balyemez, Mehmet. *İngiliz Yönetimi Döneminde Kıbrıs Türklerinin Siyasi Örgütlenmeleri* (1923-1960). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını, 2024.

Baytal, Yaşar. "1950-1960 Yılları Arasında Kıbrıs Anlaşmazlığı, Enosis Meselesi ve Türkiye", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* (2021): 301-322.

Biber, Tuğba Eray. "2. Dünya Savaşı Sonrası ABD Politikalarının Türkiye-Yunanistan İlişkilerine Etkileri 1946-1954", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Cilt 7, 2, (2020): 313-342.

Bourneuf, Gus. *Workhorse Of The Fleet: A History of Liberty Ships*. Spring: American Bureu Of Shipping, 2010

Botsiou, Konstantina E. "New Policies, Old Politics: American Concepts of Reform in Marshall Plan Greece", *Journal of Modern Greek Studies*, Volume 27, Number 2, (2009): 209-240.

Botsiou, Konstantina E. "Anti Americanism In Greece", *Anti Americanism: History, Causes and Themes içinde*, Editör Brendon O. Connor. Londra: Greenwood World Pusblishing, 2007.

Clogg, Richard, *Modern Yunanistan Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1992.

Davalas, Andreas. *İ Singkrotisi Deksias İdeoalogias Sti Metapolemiki Elada 1944-1961*, Atina: Ekdosis Nisos, 2008.

Dede, Katerina. *İ Anadisi Tou Kentrou Sti Metapolemiki Ellada*. Doktora tezi, Peloponisos Üniversitesi, 2013.

Erdem, Nilüfer. "Venizelos Arşivi'ndeki Belgelerle Kıbrıslı Ortodoks Din Adamlarının Enosis'e Yönelik Girişimlerine Örnekler (1914-1954), *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları* (2020): 87-112.

Frary, Lucien. *Russia and Independent Greece, Politics, Religion and Print Culture 1833-1844*. Doktora tezi, University of Minnesota, 2003.

Grigoriadis, Solon. *İstoria Tis Singhronis Eladas 1941-1974*, Tomos 6, Atina: Ekdosi Elefterotipia, 2011.

Gürel, Şükrü Sina. *Kıbrıs Tarihi 1878-1960, Kolonyalizm, Ulusçuluk ve Uluslararası Politika*, Ankara: İmge Kitabevi, 2020.

Hacıdakis, Manos. *Anigume Ton Fakelo Tis Kipru 1950-1974*, Tomos A, Atina: Ekdosi Pelasgos, 2017.

Hacıvasiliou, Efanthis. *Elinikos Filelefterismos: To Rizospastiki Revma*, Atina: Ekdosi Patakis, 2010.

Iraklidis, Aleksis. *To Kipriako Provlima:1974-2004 Apo Tin Enosi Sti Dihotomisi*, Atina: Ekdosis Sideris, 2006.

İliadakis, Tasos Mina. *O Eksoterikos Danismos Sti Yenesi Ke Ekseliksi Tu Neu Elliniku Kratus 1824-2009,* Atina: Ekdosi Batsiulos, 2011

Kazakou, Panou. *Anamesa Se Kratos Kaı Agora*. Atina: Ekdosis Pataki, 2001.

Kazamias, Alexander. *Greece and the Cold War, Diplomacy and Anti-Colonialism in The Aftermath of Civil Conflict*. Londra: Bloomsbury Academic Publishing, 2022.

Karamanlis, Konstantinos. *Oi Ethnikes Parakatatikes Ta Elinoturkika Ke to Kipriako*, Tomos A Atina: Ekdosi İdrima Konstantinos Karamanlis, 2018.

Karvunarakis, Theodosis. *In Defense of "Free Peoples":The Truman Doctrine and its Impact on Greece During the Civil War Years, 1947 – 1949*. Atina: ELIAMAP Reports, 2001.

Klaveras, Louis. "Were the Eagle and the Phoenix Birds of a Feather? The United States and the Greek Coup of 1967", *Discussion Paper No. 15 Hellenic Observatory-European Institute*, Londra: London School of Economics, 2004.

Korkmazcan, Selcen. *Truman Doktrini ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri*. Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, 2005.

Kriki, Panos. *O Rolos Tu Stratu Stin Ekseliksi Tis İstorias Apo Tin Epanastasi tu 1821 Mehri to 1975*, Atina: Ekdosis Kultura, 2008.

Kuntz, Diane B. *Butter And Guns: American Cold War Economic Diplomacy*, Pensilvanya: Free Press, 1997.

Miller, James Edward. *The United States& The Making of Modern Greece*, University of North Caroline Press, 2009.

Mustakas, Vasileos. *İ İdrisi Tu Eliniku Sinagermu: Plevres Politikis Ke İdeoloyikis Singrotisis 1951-1952*. Yüksek lisans tezi, Aristoteles Üniversitesi, 2012.

Nasiaras, Thanasis. *To Elliniko Ethnos Se Krisi Politiki Ke Polites Se Periodus Kriseon 1843, 1893, 1932*. Yüksek lisans tezi, Aristoteles Üniversitesi, 2014.

Nikolakopulos, İlias. *İ Kahektiki Dimokratia Kommata Ke Ekloges 1946-1967*. Atina: Ekdosi Pataki, 2000.

Papadiamantis, Dimitrios. *Stratos Ke Politiki Eksusia Sti Metemfiliaki Elada 1949-1967*. Doktora tezi, Kapodistria Üniversitesi, Atina.

Papagos, Alexander, "Guerrila Warfare", *Foreign Affair*s, January 1952, Vol 30.

Patterson, Thomas. *Soviet-American Confrontation,* Baltimore: John Hopkins University Press, 1973,

Payne Angela R., Thakkar Bharat S., "The Marshall Plan–Global Strategy and Foreign Humanitarian Aid", *Globalization Approaches to Diversity* içinde, editor Hector Cuadra-Montiel, Rijeka: InTech Press, 2012.

Politakis, Georgios. *The Post War Reconstruction of Greece*, New York: Palgrave Mcmillian, 2017.

Rizas, Sotiris. *İ Eliniki Politiki Meta Ton Emfilio Polemo: Koinovuleftismos Ke Diktotoria*, Atina: Ekdosi Kastaniodis, 2008.

Sahinidis, Filipos. *Ta Elinika Nafpigia 1956-1985*, Atina: Ekdosis Elia, 2004.

Sakelloropulos, Spiros. O Kipriakos Koinonikos Shimatismos Apo tin Singkrotisi sti Dihotomisi, Atina: Ekdosi Topos, 2017.

Şahin, İsmail. "Düşünceden Eyleme EOKA", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları* (2020): 21-49.

Sevinç, Derya. "Türkiye ve Yunanistan İktidar Partilerinin Ortak Politikaları (1950-1960)", *Journal Of Anatolia and Balkan Studies*, (2018): 3-27.

Terlekzis, Pantazis. *Diplomatia Ke Politiki Tu Kipriaku Anatomia Enas Lathos*, Atina: Ekdosi Kedros, 2004.

Tsaliki, Persefoni V. *Source of Economic Growth in Greece 1950-1985*. Doktora tezi, New Scholl for Social Research, 1989.

Veremis, Tanos. *O Stratos Stin Elliniki Politiki Apo Tin Aneksartasia Eos Ti Dimokratia*, Atina: Kourier Yayınları, 2000.

Veremis-Tanos, Gerolymatos Andre. "The Military as a Sociopolitical Force in Greece, 1940-1949", *Journal Of The Hellenic Diaspora*, (1991): 103-128.

Vetsopoulos, Apostolos. "Efforts for the Development and Stabilization of the Economy During The Period of The Marshall Plan", *Journal of Modern Greek Studies*, Volume 27, Number 2, (2009):275-302.

Yunan Kara Kuvvetleri. *İ Simvuli Tis Elladas Ston B Pankosmio Polemo*. Atina: Ekdosi Dieftintis İstorias Stratu, 2009.

Yunan Kara Kuvvetleri. *O Elinikos Stratos Kata Ton Antisimmariakon Agona 1946-1949*. Atina: Ekdosi Dieftintis İstorias Stratu, 1970.

Yunan Kara Kuvvetleri. *Stratiotikos Kanonismos İ İstoria Tu Pezikou*. Atina: Yeniko Epitelio Stratu, 2014.

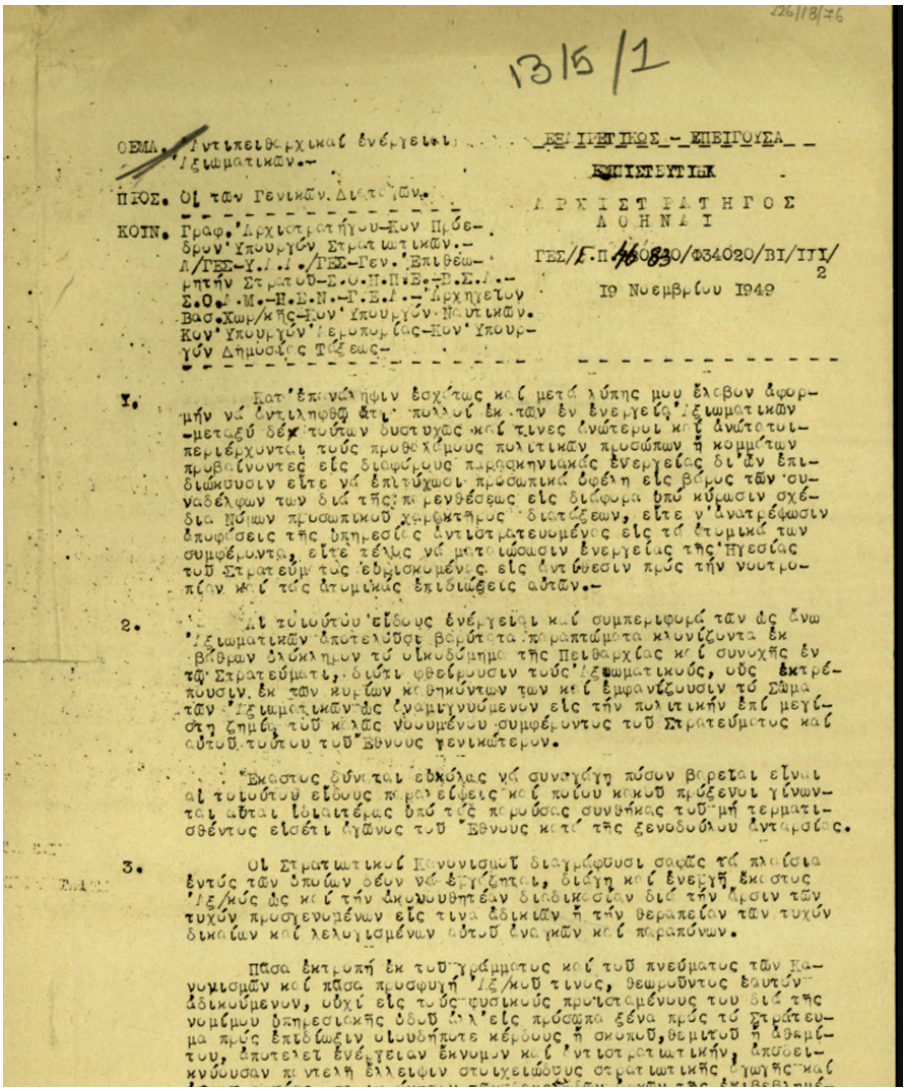
Wittner Lawrence S.*, American Intervention in Greece 1943-1949*, New York: Columbia University Press, 1982.

Zahariou, Stelios. *İ Politiki Parametros Tis Anasingrotisis Tis Elladas Kaı O Rolos Tou Shedio Marshall (1945-1952).* Yüksek lisans tezi, Atina, 2008.

Ek | Appendix

EK 1

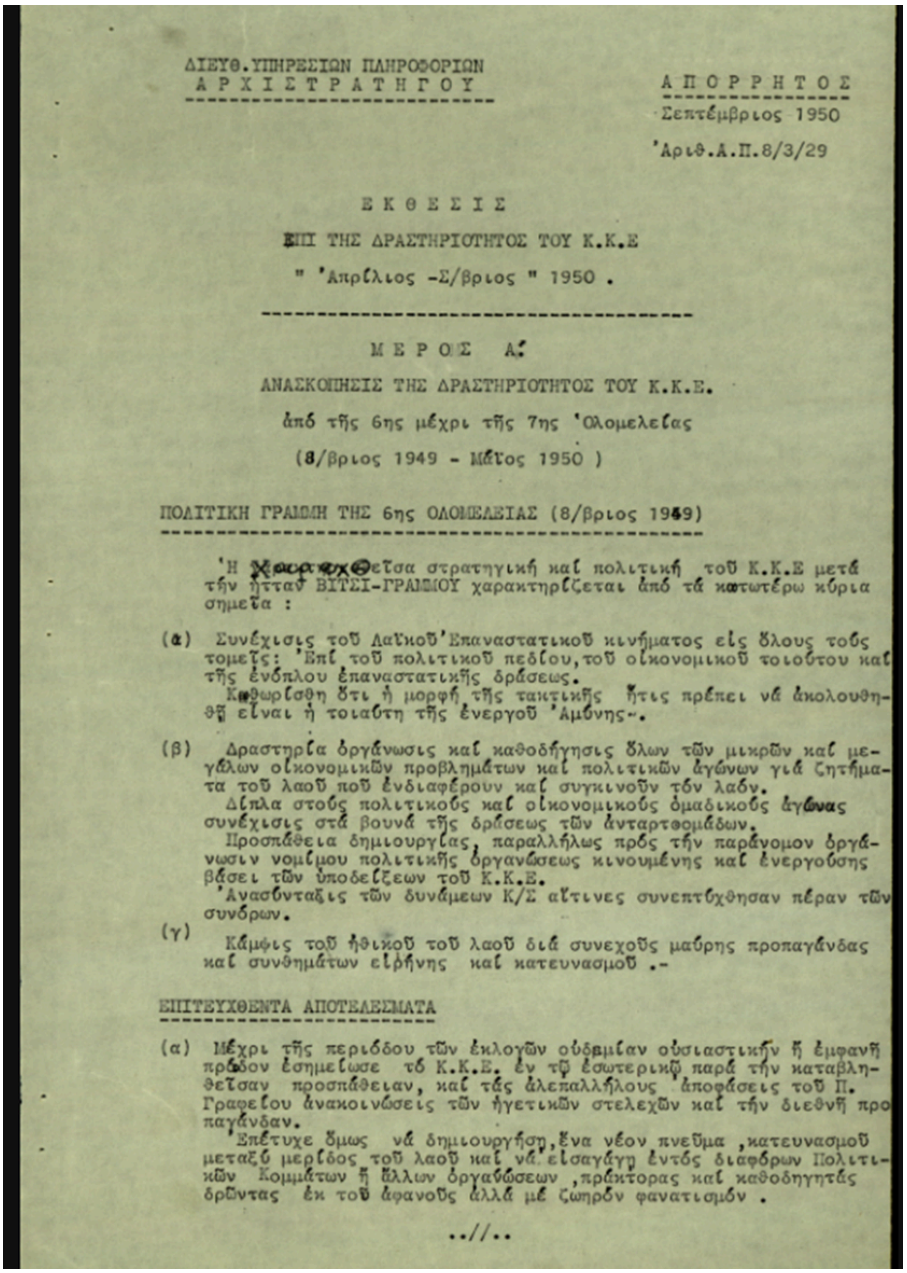
[112] General Papagos'un 19 Kasım 1949 tarihli ve subaylara siyaseti yasaklayan emrinin ilk sayfası

[112] Elefterios Venizelos Arşivi, "Antipithargiaki Energia Aksiomatikon", 19 Kasım 1949, Fakelos 018.

EK 2

[113] General Papagos'un Yunan Komünist Partisi'nin İç Savaş Sonrası Faaliyetlerine İlişkin Eylül 1950'de Hükümete Sunduğu Raporun Giriş Sayfası

ΔΙΕΥΘ.ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΩΝ
ΑΡΧΙΣΤΡΑΤΗΓΟΥ

Α Π Ο Ρ Ρ Η Τ Ο Σ

Σεπτέμβριος 1950

'Αριθ.Α.Π.8/3/29

Ε Κ Θ Ε Σ Ι Σ

ΕΠΙ ΤΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΟΣ ΤΟΥ Κ.Κ.Ε

" 'Απρίλιος -Σ/βριος " 1950 .

Μ Ε Ρ Ο Σ Α'

ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΙΣ ΤΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΟΣ ΤΟΥ Κ.Κ.Ε.

ἀπό τῆς 6ης μέχρι τῆς 7ης 'Ολομελείας

(8/βριος 1949 - Μάϊος 1950)

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΓΡΑΜΜΗ ΤΗΣ 6ης ΟΛΟΜΕΛΕΙΑΣ (8/βριος 1949)

'Η χαραχθεῖσα στρατηγική καί πολιτική τοῦ Κ.Κ.Ε μετά τήν ἥτταν ΒΙΤΣΙ-ΓΡΑΜΜΟΥ χαρακτηρίζεται ἀπό τά κατωτέρω κύρια σημεῖα :

(α) Συνέχισις τοῦ Λαϊκοῦ'Επαναστατικοῦ κινήματος εἰς ὅλους τούς τομεῖς: 'Επί τοῦ πολιτικοῦ πεδίου,τοῦ οἰκονομικοῦ τοιούτου καί τῆς ἐνόπλου ἐπαναστατικῆς δράσεως.
Καθωρίσθη ὅτι ἡ μορφή τῆς τακτικῆς ἥτις πρέπει νά ἀκολουθηθῇ εἶναι ἡ τοιαύτη τῆς ἐνεργοῦ 'Αμύνης-.

(β) Δραστηρία ὀργάνωσις καί καθοδήγησις ὅλων τῶν μικρῶν καί μεγάλων οἰκονομικῶν προβλημάτων καί πολιτικῶν ἀγώνων γιά ζητήματα τοῦ λαοῦ ποῦ ἐνδιαφέρουν καί συγκινοῦν τόν λαόν.
Δίπλα στούς πολιτικούς καί οἰκονομικούς ὁμαδικούς ἀγῶνας συνέχισις στά βουνά τῆς δράσεως τῶν ἀνταρτοομάδων.
Προσπάθεια δημιουργίας, παραλλήλως πρός τήν παράνομον ὀργάνωσιν νομίμου πολιτικῆς ὀργανώσεως κινουμένης καί ἐνεργούσης βάσει τῶν ὑποδείξεων τοῦ Κ.Κ.Ε.
'Ανασύνταξις τῶν δυνάμεων Κ/Σ αἵτινες συνεπτύχθησαν πέραν τῶν συνόρων.

(γ) Κάμψις τοῦ ἠθικοῦ τοῦ λαοῦ διά συνεχοῦς μαύρης προπαγάνδας καί συνθημάτων εἰρήνης καί κατευνασμοῦ .-

ΕΠΙΤΕΥΧΘΕΝΤΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

(α) Μέχρι τῆς περιόδου τῶν ἐκλογῶν οὐδαμίαν οὐσιαστικήν ἤ ἐμφανῆ πρόοδον ἐσημείωσε τό Κ.Κ.Ε. ἐν τῷ ἐσωτερικῷ παρά τήν καταβληθεῖσαν προσπάθειαν, καί τάς ἀλεπαλλήλους ἀποφάσεις τοῦ Π. Γραφείου ἀνακοινώσεις τῶν ἡγετικῶν στελεχῶν καί τήν διεθνῆ προπαγάνδαν.
Ἐπέτυχε ὅμως νά δημιουργήσῃ,ἕνα νέον πνεῦμα ,κατευνασμοῦ μεταξύ μερίδος τοῦ λαοῦ καί νά εἰσαγάγῃ ἐντός διαφόρων Πολιτικῶν Κομμάτων ἤ ἄλλων ὀργανώσεων ,πράκτορας καί καθοδηγητάς δρῶντας ἐκ τοῦ ἀφανοῦς ἀλλά μέ ζωηρόν φανατισμόν .

..//..

[113] https://venizelosarchives.gr/show/107035

EK 3

Papagos'un Seçim Zaferine Yönelik 17 Kasım 1952 tarihli Kathimerini Gazetesi Manşeti

Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ

Η 16η ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ, ΣΤΑΘΜΟΣ ΙΣΤΟΡΙΚΟΣ ΔΙΑ ΤΑ ΠΕΠΡΩΜΕΝΑ ΤΟΥ ΕΘΝΟΥΣ

Ο ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΣΥΝΑΓΕΡΜΟΣ ΕΣΑΡΩΣΕ ΤΑ ΗΝΩΜΕΝΑ ΠΑΛΑΙΑ ΚΟΜΜΑΤΑ ΕΙΣ ΟΛΟΚΛΗΡΟΝ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ
ΑΙ ΑΘΗΝΑΙ, Η ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ, ΑΙ ΠΑΤΡΑΙ, Ο ΒΟΛΟΣ, Η ΛΑΡΙΣΑ, Η ΚΑΒΑΛΑ ΠΙΣΤΑΙ ΕΙΣ ΤΟΝ ΣΤΡΑΤΑΡΧΗΝ
ΟΛΟΚΛΗΡΟΣ Η ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ, Η ΣΤΕΡΕΑ, Η ΘΕΣΣΑΛΙΑ, Η ΒΟΡΕΙΟΣ ΕΛΛΑΣ, ΑΙ ΝΗΣΟΙ ΥΠΕΡ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΣΥΝΑΓΕΡΜΟΥ
Ο ΣΥΝΑΓΕΡΜΟΣ ΘΑ ΔΙΑΘΕΤΗ ΕΙΣ ΤΗΝ ΝΕΑΝ ΒΟΥΛΗΝ ΠΕΡΙ ΤΑΣ 250 ΕΔΡΑΣ ΕΝΑΝΤΙ 46 ΠΕΡΙΠΟΥ ΤΩΝ ΕΠΕΚ-ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΩΝ

ΟΙ κ. κ. ΠΑΠΑΓΟΣ, ΚΑΡΤΑΛΗΣ, ΡΕΝΤΗΣ, ΤΣΑΛΔΑΡΗΣ, ΤΟΥΡΚΟΒΑΣΙΛΗΣ ΚΑΙ ΠΛΕΙΣΤΟΙ ΕΚ ΤΩΝ ΠΑΛΑΙΩΝ ΥΠΟΥΡΓΩΝ ΔΕΝ ΕΞΕΛΕΓΗΣΑΝ

Η ΝΙΚΗ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Ο ΣΤΡΑΤΑΡΧΗΣ ΕΚΦΡΑΖΕΙ ΒΑΘΥΤΑΤΗΝ ΙΚΑΝΟΠΟΙΗΣΙΝ ΔΙΑ ΤΗΝ ΕΚΘΥΜΟΝ ΕΤΥΜΗΓΟΡΙΑΝ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΛΑΟΥ

"ΜΕ ΤΗΝ ΒΟΗΘΕΙΑΝ ΤΟΥ ΘΕΟΥ ΘΑ ΚΕΡΔΙΣΩ ΚΑΙ ΤΗΝ ΜΑΧΗΝ ΤΗΣ ΕΙΡΗΝΗΣ"

ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΑΘΗΝΩΝ. ΠΕΙΡΑΙΩΣ, ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

	ΑΘΗΝΩΝ	ΠΕΙΡΑΙΩΣ	ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
Ἐγγεγραμμένοι	232.021	84.289	
Ἐψήφισαν	178.811	69.857	
Ἔγκυρα ψηφοδέλτια	177.879	69.571	
ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΣΥΝΑΓΕΡΜΟΣ	85.632	25.818	36.074
ΕΠΕΚ—ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΟΙ	65.911	26.160	30.194
Ε.Δ.Α. (Ἑν. Δημ. Ἀριστερᾶς)	25.902	17.505	22.439

ΑΜΦΙΣΒΗΤΕΙΤΑΙ Η ΕΚΛΟΓΗ ΠΕΙΡΑΙΩΣ
ΕΨΗΦΙΣΑΝ ΜΗ ΔΙΚΑΙΟΥΜΕΝΟΙ ΕΤΕΡΟΔΗΜΟΤΑΙ

ΤΑ ΑΝΑΛΥΤΙΚΑ, ΚΑΤΑ ΤΜΗΜΑΤΑ, ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ

ΠΟΣ ΔΙΕΞΗΧΘΗΣΑΝ ΑΙ ΧΘΕΣΙΝΑΙ ΕΚΛΟΓΑΙ

ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

İSTANBUL UNIVERSITY PRESS

Türkiyat Mecmuası
Journal of Turkology

Türkiyat Mecmuası
Journal of Turkology,
IUTURKIYAT 2025, 35 (1): 69–83

https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.1629410
Başvuru | Submitted 29.01.2025
Revizyon Talebi | Revision Requested 03.04.2025
Son Revizyon | Last Revision Received 06.04.2025
Kabul | Accepted 13.05.2025

Araştırma Makalesi | Research Article

Açık Erişim | Open Access

Mondros'tan İşgale Kadar İzmir'de İtalya-Yunanistan Rekabeti

From Mudros to The Occupation Italy-Greece Competition in İzmir

Mevlüt Çelebi [1]

[1] Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü İzmir, Türkiye

Öz

İzmir, I. Dünya Savaşı'nda öne çıkan sembol kentlerden birisi, belki de birincisidir. İzmir'i böylesine önemli kılan, sahip olduğu ekonomik, ticari ve zirai potansiyeli olduğu kadar iki devletin, üstelik savaşta teorik olsa da müttefik olan iki devletin İtalya ve Yunanistan'ın şehre hâkim olmak için verdiği mücadeledir. Savaşın sonlarında başlayan ve mütarekeden sonra İzmir'de ve barış konferansının toplandığı Paris'te yaşanan rekabet iki ülke arasında bir rekabet olmanın ötesine geçmiştir. İzmir'de yaşayan Yunan vatandaşı Rumlarla onlarla iş birliği halinde olan yerli Rumların İtalyan vatandaşlarıyla ilişkileri, kimi zaman şiddete varan bir rekabet şeklinde gelişmiştir. İtalya ve Yunanistan arasında kendi cemaatlerinin de desteğiyle yaşanan rekabette hedef müttefiklerini etkilemektir. Bunun için her iki devlet de hiçbir fırsatı kaçırmamıştır. İtalya, savaşa girerken ve savaş devam ederken müttefikleriyle imzaladığı gizli antlaşmaları mücadelesinin temel unsuru olarak ön plana çıkarırken Yunanistan, müttefik devletlerinin kamuoylarında var olan Yunan severliği propaganda politikasının esası olarak görmüştür. İzmir'de, Paris'le birlikte Londra'da yaşanan mücadelenin galibi Yunanistan olmuştur. Bu çalışmanın amacı İtalya ile Yunanistan arasında İzmir'de Mondros Mütarekesi'nden sonra yaşanan rekabeti incelemektir. Bunun için ağırlıklı olarak İtalyan kaynakları kullanılmıştır. Konu, mütarekeden işgale kadar olan dönemde yaşananları kapsamaktadır.

Anahtar Kelimeler I. Dünya Savaşı · Mondros Mütarekesi · İzmir · İtalya · Yunanistan

Abstract

Izmir is one of the prominent symbolic cities of World War I, perhaps the first. What makes Izmir so important is not only its economic, commercial and agricultural potential, but also the struggle of two states, Italy and Greece, who were theoretically allies in the war, to dominate the city. The rivalry that began towards the end of the war and continued in Izmir after the armistice and in Paris where the peace conference was held went beyond being a rivalry between the two countries. In the competition between Italy and Greece, with the support of their own communities, the aim is to impress their allies. While Italy highlighted the secret agreements it signed with its allies when entering the war and during the war as the fundamental elements of its struggle, Greece saw the philhellenes in the public opinion of its allied states as the basis of its propaganda policy. The purpose of this study is to examine the competition between Italy and Greece in Izmir after the Armistice of Mudros. For this purpose, Italian sources are mainly used. The subject covers the period from the armistice to the occupation.

Keywords World War I · Armistice of Mudros · Izmir · Italy · Greece

Atıf | Citation: Çelebi, Mevlüt, . "From Mudros to The Occupation Italy-Greece Competition in İzmir". *Türkiyat Mecmuası–Journal of Turkology*, 35, 1 (2025): 69-83. https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.1629410

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

© 2025. Çelebi, M.

Sorumlu Yazar | Corresponding author: Mevlüt Çelebi mevlutcelebi@yahoo.com

Extended Summary

Izmir is one of the shining cities of Europe in the 19th century. Known as Little Paris, Izmir is a city that European states wanted to dominate. There are reasons that make Izmir so important. First of all, Izmir was an important port city in the Eastern Mediterranean. In addition, the hinterland of Izmir was extremely rich in terms of natural resources and fertile in terms of agricultural areas.

When Italy and Greece won World War I, they started competing. Izmir had historical importance for both countries. Italy claimed to be the heir of the Eastern Roman Empire, and Greece claimed to be the heir of the Western Roman Empire. At the end of World War I, Italy and Greece entered into a fierce competition to dominate Izmir, the pearl of the Eastern Mediterranean. Italy was in an advantageous position in the competition because the city in question was promised to it by secret agreements signed during the war. However, as seen in many examples in history, countries that were allies in a war come into conflict of interests after they win the war. This is also the case with the relationship between Italy and its allies, England, France and the United States. England in particular used the fact that the secret agreements were not signed by Russia because it had left the war early as the basis for its diplomatic arguments. While it is true that Russia did not sign the secret Treaty of St. Jean de Maurienne, England's real aim was to invalidate the promises made to Italy. The denial of its allies' signatures put Italy at a disadvantage in its competition with Greece over Izmir. Although Greece entered the war in its final year and had no contribution to the victory, it had the unlimited support of England, or rather of England's Grecophile Prime Minister David Lloyd George.

The real struggle between Italy and Greece for the possession of Izmir took place in Izmir. Greece had an advantage over Italy in this competition as well. Because the fact that a significant number of local Greeks and Greek citizens lived in Izmir changed the balance significantly. Greece used this power to intimidate the Turks and, more than that, the Italians. The show of force reached such a point that Italian citizens were killed, injured and Italian businesses were damaged. Italian documents showing that there was a large return migration of Greeks and Greek citizens to Izmir after the armistice also reveal another truth. The Greeks used some innocent and legal activities to camouflage their real aims in order to seize Izmir. Extremely humane behaviors such as sending health personnel and health supplies were abused, and Greek agents and military personnel were sent under the guise of health personnel, and weapons and ammunition were sent under the name of health supplies. It was also seen that this material was used not only against the Turks, but also against the Italians. The Greeks' show of force in Izmir and their violent actions against the Turks and Italians were misrepresented to the European public. The propaganda claiming that "Muslims were massacring Christians" was also effective in Paris. Although Izmir was the center of the Greek-Italian rivalry, the decision on whether Italy or Greece would dominate Izmir would be made at the peace conference in Paris. For this reason, the Greeks in Paris, the center of Italian and Greek propaganda, carried out extremely effective work on this issue. The Greek Prime Minister Eleftherios Venizelos, aware of the results of multi-faceted work and the support of the European public, took the lead in the race to occupy Izmir. Venizelos, who also made good use of the sympathy of England and Europe for Greece, received permission to land troops in Izmir at the Peace Conference. The Turks launched a struggle for their homeland against Greece, which had landed troops in Western Anatolia in order to make Izmir and its hinterland their homeland. In this struggle, Italy took revenge for the bad and dishonorable treatment it had received from its allies by giving all kinds of support to the Turks. Thus, a spiritual alliance was established between the Turks and the Italians against the Greeks, which strengthened the bonds of friendship between the two seemingly hostile but actually friendly peoples.

Giriş

Devletlerarası ilişkilerin esasını ulusal menfaatlerin oluşturduğu ve ilişkilerin anlık etkilenmelerle değişebileceğinin e iyi örneklerinden birisi de, I. Dünya Savaşı sürecinde ve hemen sonrasında İtalya ile Yunanistan arasında İzmir konusunda yaşandı. Her ne kadar iki ülke arasında adalarda ve Balkanlarda da rekabet söz konusu olmuşsa da, asıl mücadele İzmir için verildi. Bu iki devlet arasında yaşanan bir mücadeleden de ibaret değildir. İzmir'de yaşayan İtalyanlara nazaran büyük bir çoğunluk oluşturan Rumlarla İtalyan vatandaşları da bu mücadelenin sosyal zeminini oluşturmuştur. Paris'te 18 Ocak 1919'da başlayan

barış konferansı İtalya-Yunanistan rekabetinin önemli sahnelerinden biri olarak tarihe geçmiştir. Yunanistan Başbakanı Eleftherios Venizelos, (1864-1936) Paris Barış Konferansı'nda, Müttefikleri nezdinde İtalya'dan daha fazla itibar kazanmış görünüyordu.[1] İki devletin de amacı, müttefiklerini etkileyerek İzmir'i işgal etme hakkını elde etmektir. Kentin asıl sahibi olan Türkler ve onları yönetenler, iki devlet arasındaki bu mücadeleyi uzaktan seyretmekten başka bir şey yapamamıştır. Ancak zımnî de olsa Türklerle İtalyanlar arasında Yunanlılara/Rumlara karşı bir ortak hissiyattan söz etmek mümkündür.

İtalya'nın İzmir'in kendisine verilmesi iddiasının temel gerekçesi, gizli antlaşmalardır. Yunanistan ile müttefikleri arasında böyle bir antlaşma olmadığı için başka hususları ön plana çıkartmaya özen göstermiştir. Bunlar arasında öne çıkan iki husus, "Türklerin Hıristiyanları katlettiği" propagandası ve kent ve civarında yaşayan yoğun Rum nüfustur. İtalya için de İzmir'de bir İtalyan cemaatinin yaşıyor olması iddialarına sosyal dayanak oluşturması bakımından önemli görülmekle birlikte bu nüfus Yunanlılarla ve yerli Rumlarla kıyaslanamayacak derecede azdır. Hüseyin Rıfat, 1914'te İzmir'de en az 70 bin yabancının yaşadığını, bunlardan 16 binin İtalyan, 45 binin Yunanlı olduğunu yazmıştır.[2] Amerikalılar tarafından hazırlanan bir rapora göre savaş öncesinde İzmir'in toplam nüfusu 400 bin civarındaydı. 165 bin Türk, 40 bini Yunanistan vatandaşı, 115 bini Osmanlı vatandaşı olmak üzere 155 bin Rum, 35 bin Musevi, 25 bin Ermeni yaşamaktaydı. İzmir'de yaşayan Avrupalılar arasında en kalabalık nüfus 10 bin kişiyle İtalyan vatandaşıydı.[3] Her ne kadar savaş döneminde Rumların önemli bir kısmı adalara ve Yunanistan'a gitmiş veya tehcir edilmişse de Amerikalıların hazırladığı bir istatistiğe göre Mondros Mütarekesi'nden hemen sonra İzmir'e 100 bin Yunanlı gelmiştir.[4]

İtalya ve Yunanistan'ın İzmir'de hak iddia etmelerinde tarihsel ve sosyolojik nedenler kadar dış politika hedefleri de belirleyici olmuştur. Yunanistan bağımsızlığını kazandıktan, İtalya ise birliğini sağladıktan sonra kendilerine yeni coğrafi hedefler tespit ettiler. Yunanistan'ın Megali Ideası ile İtalya'nın genişleme siyaseti, zamanda Osmanlı Devleti'nin hâkim olduğu toprakları da kapsamaktaydı. Yunanistan Bizans'ın, İtalya ise Roma İmparatorluğu'nun mirasçısı olduklarını iddia edip söz konusu devletlerin hükmettiği bölgelerde hak iddia ettiler. Bu hak iddia ediş, Balkanlar gibi başka bölgelerde de iki devleti karşı karşıya getirdi. Ancak asıl çatışma sahası Anadolu ve özelde İzmir'dir. İki taraf açısından da İzmir' sahip olma iddiasının iktisadi ve siyasi gerekçeleri olmakla birlikte, Mondros Mütarekesi'nden sonra İtalya'yı İzmir'de ve Paris'te barış konferansında karşı karşıya getiren gelişmeler savaş sırasında yaşandı.

İtalya, savaş başlayınca tarafsızlığını ilan etti. Aslında bu mutlak bir tarafsızlık değildi. Gelişmelere göre İtalya, menfaatlerini hangi taraf daha çok karşılarsa o grubun yanında savaşa girecekti. Kamuoyunda savaşa girilmesini isteyenlerin ağırlığının giderek artmasıyla İtalya, İtilaf Devletleri yanında savaşa girmeye karar verdi. İtalya ile İtilaf Devletleri arasında 26 Nisan 1915'te imzalanan Londra Protokolü ile kendisine Adriyatik bölgesinde bazı yerler vaat edildi.[5] Söz konusu sözleşmenin 9. maddesiyle, Osmanlı Devleti'nin Akdeniz bölgesinde İtalya'ya bazı güvenceler verildi.[6] Müttefiklerine verdiği sözün gereğini yerine getiren İtalya İttifak Blokundan ayrıldı ve önce Avusturya'ya, daha sonra da Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti. İngiliz ve Fransız generalleri tarafından 26 Nisan 1916'da imzalanan gizli Sykes-Picot Antlaşmasını öğrenen İtalya, yeniden girişimde bulundu. Uzun süren müzakerelerin ardından, Rus Hükûmeti'nin de onaylaması şartıyla St. Jean de

[1] Giovanni Cecini, "Militari italiani e intelligence a Smirne tra sogni e realtà (1918-1922)", *Smirne e l'Italia, comunità, relazioni, istituzioni*, a cura di: Francesco Pongiluppi, Luis Miguel Selvelli, (Atene: ETPbooks, 2022), 89.

[2] Erkan Serçe, "İstatistiklerle İzmir (1917-1918)", *Kebikeç*, 4 (1996), 164.

[3] *A Survey of some social conditions in Smyrna, Asia Minor, May 1921*, Ed: Rıfat N. Bali, (İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, (ty.), 15.

[4] *A Survey of some social conditions in Smyrna, Asia Minor, May 1921*, 164.

[5] Indro Montanelli, *Storia d'italia*, VI (1861-1919), (Milano: Edizione per Oggi, 2006), 529.

[6] Ayrıntılar için bakınız: *L'Osservatore Romano*, 16 Maggio 1919; *L'Avvenire d'Italia*, 17 Maggio 1919; *I Documenti Diplomatici Italiani*, quinta serie: 1914-1918, III (3 Marzo-24 Maggio 1915), (Roma: Ministero Degli Affari Esteri, 1985), 369-374, Belge: 470; Amedeo Giannini, *La Questione Orientale alla conferenza della Pace,* (Roma: 1921), 14, 25; Amedeo Giannini, *L'ultima fase della Questione Orientale, (1913-1932*), (Roma: 1933), 14; Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, (Ankara: Atam Yayını, 2002), 20-21.

Maurienne (San Giovanni di Moriana) Antlaşması imzalandı. (8 Ağustos 1917) Söz konusu antlaşmayla İzmir'in yanı sıra Afyon'un güneyinden Kızılırmak'ın güneyine; Mersin'in batısından Akdeniz'e uzanan hattın içinde kalan Güneybatı Anadolu da İtalya'ya vaat edildi.[7]

4 Mayıs 1915 günü Üçlü İttifak'tan resmî olarak ayrılan[8] İtalya Hükûmeti, 23 Mayıs 1915'te Avusturya'ya bir ultimatom verdi ve ertesi gün savaş ilan etti.[9] Avusturya'ya savaş ilan edildikten sonra sıra Osmanlı Devleti'ne gelmişti. Haziran sonunda İtalyan gazeteleri, Anadolu ve Filistin'deki İtalyan konsolosluğu görevlilerinin ülkeyi terk etmeye başladıklarını yazdı.[10] Osmanlı Hükûmeti'nin, yabancı devlet vatandaşlarının yalnızca İstanbul üzerinden ülkeyi terk edeceği yönünde karar alması iki ülke ilişkilerini olumsuz yöne sevk etti.[11] İtalya'nın İstanbul Büyükelçisi Camillo Garroni, (1852-1935) 3 Ağustos'ta Osmanlı Hükûmeti'ne bir nota verdi. Notada Osmanlı Devleti, İtalyan vatandaşlarına ve diplomatlarına karşı tutumundan ötürü protesto edildi ve İtalyan vatandaşlarının Türkiye'den ayrılışlarının kolaylaştırılması istendi.[12] Osmanlı Hükûmeti, Sadrazam Sait Halim Paşa (1864-1921) imzasıyla 5 Ağustosta verdiği cevabi notada, savaş sırasında devletin güvenliğini sağlamak için ülkeye giriş ve çıkışların kontrol edilmesinin zorunlu olduğunu ancak İtalyan vatandaşlarının çıkışlarını kolaylaştırmak için gerekli tedbirlerin alınacağını bildirdi.[13] İtalya Bakanlar Kurulu, 20 Ağustosta yaptığı iki toplantıda Türkiye ile yaşanmakta olan anlaşmazlıkları ele aldı.[14] Bütün bu gelişmelerden sonra İtalya,, Osmanlı Devleti'ne 20 Ağustos 1915'te verdiği bir notayla 21 Ağustostan itibaren kendisini Osmanlı Devleti ile savaşta saydığını bildirdi.[15]

İngiltere ve müttefikleri İtalya'ya karşı dürüst davranmadılar. İngiltere, İtalya'yı kendi yanına çekmek için uğraşırken Yunanistan'a da bazı vaatlerde bulundu. Dışişleri Bakanı Edward Grey, (1862-1933) 10 ve 23 Ocak 1915'te Başbakan Eleftherios Venizelos'a gönderdiği mektuplarda İzmir bölgesinde Yunanistan'a toprak verme vaadini ilk kez dile getirdi.[16] Yunan iç siyasetinde meydana gelen dalgalanmalar ve Venizelos'un iktidarı kaybetmesiyle bu vaat yerine getirilmedi. Venizelos, 1917 Haziran'ında bir ihtilalle yönetime gelerek 26 Haziran 1917'de İtilaf Devletleri safında savaşa girdiğinde bu vaatlerin hâlâ geçerli olduğunu düşünüyordu. Bundan hareketle Venizelos Eylül 1918'de, İngiliz Dışişleri nezdinde girişimde bulunarak taleplerini iletti. Venizelos, savaşın bitiminde Anadolu'da Rumların ekseriyete sahip olduğu yerlerin Yunanistan ile birleşmesine izin verilmesini, bu olmazsa söz konusu yerlere muhtariyet verilmesini talep etti. Ek olarak savaş sırasında Anadolu'dan Yunanistan'a göç eden Rumların eski yerlerine dönmelerini ve Rumların el konulan mallarının iade edilmesini istedi.[17]

[7] Mario Toscana, *Gli accordi di San Giovanni di Moriana*, (Milano: Giuffré Editore, 1936), 249-361; Fabio L. Grassi, "Trablusgarp'tan Kurtuluş Savaşı'na İtalyan Politikasında İzmir", *Kuva-yı Milliye'nin 90. Yılında İzmir ve Batı Anadolu, Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, 6-8 Eylül 2009, I. Kitap, Yayına Hazırlayan: Oktay Gökdemir, (İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayını, 2010), 102.

[8] Montanelli, *Storia d'italia,* 467.

[9] Montanelli, 477.

[10] *Corriere della Sera*, 30 Giugno 1915.

[11] İsrafil Kurtcephe, *Türk-İtalyan ilişkileri (1911-1916*), (Ankara: TTK Yayınları, 1995), 240-241.

[12] *Archivio Storico Diplomatico Ministero degli Affari Esteri*-Archivio Politico Ordinario e di Gabinetto, (Turchia 1915), Pacco: 201-1193; *Il Popolo d'Italia*, 4 Agosto 1915; Kurtcephe, *Türk-İtalyan ilişkileri*, 245-246.

[13] *Archivio Storico Diplomatico Ministero degli Affari Esteri*-Archivio Politico Ordinario e di Gabinetto, (Turchia 1915), Pacco: 201-1193; Kurtcephe, *Türk-İtalyan ilişkileri,* 246.

[14] *Corriere della Sera*, 21 Agosto 1915.

[15] *L'Idea Nazionale*, 22 Agosto 1915.

[16] Alexander Anastasius Pallis, *Yunanlıların Anadolu Macerası (1915-1922),* çev. Orhan Azizoğlu, (İstanbul: Yapı Kredi Yayını, 1997), 29; Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika,* I, (Ankara: TTK Yayını, 2014), 36.

[17] İsmail Ediz, *Batı Anadolu'da Yunan İşgali (1919-1922),* (Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 2011), 100.

1. Mondros'tan Sonra Rekabetin İlk Safhası

Osmanlı Devleti ile İtilaf devletleri arasında 30 Ekim 1918 günü imzalanan Mondros Mütarekesi, İtalya ve Yunanistan'a hedeflerine ulaşma ortamı yaratırken, iki müttefik arasında İzmir'e sahip olma konusunda şiddet ve kan dökmeye varan bir rekabeti de başlattı. Yunanistan, İzmir'de yaşayan Rum nüfusun fazlalığına ve İngiltere'nin desteğine güveniyordu. İngiltere, Doğu Akdeniz'de özellikle donanması bakımından güçlü bir İtalya yerine kendisine bağımlı ve daha zayıf Yunanistan'ı destekledi. İngiltere, gizli antlaşmalarla İtalya'ya İzmir'i vaat eden antlaşmanın altında imzası olmasına rağmen, bunu sabote edecek eylemlere daha önceden başlamıştı. Bunun için St. Jean de Maurienne Antlaşması'nın ilgili hükûmetlerin onayına tâbi olduğunu hatırlattı. Rusya'nın savaştan çekilmesiyle İngiltere ve Fransa, önsözü ve 9. maddesine dayanarak, İtalyan hükûmetine St. Jean de Maurienne antlaşmalarının geçersiz olduğunu bildirdiler.[18]

Müttefiklerinin bu tavrının giderek belirginleştiğini gören İtalya, hedeflerine kendi gücüne dayanarak ve oldubittiler yaratarak ulaşmaya karar verdi. Yunan hedeflerinin Türkler için ölüm getireceğini bildiğinden, Türklerle dostluk siyasetine önem verdi. Bu yaklaşımla, Müttefiklerinden bağımsız bir Türkiye politikası takip etti. Aynı zamanda Türklerle iş birliği yaparak, daha doğrusu Türklerin Yunana karşı korku, nefret ve endişesinden faydalanarak, esasında Türklerin aleyhine olan hedeflerine Türklerin yardım ve desteğiyle ulaşmayı planladı. Bütün bunların sahneleneceği ilk yer İzmir idi ve diplomatik oyun mütarekeden hemen sonra başladı. Sonraki sürecin ne denli zor geçeceğini en iyi gösteren olay ise İngiliz subayı Binbaşı Alan Dickson'ın İzmir'e gelişidir.

İngiliz subayın İzmir'e gelmesindeki amaç, haberleşme hatlarını onarmak ve Müttefiklerle Osmanlı Devleti arasında resmî haberleşmeyi yeniden başlatmaktır.[19] Binbaşı Dickson komutasında bir İngiliz gemisi 6 Kasım 1918'de İzmir'e geldi. Rumların Binbaşı Dickson'ı gövde gösterisi yaparak karşılamaktaki amaçları, İtilaf Devletleri'ni etkilemek, İtalya'ya ve Türklere güçlerini göstermektir. İzmir'deki hazırlıklara günlerce önceden başlayan Rumlara taşradan da destek geldi. Metropolithane tarafından yapılan organizasyonlarla İzmir çevresindeki Rumlar trenlerle İzmir'e taşındı. Kentteki Rum basımevlerinde Yunan bayrak ve rozetleri basılırken, Rum marangozlar da bayrak direkleri hazırlayarak bunları mavi-beyaza boyamakla meşguldü.[20]

İzmir'de yaşanan bayrak asma yarışı İzmir basınında da haber yapıldı. İzmir gazetelerinden biri, yabancıların ülkelerinin bayraklarını keyfi olarak asmalarının yasak olduğunu hatırlatırken[21] *Köylü*'de kentte Rum ve İtalyan cemaatleri arasında yaşanan bayrak dağıtma yarışı hakkında bir makale yer aldı. "Çok Önemli Bir Mesele" başlıklı yazıda verilen bilgilere göre kentte yaşayan Rum ve İtalyanlar daha önceden hazırladıkları bayrakları dağıtmaktadır. O ana kadar İtalyanların on iki bin, Rumların da bunun iki katı kadar Yunan bayrağı dağıttığını bildiren gazete iki unsurun böyle davranmaktaki hedeflerinin müttefiklerine güçlerini göstermek olduğunu yazdı. Tabloyu böyle çizen *Köylü*, bu çabaların Türklerde yarattığı tepkiyi "Aç tavuk kendisini buğday ambarında görür" Türk atasözüyle yorumladı. Gazete, şehirde Rum ve İtalyanların hareketlerinin "Türklere ve İslamlara karşı düşmanca" olarak görüyor. Yerel hükûmeti de uyaran *Köylü*, bu iki topluluğun yaratacakları çatışmalarla memleketin asayişini bozabileceklerine dikkat çekerek idarecileri ve polisi açık-gözlü davranması konusunda uyardı.[22]

[18] Grassi, "Trablusgarp'tan Kurtuluş Savaşı'na İtalyan Politikasında İzmir", 102-103.

[19] Celal Bayar, *Ben De Yazdım, Milli Mücadeleye Giriş 5*, (İstanbul: Sabah Kitapları, 1997), 128.

[20] *Anadolu*, 10 Teşrinisânî 1918; Engin Berber, *Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922, Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı*, (Ankara: Ayraç Yayınevi, 1997), 79.

[21] *Anadolu*, 4 Teşrinisânî (Kasım) 1918.

[22] *Köylü*, 4 Teşrinisânî (Kasım) 334. (1918)

Binbaşı Dickson'ı, kendisine ekmek ve tuz sunan Ortodoks din adamları karşıladı. Rıhtımdaki birçok kafe ve kamusal işletmenin duvarları mavi-beyaz bayraklarla donatıldı.[23] İngiliz subayını "zito" (yaşa) sesleriyle karşılayan Rum kalabalık, "İtalya karşıtı propagandayı yöneten"[24] doktor avukat olan Rum Stefanopulos tarafından idare ediliyordu. Ayafotini Kilisesi'nde bir araya gelen yirmi bin Rum, özel olarak hazırladıkları büyük bir Yunan bayrağını törenle kiliseye astı.[25]

Rum kalabalık, kendilerine rakip olarak gördüğü İtalyanlar tarafından işletilen yerlere saldırmıştır. Doktor Stefanapulos Rum kalabalığı bir İtalyan tarafından işletilen bir sinemaya yönlendirmiştir. Doktor Stefanapulos, Pathé Sinemasına Yunan bayrağı çektirmek istemiş, itiraz eden işletmeci İtalyan tebaasından Garroni'yi yaralamış ve aşağılamıştır. Söz konusu şahsın karşı koyması üzerine sinemanın camlarını kırdırmıştır.[26]

İzmir gazetelerinin verdiği bilgilere göre Rum taşkınlıkları gece geç saatlere kadar devam etti. Kentte yaşayan Türklerin duygularına da tercüman olan *Köylü* gazetesi yaşananları özetle şöyle aktardı:

> Günlerden beri hazırlanmış olan bu taşkınlıklar muhterem misafirlerimizin ve İzmir'de oturan öteki İtilaf tebaasının bile nefret duygusunu uyandırmış idi... Biz hepsine seyirci idik. Bir taraftan hükûmetin memleket halkına karşı almak üzere olduğu tedbirleri almış öte taraftan İngiliz monitörü kumandanının İtilaf Devletleri tebaasına beyanname çıkarmak üzere olduğunu öğrenmiş idik. Bunun için sustuk; ses çıkarmadık; hepsinden ziyade bizim alaka ve bağlantımız olan memleketimizin selameti için olan bitenlerin hepsine göz yumduk; sağır kulaklarla karşıladık. Gösterişleri akşama ve gece yarısına kadar sürdü. Burada yapılanlar, yapılmak istenenler pek çoktur. Fakat dediğimiz gibi deşmek memleketin selametine uygun gelmiyor. Bunun için unutmak istiyoruz. Hükûmet, askeri kuvvetleri çıkararak asayişi korudu; İngiliz kumandanlığı beyanname ile İtilaf tebaasını akıl ve mantık yoluna davet etti. Sabahleyin artık uygunsuzluklardan hiçbir hareket ortada kalmamıştı. Hamdolsun iki tarafın himmetleriyle hiç kimsenin burnu kanamadı ve bu da böylece geçti.[27]

Binbaşı Dickson'ın İzmir'e bu gelişi bir bakıma bölgedeki Türk egemenliğinin sonunun geldiği anlamı taşıyordu.[28] Rumların gösterilerini "rezil tezahürat" şeklinde yorumlayan *Yenigün* gazetesi aynı günlerde Rumların, üzerine İtalyan bayrağı sardıkları bir köpeği sokaklarda dolaştırdıklarını yazdı.[29] İzmir'de yaşananlar İtalyan kamuoyunda Yunanlılara ve Rumlara karşı öfke yarattı. Son gelişmeleri irdeleyen *Corriere d'Italia* gazetesi, "İzmir'de Yunan propagandasının etkili olduğunu, Rumların İtalyan bayrağını yırttıklarını ve yaşanan olaylarda yaralanmalar meydana geldiğini" bildirdi. Roma gazetesi *Il Tempo*, mütarekeden sonra Spalato'dan İzmir'e kadar geniş bölgede yaşananları İtalya'nın hakarete uğraması olarak yorumladı.[30]

Bu gövde gösterisi ve diğer olayları, Yunanlıların ya da Rumların tek başına karar verip uyguladıkları olaylar olarak görmek yanıltıcıdır. İzmir'de Rumlarla İtalyanlar arasında yaşananları yerinde gözlemleyen İtalyan gazeteci Ernesto Vassalo'nun (1875-1940) ifade ettiği gibi İngilizler Rumları koruyordu.[31] Rum olaylarının bir yönüne daha dikkat çekmek gerekir ki, hedefleri sadece İtalyanlar değildi. Bu gibi olaylarla Rumlar, Türkleri de sindirmeyi amaçlıyorlardı. Böyle olunca Rumlara karşı doğal bir iş birliği yaşandı. İtalya

[23] Leon Kontene, "L'italie et la communauté juve d'Izmir durant l'occupation grecque (1919-1922)", *Smirne e l'Italia, comunità, relazioni, istituzioni*, a cura di: Francesco Pongiluppi, Luis Miguel Selvelli, (Atene: ETPbooks, 2022), 117.

[24] *Archivio Centrale dello Stato*- Presidenza del Consiglio dei Ministri, Guerra Europea 1919, 457-Bu. 214-19-29-17.

[25] Bayar, *Ben de Yazdım 5*, 128.

[26] *Anadolu*, 11 Teşrinisâni (Kasım) 1918; Berber, *Sancılı Yıllar,* 80-81.

[27] *Köylü*, 8 Teşrinisâni (Kasım) 334. (1918)

[28] Leon Kontene, "L'ıtalie et la communauté juve d'Izmir durant l'occupation grecque (1919-1922)", *Smirne e l'Italia, comunità, relazioni, istituzioni*, a cura di: Francesco Pongiluppi, Luis Miguel Selvelli, (Atene: ETPbooks, 2022), 117.

[29] *Yenigün*, 9 Teşrinisâni (Kasım) 1918.

[30] Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, çev. Hakkı Devrim, (İstanbul: Kaynak Kitaplar, 1974), 50

[31] Ernesto Vassalo, "Come fu preparata l'occupazione", *Il Tempo*, 7 Giugno 1919.

Hükûmeti de bir takım önlemler aldı. İzmir'deki olayların dikkati çeken bir yönü de İtalya ve Yunanistan yetkilileri arasında yaşanan rekabet ve karşı propagandadır. İtalyanlar, İzmir'de Yunan-Rum propagandasına karşı mücadele etmek üzere Kasım 1918'de, *Le Levant* isimli bir gazete çıkarttılar.[32] Yunan ve Rum tarafı bu gazetenin bir Türk-İtalyan yayını olduğu fikrindeydiler.[33] Yunanlılara göre İzmir'deki İtalyan propaganda girişimleri şu şekilde gerçekleşiyordu: İtalyan Hükûmeti tarafından İzmir'e gönderilen ajanlar "milliyetçi Türklerle" bağlantı kurmaya çalışıyor; hatta İtalya bu amaçla İzmir'deki Türk basınındaki bazı gazete ve yazarlara "İzmir'in İtalya tarafından işgal edilmesini istiyoruz" yönünde yazılar yazması için para veriyordu.[34] Yunanlıların daha etkili olduğunu gören İtalya Hükûmeti, İzmir ve civarında etkili propaganda ve iş birliği yapılabilecek Türkler bulmak üzere gazeteci Ernesto Vassalo'yu da casusluk faaliyetlerinde bulunması için İzmir'e gönderdi.

2. Rekabetin Sertleşmesi

Mütarekeden sonraki dönemde İtalya ile İngiltere ve Fransa arasındaki ilişkiyi "müttefiklik" olarak yorumlamak son derece güçtür. İngiltere ve Fransa'ya göre İtalya kazanılan zaferde hiçbir katkı sağlamamıştır. Bu nedenle İtalya'nın Adriyatik ve Anadolu'daki talepleri ölçüsüzdür. İtalyanlar, galip geldikleri halde müttefikleri tarafından âdeta mağlup muamelesi görmeyi sindiremediler. Bu kırgınlık ve öfke İtalya ile Yunanistan arasındaki ilişkileri "düşmanlık" olarak nitelemeye götürecek derecededir.

İtalya'nın Atina Elçisi Romano Avezzana, (1867-1949) Dışişleri Bakanı Sidney Sonnino'ya, (1847-1922) 9 Kasım 1918'de gönderdiği telgrafta, süreçle ilgili çarpıcı değerlendirmelerde bulundu. Elçiye göre: "İtalyan ordusunun savaşın son anında kazandığı yıldırım zafer, Yunanistan'da, İtalya'nın İzmir'i işgal edeceği kuşkusunu doğurdu." Diplomata göre Rumların bazı yerlerde İtalyanlara karşı düşmanlık gösterilerine varan tepkiler göstermesinin sebebi bu kuşku ve endişedir. Bunu merkeze bir örnekle açıklayan Avezzana, Pire'deki İtalya donanmasına ait Liguria'nın komutanının, olası olumsuzlukların önüne geçmek için subaylarına sivil kıyafetler giymeleri emrini verdiğini Roma'ya iletti. Büyükelçi Avezzana'ya göre İtalyanlarla Yunanlılar arasında yaşananların muhtemel sonucu, iki ülkenin aralarında anlaşmalarının giderek zorlaştığıdır.[35]

İtilaf Devletleri I. Dünya Savaşı başlayınca kapatmak zorunda kaldıkları İzmir'deki diplomatik temsilciliklerini Mütarekeden sonra yeniden açtılar. İtalyanlar da aynı yolu takip ederek savaştan önceki diplomatik temsilciliklerini ve çeşitli kuruluşlarını yeniden açmaya başladılar. Özellikle konsoloslukların açılması, müttefikleriyle rekabet açısından önemli olduğu kadar vatandaşlarını korumak için de gerekliydi. Dışişleri Bakanı Sonnino, Londra Büyükelçisi Guglielmo Di Francavilla Imperiali'ye ve Paris Büyükelçisi Bonin Longare'ye 10 Kasım 1918'de gönderdiği telgrafta, her iki büyükelçiden de, nezdinde bulundukları hükümetlerin Türkiye'ye konsolosluk memurları göndermeleri halinde derhal bildirmelerini istedi. Sonnino, Imperiali'ye de İngiliz Konsolos Yardımcısı Metellino'nun İzmir'e gittiğini yazdı.[36] Takip edilenler yalnızca İngiltere ve Fransa değildi, Yunanlılar da İtalyan takibi altındaydı. Atina'daki İtalya Elçisi Avezzana 19 Kasım 1918'de Sonnino'ya, Müttefik filolarla birlikte İstanbul'a giden Atina Deniz Ataşesi Mario Arlotta'dan aldığı iki mektubu iletti. Avezzana, İtalyan subayın İzmir'in Müttefikler tarafından olası işgali ve Yunanistan'ın

[32] Grassi, "Trablusgarp'tan Kurtuluş Savaşı'na İtalyan Politikasında İzmir", 41.

[33] Berber, *Sancılı Yıllar,* 165.

[34] Gürhan Yellice, "Megali İdea Mı Mare Nostrum Mu? Mondros Mütarekesi'nden İzmir'in İşgaline İtalyan-Yunan İlişkileri ve Propaganda Savaşı, 1918-1919", *Tarih Okulu Dergisi*, 11, XXXVI (Ekim 2018), 200.

[35] *I Documenti Diplomatici Italiani*, sesta serie: 1918-1922, I (4 Novembre 1918-17 Gennaio 1919), (Roma: Ministero Degli Affari Esteri, 1955), 44-45, Belge: 86.

[36] *I Documenti Diplomatici Italiani,* 51, Belge: 99.

buna katılımını daha iyi takip etmek için, İtalyan tümenleriyle birlikte İstanbul'a gittiğini yazdı.[37] İzmir'de İtalyan temsilciliklerin açılması Müttefiklerle eşitlik ve dengenin sağlanması anlamına geliyordu. Öte yandan sahipsiz olduklarını, ihmal edildiklerini ve cesaretlerinin kırıldığını düşünen İtalyan cemaatine de moral vermek ve sahip çıkmak demektir.[38]

İstanbul'daki İtalya Yüksek Komiseri Kont Carlo Sforza, (1872-1952) Müttefiklerinin İzmir'deki faaliyetlerini yakından takip ediyordu. Dışişleri Bakanı Sonnino'ya 22 Kasım 1918'de İzmir'de yaşananları anlattığı ve bazı önerilerde bulunduğu telgrafını gönderdi. İzmir'de bir gün önce gelen bir İtalyandan, İzmir'deki İngiliz ve Fransız konsolosluklarının açıldığını ve bayraklarını astıklarını öğrendiğini bildirdi. Sforza'ya göre Emilio Manfredi gibi askerlik becerileri yüksek birisinin İzmir'e konsolos olarak gönderilmesine öncelik verilmelidir. Sforza, yazısında İzmir'de İtalyanlar için sembolik bir öneme sahip Avusturya Hastanesinin hakkında da bilgiler verdi. Bir İtalyan gizli görevlisinin hastanenin İtalya himayesine verilmesi için çabalarken kendisinin de Türk yetkilileriyle görüşmeler yapacağını iletti. Sforza, İzmir'de sınırlı olan İtalya nüfusunu artırmak için de bir çözüm buldu. Savaşı kaybeden Levanten Avusturyalıların sınır dışı edilmesi söz konusuydu. Bu gibi kişiler, sınır dışı edilmeyi önlemek için İtalyanlara müracaat etmeye başladılar. Sforza, talepte bulunan Levanten Avusturyalıları veya Adriyatik kökenli Avusturyalıları İtalyan korumasına almak suretiyle İzmir'de, Rumların beşte biri kadar olan İtalyan cemaatinin sayısının artırılacağını ileri sürdü.[39]

İtalyanlarla Rumlar arasındaki güç gösterisi ve propaganda çalışmaları devam etti. 7 Ocak 1919'da bir İtalyan ve bir Yunan savaş gemisi İzmir'e geldi. Gemilerle gelen bir İtalyan ve bir Yunan siyasî temsilci şehre yerleşti.[40] İzmir'e İtalyan temsilcisi olarak gelen Emilio Manfredi, 28 Şubat 1919'a kadar İtalyan belgelerine göre "İzmir Mütareke Komiseri" (commissario di armistizio a Smirne)[41] Türk kaynaklarına göre de "İzmir İtalya Siyasi Temsilcisi" idi. Yunanlıların iddiası, İtalyan Temsilci Manfredi'nin Türklerle işbirliği içerisinde ve Rumlara karşı faaliyetlerin içinde yer aldığı yönündeydi.[42]

İtalyanlara karşılık Yunan-Rum ikilisi de boş durmuyordu. İzmir'deki Yunanlar ve Rumlar işi azıttılar. Yunan-Rum ittifakı, İtalyan karşıtı tutumunu giderek sertleştirerek radikal bir düzeye taşıdılar. İşi şiddete döken Rumlar, 21 Ocak 1919 günü bir İtalyanı boğazlamak suretiyle öldürdü. İzmir gazetesi *Müsâvât*, "Karşıyaka Olayı" şeklinde nitelediği cinayeti "memleketin güvenliğini tehdit eden" bir olay ve bunu yapanları da "serseri" olarak niteledi. İtalyan Armago'yu öldürmek için boğazlanmasını "caniyane teşebbüs" olarak yorumlayan gazete, polisin olayın faillerini bir an önce bulup ortaya çıkarmasını talep etti.[43] Diğer bir İzmir gazetesi *Sulh ve Selamet*'in bildirdiğine göre İtalyan komutan olaya müdahil olarak tahkikat yaptı. İzmir polisini de eleştiren Sulh ve Selamet'in konu hakkındaki haberi şöyledir:

> Şimdiye kadar zabıtamız hakkında bir şey yazmadık, söylemedik. Polis Müdürü Cemil Bey'in icraatına intizar ettik. Fakat maalesef vukuat devam ediyor. Dün Yunan kumandanının müdahalesine sebebiyet veren Bayraklı cinayetini bugün İtalya kumandanını tahkike sevk eden Karşıyaka vakası takip etti. Acaba zabıtanın bu aczi nedir? Ne vakte kadar devam edecektir? Eğer zabıtanın aczi sayesinde memleket anarşi içinde, hayatımız daima tehlikede kalacaksa halk zabıtasını kendisi teşkil etmeli. İcabında; evet aramızda milis teşkilatı yapmalıyız. Fakat bundan sonra artık Bayraklı ve Karşıyaka vakaları gibi üzüntü verici olaylara meydan vermemeliyiz.[44]

[37] *I Documenti Diplomatici Italiani*, 120, Belge: 239.

[38] Grassi, "Trablusgarp'tan Kurtuluş Savaşı'na İtalyan Politikasında İzmir", 33.

[39] *I Documenti Diplomatici Italiani*, 142, Belge: 289.

[40] *Türk İstiklal Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, (Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1999), 213.

[41] *I Documenti Diplomatici Italiani*, sesta serie:1918-1922, II, (18 Gennaio-23 Marzo 1919), (Roma: Ministero Degli Affari Esteri, 1980), 765.

[42] Ediz, *Batı Anadolu'da Yunan İşgali*, 27.

[43] *Müsâvât*, 22 Kânûnisânî (Ocak) 1919.

Müttefikler mütarekeden sonra İzmir'de "Abluka ve Seyrü Sefer Komutanlığı" kurdular. İtalyan Gemi Kaptanı Carlo Grenet'in başında bulunduğu komutanlığın İngiliz ve Fransız üyesi vardı. Komutanlığın görev sahası içerisinde bulunan Edremit, Ayvalık, Bodrum, Marmaris ve Antalya'da birer şubeleri açılacaktı.[45] Müttefiklerin İzmir'de mütarekeyi denetlemek için oluşturdukları askeri makamlarda görevli İtalyan askeri makamları emrine askerler de gönderildi. Sahillerin korunmasına memur İtalyan komutanın emrine verilen yirmi İtalyan askeri 23 Şubat 1919 günü İzmir'e geldi.[46] Grenet'in İzmir'deki bürosu, Ayvalık, Bodrum, Fethiye ve Antalya'daki şubelerin merkezi olarak bütün İtalyan memurlarının organizasyonunu yapıyordu. Bunlara paralel olarak Yüzbaşı Vincenzo Fago idaresindeki İzmir İtalyan İstihbarat Bürosu, Atina'da askeri ataşe Albay Mario Caracciolo ile General Elia arasında eşgüdüm halinde çalışmaktaydı.[47] Mütarekeden sonra Osmanlı Devleti'nin jandarma kuvvetlerinin kontrolü için de müfettişlikler kuruldu. İzmir'deki müfettişlik dairesine İtalya adına Binbaşı Arturo Carossini tayin edildi.[48] Siyasi temsilciliğin ve diğer bazı İtalyan kuruluşlarının açılması İtalya için her açıdan İzmir'de varlığını göstermek amacı taşıyordu.

Mart 1919'da İzmir'deki İtalyan temsilcileri arasında bir görev değişikliği meydana geldi. Emilio Manfredi'nin yerine Tommaso Carletti, İzmir Başkonsolosu oldu.[49] *Müsâvât*'ın 14 Martta, "Bugün İtalya devletinin İzmir Konsolosu şehrimize gelmiştir"[50] diye haber verdiği bu görev değişikliğini *Köylü* gazetesi şöyle duyurdu: "Geçenlerde İzmir'e gelmiş olan Mösyö Carletti cenaplarının daha evvel buradan gitmiş olan Mösyö Manfredi'nin yerine İtalya Hükûmeti'nin İzmir mümessilliğini yapacağı işitilmiştir. Mösyö Carletti cenapları daha önce İzmir başkonsolosluğunda bulunmuşlardı."[51] Görevine başlayan Carletti, Sforza'ya Rumların İzmir'de devamlı artan faaliyetleri nedeniyle İzmirli yerel yöneticilerin de yaklaşan bir Yunan çıkartmasından korktuklarını yazdı. Carletti, Yunan birliklerinin Midilli, Sakız ve Sisam'da toplandıklarından emin olduğunu da ekledi.[52] Vali Ahmet İzzet Bey, 27 Mart günü beraberinde Hukuk İşleri Müdürü Dimitraki Efendi olduğu halde İtalya Temsilcisi Carletti'yi makamında ziyaret etti."[53]

16 Nisan günü "Abluka ve Seyrüsefer Komutanlığı'nın başındaki Carlo Grenet, Vali İzzet Bey'i ziyaret ederek defterdarın da katıldığı bir görüşme yaptı.[54] İzzet Bey, 29 Nisan günü öğleden sonra İzmir limanına gelen[55] ve kendisini ziyaret eden İtalyan Caio Duilio dretnotunun süvarisine 1 Mayıs günü iadeiziyarette bulundu.[56]

Bir kısmı resmî olan bu ilişkiler ve iş birlikleri tahmin edileceği gibi, Yunanlıların ve İngilizlerin dikkatini çekti. Yunanlılar, İzmir'deki İttihat ve Terakki komitesinin İtalyanların maddi ve manevi yardımları sonucu kendilerine karşı koyma cesaretini buldukları düşüncesindeydiler. İzmir'deki Yunan Sansür Kurulu'nun Müdür Yardımcılığını yapan Mihail Rodas'a göre, aldığı nişanlardan son derece yetenekli olduğu anlaşılan İtalyan donanması kaptanlarından Grenet, İzmir'deki Türk-İtalyan faaliyetinin lideri konumundaydı. Kramer Palas'ta kurduğu karargâhında İttihat ve Terakki mensuplarını kabul ediyordu. Grenet'in sekreterliğini yapan

[44] *Sulh ve Selamet*, 22 Kânûnisânî (Ocak) 1335. (1919)

[45] *Türk İstiklal Harbi I*, s. 197.

[46] *Sabah*, 26 Şubat 1919.

[47] Cecini, "Militari italiani e intelligence a Smirne...", 90-91.

[48] Mevlüt Çelebi, *İtalya Penceresinden Mondros'tan Kurtuluşa İzmir,* (İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2023), 36.

[49] Carletti, Türk kaynaklarında "siyasi temsilci" olarak bildirilirken, İtalyan resmi kaynaklarında "İzmir Başkonsolosu" olarak geçmektedir. *I Documenti Diplomatici Italiani*, sesta serie:1918-1922, II, 751.

[50] *Müsâvât*, 14 Mart 1919.

[51] *Köylü*, 19 Mart 335. (1919)

[52] *I Documenti Diplomatici Italiani*, sesta serie:1918-1922, Vol: II, 707, Belge: 945.

[53] *Köylü*, 28 Mart 335. (1919)

[54] *Ahenk*, 17 Nisan 1335. (1919)

[55] *Müsâvât*, 30 Nisan 1919.

[56] *Ahenk*, 2 Mayıs 1919; *Islahât*, 2 Mayıs 1919.

İttihatçı Ferit Bey'in hanımı, Türkiye ile İtalya'yı birleştiren bir köprü durumundaydı. Bir İtalyan torpidosu bu kadının emrine tahsis edilmişti. Ferit Bey sık sık Rodos'a giderek oradaki İtalyan makamlarından aldığı buyrukları bu torpidonun yanaştığı Anadolu kıyılarındaki Türklere aktarıyordu. İtalyan ajanlar İzmir'deki yabancı uyruklu bazı kişileri İtalyan vatandaşı yapmak için girişimlerde bulunuyor, bu amaçla bu kişilere para veriliyordu. İtalyan Konsolosu Manfredi, İtalyan vatandaşlığına geçmek isteyen Türkleri kabul edeceğini açıklamıştı.[57] Bu ilişkinin Türkler tarafından memnuniyetle karşılandığı hakkında başka bir bilgiye daha sahibiz. İşgalden hemen önce bölgeyi gezen bir İngiliz denetim subayının izlenimine göre Türklerin memnun oldukları ve güvendikleri tek devlet İtalya'ydı.[58]

İzmir Rumlarını heyecanlandıran ve sevinç gösterileri yapmalarına yol açan bir olay da Yunan savaş gemisi Averoff zırhlısının 16 Nisan günü İzmir'e gelişidir. Olaya tanık olan iki İtalyan gazetecinin yazdıkları durumu daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır: Eridano imzasıyla İzmir'de 25 Nisan günü kaleme alınan "Yunan Provokasyonları Devam Ediyor" başlıklı yazıda, Paris'te bulunan Venizelos'un komitacılık yapmayı sevdiği dile getirilerek Atina Hükûmeti'nin açıkladığı gibi Paskalya günü meşhur Averoff gemisinin İzmir'e geldiği hatırlatıldı. Yazar, Averoff'u "Yunan deniz zaferlerinin sembolü" olarak tanımladıktan sonra geminin İzmir'e gelişinin yerli Rumlarda yarattığı etkiden söz etmektedir. Geminin gelişini, "gemi sanki kenti fethetmeye gelmiş gibi" diye yorumlayan Eridano, Rumların, Averoff'un gelişini şiddet de içeren büyük gösterilerle kutladıklarını belirtiyor. Rumların, bunu vatanseverliklerini göstermek için bir fırsat olarak gördüklerine işaret eden gazeteci, yapılan gösterilerde hedef olarak görülen İtalyan cemaatinin şiddete maruz kaldığına dikkat çekiyor. İzmir'de Rum halkla Osmanlı güvenlik güçleri arasında yaşanan olaylardan da söz eden yazar, 22 Nisan günü bir Türk vatandaşıyla bir Yunan askerinin öldüklerini bildiriyor. İzmir'de yaşanan olumsuzlukların sorumluluğunun büyük oranda Rum basınında olduğu görüşünü dile getiren Eridano, Averoff'un komutanı Mavrudis ile Rum Metropoliti Hrisistomos'u sorumlu tutuyor ve önemli bir noktaya parmak basıyor: *"Her zamanki gibi Hıristiyanların Türkler tarafından katledildiği komedisiyle karşı karşıya kalacağız ve bu uydurmalar Barış Konferansı'na taşınacak.* Fakat bundan sonra gerçek sorumluların kimler olduğunu bilmek gerekiyor. Bunun için meydana gelen aşağıdaki olayları tespit etmek gerekiyor:

1. Yunan Kızılhaç'ı tıbbi malzeme getirdi. Gerçekte mühimmat getirdi.
2. Averoff'un komutanı, her türlü kontrole rağmen, gemisinden kasalar dolusu el bombası indirip bunları düzenli bir şekilde Yunan Hastanesine ve kentteki çeşitli kiliselere taşıttı.
3. Her hafta, Yunan askerlerinin sivil kıyafetlerle ve Atina'da hazırlanan sahte pasaportlarla sivil göçmenler gibi şehre girmeleri devam ediyor. Şimdi artık İzmir'de herkes tarafından bilinen bu trafik Yunan donanmasına mensup Adriaticos ve Iperochi gemilerinin komutanları tarafından idare ediliyor ve Müttefik Polis Kontrolünden kaçırılması hususunda yardım ediliyor. Hatta bazı yolcuları gemilerinin kamaralarına saklayacak kadar ileri gidiyorlar.[59]

Diğer İtalyan gazeteci Ernesto Vassalo da Rumların, Averoff zırhlısının gelişini, Yunan donanmasının gücünün göstergesi olarak sevinçle karşıladıklarını kaydetmiştir. İzmir'deki Rum ev ve iş yerlerinin, Yunan bayraklarıyla donatıldığını yazan Vassalo, İtalyan bayraklarının eksik olduğundan söz etmiştir. İtalyan gazeteci o zamana değin Yunanistan ve Rumların faaliyetlerini değerlendirirken Yunanistan'ın, Mütarekeden hemen sonra Anadolu sahillerini bloke ettiğini yazdı. Böylece bölgeye yerleşmek için propagandaya ve faaliyetlere başladı. İtalyan gazeteciye göre bu çalışmaların amacı, İzmir'le birlikte Aydın vilayetinin kalan kısmı ve özellikle İzmir-Ayvalık sahiline egemen olmaktır. Vassalo, Yunanlıların bu iş için adaları nasıl kullan-

[57] Berber, *Sancılı Yıllar*, 264-265; Yellice, "Megali İdea Mı Mare Nostrum Mu?", 201.

[58] Ediz, *Batı Anadolu'da Yunan İşgali*, 31.

[59] Eridano, "La situazione a Smirne", *Il Tempo*, 2 Maggio 1919.

dıklarını da anlattı. Sahilin Yunan tarafında yer alan Sisam ve Midilli adaları işlerini kolaylaştırıyordu. Öte yandan Mütarekeden sonra pek çok Rum; göçmen, Kızılhaç görevlisi ve tüccar olarak Türkiye'ye geri döndü. Bunlar İzmir ve Ayvalık'a bol miktarda silah ve mühimmat getirdi. Türk yetkililer, bazı protestoda bulundular; kontrolü ellerinde tutan İngiliz ve Fransızlar görmezden geldiler veya tolerans gösterdiler. Gazeteci, İzmir'e binlerce nüshası gelen Atina gazetelerinin, Yunanlıların Anadolu kıyılarına geri döneceğini iddia ve talep ederek halkı heyecanlandırdığını belirtti. Gazeteler, dergiler ve Paris'teki çalışmalarıyla Venizelos, İzmir'in Yunanistan'ın hakkı olduğu konusunda konferans çevrelerini etkilemeye çalıştı.[60]

İzmir'in İtalya'ya mı yoksa Yunanistan'a mı verileceğine Paris'te karar verilecekti ve adı geçen kentin geleceği hakkındaki müzakere ve pazarlıklar Nisan sonuna doğru önemli bir aşamaya gelmişti. Nihayet, 21 Nisan günü İngiltere ve Fransa Temsilcileri İtalya'ya, Anadolu ve İzmir hakkındaki isteklerinden vaz geçmeleri karşılığında, Adriyatik'teki İtalya isteklerini desteklemeyi teklif ettiler. Ancak, bu kez de Wilson, Adriyatik konusunda İtalya'nın karşısında yer aldı.[61] Fiume konusunda Müttefik devlet başkanları arasında yapılan sert müzakerelerde müttefiklerinden beklediği desteği bulamayan İtalya Başbakanı Vittorio Emanuele Orlando, (1860-1952) 24 Nisan'da Paris'ten ayrılarak ülkesine döndü. İtalyanların konferansı terk ettiği dönemde daha rahat hareket eden Müttefikler, İzmir'in Yunan birlikleri tarafından işgali kararını fazla zorlanmadan aldılar. İtalyan askerî makamları arasındaki yazışmalarda Nisan 1919'un ortalarından itibaren İzmir'e bir Yunan çıkarmasının her an gerçekleşebileceği ifade edilmekteydi.[62] İtalyan askeri makamlarının ön görüsünü haklı çıkaran gelişmeler de yine İtalyanlar tarafından yapıldı. Konferanstan ayrıldıktan sonra Anadolu'da Müttefiklerine rağmen hareket eden İtalya, dolaylı olarak İzmir'in Yunanistan'a verilmesini kolaylaştırdı. 29 Nisan'da İtalya'nın Caio Duilio ve Artigliere gemilerinin İzmir'e gelmesi[63] Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Woodrow Wilson ve Lloyd George'un tepkisine yol açtı. Wilson'a göre bu durum, "İtalya'nın saldırganlığının ve barışı tehdit edişinin bir göstergesiydi."[64] İngiltere Başbakanına göre de, "İtalyanlar, Trablusgarp'ta yaptıkları gibi Anadolu'yu bir oldubitti şeklinde işgal ederlerse onları Anadolu'dan çıkarmak zor olurdu. İzmir meselesini halletmek için 2-3 Yunan alayının şehre girmesi için Venizelos'a izin verilmeliydi."[65]

Müttefikler arasında bu konu görüşülürken, 2 Mayıs'ta bir İtalyan savaş gemisinin daha İzmir'e gelişi endişelerini artırdı. İzmir'deki İtalyan tebaası da şehrin yakında İtalya askerleri tarafından işgal edileceği söylentisini yayıyordu.[66] İzmir'deki Osmanlı makamları da limandaki İtalyan gemilerinde görülen hareketliliği şehrin işgaline bir hazırlık olarak değerlendirdiler. XVII. Kolordu Kumandanı Ali Nâdir Paşa bu konu hakkında Harbiye Nezareti'ne 5 Mayıs'ta gönderdiği kısmen sadeleştirdiğimiz telgrafında şunları yazdı:

> İtalyan Caio Duilio drednotunun en alt kamaralarında silahlı iki bölük tam teçhizatlı askerlerinin gizlenmiş olduğu tahkikat ile teyit etmekte olduğu ve İtalyanların bugünlerde İzmir'i işgal etmek fikri ve hazırlığında bulunduklarına dair vâki olan istihbaratın bugün Demokres zırhlısının limanı terk etmesiyle daha ziyade meseleye ehemmiyet verilmekte bulunduğu mâruzdur.[67]

Biz, İtalyan kaynaklarında ve çalıştığımız İtalyan arşivlerinde, İtalyanların İzmir'i işgal etmek için hazırlık yaptıkları yönünde bir bilgi ve belgeye rastlamadık. Tam aksine, bazı diplomatların İzmir'in İtalyan asker-

[60] Ernesto Vassalo, "Come fu preparata l'occupazione", *Il Tempo*, 7 Giugno 1919.

[61] Federico Curato, *La conferenza della pace 1919-1920*, II, (Milano: Istituto per gli Studi di Politica Internazionale, 1942), 312.

[62] Çelebi, *İtalya Penceresinden*, 64.

[63] *Müsâvât*, 30 Nisan 1919.

[64] Michael Llewelyn Smith, *Anadolu Üzerindeki Göz,* çev. Halim İnal, (İstanbul: Hürriyet Yayınları, 1978), 89.

[65] Yuluğ Tekin Kurat, "Batılı Kaynakların Işığı Altında İzmir'in İşgali Sorunu", (15 Mayıs 1919), VII. Türk Tarih Kongresi, *Kongreye Sunulan Bildiriler*, II, içinde, (Ankara: TTK Yayını, 1973), 846.

[66] Sevilay Özkes, *Mihail Rodas'ın Anıları ve Önemi*, (Yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 1992), 51.

[67] Çelebi, *İtalya Penceresinden*, 65.

leri tarafından işgaline sıcak bakmadıkları gibi, bu fikirlerini ilgili yerlere tekraren bildirdiğini görüyoruz. Mütarekeden sonra İtalya'nın Türkiye siyasetinin mimarlarından olan Carlo Sforza onlardan birisidir. Yüksek Komiser Sforza, 11 Nisan 1919'da gönderdiği telgrafında ifade ettiği "İzmir'de siyasi durum değişmedikçe, oraya herhangi bir İtalyan birliği göndermenin uygun olmadığı fikrini" bakana 20 Nisanda gönderdiği telgrafında da tekrarladı.[68] İtalya, İzmir'e sahip çıkmak için her yola başvururken, fiili olarak işgal etmek ya da asker çıkarmak gibi bir tercihi olmamıştır. Doğrusu o dönemde İtalya'nın Müttefiklerine rağmen İzmir'i işgale cesaret edebileceklerine de ihtimal vermiyoruz. Ancak İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinin kesinleşmesi İtalyanların Anadolu'da daha kolay hareket etmelerine ve bu hareketlerin de yeni işgallere yol açtığını biliyoruz.

Konferansta İtalyanların yokluğunda süreç Yunanistan'ın istediği şekilde gelişirken, işgal izninin bir an önce verilmesi için İngiltere Başbakanı Lloyd George, elinden geleni yapmaktaydı. Lloyd George, Konferanstan İzmir'in Yunanistan'a verilmesini isterken, yanlış bilgi vermekten de geri durmadı ve 5 Mayıs'ta, İtalyanların Marmaris'i işgal ettiklerini söyledi. Oysa Marmaris İtalyanlar tarafından henüz işgal edilmemişti. Neticede İngiltere Başbakanı Lloyd George, Fransa Başbakanı Georges Clemenceau ve Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Woodrow Wilson 6 Mayıs'ta Yunanlıların İzmir'e asker çıkarmalarına izin verdiler. Böylece; İtalya'nın Doğu Akdeniz'deki her türlü yayılmacı hareketini kökten önlemeyi amaçlayan İngiltere de istediğini elde etmiş oldu. Bu karar İtalyanlara resmi olarak bildirilmeden önce İtalyanların konferanstaki gelişmelerden şüphelendikleri ve bazı öngörülerde bulundukları anlaşılmaktadır. Mesela Dışişleri Bakanlığı Sekreteri Bianchieri, Sonnino'ya 11 Mayısta, "yola çıkan sekiz buharlı Yunan gemisinin muhtemelen İzmir'i işgal edecek askerleri taşıyacağını" yazması bu görüşü desteklemektedir. Konferansın kararı Paris'e dönen İtalya Başbakanı Orlando'ya Fransa Başbakanı Georges Clemenceau tarafından 12 Mayısta bildirildi.[69] Orlando'nun bu kararı kabul etmekten başka yapacak bir şeyi yoktu. Doğrusu, Konferansın 12 Mayıs tarihli tutanakları incelendiğinde de görüleceği gibi, İtalyanlar bu kararı kolay kabullendiler. Daha ileri gidip doğru düzgün bir tepki bile göstermediklerini iddia edebiliriz. Artık kolaylıkla ileri sürebiliriz ki; savaş sonrası dönemde İtalya için Fiume İzmir'den çok daha önemlidir. İtalyanların İzmir'i, deyim yerindeyse Fiume için yem olarak kullanmak istedikleri fikrindeyiz.

İzmir hakkında verilen kararı itirazsız kabul eden İtalyanlar, en azından sürecin dışında kalmamaya ve hazırlıklarını ona göre yapmaya yöneldiler. Bir diğer bürokratik işlem olarak işgal kararı ilgili İtalyan makamlarına bildirildi. 12 Mayısta Sonnino'dan Donanma Bakanı Alberto del Bono'ya gönderilen telgrafta karar şöyle bildirildi: "İzmir'in Yunanlılar tarafından işgaline izin verildi. Aynı zamanda, kaleleri işgal edecek eşit güçteki İtalyan Fransız İngiliz birliklerinin nezaretinde Yunanlılar şehri işgal edecekler ve orada bırakılacaklar. İşgal, son zamanlarda oradaki Rumların katledilmesi sebebiyle yapılacaktır. Müttefikler, Anadolu topraklarının paylaşılmasına dair herhangi bir işaret vermek niyetinde değiller. Türk hükümetine yirmi dört saat içinde gerçekleşmesi öngörülen işgalden on iki saat önce haber verilecek."[70]

Sonuç

I. Dünya Savaşı sonunda İtalya ve Yunanistan, Doğu Akdeniz'in incisi İzmir'e hâkim olmak için kıyasıya bir rekabete giriştiler. Rekabette İtalya, söz konusu kent savaş sırasında imzalanan gizli antlaşmalarla kendisine vaat edildiği için avantajlı durumdaydı. Ancak tarihte pek çok örneği görüldüğü gibi, savaşta müttefik olan ülkeler, savaşı galip bitirdikten sonra menfaat çatışmasına girerler. İtalya ile müttefikleri İngiltere, Fransa

[68] Çelebi, 65.

[69] Çelebi, 66-67.

[70] Çelebi, 67.

ve Amerika Birleşik Devletleri arasındaki böyle cereyan etti. Özellikle İngiltere, gizli antlaşmaların savaştan erken ayrıldığı için Rusya tarafından imzalanmamış olmasını diplomatik tezlerinin dayanağı olarak kullanmıştır. Rusya'nın gizli St. Jean de Maurienne Antlaşmasını imzalamadığı doğru olmakla birlikte İngiltere'nin asıl amacı İtalya'ya verilen sözleri geçersiz kılmaktır. Müttefiklerinin imzalarını inkâr etmesi İzmir konusunda İtalya'yı Yunanistan ile rekabetinde dezavantajlı hale getirdi. Yunanistan, savaşa son yılında girdiği ve kazanılan zaferde hiçbir katkısı olmadığı halde İngiltere'nin, daha doğrusu İngiltere'nin Grekofil Başbakanı David Lloyd George'un (1863-1945) sınırsız desteğine sahipti.

İzmir'e sahip olmak için İtalya ile Yunanistan arasında yaşanan rekabette Yunanistan, İtalya'dan daha avantajlıydı. Çünkü İzmir'de önemli miktarda yerli Rumun ve Yunan vatandaşının yaşaması dengeleri önemli ölçüde değiştirdi. Yunanistan bu gücü kullanarak Türklere ve onlardan çok İtalyanlara gözdağı verecek davranışlar sergiledi. Güç gösterisi öylesine bir noktaya geldi ki, İtalyan vatandaşları öldürüldü, yaralandı ve İtalyanlara ait iş yerlerine zarar verildi. Mütarekeden sonra İzmir'e Rum ve Yunan vatandaşlarının büyük bir geri göçü olduğunu gösteren İtalyan belgeleri başka bir gerçeği de gözler önüne sermektedir. Yunanlılar, İzmir'i ele geçirmek için masum ve yasal olduğu zannedilen bir takım faaliyetleri gerçek amaçlarını kamufle etmek için kullandılar. Sağlık personeli ve sağlık malzemesi göndermek gibi son derece insani davranışlar suiistimal edilmiş, sağlık personeli kimliğiyle Yunan ajan ve askeri personeli, sağlık malzemesi adına da silah ve cephane gönderilmiştir. Bu malzemenin yalnızca Türklere karşı değil, İtalyanlara karşı da kullanıldığı da görüldü.

Yunanlıların İzmir'deki gövde gösterileri, Türklere ve İtalyanlara karşı şiddete varan eylemleri Avrupa kamuoyuna yanlış yansıtıldı. "Müslümanların Hıristiyanları katlettiği" şeklindeki propaganda Paris'te de etkili oldu. Her ne kadar İzmir Yunan ve İtalyan rekabetinin merkezi olmuşsa da, İzmir'e İtalya'nın mı yoksa Yunanistan'ın mı hâkim olacağının kararı Paris'te barış konferansında verilecektir. Bu nedenle İtalyan ve Yunan propagandasının merkezi olan Paris'te Yunanlılar bu konuda da son derece etkili çalışmalar yürüttüler. Çok yönlü çalışmaların semeresi ve Avrupa kamuoyunun desteğinin farkında olan Yunanistan Başbakanı Eleftherios Venizelos İzmir'i işgal etme yarışında öne geçti. İngiltere ve Avrupa'nın Yunanistan sempatisini de çok iyi kullanan Venizelos, Barış Konferansında İzmir'e asker çıkarma iznini aldı. İzmir ve hinterlandını vatan yapmak üzere Batı Anadolu'ya asker çıkaran Yunanistan'a karşı Türkler vatan mücadelesi başlattılar. Bu mücadelede İtalya, müttefiklerinden gördüğü kötü ve onurlarını rencide edici muamelenin intikamını Türklere her türlü desteği vererek aldı.

Hakem Değerlendirmesi Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer Review Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support The author declared that this study has received no financial support.

Yazar Bilgileri Mevlüt Çelebi (Prof. Dr.)
Author Details [1] Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü İzmir, Türkiye
0000-0001-8244-661X mevlutcelebi@yahoo.com

Kaynakça | References

Arşiv Kaynakları

Archivio Centrale dello Stato

Archivio Storico Diplomatico Ministero degli Affari Esteri

Gazeteler

Ahenk, 17 Nisan 1335; 2 Mayıs 1919.

Anadolu, 4, 10, 11 Teşrinisânî 1918.

Corriere della Sera, 30 Giugno 1915; 21 Agosto 1915.

Il Popolo d'Italia, 4 Agosto 1915.

Islahât, 2 Mayıs 1919.

Köylü, 4, 8 Teşrinisânî 334; 19, 28 Mart 335.

L'Avvenire d'Italia, 17 Maggio 1919.

L'Idea Nazionale, 22 Agosto 1915.

L'Osservatore Romano, 16 Maggio 1919.

Müsâvât, 14 Mart 1919. 30 Nisan 1919.

Müsâvât, 22 Kânûnisânî 1919; 14 Mart 1919; 30 Nisan 1919.

Sabah, 26 Şubat 1919.

Sulh ve Selamet, 22 Kânûnisânî 1335.

Yenigün, 9 Teşrinisânî 1918.

Araştırma-İnceleme Eserleri

A Survey of some social conditions in Smyrna, Asia Minor, May 1921. Editör Rıfat N. Bali, İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, (ty.)

Bayar, Celal. *Ben De Yazdım, Milli Mücadeleye Giriş 5*. İstanbul: Sabah Kitapları, 1997.

Berber, Engin. *Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922, Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı*. Ankara: Ayraç Yayınevi, 1997.

Cecini, Giovanni. "Militari italiani e intelligence a Smirne tra sogni e realtà (1918-1922)". *Smirne e l'Italia, comunità, relazioni, istituzioni*. A cura di: Francesco Pongiluppi, Luis Miguel Selvelli. Atene: ETPbooks, 2022, 88-112.

Curato, Federico. *La conferenza della pace 1919-1920*. II. Milano: Istituto per gli Studi di Politica Internazionale, 1942)

Çelebi, Mevlüt. *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*. Ankara: Atam Yayını, 2002.

Çelebi, Mevlüt. *İtalya Penceresinden Mondros'tan Kurtuluşa İzmir.* İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2023.

Ediz, İsmail. *Batı Anadolu'da Yunan İşgali (1919-1922).* Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2011. (Ulusal Tez Merkezi No: 280078)

Eridano."La situazione a Smirne", *Il Tempo*, 2 Maggio 1919.

Grassi, Fabio L. "Trablusgarp'tan Kurtuluş Savaşı'na İtalyan Politikasında İzmir". *Kuva-yı Milliye'nin 90. Yılında İzmir ve Batı Anadolu, Uluslararası Sempozyum Bildirileri*. 6-8 Eylül 2009, I. Kitap, Yayına Hazırlayan Oktay Gökdemir, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayını, İzmir 2010, 94-106.

I Documenti Diplomatici Italiani. Quinta serie: 1914-1918, III (3 Marzo-24 Maggio 1915), Roma: Ministero Degli Affari Esteri, 1985.

I Documenti Diplomatici Italiani. Sesta serie: 1918-1922, I (4 Novembre 1918-17 Gennaio 1919). Roma: Ministero Degli Affari Esteri, 1955.

Kitsikis, Dimitri. *Yunan Propagandası*. Çeviren Hakkı Devrim, İstanbul: Kaynak Kitaplar, 1974.

Kontene, Leon. "L'italie et la communauté juve d'Izmir durant l'occupation grecque (1919-1922)", *Smirne e l'Italia, comunità, relazioni, istituzioni*. A cura di: Francesco Pongiluppi, Luis Miguel Selvelli, Atene: ETPbooks, 2022, 113-130.

Kurat, Yuluğ Tekin. "Batılı Kaynakların Işığı Altında İzmir'in İşgali Sorunu", (15 Mayıs 1919), VII. Türk Tarih Kongresi, *Kongreye Sunulan Bildiriler*, II. 1973 içinde, 842-853. Ankara: TTK Yayını, 1973

Kurtcephe, İsrafil. *Türk-İtalyan ilişkileri (1911-1916*). Ankara: TTK Yayınları, 1995.

Montanelli, Indro. *Storia d'italia*, VI (1861-1919), Milano: Edizione per Oggi, 2006.

Özkes, Sevilay. *Mihail Rodas'ın Anıları ve Önemi*. Yüksek Lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 1992.

Pallis, Alexander Anastasius. *Yunanlıların Anadolu Macerası (1915-1922).* Çeviren Orhan Azizoğlu, İstanbul: Yapı Kredi Yayını, 1997.

Serçe, Erkan. "İstatistiklerle İzmir (1917-1918)". *Kebikeç*, 4. (1996), 164-174.

Smith, Michael Llewelyn. *Anadolu Üzerindeki Göz.* Çeviren Halim İnal, İstanbul: Hürriyet Yayınları, 1978.

Sonyel, Salâhi R. *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*. I. Ankara: TTK Yayını, 2014.

Toscana, Mario. *Gli accordi di San Giovanni di Moriana*. Milano: Giuffré Editore, 1936.

Türk İstiklal Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı. Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1999.

Vassalo, Ernesto. "Come fu preparata l'occupazione". *Il Tempo*. 7 Giugno 1919.

Yellice, Gürhan. "Megali İdea Mı Mare Nostrum Mu? Mondros Mütarekesi'nden İzmir'in İşgaline İtalyan-Yunan İlişkileri ve Propaganda Savaşı, 1918-1919". *Tarih Okulu Dergisi*. 11, XXXVI (Ekim 2018), 177-228.

İSTANBUL UNIVERSITY PRESS

Türkiyat Mecmuası
Journal of Turkology

Türkiyat Mecmuası
Journal of Turkology,
IUTURKIYAT 2025, 35 (1): 84–112

https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.1668827
Başvuru | Submitted 01.04.2025
Kabul | Accepted 18.05.2025

Araştırma Makalesi | Research Article

Açık Erişim | Open Access

Mücadeleden İş Birliğine: Türk Yunan İlişkileri Bağlamında Bir Yunan Liderinin Yaşam Öyküsü İoannis Metaksas (1871-1941)

From Struggle to Cooperation: The Life Story of A Greek Leader in The Context of Turkish-Greek Relations – Ioannis Metaxas (1871-1941)

Mert Can Erdoğan [1]

[1] Kırıkkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, Kırıkkale, Türkiye

Öz

İoannis Metaksas, Yunanistan'ın askerî ve siyasi tarihinde önemli bir figür olup Türk-Yunan ilişkilerinin dönüşümünde kritik bir rol oynamıştır. Kariyerinin başlarında, Megali İdea olarak adlandırılan Büyük Yunanistan hayali doğrultusunda Osmanlı'ya karşı mücadele etmiş ancak 1897 Türk-Yunan Savaşı'ndaki yenilgiden sonra hayalcilikten uzak gerçekçi bir dış politika anlayışı benimsemiştir. Balkan Savaşları'ndan önce Türklere karşı Bulgarlarla ittifak müzakerelerini yürütmüş ve ardından Osmanlı ordusuna karşı savaşmıştı. I. Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı Devleti'ne önceleyici bir deniz saldırısı yapılmasını savunan Metaksas, savaş başladıktan sonra tarafsızlık siyasetini savunmuş ve özellikle Venizelos'un Anadolu işgaline şiddetle karşı çıkmış ve bu girişimin Yunanistan için büyük bir felaketle sonuçlanacağını öngörmüştür. 1936'da başbakan olarak iktidara gelen Metaksas, otoriter "4 Ağustos Rejimi"ni kurmuş ve Türkiye ile stratejik iş birliğini geliştirmiştir. 1937'de İsmet İnönü'nün Yunanistan'ı ziyareti ve ardından Metaksas'ın Ankara'ya gelmesi, iki ülke arasındaki güveni pekiştirmiştir. 1938'de imzalanan askerî iş birliği anlaşması, Türkiye'nin Yunanistan'ın toprak bütünlüğünü desteklediğini göstermiştir. II. Dünya Savaşı'nda İtalyan saldırısına karşı kararlı bir direniş sergileyen Metaksas, Türkiye'nin desteğiyle Yunanistan'ın iki cepheli bir savaşla karşı karşıya kalmasını önlemiştir. Onun liderliği, Türk-Yunan ilişkilerinde düşmanlıktan iş birliğine geçişin en önemli örneklerinden biri olmuştur. Metaksas'ın askerî ve siyasi kariyeri, iki ülke arasındaki ilişkilerde kalıcı bir iz bırakmıştır.

Abstract

Ioannis Metaxas (1871-1941) was a significant figure in Greece's military and political history and played a critical role in the transformation of Turkish-Greek relations. In the early years of his career, he fought against the Ottomans with the vision of the "Megali Idea" (Greater Greece), but after Greece's defeat in the 1897 War, he adopted a pragmatic foreign policy, moving away from idealistic ambitions. Before the Balkan Wars, he conducted alliance negotiations with Bulgaria against the Turks and later fought against the Ottoman army. Before World War I, Metaxas advocated for a preemptive naval attack on the Ottoman Empire. However, once the war began, he defended a policy of neutrality and strongly opposed Venizelos' occupation of Anatolia, predicting that it would lead to a major disaster for Greece.Coming to power as Prime Minister in 1936, Metaxas established the authoritarian "4th of August Regime" and strengthened strategic cooperation with Turkey. During World War II, Metaxas displayed firm resistance against the Italian invasion and, with Turkey's support, prevented Greece from facing a two-front war. His leadership marked a significant transition from hostility to cooperation in Turkish-Greek relations. Metaxas' military and political career left a lasting impact on the relations between the two nations.

Anahtar Kelimeler İoannis Metaksas · Türk-Yunan İlişkileri · 4 Ağustos Rejimi · İki Savaş Arası Dönem · İkinci Yunan Cumhuriyeti

Keywords Ioannis Metaxas · Turkish-Greek Relations · 4th of August Regime · Interwar Period · Second Hellenic Republic

Atıf | Citation: Erdoğan, Mert Can, . "From Struggle to Cooperation: The Life Story of A Greek Leader in The Context of Turkish-Greek Relations – Ioannis Metaxas (1871-1941).". *Türkiyat Mecmuası–Journal of Turkology*, 35, 1 (2025): 84-112. https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.1668827

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

© 2025. Erdoğan, M. C.

Sorumlu Yazar | Corresponding author: Mert Can Erdoğan historianturk@gmail.com

Extended Summary

Metaxas's early career was shaped by the irredentist ideology of the "Megali Idea," which sought the expansion of Greece into territories historically associated with Hellenic civilization, including parts of Ottoman Turkey. However, his direct experience in the disastrous 1897 Greco-Turkish War and later military engagements made him increasingly skeptical of reckless expansionist policies. By the time of the Greco-Turkish War (1919–1922), Metaxas had already developed a cautious stance, foreseeing the strategic and military limitations of Greek ambitions in Anatolia. His opposition to Eleftherios Venizelos's aggressive interventionism was later vindicated by Greece's defeat and the subsequent Treaty of Lausanne (1923), which established the modern borders between Greece and Turkey.

Before assuming political leadership, Metaxas had a distinguished military career that significantly shaped his strategic outlook on Turkey. As a graduate of the Hellenic Army Academy and later trained in Germany, he developed a strong appreciation for disciplined military strategy and realism in foreign policy. During the Balkan Wars (1912–1913), Metaxas played a key role in the planning and execution of Greek military operations, which ultimately led to the expansion of Greek territory at the expense of the Ottoman Empire. However, despite these successes, he remained wary of overextending Greek ambitions, a view that put him at odds with the more expansionist Venizelist faction.

Metaxas's cautious approach was evident during the Greek occupation of Smyrna in 1919. He strongly opposed the campaign, warning that it would provoke a stronger Turkish nationalist resistance under Mustafa Kemal Atatürk. His predictions proved accurate when the Greek military suffered a decisive defeat in 1922, leading to the catastrophic population exchange between Greece and Turkey. These events cemented his belief in pragmatic realism over nationalist adventurism, reinforcing his later policies of maintaining stable relations with Turkey.

Following Greece's painful experience in Anatolia, a new era of Turkish-Greek relations began under Mustafa Kemal Atatürk's leadership. Metaxas, despite his authoritarian leanings, recognized the importance of maintaining a stable relationship with Turkey. The 1930s saw a significant improvement in diplomatic ties, culminating in the Greco-Turkish Friendship Agreement of 1930. While this agreement was initially negotiated under Venizelos, Metaxas continued this policy of rapprochement after assuming power in 1936. His regime maintained cordial relations with Turkey, viewing it as a key partner in the broader context of Balkan stability.

One of the most notable moments in Metaxas's engagement with Turkey was the reciprocal state visits between Turkish and Greek leaders in 1937. İsmet İnönü's visit to Athens, followed by Metaxas's visit to Ankara, reinforced bilateral trust and diplomatic goodwill. Atatürk's famous declaration that "the borders of the Balkan allied states are a single border" underscored the significance of Turkish-Greek cooperation in the region. These developments aligned with the broader framework of the Balkan Pact of 1934, in which Greece and Turkey, alongside Yugoslavia and Romania, sought to counter external threats, particularly from expansionist Italy and revisionist Bulgaria.

Metaxas's tenure was marked by increasing concerns over Italy's aggressive posture in the Mediterranean. When Mussolini's forces invaded Greece in October 1940, Turkey's response was critical in preventing Greece from facing a two-front war. Turkey, under President İsmet İnönü, issued warnings to Bulgaria, discouraging any opportunistic aggression against Greece. This diplomatic maneuver helped Greece concentrate its military efforts against Italy without the fear of a simultaneous Bulgarian incursion.

Furthermore, Turkish humanitarian assistance to Greece during the war demonstrated the practical benefits of improved bilateral relations. The Turkish Red Crescent provided essential medical supplies and food aid to the Greek population, showcasing a rare moment of solidarity between the two nations despite their historically fraught relationship. These actions were particularly significant given the broader context of World War II, where alliances and enmities were constantly shifting.

Metaxas's approach to Turkey highlights a pragmatic dimension of his leadership that contrasts with his otherwise authoritarian and nationalist domestic policies. His willingness to maintain a working relationship with Turkey, despite the deep-rooted historical animosities between the two nations, played a crucial role in fostering regional stability during a volatile period. While his authoritarian regime remains a subject of intense criticism, his foreign policy decisions regarding Turkey contributed to a foundation of cooperation that would influence Turkish-Greek relations in the decades to follow.

His legacy in Turkish-Greek relations serves as an example of how pragmatic diplomacy can sometimes override historical grievances, ensuring stability in a region historically plagued by conflict.

Giriş

Bu yazı, İoannis Metaksas'ın yaşam öyküsü üzerinden Türk-Yunan ilişkilerinin mücadeleden iş birliğine evrilen sürecini ele alacaktır. Metaksas'ın askerî ve siyasi kariyeri, iki ülke arasındaki çatışmanın değişen uluslararası koşullar kapsamında nasıl bir iş birliğine dönüştüğünü anlamak açısından önemlidir. Çalışmanın temel kaynakları başta Metaksas olmak üzere dönem tanıklarının günlük ve hatıraları ile yaptıkları konuşmalar ve verdikleri demeçler olacaktır. Bunun yanı sıra Metaksas'ın hayatına ve Türk-Yunan ilişkilerine ışık tutan araştırma eserlerinden de istifade edilecektir.

Metaksas üzerine İngilizce literatürde oldukça kapsamlı çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalar, Metaksas'ın yaşam öyküsünü, kurduğu 4 Ağustos Rejimi'nin ideolojik temellerini, kurumsal yapısını ve politikalarını detaylı bir şekilde incelemektedir. Özellikle onun otoriter yönetim anlayışı, faşizmle ilişkisi ve İkinci Dünya Savaşı'ndaki rolü üzerine önemli analizler yapılmıştır.[1] Türkçe literatürde ise Metaksas'a dair çalışmalar daha çok belirli dönemlere ve konulara odaklanmaktadır. Bunlar arasında Metaksas'ın Çanakkale ve Türk Kurtuluş Savaşı'na bakışı,[2] Venizelos'la yaşadığı siyasi çatışmalar[3] ve başbakanlığı döneminde Türkiye'ye yönelik dış politikası öne çıkmaktadır.[4]Bu çalışmalar alana değerli katkılar sunmakla birlikte, Metaksas'ın yaşamını ve etkilerini bütüncül bir perspektifle ele almayı amaçlamamışlardır. Oysa Metaksas, teğmenlik yıllarından kurmay subaylığına, siyasi muhalefet döneminden başbakanlığına uzanan süreçte Türk-Yunan ilişkilerinin hem tanığı hem de şekillendiricisi olmuş önemli bir isimdir. Daha da önemlisi, Metaksas'ın yaşamı boyunca Yunanistan'ın geçirdiği askerî, siyasi ve ekonomik dönüşümler, Osmanlı'nın çöküşünden Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna uzanan süreçte yaşananlarla dikkat çekici paralellikler göstermektedir. İki ülkenin ulus-devlet inşa süreçleri, iktisadi sorunları ve dış politika arayışları arasındaki bu benzerlikler, karşılaştırmalı bir analizi gerekli kılmaktadır. Bu çerçevede, Metaksas'ın yaşamına bütüncül bir yaklaşım getirmek yalnızca Yunan tarihini anlamak için değil, aynı zamanda Türkiye'nin komşularıyla olan ortak tarihsel dinamiklerini ve günümüz Türk-Yunan ilişkilerinin köklerini kavramak açısından da büyük önem taşımaktadır. Bu çalışma, söz konusu literatür boşluğunu doldurmayı hedeflemekte ve Metaksas'ın biyografisi üzerinden hem Yunanistan'ın modernleşme sürecine hem de Türk-Yunan ilişkilerinin evrimine yeni bir pencere açmayı amaçlamaktadır.

Çalışma, ortaya koyduğu amaca ulaşmak için öncelikle Metaksas'ın İthaka'da başlayan gençlik yıllarına, askerî eğitimine ve bu süreçte oluşan düşünce yapısına yoğunlaşacaktır. Ardından Balkan Savaşları'ndaki kurmay subaylığı ve I. Dünya Savaşı sırasındaki askerî-politik konumu detaylı şekilde irdelenecektir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yaşadığı sürgün hayatı ve askerlikten emekli oluşu ve siyasete girişi ele alınacaktır.

[1] Harry Cliadakis, "The Political and Diplomatic Background to the Metaxas Dictatorship, 1935-36." *Journal of Contemporary History* 14/ 1 (1979): 117-138.; Marina Petrakis, *The Metaxas Myth: Dictatorship and Propaganda in Greece* (Londra: Tauris Academic Studies, 2006) 4-12; Constantine Sarandis, "The Ideology and Character of the Metaxas Regime," *The Metaxas Dictatorship: Aspects of Greece, 1936-1940* içinde, ed. Robin Higham ve Thanos Veremis (Atina: The Hellenic Foundation for Defense and Foreign Policy, 1993); P.J. Vatikiotis, *Popular Autocracy in Greece 1936-41: A Political Biography of General Ioannis Metaxas* (New York: Routledge, 1998).

[2] Murat Köylü, "İnönü Muharebeleri'nden Sonra Anadolu'daki Yunan Harekâtı ve İoannis Metaksas'ın Öngörüleri" *Akademik İncelemeler Dergisi,* 10/ 2 (2015): 165-189; Ünsal Başak. "Yunanistan'ın Çanakkale Planı: Metaksas'ın Çanakkale'ye Amfibi Harekât Memorandumu", *110. Yılında Çanakkale Muharebesine Bakış* içinde, (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2024), 38-43.

[3] Özgür Rençberler, "Yunanistan2da 'Ulusal Ayrışma' Söylemlerinin Eleştirel Çözümlemesi: Venizelos ve Metaksas Hesaplaşması", Doktora Tezi (Edirne: Trakya Üniversitesi, 2021).

[4] Ramazan Baş ve Kadir Kasalak, "İtalyan Saldırısında Yunanistan'a Türkiye'nin Yardımları", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22 (2015): 123-136.

Ardından Türk Kurtuluş Savaşı dönemindeki muhalif tutumu, Venizelos'la yaşadığı siyasi çatışmalar ve iktidara giden yoldaki mücadelesi değerlendirilecektir. Daha sonra da 1936'da başbakan olmasıyla kurduğu 4 Ağustos Rejimi'nin otoriter yapısı, ideolojik temelleri ve iç politikadaki uygulamaları incelenecektir. Son olarak, İkinci Dünya Savaşı öncesinde Türkiye ile geliştirdiği stratejik iş birliği, İtalyan işgaline karşı yürüttüğü direniş kapsamlı şekilde açıklanacaktır.

1. Ailesi, Gençlik Yılları ve Askerî Eğitimi (1871-1896)

İoannis Metaksas, 15 Ağustos 1871 yılında İyon Denizi'nde yer alan İthaka Adası'nda doğdu. Burası Yunanistan'ın aksine hiçbir zaman Osmanlı egemenliğine girmemiş ve İtalyan hâkimiyetinde kalmış bir bölgeydi. Metaksas'ın ailesi, bölgenin eski ve saygın hanelerinden biriydi. Ailenin İstanbul'un fethi sonrasında bölgeye geldiği ve burada Venedik'in hizmetine girdiği düşünülmekteydi. Aile mensupları nesiller boyunca Venedik'e hizmet ettikten sonra 18. yüzyılda resmî olarak soyluluğa yükseltilmişlerdi. Metaksas, Bizans'a uzanan soyunun ve asaletinin bilincindeydi. Yunan tarihinde önemli rol oynamış ve nesiller boyunca Kefalonya ve İthaka adalarını yönetmiş atalarıyla gurur duymaktaydı. Aile geçmişi, Metaksas'ın dünyaya bakışını da etkilemekteydi. Kendini, Osmanlı idaresinde ticaretle zenginleşmiş Yunan şehirli-tüccar elitinden farklı görüyordu. Onların liberal ve bireyci fikirlerine katılmıyor, geleneklere, ahlaki üstünlüğe ve görev bilincine önem veriyordu.[5]

Metaksas'ın babası Panagis, soylu geçmişine rağmen arazilerini satmak ve geçimini kamu vazifeleriyle sağlamak zorunda kalmış orta seviyeli bir memurdu. Metaksas, babasının 1879'da memuriyetten azledilmesi sonrasında giderek yoksullaşan bir ailede büyümüş ve kendisini derslerine vermişti. Babasının yaşadığı sınıfsal gerileme, onu daha disiplinli ve planlı biri hâline getirmişti. Kitapları seven, çalışkan ve içe dönük bir çocuktu. Tek başına uzun yürüyüşler yapıyor ve düşüncelerine odaklanmayı seviyordu. Kaderci biri değildi. Yetenek, azim ve önseziye inanmaktaydı. Bu inançla kendini derslerine vererek özellikle matematik ve Yunanca alanında başarı gösterdi ve 1885 yılında Harp Akademisi'ne (Schole Evelpidhon) girmeyi başardı.[6] Askerî bir okula girmek ailesinin yaşadığı sınıfsal gerilemeyi tersine çevirmenin en güvenilir yoluydu. Burada başarı göstererek saygın bir konuma ulaşabilir ve istikrarlı bir gelir kaynağına sahip olabilirdi. O da 1890 yılında okulunu bitirerek teğmen rütbesiyle mezun oldu. Ardından 1892 yılında askerî mühendishaneye girdi. 1894'te istihkâm subayı olarak Mora kıyılarına inşa edilecek deniz tahkimatlarına nezaret etmekle görevlendirildi.[7]

2. Türk-Yunan Savaşı (1896-1897)

Metaksas Mora'da görev yaptığı sırada milliyetçi subayların Girit ve Makedonya meselesini tartıştıkları Millî Cemiyet'e (Etniki Eterya) katıldı. Millî Cemiyet, mensuplarına *Megali İdea* olarak adlandırılan Büyük Yunanistan fikrini aşılamakta ve bu uğurda Osmanlı'yla savaşmanın kutsal bir vazife olacağını savunmaktaydı. Buna göre Büyük Yunanistan Fikri tarihsel bir zorunluluktu ve Yunanistan bu kaçınılmaz kaderini gerçekleştirmek için Osmanlı Devleti'yle savaşmak zorundaydı. Bu sırada milliyetçi genç bir subay olan Metaksas, Millî Cemiyetin söylemlerinden etkilenmekte ve Yunanistan'ın Balkanlara hükmetmesi gerektiğine inanmaktaydı. Günlüğünde "Sırp ve Bulgar orduları daha güçlü olsalar bile sadece Yunanistan bölgeyi

[5]Victor Papacomsa, "Ioannis Metaxas and the Fourth of August Dictatorship in Greece", Fischer, *Balkan Strongmen: Dictators and Authoritarian Rulers of South Eastern Europe* içinde, ed. Bernd Jürgen, (West Lafayette: Purdue University Press, 2007), 165-199.

[6]Vatikiotis, *Popular Autocracy in Greece 1936-41*, 20.

[7]Vatikiotis, 22-26.

yönetebilecek bir kültüre sahiptir ve Tanrı bizimledir." demekte ve Ekümenik Patrikliğin Yunan ulusuna güç verdiğini savunmaktaydı.[8]

Millî Cemiyetin bu söylemleri 1897 yılında, Yunan ordusunu ve kamuoyunu, Osmanlı'ya karşı hazırlıksız bir savaşa sürükledi. Yaklaşık bir ay süren savaş sonucunda Yunan ordusu kesin bir yenilgiye uğradı ve Yunan hükümeti Osmanlı Devleti'ne savaş tazminatı ödemek zorunda kaldı. Bu savaş Metaksas'ın dünya görüşünü oldukça etkiledi. Hesapsız milliyetçiliğin ve maceracı politikaların Yunanistan'ı nasıl tehlikeye attığını ilk defa bu savaşta gördü. Ayrıca Avrupalı devletlerin sadece kendi çıkarlarına odaklanarak küçük ulusların kaderiyle oynadıklarını ve istikrarlı bir siyaset takip etmediklerini anladı. Günlüğüne yazdığı değerlendirmelerde, Yunan ordusunun Girit'e çıkmasına İngiltere'nin engel olduğunu ve büyük devletlerin kendi çıkarları için Yunanistan'ı feda etmeye hazır olduklarını ifade etti.[9]

Bu savaş sırasında Prens Konstantin'in karargâhında görev yapan Metaksas, burada ordunun zayıf ve eksik yanlarını gözlemledi. Subaylar arasındaki hizipleşmenin, emir-komuta zincirini bozduğunu, yeteneksiz generallerin etkili bir strateji geliştiremediğini ve teçhizat eksikliklerinin ikmal düzenini aksattığını tespit etti.[10]

Yenilgi sonrasında Yunan kamuoyunda bir günah keçisi aranmaya başlandı. Muhalif gazeteler cephede görev yapan prensi eleştiriyor ve yenilgiden onu sorumlu tutuyordu. Eleştirilere cevap vermek isteyen prens, karargâhından savaşa dair kapsamlı bir ordu raporu istedi. Metaksas o zamana kadar yaptığı gözlemleri geliştirerek bu rapora büyük katkı sağladı ve Prens Konstantin'in güvenini kazandı. Rapor gazetelerde yayımlanınca kamuoyunda yankı uyandırdı ve hanedan karşıtı eleştirilerin yatıştırılmasına yardımcı oldu.[11] Ertesi sene Girit'in özerklik kazanması ve adanın yönetiminin Konstantin'in kardeşi George'a verilmesi, Prens Konstantin'in itibarını artırarak onu Yunan siyasetinde daha güçlü bir konuma getirdi. Prens ülke içinde artan gücünü, güvenini kazanan subayları himaye etmek için kullandı.[12]

1898 yılında Prens Konstantin, Metaksas dâhil üç karargâh subayını, eğitimlerini geliştirmeleri için Almanya'ya göndermeye karar verdi ve onlardan Almanca öğrenmelerini istedi. Prens Konstantin, dönemin Alman İmparatoru II. Wilhelm'in kardeşiyle evliydi. Bu yakınlığını ve Yunan hükümetindeki nüfuzunu kullanarak, Metaksas'ın Berlin Askerî Akademisine (*Berlin Kriegsacademie*) gönderilmesini sağladı. Böylece Prens Konstantin ile Metaksas arasında uzun yıllar sürecek bir himaye ilişkisi kurulmuş oldu.[13]

3. Avrupa Tecrübesi (1898-1903)

Metaksas, Berlin Askerî Akademisi'nde Alman askerî disiplinini ve eğitim sistemini yakından tanıma fırsatı buldu. Almanya'nın düzenli, otoriter ve rasyonel yapısından etkilenen Metaksas, burada geçirdiği dört yıl boyunca askerî strateji, tahkimat mühendisliği ve savaş tarihi dersleri aldı. Derslerde gösterdiği başarıyla hocalarının ilgisini çekti. Hatta öğretmenlerinden birisi kısa boyuna gönderme yaparak ona "Küçük Moltke" demekteydi.[14] Ancak okuldaki başarısına rağmen çocukluk ve gençlik yıllarını küçük kasabalarda geçirdikten sonra Berlin gibi kalabalık bir dünya şehrine alışması kolay olmadı. Gurbet hayatının getirdiği yalnızlık,

[8] Ioannis Metaksas, *Diary*, erişim 20 Şubat 2025/ https://ioannismetaxas.gr/Diary.html, 1. cilt: 128.

[9] Metaksas, *Diary*, 1: 140-143.

[10] Metaksas, 166.

[11] Metaksas,184,373,380.

[12] Donald Cameron Watt, *How War Came: The Immediate Origins of the Second World War, 1938-1939* (Londra: Pimlico, 1989), 209.

[13] Vatikiotis, *Popular Autocracy in Greece 1936-41*, 36-38.

[14] Papacomsa, "Ioannis Metaxas", 166.

disiplin ve görev bilincini güçlendirse de doğuştan gelen güvensizliğini ve içe dönüklüğünü artırdı. 1899 yılında günlüğüne yazdıkları bunu açıkça göstermekteydi:

> Mahrumiyet içinde geçen gençliğimin en büyük eksikliği aşktır. Yoksulluğum ve talihsizliklerim yüzünden fakir, sade ve utangaçtım. Çekici bir görünüme sahip olmadığım için kadınlardan hep uzak durdum. Bu nedenle, Almanya'daki hayallerimden biri, hiçbir talepte bulunmayan masum bir genç kızla ilişki kurmaktı. Ancak böyle bir ilişki beni derslerimden ve görevimden uzaklaştıracak, para harcamama neden olacaktı. Oysa bu para, ülkemin bir subay olarak eğitilmem için gönderdiği paraydı. Her şeyden önemlisi, Tanrı huzurunda hayatımı görevime adamaya yemin etmiştim. Bu görev, kralım ve ülkem için durmaksızın ve özveriyle çalışmaktı.[15]

Almanya'da geçirdiği yıllar Metaksas'ın Monarşiye duyduğu bağlılığı pekiştirdi. Günlüklerinde, güçlü bir devletin ancak sıkı bir hiyerarşi ve disiplinle ayakta kalabileceğini vurguluyordu. Halkın iradesine dayalı yönetimlerin zayıflık yarattığını ve toplumu böldüğünü düşünüyordu. Ona göre küçük ve kırılgan uluslar, ancak güçlü bir liderlik altında birleşebilir ve dış tehditlere karşı koyabilirdi. Yunanistan'da yaşanan siyasi tartışmalara da bu gözle bakıyordu. 1900 yılında Prens Konstantin, ordunun parlamentoya değil krala bağlanması gerektiğini savunduğunda bunu hararetle destekledi. Günlüğüne yazdığı notlarda meseleyi şöyle ele almaktaydı: "Eğer Ordunun idaresinde Parlamentonun yerini Monarşi alırsa, ulusun monarşiye yönelmesini hiçbir şey durduramaz. Yunanistan'da Monarşizm ile Parlamentarizm arasındaki mücadele başlayacaktır. Parlamentoda monarşist bir parti olmasa da ulusun çoğunluğu ölçüsüz parlamentarizmden mustariptir ve bu kesim Monarşiden yana olacaktır."[16]

Metaksas, bu siyasi tartışmalara bakarken soyunu ve asaletini içselleştirmekte ve kendisini yalnızca bir asker olarak değil, devletin ve toplumun istikrarını sağlamakla yükümlü bir zümrenin parçası olarak görmekteydi. Ona göre ülkenin kaderini belirleyecek olanlar, geçmişi güçlü olan soylu ve köklü ailelerdi; halkın iradesine dayalı yönetimler ise düzensizlik ve zayıflık yaratıyordu. Buna karşılık kraliyet ailesini yalnızca bir yönetici hanedan olarak değil, ulusun sürekliliğinin ve düzeninin teminatı olarak görüyordu. Günlüğünde bu fikirlerini şöyle aktarmaktaydı:

> Son dört yılda bende bir dönüşüm yaşandı. Savaş bana gerçekleri gösterdi. Bir asker olarak ve özellikle bir soylu ve bir Metaksas olarak neye borçlu olduğumu fark ettim: Ben, modern Yunan ulus devleti doğmadan çok önce kral ve devlet için savaşan aristokrasiye aitim. Bu Yunanistan, onun mücadeleleri ve fedakarlıkları sayesinde doğdu. Dolayısıyla benim için vatan, 1821'in Yunanistan'ı değildir. Çünkü bir Metaksas olarak ben, bu nesilden önce var olan ve daha büyük bir vatana ait olan bir tür ve nesle aitim. Bu vatanı şimdi yalnızca kral temsil edebilir, çünkü şu an sahip olduğumuz monarşiyi o doğurdu. Monarşi, Yunanistan'da bir antlaşma sonrasında doğmadı; o, ulusun en derin, en içten arzusuydu. Ulus, esaret altında olduğu dönemde, 1453'te kesintiye uğrayan monarşinin yeniden hayat bulacağı anı hep bekledi... Yunanistan'daki monarşi, atalarımın hizmet ettiği monarşinin bir devamıdır. Bu nedenle ona hizmet etmek de benim görevimdir.[17]

Bu düşünceler, onun monarşiye duyduğu sarsılmaz sadakatinin de temelini oluşturuyordu. Kendisini yalnızca bir asker olarak değil, monarşinin sadık bir hizmetkârı olarak konumlandırdı. Ona göre kralın otoritesi, halkın değişken iradesinden üstün olmalıydı ve ulusun gerçek refahı, ancak monarşinin güçlü bir liderlik sergilemesiyle mümkün olabilirdi. Bu görüşlerini günlüğüne şu sözlerle aktarmaktaydı:

[15] Metaksas, *Diary*, 1: 489.

[16] Metaksas, *Diary*, 1: 527.

[17] Metaksas, 528.

> Yolumu çoktan belirledim: Ben bir asker ve soyluyum, kılıcımı kralın hizmetine sunarım; hayatımı ve ruhumu ona adarım. Kralın iyi ya da kötü, zararlı ya da faydalı olması benim için önemsizdir, çünkü onun eylemlerinin ulus için iyi mi kötü mü olduğunu sorgulamam. Onu körü körüne takip ederim; onun iradesi benim için kanundur... Krala ve Veliaht Prens'e karşı görevimi yerine getirmekten başka hiçbir hırsım yoktur. Kralı, ulusun temsilcisi, ulusun geçmişi, bugünü ve geleceği olarak görüyorum. Ona karşı herhangi bir yerden gelen tüm muhalefeti reddediyor ve iğrenç buluyorum.[18]

Metaksas'ın Berlin'de geçirdiği yıllar, onun yalnızca bir asker olarak değil, aynı zamanda bir devlet adamı olarak şekillenmesine katkı sağladı. Almanya'da bulunduğu sırada, Avrupa'nın entelektüel ve sanatsal birikimini yakından tanıma fırsatı buldu. Özellikle Alman kültürüne duyduğu ilgi, onun sanat, edebiyat ve felsefeye yönelik düşüncelerini besledi. Wagner operalarına hayranlık duyan Metaksas, bu eserlerde disiplin, kader ve kahramanlık gibi kavramları keşfetti ve Alman romantizminin ulusal kimlik üzerindeki etkisini gözlemledi. Alman edebiyatı ve felsefesiyle de ilgilenen Metaksas, Houston Stewart Chamberlain'in yazılarını okuyarak birey ve liderlik üzerine derin düşüncelere daldı. Eğitimini tamamladıktan sonra ülkesine dönüş yolunda Avrupa'nın önemli merkezlerini görme fırsatı buldu. Viyana'da sanat müzelerini ve opera salonlarını ziyaret etti, Paris'te Louvre ve diğer büyük sanat koleksiyonlarını inceledi. Avrupa'nın bu kozmopolit atmosferi içinde, Batı uygarlığının gücünün disiplin, bilim ve kültürel mirasın birleşiminde yattığını gözlemledi. Otuz beş yaşında ülkesine dönerken iyi eğitimli bir istihkâm subayından fazlasıydı. Avrupa kültürünü gözlemlemiş, Alman geleneğini benimsemiş kendinden emin bir monarşisti.[19] Bu düşüncelerini günlüğüne şöyle aktarmaktaydı:

> Almanya'ya gittiğim o yağmurlu sonbaharda yoksul, önemsiz, tecrübesiz ve perişan bir hâlde ayrılmıştım. Dört yıl geçti. Şimdi, aynı arkadaşlarla birlikte, bahar mevsiminde dönüyorum ama artık aynı değilim, ne kadar değiştim! Eğitim, bilgi, dünya ve hayat tecrübesi, zevk, kendine güven, güçlenmiş bir karakter...bir kadere bağlanma ihtiyacımın yerini çelik gibi bir irade ve dünyada güç kazanma kararlılığım aldı.[20]

4. Makedonya Sorunu (1903-1912)

Metaksas, 1903 yılında Almanya'daki eğitimini tamamlayarak Yunanistan'a döndü. Ülkesine döndükten kısa bir süre sonra ömrünün geri kalanını birlikte geçireceği ve iki kız çocuğu sahibi olacağı Lela Hatzioannu'yla evlendi. Almanya'daki başarılı eğitimin ardından yüzbaşı rütbesiyle Genelkurmay Karargâhı'nda çalışmaya başladı. Göreve başladıktan sonra kendisini 1897 Savaşı'nın yarattığı derin siyasi ve askerî tartışmaların içinde buldu. Savaşın üzerinden yıllar geçmesine rağmen, Yunan ordusunun yenilgisi hâlâ ülke gündemini meşgul ediyordu. Askerî başarısızlığın sorumluluğu konusunda monarşi yanlıları ve reformist subaylar arasında keskin bir ayrım oluşmuştu. Prens Konstantin, ordudaki denetimini güçlendirmek ve giderek artan reform taleplerini kendi kontrolü altında yönlendirebilmek amacıyla Genelkurmay Başkanlığı'nı yeniden yapılandırdı ve bu süreçte güvendiği subaylardan biri olan Metaksas'ı kilit bir konuma yerleştirdi. Metaksas, bu yeni görevinde ordu içindeki hizipleşmeleri izleme fırsatı buldu.[21]

1903 yılında Makedonya sorununun alevlenmesi, ülkedeki hizipleşmeyi daha da sertleştirdi. Bulgar çetelerinin Osmanlı yönetimine karşı Makedonya'da başlattığı ayaklanma, yalnızca Osmanlı'yı değil, bölge üzerinde hak iddia eden Yunanistan'ı da endişelendirdi. Bulgar komitacıları Makedonya'da Rum köylerine ve kiliselerine yönelik saldırılara başladılar. Bu durum, Yunan milliyetçileri arasında büyük bir tepki

[18] Metaksas, 527.

[19] Vatikiotis, *Popular Autocracy in Greece 1936-41*, 39-48.

[20] Metaksas, *Diary*, 1: 648.

[21] Vatikiotis, *Popular Autocracy in Greece 1936-41*, 51.

yarattı. Genç subaylar, hükümetin Makedonya'daki gelişmelere karşı etkisiz kaldığını düşünüyordu. Ancak, ordudaki hizipleşme yüzünden Makedonya sorununa yönelik etkili bir siyaset oluşturulamıyordu. Metaksas bu dönemde Prensin karargâhındaki en yetkin ve saygın subaylardan biriydi. Ona göre ordunun ıslah edilmesi gerekiyordu. Ancak bunun radikal subayların baskısıyla değil, hanedanın güçlü liderliğinde yapılması lazımdı. Bunun için parlamentoya karşı sorumlu bakanlıklar yerine Prensin yönetimindeki Genelkurmay Başkanlığı orduya hâkim olmalıydı.[22]

Bu fikir ayrılıklarının derinleştiği süreçte, Jön Türk Devrimi'nden etkilenen reformist Yunan subayları, 1908 yılının Ekim ayında Askerî İttifak adında gizli bir cemiyet kurarak Harp Akademisi'nde örgütlenmeye başladılar. Örgüt, kısa sürede binden fazla genç subayı bünyesine katmayı başardı ve orduda etkili bir güç hâline geldi. Buna karşılık hükümet, Prens Konstantin'i ordunun genel müfettişi olarak tayin etti ve 12 Ağustos 1909'da Askerî İttifak'a mensup subayları tutuklamaya başladı. Tutuklamalar karşısında, Askerî İttifak'a bağlı subaylar 14 Ağustos'ta ayaklanarak hükümete muhtıra verdiler. Metaksas başta olmak üzere monarşist subayların ve hanedan mensuplarının Genelkurmaydan uzaklaştırılmasını istediler. Hükümet, darbeci subayları yatıştırmak için görüşmelere başlayınca ülke genelinde gösteriler patlak verdi. Mevcut siyasi düzenden rahatsız olan farklı çevreler kendi taleplerini gündeme getirmeye başladılar. Bu belirsizlik ortamında, Giritli siyasetçi Venizelos, mevcut siyasi tıkanıklığı aşabilecek bir lider olarak öne çıktı. Büyük Yunanistan hayalini gerçeğe dönüştürebilecek yeni bir siyasi düzen kurma vaadiyle iktidara yükseldi.[23]

Venizelos'un 6 Ekim 1910'da başbakan olması, Metaksas'ın kariyerinde yeni bir sayfa açtı. Yeni başbakan, Metaksas'la birlikte çalışmak istiyordu. Çünkü Metaksas, Avrupa'da eğitim görmüş başarılı bir kurmay olarak reformcu subayların talep ettikleri yenileşmeyi sağlayabilirdi. Ancak bunları yaparken hanedanla yakın ilişkilerini kullanarak monarşistlerin endişelerini de dindirebilirdi. Yani Metaksas'ın yurt dışı kariyeri, ılımlı reformistlere; hanedanla ilişkisi de monarşistlere hitap etmekteydi.[24] Ancak Metaksas, Venizelos'un teklifini kabul etmesine rağmen ona güvenmiyordu. Venizelos'un darbeci subayların adamı olduğuna inanıyor ve onların talimatlarıyla hareket ettiğini düşünüyordu. Bu kapsamda Venizelos'un 1911 yılında Fransa'dan askerî ıslahat heyeti çağırmasına karşı çıktı. Bunun monarşistlere yönelik bir tasfiye girişimi olduğuna inandı. Fransızların Alman İmparatoruyla akraba olan Yunan hanedanına güvenmeyeceğini ve kendisi gibi Almanya'da eğitim görmüş subayları tasfiye edeceklerini düşünüyordu. Ancak görüş ayrılıklarına rağmen Metaksas, Venizelos'un yanında çalışmayı sürdürdü. Bu deneyim ona siyaset ve diplomasinin inceliklerini öğretti. Venizelos'un askerî danışmanı olarak reformistlerle, monarşistler, Fransızlarla Almanlar arasındaki denge ve nüfuz mücadelelerine yakından tanıklık etti.[25]

5. Balkan Savaşları (1912-1913)

1912 yılına gelindiğinde Metaksas'ın Venizelos hakkındaki görüşleri değişmeye başladı. Günlüğüne yazdığı notta "Venizelos büyük bir adam. Geçmişine sünger çektiğine ve darbeci subaylarla bağlarını kopardığına inanıyorum. Eskiden bir radikaldi ancak devlet tecrübesi onu muhafazakârlaştırdı. Artık hanedana karşı samimi duygular beslediğini ve kralla birlikte hareket ettiğini düşünüyorum." demekteydi.[26] Venizelos da Nisan ayında Metaksas'a olan güvenini gösterdi ve onu Sofya'ya Bulgaristan'la yürütülen ittifak müzakerelerine gönderdi. Bu müzakerelerin başarıya ulaşması durumunda Yunan ve Bulgar orduları Osmanlı Devleti'ne

[22] Papacomsa, "Ioannis Metaxas", 167.

[23] Mark Mazower, "The Messiah and the Bourgeoisie: Venizelos and Politics in Greece, 1909-1912", *The Historical Journal*, 35/ 4 (1992): 885-904.

[24] Papacomsa, "Ioannis Metaxas", 168.

[25] Vatikiotis, *Popular Autocracy in Greece 1936-41*, 56-60.

[26] Metaksas, *Diary*, 2: 97.

karşı birlikte hareket edeceklerdi. Metaksas kendisine böyle önemli bir görevin verilmesinden oldukça etkilendi. Sofya'dan karısına yazdığı mektupta "Venizelos bana hem başbakanlık müsteşarının hem de kurmay başkanının sorumluluğunu emanet etti" demekteydi.[27]

24 Eylül ile 5 Ekim tarihleri arasında gerçekleşen müzakereler sonucunda Metaksas ve Bulgar muhatapları, ittifak metni üzerinde anlaştılar ve 17 Ekim'de Osmanlı Devleti'ne savaş açtılar. Metaksas antlaşma metnini imzalar imzalamaz, Prens Konstantin'in karargâhına döndü ve savaşa katıldı.[28] Prensin ordusu, Osmanlı kuvvetlerini arka arkaya yenilgiye uğratarak Bulgarlardan önce Selanik'e ulaştı ve 27 Ekim'de şehri teslim aldı. Bu zafer, Prens Konstantin'i ve kurmaylarını ulusal kahramanlara dönüştürdü. Çünkü Selanik'in ele geçirilmesiyle beraber Yunanistan sadece savaşı kazanmakla kalmadı Bulgarlara karşı da üstünlük sağladı. Bu durum Bulgaristan'da büyük rahatsızlık yarattı. Osmanlı topraklarının paylaşımı için Londra'da büyük güçlerin himayesinde bir konferans toplanmasına karar verildi.[29] Metaksas aralık ayında bu konferansa katılarak Avrupa diplomasisinin işleyişine tanıklık ettiği gibi Londra'yı ve İngiliz kültürünü tanıma fırsatı buldu. Karısına yazdığı mektupta "İngilizler sakin ve ağırbaşlı insanlar, geveze değiller ve her zaman nazikler" diyerek İngiliz kültürüne duyduğu saygıyı dile getirmekteydi.[30]

Metaksas, Londra'dayken Yunanistan'da taht değişimi yaşandı. Selanik'i ziyaret eden Yunan Kralı I. George, 18 Mart 1913'te beklenmedik bir saldırıya uğradı ve kalbine isabet eden bir kurşunla öldürüldü. Veliaht-prens Konstantin 21 Mart'ta tahtta geçerek Yunan kralı oldu. Bu sırada Londra'da Yunan-Bulgar ilişkileri gerilmişti. Osmanlı topraklarının paylaşımından memnun olmayan Bulgar heyeti hem Sırplardan hem de Yunanlardan toprak talep etmekteydiler.[31] Bulgarların bu tehdidine karşı Metaksas nisan ayı boyunca çok önemli bir görev üstlendi ve Sırbistan ile askerî ittifak müzakerelerini yürüttü. 1 Mayıs 1913'te, olası bir savaşta gerçekleştirilecek askerî iş birliğinin çerçevesi üzerinde Sırp muhataplarıyla anlaşmaya vardı. Haziran ayında beklenen savaş başladı ve Metaksas yeniden Kral Konstantin'in karargâhına dönerek orduya katıldı.[32] Bu savaşta Yunan ordusu, Bulgarları yenerek, Serez, Drama ve Kavala'yı ele geçirdi. Böylece Selanik ve kuzey Ege'deki Yunan hâkimiyeti kesinleşti.[33]

Balkan Savaşları sonucunda Yunanistan, Kuzey Ege Adaları, Epir ve Makedonya'yı hâkimiyeti altına alıp, topraklarını iki kat genişletti. Bu kazanımlarla ülke nüfusu 3 milyondan 5 milyona çıktı.[34] Metaksas da aynı süreçte iki kez terfi alarak yüzbaşılıktan yarbaylığa yükseldi. Savaş boyunca müzakere masasından cepheye gidip gelerek kurmay zekâsını ve siyasi becerisini ortaya koyan Metaksas, imzaladığı ittifak antlaşmaları ve katıldığı muharebelerle ülkesinin elde ettiği kazanımlarda önemli bir pay sahibiydi.

6. Türk-Yunan Gerilimi (1913-1914)

Balkan Savaşları'nın ardından Metaksas, Yunanistan'ın yeni bir askerî stratejiye ihtiyacı olduğunu düşünmekteydi. Ona göre Türkler yenilmiş olmalarına rağmen eskisinden daha büyük bir tehditti. Çünkü o zamana kadar Balkan Devletleri arasında denge siyaseti izleyen Türkler, bundan sonra Ege Denizi'ne odaklanacaklar ve Yunan donanmasına karşı bir silahlanma yarışına gireceklerdi. Bu silahlanma yarışında denizlerde

[27] Vatikiotis, *Popular Autocracy in Greece 1936-41*, 62-63.

[28] Vatikiotis, 65.

[29] Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi, 20. Yüzyıl* (İstanbul: Küre Yayınları, 2017), 2: 104.

[30] Vatikiotis, *Popular Autocracy in Greece 1936-41*, 66.

[31] Metaksas, *Diary*, 2: 182.

[32] Hellenic Army General Staff Army History Directorate, *A Concise History of the Hellenic Army General Staff 1901-2001* (Atina: Hellenic Army History Directorate, 2001), 140.

[33] Jelavich, *Balkan Tarihi*, 2: 105.

[34] Vatikiotis, *Popular Autocracy in Greece 1936-41*, 53.

üstünlüğü elde ettiklerinde Ege adalarını Türklere karşı savunmak mümkün olmayacaktı. Üstelik bu olası mücadelede Bulgarlar da Türklerin yanında yer alacak ve Yunan ordusunun Trakya'ya yönelmesine engel olacaklardı. Midilli, Sakız ve Sisam adalarını ele geçiren Türkler buralara dayanarak Yunanistan'ı denizden ablukaya alacak ve kendi barış koşullarını dayatabileceklerdi. Metaksas'a göre bu stratejik çıkmazı aşmak için Türklere denizden önleyici bir saldırı yapmak gerekiyordu. Bir baskınla Türk donanması tamamen yok edilmeli ve Türkleri denizlerde silahsızlandıracak bir antlaşma dikte edilmeliydi. Venizelos, Metaksas'ın bu planına karşı değildi. Ancak o Türklere karşı İngiltere ile birlikte hareket etmek istiyordu. Metaksas ise İngiltere'nin müdâhil olması durumunda Türk-Yunan mücadelesinin büyük güçler arasında bir jeopolitik rekabete dönüşeceğini ve bu koşullarda Osmanlı donanmasını gafil avlamanın mümkün olmayacağını savunuyordu. Metaksas'a göre Çanakkale boğazı bir defa tahkim edilir ve savaşa hazırlanırsa İngiliz donanması bile orayı geçemez ve Türk donanması imha edilemezdi. Dolayısıyla saldırı tam bir gizlilik içinde, savaş ilan edilmeden yapılmalı ve yirmi dört saat içinde tamamlanmalıydı.[35]

7. Birinci Dünya Savaşı'nın Çıkışı (1914)

Metaksas, Türklere karşı önleyici bir saldırının gerekliliği konusunda Venizelos'u ve kralı ikna etmeye çalışırken Temmuz 1914'te Birinci Dünya Savaşı başladı. Osmanlı Devleti, savaş başlar başlamaz tarafsızlık ilan etse de Alman yanlısı bir siyaset benimsedi. Buna karşılık İtilaf Devletleri, Osmanlıların savaşa girmesini engellemek için Türk-Yunan gerilimini azaltmak ve Türkleri yatıştırmak istediler. Uluslararası dengelerin Türklerin lehine geliştiğini düşünen Venizelos, Osmanlı Devleti ile sorunlarını çözmek için Eylül ayında Brüksel'e gitti ve burada Sadrazam Sait Halim Paşa ile görüşerek Ege adalarının egemenliğini paylaşmaya yönelik müzakereler yürüttü.[36] Bu süreçte Yunanistan'ın büyük savaşta nasıl bir siyaset izleyeceği hâlâ belli değildi. Eylül ayı başında Fransız orduları Alman ilerleyişini durdurunca Venizelos savaşın uzayacağını anladı ve Yunanistan'ın İngiltere'yle beraber hareket etmesi gerektiğine karar verdi. Ancak İtilaf Devletleri, Yunanistan'ın aralarına katılmasını istemiyor, bunun Bulgaristan ve Osmanlı Devleti'ni kışkırtacağını düşünüyorlardı.[37] Venizelos'un İtilaf Devletlerine katılma isteği, ülke içerisinde de itirazlara sebep oldu. Metaksas, Venizelos'la yaptığı görüşmede Alman ordularının kara muharebelerini kazanacağını ancak denizlerde İngiliz donanmasının galip geleceğini ifade etti. Bu yüzden Yunanistan'ın tarafsız kalması ve iki tarafla da iyi geçinmesi gerektiğini savundu. Aksi hâlde Yunanistan karada ve denizde kendisinden üstün güçlerle çarpışmak zorunda kalacak ve tehlikeli bir maceraya savrulacaktı.[38] Metaksas'ın tarafsızlık siyaseti ülke içerisinde güçlü bir desteğe sahipti. Kral Konstantin, Alman kültürüne ve devlet modeline yakınlık hissediyor ve kayınbiraderi Wilhelm'e karşı savaşmak istemiyordu. Başbakan'a bilgi bile vermeden Dış İşleri Bakanı'na, Yunanistan'ın savaşta tarafsız kalmaya devam edeceğini bildiren bir telgrafı Almanya'ya göndermesini emretti. Bu durum, hükümetin Yunan-Sırp ittifak antlaşmasına ilişkin yorumuyla çelişmekteydi. Venizelos, kralın bu tutumu karşısında 7 Eylül'de istifasını sundu. Kral Konstantin, bu istifayı kabul etmese de Kral ile Başbakan arasında büyük bir fikir ayrılığı oluştu.[39]

[35] Başak, "Yunanistan'ın Çanakkale Planı", 38-43.

[36] Mustafa Aksakal, *The Ottoman Road to Great War* (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), 95.

[37] George Kaloudis, "Greece and The Road To World War I: To What End?", *International Journal on World Peace,* 31/4 (2014): 13.

[38] Metaksas, *Diary*, 2: 340-341.

[39] Vatikiotis, *Popular Autocracy in Greece 1936-41,* 88.

8. Çanakkale Savaşları (1915)

Yunanistan'daki siyasi tartışmalar, Osmanlı Devleti'nin 29 Ekim'de Almanya'nın yanında savaşa katılmasıyla yeni bir boyut kazandı. Venizelos bu durumu tarihî bir fırsat olarak değerlendirdi ve İtilaf Devletleri ile Batı Anadolu'nun paylaşımına yönelik pazarlıklar yapmaya başladı. Ancak İngiltere ve Fransa, Yunanistan'dan önce Bulgaristan'ı kendi yanlarına çekmeyi amaçlıyorlardı. Bu sebeple Yunanistan'dan İkinci Balkan Savaşı'nda elde ettiği Doğu Makedonya'yı Bulgaristan'a vermesini istiyor, karşılığında ise Aydın'dan Edremit Körfezi'ne kadar uzanan Osmanlı topraklarını vadediyorlardı.[40] Venizelos bu teklifi 15 Ocak 1915'te Metaksas'la yaptığı toplantıda gündeme getirdi. Ancak Metaksas, Serez ve Drama'nın muğlak bir vaat karşılığında Bulgarlara bırakılmasına şiddetle karşı çıktı. Üstelik Yunanistan'ın Anadolu içlerinde uzun soluklu bir savaş yürütmesinin mümkün olmadığını savundu. Bu itirazlarını üç gün sonra kaleme aldığı raporda kapsamlı şekilde açıkladı. Bulgaristan'a toprak vermenin sakıncalarını bilen Venizelos, Metaksas'ın itirazlarını dikkate aldı.[41] Ancak şubat ayında İngiliz ve Fransız donanmaları Çanakkale önlerine gelince Venizelos, Yunanistan'ın bu savaşa katılması gerektiğini savundu. Beklenmedik bir şekilde Kral da bu teklife destek verince Metaksas tüm nüfuzunu kullanarak Başbakanı bu plandan vazgeçirmeye çalıştı.[42] 17 Şubat'ta Yunanistan'ın Çanakkale Seferi'ne katılımına ilişkin raporunu Başbakan'a sunarak, bu seferin neden başarısızlıkla sonuçlanacağını detaylarıyla açıkladı. Metaksas'a göre Türkler tahkimatını tamamlamış ve harekâtın baskın vasfı kaybolmuştu. Bu noktadan sonra Çanakkale'yi geçmek mümkün değildi. Boğazı denizden geçmek için öncelikle karadan bir çıkartma yapılarak Türk tabyalarının susturulması gerekiyordu. Ancak karadan başarılı bir çıkartma yapılsa bile Türkler kendi savunmalarını sürekli takviye edecekler ve savaş çıkmaza girecekti. Eğer Yunan ordusu bu sefere katılırsa Yunan toprakları savunmasız kalacak ve Bulgar saldırısına açık hâle gelecekti. Toplantının sonunda Metaksas başbakanı son kez uyardı. Askerî konularda onu yönlendirmekle görevli olduğunu ve eğer başbakan kendisine askerî bir konuda güvenmiyorsa istifasını sunacağını söyledi.[43] Metaksas'ın kararlılığı karşısında Venizelos Yunanistan'ın Çanakkale seferlerine sınırlı bir katkı sunmasını teklif etti. Ancak Kral Metaksas'ın fikrine güvenerek görüşünü değiştirdi ve Çanakkale seferine verdiği desteği çekti. Bunun üzerine Başbakan Venizelos 6 Mart'ta istifasını sundu ve siyasetten çekildiğini açıkladı.[44]

9. Makedonya Cephesi (1915-1916)

Venizelos'un hükümetten çekilmesi ve İtilaf Devletleri'nin Çanakkale Savaşlarını kaybetmesi Yunanistan'da savaşa girme tartışmalarını bir süreliğine dindirse de bu durum uzun sürmedi. Haziran ayında seçimleri kazanan Venizelos 10 Ağustos'ta başbakanlığa geri döndü ve bir ay sonra da Alman yanlısı Bulgaristan seferberlik ilan etti. Bu durum Yunanistan'daki savaş tartışmalarını yeniden alevlendirdi. Venizelos, derhal Yunanistan'ın da seferberlik ilan etmesini ve Bulgaristan'a caydırıcı bir nota göndermesini istedi. Kral Konstantin ise orduyu harekete geçirme talebini kabul etmekle birlikte, Bulgaristan'a yönelik bir nota yayımlamayı reddetti. Ona göre Yunanistan'ın Sırbistan'a yönelik yükümlülükleri büyük güçlerin dâhil olduğu bir çatışmayı kapsamıyordu.[45] Başbakan ile Kral arasında yine bir fikir ayrılığı oluşmuştu. Bu durumda ordunun hükümete mi yoksa Krala mı sadık kalacağı büyük önem arz etmekteydi. Metaksas, Genelkurmay'ın monarşist

[40] Eleftherios Venizelos, *Greece before the Peace Congress of 1919: A Memorandum* (New York: Oxford University Press, 1919), 15-17.

[41] Vatikiotis, *Popular Autocracy in Greece 1936-41*, 78.

[42] Kaloudis, "Greece and The Road To World War I," 22.

[43] Metaksas, *Diary*, 2: 407.

[44] Andre Gerolymatos, "Lloyd George and Eleftherios Venizelos 1912-1917", *Journal of the Hellenic Diaspora,* 15/4 (1998): 44-45.

[45] Kaloudis, "Greece and The Road To World War I", 26.

subayların kontrolünde kalmasını sağlayarak Kral Konstantin'in tarafsızlık siyasetine katkı sundu.[46]

Ancak Venizelos, seçimleri kazanarak Yunan halkının güven oyunu aldığına inanıyordu. Bu yüzden istifa etmek yerine İtilaf Devletleri ile görüştü ve Bulgaristan tehlikesine karşı 150 bin kişilik bir kuvvet talep etti. Bu talebi kabul eden İngiltere ve Fransa, Eylül ayı sonunda Selanik'e asker çıkarmaya başladılar. 5 Ekim'de Venizelos Krala haber vermeden Parlamentoyu harekete geçirdi ve Sırbistan'a saldırmaları durumunda Bulgarlara savaş açılması için karar çıkardı. Bu durum Kral ile Başbakan arasındaki tüm bağları kopardı. Dış işlerinden kimin sorumlu olacağı artık bir ihtilaf konusuydu.[47]

6 Ekim'de Kral, Başbakan Venizelos'tan istifasını istedi. Ancak İngiliz ve Fransız kuvvetleri artık Yunan topraklarına ayak basmıştı. Yunanistan, hükümetin İtilaf Devletlerine verdiği taahhütler ile Kral'ın İttifak devletlerine verdiği güvenceler arasında kaldı. Bu belirsizlik ortamında Metaksas, Kral Konstantin'in tarafsızlık politikasını desteklemeye devam etti ve ordunun Venizelos'a karşı bir denge unsuru olarak kalmasını sağladı. Metaksas tıpkı Kral gibi Alman kültürüne ve militarizmine hayranlık duyuyor ve savaşı Almanya'nın kazanacağını düşünüyordu. Bu görüşlerini eşine gönderdiği mektupta açıkça dile getirmekte ve "Emre itaat, görev bilinci, soğukkanlılık, metanet, istikrar, kararlılık ve tevekkül; bunlar Alman milletinin erdemleridir ve ancak güçlü insanların sahip olduğu özelliklerdir. İşte bu yüzden Almanların zafer kazanacağına inanıyorum." demekteydi.[48]

Metaksas, savaşı Almanya'nın kazanacağını düşündüğü için İtilaf Devletlerine katılma fikrine sonuna kadar karşıydı. Ona göre Almanya Slav hegemonyasına karşı Helenizmin doğal müttefikiydi ve Yunanistan tarafsız kaldığı sürece Yunan topraklarını Bulgarlara vermezdi. Bu yüzden Almanlarla düşman olmamak ve savaştan kaçınmak gerekiyordu.[49]

Yunanistan'daki gelişmeleri yakından takip eden Almanya, İngiliz ve Fransız birliklerinin Selanik'e çıkmasının ardından, bölgedeki dengelerin kendi aleyhine bozulmasını engellemek için harekete geçti. Yunanistan'ın tarafsızlığının tehlikeye girmesi üzerine, Atina'ya çeşitli güvenceler vererek ülkeyi kendi safında tutmaya çalıştı. Buna göre, Yunanistan savaş dışında kaldığı sürece toprak bütünlüğü korunacak ve Anadolu'daki Rum nüfusun haklarına saygı gösterilecekti. Bu güvenceler, Kral Konstantin ve Metaksas'ı memnun etti ve Bulgar tehdidine karşı duyulan kaygıları yatıştırdı.[50]

14 Ekim'de Bulgaristan seferberliğini tamamlayıp İttifak Devletleri'ne katıldı. Bunun üzerine İngilizler Sırp cephesinin çökmesini engelleyecek bir son dakika teklifi hazırlayarak 15 Ekim'de bunu Yunanistan'a sundular. İngiliz Dışişleri Bakanı Edward Grey'in doğrudan Kral Konstantin'e yazdığı mektupta, Yunanistan'ın İtilaf Devletleri safında savaşa katılması hâlinde, savaş sonrası elde edeceği kazanımlara ek olarak Kıbrıs'ın derhal Yunan egemenliğine bırakılacağı bildirildi. Kıbrıs, Yunan milliyetçileri açısından uzun zamandır ulaşılması gereken stratejik ve sembolik bir hedef olarak görülüyordu. Ancak Kral Konstantin, Almanya'ya verdiği tarafsızlık sözüne sadık kalarak bu teklifi reddetti.[51]

Bu karar, Yunan parlamentosunda ve kamuoyunda büyük bir tepkiye yol açtı. Venizelos, parlamentoda yaptığı konuşmalarda olası bir Alman zaferinin Yunanistan'ı felakete sürükleyeceğini açıkladı. Kral Konstantin, Venizelos'u huzuruna çağırarak iç işlerinde halkın iradesine saygılı olduğunu ancak dış politika gibi

[46] Vatikiotis, *Popular Autocracy in Greece 1936-41*, 87-89.

[47] Hellenic Army General Staff Army History Directorate, *Concise History of the Hellenic Army's Participation in the First World War 1914-1918* (Atina: Hellenic Army History Directorate, 1993), 39.

[48] Metaksas, *Diary*, 2: 362.

[49] Nikos Petsalis-Diomidis, *Greece at the Paris Conference (1919)* (Selanik: Institute for Balkan Studies, 1978), 34.

[50] Esra Özsüer, "I. Dünya Savaşı'nda Yunanistan'ın Tarafsızlığına Karşı Venizelos-'Entente Cordiale' İşbirliği ve Propaganda Çalışmaları", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,* 63 (2018): 259.

[51] David Lloyd George, *The Truth about the Peace Treaties,* (Londra: Victor Gollancz, 1938), 2: 1217.

uluslararası meselelerde yalnızca Tanrı'ya hesap vereceğini ifade etti. Venizelos ise Yunanistan'ın mutlak bir monarşi olmadığını vurgulayarak Kral'a açıkça meydan okudu.[52]

Bu siyasi kriz sonucunda Kral Konstantin, parlamentoyu feshederek seçimlerin yenilenmesine karar verdi. Ancak Venizelos ve destekçileri bu kararı tanımadı ve seçimlere katılmayı reddetti. Aralık ayında gerçekleşen seçimlerde halkın yalnızca dörtte biri sandığa gitti ve oluşan yeni hükümetin meşruiyeti ciddi şekilde tartışmalı hâle geldi.[53] Bu süreçte Metaksas, Kral'ın tarafsızlık siyasetini desteklemeye devam etti ve ordu içinde monarşist subayların kontrolünü sağlamlaştırarak, Kral'ın otoritesini sürdürmesine katkıda bulundu. Ancak Venizelos'un artan siyasi baskısı ve İtilaf Devletleri'nin Yunanistan üzerindeki etkisi, monarşist kanadı zor bir çıkmaza sürüklemekteydi.[54]

1916 yılına gelindiğinde Selanik'teki yabancı asker sayısı 250 bini geçmişti. Yunan hükümeti bu güçlerin şehri terk etmesi için İtilaf Devletleri ile görüşüyor ancak bir sonuç alamıyordu.[55] Hükümetin etkisiz kaldığı bu dönemde Kralın sağlığı bozulmuş ve siyasetle ilgilenemez duruma gelmişti. Metaksas, bu koşullarda öne çıkarak, monarşist grubun fiilî lideri konumuna geldi. Kraliçe ile görüşerek hanedanın desteğini muhafaza ederken ordunun monarşistlerin idaresinde kalması için gerekli tedbirleri aldı.[56]

10. Yedek Kuvvetler ve Kasım Olayları (1916-1917)

1916 baharında Makedonya'da askerî açıdan çok nazik bir ortam vardı. Yunan ordusu Selanik'te konuşlanmış 250 binden fazla İtilaf kuvveti ile Batı Trakya ve Kuzey Makedonya'yı kuşatmış İttifak kuvvetleri arasında kalmıştı. Almanya, Yunanistan'dan İtilaf Devletlerine tanıdığı serbest geçiş hakkını İttifak Devletlerine de tanınmasını istiyor ve Yunan birliklerinin Alman ordusunun önünden çekilerek tarafsız kalmasını talep ediyordu. İki düşman ordunun tarafsız ülke topraklarında konuşlanmaya çalıştığı bu ortamda gerilim hızla yükseldi ve 26 Mayıs'ta Alman kuvvetleri, Yunan sınırını geçerek Roupel Kalesi'ni işgal etti.[57] Yunan ordusu bu işgale direnmeyince İtilaf Devletleri, Kral'ın Almanya ile iş birliğine girdiğini düşünerek Yunan ordusundan silah bırakmasını istedi. İtilaf Devletlerinin ablukasından ve işgalinden endişe eden Yunan hükümeti bu talebe boyun eğdi ve 6 Haziran'da ordularını terhis etmeye başladı.[58] Metaksas bu koşullarda inisiyatif aldı ve terhis edilen askerleri yeniden silahlandırarak onları Yedek Kuvvetler (Epistratoi) adını verdiği paramiliter bir güce dönüştürdü. Böylece İtilaf Devletlerinin olası işgallerine karşı bir direniş örgütlediği gibi Venizelos taraftarlarına karşı da baskı kurmayı başardı.[59]

Yaz ayları boyunca Yunanistan'da kamu düzeni hızla bozuldu ve İtilaf Devletleri, ülkenin stratejik noktalarını işgal etmeye başladılar. Ağustos sonunda Bulgar ordusu, 2. Balkan Savaşlarında kaybettiği Kavala ve Serez'i işgal etti. Bu durum Yunanistan'da büyük bir tepki uyandırdı. Bulgar ordusunun Selanik önlerine gelmesiyle o zamana kadar işgalci güç olarak görülen İtilaf kuvvetleri, Bulgar ordularının ilerleyişini engelleyen koruyucu bir güce dönüştü. Venizelos taraftarı subaylar Bulgar ilerleyişine karşı direniş yapmaya karar verdiler ve Selanik'te bir geçiş hükümeti kurdular. Ekim ayında Selanik'e gelen Venizelos burada İtilaf Devletlerinin desteğiyle Kral'a meydan okuyan yeni bir hükümet meydana getirdi. Bu durumdan cesaret

[52] Kaloudis, "Greece and The Road To World War I", 27.

[53] John Campbell ve Philip Sherrard, *Modern Greece* (New York: Praeger, 1968), 120.

[54] Metaksas, *Diary*, 2: 414-439.

[55] J. Carey ve A. Carey, *The Web of Modern Greek Politics* (New York: Columbia University Press, 1968), 93.

[56] Vatikiotis, *Popular Autocracy in Greece 1936-41*, 90.

[57] Lloyd George, *The Truth about the Peace Treaties*, 1218-1219.

[58] Papacomsa, "Ioannis Metaxas", 169.

[59] Vatikiotis, *Popular Autocracy in Greece 1936-41*, 98.

alan İtilaf Devletleri, Yunan donanmasını silahsızlandırmak için Atina'ya girmeye karar verdiler. 1 Aralık'ta şehre giren İtilaf kuvvetleri bir çatışma beklemiyorlardı. Ancak Metaksas'ın örgütlediği Yedek Kuvvetlerin şiddetli direnişiyle karşılaştılar ve 200'e yakın kayıp vererek çekilmek zorunda kaldılar. Tarihe "Kasım Olayları" (Noemvriana) olarak geçen bu muharebe sonrasında Yedek Kuvvetler, şehirdeki Venizelos taraftarlarına saldırdılar ve çok sayıda sivil kaybın yaşanmasına sebep oldular.[60]

Kasım Olayları sonrasında Selanik ve Atina hükümetleri arasındaki tüm ipler koptu. Selanik'teki geçici hükümet, Kral'ı tahttan indirdiğini açıklayıp İttifak Devletlerine savaş ilan ederken Atina Rum Patriği, Venizelos'u aforoz etti. Yunan toplumu, Kralcılar ve Venizelosçular olmak üzere ikiye bölündü ve her iki taraf da diğerini vatan hainliği ile suçlamaya başladı. İtilaf Devletleri, Selanik yönetimini meşru Yunan hükümeti olarak tanıdılar ve Atina'yı ablukaya aldılar. Kral Konstantin 6 ay süren mücadelenin sonunda 11 Haziran 1917'te tahttan feragat ettiğini açıkladı ve tahtı oğluna bıraktı. Metaksas ve diğer monarşist subaylar da Venizelos tarafından Korsika'ya sürgüne yollandı.[61]

11. Sürgün Dönemi (1917-1920)

27 Haziran 1917'de Korsika'ya ulaşan Metaksas burada üç yıl sürecek sürgün hayatına başladı. Savaşlarla ve siyasi çekişmelerle geçen uzun yılların ardından, günlerini kitap okuyarak, ailesiyle gezerek ve çocuklarıyla ilgilenerek geçirdi. Bu zorunlu inziva sürecinde savaş sonrası dünyayı anlamaya ve ideolojisini temellendirmeye çalıştı. Askerî ve kültürel açıdan üstün gördüğü Almanya'nın savaşı kaybetmesi onu derinden etkilemişti. Çünkü Almanya ile beraber kendi benimsediği militarist ve monarşist değerler de yenilgiye uğramıştı. Bu durumu açıklamak için daha fazla okumaya ve görüşlerini yazmaya başladı. Ona göre galip devletler Almanya'yı ve Alman devlet modelini şeytanlaştırmaya çalışıyorlardı. Ancak Prusya militarizmi, insanlığın ve toplumun doğal düzeniydi. Hiyerarşik toplumlarda liyakatli ve üstün yetenekli kişiler öne geçerken demokrasilerde bu vasıflar liderlik unsurları olmaktan çıkıyor bunun yerine kitleleri etkileme ve kışkırtma becerisi belirleyici oluyordu. Halkın desteğini kazanmanın, gerçek liyakatten ve entelektüel üstünlükten daha önemli olduğu bir sistemde, en yetkinler değil, kitleleri en iyi manipüle eden kişiler iktidara geliyordu. Bu da "daimî bir iç savaş" ortamı yaratmakta, toplumsal güvensizliği ve bölünmüşlüğü teşvik etmekteydi. Metaksas'ın Prusya modeline duyduğu bu inanç, ilerleyen yıllarda kuracağı otoriter rejimin habercisiydi.[62]

Metaksas, sürgün yıllarında sakin ve münzevi bir hayata sahip olsa da bu yıllar onun için bir belirsizlik ve endişe dönemiydi. Savaş yıllarında İtilaf Devletlerine karşı bir siyaset takip etmiş, Fransa'nın Yunanistan'da nüfuz kazanmasına engel olmaya çalışmıştı. Ancak şimdi Fransızların gözetiminde yaşamak zorundaydı. Bu süreçte, Fransızların kendisini Yunanistan'a teslim edebileceğinden ya da bir suikast ile ortadan kaldırılabileceğinden korkmuştu. Fransa'ya karşı duyduğu güvensizlik ve siyasi düşmanlık, onu 1919 yılının Ocak ayında İtalya'ya kaçmaya zorladı. Ancak bu kaçış sırasında ailesini yanında götüremediği için uzun süre ailesinin yaşamından endişe etti. Ailesi ancak Haziran 1919'da İtalya'ya geçiş izni aldı ve Metaksas'la buluşabildi.[63]

1920 yılının Ocak ayında, Metaksas Kasım Olaylarındaki rolü nedeniyle idama mahkûm edildi. Bu karar, onun ülkesine geri dönme umutlarını tamamen ortadan kaldırdı. Giderek artan bir öfke ve intikam duygusuyla günlüğüne "Hem gururluyum hem de kederliyim. Evet, onların düşmanıyım ve hâlâ teslim olmadım." diye yazdı.[64] Ancak 1920 yılının ilerleyen aylarında Venizelos'un siyasi gücü zayıflamaya, monarşistlerin

[60] George B. Leon, *Greece and the Great Powers 1914-17* (Selanik: Institute of Balkan Studies, 1974), 436.

[61] Kaloudis, "Greece and The Road To World War I", 41.

[62] Vatikiotis, *Popular Autocracy in Greece 1936-41*, 101-102.

[63] Vatikiotis, 104.

[64] Metaksas, *Diary*, 2: 517.

Yunanistan'daki etkisi ise artmaya başladı. Kasım 1920 seçimlerinde Venizelos, monarşistlere karşı ağır bir yenilgi aldı ve siyasetten çekildi. İktidarı ele geçiren monarşistler, Metaksas da dâhil olmak üzere sürgündeki subaylara af çıkardı ve onları yeniden orduya kabul etti. Böylece Metaksas, üç yıllık sürgünün ardından ülkesine dönmeyi başardı.[65]

12. Siyasete Girişi (1920-1923)

23 Kasım'da ülkesine dönen Metaksas ilk iş olarak seçimleri kazanan eski yol arkadaşı Gunaris ile görüştü. Ancak saatler süren görüşme sonucunda mevcut hükümetle çalışamayacağını anladı. Gunaris, Metaksas'ın tüm uyarılarına rağmen Venizelos'un başlattığı Anadolu Seferini sürdürme kararı almıştı. Metaksas bu şartlar altında askerî bir sorumluluk almak veya sefere dâhil olmak istemiyordu. 25 Aralık'ta korgenerallik rütbesine terfi ettirilmesine rağmen emekliliğini istedi ve ordudan ayrıldı.[66] Gunaris, mart ayında başbakan olduktan sonra Metaksas'tan tekrar ordunun başına geçmesini ve Anadolu seferini yönetmesini rica etti. Ancak Metaksas, Anadolu seferinin başarısızlığa mahkûm olduğu görüşündeydi. Ona göre Anadolu içlerine ilerleyen Yunan ordusunu ikmal etmek ve ihtiyaçlarını karşılamak mümkün değildi. Bölge halkının büyük çoğunluğu Türklerden oluşmaktaydı ve Türk ulusu Anadolu'da Yunan varlığını asla kabul etmeyecekti. Yunan ordusu Ankara'yı ele geçirse bile Türkler savaşmaya devam edecek ve Anadolu'nun tamamını işgal etmek gerekecekti. Ancak Yunanistan'ın bunu yapabilecek ne kaynağı ne de nüfusu vardı. Türkler Sevr Antlaşması'nı imzalasalar bile bir şey değişmezdi. Yunanistan, seferberliği sonlandırdığı ve ordusunu terhis ettiği anda İzmir, Türklere karşı yine savunmasız kalırdı. Bu yüzden tek çare Rum azınlığın güvenliğini sağlayacak bir antlaşma yaparak Anadolu'dan çekilmekti. Böylece Türklerle dostluk kurulabilir ve Trakya'daki kazanımlar korunabilirdi. Ancak Gunaris Anadolu'dan çekilme kararının siyasi sorumluluğunu almak istemedi. Bu yüzden Metaksas, mevcut yönetimle yollarını ayırdı ve siyaseten onlarla arasına mesafe koydu.[67]

Metaksas, monarşistlerle yollarını ayırdıktan sonra siyasetle uğraşmak yerine öncelikle maddi durumunu güçlendirmeye karar verdi. Ona göre siyasette kalıcı olmak için düzenli bir gelir kaynağına sahip olmak gerekliydi. Bu amaçla 1921 yılından itibaren girişimci bir Alman şirketiyle çalışarak borsa ve emlak piyasasına yatırım yapmaya başladı. Ailesinin çeşitli mülklerini kira geliri sağlayacak şekilde değerlendirdi. Böylece 800 drahmi olan emekli general maaşının çok üzerinde 4200 drahmi tutarında bir aylık gelir temin etti.[68]

Maddi durumunu güvence altına aldıktan sonra yayıncı arkadaşlarıyla görüşerek onların gazetelerinde (*Nea Imera* ve *Chronika*) siyasi yazılar yazmaya başladı. Yazılarında Venizelos'un politikalarını kapsamlı şekilde eleştirmekte ve Venizelos'un başlattığı Anadolu seferine karşı çıkmaktaydı.[69] Ancak 1921 baharında Yunan ordusu Afyon ve Eskişehir'i ele geçirdi ve Ankara'ya doğru yürüyüşe geçti. Bu durum Yunanistan'da büyük bir coşku ve heyecan uyandırdı. Metaksas'in bu ortamda görüşlerini açıkça ifade etmesi kolay değildi. 30 Haziran'da günlüğüne "Yunanlar, hayal ve fantezileri yerine millî menfaatlerini takip etmedikleri sürece güçlü bir devlete sahip olamazlar. Ancak Bizans İmparatorluğunu canlandırma hayalinden kimse vazgeçemiyor. Böyle bir ortamda ben ne yapabilirim? Onlara açıktan karşı çıkmak beni de mahvetmez mi?" diye yazdı.[70]

[65] Richard Clogg, *A Concise History of Greece* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002), 95.

[66] Vatikiotis, *Popular Autocracy in Greece 1936-41*, 108.

[67] Köylü, "İnönü Muharebeleri'nden Sonra", 165-189.

[68] Metaksas, *Diary*, 2: 655.

[69] Vatikiotis, *Popular Autocracy in Greece 1936-41*, 115.

[70] Metaksas, *Diary*, 3: 116-126.

Eylül 1921'de Yunan ordusu Metaksas'ın öngördüğü gibi Anadolu içlerinde yenilgiye uğradı. Bu durum Yunanistan'da Anadolu seferine olan yaklaşımı değiştirdi ve Metaksas eleştirilerini daha rahat kaleme alma imkânı buldu. Ancak yazdığı yazılar, Metaksas'ın bir zamanlar beraber hareket ettiği monarşist siyasetçilerle arasını bozdu. Başbakan Gunaris kendisini sorumluluktan kaçmakla suçlarken hükümet yanlısı yazarlar *Protevousa* ve *Embros* gazetelerinde Metaksas aleyhinde yazılar kaleme aldılar ve onu savaş zamanı Yunan ordusunun moralini bozmakla suçladılar. Buna karşın Metaksas, *Chronika* ve *Estia* gibi gazeteler aracılığıyla eleştirilere yanıt vererek Yunanistan'ın Anadolu'ya değil Trakya'ya odaklanması ve Türklerle anlaşarak savaşı sonlandırması gerektiğini savundu. Ona göre Ege Rumlarının güvenliği uluslararası antlaşmalarla güvence altına alınmalı ve Yunan ordusu Anadolu'yu boşaltmalıydı. Bu görüşleri Metaksas'ı siyaseten bağımsız bir konuma taşıdı. Venizelos ve Kral taraftarlarını aynı anda eleştirerek partiler üstü bir ulusal birlik hükümeti kurulmasını önerdi. Ancak bu tutumu monarşist hükümetle arasını daha da açtı. Mayıs 1922'de yaşanan hükümet krizinde, Başbakan Gunaris, yeni kabinede Metaksas'a bakanlık teklif edilmesine karşı çıktı ve siyaseten onu dışladı. Metaksas bu durumun farkındaydı. Günlüğüne düştüğü notta, halkın hâlâ milliyetçi hayallerin peşinden koştuğunu ve bu konudaki görüşlerinin onu bir felaket tellalı gibi gösterdiğini yazdı.[71] Bu durum 1922 yılının Ağustos ayına kadar devam etti.

30 Ağustos'ta Anadolu'daki Yunan ordusu yenilgiye uğradı ve Türk ordusu, on gün içinde İzmir'e girdi. Yunanistan'ın tüm iktisadi ve beşerî kaynaklarını tüketen Anadolu seferinin böyle büyük bir bozgunla neticelenmesi ülkedeki siyasi ve toplumsal dengeleri kalıcı olarak alt üst etti. Bu Metaksas'ın en karamsar öngörüsünü bile aşan bir durumdu. Yenilginin hesabını sormak isteyen subaylar, 22 Eylül'de General Plastiras ve Gonatas önderliğinde bir askerî darbe gerçekleştirdiler. Darbeciler Kral Konstantin'i tahttan uzaklaştırdılar ve Başbakan Gunaris dâhil olmak üzere monarşist hükümetin önde gelen isimlerini idam ettiler.[72]

Metaksas, tanınmış bir monarşist olmasına rağmen Anadolu seferine başından beri karşı çıktığı ve eski hükümetle arasına mesafe koyduğu için darbecilerin hedef listesinde değildi. Üstelik monarşist liderlerin tasfiye edilmesi Metaksas'ın önünü açmıştı. Bu şartlar altında Metaksas Özgür Düşünenler (Eleftherophrones) adını verdiği bir parti kurmaya karar verdi. Metaksas bu şekilde, Venizelos karşıtlarının lideri olmak, ülkedeki kutuplaştırmayı sona erdirmek ve monarşi ile anayasal düzen arasında bir uzlaşı sunmak istiyordu. Bu amaçlarına uygun şekilde bir parti programı hazırladı ve bu programı 13 Ekim'de *Nea Imera* gazetesinde ilan etti. Programa göre monarşi ulusal istikrar için gerekliydi. Ancak partinin önceliği geniş halk kitlelerinin çıkarlarıydı. Sanayi desteklenecek, tarım makineleşecek ve işçilerin hakları korunacaktı. Klasik eğitim yerine meslekî eğitim desteklenecek ve ülkenin ihtiyaçlarına göre altı farklı lise türü oluşturulacaktı. Ordu güçlendirilecek ve siyasetten uzaklaştırılacak, dış politikada komşu devletlerle iyi ilişkiler kurulacak ve barışçıl bir siyaset takip edilecekti. Partinin programı, Metaksas'ın siyaset anlayışını açıkça ortaya koydu. Sınıf rekabetine dayanan liberal demokrasi veya işçilerin egemenliğine dayanan sosyalizm yerine Metaksas, toplumsal eşgüdüme ve dayanışmaya önem veren solidarist ve korporatist bir düzeni savunuyordu.[73]

13. İkinci Sürgünü (1923-1924)

Metaksas'ın parti programını açıkladığı dönemde, Yunanistan'da siyasi kutuplaşma doruk noktasındaydı. Anadolu seferinin yarattığı sorunlar Venizelos taraftarları ile monarşistler arasındaki gerilimi artırmaktaydı. 1923 yılının ilerleyen aylarında taraflar daha da sertleşerek rejimin kendisini tartışmaya başladılar. Askerî İttifak mensupları açık bir şekilde monarşinin kaldırılarak bir cumhuriyet kurulması gerektiğini savun-

[71] Metaksas, 152-155.

[72] Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı (1919-1923)* (İstanbul: Derlem Yayınları, 2010), 514-524.

[73] Vatikiotis, *Popular Autocracy in Greece 1936-41*, 121-122.

maktaydılar. Bu durum monarşistlerin de radikalleşmesine yol açıyordu. Metaksas'ın partisini seçimlere hazırladığı süreçte ordudaki kral taraftarları bir karşı-darbe hazırlayarak 20 Ekim'de General Leonardopoulos önderliğinde harekete geçtiler. Metaksas, bu darbeye doğrudan katılmasa da onlara destek verdiği iddiasıyla hedef hâline geldi. Özellikle *Politeia* gazetesinde yayımlanan yazıları, cumhuriyet taraftarları tarafından darbe propagandası olarak değerlendirildi. Darbe girişiminin başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından Yunanistan'da kalmasının tehlikeli olduğunu anlayan Metaksas, ülkeden ayrılmaya karar verdi ve 27 Ekim'de bir Norveç kargo gemisine binerek İtalya'ya gitti.[74] Roma'da Başbakan Mussolini ile bağlantı kurmaya çalıştı ancak aradığı siyasi desteği bulamadı. Bu sırada *Le Matin* gazetesi, Metaksas'ı Fransa'ya davet ederek kendisine bir dizi röportaj yapmayı teklif etti. Bu teklifi kabul eden Metaksas aralık ayında Paris'e giderek Anadolu seferinin sorumluluğunu Venizelos hükümetine bağlayan röportajlar verdi. Böylece Avrupa kamuoyuna ve Fransız devlet adamlarına kendini anlatma ve imajını güçlendirme imkânı buldu.[75]

Metaksas Fransa'dayken Yunanistan'da kraliyet sona erdi. Askerî darbe mensupları, monarşist partilerin dışlandığı bir seçim düzenleyerek 16 Aralık'ta yeni bir parlamento oluşturdular. Yeni parlamento, ülkede kalıcı bir rejim değişikliği gerçekleştirmek için hızla harekete geçti. 1924 yılının başlarında, Kral II. George ülkeyi terk etmek zorunda kaldı ve monarşi fiilen sona erdi. Venizelos taraftarları ve radikal cumhuriyetçiler, ordunun desteğini de arkalarına alarak Mart 1924'te İkinci Yunan Cumhuriyeti'ni ilan ettiler.[76]

14. İkinci Cumhuriyet ve Ulusal Birlik Hükümeti (1925-1928)

Metaksas, cumhuriyetin ilanının ardından siyasi hayatta varlık gösterebilmek için uzlaşmacı bir tutum benimsedi. Yeni rejimi resmen kabul ettiğini duyurarak sürgünden döndü ve siyasi faaliyetlerini cumhuriyet çerçevesinde sürdüreceğini ilan etti. Bu tutumu, onu radikal monarşistlerden uzaklaştırsa da çalkantılı ve öngörülemez Yunan siyasetinde varlığını korumasını sağladı. Ülke, cumhuriyet, askerî cunta, karşı-devrim ve monarşi tartışmaları arasında savrulurken Metaksas, dengeleri gözeten ve krizleri aşabilen bir devlet adamı imajı sergiliyordu. Bu tarafsız ve çözüm odaklı devlet adamı imajı sayesinde farklı kesimlerle birlikte hareket edebilen ve esnek koalisyonlar oluşturabilen bir siyasetçiye dönüştü. 1925 ve 1926'da Venizelos taraftarı generaller birbirleri aleyhine darbeler yapıp, yıpranırlarken Metaksas bu süreçlerin dışında kaldı ve değişen dengelere uyum sağlamayı başardı. 1926 seçimlerinde oyların %15,8'ini alarak 54 milletvekili kazandı ve önemli bir siyasi aktör hâline geldi. Bu başarının sonucunda, Alexandros Zaimis liderliğinde kurulan Ulusal Birlik Hükümetine (Ekoumeniki) katılarak Ulaştırma Bakanı oldu.[77]

Metaksas, Ulaştırma Bakanı olarak görev yaptığı dönemde, özellikle kara yolu altyapısı, demir yolu inşaatı ve sulama projeleri gibi kamu yatırımlarına odaklandı. Hükümette geçirdiği 18 aylık süre boyunca devlet işleyişini yakından gözlemleme fırsatı buldu. Ancak görev süresi boyunca, milletvekillerinin kişisel çıkarları doğrultusunda atama ve ihale taleplerinde bulunmaları onu rahatsız etti. Parlamenter sistem içinde hükümetin verimli çalışmasını engelleyen siyasi müdahaleler, Metaksas'ın devlet yönetimine dair görüşlerini keskinleştirdi. Özellikle, bakanlığın proje ve bütçe kararlarına sürekli olarak siyasilerin müdahale etmesi, kamu yatırımlarının etkili bir şekilde yürütülmesini zorlaştırıyordu. Metaksas, bu tür uygulamaların devleti zayıflattığını ve Yunanistan'ın siyasi istikrarsızlığının temel nedenlerinden biri olduğunu düşünüyordu. Bu bağlamda 18 Şubat 1927'de günlüğüne "Parlamenter sistem altında ilerlemenin imkânsız olduğuna inanı-

[74] Cliadakis, "The Political and Diplomatic", 117.

[75] Vatikiotis, *Popular Autocracy in Greece 1936-41*, 125.

[76] Jelavich, *Balkan Tarihi*, 2: 184-185.

[77] Vatikiotis, *Popular Autocracy in Greece 1936-41*, 127-130.

yorum." diye yazdı.[78]

15. Venizelos'un İktidarı ve Siyasetten Çekilmesi (1928-1932)

Cumhuriyetin yapısal sorunları ve iç çekişmeleri, 1928 seçimlerinde Venizelos'un kurduğu Liberal partinin büyük bir zafer kazanmasına yol açtı. Halk, istikrarsız koalisyon hükümetlerine ve sürekli değişen yönetimlere olan güvenini kaybetmiş, ülkenin siyasi ve ekonomik sorunlarını çözebilecek güçlü bir lidere ihtiyaç duymaktaydı. Venizelos, cumhuriyetçi generaller ile sivil siyasetçiler arasındaki gerilimi yatıştırabilecek ve parlamenter sistemin işleyişini güçlendirebilecek tek isim olarak görülüyordu. Ancak, Venizelos'un siyasete dönüşü, Metaksas'ın konumunu ciddi şekilde değiştirdi. Partisinin oyu yüzde 5'e gerilerken kendi memleketi Kefalonya'dan bile milletvekili seçilemedi. Daha önce parlamenter sistem içinde bir denge unsuru olmayı hedefleyen Metaksas, Venizelos'un geniş halk desteği karşısında siyasi önemini yitirdi. Partisine mensup milletvekilleri, Venizelos önderliğinde kurulan Liberal ve Radikal Demokrat koalisyonunda yer alsa da Metaksas siyasetten çekilmeye karar verdi.[79]

Metaksas, 1928-1932 yılları arasında siyasetten uzak durdu. Bu dönemde ailesiyle daha çok zaman geçirdi ve kızlarının üniversiteye yerleşmeleri için onların dersleriyle bizzat ilgilendi. 1930 yılında küçük kızı Nana'ya verem teşhisi konulunca onu İsviçre'de bir sanatoryuma götürdü ve tedavisi süresince kızının yanında kaldı. Bu zorlu süreçte kendi sağlığı da bozuldu ve apandisit ameliyatı geçirdi. Ameliyat sonrasında bir süre daha sağlık sorunlarıyla boğuşan Metaksas, günlüğüne 1931 senesinin hayatının en kötü yılı olduğunu yazdı.[80] Ancak 1932 yılına gelindiğinde, aile içindeki sağlık sorunları büyük ölçüde geride kalmış, Metaksas'ın iki kızı da üniversiteye yerleşmişti. Bu dönemde, siyasi atmosfer de hızla değişmeye başladı. Venizelos'un 1932 seçimlerinde meclisteki çoğunluğunu kaybetmesiyle Yunanistan'da yeni bir siyasi denge arayışı doğdu. Bu gelişmeler, Metaksas'ın uzun süredir uzak kaldığı siyasete geri dönmesi için uygun bir zemin hazırladı.[81]

16. Siyasete Dönüşü ve Venizelos'la Mücadelesi (1933-1934)

1932 seçimlerinden birinci parti olarak çıkan monarşi yanlısı Halkçı Parti, kasım ayında kendi hükümetini kurdu. Yeni Başbakan Çaldaris, İç İşleri Bakanlığı'na Metaksas'ı getirdi. Ancak, meclis çoğunluğunun yetersizliği yüzünden hükümet fazla uzun süre dayanamadı. Cumhuriyetçi generallerin desteğiyle Venizelos, Ocak 1933'te hükümeti düşürmeyi başardı ve ülkeyi yeniden seçime götürdü. Mart ayında yapılan seçimlerde, monarşistler bir kez daha zafer kazandı ve mecliste daha büyük bir çoğunluk elde etti. Çaldaris yeniden başbakan oldu ve Yunanistan'ın meşruti monarşiye geri dönmesi ciddi şekilde tartışılmaya başlandı. Bu durum, cumhuriyetçi subaylar arasında büyük bir huzursuzluğa yol açtı. Seçim sonuçlarını kabul etmeyen cumhuriyetçi generaller, bir isyan başlatarak Venizelos'u diktatör ilan etmek istediler. Ancak darbe girişimi hızla bastırıldı ve başarısızlıkla sonuçlandı. Darbe girişiminin ardından, Venizelos'un siyasi konumu ciddi şekilde zayıfladı. Her ne kadar isyana doğrudan katılmamış olsa da birçok kişi onu bu girişimin perde arkasındaki isim olarak görmekteydi. Artan siyasi gerilim, Venizelos'un düşmanlarını harekete geçirdi ve darbe girişiminden üç ay sonra bir suikast girişimine hedef oldu.[82]

Suikast girişiminden sağ kurtulan Venizelos, kamuoyunu yeniden kendi etrafında toplamak ve siyasi desteğini güçlendirmek için ülkenin yakın tarihine odaklanan bir dizi makale kaleme aldı. Bu yazılarda,

[78] Metaksas, *Diary*, 3: 902.

[79] Jelavich, *Balkan Tarihi*, 2: 186-187.

[80] Metaksas, *Diary*, 3: 669.

[81] Cliadakis, "The Political and Diplomatic Background", 117-118.

[82] Clogg, *A Concise History of Greece*, 103.

Kral Konstantin ile yaşadığı ihtilafın nedenlerini detaylı bir şekilde açıklayarak, geçmişteki kararlarını haklı göstermeye çalıştı. 1915-1916 yıllarında yaşanan ayrışmanın sorumluluğunu monarşistlere yükleyerek, cumhuriyetin devamlılığının Yunanistan için en doğru yol olduğunu savundu. Venizelos'un bu hamlesi, onun yalnızca siyasi konumunu pekiştirmekle kalmadı, aynı zamanda monarşi yanlılarıyla olan tarihsel mücadelesini de gündeme taşıdı.[83]

Bu süreç, Metaksas'a kamuoyu önünde Venizelos'a meydan okuma fırsatı sundu. Venizelos'un anlatısını tek taraflı bir propaganda olarak gören Metaksas, 1934 yılı boyunca gazetelerde yayımladığı 70 adet makale ile bu tarihsel süreci kendi monarşist bakış açısıyla ele aldı. Kral Konstantin'in politikalarını savunarak Venizelos'un ülkeyi siyasi bir kaosa sürüklediğini ve Anadolu seferinin sorumluluğunun büyük ölçüde ona ait olduğunu öne sürdü. İki lider arasındaki bu entelektüel ve siyasi polemik, yalnızca tarihsel gerçekleri değil, Yunanistan'ın geleceğini de belirleyecek bir tartışmaya dönüştü. Bu atışma, basının ve halkın yoğun ilgisini çekerek monarşinin geri getirilip getirilmemesi tartışmalarıyla iç içe geçti. Venizelos'un cumhuriyetin tek güvenilir lideri olduğunu kanıtlama çabası, Metaksas'ın ise monarşinin devlet istikrarı için vazgeçilmez olduğu tezini güçlendirme mücadelesi, Yunan siyasetini daha da kutuplaştırdı.[84]

1935 Ocak'ında Metaksas gazete yazılarını sonlandıracak bir son söz (epilogue) kaleme aldı. Bu yazısında Yunanistan'ın bir yol ayrımında olduğunu ifade etti. Çünkü her ulusun bir ideale, bir ortak ülküye ihtiyacı vardı. Metaksas, kendi gençliğinde bu ortak hayalin *Megali İdea* olduğunu ifade ediyordu. Tüm Yunan ulusu, İyon Adaları, Teselya, Girit, Makedonya ve Epir'in ana vatanla birleşmesi hayalini kuruyor ve bu ortak hayalle bütünleşerek, ulusal kimliklerini güçlendiriyorlardı. Ancak Anadolu macerasının 1923 Türk-Yunan nüfus mübadelesiyle bitmesi bu hayali yok etmiş ve o tarihten itibaren Yunan ulusunun bir ülküsü kalmamıştı. Ancak bir ulus ortak bir hayali olmadan var olamazdı. Bu yüzden Yunan ulusunun yeni bir ülküye ihtiyacı vardı. Bu ülkü sınırların genişletilmesi değil Yunan kültür ve medeniyetinin yeniden yükseltilmesi olmalıydı. Bu amaçla Yunanistan, Metaksas'ın "millî devlet" adını verdiği bir yapılanmaya gitmeliydi. Millî devlet, millî uyanışı ve millî birliği sağlayacak solidarist ve korporatist bir devlet anlayışıydı. Bu devlet anlayışı Alman militarizminden ve İtalyan faşizminden etkilenerek devleti ve toplumu bir bütün olarak görmekte ve ülkenin farklı çıkar gruplarına bölünmesine karşı çıkmaktaydı. Metaksas'ın sonsözünde tasvir ettiği millî devlet modeli onun gelecekte inşa edeceği düzenin işaretçisiydi.[85]

17. Başbakanlığa Yükselişi (1935)

Monarşinin ihyasına yönelik talepler günden güne artarken 1935 yılının mart ayında cumhuriyetçi subaylar tarafından bir darbe girişimi daha yapıldı. Makedonya'da isyan eden General Plastiras, Selanik'i ve donanmayı ele geçirerek yönetimi devirmeye çalıştı. Ancak Savunma Bakanı General Kondylis'in Selanik'e hâkim olması sayesinde isyan kolaylıkla bastırıldı. Bu durum cumhuriyetçilerin konumunu oldukça zayıflattı. Darbeye açıktan destek veren Venizelos ve cumhuriyetçi generaller ülkeyi terk etmek zorunda kaldılar ve gıyaplarında idam cezasına çarptırıldılar. Cumhuriyetçilerin tasfiye edildiği bu ortamda erken seçimlere gidildi ve Haziran 1935'te parlamento bütünüyle monarşistlerin eline geçti. Bu seçimde Başbakan Çaldaris'in Halkçı Partisi oyların yüzde 65'ini alırken Metaksas'ın partisi oyların ancak yüzde 15'ini alabilmişti.[86] Dolayısıyla cumhuriyetçiler tasviye edilmiş olsa da Metaksas, darbeyi bastıran General Kondylis ve seçimleri kazanan Başbakan Çaldaris'in gölgesinde kalmıştı. Ancak bu durum, Metaksas'ın lehine işledi, çünkü seçimlerin

[83] Rençberler, "Yunanistan'da Ulusal Ayrışma", 94-294.

[84] Rençberler, 94-294.

[85] Vatikiotis, *Popular Autocracy in Greece 1936-41*, 144.

[86] Jelavich, *Balkan Tarihi*, 2: 221-222.

ardından Kondylis ile Çaldaris arasında bir güç mücadelesi başladı. Her iki lider de monarşinin yeniden tesis edilmesini destekliyor ancak bunu kendi yöntemleriyle gerçekleştirmeyi hedefliyordu. Çaldaris, monarşi için bir referandum yapmayı planlarken Kondylis kararı meclisten geçirmek istiyordu. Çünkü ona göre yeni rejimin meşruiyeti için geniş katılımlı bir halk oylamasına gerek yoktu. Bu karar gerekliyse riske atılmamalı ve kendi kontrollerindeki meclisten geçirilmeliydi. Buna karşılık gücünü halk desteğine dayandıran Çaldaris, halk oylamasında ısrar edince Kondylis, ekim ayında darbe yaparak yönetimi ele geçirdi ve gerekli oylamanın mecliste yapılmasını sağladı.[87]

Az sayıda vekilin katıldığı bir oturumda alınan kararla cumhuriyet resmen sona erdi ve Kral II. George, Kasım 1935'te Yunanistan'a döndü. Kondylis, ordunun ve kralın desteği sayesinde yönetimin kontrolünü elinde tutmayı ve otoritesini pekiştirmeyi planlıyordu. Ancak Metaksas Kondylis'in etkisini kırmak için harekete geçti ve Kral George ile görüşerek başbakanlık koltuğuna Kondylis yerine Atina Üniversitesi'nde hukuk profesörü olan Konstantinos Demertzis'in atanmasını sağladı. Dahası Metaksas'ın yönlendirmesiyle, Kral II. George cumhuriyet yanlılarına yönelik genel af ilan etti ve ülkeyi istikrara kavuşturmak amacıyla serbest seçimlere gidildi.[88]

Ocak 1936'da yapılan seçimlerde sonuçlar başa baş çıktı. Monarşist partiler 143, cumhuriyetçiler 141 ve komünistler 15 sandalye kazandı. Seçim sonuçlarının oldukça yakın olması, ülkeyi siyasi bir çıkmaza soktu. Cumhuriyetçiler ve komünistler, Halkçı Parti'nin lideri Çaldaris'in başbakanlığına destek vermeyi reddedince hükümet kurulamadı. Metaksas bu süreçte kral ile görüşerek onu General Kondylis'in darbe yapabileceği konusunda uyardı. Bunun üzerine kral tüm partilerin destekleyebileceği tarafsız bir başbakan olarak Demertzis'i atadı ve bu süreçte, ordunun siyasete müdahalesini engellemek için Metaksas'ı Savunma Bakanlığı'na getirdi. Böylece Metaksas hem General Kondylis'in ordudaki etkisini kırmış hem de Çaldaris'in hükümet kurmasına engel olmuş oldu. Siyasetteki iki büyük rakibini saf dışı bırakan Metaksas'ın başbakanlığa yükselmesi uzun sürmedi. 13 Nisan'da Demertzis'in kalp krizi geçirerek hayatını kaybetmesi sonucunda, Kral, başbakan olarak Metaksas'ı atadı.[89]

18. "4 Ağustos" Rejiminin Kuruluşu (1936)

Metaksas, başbakan olduktan sonra dış işleri ve savunma bakanlıklarını da doğrudan kendisinin üstlendiği bir kabine oluşturdu ve hükümetini meclisin güven oyuna sundu. Son seçimde partisi yalnızca %4 oy almış ve 7 sandalye kazanmış olmasına rağmen, Metaksas'ın hükümeti 27 Nisan'da meclisten güvenoyu almayı başardı.[90] Bunun temel sebebi Metaksas'ın Yunan siyasetindeki özel konumuydu. Siyasi kariyeri boyunca Metaksas gücünü partisinden almamıştı. Partisini kitlelerin desteğini sağlamak için değil siyasetteki konumunu meşrulaştırmak için kullanmıştı. Meşru bir parti başkanı olarak siyasette var olmasına rağmen önde gelen bir partiye mensup olmadığı için kendisini partiler üstü, tarafsız ve çözüm odaklı bir devlet adamı olarak sunmayı başarmış, böylece ordu, saray ve muhafazakârların desteğini kazanmıştı. 1936 yılı itibariyle de Yunanistan, iktisadi, toplumsal ve siyasi bir çıkmazla karşı karşıyaydı.

Yunan ekonomisi 1929 Buhranı sonrasında küçülmüş, para değerini kaybetmiş ve dış borç katlanmıştı. Yunan ekonomisinin temel gelir kaynağı olan incir, tütün ve üzüm gibi ihraç mallarının fiyatları uluslararası piyasalarda dibe vurduğu için Yunan halkı fakirleşmişti. Bu durumdan en çok etkilenen 1922 sonrasında Anadolu'dan gelen Rum nüfustu. 5 milyon nüfusa sahip Yunanistan'ın birkaç yıl içerisinde 1,5 milyon

[87] Cliadakis, "The Political and Diplomatic Background", 126-129.

[88] Cliadakis, 126-129.

[89] Vatikiotis, *Popular Autocracy in Greece 1936-41*, 150-151.

[90] Jelavich, *Balkan Tarihi*, 2: 222.

göçmene ev ve toprak bulması mümkün olmamıştı. Bu yüzden eskiden görece iyi koşullara sahip olan Anadolu Rumları, Yunanistan'a geldikten sonra devasa barınma ve iş bulma sorunları yaşamışlardı. Atina ve Selanik gibi büyük şehirlerin çevresinde çadır kentler kurulmuş, o zamana kadar kullanılmayan tarım arazileri göçmenlere sunulmuştu. Zor şartlarda yaşayan göçmenler 1930'lu yıllarda Komünist Parti'ye (KKE) yönelmişler ve bu partiyi önemli bir güce dönüştürmüşlerdi. 1935 yılında da Komünist Enternasyonal'de komünist parti liderlerine kendi ülkelerindeki liberallerle birlikte hareket etmeleri ve faşizme karşı halk cepheleri kurmaları çağrısı yapılmıştı. Bu durum muhafazakârlar arasında kaygı yaratmış ve Yunanistan'da olası bir liberal-komünist ittifakın iktidarı ele geçirebileceği endişesi yayılmıştı.[91]

Komünizme karşı artan endişenin diğer bir kaynağı da Yunan siyasetinde oluşan çıkmazdı. Cumhuriyetçiler ve monarşistler 20 yıl boyunca birbirlerini siyaseten meşru rakipler olarak görmemişler ve iktidarı elde etmek için darbe ve diktatörlük dâhil tüm seçenekleri değerlendirmişlerdi. Bu durum insanların demokratik süreçlere, meclis işleyişine ve anayasal düzene olan inancını sarsmıştı.[92] Siyasi elitler arasında uzlaşı sağlanamaması, halkın giderek kutuplaşmasına, radikal ideolojilere yönelmesine ve özellikle kırsal kesimde komünist hareketin güçlenmesine neden olmuştu.[93]

Yunanistan'ın iç çekişmelerle uğraştığı bu süreçte dış tehditler giderek büyümekteydi. Hitler'in 1933 yılında Almanya'da iktidara gelmesi sonucunda 1920'lerin uluslararası düzeni sarsılmış ve bu durumdan istifade eden İtalya, çevresine karşı tehditkâr bir siyasete başlamıştı. Yaklaşan bu savaş ihtimaline karşı Yunan ordusu, yetersiz, disiplinsiz ve siyasallaşmış bir hâldeydi.[94]

1936 yılı itibariyle toplumun farklı kesimleri, ülkedeki derinleşen bu krizlere çözüm üretebilecek güçlü ve kararlı bir lider arayışı içindeydi. Bu yüzden Metaksas, geniş bir halk desteğine sahip olmamasına rağmen, başbakanlık koltuğuna oturduğunda kabul gördü. İnsanlar onun siyaset üstü bir arabulucu olarak parlamenter sistemin yarattığı kutuplaşmayı sona erdirmesini ve ulusal birliği sağlamasını; çözüm odaklı bir devlet adamı olarak sosyal adaleti sağlamasını ve komünizmin yayılmasını engellemesini ve disiplinli bir kurmay olarak orduyu siyasetten arındırmasını ve savaşa hazırlamasını bekliyorlardı. Bu sayede Metaksas başbakan olduktan sadece üç gün sonra, meclisi, faaliyetlerine ara vermeye ve 5 ay süresince yetkilerini kendisine devretmeye ikna edebildi.[95]

Metaksas kontrolü eline aldıktan sonra komünistlere karşı mücadeleye girişti. Önce işçi sendikaları ve liderlerine karşı harekete geçti; grevler yasa dışı ilan edildi. Komünist Parti de buna karşılık, diğer işçi örgütleriyle birlikte, bir direniş tertiplemeye kalkıştı. 29 Nisan'da tütün işçilerinin eylemi başlarken mayıs ayında Selanik'te genel grev ilan edildi. Bu hareketler ordu tarafından zor kullanılarak bastırıldı. Bunun üzerine Komünist Parti ve onunla beraber hareket eden sendikalar 5 Ağustos'ta bütün ülkeyi kapsayacak genel bir grev ilan ettiler. Bu tehdit, Metaksas'a iktidarını pekiştirmesi için gerekli bahaneyi sağladı. Komünist tehlikeyi gerekçe göstererek 4 Ağustos'ta olağanüstü hâl ilan etti. Kralın onayıyla, meclisi süresiz olarak tatil etti ve sivil özgürlükleri güvence altına alan anayasa maddelerini askıya aldı. Ardından radyoda ulusa seslenerek olağanüstü hâl süresince "Yunanistan'ı tehdit eden felaketlerden kurtarmak için ihtiyaç duyduğu tüm yetkilere sahip olacağını" ilan etti. Böylece makamını bir başbakanlıktan diktatörlüğe dönüştüren "4 Ağustos Rejimini" kurmuş oldu.[96]

[91] Cliadakis, "The Political and Diplomatic Background", 128-129.

[92] Aikaterini Papari, "Ideological Forerunners of Metaxas's Regime: Conservative Intellectuals on Parliamentarianism's Ruptures in the Second Hellenic Republic", *Journal of Comparative Fascist Studies,* 2 (2023): 169-186.

[93] Vatikiotis, *Popular Autocracy in Greece 1936-41*, 155.

[94] Vatikiotis, 155-156.

[95] Jelavich, *Balkan Tarihi*, 2: 222.

[96] Petrakis, *The Metaxas Myth,* 3.

19. 4 Ağustos Rejimi ve Millî Devlet Modeli

Metaksas, diktatörlük yetkilerini elde ettikten sonra millî devlet olarak adlandırdığı siyasi düzeni kurmak için harekete geçti. Ülkenin düzene sokulması için tüm siyasi partilerin ve parti siyasetinin yasaklanması gerektiğini düşünüyordu. Ona göre parti siyaseti ulusu farklı çıkar gruplarına bölüyordu. Hâlbuki Metaksas ulusun çıkarlarının bir bütün olduğunu düşünüyor ve bu bütünü devletin temsil ettiğine inanıyordu. Günlüğüne yazdığı notta "4 Ağustos rejimi, oligarşik bir düzen değildir. Çiftçilere ve işçilere dayanmaktadır. Ancak, onlar adına ülkeyi yöneten belirli bir parti bulunmamaktadır. Çünkü parti halkın bütünüdür." demekteydi.[97] Bu yüzden ilk iş olarak kendi partisi dâhil tüm partileri feshetti.[98]

Ülkenin yeniden ayağa kalkabilmesi için toplumun sıkı bir disiplin altına alınması gerektiğine inanan Metaksas, ulusal birliğe tehdit olarak gördüğü tüm eylemleri yasakladı. Bu doğrultuda, gösteri yürüyüşlerini ve grevleri yasa dışı ilan etti ve bunları organize eden binlerce komünist ve solcu muhalifi tutuklattı. 5 Ağustos'ta yayımladığı bir kararnameyle basına kapsamlı bir sansür uygulamaya başladı ve hükümetin denetimi dışında herhangi bir eserin yayınlanmasına izin vermedi.[99]

7 Ekim'de toplumun geniş katmanlarına etki etmek amacıyla Millî Gençlik Teşkilatı (Ethniki Organosis Neoleas) kuruldu. Bu teşkilat, gençlere bisiklet, ormancılık, yürüyüş ve atletizm gibi temel beden eğitimi dersleri vererek onların fiziksel mücadelelere hazırlanmasını amaçlarken, aynı zamanda 4 Ağustos rejiminin temel ilkelerini benimsetmeyi hedefliyordu. Bu süreçte Metaksas, Yunan gençliğini "Birinci Yunan Uygarlığı" olarak gördüğü Antik Yunan ve özellikle Spartalı idealler doğrultusunda şekillendirmeye çalıştı. Sparta'nın askerî disiplinine ve düzenine duyduğu hayranlık, Millî Gençlik Teşkilatının yapısına ve derslerine yansıdı. Antik Yunan'ın kahramanlık mitleri ve disiplin anlayışı gençlere sistemli bir şekilde aşılandı.

Metaksas, Millî Gençlik Teşkilatı'nın açılış konuşmasında, Yunanistan'ın geleceğine dair vizyonunu şu sözlerle dile getirdi: "Yabancı kültürleri istemiyoruz; bizi Avrupa'nın uç köşesinde diğer kültürlerin üzerine çıkaracak kendi uygarlığımızı inşa etmek istiyoruz. Yabancı ahlak ve adetleri reddederek, Yunan geleneklerini, Antik Çağ'ın en güzel unsurları ve Bizans mirasıyla birleştirerek Üçüncü Yunan Uygarlığını kurmayı hedefliyoruz."[100]

Metaksas'a göre Yunan ulusunun varlığı ve geleceği, bu yeni uygarlık projesinin başarısına bağlıydı. Ona göre, Yunan milleti, yüzyıllar boyunca bağımsız ve egemen bir devletten yoksun kaldığı için kendi özgün medeniyetini geliştirme fırsatını bulamamıştı. Osmanlı egemenliği altında geçen yüzyıllar, Yunan ulusal kimliğinin devlet eliyle değil, kilise ve aile kurumu aracılığıyla nesilden nesile aktarılmasını zorunlu kılmıştı. Bu süreçte, Ortodoks Kilisesi, yalnızca bir dinî kurum olmanın ötesine geçmiş, "İkinci Yunan Uygarlığı"nın taşıyıcısı ve millî kimliğin en güçlü muhafızı hâline gelmişti. Kilise, Osmanlı yönetimi altında Yunan kültürel mirasını korumuş ve toplumsal hafızayı canlı tutarak ulusun varlığını sürdürebilmesine büyük katkı sağlamıştı. Şimdi ise, modern Yunan millî devleti kurulmuştu. Ancak bu yeni rejim sadece siyasal bir varlık değil, kültürel ve ruhsal bir uyanış hareketiydi. Metaksas'a göre Yunan ulusu, güçlü bir devlet, muhafazakâr aile yapısı ve Ortodoks Kilisesi'nin rehberliğinde yeniden yükselişe geçecekti. Bu çerçevede, din ve devletin birbirinden ayrılması düşünülemezdi. Zira din, aile ve devlet, Yunan uygarlığının temel dayanaklarını oluşturan üç büyük sütundu. Millî Gençlik Teşkilatı, bu üçlü yapı ile iş birliği içinde çalışacak, yeni neslin millî bilince ulaşmasını sağlayacak ve "Üçüncü Yunan Uygarlığı"nın inşasında kilit bir rol üstlenecekti.[101] Bu çerçevede

[97] Metaksas, *Diary*, 4: 553.

[98] Petrakis, *The Metaxas Myth*, 32.

[99] Papacomsa, "Ioannis Metaxas", 181.

[100] Vatikiotis, *Popular Autocracy in Greece 1936-41*, 186.

[101] Vatikiotis, 186-187.

Millî Gençlik Teşkilatı, 4 Ağustos rejiminin en büyük projesiydi. 1939 yılının ekim ayına gelindiğinde teşkilatın üye sayısı 700 bini aşmış ve Metaksas'ın en büyük övünç kaynağına dönüşmüştü. Günlüğüne bu başarısıyla gurur duyduğunu yazmış ve millî gençliği kendi evladı olarak anmıştı.[102]

Metaksas'ın devlet yönetimi üzerinde tam kontrol sağlaması ve toplumun geniş kesimlerine nüfuz etmesi, ona karşı muhalefet etmeyi zorlaştırmış ve hatta tehlikeli bir hâle getirmişti. Rejime açıkça karşı çıkan siyasetçiler, sistematik olarak baskı altına alınarak etkisiz hâle getirildi. Bu bağlamda, eski Başbakan Gunaris'in yeğeni olan Kanellopoulos, 1937'de; Papandreou, Kafandaris ve Theotokis ise 1938'de başkentten uzak bölgelere sürgün edildi. Bu süreçte, yalnızca rejim karşıtları değil, yönetimin kendi içindeki isimler de tasfiye edildi. 1937'de Başbakan Yardımcısı ve Maliye Bakanı Zavitsianos istifasını sunarken 1938'de Metaksas, Eğitim Bakanı Georgakopoulos'u görevden aldı. Metaksas, Millî Gençlik Teşkilatı yayınlarının okullarda okutulmasına karşı çıkan bu bakanı görevden alarak süreci doğrudan takip edebilmek için Eğitim Bakanlığını da kendi üstlendiği bir kabine oluşturdu.[103]

Metaksas Rejimine karşı gerçekleştirilen en büyük askerî kalkışma, 28 Temmuz 1938'de Girit'te patlak veren isyan hareketiydi. Hanya'daki radyo istasyonunu ele geçiren isyancılar, Metaksas'ın diktatörlüğüne son vermesini talep eden bir bildiri yayımladılar. Ancak, kötü planlanmış ve yetersiz organize edilmiş bu ayaklanma, birkaç saat içinde hükümet güçleri tarafından bastırıldı. İsyana katılanların bir kısmı ülke dışına kaçmayı başarırken, diğerleri tutuklanarak yargılandı.[104]

Metaksas rejimine yönelik toplumsal muhalefet, özellikle iktidarının ilk yıllarında oldukça zayıftı. Parlamenter sisteme olan güvenini kaybetmiş halk, istikrarlı bir yönetim arayışı içindeydi ve Metaksas'ın uyguladığı sosyal politikalar geniş kesimler tarafından olumlu karşılandı. Ekonomik sıkıntılar ve siyasal istikrarsızlıkla geçen yılların ardından, Metaksas'ın devlet müdahalesine dayalı ekonomik politikaları, özellikle köylüler ve işçi sınıfı üzerinde olumlu bir etki yarattı. İktidarının ilk iki yılında, tarım kesiminde ağır vergi yükü altında ezilen köylülerin borçlarını affetti ve böylece kırsal kesimde ekonomik rahatlama sağladı. Kentlerdeki işçi sınıfının yaşam standartlarını yükseltmek amacıyla asgari ücret uygulaması, sekiz saatlik çalışma süresi, ücretli yıllık izin ve sağlık sigortası gibi önemli sosyal reformları hayata geçirdi. Bu reformlar, işçi sınıfının temel haklarını güvence altına alırken, aynı zamanda rejimin halk nezdinde meşruiyet kazanmasına da katkı sağladı. Metaksas, yalnızca kırsal kesimi ve işçi sınıfını değil, kentlerdeki düşük gelirli grupları da ekonomik olarak desteklemeye yönelik adımlar attı. Emlak vergisini yeniden düzenleyerek yoksul kent sakinlerinin üzerindeki mali yükü hafifletti ve konut kooperatiflerini teşvik ederek barınma sorununa çözüm üretmeye çalıştı.[105]

Metaksas'ın millî devlet modeli, seçimleri, parlamentoyu, anayasal güvenceleri askıya alan, her türlü basın yayın faaliyetine sansür uygulayan, ders kitaplarını yeni baştan yazarak kendi ideolojisini topluma dayatan ve genç nüfusun büyük bölümünü askerî ve ideolojik eğitime tabi tutan otoriter ve korporatist bir düzendi. Bu açıdan 4 Ağustos rejimini, çağdaş İtalya ve Almanya'daki totaliter rejimlerle kıyaslamak mümkündür. Ancak Metaksas'ın yönetimi, özellikle Nazi Partisi'nden ayrılan belirgin özelliklere sahipti. Öncelikle, Metaksas hayatının hiçbir döneminde biyolojik temelli üstün ırk teorilerine itibar etmemişti. Nazi ideolojisinin merkezinde yer alan antisemitizm, Metaksas rejiminde belirleyici bir unsur olmamış, Yahudi toplumu veya diğer azınlıklar doğrudan hedef alınmamıştı. Rejimin ideolojik temelleri, etnik üstünlükten ziyade Yunan ulusal birliği ve kültürel devamlılığı üzerine inşa edilmişti. Bunun yanı sıra, Metaksas uluslararası siyasette yayılmacı emeller beslememiş, aksine bölgesel istikrarı korumaya yönelik barışçıl bir dış politika

[102] Metaksas, *Diary*, 4: 769,851.

[103] Petrakis, *The Metaxas Myth*, 37.

[104] Vatikiotis, *Popular Autocracy in Greece 1936-41*, 158.

[105] Sarandis, "The Ideology", 156-157.

takip etmişti. Hitler veya Mussolini gibi karizmatik bir lider kültü yaratmaktan ziyade, kendisini devletin kurumsal kimliğini yansıtan, monarşiye bağlı babacan bir devlet adamı olarak takdim etmişti. Metaksas'ın rejimi, iktidarını bir partiye dayandırmamış ve parti devleti kurmaya çalışmamıştı. Devrimci bir ideoloji yerine, muhafazakâr bir söylem benimseyerek geleneksel değerleri ve monarşiyi rejimin temel dayanakları hâline getirmişti.[106]

20. Savaş Süreci ve Metaksas'ın Dış Politikası

Metaksas, otoriter ve korporatist bir devlet düzeni kurmasına rağmen dış politikada çağdaş faşist devletlerden ayrışmış ve Yunanistan'ın eski dış politikasına sadık kalmıştı. Bu dönemde Yunan dış politikasının öncelikli gündem maddesi İtalyan tehdidiydi. 1923'te İtalya'nın Yunanistan'a gözdağı vermek için Korfu adasını geçici olarak işgal etmesinden bu yana Atina yönetimi İtalyan yayılmacılığını dengeleyecek ilişkiler kurma arayışındaydı. Bu arayışlar kapsamında önce İngiltere ve Fransa ile yakınlaşılmış daha sonra da bölge ülkeleriyle iş birlikleri geliştirilmeye çalışılmıştı. Bu kapsamda Yunanistan, Türkiye, Yugoslavya ve Romanya ile birlikte Bulgar yayılmacılığına karşı Balkan Antantını kurmuş, Fransa'nın Avrupa dengesini korumak için Çekoslovakya, Romanya ve Yugoslavya ile oluşturduğu Küçük Antant (Petite Entente) bloğu ile de yakınlaşmıştı. Metaksas, Balkan Antantı çerçevesinde Türkiye ile iyi ilişkileri sürdürme yanlısı olsa da iktidara geldikten sonra Fransa'nın yanı sıra Almanya ile de yakınlaşma eğilimindeydi. Bu tercihin arkasında, İtalya'nın genişlemeci politikalarına karşı bir denge unsuru olarak Almanya'yı görmesi yatıyordu. Zira Almanya, Avusturya üzerindeki nüfuz mücadelesinde İtalya ile rekabet hâlindeydi ve Metaksas, Berlin yönetiminin Mussolini'nin yayılmacı emellerini dengeleyeceğine inanıyordu.[107] İngiltere ve Fransa da Metaksas rejimine güvenmiyordu. Almanya'da eğitim alan ve Birinci Dünya Savaşı'nda kendilerine karşı hareket eden Metaksas'ın faşist bir devlet inşa ederek Berlin'le ittifak kuracağını düşünüyorlardı. Bu sebeple kendisine destek vermek istemedikleri gibi, Kral II. George'u da Metaksas'tan vazgeçmeye ikna etmeye çalıştılar. Bu çerçevede, Yunan-İngiliz ilişkileri 1936-1938 yılları arasında soğuk seyretti.[108]

Aynı dönemde Metaksas, Türkiye ile yakın ilişkiler kurmaya büyük önem verdi. 1936 Temmuz'unda Montrö Boğazlar Konferansı'nda Türkiye'nin egemenlik taleplerine tam destek vererek iki ülke arasındaki diplomatik iş birliğini güçlendirdi. Türkiye de Yunanistan'ın Limni ve Semadirek adalarını silahlandırmasını makul karşıladı. Metaksas, Türkiye ile olan ikili ilişkilerini Balkan Antantı'nın ötesine taşımak istiyordu. Çünkü bu ittifaka mensup olan Yugoslavya'ya güvenmiyor ve onların Bulgarlar ile bir Slav İttifakı yapmasından endişe ediyordu. Bu kaygıları, Yugoslavya'nın 1937'de Bulgaristan ve İtalya ile dostluk ve saldırmazlık antlaşmaları imzalamasıyla daha da pekişti. Balkan Antantı içerisindeki dayanışmayı sarsan bu gelişmeler, Türk-Yunan yakınlaşmasını güçlendirdi. Bu bağlamda, 26 Mayıs 1937'de Başbakan İsmet İnönü Yunanistan'ı ziyaret etti. Mustafa Kemal Atatürk, bu ziyaret dolayısıyla Metaksas'a gönderdiği mesajda "Balkan Müttefik Devletlerinin, hudutları tek huduttur. Bu hududa göz dikenler, güneşin yakıcı ışınlarıyla karşılaşır. Bundan sakınılmasını tavsiye ederim." diyerek İtalyan ve Bulgar saldırganlığına karşı Yunanistan'ın yanında duracağını ifade etti. İki ülke arasındaki sıcak ilişkiler, Ekim 1937'de Metaksas'ın Ankara'ya yaptığı ziyaretle daha da perçinlendi. Bu siyasal temasları sırasında askerî yetkililer de karşılıklı görüşmeler gerçekleştirdi. Mareşal Fevzi Çakmak ve General Papagos, ortak güvenlik politikaları üzerine müzakerelerde bulundular ve 27 Nisan 1938'de yeni bir askerî iş birliği antlaşmasını imza altına aldılar. Söz konusu antlaşma çerçevesinde, taraflar kendi toprakla-

[106] Stanley G. Payne, *A History of Fascism, 1914-1945* (Madison: University of Wisconsin Press, 1995), 319-320.

[107] D.C. Watt, *How War Came* (Londra: Heinemann, 1989), 210.

[108] Vatikiotis, *Popular Autocracy in Greece 1936-41*, 170-171.

rında birbirlerinin aleyhine yürütülen tüm faaliyetleri gerektiğinde silah kullanarak engelleme taahhüdünde bulunmaktaydılar.[109]

1938 yılında Yunan dış politikasında önemli değişimler yaşandı. Almanya'nın Avusturya'yı ilhak etmesi, Berlin-Roma ekseni içindeki anlaşmazlıkları sona erdirdi ve Almanya, İtalya'nın dış politikasına tam destek vermeye başladı. Bunun üzerine Metaksas, İtalya'ya karşı İngiltere ile birlikte hareket etmeye ve mümkünse bir askerî ittifak kurmaya karar verdi. Avrupa'daki güç dengelerinin yeniden şekillendiği bu dönemde, İngiltere ve Fransa da Yunanistan'a yönelik yaklaşımlarını değiştirdiler. Londra ve Paris yönetimleri, Metaksas'ın istikrarlı ve güçlü bir rejim inşa ettiğini kabul ederek onu devre dışı bırakmalarının artık mümkün olmadığına kanaat getirdiler. Bu doğrultuda, Yunan ekonomisine destek olmaya ve Yunan ordusuna silah sağlamaya karar verdiler.[110]

Yunanistan'daki olası bir İtalyan saldırısına yönelik hazırlıklar 1939 ilkbaharında aciliyet kazandı. Çünkü Almanya'nın 15 Mart'ta Çekoslovakya'yı işgali sonrasında İtalya da 7 Nisan da Arnavutluk'u işgal etti. Mussolini'nin orduları artık Yunan sınırlarına konuşlanmıştı. Metaksas o andan itibaren İtalya ile savaşın kaçınılmaz olduğunu anladı ve ülkenin tüm imkânlarını bu saldırıyı karşılayabilmek için kullanmaya başladı. Bu çerçevede 13 Nisan'da İngiltere ve Fransa, Yunanistan'ın toprak bütünlüğünü garanti altına alarak Yunan ordusunu desteklemeye başladılar. Bu ittifak kapsamında İngiliz ve Fransız heyetler Türkiye ile temasa geçerek olası bir savaşta Ankara'nın konumunu açıklığa kavuşturan bir ittifak metni hazırladılar. Ekim ayında imzalanan bu antlaşmaya göre de Türkiye Yunanistan'ın savunulmasında İngiltere ve Fransa ile birlikte hareket etmeyi taahhüt etti.[111]

Yunanistan'ın İtalya'ya karşı oluşturduğu ittifak sistemi karşısında Mussolini hükümeti temkinli hareket etti ve Arnavutluk'un işgali sonrasında hem Atina'ya hem de Londra'ya Yunanistan'ın egemenliğine ve toprak bütünlüğüne saygılı olduklarına dair güvenceler verdi. Ancak bu güvenceler Almanya'nın 1 Eylül'de İkinci Dünya Savaşı'nı başlatmasıyla anlamını yitirdi. Metaksas, Yunanistan'ın tarafsızlığını ilan etmesine rağmen İngilizlerle beraber hareket etmeye ve İtalyan sınırında bulunan Epir hattını takviye etmeye devam etti. Bu süreçte tüm yetkileri kendinde toplayan Metaksas'ın kişisel kararlılığı ve özgüveni, savaş hazırlıklarının etkin bir şekilde yürütülmesini sağladı. İtalya ile uzlaşı sağlamanın mümkün olmadığına inanan Metaksas, Mussolini'yi yatıştırmaya yönelik herhangi bir girişimde bulunmadı. İtalyanların tüm protesto ve tehditlerine rağmen İngiltere'yle olan askerî iş birliğini geliştirmeye ve savaş hazırlıklarını sürdürmeye devam etti.[112]

1940 Haziran'ında Alman orduları Paris'e girdi ve Fransa, savaştan çekildi. Metaksas, İtalyan saldırısının artık bir an meselesi olduğuna inanmaktaydı. Bu yüzden seferberlik ilan etmeden yapabileceği son hazırlıkları tamamladı ve Epir cephesini saldırıya hazır hale getirdi. Eşi Lela kendi hatıratında, 20 Ekim günü Metaksas'la yaşadığı bir anıyı şöyle aktarmaktaydı: "Bakanlıktan dönen Metaksas öğle yemeğine oturdu ve keyifle 'artık gelebilirler, hazırız, onları yeneceğiz' dedi. Masada sadece ikimiz vardık ve beni asıl etkileyen şey yüzündeki huzur ve sükunetti. 'Artık sessizlimizi koruyacağız ve doğru zamanın gelmesini bekleyeceğiz' dedi".[113] Metaksas'ın beklediği an bu konuşmadan 8 gün sonra gerçekleşti. İtalyan Büyükelçi Grazzi, sabaha karşı üçte Metaksas'ın evine gelerek Girit, Korfu ve Pire Limanı'nın teslim edilmesini istedi. Metaksas ise kendinden emin bir şekilde çok kısa bir cevap verdi: "Alors, c'est la guerre" (Demek savaş başladı).[114]

[109] Melek Fırat, "Yunanistan'la İlişkiler", *Türk Dış Politikası 1919-1980*, ed. Baskın Oran (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 1: 354.

[110] Vatikiotis, *Popular Autocracy in Greece 1936-41*, 172-173.

[111] İlhan Üzgel ve Ömer Kürkçüoğlu, "İngiltere'yle İlişkiler", *Türk Dış Politikası: 1919-1980*, içinde ed. Baskın Oran (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 1: 274-275.

[112] Watt, *How War Came*, 210-214

[113] Vatikiotis, *Popular Autocracy in Greece 1936-41*, 177.

[114] David Brewer, *Greece, the Decade of War: Occupation, Resistance and Civil War* (Londra: Bloomsbury Publishing, 2016), 9.

Haberin duyulmasıyla beraber Atina halkı sokaklara döküldü ve binlerce insan başbakanlığa gelerek Metaksas lehine tezahüratta bulundu. Metaksas 70 yaşında ve hasta olmasına rağmen korumalarını geride bırakarak halkla kucaklaştı. İtalyan taleplerini reddeden Metaksas, kamuoyu nezdinde ulusal bir kahramana dönüşmüştü. Metaksas'ın büyükelçi Grazzi'ye verdiği hayır (ohi) cevabı, Yunanistan'ın ulusal gurur kaynağı hâline geldi ve her 28 Ekim'de "Ohi Günü" olarak kutlanmaya başlandı.[115]

Yunan ordusu, İtalyan saldırısını iki hafta içerisinde durdurdu ve Kasım ayında takviye kuvvetlerle birlikte karşı taarruza geçerek Arnavutluk'a girdi. Bu olay Mihver (Alman-İtalyan ittifakı) güçlerinin, İkinci Dünya Savaşı'nda yaşadığı ilk geri çekilmeydi. Türkiye bu süreçte Yunanistan'ı rahatlatacak adımlar attı. Savaşın başlamasının hemen ardından Sofya yönetimini uyararak, İtalya'nın yanında savaşa girmesi hâlinde Bulgaristan'a savaş ilan edeceğini açıkladı. Ayrıca, Londra ve Atina yönetimleri ile temasa geçerek Bulgaristan'ın savaşa katılması ya da İtalyanların Selanik'e çıkarma yaparak çatışmaları Türk sınırlarına taşıması durumunda, bunu kendisine yönelik bir güvenlik tehdidi olarak değerlendireceğini ve askerî müdahalede bulunacağını bildirdi.[116] Böylece savaşa doğrudan müdahale olmasa da Yunanistan'ı iki cepheli bir savaştan korumaya çalıştı. Türkiye'nin bu tutumu karşısında Sofya yönetimi savaşa dâhil olmak istemedi ve Metaksas kuvvetlerini Arnavutluk hattına yoğunlaştırabildi. Metaksas da savaşın başlamasının ardından ülkesine temel gıda ve ihtiyaç malzemesi sağlamak için Ankara ile temasa geçti. Türk Kızılayı Yunanistan'a önemli miktarda yardımda bulunmasının yanı sıra Dünyanın çeşitli ülkelerinden gelen bağışların aktarılmasına aracılık etti. Kara ve deniz yoluyla Türkiye'ye getirilen yardım malzemeleri, İstanbul üzerinden demiryoluyla Yunanistan'a ulaştırıldı.[117]

İtalyan saldırısının başarısızlıkla sonuçlanması, henüz savaş hâlinde olmayan Alman-Yunan ilişkilerini belirsiz bir noktaya sürükledi. Metaksas'ın bakanlarından Nicoloudis ve Koryzis gibi isimler Hitler'in arabuluculuğuna başvurarak bir ateşkes sağlamak gerektiğini düşünmekteydiler. Ancak Metaksas, Alman tarafsızlığının bir formaliteden ibaret olduğunu düşünüyor ve İngilizlerin yardımıyla ülkeyi bir an önce Makedonya üzerinden gelmesini beklediği Alman taarruzuna hazırlamak istiyordu. Bu doğrultuda, 5 Ocak'ta İngiltere Dış İşleri Bakanı Anthony Eden ile temas kuran Metaksas, Alman saldırısı başlamadan önce Arnavutluk'taki İtalyan kuvvetlerinin etkisiz hâle getirilmesi gerektiğini vurguladı. Ardından, tüm askerî gücün beklenen Alman hücumuna karşı seferber edilmesi gerektiğini ifade etti. Ancak beklediği Alman taarruzunu göremeden 29 Ocak'ta gırtlak kanserinden kaynaklı şiddetli boğaz iltihabı sonucunda yaşamını yitirdi.[118]

Metaksas, dört yıl süren başbakanlığı boyunca ülke içindeki siyasi hizipleşmeyi büyük ölçüde ortadan kaldırarak ulusal birliği pekiştirdi. Orduyu siyasetten arındırıp disipline ederek yaklaşan savaşa hazırladı. Türkiye ile ittifak ilişkileri geliştirerek ülkesinin doğu sınırlarını güvence altına aldı. Bu stratejik hamleler sayesinde, onun otoriter liderliği altında ülkenin tüm kaynakları, Arnavutluk üzerinden gelmesi beklenen İtalyan taarruzuna karşı seferber edildi. 28 Ekim'de İtalya'nın ültimatomunu soğukkanlı ve kendinden emin bir şekilde karşılayan Metaksas, kararlı tutumuyla orduya ve halka savunma azmi aşıladı. Bu sayede Yunan tarihine otoriter ancak ülkesini savaşın eşiğinde birleştiren ve ulusal mücadeleyi yönlendiren bir lider olarak geçti.

[115] Vatikiotis, *Popular Autocracy in Greece 1936-41*, 178.

[116] William L. Langer, *The Undeclared War, 1940-1941: The World Crisis and American Foreign Policy* (New York: Harper & Brothers, 1953), 115.

[117] Kasalak ve Baş, "İtalyan Saldırısında", 123-136.

[118] Vatikiotis, *Popular Autocracy in Greece 1936-41*, 214.

Sonuç

İoannis Metaksas, Yunanistan'ın modern tarihindeki en tartışmalı figürlerden biri olarak özellikle Türk-Yunan ilişkileri bağlamında derin bir iz bırakmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş döneminde yetişen Metaksas, başlangıçta "Megali İdea" (Büyük Yunanistan) hayaliyle Osmanlı'ya karşı mücadele eden milliyetçi subaylar arasında yer almıştır. Ancak 1897 Türk-Yunan Savaşı'ndaki yenilgi, onun hesapsız yayılmacı politikaların tehlikelerini görmesine neden olmuş ve zamanla daha gerçekçi bir dış politika anlayışı benimsemesine yol açmıştır.

Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı'na giden süreçte Türklerle karşı karşıya gelen Metaksas, özellikle Venizelos'un Anadolu işgaline şiddetle karşı çıkarak Yunanistan'ın bu maceradan büyük bir hezimetle çıkacağını öngörmüştür. 1922'deki Türk zaferi ve ardından imzalanan Lozan Antlaşması, onun bu görüşünü doğrulamıştır. Metaksas, iktidara geldikten sonra Türkiye ile ilişkileri stratejik bir iş birliği düzeyine taşımış, 1930'larda Atatürk'ün kurduğu yeni Türkiye Cumhuriyeti ile yakınlaşma politikası izlemiştir.

1937'de İsmet İnönü'nün Yunanistan'ı ziyareti ve ardından Metaksas'ın Ankara'ya yaptığı iade-i ziyaret, iki ülke arasındaki güveni pekiştirmiştir. Atatürk'ün "Balkan müttefik devletlerinin sınırları tek sınırdır." sözleri, Metaksas'ın Türkiye ile kurduğu ittifakın ne kadar önemli olduğunu göstermiştir. 1938'de imzalanan askerî iş birliği anlaşması, Türkiye'nin Yunanistan'ın toprak bütünlüğünü savunmaya hazır olduğunu ortaya koymuştur.

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Metaksas, İtalyan tehdidine karşı Türkiye'nin desteğini almayı başarmıştır. 1940'ta İtalya'nın Yunanistan'a saldırması üzerine Türkiye, Bulgaristan'ı savaşa girmemesi konusunda uyararak Yunanistan'ın iki cepheli bir savaştan korunmasına yardımcı olmuştur. Ayrıca Türk Kızılayı, Yunan halkına gıda ve tıbbi malzeme yardımı yaparak savaş döneminde kritik bir insani destek sağlamıştır.

Metaksas, Türk-Yunan ilişkilerinde düşmanlıktan iş birliğine geçişin önemli bir aktörü olmuştur. Osmanlı dönemindeki çatışmacı mirastan uzaklaşarak, Atatürk'ün modern Türkiye'siyle pragmatik bir yakınlaşma politikası izlemiştir. Onun döneminde iki ülke, Balkanlar'da istikrarın korunması için birlikte hareket etmiştir ve bu iş birliği, günümüzde bile iki ülke diplomasisinin önemli bir referans noktası olmaya devam etmektedir.

Metaksas'ın liderliği, Yunanistan'ın ulusal kimlik arayışında Osmanlı mirasıyla hesaplaşma ve Türkiye ile yeni bir denge kurma çabasının bir yansımasıdır. Otoriter rejimi ve tartışmalı politikaları bir yana, Türk-Yunan ilişkilerinde açtığı yapıcı sayfa, onun en kalıcı miraslarından biri olarak tarihteki yerini almıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer Review: Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Yazar Bilgileri / Author Details
Mert Can Erdoğan (Dr. Öğretim Üyesi)
[1] Kırıkkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, Kırıkkale, Türkiye
0000-0002-6667-5401 historianturk@gmail.com

Kaynakça | References

Hellenic Army General Staff Army History Directorate. *A Concise History of the Hellenic Army General Staff 1901–2001*. Atina: Hellenic Army History Directorate, 2001.

Aksakal, Mustafa. *The Ottoman Road to Great War*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.

Baş, Ramazan, ve Kasalak, Kadir. "İtalyan Saldırısında Yunanistan'a Türkiye'nin Yardımları", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 22 (2015): 123–136.

Başak, Ünsal. "Yunanistan'ın Çanakkale Planı: Metaksas'ın Çanakkale'ye Amfibi Harekât Memorandumu", *110. Yılında Çanakkale Muharebesine Bakış* içinde, 38–43. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2024.

Brewer, David. *Greece, the Decade of War: Occupation, Resistance and Civil War*. Londra: Bloomsbury Publishing, 2016.

Campbell, John, ve Sherrard, Philip. *Modern Greece*. New York: Praeger, 1968.

Carey, J., ve A. Carey. *The Web of Modern Greek Politics*. New York: Columbia University Press, 1968.

Cliadakis, Harry. "The Political and Diplomatic Background to the Metaxas Dictatorship, 1935–36", *Journal of Contemporary History,* 14/1 (1979): 117–138.

Clogg, Richard. *A Concise History of Greece*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

Hellenic Army General Staff Army History Directorate. *Concise History of the Hellenic Army's Participation in the First World War 1914–1918*. Atina: Hellenic Army History Directorate, 1993.

Erdem, Nilüfer. *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı (1919–1923)*. İstanbul: Derlem Yayınları, 2010.

Fırat, Melek. "Yunanistan'la İlişkiler" *Türk Dış Politikası*, *1919–1980* içinde. 1. Cilt. editör Baskın Oran, 354–370. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.

Gerolymatos, Andre. "Lloyd George and Eleftherios Venizelos 1912–1917", *Journal of the Hellenic Diaspora*, 15/3 (1998): 44–45.

Jelavich, Barbara. *Balkan Tarihi 20. Yüzyıl*. 2. Cilt. İstanbul: Küre Yayınları, 2017.

Kaloudis, George. "Greece and The Road To World War I: To What End?" *International Journal on World Peace*, 31/4 (2014): 9–42.

Köylü, Murat. "İnönü Muharebeleri'nden Sonra Anadolu'daki Yunan Harekâtı ve İoannis Metaksas'ın Öngörüleri", *Akademik İncelemeler Dergisi*, 10/2 (2015): 165–189.

Langer, William L. *The Undeclared War, 1940–1941: The World Crisis and American Foreign Policy*. New York: Harper & Brothers, 1953.

Leon, George B. *Greece and the Great Powers 1914–17*. Selanik: Institute of Balkan Studies, 1974.

Lloyd George, David. *The Truth about the Peace Treaties*, 2. Cilt. Londra: Victor Gollancz, 1938.

Mazower, Mark. "The Messiah and the Bourgeoisie: Venizelos and Politics in Greece, 1909–1912", *The Historical Journal*, 35/4 (1992): 885–904.

Metaxas, Ioannis. *Diary*. 1. 2. 3. ve 4. Cilt. erişim 20 Şubat 2025/ https://ioannismetaxas.gr/Diary.html,

Oran, Baskın (ed.). *Türk Dış Politikası*, *1919–1980*. 1. Cilt. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.

Özsüer, Esra. "I. Dünya Savaşı'nda Yunanistan'ın Tarafsızlığına Karşı Venizelos-'Entente Cordiale' İşbirliği ve Propaganda Çalışmaları", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 63 (2018): 243–270.

Papacomsa, Victor. "Ioannis Metaxas and the Fourth of August Dictatorship in Greece", *Balkan Strongmen: Dictators and Authoritarian Rulers of South Eastern Europe* içinde, Editör Bernd Jürgen, 165–199. West Lafayette: Purdue University Press, 2007.

Papari, Aikaterini. "Ideological Forerunners of Metaxas' Regime: Conservative Intellectuals on Parliamentarianism's Ruptures in the Second Hellenic Republic." *Journal of Comparative Fascist Studies*, 2 (2023): 169–186.

Payne, Stanley G. *A History of Fascism*, 1914–1945. Madison: University of Wisconsin Press, 1995.

Petrakis, Marina. *The Metaxas Myth: Dictatorship and Propaganda in Greece*. Londra: Tauris Academic Studies, 2006.

Petsalis-Diomidis, Nikos. *Greece at the Paris Conference (1919)*. Selanik: Institute for Balkan Studies, 1978.

Rençberler, Özgür. "Yunanistan'da 'Ulusal Ayrışma' Söylemlerinin Eleştirel Çözümlemesi: Venizelos ve Metaksas Hesaplaşması". Doktora Tezi, Edirne: Trakya Üniversitesi, 2021.

Sarandis, Constantine. "The Ideology and Character of the Metaxas Regime", *The Metaxas Dictatorship: Aspects of Greece*, *1936–1940* içinde, Editör Robin Higham ve Thanos Veremis, 147-179. Atina: The Hellenic Foundation for Defense and Foreign Policy, 1993.

Üzgel, İlhan, ve Kürkçüoğlu, Ömer. "İngiltere'yle İlişkiler." *Türk Dış Politikası, 1919–1980* içinde. 1. Cilt. editör Baskın Oran, 274–290. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.

Vatikiotis, P.J. *Popular Autocracy in Greece 1936–41: A Political Biography of General Ioannis Metaxas*. New York: Routledge, 1998.

Venizelos, Eleftherios. *Greece before the Peace Congress of 1919: A Memorandum*. New York: Oxford University Press, 1919.

Watt, Donald Cameron. *How War Came: The Immediate Origins of the Second World War, 1938–1939*. Londra: Pimlico, 1989.

İSTANBUL UNIVERSITY PRESS

Türkiyat Mecmuası
Journal of Turkology

Türkiyat Mecmuası
Journal of Turkology,
IUTURKIYAT 2025, 35 (1): 113–142

https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.1668170
Başvuru | Submitted 29.03.2025
Revizyon Talebi | Revision Requested 24.04.2025
Son Revizyon | Last Revision Received 08.05.2025
Kabul | Accepted 02.06.2025

Araştırma Makalesi | Research Article

Açık Erişim | Open Access

Türkiye Yunanistan Spor Faaliyetleri (1930-1950)

Türkiye Greece Sports Activities (1930-1950)

Günver Güneş [1]

[1] Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Aydın, Türkiye

Öz

Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye ve Yunanistan arasındaki ilişkiler, Lozan Antlaşması'nın ardından bir uzlaşı ve barış sürecine girmiştir. Bu siyasi yakınlaşmanın bir yansıması olarak spor faaliyetleri de önemli bir rol oynamıştır. Türk-Yunan spor ilişkileri, özellikle futbol, atletizm ve güreş gibi branşlarda gelişme göstermiştir. 1930'lu yılların başlarında siyasi ilişkilerin gelişimine paralel olarak ilk resmî spor müsabakaları da 1930'larda başlamıştır. Özellikle İstanbul, İzmir ve Atina şehirlerinde düzenlenen ve bu kentlerin futbol takımlarının karşılaşmaları, iki ülke halkları arasında dostluk bağlarını artırmış, kültürel bir köprü oluşturmuştur. Ayrıca 1929 yılında başlayan Balkan Oyunları, Türk-Yunan spor ilişkilerinin gelişiminde önemli bir yer tutmuştur, dostluk ve iş birliğini spor aracılığıyla güçlendirmiştir. Türk-Yunan spor faaliyetleri, dönemin siyasi ilişkilerine de paralel olarak zaman zaman iniş çıkışlar yaşamış olsa da genel olarak dostane bir atmosferde devam etmiştir. Bu süreçte spor, iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin güçlenmesine ve halklar arasındaki yakınlaşmaya önemli bir katkı sağlamıştır. Ayrıca, spor basını da bu dönemde önemli bir rol oynamıştır. Bu araştırmada Türkiye Yunanistan siyasi ilişkilerinin spor faaliyetleri ile birlikte nasıl zenginleştiğine temas edilecektir. 1923-1950 Türk Yunan ilişkilerine konu olan çalışmalar genel olarak siyasi çerçevede ele alınmıştır. Sportif ilişkilerin bütüncül olarak değerlendirildiği bir araştırma bugüne kadar yapılmamıştır. Bu çerçevede içeriği ile çalışma söz konusu boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır.

Abstract

In the first years of the Republic, relations between Türkiye and Greece entered a period of peace and reconciliation following the Treaty of Lausanne. As a reflection of this political rapprochement, sports activities also played an important role. Turkish-Greek sports relations have developed especially in branches such as football, athletics and wrestling. In parallel with the development of political relations in the early 1930s, the first official sports competitions began in the 1930s. The matches of the football teams of these cities, especially held in the cities of Istanbul, Izmir and Athens, increased the bonds of friendship between the people of the two countries and created a cultural bridge. The Balkan Games, which started in 1929, had an important place in the development of Turkish-Greek sports relations and strengthened friendship and cooperation through sports. Although Turkish-Greek sports activities experienced ups and downs from time to time in parallel with the political relations of the period, they generally continued in a friendly atmosphere. In this process, sports made a significant contribution to the strengthening of diplomatic relations between the two countries and the rapprochement between peoples. Additionally, the sports press also played an important role during this period. In this research, it will be touched upon how the political relations between Türkiye and Greece are enriched with sports activities. Studies on Turkish-Greek relations between 1923 and 1950 have generally been discussed within the political framework. A study evaluating sporting relationships holistically has not been conducted to date. In this context, the study with its content aims to fill the gap in question.

Anahtar Kelimeler Türkiye · Yunanistan · Balkan Oyunları · Atatürk · Venizelos

Keywords Türkiye · Greece · Balkan Games · Ataturk · Venizelos

Atıf | Citation: Güneş, Günver, . "Türkiye Greece Sports Activities (1930-1950).". *Türkiyat Mecmuası–Journal of Turkology*, 35, 1 (2025): 113-142. https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.1668170

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

© 2025. Güneş, G.

Sorumlu Yazar | Corresponding author: Günver Güneş ggunes65@gmail.com

Extended Summary

Sports also contributes to the development of international relations within the framework of its political and cultural dimensions. The dynamic character of sports has a significant impact on the mutual relations between states. In this sense, the effects of sports on diplomacy in the bilateral relations of the Republic of Türkiye are remarkable. In this research, it will be touched upon how the political relations of the states of Türkiye and Greece, which had conflicting interests and acted with feelings of hostility for many years, were enriched with sports activities. The fact that no holistic research has been conducted on this topic until now makes the study unique.

The relations between Greece and Turkey, which was an occupying power in Anatolia from May 1919 to September 1922, were quite problematic and tense until the 1930s, when the possibility of a new war in the world increased. The rapprochement between the two countries reached an important level when Venizelos visited Turkey as prime minister in October 1930. Before the visit, the exchange problem was resolved on June 10, 1930. During Venizelos visit on October 30 1930, the "Treaty of Friendship, Neutrality, Conciliation and Arbitration" was signed between the two states in Ankara. Türkiye and Greece concretized the idea of Balkan Union, which had been discussed since 1927, by holding meetings in Athens in 1930 and in Istanbul in 1931. Mutual negotiations resulted in an agreement on September 14, 1933, and with the participation of Romania and Yugoslavia in this union, the Balkan Pact was established in Athens on February 9, 1934, and the borders were secured. After the signing of the Balkan Pact, there was a honeymoon period between Türkiye and Greece. With the "Turkish-Greek Friendship" agreement on April 27, 1938, the two countries confirmed the 1930 and 1933 documents and strengthened the provisions.

Bilateral relations that developed in the 1930s following the Treaty of Lausanne led Türkiye and Greece to a process of peace and reconciliation. As a reflection of this political rapprochement, sports activities also played an important role. Turkish-Greek sports relations have developed especially in branches such as football, athletics and wrestling.

The first official sports competitions began in the late 1920s, and friendly matches between Turkish and Greek teams attracted attention during this period. The matches, especially held in the cities of Istanbul, Izmir and Athens, eliminated the tension between the people of the two countries in previous years and created a basis for social and cultural cooperation. Since 1930, they have shown the unifying power of sports by playing matches with the well-established clubs of Istanbul, Galatasaray, Fenerbahçe, Beşiktaş, and the leading sports clubs of Izmir, Altay, Göztepe, Karşıyaka, İzmirspor, Altınordu, and the famous teams of Greece, Aris, Enosis, Apollon, Panatinaikos, Olimpiakos. Some clubs on the Aegean coastline have integrated their visits to the nearby Greek islands of Chios and Lesbos with sports matches. Competitions with Greek soccer teams have often turned into national excitement and enthusiasm in the eyes of the Turks. While the press of the period reported the sports matches as ordinary news, they conveyed these matches to their readers in minute detail. When Galatasaray defeated Aris 5-1, the athletes were carried on their shoulders from the field to the club, and the joy of victory continued until the morning in Beyoğlu. Unpleasant incidents did not occur during soccer matches between the two countries. The events that occurred in the match played between the Fenerbahçe Olympiakos teams in Istanbul in 1931 cast a shadow on the atmosphere of friendship. The events created an environment that would obscure political rapprochement and reached dimensions that would harm Turkish-Greek relations. The events that took place in the Fenerbahçe-Olympiakos match, as a result of the spectators entering the field after Fenerbahçe's goal and a spectator punching the Greek goalkeeper in this confusion, had an important place in the Turkish and Greek press. The tension was restrained by the common sense approaches of Turkish and Greek officials. Those responsible were punished by the Turkish authorities. The Greek goalkeeper apologized. Despite these individual negativities, Turkish-Greek football matches continued until the end of 1936. It is noteworthy that Fenerbahçe did not play against Greek teams after this date.

The Balkan Games held an important place in Turkish-Greek sports relations. These games were first organized in 1929 under the leadership of Greece during World War II. It aimed to strengthen the friendship and cooperation between the Balkan countries through sports, which continued until the first years of World War II. Türkiye and Greece actively participated in this organization and faced each other in many branches such as athletics, football and wrestling. The Balkan Games allowed the athletes of the two countries to come together in the international arena and enabled

the development of friendly relations as well as competition. At the same time, the mutual visits of athletes and fans increased cultural interaction and contributed to the creation of a peaceful environment in the Balkan geography.

Mutual competitions were also organized in individual sports such as cross-country running, athletics, tennis and wrestling, and these events reinforced both competition and friendship. The mutual visits and camps of the athletes contributed to the development of the sports culture between the two countries. Türkiye held its first national basketball match with Greece.

Although Turkish-Greek sports activities experienced ups and downs from time to time in parallel with the political relations of the period, they generally continued in a friendly atmosphere. In this process, sports made a significant contribution to the strengthening of diplomatic relations between the two countries and the rapprochement between peoples.

Additionally, the sports press also played an important role during this period. Turkish and Greek newspapers covered the competitions in detail, and sports writers devoted extensive coverage to the matches between the two countries. In this way, it has been seen that sports contribute to increasing the dialog between peoples.

Considering the Turkish-Greek relations between 1923 and 1950, sports became a tool not only for competition but also for cultural interaction and friendship.

Giriş

I. Dünya Savaşı sonunda yenilen Osmanlı Devleti toprakları savaşı kazanan İtilaf devletleri tarafından işgal edilmiştir. Paris Barış Görüşmelerinde İzmir ve çevresi de Yunanistan'a verilmiş ve Yunanistan 15 Mayıs'ta İzmir'e çıktıktan sonra kısa sürede bütün Batı Anadolu'yu işgal etmiştir. M. Kemal Paşa önderliğinde Türk halkının verdiği büyük mücadele sonrası Yunan işgali 9 Eylül 1922'de İzmir'de sona ermiştir. Türk Millî Mücadelesi sonunda imzalanan Lozan Barış Antlaşması ile Türkiye-Yunanistan sınırları belirlenmiş ülke ilişkilerinin gelişimi açısından bu durum dönüm noktası olmuştur. Lozan'da sorun olan konulardan mübadele ve Patrikhane meselelerinin çözülmesi için çaba gösterilmiş olsa da 1923-1930 döneminde siyasi ilişkiler zaman zaman gergin bir hâl almıştır. Türkiye ve Yunanistan arasında 1925 yılında başlayan ikili görüşmeler, mübadil malları, kimlerin yerleşik sayılacağı, Patrikhane'nin durumu gibi sorunların çözümlenebilmesi için siyasi zeminde ilk ciddi adım olmuştur. Görüşmelerin sonucunda 21 Haziran 1925'te Türkiye ve Yunanistan Ankara Antlaşması'nı imzalamıştır. Bu arada önemi büyük olan Patrikhane sorunu çözüme kavuşturulmuştur. Karşılıklı devam eden müzakereler 1 Aralık 1926 tarihinde Atina Antlaşması'nın imzalanması zeminini hazırlamıştır. Yunanistan'da Eleftherios Venizelos'un Ağustos 1928'de ikinci defa iktidara gelmesiyle birlikte gelişen olaylar dizgesi sonucunda Türkiye ve Yunanistan ilişkilerinde barışçıl politikaların hâkim olduğu bir dönem başlamıştır.[1]

Türk-Yunan ilişkileri 10 Haziran 1930'da iki ülke arasında imzalanan Ankara Antlaşması ile olgunlaşmış ve Venizelos'un 27-31 Ekim 1930'da gerçekleştirdiği Türkiye ziyareti ile zirve noktasına ulaşmıştır.[2] 1930 yılı Balkan Birliğinin ilk toplantılarının yapıldığı, Türkiye-Yunanistan ilişkilerinin ivme kazandığı bir dönemin başlangıcı oldu. Çok geçmeden Türkiye ve Yunanistan arasında 30 Ekim 1930 tarihinde Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Hakemlik Antlaşması hayata geçirildi. Türkiye Yunanistan arasındaki iyi ilişkiler 1930 yılında imzalanan anlaşmaların da etkisiyle 1931 yılında adeta düzey atladı. Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı İsmet (İnönü) Paşa 1931 yılında Yunanistan'ı ziyaret etti. Bu ziyaret her ne kadar Türkiye Yunanistan ilişkilerini doğrudan ilgilendirse de Balkan devletlerini kapsaması açısından da önemli görünüyordu. İki ülke arasında

[1] Damla Demirözü, *Savaştan Barışa Giden Yol, Atatürk-Venizelos Dönemi Türkiye-Yunanistan İlişkileri* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007), 75.

[2] Nilüfer Erdem, "Yunan Tarihçilerin Gözüyle 1930 Türk- Yunan Dostluk Antlaşması ve Venizelos'un Bu Sürece Katkıları", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23 / Güz (2009): 115.

ilişkiler sağlıklı bir şekilde ilerlerken, 1932 yılında Yunanistan'da iktidar değişikliği yaşanmış ve bu ülkede 1936 yılına kadar süren istikrarsız bir dönem başlamıştır.

1933 yılı Mart ayında Yunanistan'da Panagis Çaldaris'in yönetime gelmesi iki ülke ilişkilerini olumsuz yönde etkilememiş tam tersine gelişmesinin önünü açmıştır.[3] Onun iktidarda olduğu süreçte Türk-Yunan ilişkilerinin gelişimine önem verilmiş, ziyaretler karşılıklı olarak devam etmiştir. Söz konusu tarihlerde Türkiye ve Yunanistan ekonomik ve ticari iş birliği, sınır güvenliği antlaşmaları imzalanmıştır. Yunanistan'ın iç siyasette yaşadığı istikrarsızlığa karşın dostane ilişkiler devam etti. 14 Eylül 1933'te imzalanan İçten Antlaşma Paktı ile iki ülkeye ait sınırlar karşılıklı güvenceye alındı. 9 Şubat 1934 tarihinde Yugoslavya ve Romanya'nın da katılımıyla Türkiye ile Yunanistan arasındaki dostluk çerçevesinde gelişen ilişkiler Balkan Antantı'nın imzalanmasıyla doruğa ulaşmıştır.[4] Balkan devletleri arasında barış ve dayanışmayı sağlamak, yayılmacı ülkelerin tehdit ve saldırılarına karşı bölgesel güvenliği pekiştirmek amacı taşıyan antant aynı zamanda Türkiye Yunanistan yakınlaşmasını da bir başka boyuta taşımıştır.[5] 1934 yılında Venizelos, Mustafa Kemal Atatürk'ü Nobel Barış Ödülüne aday göstererek iki ülke ilişkilerini bambaşka bir seviyeye taşımıştır.[6]

1936 yılında General Metaksas'ın gerçekleştirdiği darbe ile kurulan ve "4 Ağustos Rejimi" olarak anılan dikta yönetimi, Yunan siyasetinde önemli kırılmaları da beraberinde getirmiş olmasına karşın Metaksas, iktidar yıllarında Türkiye'yi ihmal etmemiş; resmî ziyaretlerde bulunmaya devam etmiştir. 1937 yılında Türkiye'ye gelen Metaksas 1933 Türk-Yunan İçten Antlaşma Paktı'nın süresinin uzatılmasını onaylamıştır. 1938 yılı Nisan ayında Celal Bayar ve Tevfik Rüştü Aras Atina'ya giderek Türkiye-Yunanistan İçten Antlaşma Paktı'nı imzalamışlardır.[7] Antlaşma İkinci Dünya Savaşı'na çok az bir süre kala Türkiye ile Yunanistan'ı askerî konularda yardımlaşmaya ve ikili bir ittifaka yönlendirmiştir. Atatürk Dönemi'nde aralarındaki sorunları çözüme kavuşturmakla kalmayan iki ülke, yürürlükteki antlaşmaları güçlü kılmak için de epey gayret göstermişlerdir. 1938 Antlaşması Atatürk Dönemi'nde iki ülke arasında imzalanan son antlaşma olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı 1939 yılında başladığında yaşanan askerî gelişmeler ve koşullar antlaşmanın hayata geçmesine olanak tanımasa da savaş döneminde Yunanistan'da ciddi sorunlar baş gösterdiğinde Türkiye, komşusuna insani yardım konusunda kayıtsız kalmamıştır.[8] Türkiye savaş sürecinde Yunanistan'a pek çok insani yardımda bulunmuştur. Atatürk Dönemi'nde yeşeren ve gelişme gösteren Türk Yunan ilişkileri II. Dünya Savaşı'nın zorlu koşullarında Türk tarafından gelen destekle anlamlı bir noktaya ulaşmıştır.

Türk-Yunan ilişkilerinde 1930'ların ikinci yarısında temel konular askerî ve siyasi ağırlıklı idi. II. Dünya Savaşı rüzgârlarının sert esmeye başlaması iki ülkeye bu sorunlarda birbirine yaklaştırmıştır. II. Dünya Savaşı'nda yer alması için savaşan tüm ülkeler tarafından yapılan girişimleri geri çeviren Türkiye, savaş dışında kalmayı güç de olsa başarmıştır. Türk-Yunan ilişkileri İkinci Dünya Savaşı başladığında gözle görülür bir şekilde samimi bir iş birliğine dönüşmüştür. 1940'lı yılların sonlarına doğru başlayan Kıbrıs Sorunu uzun yıllar emek verilen samimi iş birliğini ortadan kaldırmıştır.[9] Savaş sonrası Sovyet tehdidi Türkiye ve Yunanistan'ı bir arada buluşturmuş iki ülke Nato şemsiyesi altında bir araya gelmişti[10].

[3] M. Murat Hatipoğlu, *Yakın Tarihte Türkiye ve Yunanistan 1923-1954* (Ankara: Siyasal Kitabevi, 1997), 166.

[4] Dilek Barlas, "Atatürk Döneminde Türkiye'nin Balkan Politikası", *Üçüncü Uluslararası Atatürk Sempozyumu*, *Bildiri Kitabı* içinde, ed. Azmi Süslü ve diğerleri (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1998), 2: 19.

[5] Bestami S. Bilgiç, "Atatürk Döneminde Türkiye-Yunanistan İlişkileri, 1923-1938", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* 31(2015): 19-20.

[6] Zafer Çakmak, "Venizelos'un Atatürk'ü Nobel Barış Ödülü'ne Aday Göstermesi", *Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi Erdem*, 52 (2008): 101.

[7] Hatipoğlu, *Türkiye ve Yunanistan*, 209-210.

[8] Ulvi Keser, *Kızılay Belgeleri Işığında Yunanistan'da Ölüm, Açlık, İşgal 1939-1949* (Ankara: Türk Kızılayı Yayınları. 2010), 15.

[9] Faruk Sönmezoğlu, *Türkiye-Yunanistan İlişkileri ve Büyük Güçler: Kıbrıs, Ege ve Diğer Sorunlar* (İstanbul: Der Yayınları, 2000), 18.

[10] Tuğba Eray Biber, "II. Dünya Savaşı Sonrası ABD Politikalarının Türkiye Yunanistan İlişkilerine Etkisi (1946-1954)", *MUTAD Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 7/2 (2020): 324.

Bu çalışmada özellikle 1930 yılında başlayan Türk Yunan ilişkileri çerçevesinde barış süreciyle birlikte dostluk ilişkilerinin gelişmesinde önemli rol oynayan spor faaliyetleri üzerinde durulacaktır. Spor, siyasi ve kültürel boyutları çerçevesinde uluslararası ilişkilerin gelişimine de katkı sağlamaktadır. Sporun dinamik karakteri, devletler arasındaki karşılıklı ilişkiler üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Bu anlamda Türkiye Cumhuriyeti'nin ikili ilişkilerinde sporun diplomasiye olan etkileri dikkat çekici bir boyuttadır. Bu araştırmada Türkiye - Yunanistan siyasi ilişkilerinin spor faaliyetleri ile birlikte nasıl zenginleştiğine tanıklık edeceğiz.

Siyasi gelişmeler giriş kısmında değerlendirilirken metin daha çok Türk-Yunan spor müsabakaları ve bu müsabakaların ilişkilere etkilerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışma, Türkiye ve Yunanistan takım ve sporcularının gerçekleştirdiği spor faaliyetlerini 1930-1938 ve 1938-1950 başlıkları altında Atatürk Dönemi, II. Dünya Savaşı süreci ve savaş sonrası oluşan yeni durum karşısında iki ülkenin takındığı tutumu ortaya koymayı hedeflemektedir.

1. 1930-1938 Atatürk Dönemi Türk- Yunan Spor Faaliyetleri

1.1. Türkiye-Yunanistan Yakınlaşması İlk Spor Temasları Futbol Müsabakaları

Millî Mücadele'nin ardından Türkiye'nin Yunanistan'la sadece sekiz yıl gibi kısa sürede geliştirdiği münasebet, uluslararası alanda yalnızca özgüven ve cesaretle açıklanamaz. Dünyada barışa katkı sağlaması ile de saygın, onurlu bir duruşu göstermektedir. Dünyada barışa hizmet etmeye yönelik bu tutum maceradan arınmış, eskinin düşmanlıklarından uzak "dostluk" ve "iş birliği"ni hayata geçirmeye dönük bir anlayışın ürünü olarak ortaya çıkmıştır.[11] Buna karşın siyasi sorunların 1930 yılına kadar devam etmesi kültürel, ekonomik ve sosyal alanda gerçekleşecek iş birliğini geciktirmiştir. 1923-1930 yılları arasında Türkiye ve Yunanistan'ın hiçbir spor müsabakasında bir arada görünmemesi de bu sürecin bir sonucudur. 1930'ların başında Türk ve Yunan devletlerinin siyasi sorunlarını çözmek için gösterdikleri gayretin sonucunda Türk futbol kulüpleriyle Yunan futbol kulüpleri ardı ardına müsabakalar gerçekleştirmişlerdir.[12] İki ülke dostluk zemininde buluşurken sorunlarının çözümüne yönelik beliren yakınlaşma, futbol takımlarının iki ülkeye gerçekleşen seyahatleri, oynadıkları maçlarla doruk noktasına ulaşmıştır. Söz konusu müsabakalar hem Türk hem de Yunan basınında geniş yer bulmuştur.[13] 1930-1938 yılları arasında Yunan futbol kulüplerinin Türkiye ziyaretleri Türk kulüplerine göre daha fazla olmuştur. Yunan takımlarından Aris 1930'da, Olimpiakos 1931'te, Apollon 1932'te, Etnikos, Apollon, Olimpiakos 1933'te, Panatinaikos 1934'te, Olimpiakos, Apollon 1935'te, Enosis 1937'te Türkiye'ye gelmişler sadece İstanbul ve İzmir takımları ile karşılaşmalar yapmışlarlardır. Bu arada zaman zaman Atina, Pire ve Selanik karmaları şeklinde birkaç takım oyuncuları bir araya gelerek 1932'te Selanik karması Karagümrük-Pera, 1933'te İzmir'de Atina karması-İzmir karması, 1935'te Atina karması Galatasaray-Beşiktaş karması, 1937'de Pire karması Beşiktaş-Galatasaray karması, Fenerbahçe-Güneş karmalarıyla dostluk maçları gerçekleştirmişlerdir. Türkiye'den Atina'ya giden ilk Türk Futbol takımı İzmir kulübü Altay olmuştur. Adaların yakınlığı nedeniyle İzmir, Ayvalık, Balıkesir'den futbol takımları sıklıkla Sakız ve Midilli adalarına giderek ada takımları ile müsabakalar yapmışlardır. Türkiye'ye ilk gelen Yunan takımı ise Aris olmuştur. 1930 Ekim ayında Venizelos'un Türkiye ziyareti esnasında İstanbul'a gelen Aris Futbol Kulübü bu şehirde Fenerbahçe-Galatasaray ile iki özel karşılaşma gerçekleştirmiştir. Fenerbahçe kulübü Aris'in İstanbul'a geleceği gün bir duyuru ile Atina'da Türk sporculara gösterilen samimi karşılamanın Türkiye'de de Yunan takımı ve oyuncularına gösterilmesi temennisinde bulunmuştur.[14] Aris takımı 23 Ekim günü Sirkeci

[11] Oral Sander, *Siyasi Tarih*, Yedinci Baskı, (Ankara: İmge Kitabevi, 1999), 374.

[12] Mustafa Mutlu, "Uluslararası İlişkilerin Gelişiminde Sporun Rolü: Türk-Yunan İlişkileri Örneği (1930-1931)", *Atatürk Yolu Dergisi*, 70 (Mayıs 2022): 348.

[13] *Vakit*, 25 Teşrinievvel 1930.

[14] *Cumhuriyet,* 23 Teşrinievvel 1930.

istasyonunda Galatasaray ve Fenerbahçeli futbolcularla beraber binlerce İstanbullu tarafından parlak bir şekilde karşılanmış, Yunan futbolculara birer buket verilmiştir.[15] Fenerbahçe ve Aris takımları 24 Ekim 1930 tarihinde karşı karşıya gelmiş, müsabakayı 7-8 bin civarında bir seyirci takip etmiştir. Stadyumda Selanik'ten gelen seyircilerle Yunan sefaret ve konsolos erkânı da yer almıştır. Bunun yanında Yunan takımının maçını seyretmek için İstanbul ve çevresinde yaşayan pek çok Rum taraftar da stadyuma gelmiştir.[16] Yunan kafile başkanı Martirit İlyades Fenerbahçe'ye Aris'in renklerini taşıyan bir flama hediye etmiştir.[17] Fenerbahçe ile yaptığı maçta 2-2 berabere kalan Aris, 25 Ekim 1930 günü Taksim Stadı'nda bu kez Galatasaray ile karşılaştı. Galatasaray-Aris maçı sırasında Yunanistan Başbakanı Venizelos İstanbul'a gelmiştir.[18] Ulusal basın günler öncesinden müsabaka ile ilgili haberler ve yorumlarla halkın ilgisini bu maça çekmiştir. Aris'in oyuncuları ile birlikte gelen Yunan gazeteciler maçtan önce Galatasaray Spor Kulübü tarafından İstanbul'da tarihî yerlerin de içinde bulunduğu bir geziye çıkarılmış,[19] aynı gün konuklara çay ziyafeti verilmiştir. Galatasaraylıların konukseverliği Yunan misafirleri etkilemiş, gösterilen misafirperverlikten dolayı Yunan sporcular hayranlıklarını ifade etmişlerdir.[20] Aris İstanbul'da 25 Ekim tarihindeki ikinci müsabakasında Galatasaray'a 5-1 mağlup olmuştur.[21] Maçın sonucu İstanbul'da olağanüstü bir coşku yaşanmasına yol açmıştır. Galatasaray takımı oyuncuları maçın hemen ardından kulüp binasına ulaşıncaya kadar omuzlarda taşınmıştı. Beyoğlu'nda yapılan galibiyet kutlamaları ise sabah gün ışıyıncaya kadar sürmüştü. Türk basını ertesi gün Galatasaray'ın galibiyetine geniş yer vermiştir.[22] Bu sıra dışı heyecanı oluşturan sebep kuşkusuz bir futbol maçından öte, maçın bir Yunan ekibine karşı oynanması ve Yunan ekibinin farklı bir skorla mağlup edilmiş olmasıdır.[23] Dostluk maçı olsa da milliyetçi duygular bu müsabakada da görüldüğü gibi çok çabuk öne çıkabiliyordu. Galatasaray'ın elde ettiği sonuç sadece İstanbul'da değil, Türkiye'nin hemen her yerinde büyük bir sevinçle karşılandı. Kulübe kurum ve kişilerden tebrik telgrafları yağdı. Tebrik edenler arasında Başbakan İsmet Paşa ve dönemin Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya Bey de bulunuyordu.[24] Aris yönetici ve futbolcuları İstanbul'dan ayrılırken Türk halkının kendilerine göstermiş olduğu samimi yaklaşımdan ötürü mutluluk içindeydiler. Bunu ülkelerine dönüşte Yunan basınına da aktarmışlardır.[25] Bu müsabakalar Türkiye Yunanistan futbol takımlarının ilk temasları olarak kayıtlara geçmiştir.[26]

1930 yılı içinde Yunanistan ve ada takımları ile müsabakalar daha sık gerçekleştirilmeye başlandı. Öyle ki kıyı kasabaları da bu sürece dâhil oldu. Ayvalıklı gençlerden oluşan İdman Yurdu 1930 yılında Midilli Adası'na bir seyahat yaparak adada bulunan 1923 tarihinde kurulmuş Pallez Viyakos isimli futbol takımı ile maçlar yaparak, Yunanistan'da maç yapan ilk Türk Futbol takımı olmuştur.[27] Kalabalık bir seyirci önünde oynanan dostluk maçı 2-2 beraberlikle sonuçlandı. Maçla ilgili çıkan haberlerde, iki millet arasında barış köprülerinin sporcuların vereceği katkıyla kurulacağı ve sonsuza kadar iki ülkenin kardeş olarak yaşayacağı

[15] *Vakit*, 24 Teşrinievvel 1930; *Milliyet*, 24 Teşrinievvel 1930.

[16] *Cumhuriyet*, 25 Teşrinievvel 1930; *Vakit*, 25 Teşrinievvel 1930.

[17] *Milliyet*, 25 Teşrinievvel 1930; *Hâkimiyet-i Milliye*, 25 Teşrinievvel 1930.

[18] *Vakit*, 27 Teşrinievvel 1930.

[19] Mutlu, "Türk-Yunan İlişkileri Örneği (1930-1931", 348.

[20] *Vakit*, 26 Teşrinievvel 1930; *Son Posta*, 27 Teşrinievvel 1930.

[21] *Milliyet*, 27 Teşrinievvel1930.

[22] *Cumhuriyet,* 27 Teşrinievvel 1930.

[23] Mehmet Ali Gökaçtı, *Bizim İçin Oyna, Türkiye'de Futbol ve Siyaset* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008), 104.

[24] *Vakit*, 1 Teşrinisani 1930; *Cumhuriyet,* 29 Teşrinievvel1930.

[25] *Cumhuriyet,* 29 Teşrinievvel 1930.

[26] Gökaçtı, *Bizim İçin Oyna*, 103-104.

[27] Cem Atabeyoğlu, *Türk Spor Tarihi Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1986), 111.

ifade edilmiştir.[28]

1930'larla Türk-Yunan yakınlaşması İzmir takımlarının özellikle yakın Ege adalarında bulunan futbol kulüpleri ile temaslara daha sonra da Yunan takımları ile yapılan müsabakalara da yansımıştır.[29]

Yunan takımlarıyla ilk teması sağlayan İzmir Kulübü Karşıyaka olmuş aralık ayında Sakız Adası'na giderek Lailapas Kulübü ile bir maç gerçekleştirmiştir.[30] Karşıyaka Spor Kulübü'nden sonra bir diğer İzmir ekibi Altay dostluk maçları oynamak için Sakız adasına gitmiştir.[31] Sakız'a hareket eden Türk kafilesinin vapuru barışı simgeleyen defne yaprakları ile süslenmiş, kafile adada "Zito Türkiye" tezahüratları ile karşılamıştır.[32] İki ülkenin bayraklarının yer aldığı kordon boyunda hem Yunan hem de Türk yük gemileri bayraklar ile donatılmıştır.[33] 7 Aralık 1930 tarihinde yoğun yağış altında başlayan müsabaka sadece 5 dakika oynanmış ancak tamamlanamamıştı.[34] Akşam Türk kafilesine adada vali ve belediye başkanının katıldığı bir çay ziyafeti verilmiş iki takımın oyuncuları ve yöneticilerinin samimi sohbetlerinin ardından,[35] Karşıyaka kafilesi İzmir'e geri dönmek zorunda kalmıştır.[36] Maçın sonunda kazanan takıma verilecek olan kupa Lailapas yöneticileri tarafından Karşıyakalı oyunculara verilmiş ve Türk kafilesi Sakız'dan çiçekler ve sevgi gösterileri ile uğurlanmıştır.[37] Türk kafilesi adadan ayrılırken kimi adalı Rumların gözyaşı dökerek ağlamaları duygusal anlar yaşanmasına neden olmuştur.[38]

1930 yılı sonlarında İzmir'in köklü kulübü Altay, Yunan takımlarıyla maçlar yapmak üzere Atina'ya seyahate çıkmıştır.[39] Altay Atina'da 1 Ocak 1931 tarihinde Panathinaikos[40], 3 Ocak tarihinde Atina'da Enosis ve Apollon Smirnis ile maça çıkmıştır. Altay'ın Atina'daki Panathinaikos'la olan karşılaşması 6-3 ev sahibi takımın lehine sonuçlanmış, hakemin taraflı yönetimi yanında kimliği üzerinden "biz" ve "öteki"ler ayrımının gündeme gelmesine ve "içimizdeki ötekileri"n 'anılmasına' yol açmıştır.[41] Hakem VanTureli'nin taraflı yönetimi sadece Altaylıları değil, Yunan halkını ve oyuncularını da rahatsız etmişti.[42] Apollon maçının Altay için ayrı bir önemi vardır. Apollon İzmir'de kurulmuş ve faaliyet göstermiş bir kulüptü. 1922 Eylül'ünde Yunanistan'a gittikten sonra yalnızca Yunan futbol kulüpleriyle maçlar yapmıştı. Yıllar sonra ilk kez bir Türk takımı ile üstelik kurulduğu kentin takımlarından Altay ile karşılaşacaktı.[43] Altay için maçın bir başka açıdan da önemi

[28] Serap Taşdemir, "Ayvalık'ta Spor Hayatı (1924-1950 Yılları Arası)", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi,* 15/29 (Bahar 2019) : 454.

[29] Coşkun Türkan, "Milliyetçilik ve Futbol: Erken Cumhuriyet Döneminde İzmir Kulüplerinin Yabancı Takımlarla Müsabakaları", *İzmir Spor Tarihi içinde*, ed. Günver Güneş, Bahri Okumuş, (Ankara: Kitabevi Yayınevi, 2019), 81.

[30] *Cumhuriyet*, 9 Kanunıevvel 1930; *Türkspor*, 14 Kanunısani 1930; *Yeni Asır*, 11 Kanunıevvel 1930; *Anadolu*, 1 Kânunuevvel 1930.

[31] *Anadolu*,4 Kânunuevvel 1930.

[32] *Yeni Asır,* 7 Kanunıevvel 1930; *Anadolu,*7 Kânunıevvel 1930.

[33] *Anadolu*,10 Kânunuevvel 1930.

[34] 84 yıl sonra yarım kalan maç yıllar sonra sembolik olarak yeniden gerçekleştirilmiş 1930'da yarıda kalan maç 2014 yılında 87 dakika üzerinden oynanmıştır. Daha önce yoğun yağmur nedeniyle yarıda kalan müsabakayı skor 5-5 iken bu kez taraftarlar dostluk adını durdurmuştur. Milliyet, 11 Mayıs 2014; Sezen Manisalıgil, "1930'lu Yıllar Türk Yunan Yakınlaşması ve Türk Basını", (Yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2024), 87.

[35] *Anadolu*, 12 Kânunuevvel 1930; *Anadolu*, 14 Kânunuevvel 1930.

[36] *Anadolu*, 8 Kânunuevvel 1930.

[37] *Anadolu*, 9 Kânunuevvel 1930.

[38] *Anadolu,*10 Kânunuevvel 1930; *Anadolu,*11 Kânunuevvel 1930; *Anadolu,*14 Kânunuevvel 1930; Orhan Berent, *Alsancak'ın Sakini Altay* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014), 56.

[39] *Anadolu*, 29 Kânunuevvel 1930.

[40] *Yeni Asır*, 2 Kanunısani 1931; Fehim Kuruloğlu, *Altay Spor Kulübü Tarihi* (İzmir: Ecem Basın Yayın, 2014), 126.

[41] Coşkun Türkan, "Milliyetçilik ve Futbol: Erken Cumhuriyet Döneminde İzmir Kulüplerinin Yabancı Takımlarla Müsabakaları", *İzmir Spor Tarihi* içinde, ed. Günver Güneş, Bahri Okumuş, (Ankara: Ütopya Yayınevi, 2019), 88.

[42] *Yeni Asır,* 7 Kanunısani 1931.

[43] Çağla Tağmat, "İzmir'den Atina'ya Bir Rum Futbol Kulübünün Yolculuğu", *İzmir Spor Tarihi* içinde, ed. Günver Güneş-Bahri Okumuş (Ankara: Ütopya Yayınevi, 2018), 31.

bulunuyordu. Yunanlılar İzmir'i işgal ettiğinde ilk el koydukları bina Altay Spor Kulübü olmuştu.[44] Atina'da 6 Ocak tarihinde oynanan maç Apollon'un 5-1'lik galibiyeti ile son bulmuştur.[45] Altay'ın farklı mağlubiyetiyle sonuçlanan dostluk maçının ardından Altay kafilesi üzgün şekilde "Petit Palais" oteline gelmiş burada dinlenirken otele Başbakan Venizelos gelmiş kendilerine Atina'daki seyahatlerinden mi maçın sonucundan mı üzgün olduklarını sormuştu. Altaylı oyuncu Vahap (Özaltay) Atina gezisinin kendilerini memnun ettiğini fakat maçta aldıkları ağır yenilgi nedeniyle üzgün olduklarını kaydetmiş, Başbakan Venizelos da "Ne üzülüyorsunuz canım? Atatürk de bizi savaşta yenmişti." diyerek Anadolu'da kaybettikleri savaşa atıf yapıp Altaylıları teselli etmeye çalışmıştı.[46] Bu maçta Apollon'un İzmir'de faaliyet gösterdiği yıllarından beri sağ açık oynayan futbolcusu Mavromatis de yer almıştır.[47] Bu arada 1931 yılı içinde Yunanistan şampiyonu Olimpiakos Fenerbahçe ve Galatasaray ile iki maç yapmak üzere Aris'ten yedi ay sonra İstanbul'a gelmiştir. Yunan kafilesine, Yunanistan Futbol Federasyonu Başkanı ve görevlileri de eşlik ettiler. Olimpiakos kafilesinin kalacağı otel ve restaurant Yunanistan bayraklarıyla donatılmıştı. Bir an önce maçlarını tamamlayıp ülkelerine geri dönme planıyla gelen Olimpiakoslu futbolcu ve yöneticiler gördükleri sıcak karşılamadan ciddi bir şekilde etkilenmişlerdi.[48] 22 Mayıs 1931 tarihinde Taksim Stadında oynanan Olimpiakos-Fenerbahçe maçına halk çok büyük ilgi göstermiş, müsabakayı 15 binden fazla seyirci takip etmiştir.[49] İzdihamdan emniyet güçleri stadyum girişlerini kontrol etmekte epey güçlük çekmiş, stadyumun kapı ve pencereleri kırılmıştı.[50] Türk Yunan yakınlaşması spor karşılaşmaları ile doruğa çıkarken, 1931 yılında Fenerbahçe Olimpiakos arasında gerçekleşen müsabakada çıkan olaylar dostluk maçına gölge düşürmüştür. Olaylar siyasi yakınlaşmayı perdeleyecek bir ortam yaratmış Türk Yunan İlişkilerine zarar verecek boyutlara ulaşmıştır.[51] Fenerbahçe'nin 1-0 üstünlüğü ile sona eren maçta sahanın karışmasına neden olan olay ise Yunan kalecinin topu kaleden çıkaran Fikret'i itmesi ardından genç bir subayın tribünlerden sahaya atlayarak Yunan kaleciyi yumruklaması sonucu başlamıştır. Yunan kaleciye yapılan saldırı sonrası saha karışmış, olaylar güvenlik kuvvetlerinin çabalarıyla kontrol altına alınmış ve müsabaka güçlükle tamamlanabilmiştir.[52] Saldırıyı bir subayın gerçekleştirdiği uzun tahkikatlar sonrası anlaşılmıştı. Yunan yöneticilerin kabahatin kendi kalecilerinde olduğunu belirterek şikâyetçi olmamaları üzerine subayın cezası hafifletilmiş, subay doğuya sürgün edilerek mesele kapatılmıştır.[53] Siyasetçilerin diplomasi çerçevesinde gösterdikleri dostluk ve samimi iş birliği futbol sahasında doğru zemine taşınamamıştı. Bu müsabakaya kadar gösterilen karşılıklı yakınlık birdenbire tek kişinin yarattığı bir sorun olsa da herkesi kuşkulandırmaya itmiştir. Takibatın bu seyri o dönemde Türk Yunan ilişkilerindeki olumlu havanın bozulmasına karşılıklı izin verilmek istenmediğini göstermesi açısından dikkat çekicidir.[54] TFF, Yunanistan Federasyonu'na olayı anlatan bir özür yazısı göndermiş, Yunan Federasyonu da Olimpiakos kalecisine ceza verildiğini bildiren bir yazı ile TFF'ye teşekkür ederek cevap vermiştir. Olay gelişen

[44] Haydar Rüştü Öktem, *Mütareke ve İşgal Anıları*, yay. haz. Zeki Arıkan (Ankara: TTK Yayınevi, 1991), 80; Günver Güneş, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Modern Sporların İzmir'e Girişi (1950-1922)*, (İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, 2012), 110; Fehim Kuruloğlu, "Mütareke Dönemi İzmir Spor Hayatı", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergi*si, 18 / Özel Sayı (2018): 302.

[45] *Anadolu,* 6 Kanunısani 1931; *Yeni Asır,* 7 Kanunısani 1931; Berent, *Alsancak'ın Sakini Altay*, 56.

[46] Erdoğan Sungur, *İzmir Spor Tarihi* (İzmir: İzmir İl Özel İdare Yayını, 2002), 110-111.

[47] Berent, *Alsancak'ın Sakini Altay*, 73.

[48] *Olimpiyat,* 30 Mayıs 1931.

[49] Rüştü Dağlaroğlu, *Fenerbahçe Spor Kulübü Tarihi: 1907-1957* (İstanbul: Dur Ofset, 1957), 147-148.

[50] *Akşam,* 24 Mayıs 1931; *Milliyet,* 24 Mayıs 1931.

[51] Fehim Kuruloğlu,"Sports Diplomacyand Propaganda in Turkish Foreign Policy in the Early Republican Period", *The International Journal of theHistory of Sport*, 40: 2/3 (2023): 119.

[52] *Cumhuriyet,* 22 Mayıs 1931; *Akşam,* 22 Mayıs 1931.

[53] Hilmi Bey, kimliği tespit edildikten sonra yapılan askerî yargılama neticesinde, önce 20 gün oda hapsi ile cezalandırılmış, ardından görev yeri değiştirilerek Erzincan'a tayin edilmiştir. BCA, MM. 30-10-0-0, 47-301-6, 4-6-1931; Yumruk olayı ve gelişmelerden Mustafa Kemal Paşa da haberdar olmuştur. Turhan Gürkan, *Atatürk'ün Uşağının Gizli Defteri* (İstanbul: Fer Yayınları, 1971), 106; Atabeyoğlu, *Türk Spor Tarihi Ansiklopedisi*, 116.

[54] Gökaçtı, *Bizim İçin Oyna*, 105.

Türk - Yunan ilişkilerini etkileyebilecek nitelikteydi ve iki ülke basınında ciddi bir karşılık buldu.[55] Atina'da Türk Büyükelçi Enis Bey olayla ilgili Türk hükümeti adına üzüntülerini dile getiren açıklama yaparken, Yunanistan Başbakanı Venizelos da İstanbul'da yaşanan olayın iki ülke dostluğuna zarar veremeyeceğini beyan etmiştir.[56] Yunan basınında ise olay münferit bir hadise şeklinde değerlendirilmiştir. Türk basını benzer bir yol izlerken, konunun büyütülmeden hızlı bir şekilde kapatılması yönünde tutum takınılmıştır.[57] Olimpiakos 24 Mayıs'ta oynadığı Galatasaray müsabakası dostluk çerçevesinde tamamlanmıştır.[58] Bu tarihten itibaren Yunan takımlarıyla yapılan maçlar Türk futbolunun uzun süre merkezinde yer almıştır. Çünkü Yunanlılara karşı oynamak İstanbul'da Türklerden oluşan ilk takım olan Black Stocking'ten beri Türklerin futbola ilgisini arttırıyordu ve coğrafi yakınlık sayesinde bu takımları getirmek oldukça masrafsızdı.[59]

1932 yılında da Yunan takımlarının Türkiye ziyaretleri ve futbol temasları artarak devam etmiştir. Yunan takımı Apollon 1932 yılı Nisan ayında İzmir takımları Altay ve Karşıyaka'nın daveti ile İzmir'e bir seyahat gerçekleştirmiştir. Yunan takımlarına karşı alınan başarısız sonuçlar nedeniyle Türk basınında Yunan futbolundan geri kalındığı yorumlarının yapılmasına neden olmuştu.[60] İzmirspor da mayıs sonunda Sakız Adası'na bir seyahat düzenlemiş, adada Lailapas ve Sakız karmaları ile iki müsabaka gerçekleştirmiştir.[61] Sakız'da maçlar oynayan bir diğer İzmir takımı ise Altınordu olmuştur.[62]

Göztepe 1932 yılı Eylül ayı içinde tarihinde ilk kez Yunan takımlarıyla 3 özel maç yapmak üzere Atina'ya davet edilmiştir.[63] Göztepe Atina'da Enosis, Panatinaikos ve Olimpiakos ile karşılaşmıştır.[64] Bu müsabakalardan 1 galibiyet 2 mağlubiyetle ayrılmıştır. Göztepe Kulübü Atina'da gördüğü sıcak karşılama, halkın kendilerine gösterdiği ilgi nedeniyle İzmir'e dönüşünde Yunanistan Dışişleri Bakanlığı'na bir teşekkür telgrafı yazmıştır. Sporcular Yunanistan'dan çok güzel anılarla ayrılmış duygu ve düşüncelerini İzmir basınında ifade etmişlerdir.[65]

Türk ve Yunan futbol takımlarının 1932 yılında son müsabakaları Karagümrük kulübünün davetlisi olarak İstanbul'a gelmiş olan Selanik karmasının[66] önce Karagümrük[67] ardından Pera takımları ile yaptığı karşılaşmalar olmuştur.[68]

Cumhuriyetin 10. yıl dönümü anısına Türkiye'de pek çok sosyal ve kültürel etkinlik gerçekleştirlirken en dikkat çekici olanlar yabancı ülke takımları ile yapılan futbol müsabakaları olmuştur. Bunlar arasında Yunan takımları ayrı bir yer tutmuştur. Apollon, Etnikos, Olimpiakos peş peşe İzmir ve İstanbul'a gelerek Türk takımları ile karşılaşmalar yapmışlardır. 1933 yılı Ocak ayı sonlarında Atina karması İzmir kulüplerinin davetlisi olarak geldiği İzmir'de İzmirspor, Altınordu ve Karşıyaka takımlarının oluşturduğu karma takımlarla

[55] *Son Posta,* 24 Mayıs 1931; *Akşam,* 24 Mayıs 1931; *Cumhuriyet*, 24 Mayıs 1931.

[56] *Milliyet,* 30 Mayıs 1931; *Cumhuriyet*, 30 Mayıs 1931; *Akşam,* 30 Mayıs 1931.

[57] *Cumhuriyet*, 30 Mayıs 1931; *Olimpiyat*, 23 Mayıs 1932.

[58] *Cumhuriyet*, 27 Teşrinievvel 1931.

[59] Dağhan Irak, *Hükmen Yenik, Türkiye'de ve İngiltere'de Futbolun Sosyo-Politiği* (İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2013), 52.

[60] *Akşam*, 24 Nisan 1932.

[61] *Anadolu,* 3 Haziran 1931; *Yeni Asır,* 4 Haziran 1931; Sami Özok, *1923-1987 64 Yıl İzmirspor* (İzmir: İzmirspor Gençlik ve Spor Kulübü Derneği, 1987), 25.

[62] Yüce, *İdmancı Ruhlar*, 273.

[63] *Hizmet* 16 Eylül 1932.

[64] *Yeni Asır*, 18 Eylül 1932; *Hizmet*, 20 Eylül 1932; Faruk Şamlı, *92 Yıllık Çınar* (İzmir: Oral Matbaası, 2018), 106-107; Yüce, *İdmancı Ruhlar*, 273; *Hizmet*, 22 Eylül 1932.

[65] *Hizmet,* 22 Eylül 1931.

[66] *Cumhuriyet,* 14 Teşrinievvel 1932.

[67] *Milliyet,* 23 Teşrinievvel 1932; Asaf Ayçıl, *Dünden Bugüne Karagümrük Gençlik Kulübü 1926-1982* (İstanbul: Arpaz Matbaacılık, 1982), 26-27; Yüce, *İdmancı Ruhlar*, 274.

[68] İstanbul Rumlarının takımı olan Pera için Türk basınında intikam maçı şeklinde başlıklar atılmıştı. *Cumhuriyet,* 28 Teşrinievvel 1932.

Alsancak Stadyumu'nda iki müsabaka gerçekleştimiştir.[69] Apollon kulübü de 1933 yılı Nisan ayı başlarında İzmir'e gelmiş İzmir takımları ile üç maç oynamıştır.[70] Bir başka Yunan takımı 1933 yılı Yunanistan kupa şampiyonu Etnikos, Altay ve Karşıyaka ile müsabakalar yapmak üzere mayıs ayı ortalarında İzmir'e gelmiştir.[71]14 Eylül 1933 tarihinde Türk-Yunan Dostluk Antlaşması'nın imzalandığı tarihlerde Yunan takımı Olimpiakos dostluk maçları yapmak üzere Altınordu'nun davetiyle şehre gelmiş ve bu takımla iki kez karşılaşmıştır.[72] Olimpiakos'un İzmir turnesi Göztepe ve Altay müsabakasıyla devam etmiştir. İki karşılaşmada da İzmir ekipleri sahadan galip ayrılmayı başarmıştır. Olimpiakos İzmir'de iken Balıkesir'e davet edilmiş, burada Balıkesir şampiyonu İdman Birliği ve Halkevi Şehir Takımı ile de maçlar gerçekleştirmiştir.[73] Olimpiakos Türkiye'de seyahatinde son maçını İstanbul'da Kurtuluş takımıyla oynamış ve ülkesine dönmüştür.[74]

1933 yılında Apollon Cumhuriyet kutlamaları çerçevesinde İstanbul'da Beşiktaş,[75] Galatasaray,[76] Şişli, Kurtuluş ve Pera takımlarıyla da müsabakalar yapmıştır.[77] Bu arada Türkiye'ye maç yapmak için gelen Yunan takımlarının sayısı o kadar çok armıştır ki bunlara Atina ekibi Etnikos da eklenmiştir. Etnikos Cumhuriyetin 10. yıl kutlamalarına katılmış, ekim ve kasım ayları içinde İstanbul'da 4 maç yapmış sadece bir beraberlikle Atina'ya dönmüştür.[78] Etnikos oyuncularının Taksim Stadı'nda müsabakalar başlamadan önce seremonilerde ellerinde küçük Türk bayrakları ile çıkması seyircileri mutlu etmiş, Yunanlı oyuncular İstanbul'daki maçlarında dakikalarca alkışlanmışlardır.[79]

Yunan takımlarının Türkiye'ye seyahatleri bir önceki yıla göre cılız kalsa da 1934 yılında da devam etmiştir. Bu kez Atina ekibi Panatinaikos Galatasaray ve Beşiktaş ile dostluk maçları oynamak üzere temmuz ayının ilk haftası İstanbul'a gelmiştir. Galatasaray'ın Spor Bayramına davet edilen Panatinaikos 6 Temmuz 1934 tarihinde Taksim Stadı'nda gerçekleştirilen ve Yunanlı atletlerin de katıldığı atletizm müsabakaları sonrası Galatasaray ile oynadığı maçı 2-1 kazanmıştır.[80] Panatinaikos bir diğer İstanbul ekibi Beşiktaş'la karşılaşmış, müsabakaların ardından Yunanistan'a dönmüştür.[81]

1935 yılında Türk ve Yunan futbol takımlarının karşı karşıya geldiği dostluk karşılaşmalarında tıpkı 1933 yılındaki gibi yoğunluk yaşanmıştır. Bu yıl içinde Olimpiakos, Apollon ile Atina karmaları İstanbul takımlarıyla maçlara çıkmışlardır. İstanbul'a ilk gelen Yunan takımı Olimpiakos olmuştur. Olimpiakos 3 Mayıs'ta Fenerbahçe,[82] 5 Mayıs'ta Güneşspor ile müsabakalar gerçekleştirmiştir.[83] Bir başka Atina takımı Apollon ise Beşiktaş ve Galatasaray ile özel maçlarda karşılaşmıştır.[84] Yunan kafilesi yetkilileri Türkiye'de kaldıkları

[69] *Anadolu,* 30 Kanunısani 1933.

[70] *Yeni Asır*, 6 Nisan 1933; *Anadolu*, 6 Nisan 1933; *Anadolu*, 8 Nisan 1933; *Yeni Asır*, 9 Nisan 1933.

[71] *Anadolu*, *15 Mayıs 1933;* Yüce, *İdmancı Ruhlar,* 274; Fehim Kuruloğlu, "Altay Spor Kulübü" Tarihi (Yüksek lisans tezi, Ege Üniversitesi, 2010), 101-107.

[72] *Yeni Asır*, 18 Eylül 1933; *Anadolu*, 18 Eylül 1933.

[73] *Son Posta*, 28 Eylül 1933; Fehim Kuruloğlu, Merve Çetinel Çaylı, "Erken Cumhuriyet Dönemi Balıkesir Spor Tarihine İlişkin Tespitler", *II. Balıkesir Sempozyumu Bildiriler Kitabı* içinde, ed. Bayram Şahin, Sinem Şahnagil, Mustafa Oğuz, (Balıkesir: 2024), 115; *Balıkesir Halkevi Sekiz Ayda Nasıl Çalıştı ve Neler Yaptı* (Balıkesir: Balıkesir Vilayet Matbaası, 1933), 19.

[74] *Cumhuriyet*, 23 Teşrinievvel 1933.

[75] *Milliyet*, 10 Haziran 1933; *Son Posta*, 10 Haziran 1933.

[76] *Milliyet,* 12 Haziran 1933.

[77] Orhan Şevki, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Azınlık Spor Kulüpleri ve Sporcular* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018), 26; Yüce, *İdmancı Ruhlar*, 275.

[78] Yüce, *İdmancı Ruhlar*, 288; *Cumhuriyet*, 31 Teşrinievvel 1933; *Milliyet*, 1 Teşrinisani 1933;*Vakit*, 4 Teşrinisani 1933; *Vakit*, 6 Teşrinisani 1933; *Cumhuriyet*, 6 Teşrinisani 1933.

[79] *Milliyet,* 1 Teşrinisani 1933; *Cumhuriyet,* 1 Teşrinisani 1933.

[80] *Gol Spor Dergisi*, 11 Temmuz 1934; *Son Posta*, 7 Temmuz 1934; *Vakit*, 7 Temmuz 1934; *Milliyet,* 7 Temmuz 1934.

[81] *Akşam*, 9 Temmuz 1934; *Milliyet,* 9 Temmuz 1934; *Cumhuriyet*, 9 Temmuz 1934.

[82] *Cumhuriyet,* 4 Mayıs 1935; *Akşam*, 4 Mayıs 1935.

[83] *Son Posta*, 6 Mayıs 1935; *Cumhuriyet*, 6 Mayıs 1935.

[84] *Vakit,* 18 Mayıs 1935; *Milliyet,* 18 Mayıs 1935; *Tan*, 18 Mayıs 1935; *Akşam,* 20 Mayıs 1935; *Son Posta*, 20 Mayıs 1935.

sürede gördükleri sıcak ve samimi karşılamadan memnun olduklarını belirterek, Türk yetkililere ve spor kulüplerine teşekkür ve şükranlarını bildirmişlerdir.[85]

1935 yılı Temmuz ayı başlarında Atina karması futbol takımı Galatasaray ve Beşiktaşlı oyunculardan kurulu İstanbul karması ile maçlar oynamak üzere İstanbul'a gelmiştir. 7 Temmuz tarihinde Taksim Stadı'nda ilk karşılaşmaları İstiklal Marşı ve Yunan millî marşlarının çalındığı, Yunan futbolcularının zito tezahüratları ile alkışlandığı, Yunan oyuncuların Türk bayrakları ile halkı selamladığı dostane bir maç olmuştur.[86] 1935 yılı Kasım ayı başlarında Atina ekipleri Panatinaikos ve Apollon'dan oluşan karma takım İstanbul'a bir seyahat düzenleyerek dostluk maçları için Beşiktaş ile iki[87] ve Galatasaray ile bir karşılaşma yapmıştır.[88] Yunan takımlarının Türkiye'yi ziyaretlerine karşılık Beşiktaş da 1935 yılı son ayında Yunanistan turnesine çıkmış, Atina'da Apollon, Panatinaikos ve Olimpiakos takımları ile yaptığı maçlarda bir beraberlik iki mağlubiyet elde etmiştir.[89]

Türk ve Yunan spor karşılaşmalarıyla ilgili olarak 1936 yılına dair bir kayıt, bir bilgiye ulaşmadık. İstanbul Festivali kapsamında Pire karması 1937 yılında İstanbul Belediyesi tarafından Türkiye'ye davet edilmiş ve İstanbul'da 28 Ağustos 1937 tarihinde Galatasaray-Beşiktaş karmasıyla,[90] 29 Ağustos'ta Fenerbahçe-Güneş karması[91] ile 5 Eylül'de Galatasaray-Beşiktaş karması ile yapmıştır.[92] İstanbul'daki müsabakaları karşılığında Yunan ekibine 1000 lira para verilmiştir.[93] 1937 yılında İstanbul'a gelen bir başka Yunanistan ekibi Enosis idi. Enosis İstanbul'da Güneş Kulübü ve Fenerbahçe ile iki maç oynamıştır.[94] Fenerbahçe, 19 Haziran 1938 tarihinde 30. kuruluş yıl dönümünü törenlere davet ettiği Yunan takımları Panathinaikos-AEK karmasıyla, 10.000 kişinin önünde yaptığı maçla kutlamıştır.[95] Atina karması diğer karşılaşmada 26 Haziran'da Şişli takımıyla oynamıştır.[96]

Futbol dışında 1930-1938 döneminde dikkat çeken iki ülke arasındaki spor karşılaşmaları daha çok Balkan Oyunları çerçevesinde güreş, tenis, atletizmde gerçekleşmiştir. Bu karşılaşmaları Balkan Oyunları başlığında değerlendireceğiz. Bu süreçte 1934 yılında Türk ve Yunan dağcılarının Bursa'da buluşmaları da önemlidir.[97]

2. Balkan Oyunları: Türk ve Yunan Sporcular Balkan Oyunlarında

1921 yılında Yunan Amatör Atletizm Birliği (Hellenic Amateur Athletic Association) Balkan Oyunları adıyla ilk kez Balkan ülkelerinin barışı, güveni ve dostluğunu inşa etmenin yanında sporcuların gelişimini

[85] *Akşam,* 20 Mayıs 1935; *Son Posta*, 20 Mayıs 1935.

[86] *Cumhuriye*t, 8 Temmuz 1935; *Akşam,* 8 Temmuz 1935; *Tan*, 15 Temmuz 1935; *Akşam*, 10 Temmuz 1935; *Kurun*, 10 Temmuz 1935; Yüce, *İdmancı Ruhlar*, 307.

[87] *Tan*, 3 Teşrinisani 1935; *Son Posta*, 3 Teşrinisani 1935; *Cumhuriyet*, 3 Teşrinisani 1935.

[88] Atina karması özelllikle Galatasaray karşısında çok kötü bir futbol sergilemiş çamura dönen sahadan 7-2 mağlup ayrılmıştır. *Kurun*, 4 Teşrinisani 1935; *Akşam*, 4 Teşrinisani 1935.

[89] *Cumhuriyet*, 26 Birincikanun 1935; *Kurun*, 30 Kanunıevvel 1935; *Yeni Asır*, 31 Kanunıevvel 1935;*Ulus*, 2 Sonkanun 1936; *Son Posta*, 1 İkincikanun 1936;Yüce, *İdmancı Ruhlar*, 322.

[90] Bu müsabaka Said Çelebi tarafından tüm Türkiye'ye radyodan da yayınlanmıştır. *Akşam*, 29 Ağustos 1937; *Cumhuriyet*, 29 Ağustos 1937; *Tan*, 29 Ağustos 1937.

[91] *Kırmızı-Beyaz*, 30 Ağustos 1937; *Tan*, 30 Ağustos 1937.

[92] *Son Posta*, 6 Eylül 1937; *Ulus,* 6 Eylül 1937; *Akşam*, 6 Eylül 1937.

[93] *Akşam,* 31 Ağustos 1937.

[94] *Kurun*, 28 Teşrinisani 1937; *Tan,* 29 Teşrinisani 1937; *Milliyet,* 29 Teşrinisani 1937.

[95] *Ulus,* 20 Haziran 1938; *Kurun*, 20 Haziran 1938; *Ulus,* 20 Haziran 1938.

[96] *Cumhuriyet,* 27 Haziran 1938.

[97] *Hakkın Sesi*, 2 Temmuz 1934.

de sağlayacak bir düşünceyi ortaya atmıştır.[98] Olimpiyat oyunları esnasında Balkan ülkelerini temsil eden sporcuların Avrupalı ve Amerikalı sporculara nazaran başarısız olması Yunanistan Delegasyonu Başkanı Rinopoulos'a Balkan Oyunlarının düzenlenmesi hayalini gerçekleştirmek için somut bir gerekçe oluşturmuştur. Rinopoulos Türk, Bulgar, Yugoslav ve Romen temsilcilerine verdiği bir akşam yemeğinde konuyu ortaya atsa da finansal meseleler ve temsilcilerin hükümetlerinin onayını almadan bir adım atmak istememeleri kesin bir kararın çıkmasına engel olmuş, nihayetinde alınan karar gereği en azından 1929 yılında Atina'da Balkaniyat adı verilen bir organizasyonun yapılmasına karar verilmiştir.[99] Bu düşünce 1924 ve 1928 Olimpiyat Oyunlarının sonuçları göz önünde bulundurularak geliştirilmiş ve resmî olarak ilk oyunlar 1929'da Atina'da düzenlenmiştir. 1930 yılı içinde gerçekleşen diplomatik temaslar Balkan Oyunlarının kurulması ve başarısı için elverişli bir iklim yaratmıştır.[100] Diplomasi alanında yaşanan olumlu gelişmeler Balkan Oyunlarının seyri ve başarısı için elverişli bir ortam hazırlamış ve ardından kültürel temaslar da başlamıştır. Şüphesiz oyunlar diplomasi ile atılan olumlu havayı beslemek ve pekiştirmek için iyi bir araçtı.[101] Beklenti, bu girişim ile Balkan birliğini sağlamak, siyasi adımları tamamlayarak halkların kaynaşmasını arttırmaktı. Bu amaç ve hedefler doğrultusunda 1. Balkan Oyunları 22-28 Eylül 1929 tarihleri arasında Atina'da yapıldı. Oyunlara Yunanistan, Bulgaristan, Romanya ve Yugoslavya katıldılar, Türkiye yer almadı.[102]

5 Ekim 1930 tarihinde başlayan 2. Balkan Oyunlarına Türkiye ilk kez katılım sağladı. Oyunlar öncesinde davet yapılmasına rağmen katılım konusunda ciddi tereddütler yaşanmasına ve kamuoyunda oluşan olumsuz havaya rağmen Türkiye Balkan Oyunlarına katılmaya karar vererek Burhan (Felek) Bey'in kafile başkanlığında atletizm ve tenisçilerden oluşan bir kafileyle 2 Ekim tarihinde Atina'ya hareket etmiştir.[103]

Balkan Oyunlarının açılışı ise ilk kez toplanan Balkan Konferansına denk gelmiştir. Coşkulu bir atmosferde altı Balkan ülkesinden sporcular, heyetler, gazeteciler, hükümet temsilcileri ve diplomatlar bir araya gelirken, birliktelik büyük ölçüde politik, kültürel, sportif bağlantılar kurma olanağı sağlamıştır.[104] Türk sporculara Atina'da sıcak bir karşılama düzenlendi. Türk sporcuların oyunlara katılımı özellikle ilgiyi artırdı. Türkiye ile Yunanistan arasında yaşanan ciddi sorunlar ve anlaşmazlıkların ardından Türk sporcular ilk kez Yunanistan'daki müsabakalara katılım sağlamışlardır.[105] Müsabakaların açılışını Yunanistan başbakanı Venizelos yapmış,[106] açılış törenlerinde Türk atletleri Yunan halkı tarafından coşkuyla alkışlanmıştır.[107] Tören sırasında Yunan Atletizm Federasyonu Başkanı Ionnes Ketseas, Türk kafilesinin başkanı Burhanettin Bey'e Türkiye ve Yunanistan'ın ulusal renklerinden oluşan el yapımı bir bayrak hediye etmiştir.[108] Sporcuların geçit töreninde Yunanistan Başbakanı Venizelos özellikle Türk atletlerinin geçişi sırasında özel ilgi göstermiş ayağa kalkarak Türk sporcularını selamlamıştır.[109] Atina'da yaşanan dostluk gösterilerine Mustafa Kemal (Atatürk) de kayıtsız kalmayarak bir tebrik mesajı yayımlamış, Türk kafilesinin güzel karşılanmalarından ötürü Yunan

[98] P. Kıssoudi, "Sport, Politics and International Relations in the Balkans: The Balkan Games from 1929 to 1932", *The International Journal of the History of Sport*, 25/13 (2008): 1771.

[99] Kissoudi, "Balkan Games from 1929 to 1932", 1774.

[100] Selim Rumi Civralı, *Atletik Politika Spor ve İdeoloji* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2020), 166.

[101] Kissoudi, *Balkan Games from 1929 to 1932*, 1786.

[102] *Milliyet*, 27 Eylül 1929; Fehim Kuruloğlu, "Türkiye'nin Spor Diplomasisi ve Balkan Oyunları", *Uluslararası Balkan Sempozyumu Tam Metin Bildiri Kitabı* içinde, ed.Uğur Yasin Asal, (İstanbul: Ümraniye Belediyesi Kültür Yayınları, 2022), 171.

[103] *Olimpiyat Haftalık Spor Mecmuası*, 1/1, 2 Mayıs 1931: 11; *Milliyet*, 3 Teşrinievvel 1930.

[104] Mutlu, "Türk-Yunan İlişkileri Örneği (1930-1931)", 346.

[105] Civralı, *Atletik Politika*, 163.

[106] *Cumhuriyet*, 7 Teşrinievvel 1930.

[107] *Vakit*, 7 Teşrinievvel 1930.

[108] *Eleftheron Vima*, 10 Ekim 1930.

[109] *Milliyet*, 9 Teşrinievvel 1930; *Cumhuriyet*, 10 Teşrinievvel 1930.

yetkililere ve sporculara memnuniyetini dile getirmiştir.[110]

5-12 Ekim 1930 tarihleri arasında Atina'da yapılan Balkan Oyunlarında Türk sporcular katıldıkları atletizm yarışlarında 100 m'de ikinci ve dördüncülük, 200 m'de üçüncü ve dördüncülük, 4x400'de üçüncülük ve 4x100'de ikincilik elde etmişlerdir.[111] Teniste ise çiftlerde Türk sporcular birinci oldular.[112] Oyunlarda Yunanistan birinci gelirken, sıralama Romanya, Yugoslavya, Bulgaristan ve Türkiye şeklinde gerçekleşmiştir.[113] 1930 Balkan Oyunları vesilesiyle Türk basını sporun siyasetle ilişkisine daha yakından tanıklık etmiş oldu.

Yunan basını 1930 Balkan Oyunlarına büyük önem verdi. Oyunlarla ilgili yazılarda Balkanlarda yaratılan diplomatik bir iyi niyet kaynağı ve barışçıl bir siyasi adım olarak ifade edildi.[114] Yunan gazeteleri oyunları Balkan devletlerinin yanında Türkiye ile Yunanistan arasındaki kurulan dostluk, barış ve güven çerçevesinde değerlendirirken, Türk basını ise alınan kötü sonuçları göz önünde bulundurarak hezimet olarak yorumlamıştır.[115] *Eleftheron Vima* gazetesi Yunanlılarla Türklerin yüzyıllardır devam eden düşmanlıklarının 20. yüzyılda ilk barışçıl buluşmasını sporla gerçekleştirmesine dair ilginç bir vurgu yaptı.[116]

1931 yılında Balkan Oyunları ve Balkan Konferansı iki ülkenin yakınlaşmasına zemin hazırlayan önemli gelişmeler olarak dikkat çekmiştir. Sofya'daki oyunlara paralel olarak Atina'da devam eden atletizm müsabakaları bir önceki yılda olduğu gibi Yunanlı ve Yugoslav sporcular arasındaki rekabete sahne olmuştur. İkinci Balkan Oyunları 4 Ekim 1931'de Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya, Bulgaristan ve Romanya'nın katılımıyla başlamıştır. Atina da Panatinaikos Stadyumu'nda gerçekleşen oyunları 60.000 seyirci takip etti.[117] 4-11 Ekim 1931 tarihleri arasında gerçekleşen oyunların açılışında Türkiye Cumhuriyeti Başvekili İsmet Paşa (İnönü) da Yunan başbakanı Venizelos ile birlikte yer aldı.[118] İsmet Paşa İtalya'ya gitmeden önce Yunanistan'a da uğrayarak hem oyunları izlemiş hem de Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkilerin geldiği noktayı gözler önüne sermiştir.[119] İsmet Paşa'nın Atina ziyareti esnasında Balkan Oyunlarını izlemek üzere stada girmesi ve tribünlerin coşkulu karşılaması Yunan basınında geniş yer bulmuştur.[120]

1931 oyunlarında da Türkiye'nin tıpkı bir önceki yılda olduğu gibi sorunlu bir turnuva süreci yaşadığı görüldü. Bir önceki sene hükümetin baskısıyla sporcuların oyunlara katılması eleştiri konusuyken, bu sefer de oyunlar esnasında bir Türk sporcunun Yunanlı hakemlere yönelik tarafgir oldukları yönünde tutumu diplomatik bir krize sebep olmuş, protestoların sonuç vermemesi üzerine Türk atletizm takımının en hızlı sporcularından biri olan Semih'in (Türkdoğan) yarışlardan çekilmesi oyunlara gölge düşürmüştür.[121] Başvekil'in "centilmence" oyunlara devam edilmesi çağrısına dahi yanıt vermeyen Semih kafileden ve basından büyük tepki toplamıştır.[122] Oyunların sonucu Türk sporcuları ve kamuoyu için yine hayal kırıklığıydı. Oyunlar sonunda Yunanistan takım hâlinde yine birinci olurken, Türkiye ve Bulgaristan son sırayı

[110] *Cumhuriyet*, 10 Teşrinievvel 1930; *Vakit*, 10 Teşrinievvel 1930.

[111] Mehmet Yüce, *İstanbul Spor Kulüpleri Tarihi, Üç Büyükler* (İstanbul: İBB Yayını, 2021), 96.

[112] Karşılaşmalar sonunda Sedat Eroğlu-Vahram Şirinyan Balkan Şampiyonu oldular. Şevki, *Azınlık Spor Kulüpleri ve Sporcuları*, 74; Doğan Yıldız, *Çağlarboyunca Türklerde Spor* (İstanbul: Telebasım yayıncılık, 2002), 486; Yunus Emre Karakaya, *Erken Dönemden Moderniteye Spor Tarihi* (Ankara: Nobel Yayınevi, 2022), 384-385.

[113] *Milliyet*, 9 Teşrinievvel 1930; *Cumhuriyet*, 11 Teşrinievvel 1930; *Milliyet*, 12 Teşrinievvel 1930; *Milliyet*, 14 Teşrinievvel 1930.

[114] Kıssoudi, "Sport, Balkan Games from 1929 to 1932", 1789.

[115] *Cumhuriyet*, 13 Teşrinievvel 1930.

[116] *Eleftheron Vima*, 11 October. 1932.

[117] *Akşam*, 5 Teşrinievvel 1931; *Cumhuriyet*, 5 Teşrinievvel 1931; *Milliyet*, 5 Teşrinievvel 1931; Civralı, *Atletik Politik*, 167; Kuruloğlu, "Balkan Oyunları", 131.

[118] *Cumhuriyet*, 7 Teşrinievvel 1931; *Milliyet*, 7 Teşrinievvel 1931.

[119] Kissoudi, "Sport, Balkan Games from 1929 to 1932", 1794.

[120] BCA., 30-10/12-73-21/1-2; *Vakit*, 6 Teşrinievvel 1931.

[121] Atabeyoğlu, *Türk Spor Tarihi Ansiklopedisi*, 120.

[122] *Vakit*, 8 Teşrinievvel 1931; *Son Posta*, 8 Teşrinievvel 1931; *Akşam*, 8 Teşrinievvel 1931.

birlikte paylaştılar.[123] Kafilenin Türkiye'ye dönüşünde Semih (Türkdoğan) sert eleştirilere uğradı. "Bayrak için koşacaktı." şeklinde kampanyalar açıldı ve cezada aldı.[124] Başarısız sonuçların yarattığı hayal kırıklığı kamuoyunda net biçimde hissedilebiliyordu.[125] Eskrim dalında Balkan şampiyonluğunu elde eden Türkiye, tenis karşılaşmalarını kaybederek sonuncu olmuştur.[126]

1932 yılında İzmir'de Balkan Güreş Turnuvası düzenlenmiş[127] ve Türkiye, bu turnuvadan şampiyon olarak ayrılmıştır.[128] Balkan Tenis Turnuvası ise Fenerbahçe tenis kortlarında organize edilmiştir.[129] Yunan tenisçiler Nikolaidis ve Stalios hem çiftlerde hem de tek erkeklerde Türk rakiplerini mağlup etmeyi başarmıştır.[130]

1932 yılındaki 3. Balkan Oyunları 9-16 Ekim tarihleri arasında Atina'da Panatinaikos Stadyumu'nda düzenlenmiştir.[131] Yunanistan'da yaşanan ekonomik kriz, oyunları sekteye uğratacak boyuttaydı buna rağmen Yunanistan, Balkan ülkeleri federasyonlarının da destekleriyle oyunları gerçekleştirmeyi başardı.[132] Oyunlara; Yugoslavya'dan 32, Türkiye'den 15, diğer ülkelerle birlikte toplamda 125 sporcu katılmıştır.[133] Yunanistan'ın 145 puanla birinci geldiği oyunlarda Türkiye 18 puanla son sırada yer almıştır.[134] Oyunlarda ilginç olaylardan biri de İzmir'in Afro Türk futbolcularından Vahap (Özaltay)'ın 400 metrede millî takımda yer almış olmasıydı. Faşizmin, Nazizmin, ırkçılığın kol gezdiği Avrupa ve Balkanlarda Afrika kökenli bir atlet ilk kez Türkiye adına müsabakalarda boy göstermiştir.[135] Balkan Oyunlarına Yunan gazetelerinde geniş biçimde yer verilmiştir. Balkan Konferansı Başkanı Papanastasiou, oyunlar esnasında, kültür ve sporla ilgili önemli meseleleri çözmenin ve iş birliğinin önemini vurgulamıştır.[136]

2.1. İlk Balkan Güreş Şampiyonası

Yunan güreşçiler Balkan Şampiyonası öncesi 1931 yılında İstanbul'a gelerek Türk güreşçiler ile özel müsabakalar gerçekleştirmişlerdir.[137] İlk Balkan Güreş Şampiyonası 3-5 Kasım 1932 tarihlerinde İstanbul'da Maksim Salonunda gerçekleştirilmiş ve şampiyonada Türk güreşçiler aralarında Yunan güreşçilerinin de yer aldığı rakiplerine karşı 5 altın, 2 gümüş madalya kazanmışlardır.[138]

Atina'da yapılacak 1933 Balkan Oyunlarından birkaç gün önce Yunanistan ile Türkiye arasındaki ilişkileri güçlendirmeyi amaçlayan bir anlaşma imzalandı.[139]

[123] *Milliyet*, 5 Teşrinievvel 1931.

[124] Atabeyoğlu, *Türk Spor Tarihi Ansiklopedisi*, 120.

[125] *Cumhuriyet*, 15 Teşrinievvel 1931.

[126] Türk sporcularından Enver bireysel kılıç karşılaşmasında Yunanlı ve Bulgar rakiplerini yenerek Balkan Kılıç Şampiyonu olmuştur. *Türk Spor Mecmuası*, 2 (1931): 14-17.

[127] *Cumhuriyet*, 6 Teşrinievvel 1932.

[128] *Milliyet,* 6 Teşrinisani 1932*; Cumhuriyet*, 6 Teşrinisani 1932.

[129] *Cumhuriyet,* 1 Eylül 1932.

[130] *Akşam,* 5 Eylül 1932*; Cumhuriyet*, 5 Eylül 1932.

[131] *Vreme*, 10 October 1932; *Eleftheron Vima*, 10 October 1932; Kıssoudi, "Sport, Balkan Games from 1929 to 1932", 1799.

[132] *Cumhuriyet*, 1 Teşrinievvel 1932.

[133] *Vreme,* 10 October 1932.

[134] *Cumhuriyet,* 11 Teşrinievvel 1932; *Cumhuriyet*, 14 Teşrinievvel 1932.

[135] Atabeyoğlu, *Türk Spor Tarihi Ansiklopedisi*, 123.

[136] Kıssoudi, "Sport, Balkan Games from 1929 to 1932", 1799-1780.

[137] *Akşam*, 5 Mart 1931; *Cumhuriyet*, 5 Mart 1931.

[138] *Son Posta*, 6 Teşrinisani 1932.

[139] P. Kıssoidi, "Sport, Politics and International Relations in the Balkans: the Balkan Games from 1933 to 1935," *The International Journal of the History of Sport*, 25/13(2008): 1817.

1-8 Ekim 1933 tarihlerinde Atina da yapılan 4. Balkan Oyunlarında Türk atletleri oldukça önemli sonuçlar elde ettiler.[140] Atina'da 50.000 seyirci ilk kez tüm Balkan ülkelerinin oyunlara katılımına şahit olmuştur.[141] Panatinaikos Stadında sporcular, resmî konuklar için sıcak ve görkemli bir açılış töreni düzenlenmiştir.[142] Geçit töreni sonunda Yunanistan Eğitim Bakanı Turkovasilis'in Balkan oyunlarının Balkan ülkeleri arasındaki ilişkiler için çok büyük önem arz ettiğini belirten konuşmasını takiben oyunlar başlamıştır.[143] Türkiye 4. Balkan Oyunlarında 2 altın, 3 gümüş, 2 bronz elde ederek Yunanistan ve Yugoslavya'nın ardından ilk kez üçüncülüğü elde etmiştir. Türk atletleri ilk altın madalyalarını yüksek atlamada Haydar Aşan, gülle atmada Veysi Emre ile elde ettiler. Atletlerin başarıları Türkiye'de büyük yankı uyandırdı.[144] Oyunlarda Yunanistan 169 puan ile birinci olurken, Türkiye ilk kez Romanya ile birlikte 61 puanla üçüncülüğü elde etmiştir.[145] Türk atletler başarı olarak değerlendirilen sonuçların ardından 11 Ekim'de memlekete döndüklerinde coşkuyla karşılanmışlardır.[146]

Türk güreşçilerinin başarıları 1933 yılında da devam etmiş, 21-23 Aralık tarihlerinde İstanbul'da yapılan Balkan Güreş Şampiyonasında Türk takımı 6 altın, 1 gümüş madalya elde ederek 17 puanla şampiyon olmuştur. Yugoslavya 14 puanla ikinci, Yunanistan ise ancak 10 puanla üçüncülüğü elde edebilmiştir.[147]

Bölgesel iş birliğine ivme kazandıran Balkan Oyunları, Balkan ülkelerinin de sahip çıkması ile periyodik olarak her yıl düzenli bir şekilde yapılmaya başlanmıştır.[148] Balkanlardaki ve Avrupa'daki siyasi karışıklığa rağmen, Balkan ülkeleri arasında 9 Şubat 1934'te imzalanan Balkan Antantı sportif etkinliklere de canlılık kazandırmıştır. Balkan Antantı'nın imzalanmasının hemen ardından 5. Balkan Oyunları gerçekleşmiştir.

1934 Balkan Oyunları ilk kez Yunanistan dışında 26 Ağustos-2 Eylül tarihleri arasında Yugoslavya'nın Zagreb şehrinde düzenlenmiştir.[149] Oyunlara 6 Balkan ülkesinden 143 sporcu katılmıştır.[150] Oyunları Yunanistan 164 puan ile birinci, Türkiye ise 32 puan ile beşinci tamamlamıştır.[151] Önceki yıllara göre daha çekişmeli bir turnuva gerçekleşmiş, Yugoslavya ve Yunanistan arasında birincilik, Bulgaristan ve Türkiye arasında ise dördüncülük mücadeleleri verilmiştir.[152]

1934 Balkan Güreş Şampiyonası 3. kez İstanbul'da Taksim Stadı'nda büyük bir kalabalık önünde yapılırken, Türkiye Yunan güreşçilerinin de mağlup edildiği karşılaşmalarda 7 sıklette şampiyonluk elde etmiştir.[153]

Balkan Oyunları 1935 yılında ilk kez Türkiye'de yapılmıştır. Yunan sporcuların da katılacağı Türkiye'deki İlk Balkan Oyunları Yunanistan kamuoyunda heyecan yaratırken, bir taraftan da Yunan sporcularının karşılanmasının nasıl olacağına ilişkin beklenti ve ihtiyatlılık hâkim olmuştur. Yunanistan'da hâkim anlayış içinde Türk seyircilerin geleneksel düşmanlığı körüklemelerinden endişe ediliyordu.[154] 6. Balkan Oyunları öncesi

[140] *Milliyet*, 2 Teşrinievvel 1933.

[141] *Son Posta*, 5 Teşrinievvel 1933; *Cumhuriyet*, 5 Teşrinievvel 1933; *Milliyet*, 5 Teşrinievvel 1933.

[142] *Eleftheron Vima*, 2 October 1933; Kıssoidi, "The Balkan Games From 1933 to 1935", 1817.

[143] *Eleftheron Vima*, 1 October 1933; *Akşam*, 2 Teşrinievvel 1933; *Son Posta*, 2 Teşrinievvel 1933; *Vakit*, 2 Teşrinievvel 1933.

[144] Atabeyoğlu, *Türk Spor Tarihi Ansiklopedisi*, 127.

[145] *Eleftheron Vima*, 2 and 9 Oct. 1933; *Cumhuriye*t, 9 Kanunisani 1933; *Akşam*, 10 Kanunisani 1933.

[146] *Vakit*, 12 Teşrinievvel 1933; *Milliyet*, 12 Teşrinievvel 1933.

[147] Atabeyoğlu, *Türk Spor Tarihi Ansiklopedisi*, 128.

[148] Kıssoidi, "The Balkan Games From 1933 to 1935", 1819.

[149] *Vakit*, 27 Ağustos 1934; *Hâkimiyet-i Milliyet*, 28 Ağustos 1934.

[150] *Eleftheron Vima*, 27 August 1934; *Cumhuriyet*, 29 Ağustos 1934.

[151] *Eleftheron Vima*, 6 September. 1934; *Akşam*, 3 Eylül 1934; *Cumhuriyet*, 3 Eylül 1934.

[152] Cumhuriyet, 25 Ağustos 1934; Vakit, 30 Ağustos 1934; Sejran Adiloviç, "*Türkiye'de Düzenlenen İlk Büyük Spor Organizasyonu: 1935 Balkan Oyunları"* (Yüksek lisans tezi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, 2023), 43.

[153] Atabeyoğlu, *Türk Spor Tarihi Ansiklopedisi*, 132.

[154] Kıssoidi, "The Balkan Games from 1933 to 1935", 1824.

Yunanistan'da rejim değişmişti. Venizelos ve Çaldaris uzaklaştırılmış Monarşik düzene dönülmüştü.[155] Yunan kamuoyundaki kaygılar İstanbul'daki sıcak ve coşkulu karşılama ile ortadan kalktı. Yunan basını bunu okurlarına mutlulukla duyurdu.[156]

6. Balkan Oyunları İstanbul'da Fenerbahçe Stadı'nda yapılmıştır. Açılış töreninde konuşan Atletizm Federasyonu Başkanı Burhan Felek Balkan Oyunlarının Balkan birliğinin temel taşı olduğuna vurgu yapmış, Türkiye'nin Balkan Oyunlarına verdiği değeri spor siyaset ilişkisi çerçevesinde ifade etmiştir.[157] Yunanistan Cumhurbaşkanı Aleksandros Zaimis de oyunların açılış törenine gönderdiği telgrafında; spor sahalarındaki dostluğun Balkan devletlerinin birbirine her alanda yakınlaşmasına yardımcı olacağını belirtmiştir.[158] Balkan Oyunlarının başladığı 1929'dan 1935 yılına değin geçen 6 yılda halkların birbirine bakış açılarını hızla değiştirip, birlik ve beraberliklerine spor kadar katkı sunacak çok az alan bulunduğu birçok gözlemcinin ortak görüşüydü.[159] 6. Balkan Oyunlarına Yunanistan, Yugoslavya, Romanya ve Bulgaristan'ın yanı sıra Arnavutluk da son anda oyunlara iştirak etmiştir.[160] Oyunlara 60 kişilik bir kafileyle gelen Yunan sporcular,[161] kendilerini sıcak ve samimi bir ortamda bulmuşlardır. Yunanistan hava filosu ve deniz kuvvetleri de Balkan Oyunları vesilesiyle İstanbul'a gelmiş, Türk filosunun dostça karşılamasına tanık olmuşlardır. 6. Balkan Oyunları 21 Eylül 1935 tarihinde İstanbul Fenerbahçe Stadyumu'nda tüm Balkan ülkelerinin katılımıyla yapılmıştır.[162] Yarışmalar esnasında stadyumda bulunan seyircilerin yarıya yakınının Rumlardan oluşması ve bunların Yunan sporcularına destek vermesi Türkiye'de ulusal gazeteler tarafından şaşkınlık ve hayretle karşılanmıştır.[163] Oyunlar için Balkan Devletleri Cumhurbaşkanları, Balkan Oyunları komitesine Balkanlarda iş birliğinin oyunlar sayesinde daha da güçleneceğine dair telgraflar göndermişlerdir.[164] Türkiye oyunlarda 1 altın, 6 gümüş, 2 bronz madalya kazandı.[165] Yunanistan oyunlarda bir kez daha birinciliği elde ederken, Türkiye dördüncü oldu[166]. Oyunlarda başarı elde eden takımlara kupa ve hediyeler vermek amacıyla Atina Belediye Başkanı da İstanbul'a gelmiştir.[167] Oyunların son günü olan 26 Eylül'de tüm sporculara ve kafile yöneticileri onuruna Büyükada'da ve Tokatlıyan Otel'de ziyafet verilmiştir.[168]

4. Balkan Güreş Şampiyonası 1935 yılında İstanbul'da Taksim Stadı'nda gerçekleştirilmiş, müsabakalar ile büyük bir seyirci topluluğu tarafından takip edilmiştir.[169] Türkiye takım hâlinde 5 altın, bir gümüş madalya ile bir kez daha Balkan Şampiyonu olmuştur.[170] Sportif açıdan olmasa da spor diplomasisi açısından iki

[155] Alastos, D. Venizelos, *Patriot–Statesman–Revolutionary* (London: Percy Lund HumphriesCo, 1942), 269-270; Daphni, G. He *Hellas metaxed yo Polemon 1923–40 (Greece between two Wars 1923–1940)* (Athens: Ikaros, 1974), 230-240.

[156] *Eleftheron Vima*, 22 September 1935.

[157] *Akşam, 22 Eylül 1935; Kurun*, 22 Eylül 1935.

[158] *Cumhuriyet,* 23 Eylül 1935; *Akşam*, 23 Eylül 1935; *Eleftheron Vima*, 23 September 1935; *Eleftheron Vima*, 13 October 1935.

[159] Kuruloğlu, "Balkan Oyunları", 135.

[160] *Son Posta*, 17 Eylül 1935; *Cumhuriyet,* 17 Ağustos 1935.

[161] *Tan*, 11 Eylül 1935; *Milliyet*, 11 Eylül 1935; *Kurun*, 11 Eylül 1935.

[162] *Gol Spor*, 2(Eylül 1935): 3; Civralı, *Atletik Politika*, 171.

[163] *Cumhuriyet,* 23 Eylül 1935.

[164] Günver Güneş, Müslime Güneş, "Atatürk Döneminde Gerçekleştirilen İlk Uluslararası Spor Organizasyonu: 6. Balkan Oyunları", *Atatürk ve Balkanlar, Cumhuriyetin 100. Yılı Anı Kitabı* içinde, ed. Nadim Macit, M. Fatih Sansar, (İzmir: Ege Üniversitesi Yayınevi, 2023), 252.

[165] Atabeyoğlu, *Türk Spor Tarihi Ansiklopedisi*, 135.

[166] *Akşam*, 24 Eylül 1935.

[167] *Cumhuriyet,* 28 Eylül 1935.

[168] *Son Posta*, 30 Eylül 1935; *Cumhuriyet*, 27 Eylül 1935; Civralı, *Atletik Politika*, 171.

[169] Atabeyoğlu, *Türk Spor Tarihi Ansiklopedisi*, 135.

[170] *Cumhuriyet,* 17 Eylül 1935; Adiloviç, *1935 Balkan Oyunları*, 50; Efdal As, "İktidar-Spor Kurumları İlişkileri Bağlamında İki Dünya Savaşı Arasında Türkiye Cumhuriyeti'nin Katıldığı Olimpiyatlar (1924 Paris, 1928 Amsterdam, 1936 Berlin)", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 12/24(2016): 186.

savaş arası dönemin en ilginç Balkan Oyunları 1936 yılında Atina'da düzenlenmiştir.[171] 7. Balkan Oyunları Panatinaikos Stadyumu'nda 27 Eylül tarihinde Yunanistan, Yugoslavya, Bulgaristan, Romanya ve Türkiye'nin katılımıyla gerçekleşmiştir.[172] Oyunların açılışını Metaxas yapmıştır.[173] 27 Eylül-6 Ekim 1936 tarihlerinde düzenlenen 7. Balkan Oyunlarına yine Yunanlı sporcular damga vururken, oyunlar şerefine verilen ziyafette konuşan Yunanistan Eğitim Bakanı, nutkunda sporun Balkanlılar arasında uyandırdığı beraberlik hissini vurgulamıştır.[174] Şüphesiz oyunlar siyasi liderler ile spor temsilcileri arasında bir bağ oluşturmuş, bölgedeki siyasi ve diplomatik rolleri güçlü hâle getirmiştir.[175]

Atina'da yapılan 7. Balkan Oyunlarında Türk atletleri 2'si gümüş, 3'ü bronz olmak üzere 5 madalya kazanmışlardır.[176] Oyunlarda Yunanistan 153 puanla birinci Türkiye 28 puanla ancak 4. olabilmiştir.[177] 1936 Balkan Oyunları Metaxas'ın spora getirdiği aşırı milliyetçi bir yaklaşımın etkisi ile Alman Propaganda Bakanı Goebels'in Atina'ya davet edilmesiyle belirgin bir hâl almıştır.[178] 1936 yılında aynı zamanda Berlin'de de olimpiyatlar düzenleniyordu. Olimpiyatların bir Nazi propagandasına dönüştüğü bu oyunlarda kullanılan yöntemlerin bir kısmının Atina'ya da sirayet etmesi oyunlara katılan gazeteci ve gözlemcileri şaşırtmıştı.[179]

5. Balkan Güreş Şampiyonası,[180] 17-18-19 Eylül 1937 tarihlerinde İzmir'de Alsancak Stadı'nda yapılmıştır.[181] Şampiyonada Türk güreşçiler altı sıklette altın madalyaya sahip oldular. Güreşçilerin başarısının yanında ilk kez uluslararası bir turnuvaya ev sahipliği yapan İzmir'de güreş müsabakaları ilgiyle karşılanmıştır. 5. Balkan Güreş Şampiyonası için İzmir'e gelen Yunan Güreş Takımını Belediye Başkan Yardımcısı Suad Yurdkoru, Türkiye Güreş Federasyonu temsilcileri, halk tarafından karşılanmış kafile başkanları Türk- Yunan dostluğuna vurgu yapan samimi konuşmalar yapmışlardır.[182] Yunan Güreş Takımına buketler verilmiş, karşılama merasiminde hazır bulunan bando takımı önce Yunan millî marşını çalmış sonrasında ise İstiklal Marşı okunmuştur. Merasimin son bulmasının ardından Yunan Güreş Takımı da Ankara Palas Oteli'ne yerleştirilmiştir.[183]

İlk iki gün eleme müsabakalarının yapılmasının ardından üçüncü gün final maçları gerçekleştirilmiştir. Final güreşleri 19 Eylül 1937 Pazar günü saat 18.00'de 56-61-66-72-79 -87 ve ağır sıklette yapılmış,[184] halk Türk ve Yunan güreşçilerinin müsabakalarına özel bir önem vermiştir.[185] Güreşlerde 56 kiloda Yunanlı Biris şampiyon olurken, diğer 6 sıklette Türk güreşçiler birinciliği elde etmişlerdir. Güreş müsabakalarının son bulmasının ardından şampiyonaya katılan güreşçiler şerefine İzmir Belediyesi tarafından 19 Eylül gecesi saat 21.00'de Fuar Gazinosu'nda bir ziyafet tertip edilmiştir.[186]

[171] Kuruloğlu, "Balkan Oyunları", 134.

[172] *Eleftheron Vima*, 29 September 1936; P. Kıssoudi, "Sport, Politicsand International Relations in theBalkans: the Balkan Games from 1936 to 1939", *The International Journal of theHistory of Sport*, 25/13(2008): 1840.

[173] *Eleftheron Vima*, 29 September 1936.

[174] *Eleftheron Vima*, 22 September 1936.

[175] Kıssoudi, "Balkan Games from 1936 to 1939", 1842.

[176] Atabeyoğlu, *Türk Spor Tarihi Ansiklopedisi,* 142.

[177] *Eleftheron Vima*, 7 October 1936; Kıssoudi, "Balkan Games from 1936 to 1939", 1843.

[178] Apostolos Vakalopulos, *Nea Helleniki Historia, 1204-1985* (Selanik: 1999), 407-408; Civralı, *Atletik Politika*, 173.

[179] Kuruloğlu, "Balkan Oyunları", 135.

[180] Atabeyoğlu, *Türk Spor Tarihi Ansiklopedisi,*142.

[181] Semih Çınar, "İzmir'de Uluslararası Bir Turnuva: 5. Balkan Güreş Şampiyonası", *İzmir Spor Tarihi* içinde, ed.Günver Güneş, Bahri Okumuş, (Ankara: Ütopya Yayınevi, 2018), 330-331.

[182] *Anadolu*, 17 Eylül 1937.

[183] *Yeni Asır*, 17 Eylül 1937.

[184] *Anadolu*, 21 Eylül 1937.

[185] *Anadolu*, 21 Eylül 1937; *Cumhuriyet*, 20 Eylül 1937; *Akşam*, 20 Eylül 1937.

[186] *Son Posta*, 20 Eylül 1937; *Anadolu*, 21 Eylül 1937; *Yeni Asır*, 21 Eylül 1937.

8. Balkan Oyunları 5-12 Eylül 1937 tarihlerinde Bükreş'teki Beden Eğitimi Akademisi Stadyumu'nda Yunanistan, Romanya, Yugoslavya, Bulgaristan ve Türkiye'nin katılımıyla düzenlenmiştir.[187] Bükreş'te yapılan 8. Balkan Oyunlarında Türk atletleri 2 gümüş, 3 bronz olmak üzere 5 madalyanın sahibi olmuşlardır. Yunan sporcular etkileyici bir başlangıç yaparak Romanya, Yugoslavya, Türkiye ve Bulgaristan'ın önünde en yüksek puanları alarak oyunları birinci tamamlamıştır.[188] Oyunların politik ve diplomatik işlevi de değişmiş, oyunları ilk yıllarında bölgede yakınlaşma ve iş birliği için ek bir araç olarak tanıyan ve destekleyen Venizelos'un aksine, 1936-40 döneminde Metaxas hükümeti sportif başarıyı rejiminin tanınması ve spor aracılığıyla ulusal gururun güçlendirilmesi olarak görmüştür.[189]

Romanya, Yunanistan, Yugoslavya, Türkiye ve Arnavutluk'un dâhil olduğu 9. Balkan Oyunları 11-18 Eylül 1938 tarihlerinde Yugoslavya'nın başkenti Belgrad'da yapılmıştır.[190] 9. Balkan Oyunlarında Türk atletleri 1 altın, 1 gümüş 1 de bronz madalyanın sahibi oldular.[191] Oyunlarda değişmez bir şekilde Yunanistan birinci, Yugoslavya ikinci oldu; ardından Romanya, Türkiye ve Arnavutluk gelmiştir.[192]

3. Yunanistan Takımlarıyla İlk Basketbol Maçları

Türk takımları basketbolda yurt dışı ilk kulüp ve millî temaslarını Yunanistan ekipleriyle gerçekleştirmiştir. 1934 yılı Nisan ayı içinde İstanbul'a davet edilen Atina Üniversitesi basketbol takımı sırasıyla Galatasaray, Barkohba[193] ve Pera takımlarıyla müsabakalar yapmıştır. İki ülke basketbol takımlarının ilk kez karşı karşıya geldiği bu müsabakalarda Atina takımı sadece Pera takımına karşı galibiyet elde edebilmiştir.[194] 1930'lardan itibaren artarak gelişen siyasi ilişkiler ve bunun sportif yansıması olarak "Balkan Oyunları" ile sağlanan diyalog sayesinde basketbolda da ilk millî temasın Yunanistan'la olmasını kolaylaştırmıştır. Gerçekte 1936 yılının Avrupa Şampiyonu olan Polonya ile bir müsabaka arayışında olan Naili Moran ve arkadaşları Polonya'nın Türkiye'ye gelememesi üzerine Galatasaray Kulübü'nün davetlisi olarak İstanbul'a çağrılan Yunanlıları millî maç oynamaya ikna etmişlerdir.[195] Yunan takımının İstanbul'da yapacağı harcamaları oyuncular ve girişimciler kendi aralarında toplayarak karşılamışlardır. Oluşturulan takımın antrenörlüğünü Rupen Semerciyan yapmıştır.[196]

Yunan basketbolcular 1936 yılı Haziran ayının son haftasında İstanbul'a gelmişler, 24 ve 26 Haziran 1936 tarihlerinde biri millî maç, diğeri de İstanbul-Atina karma takımları arasında oynanan iki müsabaka gerçekleştirmişlerdir. Türk millî basketbol takımı ilk millî maçını Yunanistan'a karşı 24 Haziran 1936'da Beyoğlu Halkevi salonunda yapmıştır.[197] Türk Basketbolu açısından oldukça büyük öneme sahip olan bu müsabakayı Robert Koleji'nin öğretmeni Nadolsky ile futbol hakemi Mister Allen yönetmişlerdi.[198] Çoğu kadınlardan

[187] Cumhuriyet, 6 Eylül 1937.

[188] *Akşam*, 13 Eylül 1937; Kıssoudi, "Balkan Games from 1936 to 1939", 1845.

[189] *Eleftheron Vima*, 18 September 1937; *Cumhuriyet*, 13 Eylül 1937; Kıssoudi, "Balkan Games from 1936 to 1939", 1846.

[190] Kıssoudi, "Balkan Games from 1936 to 1939", 1847; Civralı, *Atletik Politika*, 177.

[191] *Yarım Ay*, 1 Ekim 1938; *Tan,* 18 Eylül 1938; *Ulus*, 19 Eylül 1938; Atabeyoğlu, *Türk Spor Tarihi Ansiklopedisi,* 143.

[192] *Akşam*, 19 Eylül 1938; *Son Posta*, 19 Eylül 1938.

[193] Barkohba İstanbul Yahudilerinin kurduğu basketbol takımıydı. Bu kulübün tüm oyuncuları 1939 yılında Beşiktaş'a transfer olmuşlardır. Şevki, *Azınlık Spor Kulüpleri ve Sporcuları*, 58-59.

[194] *Cumhuriyet*, 22 Nisan 1934; *Son Posta*, 26 Nisan 1934; *Tan*, 28 Nisan 1934; *Akşam*, 30 Nisan 1934; *Cumhuriyet*, 2 Mayıs 1934.

[195] Ali Emrah Tokatlıoğlu, Utku Tuna, "Erken Cumhuriyet Döneminde Spor Siyaset İlişkisi Bağlamında İlk Milli Basketbol Maçı ve Takımı", *Journal of Health and Sport Sciences (JHSS),* 4/3(2021): 65.

[196] *Ulus*, 24 Haziran 1936; *Son Posta*, 25 Haziran 1936; Şevki, *Azınlık Spor Kulüpleri ve Sporcuları*, 58-59.

[197] *Cumhuriyet,* 25 Haziran 1936; Mehmet Yüce, *İstanbul Spor Kulüpleri Tarihi-Üç Büyükler* (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür AŞ Yayınları, 2021), 400; Yunus Emre Karakaya, *Erken Dönemden Moderniteye Spor Tarihi* (Ankara: Nobel Yayınevi, 2022), 335.

[198] *Spor Postası*, 29 Haziran 1936, Ergun Hiçyılmaz, *Türkiye'de Spor* (İstanbul: Yeni Yüzyıl Kitaplığı, 1996), 38-39.

oluşan seyirci topluluğu önünde oynanan maçı Türkiye 49-12 galip tamamlamıştır.[199] Türk Spor Kurumu tüm olumsuz koşullara rağmen kazanılan Yunanistan maçı sonrası basketbolu önemseyerek, başarılı bir sonuca imza atan basketbolcuları 1936 Olimpiyat Oyunlarına götürme kararı almıştı.[200] İstanbul Galatasaray-Atina Karması maçı 27 Haziran akşamı Beyoğlu Halkevi Spor Salonu'nda oynanmış maçı Atina Karması 27-19 kazanmıştır.[201] Yunanlılar müsabakanın ardından ülkelerine döndüğünde Atina gazeteleri İstanbul-Atina Karması maçını "millî maç" olarak gösterip 49-12'lik maçtan hiç bahsetmemişlerdir.[202]

4. 1938-1950 Türk-Yunan Spor Faaliyetleri

1 Eylül 1939'da Alman ordularının istilasıyla başlayan savaş gün geçtikçe büyüyerek tüm dünyaya yayılmıştır. Büyük ve kanlı savaş tüm dünyada spor faaliyetlerinin de sekteye uğramasına sebep olmuş genç sporcuların kimisi ya cepheye ya da kışlaya gitmek durumunda kalmıştı. Bu süreçte Olimpiyatlar yapılamazken, Balkan Oyunları da ancak birkaç yıl daha devam edebilmiştir. Türkiye savaş dışında kalırken, Yunanistan işgal sürecini yaşamış ve savaş iki ülkenin pek çok alanda olduğu gibi spor faaliyetlerini de sekteye uğratmıştır.

4.1. II. Dünya Savaşı Yıllarında Balkan Oyunları

II. Dünya Savaşı'nın Avrupa'da başladığı süreçte 10. Balkan Oyunları 1939 yılında belki de şaşırtıcı bir şekilde, Yugoslavya, Romanya, Türkiye ve Yunanistan'ın katılımıyla Atina'da gerçekleşmiştir. Bu bir bakıma oyunların başarısının ve öneminin bir ölçüsü olarak değerlendirilmelidir. Öyle ki dünyanın en büyük spor organizasyonu olan Olimpiyatlar 1940 yılında yaşanan savaş nedeniyle yapılamazken, Balkanlar ilişkileri sağlamlaştırmak adına oyunlara bir umut ışığı olarak sarıldılar.[203]

10. Balkan Oyunları Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya'nın katılımıyla 1-8 Ekim 1939 tarihlerinde Atina'da gerçekleştirilmiştir.[204] 1 Ekim tarihinde başlayan oyunların açılışını Yunan Kralı yapmıştır. Yunanistan'dan Ankara'ya gönderilen raporlar Türk-Yunan ilişkilerindeki iyileşmenin kendisini oyunlarda hissettirdiğine yönelikti.[205] Oyunlar esnasında Türk kafilesinin gerek müsabakalarda gerekse de resmî törenlerde Yunanlı temsilciler tarafından özenle ağırlandığının altı çizilmekteydi.[206] Balkan devletlerinin savaşın eşiğine geldiği bir dönemde spor yine birleştirici bir etki yaratmıştı. Yunan basını gelişmeyi şu şekilde değerlendirdi: Olumsuz koşullarda, Yunanistan Balkan Yarımadası'ndaki sporcuları, tıpkı antik Olympia'nın zeytin dalı için yarışmak üzere oyun alanına gelen Yunan şehir devletlerinden sporcuları karşılaması gibi karşılanacak, kazananlar ve kaybedenler coşkuyla alkışlanacaktır.[207] Tüm ülke temsilcileri oyunları tanıtmak için gösterdiği çaba nedeniyle Konfederasyon başkanı M. Rinopoulos'a teşekkürlerini sundular ve Yunanistan'a saygılarını belirttiler.[208] Oyunlar esnasında Yunan yetkilileri Atina'daki King George Oteli'nde millî takımlar

[199] Mustafa Mutlu, "Basketbolun Türkiye'de Doğuşu ve Gelişimi (1938 Yılına Kadar)", *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13/3(2023): 1693.

[200] *Tan*, 25 Haziran 1936; *Cumhuriyet*, 25 Haziran 1936; Ali Emrah Tokatlıoğlu, Utku Tuna, "İlk Basketbol Maçı", 66; Cem Atabeyoğlu, *Türkiye Basketbol Tarihi* (İstanbul: Türk Spor Vakfı Yayınları, 1986), 10; Şevki, *Azınlık Spor Kulüpleri ve Sporcuları*, 59.

[201] *Akşam*, 28 Haziran 1936; *Ulus*, 28 Haziran 1936.

[202] *Spor Postası*, 6 Temmuz 1936.

[203] Kıssoudi, "Balkan Games from 1936 to 1939", 1851.

[204] Civralı, *Atletik Politika*, 178.

[205] Kuruloğlu, "Balkan Oyunları", 135.

[206] *BCA*, 30.10.145.38.8-8.11.1939.

[207] *Eleftheron Vima*, 1 October 1939; Kıssoudi, "Balkan Games from 1936 to 1939", 1851.

[208] *Eleftheron Vima*, 3 October 1939.

ve spor temsilcilerinin onuruna bir ziyafet verdiler.[209]

Türk Millî Takımı Balkan Oyunlarında en iyi derecesini bu oyunlarda gerçekleştirmiştir.[210] Türkiye 10. Balkan Oyunlarında üç altın, iki gümüş, dört bronz madalya elde ederken, sekiz yarışmada dördüncü, altı yarışta da beşinci gelmiştir.[211] Oyunlar tamamlandığında birinciliği 112 puanla Yunanistan alırken, Türkiye 34 puanla Romanya ile birlikte üçüncü olmuştur.[212]

Dünyada savaşın şiddetinin arttığı 1940 yılında 11 Balkan Oyunları Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya'nın katılımıyla İstanbul'da düzenlenmiştir.[213] İstanbul'da gerçekleştirilen oyunlar iki gün sürmüş, 4 Balkan, 4 Türkiye rekoru kırılmıştır.[214] Türk atletlerinin uluslararası alanda ilk büyük başarısı 1940 yılında düzenlenen 11. Balkan Oyunlarında gerçekleşmiştir. Bu oyunlarda Türkiye takım hâlinde birinci olmuştur. 5-6 Ekim 1940 tarihlerinde Fenerbahçe stadında düzenlenen yarışlarda Türkiye 6 altın, 10 gümüş, 5 bronz madalya elde ederek 10 yıldan beri katıldığı müsabakalarda en iyi dereceyi elde etmiştir.[215] Oyunlarda ilk kez Türkiye 47 puanla birinci olurken Yunanistan'ı da geride bırakmıştır.[216] 11. Balkan Oyunlarında Türk takımında Hagop Yavruyan, Artan Harutyan isimli Ermeni asıllı atletin yanında bir de Yahudi kökenli İsak Franko da yarışmıştır.[217]

11. Balkan Oyunlarının tamamlanmasının ardından Balkan bayrağı bir sonraki oyunlar için Burhan Felek tarafından Oyunlar Komite Başkanı Rinopulos'a verilmiştir.[218] Rinopulos, oyunlarla ilgili olarak yaptığı açıklamada, organizasyonun mükemmel olduğunu, Türkiye'nin daha sonraki oyunlar için örnek alınması gerektiğini ifade etmiştir.[219] Rinopulos beyanında dünyada yaşanan zorluklara karşın Türkiye'nin oyunlar için gösterdiği gayretin övgüye değer olduğunu kaydetmiştir.[220] 11. Balkan Oyunlarına ilişkin Türk ve Yunan gazeteleri Avrupa'nın savaş içinde bulunduğu bir ortamda oyunların Türkiye'de barış ve dostluğu pekiştirmiş olmasından duydukları memnuniyeti ifade etmişlerdir.[221]

11. Balkan Oyunları öncesi Türkiye'de yayımlanan kimi dergilerde Yunanistan'da sporun devlet eliyle ne denli planlı ve programlı yapıldığına dikkat çekilmiştir. Bu dönemin önemli gelişmelerinden biri de Atina Kongresi'nde alınan kararla Mısır'ın davetiyle 1940 yılı Nisan ayında Kahire'de Mısır, Türk ve Yunan millî takımlarının katılımıyla çeşitli branşlarda yarışmalar yapılması planlanmıştı. Bu çerçevede güreş, futbol ve atletizm dallarında yapılacak müsabakalara sporcuların katılması Türk Dışişleri Bakanlığı'nca uygun görülmüştür.[222] Planlanan bu müsabakalar savaş nedeniyle yapılamamıştır.

[209] Kıssoudi, "Balkan Games from 1936 to 1939", 1851; *Eleftheron Vima*, 7 October 1939.

[210] *EleftheronVima*, 1 October 1939; Nadir Yurtoğlu, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Beden Eğitimi ve Spor (1939-1945)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*,105 /Bahar (2022): 198.

[211] *BCA*, 30-10-0-0/ 145-38-8, 08.11.1939.

[212] *Eleftheron Vima*, 10 October 1939; *Cumhuriyet*, 9 Teşrinievvel 1939; 10; *Ulus,* 9 Teşrinievvel 1939; *Tan*, 9 Teşrinievvel 1939; *Yenigün*, 9 Teşrinievvel 1939.

[213] *Akşam*, 6 Teşrinievvel 1940.

[214] Civralı, *Atletik Politika*, 179.

[215] *Yeni Sabah*, 7 Teşrinievvel 1940; *Vakit*, 7 Teşrinievvel 1940; *Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü Dergisi*, 23, (Kanunıevvel 1940), 21-27.

[216] Atabeyoğlu, *Türk Spor Tarihi Ansiklopedisi,* 157-158.

[217] Şevki, *Azınlık Spor Kulüpleri ve Sporcuları*, 56.

[218] *Vatan*, 7 Teşrinievvel 1940.

[219] Yurtoğlu, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Beden Eğitimi ve Spor", 191.

[220] *Tasviri Efkâr*, 8 Teşrinievvel 1940; *En Son Dakika*, 7 Teşrinievvel 1940.

[221] *Akşam,* 7 Teşrinievvel 1940; *Son Posta*, 7 Teşrinievvel 1940*; Vatan*, 7 Teşrinievvel 1940.

[222] *BCA*, 30-10-0-0/ 229-540-10, 21.03.1940; Yurtoğlu, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Beden Eğitimi ve Spor", 199.

6. Balkan Güreş Şampiyonası mart ayının ilk haftası 1940 yılında İstanbul'da Çemberlitaş Sineması'nda gerçekleştirilmiştir.[223] Şampiyonada Türkiye 18 puanla birinci olurken, Yunan güreşçiler çoğu müsabayı kaybederek son sırada yer aldılar.[224] 7 kez İstiklal Marşı çalınan salonda halk büyük coşku ve heyecan içinde karşılaşmaları takip etti.[225]

İlk Balkan Kros Şampiyonası da II. Dünya Savaşı'nın yaşandığı zorlu koşullarda 24 Mart 1940 tarihinde İstanbul'da Heybeliada da Türk-Yugoslav-Yunan sporcuların iştirakiyle Deniz Harp Okulu sahasında yapılmıştır.[226] Çekişmeli geçen yarışı Yugoslav atlet Kotnik birinci tamamlamıştır. Türk atletler 3-5-8 ve 10. sıraları alabildiler.[227] Dereceye girenlere madalya ve ödüllerinin verilmesinin ardından kapanış töreni sonrası katılımcılara Tokatlıyan Oteli'nde bir ziyafet verilmiş burada Burhan Felek Balkan dostluğu, barış ve kardeşliği dile getiren bir konuşma yapmış ardından Balkan marşı söylenerek, Balkan bayrağı göndere çekilmiştir.[228]

Türk-Yunan takımlarının futbol maçları, seyahat maliyetlerinin artması ve güvenlik endişesi ile birlikte yaklaşan II. Dünya Savaşı nedeniyle 1938 yılı itibarıyla duraklama sürecine girmiş, bir süre sonra da kesilmiştir. 1930'larda yaşanan canlılık ancak savaş bitiminde 1945 sonrası yeniden görülmeye başlanmıştır. Savaş sonrasında İstanbul'a gelen ilk Yunan takımı Yunanistan Şampiyonu Enosis olmuştur. Enosis İstanbul'da 1 Aralık 1945'te Beyoğluspor,[229] 2 Aralık 1945'te Beşiktaş,[230] 8 Aralık 1945'te Galatasaray,[231] dördüncü ve son karşılaşmasını 9 Aralık 1945 tarihinde Fenerbahçe ile yapmıştır.[232] Oynanan müsabakalarda İstanbul'un Türk takımları Enosis'e karşı bariz bir üstünlük kurmuşlardır.

II. Dünya Savaşı'nın sonrasında hem kulüp takımları hem de millî takım düzeyinde Yunanistan takımlarıyla karşılaşmalar yapılmaya başlanmıştır. II. Dünya Savaşı öncesi aralarındaki sorunları önemli ölçüde halleden iki ülke, savaş sonunda aynı siyasal blokta yer almışlardı. Türkiye ile Yunanistan arasında henüz Kıbrıs sorunu ortada yokken ikili ilişkilerde bahar havası yaşanmıştır. Bu atmosferde Yunanistan lig Şampiyonu Enosis AEK 1947 yılı Eylül ayında İstanbul'a gelerek Türk takımları ile karşılaşmıştır.[233] Enosis AEK 5 maç yapmış ve İstanbul'un üç büyüğüne yenilmişti.[234] Enosis AEK İstanbul'dan büyük bir hayal kırıklığı ile ayrıldı. Oynadığı dört maçta kalesinde 15 gol görürken yalnızca 3 gol atabilmiştir.[235]

Bu ziyaretten sonra Türkiye millî takımı başta olmak üzere pek çok takım hatta Göztepe,[236] Aydınspor ve Beykoz gibi mahalli kulüpler bile Yunanistan'a turneler düzenledi. Bunun iki nedeni vardı. Birincisi; Yunanistan'a gidip gelmek, bir İngiliz takımını getirmekten çok daha ucuzdu. İkinci neden ise tamamen siyasiydi. İki ülke de NATO üyeliğine hazırlanıyordu ve bunun için karşılıklı ilişkilerin tamamen düzelmesi

[223] *Akşam*, 2 Mart 1940.

[224] *Son Posta*, 4 Mart 1940; *Cumhuriyet*, 4 Mart 1940; *Tan,* 4 Mart 1940.

[225] *Cumhuriyet*, 5 Ekim 1940; Atabeyoğlu, *Türk Spor Tarihi Ansiklopedisi*, 153.

[226] *Akşam,* 24 Mart 1940*; Son Posta,* 24 Mart 1940*; Tan,* 24 Mart 1940*; Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü Dergisi,*13 (Kanunısani 1940), 35.

[227] *Tan*, 25 Mart 1940; Atabeyoğlu, *Türk Spor Tarihi Ansiklopedisi*, 155.

[228] *Ulus*, 25 Mart 1940.

[229] *Cumhuriyet,* 2 Aralık 1945.

[230] *Tan,* 3 Aralık 1945*; Vatan,* 3 Aralık 1945*; Ulus,* 3 Aralık 1945*; Cumhuriyet,* 3 Aralık 1945.

[231] *Son Posta,* 9 Aralık 1945*; Akşam,* 9 Aralık 1945*; Cumhuriyet,* 9 Aralık 1945.

[232] Atabeyoğlu, *Türk Spor Tarihi Ansiklopedisi*, 176.

[233] Gökaçtı, *Bizim İçin Oyna,* 173.

[234] *Vakit,* 14 Eylül 1947*; Cumhuriyet*, 14 Eylül 1947; *Son Posta*, 14 Eylül 1947; *Akşam,* 15 Eylül 1947*; Akşam,* 15 Eylül 1947*; Cumhuriyet*, 15 Eylül 1947; *Cumhuriyet*, 22 Eylül 1947.

[235] Atabeyoğlu, *Türk Spor Tarihi Ansiklopedisi*, 191.

[236] 1949 yılı mart ayında Yunanistan'a giden Göztepe bu ülkede AEK Enosis, Olimpiakos ve Panatinaikos ile maçlar yapmıştır. *Yeni Asır*, 28 Mart 1949; *Demokrat İzmir*, 31 Mart 1949; *Yeni Asır*, 1 Nisan 1949; *Demokrat İzmir,* 1 Nisan 1949; *Halkın Sesi*, 1 Nisan 1949; Şamlı, *92 Yıllık Çınar*, 362.

gerekiyordu. Devletler nezdinde çok fazla problem kalmamıştı ancak kamuoyu sempatisi de eşit derecede önemliydi. Futbol bu noktada oldukça işe yarıyordu.[237]

Savaş öncesinde son millî maçını 1937 yılında Yugoslavya'ya karşı oynayan Türk millî takımı on bir yıl aradan sonra 23 Nisan 1948 günü, bu kez Atina'da Yunanistan'ın karşısına çıkmıştı. Bu Yunanistan'la gerçekleşen ilk millî maç olacaktı.[238] Çekişmeli geçen maçı[239] Türkiye 3-1 kazandı.[240] Maç sonu Panatinaikos Stadı sessizliğe bürünürken yenilgiyi gururuna yediremeyen bir Yunan taraftarı maçtan sonra kendini Akropol'den atarak intihar etti. Bu maçtan sonra İstanbul Karması ve Atina Karmaları karşılaşmış, müsabakayı İstanbul karması 5-2 üstün tamamlamıştır.[241]

İki takım arasında daha sonra Atina ve İstanbul Karmaları adı altında bir maç daha yapılmış bu maçı da İstanbul Karması 5-2 üstünlükle tamamlamıştır. Türkiye ile Yunanistan millî maçın rövanşını bir yıl sonra 28 Kasım 1948 günü İstanbul'da oynamışlardır. İnönü Stadı'nda oynanan maçı bir kez daha Türkiye 2-1 kazanmıştır.[242] Tarihinde ilk kez Türk millî takımı göğsünün sol üstünde beyaz bir ayyıldız olan düz kırmızı forma ile sahaya çıkmıştır.[243]

Turnuva'nın son maçında İtalya B takımı Türkiye'yi 3-2 mağlup ederek birinci olmuş, Türkiye turnuvayı ikinci tamamlamıştır.[244] İncelediğimiz dönemle ilgili olarak ilginç bir tesadüftür ki Türk ordu millî futbol takımı ilk maçını Ankara'da 19 Mayıs Stadı'nda tarihler 30 Aralık 1950'yi gösterdiğinde Yunanistan'la oynamış ve müsabakayı 7-0 kazanmıştır.[245]

4.2. Doğu Akdeniz Oyunlarında Türkiye ve Yunanistan Sporcuları

II. Dünya Savaşı'nın bitimiyle birlikte Türk ve Yunan atletlerinin katıldığı ilk yarış İstanbul Enternasyonel Atletizm Yarışları adıyla 1945 yılı sonlarında Fenerbahçe Stadı'nda yapılmıştır.[246]

1948 yılında, Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak'ın Nisan ayında gerçekleştirdiği Atina ziyareti sırasında Akdeniz Paktı kurulması gündeme gelmiş, bu amaçla Türkiye ve Yunanistan arasında kültürel ilişkilerin güçlendirilmesi kararlaştırılmıştır.[247] İki ülkenin anlaşmasına göre Akdeniz Dostluk Kupası adıyla Atina'da futbol ve atletizm müsabakalarının yapılması planlanmıştır.[248] Türkiye, İtalya, Mısır ve Yunanistan millî futbol takımlarının katılacağı Akdeniz Dostluk Kupası'nın 12 Mayıs'ta Atina'da başlayacağı Türkiye Futbol Federasyonu tarafından açıklanmıştır.[249] İlk kez gerçekleştirilen Akdeniz Kupası Futbol Turnuvasına Mısır, İtalya, Türkiye ve Yunanistan katılmışlardır. Maçlar Atina'da Panathinaikos Stadyumu'nda oynanmıştır.[250]

[237] Irak, *Hükmen Yenik*, 54.

[238] 1930 yılında Yunan Federasyonu'nun teklifi ile ilk kez iki ülke millî takımlarının karşı karşıya gelmesi için bir zemin oluşmuştu. Türk hükümeti fazla aceleci olmadı. *Cumhuriyet*, 19 Mart 1930.

[239] *Ulus,* 24 Nisan 1948; Bu maçta Türk millî takımında yer alan ilk gayr-ı Müslim futbolcu Lefter maçı izleyen Yunan taraftarlar tarafından "Türk Tohumu" sıfatı ile yaftalanmıştır. Haluk Hergün, *Lefter: Futbolun Ordinaryüsü* (İstanbul: İthaki Yayınları, 2019); Yüce, *İdmancı Ruhlar,* 457.

[240] *Cumhuriyet*, 24 Nisan 1948, *Türk Futbol Tarihi*, Cilt: 2, Haz. Erdoğan Arıkan ve Arkadaşları (İstanbul: Türkiye Futbol Federasyonu Yayını, 1992), 18; Şevki, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Azınlık Spor Kulüpleri ve Sporcular,* 41; Gökaçtı, *Bizim İçin Oyna*, 174.

[241] Maç esnasında Yunan savaş gazileri sahanın kenarından Türk millî takımı oyuncusu Lefter'e devamlı olarak hakaret ve küfretmişlerdir. Müsabaka Lefter'in attığı 3 golle 5-2 İstanbul lehine sonuçlanmıştır. Atabeyoğlu, *Türk Spor Tarihi Ansiklopedisi,* 199; Ersin Arısoy, "Çıplak Gözle İzlediğim Ordinaryüs Lefter,"*ABC Spor*, (22 Eylül 2014), 1.

[242] *Türk Futbol Tarihi*, 2, 19.

[243] *Vatan*, 29 Kasım 1948; Gökaçtı, *Bizim İçin Oyna*, 174.

[244] Atabeyoğlu, *Türk Spor Tarihi Ansiklopedisi*, 210.

[245] *Vatan*, 31 Aralık 1950; *Cumhuriyet*, 31 Aralık 1950; *Milliyet*, 31 Aralık 1950.

[246] Atabeyoğlu, *Türk Spor Tarihi Ansiklopedisi*, 175.

[247] *Ulus,* 6 Nisan 1948.

[248] *Hürriyet*, 3 Nisan 1949.

[249] *Cumhuriyet,* 29 Nisan 1949.

[250] *Ulus*, 12 Mayıs 1949; *Cumhuriyet*, 12 Mayıs 1949.

Turnuvada Türkiye Mısır'ı mağlup ettikten sonra 15 Mayıs'ta oynanan Türkiye Yunanistan maçında olaylar çıkar. Müsabakayı Türkiye 2-1 kazanır fakat maç beklendiği gibi dostluk havası içerisinde geçmez. Futbolcular biribirine girer; Yunan taraftarlarının Türkiye karşıtı tutumu, kötü tezahüratları da eklenenince maç çok gergin bir havada tamamlanır.[251] Müsabakanın bitimiyle birlikte sonucu gururuna yediremeyen fanatik bir Yunan taraftar kendisini Akropolis'ten atarak intihar eder.[252]

Türkiye'de Yunanistan maçının kazanılması büyük bir sevince yol açar. İstanbul valisi Lütfü Kırdar, bir telgraf çekerek Atina'da bulunan futbolcuları kutlar.[253] Turnuva da final maçı olan Türkiye ile İtalya müsabakası belirlenen tarihten bir gün önceye alınarak 20 Mayıs'ta gerçekleştirilir. Maçtan bir gün önce Yunanistan Futbol Federasyonu Türk futbolcuları ve kafileye Varymbombi yazlık kasabasında bir ziyafet tertip eder.[254] 20 Mayıs Cuma günü oynanan Türkiye-İtalya final maçını İtalya kazanmasına karşın yine çıkan olaylar karşılaşmanın önüne geçmiştir. Tatsız olaylar, karşılaşmanın hatta dostluk turnuvasının önüne geçerek büyük yankılar uyandırmıştır. Dönemin gazetelerine "Atina Meydan Muharebesi" başlıklarıyla taşınan Atina'daki olaylar stadyumda yer alan Yunan seyircilerin Türkiye aleyhine tezahüratları ile başlamıştır. Türk futbolcuların stadyuma gelişiyle birlikte çirkin tezahüratlar birden fiziki saldırıya dönüşmüştür. Saldırılar müsabaka sonrasında da sürmüştür. Karşılaşmanın ardından soyunma odalarına giren Türk futbolcularına bir taraftan Yunan taraftarlar, diğer taraftan polisler saldırırlar. İş o kadar çok büyür ki tribünlerden Türk oyunculara taş fırlatılmakla kalınmaz, tükürenler de olur. O arada çıkan karışıklıkta Yunan seyircilerinden biri Gündüz Kılıç'ı tokatlarken, diğer tarafta ise Muzaffer Tokaç yumruklanır. Final maçının galibi İtalyan futbolcular Yunan taraftarların omuzlarında stadyumda galibiyet turu atarlar.[255] Maçta yaşananan müessif olaylar kısa sürede Türkiye'de duyulur, ilk tepkiyi veren üniversite öğrencileri olur. Talebe Federasyonu, İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği, İstanbul Teknik Üniversitesi Talebe Birliği, Türk Gençlik Teşkilatı 21 Mayıs'ta yayımladıkları beyannamelerle Yunanistan'da yaşanan olayları protesto ederler.[256] 23 Mayıs'ta üniversite öğrenci birliklerini temsilen Türkiye Millî Talebe Federasyonu, İstanbul'da Türk millî takımındaki futbolcuların iştirakiyle bir toplantı gerçekleştirir. Toplantıda Türkiye-Yunanistan arasında kurulan dostluk ilişkilerini sorgulayan ateşli konuşmalar yapılır. Bu heyecanın miting alanlarına taşınması da gecikmez gençlik, Taksim Meydanı'nda bir miting düzenler. Mitingde taşınan pankartlar iki ülke halkını karşı karşıya getirecek sertlikteydi.[257] Güvenlik önlemlerinin fazla abartıldığı Taksim meydanındaki miting kısa sürmüştür. Gençler millî futbolcuları omuzlara alarak İstanbul Teknik Üniversitesine götürmüşlerdir.[258] Yunanistan'da yaşanan olaylı maç TBMM'ye de taşınır. Konuyla ilgili soru önergeleri verilir.[259] Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü Vefa takımının Yunanistan'da gerçekleştireceği maçları iptal ederek takımın Yunanistan'a gitmesine onay vermez.[260] 24 Mayıs'ta Yunanistan Dışişleri Bakanı Çaldaris Atina'da Türkiye'nin Atina Büyükelçisi Ünaydın'la yaptığı görüşmenin ardından yaptığı basın açıklamasında futbol maçında çıkan olaylara da atıf yapmış, olayların Türkiye-Yunanistan arasındaki dostane ilişkileri etkilemeyeceğini belirtmiştir.[261] Atina'da

[251] *Akşam,* 16 Mayıs 1949; *Yeni Sabah*, 16 Mayıs 1949.

[252] *Cumhuriyet,* 18 Mayıs 1949*; Ulus*, 18 Mayıs 1949; Akşam, 18 Mayıs 1949.

[253] *Akşam*, 17 Mayıs 1949; *Cumhuriyet,* 17 Mayıs 1949; *Yeni Sabah*, 17 Mayıs 1949.

[254] *Ulus*, 20 Mayıs 1949.

[255] *Hürriyet*, 22 Mayıs 1949; *Akşam,* 21 Mayıs 1949; *Cumhuriyet*, 21 Mayıs 1949; *Ulus*, 21 Mayıs 1949; *Cumhuriyet*, 22 Mayıs 1949;

[256] *Yeni Sabah*, 22 Mayıs 1949.

[257] *Ulus,* 24 Mayıs1949; *Hürriyet,* 24 Mayıs 1949; *Yeni Sabah*, 24 Mayıs 1949.

[258] *Akşam,* 24 Mayıs 1949; *Cumhuriyet*, 24 Mayıs 1949.

[259] *Yeni Sabah*, 24 Mayıs 1949.

[260] Akşam, 24 Mayıs 1949; *Cumhuriyet,* 24 Mayıs 1949.

[261] *Cumhuriyet*, 25 Mayıs 1949.

çıkan olaylar Türkiye'nin pek çok yerinde protesto edilir. Tekirdağ,[262] İstanbul, İzmir protestoları basına etkili biçimde yansımıştır. Bu arada İstanbul'da yaşayan Rumlar da konuya dâhil olurlar.[263] İstanbul Fener Rum Patriği Athenagoras ve Damyanos Arzumanidis isimli öğrencinin Atina'da yaşanan olayların kabul edilemez ve üzüntü verici olduğunu belirten açıklamaları Türk basınında yayımlanır.[264] 26 Mayıs'ta İnönü Stadı'nda organize edilen toplantıda millî güreşçiler Celal Atik ve Nasuh Akar da birer konuşma yaparak futbol maçında yaşanan çirkin ve hoş olmayan olayların intikamını güreş müsabakalarında Yunanlıları yenerek alacaklarına dair kalabalığa söz verirler. İş çığrından çıkarak intikam, rövanş taleplerine dönüşür. Mitingin ardından bir grup, İstiklal Caddesi'nde bulunan Yunanistan Konsolosluğuna ve Türk-Yunan Dostluk Cemiyeti binasına doğru yürür. Güvenlik güçlerinin aldığı önlemlerle olay çıkması önlenir, topluluğun konsolosluğa yaklaşmasına izin verilmez.[265] Protestolar İzmir'e kadar uzanır. İzmir'de Yüksek Tahsil Gençliği tarafından 26 Mayıs'ta Cumhuriyet Meydanı Atatürk Anıtı'nın önünde bir miting düzenlenir. Mitinge İzmir gençliği ile birlikte dükkânlarına kapatan esnaf da destek verir. Konuşmalar sonrası beş-altı bin kişilik bir grup Yunan Konsolosluğuna gitmek istese de güvenlik güçleri tarafından durdurulur.[266] Antakya, Çankırı, Erzincan, Tercan, Zonguldak-Devrek, Ankara-Polatlı ve Karadeniz Ereğlisi'nde düzenlenen toplantılarla protestolar dalga dalga Anadolu'ya yayılır.[267] Ankara'da da 27 Mayıs'ta üniversite öğrencileri bir araya gelerek büyük bir protesto mitingi düzenlerler.[268] Aynı gün Aydın'da, Balıkesir'de,[269] Çanakkale'de Gelibolu ve Yenice'de, Antalya'da, Korkuteli'nde,[270] 28 Mayıs'ta da Adana, Antalya, Karabük, İzmit'te, 29 Mayıs'ta Zonguldak'ta gençler gerçekleştirdikleri mitinglerle Atina'da yaşanan olayları protesto etmişlerdir.[271]

Atina'da yaşanan olaylar, Türk futbolcularına karşı yapılan saldırı Türk gazetelerinde de şiddetle kınanmıştır. Basında Türk-Yunan dostluğunu sorgulayan yazılar görülür.[272] Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'nda Yunanistan'a yaptığı gıda yardımları yazarların ortak vurgusu olmuş, Türk futbolculara Atina'da yapılan saldırılara dikkat çekilerek "nankörlük" vurgusu yapılmıştır. Bazı gazeteler dostluğa gölge düşürülmemesi gerektiği üzerinde durarak, çıkan olaylardan Yunan komünistlerini sorumlu tutmuşlardır.[273] Yunan Futbol Federasyonu, Türkiye'de gazetelerde çıkan haberlerin gerçekleri yansıtmadığını dile getirerek Türk millî takımını ve futbolcuları suçlamış, Türk futbolcuların final maçında Yunan hakeme kötü davrandığını, bir İtalyan futbolcuyu tekmeleyerek hastanelik ettiğini dile getirmiştir. Türk ve Yunan meclislerinde verilen soru önergeleri karşısında iki ülkenin hükümet yetkilileri zor anlar yaşamışlardır.[274] Protestolar kısmen durulurken, özellikle Kıbrıs sorununun alevleneceği tarihlerde ortaya çıkacak milliyetçi-muhafazakâr TMTB'nin Atina'daki olayları protesto mitingi ilk büyük eylemi olmuştur. İşin ilginç tarafı ise eylem gününe kadar maç hakkında yayın yapan gazetelerin maçta büyük bir olay çıktığını not etmemiş olmalarıydı. Gazetelerin olayların "vahametini" bu tarz örgütlerin eylemleri yardımıyla idrak etmesi, özellikle 1955 yılından itibaren

[262] *Akşam*, 25 Mayıs 1949.

[263] *Yeni Sabah*, 27 Mayıs 1949.

[264] *Cumhuriyet*, 27 Mayıs 1949.

[265] *Hürriyet*, 27 Mayıs 1949; *Yeni Sabah*, 27 Mayıs 1949; *Akşam*, 27 Mayıs 1949.

[266] *Demokrat İzmir*, 27 Mayıs 1949; *Cumhuriyet*, 27 Mayıs 1949.

[267] *Cumhuriyet,* 27 Mayıs 1949.

[268] *Zafer,* 28 Mayıs 1949; *Hürriyet*, 28 Mayıs 1949; *Ulus,* 28 Mayıs 1949; *Yeni Sabah*, 28 Mayıs 1949.

[269] *Cumhuriyet*, 28 Mayıs 1949.

[270] *Yeni Sabah*, 28 Mayıs 1949.

[271] *Ulus*, 29 Mayıs 1949; *Yeni Sabah*, 30 Mayıs 1949.

[272] *Cumhuriyet*, 23 Mayıs 1949; *Hürriyet*, 24 Mayıs 1949; *Zafer*, 24 Mayıs 1949.

[273] *Akşam*, 25 Mayıs 1949; *Demokrat İzmir*, 28 Mayıs 1949; *Ulus*, 28 Mayıs 1949.

[274] *Hürriyet*, 8 Haziran 1949.

karşımıza tekrar çıkacaktır.[275]

Sovyetler Birliği'nin yayılmacı siyasetine karşı oluşturulması düşünülen Akdeniz Paktı ve bu pakt çerçevesinde kültürel ilişkilerin arttırılması amacıyla organize edilen Akdeniz Dostluk Kupası müsabakaları daha başlangıçta turnuvayı hayata geçiren Türkiye ve Yunanistan yöneticileri için tam bir hayal kırıklığına dönüşmüştür. Turnuva'da yaşanan talihsiz gelişmelere Türk halkının tepkisi çok büyük olmuştur. Yaşanan olaylar, halkın reaksiyonu geçmişte yaşanmış olan tarihî acıların, husumetin hafızalardan hâlâ silinmediğini gösteriyordu. Bir futbol müsabakası bile tarihsel hafızayı diriltip eski meselelerin yeniden açılmasına neden olabiliyordu.[276] Görünen o ki Türkiye ve Yunanistan adı dostluk turnuvası da olsa futbol maçını gereğinden fazla önemseyip âdeta millî dava hâline getirmişlerdir. Türkiye ve Yunanistan arasında futbol turnuvasıyla gerilen ilişkiler başka bir spor organizasyonu ile düzeltilmeye çalışılmıştır. Türkiye Atletizm Federasyonu, 1949 yılı Eylül ayı içinde Türkiye'de Akdeniz Atletizm Şampiyonası programı yaparak şampiyonaya Yunan atletlerini de çağırır. Bu davetle futbol ile gerilen ilişkilerin yumuşatılması ve geliştirilmesi planlanır.[277] Yunanistan Atletizm Federasyonunun önayak olmasıyla düzenlenen Doğu Akdeniz Atletizm Şampiyonası'nın ilki 27-28 Eylül tarihlerinde Atina'nın Averof Stadı'nda Yunanistan, Türkiye ve Filistinli atletlerin katılımıyla gerçekleştirilmiştir.[278] Türkiye, 14 yarışmayı birinci tamamlayarak 197 puanla birinci olmuştur.[279] Türk atletleri 14 birincilik, 8 ikincilik, 7 üçüncülük elde ederken, Yunanlı atletler 7 birincilik, 14 ikincilik, 8 üçüncülük, Filistinli atletler de 1 birincilik ve üçüncülük kazandılar. Yarışmayı kazananlara 70 bin seyirci önünde Yunan Bahriye Bakanı tarafından ödülleri verildi.[280] Türkiye ilk kez bir atletizm şampiyonasını birincilikle tamamladı.[281]

Doğu Akdeniz Atletizm Şampiyonası'nın ikincisi ise 6- 12 ve 13 Haziran 1948'de İstanbul'daki İnönü Stadyumu'nda; düzenlenmiştir.[282] Şampiyonaya sadece Yunanistan, Türkiye, İran katılırken, 22 farklı kategoride yapılan müsabakalar sonucunda Türkiye puan tablosunda zirvede yer almıştır.[283]

Doğu Akdeniz Oyunlarının üçüncüsü 9-11 Eylül 1949 tarihleri İstanbul'da yapılmış, yarışlara çok az sporcu ve ülke katılmıştır.[284] 12 kategoride ve daraltılmış bir programla yapılan yarışmaların dokuzunu İtalya kazandı.[285] Yunanlılar epey ağır bir yenilgi aldılar. Yunanistan oyunlardan çekildi. İstanbul'da yapılan Doğu Akdeniz Oyunları son oyunlar oldu.

II. Dünya Savaşı sonrası yaklaşık 10 yıl sonra Türkiye ilk basketbol maçını yine Yunanistan'la oynamıştır. Türk basketbolcular İstanbul karması ve millî takım olarak dördü Atina'da ikisi Selanik'te olmak üzere Yunanistan'da 6 maç oynamışlardır.[286] Bu müsabakalarda 4 galibiyet ve 2 mağlubiyet yaşanmıştır.

[275] Irak, *Hükmen Yenik*, 55.

[276] Orkun Şen, "Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçişte Toplumsal Olaylar (10 Örnek/1945-1950)" (Yüksek lisans tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, 2020), 131.

[277] *Zafer*, 9 Ağustos 1949.

[278] *Cumhuriyet*, 29 Eylül 1947; Nadir Yurtoğlu, "İnönü Döneminde Türkiye'de Spor: İkinci Dünya Savaşı Sonrası Bir Araştırma (1946-1950)", *Journal of History School*, 61(2022): 43335.

[279] *Athletic Echo,* 2 Oktober 1947; *Athletic Echo,* 5 Oktober 1947; *Athletic Echo,* 6 Oktober 1947.

[280] *Cumhuriyet,* 6 Ekim 1947.

[281] Atina'da elde edilen başarılı sonuçlar üzerine Şükrü Saraçoğlu tarafından Türk sporculara bir kutlama telgrafı çekilmiştir. *BCA*, CHP. 490.1-0-0, 1104-33. 3.

[282] *Yeni Sabah*, 7 Haziran 1948.

[283] *Athletic Echo,* 3 May 1948*; Athletic Echo,* 6 May 1948.

[284] *Yeni Sabah*, 10 Eylül 1949; *Ulus,* 12 Eylül 1949; *Vatan*, 12 Eylül 1949.

[285] *Athletic Echo,* 8 September 1949; *Athletic Echo* 12 September 1949; *Son Posta*, 12 Eylül 1949.

[286] *Cumhuriyet,* 9 Kasım 1946; Atabeyoğlu, *Türk Spor Tarihi Ansiklopedisi*, 180.

1946 yılında Türk basketbolcularının Yunanistan ziyaretine karşılık olarak 1947 yılı Mart ayında Yunan basketbolcular İstanbul'a gelerek hem millî maç hem de şehir karmaları maçları gerçekleştirmiştir.[287] İki gün sonra oynanan İstanbul-Atina karması maçını İstanbul karması 41-38 kazanmıştır. Ardından Ankara-İstanbul karması, Atina-Pire-Selanik karması müsabakasını da Türk takımı 45-31 üstünlükle tamamlamıştır.[288]

Türkiye Millî Basketbol Takımı ilk kez 1949 yılında Avrupa şampiyonasına katıldı. Şampiyonanın bu araştırma için önemi Türkiye ve Yunanistan'ın da bulunması ve karşı karşıya gelmeleri idi. 1949 yılındaki organizasyonu Mısır gerçekleştirdi. Şampiyonaya Türkiye, Mısır, Yunanistan, Lübnan, Suriye, Hollanda, Fransa'nın yer aldığı 7 ülke katıldı. 17-22 Mayıs 1949 tarihlerinde Kahire'de düzenlenen şampiyonada Türkiye ilk maçını Yunanistan'la yapmış müsabakayı 54-41 kaybetmiştir.[289] Mısır'ın şampiyon olduğu turnuvada Türkiye, Fransa ve Yunanistan'ın ardından şampiyonayı dördüncü sırada tamamlamıştır.[290]

Sonuç

1930 yılı içinde Türkiye ve Yunanistan arasındaki diplomatik ilişkilerin gelişiminde sporun önemli bir etkisi olduğu görülmüştür. Yunanistan Başbakanı Venizelos'un Ankara'ya davet edilmesiyle başlayan süreç, iki ülke arasındaki ilişkilerin dostane bir çerçeveye oturmasına katkı sağlamıştır. Türk sporcuların Atina'ya, Yunan sporcuların ise İstanbul'a yaptıkları ziyaretler, iki toplum arasında karşılıklı anlayışı ve yakınlaşmayı artırmıştır. Spor etkinlikleri sırasında gösterilen misafirperverlik, her iki ülkenin halkları arasındaki olumsuz algıları değiştirmiştir.

Bu süreçte sporun siyaset ile iç içe geçtiği görülmektedir. Mustafa Kemal Atatürk ve Yunanistan Başbakanı Eleftherios Venizelos'un karşılıklı ziyaretleri ve dostane mesajları, diplomatik düzeydeki yakınlaşmayı desteklerken, bu dostluk sahada da kendini göstermiştir. Özellikle 1930 Balkan Oyunlarının, Birinci Balkan Konferansı ile eş zamanlı olarak düzenlenmesi, sporun diplomasi ile nasıl iç içe olduğunu göstermiştir. Türkiye'nin Balkan Oyunlarına katılımı, uluslararası platformda sportif prestijini artırmasının yanı sıra, bölgesel iş birliği açısından da önemli bir adım olmuştur.

Uzun yıllar boyunca iki düşman devlet olan Türkiye ve Yunanistan arasındaki bu süreç, konferanslar ve spor etkinlikleriyle dostane bir zemine çekilmeye çalışılmıştır. Futbolun başı çektiği sportif faaliyetlerin kulüp düzeyinde de yaygınlaşması, atletizm, güreş, boks, tenis gibi yarışmaların iki ülke arasındaki olumlu ilişkilerin pekişmesine katkı sağlamıştır.

Özellikle 1930'lu yılların başında gerçekleştirilen karşılaşmalar, basında geniş yer bulmuş ve kamuoyunun spor aracılığıyla yakınlaşmasını mümkün kılmıştır. Fenerbahçe, Galatasaray, Altay ve Karşıyaka gibi Türk kulüplerinin Yunanistan'a yaptığı ziyaretler, aynı şekilde Aris, Olimpiakos ve Apollon gibi Yunan takımlarının Türkiye'ye gelişleri, yalnızca sportif başarılarla değil, aynı zamanda kültürel etkileşim ve dostane ilişkilerle de anlam kazanmıştır. Burada dikkat çekici durum ise Türk ve Yunan spor karşılaşmalarının kent ölçekli müsabakalarının İstanbul, İzmir, Balıkesir ve Ayvalık takımları ile sınırlı kalmasıdır. Örneğin Edirne ile neden temas olmadığına dair soruları çözebilecek bilgimiz şu an için bulunmuyor.

Spor müsabakalarında zaman zaman istenmeyen olaylar yaşansa da genel olarak iki ülke arasındaki temaslar olumlu bir atmosferde ilerlemiştir. Bazı maçlarda yaşanan gerginlikler, milliyetçi duyguların ve geçmişin izlerinin tam anlamıyla silinemediğini gösterse de diplomatik girişimlerin ve toplumsal etkileşimin devam etmesi, bu tür olumsuzlukları aşmada önemli bir rol oynamıştır.

[287] *Vakit*, 20 Mart 1947.

[288] Atabeyoğlu, *Türk Spor Tarihi Ansiklopedisi*, 189.

[289] *Yeni Sabah*, 18 Mayıs 1949.

[290] *Akşam*, 23 Mayıs 1949.

1930-1938 döneminde Türkiye ve Yunanistan arasında spor faaliyetleri, sadece rekabetçi müsabakalar olarak kalmamış, aynı zamanda iki ülkenin diplomatik ilişkilerine önemli katkılar sağlamıştır. Savaş sonrası gerilimlerin ve tarihsel düşmanlıkların gölgesinde, sporun birleştirici gücü, toplumlar arasındaki ön yargıları kırmada ve barış ortamını güçlendirmede etkili bir araç olmuştur.

Sporun barışçıl bir araç olarak kullanılması, iki milletin geçmişte yaşadığı çatışmaları geride bırakmasına yardımcı olmuş, halklar arası diyaloğun gelişmesine ve karşılıklı anlayışın artmasına zemin hazırlamıştır. Bu dönemde temelleri atılan dostane ilişkiler, ilerleyen yıllarda Türkiye ve Yunanistan arasındaki diplomatik bağların daha sağlam hâle gelmesine katkı sağlamıştır. Sporun, yalnızca bir rekabet aracı değil, aynı zamanda toplumları birleştiren güçlü bir unsur olduğu gerçeği, bu süreçte açıkça ortaya çıkmıştır.

1938'den sonra, II. Dünya Savaşı ve savaş sonrası dönemde uluslararası ilişkilerde değişen dinamikler, Türk-Yunan spor temaslarının gelişimini doğrudan etkilemiştir. 1938'den itibaren dünya siyasetinde belirsizliğin ve savaşın gölgesi altında spor faaliyetleri ikinci plana düşmüştür. II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte, Türkiye tarafsız kalmasına rağmen ekonomik ve siyasi açıdan zorlu bir süreçten geçerken, Yunanistan ise doğrudan savaşın içinde yer almıştır. Bu dönemde, ülkeler arasında spor organizasyonları büyük ölçüde sekteye uğramış ve 1930'lu yıllardaki karşılıklı spor etkinlikleri yerini uzun bir duraksamaya bırakmıştır.

Savaşın sona ermesiyle birlikte, 1945'ten itibaren dünya genelinde yeni bir jeopolitik düzen oluşmuş ve Türkiye ile Yunanistan kendilerini Soğuk Savaş'ın iki farklı kutbu içinde bulmuştur. ABD'nin önderliğinde oluşturulan Truman Doktrini ve Marshall Planı çerçevesinde, iki ülke Batı Bloğu'nda ortak bir cephede yer almıştır. Bu siyasi yakınlaşma, spor alanında da yeniden temasların başlamasına zemin hazırlamıştır.

1946'dan itibaren Türk ve Yunan spor kulüpleri arasında yeniden futbol ve atletizm müsabakaları düzenlenmeye başlamıştır. Bu dönemde, savaş sonrası toparlanma sürecinde olan Yunan spor camiası, Türk kulüpleriyle yapılan maçları yeniden uluslararası alanda varlık göstermek için bir fırsat olarak değerlendirmiştir. Fenerbahçe, Beşiktaş ve Galatasaray gibi Türk kulüplerinin Yunan takımlarıyla oynadığı karşılaşmalar, 1930'lu yıllardaki dostane rekabetin tekrar canlandığını göstermiştir.

1930-1950 yılları arasında spor, Türkiye ve Yunanistan arasındaki siyasi ilişkilerde bir denge unsuru olmuş, diplomatik temasları artırmış ve halklar arası diyalogu güçlendirmiştir. Ancak sporun sağladığı bu yakınlaşma, siyasi dalgalanmalar sebebiyle kırılgan olmuş ve özellikle savaş sonrası dönemde eski rekabetler yeniden ortaya çıkmıştır. Buna rağmen, sporun uluslararası ilişkilerdeki rolü göz ardı edilemeyecek kadar büyük olup, Türkiye-Yunanistan ilişkilerinin şekillenmesinde önemli bir faktör olmuştur.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.
Yazar Katkısı:
Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer Review: Externally peer-reviewed.
Author Contributions:
Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Yazar Bilgileri / Author Details
Günver Güneş (Dr. Öğretim Üyesi)
[1] Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Aydın, Türkiye
0000-0002-4255-5288 ggunes65@gmail.com

Kaynakça | References

Arşiv Belgeleri

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

BCA, 30-10-0-0, 47-301-6, 4-6-1931

BCA, 30-10-0-0, 145-38-8, 08.11.1939.

BCA, 30-10-12-73-21/1-2.

BCA, 30.10.145, 38.8-8.11.1939.

BCA, 30-18-1-2, 92-97-2, 10.10.1940.

BCA, 30-10-0-0, 229-540-10, 21.03.1940.

BCA, 490-1-0-0, 1104-33.3.

Gazete ve Dergiler

ABC Spor

Akşam

Anadolu

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi

Atatürk Yolu Dergisi

Athletic Echo

Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü Dergisi

Cumhuriyet

Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi,

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi

Demokrat İzmir

Eleftheron Vima

En Son Dakika

Gol Spor Dergisi

Gol Spor

Haber

Hâkimiyet-i Milliye

Hakkın Sesi

Halkın Sesi

Hizmet

Hürriyet

Işık Gazetesi

Journal of Health and Sport Sciences

Journal of History School

Kırmızı- Beyaz

Kurun

Milliyet

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi

Olimpiyat

Son Posta

Spor Postası

Tan

Tasviri Efkâr

The International Journal of the History of Sport

Türkspor

Ulus

Vakit

Vatan

Vreme

Yarım Ay

Yeni Asır

Yenigün

Yeni Sabah

Zafer

Araştırma Eserler

Adiloviç Sejran, "Türkiye'de Düzenlenen İlk Büyük Spor Organizasyonu: 1935 Balkan Oyunları", Yüksek Lisans tezi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, 2023.

As Efdal. "İktidar-Spor Kurumları İlişkileri Bağlamında İki Dünya Savaşı Arasında Türkiye Cumhuriyeti'nin Katıldığı Olimpiyatlar (1924 Paris, 1928 Amsterdam, 1936 Berlin)", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 12/24 (2016): 156-204.

Atabeyoğlu, Cem. *Türk Spor Tarihi Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1986.

Atabeyoğlu Cem. *Türkiye Basketbol Tarihi*. İstanbul: Türk Spor Vakfı Yayınları, 1986.

Ayçıl Asaf. *Dünden Bugüne Karagümrük Gençlik Kulübü 1926-1982.* İstanbul: Arpaz Matbaacılık, 1982.

Balıkesir Halkevi Sekiz Ayda Nasıl Çalıştı ve Neler Yaptı. Balıkesir: Balıkesir Vilayet Matbaası, 1933.

Barlas, Dilek, "Atatürk Döneminde Türkiye'nin Balkan Politikası", *Üçüncü Uluslararası Atatürk Sempozyumu Bildiri Kitabı* içinde. editör. Azmi Süslü ve diğerleri, 833-838, C 2, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını,1998.

Berent, Orhan. *Alsancak'ın Sakini Altay*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.

Biber Tuğba, Eray. "II. Dünya Savaşı Sonrası ABD Politikalarının Türkiye Yunanistan İlişkilerine Etkisi (1946-1954)" *MUTAD Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 7/2 (2020): 313-342.

Bilgiç, Bestami. S. "Atatürk Döneminde Türkiye-Yunanistan İlişkileri, 1923-1938". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* 31 (2015): 1-28.

Civralı, Selim Rumi. *Atletik Politika: Spor ve İdeoloji*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2020.

Çakmak, Zafer. "Venizelos'un Atatürk'ü Nobel Barış Ödülü'ne Aday Göstermesi", *Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi Erdem*, 52 (2008): 91-110.

Çınar Semih. "İzmir'de Uluslararası Bir Turnuva: 5. Balkan Güreş Şampiyonası", *İzmir Spor Tarihi* içinde, editör Günver Güneş, Bahri Okumuş, 330-340. Ankara: Ütopya Yayınevi, 2018.

Dağlaroğlu, Rüştü. *Fenerbahçe Spor Kulübü Tarihi: 1907-1957.* İstanbul: 1957.

Daphni, G. He *Hellas Metaxed yo Polemon 1923-1940 (Greece Between TwoWars 1923–1940).* Athens: Ikaros, 1974.

Demirözü, Damla. *Savaştan Barışa Giden Yol, Atatürk-Venizelos Dönemi Türkiye-Yunanistan İlişkileri.* İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.

Erdem, Nilüfer. "Yunan Tarihçilerin Gözüyle 1930 Türk-Yunan Dostluk Antlaşması ve Venizelos'un Bu Sürece Katkıları", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23 (Güz, 2009): 93-128.

Gökaçtı, Mehmet Ali. *Bizim İçin Oyna: Türkiye'de Futbol ve Siyaset*. İstanbul: İletişim Yayınları. 2008.

Güneş, Günver. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Modern Sporların İzmir'e Girişi (1950-1922).* İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, 2012.

Güneş, Günver, Güneş, Müslime. "Atatürk Döneminde Gerçekleştirilen İlk Uluslararası Spor Organizasyonu: 6. Balkan Oyunları", *Atatürk ve Balkanlar, Cumhuriyetin 100. Yılı Anı Kitabı* içinde, editör Nadim Macit, M. Fatih Sansar, 239-266. İzmir: Ege Üniversitesi Yayınevi, 2023.

Gürkan, Turhan. *Atatürk'ün Uşağının Gizli Defteri.* İstanbul: Fer Yayınları, 1971.

Hatipoğlu, M. Murat. *Yakın Tarihte Türkiye ve Yunanistan 1923-1954.* Ankara: Siyasal Kitabevi, 1997.

Hiçyılmaz, Ergun. *Türkiye'de Spor*. İstanbul: Yeni Yüzyıl Kitaplığı,1996.

Irak, Dağhan. *Hükmen Yenik: Türkiye'de ve İngiltere'de Futbolun Sosyo-Politiği*. İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2013.

Karacaoğlu, Latif. "Göztepe Spor Kulübü Tarihçesi (1925-2000)". Yüksek Lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2021.

Karakaya, Yunus Emre. *Erken Dönemden Moderniteye Spor Tarihi*. Ankara: Nobel Yayınları, 2022.

Keser, Ulvi. *Kızılay Belgeleri Işığında Yunanistan'da Ölüm, Açlık, İşgal 1939-1949*. Ankara: Türk Kızılayı Yayınları, 2010.

Kıssoudi, P. "Sport, Politics and International Relations in the Balkans: The Balkan Games from 1929 to 1932", *The International Journal of the History of Sport*, 25/13 (2008): 1771-1813.

Kıssoidi, P. "Sport, Politics and International Relations in the Balkans: the Balkan Games from 1933 to 1935", *The International Journal of theHistory of Sport*, 25/13(2008):1814-1835.

Kıssoudi, P. "Sport, Politics and International Relations in the Balkans: the Balkan Games from 1936 to 1939", *The International Journal of the History of Sport*, 25/13 (2008):1836-1861.

Kuruloğlu, Fehim. "Altay Spor Kulübü Tarihi". Yüksek Lisans tezi, Ege Üniversitesi, 2010.

Kuruloğlu, Fehim. *Altay Spor Kulübü Tarihi*. İzmir: Ecem Basın Yayın. 2014.

Kuruloğlu, Fehim. "Mütareke Dönemi İzmir Spor Hayatı", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergis*i, 18(Özel Sayı) (2018): 297-314.

Kuruloğlu, Fehim. "Türkiye'nin Spor Diplomasisi ve Balkan Oyunları", *Uluslararası Balkan Sempozyumu Tam Metin Bildiri Kitabı* içinde, editör Uğur Yasin Asal, 123-140. İstanbul: Ümraniye Belediyesi Kültür Yayınları, 2022.

Kuruloğlu, Fehim." Sports Diplomacy and Propaganda in Turkish Foreign Policy in the Early Republican Period", *The International Journal of the History of Sport*, 40/2-3 (2023): 111-124.

Kuruloğlu, Fehim. Çaylı Çetinel Merve, "Erken Cumhuriyet Dönemi Balıkesir Spor Tarihine İlişkin Tespitler", *II. Balıkesir Sempozyumu Bildiriler Kitabı* içinde, editör Bayram Şahin, Sinem Şahnagil, Mustafa Oğuz, 110-120. Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Yayınları, 2024.

Manisalıgil, Sezen. "1930'lu Yıllar Türk Yunan Yakınlaşması ve Türk Basını". Yüksek Lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2024.

Mutlu, Mustafa. "Uluslararası İlişkilerin Gelişiminde Sporun Rolü: Türk-Yunan İlişkileri Örneği (1930-1931)", *Atatürk Yolu Dergisi*, 70 (Mayıs 2022): 339-354.

Mutlu, Mustafa, "Basketbolun Türkiye'de Doğuşu ve Gelişimi (1938 Yılına Kadar)", *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13/3 (2023): 1681-1698.

Öktem, Haydar Rüştü. *Mütareke ve İşgal Anıları*. Yayına Hazırlayan Zeki Arıkan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. 1991.

Özok, Sami. *1923-1987 64 Yıl İzmirspor.* İzmir: İzmirspor Gençlik ve Spor Kulübü Derneği,1987.

Sander, Oral. *Siyasi Tarih*. Yedinci Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, 1999.

Sönmezoğlu, Faruk. *Türkiye-Yunanistan İlişkileri ve Büyük Güçler: Kıbrıs, Ege ve Diğer Sorunlar.* İstanbul: Der Yayınları, 2000.

Sungur, Erdoğan. *İzmir Spor Tarihi.* İzmir: İzmir İl Özel İdare Yayını, 2002.

Şamlı, Faruk. *92 Yıllık Çınar.* İzmir: 2018.

Şen, Orkun. "Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçişte Toplumsal Olaylar (10 Örnek/1945-1950)", *Yüksek Lisans tezi,* Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, 2020.

Şevki, Orhan. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Azınlık Spor Kulüpleri ve Sporcular.* İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.

Tağmat, D. Çağla. "İzmir'den Atina'ya Bir Rum Futbol Kulübünün Yolculuğu", *İzmir Spor Tarihi* içinde, editör Günver Güneş- Bahri Okumuş, 23-34. Ankara: Ütopya Yayınevi, 2018.

Taşdemir, Serap. "Ayvalık'ta Spor Hayatı (1924-1950 Yılları Arası)", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 15/29 (2019): 443-471.

Tokatlıoğlu, Ali Emrah, Tuna, Utku. "Erken Cumhuriyet Döneminde Spor-Siyaset İlişkisi Bağlamında İlk Milli Basketbol Maçı ve Takımı", *Journal of Health and Sport Sciences (JHSS)*, 4/3 (2021): 58-69.

Türk Futbol Tarihi. 2, Hazırlayanlar Erdoğan Arıkan ve Arkadaşları, İstanbul: Türkiye Futbol Federasyonu Yayını, 1992.

Türkan, Coşkun. "Milliyetçilik ve Futbol: Erken Cumhuriyet Döneminde İzmir Kulüplerinin Yabancı Takımlarla Müsabakaları". *İzmir Spor Tarihi* içinde, editör Günver Güneş, Bahri Okumuş, 49-95. Ankara: Ütopya Yayınevi, 2019.

Vakalopulos, Apostolos. *Nea Helleniki Historia, 1204-1985.* Selanik: 1999.

Venizelos, Alastos, D. *Patriot–Statesman–Revolutionary*. London: Percy Lund Humphries Co, 1942.

Yıldız, Doğan. *Çağlarboyunca Türklerde Spor*, İstanbul: Telebasım Yayıncılık, 2002.

Yurtoğlu, Nadir. "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Beden Eğitimi ve Spor (1939-1945)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 105(2022): 198-224.

Yurtoğlu, Nadir. "İnönü Döneminde Türkiye'de Spor: İkinci Dünya Savaşı Sonrası Bir Araştırma (1946-1950)", *Journal of History School*, 61(2022): 4313-4351.

Yüce, Mehmet. *İdmancı Ruhlar, Futbol Tarihimizin Klasik Devreleri: 1923-1952*. İstanbul: İletişim Yayınevi, 2015.

Yüce, Mehmet. *İstanbul Spor Kulüpleri Tarihi-Üç Büyükler.* İkinci Kitap, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür AŞ Yayınları, 2021.

İSTANBUL UNIVERSITY PRESS

Türkiyat Mecmuası
Journal of Turkology,
IUTURKIYAT 2025, 35 (1): 143–172

https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.1649475
Başvuru | Submitted 01.03.2025
Revizyon Talebi | Revision Requested 23.04.2025
Son Revizyon | Last Revision Received 05.05.2025
Kabul | Accepted 23.05.2025
Online Yayın | Published Online 01.01.2025

Türkiyat Mecmuası
Journal of Turkology

Araştırma Makalesi | Research Article

Açık Erişim | Open Access

Dijital Çağda Türk-Yunan İlişkilerini Yeniden Değerlendirmek: Instagram Örnekleminde Bir Analiz

Re-Evaluating Turkish-Greek Relations in the Digital Age: An Analysis of Instagram

Ayşe Tuğba Kar [1] & Uğur Gündüz [2]

[1] İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Ana Bilim Dalı Doktora Öğrencisi, İstanbul, Türkiye
[2] İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü, İstanbul, Türkiye

Öz

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki millet sisteminde gayrimüslim nüfusun bir parçası, Türkiye Cumhuriyeti'nde ise komşu olarak Yunanlar ile ilişkilerimiz tarihî süreç içerisinde özellikle siyasi gelişmelere bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Bu kapsamda, milletlerin birbirleri hakkındaki görüşleri, birbirlerine yaklaşımları, iletişimin dijital hâli ve "komşu" ya da "öteki"ne dair algılamaları #TürkYunanDostluğu, #TurkishGreekFriendship, #TürkiyeYunanistan ve #TurkeyGreece etiketleriyle yapılan Instagram paylaşımları üzerinden değerlendirilecektir. Paylaşımlar incelenirken Türk-Yunan iletişimini temel alan gönderiler değerlendirmeye alınacaktır. İncelenecek gönderilerin tarih aralığı 1 Ocak 2024-31 Aralık 2024 şeklinde sınırlandırılacaktır. İlgili gönderilerde kullanıcıların birbirlerini algılama ve birbirlerine yaklaşımları incelenerek paylaşımlar üzerinde içerik analizi yapılacaktır. Örneklem olarak belirlenen etiketler üzerinden iletişimin analiz edilmesi, dijital çağda kültürel ve toplumsal ilişkiler üzerindeki etkisini göstermesi açısından önem taşımaktadır. Çalışmanın özgünlüğü ise Türk-Yunan ilişkilerinin dijital iletişim temelli bir yaklaşımla analiz edilmesi noktasında ortaya çıkmaktadır. Bu doğrultuda, Yunan halkı ile ilişkilerin dijital mecralar üzerinden incelenerek analiz edilmesinin mevcut literatüre anlamlı ve özgün bir katkı sunması beklenmektedir.

Abstract

Within the millet system of the Ottoman Empire, a segment of the non-Muslim population was integrated; in the Republic of Türkiye, however, our relations with the Greeks as neighbors have varied over the course of history, especially depending on political developments. This study explores how nations perceive one another, approach each other, and define the "neighbor" or "other" in the digital age by analyzing Instagram posts tagged with #TürkYunanDostluğu, #TurkishGreekFriendship, #TürkiyeYunanistan, and #TurkeyGreece. The analysis is limited to posts explicitly addressing Turkish-Greek communication, shared between January 1, 2024, and December 31, 2024. Using content analysis, the study investigates how users perceive and engage with one another through these posts. The selected hashtags provide valuable insight into the influence of digital communication on cultural and societal relations. The study's originality lies in its focus on digital communication to analyze Turkish-Greek relations. This Instagram-based exploration is expected to contribute meaningfully and uniquely to the existing literature by presenting a new perspective on interactions between the two nations.

Anahtar Kelimeler Türk-Yunan İlişkileri · Dijital Çağ · Sosyal Medya · Instagram · İçerik Analizi

Keywords Turkish-Greek Relations · Digital Age · Social Media · Instagram · Content Analysis

Atıf | Citation: Kar, Ayşe Tuğba, Uğur Gündüz. "Re-Evaluating Turkish-Greek Relations in the Digital Age: An Analysis of Instagram.". *Türkiyat Mecmuası–Journal of Turkology*, 35, 1 (2025): 143-172. https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.1649475

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

© 2025. Kar, A. T. & Gündüz, U.

Sorumlu Yazar | Corresponding author: Uğur Gündüz ugunduz@gmail.com

Extended Summary

Turkish-Greek relations extend from the Ottoman Empire to the Republic of Türkiye. The relationship between the Turkish and Greeks has undergone periodic changes throughout history, particularly influenced by political developments.

The starting point of these relations is the Ottoman Empire, a multi-ethnic entity that consisted of two major groups: "Muslims and non-Muslims." The Greeks, along with the Armenians and Jews, were part of the non-Muslim subjects. The widespread effects of the French Revolution also influenced the Ottoman Empire, leading to uprisings in the Balkans, with Greece being the first to gain independence from the empire in 1821. This marked the end of four centuries of Ottoman rule. With the establishment of the independent Kingdom of Greece in 1830, the Turks were perceived in Greek national consciousness as the "Enemy" or "The Other."

During World War I, the defeat of the Ottoman Empire led to the Greek occupation and the attempted annexation of Western Anatolia. However, the Turkish nation's struggle for independence under the leadership of Mustafa Kemal Pasha resulted in victory, and Western Anatolia was reclaimed. One of the significant historical events between the two countries is the 1923 Population Exchange. This exchange, a crucial factor in the nation-building processes of both Türkiye and Greece, forcibly relocated approximately two million people between the two nations. Between 1923 and 1950, the process of rapprochement and cooperation between Türkiye and Greece was significantly influenced by the communication between their leaders, Mustafa Kemal Atatürk and Eleftherios Venizelos. The efforts of these two post-war states to find solutions to problems and improve neighborly relations continued in a balanced manner.

In more recent history, the first wave of migration of Istanbul Greeks to Greece began with the events of September 6-7, 1955, followed by the forced migration of 1964. However, a positive shift in Turkish-Greek relations began in 1999. During earthquake disasters in both countries, government-backed aid efforts and increased mutual assistance between the people fostered stronger ties. Additionally, post-1999 developments in trade created a mutually beneficial atmosphere. Fundamental issues such as Cyprus, the Aegean Sea, minority rights, and the Ecumenical Patriarchate remain areas of contention, with periodic attempts at resolution. Nevertheless, both nations have demonstrated mutual support in times of disasters such as earthquakes, wildfires, and floods. Over time, it has become evident that political dynamics and other periodic influences have shaped not only political relations but also social and cultural interactions.

In the digital age, daily lives and, consequently, communication methods have been shaped by technology and the internet. Our study examines how Turkish-Greek relations and communication are reflected on social media in the digital era. This analysis was conducted through posts shared using hashtags such as #TürkYunanDostluğu, #Turkish-GreekFriendship, #TürkiyeYunanistan, and #TurkeyGreece on Instagram. A total of 4,321 posts were retrieved through a search using these hashtags, but only 2,357 were shared from public accounts. Therefore, the study proceeded with the analysis of these 2,357 posts, of which 58 were posted between January 1, 2024, and December 31, 2024, by 54 distinct accounts.

Five research questions were formulated for analyzing the posts: (1) Nationality of account owners (Turkish, Greek, or other); (2) Message conveyed in the posts (positive, negative, or neutral); (3) Type of accounts (personal, business, or content creator); (4) Content categories (travel, entertainment, informational, language education, news, culture, politics, advertising, personal); and (5) Type of visual content used (photo or reels).

The data analysis revealed that the most frequently used hashtag was #TürkYunanDostluğu with 28 posts, followed by #TürkiyeYunanistan with 11 posts, #TurkeyGreece with 10 posts, and #TurkishGreekFriendship with 9 posts. Of the 54 account owners, 39 were Turkish, 5 were Greek, and 10 belonged to foreign nationals classified under the "other" category. Among the 58 examined posts, 41 conveyed positive messages, 3 were negative, and 14 were neutral. Regarding account types, 27 were personal accounts, 15 were content creator accounts, and 12 were business accounts. In terms of content type, 13 posts were advertisements, 12 were news-related, 10 were personal, 7 were cultural, 5 were travel-related, 10 provided informational content, and 1 focused on language education. Notably, there were no posts related to entertainment or politics. Regarding the use of visual media, 54 posts contained photos, while only 4 used reels, indicating a higher preference for photo-based sharing.

The analysis of the Instagram posts examined in our study reveals that technological advancements have fostered a new form of interaction and connection between the two nations. Social media provides opportunities for learning foreign languages, sharing political, social, and cultural information, and meeting new people, which also influences Turkish-Greek relations. The findings indicate that positive posts are predominant.

By analyzing Turkish-Greek relations through a communication-based approach in the digital age, this study is expected to make a significant contribution to the literature on contemporary relations between the two nations.

Giriş

Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkiler Osmanlı İmparatorluğu dönemine dek uzanmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki millet sistemi içerisinde gayrimüslim nüfusa dâhil olan Rumlar, Türkiye Cumhuriyeti'nde ise komşu olarak Yunan halkı ile ilişkilerimiz tarihsel süreç içerisinde değişim göstermektedir. İki millet arasındaki ilişkileri belirleyen en önemli unsurun devletler arasında yaşanan siyasi ilişkiler olduğu dikkat çekmektedir. Siyasetle beraber dönemsel olarak basının yönlendirmesinin de ilişkileri etkilediğine dair olaylar yakın tarihimizde de yaşanmıştır. Bu kapsamda, iki ülke arasındaki ilişkilerde milletlerin birbirini tanımlaması savaş zamanlarında "düşman-öteki", barış zamanlarında ise "komşu" kavramı üzerinden devam etmektedir.

1789 tarihli Fransız Devrimi'nin yankıları Osmanlı İmparatorluğu'nu da etkileyerek Balkanlar'da ayaklanmalara yol açmış ve 1821'de imparatorluktan bağımsızlığını ilk kazanan Yunanistan olmuştur.[1] Dört yüzyıllık Osmanlı yönetiminin sona ermesi ve 1830'da bağımsız Yunanistan Krallığı'nın kurulmasıyla Yunan ulusal bilincinde Türkler "düşman" veya "öteki" olarak algılanmıştır.[2]

Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı İmparatorluğu'nun yenilgisi, Yunan işgali ve Batı Anadolu'nun ilhakı girişimine yol açmıştır. Ancak Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki Türk milletinin bağımsızlık mücadelesi zaferle sonuçlanarak Batı Anadolu geri alınmıştır.[3] İki ülke arasındaki önemli tarihi olaylardan biri de 1923 Nüfus Mübadelesi'dir. Hem Türkiye hem de Yunanistan'ın ulus inşa süreçlerinde önemli bir etkiye sahip olan mübadeleyle iki ülke arasında yaklaşık iki milyon insan zorunlu göç yaşamıştır.[4] 1923-1950 yılları arasında ise, Türkiye ve Yunanistan arasındaki yakınlaşma ve iş birliği süreçlerinde Mustafa Kemal Atatürk ve Eleftherios Venizelos arasındaki iletişimin etkisi oldukça önemlidir.[5]

Yakın tarihte İstanbul Rumlarının Yunanistan'a göçünün ilk dalgası 6-7 Eylül 1955 olaylarıyla başlamış ve bunu 1964'teki zorunlu göç takip etmiştir.[6] Türk-Yunan ilişkilerinde olumlu değişim dönemi ise 1999'da başlamıştır. İki ülkede yaşanan deprem felaketleri sırasında, hükümet destekli yardımlar ve halklar arasındaki yardımlaşma ruhu daha güçlü bağlar oluşmasına vesile olmuştur. Ayrıca, 1999 yılından sonra ticaret alanında yaşanan gelişmeler de olumlu bir atmosfer yaratmıştır.[7] Kıbrıs, Ege Denizi, azınlık hakları ve Patrikhane[8] gibi

[1] Dimitris Loules ve Selda Kaya, "Fransız Devriminin Yunanistan Üzerindeki Etkisi", *Tarih Araştırmaları Dergisi,* 15/26 (1991): 296, erişim 14 Ocak 2025. https://doi.org/10.1501/Tarar_0000000034.

[2] Esra Özsüer, *Türkokratia Avrupa'da Türk İmajı* (İstanbul: Kronik Kitap, 2019), 245-246.

[3] Oğuz Kalelioğlu, "Türk-Yunan İlişkileri ve Megali İdea", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,* 11/41 (2008): 112, erişim 14 Ocak 2025. https://doi.org/10.1501/Tite_0000000260.

[4] Kemal Arı, *Suyun İki Yanı: "Mübadele"*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, (2015), 1.

[5] Pınar Karataş, "Elektronik Kültür Ortamında Türk- Yunan Milli Kimlik Mücadeleleri Bağlamında YouTube Videoları Yorumları", *Cyprus International University Folklor/Edebiyat,* 18/72 (2012), 98, erişim 15 Ocak 2025. https://www.folkloredebiyat.org/Makaleler/2128949936_fe-72-5.pdf.

[6] Özgür Kaymak, "Atina'da Yaşayan İstanbullu Rumların Göç Hafızasıyla Beslenen Kimlik İnşaları", *Contemporary Research in Economics and Social Sciences,* 1/2 (2017): 191, erişim 15 Ocak 2025. https://dergipark.org.tr/tr/pub/conress/issue/35835/401622.

[7] Serdar Cem Sediroğlu, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Balkanlarda Türk-Yunan Taraflarının Karşılıklı Güvenlik Algılamaları ve Çıkmazları", *Trends in Business and Economics,* 37/1 (2023), 74, erişim 12 Ocak 2025. https://doi.org/10.5152/TBE.2022.974762.

[8] Nazlı Usta, "Türk-Yunan Ekonomik İlişkileri (1980-2010)", (Yüksek lisans tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2012), 31-32, Ulusal Tez Merkezi (317769).

temel konularda dönemsel olarak çözüm arayışları devam etse de kesin bir sonuca varılamamıştır. Bununla beraber her iki ulusun da deprem, orman yangını ve sel gibi felaket zamanlarında birbirlerini destekledikleri görülmektedir. Bu durum, sorunların çözümü ve olumlu ilişkilerin tesisi anlamında umut vermektedir. Çalışma özelinde ise Türk-Yunan ilişkilerinin dijital çağdaki dönüşüm ve etkileşiminin analiz edilmesinin ilişkilere farklı bir perspektiften bakılmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

1990 sonrası internetin yaygınlaşması ve günümüzde sosyal medyanın kullanımı ile bireyler için yeni bir "sanal dünya" ortaya çıkmıştır. Bu yeni dünyada kullanıcılara sunulan içerik oluşturabilme özelliği ise üretici-tüketici dengesini değiştirmekle beraber bireylerin etki alanını genişletmiştir. Sahip oldukları sosyal medya hesabıyla dünyanın her yerine ulaşabilen kullanıcıların iletişim dinamiği boyut değiştirmiştir. Birbirleriyle aracısız iletişim kurma imkânına sahip olan bireyler, belli konularda var olan algıları kırma ya da yeni bilgiler elde etme konusunda alternatife sahip olmaktadır.

Teknoloji ve internetin gündelik hayatımızın her alanına dâhil olduğu dijital çağda birey, fiziksel çevresi dışında istediği zaman çevrim içi olabileceği yeni bir dünyaya da sahiptir. Bu dünyada uzak-yakın algısı değişmekle beraber kullanıcıların başka ülkelerdeki yaşamlara dair ilgi ve merakları artmaktadır. Bu durum, Türkiye ve Yunanistan gibi iki komşu ülke arasındaki iletişim dinamiğini de etkilemektedir. Dijital çağda sosyal medya üzerinden yürütülen yeni ilişkiler milletlerin birbirlerini tanıma, tanımlama ve iletişim kurma durumlarını değiştirmektedir.

Çalışmada araştırma alanı olarak dünyada ve ülkemizde en çok kullanılan sosyal medya platformlarından biri olan Instagram tercih edilmiştir. We Are Social ve Meltwater ortaklığında hazırlanan "Digital 2025 Global Overview Report"ta yer alan istatistiklere göre, 8.2 milyarlık dünya nüfusunun 5.24 milyarı sosyal medya kullanmaktadır.[9] Şubat 2025 verilerine göre sosyal medya platformları içerisinde ilk üçte yer alan Instagram, 2 milyar kişi tarafından kullanılmaktadır.[10] Aynı rapora göre Ocak 2025'te Türkiye'de 87.6 milyonluk nüfus içerisinde 58.5 milyon aktif sosyal medya kullanıcısı bulunmaktadır. Instagram ise 58.5 milyonluk kullanıcısı ile Youtube ve Facebook'u geçerek ilk sırada yer almaktadır.[11]

Çalışmada Türk ve Yunanların dijital çağdaki iletişim süreci Instagram platformunda #TürkYunanDostluğu, #TurkishGreekFriendship, #TürkiyeYunanistan ve #TurkeyGreece etiketleri kullanılarak yapılan paylaşımlar üzerinden değerlendirilecektir. İncelenecek gönderilerin tarih aralığı 1 Ocak 2024-31 Aralık 2024 olarak sınırlandırılmıştır. İçerik analizi yöntemi kullanılarak değerlendirilecek veriler iki milletin birbirini algılama ve birbirlerine yaklaşımlarındaki etkiyi göstermesi açısından önem taşımaktadır.

1. Türk-Yunan İlişkilerine Dair Kısa Bir Analiz

Çalışmada araştırma kısmına geçmeden önce Türk-Yunan ilişkilerinin tarihçesine dair kısa bir özet sunmak faydalı olacaktır. Türk-Yunan ilişkilerinin başlangıcı Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'ne dek uzanmaktadır. Çok milletli bir yapıya sahip olan Osmanlı İmparatorluğu, yönetim sistemi içerisinde azınlık terimini kullanmamış ve imparatorluğun çöküşüne kadar hiçbir etnik gruba azınlık statüsü vermemiştir. Farklılığın en önemli ölçütünün din olduğu Osmanlı tebaası içerisinde "Müslümanlar ve gayrimüslimler" şeklinde iki büyük grup bulunmaktaydı.[12] Rum, Ermeni ve Yahudi olmak üzere üç ayrı milletten oluşan

[9] We Are Social, erişim 3 Mayıs 2025, https://wearesocial.com/uk/blog/2025/02/digital-2025/

[10] We Are Social, erişim 3 Mayıs 2025, https://wearesocial.com/us/blog/2025/02/digital-2025-the-essential-guide-to-the-global-state-of-digital/.

[11] DataReportal, erişim 3 Mayıs 2025, https://datareportal.com/reports/digital-2025-turkey.

[12] Mehmet Hacısalihoğlu ve Fuat Aksu, "A General Introduction to Minority Issues in the Balkans", *Proceedings of the International Conference on Minority Issues in the Balkans and the EU içinde*, Mehmet Hacısalihoğlu and Fuat Aksu (eds.), (İstanbul: OBİV, 2007), 3.

gayrimüslimler din ve mezhep esasına göre ayrılmaktaydı.[13]

Avrupa ve dünya tarihi açısından büyük bir kırılma noktası sayılan 1789 Fransız İhtilali'nin etkileri çok uluslu bir nüfusa sahip olan Osmanlı İmparatorluğu'na da yansımıştır. Fransız Devrimi'nin etkisi Avrupa'da zorla kabul ettirilmişken Yunan halkı ise bu olguyu büyük bir umutla kabul etmişti.[14] Öyle ki Osmanlı İmparatorluğu'na karşı Balkanlarda başlayan isyanlar sonucunda imparatorluktan bağımsızlığını ilk alan Yunanistan (1821) olmuştur.[15] Bu tarihle beraber bugün "Türkokratia"[16] olarak tanımlanan dört yüz yıllık Osmanlı hâkimiyeti sona ermiştir.

Bağımsız Yunanistan Krallığı 1830 yılında kurulduğunda yeni devletin temel düşünce yapısı Osmanlı topraklarının egemenlik altına alınmasına dayanmaktaydı. Türk-Yunan ilişkilerinde Yunanistan ile ilgili olarak akla ilk gelen kavram olan ve "Büyük Fikir" anlamına gelen "Megali İdea-Μεγάλη Ιδέα" bu amaçla türetilmiştir ve Osmanlı İmparatorluğu'nun yerini bir Yunan İmparatorluğu'nun alması hedefine dayanmaktadır.[17]

Yunan devletinin kurulmasından yaklaşık 40 yıl sonra Bizans, Yunan millî tarih yazımında yer almaya başlamıştır. "Karanlık Çağ" olarak adlandırılan Osmanlı hâkimiyet dönemi (Türkokratia) ise bu şekilde değerlendirilmemiş ve Türk nefreti Yunan ulusal bilincini geliştirmede güçlü bir araç olarak kullanılmıştır. Bu bağlamda Yunan ulusunun karşısında Türkler "Düşman Öteki" ya da "Millî Öteki" olmuş ve Yunan ulusu ile yan yana düşünülmesi dahi imkânsız olarak kabul edilmiştir.[18] Temelde iki halkı ve devletler arasındaki ilişkileri etkileyen ve gerçek bir yakınlaşmaya engel olan temel nokta, "Büyük Ulusal Tarihsel Anlatı" ve bunun sonucunda ortaya çıkan ulusal kimliktir ki bu da genel anlamda "ötekini" küçümseme ve şeytanlaştırma yaklaşımını benimsemektedir.[19]

I. Dünya Savaşı'nda savaşa İttifak Devletleri'nin tarafında giren Osmanlı İmparatorluğu'nun yenik düşmesi sonucu 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi imzalanmıştır. Bunun sonucunda Yunanlar 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'e çıkıp Anadolu'nun iç kısımlarına ilerlemiş, Anadolu'daki Türk varlığına son vermek amacıyla Ankara'ya kadar ulaşmışlardır. Üç yıl süren Batı Anadolu işgali ve ilhakı Mustafa Kemal Paşa önderliğinde Kurtuluş Savaşı mücadelesi veren Türk milletinin zaferiyle sonuçlanmış, kaybedilen Batı Anadolu yeniden geri alınabilmiştir.[20]

Türk-Yunan ilişkilerinde önemli bir dönüm noktası da 1923 Nüfus Mübadelesi'dir. Türkiye ve Yunanistan'ın uluslaşma sürecindeki büyük etmenlerden biri olan Mübadele ile iki ülkeden yaklaşık iki milyon insan zorunlu olarak yer değiştirmiştir.[21]

1923 ve 1950 yılları arasında Türk-Yunan ilişkilerinde belirli bir yakınlaşma ve iş birliği yaşandığı görülmektedir. Bu süreçte, savaştan yeni çıkmış iki devletin var olan sorunlara ortak çözüm yolları aramaya ve komşuluk ilişkilerini iki devletin de menfaati noktasında yürütmeye karar verdikleri görülmektedir. İlişkilerin iki devlet için de sıcak ve dengeli bir seyirde ilerlemesinde devlet başkanları Mustafa Kemal Atatürk ve Eleftherios Venizelos arasındaki iletişimin etkisi oldukça fazladır. Ancak geçmişte yaşanan şiddetli çatışma-

[13] Esin Yüzbaşı ve Melike Sarıkçıoğlu, "18. ve 20. Yüzyıllar Arasında Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Yaşamları: (İstanbul, İzmir ve Selanik)", *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi*, 4/4 (2021): 55, erişim 12 Ocak 2025. https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataddergi/issue/64148/950621.

[14] Loules ve Kaya, "Fransız Devriminin Yunanistan Üzerindeki Etkisi", 296.

[15] Özsüer, *Türkokratia Avrupa'da Türk İmajı*, 133-134.

[16] Özsüer, 137.

[17] İoannis N Grigoriadis, *Kutsal Sentez, Yunan ve Türk Milliyetçiliğine Dini Aşılamak* (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2014), 46.

[18] Özsüer, *Türkokratia Avrupa'da Türk İmajı*, 245-246.

[19] Alexis Heraklides, "The Main Obstacles to Greek-Turkish Rapprochement", *Proceedings of the International Conference on the Turkish-Greek Relations issues, solutions, prospects içinde*, ed. Fuat Aksu (2006), 62.

[20] Kalelioğlu, "Türk-Yunan İlişkileri ve Megali İdea", 112.

[21] Arı, *Suyun İki Yanı: "Mübadele"*, 1.

ların izleri kültürel bellekte yer aldığı ve bu durum nesilden nesle aktarıldığı için güvensizlik duygusu kalıcı olarak ortadan kalkmamıştır.[22]

İstanbul Rumlarının Yunanistan'a göçünün ilk ayağı 6-7 Eylül 1955 Olayları ile başlamış, zorunlu olarak da 1964 Göçü ile devam etmiştir. İstanbullu Rumların Yunanistan'a göçlerinde tercih ettikleri şehir ağırlıklı olarak Atina olmuştur.[23] "İstanbul Rumlarının hikâyesi 1964 yılında sona erecektir. Türkiye Rumlarının göç ettiği tarih, 1942 ya da 1955 senesi değil, 1964'tür. Bu tarihten itibaren Rumlar, düzenli bir biçimde ve belki de geri dönüşü olmaksızın ülkeyi terk etmeye başlamışlardır."[24] İstanbul Rumları için yaşanan olayların maddi etkileriyle beraber psikolojik etkileri de oldukça büyük olmuştur.

İki ülke arasındaki ilişkilerde 1999 yılı ve sonrasında olumlu bir süreç başlamıştır. İki ülkede yaşanan deprem felaketlerinde hükümet destekli ve halklar arası yardımlaşma temeline dayalı yakınlaşma, 1999 sonrasında artan ilişkilerin ticarete olumlu yansıması gibi gelişmeler iki taraf için de kazançlı bir atmosfere sebep olmuştur. 2002 sonrasında Türkiye'nin komşularla sıfır sorun politikasını benimsemesi, Yunanistan'ı tehdit olarak görmediği ve Ege'de iki ülke için de kalıcı bir barış için iş birliğine açık olduğunu yansıtmıştır.[25]

İki ülke arasında başta Kıbrıs, Ege, azınlıklar, Patrikhane gibi[26] başlıklarda temel sorunlar ve bu sorunlara çözüm arayışları devam etmektedir. Ancak iki milletin özellikle deprem, yangın, sel gibi felaketlerde birbirlerine destek verdikleri ve "komşu" kavramının içini doldurmaya çalıştıkları görülmektedir. Tüm bu durum ise milletler arasındaki iletişimin siyasetten bağımsız olarak insani her koşulda devam ettiğini göstermektedir.

2. Dijital Çağda Türk-Yunan İlişkilerinde Sosyal Medyanın Yeri

1800'lü yıllarda yazılı basın, 1950'li yıllarda ise görsel anlamda gelişim gösteren ve yaygınlaşan kitle iletişim araçları, teknolojinin gelişmesiyle beraber dijital platformlar üzerinden kitlelere ulaşmaya başlamıştır. Doksanlı yıllar sonrasında internetin yaygınlaşması ve günümüzde artan sosyal medya kullanımı ile iletişim ortamında yeni bir alan ortaya çıkmıştır. Bu yeni alanda sunulan en önemli özellik kullanıcıların içerik oluşturabilmesidir. Kullanıcıların içeriğin oluşturulması ve dağıtımında söz sahibi olma durumu "prosumer" kavramı ile açıklanmaktadır.[27] Prosumer kavramını ilk kez ortaya atan Alvin Toffler, 1980 tarihli Üçüncü Dalga kitabında: "Üçüncü Dalga uygarlığı, üretici ile tüketici arasındaki tarihsel uçurumu iyileştirmeye başlar ve yarının "prosumer" ekonomisini meydana getirir."[28] cümlelerine yer vermiştir. Bu bağlamda, üretici ve tüketicinin aynı kişi olması anlamına gelen "prosumer" kavramı çevrim içi dünyada kullanıcılara geniş bir yetki alanı sunmaktadır.

Günümüzde teknoloji alanında yaşanan hızlı gelişmeler, toplumsal yaşamın dijital araçlar aracılığıyla yeniden şekillendiği bir dönüşüm sürecini beraberinde getirmiştir. Teknoloji toplumu ya da bilgi toplumu olarak adlandırılan günümüz toplumununsa dijitalleşmenin temel alındığı bu dünyaya uyum sağlaması ve dijital aygıtları kullanabilme yeterliğine sahip olması beklenmektedir.[29] Teknoloji toplumuna uyum sağlama

[22] Karataş, "Elektronik Kültür Ortamında Türk- Yunan Milli Kimlik Mücadeleleri Bağlamında YouTube Videoları Yorumları", 98.

[23] Kaymak, "Atina'da Yaşayan İstanbullu Rumların Göç Hafızasıyla Beslenen Kimlik İnşaları", 191.

[24] Samim Akgönül, *Türkiye Rumları Ulus-Devlet Çağından Küreselleşme Çağına Bir Azınlığın Yok Oluş Süreci* (İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2012), 251.

[25] Sediroğlu, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Balkanlarda Türk-Yunan Taraflarının Karşılıklı Güvenlik Algılamaları ve Çıkmazları", 74.

[26] Usta, "Türk-Yunan Ekonomik İlişkileri", 31-32.

[27] Hülya Tekbıyık ve Mehmet Anıl Ünal, "Kullanımlar ve Doyumlar Kuramı Bağlamında Astroloji ve Medya İlişkisi: Instagram Kullanımı Üzerine Etnografik Bir Araştırma", *Intermedia International E-Journal*, 10/18 (2023): 195, erişim 16 Ocak 2025. https://doi.org/10.56133/intermedia.1260180.

[28] Alvin Toffler, *The Third Wave* (New York: William Morrow and Company, Incorporated, 1980), 27.

[29] Ayşe Özaydın ve Orhan Kumral, "Dijital Yerlilerin Gözünden Dijital Okuryazarlık", *Eğitim ve Toplum Araştırmaları Dergisi*, 8/2 (2021): 363, erişim 16 Ocak 2025. https://doi.org/10.51725/etad.1008850.

noktasında Marc Prensky bireyleri "Dijital Yerli" ve "Dijital Göçmen"[30] olarak ikiye ayırmaktadır. N-(Net) nesli ya da D-(Dijital) nesil olarak adlandırılan günümüz öğrencilerini Dijital Yerli olarak tanımlayan Prensky; bu neslin internet, bilgisayar ve video oyunlarının dilini ana dili gibi bildiklerini ifade etmektedir. Dijital dünyaya doğmamış ancak hayatlarının bir noktasında bu dünyadan etkilenmiş ve yeni teknolojinin birçok yönünü benimsemiş bireyleri ise Dijital Göçmen olarak tanımlamaktadır.[31] Dijital toplum ise bilgi ağları, bilişim sistemleri ve bilgi bağlantılarıyla örgütlenmiş hâldedir ve ortaya çıkan bu yeni kültür internet kültürü olarak tanımlanmaktadır.[32]

İş hayatından eğitime gündelik yaşamın bir parçası olan teknoloji ve sosyal medya, dijital çağın temelini oluşturmaktadır. Tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de internet ve sosyal medya kullanımı her geçen gün artmaktadır. We Are Social ve Meltwater ortaklığında hazırlanan "Digital 2025 Global Overview Report"[33]ta Türkiye özelinde verilen istatistiklere göre, 87.6 milyonluk nüfus içerisinde 77.3 milyon internet kullanıcısı bulunmakta, bu sayı nüfusun yüzde 88.3'üne denk gelmektedir. Nüfusun yüzde 66.7'sine denk gelen 58.5 milyon aktif sosyal medya kullanıcısının ise sosyal medyada günlük 2 saat 43 dakika geçirdiği belirlenmiştir.[34]

Dijital araçların artmasıyla sosyal medya platformlarının kullanımı ve bireyin günlük yaşamının bir parçası olma hâli artmaktadır. 2010 yılında kurulan ve kullanıcıların fotoğraf ve video paylaşımına imkân veren Instagram ise kullanım oranı en yüksek olan sosyal medya platformları arasında önde gelmektedir.[35] Ülkemizde Instagram ile beraber YouTube, TikTok, Facebook, LinkedIn, X (eski adıyla Twitter) ve Snapchat kullanım oranı açısından önde gelen diğer platformlardır. Her platformun kullanıcı sayısı ve demografik özellikleri farklılık göstermektedir.[36]

Sosyal medya platformları, bireylerin kendi kültürel kimliklerini ifade etmeleri ve farklı kültürlerle etkileşim kurmaları için güçlü araçlar sunmaktadır. Türk ve Yunan bireyleri arasındaki tarihî ve kültürel bağlar göz önünde bulundurulduğunda, Instagram gibi sosyal medya platformlarının bu ilişkilerde nasıl bir aracı işlevi gördüğü, araştırılması gereken önemli bir konu olarak ortaya çıkmaktadır. Dijital çağda sosyal medya, iki milletin bireyleri arasında sınırları ortadan kaldırarak hem günlük yaşamın bir parçası olmuş hem de toplumlar arası etkileşimin dinamiklerini yeniden şekillendirmiştir. Bu bağlamda kültürler arası iletişimin önemi ortaya çıkmaktadır ki bu iletişimi etkili bir şekilde kullanabilme becerisi, kültürel farklılıklar arasında köprüler kurmaya, sorunları azaltmaya ve daha uyumlu ilişkiler oluşturmaya katkı sağlamaktadır.[37]

Instagram, özellikle görsel içerik odaklı yapısı nedeniyle, kullanıcıların kültürel unsurları daha kolay paylaşmasını sağlamaktadır. Yemek tariflerinden müzik videolarına, turistik bölgelerin tanıtımından tarihî olaylara kadar geniş bir yelpazede içerik paylaşımı, bireylerin karşı kültürü keşfetmelerine ve anlamalarına olanak tanımaktadır. Örneğin, #TürkYunanDostluğu gibi etiketler; kullanıcıların bu dostane ilişkilere dair düşüncelerini, fotoğraflarını ve hikâyelerini kolaylıkla paylaşabileceği bir ortam yaratmaktadır. Bu tür

[30] Marc Prensky, "Digital Natives, Digital Immigrants", *On the Horizon*, MCB University Press, 9/5 (2001): 1-2, erişim 8 Aralık 2024. https://www.marcprensky.com/writing/Prensky%20-%20Digital%20Natives,%20Digital%20Immigrants%20-%20Part1.pdf.

[31] Prensky, "Digital Natives, Digital Immigrants", 1-2.

[32] Topçugül Narmamatova ve Hamza Çakır, "Dijital Çağda Kırgızistan'da Radyo Yayıncılığı", *Erciyes İletişim Dergisi*, 7/2 (2020), 1288, erişim 17 Ocak 2025. https://doi.org/10.17680/erciyesiletisim.724404.

[33] We Are Social, erişim 3 Mayıs 2025, https://wearesocial.com/uk/blog/2025/02/digital-2025/.

[34] DataReportal, erişim 3 Mayıs 2025, https://datareportal.com/reports/digital-2025-turkey.

[35] Gül Karahan, "Sosyal Medyada Aile: Instagram'da Paylaşılan Aile Fotoğrafları", *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi,* 1/1 (2023), 29, erişim 18 Ocak 2025. https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/3085718.

[36] Ahmet Ekinler, "Türkiye'de Sosyal Medya (2024)", Speedportal, erişim 2 Şubat 2025, https://www.speedmedya.com/haber/turkiye-de-sosyal-medya-2024-001731325414140#:~:text=Meta'n%C4%B1n%20reklam%20platformu%20business,1%20milyon%20Instagram%20kullan%C4%B1c%C4%B1s%C4%B1%20bulunmaktad%C4%B1r.

[37] Larry A. Samovar, Richard E. Porter ve Edwin R. McDaniel, *Communication Between Cultures,* (Boston: Wadsworth Cengage Learning, (2010):8, https://students.aiu.edu/submissions/profiles/resources/onlineBook/F5C2y5_Communication_Between_Cultures.pdf.

paylaşımların yalnızca bireyler arasında değil daha geniş kitleler arasında da pozitif algılar oluşturduğu görülmektedir.

Dijital ortamda; Türk ve Yunan bireylerinin sosyal medya etkileşimleri, kültürel ortaklıkların altını çizerek geçmişte yaşanan gerilimleri hafifletme potansiyeline sahiptir. Türk-Yunan mutfak kültürüne dair paylaşımlar, Ege kıyılarındaki ortak mirasın görsellerle ifade edilmesi ya da iki milletin müzikleri üzerine paylaşılan içerikler, bireylerin ortak bir bağ kurmasını kolaylaştırmaktadır. Ayrıca, düzenlenen canlı yayınlar ve interaktif etkinlikler, bireylerin gerçek zamanlı olarak bir araya gelmesine ve doğrudan iletişim kurmasına olanak tanımaktadır. İzmir doğumlu Arkan Çinetçi kendisine ait rebetika.arkanaki[38] hesabında Rebetika müziğinden şarkılar paylaşmakta ve takipçileri için canlı yayın geceleri[39] düzenlemektedir. Rembetiko, Rembetika ya da Rebetika gibi farklı şekillerde de telaffuz edilen ve ilk olarak İstanbul ve İzmir'de ortaya çıkan bu müzik türü iki millete ait ortak bir mirası taşımaktadır.[40] Bu tür etkileşimler ise sosyal medyanın yalnızca bireysel ifade alanı değil, aynı zamanda toplumlar arası köprü kurma aracı olduğunu göstermektedir.

Sosyal medya platformlarının bir diğer önemli işlevi, kullanıcıların birbirlerine dair algılarını doğrudan etkileyebilmesidir. Özellikle Instagram gibi geniş kullanıcı tabanına sahip bir platform, bireylerin zihinlerindeki "öteki" kavramını dönüştürerek daha olumlu ve yapıcı bir algı yaratabilmektedir.[41] Kullanıcıların paylaştığı pozitif mesajlar, görseller ve hikâyeler, Türk ve Yunan bireyleri arasında bir anlayış ve empati zemini oluşturulmasına yardımcı olmaktadır. Böylece sosyal medya, bireyler arasındaki günlük etkileşimleri artırmakla kalmayıp aynı zamanda toplumsal ölçekte kalıcı ve yapısal değişikliklere de öncülük edebilecek bir güç olarak öne çıkmaktadır.

Sonuç olarak Türk-Yunan ilişkilerinde sosyal medyanın yeri, bireylerin kültürel sınırları aşarak ortak bir diyalog geliştirmesi açısından büyük bir öneme sahiptir. Instagram gibi platformlar, tarihsel olarak karmaşık ve çoğu zaman gerilimli bir geçmişe sahip olan iki milletin bireyleri arasında yeni bir diyalog alanı açmakta, dostluk ve anlayışın güçlenmesine katkıda bulunmaktadır. Bu nedenle, sosyal medyanın sunduğu olanakların daha bilinçli ve stratejik bir şekilde kullanılması, Türk-Yunan ilişkilerinin gelecekte daha barışçıl ve iş birlikçi bir zeminde ilerlemesine olanak tanıyacaktır.

3. Instagram Paylaşımlarında İçerik Analizi

Bu bölümde Türk ve Yunanların dijital çağdaki iletişim süreci örneklem olarak belirlenen **#TürkYunanDostluğu, #TurkishGreekFriendship, #TürkiyeYunanistan** ve **#TurkeyGreece** etiketleri kullanılarak yapılan paylaşımlar üzerinden değerlendirilecektir. 1 Ocak 2024-31 Aralık 2024 arasında ilgili etiketler kullanılarak paylaşılan gönderiler incelenerek paylaşımlarda içerikle beraber görseller de analiz edilecektir. İçerik analizi yöntemi kullanılarak değerlendirilecek veriler iki milletin birbirini algılama ve birbirlerine yaklaşımlarındaki etkiyi göstermesi açısından önem taşımaktadır.

3.1. Araştırmanın Problemi

Yaşadığımız dijital çağda sosyal medyanın varlığı ve etkileri gündelik hayatımızla beraber siyasi, sosyal ve kültürel ilişkilerimizi de etkilemektedir. Bu kapsamda Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne uzanan süreçte Türkiye ve Yunanistan arasında yaşanan siyasi, kültürel ve sosyal ilişkiler sonucunda Türk ve

[38] "rebetika.arkanaki," Instagram, erişim 4 Mayıs 2025, https://www.instagram.com/rebetika.arkanaki/.

[39] "rebetika.arkanaki," Instagram, erişim 4 Mayıs 2025, https://www.instagram.com/p/DIY5Eh_MpQX/.

[40] Esma Esra Hamurcu, "Rembetiko: Türk-Yunan Ortak Yapımı Müzik", The Magger, erişim 4 Mayıs 2025, https://www.themagger.com/rembetiko-tarih/.

[41] Elif Şeyda Doğan ve Uğur Gündüz, "Teknoloji Çağında İnternet ve Sosyal Medya Kaynaklı Yeni Nesil Korkulara İlişkin Bir İnceleme", *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (18), (2025): 98, erişim 20 Ocak 2025. https://doi.org/10.21733/ibad.1627789.

Yunan halklarının birbirlerini tanıma, tanımlama ve iletişim kurma boyutunun dijital ortamdaki etkileşim ve yansımaları bu araştırmanın problemini oluşturmaktadır. Bu kapsamda çalışmada aşağıda yer alan araştırma sorularına cevap aranacaktır:

1. İlgili paylaşımları yapan hesap sahiplerinin milliyeti nedir? (Türk, Yunan, diğer).
2. İlgili paylaşımlarda verilen mesaj ne şekildedir? (Olumlu, olumsuz, nötr).
3. İlgili paylaşımlar hangi hesap türlerinden yapılmıştır? (Bireysel hesap, işletme hesabı, içerik üretici hesabı).
4. İlgili paylaşımların içeriklerine göre dağılımı ne şekildedir? (Seyahat, eğlence, bilgi verme, dil eğitimi, haber, kültür, siyaset, reklam, kişisel).
5. İlgili paylaşımlarda kullanılan görsel türleri nelerdir? (Fotoğraf, reels).

3.2. Araştırmanın Amaç ve Önemi

Dijital dönüşümün yaşandığı ve etkileşimin günlük hayattan siyasete kadar her alanı etkilediği günümüzde iki ülke arasındaki ilişkilerde değişimler yaşanmaktadır. Tüm bu etkenler Türk ve Yunan toplumları arasında yeni bir etkileşime ve iki milletin birbirini farklı açılardan tanımalarına imkân tanımıştır.

Etkileşimin incelenmesi adına Türk-Yunan ilişkileri Instagram üzerinden incelenecektir. Bu kapsamda, milletlerin birbirleri hakkındaki görüşleri, birbirlerine yaklaşımları ve iletişimin dijital hâli **#TürkYunanDostluğu, #TurkishGreekFriendship, #TürkiyeYunanistan** ve **#TurkeyGreece** etiketleri kullanılarak yapılan paylaşımlar üzerinden değerlendirilecektir. Örneklem olarak belirlenen etiketler üzerinden iletişimin analiz edilmesi, dijital çağda kültürel ve toplumsal ilişkiler üzerindeki etkisini göstermesi açısından önem taşımaktadır.

Türk-Yunan ilişkilerini temel alan çalışmaların genel olarak Tarih ve Uluslararası İlişkiler alanlarında yapıldığı görülmektedir. Çalışmanın özgünlüğü ise Türk-Yunan ilişkilerinin sosyal ağlarda iletişim odaklı bir yaklaşımla analiz edilmesi noktasında ortaya çıkmaktadır.

3.3. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmanın veri analiz sürecinde, nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi tekniği kullanılacaktır. Nitel içerik analizi bir metin ya da iletişim unsurundaki anlamları açığa çıkarmaya odaklanmaktadır. Bu analizde sayısal verilere bile anlam üzerinden ulaşılmakta, analiz edilen unsurun altında yatan anlamla ilgilenilmektedir. Bu kapsamda içerik analizi, yalnızca kaynak ya da alıcıyı değil, mesajın kendisini incelemektedir.[42] İçerik çözümlemesi ya da içerik analizi olarak bilinen bu yöntem, yazılı ya da görsel verilerin sistematik bir şekilde analiz edilmesini temel almaktadır. Bu yöntem ile veriler tespit edilir, özetlenir, standart hâle getirilir ve diğer verilerle karşılaştırılarak yorum yapılabilir.[43] Nitel araştırma dünyayı görünür hâle getirmektedir. Bu açıdan bakıldığında nitel araştırma kullanılan bir araştırmada katılımcıların seslerini, problemin kompleks yapısına dair açıklamayı, yorumu ve literatüre katkıyı görmek mümkündür.[44] Nitel araştırma yaklaşımlarında doğrudan gözlem ve görüşme mümkün olmadığında ya da araştırmanın geçerliliği artırılmaya çalışıldığında görüşme ve gözlem yöntemlerinin yanı sıra, üzerinde durulan araştırma problemiyle ilişkili yazılı ve görsel dokümanların da araştırmalara dâhil edilebilmesi çalışmada bu yaklaşımın tercih

[42] Hacı Hasan Saf, "Meta-Popülizmin Göstergelerinin Saptanması: Yunanistan'daki Çevrim içi Gazetelerde Aylan Kürdi Olayının Dili", *İstanbul Arel Üniversitesi İletişim Çalışmaları Dergisi*, 11/23 (2023), 107, erişim 25 Ocak 2025. https://dergipark.org.tr/tr/pub/isauicder/issue/78136/1265036.

[43] Deniz Alanka, "Nitel Bir Araştırma Yöntemi Olarak İçerik Analizi: Teorik Bir Çerçeve", *Kronotop İletişim Dergisi*, 1/1 (2024), 70-71, erişim 26 Ocak 2025. https://dergipark.org.tr/tr/pub/kronotop/issue/82784/1405579.

[44] John W. Creswell, *Nitel Araştırma Yöntemleri Beş Yaklaşıma Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni,* çev. Mesut Bütün ve Selçuk Beşir Demir, (Ankara: Siyasal Kitabevi, 2011), 44-46.

edilmesinde başlıca nedenlerdendir.[45] Bu bağlamda dünya ölçeğinde etkili ve geniş bir kullanıcı kitlesine sahip sosyal medya uygulaması olarak Instagram görsel ve yazılı içerik bakımından önemli bir araştırma örneklemine sahiptir.

Araştırma yöntemi olarak içerik analizinin seçilmesinde, araştırma alanımızın sosyal medya platformlarından Instagram'da yapılan paylaşımlar olması etkili olmuştur. İçerik analiziyle iletilerin açık ve net olan içeriğiyle ilgili nesnel ve doğrulanabilir bir açıklamanın yapılabilmesi öngörülmektedir. Bu noktada, paylaşımlar incelenirken içerik ve görsel kullanımları göz önünde bulundurularak verilmek istenen açık mesajlarla beraber alt metinlere de ulaşılacaktır.

3.4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Paylaşımlar incelenirken makalenin amacına hizmet edecek şekilde mesajı Türk-Yunan iletişimini temel alan gönderiler değerlendirmeye alınacaktır. İncelenecek gönderilerin tarih aralığı 1 Ocak 2024-31 Aralık 2024 şeklinde sınırlandırılmıştır. İlgili etiketlerin yer aldığı bazı gönderiler sadece etkileşim almak adına kullanıldığı için araştırma evrenimizin dışında tutulmuştur.

4. Bulgular

4.1. #TürkYunanDostluğu Etiketi Kullanılarak Paylaşılan Gönderiler

Instagram'da #TürkYunanDostluğu etiketi ile arama yapıldığında bu etiketle toplamda 925 gönderi paylaşıldığı görülmüştür. Ancak bu gönderilerin 436 adedi herkese açık hesaplarda paylaşıldığı için araştırma bu sayı üzerinden yapılmıştır. 436 gönderi içerisinden 1 Ocak 2024-31 Aralık 2024 tarihleri arasında atılan gönderi sayısı 28, hesap sayısı ise 25'tir.

Tablo 1
İlgili Paylaşımları Yapan Hesap Sahiplerinin Milliyetleri

	Sayı	Yüzde
Türk	21	84
Yunan	3	12
Diğer	1	4
Toplam	25	100

İlgili paylaşımların yapıldığı hesap sahipleri incelendiğinde kullanıcılardan 21'inin Türk, 3'ünün Yunan, 1 kişinin de Türkiye'de yaşayan yabancı uyruklu bir kişi olduğu görülmektedir. Bu hesaplardan estefaniofficial1[46] hesabının sahibi Türkiye'de yaşayan ve sahne alan Yunan bir şarkıcıdır. Bir Türk ile evli de olan Estefani, paylaşımlarında sahne çalışmalarıyla beraber Türkiye'deki yaşamı, Türkçe-Yunanca kelime anlamları ve iki kültüre ait ortak noktalar üzerinden de paylaşımlar yapmaktadır. Çalışma kapsamında incelenen bir paylaşımında aşağıdaki cümlelere yer vermiştir:

> Bugüne kadar yaptığım Yunanca ve Türkçe içeriklerle, iki kültür arasında bir köprü kurmayı başardım. Türk ve Yunan halklarının aslında ne kadar benzer ne kadar aynı duyguları paylaştığını gösterebildiysem ve bu yolda insanların kalplerine dokunabildiysem bundan daha büyük bir mutluluk düşünemem. Bu benim en büyük gururum ve motivasyonum oldu.[47]

[45] Ramazan Sak, vd., "Bir Araştırma Yöntemi Olarak Doküman Analizi", *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 4/1 (2021): 232, erişim 5 Mayıs 2025. https://doi.org/10.33400/kuje.843306.

[46] "estefaniofficial1," Instagram, erişim 19 Ocak 2025, https://www.instagram.com/p/DD7kgOwClK3/.

[47] "estefaniofficial1."

Tablo 2
İlgili Paylaşımlarda Verilen Mesajlar

	Sayı	Yüzde
Olumlu	22	78,6
Olumsuz	0	0
Nötr	6	21,4
Toplam	28	100

İncelenen 28 paylaşım içerisinde 22'sinin olumlu, 6'sının ise nötr mesajlar içerdiği görülmüştür. Paylaşımlarda olumsuz bir mesaja rastlanılmamasında kullanılan etiketin #TürkYunanDostluğu olmasının etkili olduğu düşünülmektedir.

Paylaşımlar içerisinde İzmir'de yayımlanan yerel İz Gazete[48]'nin 19 Temmuz 2024 tarihine ait "Ege Denizi'ne Kardeşlik Yakışır"[49] manşetli ilk sayfasına yer verilmiştir. Bu haberde yaşanan bir olumsuzluğun yine de barış ve kardeşlikle çözülebileceğine vurgu yapılarak olumlu bir mesaj vermek adına manşette Mustafa Kemal Atatürk'ün "Yurtta barış dünyada barış" sözleri Yunanca "Ειρήνη στο σπίτι, ειρήνη στον κόσμο" çevirisiyle kullanılmıştır. Paylaşımın açıklama kısmında ise aşağıdaki cümlelere yer verilmiştir:

> Çeşme'de Türk Eğitim Vakfı'nın (TEV) düzenlediği yardım konserinde bayrak krizi yaşandı. Yunan Sanatçı Despina Vandi, Türk bayrağı ve Atatürk posterinin asılı olduğu sahneye dengeleyici unsur olarak Yunan bayrağı asılmasını, aksi halde konsere çıkmayacağını belirtti. Sanatçının bu isteğini karşılayamayan TEV yetkilileri ve organizatörler krizi çözemedi, konser iptal oldu. Ardından çeşitli açıklamalarla anlamsız bir gündem yaratıldı. İz Gazete olarak hem Türkiye hem Yunanistan için pusulanın Atatürk'ün "Yurtta barış dünyada barış" sözleri olması gerektiğini düşünüyor, yurdumuza ve karşı yakaya dostluk manşetiyle sesleniyoruz.[50]

Resim 1
İzgazete, 18 Temmuz 2024.

[48] İz Gazete, erişim 26 Ocak 2025, https://www.izgazete.net/.

[49] "izgazete," Instagram, erişim 19 Ocak 2025, https://www.instagram.com/p/C9kyi1wNpha/.

[50] "izgazete."

Tablo 3
İlgili Paylaşımların Yapıldığı Hesap Türleri

	Sayı	Yüzde
Bireysel Hesap	10	40
İşletme Hesabı	5	20
İçerik Üreticisi Hesabı	10	40
Toplam	25	100

Instagram kullanıcılarına Bireysel, İşletme ve İçerik Üreticisi olmak üzere 3 ayrı hesap türü sunmaktadır. Seçilen hesap türlerine göre Instagram'ın kullanıcıya sunduğu özellikler değişmektedir. Bireysel hesaplardan farklı olarak İçerik Üreticisi ve İşletme hesaplarında istatistik bilgileri, reklam verme, iletişim bilgilerinin paylaşıldığı profesyonel pano gibi ekstra özellikler sunulmaktadır.[51] İlgili etiketi kullanan hesapların türleri incelendiğinde ise bu hesaplardan 10 adedinin bireysel, 10 adedinin içerik üreticisi ve 5 adedinin ise işletme hesabı olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu hesaplardan içerik üreticisi türünde kullanılan cigdemsabuncuoglu[52] hesabında Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından desteklenen Tunader Rebetiko Müzik Topluluğu dinletisinin reklamına yer verilmektedir. Müzik topluluğunun fotoğrafı ve konser ayrıntılarının yer aldığı paylaşımın açıklama kısmında "Burdan diğer yakaya, diğer yakadan buraya göç etmeye zorlanan insanların acıları, yaşadıkları şarkılarına yansımış. İşte bu şarkıları tanımak ve tanıtmak adına bu yolda da adım atan TUNADER profesyonel Müzisyen ve Rumca bilen dostlarla karşınızdayız."[53] cümlelerine yer verilmiştir.

Resim 2
cigdemsabuncuoglu, 14 Kasım 2024.

[51] Isabel Romero, "Instagram Account Types: Personal, Business, and Creator", Metricool, erişim 18 Ocak 2025, https://metricool.com/types-of-profiles-on-instagram/.

[52] "cigdemsabuncuoglu," Instagram, erişim 19 Ocak 2025, https://www.instagram.com/p/DCV11fUK0BX/.

[53] "cigdemsabuncuoglu."

Tablo 4
İlgili Paylaşımların İçeriklerine Göre Dağılımı

	Sayı	Yüzde
Reklam	7	25
Haber	7	25
Kişisel	5	18
Kültür	4	14
Seyahat	3	11
Bilgi Verme	2	7
Eğlence	0	0
Dil Eğitimi	0	0
Siyaset	0	0
Toplam	28	100

Paylaşımlar içerik türlerine göre incelendiğinde haber içerikli 7, reklam içerikli 7, kişisel görüş içerikli 5, kültür içerikli 4, seyahat içerikli 3, bilgi verme içerikli 2 adet paylaşım yapıldığı; eğlence, dil eğitimi ve siyaset içerikli herhangi bir paylaşımın olmadığı ortaya çıkmaktadır. Haber içeriğinde paylaşılan ve gastronomi.turkey[54] hesabında paylaşılan "Stelios Digkas ile Yunanistan'ın tadı" başlıklı gönderide Yunanistan gastronomisinin tanınan isimlerinden Executive Chef Stelios Digkas'ın Türk mutfağı ile bağının güçlü olduğuna değinilerek Digkas'ın "Mutfağımız deniz ticaretinden, savaşlardan, göçlerden ve Türk-Yunan halkının birlikte yaşamasından etkilendi."[55] sözlerine yer verilmektedir. Ayrıca Yunan Şefin "Dumanın Sırrı" isimli kitabının Türkçe baskısının hazırlandığı ve sunuculuğunu yaptığı televizyon programında Türk ve Yunan mutfaklarının ortak noktalarını anlattığı belirtilmektedir.

Kültür içerikli bir paylaşımda ise, josephontheair[56] isimli bireysel hesaptan başrolünde Anthony Quinn'in yer aldığı kült sinema filmi *Zorba the Greek* üzerine bir paylaşım yapılmıştır. Yunan yazar Nikos Kazancakis'in kitabının film versiyonunun tanıtıldığı paylaşımda: "Filmde ayrıca Türklerin mertçe savaştığı ve insanları arkalarından vurmadığına dair replikler de mevcut."[57] cümlesine de yer verilmiştir.

Resim 3
josephontheair, 21 Mart 2024.

[54] "gastronomi.turkey," Instagram, erişim 19 Ocak 2025, https://www.instagram.com/gastronomi.turkey/?g=5.

[55] "gastronomi.turkey," Instagram, erişim 19 Ocak 2025, https://www.instagram.com/p/C2J4dweKqbk/?img_index=1.

[56] "josephontheair," Instagram, erişim 19 Ocak 2025, https://www.instagram.com/p/C4xCm97tbxk/?img_index=1.

[57] "josephontheair."

Tablo 5
İlgili Paylaşımlarda Kullanılan Görsel Türleri

	Sayı	Yüzde
Fotoğraf	25	89
Reels	3	11
Toplam	28	100

Paylaşımlarda 25 adet fotoğraf, 3 adet reels ile ağırlıklı olarak fotoğraf kullanımı dikkat çekmektedir. Görsel olarak fotoğraf kullanımının ağırlıklı olması reels çekimine kıyasla fotoğraf çekimi ve editlemesinin daha kolay olmasıyla açıklanabilir.

Yazar Mehmet Yalçın'a ait gustomehmetyalcin[58] hesabında Selanik Belediye Başkanı Yannis Butaris'in ölümünün ardından Butaris ile bir fotoğrafı ve veda yazısına yer verilmiştir. Türk-Yunan dostluğunu geliştirmek adına kurulan Defne Derneği üyesi olan Butaris'in halklar arasındaki dostluğa verdiği öneme değinilmiştir. Paylaşımın açıklama kısmında sekiz yıl Selanik Belediye Başkanlığı yapan Butaris'in "Tarihin en büyük şahsiyetlerinden biri hemşehrimiz. Atatürk'ün Selanikli olmasından gurur duyuyoruz." ve "Yunanlıların ve Türklerin dost olmaktan, iş birliği yapıp birbirlerini desteklemekten başka şansları yok. İki halk etle tırnak gibiyiz. Aynı kültüre, aynı âdetlere sahibiz. Türk yatırımcıları Selanik'e çağırıyor; THY seferlerinin artmasını, deniz yoluyla da hatlar açılmasını arzuluyorum."[59] cümlelerine de yer verilmiştir.

Resim 4
gustomehmetyalcin, 12 Kasım 2024.

4.2. #TurkishGreekFriendship Etiketi Kullanılarak Paylaşılan Gönderiler

#TurkishGreekFriendship etiketi ile arama yapıldığında bu etiket kullanılarak toplamda 1.289 gönderi paylaşıldığı ancak bu gönderilerin 1.008 adedi herkese açık hesaplarda paylaşıldığı için araştırma bu sayı üzerinden yapılmıştır. 1.008 gönderi içerisinden 1 0cak 2024-31 Aralık 2024 tarihleri arasında atılan gönderi sayısı 9, hesap sayısı ise 8'dir.

[58] "gustomehmetyalcin," Instagram, erişim 19 Ocak 2025, https://www.instagram.com/p/DCSEJjMNkCP/.

[59] "gustomehmetyalcin."

Tablo 6
İlgili Paylaşımları Yapan Hesap Sahiplerinin Milliyetleri

	Sayı	Yüzde
Türk	6	75
Yunan	1	12,5
Diğer	1	12,5
Toplam	8	100

Paylaşımları yapan hesap sahipleri incelendiğinde kullanıcılardan 6'sının Türk, 1'inin Yunan, 1 kişinin de yabancı uyruklu bir kişi olduğu görülmektedir. Aegean_rover[60] isimli kullanıcının çalışma kapsamında incelenen bir paylaşımında Samos adasında sahilden çekilen bir fotoğrafa "The Moon rising above Türkiye"[61] (Ay, Türkiye'nin üzerinde yükseliyor) açıklaması yazılmıştır. Gönderide #turkishgreekfriendship ile beraber #peace etiketinin de kullanılması iki ülkenin coğrafi yakınlığı üzerinden komşuluk ilişkilerinde istenen barış kavramına da vurgu yapmaktadır.

Resim 5
aegean_rover, 20 Temmuz 2024.

Tablo 7
İlgili Paylaşımlarda Verilen Mesajlar

	Sayı	Yüzde
Olumlu	8	89
Olumsuz	0	0
Nötr	1	11
Toplam	9	100

[60] "aegean_rover," Instagram, erişim 25 Ocak 2025, https://www.instagram.com/p/C9pHeu4IVEm/.

[61] "aegean_rover."

[62] "dijitalhayaller," Instagram, erişim 25 Ocak 2025, https://www.instagram.com/p/C2ArdDXN6jK/?img_index=1.

İncelenen 9 paylaşımdan 8'inin olumlu, 1'inin ise nötr mesajlar içerdiği görülmüştür. Dijitalhayaller[62] isimli kullanıcıya ait olan bir gönderide yapay zekâ ile oluşturulan görseller kullanılarak olumlu bir mesaj verilmeye çalışılmıştır. İstanbul ve Selanik kullanılarak oluşturulan görselde Türk ve Yunanlarla beraber farklı milletlerin de el ele dans ettikleri, Türkiye ve Yunanistan bayraklarının beraber dalgalandığı ve havada barışı temsil eden güvercinlerin yer aldığı gösterilmiştir. Gönderinin açıklamasında "Peace in the world... when Greeks and Turks become friends under the flag of the peace"[63] (Dünyada barış... Yunanlar ve Türkler barış bayrağı altında arkadaş olduklarında) açıklamasına yer verilmiştir.

Resim 6

Dijitalhayaller, 12 Ocak 2024.

Resim 7

Dijitalhayaller, 12 Ocak 2024.

[63] "dijitalhayaller."

Tablo 8
İlgili Paylaşımların Yapıldığı Hesap Türleri

	Sayı	Yüzde
Bireysel Hesap	5	62,5
İşletme Hesabı	1	12,5
İçerik Üreticisi Hesabı	2	25
Toplam	8	100

Gönderilerin paylaşıldığı hesap türleri incelendiğinde bu hesaplardan 5 adedinin bireysel, 2 adedinin içerik üreticisi ve 1 adedinin ise işletme hesabı olduğu ortaya çıkmaktadır.

Tablo 9
İlgili Paylaşımların İçeriklerine Göre Dağılımı

	Sayı	Yüzde
Reklam	0	0
Haber	0	0
Kişisel	2	22,2
Kültür	2	22,2
Seyahat	1	11,1
Bilgi Verme	4	44,4
Eğlence	0	0
Dil Eğitimi	0	0
Siyaset	0	0
Toplam	9	100

Paylaşımlar içerik türlerine göre incelendiğinde kişisel içerikli 2, kültür içerikli 2, seyahat içerikli 1 ve bilgi verme içerikli 4 adet paylaşım yapıldığı ortaya çıkmaktadır. Reklam, haber, eğlence, dil eğitimi ve siyaset içerikli herhangi bir paylaşım yapılmamıştır. Akdenizi_yiyen_cocuk[64] hesabından yapılan kültür içerikli paylaşımda "Paskalya çöreği almaya gelmişken sakızlı kurabiye bulmanın mutluluğu içindeyim hem de Arnavutköylü bir Yunan'ın elinden çıkma bir tarifle. Aynı kokulara heyecanlanıp aynı tatlarda buluşuyoruz, siyasete rağmen birbirimizi seviyoruz!"[65] açıklamasına yer verilmiştir. Burada İstanbul Arnavutköylü bir Yunan bilgisiyle ortak tarihle beraber mutfak konusundaki ortak kültüre vurgu yapılmış, "Siyasete rağmen birbimizi seviyoruz." cümlesiyle de milletler arasındaki olumlu ilişki belirtilmeye çalışılmıştır.

[64] "Akdenizi_yiyen_cocuk," Instagram, erişim 25 Ocak 2025, https://www.instagram.com/p/DBjLqRioMmO/.

[65] "Akdenizi_yiyen_cocuk."

Resim 8

akdenizi_yiyen_cocuk, 25 Ekim 2024.

Tablo 10

İlgili Paylaşımlarda Kullanılan Görsel Türleri

	Sayı	Yüzde
Fotoğraf	8	89
Reels	1	11
Toplam	9	100

Paylaşımlarda 8 fotoğraf, 1 reels ile fotoğraf kullanımın fazla olduğu görülmektedir. Danijelgombac[66] isimli kullanıcının paylaştığı gönderide kullanılan fotoğraf, İstanbul'da seyahat eden bir yabancının gözünden İstiklal Caddesi'ni gösterirken karede yer alan Türkiye ve Yunanistan bayraklarının ön plana çıkmasıyla dikkat çekmektedir.

Resim 9

Danijelgombac, 30 Nisan 2024.

[66] "Danijelgombac," Instagram, erişim 25 Ocak 2025, https://www.instagram.com/p/C6ZDYpzIxtM/.

4.3. #TürkiyeYunanistan Etiketi Kullanılarak Paylaşılan Gönderiler

#TürkiyeYunanistan etiketi ile yapılan arama sonucunda toplamda bu etiket ile 1.091 gönderi paylaşıldığı ancak bu gönderilerin 521 adedi herkese açık hesaplarda paylaşıldığı için araştırma bu sayı üzerinden yapılmıştır. 521 gönderi içerisinden 1 Ocak 2024-31 Aralık 2024 tarihleri arasında atılan gönderi sayısı 11, hesap sayısı da 11'dir. #TürkiyeYunanistan etiketi ile paylaşılan bir gönderi ise sadece etkileşim almak adına kullanıldığı için çalışma kapsamı dışında tutulmuştur.

Tablo 11

İlgili Paylaşımları Yapan Hesap Sahiplerinin Milliyetleri

	Sayı	Yüzde
Türk	11	100
Yunan	0	0
Diğer	0	0
Toplam	11	100

Paylaşımları yapan hesaplar incelendiğinde kullanıcılardan 11'inin Türk olduğu, Yunan ya da diğer kategorisine giren herhangi bir hesaptan paylaşım yapılmadığı görülmektedir.

Tablo 12

İlgili Paylaşımlarda Verilen Mesajlar

	Sayı	Yüzde
Olumlu	5	45
Olumsuz	3	27,2
Nötr	3	27,2
Toplam	11	100

İncelenen 11 paylaşımdan 5'inin olumlu, 3'ünün olumsuz, 3'ünün ise nötr mesajlar içerdiği görülmüştür. Olumsuz başlığında değerlendirilen ve ittihatkadikoy hesabından yapılan paylaşımda Yunanistan Sağlık Bakanı Georgiadis'in: "F-35'lerle radara görünmeden bir gece ansızın Ankara'da olabiliriz. Yapacağız demiyorum, yapmak istemiyoruz ama Erdoğan'ın söyledikleri beni güldürüyor."[67] cümlelerine yer verilmiştir. Bir diğer olumsuz içerikse takvimiegehaber hesabından paylaşılan "Çeşme-Sakız Adası Seferlerine Geçici Durak Kondu; Liman Boş Kaldı"[68] haberinde seferleri yapan üç Türk ve bir Yunan şirketinin ortak kararıyla seferlere ara verildiğinin, buna sebep olaraksa firma yetkililerinin liman vergilerindeki artışın bilet fiyatlarına yansımasını talep ettikleri paylaşılmıştır. Seferlerin iki gün kapalı kalması sonucu yaklaşık 3 bin kişinin Sakız Adası'na ulaşamadığı belirtilmiştir.

[67] "ittihatkadikoy," Instagram, erişim 9 Şubat 2025, https://www.instagram.com/p/C9uOJk8uYuM/.

[68] "takvimiegehaber," Instagram, erişim 9 Şubat 2025, https://www.instagram.com/p/DBFysPJICAP/.

Resim 10

ittihatkadikoy, 22 Temmuz 2024.

Olumlu başlıkta ise Sivil Toplum Örgütü Yanındayız[69]'ın üyelerinden olan selenoakcali[70] Yunanistan'ın ana muhalefet partisi Syriza'nın lideri Stefanos Kasselakis ile İstanbul'da akşam yemeğinde bir araya geldikleri bir fotoğrafı paylaşmıştır. "Buluşmamızı, iki ülke arasındaki kültürel ve sosyal bağları güçlendirmek ve ortak hedeflerimiz doğrultusunda iş birlikleri geliştirmek amacıyla gerçekleştirdik. Görüş alışverişinde bulunduk, fikirlerimizi paylaştık ve gelecekteki projelerimizin temellerini attık."[71] cümlelerine yer verdiği gönderide olumlu mesajlar vermiştir.

Resim 11

selenoakcali, 7 Ocak 2024.

[69] "yanindayizdernegi," Instagram, erişim 26 Ocak 2025, https://www.instagram.com/yanindayizdernegi/.

[70] "selenoakcali," Instagram, erişim 26 Ocak 2025, https://www.instagram.com/p/C1zo2HCL1-R/.

[71] "selenoakcali."

Tablo 13
İlgili Paylaşımların Yapıldığı Hesap Türleri

	Sayı	Yüzde
Bireysel Hesap	7	64
İşletme Hesabı	2	18
İçerik Üreticisi Hesabı	2	18
Toplam	11	100

Gönderilerin paylaşıldığı hesap türleri incelendiğinde bu hesaplardan 7'sinin bireysel, 2'sinin içerik üreticisi ve 2'sinin işletme hesabı olduğu görülmektedir. İşletme hesabı olan ugurjalelines[72] tarafından yapılan paylaşımda Ayvalık'tan Midilli'ye ulaşım için feribot seferleriyle ilgili bilgi paylaşılmıştır.

Resim 12
ugurjalelines, 29 Haziran 2024.

Tablo 14
İlgili Paylaşımların İçeriklerine Göre Dağılımı

	Sayı	Yüzde
Reklam	2	18,1
Haber	5	45,4
Kişisel	1	9
Kültür	0	0
Seyahat	0	0
Bilgi Verme	3	27,2
Eğlence	0	0
Dil Eğitimi	0	0
Siyaset	0	0
Toplam	11	100

[72] "ugurjalelines," Instagram, erişim 26 Ocak 2025, https://www.instagram.com/p/C8zcnvcBZRw/.

Paylaşımlar içerik türlerine göre incelendiğinde reklam içerikli 2, haber içerikli 5, kişisel içerikli 1, bilgi verme içerikli 3 adet paylaşım yapıldığı ortaya çıkmaktadır. Kültür, seyahat, eğlence, dil eğitimi ve siyaset içerikli paylaşımlara rastlanılmamıştır. Kıbrıs'ta yayın yapan Kıbrıs Genç TV'ye ait kibrisgenctv[73] hesabında "Yunanistan'dan Türkiye'ye Tarihi Adım! Lidya Sikkeleri Ait Oldukları Topraklara Döndü"[74] haberine yer verilmiştir. Haberin detayında Atina'daki törende konuşan Kültür ve Turizm Bakanı Bakan Ersoy'un bu iadenin kültür varlıklarının korunması noktasında Türkiye ve Yunanistan arasındaki iş birliğine dair somut bir gösterge olmasına yaptığı vurgu aktarılmıştır. Ayrıca, Türkiye'nin İngiltere'deki Parthenon Mermerlerinin Yunanistan'a iadesi konusundaki desteği de belirtilmiştir.[75]

Resim 13

kibrisgenctv, 20 Aralık 2024.

Tablo 15

İlgili Paylaşımlarda Kullanılan Görsel Türleri

	Sayı	Yüzde
Fotoğraf	11	100
Reels	0	0
Toplam	11	100

Paylaşımlarda 11 adet fotoğraf kullanımı yapılırken reels kullanımına hiç yer verilmediği dikkat çekmektedir.

4.4. #TurkeyGreece Etiketi Kullanılarak Paylaşılan Gönderiler

#TurkeyGreece etiketi ile yapılan arama sonucunda bu etiket ile toplamda 1.016 gönderinin paylaşıldığı görülmüştür. Bu gönderilerden 392 adedi herkese açık hesaplarda paylaşıldığı için araştırmaya bu sayı üzerinden devam edilmiştir. 392 gönderi içerisinden 1 Ocak 2024-31 Aralık 2024 tarihleri arasında atılan gönderi sayısı 10, hesap sayısı da 10'dur.

[73] "kibrisgenctv," Instagram, erişim 26 Ocak 2025, https://www.instagram.com/kibrisgenctv/?g=5.

[74] "kibrisgenctv," Instagram, erişim 26 Ocak 2025, https://www.instagram.com/p/DDyyRYbBX2k/.

[75] "kibrisgenctv."

Tablo 16
İlgili Paylaşımları Yapan Hesap Sahiplerinin Milliyetleri

	Sayı	Yüzde
Türk	1	10
Yunan	1	10
Diğer	8	80
Toplam	10	100

Paylaşımları yapan hesaplar incelendiğinde kullanıcılardan 1'inin Türk, 1'inin Yunan ve 8'inin diğer kategorisine girdiği görülmektedir. Diğer kategorisindeki hesap sayının fazla olmasında incelenen tarih aralığında #TurkeyGreece etiketinin yabancı seyahat acenteleri tarafından daha fazla kullanılmasının etkisi olduğu ortaya çıkmaktadır.

Tablo 17
İlgili Paylaşımlarda Verilen Mesajlar

	Sayı	Yüzde
Olumlu	6	60
Olumsuz	0	0
Nötr	4	40
Toplam	10	100

İncelenen paylaşımlardan 6'sının olumlu, 4'ünün ise nötr mesajlar içerdiği görülmüştür. Olumsuz mesaj içeren herhangi bir paylaşıma rastlanılmamıştır. Türk ve Yunan bir çifte ait olan curlyann.berkan[76] isimli hesapta yer alan ve olumlu bir mesaj içeren paylaşımda: "WE ❤️ Some people enter our lives and instantly make everything brighter. They support us, celebrate us, and bring out the best in us. They are the purest form of happiness."[77] (BİZ ❤️ Bazı insanlar hayatımıza girer ve her şeyi anında daha parlak hâle getirir. Bizi destekler, kutlar ve içimizdeki en iyiyi ortaya çıkarırlar. Onlar mutluluğun en saf hâlidir.) cümlelerine yer verilmiştir. Bu gönderide Türk-Yunan çiftin mutluluklarına destek veren insanlara dair duygularının paylaşıldığı görülmektedir. Çiftin ortak hesaplarının ilk gönderisindeki bu açıklama iki millet arasında yaşanan evliliklere dair sosyal medya üzerinden verilen somut bir örnek olarak dikkat çekmektedir.

Resim 14
curlyann.berkan, 30 Haziran 2024.

[76] "curlyann.berkan," Instagram, erişim 1 Şubat 2025, https://www.instagram.com/curlyann.berkan/?g=5.

[77] "curlyann.berkan," Instagram, erişim 1 Şubat 2025, https://www.instagram.com/p/C82RCDjo0OX/.

Tablo 18
İlgili Paylaşımların Yapıldığı Hesap Türleri

	Sayı	Yüzde
Bireysel Hesap	5	50
İşletme Hesabı	4	40
İçerik Üreticisi Hesabı	1	10
Toplam	10	100

Gönderilerin paylaşıldığı hesap türleri incelendiğinde bu hesaplardan 5'inin bireysel, 4'ünün işletme ve 1'inin içerik üreticisi hesabı olduğu görülmektedir.

Tablo 19
İlgili Paylaşımların İçeriklerine Göre Dağılımı

	Sayı	Yüzde
Reklam	4	40
Haber	0	0
Kişisel	2	20
Kültür	1	10
Seyahat	1	10
Bilgi Verme	1	10
Eğlence	0	0
Dil Eğitimi	1	10
Siyaset	0	0
Toplam	10	100

Paylaşımlar içerik türlerine göre incelendiğinde reklam içerikli 4, kişisel içerikli 2, kültür içerikli 1, seyahat içerikli 1, bilgi verme içerikli 1 ve dil eğitimi içerikli 1 adet paylaşımın yapıldığı görülmektedir. Haber, eğlence ve siyaset içerikli herhangi bir paylaşıma rastlanılmamıştır. Dil eğitimi içerikli gönderi kapsamında değerlendirilen dailyturkish[78]'e ait paylaşımda Türkçe, İngilizce ve Yunanca olarak "W E L C O M E Bu sayfada hoş geldiniz! Μαζί καθημερινά θα ταξιδεύουμε στην τουρκική γλώσσα και κουλτούρα, μέσα από αυτή την σελίδα!"[79] (HOŞ GELDİNİZ Bu sayfada hoş geldiniz! Bu sayfa aracılığıyla Türk dili ve kültüründe her gün birlikte seyahat edeceğiz!) cümlelerine yer verilmiştir. Sayfada yer alan link[80] üzerinden hesabın Dedeağaç'ta yaşayan, Selanik Üniversitesi mezunu, Türk Dili ve Edebiyatı alanında uzman bir Yunan tarafından çevrim içi Türkçe dersler vermek üzere açıldığı bilgisine ulaşılmaktadır. Bu durum da iki millet arasında birbirinin dilini öğrenmeye yönelik bir ilginin olduğu, dijital çağın sunduğu imkânlar çerçevesinde sosyal medya üzerinden bu talebin karşılanabildiği dikkat çekmektedir.

[78] "dailyturkish__," Instagram, erişim 1 Şubat 2025, https://www.instagram.com/dailyturkish__/?g=5.

[79] "dailyturkish__," Instagram, erişim 1 Şubat 2025, https://www.instagram.com/p/C1sgCDqNma8/.

[80] Instateacher, erişim 1 Şubat 2025, https://www.instateacher.gr/teacher/6478cb8b2e994/apostolia-foutsitzi?fbclid=PAZXh0bgNhZW0CMTEAAaYGsOt34QtZ_bLWIA3qZDQHO_teEm6-YQAN_tBAQu8Ehrjb7SoYdUtjGFk_aem_ysFOIWkDDwc_GI7PrUJIGw.

Tablo 20
İlgili Paylaşımlarda Kullanılan Görsel Türleri

	Sayı	Yüzde
Fotoğraf	10	100
Reels	0	0
Toplam	10	100

Hesaplarda yapılan paylaşımlarda 10 adet fotoğrafın kullanıldığı ancak reels kullanımının yapılmadığı görülmektedir.

5. Sınırlılıklar ve Gelecek Perspektifleri

Bu çalışmanın alanında önemli katkılar sağlamakla birlikte belirli sınırlamaları bulunmaktadır. İlk olarak, araştırmanın odak noktası yalnızca Instagram platformunda gerçekleştirilen analizlerle sınırlı kalmıştır. Instagram dışında Facebook, Twitter veya TikTok gibi diğer sosyal medya platformlarının da Türk-Yunan ilişkilerine dair farklı boyutları ortaya koyabileceği düşünülmektedir. Gelecek çalışmalar, farklı platformları da içerecek şekilde daha geniş bir kapsamda ele alınarak dijital etkileşimlerin çok yönlülüğünü daha kapsamlı bir şekilde inceleyebilir.

İkinci olarak bu çalışmada yalnızca nitel içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Nitel analizin derinlemesine içgörüler sunması önemli bir avantaj olmakla birlikte, nicel analiz yöntemleriyle desteklenen çalışmalarda daha kapsamlı ve genellenebilir sonuçlara ulaşılabilir. Örneğin, etiket kullanım sıklıkları ve etkileşim oranlarının istatistiksel olarak analiz edilmesi, sosyal medya paylaşımlarının etki düzeyini daha açık bir şekilde ortaya koyabilir.

Ayrıca, araştırmanın örneklem grubu belirli etiketlerle sınırlı tutulmuştur. Bu durum, daha geniş bir sosyal medya evreni içerisindeki diğer olası trend ve etkileşimlerin göz ardı edilmesine yol açmış olabilir. Gelecekte yapılacak çalışmalar, farklı anahtar kelimeleri ve etiketleri içerecek şekilde daha çeşitli bir veri seti kullanarak Türk-Yunan ilişkilerinin daha geniş kapsamlı boyutunu ele alabilir.

Çalışmanın bir diğer sınırlaması, yalnızca kamuya açık hesaplardan alınan verilerle sınırlı olmasıdır. Özel hesaplardan yapılan paylaşımların erişime açık olmaması, sosyal medya kullanıcılarının tam bir temsilini engelleyebilir. Bu nedenle, veri toplama sürecinde daha geniş erişim sağlayacak yöntemlerin araştırılması faydalı olabilir.

Gelecek araştırmalar ayrıca, sosyal medya paylaşımlarının çevrim dışı etkileşimlere olan etkisini de inceleyebilir. Örneğin, sosyal medya üzerinden başlatılan bir kampanyanın Türk ve Yunan bireyleri arasındaki yüz yüze etkileşimlere nasıl bir katkı sağladığı araştırılabilir. Bu tür bir analiz, dijital platformların sadece çevrim içi etkileşimlerde değil, aynı zamanda gerçek dünya ilişkilerinde nasıl bir rol oynadığını anlamak açısından önemlidir.

Son olarak kültürel ve tarihî bağlamın daha derinlemesine incelenmesi, Instagram ve benzeri sosyal medya platformlarında oluşan algıların tarihsel süreç içerisindeki değişimini daha net bir şekilde ortaya koyabilir. Bu bağlamda, Türk-Yunan ilişkilerinin geçmişten günümüze sosyal medya ortamındaki yansımalarını karşılaştırmalı bir yaklaşımla ele almak, bu alandaki bilgi birikimini daha da zenginleştirecektir.

6. Tartışma

Bu çalışmanın bulguları, Türk-Yunan ilişkilerinin dijital çağda yeni bir boyut kazandığını ortaya koymaktadır. Etiket analizleri, bireylerin iki millet arasındaki algılarını olumlu bir perspektiften şekillendirme

potansiyeli taşıdığını göstermiştir. Kullanıcılar tarafından paylaşılan olumlu mesajlar, komşuluk ve dostluk temalarına vurgu yaparken çatışma yerine diyalog ön plana çıkmıştır.

Etiketler aracılığıyla yapılan bu paylaşımlar, bireylerin kültürel ve sosyal algılarının dijital platformlarda şekillenişini yansıtmaktadır. Özellikle #TürkYunanDostluğu gibi pozitif yüklemeli etiketlerin yoğun kullanımı, sosyal medyanın halk diplomasisi aracı olarak önemini vurgulamaktadır. Çalışma bulguları, toplumsal gerilimlerin sosyal medya ortamlarında sönümleme potansiyelinin altını çizmektedir.

Ayrıca, paylaşımların içerik dağılımı, halklar arasındaki iletişimin çok boyutluluğunu gözler önüne sermiştir. Reklam, kültür, seyahat ve kişisel paylaşımlar gibi çeşitli kategoriler, dijital medyanın bireylerin kültürel farkındalığını arttırma potansiyelini işaret etmektedir. Bu bulgular, dijital çağda kültürel diplomasi ve iletişim stratejilerinin yeniden şekillendirilmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Bununla birlikte, çalışmanın kapsamında ortaya çıkan veri setleri, iki ülke arasındaki algı farklılıklarının sosyal platformların çözümleyici etkisiyle giderilebileceğine işaret etmektedir. Bu şekilde sosyal platformlar, iki tarafın şahısları, kültürleri ve toplumsal dinamikleri daha yakından anlamasına katkı sağlamaktadır. Çalışma çerçevesinde çıkan bu sonuçlar, sosyal medyanın yalnızca bir iletişim aracı değil, aynı zamanda algı yönetimi ve kültürel diyaloğu teşvik eden bir alan olduğunu ortaya koymaktadır.

Son olarak bu çalışma, Instagram gibi etkili platformlardaki sosyal medya etkileşiminin uzun vadede halklar arasında sürdürülebilir bir dostluk ve anlayış zemini oluşturma potansiyeline sahip olduğunu gözler önüne sermektedir. Dijital çağda bu tarz etkileşimlerin daha yapısal çalışmalarla desteklenmesi, iki millet arasındaki gerilimlerin azaltılmasına ve barışçı bir diyalog ortamının tesis edilmesine olanak sağlayabilir.

Sonuç

Türkiye ve Yunanistan arasındaki ilişkiler ve iletişimin dijital çağda sosyal medyaya yansımalarının incelendiği çalışmada, milletlerin birbirlerine yaklaşımları **#TürkYunanDostluğu, #TurkishGreekFriendship, #TürkiyeYunanistan** ve **#TurkeyGreece** etiketleri kullanılarak yapılan paylaşımlar üzerinden değerlendirilmiştir. İlgili etiketler kullanılarak yapılan arama sonucunda toplamda 4.321 gönderiye ulaşılmış ancak bu gönderilerden 2.357 adedinin herkese açık hesaplarda paylaşıldığı görülmüştür. Bu sebeple araştırmaya 2.357 sayısı üzerinden devam edilmiş, bu sayı içerisinde 1 Ocak 2024-31 Aralık 2024 tarihleri arasında atılan gönderi sayısı 58, hesap sayısı ise 54 olarak belirlenmiştir.

Araştırma kapsamında incelenen gönderiler için "paylaşımları yapan hesap sahiplerinin milliyeti (Türk, Yunan, diğer), paylaşımlarda verilen mesaj (Olumlu, olumsuz, nötr), hesap türleri (Bireysel hesap, İşletme hesabı, İçerik Üreticisi hesabı), paylaşımların içerikleri (Seyahat, eğlence, bilgi verme, dil eğitimi, haber, kültür, siyaset, reklam, kişisel) ve paylaşımlarda kullanılan görsel türleri (Fotoğraf, reels)" olmak üzere 5 araştırma sorusu hazırlanmıştır.

Elde edilen veriler analiz edildiğinde, 28 sayısı ile en çok gönderinin #TürkYunanDostluğu etiketi ile atıldığı, bu sayıyı 11 gönderi ile #TürkiyeYunanistan, 10 gönderi ile #TurkeyGreece ve son olarak 9 gönderi ile #TurkishGreekFriendship etiketinin takip ettiği ortaya çıkmıştır. Paylaşımların yapıldığı 54 hesap sahibinden 39'unun Türk, 5'inin Yunan, 10'unun da diğer başlığı altında yer alan yabancı uyruklu kişiler olduğu görülmektedir. Örneğin, Yunan hesaplar arasında yer alan 134 bin takipçili estefaniofficial1 hesabının sahibi Türkiye'de yaşayan ve sahne alan Yunan bir şarkıcıdır. Bir Türk ile evli olan Estefani, iş hayatıyla beraber Türkiye ve Yunanistan arasındaki ortak yaşama dair gözlemler, Türkçe-Yunanca kelime anlamları ve Türkiye'deki yaşamına dair paylaşımlar yaparak iki millet arasındaki iletişime katkı sağlamaktadır.

İncelenen 58 paylaşımdan 41'i olumlu, 3'ü olumsuz, 14'ü ise nötr mesajlar içermektedir. Paylaşımlar içerisinde İzmir'de yayımlanan yerel İz Gazetesi'nin 19 Temmuz 2024 tarihli "Ege Denizi'ne Kardeşlik Yakışır"

manşetli ilk sayfasına yer verilmiştir. Bu haberde siyasi bir krize sebep olabilecek olumsuz bir sahne olayının barış ve kardeşlikle çözülebileceğine vurgu yapılmıştır. Olumlu bir mesaj vermek adına ise manşette Mustafa Kemal Atatürk'ün: "Yurtta barış dünyada barış" sözleri Yunanca "Ειρήνη στο σπίτι, ειρήνη στον κόσμο" çevirisiyle kullanılmıştır. Olumsuz başlığında değerlendirilen ve ittihatkadikoy hesabından yapılan paylaşımda Yunanistan Sağlık Bakanı Georgiadis'in "F-35'lerle radara görünmeden bir gece ansızın Ankara'da olabiliriz. Yapacağız demiyorum, yapmak istemiyoruz ama Erdoğan'ın söyledikleri beni güldürüyor" cümlelerine yer verilmiştir. Bir diğer olumsuz içerikse takvimiegehaber hesabından paylaşılan "Çeşme-Sakız Adası Seferlerine Geçici Durak Kondu; Liman Boş Kaldı" haberinde seferleri yapan üç Türk ve bir Yunan şirketinin ortak kararıyla seferlere ara verildiğinin, buna sebep olaraksa firma yetkililerinin liman vergilerindeki artışın bilet fiyatlarına da yansımasını talep ettikleri paylaşılmıştır. Hesap türleri üzerine yapılan araştırmada 54 hesaptan 27'sinin bireysel, 15'inin içerik üreticisi ve 12'sinin işletme hesabı olduğu ortaya çıkmıştır. İşletme hesapları incelendiğinde özellikle Türkiye ve Yunanistan arasında adalar üzerinden feribot hizmeti veren Türk firmaların, iki ülke arasında tatil hizmeti veren Yunan ya da yabancı menşeili seyahat firmalarının yer aldığı görülmektedir. Bu durum iki ülke arasındaki ilişkilerin turizm ve ticaret temelinde aktif şekilde devam ettiğini göstermektedir.

İçerik türlerine göre değerlendirilen paylaşımlar kapsamında reklam içerikli 13, haber içerikli 12, kişisel içerikli 10, kültür içerikli 7, seyahat içerikli 5, bilgi verme içerikli 10 ve dil eğitimi içerikli 1 adet paylaşım yapılmıştır. Eğlence ve siyaset içerikli herhangi bir paylaşımın yapılmadığıysa dikkat çekmektedir. Siyaset konusunu içeren paylaşımların medya şirketlerine bağlı hesaplardan yapılması sebebiyle bu içerikler haber başlığı altında değerlendirilmiştir. Haber içeriğinde incelenen ve gastronomi.turkey hesabında paylaşılan gönderide Yunanistan gastronomisinin tanınan isimlerinden Executive Chef Stelios Digkas'ın röportajı yer almaktadır. Türk mutfağı ile bağının oldukça güçlü olduğuna değinen Digkas'ın: "Mutfağımız deniz ticaretinden, savaşlardan, göçlerden ve Türk-Yunan halkının birlikte yaşamasından etkilendi." sözlerine yer verilmiştir. Ayrıca Yunan Şefin "Dumanın Sırrı" isimli kitabının Türkçe baskısına hazırlandığı ve sunuculuğunu yaptığı televizyon programında Türk ve Yunan mutfaklarının ortak noktalarına değindiği belirtilmektedir. Tüm bu bilgiler ise iki millet arasındaki ortaklıkların ve olumlu atmosferin vurgulanması noktasında önem taşımaktadır. Akdenizi_yiyen_cocuk hesabından yapılan kültür içerikli paylaşımda, Atina'da yaşayan İstanbul Arnavutköylü bir Yunan ile karşılaşan ve kendisinden aldığı sakızlı kurabiyenin verdiği hissi: "Aynı kokulara heyecanlanıp aynı tatlarda buluşuyoruz, siyasete rağmen birbirimizi seviyoruz!" cümlesiyle açıklayan bir gönderi incelenmiştir. Burada ortak tarihle beraber ortak mutfak kültürüne de vurgu yapılmıştır. "Siyasete rağmen birbirimizi seviyoruz" cümlesiyle de milletler arasındaki olumlu ilişki belirtilmeye çalışılmıştır.

Son araştırma sorusu kapsamında incelenen fotoğraf-reels kullanımı başlığında, tüm paylaşımlar içerisinde 54 fotoğraf, 4 reels ile fotoğraf kullanımın fazla olduğu görülmektedir. Burada; reels oluşturmanın daha fazla zaman ve emek aldığı, fotoğrafın ise ayrıca bir grafik çalışması gerektirmediği durumlarda paylaşım noktasında daha fazla kolaylık sunduğu düşünülmektedir.

Paylaşımlar arasında Türk ve Yunan bir çifte ait olan curlyann.berkan isimli hesapta yer alan ve çiftin mutluluklarına destek veren insanlara dair duygularının paylaşıldığı bir gönderi görülmektedir. Çiftin ortak hesaplarının ilk gönderisindeki bu açıklama iki millet arasında yaşanan evliliklere ve bu evliliklere verilen desteğe dair dikkat çekici bir örnek oluşturmaktadır. Dil eğitimi kapsamında değerlendirilen ve dailyturkish__ hesabından yapılan paylaşımda ise Yunanlara Türkçe öğretiminin sosyal medya üzerinden duyurusunun yapıldığı görülmektedir. Dedeağaç'ta yaşayan, Selanik Üniversitesi mezunu, Türk Dili ve Edebiyatı alanında uzman bir Yunan'ın çevrimiçi Türkçe dersler vermesi milletler arasında karşılıklı dil öğrenimine yönelik ilgiyi ve dijital çağın sunduğu imkânların sosyal medya noktasındaki önemini ortaya koymaktadır.

Çalışma özelinde incelenen Instagram paylaşımlarında iki millet arasında teknolojik gelişmelerin etkisiyle farklı bir paylaşım yaşandığı ve bağ kurulduğu görülmektedir. Globalleşen dünyada insanlar doğdukları yerlerden farklı yerlerde yaşamakta, çalışmakta ve bu bağlamda farklı kültürlerden de etkilenmektedir. Günümüz dijital çağında ise insanlar başka bir ülkede yaşamasa da ilgi alanlarına göre birçok kültüre dair bilgi almakta ve bu noktada bu kültürlerden etkilenmektedir. Yabancı dil öğrenme, siyasi, sosyal ve kültürel bilgiler paylaşma ve yeni insanlar tanıma gibi imkânlar sağlayan sosyal medya Türk ve Yunan ilişkilerini de bu bağlamda etkilemektedir.

İncelenen hesaplar özelinde elde edilen verilerde olumlu paylaşımların ağırlıkta olduğu görülmektedir. Ancak herkesin görüşlerini paylaşabildiği dijital çağda her zaman olumlu paylaşımlara rastlanılmamaktadır. Kullanıcıların her türlü fikrini paylaşabilmesine imkân verilen sosyal medya ortamında linç kültürü, olumsuz ve aşağılayıcı yorumlara da sıklıkla rastlanmaktadır. Elbette bu durum, Türkiye ve Yunanistan arasındaki özellikle siyasi konularda aşırı düşüncelere sahip insanlar tarafından zaman zaman paylaşılmaktadır. Bu noktada takip edilen hesap, izlenilen sayfa bu hesapların ve takipçilerinin profili de büyük önem taşımaktadır. Hesap ve takipçilerinin niteliği nasıl bir ortamla karşı karşıya geleceğiniz hakkında genel bir bilgi vermektedir.

Sonuç olarak bu çalışma, Türk-Yunan ilişkilerinin dijital çağdaki dönüşümüne ışık tutarak sosyal medyanın bu ilişkiler üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır. Çalışma, Instagram platformunda yapılan analizler aracılığıyla bireylerin algı ve yaklaşımlarının dostluk ve diyalog temelli bir biçimde yeniden inşa edilebileceğini göstermiştir. Dijital çağda kültürel diplomasi ve algı yönetimi açısından önemli bir araç olan sosyal medya, iki millet arasında kültürel köprüler kurma ve karşılıklı anlayışı pekiştirme potansiyeline sahiptir.

Instagram gibi etkili sosyal medya platformlarının, halklar arasındaki iletişimde ve algı yönetiminde oynadığı bu rol, gelecekte daha kapsamlı çalışmalar için önemli bir başlangıç noktası oluşturmaktadır. Türk-Yunan ilişkilerinde sosyal medyanın aktif kullanımı, yalnızca bireyler arasında değil; aynı zamanda toplumsal düzeyde de olumlu etkiler yaratabilecek bir alan sunmaktadır. Bu bağlamda, çalışmanın sonuçları, sosyal medyanın kültürlerarası iletişim ve kültürel etkileşim bağlamında etkili bir güç olduğunu ortaya koymakta ve bu alanda gelecekte yapılacak araştırmalara da ışık tutmaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.
Yazar Katkısı:
Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer Review: Externally peer-reviewed.
Author Contributions:
Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Yazar Bilgileri / Author Details
Ayşe Tuğba Kar (Doktora Öğrencisi)
[1] İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Ana Bilim Dalı Doktora Öğrencisi, İstanbul, Türkiye
0000-0003-4185-5868

Uğur Gündüz (Prof. Dr.)
[2] İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü, İstanbul, Türkiye
0000-0002-6138-6758 ugunduz@gmail.com

Kaynakça | References

Akgönül, Samim. *Türkiye Rumları Ulus-Devlet Çağından Küreselleşme Çağına Bir Azınlığın Yok Oluş Süreci,* İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2012.

Alanka, Deniz. "Nitel Bir Araştırma Yöntemi Olarak İçerik Analizi: Teorik Bir Çerçeve", *Kronotop İletişim Dergisi*, 1/1 (2024): 62-82, erişim 26 Ocak 2025. https://dergipark.org.tr/tr/pub/kronotop/issue/82784/1405579.

Arı, Kemal. *Suyun İki Yanı:"Mübadele".* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2015.

Creswell, John W. *Nitel Araştırma Yöntemleri Beş Yaklaşıma Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni,* çev. Mesut Bütün ve Selçuk Beşir Demir, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2011.

Doğan, Elif Şeyda ve Gündüz, Uğur. "Teknoloji Çağında İnternet ve Sosyal Medya Kaynaklı Yeni Nesil Korkulara İlişkin Bir İnceleme". *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, 18 (2025):88-116, erişim 20 Ocak 2025. https://doi.org/10.21733/ibad.1627789.

Grigoriadis, İoannis N. *Kutsal Sentez, Yunan ve Türk Milliyetçiliğine Dini Aşılamak.* İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2014.

Hacısalihoğlu, Mehmet ve Aksu, Fuat. "A General Introduction to Minority Issues in the Balkans", *Proceedings of the International Conference on Minority Issues in the Balkans and the EU içinde*, Mehmet Hacısalihoğlu and Fuat Aksu (eds.) 3-15. İstanbul: OBİV, 2007.

Heraklides, Alexis. "The Main Obstacles to Greek-Turkish Rapprochement", *Proceedings of the International Conference on the Turkish-Greek Relations issues, solutions, prospects içinde*, ed. Fuat Aksu, 57-65. İstanbul: 2006.

Kalelioğlu, Oğuz. "Türk-Yunan İlişkileri ve Megali İdea", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp*

Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, 11/41 (2008): 105-123, erişim 14 Ocak 2025. https://doi.org/10.1501/Tite_0000000260.

Karahan, Gül. "Sosyal Medyada Aile: Instagram'da Paylaşılan Aile Fotoğrafları", *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi,* 1/1 (2023): 27-39, erişim 18 Ocak 2025. https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/3085718.

Karataş, Pınar. "Elektronik Kültür Ortamında Türk- Yunan Milli Kimlik Mücadeleleri Bağlamında YouTube Videoları Yorumları", *Cyprus International University Folklor/Edebiyat,* 18/72 (2012): 91-111, erişim 15 Ocak 2025. https://www.folkloredebiyat.org/Makaleler/2128949936_fe-72-5.pdf.

Kaymak, Özgür. "Atina'da Yaşayan İstanbullu Rumların Göç Hafızasıyla Beslenen Kimlik İnşaları", *Contemporary Research in Economics and Social Sciences,* 1/2 (2017): 165-195, erişim 15 Ocak 2025. https://dergipark.org.tr/tr/pub/conress/issue/35835/401622.

Loules, Dimitris ve Kaya, Selda. "Fransız Devriminin Yunanistan Üzerindeki Etkisi", *Tarih Araştırmaları Dergisi,* 15/26 (1991): 291-296, erişim 14 Ocak 2025. https://doi.org/10.1501/Tarar_0000000034.

Narmamatova, Topçugül ve Çakır, Hamza. "Dijital Çağda Kırgızistan'da Radyo Yayıncılığı",*Erciyes İletişim Dergisi*, 7/2 (2020): 1285-1302, erişim 17 Ocak 2025. https://doi.org/10.17680/erciyesiletisim.724404.

Özaydın, Ayşe ve Kumral, Orhan. "Dijital Yerlilerin Gözünden Dijital Okuryazarlık", *Eğitimve Toplum Araştırmaları Dergisi,* 8/2 (2021): 362-377. erişim 16 Ocak 2025. https://doi.org/10.51725/etad.1008850.

Özsüer, Esra. *Türkokratia Avrupa'da Türk İmajı.* İstanbul: Kronik Kitap, 2019.

Prensky, Marc. "Digital Natives, Digital Immigrants", *On the Horizon*, MCB University Press, 9/5 (2001): 1-6, erişim 8 Aralık 2024. https://www.marcprensky.com/writing/Prensky%20-%20Digital%20Natives,%20Digital%20Immigrants%20-%20Part1.pdf.

Saf, Hacı Hasan. "Meta-Popülizmin Göstergelerinin Saptanması: Yunanistan'daki Çevrim içi Gazetelerde Aylan Kürdi Olayının Dili", *İstanbul Arel Üniversitesi İletişim Çalışmaları Dergisi,* 11/23 (2023): 101-120, erişim 25 Ocak 2025.https://dergipark.org.tr/tr/pub/isauicder/issue/78136/1265036.

Sak, Ramazan, Sak, Şahin Tuba İkbal, Şendil, Öneren Çağla & Nas, Eşref. "Bir Araştırma Yöntemi Olarak Doküman Analizi". Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi, 4/1 (2021): 227-256, erişim 5 Mayıs 2025. https://doi.org/10.33400/kuje.843306.

Samovar, Larry A., Porter, Richard E. ve McDaniel, Edwin R. *Communication between Cultures,* Boston: Wadsworth Cengage Learning, 2010,https://students.aiu.edu/submissions/profiles/resources/onlineBook/F5C2y5_Communication_Between_Cultures.pdf.

Sediroğlu, Serdar Cem. "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Balkanlarda Türk-Yunan Taraflarının Karşılıklı Güvenlik Algılamaları ve Çıkmazları", *Trends in Business and Economics,* 37/1 (2023): 68-80, erişim 12 Ocak 2025. https://doi.org/10.5152/TBE.2022.974762.

Tekbıyık, Hülya ve Ünal, Mehmet Anıl. "Kullanımlar ve Doyumlar Kuramı Bağlamında Astroloji ve Medya İlişkisi: Instagram Kullanımı Üzerine Etnografik Bir Araştırma", *Intermedia International E-Journal,* 10/18 (2023): 195-215. erişim 16 Ocak 2025. https://doi.org/10.56133/intermedia.1260180.

Toffler, Alvin. *The Third Wave.* New York: William Morrow and Company, Incorporated, 1980.

Usta, Nazlı. "Türk-Yunan Ekonomik İlişkileri (1980–2010)". Yüksek lisans tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2012. Ulusal Tez Merkezi (317769).

Yüzbaşı, Esin ve Sarıkçıoğlu, Melike. "18. ve 20. Yüzyıllar Arasında Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Yaşamları: (İstanbul, İzmir ve Selanik)", *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi,* 4/4 (2021): 48-67, erişim 12 Ocak 2025. https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataddergi/issue/64148/950621.

İnternet Kaynakları

DataReportal. erişim 3 Mayıs 2025. https://datareportal.com/reports/digital-2025-turkey.“https://www.speedmedya.com/haber/turkiye-de-sosyal-medya-2024-001731325414140#:~:text=Meta'n%C4%B1n%20reklam%20platformu%20business,1%20milyon%20Instagram%20kullan%C4%B1c%C4%B1s%C4%B1%20bulunmaktad%C4%B1r”,);.Ekinler, Ahmet. “Türkiye’de Sosyal Medya (2024)”. Speedportal, erişim 2 Şubat 2025.

Hamurcu, Esma Esra. “Rembetiko: Türk-Yunan Ortak Yapımı Müzik”. The Magger, erişim 4 Mayıs 2025. https://www.themagger.com/rembetiko-tarih/.

Instagram, “curlyann.berkan.”, erişim 1 Şubat 2025. https://www.instagram.com/p/C82RCDjo0OX/.

Instagram. “aegean_rover.”, erişim 25 Ocak 2025. https://www.instagram.com/p/C9pHeu4IVEm/.

Instagram. “akdenizi_yiyen_cocuk.”, erişim 25 Ocak 2025. https://www.instagram.com/p/DBjLqRioMmO/.

Instagram. “cigdemsabuncuoglu.”, erişim 19 Ocak 2025. https://www.instagram.com/p/DCV11fUK0BX/.

Instagram. “curlyann.berkan.”, erişim 1 Şubat 2025. https://www.instagram.com/curlyann.berkan/?g=5.

Instagram. “dailyturkish__.”, erişim 1 Şubat 2025. https://www.instagram.com/dailyturkish__/?g=5.

Instagram. “dailyturkish__.”, erişim 1 Şubat 2025. https://www.instagram.com/p/C1sgCDqNma8/.

Instagram. “danijelgombac.”, erişim 25 Ocak 2025. https://www.instagram.com/p/C6ZDYpzIxtM/.

Instagram. “dijitalhayaller.”, erişim 25 Ocak 2025. https://www.instagram.com/p/C2ArdDXN6jK/?img_index=1.

Instagram. “estefaniofficial1.”, erişim 19 Ocak 2025. https://www.instagram.com/p/DD7kgOwClK3/.

Instagram. “gastronomi.turkey.”, erişim 19 Ocak 2025. https://www.instagram.com/gastronomi.turkey/?g=5.

Instagram. “gustomehmetyalcin.”, erişim 19 Ocak 2025. https://www.instagram.com/p/DCSEJjMNkCP/.

Instagram. “ittihatkadikoy.”, erişim 9 Şubat 2025. https://www.instagram.com/p/C9uOJk8uYuM/.

Instagram. “izgazete.” Erişim 19 Ocak 2025. https://www.instagram.com/p/C9kyi1wNpha/.

Instagram. “josephontheair.”, erişim 19 Ocak 2025. https://www.instagram.com/p/C4xCm97tbxk/?img_index=1.

Instagram. “kibrisgenctv.”, erişim 26 Ocak 2025. https://www.instagram.com/p/DDyyRYbBX2k/.

Instagram. “kibrisgenctv.”, erişim 26 Ocak 2025. https://www.instagram.com/kibrisgenctv/?g=5.

Instagram. “rebetika.arkanaki.”, erişim 4 Mayıs 2025. https://www.instagram.com/p/DIY5Eh_MpQX/.

Instagram. “rebetika.arkanaki.”, erişim 4 Mayıs 2025. https://www.instagram.com/rebetika.arkanaki/.

Instagram. “selenoakcali.”, erişim 26 Ocak 2025. https://www.instagram.com/p/C1zo2HCL1-R/.

Instagram. “takvimiegehaber.”, erişim 9 Şubat 2025. https://www.instagram.com/p/DBFysPJICAP/.

Instagram. “ugurjalelines.”, erişim 26 Ocak 2025. https://www.instagram.com/p/C8zcnvcBZRw/.

Instagram. “yanindayizdernegi.”, erişim 26 Ocak 2025. https://www.instagram.com/yanindayizdernegi/.

Instateacher, erişim 1 Şubat 2025. https://www.instateacher.gr/teacher/6478cb8b2e994/apostolia-foutsitzi?fbclid=PAZXh0bgNhZW0CMTEAAaYGsOt34QtZ_bLWIA3qZDQHO_teEm6-YQAN_tBAQu8Ehrjb7SoYdUtjGFk_aem_ysFOIWkDDwc_GI7PrUJIGw.

İz Gazete, erişim 26 Ocak 2025. https://www.izgazete.net/.

Romero, Isabel. “Instagram Account Types: Personal, Business, and Creator”. Metricool, erişim 18 Ocak 2025. https://metricool.com/types-of-profiles-on-instagram/.

We Are Social, erişim 3 Mayıs 2025. https://wearesocial.com/uk/blog/2025/02/digital-2025/.

We Are Social, erişim 3 Mayıs 2025. https://wearesocial.com/us/blog/2025/02/digital-2025-the-essential-guide-to-the-global-state-of-digital/.

İSTANBUL UNIVERSITY PRESS

Türkiyat Mecmuası
Journal of Turkology

Türkiyat Mecmuası
Journal of Turkology,
IUTURKIYAT 2025, 35 (1): 173–195

https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.1607270
Submitted | Başvuru 25.12.2024
Revision Requested | Revizyon Talebi 27.03.2025
Last Revision Received | Son Revizyon 01.04.2025
Accepted | Kabul 25.04.2025

Research Article | Araştırma Makalesi

Open Access | Açık Erişim

Identity and Diplomacy: The Construction of Turkish National Identity During the Population Exchange Process Under the Treaty of Lausanne

Kimlik ve Diplomasi: Lozan Antlaşması ile Nüfus Mübadelesi Sürecinde Türk Ulusal Kimliğinin İnşası

Onur Gürel [1]

[1] Non-affiliated, İzmir, Türkiye

Abstract

On January 30, 1923, the 'Convention and Protocol on the Exchange of Greek and Turkish Populations' was signed within the framework of the Treaty of Lausanne, resulting in a compulsory population exchange based on religious beliefs. This agreement stipulated the mutual exchange of Muslim and Orthodox Christian populations between Türkiye and Greece. The Turkish delegation at the Lausanne Conference was headed by İsmet Pasha (İsmet İnönü). Approximately 1.200.000 Orthodox Christian Greeks migrated from Turkey to Greece, while approximately 500.000 Muslim Turks migrated from Greece to Turkey. This process significantly altered the demographic structure of both countries and played a critical role in nation-state building. The research aims to contribute to the existing literature by examining the population exchange process in the context of diplomatic negotiations and international relations. Unlike most existing studies that focus on socio-cultural and historical dimensions, the article emphasizes diplomatic perspectives. Highlighting these perspectives has allowed for a broader evaluation of the population exchange's impact on national identity construction. Historical research methods and document analysis were used in the study to examine the axis of diplomatic negotiations and international relations.

Öz

30 Ocak 1923 tarihinde Lozan Barış Antlaşması kapsamında imzalanan "Türk ve Yunan Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol" ile dinî inanç temelinde zorunlu bir nüfus değişimi gerçekleştirilmiştir. Bu anlaşma, Türkiye ile Yunanistan arasında Müslüman ve Ortodoks Hristiyan nüfusların karşılıklı olarak yer değiştirmesini öngörmüştür. Lozan Konferansı'na İsmet Paşa (İsmet İnönü) başkanlığındaki Türk delegasyonu katılmıştır. Yaklaşık 1.200.000 Ortodoks Hristiyan Rum Türkiye'den Yunanistan'a, yaklaşık 500.000 Müslüman Türk ise Yunanistan'dan Türkiye'ye göç etmiştir. Bu süreç her iki ülkenin demografik yapısını önemli ölçüde değiştirmiş ve ulus-devlet inşasında kritik bir rol oynamıştır. Araştırma, diplomatik müzakereler ve uluslararası ilişkiler bağlamında nüfus mübadele sürecini inceleyerek mevcut literatüre önemli katkılar sağlamayı amaçlamaktadır. Makale, mevcut çalışmaların çoğunlukla sosyo-kültürel ve tarihsel boyutlara odaklanmasından farklı olarak diplomatik perspektiflere vurgu yapmaktadır. Bu perspektiflerin vurgulanması, nüfus mübadelesinin ulusal kimlik inşasına olan etkilerini daha geniş bir bağlamda değerlendirmeyi mümkün kılmıştır. Araştırmada diplomatik müzakereler ve uluslararası ilişkiler ekseninin incelenmesi bağlamında tarihsel araştırma yöntemleri ve doküman analizi kullanılmıştır.

Keywords Identity · Diplomacy · Treaty of Lausanne · Population Exchange · Turkish National Identity

Anahtar Kelimeler Kimlik · Diplomasi · Lozan Antlaşması · Nüfus Mübadelesi · Türk Ulusal Kimliği

Citation | Atıf: Gürel, Onur, . "Identity and Diplomacy: The Construction of Turkish National Identity During the Population Exchange Process Under the Treaty of Lausanne". *Türkiyat Mecmuası–Journal of Turkology*, 35, 1 (2025): 173-195. https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.1607270

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

2025. Gürel, O.

Corresponding author | Sorumlu Yazar: Onur Gürel onurgurel.phd@gmail.com

Introduction

The concept of identity is a complex structure that profoundly influences the processes through which individuals and communities define themselves. The fundamental elements of this structure include factors such as space, time, belief, culture, perception, and norms. Space determines the physical and social contexts that shape individuals' identities, while time influences the historical evolution of these identities. Belief and culture form communities with shared values, while the norms that shape how individuals perceive themselves and others play a decisive role in identity construction. In this context, the impact of diplomacy on identity and national identity is particularly noteworthy. Diplomatic relations play a critical role in determining how states construct their national identities and how they structure their relationships with other countries.

The relationship between national identity and foreign policy provides an important perspective for understanding power dynamics in the international arena. However, it is essential to clearly define the conceptual differences between power, foreign policy, and diplomacy. Power refers to states' capacity and influence in the international sphere, while foreign policy is the tool used to direct and maximize this power. Diplomacy, on the other hand, is one of the key mechanisms through which foreign policy is implemented and should be considered alongside other foreign policy instruments such as war, economic measures, and propaganda. In this context, foreign policy is not an end in itself but a process that states utilize to achieve their strategic objectives. The influence of national identity on foreign policy decisions is directly related to states' strategic goals for building and maintaining power on the international stage. Therefore, diplomacy is not merely a tool for regulating bilateral or multilateral relations; it is also a crucial element that shapes how national identity is reflected in foreign policy.

The study will examine the effects of the Treaty of Lausanne on Turkish diplomacy and the dynamics of the population exchange process, analyzing the reflections of these processes on identity construction. Population exchange emerges as a phenomenon historically accompanied by significant social and cultural impacts. The population exchange process reveals how individuals reshape their identities through religious-based distinctions. Additionally, the role of the population exchange process in the construction of national identity will be deeply analyzed from economic, social, and legal perspectives, examining how these factors influence social cohesion and resettlement. Thus, the multifaceted dynamics of identity construction can be better understood. The aim of the research is to contribute significantly to the existing literature by examining the population exchange process within the context of diplomatic negotiations and international relations.

The study distinguishes itself from existing research that predominantly focuses on socio-cultural and historical dimensions. In this context, the diplomatic dynamics of the population exchange process will be thoroughly analyzed, focusing on the evolution of relations between the two states and the impact of these processes on the construction of national identity. Additionally, understanding how diplomatic negotiations were shaped and their reflections on international relations will contribute to comprehending the new demographic structure that emerged after the population exchange. This study aims to evaluate the population exchange process not only as a movement of people but also as a diplomatic and political transformation. In terms of literature, there are numerous studies consisting of subheadings related to the topic, including the construction of national identity, ethnic homogenization, diplomatic negotiations, and socio-cultural impacts. The difference of this study from others is the specific emphasis on the role of

diplomatic perspectives in the construction of national identity. In this regard, it is aimed that the results obtained from the literature will serve as a source for future studies.

When reviewed in terms of literature, there are many studies related to concepts such as the construction of national identity, ethnic homogenization, diplomatic negotiations, and socio-cultural impacts. These studies analyze various dimensions of the exchange processes by deeply examining the dynamics and interactions of each concept. However, the key point that differentiates this study from similar ones is its emphasis on the specific impacts of diplomatic perspectives on the construction of national identity. In this context, the study emphasizes the role of the population exchange process in diplomatic negotiations and the importance of these negotiations in the construction of national identity. The findings are intended to serve as a resource for future research and to contribute to the existing literature in this field. Thus, the relationship between diplomacy and national identity will be understood more comprehensively, providing a new perspective on the subject. This approach will encourage the consideration of population exchange processes not only in their demographic and socio-cultural dimensions but also in their diplomatic and political dynamics.

1. Identity and Fundamental Elements

The term 'identity' comes from the Latin 'idem' or 'identitas' and was first used in discussions about the self. It later became 'personality' in literature, meaning a social being.[1] The concept of identity, encompassing various affiliations and formed by the completion of different parts into a whole, is a collection of ideas based on concepts such as 'unity,' 'absolute,' and 'specific,' resulting from the interaction of common behaviors and actions of subjective structures.[2] In a collective sense, identity is related to the interpretation of 'I,' 'we,' and 'others' as individuals or groups, based on socialization in the context of 'uncertainty,' 'diversity,' and 'variability.'[3] Within this framework, identity is an expression of 'who' the actors are, 'what' their priorities and interests are, and 'how' these can influence their actions within certain 'processes' in the context of interests, behaviors, and collective affiliations.[4]

While dynamic and variable under the influence of the social environment, the concept of identity emerges as a phenomenon that examines the complexity of different cultures and societies at an ontological level by breaking them down into parts.[5] However, associating the concept with many different expressions can also bring certain inconsistencies.[6] For instance, people's tendency to identify themselves with terms like 'religious communities,' 'ethnic groups,' 'tribes,' and 'nations' is a key factor that affects the political interpretation of identities and the construction of the 'other.'[7] The meanings given to the opposition of 'friend' and 'foe' in social relationships shape the concept of the 'other,' emphasizing 'superiority' over the

[1] Richard A. Cohen and James L. Marsh, eds. *Ricoeur as Another: The Ethics of Subjectivity* (Albany: State University of New York Press, 2002), 6; Rogers Brubaker and Frederick Cooper. "Beyond 'Identity'", *Theory and Society*, 29/1 (2000): 14, accessed 2 October 2024. https://doi.org/10.1023/A:1007068714468.

[2] Richard D. Ashmore, Lee Jussim and David Wilder, eds., *Social Identity, Intergroup Conflict, and Conflict Reduction*, 3 of *Rutgers Series on Self and Social Identity* (2001), 5-6.

[3] Richard Mole, ed., *Discursive Constructions of Identity in European Politics* (New York: Palgrave Macmillan, 2007), 3.

[4] Emanuel Adler, "Seizing the Middle Ground: Constructivism in World Politics", *European Journal of International Relations*, 3/3 (1997): 324, accessed 4 October 2024, https://doi.org/10.1177/1354066197003003003.

[5] Zygmunt Bauman, Identity (Cambridge: Polity Press, 2004), 9-10; Anthony Giddens, *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age* (Stanford: Stanford University Press, 1991), 35-36.

[6] Bill McSweeney, *Security, Identity and Interests: A Sociology of International Relations* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), 74.

[7] Karin M. Fierke, *Critical Approaches to International Security* (Cambridge: Polity, 2007), 77.

other, which normalizes the perception of the 'other' as a 'threat' in the context of security.[8] In the context of security, the awareness of identity normalizes the perception of the 'other' as a 'threat,' while this situation can vary with the influence of various elements formed by the adaptation of individual preferences to physical conditions, 'spatial difference,' and the 'time' one is in.[9]

Identity studies, with their interdisciplinary structure, adapt to social and cultural contexts through their dynamic nature. Diplomatic relations at the international level play a critical role in defining how countries identify themselves and how they relate to the identities of other nations. In this context, the influence of the elements that constitute the concept of identity is also applicable in conceptualizing the relationship between the individual and society in diplomatic interactions. Because demographic, economic, cultural, and political changes lead to mutual interaction and transformation in these relationships. This versatility allows for a deeper understanding of the study of identity and the practice of diplomacy while also highlighting the reflections of social changes and transformations on the international stage.

1.1. The Impact of Space and Time on Identity

The two crucial concepts of 'space' and 'time' in the modern era, open to change and transformation, hold critical importance for analyzing human movements or activities and ensuring social order as a result of these analyses.[10] This underscores how the intersection of spatial and temporal dimensions significantly shapes identities, reflecting the dynamic interplay between our environment and personal or collective sense of self.[11] The influence and determination of the 'place' where actions occur on the concept of identity is of great importance when positioning space with consideration of the concept of time.[12] The interdependence between identity and space can contribute to the formation of a sense of belonging, particularly with reference to feminine energy, through the connections established between human practices and geographical locations.[13] In this context, the concept of identity can vary depending on the transformations that may occur in cultural and political terms due to the experiences related to 'that place,' and it can also be shaped based on the perception of time.[14]

Space significantly shapes social relationships and identities, sustained by cities through the repetitive rituals that construct a space-time order.[15] The increase in individual mobility based on the concepts of space and time carries a fluidity characterized by a lack of communication, temporary and fragile relationships, and an avoidance of responsibility. This situation can negatively impact social relationships.[16] From an absolutist perspective, the concept of space represents a confined, fixed area, while scientifically, in terms of the 'relativity relation,' it is constituted by the objects that define this area.[17] The determination of the scope of space under the influence of various practices significantly contributes to the construction

[8] Alexander Wendt, "Identity and Structural Change in International Politics", in *The Return of Culture and Identity in IR Theory*, ed. Yosef Lapid and Friedrich Kratochwil (Boulder, CO: Lynne Rienner, 1996), 50.

[9] Lawrence Grossberg, "Identity and Cultural Studies: Is That All There Is?" in *Questions of Cultural Identity*, ed. Stuart Hall and Paul du Gay (London: Sage Publications, 2011), 87-89.

[10] David Harvey, *Social Justice and the City* (Athens: University of Georgia Press, 2009; originally published in 1973), 23-24.

[11] Henri Lefebvre, *Mekânın Üretimi*, trans. İsmail Ergüden (İstanbul: Sel Yayıncılık, 2014), 22-23.

[12] Stuart Hall, "Eski ve Yeni Kimlikler, Eski ve Yeni Etniklikler", in, *Kültür, Küreselleşme ve Dünya Sistemi: Kimlik Temsilinin Çağdaş Koşulları*, comp. Anthony D. King (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1998), 64.

[13] Doreen Massey, *Space, Place and Gender* (Cambridge: Polity Press, 1994), 177-178.

[14] Homi K. Bhabha, *The Location of Culture* (London: Routledge, 1994), 44-45.

[15] Yi-Fu Tuan, *Space and Place: The Perspective of Experience*, 8th ed. (Minneapolis: University of Minnesota Press, 2001); originally published in 1977, 172-173.

[16] Zygmunt Bauman, *Akışkan Aşk: İnsan İlişkilerinin Kırılganlığına Dair*, trans. Işık Ergüden (İstanbul: Versus Yayınları, 2012), 7-8.

[17] Carlo Rovelli, *The Order of Time* (New York: Riverhead Books, 2018), 157-158.

of space through perceptual adequacy, emotional creation, and the harmony of material factors.[18] These contributions, for example, lay the groundwork for immigrants to reshape their identities around the concept of the 'other' in the context of the place and time they are in.[19]

For immigrants, the concept of identity is constructed around the notion of the 'other,' differing from their place of origin based on the space and time they are in.[20] In this context, the concept of 'ethnic identity,' which includes cultural phenomena such as language and religion, emerges as a prominent feature for immigrants.[21] This situation plays a critical role in the social integration processes of immigrants and the development of their sense of belonging.[22] Policies implemented to unify these distinctive features produce behavior patterns and norms that align with a specific identity, based on shared knowledge and expectations.[23] Moreover, diplomacy plays a critical role in the acceptance of these norms at the international level and in maintaining cultural harmony.[24] The dynamics of space and time, as factors influencing international formations, make the preservation of unity and the maintenance of this situation possible.[25]

Space offers vital value for identity and social existence beyond the physical area. Continuity through social fragmentation enables participation in cultural and political transformations through the static and flexible change of space. The relationship between space and time represents a critical dynamic function in the construction of social order and identities. Diplomacy utilizes these dynamics in international arenas, becoming a tool that supports cultural and social interaction. The variable characteristics of humanity, combined with perceptual elements and cultural beliefs, can accelerate adaptation. Therefore, an effective diplomatic structure gains meaning not only in physical areas but also in faith, culture, and traditional contexts, promoting mutual understanding and cooperation. Considering this situation offers more inclusive and effective solutions while contributing to the development of peaceful solutions. Consequently, the role of space and time emerges as a critical element in the in-depth understanding of diplomatic interactions and the shaping of international relations.

1.2. The Role of Belief and Culture in Identity Construction

The most critical factor shaping human behavior is the transformation of the accumulation of experiences into a concrete form from an abstract mental or symbolic sense.[26] In this process, the most powerful and determining factor emerging through myths and religions is the concept of belief.[27] Beliefs play an important role in shaping individuals' worldviews, values, and behaviors.[28] Therefore, the beliefs conveyed by myths and religions hold a central position in the construction of social and individual identities.[29] In the context of the concept of belief, identity is formed as a part of the historical process of mutual interaction and encompasses the processes of distinguishing right from wrong and understanding life's purposes

[18] Henri Lefebvre, *Mekânın Üretimi*, 67-69.

[19] Edward W. Said, *Orientalism* (London: Penguin Books UK, 2019; originally published in 1978), 24.

[20] Stephen Castles and Mark J. Miller, *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World* (New York: Guilford Press, 1998), 37-39.

[21] Castles and Miller, *The Age of Migration*, 36.

[22] Alejandro Portes and Rubén G. Rumbaut, *Legacies: The Story of the Immigrant Second Generation* (Berkeley: University of California Press, 2001), 1.

[23] Derek Heater, *A Brief History of Citizenship* (New York: NYU Press, 2007), 141

[24] Peter J. Katzenstein, *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics* (New York: Columbia University Press, 1996), 5.

[25] John Agnew, *Geopolitics: Re-Visioning World Politics* (London: Routledge, 2005), 59.

[26] Avner Ziss, *Estetik*, trans., Yakup Şahan (İstanbul: Hayalbaz Kitap, 2011), 18.

[27] Charles Taylor, *A Secular Age* (Cambridge, MA: Belknap Press of Harvard University Press, 2007), 379.

[28] Meredith McGuire, *Religion: The Social Context*, 6th ed. (Belmont, CA: Wadsworth Cengage Learning, 2008), 52.

[29] Danièle Hervieu-Léger, *Religion as a Chain of Memory* (New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 2000), 161.

through a sense of personal identity.[30] Human beings, while trying to make sense of events and situations, exist within a set of beliefs stemming from their existential orientations in a mythological universe using thought and imagination.[31] In this context, the concept of culture provides a framework that determines the behaviors, norms, and values of individuals and societies.[32] Culture also determines how an individual positions themselves in social life and how they express their identity.[33]

Culture, apart from being an element that forms identity through values and rules, also determines the political approaches of actors regarding their security perceptions.[34] The perception of human rights as an important issue in terms of individual and social security is also related to culture.[35] For example, migrants who are considered a 'threat' and 'other' by the target country are often perceived as a 'security issue.'[36] This situation necessitates the redefinition of concepts such as 'population growth,' 'national identity,' and 'citizenship,' and leads to to the emergence of issues such as 'discrimination,' 'ethnicity,' and 'othering.'[37] Because the changes that occurred due to internal and external factors throughout the historical process led to the transformation of the material and spiritual cultural structures of societies.[38] These transformations have impacted the dynamics between the lower and upper layers of societies, leading to the reshaping of cultural, social, and economic structures.[39] Thus, throughout history, societies have constantly evolved and adopted new cultural forms under the influence of these changes.[40] This evolutionary process has profoundly affected the identities, values, and social norms of societies, making them more complex and multidimensional structures.[41]

When evaluated historically, one of the most important elements providing cultural interaction is the 'immigrant effect.' The interaction of different customs, beliefs, and lifestyles within society can sometimes lead to cultural conflicts. In this context, society's perceptions and norms may face difficulties in accepting or excluding new elements. This situation can lead to xenophobia. Particularly, the integration processes of immigrants with local cultures can lead to opposing views and prejudices within the society. Additionally, the need for the presence of the 'other' in order to form its own identity increases the importance of perceptions and norms. This situation also causes the emergence of exclusionary dynamics in the identity construction process. This process, along with the richness provided by cultural diversity, also brings about the complexity of social dynamics and the potential for conflict. Consequently, immigration and cultural interaction, in terms of the concept of identity, become not only enriching but also an important field of struggle for social harmony and peace.

[30] Kenneth J. Gergen, *An Invitation to Social Construction*, 3rd ed. (London: SAGE Publications, 2015), 121.

[31] Northrop Frye, *Büyük Şifre Kitabı-Mukaddes ve Batı Edebiyatı*, trans., Selma A. Baş (İstanbul: İz Yayıncılık, 2006), 20.

[32] Anthony David Smith, *Milli Kimlik*, trans. Bahadır Sina Şener (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004), 122.

[33] Geert Hofstede, *Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions, and Organizations Across Nations*, 2nd ed. (Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, 2001), 9-11.

[34] Max Weber, *Sosyal Bilimlerin Metodolojisi*, trans. Vefa Saygın Öğütle (İstanbul: Küre Yayınları, 2012), 103.

[35] Christine Agius, "Sosyal İnşacılık", in *Çağdaş Güvenlik Çalışmaları*, ed. Andrew Collins, trans. Nasuh Uslu, 3rd ed. (İstanbul: Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi, 2017), 93.

[36] Jef Huysmans, *Security Unbound: Enacting Security in an Uncertain World* (London: Routledge, 2006), 12-13.

[37] Stephen Castles and Mark J. Miller, *The Age of Migration*, 19-20.

[38] Ronald Inglehart and Christian Welzel, *Modernization, Cultural Change, and Democracy: The Human Development Sequence* (Cambridge: Cambridge University Press, 2005), 47.

[39] Erik Olin Wright, *Class Counts: Comparative Studies in Class Analysis* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997), 91.

[40] Arjun Appadurai, *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1996), 90.

[41] Geert Hofstede, *Culture's Consequences*, 11-12.

1.3. The Role of Perception and Norms in Identity Construction

The term 'perception' refers to the process of comprehending what is happening in the universe through the impact of environmental stimuli on the sense organs and consists of components such as cognition and belief.[42] Perception changes under the influence of factors such as emotion, memory, culture, motivation, and experience. This situation, for example, can damage societal perceptions towards immigrants, create issues of belonging, and necessitate a reevaluation of identity.[43] The concept of identity is shaped within the framework of 'perception' created by society, allowing an individual's unique characteristics to become distinct from others through the process of internalization, which occurs outside of the individual's awareness.[44] In this context, the process of internalization and classification defines individuals by their distinguishing characteristics, leading to an artificial structure characterized by a perceptual and social 'clothed human identity' understanding, dependent on the fabric of society.[45] It is necessary to correctly perceive the true human identity, beyond this artificial identity, in order to preserve and sustain the existence of humanity.[46]

Correctly perceiving true identity requires understanding the significant role that norms, as social rules, play in the construction of identity.[47] Norms are mutual subjective beliefs that situate "actors' actions" within their social roles and are reproduced through social practice.[48] From this perspective, norms are behavioral prescriptions that influence the likelihood of actions occurring without being definitive, providing social guidance and meeting shared expectations in terms of institutionalization.[49] In identity construction, norms are formative in regulating behaviors, and differences in foundational thought and perceptions, as well as changes in existing norms, can occur.[50] Actors' accurate perceptions of identity are related to where they position themselves, how they want to be seen, and their perceptions of social reality.[51] Identities are shaped by institutionalization and are defined by formative norms in terms of behaviors and interests, while the direction of identity is determined by regulatory norms.[52] This structural change process, through which actors redefine their identities and desires, is guided by variables such as interdependence, shared destiny, homogenization, and self-limitation, which influence collective identity construction and social change.[53]

Perception deeply influences identity construction and plays a critical role in positioning individuals' societal roles, as it is a complex cognitive process shaping responses to environmental stimuli. Understanding true human identity determines behaviors within the framework of social norms, while perceptions of identity provide significant reflections on how individuals see themselves. Identities are shaped by institutional structures and norms, with dynamics that guide social change and collective identity construction

[42] Michael W. Eysenck and Mark T. Keane, *Cognitive Psychology: A Student's Handbook*, 8th ed. (New York: Routledge, 2020), 407.

[43] Thomas Faist, *Uluslararası Göç ve Ulusaşırı Toplumsal Alanlar*, trans. Azad Z. Gündoğan and Can Nacar (İstanbul: Bağlam Yayınları, 2003), 43.

[44] Jan Assmann, *Cultural Memory and Early Civilization: Writing, Remembrance, and Political Imagination* (Cambridge: Cambridge University Press, 2011), 129-131.

[45] Nur Serter, *Giydirilmiş İnsan Kimliği* (İstanbul: Der Yayınları, 1996), 1; Michel Foucault, *The Archaeology of Knowledge and The Discourse on Language*, trans. A. M. Sheridan Smith (New York: Pantheon Books, 1972), 56-57.

[46] Nur Serter, *Giydirilmiş İnsan Kimliği,* 344-346.

[47] Richard Jenkins, *Social Identity*, 3rd ed. (New York: Routledge, 2008), 62.

[48] Theo Farrell, "Constructivist Security Studies: Portrait of a Research Program", *International Studies Review,* 7/3 (2002): 49, accessed 7 October 2024, https://doi.org/10.1111/1521-9488.00224.

[49] Nina Tannenwald, "The Nuclear Taboo: The United States and the Normative Basis of Nuclear Non-Use", *International Organization,* 53/3 (1999): 435-436, accessed 7 October 2024, https://doi.org/10.1162/002081899550959.

[50] J. Samuel Barkin, *Realist Constructivism: Rethinking International Relations Theory* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), 55.

[51] John R. Searle, *The Construction of Social Reality* (New York: Free Press, 1995), 1-2.

[52] Alexander Wendt, *Social Theory of International Politics* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), 165.

[53] Alexander Wendt, *Social Theory of International Politics*, 336.

playing a significant role. In this context, the role of diplomacy in identity and national identity construction is crucial for determining how states and individuals represent themselves in the international relations arena. Diplomatic processes involve not only the defense of national interests but also the negotiation of different identities and cultural elements. Therefore, correctly understanding identity perception is a decisive factor for success and effectiveness in diplomacy processes, as international interactions provide an environment where these perceptions are shaped and reconstructed. Consequently, identity perceptions emerge as a fundamental tool for understanding the dynamics of diplomatic relations at both individual and national levels.

2. The Impact of Diplomacy on National Identity Construction

Diplomacy plays an important role in shaping identity, especially national identity, by promoting shared values, cultural exchanges, and perceptions among nations.[54] National identity, defined as the sense of belonging to a nation, generally includes historical, cultural, and political elements.[55] Diplomacy reflects a nation's identity and actively participates in its construction and evolution through interactions with other states and international organizations.[56] Diplomatic relations contribute to identity construction by mediating narratives and symbols that shape how nations perceive themselves and others.[57] International relations are inherently social and cultural processes.[58] Diplomacy also serves as a platform for states to negotiate and reflect their identities.[59] States express their core values and aspirations through symbolic actions, treaties, and cultural diplomacy.[60] While developing a coherent national identity internally, it projects a specific image externally.[61] From this perspective, national identity significantly influences foreign policy.[62] This is because foreign policy often serves as a tool to reinforce a nation's self-image and aspirations.[63] In this context, a state's identity can shape its interests and behaviors within the international system, and foreign policy emerges as a reflection of how nations perceive themselves.[64]

State-building is shaped not only by political and economic factors but also by socio-cultural dynamics.[65] State-building is a continuous process that involves establishing political order, gaining legitimacy, and addressing the necessities of facing resistance.[66] States, while attempting to achieve social integration by manipulating and redefining national identities, can also trigger the fragmentation of various identities.[67]

[54] Joseph S. Nye, Jr., "Soft Power", *Foreign Policy*, 80, Twentieth Anniversary (Autumn, 1990): 154.

[55] Anthony David Smith, *National Identity* (Reno: University of Nevada Press, 1991), 71-72.

[56] Jan Melissen, ed., *The New Public Diplomacy: Soft Power in International Relations* (New York: Palgrave Macmillan, 2005), 14.

[57] Roxanne Lynn Doty, "Aporia: A Critical Exploration of the Agent-Structure Problematique in International Relations Theory", *European Journal of International Relations*, 3/3 (1997): 376, accessed 9 October 2024, https://doi.org/10.1177/1354066199005003005.

[58] Manuela Spindler, *International Relations: A Self-Study Guide to Theory* (Opladen: Verlag Barbara Budrich, 2013), 205.

[59] Jan Melissen, ed. *The New Public Diplomacy*, 15.

[60] Joseph S. Nye, *Soft Power*, 167.

[61] Peter J. Katzenstein, *The Culture of National Security*, 6.

[62] Valerie M. Hudson, *Foreign Policy Analysis: Classic and Contemporary Theory* (Lanham: Rowman and Littlefield, 2007), 103.

[63] David Campbell, *Writing Security: United States Foreign Policy and the Politics of Identity* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1992), 51.

[64] Syaravina Lubis, "National Interest and National Identity Affect The Behaviour Of Foreign Policy", *Mahadi: Indonesia Journal of Law*, 2/2 (2023): 144, accessed 10 October 2024, https://doi.org/10.32734/mah.v2i2.13363.

[65] Verena Fritz and Alina Rocha Menocal, *Understanding State-Building from a Political Economy Perspective: An Analytical and Conceptual Paper on Processes, Embedded Tensions and Lessons for International Engagement. Report for DFID's Effective and Fragile States Teams* (Overseas Development Institute, September 2007): 15.

[66] Francis Fukuyama, *The Origins of Political Order* (New York: Farrar, Straus and Giroux, 2011), 440.

[67] Willfried Spohn and Anna Triandafyllidou, eds., *Europeanisation, National Identities and Migration: Changes in Boundary Constructions between Western and Eastern Europe* (New York: Routledge, 2003), 4.

From this perspective, identity as a continuous process is not merely given institutionally or biologically. Identity evolves through the continuity adjustments of how an individual perceives themselves.[68] This process occurs in a historically specific context through the interaction of psychological and socio-cultural variables.[69] State-building is the process of creating a new political identity through symbols, rituals, and practices.[70] Nationalism, although seen as a collective identity representing the integration of heterogeneous individuals, rejects ongoing diversities and competing identities in this process.[71] This indicates that social integration projects based on national identities also actively lead to the fragmentation of other identity focuses.[72]

Identity expresses the beliefs, values, and norms that shape a state's perception of its role in the international system.[73] The influence of identity on the foreign policy decision-making process is vital in international relations.[74] This can influence states interactions with each other and their willingness to cooperate.[75] From this perspective, national identity is an important factor in the foreign policy decision-making process. It shapes the country's views of itself in the international community and highlights its interests, values, and goals.[76] From this perspective, the significance of the Treaty of Lausanne is that it ensured Turkey's recognition as a state founded on international law, thereby securing a stronger position in its international relations.[77] Population exchange is a process carried out with the aim of redistributing the populations of two countries, and millions of people have been affected by this process. This played a significant role in shaping Turkey's national identity and determining the new state's borders. Diplomacy can help overcome differences and challenge assumptions. Accordingly, diplomacy, by promoting cultural understanding and cooperation in international relations, helps states determine their national identities and foreign policies.

Diplomacy, as one of the fundamental instruments of foreign policy, not only ensures that differences are overcome and cooperation is encouraged in international relations but also contributes to the determination of national identities and foreign policy orientations of states. Through diplomacy, states have the opportunity to redefine their national identities and promote cultural understanding and acceptance at the global level. In this context, diplomacy and national identity phenomena play a central role in shaping the dynamics of international relations. From a historical perspective, it is seen that state-building and national identity formation are guided not only by political and economic dynamics but also by socio-cultural processes. In this direction, the historical context of diplomacy and national identity construction provides an important analytical tool in understanding the complexity of international relations. In addition, national identity and character are determining factors in the foreign policy-making process as one of the qualitative power elements of a state. Therefore, the interaction between national identity and diplomacy

[68] John M. Hobson, *The Eastern Origins of Western Civilisation* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), 178.

[69] V. Spike Peterson, "The Politics of Identity in International Relations", *The Fletcher Forum*, 17/2 (1993): 3-4, accessed 11 October 2024, https:// www.jstor.org / stable/ 45288848.

[70] Eric Hobsbawm and Ranger Terence eds. *The Invention of Tradition* (Cambridge: Cambridge University Press, 1983), 12.

[71] Will Kymlicka, *Multicultural Citizenship* (Oxford: Clarendon Press, 1995), 102.

[72] Eleni Andreouli and Xenia Chryssochoou, "Social Representations of National Identity in Culturally Diverse Societies", in *The Cambridge Handbook of Social Representations*, ed. G. Sammut, E. Andreouli, G. Gaskell, and J. Valsiner (Cambridge: Cambridge University Press, 2015), 1-2.

[73] Peter J. Katzenstein, *The Culture of National Security*, 13.

[74] Srdjan Vucetic, *The Anglosphere: A Genealogy of a Racialized Identity in International Relations* (Stanford: Stanford University Press, 2017), 35.

[75] Mohammed B. E. Saaida, "The Role of Culture and Identity in International Relations", *East African Journal of Education and Social Sciences*, 4/1 (2023): 54, accessed 12 October 2024, https://doi.org/10.46606/eajess2023v04i01.0255.

[76] Ted Hopf, *Social Construction of International Politics: Identities and Foreign Policies, Moscow, 1955 and 1999* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 2002), 16.

[77] Sevtap Demirci, *The Lausanne Conference: The Evolution of Turkish and British Diplomatic Strategies 1922-1923* (PhD diss., The London School of Economics and Political Science, 1997), 162.

should be considered a fundamental element in shaping the positions of states in the international system and their foreign policy strategies.

3. Historical Perspectives on Diplomacy and National Identity Construction

The relationship between diplomacy and national identity is reciprocal. National identity informs diplomatic approaches by defining the values and images a nation tries to project. Diplomatic engagements influence how a nation perceives itself, often reshaping its identity through international recognition and interaction. Indeed, the relationship between national identity and diplomacy has been built on mutual interactions throughout history. For example, the Treaty of Kadesh, signed between Egypt and the Hittites around 1259 BCE, is often cited as one of the earliest known diplomatic agreements, demonstrating how ancient states used diplomacy to establish political stability and reinforce their legitimacy.[78] However, the exact dating of the treaty remains a topic of scholarly debate. In the modern era, historical events such as the Peace of Westphalia (1648) and the Congress of Vienna (1815) have played significant roles in the construction of national identities and the determination of states' positions in the international system.[79] Especially, the 1923 Treaty of Lausanne was a critical turning point in shaping the national identity of the Republic of Turkey and ensuring its recognition on the international stage.[80]

One of the important turning points in the shaping of Greece's national processes was the period of the Independence Struggle (1821-1830) and the subsequent events that merged with the Hellenism ideology.[81] By constructing an identity based on Ancient Greek civilization, the Greeks have taken on the mission of preserving and spreading the cultural heritage of the West.[82] In this ideological context, it has transformed into an international strategy beyond national resistance, with the support of the '*Philhellenism*' (love of Greece) movement in Europe.[83] Since the 19th century, with the ideology of '*Megali Idea*' (Great Idea), Greece aimed to reclaim the former territories of the Byzantine Empire, and the Balkan Wars (1912-1913) were a significant step towards achieving this goal.[84] However, according to Greek historiography, the losses experienced after the Asia Minor Catastrophe (*Mikrasiatiki Katastrofi*) led Greece to focus on building a homogeneous nation-state, and this process was completed with the Treaty of Lausanne.[85]

Population exchange was a significant phase in strengthening Greece at the national level and in settling the Greek communities from Anatolia.[86] This process, however, was largely a consequence of the Turkish War of Independence (1919–1922), as large-scale migration had already begun even before a formal agreement was reached.[87] The population exchange agreement between Turkey and Greece sought to regulate this demographic shift, encompassing both the Greek Orthodox population departing from Anatolia and the

[78] Trevor Bryce, *The Kingdom of the Hittites* (New York: Oxford University Press, 2005), passim.

[79] Andreas Osiander, "Sovereignty, International Relations, and the Westphalian Myth", *International Organization*, 55/2 (2001): 251-287, accessed 14 October 2024, https://doi.org/10.1162/00208180151140577; Henry Kissinger, *A World Restored: Metternich, Castlereagh and the Problems of Peace, 1812-1822* (Boston: Houghton Mifflin, 1994), 34-36.

[80] Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi: Turkey, A Modern History*, trans. Yasemin Saner, 34th ed. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017), 247-249.

[81] Esra Özsüer, "19. Yüzyıl Avrupa Romantiklerinin 1821 Mora İsyanı Üzerindeki Siyasi ve Kültürel Etkileri", *Türkiyat Mecmuası*, 26/2 (2016): 337, accessed 14 October 2024, doi:10.18345/iuturkiyat.282694.

[82] Richard Clogg, *A Concise History of Greece* (Cambridge: Cambridge University Press, 1992), 2-3.

[83] Esra Özsüer, "19. Yüzyıl Avrupa Romantiklerinin 1821 Mora İsyanı Üzerindeki Siyasi ve Kültürel Etkileri", 330.

[84] Richard Clogg, *A Concise History of Greece*, *84.*

[85] Renée Hirschon, *Crossing the Aegean: An Appraisal of the 1923 Compulsory Population Exchange between Greece and Turkey* (New York: Berghahn Books, 2003), 14.

[86] Renée Hirschon, *Crossing the Aegean*, *23.*

[87] Stephen P. Ladas, *The Exchange of Minorities Bulgaria, Greece and Turkey*, (New York: The Macmillan Company, 1932), passim.

Turkish/Muslim population arriving in Turkey from Greece (355,000), alongside an additional 145,000 individuals who had migrated from Greece since 1912.[88] This exchange was not merely a demographic arrangement but also a key mechanism in shaping the national identities of both states, as it reinforced Greece's efforts to establish a homogeneous nation-state while simultaneously contributing to the restructuring of Turkey's demographic composition.

From Turkey's perspective, this period left deep marks on Turkish-Greek relations. The Greeks who migrated from Anatolia to Greece and the Muslims who migrated from Greece to Turkey played a significant role in reshaping the national identities of both countries.[89] The Treaty of Lausanne ensured Turkey's recognition on the international stage and defined the borders of the newly established Republic of Turkey.[90] This process has been a critical turning point in the reconstruction of Turkey's national identity on the axis of secularism and modernization. The reforms led by Mustafa Kemal Atatürk have reinforced Turkey's goals of Westernization and modernization.[91] In this respect, diplomacy has played a vital role in the construction of national identities and in determining the roles of states on the international stage.[92] These examples show how the relationship between diplomacy and national identity has been shaped throughout history, and the critical role it has played in the processes of nations defining themselves. In this context, diplomacy remains an important tool for reinforcing, transforming, and gaining international recognition for national identities.

As seen in the examples, the relationship between diplomacy and national identity has continued to be shaped by mutual interactions throughout history. National identities influence a nation's policies and foreign relations, while also affecting how the nation is perceived internationally. From ancient times to the modern era, this relationship has been reinforced by various treaties and significant events between states. The examples of Greece and Turkey show how these treaties can be effective in the reconstruction of national identities. In these processes, elements such as international recognition, the preservation of cultural heritage, and the determination of state borders have been fundamental in consolidating nations' identities and solidifying their places on the international stage. In this context, the population exchange process carried out after the Treaty of Lausanne has played an important role in strengthening the national identities of Turkey and Greece. This process has contributed to the homogenization of national identities through demographic changes and the integration of new state structures.

4. Turkish Diplomacy and the Dynamics of the Population Exchange Process in the Lausanne Treaty

The proclamation of the Tanzimat Edict and the subsequent reforms brought significant changes to the administrative structure and social order of the Ottoman Empire.[93] This period witnessed intense migration from different regions of the empire to Anatolia, causing the relocation of various ethnic and religious groups.[94] In this context, interactions among different ethnic and religious groups, such as Turks, Armenians,

[88] Dimitri Pentzopoulos, *The Balkan Exchange of Minorities and Its Impact upon Greece* (Paris: Mouton and Co. The Hague, 1962), 29-32.

[89] Mustafa Yahya Metintaş and Melike Metintaş, "Analysis of Turkish-Greek Population Exchange in the Context of Greek and Turkish Foreign Policy", *Yakın Tarih Dergisi*, 1/4 (2018): 83-84, accessed 16 October 2024, https://dergipark.org.tr/tr/pub/yakintarih/issue/49714/637495.

[90] Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 247.

[91] Zürcher, 19-20.

[92] Valerie M. Hudson, *Foreign Policy Analysis*, 45-47.

[93] Stanford J. Shaw and Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey. Volume II: Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808-1975* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002), 83-84.

[94] Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914): Demografik ve Sosyal Özellikleri*, trans. Bahar Tırnakçı (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2003), 102-104.

and Greeks, intensified in Anatolia.[95] Such interaction was a fundamental dynamic in shaping the evolution of Anatolia's ethnic and religious diversity and its sociocultural fabric. In addition to diplomatic and political developments, migration waves from the Balkans in the 19th and early 20th centuries also significantly shaped Anatolia's demographic and cultural landscape. These migrations, driven by factors such as wars, population exchanges, and shifting political borders, contributed to the region's ethnic plurality and the transformation of its societal structure.[96] The demographic transformation in Anatolia also laid the foundations for the establishment of modern Turkey and the transition to the concept of a nation-state.[97]

The Agreement and Protocol on the Exchange of Turkish and Greek Populations was signed as part of the Lausanne Peace Treaty on January 30, 1923,[98] and it stipulated a compulsory population exchange based on religious beliefs.[99] The agreement signed between the Government of the Grand National Assembly of Turkey and the Kingdom of Greece aimed to carry out the mutual exchange of Muslim and Orthodox Christian populations.[100] The Turkish delegation at the Lausanne Conference, led by İsmet Pasha, consisted of 40 members, including prominent political figures and experts.[101] The members of the delegation included prominent diplomats, legal experts, and politicians of the period, thereby ensuring strong representation for Turkey on the international stage. Among these figures, Dr. Rıza Nur and Hasan Saka played significant roles at the conference.[102]

During the conference, there was intense telegraph traffic between the Turkish delegation and the Turkish Grand National Assembly government in Ankara. Most of the messages were sent in encrypted form, and approximately 1,600 telegrams were exchanged.[103] This communication was provided via two main cable lines reaching Turkey from Europe. One line reached Izmir via the Aegean Sea, and the other reached Istanbul via the Balkans.[104] These correspondences reflected the challenging diplomatic process of the period and were a critical communication tool for the success of the Lausanne Conference. Before the conference, the Turkish Grand National Assembly government proposed that the conference be held in Izmir due to its strategic location in the Western Anatolia region and the cable network extending to Europe, which would facilitate easy communication with participating countries.[105] However, this proposal was not accepted by the Allied Powers, and it was decided that the conference would be held in Lausanne.[106]

[95] Karen Barkey, *Empire of Difference: The Ottomans in Comparative Perspective* (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), 38-39.

[96] Reşat Kasaba, *A Moveable Empire: Ottoman Nomads, Migrants, and Refugees* (Seattle: University of Washington Press, 2009), 54; Halil İnalcık, *The Ottoman Empire: Conquest, Organization and Economy* (Istanbul: Koç University Press, 2023).

[97] Feroz Ahmad, *The Making of Modern Turkey* (London: Routledge, 1993), 52-54.

[98] The Turkish delegation participated in the conference with representatives from the USA, France, the UK, Italy, Japan, Romania, Yugoslavia, and Greece. Additionally, certain issues were discussed with other states such as Bulgaria and the Soviet Union. After two and a half months without a result, a break was taken. The negotiations resumed in the last week of April 1923 after a break from February to April 1923, and the conference continued for another three months. The agreed text of the negotiations was signed on July 24, 1923. For detailed information on this topic, please refer to Mete Tunçay et al., *Türkiye Tarihi 4: Çağdaş Türkiye, 1908-1980* (İstanbul: Cem Yayınevi, 1987), 79-80.

[99] Onur Yıldırım, *Diplomasi ve Göç: Türk-Yunan Mübadelesinin Öteki Yüzü* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006), 6.

[100] Onur Yıldırım, *Diplomacy and Displacement: Reconsidering the Turco-Greek Exchange of Populations, 1922-1934* (New York and London: Routledge, 2006), 69.

[101] İsmet İnönü, *İsmet İnönü'nün Hatıraları: Cumhuriyetin İlk Yılları I (1923-1938)* (İstanbul: Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş. 1998), 124-125; Ali Naci Karacan, *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*, 3rd ed. (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1993), 49-50.

[102] Yılmaz Altuğ, "Atatürk ve Lozan Konferansı'nın İlk Devresi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 4/11 (1988): 418, accessed 18 October 2024, https://dergipark.org.tr/tr/pub/aamd/issue/55322/758908.

[103] Bilâl N. Şimşir, *Lozan Günlüğü*, 2nd ed. (Ankara: Bilgi Yayınevi, 2012), 24.

[104] Bilâl N. Şimşir, *Lozan Telgrafları. Türk Diplomatik Belgelerinde Lozan Barış Konferansı, vol. II (February-August 1923)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1994), 489; Bilâl N. Şimşir, *Lozan Telgrafları. Türk Diplomatik Belgelerinde Lozan Barış Konferansı, vol. I (November 1922- February 1923)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1990), 321.

[105] Salah Ramadan Sonyel, "Lozan'da Türk Diplomasisi", *Belleten*, 38/149 (January 1974): 42, accessed 20 October 2024, https://doi.org/10.37879/ttkbelleten.1169512; Bilâl N. Şimşir, *Lozan Günlüğü*, 154.

[106] Sevtap Demirci, *The Lausanne Conference*, 146.

One of the challenges İsmet Pasha faced on his way to Lausanne was determining the basis on which the delegation would conduct negotiations and what positions it would defend.[107] The Council of Ministers prepared a 14-point directive to be presented to İsmet Pasha.[108] Article 9 of this directive is related to the population exchange and the phrase 'Essential Exchange' explicitly indicates that an exchange will definitely take place.[109] İsmet Pasha emphasized the importance of separating the Turkish-speaking Christian population living in Central Anatolia from the Orthodox Greeks.[110] In this context, the situation of the population in the Cappadocia region, identified as 'Turkish Orthodox,' held a special place.[111] The existence of the Turkish Orthodox Church and Mustafa Kemal Atatürk's favorable remarks regarding the contributions of Papa Eftim (Zeki Erenerol) and his family during the National Struggle indicate the special status of this community during the exchange process.[112] Papa Eftim and his family were exempted from the population exchange by a decision of the Council of Ministers in 1924, and they established the Turkish Orthodox Patriarchate in Galata.[113] However, as much of the community migrated during the exchange process, the congregation of the Patriarchate was significantly diminished.[114] This situation contributed to later developments, including Hamdullah Suphi Tanrıöver's invitation to the Gagauz Turks of Moldova to settle in Turkey during his tenure as Ambassador to Bucharest.[115]

The population exchange contributed to the strengthening of the nation-state concept while also revealing the complex dynamics of Turkish diplomacy. The situation of the Turkish Orthodox community and the Gagauz people highlighted the challenges brought by the religious and sectarian basis of the exchange process and demonstrated Turkey's efforts to protect its national interests and seek independence in international relations. These processes reflect the critical steps in building Turkey's modern state structure and national identity, as well as the challenges in managing ethnic diversity.

5. Religion-Based Divisions and Identity Construction

The population exchange carried out through an agreement supplementary to the Lausanne Peace Treaty between Turkey and Greece refers to the compulsory migration of their citizens based on religion.[116] Since the population exchange was based on religion, among those identified as Greek were Turkish Orthodox Christian Gagauz and Karamanlı Orthodox Christians, who spoke no language other than Turkish.[117] Among the Muslims who came from Greece, there were, besides the Turks, Pomaks who spoke Bulgarian and Macedonian, Romani communities called Kipti, Vlachs who spoke Romanian, Patriots who spoke Greek (*Romeika*),

[107] Lord Kinross, *Atatürk: Bir Milletin Yeniden Doğuşu*, trans. Necdet Sander (Istanbul: Altın Kitaplar, 1999), 417-418.

[108] Bilâl N. Şimşir, *Lozan Günlüğü*, 67.

[109] Sevtap Demirci, *The Lausanne Conference*, 62.

[110] Yonca Anzerlioğlu, *Karamanlı Ortodoks Türkler* (Ankara: Phoenix Yayınları, 2003), 376.

[111] Erol Cihangir, *Papa Eftim'in Muhtıraları ve Bağımsız Türk Ortodoks Patrikhanesi* (İstanbul: Turan Yayıncılık, 1996), 121-122.

[112] Esat Arslan, "Kurtuluş Savaşında Yunan Fener Patrikhanesi Birlikteliğine Karşı Örgütlü Bir Yaklaşım Türk Ortodoks Kilisesi", *Atatürk Yolu Dergisi*, 4/15 (May 1995): 423-424, accessed 20 October 2024, https://doi.org/10.1501/Tite_0000000251.

[113] Erol Cihangir, *Papa Eftim'in Muhtıraları*, 243-245.

[114] Yonca Anzerlioğlu, "Tarihi Verilerle Karamanlı Ortodoks Türkler", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 51 (January 2013): 184, accessed 21 October 2024, https://dergipark.org.tr/tr/pub/tkhcbva/issue/73893/1219909.

[115] Gagauzians, an Orthodox Christian Turkish community, had a population of approximately 90,000 at the time and wanted to migrate to Turkey. However, this request was not accepted by the Turkish administration due to the exchange process being conducted on the basis of religion and sect. For detailed information on this topic, please refer to Yonca Anzerlioğlu, *Karamanlı Ortodoks Türkler*, 1.

[116] Baskın Oran, *Türkiye'de Azınlıklar: Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama*, 6. baskı (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), 156.

[117] Dimitri Pentzopoulos, *The Balkan Exchange of Minorities*, 64-66; Yonca Anzerlioğlu, *Karamanlı Ortodoks Türkler*, 1.

and Albanians who spoke their own language.[118] Among the diverse communities affected by the population exchange, the Dönme (*Avdeti*) group also experienced significant socio-political changes.[119] Given their unique religious and cultural practices, the status of the Dönme in the exchange process was complex. While many members of the Dönme community had adopted the Turkish language and customs, their migration and subsequent adaptation posed challenges similar to those faced by other groups.[120] Under the terms of the agreement, only the Greeks residing in Istanbul, Gökçeada, and Bozcaada were exempted from the exchange in Turkey, while only the Turks of Western Thrace were exempted in Greece.[121] The migrating population was settled in the vacated areas, and this process was largely completed in 1924-1925. However, the compulsory migration continued until the 1930 meeting between İsmet İnönü and Venizelos.[122]

According to the agreement, it was decided that the Catholic Greeks could stay in Turkey due to their small numbers and because they were not enlisted in the Greek army.[123] In contrast, Orthodox Greeks and the Karaman Turkish Orthodox living in the Cappadocia region were subject to the population exchange.[124] The Karaman Turkish Orthodox community is a group that writes in Turkish using the Greek alphabet.[125] This situation indicates that their identities have a complex structure in terms of religion and ethnicity. Because after the population exchange, individuals living in Karaman and later migrating to Greece were defined as '*Karamanlı.*'[126] Indeed, these developments brought discussions about ethnic and linguistic identities to the forefront.[127] However, the inclusion of these groups was based not on their ability to speak Turkish but rather on their religious identity, as the state-building process prioritized Muslim identity as a unifying factor. This situation is an important example of how the millet system of the Ottoman Empire and the subsequent nation-state structures shaped ethnic and religious diversity. However, with the rise of nation-states based on a single ethnic and religious identity, this structure changed. The population exchange was also a result of this process.

The decisions were grounded in the desire to build a nation-state and create a homogeneous social structure. While Turkey aimed to establish a Muslim population structure, Greece aimed to continue the national activities of Orthodox Christians.[128] The Turkish administration preferred that the Greek Orthodox under Turkish citizenship be subject to the population exchange in order to prevent Greek expansionism in Anatolia.[129] The exemption granted to Catholic Greeks and Armenians was influenced by French diplomatic

[118] Samim Akgönül, *Türk Bağlamında Azınlık Kavramına Çapraz Bakışlar* (İstanbul: bgst Yayınları, 2011), 166; Dimitri Pentzopoulos, *The Balkan Exchange of Minorities*, 134-136; Elmas Köçkün, "Tasfiye Talepnamelerine Göre Mübadeleye Tabi Tutulan Roman Toplulukların Sosyal ve Ekonomik Durumu", *Uluslararası Beşeri ve Sosyal Bilimler İnceleme Dergisi*, 4/2 (2020): 145, accessed 21 October 2024, https://dergipark.org.tr/tr/pub/ihssr/issue/55643/824335.

[119] "Saloniki Deunmeh Excluded from the Exchange of Population," *The Christian Science Monitor*, 11 February 1924.

[120] Cengiz Şişman and Muharrem Varol. "Erken Cumhuriyet Dönemi Sabataycılık Tartışmaları: Türk Sesi Gazetesinden 1924 Tarihli Bilinmeyen Bir Tefrika." *Journal of Turkology* 25, no. 1 (June 2015): 189-233. https://doi.org/10.18345/tm.49572.

[121] Herkül Millas, *Geçmişin Bugüne Yunanlılar: Dil, Din ve Kimlikleri* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004), 223-225.

[122] Melek Firat, "Yunanistan'la İlişkiler", in, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, ed. Baskın Oran (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001), 346-348.

[123] Stefanos Yerasimos, *Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye: 2 - Tanzimat'tan I. Dünya Savaşı'na*, trans. Babür Kuzucu (İstanbul: Gözlem Yayınları, 1975), 946; Baskın Oran, *Türkiye'de Azınlıklar: Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama*, 51.

[124] Dimitri Pentzopoulos, *The Balkan Exchange of Minorities*, 134-135.

[125] Yonca Anzerlioğlu, *Karamanlı Ortodoks Türkler*, 211.

[126] Zafer Gedikli, "Karamanlılar ve Karamanlı Kültürüne Genel Bir Bakış", *Journal of Economics and Political Sciences*, 3/1 (2023), 53, accessed 22 October 2024, https://dergipark.org.tr/tr/pub/jep/issue/80066/1331094.

[127] Gazanfer İbar, *Karamanlılar ve Anadolulu Hemşehrilerimiz: Yunan Harfli Türkçe* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009), 145.

[128] Melek Firat, "Yunanistan'la İlişkiler", 338-339.

[129] Yücel Bozdağlıoğlu, "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Sonuçları", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 180/180 (January 2014): 18, accessed 22 October 2024, https://doi.org/10.20296/tsad.48189.

pressure and the distinction in religious denomination.[130] The acceptance of all Muslims by Turkey reflected the new Turkish state's goal of ensuring national unity and homogeneity.[131] In this context, the Muslims subjected to the population exchange from Crete were mostly not proficient in the Turkish language.[132] This situation showed that the population exchange process included not only religion but also other factors such as language and culture. The exchange also included other ethnic groups who did not speak Turkish, such as the Romani and Pomak communities. In this regard, the presence of groups with complex identities and different languages among the migrants deeply affected the social dynamics of the exchange process.[133]

The new Turkish state aimed to ensure national unity by integrating Muslim groups under a shared national identity, where 'Turkishness' was defined as both an ethnic and cultural category, often intertwined with Islam. The limited proficiency in Turkish among incoming Muslim populations highlighted the linguistic and cultural dimensions of the population exchange process. The compulsory migration of Turkish Orthodox Christians based on their religious identity was a result of the Lausanne Treaty's religion-based exchange policy. The relocation of Turkish Orthodox Christians to Greece led to debates in the regions where the migrations took place, due to ethnic, cultural, and linguistic differences in the formation of nation-states. This situation brought about various identity crises in adapting to their new homelands after the exchange. The process was a significant turning point in the construction of national identity, as it led to the redefinition of ethno-religious structures.

6. The Role of the Population Exchange Process in National Identity Construction from an Economic and Legal Perspective

The population exchange is considered a significant milestone in Turkish-Greek relations in diplomatic, economic, and legal terms. Important steps were taken to resolve issues related to the subject through bilateral talks that began in 1925.[134] The initiatives that began during İsmet Pasha's prime ministership aimed to resolve the remaining issues from Lausanne and resulted in the signing of the Ankara Agreement on June 21, 1925.[135] However, the agreement could not be implemented due to the fall of the Andreas Michalakopoulos government and the rise of General Pangalos to power.[136] Negotiations resumed in 1926, and the Athens Agreement was signed on December 1, 1926.[137] This agreement provided for the mutual transfer of property but did not yield the expected results due to technical problems.[138] Italy's efforts to expand its influence in the Balkans led to Venizelos's desire to strengthen relations with Turkey, which was welcomed by İsmet Pasha, culminating in the resumption of population exchange negotiations in 1928 and their formalization through agreements signed in 1930.[139]

[130] Bruce Clark, *İki Kere Yabancı: Kitlesel İnsan İhracı Modern Türkiye ve Yunanistan'ı Nasıl Biçimlendirdi?* trans. Müfide Pekin (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008), 116-117.

[131] Ayhan Aktar, "Nüfusun Homojenleştirilmesi ve Ekonominin Türkleştirilmesi Sürecinde Bir Aşama: Türk Yunan Nüfus Mübadelesi, 1923-1927", *Ege'yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, comp. Renée Hirschon (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007), 1; Pınar Şenışık, "1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi: Erken Cumhuriyet Döneminde Modern Devlet Pratikleri ve Dönüşen Kimlikler", *Studies of the Ottoman Domain*, 6/10 (February 2016): 112, accessed 23 October 2024, https://dergipark.org.tr/tr/pub/ohsc/issue/27103/285664.

[132] Pınar Şenışık, "1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi: Erken Cumhuriyet Döneminde Modern Devlet Pratikleri ve Dönüşen Kimlikler", 100-101.

[133] Onur Yıldırım, *Diplomacy and Displacement*, 112-113.

[134] Melek Firat, "Yunanistan'la İlişkiler", 342-343.

[135] Esra Sarıkoyuncu Değerli, "Atatürk Dönemi Türk-Yunan Siyasi İlişkileri", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15 (Agust 2006): 245-246, accessed 24 October 2024, https://dergipark.org.tr/tr/pub/dpusbe/issue/4757/65352.

[136] Onur Yıldırım, *Diplomacy and Displacement*, 116-117.

[137] Esra Sarıkoyuncu Değerli, "Atatürk Dönemi Türk-Yunan Siyasi İlişkileri", 246.

[138] Onur Yıldırım, *Diplomacy and Displacement*, 121.

[139] Melek Firat, "Yunanistan'la İlişkiler", 345-346.

This process also led to a severe economic crisis in both countries that lasted for about twenty years.[140] After the population exchange, Greece's financial situation worsened. Greece, in particular, was unable to provide adequate financial support for the settlement of migrants, and the impact of the global economic crisis of 1929 led to its fourth national bankruptcy in 1932.[141] At that time, Greece had a population of three and a half million. Following the population exchange, approximately one million additional people settled in Greece between 1923 and 1925, significantly straining the country's economy. This financial burden was further exacerbated by the global economic crisis of 1929, ultimately leading to Greece's fourth bankruptcy in 1932. Consequently, the economic, political, and social problems that arose led to state and societal pressure on the Turkish Muslim population.[142] As a result of the pressures, diplomatic tensions arose between Turkey and Greece.[143] In this context, international organizations were called to duty, and due to uncontrolled migration, Turkey had to close its border gates.[144] Due to the continued persecution of the Muslim population in Greece, irregular migrations to Turkey became inevitable.[145] This process also brought about various problems in terms of international law. Despite the commitments regarding minority rights in the 1923 Treaty of Lausanne, Greece's oppression of the Muslim population was considered a violation of the treaty, and this led to legal disputes between the two states.

In this regard, the population exchange was a key factor in shaping the relations between the two countries and influencing regional dynamics. Accordingly, the 1934 Settlement Law is a regulation in Turkey that sets out the basic principles concerning immigration and includes provisions regarding the acceptance of immigrants.[146] One of the unique aspects of the law was its emphasis on 'commitment to Turkish culture' rather than ethnic origin as the primary criterion for immigrant acceptance.[147] This situation indicates that groups who were ethnically Turkish but not loyal to Turkish culture would not be accepted as immigrants.[148] In this context, the sub-commission discussions during the exchange process addressed issues such as whether the implementation of the exchange would be based on voluntariness, which groups it would cover, and whether it would include the boundaries between Rumelia and Istanbul.[149] These discussions show that the population exchange process was not a compulsory population change; it targeted certain ethnic and religious groups, and covered a specific geographical area. These processes reflect Turkey's steps towards modernization and creating a homogeneous national identity.

[140] Bruce Clark, *İki Kere Yabancı*, 229-230.

[141] This bankruptcy is an indicator of the continued economic difficulties in Greece following its bankruptcies in 1843 and 1893. For detailed information on this topic, please refer to Ünsal Başak, "Yunanistan'ın Tarihteki İflasları 1843-1893-1932", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 18/1 (June 2023): 101-119, accessed 25 October 2024, https://doi.org/10.48145/gopsbad.1272703.

[142] Nilüfer Erdem, "Yunan Tarihçilerinin Gözüyle 1930 Türk-Yunan Dostluk Antlaşması ve Venizelos'un Bu Sürece Katkıları", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*, 23 (Fall 2009): 116, accessed 26 October 2024, https://dergipark.org.tr/tr/pub/musbed/issue/23517/250575.

[143] Feyza Kurnaz Şahin, "1929 Dünya Ekonomik Buhranı Sonrasında Türk-Yunan Ekonomik İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi (1929-1939)", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi Türk-Yunan İlişkileri Özel Sayısı*, 5 (30 Agust 2021): 63-64, accessed 27 October 2024, https://doi.org/10.30692/sisad.947637.

[144] Melek Firat, "Yunanistan'la İlişkiler", 349.

[145] Historically, Greece's approaches towards minorities have been controversial. For detailed information on this topic, please refer to Turgay Cin, "Yunanistan'daki Azınlıklar ve Bunların Hukuki Durumları", *Prof. Dr. Hakan Pekcanıtez'e Armağan*, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 16 (Special issue, 2014, printing date 2015): 4058, accessed 28 October 2024, https://dergipark.org.tr/tr/pub/deuhfd/issue/46919/588599; Kürşat Kurtulgan, "Bir Türk Subayının Raporuna Göre Mübadelenin Yunanistan'daki Yansımaları", *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 9/2 (Fall 2017): 91, accessed 28 October 2024, https://dergipark.org.tr/tr/pub/ksbd/issue/34220/383342.

[146] Bilge Kağan Şakacı, "Türkiye'nin Göç ve İskân Politikaları: 1934 Tarihli 2510 Sayılı İskân Kanunu İncelemesi", *Kamu Yönetimi ve Politikaları Dergisi (Journal of Public Administration and Policy)*, 1/3 (2020): 44, accessed 28 October 2024, https://dergipark.org.tr/tr/pub/kaypod/issue/57794/760231.

[147] Sema Erder, "Türkiye'de Değişen Siyasal Konjonktür, Değişen Göç ve İskân Politikaları", in, Türkiye'nin Uluslararası Göç Politikaları, 1923-2023: Ulus-Devlet Oluşumundan Ulus-Ötesi Dönüşümlere, ed. Ahmet İçduygu (İstanbul: Koç Üniversitesi Göç Araştırmaları Merkezi, MiReKoç Proje Raporları, 2014), 123.

[148] Bilge Kağan Şakacı, "Türkiye'nin Göç ve İskân Politikaları: 1934 Tarihli 2510 Sayılı İskân Kanunu İncelemesi", 44-45.

[149] Lozan Barış Konferansı 1: Tutanaklar Belgeler, vol. 1, trans. Seha L. Meray (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2nd ed., 2001), 322.

There are ongoing debates regarding the term 'ethnic cleansing' in the context of population exchange, particularly concerning its definition and the historical data involved.[150] Ethnic cleansing refers to the struggle involving the forced displacement or physical destruction of an ethnic group.[151] This term became widespread in the international literature, particularly during the events that occurred in the 1990s with the breakup of Yugoslavia.[152] However, the population exchange should be considered a compulsory population transfer rather than ethnic cleansing, as it was carried out with mutual consent and within a specific protocol. Nonetheless, the involuntary nature of the relocation has remained a central point of criticism from a human rights perspective. This process caused great difficulties for the displaced in economic, social, and legal aspects. However, the exchange was accepted as a legitimate solution within the framework of international law norms of the period. The dominance of an understanding that prioritized the sovereignty rights of states in the international community of that time provided the legal basis for the exchange.

The legal evaluation of the population exchange agreement in terms of human rights gained a more concrete foundation with the adoption of the Universal Declaration of Human Rights by the United Nations in 1948. While fundamental human rights principles were codified in this declaration, earlier international agreements, such as the 1923 Lausanne Treaty, had already attempted to address issues concerning displaced populations through legal provisions. However, the absence of a universally recognized human rights framework before 1948 led to significant challenges in the implementation and enforcement of such agreements, often resulting in violations of individual rights and hardships for affected populations. From a legal perspective, the population exchange must be understood within the broader context of state sovereignty, national security concerns, and nation-state building. Under international law at the time, states had the authority to regulate their demographic structures through bilateral agreements, as evidenced by the Lausanne Treaty, which legally sanctioned the exchange based on religious identity rather than individual consent. Nevertheless, in contemporary human rights discourse, forced population transfers—especially those carried out without adequate protection mechanisms for fundamental rights—are often viewed as contrary to the principles of self-determination and non-refoulement. Thus, while the population exchange was legally justified under the norms of the early 20th century, it raises significant legal and ethical questions when examined through the post-World War II human rights framework.

Conclusions

Identity studies offer a comprehensive framework for analyzing the interactions and transformations of demographic, economic, cultural, and political change, particularly by illuminating how individuals and social relationships are reflected in international relations. This interdisciplinary approach, while deepening the examination of the dynamics between identity and diplomacy, provides significant contributions to understanding the impacts of social changes at the international level. The concepts of space and time also play a critical role in shaping identity and social existence. Diplomacy has gained importance as an effective tool to support these dynamics in cultural, social, and political interactions. The blending of international and cultural contexts contributes to the development of more inclusive and peaceful solutions, enhancing the prospects for global cooperation and prosperity. Migration and cultural interaction play a unifying role in identity construction while creating significant areas of struggle in terms of social cohesion and peace. The integration process of immigrants can trigger exclusionary dynamics such as prejudices and xenophobia,

[150] Onur Yıldırım, *Diplomacy and Displacement:*, 14; Dimitri Pentzopoulos, *The Balkan Exchange of Minorities*, 66.

[151] John Quigley, "State Responsibility for Ethnic Cleansing", *U.C. Davis Law Review*, 32/2 (1999): 344, accessed 30 October 2024, https://lawreview.law.ucdavis.edu/sites/g/files/dgvnsk15026/files/media/documents/DavisVol32No2_Quigley.pdf.

[152] Benjamin Lieberman, *The Holocaust and Genocides in Europe* (London: Bloomsbury Academic, 2013), 212.

leading to cultural conflicts; however, it also facilitates the reshaping of social identities and perceptions. Identity is a foundational lens through which individuals and nations interpret their existence and place in the world. These perceptions shape the representations of situations, enabling diverse identities and cultural elements to be expressed and negotiated within diplomatic contexts. In this way, identity becomes instrumental in regulating international interactions and fostering the formation of shared global narratives. Diplomacy plays an important role in shaping national identities and foreign policies. Regional perspectives provide a critical tool for understanding how these elements interact with socio-cultural, political, and economic dynamics. In this context, the formation and evolution of national identities provide a valuable framework for analyzing the complexity and dynamics of international components.

The relationship between diplomacy and national identity has been strengthened by communications throughout history, and international agreements have formed significant milestones in this process. Especially agreements like the Treaty of Lausanne have played a critical role in the reconstruction of national identities and in determining the positions of states in the international system. The population exchange process between Turkey and Greece contributed to the homogenization of national identities and the formation of new state structures through demographic changes. In this context, the population exchange contributed to the strengthening of the nation-state concept while revealing the complex dynamics of Turkish diplomacy. The situation of Turkish Orthodox Christians and Gagauzians highlighted the religious and sectarian challenges of the exchange process, revealing Turkey's efforts to protect its national interests and its quest for equality. This situation reflects Turkey's critical steps in the process of building a modern state regime and national identity, as well as its management of ethnic diversity. While Turkey accepted all Muslim groups to ensure national unity, the exchange process created significant difficulties in terms of language, culture, and religious identities. The fact that some of the incoming Muslims did not know Turkish led to certain linguistic and cultural adaptation challenges; however, historical evidence suggests that these difficulties were largely mitigated over time through social integration, including intermarriage and communal interactions. On the other hand, the forced migration of Turkish Orthodox due to their religious identities, as a result of the religiously divided exchange policy based on the Treaty of Lausanne, led to debates during the migration due to ethnic, cultural, and linguistic differences. This process brought about identity crises in adapting to their new homeland and led to the reshaping of ethnic-religious structures, forming a significant milestone in national identity construction.

The population exchange was a part of the goal to create a unitary national identity during the transition from the Ottoman Empire to the Republic of Turkey and should be evaluated within the framework of the sovereignty rights of states, national security concerns, and nation-state building. The 1934 Settlement Law, based on the principle of 'loyalty to Turkish culture', played a significant role in national identity construction and marked a turning point in immigration acceptance policies. The population exchange affected the demographic and social structures of Turkey and Greece, shaping regional dynamics and allowing the two countries to redefine their national identities and diplomatic strategies. In conclusion, the population exchange process was part of an effort to transcend ethnic identities and equalize individuals on the basis of citizenship. This process emerged as a response to the political and demographic challenges of the time and was used as a tool for national identity construction.

One of the main motivations behind the population exchange was to prevent possible inter-communal conflicts between the Turkish and Greek communities. The case of Cyprus provides an illustrative example in this regard. Unlike the mainland, where the exchange was implemented, there was no population transfer in Cyprus at that time, which led to increasing tensions that resulted in inter-communal conflicts from the 1930s onwards. In particular, the Rauf Denktaş-Archbishop Makarios agreement fifty years later facilitated a population exchange on the island and emphasized the role of such measures in preventing conflict. Beyond

the Turkish and Greek delegations and governments, the Great Powers of the period also actively supported the implementation of the population exchange. The broader international consensus emphasized that a rapid exchange would contribute to regional stability and the resolution of long-standing disputes. This international endorsement underlined that the exchange was seen as a necessary step for peacebuilding in the post-war order.

Peer Review Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support The author declared that this study has received no financial support.

Author Details Onur Gürel (PhD)
[1] Non-affiliated, İzmir, Türkiye
0000-0002-0007-8567 onurgurel.phd@gmail.com

References

Adler, Emanuel. "Seizing the Middle Ground: Constructivism in World Politics", *European Journal of International Relations*, 3/3 (1997): 319-363. Accessed 4 October 2024. https://doi.org/10.1177/1354066197003003003.

Ahmad, Feroz. *The Making of Modern Turkey.* London: Routledge, 1993.

Agius, Christine, "Sosyal İnşacılık", In, *Çağdaş Güvenlik Çalışmaları*, Editor Andrew Collins, Translator Nasuh Uslu, 3rd edition, İstanbul: Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi, 2017.

Agnew, John. *Geopolitics: Re-Visioning World Politics.* London: Routledge, 2005.

Akgönül, Samim. *Türk Bağlamında Azınlık Kavramına Çapraz Bakışlar*. İstanbul: bgst Yayınları, 2011.

Aktar, Ayhan. "Nüfusun Homojenleştirilmesi ve Ekonominin Türkleştirilmesi Sürecinde Bir Aşama: Türk Yunan Nüfus Mübadelesi, 1923-1927", *Ege'yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*. Complier Renée Hirschon, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007.

Altuğ, Yılmaz. "Atatürk ve Lozan Konferansı'nın İlk Devresi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 4/11 (1988): 417-436. Accessed 18 October 2024, https://dergipark.org.tr/tr/pub/aamd/issue/55322/758908.

Andreouli, Eleni and Xenia Chryssochoou. "Social Representations of National Identity in Culturally Diverse Societies", In *The Cambridge Handbook of Social Representations*, Editors G. Sammut, E. Andreouli, G. Gaskell, and J. Valsiner, 2015.

Anzerlioğlu, Yonca. "Tarihi Verilerle Karamanlı Ortodoks Türkler", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 51 (January 2013): 171-187. Accessed 21 October 2024, https://dergipark.org.tr/tr/pub/tkhcbva/issue/73893/1219909.

Anzerlioğlu, Yonca. *Karamanlı Ortodoks Türkler*. Ankara: Phoenix Yayınları, 2003.

Appadurai, Arjun. *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization.* Minneapolis: University of Minnesota Press, 1996.

Arslan, Esat. "Kurtuluş Savaşında Yunan Fener Patrikhanesi Birlikteliğine Karşı Örgütlü Bir Yaklaşım Türk Ortodoks Kilisesi", *Atatürk Yolu Dergisi*, 4/15 (May 1995). Accessed 20 October 2024, https://doi.org/10.1501/Tite_0000000251.

Ashmore, Richard D., Lee Jussim and David Wilder, Editors. *Social Identity, Intergroup Conflict, and Conflict Reduction.* 3 of Rutgers Series on Self and Social Identity. 2001.

Assmann, Jan. *Cultural Memory and Early Civilization: Writing, Remembrance, and Political Imagination.* Cambridge: Cambridge University Press, 2011.

Barkey, Karen. *Empire of Difference: The Ottomans in Comparative Perspective.* Cambridge: Cambridge University Press, 2008.

Barkin, J. Samuel. *Realist Constructivism: Rethinking International Relations Theory.* Cambridge: Cambridge University Press, 2010.

Başak, Ünsal. "Yunanistan'ın Tarihteki İflasları 1843-1893-1932", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 18/1 (June 2023): 101-119. Accessed 25 October 2024, https://doi.org/10.48145/gopsbad.1272703.

Bauman, Zygmunt. *Identity.* Cambridge: Polity Press, 2004.

Bauman, Zygmunt. *Akışkan Aşk: İnsan İlişkilerinin Kırılganlığına Dair.* Translator Işık Ergüden. İstanbul: Versus Yayınları, 2012.

Bhabha, Homi K. *The Location of Culture.* London: Routledge, 1994.

Bozdağlıoğlu, Yücel. "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Sonuçları", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 180/180 (January 2014): 9-32. Accessed 22 October 2024, https://doi.org/10.20296/tsad.48189.

Brubaker, Rogers and Frederick Cooper. "Beyond 'Identity'", *Theory and Society*, 29/1 (2000): 1-47. Accessed 2 October 2024. https://doi.org/10.1023/A:1007068714468.

Bryce, Trevor. *The Kingdom of the Hittites.* New York: Oxford University Press, 2005.

Campbell, David. *Writing Security: United States Foreign Policy and the Politics of Identity*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1992.

Castles, Stephen and Mark J. Miller. *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World.* New York: Guilford Press, 1998.

Cihangir, Erol. *Papa Eftim'in Muhtıraları ve Bağımsız Türk Ortodoks Patrikhanesi*. İstanbul: Turan Yayıncılık, 1996.

Cin, Turgay. "Yunanistan'daki Azınlıklar ve Bunların Hukuki Durumları", *Prof. Dr. Hakan Pekcanıtez'e Armağan*, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 16 (2014): 4045-4116. (Special issue, printing date 2015). Accessed 28 October 2024, https://dergipark.org.tr/tr/pub/deuhfd/issue/46919/588599.

Clark, Bruce. *İki Kere Yabancı: Kitlesel İnsan İhracı Modern Türkiye ve Yunanistan'ı Nasıl Biçimlendirdi*? Translator Müfide Pekin. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008.

Clogg, Richard. *A Concise History of Greece.* Cambridge: Cambridge University Press, 1992.

Cohen, Richard A. and James L. Marsh, eds. *Ricoeur as Another: The Ethics of Subjectivity.* Albany: State University of New York Press, 2002.

Demirci, Sevtap. *The Lausanne Conference: The Evolution of Turkish and British Diplomatic Strategies 1922-1923*. PhD dissertation, The London School of Economics and Political Science, 1997.

Doty, Roxanne Lynn. "Aporia: A Critical Exploration of the Agent-Structure Problematique in International Relations Theory", *European Journal of International Relations*, 3/3 (1997): 365-392. Accessed 9 October 2024, https://doi.org/10.1177/1354066199005003005.

Erdem, Nilüfer. "Yunan Tarihçilerinin Gözüyle 1930 Türk-Yunan Dostluk Antlaşması ve Venizelos'un Bu Sürece Katkıları", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*, 23 (Fall 2009): 93-128. Accessed 26 October 2024, https://dergipark.org.tr/tr/pub/musbed/issue/23517/250575.

Erder, Sema. "Türkiye'de Değişen Siyasal Konjonktür, Değişen Göç ve İskân Politikaları", In, Türkiye'nin Uluslararası Göç Politikaları, 1923-2023: Ulus-Devlet Oluşumundan Ulus-Ötesi Dönüşümlere, Editor Ahmet İçduygu, 77-137. İstanbul: Koç Üniversitesi Göç Araştırmaları Merkezi, MiReKoç Proje Raporları, 2014.

Eysenck, Michael W. and Mark T. Keane. *Cognitive Psychology: A Student's Handbook.* 8th edition New York: Routledge, 2020.

Faist, Thomas. *Uluslararası Göç ve Ulusaşırı Toplumsal Alanlar*, Translator Azad Z. Gündoğan and Can Nacar (İstanbul: Bağlam Yayınları, 2003.

Farrell, Theo. "Constructivist Security Studies: Portrait of a Research Program", *International Studies Review*, 7/3 (2002): 49-72. Accessed 7 October 2024, https://doi.org/10.1111/1521-9488.00224.

Firat, Melek. "Yunanistan'la İlişkiler". In, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Editor Baskın Oran. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.

Fierke, Karin M. *Critical Approaches to International Security.* Cambridge: Polity, 2007.

Foucault, Michel. *The Archaeology of Knowledge and The Discourse on Language.* Translator A. M. Sheridan Smith. New York: Pantheon Books, 1972.

Fritz, Verena and Alina Rocha Menocal. *Understanding State-Building from a Political Economy Perspective: An Analytical and Conceptual Paper on Processes, Embedded Tensions and Lessons for International Engagement. Report for DFID's Effective and Fragile States Teams.* Overseas Development Institute, September 2007.

Frye, Northrop. *Büyük Şifre Kitabı-Mukaddes ve Batı Edebiyatı.* Translator Selma A. Baş, İstanbul: İz Yayıncılık, 2006.

Fukuyama, Francis. *The Origins of Political Order.* New York: Farrar, Straus and Giroux, 2011.

Gedikli, Zafer. "Karamanlılar ve Karamanlı Kültürüne Genel Bir Bakış", *Journal of Economics and Political Sciences*, 3/1 (2023): 52-63. Accessed 22 October 2024, https://dergipark.org.tr/tr/pub/jep/issue/80066/1331094.

Gergen, Kenneth J. *An Invitation to Social Construction*. 3rd edition London: SAGE Publications, 2015.

Giddens, Anthony. *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age.* Stanford: Stanford University Press, 1991.

Grossberg, Lawrence. "Identity and Cultural Studies: Is That All There Is?" In, *Questions of Cultural Identity*, Editors Stuart Hall and Paul du Gay, 87-106. London: Sage Publications, 2011.

Hall, Stuart. "Eski ve Yeni Kimlikler, Eski ve Yeni Etniklikler", In, *Kültür, Küreselleşme ve Dünya Sistemi: Kimlik Temsilinin Çağdaş Koşulları*, Complier Anthony D. King, 63-90. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1998.

Harvey, David. *Social Justice and the City.* Athens: University of Georgia Press, 2009; originally published in 1973.

Heater, Derek. *A Brief History of Citizenship*. New York: NYU Press, 2007.

Hervieu-Léger, Danièle. *Religion as a Chain of Memory*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 2000.

Hirschon, Renée. *Crossing the Aegean: An Appraisal of the 1923 Compulsory Population Exchange between Greece and Turkey*. New York: Berghahn Books, 2003.

Hobson, John M. *The Eastern Origins of Western Civilisation*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.

Hobsbawm, Eric and Terence Ranger, Editors. *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.

Hofstede, Geert. *Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions, and Organizations Across Nations.* 2nd edition Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, 2001.

Hopf, Ted. *Social Construction of International Politics: Identities and Foreign Policies, Moscow, 1955 and 1999*. Ithaca, NY: Cornell University Press, 2002.

Hudson, Valerie M. *Foreign Policy Analysis: Classic and Contemporary Theory*. Lanham: Rowman and Littlefield, 2007.

Huysmans, Jef. *Security Unbound: Enacting Security in an Uncertain World.* London: Routledge, 2006.

Inglehart, Ronald and Christian Welzel. *Modernization, Cultural Change, and Democracy: The Human Development Sequence.* Cambridge: Cambridge University Press, 2005.

İbar, Gazanfer. *Karamanlılar ve Anadolulu Hemşehrilerimiz: Yunan Harfli Türkçe*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.

İnalcık, Halil. *The Ottoman Empire: Conquest, Organization and Economy.* Istanbul: Koç University Press, 2023.

İnönü, İsmet. *İsmet İnönü'nün Hatıraları: Cumhuriyetin İlk Yılları I (1923-1938).* İstanbul: Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş. 1998.

Jenkins, Richard. *Social Identity.* 3rd edition New York: Routledge, 2008.

Karacan, Ali Naci. *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa.* 3rd edition Ankara: Bilgi Yayınevi, 1993.

Karpat, Kemal H. *Osmanlı Nüfusu (1830-1914): Demografik ve Sosyal Özellikleri.* Translator Bahar Tırnakçı. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2003.

Kasaba, Reşat. *A Moveable Empire: Ottoman Nomads, Migrants, and Refugees.* Seattle: University of Washington Press, 2009.

Katzenstein, Peter J. *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics.* New York: Columbia University Press, 1996.

Kinross, Lord. *Atatürk: Bir Milletin Yeniden Doğuşu.* Translator Necdet Sander. Istanbul: Altın Kitaplar, 1999.

Kissinger, Henry. *A World Restored: Metternich, Castlereagh and the Problems of Peace, 1812-1822*. Boston: Houghton Mifflin, 1994.

Köçkün, Elmas. "Tasfiye Talepnamelerine Göre Mübadeleye Tabi Tutulan Roman Toplulukların Sosyal ve Ekonomik Durumu", *Uluslararası Beşeri ve Sosyal Bilimler İnceleme Dergisi*, 4/2 (2020): 142-165. Accessed 21 October 2024, https://dergipark.org.tr/tr/pub/ihssr/issue/55643/824335.

Kurnaz Şahin, Feyza. "1929 Dünya Ekonomik Buhranı Sonrasında Türk-Yunan Ekonomik İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi (1929-1939)", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi Türk-Yunan İlişkileri Özel Sayısı*, 5 (30 Agust 2021): 55-90. Accessed 27 October 2024, https://doi.org/10.30692/sisad.947637.

Kurtulgan, Kürşat. "Bir Türk Subayının Raporuna Göre Mübadelenin Yunanistan'daki Yansımaları", *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 9/2 (Fall 2017): 83-102. Accessed 28 October 2024, https://dergipark.org.tr/tr/pub/ksbd/issue/34220/383342.

Kymlicka, Will. *Multicultural Citizenship.* Oxford: Clarendon Press, 1995.

Ladas, Stephen P., *The Exchange of Minorities Bulgaria, Greece and Turkey*. NewYork: The Macmillan Company, 1932.

Lefebvre, Henri. *Mekânın Üretimi.* Translator İsmail Ergüden. İstanbul: Sel Yayıncılık, 2014.

Lieberman, Benjamin. *The Holocaust and Genocides in Europe*. London: Bloomsbury Academic, 2013.

Lozan Barış Konferansı 1: Tutanaklar Belgeler. Volume 1. Translator Seha L. Meray. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2nd edition, 2001.

Lubis, Syaravina. "National Interest and National Identity Affect The Behaviour Of Foreign Policy", *Mahadi: Indonesia Journal of Law*, 2/2 (2023): 142-148. Accessed 10 October 2024, https://doi.org/10.32734/mah.v2i2.13363.

Massey, Doreen. *Space, Place, and Gender.* NED-New edition. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1994.

McGuire, Meredith. *Religion: The Social Context.* 6th edition Belmont, CA: Wadsworth Cengage Learning, 2008.

McSweeney, Bill. *Security, Identity and Interests: A Sociology of International Relations.* Cambridge: Cambridge University Press, 1999.

Melissen, Jan, Editor *The New Public Diplomacy: Soft Power in International Relations*. New York: Palgrave Macmillan, 2005.

Metintaş, Mustafa Yahya and Melike Metintaş. "Analysis of Turkish-Greek Population Exchange in the Context of Greek and Turkish Foreign Policy", *Yakın Tarih Dergisi*, 1/4 (2018): 73-88. Accessed 16 October 2024, https://dergipark.org.tr/tr/pub/yakintarih/issue/49714/637495.

Millas, Herkül. *Geçmişin Bugüne Yunanlılar: Dil, Din ve Kimlikleri*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.

Mole, Richard, Editor *Discursive Constructions of Identity in European Politics.* New York: Palgrave Macmillan, 2007.

Nye, Joseph S., Jr. "Soft Power", *Foreign Policy*, 80, Twentieth Anniversary (Autumn, 1990): 153-171. http://www.jstor.org/stable/1148580.

Oran, Baskın. *Türkiye'de Azınlıklar: Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama.* 6. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.

Osiander, Andreas. "Sovereignty, International Relations, and the Westphalian Myth", *International Organization*, 55/2 (2001): 251-287. Accessed 14 October 2024, https://doi.org/10.1162/00208180151140577.

Özsüer, Esra. "19. Yüzyıl Avrupa Romantiklerinin 1821 Mora İsyanı Üzerindeki Siyasi ve Kültürel Etkileri", *Türkiyat Mecmuası*, 26/2 (2016): 325-344. Accessed 14 October 2024, https://doi.org/10.18345/iuturkiyat.282694.

Pentzopoulos, Dimitri. *The Balkan Exchange of Minorities and Its Impact upon Greece*. Paris: Mouton and Co. The Hague, 1962.

Peterson, V. Spike. "The Politics of Identity in International Relations", *The Fletcher Forum*, 17/2 (1993): 1-12. Accessed 11 October 2024, https://www.jstor.org / stable/ 45288848.

Portes, Alejandro, and Rubén G. Rumbaut. *Legacies: The Story of the Immigrant Second Generation.* Berkeley: University of California Press, 2001.

Quigley, John. "State Responsibility for Ethnic Cleansing", *U.C. Davis Law Review*, 32/2 (1999): 341-388. Accessed 30 October 2024, https://lawreview.law.ucdavis.edu/sites/g/files/dgvnsk15026/files/media/documents/DavisVol32No2_Quigley.pdf.

Rovelli, Carlo. *The Order of Time.* New York: Riverhead Books, 2018.

Said, Edward W. *Orientalism.* London: Penguin Books UK, 2019; originally published in 1978.

Saaida, Mohammed B. E. "The Role of Culture and Identity in International Relations", *East African Journal of Education and Social Sciences*, 4/1 (2023): 49-57. Accessed 12 October 2024, https://doi.org/10.46606/eajess2023v04i01.0255

Saloniki Deunmeh Excluded from the Exchange of Population. *The Christian Science Monitor*, 11 February 1924.

Sarıkoyuncu Değerli, Esra. "Atatürk Dönemi Türk-Yunan Siyasi İlişkileri", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15 (Agust 2006): 239-262. Accessed 24 October 2024, https://dergipark.org.tr/tr/pub/dpusbe/issue/4757/65352.

Searle, John R. *The Construction of Social Reality.* New York: Free Press, 1995.

Serter, Nur. *Giydirilmiş İnsan Kimliği.* İstanbul: Der Yayınları, 1996.

Shaw, Stanford J. and Ezel Kural Shaw. *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey. Volume II: Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808-1975.* Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

Smith, Anthony David. *National Identity*. Reno: University of Nevada Press, 1991.

Smith, Anthony David. *Milli Kimlik*, Translator Bahadır Sina Şener, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.

Sonyel, Salah Ramadan. "Lozan'da Türk Diplomasisi", *Belleten*, 38/149 (January 1974): 41-116. Accessed 20 October 2024, https://doi.org/10.37879/ttkbelleten.1169512.

Spindler, Manuela. *International Relations: A Self-Study Guide to Theory*. Opladen: Verlag Barbara Budrich, 2013.

Spohn, Willfried and Anna Triandafyllidou, eds. *Europeanisation, National Identities and Migration: Changes in Boundary Constructions between Western and Eastern Europe.* New York: Routledge, 2003.

Şakacı, Bilge Kağan. "Türkiye'nin Göç ve İskân Politikaları: 1934 Tarihli 2510 Sayılı İskân Kanunu İncelemesi", *Kamu Yönetimi ve Politikaları Dergisi (Journal of Public Administration and Policy)*, 1/3 (2020): 16-45. Accessed 28 October 2024, https://dergipark.org.tr/tr/pub/kaypod/issue/57794/760231.

Şenışık, Pınar. "1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi: Erken Cumhuriyet Döneminde Modern Devlet Pratikleri ve Dönüşen Kimlikler", *Studies of the Ottoman Domain*, 6/10 (February 2016): 83-119. Accessed 23 October 2024, https://dergipark.org.tr/tr/pub/ohsc/issue/27103/285664.

Şimşir, Bilâl N. *Lozan Günlüğü.* 2nd edition Ankara: Bilgi Yayınevi, 2012.

Şimşir, Bilâl N. *Lozan Telgrafları. Türk Diplomatik Belgelerinde Lozan Barış Konferansı, Volume II (February-August 1923).* Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1994.

Şimşir, Bilâl N. *Lozan Telgrafları. Türk Diplomatik Belgelerinde Lozan Barış Konferansı, Volume I (November 1922-February 1923).* Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1990.

Şişman, Cengiz, and Muharrem Varol. "Erken Cumhuriyet Dönemi Sabataycılık Tartışmaları: Türk Sesi Gazetesinden 1924 Tarihli Bilinmeyen Bir Tefrika." *Journal of Turkology* 25, no. 1 (June 2015): 189-233. https://doi.org/10.18345/tm.49572.

Tannenwald, Nina. "The Nuclear Taboo: The United States and the Normative Basis of Nuclear Non-Use", *International Organization*, 53/3 (1999): 433-468. Accessed 7 October 2024, https://doi.org/10.1162/002081899550959.

Taylor, Charles. *A Secular Age.* Cambridge, MA: Belknap Press of Harvard University Press, 2007.

Tuan, Yi-Fu. *Space and Place: The Perspective of Experience.* 8th edition Minneapolis: University of Minnesota Press, 2001; originally published in 1977.

Tunçay, Mete, Cemil Koçak, Hikmet Özdemir, Korkut Boratav, Selahattin Hilav, Murat Katoğlu, Ayla Ödekan and Akşin Sina. *Türkiye Tarihi 4: Çağdaş Türkiye, 1908-1980*. İstanbul: Cem Yayınevi, 1987.

Vucetic, Srdjan. *The Anglosphere: A Genealogy of a Racialized Identity in International Relations*. Stanford: Stanford University Press, 2017.

Weber, Max. *Sosyal Bilimlerin Metodolojisi*. Translator Vefa Saygın Öğütle. İstanbul: Küre Yayınları, 2012.

Wendt, Alexander. *Social Theory of International Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.

Wendt, Alexander. "Identity and Structural Change in International Politics", In, *The Return of Culture and Identity in IR Theory*, Editors Yosef Lapid and Friedrich Kratochwil, 47-64. Boulder, CO: Lynne Rienner, 1996.

Wright, Erik Olin. *Class Counts: Comparative Studies in Class Analysis*, Cambridge: Cambridge University Press, 1997.

Yerasimos, Stefanos. *Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye: 2 - Tanzimat'tan I. Dünya Savaşı'na*. Türkçesi: Babür Kuzucu. İstanbul: Gözlem Yayınları, 1975.

Yıldırım, Onur. *Diplomasi ve Göç: Türk-Yunan Mübadelesinin Öteki Yüzü*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.

Yıldırım, Onur. *Diplomacy and Displacement: Reconsidering the Turco-Greek Exchange of Populations, 1922-1934*. New York and London: Routledge, 2006.

Ziss, Avner. *Estetik*. Translator Yakup Şahan. İstanbul: Hayalbaz Kitap, 2011.

Zürcher, Erik Jan. *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi: Turkey, A Modern History*. Translator Yasemin Saner. 34th edition İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.

İSTANBUL UNIVERSITY PRESS

Türkiyat Mecmuası
Journal of Turkology

Türkiyat Mecmuası
Journal of Turkology,
IUTURKIYAT 2025, 35 (1): 196–222

https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.1673640
Submitted | Başvuru 10.04.2025
Revision Requested | Revizyon Talebi 28.04.2025
Last Revision Received | Son Revizyon 04.05.2025
Accepted | Kabul 27.05.2025

Research Article | Araştırma Makalesi

Open Access | Açık Erişim

The Denial ial of Ethnic Turkish Identity, Securitization, and Freedom of Association in Contemporary Greece

Etnik Türk Kimliğinin İnkari, Güvenlikleştirme ve Modern Yunanistan'da Dernekleşme Özgürlüğü

Ali Hüseyinoğlu [1]

[1] Trakya University, Balkan Research Institute, Edirne, Türkiye

Abstract

The primary aim of this study is to focus on the limits of the freedom of association for the Muslim Turkish minority of Western Thrace in Greece. Having provided a concise historical background on the rights of the minority before and after the 1990s, this research dedicates itself to the freedom of association and questions to what extent this right is safeguarded by Greek state mechanisms. It aims to find out why some minority associations bearing the terms 'Turkish,' 'minority,' or 'Western Thrace' in their titles have been prevented from functioning as minority NGOs since the 1980s. While doing so, it uses sources in all Turkish, Greek, and English languages and explores why and how Greek court verdicts have been securitized, thus prohibiting the usage of this freedom in full. This research argues that Greek court rulings on some cases of minority associations contain more political aspects than decisions based on Greek law. Any use of these three denominations has been interpreted by Greek courts as potentially endangering regional security and public order, because these names have maintained strong ties with neighboring Türkiye for the past forty years. Thus, some minority NGOs in Western Thrace can't still function as civil society organizations possessing the legal status of registered NGOs in Greece.

Öz

Bu çalışmanın temel amacı, Yunanistan'ın Batı Trakya bölgesinde yaşayan Müslüman Türk Azınlığı ile ilgili dernekleşme özgürlüğünün pratikte ne derece uygulandığını incelemektir. Makalenin giriş bölümünde 1990 öncesi ve sonrası Azınlığın insan hakları ile ilgili konularına değinilerek tarihî bir çerçeve çizilmekte, sonraki başlıkların tamamında sadece Azınlığın dernekleşme özgürlüğüne odaklanılmakta ve bu bağlamda Batı Trakya'daki dernekleşme özgürlüğünün Yunan devlet mekanizmalarınca ne derece korunduğu sorgulanmaktadır. Bu çalışmanın temel amacı, adında 'Türk', 'Azınlık' veya 'Batı Trakya' geçen bazı Azınlık sivil toplum kuruluşlarının 1980'lerden günümüze faaliyette bulunmalarının hangi sebeplerle engellendiğini farklı yönleriyle analiz etmektir. Bunu yaparken bölge kaynakları dâhil Türkçe, Yunanca ve İngilizce yayınlar kullanılarak Yunan mahkeme kararlarının neden güvenlikleştirildiği hususu ve bunun sonucunda Batı Trakya'da dernekleşme özgürlüğünün tam anlamıyla pratikte nasıl uygulanmadığı sebep ve sonuçlarıyla ele alınmıştır. Bu araştırmanın temel argümanı çalışmada bahse konu derneklerle ilgili son kırk yıldır verilen Yunan mahkeme kararlarının, Yunan hukukuna uygun olmaktan çok önemli ölçüde siyasi olduğudur. Ayrıca, Yunan hukuk mercileri söz konusu üç terimi de Türkiye ile bağdaştırmaya devam etmekte ve bunun sonucunda adında bu terimlerden birini içeren bazı dernekler, bölgesel güvenliğe ve kamu düzenine zarar verebilecek potansiyele sahip oldukları şeklinde mahkemelerce yorumlanmaktadır. Bu gerekçeyle, Batı Trakya'da bazı Azınlık sivil toplum kuruluşlarının resmî dernek statüsünde faaliyet yürütmelerine hâlâ izin verilmemektedir.

Keywords Greece · Türkiye · Minority Rights · Freedom of Association · Xanthi Turkish Union

Anahtar Kelimeler Yunanistan · Türkiye · Azınlık Hakları · Dernekleşme Özgürlüğü · İskeçe Türk Birliği

Citation | Atıf: Hüseyinoğlu, Ali, . "The Denial of Ethnic Turkish Identity, Securitization, and Freedom of Association in Contemporary Greece.". *Türkiyat Mecmuası–Journal of Turkology*, 35, 1 (2025): 196-222. https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.1673640

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

© 2025. Hüseyinoğlu, A.

Corresponding author | Sorumlu Yazar: Ali Hüseyinoğlu alihuseyinoglu@trakya.edu.tr

Introduction

The Muslim Turkish minority of Western Thrace is one of the historical minorities of Europe who has resided on their own lands for centuries. Estimated to number between 100,000 and 150,000 people, it is the only officially recognized minority group living in the northeasternmost region of Greece. They reside in all three sub-regions of Western Thrace, predominantly in Rhodopi and Xanthi. In fact, the historical presence of Turks in Greece is not confined to Western Thrace. There is a much smaller group of Turks living on the two islands of the Dodecanese. The Islander Turks, who have been living on both islands of Rhodes and Kos for centuries, acquired Greek citizenship when the Dodecanese region was ceded to Greece in 1947. Contrary to their co-ethnics in Western Thrace, they don't possess any official minority status; Greece accepts them as a community rather than a minority group whose rights are protected by both national and international mechanisms[1].

Formerly the majority population under the Ottoman Millet system, Turks of Western Thrace became Greek citizens in the early 1920s as the region was incorporated into the Republic of Greece. The minority status is safeguarded by a post-World War I international treaty which is still legally binding, i.e., the 1923 Peace Treaty of Lausanne. In the following decades, Greece adopted many human rights documents of the United Nations, Council of Europe, Organization for Security and Cooperation in Europe, and European Union, which promote the protection of minority rights in member countries. One of these rights is freedom of association and assembly, an individual right that can be enjoyed only together with other people.

On the centenary of their survival as citizens of Greece, one of the most controversial issues of discussion between the Muslim Turkish minority and the Greek state has to do with the collective ethnic identity of this community and its reflection on the freedom of assembly. Greece, since the beginning of the 1990s, has officially and consistently been referring to this particular group of people as a religious minority. Based on one of the latest data provided by the highest local administrative unit of the Greek state, 'Region of Eastern Macedonia and Thrace', "...it [the Region] includes three communities of Turkish-borns [*Τουρκογενών* in Greek], Pomaks, and Muslim Roma. These three intersectional communities together constitute the Muslim Minority of Greece which is the only recognized minority in the country." In reference to the same information, the exact number of the minority population is still unknown but it is estimated to number between 100.000 to 150.000 people.[2]

Greece overtly keeps dismissing any statement coming from inside or outside Greece regarding the existence of a collective Turkish minority in Western Thrace, claiming that no single ethnicity can represent the ethnic characterization of this minority group. Yet, as explained below in detail, Greece's policy is actually inconsistent regarding the official reference to the minority; it changed over time from Turkish to Muslim depending primarily on ups and downs in bilateral relations between Greece and Türkiye. Since the incorporation of Western Thrace into Greece in the early 1920s, no single Greek authority has denied the right of self-identification for the minority members; as citizens of Greece, each of them can identify themselves as Turkish. Nevertheless, if the issue has to do with collective identification with other members of the Minority,

[1] Turks of both islands keep facing major problems regarding keeping their Turkish and Muslim identities. Numbering approximately 6000 people, they continue facing problems regarding teaching of mother tongue Turkish at primary education, having control over administration of awqaf, reopening of dilapidated mosques in need of urgent restoration works and restoring of right for those islander Turks who had lost their Greek citizenship due to the application of Article 19. Mustafa Kaymakçı and Cihan Özgün, *The Recent History of the Rhodes and Kos Turks* (İzmir: Rhodes and Kos and the Dodecanese Islands Turks Culture and Solidarity Association, 2015), 8-10.

[2] "Πληθυσμιακά Στοιχεία (Plithismiaka Stihia)", Περιφέρεια Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης (Periferia Anatolikis Makedonias ke Thrakis), 21 January 2019, accessed 28 April 2025, https://www.pamth.gov.gr/perifereia-anatolikis-makedonias-kai-thrakis/.

which is the main focus of this research, then the problem regarding the decades-long denial of ethnic Turkish identity by Greek authorities comes to the forefront. In fact, international human rights law protects the right to association for minorities. Yet, it can be subject to some restrictions in democratic societies only when national security or public order is concerned. Nevertheless, as underscored, the possibility of restrictions needs to be clear and narrowly defined, while prohibitions in the name of security or order can't be employed "as a pretext for imposing vague limitations"[3] similar to the prohibition of Turkish associations in Western Thrace.

Does Greece prohibit the exercise of the right of freedom of association to its citizens who define themselves by Turkish ethnic identity or origin? In the same vein, has this prohibition been relevant from the very beginning of the incorporation of the region into Greece in the early 1920s? First of all, Greece has never denied the existence of a minority regime in Western Thrace. As Greek citizens since the early 1920s, the Minority members have always had the right to enjoy the freedom of association, yet never in its entirety. That is, Turks in Greece faced no problem identifying themselves as Turkish whether individually or collectively, between the 1920s and the mid-1950s. Nevertheless, secondly, Greece has officially been rejecting any kind of collective ethnic self-identification of the minority members as 'Turks' for more than 40 years. Thereafter, Greece started to dissolve historical Turkish NGOs in Western Thrace in the 1980s while refusing any application to establish new Turkish unions. Yet, while doing so, it is useful to underscore that she allows those minority members who identify as something other than Turkish, i.e., Pomaks or Roma, to operate their own civil society organizations[4], thus forming a double standard within the Minority community regarding the enjoyment of the right to freedom of association in the post-Cold War era.

In fact, this discriminatory practice is not limited to ethnic Turkish identity in Greece. The ethnic Macedonian identity in Northern Greece has also been rejected since the early 1990s. The establishment of the Center for Macedonian Culture was dismissed by the Greek courts[5] similar to that of the foundation of the Home of Macedonian Civilization whose litigation resulted in the European Court of Human Rights (hereinafter ECtHR).[6] Excluding ethnic Turks and Macedonians in Greece, all other non-Greek ethnic identity groups have the right to officially use their ethnic or religious affiliations in their own associations and unions. One can easily come across their sacred places of worship[7] or civil society organizations belonging to these communities across the country.[8] Based on the freedom of association enshrined in Article 12 of the European Convention on Human Rights (ECHR), even the foreign nationals who don't possess Greek citizenship and reside in Greece have the right to form their own associations.[9]

[3]Stephanos Stavros, "The Legal Status of Minorities in Greece Today: The Adequacy of their Protection in the Light of Current Human Rights Perceptions", *Journal of Modern Greek Studies*, 13/1 (1995): 14.

[4]Though limited in number, there are a few NGOs based in Western Thrace with the denomination of 'Pomak' or 'Roma' in their titles, e.g. Cultural Association of Pomaks of Xanthi Prefecture and Cultural and Educational Women Association of Drosero Xanthi "Elpida". No single Pomak or Roma NGO existed in the pre-1990 period. All of them were formed after the official banning of Turkish NGOs in the late 1980s. For Kostopoulos, Greek state apparatuses together with some private Greek companies tried to "ethnically awaken" the Pomak identity throughout 1990s by using different means one of which was supporting formation of Pomak cultural associations particularly in the Prefecture of Xanthi. Tasos Kostopoulos, *To 'Μακεδονικό' της Θράκης (To Makedoniko Tis Thrakis)* (Athens: Bibliorama, 2009), 155-160, 183.

[5]Lois Whitman, *Denying Ethnic Identity: The Macedonians of Greece* (New York: Human Rights Watch, 1994), 20-21.

[6]Roberta Medda-Windischer, "The European Court of Human Rights and Minority Rights", *European Integration*, 25/3 (2003): 250.

[7]Except Orthodox Christians, Jews and Muslims, this right is regulated by the Law 4301 dating back to 2014. İbrahim Kelağa Ahmet, "Yunanistan'da Dini Vakıfların Hukuksal Açıdan Karşılaştırmalı Görünümleri", *Rodos ve İstanköy Türk Vakıfları* içinde, eds. Mustafa Kaymakçı, Cihan Özgün ve Fırat Yaldız (Konya: Eğitim Yayınevi, 2019), 281-283.

[8]For a list of these NGOs see "Ενώσεις - Σύλλογοι και Κοινότητες Μεταναστών στην Ελλάδα (Enosis-Sillogi ke Kinotites Metanaston stin Ellada)", 6th Experimental Intercultural Primary School of Eleftherio-Kordelio, accessed 11 March 2025, http://6dim-diap-elefth.thess.sch.gr/Greek/Diapolitismiki_Ekpaidefsi/Enwseis_SyllogoiMetanastwnStinEllada.htm.

[9]Vasiliki Christou, "Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα", *Σύνταγμα - Κατ' άρθρο Ερμηνεία (Sintagma – Katarthru Erminia)* in, eds. Filippos Spyropoulos et al. (Athens-Thessaloniki: Sakkoula, 2017), 282-283.

Generally speaking, there is no official record of the overall number of civil society organizations in Greece since all NGO records are kept at the local level, and, unlike some other European countries, there is not any central registry for NGOs across the country. In Greece, an NGO can be formed under one of the four types of organizations, which are societies or associations, foundations, non-profit corporations or companies and organizations composed of natural persons to pursue a specific purpose[10]. As of 2025, there are actually many NGOs owned and operated by minority members in Western Thrace. Nevertheless, as will be analyzed in detail in this research, many of them prefer to exclude "problematic" terms such as 'Turkish', 'Minority' or even 'Western Thrace' in their titles and charters so as not to face any administrative or legal problems regarding their establishment and functioning as civil society organizations in contemporary Greece.

This study is composed of three chapters. First, it starts by providing a historical understanding of ethnic identification in Western Thrace, the role of Turkish minority NGOs, and primary reasons for change in the official designation of the minority from 'Turkish' to 'Muslim'. It continues by elaborating theoretical discussions about securitization developed by the Copenhagen School in the 1990s and tries to find possible answers to questions about why verdicts of Greek courts about some Minority NGOs have been securitized resulting in closure or banning the formation of new ones since the 1980s. In this respect, the second chapter dwells on the cases of Turkish NGOs in Western Thrace, particularly the long struggle of the Xanthi Turkish Union. Finally, the third chapter sheds light on more recent and lesser-known lawsuits regarding some minority associations bearing geographical or minority-status denominations in their titles and analyses rulings of Greek courts dismissing their registration as civil society organizations of the Western Thrace minority.

In the academic literature, there are many references to freedom of association in the context of Western Thrace, especially to issues regarding trials of the Xanthi Turkish Union. Yet, almost all of these studies tackle this issue along with other minority-related problems in the region; it is rare to come across a study dedicated to issues of freedom of association of the Western Thrace minority. Methodologically speaking, many Greek sources don't use Turkish literature while writing about minority issues in Western Thrace. Likely, many academic works written in Turkish lack sources in the Greek language. However, this study uses both Greek and Turkish sources as well as those written in English. Moreover, the securitization aspect of the freedom of association is almost non-existent in the context of studies regarding Muslim Turks of Western Thrace. In contrast, this study emphasizes this aspect and dwells on it while analyzing the judicial marathon of minority associations in Western Thrace starting in the 1980s as of 2025 at the local, national and international levels. Furthermore, unlike scholarly works referring to the litigations of the Xanthi Turkish Union, relatively recent and lesser-known cases of lawsuits, such as the one regarding the Western Thrace Fenerbahçe Culture and Sports Association, are almost nonexistent in scholarly works. For these reasons, this study seeks to contribute to the academic literature about freedom of association of the Muslim Turkish minority of Western Thrace by using scholarly research as well as local sources and emphasizing causes and results of securitization of the Greek judicial system.

1. Turkish-Greek Relations and the Denial of Ethnic Identity

Regarding the Turks in Western Thrace, the denial of ethnic identity is actually an end result of a long state policy dating back to the mid-1950s. Even though many different governments, left-wing or right-wing, ruled the country for a long time, none of the Greek authorities adopted any official policy or issued any statement acknowledging the existence of a Turkish minority in Greece. In this respect, it is imperative to underline

[10] Konstantinos D. Magliveras, "Freedoms of Association and Assembly and NGO Regulation in Greece and England", *International Journal of Not-for-Profit Law*, 18/1 (2016): 46-47.

that the refusal of collective ethnic identification in Western Thrace has been a state policy independent of the governing political parties of the country for a long time.

From the incorporation of Western Thrace into Greece in the early 1920s until the mid-1950s, there had been no overt denial of ethnic Turkish references to the Turks in Western Thrace. One can easily spot the Greek ruling elite referring to Turks or members of the Turkish minority in Western Thrace, while some laws and regulations adopted at that time used the ethnic Turkish designation as well.[11]

In the light of Greek-Turkish rapprochement in the second half of the 1920s, the then Greek Prime Minister Eleftherios Venizelos authorized the establishment of the Inspectorate of Minorities so as to observe closely and regulate issues regarding different minorities in the country, including Turks in Greece. Along with other minority groups such as Macedonians, Tsam Albanians, Armenians, and Jews[12], the inspector, Konstantinos Stilianopoulos, provided a wide array of personal notes and observations in his two reports given to the Greek Prime Minister Eleftherios Venizelos about the Western Thrace minority. These two reports are crucial in a way that they represent the most comprehensive texts written by official authorities in the country during the Interwar Era. In his two reports dating back to 1929 and 1930, Stilianopoulos actually never used the term 'Turkish' while referring to the Minority. However, he frequently highlights how dominant both Turkish and Islamic identities are inside the community and its elites compared to that of their identities as Greek citizens.[13]

The second rapprochement between the two neighboring countries after 1923 occurred in the early 1950s. The then heads of both countries paid visits to each other, the 1951 Cultural Agreement was signed between the two countries, and elections were carried out for the first time after 1923 for the administrative boards of Islamic pious endowments. Also, both countries contributed troops to the Korean War, joined NATO in 1952 so as to protect themselves from any Soviet threat in the bipolar world of the Cold War epoch. A year later, they also collaborated in the formation of the Balkan Pact.[14] In this positive climate of Turkish-Greek relations, the most prominent example that would blatantly contradict the policy of denial of ethnic Turkish identity of post-1960s Greece occurred in 1954 when an order was introduced by the then Chief Administrator of Thrace, Georgios Fessopoulos:

> KINGDOM OF GREECE
>
> GENERAL ADMINISTRATION OF THRACE
>
> INTERNAL AFFAIRS MINISTRY
>
> Komotini, 28/1/1954
>
> URGENT
>
> TO: The Mayors and Presidents of the Communes of the Prefecture of Rodope
>
> Following the order of the President of the Government we ask you that from now on and all occasions the terms "Turk-Turkish" are used instead of the terms "Muslim-of Muslim."
>
> The General Administrator of Thrace
>
> G. Fessopoulos

[11] For example, the name of the Law No. 3065/1954 is "Περὶ Τρόπου Ἱδρύσεως καὶ Λειτουργίας Τουρκικῶν Σχολείων Στοιχειώδους Ἐκπαιδεύσεως Δυτικῆς Θράκης καὶ Ρυθμίσεως Ζητημάτων Τινῶν Ἀφορώντων εἰς τὴν Ἐποπτείαν Αὐτῶν καὶ τοὺς Ἐπιθεωρητὰς Τουρκικῶν Σχολείων Δυτικῆς Θράκης". Here, both appellations of 'Turkish' and 'Western Thrace' were used so as to regulate issues regarding Turkish schools in Western Thrace. Greek Official Gazette, FEK A' 239, 9 November 1954, 1973.

[12] Lena Divani, *Ελλάδα και Μειονότητες: Το Σύστημα Διεθνής Προστασίας της Κοινωνίας των Εθνών (Ellada ke Mionotites: To Sistima Diethnis Prostasias tis Kinonias ton Ethnon)* (Athens: Nefeli, 1995).

[13] For a detailed study of both Stilianopoulos see Ali Huseyinoglu, "Impacts of Transition from an Official Greek Viewpoint: The Case of the Turkish Muslim Minority in Western Thrace-Greece (1923-1933)", *METU Studies in Development*, 39/1 (2012): 87-110.

[14] Van Coufoudakis, "Greek-Turkish Relations, 1973-1983: The View from Athens", *International Security*, 9/4 (1985): 188-189.

Nevertheless, this change regarding the replacement of religious appellations with the ethnic Turkish ones did not last long, as relations between Greece and Türkiye started to deteriorate in the mid-1950s. Thus, Greek authorities, with only a few exceptions, ceased referring to the Minority as Turkish and instead opted for religious appellations.

1.1. Shifting from Ethnic to Religious Denomination

In the second half of the 1950s, bilateral relations across the Aegean Sea started to sour due to their controversies on issues regarding Cyprus and the declining number of Orthodox Christian Greeks (Rums) who started to leave Istanbul and the Imbroz and Tenedos islands after the 6-7 September 1955 events[15]. Thus, Greece initiated a variety of discriminatory measures against Muslim Turks living in Western Thrace. One of the first and foremost policies of those policies was to change the official titular reference to the Minority in Western Thrace from Turkish to Muslim; until that time it had not been a "taboo" to refer to the Minority members as 'Turks'.[16] Accordingly, based on the notification from the Greek Ministry of Foreign Affairs to all government bodies associated with affairs of the Western Thracian minority in 1957, it was stated that the one and only correct denomination for referring to the minority in Thrace was "Muslim," a religious group of Greek citizens "composed of Turkophones, Pomaks, Circassians, Athinganoi, etc.," and all official documents were required to use this religious identification.[17] Another reflection of this shift appeared in the Greek media. A national daily newspaper, To Vima, began publishing a series of four articles in 1956 based on the journalist's fieldwork notes in which the need for denial of ethnic identity was stipulated while signifying the necessity to use religious appellations, Muslims, while referring to the Minority in Western Thrace.[18]

In the 1960s, titular policies regarding the Minority would be administered via the Coordination Council of Thrace (CCT), the presence of which became known through some scholarly research in the early 2000s. Formed in 1959 and operated for a decade, it was a secret organization composed of high-ranking military, security, and political Greek local officials responsible for the formation and implementation of various policies regarding the Minority ranging from the program of land purchases to the promotion of a distinct Pomak identity within the minority group.[19]

After the fall of Colonels' Regime (1967-1974), Greece started to adopt significant policies for the restoration of democracy across the country. Meanwhile, she also made efforts for Europeanization of the country[20] and its institutions that was finally accomplished when Greece became the 10th member state of the European Community on 1 January 1981. In both processes of democratization and Europeanization after 1974, there were almost no improvement in the protection of basic human and minority rights for the Turks living in Greece.[21] Particularly in the 1970s and 1980s, these violations of basic human rights started to have a greater impact on the everyday lives of the Turks and their future prospects for survival on their historical

[15] Samim Akgönül, *Türkiye Rumları* (İstanbul: İletişim, 2007), 192-207.

[16] Charis Papadopoulos, "Η Μειονότητα στη Θράκη είναι Τουρκική και όχι "Μουσουλμανική" (İ Meionotita sti Thraki ine Turkiki ke ohi Musulmaniki)", *Η Κόκκινη (İ Kokkini)*, (2020), 6.

[17] The document of Greek Ministry of Foreign Affairs quoted in İos-To Mikro kai to Megalo, "Η Ακατονόμαστη Μειονότητα (İ Akatonomasti Mionotita)", *Eleftherotipia*, (27 May, 2006), 7.

[18] K. A. Vasiliou, "Μια Αντικειμενική Έρευνα Επι Τόπου: Τι Ακριβώς Συμβαίνει εις την Δυτικήν Θράκην (Mia Antikimeniki Erevna Epi Topu: Ti Akrivos Simveni is tin Ditikin Thrakin)", *Το Βήμα (To Vima)*, (9-11-12-13 September, 1956), 1.

[19] Pervin Hayrullah, *Balkan Savaşlarından Sonra Batı Trakya Türklerinin Sosyo-Kültürel Hayatı ve Eğitim Tarihi* (Gümülcine: BAKEŞ Yayınları, 2020), 102-144. For a detailed study about the activities of the CCT see Christos İliadis, *"Trakya Tehdit Altında" Gizli Yazışmalar*, (Edirne: Trakya Üniversitesi Yayınları, 2021).

[20] For a detailed study about the process of Europeanization of Greece after 1974 see Gizem Alioğlu Çakmak, "Greek Nationalism Versus Europeanization: From Ethnic to Civic Nationalism?", *Journal of Balkan Research Institute*, 8/2 (December 2019): 201-234.

[21] Nuri Korkmaz, "Comparing Bulgarian and Greek Policies for the Integration of Turkish/Muslim Minorities: The Cold War Period", *Bilig*, 90 (Summer 2019): 27-28.

lands. They faced major problems with acquiring property, repairing their houses, obtaining driving licenses, receiving bank loans, and many other discriminatory measures.[22] As for the refusal of their collective ethnic identity, the statements of the then Greek Foreign Minister, Giannis Kapsis, are noteworthy: "No Turks live in Greece. There are only some Greeks who happen to be Muslim, and happen to speak Turkish to each other."[23]

As emphasized, discriminatory practices of the Greek state during the leadership of Andreas Papandreou throughout the 1980s reached an unprecedented level.[24] The primary aim of these restrictive practices was to stimulate emigration of the Minority and eventually reduce the Muslim Turkish demographic presence *vis-à-vis* the majority Greek society in Western Thrace. In fact, many of the Turks resisted any Greek policy violating their fundamental rights while some others found themselves in more vulnerable situations that encouraged them to leave their lands permanently.[25] This is one of the main reasons why there are many minority community members of the Western Thrace Turkish diaspora living especially in Türkiye, Germany, England and other parts of the world.

Contrary to official denial of collective ethnic Turkish identity, it is useful to mention three exceptional cases, one of which involves a Minority MP from Xanthi. The final official reference to the Turkish minority in Western Thrace during the Cold War came from the highest official level of the country back in 1978 when the then Greek Prime Minister met his counterpart in Montreux. During their conversation about major matters of controversy and collaboration, Konstantinos Karamanlis said to Bülent Ecevit as follows:

> ...As of this day, there are 10.000 Greeks who remained in Istanbul and 120.000 Turks in Greece...As the government, we never had the purpose to disturb the Turkish minority. In Greece, there are 300 Turkish public schools, 2 secondary schools, 280 mosques, 7 journals (magazines) in Turkish and two MPs...[26]

In a similar vein, the then Greek Foreign Minister would also refer indirectly to the Turkish ethnicity in 1999 by declaring that some members of the Minority probably felt they were of Turkish origin while others were Pomak or Roma. But they all felt like citizens of Greece. For him, no one contested the fact that there were many Muslims of Turkish origin in the region. Even if treaties referred to Muslims, he wouldn't care if someone called himself a Turk, a Bulgarian or a Pomak, provided that the borders of the country were not challenged.[27] In this interview with a Greek magazine, even though Papandreou made no reference to a Turkish minority in Greece, his remarks touched off a strong reaction from the Greek political spheres and the majority society since they were interpreted as if the Greek Foreign Minister had already acknowledged the existence of a Turkish minority on Greek soil. Thus, many MPs in the Greek Parliament even demanded his resignation, given that there was no Turkish minority in Greece.[28] For Kemp, along with a minority recognition, his statement also resulted in controversies regarding self-identification and the implications

[22] Ali Hüseyinoğlu, "Batı Trakya Türklerinin Mağduriyetleri ve Anma Günleri (29 Ocak 1988-29 Ocak 1990- 24 Temmuz 1995)", *Türklerin ve Akraba Toplulukların Acı Yıl Dönümleri: 19. Yüzyıldan Günümüze Sürgünler, Katliamlar, Etnik Temizlik Politikaları ve Soykırımlar* in, ed. Mehmet Hacısalihoğlu (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, 2023), 508-510.

[23] Richard Clogg, "Introduction", *Minorities in Greece: Aspects of a Plural Society* in, ed. Richard Clogg (London: Hurst & Company, 2002), 15.

[24] Alexis Heraclides, *The Greek-Turkish Conflict in the Aegean: Imagined Enemies* (Basingstoke: Palgrave MacMillan, 2010), 117.

[25] A most recent detailed analysis about main reasons of emigration of Western Thrace Turks is available at Nilüfer Erdem, "Yunan İdaresinin Batı Trakya'nın Demografik Yapısını Değiştirmeye Yönelik Uygulamaları", *Batı Trakya'dan Türkiye'ye Göç (1967-1995)* in, ed. Nilüfer Erdem (Ankara: YTB Yayınları, 2024), 255-287.

[26] Konstantinos Svolopoulos, ed., *Κωνσταντίνος Καραμανλής: Αρχείο, Γεγονότα & Κείμενα (Konstantinos Karamanlis: Arhio, Gegonota & Kimena)* (Athens: Konstantinos G. Karamanlis Foundation, 1995), 10: 135.

[27] George Papandreou, "Αν Δεν Είμουν Παπανδρεου Θα Δούλεβα σε Γκέτο Μάυρων" (An Den İmun Papandreu tha Douleva se Geto Mavron", *Κλίκ (Klik)*, 148 (1999): 152.

[28] Lia Figgou and Susan Condor, "Categorising Category Labels in Interview Accounts about the 'Muslim Minority' in Greece", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 33/3 (2007): 440.

of the 1990 CSCE/OSCE Copenhagen Document in Greece.[29]

The third exception has to do with the statements of Ahmet Faikoğlu, the then independent MP from Western Thrace. Amid continuous refusal of ethnic Turkish identity in Western Thrace by Greek authorities, during his speech in 1990 inside the Hellenic Parliament, he stressed that it was forbidden for minority members to identify themselves as Turks. For him, there was no doubt that the minority members were citizens of Greece. But their rights were violated since they were of a different race and the national identity of the Minority was Turkish.[30] As underscored, from 1923 to this day, Faikoğlu stands as the only Minority MP to refer to the minority community as 'Turkish' during a speech at the Greek Parliament's rostrum.[31]

Since Papandreou's remark, it has been almost impossible for more than 20 years to spot any single official reference to a Turkish minority in Western Thrace by different segments of the Greek state administration. This also indicates the "sensitivity" over ethnic Turkish denomination issues in the context of Western Thrace which persists to this day. In other words, it remains a "national taboo"[32] to accept a minority community as 'Turkish' in Greece. The preservation of this perspective has nothing to do with any perceived threat from the Minority to Greece's national security, sovereignty, and public order. Rather, the survival of the minority in Western Thrace is frequently linked by some majority Greeks to bilateral relations with neighboring Türkiye.

1.2. Turkish Primary Schools as Identity Markers

Denial of ethnic Turkish identity is one of the ongoing violations of basic human rights in Western Thrace, which has a history of more than half a century. Almost a decade earlier than the dissolution of Turkish associations, the first signal that Greece officially and overtly refuted collective ethnic Turkish identification in Western Thrace came at the beginning of the 1970s at the level of primary education.[33] In 1971, the Colonels' Regime decided to all nameplates of minority primary schools in all three prefectures of the region, omit the term 'Turkish,' and replace it with the term '*M/KON*'.[34] This particular abbreviation has a double meaning in the Greek language; "minority" or "Muslim," both of which are more favorable to Greece than the 'Turkish' one. In a short period of time, the forbidden appellation was removed from all nameplates of minority schools. Although the military junta fell in 1974, the ban on the term "Turkish" from school nameplates has persisted.

Meanwhile, teachers of the Turkish curriculum working at minority schools weren't allowed to use ethnic appellations as well while referring to the minority community in the region. In doing so, some of them were either prevented from teaching or faced disciplinary proceedings. But only a few of them brought legal action to the Strasbourg court such as Adnan Raifoglu. On 26 February 1987, the Regional Primary Education Board of the Prefecture of Xanthi gave him a disciplinary penalty of one year's suspension from the minority

[29] Walter A. Kemp, ed., *Quiet Diplomacy in Action: The OSCE High Commissioner on National Minorities* (The Hague, London and Boston: Kluwer Law International, 2001), 181.

[30] Damianou Papadimitropoulou, " Έσχάτη Προδοσία Άμηχανία, Ύποκρισία, Άπραξία (Eshati Prodosia Amihania, İpokrisia, Apraksia)", *Ο Πολίτης (O Politis)*, 109 (1990): 6.

[31] Özer Hatip, *Yunan Parlamentosunda Görev Yapmış Batı Trakya Türk Milletvekilleri* (Gümülcine: BAKEŞ Yayınları, 2015), 115, 184-185.

[32] Antonis Telopoulos and Dimitris Psarras, "Είσαστε Τούρκοι, Αλλά Μόνο αν Έτσι Θέλουμε Εμείς (İsaste Turki, Alla Mono An Etsi Thelume Emis)", *Η Εφημερίδα των Συντακτών (İ Efimerida ton Syntakton)*, (13 June, 2023), 10-11.

[33] Prior to the realms of education and association, Greece's denial of ethnic Turkish identity in Western Thrace actually started to be implemented with the introduction of Article 19 of the Greek Citizenship Code in the mid-1950. It enabled Greek authorities to strip around 60.000 citizen of non-Greek ethnic origin who left the country without the intention of return from Greek citizenship. The overwhelming majority of them were members of the Muslim Turkish minority of Western Thrace and its repealment in 1998 wasn't retroactive. As a result, the vast majority of Muslim Turks couldn't regain their former Greek citizenship. "ECRI Report on Greece (Fifth Monitoring Cycle)", The European Commission against Racism and Intolerance, 24 February 2015, accessed 30 April 2025, http://rm.coe.int/government-comments-on-the-fifth-report-on-greece/16808b57a2, 33-34.

[34] Baskın Oran, *Türk- Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu* (Ankara: Bilgi Yayinevi, 1991), 298.

primary school where he used to teach on the grounds that "in his capacity as a member of the committee of the Union of Muslim Teachers of Western Thrace, he printed and distributed a document ... in which he used the term 'Turkish teachers,'... and old Turkish names of villages ... in breach of international agreements, the laws of the Greek State and a recent ... judgment of the Court of Appeal of Thrace."[35] After a series of trials in order to exhaust all local remedies, he became the first teacher to apply to the jurisprudence of the ECtHR in 1996. Based on the court verdict, Greece settled his case in a friendly way; along with his reinstatement, he also received compensation for lost salary.[36]

1.3. Minority Mobilization in the 1980s

The decade of the 1980s put the stamp on the trials of some minority non-governmental organizations bearing the term `Turkish` in their official names. As a result of court rulings of the local tribunals, the Komotini Turkish Youth Union and the Western Thrace Turkish Teachers Union were disbanded in 1987, while the lawsuit of the Xanthi Turkish Union continued until 2005, ending in its dissolution on similar grounds. For all three Minority NGOs, Greek courts decided that the term 'Turkish' in their titles caused a misunderstanding about the characterization of the Minority; there were no Turks living in the region, but rather there were only Greek citizens of Muslim faith. They further alleged that it posed a threat to public order, democratic society, and peaceful coexistence between Western Thrace's Turkish and Greek communities. From another perspective, this was actually an indication of the "deturkification"[37] policy of post-1974 Greece.

The dissolution ruling from the highest judicial authority of the country caused a strong backlash inside the Muslim Turkish minority. The initial reaction of Turks occurred through the organization of a protest meeting in Komotini on 29 January 1988. For the first time in the minority's history, more than 10,000 people from all prefectures of the region gathered in central Komotini so as to unite their voices against the Greek authorities denying their ethnic Turkish identity.[38] This is why Minority members refer to this meeting as the March of Turkishness, 'Türklük Yürüyüşü', while referring to their struggle on 29 January 1988. This was an opportunity as well so as to depict their ethnic Turkish identity to those rejecting it.

Next year, in 1989, denial of ethnic identity took another dimension when the Minority candidates referred to Turkish minority voters in their campaign leaflets. Both Dr. Sadık Ahmet and İbrahim Şerif lost their chances to take part in the national elections since they were both tried and penalized for referring to the minority voters as `Turkish`. Based on judgments of the Greek courts, both were convicted of openly and indirectly inciting people to violence and distorting social peace and order.[39] Even the Supreme Court of Civil and Penal Law (popular in Greek as Areios Pagos and hereinafter as the Greek Supreme Court) held that their reference to the word "Turkish" actually created hatred and antagonism within the Minority population and made them potential "enemies" of the majority Greek population.[40]

[35] "*Case of Raif Oglu V. Greece*, *(Application no. 33738/96)*", ECtHR, accessed 11 January 2025, https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/?library=ECHR&id=001-58850&filename=CASE%20OF%20RAIF%20OGLU%20v.%20GREECE.docx&logEvent=False.

[36] Dia Anagnostou and Evangelia Psychogiopoulou, "Under What Conditions Do National Authorities Implement the European Court of Human Rights'rulings? Religious and Ethnic minorities in Greece", *The European Court of Human Rights Implementing Strasbourg's Judgments on Domestic Policy*, in, ed. Dia Anagnostou (Edinburg: Edinburg University Press, 2014), 164.

[37] Christina Borou, "The Muslim Minority of Western Thrace in Greece: An Internal Positive or an Internal Negative "Other"?", *Journal of Muslim Minority Affairs*, 29/1 (2009): 8.

[38] Halit Eren, *Batı Trakya Türkleri* (İstanbul, Rebel Basım, 1997), 107-113; Lois Whitman, *Destroying Ethnic Identity-The Turks of Greece* (New York: Helsinki Watch, 1990), 16-17.

[39] Gianna Kourtovik, "Δικαιοσύνη και Μειονότητες (Dikeosini ke Mionotites)", *Το Μειονοτικό Φαινόμενο Στην Ελλάδα (To Mionotiko Fenomeno Stin Ellada)* in, eds. Konstantinos Tsitselikis and Dimitris Christopoulos (Athens: Kritiki, 1997), 260; Türkkaya Ataöv, "The Ethnic Turkish Minority in Western Thrace Greece", *The Turkish Yearbook of International Relations*, 22 (1992): 93-94.

[40] Decision 208/1991 quoted in Stavros, "The Legal Status of Minorities in Greece Today: The Adequacy of their Protection in the Light of Current Human Rights Perceptions", 13.

On the second anniversary of the protest, on 29 January 1990, Greek mobs targeted Turkish shops in central Komotini. With almost no control by Greek police, they smashed their windows, vandalized minority properties while also targeting some people in different parts of the city.[41] In this respect, some Greek and Turkish researchers referred to these atrocities as "mini 6-7 September 1955"[42] or "the Greek 1955"[43] making an analogy with those attacks targeting the properties of the Greek Orthodox Minority in Istanbul in the mid-1950s. These atrocities in the city of Komotini not only made many Turks feel afraid to live in Western Thrace as Turks but also endangered historical patterns of coexistence between the Greek and Turkish locals of the region. The increasing intercommunal tension in the region also alarmed the Greek political elite. Thus, leaders of three political parties met and decided to end restrictive measures that had targeted the survival of the Minority in the region for decades.[44]

Henceforth, during his visit to Thrace in May 1991, the then Prime Minister of Greece, Konstantinos Mitsotakis, officially declared the beginning of a new state policy for the Minority based on the two principles, equality before the law (*Ισονομία*) and equality of citizenship (*Ισοπολιτεία*).[45] Looking more closely at the initial reactions, it is apparent that many of community members of the Minority were skeptical about this novel policy and weren't so optimistic about major changes in Greece's stance towards main problems of the Minority. Nevertheless, Greece gradually started to return almost all rights emanating from their citizenship. Since the new millennium, Turks in Greece can build or repair their houses, obtain driving licenses, apply for bank loans and freely travel inside or outside of Greece since the Surveillance Zone in the region was abolished in the mid-1990s. However, almost no major step has been taken on issues emanating from their minority status. That is to say, Turks have no right to own and operate Turkish associations, define appoint their own religious leaders and members of their religious charitable foundations while many of the bilingual minority primary schools continue to close year by year, etc.[46]

In short, the new policy of Greece introduced in 1991 solved almost all problems of the Minority members emanating from their Greek citizenship status but it had almost no significant impact on long-standing violations of their rights related to their minority status, one of which is the denial of collective ethnic Turkish identity in Western Thrace. Thus, the overall impact of this official policy change on the rights of the Minority has remained limited for the last 30 years. In this respect, this research contends that Turks in Western Thrace, as of 2025, cannot enjoy rights enshrined in Articles 37- 45 of the 1923 Lausanne Treaty in full, including the right to freedom of association. In fact, since 1923 Greek governments in one way or another pretended to provide some human rights for the Turks while restricting the usage of some other minority-based rights emanating from international human rights provisions signed and ratified by Greece.

1.4. The Role of Türkiye as Kin State and Securitization of Ethnic Turkish Identity

After outlining a historical framework of ethnic identity denial prior to the 1990s, the next section focuses on the main theme of this research, i.e., primary causes and results of litigation involving some minority

[41] For a detailed coverage of the vandalism atrocities in central Komotini by Greek and International Press organs see T.C. Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, *Dış Basında Batı Trakya Olayları, Ocak 1990* (Ankara: T.C. Başbakanlık Basın-Yayın ve Enforrnasyon Genel Müdürlüğü, 1990).

[42] Oran, *Türk- Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu*, 27.

[43] Dimitris Psarras and Aristidis Giannopoulos, "Το Ελληνικό 1955 (To Elliniko 1955)", *Σχολιαστής (Sholiastis)*, 85 (1990): 18-21.

[44] Aleksis Aleksandris and Athanasios Paresoglou, *Οι Μουσουλμανικές Μειονότητες Στα Βαλκάνια (İ Musulmanikes Mionotites Sta Valkania)* (Athens: ELIAMEP, 1991), 117.

[45] "Χωρίς Τίποτα το Νέο οι Εξαγγελίες για τη Θράκη (Horis Tipota To Neo i Eksaggelies Gia ti Thraki", *Παρατηρητής της Θράκης (Paratiritis tis Thrakis)*, (15 May, 1991): 1.

[46] For a detailed analysis about continuities and changes in Greece's policy of Western Thrace Turks see Ali Hüseyinoğlu, "Soğuk Savaş Sonrası Yunanistan'ın Azınlık Politikası: Süreklilik ve Değişimler Ekseninde Batı Trakya Türklerinin Temel Meseleleri (1991-2021)", *Tarih ve Uluslararası İlişkiler Perspektifinden Türk -Yunan İlişkileri 1821-2021* in, ed. Esra Özsüer (İstanbul: Boyut Yayınları, 2022), 290-307.

associations in national and international law. However, before doing so, this section finishes with the main theoretical discussions about concepts of securitization developed by the Copenhagen School, given that the official denial of ethnic Turkish identity in Western Thrace and its impact on the disbandment of Turkish unions emanates primarily from the existence of neighboring Türkiye and its role as the kin state of the Western Thrace Turks.

From a broader perspective, proposals for collective national minority rights are sometimes greeted with skepticism and even suspicion by those states that include minority populations. This notion becomes more powerful when the proposal originates from a kin state that is believed to have irredentist claims.[47] In Greece, the eastern neighbor has widely been perceived and interpreted as the leading external threat that might harbor interventionist aspirations for a long time.[48] As underlined on its official website, the region of Eastern Macedonia Thrace, of all the 13 regional units across Greece, hosts the largest stationed army due to its proximity to Türkiye."[49] As a result, any close connection of Minority members with Türkiye, widely regarded in Greece as "the threat from the East,"[50] is not so welcomed by Greek state apparatuses. In contrast, a similar threat perception doesn't exist in Türkiye against her Western neighbor. Despite the continuity of controversies between the two countries at different levels, as underscored, the threat perception in Greece seems to be much higher than that in Türkiye.[51] Thus, being aware of the fact that many Turks in Western Thrace accept Türkiye as their kin state and external guarantor of their historical presence on those lands, a right that emanates from the 1923 Peace Treaty of Lausanne, then, Greece favors the survival of a Muslim minority community with looser ties with the neighboring Türkiye. As highlighted, one of the reasons for the denial of Turkish identity is to prevent Türkiye from exploiting the minority issue and from intervening in any form from the East. In this way, she could safeguard her own territorial integrity against Türkiye.[52]

In fact, arguments and scenarios about Minority members being the possible "fifth column," "agent," or even "the Trojan Horse" of Türkiye are not a novel phenomenon in Greek society. Since its establishment, Türkiye has widely been perceived and portrayed in Greece as a growing military and political power with the potential to attack territories belonging to Greece, thus endangering the state unity and territorial integrity of the country. Türkiye's intervention in Cyprus and formation of the Turkish Republic of Northern Cyprus (TRNC) in 1983 strengthened the idea in Greek society that Türkiye was actually a major "threat from the East." Even if no single action from the neighboring country has resulted in any distortion of Greece's state unity, sovereignty, public order, and territorial integrity since 1974, interpretation of the eastern neighbor from a security-based prism has always been reproduced at both local or national Greek discourse, particularly in Greek politics, and media. As a result, a variety of issues about Türkiye, Turkish foreign policy and her political elite, such as the current President Recep Tayyip Erdoğan, have never lost popularity in Greek society. In this respect, while speaking about denial of ethnic Turkish identity in Western Thrace, it is imperative to take into account Türkiye as Greece's neighboring country. For the main sake of this research, it is imperative to note that association of Türkiye with security concerns also has a negative impact on

[47] Jennifer Jackson Preece, "National Minority Rights vs. State Sovereignty in Europe: Changing Norms in International Relations?", *Nations and Nationalism*, 3/3 (1997): 353.

[48] For more details about reasons of formation and promotion of negative image of Türkiye in contemporary Greek society see John S. Koliopoulos and Thanos Veremis, *Greece. The Modern Sequel: From 1821 to the Present* (London: Hurst & Company, 2002), 259-262.

[49] "Πληθυσμιακά στοιχεία (Plithismiaka Stihia)".

[50] Alexis Heraclides, *Η Ελλάδα και ο Εξ Ανατολών Κίνδυνος (İ Ellada kai o Eks Anatolon Kindinos)* (Athens: Polis, 2001).

[51] Selin Türkeş-Kılıç and Gizem Alioğlu Çakmak, "Turkey and Greece as Frenemies: Discourse-Historical Approach to the Leaders' Foreign Policy Repertoires between 2019-2022", *Revista de Estudios Internacionales Mediterráneo*s, 33 (2022): 232-233.

[52] Haralambos Athanasopulos, *Greece, Turkey and the Aegean Sea: A Case Study in International Law* (Jefferson, North Carolina and London: McFarland & Company, Inc., Publishers, 2001), 11-12; Bülent Akyay, "Yunan Milliyetçiliği", *Milliyetçiliğin Coğrafyaları – II: Bulgaristan Hindistan İran İtalya Macaristan Sırbistan Yunanista*n içinde, ed. Yusuf Ziya Bölükbaşı (Ankara: Gazi Kitabevi, 2020), 253-254.

the image of those minority members who identify themselves as ethnically Turkish. Lack of trust can be counted as one of the most apparent reasons as well as an end result for securitization of matters of the Western Thrace minority. Then, as highlighted, it isn't a coincidence that Greece hasn't elected or appointed any known figure of the minority to a decision-making position yet.[53]

1.4.1. The Copenhagen school and securitization of minority affairs

Securitization is a concept introduced by the Copenhagen School in the early post-1990s. Led by Barry Buzan, Ole Waever, Jaap de Wilde, and some other scholars affiliated with the Conflict and Peace Research Institute (COPRI) in Copenhagen, an array of issues started to be explored through the lenses of security. In this respect, political theorists of this school broadened the traditional concept of state security and began applying it in different disciplines such as politics, economy, and environment. Adopting a constructivist understanding of traditional security studies, they agreed that war and use of force might constitute the core of security studies, but they didn't confine it to the military-related matters. They, rather, emphasized the logic behind the concept of security and the process of securitization, which is nothing more than political.[54]

For the pioneers of this school, depending on circumstances it is possible that any issue can be accepted and presented as an existential threat by the state which will require extraordinary measures so as to tackle it.[55] For Weaver, security is actually a "speech act." Elites can only declare whether any action is for or against state security. By invoking this concept, they claim the right to use any means to deal with it and ultimately control it.[56] Accordingly, the portrayal of the notion of a threat is much more important than its existence *per se*. Recalling Fijałkowski, "the securitization theory does not focus on the understanding of security as an objective but rather on the intersubjective process of including/excluding certain issues into the sphere of security."[57] In the 2000s, research on securitization was further developed by second-generation scholars by adding some other issues such as migration or cybersecurity.[58]

In the process of securitization, it is noteworthy that the role of the audience is also essential. For Roe, if an issue is securitized by the elites, it needs to get accepted by the audience as well. If not, this is not a successful securitization of a given matter. For him, securitization is a kind of "call and response" process.[59] As one of the most recent studies indicates, the process of securitization becomes more problematic and multifaceted when there is a kin state located in nearby regions where the minority lives. Taking Hungarian and Russian-speaking minorities in five of the Central and Eastern European countries as a case study, it introduces the concept of "securitization-minority policy nexus" so as to explore relations between the kin-state's direct or indirect involvement in matters of state-minority relations that are central to minority-majority contestation.[60]

---

[53] Constantine P. Danopoulos, "Civil Liberties and Rights, Equality and the Quality of Democracy in Greece", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 19/3 (2017): 232.

[54] Barry Buzan, "Rethinking Security after the Cold War," *Cooperation and Conflict*, 32/5 (1997): 13.

[55] Barry Buzan, Ole Wæver and Jaap de Wilde, *Security, A New Framework for Analysis* (Boulder and London: Lynne Rienner Publishers, 1998), 23-24.

[56] Ole Wæver, "Securitization and Desecuritization", *On Security* in, ed. Ronnie D. Lipschutz (Columbia: Columbia University Press, 1995), 46-87.

[57] Łukasz Fijałkowski quoted in Magdalena Karolak-Michalska, "The Role of Securitization of National and Ethnic Minorities in the Management of Ethno-Politics in Eastern European Countries", *International Journal of Contemporary Management*, 19/2 (2020): 73-74.

[58] Holger Stritzel, *Security in Translation: Securitization Theory and the Localization of Threat* (London: Palgrave MacMillan, 2014), 11; Mehmet Emin Erendor and Wojciech Mincewicz, "Introduction to Key Terms and Topics", *Cyber Security in the Age of Artificial Intelligence and Autonomous Weapons* in, ed. Mehmet Emin Erendor, (Boca Raton: CRC Press, 2025), 22-35.

[59] Paul Roe, "Securitization and Minority Rights: Conditions of Desecuritization", *Security Dialogue*, 35/3 (2004): 281.

[60] Zsuzsa Csergő, Kristina Kallas and Tamás Kiss, "Kin-State Intervention and the Securitization-Minority Policy Nexus: Hungarians and Russian-Speakers in Central and Eastern Europe", *Journal of Global Security Studies*, 10/1 (March 2025), ogae035: accessed 12 January 2025. https://doi.org/10.1093/jogss/ogae035.

In a similar vein, as explained in the next section analytically, the very presence of Türkiye in proximity to Western Thrace is one of the most significant reasons why court decisions concerning ethnic Turkish associations have been securitized since Türkiye's intervention in Cyprus in 1974. From time to time, some arguments are raised by members of the majority Greek society that Türkiye actively supports the struggles of Turkish associations based in Western Thrace. For them, if Türkiye had not been located adjacent to Western Thrace, then, it would have been rather difficult to talk about the role of a kin state in matters of ethnic identification in Western Thrace. Nevertheless, such arguments overpraising the role of an external guarantor kin state on the one hand while underemphasizing the minority's potential to struggle for their own rights and freedoms on the other are also problematic. Indeed, it is a matter of fact that kin states in Europe generally prefer to deal with issues of their kin in neighboring countries and show interest in their historical survival *in situ*. Yet, as has been noted, Greek authorities may insist that demands for recognition of ethnic Turkish identity are instigated by Türkiye rather than "recognizing the strength and firmly institutionalized nature of ethnic Turkish identity in Thrace." Yet, in this case, such arguments can undermine the Minority's trust in the Greek state and intensify the polarization between the minority and majority residents of the same region.[61]

2. Freedom of Association Under Greek Judicial Review: Denial of Ethnic Turkish Identity

Based on Article 12 of the Greek constitution, citizens of Greece have the right to form unions and non-profit associations in accordance with the law, and an association may be dissolved only after a court judgment in case the law is violated.[62] This is a clear indication that the fundamental principle of freedom of association is constitutionally safeguarded. As stipulated, this article reinforces the exercise of an individual right specifically in conjunction with others.[63]

Along with the constitutional right, the Lausanne Treaty's minority protection clauses also include the right of association. It is useful to bear in mind that the 1923 Lausanne Peace Treaty is a still-in-force international treaty that is legally binding. Article 40 of this treaty stipulates that the Minority "shall have an equal right to establish, manage, and control at their own expense, any charitable, religious and social institutions."[64] This freedom is also protected and promoted by human rights instruments produced by international organizations of which Greece is a member. Some of the most prominent texts are the 1990 Copenhagen Document (Article 32.2), in which persons belonging to national minorities have the right to "establish and maintain their own educational, cultural and religious institutions, organizations, or associations... in conformity with national legislation"[65] as well as Article 2.4 of the 1992 UN Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious, and Linguistic Minorities that stipulates the right of minorities to form and maintain their own associations.[66] Moreover, Greece also signed and

[61] Dia Anagnostou and Anna Triandafyllidou, "Regions, Minorities and European Integration: A Case Study on the Muslims in Western Thrace, Greece", *Romanian Journal of Political Science*, 7/1 (2007): 120.

[62] Kostas Mavrias and Epaminontas Spiliotopoulos (eds.), *The Constitution of Greece - Revised by Resolution of November 25, 2019 of the IXth Revisionary Parliament*, trans. Xenophon Paparrigopoulos et al. (Athens: Hellenic Parliament, 2022), 33.

[63] Prodromos Dachtoglou, *Ατομικά Δικαιώματα, 2η Αναθεωρημένη Έκδοση, (Atomika Dikeomata, Defteri Anatheorimeni Ekdosi)*, (Athens-Thessaloniki: A.N. Sakkoulas, 2005), 2: 859

[64] Lawrence Martin, *The Treaties of Peace, 1919-1923,* (New York: Carnegie Endowment for International Peace, 1924), 2: 970-973.

[65] Council of Europe, *National Minority Standarts: A Compilation of OSCE and Council of Europe Texts* (Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2007), 13-16.

[66] "Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities". UN General Assembly, Resolution 47/135, 18 December 1992, accessed 11 February 2025, https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-rights-persons-belonging-national-or-ethnic.

ratified significant human rights instruments such as the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women (CEDAW) and International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR), which actually contributed to liberalization of some aspects of Greek law.[67] Nevertheless, contrary to those brilliantly written texts regarding the promotion and protection of minority rights, long-lasting problems concerning the enjoyment of these rights in the context of Western Thrace still persist, one of the most prominent being the restriction of freedom of association and assembly.

2.1. Reregistration of the Xanthi Turkish Union

Roots of the Xanthi Turkish Union (hereinafter XTU) go back to 1927 when the first NGO of the Turkish minority was founded under the name Home of Xanthi Turkish Youth, 'İskeçe Türk Gençler Yurdu'. In the following years, some minority members founded another association in Xanthi under the name 'Türk Ocağı' but with the same charter. Eventually, both associations were united and formed the XTU in 1936.[68] It formed its own sports clubs and organized a variety of courses about music, arts, and sewing.[69] For decades, it contributed to the development of socio-cultural life of the Minority.

Until the early 1980s, no single trial took place regarding the XTU. Nevertheless, after the formation of the TRNC in 1983, things started to change. As Turkish-Greek relations deteriorated, Greece's violation of the rights of the Minority increased. One of the very first signals of the discontent and anger towards the new formation on the island was reflected upon matters of ethnic Turkish identity, on the historical Turkish unions in particular; as this study underscores, this was the time when securitization of the process of collective ethnic identification in Western Thrace by the Greek juridical system actually started.

From 1983 onwards, Greece became tougher and resistant than ever before against any internal or external statement referring to the minority as 'Turkish,' while a series of actions from local Greek governors had already been initiated. Thus, all the three oldest unions of the Muslim Turkish minority, the Xanthi Turkish Union, the Komotini Turkish Youth Union and the Western Thrace Turkish Teachers Union which were established in 1927, 1928, and 1936, respectively started to appear before the Greek courts. Litigations of the latter two were finalized by the Greek Supreme Court in 1987, while the case of XTU continued until mid-2000s. As underscored, it is not a mere coincidence that trials of the historical Turkish NGOs began after the formation of the Turkish Republic of Northern Cyprus in 1983; the final court verdicts for their dissolution were somehow an indication of "retaliation"[70] against the new formation in Cyprus. This actually indicates that even if both regions (Western Thrace and Cyprus) are geographically quite far from each other, interconnectivity between primary issues of controversy in Turkish-Greek relations usually has a great impact on Greece's treatment of the minority community.

The fundamental allegation of the local governors of Xanthi and Komotini against the oldest unions of the Minority was that the term Turkish in their titles posed a potential danger to the public order in the region while underlining that there were no 'Turks' in Greece, but rather 'Greek Muslims'.[71] Therefore, there couldn't be any civil society organizations bearing the term 'Turk' or 'Turkish' in their titles. The beginning of XTU trials at the courts in Xanthi started when the nameplate was taken down on 7 December 1983. This was

[67] Ilker Tsavousoglou, "The Legal Treatment of Muslim Minority Women under the Rule of Islamic Law in Greek Thrace", *Oslo Law Review*, 2/3 (2015): 246.

[68] Nilüfer Erdem, "Batı Trakya'da Sivil Toplum Örgütlenmesinde Türk Kimlik Engeli", *Tarafların Bakışıyla Lozan Uluslararası Sempozyumu - Bildiriler* in, ed. Cezmi Eraslan et al. (İstanbul: Türk Ocakları İstanbul Şubesi 2014), 214-217.

[69] For detailed information about XTU and its activities see Rıza Kırlıdökme, Çetin Mandacı and Gökmen Sabrioğlu, *Xanthi Turkish Union, 1927-2003* (Komotini: Xanthi Turkish Union, 2003).

[70] Stamatis Sakellion, "Ξανά στο Μάτι του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου (Ksana sto Mati tu Evropaiku Dikastiriu)", *Η Αυγή (İ Avgi)*, (2021): 7.

[71] Simos Minaidis, *Η Θρησκευτική Ελευθερία των Μουσουλμάνων στην Ελληνική Έννομη Τάξη (İ Thriskeftiki Elefteria ton Musulmanon stin Elliniki Ennomi Taksi)* (Athens and Komotini: Ant. N. Sakkoula, 1990), 258-260.

followed by a series of court rulings that began with the application of the Prefect of Xanthi on the grounds that were mentioned above.

On 11 March 1984, the local court decided that the first article of XTU's charter refers to the union as 'Turkish'. Nevertheless, provided that there were no Turks in Greece but rather Greek Muslims, there couldn't be any Turkish associations either. This decision of the court was more political than legal on the grounds that XTU, together with the other two minority NGOs, had never convicted of any offence between 1920s and 1980s; they functioned properly by obeying the laws of Greece without being triedfor their name or any activity seeking to preserve the historical Turkish cultural heritage in the region. As one of the lawyers of the XTU cases, Ahmet Kara, aptly asked: "Where have the Turks gone who have been living there for decades after 1927, have they simply evaporated in 1984?."[72] Recalling Tsitselikis, the Greek governments are trapped in an old-fashioned ideological deadlock denying any possibility of recognizing of a Turkish minority on Greek soil on the one hand, while neglecting the fact that the official appellation of "Turkish" had been used for almost half a century while referring to minority institutions in Western Thrace, e.g. schools, NGOs.[73]

Even if the XTU members opposed the decision of the Greek court, they did not immediately appeal to a higher court, although Greece had accepted the right to individual petition to the ECtHR back in 1985. One of the plausible reasons might be to seek positively influence on the final verdict by improving bilateral relations between Greece and Türkiye.[74] As the Court of Appeal of Thrace decided against the XTU in the late 1990s, the latter brought the litigation before the Greek Supreme Court. In a series of trials in Athens, Areios Pagos eventually ruled in favor of the dissolution of the XTU on the grounds that the term "Turkish" posed a threat to public order and it represented nationals of another country but not citizens of Greece. This decision from the highest judiciary organ met with strong opposition from the Muslim Turkish minority and paved the way for XTU's application to the Strasbourg-based court. On 27 March 2008, the Court ruled in favor of the XTU and found that Greece had violatedArticle 11 and Article 6 of the ECHR, which safeguard freedom of association and freedom of fair trial accordingly. Based on the court's decision, it was underlined that XTU had functioned for almost 50 years without any hindrance from local Greek authorities. Also, the Court underlined that Greece didn't provide evidence that XTU resorted to any act of violence or disorder so as to endanger public order and peace in the region. Similar to those remarks made in two other Minority rulings, *Emin and Others v. Greece* and *Bekir-Ousta and Others v. Greece*, the ECtHR also emphasized that even though the actual aim of the XTU was to establish and promote an ethnic minority in Greece, this couldn't be interpreted as a threat to a democratic society.[75]

Even if Greece used its right to appeal in six months' time, the Grand Chamber refused to tackle the case, thus making the decision of the ECtHR obligatory. In this respect, the second round of exhausting local remedies started for the XTU at the national level. Nevertheless, the application for its reregistration was refused by local Greek courts contradicting the final decision of the Strasbourg court. After exhausting all legal means in Greece, XTU filed a new application with the ECtHR based on the same violations, i.e.,

[72] Personal notes. Ahmet Kara, "İskeçe Türk Birliği'nin İç Hukuk Mücadelesi ve AİHM Süreci", (41. Yılında İskeçe Türk Birliğinin Hukuk Mücadelesi Panelinde sunulan sözlü bildiri, Trakya Üniversitesi Balkan Araştırma Enstitüsü, Edirne, 9 May 2024).

[73] Konstantinos Tsitselikis, "Minority Mobilisation in Greece and Litigation in Strasbourg", *International Journal on Minority and Group Rights,* 15/1 (2008): 45.

[74] Personal notes. Ozan Ahmetoğlu, "İskeçe Türk Birliği- 41 Yıllık Hak Arama Mücadelesi", (41. Yılında İskeçe Türk Birliğinin Hukuk Mücadelesi Panelinde sunulan sözlü bildiri, Trakya Üniversitesi Balkan Araştırma Enstitüsü, Edirne, 9 May 2024).

[75] "*Tourkiki Enosi Xanthis and Others v. Greece, Application No: 26698/05*", ECtHR, accessed 10 January 2025, https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-216111%22]} ; "*Emin and Others v. Greece*, Application no. 34144/05", ECtHR, accessed 9 November 2024, https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-215296; "*Bekir-Ousta and Others v. Greece, Application no. 35151/05*", ECtHR, accessed 2 September 2024, https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-216342.

freedom of association and fair trial. XTU's application was dismissed in its initial phase since the litigation had already been brought before the Court where the latter had already ruled on the registration of the XTU.

Being labeled as a repetitive case, the relevant mechanisms of the Council of Europe decided to tackle the litigation of '*Xanthi Turkish Union and Others v. Greece*' together with those of '*Bekir-Ousta and Others v. Greece*' and '*Emin and Others v. Greece*' under the name '*Bekir-Ousta and others group v. Greece*' in 2012. For the sake of implementation of the ECtHR's jurisprudence, the European Council's Department for the Execution of Judgments of the European Court of Human Rights, a body of the Council that works closely with the Committee of Ministers and supervises the implementation of the Court judgments on the ground, started to play an active role in the matters concerning denial of ethnic Turkish identity in Western Thrace. On the official website of the Department for the Execution, as of May 2025 there were 27 applicant communication documents, nine government communications, 22 decisions, 16 notes and two interim resolutions adopted by the Committee of Ministers and many communications from NGO stakeholders concerning lawsuits of all three minority associations from Western Thrace, Greece[76]. This is a clear indication that the Council of Europe is closely following the supervision of ECtHR judgments regarding freedom of association in Western Thrace.

Particularly after pressure from the bodies of the CoE as well as reactions from the Minority about the non-implementation of the ECtHR decisions, Greece felt obliged to take a step forward. Eventually, on 10 October 2017, Greece amended the Code of Civil Procedure (Article 758) so as to allow the reopening of lawsuits in which the Strasbourg jurisprudence found violation of the rights of the applicants. As the draft version of this amendment faced strong reaction from the MPs inside the Greek Parliament[77], it was changed to include a clause; this code might not be applied in cases concerning national security. Even though it met with reaction from all Minority MPs from Western Thrace regardless of their political party identities, it eventually passed through the Greek Parliament. Thus, based on Article 29 of the Law No. 4491/2017 the admissibility of an application for revocation or amendment following an ECtHR judgment became possible only if the lawsuit was not related to issues about national security and public order as well as prevention of crime, protection of health or morals and the protection of rights and freedoms of third parties.[78]

In the light of the amended version of the Code of Civil Procedure, XTU applied to the local Greek courts for the third time. But exhausting local remedies resulted in no progress at all given that all Greek courts decided against its reregistration since the term 'Turkish' in its title was affiliated with matters of security and public order which was in conformity with the code amended in 2017. The same procedure was followed by the other two Minority NGOs whose cases had already been litigated in Strasbourg regarding their registration and resulted in the same way. Consequently, it became apparent that the legislative change of 2017 had almost no impact on the implementation of the ECtHR decisions regarding Turkish associations in Western Thrace in the short run.

Along with the above-mentioned amendment, Greece, in 2024, also introduced the formation of the Committee of Experts, which seeks to assist Greek legal mechanisms with the implementation of the ECtHR jurisprudence, including those regarding the freedom of association in Western Thrace. The Committee of Ministers indicated that this mechanism will assist those applicant NGOs the possibility of obtaining *resti-*

[76] "Group Documents", *Bekir-Ousta and Others v. Greece*, ECtHR, accessed 1 May 2025, https://hudoc.exec.coe.int/eng#{%22execidentifier%22:[%22004-15567%22]}.

[77] Even a member of Golden Dawn refused the amendment on the grounds that it would lead to "Kosovoization (sic) of Greek Thrace". Dimitris Psarras, "Το Εθνικό Ταμπού της Θράκης (To Ethniko Tabu Tis Thrakis)", *Η Εφημερίδα των Συντακτών (İ Efimerida ton Syntakton)*, 15 October, 2017, 5.

[78] Greek Official Gazette, FEK A' 152, 13 October 2017, 2780.

tutio in integrum.[79] In April 2025, the first communication was achieved between the Committee of Experts and the minority NGOs regarding their long-lasting struggle for justice.[80]

As of this day, it is obvious that even if the XTU and the other two Minority associations, the cases of which will be analyzed in the coming chapter of this study, had already exhausted three times all local remedies and a supranational one in Strasbourg. However, the implementation of the ECtHR rulings, which found Greece to violate Article 11 of the Convention is still pending. In fact, nothing has changed for the Greek court rulings for more than four decades, underlining that the term 'Turkish' in the title of minority civil society organizations in Western Thrace may cause danger to Greek public order as well as national security. As argued, the implementation of judgments regarding minority NGOs, including the Macedonian ones, was thwarted primarily due to the lack of political will and judicial conservatism.[81] This research highlights that the case of XTU still remains a matter of security concern for Greek state mechanisms rather than a fundamental right of freedom of association and assembly.

In fact, together with the Komotini Turkish Youth Union and the Western Thrace Turkish Teachers Union, the XTU also exists and functions as a *de facto* civil society organization. But, none of them possesses the legal status of a registered NGO in Greece. Furthermore, the former president of the XTU, Ozan Ahmetoğlu, recalled that from time to time the Union was referred to by some majority Greeks as "illegal," as if the presence and activities of the Union itself infringed the Greek law.[82] Thus, heads of Turkish unions or other members of the Minority sometimes can't prevent themselves from getting targeted, stereotyped, marginalized, otherized or even demonized by some entities of the Greek majority population owing to their references to the Turkish minority in Greece. For instance, back in 2013, an MP of Golden Dawn had openly described Ahmet Hacıosman, a minority MP of PASOK from Rhodopi, during his speech inside the Greek Parliament as "agent of the Turks"[83] [implying Türkiye] while the XTU was portrayed by some hate groups as a criminal gang affiliated with illegal activities that threaten Greek public order and national security.[84] As noted, the banning of Turkish associations didn't stop them from organizing activities for the Minority community. Quite the opposite, it encouraged them to be more active in terms of their facilities on the one hand while seeking more external support in Europe for their justification before the Greek law.[85]

This research argues that one of the main reasons why Greece continues somehow to tolerate the functioning of the XTU is due to the still-pending ECtHR decisions that have not been fully put into practice since 2008. Second, there is the possibility of a robust reaction from members of the Turkish minority as it symbolizes their long-standing cultural presence and has been preserved by them. Given that any kind of reregistration of a Turkish association will pave the way for the establishment of a new minority association whose title will include the adjective 'Turk' or 'Turkish', Greece seems to take crucial steps for balancing both demands coming from the minority and those reminders from the CoE to comply with the Strasbourg judgments. By doing so, Greece, on the one hand prevents the reregistration of the XTU to the official list

[79] "1483rd meeting (DH), December 2023 - H46-15 Bekir-Ousta and Others group v. Greece (Application No. 35151/05)", Council of Europe, accessed 2 December 2024, https://hudoc.exec.coe.int/eng?i=CM/Del/Dec(2023)1483/H46-15E.

[80] Interview with Ozan Ahmetoğlu, "Xanthi Turkish Union" (Xanthi, 4 April 2025). Also, for the initial steps of contact between the Minority NGO representatives and the Committee of Experts see "Communication from the Applicant (20/11/2024) Concerning the Bekir-Ousta and Others Group of Cases v. Greece, Application No. 35151/05", Hudoc-Exec, accessed 2 November 2024, https://hudoc.exec.coe.int/eng?i=DH-DD(2024)1379E.

[81] Anagnostou and Psychogiopoulou, "Under What Conditions Do National Authorities Implement the European Court of Human Rights' Rulings? Religious and Ethnic minorities in Greece", 174.

[82] Ahmetoğlu, 4 April 2025, interview.

[83] "Mecliste Hacıosman'a Sözlü Saldırı", *Millet Gazetesi (İskeçe)*, 17 January, 2013, 1.

[84] Evelin Verhas, *The Turkish Minority in Western Thrace: The Long Struggle for Rights and Recognition* (Budapest: Minority Rights Group Europe, 2019), 9.

[85] Tamara Hoch and Sebahattin Abdurrahman, "Europeanisation as Legitimacy to Identify as a 'National Minority': The Turkish Community in Greece.", *International Journal on Minority and Group Rights*, 26/3 (2019): 444-445.

of NGOs in Xanthi prefecture while also satisfying majority Greek expectations for prohibition of Turkish associations in the region. While on the other hand, she allows the XTU to function as a *de facto* civil society organization, yet without a legal personality. This may also be interpreted as an interim solution for Greece so as to satisfy, though partially, both demands coming from Strasbourg and those from the Muslim Turkish minority. By doing so, she also saves time to postpone the full implementation of ECtHR decisions.

In the lawsuit of a banned Turkish NGO, this research contends that the freedom of association has highly been securitized by verdicts given by Greek local and national courts since the 1980s in a way that the functioning of a Turkish union in Greece has the potential to constitute a threat to public order. This was one of the primary reasons for its dissolution. In case the very presence of a Turkish minority allegedly poses a threat to security and order in a given region of Greece, then how come the three abovementioned Turkish civil society organizations functioned for decades without facing a single court trial based on their charters referring to the term 'Turkish' or their activities, which promoted the preservation of Turkish culture? As it is mentioned above, this is why Greek legislative measures arguing for Greek citizens of Muslim faith rather than members of the Turkish minority appear more political than consistent with international human rights law.

Last but not least, for Greek officials denying the existence of a Turkish minority in Western Thrace while overstating the presence of a single religious Muslim minority, their primary point of reference is Article 45 of the Lausanne Peace Treaty where there is a reference to the "Moslem minority" in Greece. In fact, it is correct that this still-standing international treaty refers to the minority as 'Muslim'. Nevertheless, this religion-based denomination should not be interpreted as rejecting and even prohibiting any other non-religious identification of a minority community on Greek soil. Put differently, the religious identification of the Minority by an international agreement which has the status of governing law cannot justify prohibiting the minority from identifying with any non-religious term. As one of the most prominent Greek lawyers, Christos Rozakis underscores that any kind of "reference to the religious elements of minorities didn't automatically reduce them to religious minorities which deserved protection of their religion, and only that... The complex elements of origin, religion and linguistic opinions, as well as of cultural and political ties, make this minority an ethnic minority, and not solely a religious or linguistic one."[86]

2.1.1. Registration of new Turkish NGOs: Turkish women associations

Along with a series of trials of the XTU at Greek courts, it is essential to tackle lawsuits of both cultural associations founded by women of the Muslim Turkish minority. The Cultural Association of Turkish Women of the Prefecture of Rodopi was established on 21 March 2001. However, its registration was dismissed on the grounds that the term 'Turkish' in its title threatened public order. The appeal court, on 28 January 2005, decided in a similar way concluding that there was only one minority group in Greek Thrace which was 'Muslim', not 'Turkish'. Based on the court decision, the appellation of ethnic Turkish identity in its title and charter was misleading and aimed to promote the idea that there was a Turkish minority on Greek soil which contravened Article 45 of the 1923 Peace Treaty of Lausanne. Eventually, the litigation was discussed at the Greek Supreme Court, and on 1 April 2005, the court rejected the establishment of this minority association.

Shortly thereafter, the association lodged an application with the ECtHR in 2005. On 27 March 2008, the court ruled in favor of the association and upheld its registration as an NGO in Greece. It concluded that even if the real aim of this association was to promote the idea that there was an ethnic minority in Greece, this

[86] Christos L. Rozakis, "The International Protection of Minorities in Greece", *Greece in a Changing Europe* in, eds. Kevin Featherstone and Kostas Ifantis (Manchester: Manchester University Press, 1996), 100-103. For Stephen, Article 45 "does not purport to restrict the freedom of those persons to refer to themselves and their organisations by whatever name they choose". Michael Stephen, "The Human Rights of the Turkish Minority in Western Thrace", *Perceptions: Journal of International Affairs*, 3/4 (December 1998 - February 1999): 119.

did not constitute any threat to the democratic and plural society. This argument was strengthened with the findings of the Court that there was no clause in the charter of the association that would incite its members to violence, antidemocratic or anti-constitutional actions that could threaten Greek public order.[87]

As a result of the Strasbourg ruling, the association applied to Greek courts to revoke its previous decisions and be registered. But, no progress has been made so far. As noted, the decision of the Court of Appeal of Thrace clearly articulated that decisions given by the ECtHR were not legally binding and imposed no obligation to implement them[88]. After the amendment of the code in 2017, the association started another legal procedure for registration. Nevertheless, the appeal was denied at the local courts. Consequently, the association applied to the Greek Supreme Court once again. This time, the Cultural Association of Turkish Women of the Prefecture of Rodopi jointly applied to Arios Pagos with the Evros Minority Youth Association and requested that the court evaluate both lawsuits together. In October 2022, the court rejected the application of both minority NGOs on the principle of *ne bis in idem* and concluded that there was no need for a legal action twice on the same grounds. Thus, the third round of exhausting local remedies was completed for these two associations, similar to that of the XTU.[89]

The other newly formed association of Minority women, the Cultural Association of Turkish Women of the Prefecture of Xanthi, applied for registration in December 2010. But, it was refused by the First Instance Court of Xanthi due to the denomination of 'Turkish' in its title and charter. The Court of Appeal of Thrace and the Greek Supreme Court also dismissed its registration in 2014 and 2017, respectively.[90] As a result, the association applied to the ECtHR in 2018, and the final verdict from Strasbourg is still pending.[91] This section focused on a series of lawsuits concerning the oldest NGO of the Muslim Turkish minority in Greece, Xanthi Turkish Union. Next, this research dwells on some lesser known and relatively more recent cases regarding the Minority's freedom of association and its affiliation with denial of ethnic identity in the context of Western Thrace.

3. Vagueness of Typology and Ambiguity of Geography: Litigation of Some 'Minority' and 'Western Thrace' Associations

On 23 April 2009, the registration application of another minority NGO entitled 'South Evros Cultural and Educational Association of Western Thrace Minority' was dismissed on the grounds that the definition of the term 'minority' was unclear; it was ambiguous whether it referred to an ethnic, national, or religious minority. Three years later, the application for registration of the Minority Cultural, Folkloric, and Educational Association of Evrenos in Rhodopi was rejected on the same basis on 30 June 2011.[92] No appeal was filed, and the attempt to establish the association ultimately failed. However, the former NGO appealed the decision. Eventually, the Greek Court of Appeal concluded in favor of the formation of the South Evros Cultural and Educational Association of Western Thrace Minority in 2013.[93]

[87] "Emin and Others v. Greece, Application no. 34144/05", ECtHR, accessed 9 November 2024, https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-215296.

[88] "RİTKKD davası da reddedildi - "AİHM kararları bağlayıcı değil" ", *Gündem Gazetesi (Gümülcine)*, 2 December, 2011, 1.

[89] "Yunanistan, AİHM Kararlarını Uygulamayı Yine Reddetti!", *Gündem Gazetesi*, 10 September, 2022, 3.

[90] "Written Statement Submitted by Federation of Western Thrace Turks in Europe, a Non-Governmental Organization in Special Consultative Status", UN Human Rights Council, 40th Session, 25 February – 22 March 2019, accessed 25 December 2024, https://digitallibrary.un.org/record/3836241/files/A_HRC_40_NGO_66-EN.pdf&ved=2ahUKEwid_uG8nPGLAxXIwzgGHXOYDXsQFnoECFcQAQ&usg=AOvVaw0JaRgx1MbTCusmJv7LQuby, 3.

[91] "Sagir and Others v. Greece, Application no. 34724/18", ECtHR, accessed 9 December 2024, https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-213080.

[92] "Azınlık" Derneğine Geçit Yok", *Gündem Gazetesi*, 2 October, 2011, 2.

[93] "Batı Trakya Azınlığı Güney Meriç Eğitim ve Kültür Derneği Nihayet Tanındı", DEB Partisi, accessed 23 October 2024, http://debpartisi.org/indexY.php?s=detay&id=2078.

The Evros Minority Youth Association represents another prominent case that has to do with problematization of ethnic identity and its linkage with the usage of the term 'minority' in the Greek context. In mid-1990s, a group of minority members from the Evros Prefecture, where the Muslim Turkish presence is very limited compared to the other two prefectures of Western Thrace, decided to form an association. Yet, the competent courts concluded that the type of the minority it represents is vague and unclear in the title of this NGO, thus risked creating confusion in the minds of people about the origins of its members. Furthermore, this association intended to promote the idea that there was an ethnic (Turkish) minority in Greek Thrace, thus contradicting the official Greek policy that there was only a Muslim minority in this region. Having exhausted all domestic remedies under the Greek law, the Evros Minority Youth Association lodged a complaint with the ECtHR under the reference "*Bekir-Ousta and Others v. Greece.*" The Court found, unanimously against Greece, that the freedom of association under Article 11 of the ECHR had been violated and even if "the real aim of the association had been to promote the idea that there was an ethnic minority in Greece, this could not be said to constitute a threat to democratic society".[94] It is useful to highlight that the term 'minority' in titles of associations is not totally forbidden, unlike the lawsuits of Turkish associations. That is, there are some Minority-based NGOs founded in the 1980s or 1990s bearing the term 'minority' in their titles that have been functioning properly for a long time. However, as in the abovementioned case some other associations founded by Minority members still suffer from using this terminology in their official names and charters.

Having outlined the struggles of certain 'Minority' associations, this chapter continues to explore other associations facing similar legal problems regarding registration. The first case regarding problems arising from the use of geographical terminology in the titles of civil society institutions representing the Minority in Western Thrace occurred in the mid-1990s. The application regarding the formation of the Association of Religious Clergymen of Western Thrace Mosques in 1995 was refused by the local court in Komotini on the grounds that it could be interpreted as a malign act; In Greece, there was only one region, called 'Thrace'. Defining this region as 'Western Thrace' could cause doubts about the "Greekness" of the Thrace region and further controversies with Türkiye, a country that comprises the region of Eastern Thrace.[95] After a series of appeal trials, its establishment was approved by the Greek Supreme Court in February 2005.

The second and most recent lawsuit about freedom of association and the vagueness of the term 'Western Thrace' has to do with the formation of the Western Thrace Fenerbahçe Culture and Sports Association on 11 October 2022. In a short period of time, the first call for its dissolution came not from a local actor located inside Western Thrace but from the former Greek Prime Minister, Vasiliki Thanou. In her public statement, she underlined that the term "Western Thrace" didn't exist in any international treaty. There was only one region in Greece named Thrace and the appellation of "Western Thrace" was only used in Turkish foreign policy. Also, the objectives of the sports association were contrary to the law, offended national interests, endangered public order and the rights of others; not only were these objectives anti-national, propagandistic, and misleading, but they also disturbed the social peace between the two Christian and Muslim communities in Thrace, which was a sensitive area of Greece. In this respect, Thanou called on Greek judiciary and administrative mechanisms to act immediately for the dissolution of this particular association. For her, this was a matter of national concern independent of political parties.[96] Such a severe criticism coming

[94] "Bekir-Ousta and Others v. Greece, Application no. 35151/05", ECtHR, accessed 2 September 2024, https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-216342.

[95] Vladimir Ortakovski, *Minorities in the Balkans* (New York: Transnational Publishers, 2000), 190; Turgay Cin, "Batı Trakya Türklerinin Hukuki Statüsü Sorunları ve Avrupa Birliği", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11/1 (2009): 170-171.

[96] "Η Βασιλική Θάνου Παρεμβαίνει στην Υπόθεση του "Αθλητικού Συλλόγου Φιλάθλων Φενερμπαχτσέ Δυτικής Θράκης"(İ Vasiliki Thanu Paremveni stin İpothesi tu "Athlitiku Sillogu Filathlon Fenerbahce Ditikis Thrakis" , Dikastiko, accessed 5 February 2025, https://www.dikastiko.gr/eidhsh/i-vasiliki-thanoy-paremvainei-stin-ypothesi-toy-athlitikoy-syllogoy-filathlon-fenermpachtse-dytikis-thrakis-oi-dikastikes-arches-kai-i-prostasia-ton-ethnikon-symferonton/.

from a prominent figure of Greek politics and the judiciary was met with strong astonishment and reaction from the members of the newly founded association as well as the minority community. In February 2023, the association clearly stated that it refuted the arguments of Thanou and her unfounded and suspicious accusations regarding their union while underlining that it wouldn't be used as a tool in politics, given that they had no affiliation with politics and political matters, but only sports which united people.[97]

On 22 March 2023, the first trial of this association took place in Komotini, where the Prosecutor's Office of the Court of First Instance of Rodopi filed a lawsuit for the revocation of its registration on the grounds that the very existence of an association bearing the term 'Western Thrace' in its title had the potential to create the impression that there was an ethnic Turkish minority in the region rather than a religious Muslim one. This contradicted the Lausanne Treaty, which referred to a "Muslim" minority, so it was against the law.[98] The Prosecutor withdrew its application, but, in a couple of days another lawsuit with similar arguments was filed against this association.

The trial took place on 6 September 2023 in Komotini. Looking more closely at the written statement of the chief prosecutor, it was stated that the term 'Western Thrace' had the potential to create confusion about the identity of its members, whether ethnic or religious. This might also create the impression that they weren't citizens of Greece but rather those of Türkiye, thus creating a misleading image for third parties. Based on her statements, a part of which is quoted below, the usage of the abovementioned term was ill-intentioned. It was contrary to the law on the grounds that it could endanger the public order in the region, might lead to further distrust, unrest, and disruption among citizens of the region and could deliberately cause misrepresentation of the Greek character of the Thrace region. Therefore, this term should be removed from the name and charter of this association:

> ...It shows that the term "Western Thrace" mentioned in the name of the association is used by its members to attribute historicity to their cultural and geographical identity, that is, to be recognised both nationally and internationally, and the qualities of the great depth of time, up to the autochthony, originality and authenticity implied by the words "Western Thrace", except for all these qualities of the only Thrace that is included in the Greek region and has undoubtedly been Greek for many years. Thus, it becomes clear that the association, which is being established by usurping the concept of "Western Thrace" contained in the name and charter of the association, deliberately falsifies the history and anthropogeography of the region, and it is noted that, aware of the historical context, it aims to create and expand a different cultural and geographical community in Komotini, located in the border region with a geopolitically sensitive location that is actually only Greek, for secret separatist purposes...[99]

In May 2024, the Civil Court of First Instance of Rodopi decided to dissolve this sports association of Fenerbahçe club fans in Western Thrace. Later, the association appealed to the court, and the trial occurred on 22 February 2025, the final verdict of which is still pending.

[97] "Western Thrace Fenerbahce Association's Response to Unfounded Allegations", Millet News, accessed 4 June 2025, https://www.milletnews.com/western-thrace/western-thrace-fenerbahce-associations-response-to-unfounded-allegations.

[98] Prosecutor of Rodopi filed a lawsuit for the revocation of the registration of the Western Thrace Fenerbahçe Association. "Rodop Savcısı Batı Trakya Fenerbahçeliler Derneği'nin Tescilinin İptali İçin Dava Açtı", ABTTF, accessed 2 September 2024, https://www.abttf.org/haberler-detay.php?id=6829&kid=104.

[99] "Communication Regarding the Second Lawsuit Filed in Connection with the Bekir-Ousta and Others Group (Application No. 35151/05) for the Revocation of the Registration of the Western Thrace Fenerbahçe Culture and Sports Association", ABTTF, accessed 22 January 2025, https://search.coe.int/cm?i=0900001680acb029.

Conclusion

This research has shown that Turks in Western Thrace, as of 2025, cannot enjoy rights of freedom of association and assembly emanating from the 1923 Lausanne Treaty in full. In fact, this has never happened for the last 40 years since the Greek governments in one way or the other have pretended to provide some minority rights for the Turks while restricting the usage of some other rights emanating from international human rights provisions signed and ratified by Greece, the 1923 Lausanne Treaty first and foremost. While referring to any issue of the minority, one of the mostly-used attributions by the Greek state apparatuses has always been to the Lausanne minority-protection regime and the religious characterization of this group of Greek citizens. Nevertheless, as this research has indicated, in spite of its popularity at the discursive level, the abovementioned clauses of the 1923 Lausanne Treaty are not strictly applied in practice. Henceforth, a number of rights enshrined in this treaty are not fully enjoyed by members of the Minority.

Meanwhile, as indicated in the ECtHR's jurisprudence, no single incident of violence or disorder was recorded regarding activities of the abovementioned minority associations located in Western Thrace that could endanger the social peace across the region. Nevertheless, decisions of the Greek judiciary mechanisms continued to emphasize possibilities, assumptions or intentions that the establishment and/or operation of these associations may threaten the regional security, disrupt peaceful coexistence between the two communities, and undermine social order. Thus, some members of the Muslim Turkish minority are prevented from using their freedom of association in Western Thrace while some other minority members can enjoy this right freely.

In fact, there are many minority associations particularly in the prefectures of Rhodopi and Xanthi operating without difficulty with the Greek state. Nevertheless, as underlined above, Greece is very strict in prohibiting the functioning of those bearing an ethnic-Turkish appellation primarily for security purposes. Still, an inconsistent manner regarding the usage of the other two terms, 'minority' and 'Western Thrace' is a matter of fact for the Greek juridical system. That is to say, some minority associations established in the 1980s and 1990s bearing the term 'Western Thrace' and/or 'minority' in their official names face no problems functioning as minority NGOs in contemporary Greece. However, as this study explores in both cases of the Evros Minority Youth Association and Western Thrace Fenerbahçe Culture and Sports Association, their registrations are rejected by the Greek judicial practice based on the ambiguity and vagueness of the use of the terms of 'Minority' and 'Western Thrace' which are closely connoted with ethnic Turkish identity and Türkiye. Thus, for the Greek judicial mechanisms the usage of these terms still contains the possibility to cause unrest and disruption in the region and put Greece's security and public order at risk.

Broadly speaking, it is crystal clear that Greece has never refused ECtHR decisions as a CoE member since the 1990s. In all three rulings from the Strasbourg Court dating back to the second half of the 2000s, the Court decided that Greece violated Article 11 of the ECHR and ruled for the reestablishment of old Turkish associations and formation of new ones. Yet, Greece keeps postponing the execution of the ECtHR verdicts in one way or another. That is, for the last 40 years some of the Greek judges have affiliated the registration and functioning of the abovementioned associations with neighboring Türkiye and interpreted issues regarding these NGOs primarily through security lenses, thus securitizing one of the fundamental rights of its minority citizens, i.e. freedom of association. As this research has indicated, Greek court rulings are found to be irrevocable by these judges even though they contradict the ECtHR jurisprudence on the possibility that Turkish associations may constitute possible threat to state unity, order, or security.

In spite of its hierarchical position at the international level, this study argues that the ECtHR rulings have had limited impact on the Greek legal order regarding the execution of cases regarding minority associations

in Western Thrace since the late 2000s. In practice, the Strasbourg rulings about associations bearing the terms 'Turkish' or 'minority' in their titles have not automatically led to the annulment of previous Greek court judgments. In this respect, looking through the local Turkish minority press in Western Thrace, all three rulings of the ECtHR's jurisprudence have actually highlighted the ongoing struggle of the Turkish associations. Yet, taking into account the final rulings from Strasbourg dating back to the late 2000s on the one hand while the continuity of their cases at local Greek judiciary mechanisms on the other, then, the CoE's judgment mechanism is widely criticized by members of the Minority for not being effective enough to compel Greece to execute the court rulings in the context of Western Thrace.

This study concludes that the main actors in the securitization of the right of assembly in Western Thrace in the last 40 years have primarily been the Greek state apparatuses. Regardless of the political ideology of the governing political parties, the political will of the country's ruling elite continues to endorse this ban on some of the minority-based NGOs in Western Thrace, which goes hand in hand with the rulings of the Greek courts at both the local and national level. Here, the role of Türkiye should not be underemphasized in the above-mentioned securitization strategies of Greek state mechanisms. On the other hand, Greece also keeps ignoring the Strasbourg-based litigation underlining that even if the realm of an association is to promote an ethnic identity in Greece, its establishment and functioning can't constitute any threat to the Greek society. Rather, it should be interpreted as a significant indication of a democratic and pluralistic society.

In this respect, only a genuine shift in Greece's judicial and political will can desecuritize the decades-long violation of a fundamental human right, end the association of these NGOs with Türkiye, comply with the ECtHR's final rulings, and ultimately permit the reopening or establishment of Turkish associations in Western Thrace. However, Greece can take these steps in the near future only if it decides to do so. For the time being, it is unlikely that the general stance of the Greek decision making bodies regarding issues of freedom of association will change; Greece keeps having ups and downs in her relations with neighboring Türkiye while judicial conservatism in the country still continues regarding some minority-related cases. Meanwhile, the threat perception from the East in Greek society is not likely to fade away soon; it still stands as a historical matter of fact embedded in the Greek social and political culture. As a result, this research anticipates that contrary to ongoing pressures from the CoE for execution of Strasbourg rulings, problems regarding the enjoyment of freedom of association for Muslim Turkish minority members in Western Thrace fully are likely to prevail in the foreseeable future.

Peer Review Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support The author declared that this study has received no financial support.

Author Details Ali Hüseyinoğlu
[1] Trakya University, Balkan Research Institute, Edirne, Türkiye
0000-0002-2101-217X alihuseyinoglu@trakya.edu.tr

References

ABBTF. "Rodop Savcısı Batı Trakya Fenerbahçeliler Derneği'nin tescilinin iptali için dava açtı", Accessed 2 September 2024. https://www.abttf.org/haberler-detay.php?id=6829&kid=104.

ABTTF. "Communication Regarding the Second Lawsuit Filed in Connection with the Bekir-Ousta and Others Group (Application No. 35151/05) for the Revocation of the Registration of the Western Thrace Fenerbahçe Culture and Sports Association", Accessed 22 January 2025. https://search.coe.int/cm?i=0900001680acb029.

Ahmetoğlu, Ozan. "İskeçe Türk Birliği- 41 Yıllık Hak Arama Mücadelesi", *Oral presentation at the Panel '41. Yılında İskeçe Türk Birliğinin Hukuk Mücadelesi'*, Trakya Üniversitesi Balkan Araştırma Enstitüsü, Edirne, 9 May 2024.

Akgönül, Samim. *Türkiye Rumları*. İstanbul: İletişim, 2007.

Akyay, Bülent. "Yunan Milliyetçiliği", *Milliyetçiliğin Coğrafyaları – II: Bulgaristan Hindistan İran İtalya Macaristan Sırbistan Yunanistan* in, ed. Yusuf Ziya Bölükbaşı, 199-260. Ankara: Gazi Kitabevi, 2020.

Aleksandris, Aleksis and Paresoglou, Athanasios. *Οι Μουσουλμανικές Μειονότητες Στα Βαλκάνια (İ Musulmanikes Mionotites Sta Valkania)*. Athens: ELIAMEP, 1991.

Alioğlu Çakmak, Gizem. "Greek Nationalism Versus Europeanization: From Ethnic to Civic Nationalism?", *Journal of Balkan Research Institute*, 8/2 (2019): 201-234.

Anagnostou, Dia and Triandafyllidou, Anna. "Regions, Minorities and European Integration: A Case Study on the Muslims in Western Thrace, Greece", *Romanian Journal of Political Science*, 7/1 (2007): 100-125.

Anagnostou, Dia and Psychogiopoulou, Evangelia. "Under What Conditions Do National Authorities Implement the European Court of Human Rights' Rulings? Religious and Ethnic Minorities in Greece", *The European Court of Human Rights Implementing Strasbourg's Judgments on Domestic Policy* in, editor Dia Anagnostou, 155-179. Edinburg: Edinburg University Press, 2014.

Athanasopulos, Haralambos. *Greece, Turkey and the Aegean Sea: A Case Study in International Law*. Jefferson, North Carolina and London: McFarland & Company, 2001.

Borou, Christina. "The Muslim Minority of Western Thrace in Greece: An Internal Positive or an Internal Negative "Other"?", *Journal of Muslim Minority Affairs*, 29/1 (2009): 1-26.

Buzan, Barry. "Rethinking Security after the Cold War", *Cooperation and Conflict*, 32/5 (1997): 5-28.

Buzan, Barry, Wæver, B., Ole and de Wilde, Jaap. *Security, A New Framework for Analysis*. Boulder and London: Lynne Rienner Publishers, 1998.

Christou, Vasiliki. "Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα", *Σύνταγμα - Κατ' άρθρο Ερμηνεία (Sintagma – Katarthru Erminia)* in, eds. Filippos Spyropoulos et al., 268-287. Athens-Thessaloniki: Sakkoula, 2017.

Cin, Turgay. "Batı Trakya Türklerinin Hukuki Statüsü Sorunları ve Avrupa Birliği", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11/1 (2009): 147-179.

Clogg, Richard. "Introduction", *Minorities in Greece: Aspects of a Plural Society* in, editor Richard Clogg, 9-19. London: Hurst & Company, 2002.

Coufoudakis, Van. "Greek-Turkish Relations, 1973-1983: The View from Athens", *International Security*, 9/4 (1985): 185-217.

Council of Europe. *National Minority Standarts: A Compilation of OSCE and Council of Europe Texts*. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2007.

Council of Europe. "1483rd meeting (DH), December 2023 - H46-15 Bekir-Ousta and Others group v. Greece (Application No. 35151/05)", Accessed 2 December 2024. https://hudoc.exec.coe.int/eng?i=CM/Del/Dec(2023)1483/H46-15E.

Csergő, Zsuzsa, Kallas, Kristina and Kiss, Tamás. "Kin-State Intervention and the Securitization-Minority Policy Nexus: Hungarians and Russian-Speakers in Central and Eastern Europe", *Journal of Global Security Studies*, 10/1 (March 2025), ogae035: Accessed 12 January 2025. https://doi.org/10.1093/jogss/ogae035.

Dachtoglou, Prodromos. *Ατομικά Δικαιώματα, 2η Αναθεωρημένη Έκδοση (Atomika Dikeomata, Defteri Anatheorimeni Ekdosi)*. Volume 2. Athens-Thessaloniki: A.N. Sakkoulas, 2005.

Danopoulos, Constantine P. "Civil Liberties and Rights, Equality and the Quality of Democracy in Greece", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 19/3 (2017): 225–242.

DEB Partisi. "Batı Trakya Azınlığı Güney Meriç Eğitim ve Kültür Derneği Nihayet Tanındı", Accessed 23 October 2024. http://debpartisi.org/indexY.php?s=detay&id=2078.

Dikastiko. "Η Βασιλική Θάνου Παρεμβαίνει στην Υπόθεση του "Αθλητικού Συλλόγου Φιλάθλων Φενερμπαχτσέ Δυτικής Θράκης" (İ Vasiliki Thanu Paremveni stin İpothesi tu "Athlitiku Sillogu Filathlon Fenerbahce Ditikis Thrakis" , Accessed 5 February 2025. https://www.dikastiko.gr/eidhsh/i-vasiliki-thanoy-paremvainei-stin-ypothesi-toy-athlitikoy-syllogoy-filathlon-fenermpachtse-dytikis-thrakis-oi-dikastikes-arches-kai-i-prostasia-ton-ethnikon-symferonton/.

Divani, Lena. *Ελλάδα και Μειονότητες: Το Σύστημα Διεθνής Προστασίας της Κοινωνίας των Εθνών (Ellada ke Mionotites: To Sistima Diethnis Prostasias tis Kinonias ton Ethnon)*. Athens: Nefeli, 1995.

ECtHR. "Case of Raif Oglu V. Greece, (Application no. 33738/96)", Accessed 11 January 2025. https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/?library=ECHR&id=001-58850&filename=CASE%20OF%20RAIF%20OGLU%20v.%20GREECE.docx&logEvent=False.

ECtHR. "Tourkiki Enosi Xanthis and Others v. Greece", Application No: 26698/05", Accessed 10 January 2025. https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-216111%22]}.

ECtHR. "Emin and Others v. Greece, Application no. 34144/05", Accessed 9 November 2024. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-215296.

ECtHR. "Bekir-Ousta and Others v. Greece, Application no. 35151/05", Accessed 2 September 2024. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-216342.

ECtHR. "Sagir and Others v. Greece, Application no. 34724/18", Accessed 9 December 2024. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-213080.

ECtHR. "Group Documents", *Bekir-Ousta and Others v. Greece*, Accessed 1 May 2025. https://hudoc.exec.coe.int/eng#{%22execidentifier%22:[%22004-15567%22]}.

Erdem, Nilüfer. "Batı Trakya'da Sivil Toplum Örgütlenmesinde Türk Kimlik Engeli", *Tarafların Bakışıyla Lozan Uluslararası Sempozyumu – Bildiriler* in, ed. Cezmi Eraslan et al., 212-221. İstanbul: Türk Ocakları İstanbul Şubesi, 2014.

Erdem, Nilüfer. "Yunan İdaresinin Batı Trakya'nın Demografik Yapısını Değiştirmeye Yönelik Uygulamaları", *Batı Trakya'dan Türkiye'ye Göç (1967-1995)* in, ed. Nilüfer Erdem, 255-287. Ankara: YTB Yayınları, 2024.

Eren, Halit. *Batı Trakya Türkleri*. İstanbul: Rebel Basım, 1997.

Erendor, Mehmet Emin and Mincewicz, Wojciech. "Introduction to Key Terms and Topics", *Cyber Security in the Age of Artificial Intelligence and Autonomous Weapons* in, editor Mehmet Emin Erendor, 22-35. Boca Raton: CRC Press, 2025.

Figgou, Lia and Condor, Susan. "Categorising Category Labels in Interview Accounts about the 'Muslim Minority' in Greece", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 33/3 (April 2007): 439-459.

Greek Official Gazette, FEK A' "239", 9 November 1954, 1973.

Greek Official Gazette. FEK A' "152", 13 October 2017, 2780.

Hatip, Özer. *Yunan Parlamentosunda Görev Yapmış Batı Trakya Türk Milletvekilleri*. Gümülcine: BAKEŞ Yayınları, 2015.

Hayrullah, Pervin. *Balkan Savaşlarından Sonra Batı Trakya Türklerinin Sosyo-Kültürel Hayatı ve Eğitim Tarihi*. Gümülcine: BAKEŞ Yayınları, 2020.

Heraclides, Alexis. *Η Ελλάδα και ο Εξ Ανατολών Κίνδυνος (İ Ellada kai o Eks Anatolon Kindinos)*. Athens: Polis, 2001.

Heraclides, Alexis. *The Greek-Turkish Conflict in the Aegean: Imagined Enemies*. Basingstoke: Palgrave MacMillan, 2010.

Hoch, Tamara and Abdurrahman, Sebahattin. "Europeanisation as Legitimacy to Identify as a 'National Minority': The Turkish Community in Greece.", *International Journal on Minority and Group Rights*, 26/3 (2019): 436–460.

Hudoc-Exec. "Communication from the Applicant (20/11/2024) Concerning the Bekir-Ousta and Others Group of Cases v. Greece, Application No. 35151/05", Accessed 2 November 2024. https://hudoc.exec.coe.int/eng?i=DH-DD(2024)1379E.

Huseyinoglu, Ali. "Impacts of Transition from an Official Greek Viewpoint: The Case of the Turkish Muslim Minority in Western Thrace-Greece (1923-1933)", *METU Studies in Development*, 39/1 (2012): 87-110.

Hüseyinoğlu, Ali. "Soğuk Savaş Sonrası Yunanistan'ın Azınlık Politikası: Süreklilik ve Değişimler Ekseninde Batı Trakya Türklerinin Temel Meseleleri (1991-2021)", *Tarih ve Uluslararası İlişkiler Perspektifinden Türk -Yunan İlişkileri 1821-2021* in, Editor Esra Özsüer, 290-307. İstanbul: Boyut Yayınları, 2022.

Hüseyinoğlu, Ali. "Batı Trakya Türklerinin Mağduriyetleri ve Anma Günleri (29 Ocak 1988-29 Ocak 1990- 24 Temmuz 1995)", *Türklerin ve Akraba Toplulukların Acı Yıl Dönümleri: 19. Yüzyıldan Günümüze Sürgünler, Katliamlar, Etnik Temizlik Politikaları ve Soykırımlar* in, ed. Mehmet Hacısalihoğlu, 502-521. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, 2023.

İliadis, Christos. *"Trakya Tehdit Altında" Gizli Yazışmalar*. Edirne: Trakya Üniversitesi Yayınları, 2021.

İos-To Mikro kai to Megalo. "Η Ακατονόμαστη Μειονότητα (İ Akatonomasti Mionotita)", *Eleftherotipia*, 27 May, 2006.

Kara, Ahmet. "İskeçe Türk Birliği'nin İç Hukuk Mücadelesi ve AİHM Süreci", 41. Yılında İskeçe Türk Birliğinin Hukuk Mücadelesi Panelinde sunulan sözkü bildiri, Trakya Üniversitesi Balkan Araştırma Enstitüsü, Edirne, 9 May 2024.

Karolak-Michalska, Magdalena. "The Role of Securitization of National and Ethnic Minorities in the Management of Ethno-Politics in Eastern European Countries", *International Journal of Contemporary Management*, 19 (2) (2020): 71–95.

Kaymakçı Mustafa and Özgün, Cihan. *The Recent History of the Rhodes and Kos Turks*. İzmir: Rhodes and Kos and the Dodecanese Islands Turks Culture and Solidarity Association, 2015.

Kemp, Walter A., ed. *Quiet Diplomacy in Action: The OSCE High Commissioner on National Minorities*. The Hague, London and Boston: Kluwer Law International, 2001.

Kelağa Ahmet, İbrahim. "Yunanistan'da Dini Vakıfların Hukuksal Açıdan Karşılaştırmalı Görünümleri", *Rodos ve İstanköy Türk Vakıfları* in, eds. Mustafa Kaymakçı, Cihan Özgün ve Fırat Yaldız, 273-284. Konya: Eğitim Yayınevi, 2019.

Kırlıdökme, Rıza, Mandacı, Çetin and Sabrioğlu, Gökmen. *Xanthi Turkish Union, 1927-2003*. Komotini: Xanthi Turkish Union, 2003.

Koliopoulos, John S. and Veremis, Thanos. *Greece. The Modern Sequel: From 1821 to the Present*. London: Hurst & Company, 2002.

Korkmaz, Nuri. "Comparing Bulgarian and Greek Policies for the Integration of Turkish / Muslim Minorities: The Cold War Period", *Bilig*, 90 (Summer 2019): 21-41.

Kostopoulos, Tasos. *Το 'Μακεδονικό' της Θράκης (To 'Makedoniko' Tis Thrakis)*. Athens: Bibliorama, 2009.

Kourtovik, Gianna. "Δικαιοσύνη και Μειονότητες (Dikeosini ke Mionotites)", *Το Μειονοτικό Φαινόμενο Στην Ελλάδα (To Mionotiko Fenomeno Stin Ellada)* in, eds. Konstantinos Tsitselikis and Dimitris Christopoulos, 245-281. Athens: Kritiki, 1997.

Magliveras, Konstantinos Dionisis. "Freedoms of Association and Assembly and NGO Regulation in Greece and England", *International Journal of Not-for-Profit Law*, 18/1 (2016): 40-53.

Martin, Lawrence. *The Treaties of Peace, 1919-1923*. Volume 2. New York: Carnegie Endowment for International Peace, 1924.

Mavrias, Kostas and Spiliotopoulos, Epaminontas, eds. *The Constitution of Greece - Revised by Resolution of November 25, 2019 of the IXth Revisionary Parliament*. trans. Xenophon Paparrigopoulos et al. Athens: Hellenic Parliament, 2022.

Medda-Windischer, Roberta. "The European Court of Human Rights and Minority Rights", *European Integration*, 25/3 (2003): 249-271.

Millet News. "Western Thrace Fenerbahce Association's Response to Unfounded Allegations", Accessed 4 June 2025. https://www.milletnews.com/western-thrace/western-thrace-fenerbahce-associations-response-to-unfounded-allegations.

Minaidis, Simos. *Η Θρησκευτική Ελευθερία των Μουσουλμάνων στην Ελληνική Έννομη Τάξη (İ Thriskeftiki Elefteria ton Musulmanon stin Elliniki Ennomi Taksi)*. Athens and Komotini: Ant. N. Sakkoula, 1990.

Oran, Baskın. *Türk- Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu*. Ankara: Bilgi Yayinevi, 1991.

Ortakovski, Vladimir. *Minorities in the Balkans*. New York: Transnational Publishers, 2000.

Papadimitropoulou, Damianou. "Έσχάτη Προδοσία Ἀμηχανία, Ὑποκρισία, Ἀπραξία (Eshati Prodosia Amihania, İpokrisia, Apraksia)", *Ο Πολίτης (O Politis)*, 109 (1990): 6-7.

Papadopoulos, Charis. "Η Μειονότητα στη Θράκη είναι Τουρκική και όχι "Μουσουλμανική" (İ Meionotita sti Thraki ine Turkiki ke ohi Musulmaniki)", *Η Κόκκινη (İ Kokkini)*, (2020): 6.

Papandreou, George. "Αν Δεν Είμουν Παπανδρεου Θα Δούλεβα σε Γκέτο Μάυρων" (An Den İmun Papandreu tha Douleva se Geto Mavron", *Κλίκ (Klik)*, 148 (1999): 152.

Preece, Jennifer Jackson. "National Minority Rights vs. State Sovereignty in Europe: Changing Norms in International Relations?", *Nations and Nationalism*, 3/3 (1997): 345-364.

Psarras, Dimitris and Giannopoulos Aristidis. "Το Ελληνικό 1955 (To Elliniko 1955)", *Σχολιαστής (Sholiastis)*, 85 (1990): 18-21.

Psarras, Dimitris. "Το Εθνικό Ταμπού της Θράκης (To Ethniko Tabu Tis Thrakis)." *Η Εφημερίδα των Συντακτών (İ Efimerida ton Syntakton)*, (2017): 5-6.

Roe, Paul. "Securitization and Minority Rights: Conditions of Desecuritization", *Security Dialogue*, 35/3 (2004): 279–294.

Rozakis, Christos L. "The International Protection of Minorities in Greece", *Greece in a Changing Europe* in, eds. Kevin Featherstone and Kostas Ifantis, 95-116. Manchester: Manchester University Press, 1996.

Sakellion, Stamatis. "Ξανά στο Μάτι του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου (Ksana sto Mati tu Evropaiku Dikastiriu)", *Η Αυγή (İ Avgi)*, (9 July, 2021): 7.

Stavros, Stephanos. "The Legal Status of Minorities in Greece Today: The Adequacy of their Protection in the Light of Current Human Rights Perceptions", *Journal of Modern Greek Studies*, 13/1 (1995): 1-32.

Stephen, Michael. "The Human Rights of the Turkish Minority in Western Thrace", *Perceptions: Journal of International Affairs*, 3/4 (December 1998 - February 1999): 107-119.

Stritzel, Holger. *Security in Translation: Securitization Theory and the Localization of Threat*. London: Palgrave MacMillan, 2014.

Svolopoulos, Konstantinos, ed. *Κωνσταντίνος Καραμανλής: Αρχείο, Γεγονότα & Κείμενα (Konstantinos Karamanlis: Arhio, Gegonota & Kimena)*. Volume 10. Athens: Konstantinos G. Karamanlis Foundation, 1995.

T.C. Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü. *Dış Basında Batı Trakya Olayları, Ocak 1990*. Ankara: T.C. Başbakanlık Basın-Yayın ve Enforrnasyon Genel Müdürlüğü, 1990.

Telopoulos, Antonis and Psarras, Dimitris. "Είσαστε Τούρκοι, Αλλά Μόνο αν Έτσι Θέλουμε Εμείς (İsaste Turki, Alla Mono an Etsi Thelume Emis)", *Η Εφημερίδα των Συντακτών (İ Efimerida ton Syntakton)*, (13 June, 2023): 10-11.

The European Commission against Racism and Intolerance, 24 February 2015, "ECRI Report on Greece (Fifth Monitoring Cycle)", Accessed 30 April 2025. http://rm.coe.int/government-comments-on-the-fifth-report-on-greece/16808b57a2.

Tsavousoglou, İlker. "The Legal Treatment of Muslim Minority Women under the Rule of Islamic Law in Greek Thrace", *Oslo Law Review*, 2/3 (2015): 241-262.

Tsitselikis, Konstantinos. "Minority Mobilisation in Greece and Litigation in Strasbourg", *International Journal on Minority and Group Rights,* 15/1 (2008): 27–48.

Türkeş-Kılıç, Selin and Alioğlu Çakmak, Gizem. "Turkey and Greece as Frenemies: Discourse-Historical Approach to the Leaders' Foreign Policy Repertoires between 2019-2022", *Revista de Estudios Internacionales Mediterráneos*, 33 (2022): 225-252.

Türkkaya, Ataöv. "The Ethnic Turkish Minority in Western Thrace Greece", *The Turkish Yearbook of International Relations*, 22 (1992): 89-99.

UN General Assembly, Resolution 47/135, 18 December 1992. "Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities." Accessed 11 February 2025. https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-rights-persons-belonging-national-or-ethnic.

UN Human Rights Council. "Written Statement Submitted by Federation of Western Thrace Turks in Europe, a Non-Governmental organization in Special Consultative Status", Accessed 25 December 2024. https://digitallibrary.un.org/record/3836241/files/A_HRC_40_NGO_66-EN.pdf&ved=2ahUKEwid_uG8nPGLAxXIwzgGHXOYDXsQFnoECFcQAQ&usg=AOvVaw0JaRgx1MbTCusmJv7LQuby.

Vasiliou, K. A. "Μια Αντικειμενική Έρευνα Επι Τόπου: Τι Ακριβώς Συμβαίνει εις την Δυτικήν Θράκην (Mia Antikimeniki Erevna Epi Topu: Ti Akrivos Simveni is tin Ditikin Thrakin)", *Το Βήμα (To Vima)*, (9-11-12-13 September, 1956): 1.

Verhas, Evelin. *The Turkish Minority in Western Thrace: The Long Struggle for Rights and Recognition*. Budapest: Minority Rights Group Europe, 2019.

Wæver, Ole. "Securitization and Desecuritization", *On Security* in, editor Ronnie D. Lipschutz, 46-87. Columbia: Columbia University Press, 1995.

Whitman, Lois. *Destroying Ethnic Identity-The Turks of* Greece. New York: Helsinki Watch, 1990.

Whitman, Lois. *Denying Ethnic Identity: The Macedonians of Greece*. New York: Human Rights Watch, 1994.

"Χωρίς Τίποτα το Νέο οι Εξαγγελίες για τη Θράκη (Horis Tipota To Neo i Eksaggelies Gia ti Thraki)." *Παρατηρητής της Θράκης (Paratiritis tis Thrakis)*, 15 May, 1991.

"Azınlık" Derneğine Geçit Yok." *Gündem Gazetesi (Gümülcine)*, 2 October, 2011.

"RİTKKD davası da reddedildi - "AİHM kararları bağlayıcı değil"!.", *Gündem Gazetesi*, 2 December, 2011.

"Mecliste Hacıosman'a Sözlü Saldırı." *Millet Gazetesi (İskeçe)*, 17 January, 2013.

"Yunanistan, AİHM Kararlarını Uygulamayı Yine Reddetti!." *Gündem Gazetesi*, 10 September, 2022.

"Ενώσεις - Σύλλογοι και Κοινότητες Μεταναστών στην Ελλάδα (Enosis-Sillogi ke Kinotites Metanaston stin Ellada)", 6th Experimental Intercultural Primary School of Eleftherio-Kordelio, Accessed 11 March 2025. http://6dim-diap-elefth.thess.sch.gr/Greek/Diapolitismiki_Ekpaidefsi/Enwseis_SyllogoiMetanastwnStinEllada.htm.

"Πληθυσμιακά Στοιχεία (Plithismiaka Stihia)", 21 January 2019, Περιφέρεια Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης (Periferia Anatolikis Makedonias ke Thrakis), Accessed 28 April 2025. https://www.pamth.gov.gr/perifereia-anatolikis-makedonias-kai-thrakis/.

İSTANBUL UNIVERSITY PRESS

Türkiyat Mecmuası
Journal of Turkology

Türkiyat Mecmuası
Journal of Turkology,
IUTURKIYAT 2025, 35 (1): 223–239

https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.1675090
Submitted | Başvuru 15.04.2025
Revision Requested | Revizyon Talebi 27.05.2025
Last Revision Received | Son Revizyon 04.05.2025
Accepted | Kabul 20.05.2025

Research Article | Araştırma Makalesi

Open Access | Açık Erişim

Rebuilding Regional Security in the Balkans on the Brink of World War II: The Example of the Salonika Agreement

İkinci Dünya Savaşı Eşiğinde Balkanlar'da Bölgesel Güvenliğin Yeniden İnşası: Selanik Antlaşması Örneği

Ayşe Küçük [1]

[1] İstanbul Gelişim University, Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences, Department of Political Science and International Relations (English), İstanbul, Türkiye

Abstract

1930'lu yılların başından itibaren uluslararası sistemdeki hızlı silahlanma ve Milletler Cemiyeti sistemine duyulan güvensizlik Avrupa'da revizyonizmin hızlı yükselişi Balkanlarda bağımsızlığını yeni kazanmış ülkeler bakımından ciddi güvenlik endişelerini tetiklemiştir. Antlaşmalarla kararlaştırılmış ülkesel sınırlarını korumak için küçük ülkeler arasında dayanışma ve işbirliği çabaları sürerken silahlanma faaliyetleri kısıtlanmış ve ülkelerinin bir kısmı askersizleştirilmiş ülkeler güvenlik risklerini daha belirgin hissetmeye başlamışlardır. Bu bağlamda Balkanlar ve Doğu Akdeniz'de ülkelerin statüko yanlısı ve revizyonist ayrışması içerisinde kendilerine yer bulmaya çalıştığı gözlemlenir. Bu çalışmada Balkanlar ve Doğu Akdeniz'deki revizyonist kamplaşmadan endişe duyan Türkiye ve Yunanistan'ın ülkesel bütünlüklerini koruma ve güvenliklerini sağlamaya yönelik arayışları ele alınacaktır. Bu bağlamda dikkate değer unsur ise her iki ülkenin de statükocu kampta yer almış olmalarıdır. Her ne kadar farklı gerekçelere dayanmış olsa da hem Türkiye hem de Yunanistan rasyonel bir tercih yaparak ülkesel güvenliklerinin korunmasında işbirliği ve dayanışma içerisinde olmaya karar vermişlerdir. İkili ilişkilerde belirgin bir 'yakınlaşma dönemi' olarak işaretlenen bu dönem, Türkiye ve Yunanistan arasında tarihlerindeki düşmanlıkları aşan, benzeri görülmemiş diplomatik ve askeri iş birliğine sahne olmuştur. Bu çalışma Türkiye ve Yunanistan'ın ülkesel güvenliklerini sağlamak için kurguladıkları siyasi stratejilerin ne olduğunu ele alarak 1938 Selanik Anlaşması'nın bu ülkeler ve Balkanlar'ın güvenliği bakımından nasıl bir etki yapmış olduğunu tartışacaktır.

Öz

In the early 1930s, rapid armament within the international system, rising mistrust towards the League of Nations, and the swift spread of revisionism in Europe triggered major security concerns for newly independent Balkan states. While smaller countries sought cooperation to protect treaty-defined borders, those with limited armament or demilitarised zones began to feel increasingly vulnerable. In this context, Balkan and Eastern Mediterranean states aimed to align themselves within the emerging divide between revisionist powers and defenders of the *status quo*. This study examines the efforts of Türkiye and Greece, both alarmed by growing revisionist polarisation in the region, to maintain territorial integrity and ensure national security. Importantly, both nations positioned themselves within the status quo bloc. Although their motivations differed, Türkiye and Greece made a rational decision to pursue cooperation and solidarity in safeguarding their national interests. This period, marked as a unique "rapprochement phase" in bilateral relations, witnessed an exceptional level of diplomatic and military collaboration that transcended historical hostilities. The study will examine the political strategies employed by Türkiye and Greece to achieve national security and assess the impact of the 1938 Salonika Agreement on the stability of both countries and the broader Balkan region.

Keywords Balkans · Regional Security · Interwar Period · Salonika Agreement · Türkiye · Greece

Citation | Atıf: Küçük, Ayşe. "Rebuilding Regional Security in the Balkans on the Brink of World War II: The Example of the Salonika Agreement.". *Türkiyat Mecmuası–Journal of Turkology*, 35, 1 (2025): 223-239. https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.1675090

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

© 2025. Küçük, A.

Corresponding author | Sorumlu Yazar: Ayşe Küçük akucuk@gelisim.edu.tr

Anahtar Kelimeler Balkanlar · Bölgesel Güvenlik · İki Savaş Arası Dönem · Selanik Antlaşması · Türkiye · Yunanistan

Introduction

The interwar period exhibits distinct characteristics when viewed from the perspective of Turkish-Greek relations. Although there was a search for a stable order based on collective security organisations and liberal peace principles after World War I, divisions in the international system and the balance of power quickly rendered this interim period unstable. Countries dissatisfied with the heavy sanctions of peace treaties in Europe and the Balkans sought to escape the conditions imposed by these treaties at the earliest opportunity. Specifically, the newly formed nation-states in the Balkans sought new alliances outside the League of Nations regarding territorial integrity and security. This situation was understandable, as many young states at the time lacked the material capacity to protect their sovereignty and territorial integrity. Moreover, the treaty arrangements imposed during the delimitation of their national borders made it difficult for these states to establish stable relations with neighbouring countries. Indeed, from the early 1930s onward, the treaties signed after World War I in Europe and the Balkans began to be violated. This led to escalating competition and conflicts between states satisfied with the status quo and those seeking to change it.

During this period, when the divide between status quo and revisionist powers became prominent in Europe and the Balkans, a notable aspect was that Türkiye and Greece aligned themselves with the status quo. Although there were many disagreements between the two countries following the 1923 Lausanne Peace Treaty, both parties successfully resolved these conflicts peacefully through diplomacy. Issues that were deferred in the Lausanne Treaty, such as the problem of settlements, population exchanges, and the delimitation of the Thrace border, were resolved through diplomatic and political initiatives (sometimes with the assistance of the Permanent Court of International Justice or the League of Nations). This was facilitated not only by the political philosophies of the leaders in both countries but also by the realities of the time. The pragmatic and transparent foreign policy approaches adopted by Mustafa Kemal Atatürk and Eleftherios Venizelos combined with their deliberate rejection of revisionist and irredentist policies, created the necessary conditions for establishing peaceful and cooperative bilateral relations between their respective states. Additionally, Bulgaria in the Balkans and Italy in the Mediterranean were perceived as potential "threats" to both countries' territorial integrity and security, prompting Türkiye and Greece to act together against "a common threat/enemy."

After World War I, the invalidation of the treaties that had established the status quo led Türkiye and Greece to strengthen their territorial integrity and security through effective arrangements. While participating in international and regional disarmament treaties, both countries also sought to establish bilateral and multilateral pacts. Türkiye's involvement in Disarmament Conferences, its membership in the League of Nations in 1932, and its support for Balkan Conferences are notable in this context. However, one of the more intriguing aspects of this period is the efforts of regional countries to rearm demilitarised areas within their territories. Specifically, the military, naval, and aerial restrictions established in Part IV of the Treaty of Neuilly (1919), along with the provisions concerning the Thracian border delineated in the subsequent Treaty of Lausanne (1923), were formally abrogated, marking a significance revision of the post-WWI security regime in the Balkans. While border demilitarisation measures were implemented to minimize potential hostilities between neighboring states; they were at times interpreted as reflecting underlying tensions. Demilitarised zones routinely became perceived security gaps in the absence of reciprocal trust mechanisms between neighbors.

In the first half of the 1930s, this situation became a concern for Türkiye. The demilitarisation of both the Thrace border and the Straits region, along with the failure of the League of Nations collective security system, emerged as a critical issue for Türkiye. By overcoming these restrictions on its national sovereignty, Türkiye sought to ensure its security through its own initiatives. Indeed, Türkiye aimed to achieve this goal not by unilaterally violating agreements but through negotiations and diplomatic efforts. By applying the "*rebus sic stantibus*" principle[1], Türkiye concretely demonstrated that states could negotiate changes to their status through bilateral and multilateral treaties.

This study will discuss how the 1938 Salonika Agreement contributed to joint security and cooperation between Türkiye, Greece, and Bulgaria, focusing on the demilitarisation agreements along their shared borders in the Balkans. In other words, what thoughts and justifications did the regional countries offer when seeking to free themselves from the obligation of demilitarisation? Did the re-militarisation of borders ensure peace, security, and stability? This study will seek answers to these questions. The remilitarisation of Thrace under the 1938 Salonika Agreement not only failed to build trust but revealed the inherent tension between the Balkan stability project of Türkiye and Greece and the era's revisionist geopolitics. Despite concerted diplomatic efforts to integrate Bulgaria into the Balkan Pact, Sofia ultimately remained outside the agreement. Paradoxically, Türkiye and Greece's policies in this period -while aimed at regional stability- may have inadvertently facilitated Bulgaria's rearmament by providing it with a perceived security margin.

1. International Structure of the Interwar Era

The interwar period saw fundamental transformations in Europe's political regimes, which precipitated the rapid dissolution of the post-1918 'united Europe' ideal and entrenched a rigid division between victorious and vanquished states. As Michael Cox demonstrates, this crisis of international relations manifested through three interconnected developments: first, the systematic exclusion of revisionist great powers from the diplomatic order; second, the catastrophic collapse of economic multilateralism; and third, the absence of effective hegemonic leadership – a triad of systemic failures that collectively eroded the foundations of global governance.[2] Throughout this turbulent era, power remained the indispensable currency of international politics, with the explicit 'return of power politics' in the 1930s marking the definitive unravelling of the Versailles system's restraining mechanisms.[3] Depending on alliances, this created two main groups: "revisionists" and "status quo" powers.[4] This era primarily fostered politics around the balance of power, yet it relied on partnerships. That is why this period was predominantly viewed as a time of transition.[5]

After World War I, Britain and France emerged as the primary defenders of the status quo as the victorious side of the war. However, France was the more prominent of the two. It sought to establish a robust alliance that would support the post-war settlement.[6] France, Poland, Czechoslovakia, Romania, and Yugoslavia formed an alliance in Eastern Europe. All these pacts laid the foundation for the Little Entente.[7] The primary

[1] *Rebus sic stantibus* is a legal principle stating that a treaty may change or withdraw due to evolving circumstances.

[2] Michael Cox, "Giriş", *Yirmi Yıl Krizi 1919-1939* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010): 46-47.

[3] Edward Hallet Carr, *Yirmi Yıl Krizi 1919-1939* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010): 148.

[4] Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994* (Ankara: İmge Kitabevi, 2013): 53.

[5] Faruk Sönmezoğlu, *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası* (İstanbul: Der Yayınları, 2011): 225-226.

[6] Britain did not support this because its primary interests shifted following World War I. France was concerned about Germany and its recovery, while Britain hesitated due to the threat posed by the Soviet Union. Sönmezoğlu, *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası,* 230.

[7] On 14 August 1920, Czechoslovakia formed an alliance against Hungary. Czechoslovakia and Romania signed a treaty on 23 April 1921, followed by an agreement between Yugoslavia and Romania on 7 June. The defensive pacts between France and Poland, made on 19 February 1921, targeted Hungary and Bulgaria. Piotr Wandycz, "The Little Entente: Sixty Years Later", *The Slavonic and East European Review*, 59/4 (1981): 548-564.

reason behind the Little Entente was to limit revisionist powers in Southern Europe.[8] However, it was not just the great powers that were interested in preserving the status quo; minor powers within the regional sub-system also emerged as its defenders.

Türkiye and Greece can be considered small powers during the interwar years. As Payne claims, smallness is related to being open to vulnerabilities.[9] This generally leads small powers to gain strategic significance. However, there is power asymmetry between small and great powers in international relations.[10] Contrary to popular belief,[11] Türkiye could be seen as a small power in the power hierarchy in the 1930s.[12] However, Türkiye has never been a colony and exhibits superior diplomatic skills compared to other minor powers; nevertheless, it did not qualify as an economic power. Türkiye effectively played a geopolitical role independently of major powers while pursuing its diplomatic efforts. On the contrary, Türkiye was assessed as a middle power due to its expansive territory, well-established diplomatic tradition and services, and Ottoman heritage, which provided a significance diplomatic role.[13] Türkiye and Greece upheld a status quo policy in the Balkans during the interwar period.

1.1. Turkish-Greek Joint Efforts for Peace and Stability of Balkans

The interwar years, which brought Türkiye and Greece closer together, shaped international relations through economic nationalism that emerged from the global financial crisis of 1929. Greece faced political turmoil, social and financial issues, demographic challenges, and trauma following its defeat in Asia Minor.[14] Türkiye sought to consolidate the domestic authority of the new nation-state. Turkish-Greek relations had their tensions during the 1920s. For instance, Ankara deported Konstantin Araboğlu, appointed Patriarch of Fener in 1924, because he was included in the population exchange. Türkiye and Greece made two separate agreements after the Lausanne Peace Treaty to solve bilateral problems. The first agreement was signed in Ankara on 21st June 1925, and the second on 1st December 1926.[15] However, it was not possible to overcome them. When Eleftherios Venizelos came to power and declared that Greece "has no interest in Turkish territory", he initiated a new chapter for the foremost political advocate of the Megali Idea. Thus, Greece aimed to develop good bilateral relations with Türkiye. Nevertheless, Turkish foreign policy remained

[8] France strengthened alliances with Poland and Czechoslovakia to counter Germany and Russia. P. Kissoudi, "Balkan Politics: Relations between Greece and the Balkan States in the Inter-war Years and the Role of the Great Powers in the Region", *The International Journal of the History of Sport*, 25/13 (2008): 1920-1921.

[9] Anthony Payne, "Small States in the Global Politics of Development", *The Round Table: The Commonwealth Journal of International Affairs*, 376 (2004): 623.

[10] Small powers prefer acting through international organisations due to the restraint of great power efficiency. Additionally, smaller powers have limited involvement in world affairs. Small powers have two kinds of strategies in international relations: "A pacifist renunciation" or "defensive strategy that aims at protecting the status quo". See Gürol Baba and Murat Ünsoy, "Between Capability and Foreign Policy: Comparing Turkey's Small Power and Middle Power Status", *Uluslararası İlişkiler*, 13/51 (2016): 7.

[11] According to Papuççular, middle power status is related to sufficient strategic authority in international relations; therefore, Türkiye can be viewed as a middle power in its first century. Hazal Papuççular, *Cumhuriyetin Dış Politikası: Olaylar, Aktörler, Kurumlar 1923-2003* (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2003): 2-3. William Hale posits that Türkiye is a middle power, noting that the late Ottoman Empire and the Turkish Republic exhibit this status. This indicates they can resist more powerful states' pressures and influence weaker ones. William Hale, *Turkish Foreign Policy Since 1774* (London: Routledge, 2003): 1-2. Baskın Oran defines Türkiye as a middle power state, characterising it as a regional power. He explains that these countries marginalise the international system, yet they can sway regional politics, particularly concerning their smaller neighbours. Such states can withstand pressure from larger nations to some extent, occasionally engaging in bargaining with them. They may even influence some of their behaviours by thoroughly assessing the current conditions. Baskın Oran, *Türk Dış Politikası Cilt 1: 1919-1980* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004): 30.

[12] Baba and Ünsoy, Between Capability and Foreign Policy, 10.

[13] Dilek Barlas, "Turkish Diplomacy in the Balkans and the Mediterranean. Opportunities and Limits for Middle-Power Activism in the 1930s", *Journal of Contemporary History*, 40/5 (2005): 443.

[14] Rıdvan Akın, *Türkiye'nin Siyasal Gelişmeleri 1923-2018* (İstanbul: Nora Kitap, 2022): 92.

[15] Antonis Klapsis, "Greek Foreign Policy and Rapprochement with Turkey in the 1930s", *Diplomacy and Statecraft*, 34/2 (2023): 209.

fundamentally anchored in the Kemalist principle of "peace at home, peace in the world."[16] The tension between the two countries persisted into the 1930s.

Türkiye's Balkan policy in the 1920s aimed to cultivate friendly relations with regional states, a pragmatic approach necessitated by contemporary geopolitical realities. Türkiye tried to establish diplomatic ties with as many countries as possible, but, unlike its Ottoman past, these relationships were based on equality. The economic depression affected Türkiye and other Balkan countries more than others in 1929.[17] Also, after being denied the protection of the great powers, Greece sought to resolve issues with neighbouring countries without ceding territory to them.[18] Furthermore, Germany, Italy, and other nations that had endured losses from the war sought to alter the status quo established by the Paris Peace Treaties of 1919[19] and pursued a revisionist foreign policy. In contrast, the states that benefited from the war endeavoured to maintain the status quo.

The interwar policies of Türkiye and Greece relied on sustaining peace. This process began earlier for Türkiye. However, following the outbreak of European crises in the 1930s, Türkiye maintained its relations with the Soviet Union -the cornerstone of its foreign policy since the War of Independence- while simultaneously developing cooperation with Balkan states, carefully avoiding any deterioration in either relationship. Nonetheless, Türkiye's turn to various alliances was influenced by Atatürk's policy of relying on its power and then prioritising international and regional partnerships when necessary.[20] That is the main reason why Türkiye aimed to establish cooperation with the Balkan nations. Türkiye and Albania signed treaties in 1923 and established friendly relations between Bulgaria and Yugoslavia in 1925.[21]

Regarding Greece, a dispute arose with Italy over the Dodecanese Islands, particularly after the Italian invasion of Corfu in 1923. Furthermore, relations between Greece and Bulgaria were strained. Following the killing of two Greek military officers, General Pangalos ordered the occupation of Bulgaria, which led to a reprimand by the League of Nations.[22] Nonetheless, Greek negotiations with Yugoslavia yielded more favourable outcomes.[23] Greece signed various pacts with its neighbours after 1928; these included a Treaty of Friendship with Italy in 1928 to keep Yugoslavia at bay and an agreement with Romania. Moreover, the Greco-Italian Treaty of Amity, Reconciliation, and Juridical Settlement was concluded in Rome on 23 September 1928.[24] In 1929, Yugoslavia sought to neutralise the threat of revisionist powers in Bulgaria.[25]

[16] Turkish foreign policy during this period is controversial. Some criticise Türkiye for turning inward, while others view it as a golden age. Kösebalaban argues it was based on isolation and pacifism from 1923 to 1938. Balcı contends Türkiye aimed to transform changing conditions into opportunities. Baskın Oran describes it as a time of relative autonomy. Hasan Kösebalaban, *Türk Dış Politikası,* (İstanbul: BigBang Yayınları, 2014): 120; Ali Balcı, *Türkiye Dış Politikası İlkeler, Aktörler, Uygulamalar* (İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2013): 30; Baskın Oran, *Türk Dış Politikası Cilt 1: 1919-1980* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004): 239.

[17] Dilek Barlas, "Atatürk Döneminde Türkiye'nin Balkan Politikası", *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*, Yay. Haz. Berna Türkdoğan (Ankara: Atatürk Kültür, Dil, Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 2000): 277.

[18] John S. Koliopoulos, "Greece and the Balkans: A Historical Perspective", *Southeast European and Black Sea Studies*, 2/3, (2002): 29.

[19] The Paris Peace Conference occurred on 18 January 1919 with 32 countries. This led to several treaties: the Treaty of Versailles with Germany (28 June 1919), the Treaty of Saint-Germain with Austria (19 September 1919), the Treaty of Neuilly with Bulgaria (27 November 1919), the Treaty of Trianon with Hungary (4 June 1920), and the Treaty of Sèvres with the Ottoman Empire (10 August 1920). Türkiye rejected the Treaty of Sèvres and signed Lausanne Peace Treaty due to its national struggle.

[20] Yusuf Sarınay, "İki Savaş Arası Dönemde Türkiye'nin Balkan Ülkeleri ile Münasebetleri (1919-1939)", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2/1 (1987): 237.

[21] Barlas, Atatürk Döneminde Türkiye'nin, 275.

[22] Gareth M. Winrow, "The Balkans in International Politics: An Examination of Inter-war Period", *İki Dünya Savaşı Arasında Avrupa ve Balkanlar Sempozyumu* (İstanbul: Aybay Yayınları, 1993): 84.

[23] The agreements ultimately required Yugoslavia to allow the use of a free port in Salonika.

[24] John Kaliopulos and Thanos M. Veramis, *Modern Greece: A History Since 1821* (West Sussex: Wiley and Blackwell, 2010): 102.

[25] Koliopoulos, Greece and the Balkans, 30.

After the Lausanne Peace Treaty and seven years of disagreement, Türkiye and Greece came together for several reasons. According to Haluk Ülman, Turkish policymakers were compelled to reassess their strategic position in response to Bulgarian threats and its nationalist revisionist policies towards neighbouring Greece.[26] According to Soysal, the possibility of an offensive attack by Italy and the suspicion regarding Bulgaria facilitated the closer collaboration between Türkiye and Greece.[27] According to Klapsis, Venizelos distanced himself from the *Megali Idea*, as a territorial threat to Greece was coming from Bulgaria, which could not accept losing Western Thrace.[28] For Klapsis, Balkan and Eastern Mediterranean countries' revisionist tendencies encouraged a new process between Türkiye and Greece. To Coufoudakis, the détente depended on several factors that emerged in 1930. With strong governments and charismatic leaders, both countries benefited from the détente for domestic reconstruction, and the costs of the arms race declined. Détente was essential for common defense needs in the spirit of Locarno and Geneva.[29] According to Alim, the uncertainty of the international system had prompted the Turkish-Greek rapprochement. The Greeks highlighted a Bulgarian threat, while Türkiye took into account Italian revisionism.[30] It seemed as if both countries had mutual interests and enemies.[31] This was because Italy did not hide its interest in Turkish territory.[32] After 1923, Italy militarised the Aegean islands based on Mussolini's "*mare nostrum*" policy. Throughout this period, Italy sought to revive the "glorious days" of the Roman Empire. Thus, the Mediterranean was the most crucial area of this policy. Italy was an "active, aggressive, and revisionist" power. Türkiye viewed Italy as the most significant threat.[33] Ülgül discusses the issue from the perspective of personal diplomacy.[34] According to him, without the personal diplomacy of Atatürk and Venizelos, they would not have been able to reach such peaceful relations between Türkiye and Greece. Both countries had a mutual road map for the Balkans.[35] That's why we can say that domestic factors were the supplementary condition for rapprochement.[36]

The Turkish-Greek rapprochement[37] was closely tied to Italy.[38] The crisis and erosion of peace facilitated the rapprochement between the countries. Türkiye and Greece were part of the status quo, so they united to defend peace and stability in the Balkans. Rapprochement was closely related to uncertainty in the regional subsystem. Both nations prioritized reducing uncertainty in their immediate surroundings rather

[26] A. Haluk Ülman, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etmenler 1923-1968", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 23/3 (1968): 250.

[27] İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları 1920-1945* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989): 589.

[28] Antonis Klapsis, "1930'larda Yunan Dış Politikası ve Türkiye ile İlişkiler", *Tarih ve Uluslararası İlişkiler Pespektifinden Türk-Yunan İlişkileri 1821-2021*, ed. Esra Özsüer (İstanbul: Boyut Yayınları, 2022): 70 and also Antonis Klapsis, "Greek Foreign Policy and the Rapprochement with Türkiyein the 1930s", *Diplomacy & Statecraft* 34/2 (2024), 208-220.

[29] Van Coufoudakis, "Greek-Turkish Relations, 1973-1983: The View from Athens", *International Security,* 9, 4 (Spring, 1985): 187.

[30] Eray Alim, "Tarihsel Bir Perspektiften Türk Yunan İlişkileri Üzerine Üçüncü Aktörlerin Etkisi", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 9/3 (2020): 2809.

[31] Dilek Barlas and Andelko Vlasic, "The Balkan Entente in Turkish-Yugoslav Relations (1931-41): The Yugoslav Perspective", *Middle Eastern Studies*, 52/6 (2016): 1016.

[32] Ülman, "Türk Dış Politikasına...", 250.

[33] Italy's control of the Dodecanese islands raised security concerns about a potential attack base for Türkiye in the 1920s. Hazal Papuççular, *Türkiye ve On İki Ada 1912-1947* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020): 43-57.

[34] Murat Ülgül, "Personal Diplomacy and Greek Foreign Policy", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi* 13/2 (2023): 572.

[35] Andreas Kotelis, "Preconditions for Successful Rapprochement: A Comparative Analysis of the Greek-Turkish Rapprochement Process", *Unpublished PhD Thesis* (Ankara: İhsan Doğramacı Bilkent University, 2013): 82.

[36] Kotelis, "Preconditions for Successful Rapprochement", 78.

[37] Spyros Katsoulas, *The United States and Greek-Turkish Relations: Guardian's Dilemma* (London: Routledge, 2022), 42 and Şükrü Sina Gürel, *Tarihsel Boyutları İçinde Türk-Yunan İlişkileri 1821-1993* (Ankara; İmge Yayınevi, 2018): 64.

[38] Italian-Turkish relations were characterised by 'warmth' from 1928 to 1932 rather than the 'cooling off' and 'frost' between 1932 and 1936. Dilek Barlas, "Friends or Foes? Diplomatic Relations between Italy and Türkiye1923-36", *International Journal of Middle East Studies*, 36/2 (2004): 232. Italy aimed to leverage its influence in Southeastern Europe, which was dependent on the Turkish-Greek rapprochement. P. Kissoudi, "Balkan Politics: Relations between Greece and the Balkan States in the Inter-war Years and the Role of the Great Powers in the Region", *The International Journal of the History of Sport*, 25/13 (2008): 1714.

than addressing the ambiguity of the global landscape. This supports the argument that Türkiye and Greece could unite if they shared a common interest. While the structure of the international system was significant during the interwar years, what brought Türkiye and Greece together was the effort to prevent small states in the Balkans from being manipulated by the great powers. Venizelos composed a letter to Turkish Prime Minister İsmet İnönü in August 1928 and declared:

> At the moment that Greek people trusted me, by giving me a strong majority for the next four years, I would like to inform you that my only desire is to contribute to the settlement of the relations between our two countries, through ensuring a strong relationship and through the adaptation of a friendship, non-aggression and arbitration agreement, that would be as broad as possible.
>
> I am fully aware of the fact that Türkiye has no aspiration for our territories, and, in order that, it has been repeatedly stated in public during the election campaign that it does not aspire Turkish territory and accepts the peace treaties, honestly and without reservations.[39]

İsmet İnönü remarked that there were "no essential or political problems" between Türkiye and Greece, emphasising that "the challenges were mostly legal" in his speech in 1928. According to Venizelos' various remarks, he "genuinely aimed to resolve these issues." He added that the letter received in Ankara further bolstered his confidence.[40]

When Venizelos visited Türkiye in 1930, three different treaties were signed: "The Friendship, Neutrality Agreement, and Arbitration Treaty", " "the Protocol Related to Naval Forces", and lastly, the "the Protocol Related to Naval Forces".[41] Under the Friendship, Neutrality, and Arbitration Treaty, both states pledged to avoid political or economic agreements harming the other's interests and to settle disputes through the Permanent Court of Justice. More importantly, they would be obliged to remain impartial in an attack by another country.[42] According to the Residence, Trade and Sailing Agreement, citizens of both countries might enter, travel, or reside freely in the other party's territory without limitations. Venizelos's government gave Türkiye the most favoured nation status in 1931.[43]

1.2. Disarmament in the Interwar Years

Disarmament conferences emerged during the interwar years primarily due to the widespread belief regarding the arms race and the accumulation of arsenals in the pre-war period, as these factors precipitated and contributed to the war. Under the League of Nations covenant, Article 8 established that disarmament was necessary for maintaining peace. This is why the 1924 Geneva Protocol stated that security depended on disarmament.[44] As Ayman Güler mentions, there is a significant difference between the disarmament efforts of the victorious parties and independent disarmament initiatives. Firstly, given the prevailing negative psychological climate, whether these efforts would contribute to peace is debatable.[45] In fact,

[39] Kotelis, "Preconditions for Successful Rapprochement", 71.

[40] Mehmet Gönlübol and Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1997): 62.

[41] Emine Tutku Vardağlı, "Turkish-Greek Raproahment in 1930s: The British factor as a Third Party", *Akademik İncelemeler Dergisi*, 16/1 (2021): 77.

[42] Melek Fırat, "Yunanistan'la İlişkiler", *Türk Dış Politikası Cilt 1: 1919-1980*, ed. Baskın Oran (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004): 347-348; Kotelis, Preconditions for Successful, 85.

[43] Alexis Alexandris, "Turkish Policy Towards Greece During The Second World War And Its Impact On Greek-Turkish Détente", *Balkan Studies,* 23/1 (1982): 159.

[44] Baskın Oran, *Turkish Foreign Policy 1919-2006: Facts and Analysis with Documents* (Salt Lake City: University of Utah Press, 2006): 183.

[45] Gülden Ayman Güler, İki Dünya Savaşı Arasındaki Silahsızlanma Girişimleri, *İki Dünya Savaşı Arasında Avrupa ve Balkanlar Sempozyumu* (İstanbul: Aybay Yayınları, 1993): 114.

Türkiye supported a gradual reduction of armaments.[46] General disarmament improved overall security due to limited resources and military forces. That's why the Conference on the Reduction of Armaments began in Geneva in 1932.[47]

Indeed, the demilitarisation efforts during the interwar period were unsuccessful. In any case, major powers were reluctant to undermine their domestic arms industries or impair the effectiveness of their armed services. Similarly, imposing limits on national military budgets had proven unsuccessful.[48] With the League of Nations no longer functioning, small states turned to rearmament by forming agreements. However, in Turkish-Greek relations, the Protocol Related to Naval Forces in 1930 was an exception. The Protocol Related to Naval Forces was formally appended to the conclusion of the Treaty of Friendship, highlighting, with the utmost sensitivity to security, the genuine commitment to the evolving Turkish-Greek friendship. The primary factor enabling the two nations to ratify the treaties of 1930, including the naval protocol, was their shared identity as conservative states dedicated to preserving the status quo in the Balkans. Having moved beyond territorial disputes, both countries shared a common interest in avoiding the potentially devastating consequences of a naval arms race. Throughout the interwar period, it was widely recognised that an arms race led to financial difficulties and served as a significant catalyst for warfare. Furthermore, we propose that Greece's naval policy, a crucial component of its military strategy, was closely linked to the nation's financial imperatives.[49]

2. Regional Security Building Initiative: The Balkan Entente

The Balkan Entente was realised as epitomising the ongoing divide between European revisionist and anti-revisionist factions. Following 1929, the necessary conditions for cooperation among the Balkan nations were established due to events that transpired between 1912 and 1913, during which residual issues from the Balkan Wars were addressed.[50] Gönlübol and Sar contend that instances such as the Locarno Treaties and the formation of the Little Entente, which categorically classified European states into two opposing camps—revisionist and status quo—fostered an environment in which Balkan states were encouraged to cooperate.[51] For Aksu, the friendship and cooperation developed within the atmosphere of easing relations between Türkiye and Greece was "also reflected in the relations of these countries with other Balkan states, and laid the foundations for the 'Balkan Pact' to be established."[52] At the Universal Peace Conference convened by the International Peace Bureau in Athens in 1929, the Greek statesman Papanescu advocated for establishing a Balkan union. Subsequently, the Balkan states resolved to conduct these unofficial conferences. The visit of Turkish Prime Minister İsmet İnönü to Greece evolved into a meeting where essential views were exchanged to establish the foundations of friendship and cooperation between the two countries in the Balkans. This laid the groundwork for the preliminary step of the Balkan Pact.[53]

[46] In 1929, Türkiye joined the Briand-Kellogg Pact, which bans war, and the Litvinov Protocol (Moscow Protocol). İsmail Soysal, Atatürks Policy of Peace and Its Impact in the World", *Between East and West: Studies of Turkish Foreign Relations* (İstanbul: The ISIS Press, 2001): 135.

[47] Türkiye suggested upper limits for men and armaments to gradually diminish their forces. Oran, Turkish Foreign Policy, 184.

[48] Andrew Webster, "From Versailles to Geneva: The Many Forms of Interwar Disarmament", *The Journal of Strategic Studies*, 29/2 (2006): 232-233.

[49] Evanthis Hatzivassiliou, "The 1930 Greek-Turkish Naval Protocol", *Diplomacy and Statecraft*, 9/1 (1998): 89.

[50] Hazal Papuççular, *Cumhuriyet'in Dış Politikası,* 34.

[51] Mehmet Gönlübol and Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1997): 100.

[52] Fuat Aksu, *Türk-Yunan İlişkileri: İlişkilerin Yönelimini Etkileyen Faktörler Üzerine Bir İnceleme* (Ankara: SAEMK Araştırma Projeleri Dizisi, 2001): 13.

[53] According to Venizelos, Turkey remained wary of Serbian expansionist ambitions while simultaneously pursuing Greco-Bulgarian reconciliation. For this reason he noted: Turks did not want Greece to lose power. Once the Turks and Greeks reached an agreement with Bulgaria, they would then turn to the Serbs and say, "We have established this union's foundation- now you must join". For this to happen, the Bulgarians needed to accept their current borders, and the Serbs had to recognize the Bulgarian minority. The Turks were aware that Greece did not want war

The First Balkan Conference opened in Athens on October 5, 1930. During this assembly, decisions were made to convene annual meetings at the foreign ministerial level among the Balkan states, prepare a formal Balkan Pact, address unresolved issues through peaceful means, and promote economic, social, political, and cultural unity among the Balkan nations through the establishment of a permanent structure.[54] Türkiye's agreements with Greece, Romania, and Yugoslavia formed the cornerstone of the Balkan Entente. Notably, the Turkish-Greek rapprochement catalyzed the unification of the Balkans.[55] The divide between revisionist and anti-revisionist Balkan states materialized concretely, permitting just minimal technical and cultural collaboration at the 1931 Istanbul Balkan Conference. During this period, Bulgaria followed a non-revisionist policy, and Yugoslavia, a member of the Little Entente, distanced itself from the Balkan Entente. Bulgaria left the third Balkan conference held in Bucharest in October 1932 due to its different approach to minority issues. Social and economic problems, as well as the establishment of a customs union, were on the agenda.[56] However, on September 20, 1933, Prime Minister İsmet İnönü and Dr. Tevfik Rüştü Aras visited Sofia, where they met with Bulgarian Prime Minister Nikola Mushanov and Tsar Boris. Although the visit aimed to enhance regional security through Bulgaria's accession to the Balkan Pact, Bulgarian leaders held a negative view of Türkiye's offer.[57] The most critical aspect of the meeting in Bucharest was the beginning of developing a consensus on a Balkan Alliance. The 4th Balkan Conference was held in Thessaloniki in November 1933, and it became clear that unofficial conferences could not solve the Balkan problems.[58]

Thus, Türkiye and Greece signed "the Entente Cordiale" in 1933.[59] Türkiye and Greece mutually guaranteed their borders in Thrace, agreed to consult each other on all international questions of common interest in the region, and committed to relying on representatives from each nation's meetings for ten years.[60] The Entente Cordiale was prominently featured in a significant portion of the Bulgarian press, leaving a negative impression on Bulgarian public opinion. It was stated that the agreement would ensure the security of Türkiye and Greece's common borders against attacks, which would be detrimental to Bulgaria.[61] In this way, the opinion was formed that the agreement prevented the Bulgarians from reaching the Mediterranean. Despite Bulgaria's opposition, the Balkan Entente harmonised its shared concerns and interests regarding Türkiye, Greece, Yugoslavia, and Romania. It originated in the Balkans and evolved into a collaborative pact.[62]

At this point, it is crucial to mention that Türkiye defended itself from the outset in the Balkan Entente; it relied on strengthening the ties between Türkiye and Greece to establish a balance against the

and would remain neutral if a conflict broke out in Europe tomorrow. Enis Tulça, *Atatürk, Venizelos ve Bir Diplomat Enis Bey* (İstanbul: Simurg Yayınları, 2003), 46.

[54] Gönlübol and Sar, Atatürk ve Türkiye'nin, 100.

[55] Selma Yel, "Montrö Boğazlar Sözleşmesi", *Değişen Dünya Şartlarında Karadeniz ve Boğazlar Meselesi 1923-2008* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2009): 70.

[56] When international disarmament efforts failed during that same period, Mussolini asserted that only Italy, Germany, France, and England could establish order. Atatürk remarked that "*the fate of his country, which had a population of 14 million, could not be determined by four great powers*." Dilek Barlas, "Atatürk Döneminde Türkiye'nin Balkan Politikası", *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası,* Yay. Haz. Berna Türkdoğan (Ankara: Atatürk Kültür, Dil, Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 2000): 278.

[57] Ali Sarıkoyuncu, "Mustafa Kemal Atatürk Döneminde Türk-Bulgar Siyasî İlişkileri (1920-1938)", *XX. Yüzyılın İlk Yarısında Türk-Bulgar Askerî-Siyasî İlişkileri* (Ankara: Genelkurmay ATASE ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayınları, 2005): 157.

[58] Gönlübol and Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin*, 101-102.

[59] İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları 1920-1945* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989): 435-436.

[60] The Entente Cordiale emphatically secured Eastern Thrace for the Greek government, standing firmly against Bulgaria. This guarantee was not just a strategic position; it was deeply rooted in the Turkish government's significance of Eastern Thrace and the Straits Balkans, reinforcing the necessity of these territories in the region's stability. Mustafa Türkeş, "The Balkan Pact and Its Immediate Implications for the Balkan States, 1930-34", *Middle Eastern Studies*, 30/1 (1994): 130.

[61] Sarıkoyuncu, Mustafa Kemal Atatürk, 157.

[62] Fuat Aksu, *Türk-Yunan İlişkileri: İlişkilerin Yönelimini Etkileyen Faktörler Üzerine Bir İnceleme* (Ankara: SAEMK Araştırma Projeleri Dizisi 2001): 13.

mutual Yugoslav-Romanian threat.[63] According to this agreement, Türkiye, Greece, Romania, and Yugoslavia guaranteed the security of all their Balkan borders. They pledged not to take any political action against any Balkan country that had not signed the agreement without prior notice nor to become subject to any political obligations. Finally, they determined that the agreement would be open to any Balkan country that the parties deemed appropriate.[64] The goal was to create a permanent mechanism under the Balkan Entente and transform it into a regional organization. While this broader institutionalization failed, Türkiye nevertheless secured its border security and reduced regional threats through the Entente.[65]

On October 25, 1934, a private meeting of the Turkish Grand National Assembly involved detailed discussions about the Balkan Entente. In his speech, Turkish Foreign Minister Tevfik Rüştü Aras emphasised that the agreement was crafted in collaboration with "a neighbour and ally," Greece. He clarified that it was not meant to be a contract against any Balkan state, asserting that violating these commitments would effectively declare hostility toward all Balkan signatories. Aras underlined that both sides "understood the agreement in this context."[66] The assembly emphasised a significant point: the pact states that if any Balkan state is attacked -whether by another Balkan state or by a non-Balkan state allied with a Balkan state- the attacked state will perceive itself as under threat. Consequently, it will respond swiftly with military action against the aggressor states, particularly those whose territories border its own. This commitment demonstrates the Balkan nations' collective defense strategy, highlighting the urgency of mutual protection.[67]

2.1. Re-militarization of Straits

The joint action of the Balkan Entente countries facilitated the change in status and the arming of the straits. The Lausanne Peace Treaty established the principle of complete freedom of navigation and overflight for all vessels and aircraft through the Istanbul and Çanakkale Straits.[68] The Second Convention relating to the Régime of the Straits is based on the restrictive conditions of Türkiye's sovereignty and security. It obliges, in peacetime, that merchant ships and aircraft have freedom of passage. There are limitation provisions for warships and aircraft.[69] Also, a 25-kilometre area on both sides of the Straits was demilitarised. Türkiye first proposed changing the Straits regime at the London Disarmament Conference in 1933. The League of Nations' inability to display the expected effectiveness was effective at this moment.[70] When Mussolini declared Italy's ambition had been directed to Asia and Africa on 19 March 1934, Türkiye reacted strongly. The news from Italy stated that they had begun constructing submarine bases and airports in the Dodecanese. The other issue was an Italian fleet that came to Albania without an invitation. These events showed that Türkiye was right to suspect Mussolini's aspirations. Italy's attack on Abyssinia in 1935 and the arming of the Dodecanese Islands made the fortification of the Dardanelles a security problem.[71] The Montreux negotiations commenced on 22 June 1936, culminating in the signing of the 'Convention

[63] *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl: Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı 1923-1934* (Ankara: Dışişleri Bakanlığı Siyaset ve Planlama Genel Müdürlüğü, 1974): 317.

[64] Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih* (Ankara, Filiz Kitabevi, 2000): 580.

[65] Yel, "Montrö Boğazlar Sözleşmesi", 71.

[66] TBMM Gizli Celse Zabıtları, 25 Teşrinevvel 1934, Sekseninci İntikat, 2. Celse, 585.

[67] TBMM Gizli Celse Zabıtları, 591.

[68] See Article 23, "Lausanne Peace Treaty", https://www.mfa.gov.tr/lausanne-peace-treaty-part-i_-political-clauses.en.mfa, [12.02.2025].

[69] For warships and aircraft to pass through the straits, they must not be larger than the states' navies with coasts on the Black Sea. "Convention Relating to the Regime of Straits", https://www.mfa.gov.tr/ii_-convention-relating-to-the-regime-of-the-straits.en.mfa, [15.02.2025].

[70] Ayşe Nur Tütüncü, "Montrö (Montreux) Sözleşmesinin Güncel Sorunlar Işığında Değenlendirilmesi", *Tarafların Bakışlarıyla Lozan Sempozyumu*, 9-10 Mayıs, 2014 İstanbul, ed. Cezmi Eraslan and others, 173.

[71] Yel, "Montrö Boğazlar Sözleşmesi", 63-64.

Regarding the Regime of the Straits' on 20 July 1936.[72] The Convention, which gives Türkiye full control over the Straits, consists of five Sections, twenty-nine Articles, four Annexes, and one Protocol. According to Atatürk, "the Straits must be militarised as soon as possible." Even "more efforts should be made to create an effective security environment by the League of Nations;" "relations should be established with France and Britain," the most powerful states in the Mediterranean, while the "solidarity with the Soviet Union and its Balkan allies should continue."[73] Türkiye used the principle of *rebus sic stantibus*.[74] Due to this anxiety, Türkiye, Yugoslavia, and the Little Entente developed a close relationship. They sought to restrain Italian influence in the Balkans, representing the group as an initial step toward the reconstruction of post-war Europe.[75]

The Montreux Convention granted Türkiye the right to close the Straits to all warships when it was "threatened by an imminent danger of war" without being "considered a belligerent."[76] Alarmed by the threats, Türkiye sought support from the Balkan Entente states. During the Montreux talks, Foreign Minister Tevfik Rüştü Aras stated that Türkiye "accepted the disarmament of the Straits under entirely different conditions" and that "demilitarisation can no longer be sustained" because it "contradicts the most fundamental right of the state, the right to defend itself." According to Aras, the Straits represented Türkiye's "most vulnerable point."[77] During the convention talks, Romanian Foreign Minister B. N. Titelescu stated, "Everything that affects Türkiye's security also affects Romania's security."[78] "Türkiye, Romania, Yugoslavia and Greece have connected their security with the Balkan Alliance," and Greek Ambassador Nicolas Politis expressed that "the Greek government will genuinely participate in reaching an agreement for Türkiye's security as soon as possible."[79] The king of Yugoslavia, Ivan Soubbotic, stated that "the Yugoslav government is ready to respond to Türkiye's call and join the efforts of other states to prepare a new status for the Straits."[80] Meanwhile, Greece was also worried about Italian ambitions in the Balkans. Türkiye and Greece initiated diplomatic efforts to collaborate in the region's security.[81]

2.2. 1938 Salonika Agreement

The Lausanne Peace Treaty defined Türkiye's territorial borders in the Balkans and its relationships with neighbouring states. During the interwar era, the Lausanne Peace Treaty's concrete security measures were crucial when assessing Türkiye's relations with Greece and Bulgaria and its territorial borders. Accordingly, the Lausanne Treaty determined that the border separating Türkiye from Greece and Bulgaria, extending from the Aegean Sea to the Black Sea, would be demilitarized with a zone of 30 km on both sides.[82] This was so significant that on July 24, 1923, an additional agreement was added to the Treaty of Lausanne

[72] The signatories of the Convention are the United Kingdom, Bulgaria, France, Greece, Japan, Romania, Türkiye, the Soviet Union and Yugoslavia.14 Australia has also signed the Convention as the Commonwealth of Australia. Japan, with Article 8 of the Treaty of Peace with Japan of 8 September 1951.

[73] İsmail Soysal, "Atatürks Policy of Peace and Its Impact in the World", *Between East and West: Studies of Turkish Foreign Relations* (İstanbul: The ISIS Press, 2001): 137.

[74] Soysal, "Atatürks Policy of Peace", 138.

[75] Yel, "Montrö Boğazlar Sözleşmesi", 63-64.

[76] Kıvanç Ulusoy, "The Montreux Convention: A Key For Understanding the Geopolitics of the Eastern Mediterranean and Black Sea", *Southeast European And Black Sea Studies*, 1/18 (2024): 10.

[77] *Montreux Boğazlar Konferansı Tutanaklar Belgeler*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 390, 1976): 25.

[78] *Montreux Boğazlar Konferansı*, 26.

[79] *Montreux Boğazlar Konferansı*, 32.

[80] *Montreux Boğazlar Konferansı*, 32.

[81] S. J. Raphalides, "Separate Spheres: An Overview of United States Policy in the Interwar Years Toward Greece and Turkey." *The Journal of Modern Hellenism*, 8 (1991): 122-123.

[82] Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları*, 153.

concerning the Convention Respecting the Thracian Frontier. In fact, establishing these demilitarised zones was recognized as a principle to eliminate the possibility of surprise attacks by neighbouring states against one another. After World War I, Part IV of the Treaty of Neuilly mandated compulsory disarmament of Bulgaria. This included abolishing compulsory military service, limiting the army (excluding gendarmes and frontier guards) to 20,000 personnel, restricting the calibre of guns, and prohibiting naval or military air forces, as well as virtually all naval forces, except for a few torpedo boats and motor boats designated for coastal police and fisheries duties.[83]

The Salonika Agreement, also known as the "Treaty Signed Between Bulgaria and the Balkan Entente States" is particularly important in this context. Initially regarded and implemented as a security measure among Türkiye, Bulgaria, and Greece, this agreement, along with the growing Italian expansionism and revisionist pressures in the international context, evolved into a factor that created insecurity and weakened border security, particularly for Türkiye. Especially after 1935, there was an increase in the fortification of the Thracian lands outside the demilitarised zone in response to a perceived threat from this area. The signing of the Salonika Agreement represented a very important development, as Bulgaria complained to the League of Nations on 7 March 1935, citing the increased military presence of Türkiye in Thrace.[84] In this regard, it can be asserted that the resolution of the perceived distrust between Türkiye and Bulgaria was achieved by signing the agreement.[85] Consequently, the foreign policy crisis stemming from the perceived distrust between Bulgaria and Türkiye was concluded.

Another important aspect of the Salonika Agreement can be observed during the visit of Greek Prime Minister General Metaxas to Türkiye during the meeting with Atatürk in Çankaya on 9 October 1937. Atatürk, Metaxas, Aras, the plenipotentiaries Ünaydın and Rafael were present at that meeting. During that meeting, Atatürk mentioned this while responding to General Metaxas, giving special importance to the Turkish-Greek Entente Cordiale of Understanding while evaluating the possibilities of cooperation to resolve the concerns of the two countries regarding their territorial integrity. According to Atatürk's opinion:

> ... Since the Balkan Pact undertook to ensure the mutual security of the Balkan borders and to preserve the existing status quo, and this would be sufficient to solve the Bulgarian issue, there may be an objection to the idea that there would be no need or issue for the continuation of the entente cordial between us. However [...] it would be a weak thing to consider the Bulgarian Question as the sole 'base' for the Balkan Pact, just as it would a weak thing to consider only one issue as the sole 'base' for the Turkish-Greek Entente Cordial of September 14, 1933. Consequently, in this respect, the Entente Cordial also has a special nature. It must have another scope other than the Balkan Pact. We have a sea border between us, your Anatolian and the islands... The defensive circle of the Balkan Pact does not include this, and this border is not included in this. Its defence constitutes a separate issue that directly concerns both of us. Accordingly, the nature of the Turkish-Greek agreement should be to walk together in the broadest area. And I agree that it should be as follows. In that case, the existing cordial agreement between us should be reinforced by expressing it in a way that will extend to the sea borders, that is, to a general unification, as it was originally planned.[86]

General Metaxas responded that he would examine the agreement. Following their visits to Greece and Yugoslavia, Turkish Prime Minister Celal Bayar and Minister of Foreign Affairs Tevfik Rüştü Aras travelled to

[83] S.A.H. "Bulgaria and Balkan Entente", *Bulletin of International News* 15/16 (1938): 677.

[84] Bulgaria initiated rearmament in defiance of the Treaty of Neuilly. While the country had no military aircraft in 1934, its inventory grew to 258 by 1939, with most equipment sourced from Germany. R. J. Crampton, *Bulgaria* (Oxford: Oxford University Press, 2007): 252.

[85] Fuat Aksu ve Yunus Çolak, "Dış Politika Krizlerinde Algısal Güven[siz]lik: 1935 Bulgaristan Krizi", *Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 1/2 (2017): 167.

[86] *Atatürk'ün Dış Politikası Cilt II* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994): 369.

Sofia in May 1938 to meet with Tsar Boris and Prime Minister Kiosseivanof. The primary aim of this meeting was to discuss the revocation of the restrictions imposed by the Neuilly Agreement, which hampered Bulgaria's ability to arm itself and foster better relations with the Balkan Entente.[87] This situation indicates that there was diplomatic communication by the Balkan Entente countries and Bulgaria. On 28 July 1938, Türkiye authorised the Greek Prime Minister, Metaxas, to sign the joint declaration on behalf of the Turkish Government, which was to be signed between the Balkan Entente States and Bulgaria.[88]

The Salonika Agreement was signed in Thessaloniki on July 31, 1938, by the Bulgarian Foreign Minister and Minister of Public Worship, Georges Kiosseivanof, and Ioannis Metaxas.[89] It represented a profound revision of deterrent militarisation in favor of peace. It has also been interpreted as a peace agreement between Bulgaria and Greece in a historically disputed city, appearing as a non-aggression pact.[90] According to Soysal, "the possibility of an offensive attack by Italy and the suspicion regarding Bulgaria" facilitated the closer collaboration between Türkiye and Greece.[91] According to the Salonika Agreement, except for a limited number of domestic security personnel, the prohibition status was abolished for Türkiye, Greece, and Bulgaria. Also, the closed status of air traffic in the areas was abolished.[92] Thus, the Salonika Agreement has abolished the demilitarisation obligations at the borders of Türkiye, Bulgaria, and Greece, as specified in Article III of the Lausanne Peace Treaty and Part IV of the Treaty of Neuilly.[93]

With the signing of the treaty, the head of the Greek Foreign Affairs stated that new unified states had been formed in the Balkans.[94] According to news from the Ulus newspaper on August 9, citing a high-level Greek official, the Salonika Agreement is important at three different levels: international, inter-Balkan, and national. In an international context, the agreement demonstrated that this region, once the powder keg of Europe, is now evaluated as a place of peace and a model. Regarding the Balkan Entente, the Balkan states were not engaging in conflict but instead developing their potential. For Greece, it would have strengthened the sense of security and enhanced the prospects for fruitful cooperation with neighbouring countries based on mutual agreement. The connections with Koseivanov established a security framework that will serve as a foundation for new successes between Greece and Bulgaria.[95] More importantly, the 1938 Salonika Agreement between Türkiye and Greece included an extraordinary provision: Greek Prime Minister Ioannis Metaxas signed on Türkiye's behalf under a legally unprecedented power of attorney. This exceptional authorization -approved by the Turkish Council of Ministers and endorsed by Atatürk- enabled Metaxas to execute binding commitments for Türkiye while simultaneously representing Greece. The diplomatic initiatives undertaken by smaller powers during periods of uncertainty and instability demonstrated how marginal actors carved out spheres of influence within the international system in the early 20th century.

According to Doğu Newspaper on 3 August 1938, "the fifth seat, which had been left vacant in the Balkan Council, was now filled." From this point onwards, the Balkans and the Balkan people would no longer fall out with one another due to the external world's influences. The Salonika Agreement was evaluated as

[87] Hikmet Öksüz, "Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Atatürk Dönemindeki Balkan Politikası (1923-1938), *Unpublished PhD Thesis* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1996): 98.

[88] Republic of Türkiye Directorate of State Archives Republician Archives (BCA), Institution Code: 30-18-1-2, Reference Info: 84-76-13.

[89] "League of Nations Treaty Series", 196 (1939): 372.

[90] "Bulgaristan ve Balkan Antantı Arasında İmzalanan Anlaşma", *Ulus,* 7 August 1938, 5.

[91] Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları,* 589.

[92] Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları,* 152-156.

[93] T.C. Resmî Gazete, 4109, (12 Kânunusani 1939), 11103.

[94] "Selanik Antlaşması ve Bulgaristan", *Cumhuriyet,* 16 August 1938.

[95] *Ulus,* 9 August 1938.

Bulgaria's entrance into the pact.[96] After the demilitarized zones in Thrace were eliminated, the Turkish military entered Edirne in August 1938.[97]

The Salonika Agreement was approved by the Turkish Grand National Assembly on 5th January 1939. The Minister of Foreign Affairs, Şükrü Saraçoğlu, stated that "Turkish diplomacy has worked hard to implement the agreement." Saraçoğlu underlined that "the seeds of this agreement were planted in Ankara when the Balkan states gathered." He also emphasised that "an international record was removed after Montreux" in Turkish territory.[98] On 19 February 1939, Turkish journalist Yunus Nadi conducted an interview with Georges Kiosseivanof. He emphasised that "they have no thoughts other than friendship towards the other Balkan states," that "peace is the greatest blessing," and that "it is not suitable for them to consider themselves outside the Entente." However, he questioned how "a poor country like Bulgaria could arm itself." He also noted that "the previous arms restriction was a burden for an independent nation" and expressed his gratitude to Türkiye. Therefore, it is clear that Bulgaria is pleased with the Salonika Agreement.[99] Actually, Bulgaria de facto joined the Axis Powers in December 1941. Prior to this, Bulgaria endeavoured to maintain neutrality during the Second World War.[100]

Conclusions

The most significant step toward cooperation in the Balkans during the interwar period stemmed from the security concerns of Türkiye and Greece. Both countries made concerted efforts to maintain regional stability and ensure collective security. In this context, Türkiye and Greece strongly resisted the notion that only great powers should dictate political influence, instead rejecting external interference in regional affairs. As status-quo powers within the revisionist-status-quo divide, they adhered to policies that affirmed a fundamental principle: Balkan security must be safeguarded by Balkan nations themselves. This perspective not only championed regional autonomy but also empowered local actors to take charge of their own security dynamics.

The Balkan Entente initiative was a key example of the efforts made by Türkiye and Greece to ensure regional security. These efforts triggered the collective actions of both countries during the interwar period. Although Türkiye and Greece participated in international and regional disarmament agreements, when faced with serious security threats, such as the rise of revisionism in the Balkans; they decided to maintain their security policies within the framework of bilateral and multilateral pacts. The Balkan conferences addressed how peace and stability could be maintained regionally and how security could be built. Thanks to the Balkan Entente as a regional initiative and the Entente Cordiale as a bilateral initiative, both countries pursued an effective foreign policy during the interwar period. Through this regional security approach, Türkiye, Greece, Yugoslavia, and Romania played a significant role in changing the status of the Straits and in the signing of the Montreux Convention. Additionally, with the Salonika Agreement, they were able to change Thrace's demilitarised status. Under the *rebus sic stantibus* principle, the Salonika Agreement transformed the demilitarisation provisions of the post-World War I peace agreements (Lausanne and Neuilly) into militarisation through an agreement. The Salonika Agreement crystallized the Turkish-Greek partnership, with Metaxas signing as both Greek Prime Minister and Türkiye's plenipotentiary -an extraordinary act of

[96] Cihad Daban, "Selanikte İmza edilen Muadene", *Doğu,* 3 August 1938, 1-3.

[97] "Türk Askeri Edirne'ye Girecek", *Ulus,* 20 August 1938.

[98] "Selanik Antlaşması Kanunu Mecliste Kabul Edildi", *Vakit*, 5 January 1939, 8

[99] Yunus Nadi, "Bulgar Başvekili ile Mülakat", *Cumhuriyet*, 24 February 1939, 1.

[100] Crampton, Bulgaria..., 255-256.

solidarity between former rivals. This shared authorization created a template for Balkan security managed by regional actors alone. This pivotal action is a clear testament to the significant bond between Türkiye and Greece during the interwar period, highlighting a unique alliance that shaped their historical relations.

However, despite all their efforts, they were unable to prevent Bulgaria from joining the revisionist camp. Nevertheless, Türkiye and Greece's initiatives allowed smaller Balkan powers to adopt a more active foreign policy. As a result of these efforts, bilateral relations deepened, and with the 1938 Salonika Agreement, the demilitarization obligations of the Neuilly and Lausanne Peace Treaties were abolished.

Peer Review Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support The author declared that this study has received no financial support.

Author Details Ayşe Küçük (Asst. Prof.)
[1] İstanbul Gelişim University, Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences, Department of Political Science and International Relations (English), İstanbul, Türkiye
0000-0003-4043-0550 akucuk@gelisim.edu.tr

References

Archives

Republic of Türkiye Directorate of State Archives Republician Archives (BCA), Institution Code: 30-18-1-2, Reference Info: 84-76-13.

Published Documents

"Bulgaristan ve Balkan Antantı Arasında İmzalanan Anlaşma", *Ulus,* 7 August 1938.

"Convention Relating to the Regime of Straits", https://www.mfa.gov.tr/ii_-convention-relating-to-the-regime-of-the-straits.en.mfa, [15.02.2025].

"Lausanne Peace Treaty", https://www.mfa.gov.tr/lausanne-peace-treaty-part-i_-political-clauses.en.mfa, [12.02.2025].

"League of Nations Treaty Series", 196 (1939): 372.

"Selanik Antlaşması Kanunu Mecliste Kabul Edildi", *Vakit,* 5 January 1939.

"Selanik Antlaşması ve Bulgaristan", *Cumhuriyet,* 16 August 1938.

"Türk Askeri Edirne'ye Girecek". *Ulus.* 20 August 1938.

Daban, Cihad. "Selanikte İmza edilen Muadene", *Doğu,* 3 August 1938.

Montreux Boğazlar Konferansı Tutanaklar Belgeler, (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 390, 1976).

Nadi, Yunus. "Bulgar Başvekili ile Mülakat". *Cumhuriyet*, 24 February 1939.

Soysal, İsmail. *Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları 1920-1945.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989.

T.C. Resmî Gazete, 4109, 12 Kânunusani 1939.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, 25 Teşrinevvel 1934, Sekseninci İntikat, 2. Celse: 584-595.

Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl: Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı 1923 – 1934. Ankara: Dışişleri Bakanlığı Siyaset ve Planlama Genel Müdürlüğü, 1974.

Ulus, 9 August 1938.

Literature

Akın, Rıdvan. *Türkiye'nin Siyasal Gelişmeleri 1923-2018*. İstanbul: Nora Kitap, 2022.

Aksu, Fuat and Yunus Çolak, Dış Politika Krizlerinde Algısal Güven[siz]lik: 1935 Bulgaristan Krizi, *Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*,1/2 (2017): 164-180.

Aksu, Fuat. *Türk-Yunan İlişkileri: İlişkilerin Yönelimini Etkileyen Faktörler Üzerine Bir İnceleme*. Ankara: SAEMK Araştırma Projeleri Dizisi, 2001.

Alexandris, Alexis. "Turkish Policy Towards Greece During the Second World War and Its Impact on Greek-Turkish Détente", *Balkan Studies,* 23/1 (1982): 157-197.

Alim, Eray. "Tarihsel Bir Perspektiften Türk Yunan İlişkileri Üzerine Üçüncü Aktörlerin Etkisi", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi,* 9/3 (2020): 2796-2824.

Anthony. Payne. "Small States in the Global Politics of Development", *The Round Table: The Commonwealth Journal of International Affairs*, 376 (2004): 623-635.

Atatürk'ün Dış Politikası Cilt II. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994.

Ayman Güler, Gülden. "İki Dünya Savaşı Arasındaki Silahsızlanma Girişimleri", *İki Dünya Savaşı Arasında Avrupa ve Balkanlar Sempozyumu.* İstanbul: Aybay Yayınları, 1993: 111-120.

Baba, Gürol and Murat Ünsoy, "Between Capability and Foreign Policy: Comparing Turkey's Small Power and Middle Power Status", *Uluslararası İlişkiler*, 13/51 (2016): 3-20.

Balcı, Ali. *Türkiye Dış Politikası İlkeler, Aktörler, Uygulamalar*. İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2013.

Barlas, Dilek "Turkish Diplomacy in the Balkans and the Mediterranean. Opportunities and Limits for Middle-Power Activism in the 1930s", *Journal of Contemporary History*, 40/5 (2005): 441-464.

Barlas, Dilek and Andelko Vlasic. "The Balkan Entente in Turkish-Yugoslav Relations (1931-41): The Yugoslav Perspective", *Middle Eastern Studies*, 52/6 (2016): 1011-1024.

Barlas, Dilek, "Friends or Foes? Diplomatic Relations between Italy and Türkiye1923-36", *International Journal of Middle East Studies*, 36/2 (2004): 231-252.

Barlas, Dilek. "Atatürk Döneminde Türkiye'nin Balkan Politikası", *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*. Yay. Haz. Berna Türkdoğan. Ankara: Atatürk Kültür, Dil, Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 2000):275-280.

Carr, Edward Hallet. *Yirmi Yıl Krizi 1919-1939.* İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.

Coufoudakis, Van. "Greek-Turkish Relations, 1973-1983: The View from Athens", *International Security*, 9/4 (Spring 1985): 185-217.

Cox, Michael. Giriş. *Yirmi Yıl Krizi 1919-1939*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.

Crampton, R. J. *Bulgaria*. Oxford: Oxford University Press, 2007.

Fırat, Melek. "Yunanistan'la İlişkiler", Türk Dış Politikası Cilt 1: 1919-1980, Ed. Baskın Oran (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004): 325-356.

Gönlübol, Mehmet and Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası*, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1997).

Gürel, Şükrü Sina. *Tarihsel Boyutları İçinde Türk-Yunan İlişkileri 1821-1993*. Ankara; İmge Yayınevi, 2018.

Hale, William. *Turkish Foreign Policy Since 1774.* London: Routledge, 2003.

Hatzivassiliou, Evanthis. "The 1930 Greek-Turkish Naval Protocol", *Diplomacy and Statecraft* 9/1 (1998): 89-111.

Kaliopulos, John and Thanos M. Veramis, *Modern Greece: A History Since 1821*, (Wiley and Blackwell, 2010).

Katsoulas, Spyros, *The United States and Greek-Turkish Relations: Guardian's Dilemma,* London: Routledge, 2022.

Kissoudi, P. "Balkan Politics: Relations between Greece and the Balkan States in the Inter-war Years and the Role of the Great Powers in the Region", *The International Journal of the History of Sport,* 25/13 (2008): 1707-1739.

Klapsis, Antonis. "1930'larda Yunan Dış Politikası ve Türkiye ile İlişkiler", *Tarih ve Uluslararası İlişkiler Pespektifinden Türk-Yunan İlişkileri 1821-2021,* ed. Esra Özsüer, İstanbul: Boyut Yayınları, 2022: 68-75.

Klapsis, Antonis. "Greek Foreign Policy and Rapprochement with Turkey in the 1930s", *Diplomacy and Statecraft*, 34/2, (2023): 208-220.

Koliopoulos, John S. "Greece and the Balkans: A Historical Perspective", *Southeast European and Black Sea Studies*, 2/3, (2002): 25-38.

Kösebalaban, Hasan. *Türk Dış Politikası,* Çev. Hüsamettin İnaç İstanbul: BigBang Yayınları, 2014.

Kotelis, Andreas. "Preconditions for Successful Rapprochement: A Comparative Analysis of the Greek-Turkish Rapprochement Process", *Unpublished PhD Thesis* (Ankara: İhsan Doğramacı Bilkent University, 2013).

Öksüz, Hikmet. "Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Atatürk Dönemindeki Balkan Politikası (1923-1938), *Unpublished PhD Thesis*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1996).

Oran, Baskın. *Türk Dış Politikası Cilt 1: 1919-1980*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.

Oran, Baskın. *Turkish Foreign Policy 1919-2006: Facts and Analysis with Documents.* Salt Lake City: University of Utah Press, 2006.

Papuççular, Hazal. *Cumhuriyetin Dış Politikası: Olaylar, Aktörler, Kurumlar 1923-2003,* İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2003.

Papuççular, Hazal. *Türkiye ve On İki Ada 1912-1947.* İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020.

Raphalides, S. J. "Separate Spheres: An Overview of United States Policy in the Interwar Years Toward Greece and Turkey." *The Journal of Modern Hellenism*, 8 (1991): 117-130.

S.A.H. "Bulgaria and Balkan Entente", Bulletin of International News, 15/16 (1938): 677-681.

Sander, Oral. *Siyasi Tarih 1918-1994* Ankara: İmge Kitabevi, 2013.

Sarıkoyuncu, Ali. "Mustafa Kemal Atatürk Döneminde Türk-Bulgar Siyasî İlişkileri (1920-1938)". *XX. Yüzyılın İlk Yarısında Türk-Bulgar Askerî-Siyasî İlişkileri,* (Ankara: Genelkurmay ATASE ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayınları, 2005): 143-160.

Sarınay, Yusuf. "İki Savaş Arası Dönemde Türkiye'nin Balkan Ülkeleri ile Münasebetleri (1919-1939)", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2/1, (1987): 232-259.

Sönmezoğlu, Faruk. *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası.* İstanbul: Der Yayınları, 2011.

Soysal, İsmail. "Atatürks Policy of Peace and Its Impact in the World", *Between East and West: Studies of Turkish Foreign Relations,* (İstanbul: The ISIS Press, 2001): 135-144.

Tulça, Enis. *Atatürk, Venizelos ve Bir Diplomat Enis Bey*. İstanbul: Simurg Yayınları, 2003.

Türkeş, Mustafa. "The Balkan Pact and Its Immediate Implications for the Balkan States, 1930-34", *Middle Eastern Studies*, 30/1 (1994): 123-144.

Tütüncü, Ayşe Nur. "Montrö (Montreux) Sözleşmesinin Güncel Sorunlar Işığında Değerlendirilmesi", *Tarafların Bakışlarıyla Lozan Sempozyumu,* 9-10 Mayıs, 2014 İstanbul, ed. Cezmi Eraslan and others, Bildiriler Kitabı,172-188.

Uçarol, Rıfat. *Siyasi Tarih* Ankara, Filiz Kitabevi, 2000.

Ülgül, Murat. "Personal Diplomacy and Greek Foreign Policy", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi* 13/2 (2023): 561-585.

Ülman, A. Haluk. "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etmenler 1923-1968", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 23/3, (1968): 241-274.

Ulusoy, Kıvanç. "The Montreux Convention: A Key for Understanding the Geopolitics of the Eastern Mediterranean and Black Sea", *Southeast European and Black Sea Studies,* (Vol:1, No:18, 2024): 1-18.

Vardağlı, Emine Tutku. "Turkish-Greek Raproahment in the 1930s: The British Factor as a Third Party", *Akademik İncelemeler Dergisi*, 16/1 (2021): 74-91.

Wandycz, Piotr. "The Little Entente: Sixty Years Later", *The Slavonic and East European Review* 59/4, (1981): 548-564.

Webster, Andrew. "From Versailles to Geneva: The Many Forms of Interwar Disarmament", *The Journal of Strategic Studies,* 29/2 (2006): 225-246.

Winrow, Gareth M. "The Balkans in International Politics: An Examination of Inter-war Period", *İki Dünya Savaşı Arasında Avrupa ve Balkanlar Sempozyumu* (İstanbul: Aybay Yayınları, 1993): 81-98.

Yel, Selma. "Montrö Boğazlar Sözleşmesi", *Değişen Dünya Şartlarında Karadeniz ve Boğazlar Meselesi 1923-2008*, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2009): 94-129.

İSTANBUL UNIVERSITY PRESS

Türkiyat Mecmuası
Journal of Turkology

Türkiyat Mecmuası
Journal of Turkology,
IUTURKIYAT 2025, 35 (1): 240–258

https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.1673628
Submitted | Başvuru 10.04.2025
Revision Requested | Revizyon Talebi 28.04.2025
Last Revision Received | Son Revizyon 01.05.2025
Accepted | Kabul 28.05.2025

Research Article | Araştırma Makalesi

Open Access | Açık Erişim

Eastern Mediterranean and Limits of Disaster Diplomacy in Greek-Turkish Relations

Doğu Akdeniz ve Türk Yunan İlişkilerinde Afet Diplomasisinin Sınırlılıkları

Zuhal Mert Uzuner [1]

[1] Marmara University, Faculty of Political Science, Department of Political Science and International Relations, İstanbul, Türkiye

Abstract

Disaster diplomacy has emerged as a critical motivator for governments seeking to establish a positive agenda in the aftermath of crises. It compels us to ask how political preferences can shift after such disasters. As a case study, Greek-Turkish relations in the Eastern Mediterranean are evaluated in this study to understand the probable impacts of disaster diplomacy. After a year of high tension in the Eastern Mediterranean, the Greek and Turkish navies came to the edge of a hot conflict. On the 6th of February, 2023 an earthquake in south-eastern Türkiye created a humanitarian tragedy, and Greece's solidarity with the Turkish people after the earthquakes, before any other disagreements in the Eastern Mediterranean, raised a question about the probability of another rapprochement between Greece and Türkiye as it happened after the 1999 earthquakes. This study aims to answer the following question: What are disaster diplomacy's limits and prospects for overcoming expanding and multi-layered problems in the Eastern Mediterranean? The influence of leaders and the media on shaping public opinion and its relationship with changes in foreign policy priorities were examined in two separate cases from 1999 and 2023.

Öz

Afet diplomasisi, krizlerin ardından olumlu bir gündem oluşturmaya çalışan hükümetler için önemli bir menevra alanı sunmakta ve ilişkileri daha olumlu bir yola sokmak için fırsatlar sunmaktadır. Öte yandan, siyasi tercihlerin nasıl ve ne ölçüde değişebileceğini sorgulamamız için de pek çok sebep bulunmaktadır. Bu çalışmada, Doğu Akdeniz'deki Türk-Yunan ilişkilerine afet diplomasisinin olası etkileri ele alınmaktadır. Doğu Akdeniz'de 2019 sonrası giderek yükselen gerilimlerle dolu bir süreç yaşanmış ve Yunan ve Türk donanmaları sıcak bir çatışmanın eşiğine gelmişken, 6 Şubat 2023'te Türkiye'de meydana gelen büyük depremler sonrası oluşan insani trajedi sonrası Türk-Yunan ilişkilerinde söylem dönüşümü olmuştur. Bu süreçte Yunanistan'ın Türk halkıyla dayanışması, çok daha önce de gerçekleşen ve yine çatışmalı bir sürecin sonunda 1999 depremleri ardından yaşanan süreci akıllara getirdi. Son yaşanan depremler sonrası daha önce olduğu gibi Yunanistan ve Türkiye arasında bir yakınlaşma sürecinin ne ölçüde gerçekçi olduğu önemli bir soru olarak gündeme geldi. Bu çalışma, Doğu Akdeniz'deki genişleyen ve çok katmanlı bir hâl alan sorunların üstesinden gelmek için afet diplomasisinin sınırlarını sorgulamayı ve beklentilerin özelliklerini ele almayı amaçlamaktadır. Liderlerin ve medyanın kamuoyunun şekillenmesindeki etkisi ve dış politika önceliklerindeki değişimlerle ilişkisi, 1999 ve 2023 yıllarında iki ayrı vaka örneği üzerinden incelenmiştir.

Keywords Disaster Diplomacy · Seismic Diplomacy · Greek-Turkish Relations · Eastern Mediterranean · Media

Anahtar Kelimeler Afet Diplomasisi · Sismik Diplomasi · Türk Yunan İlişkileri · Doğu Akdeniz · Medya

Citation | Atıf: Mert Uzuner, Zuhal, . "Eastern Mediterranean and Limits of Disaster Diplomacy in Greek-Turkish Relations.". *Türkiyat Mecmuası–Journal of Turkology*, 35, 1 (2025): 240-258. https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.1673628

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

© 2025. Mert Uzuner, Z.

Corresponding author | Sorumlu Yazar: Zuhal Mert Uzuner zmert@marmara.edu.tr

Introduction

After the 1999 earthquakes in Izmit and Athens, Türkiye and Greece had a rapprochement period called seismic diplomacy. The tragic impacts of the two disasters in both countries created an outburst of empathy between the people of the two countries, adjusting the patterns of the bilateral relations. Indeed, the process created a positive atmosphere for cooperation and dialog. However, arguing a success story about overcoming the main differences and disagreements is difficult after decades-long exploratory talks and efforts to solve significant disputes. After rising tension in the Eastern Mediterranean in the 2010s, Türkiye faced another natural disaster, and more than 50,000 people died in a vast area of the country in 2023. Humanitarian relief played a vital role, and Greece's support reminded us of the days of 1999. As in the 1999 earthquakes of Izmit and Athens, the 6 February 2023 earthquakes in the southeast of Türkiye and the head-on collision of trains in Tempi, Greece, on 28 February 2023 came after a trend of rising tension in bilateral relations. The death of many people in a very tragic way raised empathy between the two countries, and that helped to alleviate tensions and foster a better relationship. In this frame, the disaster diplomacy concept is frequently referred to as an essential motivation of governments to create a positive agenda. It is legitimate to ask how political preferences may be modified after the disasters. This study argues that disasters alone cannot create a positive agenda, and political resolutions require more than emotional empathy. Therefore, the first concept of disaster diplomacy is defined. Then, the role of disaster diplomacy in Greek-Turkish relations in different periods is compared with the countries' international, regional and domestic priorities.

1. Disaster Diplomacy in Theory

Advocates of disaster diplomacy describe humanitarian assistance in response to large-scale disasters as an essential game changer in international relations for facilitating cooperation and dialog. The mass destruction of cities and the loss of lives after the earthquakes created emotional empathy, with seismic or disaster diplomacy. However, as Kelman says, no proof exists to argue that disasters greatly ease the existing tension in international relations.[1] As a part of non-traditional diplomatic conduct, disaster diplomacy is overstated to overcome the barriers created by the political, diplomatic, and bureaucratic mechanisms by bringing an alternative channel of conduct.

Shared threats encourage cooperation and foster a sense of unity, allowing people to empathize and understand each other like never before. This happened in Greek-Turkish relations many times, as in the interwar years against the common fascist threat of Italy. Today, it is inevitable that the threats are not only related to interstate relations but also to the daily lives of individuals. Thus, natural disasters and the subsequent efforts for humanitarian relief promote the understanding of "us" as human beings facing tragedies with families and loved ones, especially today in the age of communication. Indeed, visual materials present the tragedies of the people infected by natural disasters, creating secondary traumas for those watching from the media. Increased levels of sympathy may be a result of the media broadcasts. However, contemporary national governments have a manipulative capacity over the media to influence public opinion.

The UN Office for Disaster Risk Reduction (UNDRR) defines 'disaster' as "serious disruption of the functioning of a community or a society at any scale due to hazardous events interacting with conditions of exposure, vulnerability and capacity, leading to one or more of the following: human, material, economic and environmental losses and impacts" (UNDRR Terminology). Humanitarian efforts or humanitarian diplomacy

[1] Ilan Kelman, *Disaster Diplomacy: How Disasters Affect Peace and Conflict* (NY: Routledge, 2012), 114.

use diplomacy to manage or respond to hazards and vulnerabilities. Keller asks a critical question here: could disasters achieve or cause diplomacy? What is meant by disaster diplomacy is related to this question. Is it possible to argue that triggering cooperation or more joint actions is the same as causing diplomacy? People may use post-disaster situations to rationalise their arguments and push the country's political agenda forward. Therefore, the potential of disaster-related activities to catalyze a rapprochement is related to the conditions supporting the evolution toward a positive atmosphere.[2]

Many academic studies discuss the roles of disasters in political processes. Kelman and Koukis investigated disaster diplomacy, its meaning, and its implementation. They underline that there is no evidence that disaster diplomacy significantly impacts conflict resolution.[3] While disaster-related activities may briefly affect peace processes, long-term influences fade due to leadership changes, ongoing political enmities, or the prioritization of historical grievances. Despite several scientific activities in disaster diplomacy, their purposes and targets are also problematic.[4]

Disasters are considered to be connected with decreasing tensions because of empathy and emotional processes. Therefore, the limitations of disaster diplomacy can be explained by referring to the foreign policy-making literature. Foreign policy as a product of decision-making mechanisms shall be evaluated together with mental processes. Assumptions and values are found deep in decision-makers' minds and are the first step of the thought process. These are the existing and shared acceptances in society and among individuals that constitute the society, and they are generally formed and reinforced through historical events engraved in the society's memory, widespread education, and, more recently, the press and broadcasting/media.

Change in foreign policy can be seen only with the change in these key elements. A change in values, as the concrete forms of assumptions, can create the most profound and most permanent effect on the outcome that may occur at the end of this thought process. Because this effect will change the entire thought structure, it can cause a meaningful and important leap. So, what could trigger a change in values? This change can occur in many ways. It can occur because of an ongoing evolutionary transformation or a sudden and significant shock.[5] In this framework, it is understandable that feelings of empathy may be weak in creating such an impact to transform the ideational background.

Disaster diplomacy relies heavily on the strong will of political leaders. In this context, diplomacy can be viewed as a relationship between governments and professional diplomats. Leaders play a crucial role, which is closely tied to leader diplomacy due to the significant influence of personal relationships and effective communication.

Disaster diplomacy can vary depending on the involved actors. For instance, science diplomacy can play a significant role in disaster prevention, management, or risk reduction related to a common threat, with scientists serving as key participants. Additionally, disaster diplomacy may involve the initiatives of like-minded NGOs. The contributions of civil society and public participation in collaborative efforts to address hazards should also be acknowledged.

One of the most important examples of disaster diplomacy, which may be considered seismic diplomacy in 1999, came from the Greek and Turkish leaders' role in catalyzing diplomatic progress by surprise. They

[2] Streich and Mislan, "What follows the storm? Research on the Effects of Disasters on Conflict and Cooperation", *Global Change, Peace and Security* 26 / 1 (2014): 85.

[3] I. Kelman and T. Koukis, "Introduction", *Cambridge Review of International Affairs* 14 / 1 (2007): 214.

[4] Ilan Kelman, "Governmental Duty of Care in Disaster Related Science Diplomacy" *DPM,* 26 / 4 (2017): 419.

[5] Zuhal Mert Uzuner, "Dış Politikada Değişim Tartışmaları", in *Mekan Kimlik, Güç ve Dış Politika*, Ed. by Gülden Ayman, (İstanbul: Yalın Yay., 2012), 371.

did not go public so early and attracted the media's interest with their positive feelings about changing the political climate to overcome the national hardliners' opposition.[6]

2. The Role of Disasters in Greek-Turkish Relations in Contemporary History

Greece and Türkiye faced several natural or artificial disasters in the 20th century; during each one, they sent relief to each other. During the Second World War, despite the German threat, Türkiye tried to support Greek society in fighting against starvation. Later, they became NATO allies and continued cooperating until tensions rose in Cyprus. The horror in Cyprus targeting Turkish Cypriots and what happened to the minorities in Greece and Türkiye led them to become a source of threat against each other.

The end of the Cold War did not help resolve bilateral disagreements. The 1990s were difficult for Greek-Turkish relations, continuing the difficulties of the earlier decades. Greece's view of European integration as a balancing tool for US hegemony in the early 1990s led to the instrumentalisation of the EU in Greek foreign policy. The establishment of the EU in 1993 with the Maastricht Treaty, Europe becoming an important power center, and especially the transition to a common currency and the increase in the share of EU companies in global capital markets, increased the impression that the US would not have economic hegemony.[7] The 1993 Maastricht Treaty aimed to harmonise national foreign policies and advance a unified European foreign policy. These foreign policies, called "new" or "changed," were foreign policies that expressed adaptation to the new situation because they were still taking their primary references from the national level. In this context, Athens aimed to persuade the EU to take a favorable position on the issues of Cyprus and the Aegean Sea toward Ankara.[8]

Greece and Turkiye had severe disagreements in the 1990s in search of a new role and foreign policy. In this process, PASOK, under Andreas Papandreou's leadership, played a critical role. The Greece-Southern Cyprus Common Defense Doctrine was signed in 1993 due to the continuous policies of PASOK since 1974. In the following years, fighter jet accidents and the 1995 Turkish Grand National Assembly's decision of *casus belli* that considered the extension of Greece's territorial waters to 12 miles as the reason for war, and in the 1996 Kardak crisis, Türkiye and Greece came to the edge of war. In 1997, the Greek Cypriot leadership decided to buy the S-300 missiles from Russia, and that was another diplomatic crisis of the 1990s. The continuous veto of Greece of Turkiye's candidacy to the EU was another bilateral problem. In 1997, the adverse decision of the Luxembourg Summit about the candidacy of Türkiye for EU full membership, with the Greek veto, had an impact. Between 1997 and 1999, Turkiye had a tense relationship with the TRNC (Turkish Republic of Northern Cyprus), and they signed several treaties. In the following year, 1998, the Ocalan crisis damaged bilateral relations. PKK leader Abdullah Öcalan has been captured in the Greek Embassy in Kenya, and the Turkish leadership considers that a clear support to terrorism. Turkish President Süleyman Demirel argued that Greece should be listed among the countries that support and abet terrorism.[9]

In this process, the Greek Prime Minister (PM) Kostas Simitis and the PASOK government had a complicated response until the Ocalan crisis because of the nationalist flank of the party. These nationalist flanks were keen to use every means for national interests, which could harm national interests more than any rival actor. However, the operation against the Greek Consulate in Kenya against Ocalan created a complex

[6] James Ker-Lindsay, "Greek-Turkish rapprochement: the impact of 'disaster diplomacy'?", *Cambridge Review of International Affairs* 14 / 1 (2000): 217.

[7] Yonca Özer, "Tek Kutuplu Dünyada Çok Kutuplu Düzen Arayışları: Kutuplardan Biri Olma Yolunda Avrupa Birliği", in *Tek Kutuplu Dünyada Yaşamak – Gerçekler Yanılgılar ve Beklentiler*, Ed. by Yonca Özer (İstanbul: SODEV, 2006), 74-75.

[8] Gülden Ayman, *Neo-Realist Bir Perspektiften Soğuk Savaş SonrasıYunan Dış Politikası* (Ankara: SAEMK, 2001), 52.

[9] Fuat Aksu, "Abdullah Öcalan ve PKK Bunalımı", accessed on 17 December 2017. https://turkishgreek.org/index.php/ikili-iliskiler/uyusmazliklar/diger-yusmazliklar/item/40-1998-abdullah-oecalan-ve-pkk-bunal-m

international problem for the Greek government[10] because even the PM was not informed about it. To fix the destroyed international reputation of Greece as a supporter of terrorists against its ally, Simitis had a new strategy with progressive figures such as George Papandreou.

He was the leading politician in Greek politics, supporting the modernization movement and promoting the European way of diplomatic conduct. He supported the idea that EUization is the best way of solving Greece's problems, from economic to foreign policy, and he strongly supported the EUization of Cyprus's problem. Under the atmosphere of failure of hardliner policies with the Ocalan crisis, he had the opportunity to apply his modernizing strategy for Greek foreign policy. The 19 August earthquake happened in this atmosphere. Seismic diplomacy under the leadership of foreign ministers Papandreou and İsmail Cem, governments tried to gain support from public opinion for progress in the Greek-Turkish disputes. Humanitarian relief in Türkiye after the 7th of September earthquake in Athens promoted this positive atmosphere and support from public opinion. On the other hand, many criticisms were derived from previous nationalist discourses. It is possible to see them in the cartoons drawn in those days in Greek newspapers.

Image 1 presents a cartoon example from the left-wing *Ta Nea* newspaper, illustrating the confusion in Greek people's minds between empathy and hesitations derived from political thoughts. Obviously, there is a high level of empathy between people, but there are reservations about the Turkish government. In the second image, another *Ta Nea* cartoon highlights concern, particularly about the military's role in Turkiye. It stems from the military threat, *casus belli*, regarding extending territorial waters to 12 miles. Another hesitation was observed in the third image from *Ta Nea* regarding one-sided sacrifices, claimed that the Greek approach might be viewed as naïve.

This critical approach was mainly related to continuous political discussions. On the same day, Türkiye received candidacy status with Greece's support in the 1999 Helsinki Summit. The Simitis government faced much opposition from Greek politics regarding changing Greece's policies regarding Turkiye's EU membership. It can be argued that the policy was connected to the Prime Minister's modernizing approach. The Helsinki process argued that Turkiye's EU integration could address issues in bilateral relations. However, hardliners criticized this view, claiming it amounted to a concession made to Turkiye. Some Greek politicians partially supported the Helsinki process as a continuation of the EUization of the Cyprus problem by making Cyprus a member state. This process started in 1990 and has been the backbone of the Greek policies uninterruptedly until the membership process was completed.

On the same days, the Turkish media positively presented the events. In images four and five, appreciation of the Turkish rescue team AKUT's support to rescue people from the rubble by the Greek people is given in short columns, kept in the archives of the AKUT website. With a more romantic perspective, there were many hesitations about the intentions of the Greek state. According to Gülden Ayman, rapprochement resulted from new strategic preferences in flesh and blood after the Ocalan crisis.[11] In other words, as Eric Siegle argues, skeptics perceive the rapprochement process as "the redefinition of long-term foreign policy priorities".[12]

Greek hard-liners' opposition to that policy was also closely related to the era's international developments. The Kosovo war and Turkish soldiers sent to Kosovo became a big topic of discussion in Greece. There were demonstrations to protest any probability of usage of Greek lands to transfer Turkish soldiers and against NATO bombardment against Serbian forces in Kosovo, as it happened in Crete on the 29th of

[10] Philip Robins, *Suits and Uniforms: Turkish Foreign Policy Since the Cold War* (London: Hurst & Company, 2003), 116.

[11] Faruk Sönmezoğlu & Gülden Ayman, "The Roots of Conflict and the Dynamics of Change in Turkish-Greek Relations", in *Greece and Turkey in the 21st Century*, Ed. by Christos G. Kollias, Gülay Günlük-Şeneser, Gülden Ayman (NY: Nova Pub, 2003), 41.

[12] Eric Siegle, "Greek-Turkish Relations- Continuity or Change?", *Perspectives,* 18 (2002): 40.

March, in Thessaloniki on the 2nd of March and in Athens on the 4th of March 1999 with the participation of Serbians and Greeks.[13]

Even during the earthquake, it is also possible to see a differentiation of the Turks. As the cartoon below shows, Türkiye is represented as a country governed by an army. Despite being considered good people, Turks are led to mistreat other people because of their political and military leaders.

3. Major Disagreements in Greek-Turkish Relations and the Importance of the Eastern Mediterranean Toward 2023

The exploration and discovery of the hydrocarbon resources in the Eastern Mediterranean started in 1999 during the Greek-Turkish rapprochement in the 2000s. As a parallel development to the ongoing efforts to solve the Cyprus problem with the Annan Plan between 2002 and 2004, the discovery of hydrocarbons was considered a critical development as an economic and political game-changer. The discoveries and continuing potential developments were considered an integral part of the failure of the Annan Plan, with the refusal of the Greek Cypriot public together with the EU membership of the RoC. In the second half of the 2000s, following the decline of the EU's prospect of Türkiye with the vetoes of the RoC and France on opening the negotiation chapters and the economic crisis after 2008 in Greece and the RoC, deteriorated Greek-Turkish relations in the Eastern Mediterranean. By 2010, regional rivalries had created political and economic turmoil, radicalism, and a continuous civil war. The humanitarian crisis following several security problems created migration and armed conflict waves. It came together with the declining momentum in Türkiye's EU membership prospects.

New explorations in the region drew attention as an energy-hungry region. Together with the efforts of the EU countries for alternative energy resources to Russia, Regulation 347 / 2013 brought the construction of the East Med pipeline to the agenda of the European Commission. It was defined as a Project of Common Interest, and the Commission contributed €34.5 million during 2015-2018. However, the project was shelved because of several feasibility problems and technical difficulties and replaced with the Euroasian Interconnector project[14] with a €100 million EU contribution in October 2022.[15]

Rising disagreements between Türkiye and the regional countries supported Greece's influence in the region because of the EU effect, which can be defined as the interest of the regional countries to cooperate more and more with developed European welfare zones. In this context, the Greek government argued that the Greek interests were the European interests and should be supported against the challenging actors such as Türkiye. Although Türkiye is a candidate country, as a non-member country, it had limitations, and Türkiye expressed its concerns about potential European support for the Greek arguments. Consequently, the disagreements between Greece and Turkiye became increasingly influenced by European dynamics in the 2010s.

Because of the RoCs' membership, the EU's role increasingly became harmful regarding the impact of energy on bilateral relations toward the end of the 2000s. Despite the letter of diplomacy between Papandreou and Erdogan in January 2010, the Greek-Turkish rapprochement ended. The region's hydrocarbon potential provoked more and a more sovereignty-sharing competition between the Turks and Greeks, and

[13] "NATO'da Yunan rahatsızlığı", *Hürriyet Newspaper,* accessed on 15 May, 2025. https://www.hurriyet.com.tr/dunya/natoda-yunan-rahatsizligi-39079222

[14] Svetlova, Ksenia, "The EastMed Pipeline Is Dead, Long Live the EuroAsia Electricity Project", accessed on 15 May, 2025. https://mitvim.org.il/en/publication/the-eastmed-pipeline-is-dead-long-live-the-euroasia-electricity-project/.

[15] "Ending Energy Isolation- The Project of Common Interest 'Euroasia Interconnector'", accessed on 15 May, 2025. https://commission.europa.eu/projects/ending-energy-isolation-project-common-interest-euroasia-interconnector_en.

the tension gradually increased. The new projects constructed on the emerging conflictual positions of the actors, such as the East-Med Pipeline Project, deteriorated relations among regional countries. The ambitions of the regional actors to be an energy transportation route and an energy hub were considered strategic targets and assets for national relative power positions. Even though the construction of energy corridors, such as the TAP project to transfer Russian gas to Italy through Türkiye and Greece, requires more cooperation among regional actors, competition about the extension of the Exclusive Economic Zones in the Eastern Mediterranean has become the main discussion point as a continuation of the previous conflicts. The potential dramatic impact to shift the national power position led Greece and Türkiye to be more assertive in their foreign policy, including utilizing existing multilateral initiatives or creating new ones. Despite continuing High-Level Strategic Cooperation Council meetings between Greece and Türkiye in the 2010s, bilateral relations weakened dramatically.

In addition to regional players, global actors have become integral to emerging conflicts, just as always. For instance, the visits of the French aircraft carrier Charles de Gaulle to Cyprus, the increasing number of US-NATO bases in Souda, Crete, and the approval for a new US base in Alexandroupoli highlight the growing interests of external forces. As a result, relationships in the Eastern Mediterranean are often perceived as a zero-sum game.

Another severe erosion of trust in bilateral relations emerged after the coup d'état attempt in Türkiye on 15 July 2016.[16]Especially after the Greek court released Gulenist fugitives, the Turkish government decided to cease the readmission of the migrants from Greece.[17] In the following days, tension in Evros would increase with the detention of two Greek soldiers in March 2018 by the Turkish authorities and the detention of Turkish soldiers in September 2018 by the Greek authorities. A point of the Evros border came with the decision of Turkish authorities to release control over the flow of immigrants in 2019. This was considered to be related to the relations with Greece because the migrants were only allowed toward the Greek border, while the Bulgarian ones remained silent.

Türkiye's military activism on other Turkish borders for security reasons, such as *Operation Euphrates Shield* in Syria, was also problematic for Greece. Turkish operations in Syria, as a parallel development with rising tension in the Eastern Mediterranean, have been evaluated as "militarization of Turkish foreign policy" by several researchers.[18] The Turkish naval activism policy in the Eastern Mediterranean was considered because of the increasing influence of the Turkish Navy and prominent admirals by late 2016. In 2018, the *Blue Homeland* doctrine became more vocal in the Turkish Mediterranean policy. Rising energy interest in the seas may be seen in the previous policies of Türkiye. Türkiye bought a new seismic exploration ship, Barbaros Hayrettin Pasha, in 2012 before three other drilling ships, Fatih (2017), Yavuz (2019) and Kanuni (2020), in addition to Oruc Reis (2015). Türkiye's naval and maritime activism poses challenges for Greece as it is seen as a sign of Turkiye's revisionism in its neighboring regions. Various ideological factors influence this perception in Greece.

The names of the ships and military exercises chosen by Greece and Türkiye are another area of tension. Preferred names were mainly chosen from historical figures to remind of glory and victory, which could challenge other grand national narratives. From the Greek perspective, the Turkish government's ideological baggage of political Islam is combined with sympathy for radicalism in the region based on the Turkish

[16]Kostas Ifantis, "Greece's Strategy and Perceptions toward Turkey: The End of Consensus and the Return of History?", *Uluslararası İlişkiler Dergisi* 15 / 58 (2018): 97.

[17]"Turkey suspends migrant readmission deal with Greece," *Reuters,* accessed on 15 May, 2025. https://www.reuters.com/article/world/turkey-suspends-migrant-readmission-deal-with-greece-anadolu-idUSKCN1J31TD/

[18]Sinem Adar and Ilke Toygür, "Turkey, the EU and the Eastern Mediterranean Crisis Militarization of Foreign Policy and Power Rivalry" *SWP Commentary* 62, (2020), accessed on 15 May, 2025. https://www.swp-berlin.org/10.18449/2020C62/

government's so-called "neo-Ottomanism", which means it demands the revival of the Ottoman Empire. Islam is considered an essential part of the Turkish identity in Greece. The image of the rising activities of political Islamic groups for democratic demands in the Middle East and their partial cooperation with the "Islamist" Turkish government were created as proof of the threat of a tide of Ottomanism of Turkiye in the mass media of Greece. It is surely connected with the rising Islamophobia in European public opinion. In addition, this media image creation process may be considered a political strategy to propagate the idea that Türkiye is a country under a radical Islamic government. This image could lose its reputation in the international community, which may lead the international community to support Greece against Türkiye. Indeed, Greece is presented as a pillar of stability with shared norms and rules with the Western world.

Despite serious efforts to control high tension levels, such as the declaration of Erdogan and Mitsotakis to regenerate the High-Level Cooperation Council between Greece and Türkiye after the 74th United Nations General Assembly (UNGA) in September 2019, it is possible to see consistent efforts to utilize all possible means for national objectives.[19] For example, Türkiye's drilling activities in the west of Cyprus were discussed with the EU November 11, 2019 and February 2020. Greece was anticipating a decision regarding sanctions against Türkiye. Following the meeting, restrictive measures were adopted against entities involved in unauthorized drilling activities. An asset freeze was imposed on two senior Turkish Petroleum Corporation (TPAO) officials in the following days. It was extended until 12 November 2021 by a decision from the European Council on 6 November 2020.[20] This decision deeply disappointed the Turkish government because it is considered to disregard Turkiye's position as a candidate country and permission to the RoC and Greece to use the EU mechanisms.

A significant turning point in the 2010s was the Memorandum on maritime borders signed between Türkiye and Libya's recognized Government of National Accord (GNA) on November 27, 2019. This memorandum clearly challenged the Sevilla map proposal concerning the Exclusive Economic Zone (EEZ) and prompted Greece to engage in diplomatic efforts to sign counter-agreements with regional states. The Greek government deems the memorandum unlawful and nonexistent regarding Türkiye's military presence in Libya. Greece, France, and other European countries have emphasized the UN Security Council's decisions that oppose the arming of warring factions in Libya. The military presence of Türkiye in Libya is categorized as a foreign intervention by many actors, including Greece, with accusations of paramilitary groups sponsored by Türkiye. Greek diplomacy invited regional actors to bloc the activism of Türkiye in the region by declaring the Memorandum invalid.

In the following days of the Türkiye-Libya deal, NATO became much more active in the region.[21] The NATO meeting on December 21, 2019, could not ease the growing tensions in the region. Subsequently, Israel, the Republic of Cyprus, and Greece, with support from the United States, signed the East Med Pipeline Project on January 2, 2020. The US and NATO became the critical partners of the Greek governments in the 2010s. Despite the high anti-NATO and anti-US feelings among Greek Cypriots due to the 1974 operation of Türkiye, NATO membership in the RoC was discussed in 2018 with the support of France and US officials.[22]

[19] "Erdoğan ile Mitsotakis Yüksek Düzeyli İş birliği Konseyi'ni Yeniden Hayata Geçiriyor", 26.09.2019, *Sputnik News*, accessed on 15 May, 2025. https://tr.sputniknews.com/abd/201909261040260235-erdogan-ile-micotakis-yuksek-duzeyli-isbirligi-konseyini-yeniden-hayata-geciriyor/

[20] "EU Sanctions against Turkey", *Hellenic Shipping News*, accessed on 15.05.2025. https://www.hellenicshippingnews.com/eu-sanctions-against-turkey/

[21] Şerife Çetin, "NATO'nun Libya Politikasında Değişim Sinyalleri", *Anadolu Agency*, accessed on 15 May, 2025. https://www.aa.com.tr/tr/dunya/natonun-libya-politikasinda-degisim-sinyalleri-/1886583

[22] Damon Wilson, "NATO Membership for Cyprus. Yes, Cyprus", *Atlantic Council*, accessed on 15 May, 2025. https://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/nato-membership-for-cyprus/

2020 was also a challenging year for bilateral relations between Greece and Türkiye because of the continuous declarations of NAVTEX in the Eastern Mediterranean. Because of the rising tension, both governments did not hesitate to use naval forces, and the collision of the frigates Kemal Reis and Limnos brought both sides to a very dangerous confrontation. On the following days, comprehensive range naval exercises and the invitation of the US and Israel to Greece for the construction and renewal of naval, air and land power bases dominated Greek-Turkish relations. These steps were considered a part of the policies against the Libya deal. In the Greek diplomatic position, there was an insistence to maintain direct contact between Greece and Cyprus' EEZ. On the other hand, Türkiye asks for access to the open seas without Greece's control.

The dangerous rise of frictions in the field led the relevant actors to promote direct talks between Türkiye and Greece. With the efforts of Germany, it has succeeded in rescheduling the restart of the exploratory talks between Greece and Türkiye. In fact, on the same days, other developments shadowed these initiatives. For example, Greece signed an EEZ agreement with Egypt on the 7th of August, and the settlement of American soldiers and equipment in Alexandroupoli is scheduled for August 2020. Türkiye and Greece also used NAVTEX diplomacy and military exercises as a part of their politics in 2021. Additional military arsenals were added to the Aegean islands with new bases of non-Aegean actors.

2022 was more difficult for bilateral relations. The armament of the Aegean islands created much more tension, and the Turkish President said, "We may come one night suddenly". That sentence was not new in Greek-Turkish relations because it is part of a famous Turkish song and symbolized the Turkish operation in Cyprus in 1974. Before the 1974 operation, Greek Cypriot radios played another famous Turkish song with the lyrics, "I wait for you, but you did not come". That was a message saying that Türkiye could not and would not conduct any operation in Cyprus. In response to the song, Turkish Cypriot radios played a track featuring the lyrics, "One night I may come suddenly". In this framework, the Turkish President's talk created a great reaction in the Greek public. It symbolized Türkiye's "offensive" and "irredentist" intention to take the Greek islands.

4. Rise of Positive Agenda in 2023 after the 6th of February Earthquake & Train Accident

The continuous rise of tension in the Eastern Mediterranean was directly related to the decisiveness of the governments in protecting national interests. Significantly, before the national elections in both countries, nationalist rhetoric increased more. Mitsotakis faced intense challenges from national flank leaders Samaras, Karamanlis, and Dendias in his party, Nea Democratia. There was also a rising threat perception of immigration and rising populism in Greek politics after the failure of the SYRIZA government in 2015. Under these circumstances, policies toward Türkiye could not be softened. However, on a rational basis, Greece could not engage in a war without the full support of any more prominent actors, such as the US or France. Before the war in Ukraine, there were discussions to deter Türkiye through strong coalitions with more powerful actors and buying high-technology artillery and fighter jets. In the following days of the Ukrainian war, the Turkish position was strengthened geopolitically, and the NATO alliance became more critical. In addition, shared interests in new conditions promoted disagreed actors in the Eastern Mediterranean to cooperate more. Thus, unlike the 2020s, 2023 is easier to ease tension in bilateral relations.

From the Turkish aspect, rising economic difficulties and the dysfunctional loneliness policy have changed the track for returning to traditional foreign policy. Developments in the Eastern Mediterranean

that isolated Türkiye despite its relative importance led the government to revise its policies. Changing international dynamics after the Ukrainian crisis is another determinant in this shift.

In this frame, the 6th of February earthquakes created a new atmosphere to decrease the tension between the countries. Such a devastating disaster, with a high level of vulnerability and weak construction of buildings, created a colossal tragedy. Vulnerability was also related to the disaster's size because the disaster management organization against the disaster had collapsed. Humanitarian sensitivities were created when Greece sent humanitarian relief, and social media were critical in following the development of bilateral relations. Ultimately, the Greek government also contributed to the rising political antagonistic discourse in domestic politics to attract nationalist votes.

This colossal disaster impacted 13 million people, creating massive solidarity in the international community. It was impossible for any state to cope with such a wide disaster within its capacity, and rescue teams started to be transferred to help people. The Greek government was one of the neighboring countries of Türkiye that sent rescue teams and humanitarian aid. The Greek PM wrote a Turkish message on his social media account on the 7th of February, saying that the Turks and Greeks are fighting to save lives together. The Greek Foreign Minister also visited the ruined cities on the 12th of February and presented his solidarity to Turkish Foreign Minister Mevlüt Çavuşoğlu.

These days, the Turkish official news agency, Anadolu News Agency, published news about the solidarity between Turkiye and Greece, as shown in image 6. Similar news was also seen in other newspapers and TV channels, as shown in image 7.

It is also essential to refer to the Cypriot dimension of the developments. Unfortunately, Turkish Cypriot child volleyball players were in Adıyaman during the earthquake, and they lost their lives in the ruins of the Isias Hotel. Greek Cypriot leaders presented their solidarity with the Turkish Cypriots and the Türkiye. Karatzias from the Greek Cypriot Foreign Ministry stated that (Image 8) they would aid Türkiye, but their offer was not accepted. He emphasized that while political responsibilities are understandable, they should take a backseat during disasters like this. He voiced his concern that political sensitivities are prioritized even during natural disasters and tragedies.[23] Two days later, the spokesperson of the Greek Cypriot Government, Demetriou, wrote on his Twitter account (Image 9) that Türkiye's decision to accept rescue teams from the Greek Cypriot government was sent through EU mechanisms.

Turkish public opinion highly valued the support from the Greek rescue team. However, the tensions that escalated between 2019 and 2022 continue to impact Greek public opinion. A month before the earthquake, in January 2022, Turkish President Erdoğan stated that militarizing the Eastern Aegean islands threatens Türkiye and is inconsistent with international agreements. He noted, "We may arrive unexpectedly one night." This phrase reminded him of the Cyprus operation. During the earthquake days, these words were still in mind, as given in image 9, in a caricature of *To Pontiki* magazine on the 9th of February.

Similar to the disasters in 1999, in one month, on the 1st of March, a train accident happened in Larissa, and many young people died. Türkiye was still overwhelmed by the earthquake in those days, but the Turkish people and government presented solidarity with the Greek people. As a sign of goodwill, the Turkish government extradited the father of the machinist of the train, who lost his life in the accident, to enable him to attend the funeral. *The Kathimerini* newspaper appreciates it as a sign of sympathy for Greek-Turkish relations. In images 11 and 12, it is possible to see examples from Turkish newspapers.

[23] "Ankara Kabul Etti: Güney Kıbrıs Yardım Gönderiyor!", *Medyascope*, accessed on 15 May, 2025. https://medyascope.tv/2023/02/08/iddia-dort-kitadan-turkiyeye-yardim-eli-uzandi-ankara-guney-kibrisin-yardim-teklifini-reddetti/

By May 2023, Greek-Turkish relations had started to improve. Especially after the elections, together with the contacts in the Vilnius Summit in July 2023, the Positive Agenda was more frequently referred to by both countries as progress in soft politics issues and confidence-building mechanisms.

Conclusion

The 6th of February earthquakes in Türkiye created a massive tragedy for ordinary people and reminded us that human life is the most important thing on earth. The media played a vital role in making people feel the pain and understand the tragedy more deeply through visual materials and sad stories. The underlying importance of different layers of security problems facing humanity has been seen again with the need to cooperate against them. Natural disasters or any other artificial problems push governments increasingly to act together despite their disagreements. Disaster diplomacy is essential for cooperation and working together against humanitarian tragedies. However, it is impossible to think that the intergovernmental problems, mainly categorized as national issues, are not easily transformed, as is clear in Greek-Turkish relations.

Greece and Türkiye have many disagreements, primarily because of sovereignty-sharing issues. Third actors and international politics have always been integral to this competition. Sympathy toward each other at the individual level is not a matter of discussion for intergovernmental problems. Therefore, government policies are critical for shaping public opinion concerns in our age.

Great earthquakes and Turkish empathy during the Larissa train accident created a better atmosphere for public and political discourse. However, it was not only related to the emerging empathy between people. As it happened during the post-1999 earthquake, the earthquake in Türkiye and the train accident in Greece legitimized diplomatic approachment. Some other earthquakes in 2020 hit Sisam and Kuşadası. However, it could not produce a rapprochement despite the political analysts of those days referring to the earthquakes in 1999 and the rapprochement following the humanitarian relief of both countries to each other. Again, in November 2017, there were floods in Attiki, Greece, but despite the Turkish Vice Prime Minister sending his condolences in Greece, that was not enough to change the climate as it happened in 1999.

Another critical point to underline is that contemporary efforts are still hesitant and depend on many international developments. Mitsotakis and Erdoğan stated that both countries insist on their positions, although they may discuss problems. Efforts depend more on keeping the tension under control and, if necessary, to agree on not to agree. Therefore, the reason for changing policy preferences may be the acceleration of tension and rising risks for them and the international order. There is still a need to see an essential shift from national positions when talking about a rapprochement, as observed during the Helsinki process. Today, neither is motivated to go further in relations than soft political issues such as environment, tourism, economy, etc.

At that point, it is necessary to define the normalization and good relations. Greek and Turkish leaders and newspaper columnists use the term “good relations,” but they do not mean the resolution of the problems through several probable concessions from their governments. However, good relations, solutions or normalization terms shall be used in this framework. As the Greeks and Turks are in prolonged conflicts, to define the decreasing tension as normalization is incorrect. Maybe it is because of the simple meaning of the word normal in dictionaries as “typical, usual, expected”.

Peer Review Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support The author declared that this study has received no financial support.

Author Details Zuhal Mert Uzuner (Prof. Dr.)
[1] Marmara University, Faculty of Political Science, Department of Political Science and International Relations, İstanbul, Türkiye
0000-0003-3387-2553 zmert@marmara.edu.tr

References

Adar, Sinem and Ilke Toygür. *Turkey, the EU and the Eastern Mediterranean Crisis Militarization of Foreign Policy and Power Rivalry, SWP Commentary no.62, 2020.* https://www.swp-berlin.org/10.18449/2020C62/

Ayman, Gülden. *Neo-Realist Bir Perspektiften Soğuk Savaş SonrasıYunan Dış Politikası.* Ankara: SAEMK, 2001.

Wilson, Damon. "NATO Membership for Cyprus. Yes, Cyprus", *Atlantic Council,* 01 April 2019. https://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/nato-membership-for-cyprus/,

"Ending Energy Isolation-The Project of Common Interest 'Euroasia Interconnector", 2022. https://commission.europa.eu/projects/ending-energy-isolation-project-common-interest-euroasia-interconnector_en

Ifantis, Kostas. "Greece's Strategy and Perceptions toward Turkey: The End of Consensus and the Return of History?", *Uluslararası İlişkiler Dergisi,* 15 / 58 (2018): 93-106.

Kelman, Ilan. *Disaster Diplomacy: How Disasters Affect Peace and Conflict.* NY: Routledge, 2012.

Kelman, Ilan. "Governmental duty of care for disaster-related science diplomacy", *Disaster Prevention and Management*, 26 / 4 (2017): 412-423.

Kelman, I. and T. Koukis. "Introduction", *Cambridge Review of International Affairs*, 14 / 1 (2000): 214.

Ker-Lindsay, James. "Greek-Turkish rapprochement: the impact of 'disaster diplomacy'?", *Cambridge Review of International Affairs*, 14 / 1 (2000): 215–232.

Mert Uzuner, Zuhal. "Dış Politikada Değişim Tartışmaları", in *Mekân, Kimlik, Güç ve Dış Politika*, edited by Gülden Ayman, 355-373. İstanbul: Yalın yayınları 2012.

Özer, Yonca. "Tek Kutuplu Dünyada Çok Kutuplu Düzen Arayışları: Kutuplardan Biri Olma Yolunda Avrupa Birliği", in *Tek Kutuplu Dünyada Yaşamak – Gerçekler Yanılgılar ve Beklentiler*, edited by Yonca Özer, 74-75. İstanbul: SODEV, 2006.

Siegl, Eric. "Greek-Turkish Relations- Continuity or Change?", *Perspectives*, 18 (2002): 40-52.

Sönmezoğlu, Faruk & Gülden Ayman. "The Roots of Conflict and the Dynamics of Change in Turkish-Greek Relations", in *Greece and Turkey in the 21st Century*, edited by Christos G. Kollias, Gülay Günlük-Şeneser, Gülden Ayman, 37-48. Nova Pub, 2003.

Svetlova, Ksenia. "The EastMed Pipeline Is Dead, Long Live the EuroAsia Electricity Project", 2022. https://mitvim.org.il/en/publication/the-eastmed-pipeline-is-dead-long-live-the-euroasia-electricity-project/

"Erdoğan ile Mitsotakis Yüksek Düzeyli İş birliği Konseyi'ni Yeniden Hayata Geçiriyor", *Sputnik News*, 26 September 2019. https://tr.sputniknews.com/abd/201909261040260235-erdogan-ile-micotakis-yuksek-duzeyli-isbirligi-konseyini-yeniden-hayata-geciriyor/

Çetin, Şerife. "NATO'nun Libya Politikasında Değişim Sinyalleri", *Anadolu Agency*, 23 June 2020. https://www.aa.com.tr/tr/dunya/natonun-libya-politikasinda-degisim-sinyalleri-/1886583

"Turkey suspends migrant readmission deal with Greece", *Reuters,* 07 June 2018. https://www.reuters.com/article/world/turkey-suspends-migrant-readmission-deal-with-greece-anadolu-idUSKCN1J31TD/

Robins, Philip. *Suits and Uniforms: Turkish Foreign Policy Since the Cold War*, London: Hurst & Company, 2003.

Streich and Mislan. "What follows the storm? Research on the Effects of Disasters on Conflict and Cooperation", *Global Change, Peace and Security*, 26 / 1 (2014): 55-70.

"NATO'da Yunan rahatsızlığı", *Hürriyet Newspaper,* 13 May 1999. https://www.hurriyet.com.tr/dunya/natoda-yunan-rahatsizligi-39079222

Aksu, Fuat. "Abdullah Öcalan ve PKK Bunalımı", 17 December 2017. https://turkishgreek.org/index.php/ikili-iliskiler/uyusmazliklar/diger-uyusmazliklar/item/40-1998-abdullah-oecalan-ve-pkk-bunal-m

"EU Sanctions against Turkey", *Hellenic Shipping News*, 12 November 2020. https://www.hellenicshippingnews.com/eu-sanctions-against-turkey/

"Ankara Kabul Etti: Güney Kıbrıs Yardım Gönderiyor!", *Medyascope*, 08 February 2023. https://medyascope.tv/2023/02/08/iddia-dort-kitadan-turkiyeye-yardim-eli-uzandi-ankara-guney-kibrisin-yardim-teklifini-reddetti/

Appendix

Figures, Tables and Graphics

Image 1

Ta Nea, *20 August 1999, Turks on the ruins say, "Alive!"- "It is government; let it be there."*

Image 2

Ta Nea, *13 August 1999, "There are people alive under the ruins" on the bag "Military Rule!"*

Image 3

Ta Nea, *21 August 1999, "I was always a neighbor; I do not remember any hot confrontation."*

Image 4

AKUT- Turkish Rescue Team in Athens, 1999: "Long Live Akut"

'ZİTO AKUT'

Atinalılar'ın "Yaşa" sesleri arasında hızla işe koyuldular

AKUT ekibi, Atina depremini duyar duymaz hazırlandı. Gece askeri uçakla Atina'ya uçtu. Sabah bir enkazın başındaydılar. 15 gün önce Marmara'da birlikte oldukları Yunanlı arkadaşlarıyla işe koyuldular.

3 kişiyi buldular

ATİNALILAR "Zito (Yaşa) AKUT" diye tezahürat yapıp morallerini yükseltti. Enkaz altında 3 kişinin sağ olduğu tespit edilmişti. Hemen kurtarma çalışmalarına başladılar. **İşte kardeşlik 3'te**

STELYO BERBERAKİS

AKUT'A ASKER JESTİ

Ordu, gurumuz AKUT ekibini, Sağlık Bakanı Durmuş'a mesaj niteliğinde bir jestle uçak verip şeref salonunu açarak Yunanistan'a gönderdi.

Image 5

The Greek state is grateful to you

Yunan devleti AKUT'a minnetta

'Sizleri unutmayacağız

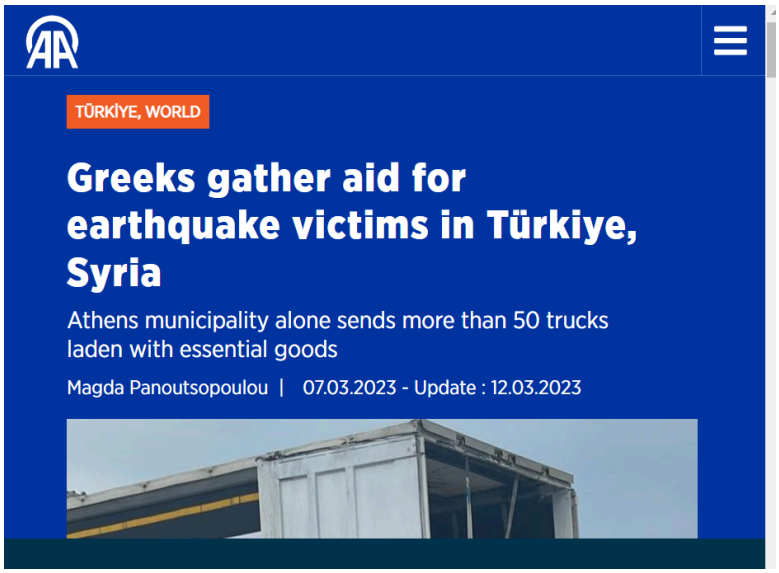
Atina depreminden sonra büyük hızla yardıma koşan AKUT'a Yunan devletinden teşekkür geldi. Cumhurbaşkanı Kostis Stefanopulos, dün AKUT ekibi ve enkaz kaldırma çalışmalarına katılan ENKA şirketinin elemanlarını kabul ederek, "Sizler Türk halkının meziyetlerini ortaya koydunuz. Bu iyiliği unutmayacağız" dedi.

Sağlık Bakanı Dimitris Papadimas da Başbakan Kostas Simiti na AKUT'çulara, "İyi komşu olduğunuzu kanıtladınız. Duyg dık" diyerek teşekkür etti. AKUT'çular Atina sokaklarında büsle yolculuk ederken halkın yoğun sevgi gösterisiyle karş

YORGO KIRBAKİ'NİN HABERİ 3. SAYFADA

Image 6

Anadolu Agency News on 7 March 2023, about the Greek people's solidarity

TÜRKİYE, WORLD

Greeks gather aid for earthquake victims in Türkiye, Syria

Athens municipality alone sends more than 50 trucks laden with essential goods

Magda Panoutsopoulou | 07.03.2023 - Update : 12.03.2023

Image 7

News from Daily Sabah about the humanitarian aid campaign in Greece

Greece launches nationwide campaign for Türkiye, Syria quake aid

BY DAILY SABAH WITH AGENCIES | ANKARA | FEB 10, 2023 - 6:12 PM GMT+3 |

Image 8

Marios Karatzias' social media message

Image 9

The spokesperson of the Greek Cypriot Government, Demetriou's social media account

Image 10

To Pontiki: Friend! Friends come at night or in the daytime

Image 11

"Condolences from Erdoğan to Greek President Sakelloropoulou and Prime Minister Mitsotakis", Sputnik, *01 March 2023*

Erdoğan'dan Yunanistan Cumhurbaşkanı Sakellaropoulou ve Başbakan Miçotakis'e taziye mesajı

17:42 01.03.2023 (güncellendi: 17:48 01.03.2023)

Image 12

"Greek Media: Positive Signals from Türkiye", *08 March 2020*, Milliyet *newspaper*

Milliyet

GİRİŞ

Son Dakika Gündem Ekonomi Dünya Yazarlar UzmanPara Skorer Pe

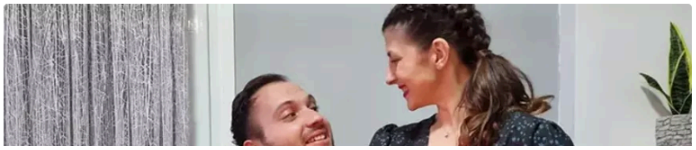
Yunan medyası: Türkiye'den pozitif sinyal

milliyet.com.tr

08.03.2023 - 16:21 | Son Güncellenme: 08.03.2023 - 17:11

#Türk Yunan İlişkileri #Tren Kazası #Nikos Nalbantis

Ankara'nın tren kazasında yaşamını yitiren makinistin babasına cenaze izni vermesi, Atina'da yankı buldu. Kathimerini gazetesi, ortaya çıkan sonucun Türk-Yunan ilişkilerinde bir gerilim bulunmadığının belirtisi olduğunu yazdı.

İSTANBUL UNIVERSITY PRESS

Türkiyat Mecmuası
Journal of Turkology

Türkiyat Mecmuası
Journal of Turkology,
IUTURKIYAT 2025, 35 (1): 259–277

https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.1628622
Submitted | Başvuru 28.01.2025
Revision Requested | Revizyon Talebi 01.05.2025
Last Revision Received | Son Revizyon 03.05.2025
Accepted | Kabul 25.05.2025

Research Article | Araştırma Makalesi

Open Access | Açık Erişim

Synthesis of Art in Greek and Turkish Cultures: A Comparative Analysis of Mycenaean and Tile Art

Yunan ve Türk Kültürlerinde Sanatın Sentezi: Miken ve Çini Sanatının Karşılaştırmalı Analizi

Savaş Sarıhan [1], Eren Akoğlu [2] & Ayça Aydoğan Kaymaz [1]

[1] Haliç University, Faculty of Fine Arts, Department of Graphic Design, İstanbul, Türkiye
[2] Haliç University, Faculty of Fine Arts, Department of Cartoon and Animation, İstanbul, Türkiye

Abstract

This study examines Mycenaean and tile art from a comparative perspective, exploring the cultural, aesthetic, and functional features of both artistic forms. While Mycenaean art holds a significant place in the Late Bronze Age Aegean with its geometric abstractions and masculine architectural designs. Tile art emerges as an expression deeply rooted in Anatolia's rich cultural heritage, blending religious and aesthetic elements. The shared characteristics of Mycenaean and tile art, such as the use of ceramics, symbolism, and functionality, are highlighted, while their differences are analyzed within historical and geographical contexts. The historical interaction between art, technology, and culture is further enriched by the opportunities provided by today's digital technologies. Artificial intelligence technologies like Generative Adversarial Networks (GANs) and Variational Autoencoders (VAEs) play a transformative role in analyzing and reproducing these traditional art forms. In this context, the similarities and differences between the two arts were revealed using a Venn diagram based on the parameters of material, aesthetic, and religious influence. This study discusses how digital technologies contribute to the understanding of traditional art forms and shape modern artistic approaches. The findings present an innovative perspective that bridges the artistic expressions of the past and the future.

Öz

Bu çalışma, Miken ve Çini sanatlarını karşılaştırmalı bir perspektifle ele alarak, her iki sanat biçiminin kültürel, estetik ve işlevsel özelliklerini incelemektedir. Miken sanatı, geometrik düzenlemelere dayalı soyut estetiği ve maskülen mimarisiyle Ege Geç Tunç Çağı'nda önemli bir yer tutarken, Çini sanatı Anadolu'nun zengin kültürel mirasından etkilenerek daha çok dinî ve estetik unsurları bir araya getiren bir ifade biçimi sunmuştur. Çalışmada, Miken ve Çini sanatlarının ortak paydaları arasında seramik kullanımı, sembolizm ve işlevsellik ön plana çıkarılmış, ayrıştıkları noktalar ise tarihî ve coğrafi bağlamlar çerçevesinde analiz edilmiştir. Sanatın tarihsel bağlamda teknoloji ve kültürle olan etkileşimi, günümüz dijital teknolojilerinin sunduğu olanaklarla daha kapsamlı bir şekilde değerlendirilmektedir. Generative Adversarial Networks (GANs) ve Variational Autoencoders (VAEs) gibi yapay zekâ teknolojileri, bu geleneksel sanat biçimlerinin hem analizinde hem de yeniden üretiminde etkili bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, Venn diyagramı kullanılarak her iki sanatın benzerlik ve farklılıkları materyal, estetik ve dinî etki parametreleri baz alınarak ortaya konulmuştur. Çalışma, dijital teknolojilerin geleneksel sanat formlarının anlaşılmasına ve modern sanatsal yaklaşımların şekillenmesine nasıl katkıda bulunduğunu tartışmaktadır. Elde edilen bulgular, geçmiş ve geleceğin sanatsal ifade biçimlerini birleştiren yenilikçi bir yaklaşım sunmaktadır.

Keywords Mycenaean Art · Tile Art · Venn Diagram · Artificial Intelligence

Citation | Atıf: Sarıhan, Savaş, Eren Akoğlu & Ayça Aydoğan Kaymaz. "Synthesis of Art in Greek and Turkish Cultures: A Comparative Analysis of Mycenaean and Tile Art.". *Türkiyat Mecmuası–Journal of Turkology*, 35, 1 (2025): 259-277. https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.1628622

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

© 2025. Sarıhan, S., Akoğlu, E. & Aydoğan Kaymaz, A.

Corresponding author | Sorumlu Yazar: Savaş Sarıhan sarihansavas@gmail.com Eren Akoğlu erenakoglu55@gmail.com Ayça Aydoğan Kaymaz aycaaydogankaymaz@gmail.com

Anahtar Kelimeler Miken Sanatı · Çini Sanatı · Venn Diyagramı · Yapay Zeka

Introduction

Throughout history, art has been shaped by the development of technology and has undergone continuous transformation. When the first people drew pictures on cave walls, this act was a process of creation as well as a means of communication. Over time, painting, sculpture, ceramics, tiles and many other branches of art have evolved under the influence of both aesthetic understandings and technical innovations. In particular, the industrial revolution has transformed art production processes, making it possible to reach wider audiences, and in the modern era, digital technologies have further accelerated this transformation. Today, artificial intelligence appears as the latest evolution of art, offering a paradigm that questions and redefines the nature of creative processes.

It is a fact that art has been shaped by both aesthetic and technological developments throughout history. From the Late Bronze Age of the Aegean, which bears the traces of Mycenaean and Minoan cultures, to the elegant tile works of the Ottoman period, art has been evaluated through its own technology and aesthetic understanding. While the regular geometric patterns and symmetrical arrangements of Mycenaean ceramics reflect the cultural and aesthetic understanding of an era, the elegance in color, pattern, and detail in Ottoman tiles reveals the power of art in creating identity. These works have an important place not only in terms of aesthetics but also in terms of identity, belonging and historical consciousness.

From the use of ceramic art as a means of communication in Mycenaean and Minoan cultures to the Ottomans' use of tile art in spatial aesthetics, art has always had the power to create identity and belonging. Artificial intelligence takes this heritage to a new dimension and offers the opportunity to reinterpret art in the digital world. Today, creative processes are not only based on individual skills but also combined with an aesthetic understanding based on data analysis, algorithms, and digital manipulations.

Artificial intelligence technologies create new possibilities in art production. While the visual arts have traditionally been associated with individual creativity and manual dexterity, we are now in an era where algorithms and codes have become artistic tools. As creative works realized in the digital environment provide artists with access to a large pool of data, they also reveal artificial intelligence systems that can learn from this data and continue creative processes independently. For example, algorithms like Generative Adversarial Networks (GANs) have the capacity to produce autonomous and original artworks based on learned patterns. This has the effect of going beyond the traditional forms of artistic expression, changing both the aesthetic understanding and the definition of the creative process.

This transformative role of artificial intelligence in art production is considered not only a technical innovation but also a philosophical and social transformation. Artists now need not only manual skills but also the ability to use digital software and algorithms effectively. This emerging process redefines the role of the individual in artistic creation, foregrounds the creative agency of artificial intelligence, and highlights the transformative influence of technology on aesthetic practices. The practice of copying the works of masters in the traditional understanding of art has gained a different dimension in the digital environment and this practice has been enriched with algorithmic processes created with codes. Thus, the creative process has been redefined within the framework of digital parameters.

When we look at the history of art, each new technology has affected both the modes of production and the methods of presentation in art. This transformation started with photography and cinema technologies and accelerated with the emergence of computer graphics and digital art. Today, artificial intelligence is

the last link in this transformation, paving the way for different aesthetic dimensions and the methods of presentation in art. Creativity is no longer considered an individual endeavor but a process that emerges through the collaboration of man and machine.

Artworks supported by artificial intelligence offer great diversity in terms of aesthetics and meaning, while also contributing to the democratization of art. These works, which can reach millions of people through digital platforms, expand the boundaries of cultural interactions. On the other hand, the role of these new tools in the creative process raises the question of their impact on individual identity and the authenticity of art. Today, the criteria that determine the aesthetic value of a work of art are shaped by traditional norms as well as the possibilities offered by artificial intelligence.

1. Methods

This study aims to combine Greek Mycenaean art and Turkish tile art through artificial intelligence. The research consists of two main stages: theoretical investigation and applied analysis. In the first stage, the cultural and aesthetic foundations of Mycenaean and tile arts will be examined through a literature review; the historical background, symbolism, and aesthetic values of both art forms will be discussed. In this context, the cultural dimensions of tile art and Mycenaean art will be examined using a Venn diagram as a visual comparison and analysis method. The Venn diagram is intended to reveal the common and different aspects of both art forms by visualizing them in a systematic way. In particular, the core values shared by these arts will be located at the intersection of the Venn diagram. In addition, the distinctive characteristics of both arts will be presented in detail in the diverging sections of the diagram. In this way, it will clarify how Mycenaean and tile arts can interact with each other culturally and aesthetically.

In the second phase of the research, an applied design process will be carried out in which both art forms are brought together by utilizing the analytical and creative potentials of artificial intelligence technology. In this phase, new visual designs will be produced by combining Mycenaean ceramic motifs and Turkish tile patterns through artificial intelligence algorithms. These designs aim to build a bridge between the past and the present, combining the aesthetic and cultural heritage of both art forms with a contemporary interpretation.

As a result, the research process aims to create a new form of artistic expression by combining theoretical and practical approaches, and integrating the cultural and aesthetic values of Greek Mycenaean art and Turkish tile art. This method offers a unique perspective on how past artistic traditions can be reinterpreted with contemporary technologies.

2. Cultural and Aesthetic Foundations of Mycenaean and Tile Art

2.1. The Mycenaean Art

During the period when the Minoan civilization was in its heyday in Crete, Mycenaean art began to emerge on the Greek peninsula. Mycenaean art developed on a cultural foundation based on local traditions. Mycenaean ceramic surfaces are characterized by geometric compositions organized into segmented bands. The motifs are arranged symmetrically around the vessels. This style of decoration reflects a different approach from the characteristic features of the Minoan culture. In time, as Mycenaean leaders conquered Crete, the effects of the Minoan artistic style called “Palace Style” were observed in Mycenaean artifacts. However, these influences remained at a superficial level and no in-depth harmony was achieved. Mycenaean art is generally characterized by a regular and abstract structure. This mathematical aesthetic understanding

also manifested itself in architecture, and a strong, masculine expression emerged in their buildings. Mycenaean art reflected the aesthetic understanding of a warrior and conquering society, and revealed the creative spirit of the Achaeans.[1] With the decline of the Minoan civilization, the cultural heritage of Crete gave way to a new era. The Mycenaeans, although influenced by Crete, developed an understanding of art that reflected their own warrior society. This transition, while bearing the traces of Minoan art, took on a different character with the Mycenaeans' harsher and more military-oriented aesthetics. Approaching 1400 BC, the Minoan civilization disappeared from history in a great destruction. During this period, the Achaeans (Mycenaeans) emerged on the stage of history and began a period of sovereignty on the Greek mainland and the surrounding islands that lasted for nearly three centuries.[2] The end of the Minoan civilization brought about a major cultural change in the Aegean region. The rise of the Achaeans led to the emergence of new artistic concepts, and this process paved the way for the development of Mycenaean ceramics with unique forms and patterns, as seen in Figure 1.

Figure 1
Example of Mycenaean art.[3]

Mycenaean ceramics were widely used in central and southern Greece during the Aegean Late Bronze Age (probably starting around 1650 BC or 1550 BC and lasting until 1050/1000 BC), representing the unique pottery tradition of the region. These ceramics are among the most important examples reflecting the cultural and aesthetic characteristics of the period.[4]

Figure 2
Mycenaean Pottery Sample.[5]

[1] Adnan Turani, *Dünya Sanat Tarihi* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1992), 13.

[2] Arif Müfid Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995), 58.

[3] Emily Townsend Vermeule. "Mythology in Mycenaean Art", *The Classical Journal*, 54/3 (1958): 102.

[4] Jeremy B. Rutter. "Mycenaean pottery". *The Oxford Handbook of the Bronze Age Aegean* in, ed. E. H. Cline (Oxford University Press, 2010), 415.

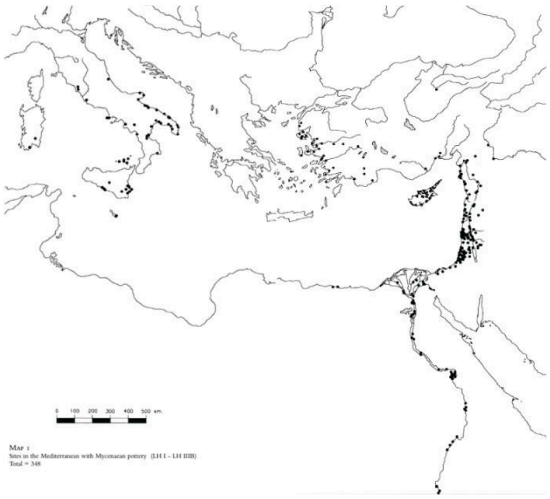
[5] Bartłomiej Lis vd., "Investigating pottery production and consumption patterns at the Late Mycenaean cemetery of Perati", *Journal of Archaeological Science: Reports*, *32*/102453 (2020): 2.

Archaeological studies in Anatolia show that the most important findings of the Mycenaean-Akhaic civilization were mostly found in settlements on the coast of western Anatolia. In the interior, this connection was more limited, but it seems to have been shaped by trade. Considering the Cretan-Minoan civilization's interest in maritime trade, Greece also established economic ties primarily with the western Anatolian coast from the 16th century onwards. However, the excavations and studies carried out since the 1960s have expanded Anatolia–Greece relations beyond purely economic dimensions.[6] The economic ties that Greece established with Western Anatolia were shaped especially through maritime trade. These commercial relations developed thanks to the strategic location of the region and the effective use of sea routes, while the geographical structure of Greece further strengthened these connections. Greece is a peninsula bordered by the Balkans to the north and surrounded by sea on three sides. The Ionian Sea lies to the west, the Aegean Sea to the east, and the Mediterranean Sea to the south. The country is largely mountainous, with the main high mountains being the Pindos Mountains (from north to south), Mount Parnassos in the south, and Mount Olympus near the east coast of central Greece. Macedonia is a region in the northeast of Greece.[7] The geographical structure of Greece facilitated the spread of the Mycenaean civilization in this region surrounded by the sea. The regions where Mycenaean ceramics have been found reveal the extent of the trade and cultural interaction that this civilization carried out by sea. Figure 3 shows in detail the regions where Mycenaean pottery was found. These artifacts have been discovered within the borders of at least fourteen different modern nation-states. This spatial distribution clearly reveals that the finds belonging to the Mycenaean culture were distributed across a vast geographical area, and that the effects of the Mycenaean civilization were felt in a very wide area.

The regions where Mycenaean ceramics are found constitute an important map that both bears traces of cultural interactions and reflects the trade and migration routes of the ancient civilization[8] The widespread influence of the Mycenaean civilization was not limited to Greece and the surrounding islands, but also reached Anatolia. The original ceramic artifacts of the Hittites were imported into Mycenaean culture, further reinforcing this interaction.

Figure 3

Regions where Mycenaean art spread.[9]

[6] Coşkun Özgünel, "Batı Anadolu ve İçerlerinde Miken Etkinlikleri" *Belleten,* 47/187 (1983): 698.

[7] Oğuz Tekin, *Eski Yunan Tarihi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1995), 14.

[8] Gert Jan Van Wijngaarden, *Use and Appreciation of Mycenaean Pottery in the Levant, Cyprus and Italy:(ca. 1600-1200 BC)* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2002), 55.

[9] Van Wijngaarden, *Use and Appreciation of Mycenaean Pottery in the Levant, Cyprus and Italy:(ca. 1600-1200 BC)*, 302-303.

The Hittites, who lived in Anatolia, produced very colorful and original works in ceramic art. Among these artifacts, snail and boot-shaped drinking vessels are particularly noteworthy. Excavations in Mycenae reveal that such ceramics were imported from Anatolia into the region. This indicates that Hittite artistic production was both local and extended to distant regions through trade. Hittite ceramics play an important role both in terms of aesthetics and cultural interaction.[10] The spread of Mycenaean pottery is related not only to trade but also to migrations. The migration of Mycenaean settlers to Cilicia in southern Anatolia around 1200 BC increased the presence of these ceramics in the region.[11] The cultural heritage left by the Mycenaean settlers in Cilicia contributed significantly to the region's artistic and craft traditions. Such cultural interactions also influenced the development of arts and crafts in other parts of Anatolia. Especially in ceramic and tile art, the aesthetic sensibilities of different cultures blended into a unique form of expression. Within the rich historical texture of Anatolia, tile art has emerged as one of the most striking examples of this combination. This art serves as both a functional ornamentation technique and a means of expression that reflects the aesthetic and cultural identity of the region.

2.2. Tile Art

Turkish tile art stands out as a globally recognized art form, with origins dating back to the Uighurs and preserved in significant works from the Seljuk and Ottoman periods that have survived to the present day. This discipline, which has an important position in traditional arts, and has remained a source of cultural and aesthetic inspiration in the historical process. The term "tile" etymologically means "belonging to China." The admiration for the aesthetic value of Chinese porcelain, which reached the Ottoman palace in the late 15th and 16th centuries through various means, led to the use of this term and its gradual introduction into the literature.[12] Although ceramics and tile are produced from the same material in terms of their basic properties, they are handled in different categories in line with scientific and academic concerns. The widespread use of ceramic vessels throughout history allowed them to reflect cultural heritage. Glazed or unglazed utensils are referred to as ceramics, while plates based on the same production principles but used for wall cladding are called tiles. This distinction serves to clarify classification. During the Ottoman period, the term "çini" became widespread, and ceramic and çini masters introduced terms such as "wall tile" and "çini plate" into Turkish literature.[13] Today, the definitions and terminology between ceramics and tiles reveal that the production processes and shaping stages of contemporary and traditional Turkish ceramics are fundamentally similar. Although they are largely similar in terms of production processes and shaping techniques, there are differences in the types of clay used, the types of glazes and paints, and the degree of firing. Despite this, both approaches seem to belong to the same material family. According to Kacar, the term "Traditional Turkish Ceramics," although not widely used in today's fine arts education, refers to the traditional form of production generally referred to as tile in the literature. He argues that it would be a more appropriate approach to define the term "tile," commonly used in the literature, as Traditional Turkish Ceramics and to express it as "Traditional Turkish Ceramics (tile)" in parentheses.[14] Although ceramics first emerged to meet basic human needs, it has evolved into a unique form of art and expression through cultural development over time.[15] This art, which began to take shape as soon as the Turks entered Anatolia, evolved

[10] Turani, Dünya Sanat Tarihi, 115.

[11] E. Susan Sherratt and Joost H. Crouwel. "Mycenaean pottery from Cilicia in Oxford" *Oxford Journal of Archaeology*, 6/3 (1987): 325.

[12] Vedat Kacar, "Cumhuriyet'in 100. Yılında Türk Çini Sanatı", *Yedi: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi*, (Özel Sayı) (2023): 32.

[13] Gönül Öney, "Anadolu Selçuklu Çini ve Seramik Sanatı" in *Osmanlıda Çini ve Seramik Öyküsü*, ed. Ara Altun (İstanbul: Creative Yayıncılık ve Tanıtım Ltd, 2000), 11-14.

[14] Kacar. "Cumhuriyet'in 100. Yılında Türk Çini Sanatı", 32.

[15] Can Gökçe ve Emre Feyzoğlu, "A General Overview of Portrait Works on Ceramic Surfaces", *The Turkish Online Journal of Design Art and Communication,* 14/3 (2024): 765.

and developed into a unique ceramic culture that has survived to the present day. This cultural synthesis created by the Turks in the art of ceramics was not limited to the Ottoman period; it also established a strong connection with Anatolia's rich ceramic heritage, which has been shaped since prehistoric times. In this context, early ceramic examples found in archaeological sites such as Boncuklu Höyük illuminate the origins of ceramic art in Anatolia and shed light on the thousands of years of history of this tradition. This continuity has enabled traditional Turkish ceramic art to become a universal art form by creating a cultural bridge from the past to the present. The baked clay remains from Boncuklu Höyük in Turkey are dated to the late 9th millennium BC and early 8th millennium BC. Although this period belongs to a time considered to be pre-ceramic, these remains suggest the early development of simple vessels.[16] These finds provide important clues about the early stages of ceramic production and illuminate the historical development of ceramic art. These simple forms evolved over time and became not only functional, but also a means of cultural and artistic expression.

The development of traditional ceramic art was influenced by the socio-economic conditions of each period and by aesthetic and philosophical foundations derived from Islamic thought. Anatolia, as a region where different civilizations converged, has developed a rich cultural heritage. This cultural richness has filled the region with artisanal treasures and made Anatolia a center of handicrafts and culture. Furthermore, Anatolia's strategic geographical position as a bridge between Asia and Europe, situated on key migration and trade routes, further increased the cultural and artistic importance of the region. These factors have allowed traditional ceramic art to diversify and become more refined. The contributions of the first generation of ceramic artists are of great importance in the development of modern ceramic art.[17] These artists were influenced by the rich cultural heritage of Anatolia and reflected this heritage in their artistic production. Early ceramic vessels and objects still exist today, preserving their traditional shapes and functions.[18]

The Turks' acceptance of Islam and transition to settled life paved the way for significant advances in the art of ceramics. Alongside their conquest of Anatolia, they blended the 8,000-year-old ceramic tradition in these lands with their own understanding of art and gave it a new dimension. Through this cultural fusion, Kütahya and Çanakkale became important centers of ceramic production. Çanakkale ceramics were notable for their animal-shaped vessels and decorative tiles, and Iznik, meanwhile, marked the peak of ceramic art the Ottoman period.[19] Iznik stands out as a center that left its mark on Ottoman ceramic art with its technical features and aesthetic understanding. The use and display of Iznik tiles in buildings such as palaces, inns, and baths in Istanbul is an indication that these valuable artifacts were taken under protection. These spaces allowed the tiles to be safely preserved, making it easier to trace and identify the historical traces of these tiles today. The production of tiles in Kütahya, on the other hand, remained mostly local, which made the preservation of Kütahya tiles, which were used for both architectural and artistic purposes, more difficult than that of Iznik tiles. On the other hand, the transfer of Iznik tiles to Istanbul created opportunities for their international recognition and drew the attention of foreign visitors to these works of art.[20] Thus, Iznik became recognized worldwide and symbolized a unique technical innovation in Turkish ceramic art.[21] The worldwide fame of Iznik ceramics reflects the technical and aesthetic peak of Turkish ceramic art. The

[16] Alexandra Fletcher vd., "Early Ceramics in Anatolia: Implications for the Production and Use of the Earliest Pottery. The Evidence from Boncuklu Höyük", *Archaeological Journal,* 27/2 (2017): 351.

[17] Mücella Kahveci, "21. Yüzyıla Girerken Geleneksel Türk Sanatları", *Folkloristik: Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı,* (Ankara: Turkiye Diyanet Vakfi Matbaası, 1998): 387.

[18] Seyhan Yılmaz, "Traditional Objects That Sources to Contemporary Turkish Ceramic Art", *Art-Sanat Dergisi,* 0/13 (2020): 418.

[19] Deniz Onur Erman, "Türk Seramik Sanatının Gelişimi: Toprağın Ateşle Dansı", *Acta Turcica,* 4/1 (2012): 18.

[20] Seçil Satır, "A Current Evaluation of Traditional Iznik Tiles and Ceramics", *Design Discourse,* 2/3 (2007): 11.

[21] Ezgi Gökçe, "Iznik Ceramics: History And Present-Day", *Athens Journal of Humanities & Arts,* 5/2 (2018): 225.

influence of this tradition had a lasting impact not only historically but also on modern ceramic artists, and the cultural heritage of Anatolia has been a source of inspiration for contemporary artists. Among the motifs commonly used in Ottoman period tiles, tulips, fish, and ship figures stand out. These symbols are largely unique to Ottoman culture, with floral patterns particularly prominent in mosque interior decorations. These patterns, which sometimes repeated and sometimes complemented one another, were arranged in panels and decorated the walls of buildings such as inns, baths, and palaces. The most commonly used tile colors were blue, white, and red tones.[22]

Figure 4
İznik tile plate, Victoria & Albert Museum.[23]

An Iznik tile plate decorated with red carnations and green cypress trees is a remarkable example reflecting the aesthetic and symbolic richness of Ottoman tile art (see Figure 4). The carnation motifs on the plate, which were produced between 1600-1650, stand out as a symbol of emotions such as elegance and love in Ottoman tile art. The red color used signifies vitality and energy. The contrast of red and green is a common aesthetic approach in Iznik tiles. The vibrant red tones and natural green create both a visual balance and a remarkable dynamism.

The Iznik tile onion-shaped vase decorated with tulips and carnations can be considered an important work of art that brings together the aesthetic understanding and technical mastery of Ottoman tile art (see Figure 5). The design of this vase, which was produced around 1575, is in harmony with its form. The tulips, carnations and other flowering plants on the vase follow the curved structure, giving the impression of swaying in a gentle breeze. The tulips on the vase have great religious and cultural significance in Ottoman art. As a motif symbolizing the unity of God, the tulip stands out as a symbol of elegance, beauty and purity in Ottoman aesthetics. The onion form of the vase is remarkable in terms of both functionality and aesthetics. This form reflects the elegance of the period, while also providing a symmetrical and balanced appearance. Produced in the 16th century, this piece also reflects the wealth of the Ottoman rulers and the importance they attached to sumptuous decorative arts. The bold designs of this period focused on plant

[22]Murat Bayazit ve İskender Işık, "Geçmişten Günümüze Çini Sanatı ve Kütahya Çiniciliği", *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 1/1 (2012): 894.

[23]"Victoria and Albert Museum (V&A)," Plate, Fritware Decorated With Red Carnations and Green Cypress Trees; Turkey, 1600 to 1650, access November of 28, 2024, https://collections.vam.ac.uk/item/O114554/plate/.

and floral-based patterns, generally avoiding human or animal figures. This choice was made deliberately to distinguish Ottoman art from that produced in Iran during the same period.

Figure 5

Iznik tile vase, Victoria & Albert Museum.[24]

3. On the Use of Artificial Intelligence in Artwork Creation

According to Postman[25], after the invention of the digital computer, it was obvious that the computer could perform functions that could in some sense be called "intelligent." In 1936, the great British mathematician Alan Turing showed that for many practical purposes it was possible to build a machine that would behave like a human problem solver. The thinker claimed that a machine could be called "intelligent" if a computer could exchange thoughts with a human being through typed messages, that is, if it could take its side of a conversation. From today's perspective, it seems possible to say that the predictions are consistent. Because art, which is expressed as a creative field, has integrated new perspectives based on algorithms into new ways of thinking.

Throughout history, the evolution of art alongside technological innovation has led to the emergence of new form of expressions. The visual arts, which have reached large audiences through traditional forms of expression such as painting, sculpture, and printing, have evolved into new dimensions with the advent of photography and film technologies. With the emergence of computer-based graphic narratives, this evolution has paved the way for an era known as "digital art." Today, artificial intelligence technologies represent the latest stage in this historical progress.

If we look at the brief history of artificial intelligence in its developmental stage, we can see that the initial era, from the mid to late 20th century, was characterized by systems, without self-awareness or intelligence, capable only of solving specific problem sets. During this period, computers were extremely fast in their calculations and had the ability to solve specific problems, such as calculating complex mathematical

[24] "Victoria and Albert Museum (V&A)," Bulbous vase decorated with tulips and carnations, Turkey (probably Iznik), ca. 1575, access December of 2, 2024, https://collections.vam.ac.uk/item/O86656/vase-unknown/.

[25] Neil Postman, *Technopoly: The Surrender of Culture to Technology* (New York: Vintage Books, 1993), 110.

equations or performing astronomical computations. The first generation of AI was based on binary logic, where information was either true or false. Since at the time there was no way to tell the computer what the correct answer was, the computer had to calculate all possible options before guessing the correct answer. Because of this limitation, the first generation of AI could perform only one task at a time, as it was incapable of making multiple decisions simultaneously. With the introduction of general AI, where machines can understand the world around them and manipulate it to achieve specific goals, in the late 1980s and early 1990s, researchers introduced the world to the concept of 'machine learning', which means that machines can analyze and learn from large amounts of data to improve their performance on a variety of different tasks. In the mid-20th century into the new millennium, the capabilities of artificial intelligence have been greatly improved. The increase in processing power, combined with the use of deep learning methods, has made it possible for machines to perform a wide range of complex tasks using visual, auditory and other sensory inputs.[26]

It is important to consider that all creative work in media and design today takes place in a digital environment. Creatives have instant access to a vast amount of work done by others through social media and specialized sites for sharing art, photos, videos, and music. This paves the way for thinking in a broader framework, with code written to make interactive, generative or animated works. Both students and professionals are often able to transform the same artwork in the digital environment by copying someone else's computer code and then modifying it. On the other hand, while traditional arts and crafts education was based on copying the work of other masters, digital media has qualitatively changed this practice. It externalizes one's thinking and creative process and transforms it into a series of discrete operations with numerical parameters defining their details.[27]

Owing to advancements in technology, art is now regarded as an expression, a collaborative endeavor, and a tangible outcome. This enables art to go beyond traditional understandings of art and make it accessible to everyone. Although the creation of art has been a human activity for thousands of years, new technologies now make it possible for people to create art using digital devices.[28] Artificial intelligence redefines art not only as a means of production but also as an active participant in the artist's creative process. In defining artificial intelligence, Zhang and Lu refer to it as the development of computer systems that can perform tasks that usually require human intelligence. Artificial intelligence, which can consist of both hardware and software, can be used for a wide range of applications, including cars, telephones, household appliances and smart robots.[29] Machine learning is a subset of artificial intelligence that encompasses all techniques that enable computers to mimic human intelligence, from rule-based systems to advanced neural networks.

Machine learning (ML), a subset of AI, focuses on systems that learn from data to improve performance without explicit programming. Instead of following fixed rules, ML systems learn patterns and make predictions or decisions based on data. In machine learning, algorithms use data to train models that can make predictions or classifications when faced with new inputs. Machine learning is divided into three subtopics: supervised learning, unsupervised learning, and reinforcement learning. In supervised learning, a computer is given a set of instructions on what to do to accomplish a task. It is then trained on this data until it completes the task on its own. Unsupervised learning is the opposite; a computer is not given any instruc-

[26] Mina Dawood and Mayssa Elfa. " Using Artificial Intelligence for enhancing Human Creativity", *Journal of Art, Design and Music,* 2/2 (2023): 108.

[27] Lev Manovich and Emanuele Arielli, "Artificial Aesthetics: Generative AI, Art and Visual Media" access December of 10, 2024, https://manovich.net/index.php/projects/artificial-aesthetics.

[28] Dawood and Elfa, "Using Artificial Intelligence for enhancing Human Creativity", 106.

[29] Dawood and Elfa, 107.

tions on what to do but learns from the data given to it by the programmer. Using the information it receives, it makes its own decisions and generates creative solutions based on the available data. Reinforcement learning also focuses on learning interactively with the environment.[30]

The use of artificial intelligence in the process of creating visual art has accelerated significantly with the emergence of Generative Adversarial Networks.[31] Artificial intelligence, which has become a transformative force in the art world, changing traditional techniques and creating a new wave of creativity, includes Generative Adversarial Networks as well as generative art in which algorithms such as Variational Autoencoders autonomously produce original artworks based on learned patterns.[32] Generative AI art refers to the process of creating visual artworks using artificial intelligence and machine learning algorithms. These algorithms learn patterns, styles and visual elements found in man-made art, often by training on large datasets of images from the internet.[33] Generative platforms such as DALL-E, Midjourney and Leonardo.AI allow users to produce images, animations, and designs through text commands. These technological advances unwrap access to the process of artistic creation to a wider audience, allowing artists, designers, and ordinary users to explore their creative potential, which was previously limited by a lack of technical knowledge or resources.[34] The affordances of emerging technologies are reshaping the creative process and fostering new avenues of discourse within the realm of contemporary art. The role of artificial intelligence in art production is reshaping the meaning of art and its production processes. This suggests that we are on the threshold of a new era in art and design, where the use of artificial intelligence and machine learning technologies is transforming the creative field.[35] Arielli[36] emphasizes how our interaction with technology creates and ultimately shapes our cultural evolution. This interaction raises the question of whether it has the potential to push the boundaries of our understanding of cultural and artistic heritage. In a futuristic scenario, he argues that machines could gain a precise understanding of human aesthetic preferences and could ultimately influence the perception of aesthetic objects with greater precision than human inference. Machines can learn to produce aesthetic artifacts and generate new creative styles and genres. It may even have the potential to create new 'cultures' by analyzing the diversity of human aesthetics. However, the future of AI-based art production seems both exciting and complex. These technologies promise to expand human creativity, democratize art creation, and offer new forms and experiences, while requiring careful consideration of ethical, legal, and cultural implications. As AI continues to evolve, it will undoubtedly reshape the art world in profound and unpredictable ways, rethinking notions of creativity, authorship, and the very essence of creating and appreciating art.[37]

[30] Dawood and Elfa, 107.

[31] Eva Cetinic and James She, "Understanding and Creating Art with AI: Review and Outlook" (2021): 1-17.

[32] Tanish M Sanghvi vd., "Brushstrokes of Tomorrow: Exploring the Art of AI", *International Journal of Scientific Research in Science Engineering and Technology,*11/3 (2024): 357.

[33] James Hutson vd., *Creative Convergence the AI Renaissance in Art and Design* (New York: Springer, 2024), 1-2.

[34] Nagapushpa B. M. vd., "Revolutionizing Art and Design through AI: Balancing Innovation, Ethics, and Future Preparedness", *International Journal of Scientific Research in Engineering and Management,* 8/11 (2024): 1.

[35] Hutson vd., *Creative Convergence the AI Renaissance in Art and Design,*1.

[36] Manovich and Arielli, "Artificial Aesthetics: Generative AI, Art and Visual Media".

[37] Tanish M Sanghvi vd., "Brushstrokes of Tomorrow: Exploring the Art of AI", 361.

4. Results

4.1. Cultural Dimensions of Tile and Mycenaean Art: A Comparative Venn Diagram

A Venn diagram was used to visually reveal the similarities and differences between tile art and Mycenaean art. This diagram contributed to a clearer understanding of the cultural dimensions of the two artistic traditions by clearly showing their commonalities and differences.

The term Venn Diagram is used to refer to a broader type of set diagram, including earlier Euler diagrams that do not include unshaded sets and Ballantyne diagrams that describe the number of elements in each set.[38] The Venn Diagram is a visual tool used in set theory and logic. These diagrams use circles or round shapes to show the intersections and relationships of sets. The different types of diagrams are mentioned as follows:

- **Euler Diagrams:** Euler diagrams form the basis of various diagrammatic notations used to represent set-theoretic relations and are used in many different contexts, such as file systems, statistical data representation, object-oriented modeling, logical systems, and database queries. An abstract Euler diagram is a formal abstract representation of a given piece of information, and we say that it is drawable when it satisfies the visual properties required for it to be visualized.[39]
- **Ballantyne Diagrams:** Ballantyne diagrams are diagrams that visually show the number of elements in clusters and the relationships between clusters. These diagrams numerically express the number of items in each cluster and the overlaps between clusters. As an alternative to the statistical summary, the visuals representing the variance of each variable are represented by circles and the overlap between two circles represents the shared variance. In the case of three variables, the resulting figure is called a Ballantyne diagram.[40]
- **Venn Diagrams:** Venn diagrams are a special version of this type of diagram. In Venn diagrams, each cluster is represented by circles and these circles can intersect each other. The intersecting regions show the common elements between clusters, while the whole of each circle represents all the elements within the cluster. These diagrams are particularly helpful for visually understanding the relationships, intersections, combinations, and differences between clusters.[41]

A Venn diagram was used to make the relationships between clusters more explicit. The Venn diagram allows each cluster to be represented by circles and the intersecting areas of these circles visualize the common elements between clusters. This method is a particularly effective tool for analyzing interactions, combinations, and differences between clusters. The Venn diagram facilitates the reader's understanding of cluster relationships and provides important visual support for comparative analysis. In this way, the similarities and differences between the cultural dimensions of tile art and Mycenaean arts are more clearly revealed. Such diagrams help visualize the connections between clusters and elements.

In a Venn Diagram

- Left Half (Tile Art): The distinctive cultural and aesthetic characteristics of tile art are included.

  Materials: Porcelain, ceramic, glass.

  Figures: Geometric patterns, floral motifs.

[38] Robert L. Harris, *Information graphics: a comprehensive illustrated reference: Atlanta* (New York: Oxford University Press, 1999), 26-27.

[39] Jean Flower vd., "Euler Diagram Generation", *Journal of Visual Languages & Computing*, 19/6 (2008): 675.

[40] Earl Hunt, "The Design Of Ballantines. Behavior Research Methods" *Instruments, & Computers*, 18/3 (1986): 280.

[41] Amirouche Moktefi vd., "On the Origin Of Venn Diagrams" *Axiomathes*, 32/3 (2022): 888.

Cultural Context: Islamic culture, palaces, mosques.

Religious Influence: Islamic symbolism, geometric aesthetics.

- Right Half (Mycenaean Art): Cultural and aesthetic characteristics of Mycenaean art.

  Materials: Ceramics, gold, bronze.

  Figures: Gods, heroes, warriors.

  Cultural Contexts: Greek mythology, aristocracy, royal courts.

  Religious Influence: Worship of gods and heroes.

- Middle Section (Emerging Commonalities):

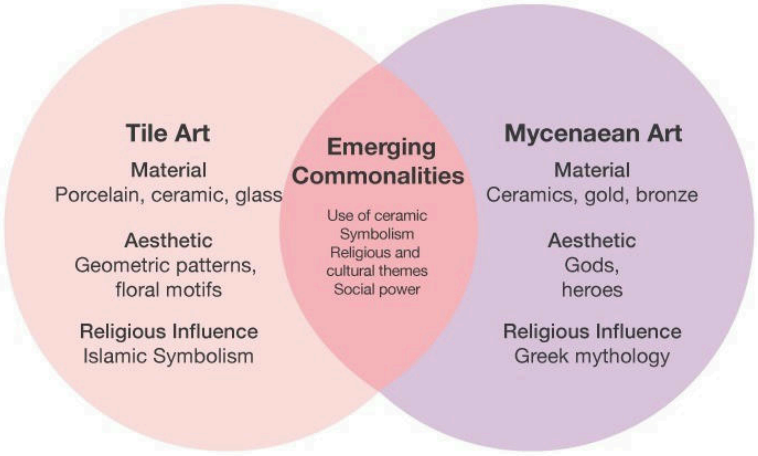
  Materials: Use of ceramics.

  Aesthetic: Symbolism, religious and cultural themes.

  Social Reflection of Art: Both arts reflect the power of social classes and religious beliefs.

Figure 6

Comparative venn diagram of tile and Mycenaean art (Authors)

The Venn diagram, which compares the cultural dimensions of tile and Mycenaean art, presents the unique characteristics and common points of both artistic traditions visually. The left section of the diagram shows the unique materials, aesthetic elements and religious influences of tile art, while the right section shows the characteristic features of Mycenaean art. The common section emphasizes the shared elements of both arts, such as the use of ceramics, symbolism and religious themes.

4.2. Cultural and Aesthetic Coexistence: Reconstruction of Mycenaean and Tile Arts with Artificial Intelligence

Indicator 1: The Analyze of the Combination of Traditional Motifs of Turkish Tile Art and Greek Mycenaean Art[42]

Prompt: "Create an image that blends traditional Turkish tile art with Greek Mycenaean art. The image should combine the intricate geometric patterns from Turkish ceramics, the iconic motifs, and vibrant colors typical of Turkish tiles with the detailed, symmetrical designs of Mycenaean pottery. Colors should be rich and earthy, using blues, reds and yellows for the Turkish effect and gold accents and strong contrasts for

[42] Figure 7.

the Mycenaean effect. The composition should evoke a sense of cultural harmony, seamlessly combining elements from both styles."

Figure 7
AI Combination of tile and Mycenaean art motifs

Indicating: The complex geometric patterns, floral motifs, and vibrant colors such as blue and red, typical of Turkish tile art, along with the symmetrical forms, spiral patterns, and gold accents of Greek Mycenaean art become apparent.

Commentary: This image represents a fusion of traditional Turkish tile art and Greek Mycenaean art. The intricate geometric motifs and vivid color schemes of Turkish tile art are seamlessly integrated with the precise and balanced compositions characteristic of Greek Mycenaean art. In the work, it is seen that circular black lines form layers.

The black line on the image is an overglaze painting technique that emerged in Central Asia towards the end of the 14th century, where different colors were used together. This technique was also used in Anatolian tile art in the 15th and 16th centuries.[43] The prominent blue, red and yellow tones emphasize the energetic and dynamic nature of Turkish art, while the gold accents and contrasting details reflect the elegant aesthetics of Mycenaean art. The arrangement of the motifs creates a ground where the visual languages of both cultures find a common expression. The patterns are integrated with the simple and symmetrical form of Mycenaean pottery, creating a bridge between traditional and contemporary approaches. The fine workmanship on the ground shows how delicately the design concepts of both cultures were handled. As a result, this work creates a cultural harmony by combining the vibrant colors of Turkish tile art with the detailed patterns of Mycenaean art. With both its visual aesthetics and cultural depth, this work has succeeded in establishing a strong dialogue between the two artistic traditions.

Indicator 2: Natural Themes in Turkish Tile and Greek Mycenaean Art[44]

Prompt: "Create an image that showcases natural elements, combining Turkish tile art and Greek Mycenaean art. Focus on flora and fauna with Turkish tiles featuring stylized tulips, leaves and vines and Mycenaean art reflecting nature through organic forms. The colors should blend natural tones of green, earth

[43] Aneta Samkoff, "From Central Asia To Anatolia: The Transmission Of The Black-Line Technique And The Development Of Pre-Ottoman Tilework" *Anatolian Studies*, 64/2 (2014): 199.

[44] Figure 8.

and gold with delicate tulip details from Turkish ceramics and bold, strong animal motifs from Mycenaean art. The scene should represent a harmonious natural world where both art forms coexist."

Figure 8

Natural themes in Tile and Mycenaean art generated by AI

Indicating: Stylized floral motifs, tulip and carnation decorations, animal figures, dynamic patterns, pastel tones, and geometric forms.

Commentary: The image combines the finely crafted flora motifs of Turkish tile art with the powerful animal figures of Greek Mycenaean art in aesthetic harmony. The tulip seen in the work has played an important role in world art, especially Turkish art, for centuries.[45] While the stylized tulips and leaves typical of Turkish tiles reflect a detailed decorative approach through the theme of flora, the animal figure typical of Mycenaean art expresses a bold and symbolic approach to representing nature. The color palette used reveals the serenity and elegance of Turkish art with its earth tones and natural greens, and the splendor and richness of Mycenaean art with its golden details. This visual composition shows that an intercultural dialog through art is possible by bringing together the different aesthetic approaches of two different cultural traditions in depicting nature.

Indicator 3: Synthesis of Turkish Tile and Greek Mycenaean Art with Modern Interpretations[46]

Prompt: "Design a modern interpretation of the fusion between Turkish tile art and Greek Mycenaean art. The visual should include abstract versions of traditional motifs that combine the flowing curves and vibrant colors of Turkish tiles with the rigid, geometric designs of Mycenaean pottery. Use a contemporary, minimalist approach that focuses on the interplay of light and shadow. The artwork should feel like a bridge between the past and the present, combining the cultural heritage of both art forms into a coherent, futuristic design."

[45] Neda Darvishi and Sara Narimani, "The Symbolic Role of Tulip and Pomegranate Flowers in the Tiling Art of Iran and Ottoman Turkey" *Journal of Art & Civilization of the Orient,* 10/35 (2022): 25.

[46] Figure 9.

Figure 9
Synthesis of Tile and Mycenaean art generated by AI

Indicating: The image shows a soup bowl with rounded lines, a matching lid, a teacup, and the saucers belonging to these pieces. All pieces are designed in bright shades of orange and yellow and decorated with blue, green, and red patterns. Traditional motifs are repeated on the surface of both the bowl and the cup. The lid is designed in harmony with the bowl, complete with a central handle. In the background is a dinner plate in bright yellow tones. All the design elements show a harmony between contemporary and traditional aesthetics.

Commentary: This image offers a contemporary interpretation, combining the aesthetic elements of Turkish tile art and Greek Mycenaean art. This blending of traditional and modern elements demonstrates the potential of art as a bridge between historical processes. A striking feature at first glance is the vibrant color palette used extensively. Colors such as orange, yellow, blue, and green refer to both the elegant works of Ottoman tile art and the flat and rigid geometric motifs of the ceramics of the Mycenaean civilization. The dynamic use of these colors is combined with the abstracted forms of traditional motifs, offering the viewer an aesthetic experience that merges past and future.

Greek ceramics from the late 2nd millennium BC show a variety of curvilinear motifs, uniquely applied by hand.[47] The motifs and ornaments used in this study constitute the basic components of Greek and Turkish art. The spiral, circle and geometric patterns of Mycenaean art are combined with fluid and organic forms, maintaining a symmetrical and rigid structure while complementing the elegance and refinement of Ottoman art. The minimalist interpretation of form adds a contemporary touch to the work. Combining all elements in a balanced and simple design, this visual offers a deeper meaning beyond functional aesthetics. The play of light and shadow emphasizes the depth of the surface and the layered structure of time.

Conclusion

Throughout history, culture has been in a continuous process of interaction and transformation across different regions and societies. This dynamic process is also evident in the relationship between Mycenaean and tile arts. The social structure of the Mycenaean civilization, shaped in the Late Bronze Age of the Aegean, revealed a cultural texture nourished by a warrior identity and masculine values. This cultural structure manifested itself in art as an abstract aesthetic based on geometric arrangements and a strong architectural

[47] Antonis Kotsonas, "Ceramics, Ancient Greek", *Encyclopedia of Global Archaeology* (New York:2014): 1292.

understanding. On the other hand, tile art, which was shaped by the rich cultural heritage of Anatolia, religious beliefs and socio-economic conditions, developed a form of expression that gained a spiritual dimension. While these two different cultural structures reflect their social values and worldviews through their artistic productions, they also reveal the common aesthetic pursuits of humanity.

The use of ceramics and symbolism-based themes of both civilizations shows that their efforts to combine aesthetics and functionality are based on cultural origins. However, while the elaborate ornamentation in tile art was fed by the cultural atmosphere and religious influences of the period, the warrior identity of the Mycenaean civilization highlighted a strong and masculine character reflected in its architecture. These cultural dynamics form a foundation both for comprehending the aesthetic and social values of the past and for enabling their reinterpretation through contemporary technological practices. In this context, digital tools create new possibilities for the revitalization of traditional heritage in the modern world.

The innovations of the digital age have made the transmission and analysis of cultural heritage from the past to the present more accessible and visual. Artificial intelligence technologies offer powerful tools to make sense of the historical and social dimensions of culture, enabling the digital reinterpretation of traditional heritage. Technologies such as Generative Adversarial Networks (GANs) and Variational Autoencoders (VAEs) have great potential to introduce the aesthetic and functional elements of deep-rooted cultural heritages such as Mycenaean and tile to wider audiences and ensure the sustainability of cultural values.

In this context, the comparative analysis of tile and Mycenaean cultures allows for a deeper understanding of not only the artistic but also the social and historical contexts. The aesthetic values of both cultures, nourished by the socio-economic conditions and religious influences of their respective periods, can be re-examined from a contemporary perspective thanks to digital technologies and can inspire modern cultural processes. Thus, the rich cultural fabric of the past shapes the creative potential of the future, building a dynamic bridge between the traditional and the modern.

As a result, in this study, Venn diagram analysis was applied to determine the intersection and divergence points of the cultural dimensions of Mycenaean and Turkish tile art. The Venn diagram created three separate sections representing both art forms and visualized the intersection and divergence points of these sections. Accordingly, three separate commands were given to artificial intelligence to create three different studies to represent each section of the diagram. In line with these commands, the AI generated the first, second and third visualizations respectively. Each visual study was evaluated by analyzing the content of the relevant command, the indicators produced by artificial intelligence, and the interpretation of these indicators. The findings were analyzed in relation to both the AI-generated outputs and the structure of the Venn diagram. The visual representations of cultural elements and the creative process of artificial intelligence were discussed in detail.

As a result of this process, it was revealed how the intersection and divergence points obtained from the Venn diagram can be expressed through visual art. The works produced with artificial intelligence enabled the reinterpretation of cultural interactions in the artistic dimension by visualizing the common features and differences of cultural elements specific to Mycenaean and Turkish tile art. In addition, the way artificial intelligence handles cultural representations in this process is analyzed from both a technological and artistic perspective, and important inferences are made on the potential of artificial intelligence in artistic production.

Peer Review Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest The authors have no conflict of interest to declare.
Grant Support The authors declared that this study has received no financial support.

Author Details
Savaş Sarıhan (Asst. Prof.)
[1] Haliç University, Faculty of Fine Arts, Department of Graphic Design, İstanbul, Türkiye
0000-0003-4346-0077 sarihansavas@gmail.com

Eren Akoğlu (Res. Asst.)
[2] Haliç University, Faculty of Fine Arts, Department of Cartoon and Animation, İstanbul, Türkiye
0000-0002-7494-4886 erenakoglu55@gmail.com

Ayça Aydoğan Kaymaz (Lecturer)
[1] Haliç University, Faculty of Fine Arts, Department of Graphic Design, İstanbul, Türkiye
0000-0001-9064-486X aycaaydogankaymaz@gmail.com

References

Bayazit Murat ve İskender Işık. "Geçmişten Günümüze Çini Sanatı ve Kütahya Çiniciliği", *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 1/1 (2012): 891-894.

Cetinic Eva and James She. "Understanding and Creating Art with AI: Review and Outlook", (2021): 1-17. https://doi.org/10.48550/arXiv.2102.09109 .

Darvishi Neda and Sara Narimani. "The Symbolic Role of Tulip and Pomegranate Flowers in the Tiling Art of Iran and Ottoman Turkey", *Journal of Art & Civilization of the Orient,* 10/35 (2022): 23-28. https://doi.org/10.22034/jaco.2022.329920.1234.

Dawood Mina and Mayssa Elfa. "Using Artificial Intelligence for Enhancing Human Creativity", *Journal of Art, Design and Music*, 2/2 (2023): 106-120. https://doi.org/10.55554/2785-9649.1017.

Erman, Deniz Onur. "Türk Seramik Sanatının Gelişimi: Toprağın Ateşle Dansı", *Acta Turcica,* 4/1 (2012): 18-33.

Fletcher Alexandra, Baird, D., Spataro, M. and Fairbairn, A. "Early Ceramics in Anatolia: Implications for the Production and Use of the Earliest Pottery. The Evidence from Boncuklu Höyük" *Archaeological Journal*, 27/2 (2017): 351–369. https://doi.org/10.1017/S0959774316000767.

Flower Jean and Howse, J. "Euler Diagram Generation" *Journal of Visual Languages & Computing*, 19/6 (2008). 675-694. https://doi.org/10.1016/j.jvlc.2008.01.004.

Gökçe, Ezgi. "Iznik Ceramics: History And Present-Day", *Athens Journal of Humanities & Arts*, 5/2 (2018): 225-242. https://doi.org/10.30958/ajha.5.2.5.

Gökçe Can ve Emre Feyzoğlu. "A General Overview of Portrait Works on Ceramic Surfaces" *The Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 14/3 (2024): 763-784. https://doi.org/10.7456/tojdac.1464181.

Harris, Robert L. *Information Graphics: A Comprehensive Illustrated Reference.* New York: Oxford University Press,1999.

Hunt, Earl. "The Design Of Ballantines. Behavior Research Methods" *Instruments, & Computers*, 18/3 (1986). 277-284.

Hutson James, Jason Lively, Bryan Robertson, Peter Cotroneo and Martin Lang. *Creative Convergence the AI Renaissance in Art and Design*, New York: Springer, 2024.

Kacar, Vedat. "Cumhuriyet'in 100. Yılında Türk Çini Sanatı", *Yedi: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi*, (Özel Sayı) (2023): 32.

Kahveci, Mücella. "21. Yüzyıla Girerken Geleneksel Türk Sanatları", *Folkloristik: Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı*, 387-397. Ankara: Turkiye Diyanet Vakfi Matbaası, 1998.

Kotsonas, Antonis. "Ceramics, Ancient Greek", *Encyclopedia of Global Archaeology*, New York, 2014.

Lis, Bartłomiej, Hans Mommsen and Joseph Maran,
Susanne Prillwitz. "Investigating Pottery Production and Consumption Patterns at the Late Mycenaean Cemetery of Perati", *Journal of Archaeological Science: Reports*, 32/102453 (2020): 2 https://doi.org/10.1016/j.jasrep.2020.102453.

Manovich Lev and Emanuele Arielli. "Artificial Aesthetics: Generative AI, Art and Visual Media." Access December of 10, 2024. https://manovich.net/index.php/projects/artificial-aesthetics.

Mansel, Arif Müfid. *Ege ve Yunan Tarihi.* Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995.

Moktefi Amirouche and Lemanski, J. "On The Origin Of Venn Diagrams" *Axiomathes*, 32/3 (2022): 887-900. https://doi.org/10.1007/s10516-022-09642-2.

Nagapushpa B. M., Kanchana P, Monish. "Revolutionizing Art and Design through AI: Balancing Innovation, Ethics, and Future Preparedness", *International Journal of Scientific Research in Engineering and Management*, 8/11 (2024): 1.

Öney, Gönül. "Anadolu Selçuklu Çini ve Seramik Sanatı", *Osmanlıda Çini ve Seramik Öyküsü*, editör Ara Altun, 11-14. İstanbul: Creative Yayıncılık ve Tanıtım Ltd, 2000.

Özgünel, Coşkun. "Batı Anadolu ve İçerlerinde Miken Etkinlikleri", *Belleten*, 47/187 (1983): 697-744. https://doi.org/10.37879/belleten.1983.697.

Postman, Neil. Technopoly: The Surrender of Culture to Technology. New York: Vintage Books, 1993.

Rutter, Jeremy B. "Mycenaean pottery". *The Oxford Handbook of the Bronze Age Aegean in*, editor E. H. Cline,415, Oxford and New York: Oxford University Press, 2010.

Samkoff, Aneta. "From Central Asia To Anatolia: The Transmission Of The Black-Line Technique And The Development Of Pre-Ottoman Tilework", *Anatolian Studies*, 64/2 (2014): 199-215.

Sanghvi, Tanish M, Ricky, Shivani Rajkumar and Tirishaant Kartik, Sonia Maria D'Souza. "Brushstrokes of Tomorrow: Exploring the Art of AI", *International Journal of Scientific Research in Science Engineering and Technology*, 11/3 (2024): 356-362. https://doi.org/10.32628/IJSRSET24113140.

Satır, Seçil. "A Current Evaluation of Traditional Iznik Tiles and Ceramics", *Design Discourse*, 2/3 (2007): 1-12.

Sherratt, E. Susan, and Crouwel, Joost H. "Mycenaean pottery from Cilicia in Oxford", *Oxford Journal of Archaeology*, 6/3 (1987): 325-352. https://doi.org/10.1111/j.1468-0092.1987.tb00160.x.

Tekin, Oğuz. *Eski Yunan Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1995.

Turani, Adnan. *Dünya Sanat Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1992.

Van Wijngaarden, Gert Jan. *Use and Appreciation of Mycenaean Pottery in the Levant, Cyprus and Italy:(ca. 1600-1200 BC).* Amsterdam: Amsterdam University Press, 2002.

Victoria and Albert Museum (V&A). "Plate, Fritware Decorated With Red Carnations and Green Cypress Trees; Turkey, 1600 to 1650." Access November of 28, 2024. https://collections.vam.ac.uk/item/O114554/plate/.

Victoria and Albert Museum (V&A). "Bulbous vase decorated with tulips and carnations, Turkey (probably Iznik), ca. 1575." Access December of 2, 2024. https://collections.vam.ac.uk/item/O86656/vase-unknown/.

Yılmaz, Seyhan. "Traditional Objects That Sources to Contemporary Turkish Ceramic Art", *Art-Sanat Dergisi*, 0/13 (2020): 417-441. https://doi.org/10.26650/artsanat.2020.13.0017.

İSTANBUL UNIVERSITY PRESS

Türkiyat Mecmuası
Journal of Turkology

Türkiyat Mecmuası
Journal of Turkology,
IUTURKIYAT 2025, 35 (1): 278–305

https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.1675664
Submitted | Başvuru 14.04.2025
Revision Requested | Revizyon Talebi 08.05.2025
Last Revision Received | Son Revizyon 18.05.2025
Accepted | Kabul 02.06.2025

Research Article | Araştırma Makalesi

Open Access | Açık Erişim

A Missed Opportunity in the Cyprus Question? The Enosis *Cum* Dhekelia Base Formula and the Çağlayangil-Toumbas Talks (June-December 1966)

Kıbrıs Meselesi'nde Kaçırılmış Bir Fırsat Mı? Enosis'e Karşılık Dikelya Üssü ve Çağlayangil-Toumbas Görüşmeleri (Haziran-Aralık 1966)

Gürhan Yellice [1]

[1] Dokuz Eylul University, Faculty of Business, Department of International Trade and Business, İzmir, Türkiye

Abstract

This study examines the 1966 Çağlayangil-Toumbas negotiations, a critical turning point in efforts to resolve the Cyprus Question, and the "compromise-based solution" approach adopted by both parties. The momentum behind this initiative stemmed from the 1965 UN resolution, which reinforced Cyprus's "independent" status and enhanced Makarios's international standing. As Turkey and Greece began to experience a decline in their political and strategic influence over the island, both countries responded by pursuing a comprehensive settlement aimed at preserving their influence, preventing the escalating risk of war, and restoring the Lausanne balance. The negotiations focused on a formula proposing Enosis in exchange for granting Turkey a military base in the Dhekelia area ("compensated Enosis" cum "restricted Taksim"). Although the parties came close to agreement and even signed a goodwill protocol, the process ultimately failed. The study explores why the talks collapsed and whether they represented a missed opportunity for compromise in Turkish-Greek relations. The central hypothesis is that the process was a "missed opportunity" for Greece and a "balance preserved" for Turkey. The collapse is attributed primarily to political instability in Greece, Makarios's refusal to cooperate, and Turkey's insistence on a sovereign base as a non-negotiable condition.

Öz

Bu çalışma, Kıbrıs Meselesi'nin çözümüne yönelik girişimlerde kritik bir dönemeç oluşturan Çağlayangil-Toumbas görüşmelerini ve bu süreçte tarafların benimsediği "uzlaşmaya dayalı çözüm" arayışlarını ele almaktadır. Bu arayışın ivme kazanmasında belirleyici olan unsur, 1965 tarihli Birleşmiş Milletler Genel Kurulu kararıyla birlikte Kıbrıs'ın "bağımsız" statüsünün ve Makarios'un uluslararası konumunun güçlenmesi; buna paralel olarak Türkiye ile Yunanistan'ın adadaki geleneksel siyasi ve stratejik etkisinin zayıflamaya başlaması olmuştu. Her iki ülke, Kıbrıs üzerindeki nüfuzlarını sürdürmek ve bir türlü sonlandırılamayan savaş riskini bertaraf etmek amacıyla kapsamlı bir çözüm arayışına yönelmişti. Bu bağlamda yürütülen müzakereler, Enosis karşılığında Türkiye'ye Dikelya'da bir üs verilmesini öngören bir formül ("imtiyazlı Enosis"/ "daraltılmış Taksim") çerçevesinde şekillenmişti. Anlaşmaya çok yaklaşılmış, hatta bir iyi niyet protokolü de imzalanmış olmasına rağmen, süreç başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Çalışma, bu görüşmelerin neden fiyasko ile sonuçlandığını ve sürecin Türk-Yunan ilişkileri bağlamında Kıbrıs sorununa dair gerçekten kaçırılmış bir uzlaşma fırsatı olup olmadığını sorgulamaktadır. Temel hipotez, bu sürecin Yunanistan açısından "kaçırılmış bir fırsat", Türkiye açısından ise "kurtarılmış bir denge" anlamına geldiği yönündedir. Çalışma ayrıca, sürecin tıkanmasındaki en önemli sebebin Yunanistan'daki siyasi istikrarsızlık olduğunu, buna ek olarak Makarios'un ikna edilememesi ve Türkiye'nin Dikelya'da egemen bir üs talebini "olmazsa olmaz" bir koşul olarak görmesinin de müzakereleri sekteye uğratan başlıca etkenler arasında yer aldığını ileri sürmektedir.

Citation | Atıf: Yellice , Gürhan, . "A Missed Opportunity in the Cyprus Question? The Enosis *Cum* Dhekelia Base Formula and the Çağlayangil-Toumbas Talks (June-December 1966).". *Türkiyat Mecmuası–Journal of Turkology*, 35, 1 (2025): 278-305. https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.1675664

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

© 2025. Yellice , G.

Corresponding author | Sorumlu Yazar: Gürhan Yellice gurhan.yellice@deu.edu. tr

Keywords Turkey · Greece · Cyprus · Çağlayangil · Toumbas · Enosis · Dhekelia

Anahtar Kelimeler Türkiye · Yunanistan · Kıbrıs · Çağlayangil · Toumbas · Enosis · Dikelya

1. Historical Background[1]

The diplomatic process that led to the Çağlayangil-Toumbas (or Toumbas-Çağlayangil) talks-aimed at revisiting Turkish-Greek relations with the objective of resolving the Cyprus issue in its entirety, thereby restoring the balance established by the Treaty of Lausanne and normalizing bilateral relations-was long and arduous. After the 1963-1964 crisis, the most decisive development that accelerated this process was the adoption of the United Nations Security Council Resolution of 2077 on 18 December 1965. Leading up to the resolution, Turkey and Greece had repeatedly come to the brink of war over Cyprus.

The Cyprus Question, long a source of friction between two countries, became the defining axis of their bilateral relations during the 1950s. Despite being NATO allies, the two countries repeatedly faced the threat of armed conflict due to the island's unresolved political status. The Republic of Cyprus, established in 1960 under a power-sharing constitution and the joint guarantee of Turkey, Greece, and Britain (the London and Zurich Agreements), was designed as a bi-communal and sovereign entity. However, this framework quickly began to unravel, particularly after President Makarios's proposals to amend the constitution (the 13 points), which were perceived by Turkish Cypriots and Ankara as undermining the founding principles of the Republic. The resulting outbreak of intercommunal violence in December 1963 led to the *de facto* exclusion of Turkish Cypriots from state institutions and triggered a deepening cycle of mistrust and insecurity[2].

In response to escalating violence and Makarios's efforts to isolate the Turkish Cypriots, the United Nations deployed a peacekeeping force (UNFICYP) in 1964[3]. However, the mission remained a temporary measure, aimed more at containing violence than providing a durable solution[4]. This dynamic ultimately strengthened Makarios's political position, while the UN's emphasis on an "independent Cyprus" implicitly rejected both Enosis and Taksim as viable outcomes-thereby pushing a permanent settlement even further out of reach[5]. The threat of Turkish military intervention-described by U.S. Under Secretary of State George Ball as a "diplomatic atom bomb"[6]-heightened the crisis in Cyprus. Although Turkey openly declared its

[1] Some of the information used in this study was presented in the oral paper titled "Greece's Foreign Policy in Cyprus and the Critical Turning Point in the 'Resolution' of the Cyprus Question: The Çağlayangil-Toumbas Talks (March-December 1966)", delivered at the *International Cyprus Symposium* held at Necmettin Erbakan University, Konya, on 27-29 June 2024. Only the abstract of the aforementioned paper has been published in Turkish. This article revisits and expands upon the analysis of the Çağlayangil-Toumbas talks, approaching them within the framework of Turkish-Greek relations and through a comparative reading of archival documents.

[2] For a detailed account from the Turkish perspective, see Ulvi Keser, *Kıbrıs'ta Kanlı Noel 1963* (Ankara: Detay Publishing, 2010), 67-122; Ulvi Keser, *Kıbrıs Türk Direnişi 1963-1967* (Ankara: Detay Publishing, 2012), 45-103. For the Greek and Greek Cypriot perspectives, see Makarios Drousiotis, *The First Partition: Cyprus 1963-1964* (Nicosia: Alfadi Publishing, 2014); Polyvios G. Polyviou, "The First Partition of Cyprus: A Diplomatic History of the 1963 Crisis," *The Cyprus Review* 1-2,1989): 47-84; For further reference on Athens-Nicosia relations and the process leading to constitutional amendments following the London and Zurich Agreements, see also, Avangelos Averoff-Tossizza, *Lost Opportunities: The Cyprus Question, 1950-1963* (New York: Aristide D. Caratzas Publisher, 1986), 362-388; P.N. Vanezis, *Cyprus: Crime Without Punishment*, (Hong Kong: Legal Printing, 1997), 60-70.

[3] Parker T. Hart. *Two NATO Allies at the Threshold of War: Cyprus, A Firsthand Account of Crisis Management, 1965-1968* (Durham: Duke University Press, 1990), 16.

[4] "U.N Troops Take Over Peace Task on Cyprus", *New York Times*, March 28, 1964.

[5] Perhaps even more concerning for the two allied nations under NATO's umbrella (Turkey and Greece) was the fact that the UN resolution also represented a significant political victory for the communist movement on the island. The left-leaning Cypriot newspaper *Haravgi* interpreted the complete elimination of the partition option through this resolution as "the final blow to NATO's hopes of establishing a permanent presence on the island". This perspective clearly reflected the profound distrust of Cypriot leftist circles towards the Western alliance and the intense ideological polarization of the Cold War era. (See, TNA: FO 371/185623, From Athens to Foreign Office, No. 92, 5 February 1966.)

[6] The text of this highly significant conversation is as follows: That," I said, "is the most brutal diplomatic note I have ever seen." Indeed, the Secretary, aided by Assistant Secretary of State Harlan Cleveland and his deputy, Joseph Sisco, had produced the diplomatic equivalent of an atomic bomb. "I think that may stop Inonu from invading," I said, "but I don't know how we'll ever get him down off the ceiling after that." The

readiness to go to war to prevent a unilateral Enosis unless its security concerns were addressed, it also exerted pressure on the Greek Orthodox community in Istanbul as a form of strategic leverage.

Amid these escalating tensions, the year 1964 marked a critical turning point: under American mediation, the Acheson Plan was introduced in an effort to reconcile the security concerns of both Turkey and Greece through a controversial formula later interpreted as "double Enosis" (or Enosis *cum* Taksim). While Greek Prime Minister Georgios Papandreou showed fleeting interest[7], the plan was ultimately rejected, particularly by the Greek Cypriot leadership under Makarios[8]. The failure of the Acheson initiatives-coupled with the continued deterioration of security conditions on the island-reinforced Ankara's perception that the Turkish Cypriot community and Turkey's strategic interests were facing an existential threat.

The collapse of the Acheson Plan and subsequent failures of diplomatic initiatives led to a near-complete breakdown of trust between Athens and Ankara, further entrenching their opposing visions for the island. The resulting instability brought two countries once again to the brink of war, reigniting discussions over *Enosis* (Union with Greece) and *Taksim* (Partition of the island). Concerned about the destabilization of NATO's southeastern flank, the United States intensified its mediation efforts. Meanwhile, Turkey openly declared its readiness to intervene militarily if unilateral Enosis were attempted, while Greece increased its military presence on the island, exacerbating Ankara's fears[9].

By 1965, the Cyprus issue had once again emerged as a central concern on the United Nations agenda. The adoption of the decision marked a decisive moment in the evolution of the Cyprus crisis[10]. The resolution drew upon earlier UN decisions-particularly Resolution 186 of 4 March 1964-as well as the findings of the Galo Plaza Report[11], to underscore Cyprus's status as a fully independent state. By reaffirming the principle of an "independent Cyprus," the resolution effectively invalidated both Greek and Turkish claims, and in doing so, enhanced Makarios's legitimacy as the head of a sovereign state[12]. It explicitly rejected all forms of foreign interference and called on member states to respect the island's sovereignty and unity. Notably, Turkey and Greece were mentioned by name and urged to refrain from any actions that could jeopardize the independence or territorial integrity of Cyprus. Therefore, the resolution fundamentally rejected both Greece's Enosis policy and Turkey's Taksim strategy. By emphasizing the preservation of Cyprus as a sovereign, independent, and territorially integral state, it left no room for unilateral annexation by Greece or territorial division by Turkey. In doing so, it not only delegitimized the competing national aspirations of both motherlands but also reaffirmed the international community's commitment to maintaining the political and territorial status quo on the island. This position inevitably placed Cyprus in a delicate and constrained diplomatic space, caught between the conflicting objectives of Athens and Ankara, while simultaneously reinforcing the primacy of international legal norms over nationalist claims. Additionally, the resolution

Secretary looked at me with a sweet smile. "That'll be your problem," he said. See, George Ball, *The Past Has Another Pattern: Memoirs* (New York: Norton, 1982), 350.

[7] For details see Gurhan Yellice, "The American Intervention in the 1964 Cyprus Crisis and the Greek Political Reaction (February-August 1964), *Journal Of Modern Turkish History Studies*, 17/36 (2017): 367-401.

[8] For more information about the plan see, Πέτρος Γαρουφαλιάς, Ελλάς και Κύπρος, Τραγικά σφάλματα, Ευκαιρίες που χάθηκαν, 19 Φεβρουαρίου 1964- 15 Ιουλίου 1965, Αθήνα 1982; Alexandris, Alexis, ed. *Oi Ellinotourkikes Scheseis, 1923-1987* [Greek-Turkish Relations, 1923-1987], (Athens: Ekdosis Gnosi, 1988), 225; For a general assessment of the 1964 crisis and its implications for Turkish-Greek relations, see also Barış Hasan, *Greek Foreign Policy Towards Turkey in the Cold War*, (Hungary: University of Pecs Publishing, 2023), 89-98.

[9] Douglas Brinkley, *Dean Acheson: The Cold War Years, 1953-1971*, (London: Yale University Press, 1991), 210-214; T. W. Adams, "The American Concern in Cyprus", *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 401 (1972): 95-105.

[10] For details see https://digitallibrary.un.org/record/90480?ln=en&v=pdf

[11] The Galo Plaza report fundamentally rejected Greece's Enosis proposal outright and dismissed Turkey's federation plan as a form of covert partition (TNA, FO 179996, "Brief for Mr. Thomson", 7 April 1965; "Greeks will confer on report by Plaza", *The New York Times*, 3 April 1965). For full text of Plaza's report see, Report of the United Nations Mediator on Cyprus to the Secretary-General, S/6253, 26 March 1965, https://digitallibrary.un.org/record/573661?ln=en&v=pdf (Accessed 12 February 2025)

[12] UN General Assembly Resolution 2077 (XX): Question of Cyprus, 1402nd plenary meeting, 18 December 1965.

emphasized the importance of continuing the UN mediation mission, thereby reaffirming the international community's commitment to a peaceful and diplomatic resolution of the conflict. Of particular significance was the resolution's omission of any reference to the British military bases on the island-an absence widely interpreted as a favorable outcome for Britain[13].

This "lamentable" decision represented a major disappointment for both Turkey and Greece. Although couched in neutral diplomatic language, the phrasing was seen as potentially restricting each side's strategic flexibility on the island. For Turkey, it cast doubt on the legitimacy of its security interests and historical ties to Cyprus; for Greece, it appeared to hinder efforts toward Enosis, particularly if such principles became codified in international law. By effectively sidelining both countries, the decision was perceived as diminishing their roles in a dispute they had long regarded as central to their regional security.

Nevertheless, the resolution also marked a definitive turning point for Turkey and Greece and revived long-standing concerns and compelled both sides to renegotiate. A tacit understanding began to take shape: the root of instability lay not only in the intercommunal conflict but increasingly in the figure of Archbishop Makarios, who was seen as a persistent source of disruption. In addition, the growing communist threat in the Eastern Mediterranean, Makarios's intransigent and sovereign stance[14], and the broader risk of regional instability underscored the urgency of finding a negotiated solution. Faced with these common challenges, Turkey and Greece showed a renewed willingness to set aside their differences and explore a path toward convergence. In this context, the diplomatic process that eventually led to the Çağlayangil-Toumbas talks-a cautious effort to revisit Turkish Greek relations with the aim of resolving the Cyprus issue and restoring the balance established by the Treaty of Lausanne-began to take shape. While the UN's emphasis on an "independent Cyprus" implicitly marginalized both the Enosis and Taksim options, it also laid the groundwork for a renewed, albeit fragile, phase of Turkish Greek dialogue aimed at preventing further deterioration and achieving a negotiated solution.

1.1. Turkish and Greek Reaction to the UN Resolution

As noted earlier, the resolution had troubling implications for both Turkey and Greece. From Turkey's perspective, the UN resolution represented one of the most significant diplomatic setbacks in the history of the Cyprus issue. To put it more clearly, the decision was in fact a heavy defeat for Turkey. As anticipated, the resolution made no effort to preserve the delicate Turkish Greek balance that had underpinned the 1960 constitutional order of the Republic of Cyprus. On the contrary, it effectively reinforced the position of Makarios and the Greek Cypriot leadership, while further marginalizing Turkish concerns. By 1966, Makarios had not only consolidated his political authority but had also begun to take irreversible steps toward transforming the Republic of Cyprus into a unitary Greek Cypriot-controlled state. Makarios was most unlikely to accept any renewal of Turkish participation in the Government, as he increasingly viewed Turkish Cypriots as a political obstacle rather than as equal partners in governance[15]. In fact, during the course of 1966, vacant ministerial posts that had constitutionally been allocated to Turkish Cypriots were being filled unilaterally with Greek Cypriot appointees[16]. This occurred without meaningful objection or institutional oversight, highlighting the erosion of the 1960 power-sharing framework. Ankara viewed these developments not

[13] During the negotiations, it was emphasized that the total cost of the UNFICYP mission had reached $55 million by 26 December 1965. The renewal of the forces was due on that date, but due to financial constraints, the United Nations was reluctant to proceed. See, The National Archives (TNA), FO 371/179991, United Kingdom Delegation to NATO to Foreign Office, No. 274, 17 November 1964, "Total Cost up to 26 December 1965".

[14] "Under normal circumstances", such a stance may be/or must be regarded as understandable when evaluated objectively in the context of Cyprus's internal dynamics.

[15] TNA, FO/CC103144/18, Report by Dodson to Foreign Office, 21 April 1966.

[16] TNA, FO/CC 103144/24, "Conversation with Turkish Ambassador", 18 May 1966.

merely as constitutional violations, but as a de facto shift toward Greek Cypriot domination-a process that the UN resolution had inadvertently legitimized. Thus, Turkish anxieties about being sidelined in both governance and international diplomacy grew significantly deeper in the aftermath of the resolution. The Republic of Cyprus, established in 1960 as a bi-communal state based on a power-sharing arrangement designed to reflect Turkish-Greek parity-though the extent to which this arrangement genuinely protected the rights of both communities remains contentious-was now facing an existential crisis. The erosion of this foundational balance not only undermined the legitimacy of the 1960 settlement and Turkish-Greek balance in Ankara's eyes but also had far-reaching implications for Turkey's national security perceptions and its broader foreign policy orientation in the Eastern Mediterranean.

Turkey's long-standing geopolitical security concerns, its demands for the protection of Turkish Cypriot rights, and its objections to the Makarios administration found little international support. The resolution was adopted with 47 votes in favor and only five against-including Turkey-while 54 members either abstained or did not participate in the vote[17]. Although the abstention of the Britain and the majority of NATO member states prevented the resolution from reaching the required two-thirds majority, the vote clearly demonstrated Turkey's increasing international isolation. Out of 117 UN member states at the time, Turkey managed to secure the support of only four[18]. The resolution also demonstrated that Turkey's diplomatic initiatives launched in late 1964 had failed to achieve their intended results. Turkey had sent Goodwill Missions to Asian, African, Latin American and Arab countries to explain the Cyprus issue in international forums and gain support. However, these efforts failed to secure sufficient diplomatic backing. The UN's 1965 resolution officially confirmed that these initiatives had not produced the desired impact[19].

This diplomatic shock, if not a disaster, struck the Demirel government at a time when it was already grappling with an ongoing economic crisis. Struggling with high inflation, a growing external debt burden, and rising unemployment, Turkey now also faced a serious blow to its foreign policy stance. In the face of what appeared to be an increasingly uncontrollable and deteriorating situation, some politicians began advocating for a return to the populist policies of the Democrat Party era. For instance, immediately following the vote, Reşat Özarda, Justice Party MP from Aydın, called for an emergency session of the Grand National Assembly of Turkey, proposed military intervention, and even suggested declaring war on Greece-revealing the extent to which the Cyprus issue had come to be perceived as a national cause (*milli dava*) in Turkish public opinion[20].

On 19 December, the Demirel government issued an official statement, declaring that the resolution was "in violation of international law and existing treaties" and therefore not legally binding. However, its emphasis on the fact that the two-thirds majority had not been achieved, as well as efforts to calm public

[17] TNA, FO/179982 95, "Background Note", CC 1051/63, December 1965. The favourable votes, as Turkish Cypriot diplomat Özdemir A. Özgür noted, were cast mainly by the Afro-Asian States that in fact had no power to do anything about the matter. See, Özdemir A. Özgür, *Cyprus in My Life. Testimony of a Turkish Cypriot Diplomat*, (Möhnesee: Bibliopolis, 2001), 55-56

[18] "Siyasi Komisyon Aleyhte Karar Aldı", *Milliyet*, 18 December 1965.

[19] It is noteworthy that almost no support came from Third World countries in favor of Turkey. As Zeki Kuneralp pointed out in his memoirs, Turkish thesis (*Taksim*) was generally received with disfavor among these states. According to him, the primary reason was that partition represented a potential threat to them as well. Having only recently gained their independence, many of these countries were struggling to maintain national unity, and any notion of territorial division was perceived as deeply unsettling. As a result, they tended to distance themselves from the idea of *Taksim*. See, Zeki Kuneralp, *Sadece Diplomat*, (İstanbul: İstanbul Matbaası, 1981), 148. For details regarding the goodwill missions, see, Ersin Müezzinoğlu, "Kıbrıs Meselesi Bağlamında Bir Diplomasi Aracı Olarak İyi Niyet Heyetleri 1964-1965", *Türk Dünyası Araştırmaları* (*TDA*), 135/266 (2023), 65-92.

[20] Özarda justified his position as follows: "*The resolution adopted by the United Nations Political Committee against the Turkish Cypriots and Turkish national interests has deeply disappointed the Turkish nation and wounded every Turk at heart. This resolution carries a gravity that is likely to demoralize the Turkish Cypriot fighters and the Turkish community in Cyprus, and may lead to serious incidents. Under these circumstances, there is no doubt that the reaction within our country will be extremely harsh and severe. For the reasons explained above, it has become an unavoidable necessity for Turkey to re-evaluate both its stance on the Cyprus issue and its general foreign policy, and to reach new decisions accordingly. Whether Turkey will remain a member of the international community and whether it will be compelled to launch a military intervention must be thoroughly discussed, and the necessary decisions must be made.*", *Milliyet*, 19 December 1965.

sentiment, failed to shield the government from growing criticism over its perceived inexperience[21] and lack of preparedness in foreign affairs. In the immediate aftermath of the resolution, heated debates in the Turkish Grand National Assembly saw the opposition accuse the government of incompetence and failure in diplomacy. On 19 December, opposition leader İsmet İnönü accused the government of "squandering the diplomatic gains established during his own tenure," and called for a general parliamentary debate on foreign policy[22]. İnönü also described Turkey's isolation-by both the NATO bloc and the Soviet Union-as "a grave political misjudgment."[23] The government, in turn, was broadly criticized for lacking a consistent and well-defined approach to resolving the Cyprus question[24].

Under these circumstances, the Demirel government felt increasingly compelled to reconsider and subtly "redefine" Turkey's policy towards Cyprus. Although Demirel publicly maintained that Turkey's Cyprus policy had not changed[25], his government increasingly recognized Turkey's weakening international position following the 1965 UN General Assembly resolution. Consequently, despite rhetorical commitments to a peaceful solution, Demirel gradually adopted a more assertive approach, keeping the threat of military intervention as a sine qua non of Turkish policy. This dual strategy-projecting conciliation domestically while signaling firmness internationally-reflected both diplomatic constraints and a growing resolve to achieve a decisive outcome.[26] The government's insistence on continuity was, in reality, accompanied by a growing awareness in Ankara that the existing approach was no longer tenable in the face of mounting international pressures and the strengthening position of the Greek Cypriot administration[27].

In a speech delivered before the Grand National Assembly in January 1966, Prime Minister Süleyman Demirel felt need to declare that the Cyprus issue could be resolved within the framework of existing international agreements and that Turkey's rights on the island had not been undermined by the recent UN

[21] One of the most significant indicators proving that the criticism of governmental inexperience was not entirely unfounded is the fact that the government underwent a radical shift in its Cyprus policy within just a year. While the Demirel government was flirting with the Enosis *cum* Dhekelia formula in 1966, during the 1967 Crisis it significantly distanced itself from this approach and adopted a policy that firmly rejected the prospect of Enosis.

[22] TNA: FO/179998, CC 2291/59, Ankara to FO, No.1321, 20 December 1965.

[23] "Inönü requested a general debate," *Milliyet*, 20 December 1965. The decision, which signified a new diplomatic defeat in Turkey's Cyprus policy, sparked serious public despair. In newspapers and political circles, the question "Are we losing Cyprus?" resurfaced. In his article titled Have We Lost Cyprus? published in Milliyet, Abdi Ipekçi described the inability to convince the countries that abstained in the political committee as a sign of diplomatic weakness. Abdi Ipekçi, "Have we Lost Cyprus?", *Milliyet*, 19 December 1965.

[24] "Debate on the Cyprus Issue in the Republic Senate," *Bulletin of the Ministry of Foreign Affairs*, [Dışişleri Bakanlığı Belleteni], 16, January 6-8, 1966, 44.

[25] For example, in a statement made at the beginning of January, he emphasized that Turkey would "never consent to a resolution of the Cyprus issue imposed unilaterally or without its consent"; in this context, he declared that "those who believe Enosis could be achieved by such means are living in an illusion." "Başbakan Süleyman Demirel'in Basın Toplantısı", *Bulletin of the Ministry of Foreign Affairs*, [Dışişleri Bakanlığı Belleteni], 16, 4 January, 1966, 39.

[26] Turkey's "national policy" on the Cyprus issue was, in fact, unequivocal; upon coming to power, Demirel largely maintained the rhetoric of his predecessors. At the core of this policy was a firm declaration that "If need be, Turkey will resort to force in order to obtain a just solution to the Cyprus question.". This uncompromising stance became one of the primary points of contention raised by both Greece and the Government of the Republic of Cyprus during their interventions at the United Nations. TNA: FO371/ CC1013144/12, UN Security Council, Letter dated 14 February 1966 from the Permanent Representative of Cyprus addressed to the Secretary-General, 14 February 1966.

[27] The government's subtle maneuver toward a revised foreign policy did not go unnoticed by certain members of parliament. According to a report submitted to the Foreign Office on 11 January 1966, observers noted that the Republican Peasants' Nation Party [Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi) had gone so far as to propose the creation of a parliamentary commission tasked with reassessing the direction of Turkish foreign policy. This proposal reflected growing concern within the political establishment that the existing foreign policy framework was insufficient in responding to the shifting international context-particularly in light of the recent United Nations resolution on Cyprus. The same report indicated that Çağlayangil unequivocally rejected all accusations leveled against the government. He firmly denied that the UN decision constituted a significant diplomatic defeat for Turkey and argued that there was no need to reconsider or revise the guiding principles of the country's foreign policy. In the face of mounting parliamentary scrutiny, Çağlayangil was compelled to publicly reiterate that there had been no shift in the orientation of Turkish diplomacy. Nevertheless, this official insistence on continuity stood in sharp contrast to the evolving diplomatic realities on the ground. As noted earlier, the Demirel government-confronted with increasing international pressure, changing power dynamics on the island, and growing domestic criticism-found itself compelled to reconsider, and gradually begin to recalibrate, its policy on Cyprus. This recalibration was undertaken cautiously and without public acknowledgment, reflecting both the sensitivity of the issue and the political cost of openly admitting strategic adaptation. See the full report of the British ambassador, TNA, FO 371, CC103144/2, Ankara to Foreign Office, 11 January 1966.

resolution. Accordingly, on 28 January 1966, the government publicly outlined four core principles intended to clarify Turkey's vision for a settlement. These principles were primarily formulated to challenge Greece's rigid position that Enosis was the only viable solution, and to reaffirm that any resolution must be grounded in international law and reached through multilateral agreement. First, Cyprus could not be annexed by any other state. Second, neither of the two communities on the island could exercise sovereignty over the other. Third, the 1960 treaties and the Constitution of Cyprus could only be amended with the consent of all parties involved. Finally, the regional balance established by the Treaty of Lausanne had to be preserved. Taken together, these four principles signaled to both the international community and domestic audiences that Turkey supported a negotiated settlement. However, they also underscored that such a solution must rest on the basis of mutual equality and consent and could not be imposed unilaterally.

As for Greece's reaction, although the 1965 UN resolution was officially celebrated as a diplomatic victory[28], it in fact generated significant strategic contradictions. Prime Minister Stephanopoulos presented the outcome as a "success of Greece's joint struggle with Cyprus,"[29] yet within political circles in Athens, the resolution was met with considerable unease. Its most significant consequence was the reinforcement of Makarios's international legitimacy-despite the resolution not being technically binding. This development largely undermined Greece's longstanding policy of "guiding Makarios", weakened Athens's mechanisms of influence over Cyprus, and rendered the goal of Enosis increasingly dependent on Makarios's personal will. At the same time, it began to expose the underlying tensions between Athens and Nicosia that had remained largely concealed until then.

Indeed, following the UN resolution, Makarios consolidated his authority in Nicosia more strongly than ever, while Greece's prestige in Cyprus visibly declined. As Makarios's influence steadily grew, Athens's hopes of achieving Enosis rapidly eroded, creating a palpable sense of panic within Greek political circles. In this context, for the first time, there emerged an attempt to develop a dual strategy: one that would acknowledge Makarios's political legitimacy, while still refusing to abandon the ideal of Enosis. Amid this growing uncertainty, rumors began to circulate within the Greek public sphere that Stephanopoulos and General Grivas were planning a coup against Makarios[30]. These allegations exposed the extent of the trust crisis between Athens and Nicosia and suggested that the relationship was nearing a complete breakdown. It was under these conditions that a concrete plan began to take shape in Athens: to realize Enosis on the basis of a reconciliation with Turkey, and, in parallel, to remove Makarios from the political arena[31].

Accordingly, toward the end of 1965, the Stephanopoulos government took steps to reestablish diplomatic contact with Ankara and create a new framework for negotiations. These efforts were aimed at restoring Greece's influence over Cyprus while simultaneously limiting the powers of the presidency and

[28] TNA: DO 220/55, Athens to FO, No.968, 24 November 1965.

[29] "Premier of Greece Praises UN Resolution on Cyprus", *The New York Times*, 19 December 1965.

[30] Such significant rumors and allegations were firmly denied by the Greek government. For instance, Stephanopoulos publicly stated that Greece was prepared to engage in negotiations with Turkey within the framework of Enosis, reaffirmed his government's commitment to pursuing a peaceful resolution to the Cyprus issue, and dismissed allegations of a coup plot as completely unfounded. ("Greece, Turkey ready to seek Cyprus solution," *Sunday Times*, 14 (?) April 1966. Quoted from TNA, DO 220/50, 18 April 1966). However based on the prevailing assumption that Archbishop Makarios did not serve Greek national interests, the idea of removing him from Cyprus gained significant traction during the Papandreou government and remained a recurring theme in Greece's Cyprus policy thereafter. Greek author Kostas Hatzianthoniou, in his work Cyprus 1954-1974: From Epic to Tragedy, highlights that the Greek government explored several plans in this context. According to Hatzianthoniou, following the death of Patriarch Alexandros I in September, there were discussions about nominating Makarios as a candidate to succeed him as Patriarch of the Orthodox Church of Alexandria, based in Egypt. The underlying objective was to remove Makarios from the political scene in Cyprus. During the same period, the visit of then-Prime Minister Panagiotis Kanellopoulos to the island was also seen as significant. It was interpreted either as a preliminary step toward a coup against Makarios or as an attempt to impose a NATO-backed solution upon him. Hatzianthoniou argues that these developments reveal Greece's intention to resolve the Cyprus issue by sidelining Makarios as a political actor (Κώστας Χατζηαντωνίου, Κύπρος 1954-1974: Από το Έπος στην Τραγωδία [Kostas Hatzianthoniou, Cyprus 1954-1974: From Epic to Tragedy], (Αθήνα: Ιωλκός, 2007), 165.

[31] "Greek Premier and Grivas Deny Plot to Oust Makarios", *The New York Times*, 26 March 1966.

eventually pushing Makarios out of political life. Evidently, like Turkey, Greece had grown weary of dealing with Makarios and, much like in the 1959 Zurich and London Agreements, had come to believe that a solution could only be achieved through direct Turkish-Greek cooperation. At this juncture, both parties decided to pursue a new settlement that could bring a lasting resolution to the crisis. This pursuit for a negotiated solution would come to be known in history as the "dual Enosis or Enosis *cum* Taksim" (*İkili Enosis/Enosis'e karşı Taksim*) formula and would represent a critical turning point in the trajectory of the Cyprus issue.

At this stage, Greece had reached-or rather had been compelled to reach-the point where the realization of Enosis became an immediate priority. In pursuit of this objective, the possibility of making certain concessions to Turkey began to be seriously considered in Athens. This approach was referred to in Greek diplomatic discourse as "μορφή Ενώσεως" ("a form of Enosis"). Turkey, for its part, aimed to secure a resolution that could, to some extent, be characterized as a version of Taksim (geographically based federation), and to close the Cyprus file definitively. Although both sides sought to preserve their respective national priorities, they appeared to have reached a level of diplomatic maturity that made compromise seem, for the first time, genuinely possible.

1.2. A Solution Without Makarios: "The Çağlayangil-Toumbas Talks"

It was under these circumstances that both Ankara and Athens came to recognize that the time had arrived to pursue a definitive settlement of the Cyprus issue, seeing the moment as a favorable season to reassess their bilateral relationship and initiate a new round of diplomatic negotiations. After all, the arrangement they had crafted in 1960-a framework intended to maintain balance and avoid direct conflict-had proven unworkable, and it was now clear that a bold intervention was needed to address its failures. In the eyes of both countries Makarios had emerged as an increasingly "uncontrollable" and autonomous political figure, while it had become evident that the Zurich and London Agreements were no longer functioning effectively. Turkish-Greek relations were drifting into a dangerous state of uncertainty. A decisive intervention was now deemed necessary-one capable of breaking the deadlock and constructing a new political framework for the future. As *The Times* aptly noted at the time, "The future of Cyprus is now once more under active discussions"[32].

In line with this strategic recalibration, one of the first concrete foreign policy initiatives undertaken by the Stephanopoulos government in late 1965 was an attempt to reestablish a platform for rapprochement with Turkey. A significant preliminary meeting took place on 12 December 1965 in Paris between I. Sossidis, an advisor to Prime Minister Stephanopoulos, and Nihat Kürşat, Turkey's Minister of Tourism and Promotion[33]. This initial contact laid the groundwork for the renewal of bilateral dialogue and was soon followed by an exchange of "letters of goodwill" (*iyi niyet mektupları*) between Athens and Ankara-marking a diplomatic thaw after a long period of strained relations[34].

The constructive atmosphere of this early phase was reinforced by the public statements made by officials on both sides. In a speech before the Grand National Assembly in January 1966, Turkish Foreign

[32] "Diplomats in London Talks on Cyprus", *The Times*, 27 January 1966.

[33] Miltiadis Hristodoulou, *I Poreia Mias Epohis, H Ellada, H Kipriaki Igesia kai to Kipriako Problima*, (Athina: I faoros, 1987), 474.

[34] In fact, the initial attempt at dialogue between the two sides took place in May 1965 during the NATO meeting in London, where Greek Foreign Minister Stavros Kostopoulos and his counterpart Esat Işık engaged in preliminary discussions. However, this initiative failed to evolve into a sustained negotiation process. At the time, Archbishop Makarios's warnings that such talks could ultimately lead to the partition of the island cast a shadow over the prospects of continued dialogue, undermining trust and impeding diplomatic progress between the parties. In reality, the necessary conditions for meaningful negotiations had not yet matured. It was the United Nations General Assembly resolution of 18 December 1965 that rapidly catalyzed the political environment and emerged as the most decisive factor in creating the momentum for renewed diplomatic engagement between Turkey and Greece. See, Nasuh Uslu, *The Cyprus question as an Issue of Turkish Foreign Policy and Turkish-American Relations (1959-2003)*, (New York: Nova Science Publishers, 2003), 92; For details see also, Andreas Papandreou, *Democracy at Gunpoint: The Greek Front*, (London: André Deutsch Limited, 1971), 108-110.

Minister İhsan Sabri Çağlayangil once more emphasized that there had been no fundamental change in Turkey's foreign policy[35]. Nevertheless, he acknowledged the necessity of reassessing bilateral relations with Greece in light of recent developments. A similar sentiment was expressed by the Greek side. On 8 January 1966, Alexander Sgourdeos, the Greek Ambassador to Ankara, addressed Turkish journalists with a clear message of reconciliation: "*I see Ankara as rather heavily burdened. I will be making proposals to your government on behalf of mine. I believe the time has come to dispel the heavy atmosphere. I expect bilateral talks to continue and, this time, to yield positive results*"[36].

Despite these mutually positive statements, it took some time for official contacts to commence between the two sides[37]. The first direct preliminary talks took place in March 1966 between Çağlayangil and Greek Minister Konstantinos Mitsotakis[38]. Thus, after a prolonged period of stagnation, Turkish-Greek dialogue was revived, and the search for a diplomatic solution to the Cyprus issue began to take shape within a more tangible framework. During these contacts, Turkey approached the negotiations with caution yet made it clear that it was open to seeking a resolution. Çağlayangil presented three key demands as the basis for Turkey's position in the talks: a return to the constitutional order of the Republic of Cyprus (independence) the safeguarding of the political rights of Turkish Cypriots, and the withdrawal of Greek troops deployed to the island in 1964. From Ankara's perspective, the presence of these Greek forces was seen as a preparatory step toward the de facto realization of Enosis and constituted a direct threat to Turkey's security.

In discussions aimed at initiating a settlement process, Turkey's key alternatives and preconditions were structured around the following principles: preservation of the independent status of the Republic of Cyprus; recognition of the validity of existing international agreements-particularly the 1960 Zurich and London Agreements; acknowledgment of the political and legal existence of the two communities on the island (Turkish and Greek Cypriots); categorical exclusion of any unilateral attempt at Enosis; re-establishment of the Turkish-Greek balance achieved at Lausanne, 1923; and the resolution of these issues through open and direct negotiations between the parties[39]. Greece, on the other hand, was fundamentally and almost exclusively focused on the objective of Enosis. Athens had developed a strategic approach based on the premise that Makarios constituted the principal obstacle to this goal and that his neutralization-or complete removal-was a prerequisite for progress. In other words, the Greek vision for a solution was firmly rooted in the pursuit of Cyprus's annexation to Greece, and within this framework, sidelining internal political actors on the island was considered a viable option if necessary.

Konstantinos Mitsotakis, who led the negotiations on behalf of Greece, on the other hand proposed a framework based on Enosis, in return for the recognition of certain political and cultural rights for the Turkish Cypriots. Turkey, rather than categorically rejecting the idea of Enosis, stated that such a union could only be considered acceptable under specific conditions. Chief among these conditions was the establishment of a

[35]TNA, Foreign Office (FO), CC103144/2, Ankara to FO, 11 January 1966. The Demirel government, in its public statements, repeatedly emphasized that a solution based on Enosis was unattainable. "Those who expect Enosis are living in an illusion", *Milliyet*, January 5, 1966.

[36]Melek Fırat, *1960-1971 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu*, (Ankara: Siyasal Publishing, 1997), 213.

[37]One indication that a true climate for negotiations had yet to develop was the fact that the statements made by the Greek Ambassador in Ankara, Spourdeos, did not fully resonate with official sentiment in Athens. According to *The Times*, Ambassador Spourdeos had declared to the press: "*Sooner or later we shall reach agreement on the Cyprus Question. I shall resume efforts to arrange bilateral talks. My first contact will be with the Turkish Foreign Minister. The Greek people are fed up with the prolonged tension in the Greek-Turkish relations, and wish that the Cyprus question should be settled in a friendly atmosphere*". His remarks caused considerable astonishment within diplomatic circles in Athens. Following these statements, Spourdeos was recalled to Athens and subsequently assigned to another diplomatic post. "Greece recalls Envoy", *The Times*, 14 January 1966.

[38]Although Demirel publicly emphasized that the negotiations would not be conducted on the basis of Enosis, diplomatic circles indicated that Greece had firmly adopted the view that the talks would, in fact, be structured around this fundamental objective. "Those who expect Enosis are living in an illusion", *Milliyet*, January 5, 1966; TNA, DO 220/55, Minute by Davit Hunt, Nicosia, 18 January 1966.

[39]TNA, DO 220/50, "Cyprus: The Aims of the Parties", 19 April 1966. This approach was later formalized as the "four principles", and throughout the negotiations, Turkey consistently maintained this position.

sovereign military base on the island under Turkish control. Ankara made it clear that it could only consent to Enosis in exchange for concrete and permanent security guarantees grounded in territorial sovereignty. In response, the Greek side began to focus on the area of Dhekelia, one of the sovereign base zones retained by the Britain on the island, as a potential solution[40]. Within this framework, proposals were seriously discussed that involved either the transfer of Dhekelia to Turkey or the opening of the area to a Turkish presence under a joint administration model. From the summer of 1966 onward, the most prominent formula in Turkish-Greek negotiations became the so-called Enosis *cum* Dhekelia proposal. According to this plan, the entire island would be united with Greece, while in return, Turkey would be granted a military base in Dhekelia to address its security concerns, and the fundamental rights of the Turkish Cypriots would be guaranteed under international supervision. Through this formula, Greece would be able to neutralize Makarios's pro-independence stance and implement Enosis under its own control, while Turkey would obtain tangible military and political assurances, thereby consenting to a negotiated settlement. Although the exact legal and political status of the proposed Turkish base remained unresolved, this formula remained on the table until the end of 1966, when the negotiations ultimately collapsed[41].

The contacts between the two countries progressed more rapidly than anticipated. Following initial consultations and mutual exchanges of views, on 18 May 1966 the two sides issued a joint communiqué, publicly declaring their sincere commitment to finding a peaceful solution to the Cyprus question[42]. They also announced their decision to engage in regular exchanges aimed at improving bilateral relations. In an interview with *Milliyet* correspondent Abdi Ipekçi in Athens, Stephanopoulos stated: "*The best way to resolve issues is through dialogue. Otherwise, war becomes the only remaining option-surely not a course to be desired*[43]". This statement was widely seen as an indication of Greece's seriousness regarding a negotiated settlement.

The joint communiqué (*ortak bildiri*) also announced that Çağlayangil and Admiral Ioannis Toumbas would hold bilateral talks in Brussels at the end of June, on the sidelines of the upcoming NATO summit. In diplomatic circles, this meeting was interpreted not merely as an intra-alliance coordination effort, but as the threshold of a potentially decisive phase in the Cyprus negotiations. According to *The Times*, both parties appeared genuinely willing to reach a final settlement on Cyprus. There was growing awareness that prolonging the crisis would not only destabilize the island but also pose a threat to NATO's internal cohesion. The newspaper noted that fears of a possible military conflict-and the risk that such a conflict could push one or both countries to consider withdrawal from NATO-had made the pursuit of a solution even more

[40] Dhekelia was one of the two British bases on the island, along with Akrotiri. Under the 1960 Agreements, both were granted to the Britain with sovereign status. Of these two, only Akrotiri functioned as an active base. As President Makarios occasionally stated, while Dhekelia had become nearly inoperative, aircraft capable of carrying nuclear bombs were stationed at Akrotiri. "Makarios's Statement on the British Bases in Cyprus," *Bulletin of the Ministry of Foreign Affairs*, No. 16, Ankara, August 12, 1966.

[41] Miltiadis, *op. cit.*, p. 474-475.

[42] Hatzianthoniou, *op. cit.*, p.165.

[43] "Stefanopoulos: If There are No Talks, There Will Be War," *Milliyet*, 21 May 1966. During this period, Greek Prime Minister Stefanopoulos sought to strengthen public support for the negotiations by actively engaging in public diplomacy, particularly through the Turkish press. This was because the Greek media largely maintained a critical distance from the ongoing talks, frequently accusing the government of compromising on the goal of Enosis. In contrast, Stefanopoulos aimed to appeal directly to Turkish public opinion in an effort to sustain the grounds for dialogue. Indeed, the interview he gave to the Turkish newspaper *Cumhuriyet* on the very day the Toumbas-Çağlayangil talks commenced included remarks that were particularly striking within the geopolitical context of the time. The Prime Minister stressed that the Turkish-Greek dialogue was not only essential for bilateral relations but also constituted a strategic necessity within the NATO framework. In his statement, he noted: "*The Cyprus problem has created numerous complications for thirty million people in Turkey and eight million in Greece. Turkey and Greece share major and vital common issues, both in terms of economic and security policies. We must compensate for the vacuum created in NATO by France. Turkish-Greek cooperation should strengthen the alliance, which has been weakened by France's change of course. This is because both Turkish and Greek foreign policies are dependent on NATO*". TNA: DO 220/55, Minute by R.E. Parsons, British Embassy, Ankara, 28 June 1966. Stefanopoulos's remarks demonstrated that the rapprochement between Turkey and Greece was not shaped solely by the Cyprus issue; rather, it reflected a broader strategic search for partnership aimed at reinforcing NATO's stability in the Eastern Mediterranean during the Cold War. This underscored that the Cyprus problem was not merely an ethnic conflict between two communities, but also a geopolitical issue of critical importance within the power dynamics of the Western alliance.

urgent[44]. The fact that these negotiations were to be conducted at the ministerial level was regarded as a strong sign of mutual seriousness and intent to compromise. In this sense, the process was reminiscent of the Zurich and London talks of 1959, during which Foreign Ministers Zorlu and Averoff had engaged in direct negotiations. These high-level contacts were thus seen as a reflection of genuine efforts to achieve a lasting resolution.

In line with the joint declaration issued on 18 May, Toumbas and Çağlayangil held their first bilateral meeting following the NATO sessions held in Brussels on 5 and 9 June 1966. During these talks, the two ministers exchanged general assessments regarding the Cyprus issue[45]. On 11 June, in an interview with the Greek newspaper *Eleftheria*, Çağlayangil emphasized the importance of strengthening bilateral ties. He stated that the ties of friendship, fraternity, and sincerity that had existed between Turkey and Greece for forty years were being further developed. He described Turkish-Greek relations as a "brilliant edifice" built by Mustafa Kemal Atatürk and Eleftherios Venizelos. Stressing that these relations were founded on realistic principles, he argued that they had yielded positive results and reiterated that the revitalization of this long-standing friendship was in the mutual interest of both nations[46].

Taking advantage of this favorable climate, the first round of secret negotiations, conducted from 25 June to 17 August 1966, was initiated with cautious optimism[47]. However, in the initial stages of the talks, both sides deliberately sought to convey the impression that they were unwilling to make any concessions from their respective national positions. This stance was aimed at reinforcing their negotiating posture and gaining psychological leverage during the dialogue. During the talks, the Greek side presented the annexation of Cyprus to Greece as the ultimate solution and offered a series of concessions to make this proposal more acceptable to Turkey[48]. These included the transfer of the Dhekelia base to NATO control and the deployment of Turkish forces there. In addition, it was proposed that Turkish Cypriots would be granted extensive minority rights[49].

But these proposals fell short of meeting Turkey's expectations. As had been clearly stated in earlier discussions, Turkey was not categorically opposed to Enosis in principle, but it insisted on several essential conditions. Chief among these were the full transfer of the Dhekelia base to Turkey under conditions of sovereignty, the stationing of a sufficient number of Turkish troops on the island[50], and the recognition of Turkish Cypriots not merely as a minority, but with a degree of autonomous status. Failing the satisfaction of these conditions, Turkey proposed either the continuation of an independent Cypriot state or the establishment of a Turkish-Greek condominium[51]. Ankara was particularly insistent that the territory it would

[44] "Cyprus Settlement Sought: Greek-Turkish Talks to Resume", *The Times*, 15 May 1966.

[45] "Çağlayangil-Toumbas Talks," *Bulletin of the Ministry of Foreign Affairs*, 16, 5-9 June 1966.

[46] "Statement by the Minister of Foreign Affairs to *Eleftheria* Newspaper," *Bulletin of the Ministry of Foreign Affairs*, 16, 11 June 1966.

[47] During this period, bilateral relations between Turkey and Greece followed a notably positive course. The longstanding mutual grievances-namely Greece's treatment of the Muslim Turkish minority in Western Thrace and Turkey's policies toward the Greek Orthodox population residing in Turkey (TNA, DO 220/167 From the United Kingdom Permanent Delegation to NATO Paris to FO, Cyprus and Greek-Turkish Relations", 30 September 1965)-generally showed signs of easing. Furthermore, both countries reached a mutual understanding not to expel Greek and Turkish nationals residing in each other's territories. "Turkey and Greece stop expulsions" *Guardian*, 7 August 1966. However, in the subsequent stages, mutual grievances between the parties resurfaced depending on the course of the negotiations.

[48] During this renewed phase of negotiations, the Greek Government was consistently pressuring Makarios to de-escalate tensions in Cyprus. See, TNA: DO 220/55, Record of Conversation between the Foreign Secretary and the Greek Foreign Minister held at the Foreign Office on Friday, 3 June 1966; Also see FRUS, 1964-1968, vol. XVI, doc. 237. (Available at: https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1964-68v16/d237 (accessed March 13, 2025)

[49] FRUS, 1964-1968, vol. XVI, doc. 240. (Available at:https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1964-68v16/d240

[50] FRUS, 1964-1968, vol. XVI, doc. 242. (Available at: https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1964-68v16/d242 (accessed March 13, 2025), "Progress over Cyprus Talks", *The Times*, 25 October 1966.

[51] Glafkos Clerides, *My Deposition*, Volume II, (Nicosia: Alitheia Publications, 1988), 195-196.

receive be placed under the direct control of Turkey and fly the Turkish flag. This insistence was driven by a strategic objective: to secure a reliable zone of influence in the Eastern Mediterranean[52].

The most significant disagreement during the negotiations arose over the status of the Dhekelia base. The Greek proposal of a NATO-controlled base was incompatible with Turkey's demand for full sovereignty. Another major point of contention concerned the status of the Turkish Cypriots. Turkey's demands for autonomy were perceived by Greece as a threat to the integrity of Enosis. The core deadlock of the talks lay in the deep divide between Turkey's insistence on full sovereignty over Dhekelia and Greece's offer of a NATO-administered base. It appeared that neither side was yet prepared to accept a solution that could be interpreted, respectively, as a form of partition by Greece or as outright union by Turkey. As a result, this first round of negotiations ended without success. Since no definitive agreement could be reached on the Enosis *cum* Dhekelia formula, the dialogue between the two sides was suspended on 17 August.

However, the intention and pursuit of compromise did not come to an end. At that point in the process, Greece believed it had gained a significant diplomatic opportunity to advance the goal of Enosis. It sought to maintain the dialogue with Turkey and to identify the specific concessions that might persuade Ankara to accept a settlement. During the hiatus in negotiations, Athens focused notably on clarifying the content and scope of a potential concession that would satisfy Turkish concerns. The key conclusion drawn from the Turkish-Greek negotiations was that Enosis could only be realized if Turkey were granted a strategically meaningful concession-such as the transfer of the Dhekelia base. Consequently, the Greek side began to concentrate its efforts on developing a solution model that would alleviate Ankara's security concerns.

In this context, the invitation extended to Makarios to visit Athens[53] in September 1966 not only served to support the ongoing negotiations between Greece and Turkey but also signaled an intention to gradually integrate the Greek Cypriot side into the settlement process. Makarios's support was considered indispensable for the realization of Enosis; however, his pro-independence stance continued to pose a major obstacle. At this stage, the renewed and more direct involvement of the United States in the process created significant diplomatic leverage for Greece and helped Athens adopt a more flexible position in its dealings with Ankara. According to American observers closely monitoring the talks, this time Greece appeared genuinely willing to concede a sovereign base to Turkey[54].

Indeed, although its involvement did not reach the assertiveness of the Acheson Plan era, the United States remained diplomatically engaged and provided support in reestablishing dialogue between Turkey and Greece. The UN resolution was not only unacceptable to Greece and Turkey but also raised concerns for the United States. In his report dated 15 September, U.S. Ambassador to Athens, Phillips Talbot articulated how a policy of "full independence" (*tam bağımsızlık*) for Cyprus could become a broader strategic threat. He stated: "*Nor am I sanguine about peaceful prospects of solution of 'unfettered' independence. In that event, Cyprus would seem likely immediately to become cockpit of international struggle. Soviets and non-aligneds*

[52] According to the statement delivered by Çağlayangil in Parliament at the end of December, Turkey had based the framework of the negotiations on four fundamental principles: 1- The Cyprus Agreements could not be unilaterally altered and could only be amended with the mutual consent of all parties; 2- Neither of the two communities in Cyprus should dominate the other, both should be able to live in security, and both must participate equally in the governance of the state; 3-Cyprus must not be annexed to any single state under any circumstances; 4- Any solution must not disturb the balance between Turkey and Greece as established by the Treaty of Lausanne. https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM__/d02/c011/mm__02011028.pdf

[53] "Makarios Sees Greek King", *The Daily Telegraph*, 5 September 1966.

[54] One year later, when a "new"/and "last" round of talks began between the two countries, Washington issued the following caution to its ambassador in Athens regarding the previous year's Toumbas-Çağlayangil talks: "*We had felt earlier Toumbas-Caglayangil conversations were leading in direction of 'compensated Enosis' and had believed GOG willingness to offer GOT sovereign base area on Cyprus would be main ingredient in Turkish acceptance of Enosis.*" FRUS, 1964-1968, vol. XVI, doc. 302. (Available at:https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1964-68v16/d240

would develop sudden vested interest in preserving Cyprus as uncommitted country outside NATO area"[55].

According to Talbott, a fully independent Cyprus-lacking any form of strategic oversight-could quickly become the focal point of international rivalry. The Soviet Union and non-aligned states would have strong incentives to ensure that Cyprus remained outside the NATO framework as an uncommitted and neutral actor. Talbot-who offered policy recommendations to the U.S. administration involved in efforts to bridge Turkish-Greek differences-argued that the Dhekelia issue could only be resolved within the framework of an Acheson-style Greek-Turkish defense board[56].

In Turkey the U.S. Ambassador to Ankara Raymond A. Hart engaged in a series of meetings with Foreign Minister İhsan Sabri Çağlayangil during the months of September and October, aiming both to better understand Turkey's strategic position and to help alleviate the deep mistrust toward Greece within Turkish public opinion. According to Hart's observations, the principal factor hindering progress in the negotiations was the ongoing political instability in Greece and the internal fragility of its government. While the Greek leadership continued to insist on Enosis as the sole and final solution, Turkey consistently maintained that it could not accept "pure Enosis" under any circumstances. In the reports Hart sent to Washington, he noted that although Turkey remained open to a negotiated settlement, it was also cautious about any hasty moves. As Çağlayangil explained, the Turkish government did not feel under pressure to reach an immediate resolution, but it also could not ignore the growing discontent within Turkish public opinion regarding the status quo on the island. Hart quoted Çağlayangil as saying: "*At present, Greece cannot openly speak of partition, nor can Turkey openly speak of Enosis. The talks may continue for another year or two. If the situation on the island improves, a temporary settlement (modus vivendi) may also be possible*"[57]. At one point, seeking to clarify Turkey's position further, Hart asked: "*Would a sign of improvement in the situation in Cyprus provide you with a justification for prolonging the dialogue*?" To this, Çağlayangil gave clear and affirmative approval[58].

This dialogue clearly reaffirmed Turkey's position that it could give implicit approval to Enosis under certain conditions but would never accept it in an absolute and unconditional form. At the same time, it highlighted that the United States was not merely an observer in the process but had become a guiding and mediating actor. Washington's primary objective was to prevent a deeper rupture between two NATO allies-Turkey and Greece-and to manage the crisis within the framework of the alliance by preserving cohesion in the Eastern Mediterranean. In this context, the idea of a NATO base-first proposed in the 1964 Acheson Plan-was reintroduced into the discussion. The focus shifted toward a model of settlement in which issues such as sovereignty or leasing would be considered secondary. From the American perspective, Makarios could only be neutralized through a Turkish Greek agreement, and such a consensus could be achieved by offering Turkey a security guarantee under the NATO umbrella in exchange for Enosis. This approach aligned closely with the strategic U.S. objective of "NATO-izing" (*ΝΑΤΟϊκή λύση, NATO-type solution*) Cyprus, effectively bringing the island under the control and protection of the alliance. During this period, İhsan Sabri Çağlayangil also visited the United States to hold consultations regarding the resolution of the Cyprus issue. In a statement to the press on 26 September, he declared that Turkey was committed to finding a solution within the framework of the "four principles" initially put forward, and that it remained open to various alternatives[59].

[55] https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1964-68v16/d237

[56] https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1964-68v16/d237

[57] GOT understood that "right now" Greece could not talk about partition and "right now" Turkey could not talk about enosis. As far as Turkey was concerned conversations could go on for another year or two years, or a modus vivendi worked out if situation on island could be made to improve, but this situation had had profound repercussions on Turkish public opinion.

[58] FRUS, 1964-1968, vol. XVI, doc. 242. https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1964-68v16/d242

[59] TNA, FO, CC103144/32, Ankara to Foreign Office, 27 September 1966.

Parallel diplomatic efforts were also carried out in Athens. In this context, the meeting held on 2 November 1966 between King Constantine and Talbot, is particularly significant for understanding why Turkish-Greek negotiations had reached an impasse-especially when examined through the lens of internal Greek political dynamics. During the meeting, King Constantine identified the core deadlock as the disagreement over the status of a potential Turkish base in Dhekelia. While Turkey demanded the base be granted under conditions of full sovereignty, Greece proposed a more limited and symbolic model-such as a leasing arrangement. The King conveyed to Talbot the message he had given his government: "*Progress achieved up to 95 percent must not be derailed because of the remaining 5 percent*". He expressed cautious optimism that Turkey could be persuaded to accept the leasing model and noted that he would raise the sensitivity of this issue during his upcoming visit to London[60].

However, according to Constantine, the far greater obstacle lay in persuading Makarios. He stated that Makarios would categorically reject the establishment of a Turkish military base on the island and that the political burden of such a concession could not be borne solely by the Greek government. Therefore, he argued that any viable solution would require the support not only of the executive branch but also of all key political actors in Greece-especially opposition leaders such as George Papandreou. Constantine suggested that, if the negotiation process were brought into the public domain, those opposing compromise might be politically exposed, though he admitted this would not be easy. At the conclusion of the meeting, the King indicated that he would be willing to pay an official visit to the United States should a settlement be reached. He also emphasized that, according to the 1970-71 projections for the Greek military, the armed forces were facing serious shortfalls, and that a settlement with Turkey would be crucial not only for political stability, but also for facilitating military assistance from the United States. "A settlement with Turkey," he noted, "would make it easier to secure American military aid through Congress"[61].

At this critical juncture, another major step taken by Greece was to involve the Britain directly in the issue concerning the Dhekelia base. Although the parties were engaged in negotiations over the Enosis cum Dhekelia formula, the British position on the matter had not yet been clearly articulated. The very fact that such negotiations were taking place suggested that there was no radical objection from the British side; nevertheless, before committing to a final decision, Greece needed to be fully assured of London's stance. On 9 November 1966, King Constantine sent an official telegram to British Prime Minister Harold Wilson, informing him that a general agreement had been reached with Turkey regarding Enosis and the Dhekelia base, and formally requested that Britain relinquish its sovereignty over the area. This initiative demonstrated that the matter had moved beyond the scope of bilateral negotiations and had now entered the realm of international diplomacy. Prime Minister Wilson's response was interpreted optimistically in Athens. The British government appeared willing-or at least not strongly opposed-to relinquishing Dhekelia at this stage, giving the impression that it would not pose a major obstacle. Thus, a second major hurdle on the path to a potential settlement seemed to have been overcome. As King Constantine reportedly remarked, the next challenge was to persuade "the Priest"-Makarios. Stephanopoulos extended an invitation to Makarios to discuss the matter in person. Returning from a tour of Latin America, Makarios arrived in Athens on 7 November 1966[62].

[60] https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1964-68v16/d247

[61] This document reveals that, by the autumn of 1966, the Cyprus negotiations had stalled over the issue of the status of the Dhekelia base, and that despite U.S. mediation efforts, the internal political dynamics among Makarios, Papandreou, and the King made a resolution increasingly difficult. The King's intransigence on the matter of a "sovereign base"- encapsulated in his warning "do not risk the 95% for the sake of the remaining 5%"- foreshadowed both the 1967 military coup and, ultimately, the crisis of 1974.

[62] On November 7, upon his return from Latin America, Makarios stopped in Athens and held talks on the Cyprus issue. "Makarios Holds Vital Talks,", *Daily Telegraph*, 7 November 1966.

In a private meeting, Stephanopoulos informed him that talks with Ankara had been temporarily suspended, that Britain appeared receptive to the idea of relinquishing control of Dhekelia, and asked what position Makarios would take under these new circumstances. Remaining consistent with his cautious and pro-independence stance, Makarios's response was once again negative. He asserted that Cypriots did not fear the British, as they had no intention of annexing the island. However, he argued that they did fear the Turks, whom they suspected of harboring such intentions. Therefore, he maintained that if Britain were to relinquish its sovereignty over Dhekelia, the territory should be transferred to the Republic of Cyprus-not to Turkey. He reacted strongly to this position, replying during the meeting: "*If Cyprus can accept two bases in the name of independence, it should be willing to concede one base in the name of Enosis.*"[63].

Figure 1

*"The Greek Foreign Minister Mr. Toumbas (on the left) with his Turkish counterpart Mr. Çağlayangil, during their recent meeting in Paris" (*Ελευθερία, *18 Δεκεμβρίου 1966)*

1.3. The Çağlayangil-Toumbas Protocol of 17 December 1966

Indeed, from Greece's perspective, this formula appeared far more advantageous than the "double Enosis" proposal introduced with the Acheson Plan in 1964. As these discussions suggest, Makarios's unwavering insistence on full Enosis-if that was truly his intention-once again emerged as the key factor driving Greece's negotiations with Turkey into a deadlock. In fact, Makarios was firmly determined to bring an end to the dialogue between Turkey and Greece, and he did not hesitate to take bold and provocative steps in that direction. In this context, the Czechoslovak arms crisis, which erupted in 1966, stood out as a strategic move not only aimed at disrupting the status quo on the island but also at deliberately undermining Turkish–Greek diplomatic engagement.

[63]Makarios's shrewd response is highly significant in revealing the prevailing perception of Turkey in Cyprus. While it is clear that Turkey had no policy aimed at taking control of the entire island, Makarios skillfully exploited the perception generated by Turkey's threat of intervention. In doing so, he effectively used this as a pretext to justify his refusal to accept Enosis. TNA, PREM 13/1372, No. 35, "Sir David Hunt's talk with Archbishop Makarios, Note for the Record".

At a time when bilateral negotiations were beginning to regain momentum, Makarios's clandestine acquisition of arms from Czechoslovakia sparked a serious crisis that threatened to undermine the entire diplomatic process[64]. Ankara interpreted the shipment as a direct threat to its strategic interests and to the security of the Turkish Cypriot community, suspecting coordination between Athens and Nicosia[65]. The Greek government, however, considered the arms transfer to be a unilateral initiative taken by Makarios without prior consultation, and thus perceived itself as excluded from the decision-making process. In this regard, Toumbas' allegations against Makarios in his memoirs are quite harsh and accusatory. According to him, Makarios' policies in Cyprus were aimed at deliberately sabotaging the Turkish-Greek dialogue. What is even more striking is the claim that Makarios' attitude was not only limited to the Cyprus issue but also aimed to intervene in Greece's domestic politics and overthrow the government. As he recalls in his memoirs: "*I had then formed the firm conviction that this was a case of subversive act, inspired by the Cypriot side, aimed at the overthrow of the Government, in order to derail the diyalogue. In other words, to sabotage the final effort to achieve Enosis*"[66]. Although this development temporarily disrupted mutual trust and slowed the pace of negotiations, it did not extinguish the will for a diplomatic settlement. Czechoslovakia announced that it suspended the shipment in response to Turkey's reaction[67]. Both Ankara and Athens remained committed to dialogue. By the end of 1965, the Toumbas-Çağlayangil talks had resumed, this time within a more structured and results-oriented framework than in previous efforts.

The renewed contacts helped foster an unprecedented atmosphere of mutual trust. Çağlayangil remarked that Toumbas had inspired in him "a sense of honesty and sincerity," emphasizing that both sides were genuinely committed to reaching an agreement. The quality of their dialogue was even described by some diplomats as one of "exceptional closeness."[68]. Greek King also lent his support to the process, stating that "what is most encouraging is the genuine and urgent will of both countries to reach a solution"[69]. This positive atmosphere was further reinforced when Athens extended a new invitation to Makarios. This move was no coincidence; it was a strategic attempt to reengage Nicosia in the process and to clarify Makarios's stance so that he would not pose an obstacle to a potential agreement. In hindsight, it appears that the arms crisis was not merely a moment of confrontation-it was also a turning point that reshuffled the political deck and redefined the path toward a possible resolution.

At the center of the revived negotiations lay the sovereignty dispute surrounding the "Enosis *cum* Dhekelia" formula. Although the two sides had, in principle, agreed on granting Turkey a base in Dhekelia in exchange for its consent to Enosis, the precise legal and political status of this base remained the key sticking point. While the Greek side struggled to adopt a firm and coherent position on the issue, the Turkish delegation made its stance unequivocally clear: Enosis could only be accepted if Turkey were granted full

[64] In a letter to Stefanopoulos dated November 11, Grivas asserted that Makarios's ability to carry out such an action stemmed primarily from Greece's indecisive policies toward the island and the absence of an effective intelligence apparatus. See, Clerides, *op. cit.*, 188.

[65] Spyros Papageorgiou, *Τα Κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού, 1959-1967, Τόμος Γ'* (Nicosia: Ekdoseis K. Epiphaniou Ltd., 2000), 293-296.

[66] I.N. Toumba, *Apo to Imerologion enos Ypourgou*, (Athina: Οι Ekdosis ton Filon, 1986), 156. Toumbas's candid and accusatory remarks clearly reveal that the rift between Athens and Nicosia had escalated beyond a mere diplomatic disagreement and had evolved into a direct power struggle. The divergence that first emerged during the 1963-1964 crises had, by 1966, fostered a deep atmosphere of mistrust between the two sides. According to Toumbas, Makarios was no longer merely the leader of Cyprus and the main obstacle to Enosis, but had become a political actor seeking to influence Greece's internal affairs-perhaps even to undermine its legitimate government. This illustrated how Makarios's efforts to reconcile his independent stance with the pursuit of Enosis had generated a serious rupture in Athens. In a bitter twist of history, it would be Athens that, years later, attempted to intervene in Cyprus by orchestrating a coup in 1974. In this context, the relationship between Athens and Nicosia-especially the latter's stance on the Cyprus Question-became a critical factor, directly shaping the course of Greek-Turkish relations.

[67] "Μετὰ τὴν διαμαρτυρίαν τῆς Ἀγκύρας· ἡ Τσεχοσλοβακία διέκοψε τὴν ἀποστολήν τῶν ὅπλων, Μακεδονία, Δεκέμβριος 1966", Μακεδονία, 16 Δεκέμβριος 1966.

[68] TNA, FCO 9/77, "Conversation with the Greek ambassador", minute by A.E. Davidson, CC4/3.

[69] FRUS, 1964-1968, vol. XVI, doc.243 https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1964-68v16/d243

and exclusive sovereignty over the Dhekelia base[70]. Turkey consistently emphasized that, in exchange for Enosis, a sovereign military base was a *sine qua non* - an indispensable condition - for its position; for any concession on sovereignty would make it impossible to permanently resolve its security concerns regarding Cyprus and would ensure that these concerns remained perpetually on the agenda. Therefore, the model proposed by Greece-granting Turkey only a leased base (*kiralık üs*)-was completely unacceptable to Ankara[71]. This deadlock highlighted the fundamental divergence in how both countries approached the Cyprus question: Greece sought to limit Turkey's presence on the island to a symbolic and temporary role, while Turkey insisted on a permanent, sovereign military foothold in the Eastern Mediterranean.

Two critical meetings between Toumbas and Çağlayangil took place in Paris on 13 and 17 December 1966[72]. The following day, during his meeting with British Foreign Secretary George Brown, Çağlayangil stated that there was a genuine atmosphere of goodwill on both sides; however, he also pointed out that, despite this positive climate, there were significant political difficulties in Greece. Çağlayangil önemli bir uyarıda da bulunmuştu:

> "*In the discussion neither side should seek a diplomatic victory. At the time it was not fair to expect Turkey to make special concessions beyond the merits of the case in order to cater Makarios being a difficult character, the communist threat in Cyprus, the Greek Government's small majority, etc. The solution must be acceptable to both sides*"[73].

The second meeting held on 17 December, represented the clearest expression of both sides' will to bring the Cyprus issue to a final resolution[74]. Despite the persistent deadlock, there was a shared belief that a compromise within the framework of the "Enosis cum Dhekelia" formula was still attainable. Both sides appeared willing to work toward a solution that, while "not ideal," could be deemed acceptable. Although the core disagreement between Çağlayangil's insistence on full sovereignty and Toumbas's proposal of a leased base remained unresolved, the diplomatic atmosphere during this round of talks was notably more constructive. The personal rapport and trust that had developed between the two ministers introduced a tone of optimism that had been absent in previous negotiations. This approach underscored a genuine desire not only to resolve the Cyprus question but also to normalize bilateral relations between Turkey and Greece. The Paris meeting effectively marked the beginning of what would become the final phase of diplomacy before the 1967 crisis.

Indeed, the meeting held on 17 December had the potential to serve as a true turning point for resolving the Cyprus issue within the framework of Turkish-Greek dynamics. According to Toumbas, both parties were fully aware of the historical significance of the encounter. This marathon session, which lasted for 15 hours

[70] Klerides, *op. cit.*, p.195.

[71] FRUS, 1964-1968, vol. XVI, doc.243 https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1964-68v16/d243

[72] "Kıbrıs Olayları", *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Sayı 16. Memoirs, when written with sincerity and care, can offer valuable insights that serve as primary testimony in the reconstruction of historical events. Firsthand accounts by individuals who directly witnessed such events often shed light on background developments and diplomatic processes that are not documented in official records. However, despite their potential value, some critical episodes are either completely omitted from these narratives or are mentioned only in a superficial manner. Indeed, although the Toumbas-Çağlayangil negotiations of 1966 represented one of the most concrete attempts at resolving the Cyprus question between Turkey and Greece, the three key members of the Turkish delegation who participated directly in the process-Foreign Minister Ihsan Sabri Çağlayangil, senior diplomat Zeki Kuneralp, and Ambassador Bayülken-do not offer any substantive assessment of these talks in their published memoirs. Notably, in the published recollections of Foreign Minister Çağlayangil, there is no explicit reference to this critical phase or to the negotiations in question.

[73] TNA, DO 220/167, "Record of Conversation between Foreign Secretary, Mr. George Brown and the Turkish Foreign Minister Caglayangil", NATO Building, 14 December 1966

[74] Christos Damonis, *Akros Aporriton: To Protokollo tis 17s Dekembriou 1966* [Top Secret: The Protocol of 17 December 1966], (Athens: Historical Encyclopedia of Cyprus, 1973), 50-52 quoted from Vangelis Koufoudakis, "Türk-Yunan diyaloğu, Toplumlararası diyalog ve Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Destabizasyonu", in Alexandris, Alexis, ed. *Oi Ellinotourkikes Scheseis, 1923-1987* [Greek-Turkish Relations, 1923-1987]. Athens: Ekdosis Gnosi, 1988, p.228; Papageorgiou, *op. cit.*, 297-306.

and concluded in the early hours of the following day, took place in an atmosphere reminiscent of the spirit of the 1959 Averoff-Zorlu negotiations. The talks were conducted with exceptional seriousness and in an atmosphere of mutual trust. As Toumbas emphasized, both sides demonstrated a sincere commitment to reaching a definitive decision concerning the future of Cyprus[75]. This phase of intense diplomacy would go down in history as one of the most comprehensive and detailed rounds of bilateral engagement between Turkey and Greece. The memorandum drafted as a result of the talks laid out a comprehensive framework for settlement, built upon five core principles:

1. The Greek minister gave assurance that, should an agreement be reached between Turkey and Greece, Turkey would acquire the right to use the Dhekelia base.
2. Both ministers agreed that the Dhekelia base would serve to meet Turkey's strategic security needs. The Turkish Foreign Minister made known that the only acceptable solution for Turkey would be full sovereignty. The Greek Foreign Minister stated that he did not have the authority to make a binding commitment on the matter, but that he would present the issue to his government. The Greek Foreign Minister committed to delivering his response on the matter within the shortest possible time.
3. Turkish Cypriots shall have the right to participate in the governance of the island. Moreover, in the regions where they constitute the majority of the population, they shall benefit from a special status of local administration. The details of this status shall be determined by experts from both governments.
4. The issue of restoring peace to the island and ensuring its effective demilitarization shall, in the event of an agreement, be a matter to be discussed between experts from both sides.
5. In the event of an agreement, both countries are prepared to negotiate a treaty of alliance as well as cooperation agreements in the fields of economy, trade, tourism, and fisheries. The objective of these agreements is to enhance and strengthen bilateral relations between the two countries[76].

The most controversial and unresolved issue in the memorandum was, without a doubt, the status under which the Dhekelia base would be granted to Turkey. From the outset, the "Enosis *cum* Dhekelia" formula had been the central point of contention between the two sides, and it remained a critical deadlock. Turkey demanded full sovereignty over the base, whereas Greece proposed two alternative models: either leasing the base to Turkey for a fixed period or transforming it into a NATO facility jointly operated by Turkey, Greece, Britain, and other NATO allies. The latter option, in particular, was repeatedly emphasized due to concerns related to the Makarios factor. Turkey had categorically rejected both proposals from the beginning. Nevertheless, Greece's persistent negotiation strategy suggested a deliberate effort to steer Ankara toward a more flexible stance-ultimately aiming to prolong the process until Turkey might be persuaded to accept a sovereign base arrangement as a compromise. In this regard, Greek Foreign Minister Toumbas's remarks that "the issue could be resolved at a later stage"[77] indicated that the search for a settlement was still actively being pursued.

Another indication that the light at the end of the tunnel had begun to appear was the meeting held on 21 December 1966 in Athens between the British Ambassador and Theodoropoulos. Following his return from the talks in Paris, Theodoropoulos held a debriefing meeting with the British Ambassador in Athens. This meeting contained important insights into the deadlocks encountered by the Greek side during the negotiations. According to Theodoropoulos, the discussions in Paris had been highly productive, and a sincere

[75] I.N. Toumbas, *From the Diary of a Minister*, (Athens: Filon Publications, 1986), 131.

[76] "Μνημόνιο (17.12.1966) της συναντήσεως των Ὑπουργών Ἐξωτερικών της Ελλάδος και τής Τουρκίας στο Παρίσι", Παπαγεωργίου, *op. cit.*, p.298; Toumbas, *op. cit.*,146.

[77] TNA, DO 220/5282, Athens to FO, 28 December 1966, No.538; FRUS, 1964-1968, vol. XVI, doc.246 https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1964-68v16/d246

negotiating atmosphere had been established. Although the differences between the two sides had not been completely resolved, significant progress had been made. The Ambassador reported his understanding of Theodoropoulos's remarks as follows: "*He did not wish to imply that the gap had not yet been bridged, but at least it was possible to measure accurately what the width of the gap now was.*". According to the Ambassador, the most decisive factor for the viability of the Toumbas-Çağlayangil Protocol was the domestic political situation in Greece. In Theodoropoulos's view, although the parties were approaching a stage where the differences were about to be closed, it was extremely difficult to predict how the ongoing government crisis in Greece would affect the process. On this matter, Theodoropoulos remarked: "*He had been wondering how Admiral Toumbas would be able to carry the dialogue much further in the face of Papandreou's opposition to the Stephanopoulos government.*"[78].

Interestingly Stephanopoulos also viewed Turkey's demand for a sovereign base favorably. Taken together, these developments reveal that despite Turkey's official rhetoric of categorical opposition to Enosis, it had in practice come to adopt a position closely aligned with the framework of the Acheson Plan. In fact, Turkey appeared ready, at least in principle, to consent to Enosis on the condition that full sovereignty over the Dhekelia base would be granted. This marked the first time since 1964 that both parties had come so close to a concrete and advanced level of agreement on Cyprus, indicating that the prospect of a negotiated settlement was more viable than ever before[79].

Indeed, the atmosphere surrounding the negotiations was markedly positive. Although the core dispute-whether the base would be transferred under a sovereignty arrangement or a lease-had yet to be resolved, the overall tone of the talks was constructive, and both parties demonstrated a notable degree of goodwill. Upon returning to Greece following his extended discussions with Çağlayangil in Paris, Foreign Minister Toumbas presented the most optimistic outlook he had yet shared with the public. Emphasizing that the talks had been frank, constructive, and conducted in a spirit of friendship, Toumbas expressed his belief that, if the process was handled with diplomatic care, a Greek-Turkish agreement was within reach. According to U.S. Ambassador to Athens, Phillips Talbot, Toumbas conveyed his optimism in the following terms: "*I returned to Greece with the impression that, if the issue of the base could be resolved, the Turks were definitely ready to conclude an agreement on the basis of Enosis.*"[80] This assessment signaled that both sides had begun to articulate their willingness to seek a settlement more clearly, and that, for the first time, a genuine foundation for agreement on the Cyprus issue appeared to be emerging. These developments also demonstrated that the process was not confined to technical negotiations alone; rather, it reflected the gradual strengthening of mutual trust and political will on both sides[81].

One of the clearest indications that a viable solution was finally within reach came from the assessments Toumbas made following his meetings in Paris. Upon his return to Athens, he immediately briefed Stephanopoulos, stating that an agreement with Turkey was now a realistic prospect. However, Toumbas emphasized that for the process to succeed, Makarios should only be brought into the negotiations after a definitive agreement had been reached between Athens and Ankara. This warning was not merely a diplomatic tactic; it reflected a political foresight shaped by prior experience. The notion that Makarios's

[78] TNA, DO 220/167, Athens to FO, No.1121, Athens, 21 December 1966.

[79] As previously noted, at the stage of a final settlement, the United Kingdom had indicated that it might be willing to accept this possibility. Moreover, by that point, the Dhekelia base had become almost entirely non-operational. In a statement to *La Gauche* on August 13, Makarios claimed that the United Kingdom would soon abandon this largely inactive base and transfer it to the legal authority of the Cypriot government. See, TNA, WO 386/4, *Joint Intelligence Group (Cyprus), General Intelligence Report*, No. 32/66, 16 August 1966.

[80] Toumbas said he had returned to Greece with the impression that Turks would definitely be prepared to make a deal on basis of enosis once base question resolved. He described mood of conversation as forthright and friendly throughout.

[81] FRUS, 1964-1968, vol. XVI, doc.246 https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1964-68v16/d246

early involvement could once again jeopardize a potential settlement, as had occurred in the past, served as a stark reminder of how close a resolution to the Cyprus issue had actually become.

At the same time, Toumbas recognized that the Paris meetings had been portrayed in parts of the Greek press as a failure. In an effort to correct this misperception-without disclosing sensitive details-he held a press conference, aiming to reassure the public that the Greek-Turkish dialogue was proceeding in a serious and constructive manner. This move was not only a diplomatic gesture, but also a carefully calibrated strategy to shape domestic opinion[82]. According to Greek *Eleftheria*, both sides had agreed to meet again in January, potentially to finalize the framework that had already been outlined[83]. The prospect of achieving a "lasting solution" to the Cyprus question, ending the increasingly volatile tensions in Turkish-Greek relations that carried a genuine risk of military confrontation, and restoring the balance established by the Treaty of Lausanne appeared, perhaps for the first time, both tangible and within reach.

1.4. Why Negotiations Failed?

Despite all expectations, the highly anticipated negotiations between Çağlayangil and Toumbas-and consequently the proposed "Enosis *cum* Dhekelia" formula-ultimately failed to produce a final agreement. In other words, negotiations that had ripened to near completion could not be concluded with a definitive settlement. The principal reason for the failure of the negotiations was the persistent political instability in Greece, which fostered an atmosphere of chronic uncertainty[84] and hindered decisive policymaking. The dysfunctionality of Greek institutions, combined with their reluctance to endorse any concrete settlement framework, kept the diplomatic process in a state of stagnation. This absence of strategic clarity and institutional resolve ultimately eroded the credibility of the negotiations and prevented meaningful progress.

Merely four days after the pivotal meeting on 17 December 1966, Prime Minister Stefanos Stephanopoulos was forced to resign on 21 December, following the withdrawal of support from the ERE party, bringing the entire process to a sudden halt[85]. Thus, the greatest fear expressed from the beginning had materialized: political instability in Athens once again derailed the Cyprus issue at its most critical juncture. This development resulted in the loss of what could have been a historic opportunity for a comprehensive resolution to the Cyprus question. Notably, Stephanopoulos was reportedly sympathetic to Turkey's demand for sovereign control over the Dhekelia base. However, following his resignation, the matter remained unresolved. The new government failed to clarify its position, and according to a statement by Prime Minister Paraskevopoulos to U.S. Ambassador Phillips Talbot on 16 February 1967, Turkey never received an official response to its expectations regarding Dhekelia[86]. As Glafkos Cleridis later recalled, Ankara's inquiries in the post-resignation period were met with silence. Underlying this silence was likely the resurgence in Athens of the idea that

[82] FRUS, 1964-1968, vol. XVI, doc.246 https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1964-68v16/d246

[83] "Συνεχίζονται συνομιλίαι μεταξύ Ελλάδος-Τουρκίας" Ελευθερία, 20 Δεκεμβρίου 1966. Indeed, within just a few days, remarkable progress had been made in narrowing the differences of opinion between the parties. Yet, the same newspaper had emphasized only a few days earlier that no convergence of views had been achieved regarding the Cyprus issue. Greek columnist R. Someritis, in a column published in the same newspaper, wrote that although it might be premature to declare the negotiations a failure, no convergence of views had been achieved on the core issues of the Cyprus problem and Greek-Turkish relations. He noted that the long-standing dialogue between the ambassadors and the extended negotiations between the two foreign ministers had not yet created a basis for agreement. Nevertheless, he emphasized that the fact that Toumbas and Çağlayangil had managed to meet and jointly acknowledge the difficulties of the process was a development of meaningful significance for the future of the negotiations. See "Ουδεμία προσέγγισις απόψεων επί του Κυπριακού εσημειώθη", *Ελευθερία*, 18 Δεκεμβρίου 1966.

[84] Two underlying psychopolitical dynamics may have played a role in shaping this hesitation. The first of these can be argued to be the entrenched maximalist stance and Enosis obsession within Greek political thinking. Particularly in the context of the Cyprus issue, this tendency may have evolved into an ideological rigidity that obstructed rational assessments and made realistic compromise formulas difficult to pursue. The second dynamic may have been the deep-rooted mistrust toward Turkey, which appears to have persisted among the Greek political elite even after the Treaty of Lausanne of 1923. This mistrust could have laid the groundwork for Athens to adopt a more rigid negotiation strategy based on an "all or nothing" approach in response to Turkey's growing military and diplomatic capacity.

[85] "Η κυβέρνησις ανετράπη-Υπάρχει μυστική συμφωνία Παπανδρέου-Κανελλοπούλου", *Ελευθερία*, 21 Δεκεμβρίου 1966.

[86] FRUS, 1964-1968, vol. XVI, doc.257 https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1964-68v16/d257

Enosis could be achieved without granting Turkey a sovereign military base. In Cleridis's words, this silence marked "the point at which the matter ended."

Had there not been a government crisis in Greece, it would have been possible to resolve the Cyprus issue within a month at the latest. This assessment is not merely a historical assumption; it is also supported by the diplomatic records of the time. Indeed, the statements made during a meeting held on 21 December - the very day the Greek government collapsed-between the British Ambassador in Athens and Theodoropoulos provide clear evidence supporting this view. In a "top secret" report sent to London, the Ambassador wrote:

> "*Asked about timing of any further Greek/Turkish talks Theodoropoulos said that the Turks had been pressing for a further round within a week. This would clearly have been impossible but Mr. Theodoropoulos thought that if the government had not fallen some resumption would have been taken place within a month. It would now be necessary to see what emerges from the present crisis.*"[87].

These statements clearly reveal the significant progress achieved in the rapprochement between the two sides at that time. More importantly, they demonstrate Turkey's genuine willingness and strong appetite for bringing the process to successful completion. At the same time, however, they reveal how political instability obstructed diplomatic efforts. A historic opportunity for resolving the Cyprus issue was, to a large extent, lost due to the fragility of Greece's domestic political landscape[88].

As pointed out before, the failure of the negotiations was largely rooted in the internal political dynamics of Greece. On the Turkish side, Prime Minister Süleyman Demirel led a strong and stable government, having been elected with nearly 53 percent of the vote. This political stability allowed Ankara to take clearer and bolder decisions in foreign policy, particularly on sensitive issues such as Cyprus. In contrast, Greece was beset by political instability: coalition crises, leadership changes, and inter-party conflicts prevented the formation of an effective and resolute government.

At a time when the parties had come closer to a settlement than ever before, the fundamental reason for the quiet collapse of the negotiations was Athens's domestic fragility and institutional instability. Beyond Makarios's resistance to the process, the staunch opposition led by former Prime Minister George Papandreou-referred to by American diplomats as the "Old Man"[89]-and his Center Union (CU) party also seriously disrupted the talks. Within CU circles, the dominant "sacrificing Greek interests" rhetoric framed any attempt at compromise-especially concessions such as granting Turkey a base at Dhekelia or agreeing to Enosis with conditions-as a form of political suicide[90].

---

[87] TNA, DO 220/167, Athens to FO, No.1121, Athens, 21 December 1966.

[88] At this point, it is necessary to clarify an important aspect of the core argument of this study. This article approaches the Cyprus issue primarily from the perspective of Turkish-Greek relations and seeks to analyze the dynamics between the two countries through the lens of what is described as a "missed opportunity." The use of the term "missed opportunity" (or statements like "missing a historic opportunity) in this context is not intended to glorify, legitimize, or advocate either Enosis/Taksim or Turkey and Greece-centered solutions. Rather, the primary aim of this study is to examine Turkey's and Greece's bilateral efforts to resolve the Cyprus issue within a historical and diplomatic framework. Questions concerning Cypriot sovereignty, intercommunal disputes, the fairness or unfairness of Makarios's governance, or the political strategies of Turkish Cypriots in relation to Taksim fall outside the analytical scope of this article and are therefore not directly addressed. Such issues, given their complexity and multilayered historical background, require separate and more extensive studies. Accordingly, this article deliberately confines its analysis to the diplomatic processes and the official positions of the parties involved in 1966, with an explicit intention to avoid normative judgments or political endorsements.

[89] https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1964-68v16/d243

[90] Papandreou had, in fact, gone through a similar dilemma in 1964. His government found itself at the threshold of a difficult decision: on one hand, a political opportunity that brought Greece closer than ever to achieving Enosis; on the other, the reality that any concession to Turkey would likely be interpreted as de facto acceptance of partition (Taksim). This fundamental tension explains why Papandreou ultimately rejected Turkey's offer. Moreover, due to the domestic political instability in Greece at the time, Papandreou had little room to make meaningful concessions. He was also facing growing tensions with Makarios and other Greek Cypriot leaders. See, FRUS, 1964-1968, vol. XVI, doc.131; During Papandreou's time in office, Makarios had effectively become a *persona non grata*. In fact, on August 20, Greek Minister of Defense Kostopoulos referred to Makarios as "perfidious" during a meeting with the British Ambassador and stated that Makarios had accepted "instant Enosis." See, TNA: PREM 11/4712, Athens to FO, Telegram No. 1260, 20 August 1964.

One of the most significant obstacles during this period was undoubtedly the "Papandreou factor," which played a decisive role in shaping the political climate in Greece. Georgios Papandreou's opposition throughout 1966 constituted a serious political barrier to efforts toward resolving the Cyprus issue. His strong nationalist rhetoric and populist discourse made it difficult to pursue compromise-based initiatives. The temporary and fragile coalition governments in place at the time lacked both political courage and institutional authority to withstand Papandreou's influence over public opinion. As the only political figure capable of mobilizing broad popular support, Papandreou repeatedly challenged the legitimacy of the sitting government without assuming any direct political responsibility, thereby weakening the foundations of ongoing diplomatic engagement.

Ironically, the core elements of the debates unfolding in 1966 had already been on the table during Papandreou's own tenure as prime minister. The proposal to grant Turkey a military base on the island had been seriously discussed during the Acheson Plan negotiations in 1964. However, the process collapsed largely due to the intransigence of Makarios and Papandreou's unwillingness-or inability-to exert decisive pressure on him. Papandreou was fully aware of how difficult it was to overcome Makarios's resistance. Indeed, in a private reflection following the failure of the Acheson talks, he told British Minister Duncan Sandys that Dean Acheson had described Makarios as "a man of low cunning but not of the highest intelligence, of willpower and nerve but not of great vision," and added that Makarios "was not at present negotiable on the subject of a Turkish base on the island"[91].

The fragmented and fragile nature of Greek politics during this period meant that the government's decision-making capacity was severely limited, particularly in matters of strategic importance. Governments were short-lived, internally divided, and lacked the strength to manage sensitive negotiations. As a result, Papandreou's critical stance not only weakened the government's hand but also undermined the continuity of Greek-Turkish dialogue. A more constructive opposition approach could have helped foster a balanced national consensus and potentially opened a path toward a viable settlement of the Cyprus problem.

Indeed, it was in such a climate that a newly formed caretaker government came to power in Greece-one whose primary mission was to manage the country until the next elections. The fall of the Stephanopoulos Government and its replacement by a weak administration tasked mainly with overseeing the electoral process had a direct and detrimental effect on the ongoing diplomatic negotiations. It was virtually impossible for such a limited and temporary cabinet to formulate an independent and resolute foreign policy, especially on an issue as sensitive, multilayered, and nationally symbolic as Cyprus.

As clearly stated in Ambassador Talbot's report dated 18 January 1967, the primary obstacle on the Greek side was the potential opposition from George Papandreou and the CU, who were expected to resist any agreement that could be perceived as "sacrificing Greek interests". According to Talbot, since any potential agreement would inevitably include some form of Greek concession, such "sacrifices" would be easily identified by the public. This assessment highlighted not only the influence of public opinion but also the way in which deep domestic political polarization directly shaped the diplomatic process. Even if a genuine opportunity for compromise emerged, the Greek government remained hesitant to move forward without first securing internal political consensus. King Constantine's strategy of "public explanation" and his now well-known statement that "95 percent of the agreement was achieved, but it fell apart on the remaining 5 percent," was also insufficient to overcome these domestic political obstacles[92].

[91] TNA, FO 371/174754, "Cyprus" Minute, 2 September 1964.

[92] https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1964-68v16/d247 At the time when the Acheson Plans were being discussed (1964), the Papandreou Government faced a similar dilemma. During the internal political debates of the period, Prime Minister Papandreou believed that Acheson's proposals were the best achievable solution. He would express this view in a meeting with Kranidiotis with the following striking statement: "They are offering us a whole apartment building in exchange for sacrificing one of our apartments." For a detailed analysis of this

The Enosis *cum* Dhekelia formula also implied that Greece was then prepared to accept a modified and softened version of the Acheson Plan, which it had firmly rejected in 1964. In the renewed diplomatic process of 1966, the United States introduced two separate proposals aimed at mediating a solution. These plans sought to establish a balance that would both fulfill the objective of Enosis and address Turkey's security concerns. However, the political discord between Athens and Nicosia-particularly Makarios's cautious and at times defiant stance-prevented these American initiatives from yielding concrete results. Moreover, the fragility of the Greek domestic political landscape, coupled with opposition accusations that the government was deviating from the "national cause," further complicated the decision-making process. In the end, although there emerged a potential framework for compromise based on a revised version of the plan rejected in 1964, it failed to evolve into a lasting solution due to mutual distrust and internal political obstacles[93].

At this point, the prescience of U.S. Ambassador to Ankara, Parker T. Hart, became unmistakably clear. In a telegram sent to Washington on 15 September 1966, Hart had explicitly warned of the critical importance of maintaining political stability in Greece for the success of the negotiations. His message was not merely an observation but a strategic warning that anticipated the fragility of the process:

> *"It seems agreed among us (Athens, Nicosia and Dept) that present Turk-Greek dialogue offers best hope for permanent settlement of Cyprus issue for some time to come. We also recognize that sincerity of both sides and secrecy of talks are good omen. Our fear lest dialogue fail if Greek Government should fall encourages me to believe that USG should use available time to make concerted effort to contribute to success of present negotiations."*[94]

Hart emphasized that the ongoing Turkish-Greek dialogue was, under the existing conditions, the most promising path toward a lasting resolution of the Cyprus issue. He also pointed to the constructive role that mutual sincerity and the confidentiality of the negotiations were playing. At the same time, however, he openly expressed his concern that a potential collapse of the Greek government could derail the entire process. The developments that followed shortly thereafter proved Hart's assessment to be accurate[95].

Whatever the reason behind the failure of the talks may have been, one of the most striking indications that this process represented a "missed opportunity" for Greece emerged during the Kollias-Demirel talks held a year later[96]. During these meetings, Prime Minister Kollias once again brought forward a proposal to grant Turkey a military base, limited within the NATO framework, in exchange for Enosis. But this proposal, which Greece regarded as perhaps the only viable formula to persuade Makarios, was met with an unex-

process, see Gürhan Yellice, Enosis mi Tam Bağımsızlık mı? Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Kurulmasından "İlk Bölünmeye" Atina-Lefkoşa İlişkileri", *Tarihin Peşinde*, 19, 2018, 344-345.

[93] At this juncture, within the analytical framework of this study, a fundamental question emerges that requires thorough examination: Why is it that while Britain's maintenance of two sovereign military bases on the island - despite having minimal demographic presence relative to the population is readily accepted to serve its strategic interests, Turkey's efforts to preserve its guarantor rights recognized by the Zurich and London Agreements, or its demand for a comparable security arrangement should these agreements be violated, were met with categorical rejection by Greece and Makarios-led Cyprus? The answer to this question, at the same time, would prove instrumental in understanding Cyprus's "history of failed reconciliation efforts"- a chronicle replete with diplomatic fiascos and missed opportunities.

[94] https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1964-68v16/d238

[95] In a short article titled *"The Toumbas-Çağlayangil 'Agreement'"*, (Η «Συμφωνία» Τούμπα-Τσαγλαγιανγκίλ) published in 2017 in the Greek newspaper *Kathimerini*, Antonis Klapsis provides a general overview of the negotiation process and argues that the likelihood of reaching a concrete outcome was low from the very beginning. To Klapsis, the protocol signed on 17 December was not binding, and the failure to achieve a final agreement stemmed primarily from three factors: Athens' overly optimistic expectations, Ankara's demand for broader concessions, and Makarios's uncompromising stance. Klapsis further contends that the proposed settlement formula lacked a solid foundation, that political instability in Greece entirely obstructed the process, and that Makarios never granted his approval to the proposed terms. Compare with the information provided here, https://www.kathimerini.gr/society/903356/i-symfonia-toympa-tsaglagiangkil/ (Accessed 10 June 2024 and 3 March 2025)

[96] TNA, FCO 27/85, Ankara to Foreign Office, No.1251, 11 September 1967;"Συναντώνται σήμερον οἱ κ. κ. Κόλλιας-Ντεμιρέλ", *Εμπρός*, 9 σεπτεμβρίου 1967.

pectedly harsh reaction from Ankara. Prime Minister Demirel firmly stated that any solution based on Enosis could not be subject to negotiation, and his pointed remark- "*Who said we were willing to discuss Enosis*?"- revealed a notable shift in the Turkish position[97]. At this point, it was debatable whether what truly angered Turkey was the technical issue of whether the proposed base would possess sovereign status, or rather the fact that the idea of Enosis was being reintroduced in a forceful and insistent manner. Nevertheless, Demirel's unequivocal response must have caused considerable astonishment on the Greek side. Indeed, the Greek government, referring to the earlier dialogue process-particularly the Toumbas-Çağlayangil meeting held in Paris on 17 December 1966-reiterated its claim that an implicit understanding had been reached, based on the exchange of certain concessions for Enosis. Demirel, however, responded to these claims with equal clarity, asking pointedly, "*Do you have any document to prove that*?"[98].

It was particularly striking that a leader who had opened the door to discussing the matter a year earlier was now adopting such a rigid and uncompromising stance[99]. This development was not merely a rejection of a diplomatic proposal; it also demonstrated that both parties had returned to hardline positions and had rapidly moved away from the flexibility and openness to dialogue that had characterized the previous phase[100]. In this respect, the Kollias-Demirel meetings represented not only a failed diplomatic encounter but also a symbolic turning point, illustrating how the positive atmosphere shaped by the Toumbas-Çağlayangil talks had been dramatically reversed[101].

At this point, it is necessary to emphasize a critical issue regarding the protocol. The only available official document concerning the Toumbas-Çağlayangil negotiations is the written protocol signed by both parties; beyond this, there is no definitive information about any possible secret commitments made during the talks. In fact, this ambiguity may be one of the main reasons why there has been no scholarly consensus on the scope, binding nature, or diplomatic significance of the protocol. Vangelis Koufoudakis highlights this uncertainty in his article titled "Greek-Turkish Relations: The Dialogue, the Intercommunal Talks and the Destabilization of the Republic of Cyprus" in which he also offers a revealing account of the period's diplomatic backdrop. According to Koufoudakis, a Greek diplomat he interviewed stressed that the true importance of the protocol could only be understood not through the official text alone but through the content of the notes taken during the negotiations. However, those notes-if they were ever archived-have yet to be officially released or made available to the public[102].

After Çağlayangil-Toumbas "fiasco", attempts to revive the secret negotiations produced little tangible outcome. Meanwhile, the Czech arms shipments to Cyprus became an increasingly serious concern for Turkey[103]. Ankara's persistent calls for these weapons to be placed under UN supervision went unanswered. Tensions between the parties continued to escalate systematically. Even after the political uncertainty in Athens ended with the military junta's rise to power in 1967, the strain between the two countries did not ease. On the contrary, the political climate quickly evolved into one where hopes for a peaceful resolution

[97] After the talks had concluded, Demirel frequently stated in his public remarks that continued insistence on Enosis, or any attempt to impose a fait accompli, would lead to a Turkish-Greek war. His statements were particularly highlighted in the Turkish Cypriot press. "Demirel Stated That an Enosis Fait Accompli Would Turn a Turkish-Greek War into a Fait Accompli" *Bozkurt*, 11 September 1967.

[98] TNA, FCO 9/76, "Athens to Foreign Office, No.992 ? September 1967

[99] BOA, Başkanlık Özel Kalem Müdürlüğü, "Başbakan Süleyman Demirel'in Millet Partisi Genel Başkanı Osman Bölükbaşı'nın, Yunanistan Başbakanı ile görüşmesi ve Kıbrıs konusu üzerine mektup", Fon:30-1-0-0, Kutu:10, Dosya:61, Gömlek: 22, 19 Ekim 1967.

[100] TNA, FCO 27/85, Ankara to Foreign Office, No.1263, 12 September 1967

[101] "At this point, a critical question arises: In light of Demirel's statements, was the failure of the negotiations in fact a fortunate outcome or escape for Turkey? In other words, had Ankara narrowly avoided making a major strategic mistake by moving toward acceptance of the Enosis cum Dhekelia formula?".

[102] Vangelis Koufoudakis, *op. cit*., 263.

[103] https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1964-68v16/d249

vanished. The collapse of the Stephanopoulos government and the failure to form a stable administration capable of carrying the diplomatic process forward extinguished any momentum that had been built. In retrospect, the breakdown of negotiations and the accumulation of unresolved tensions after 1966 directly contributed to the rupture that culminated in the events of 1974.

Conclusion

The Çağlayangil-Toumbas talks and the Enosis *cum* Dhekelia formula emerged during a period in which both parties appeared convinced of the need for a radical paradigmatic shift to realign their bilateral relations. These negotiations represented not merely a renewed attempt at Turkish-Greek dialogue, but also a significant effort to address-first and foremost-the Cyprus issue, along with other enduring sources of tension. The process reflected a shared aspiration to restore the equilibrium established by the Treaty of Lausanne and to initiate a new phase in Turkish-Greek diplomacy. Indeed, both sides came remarkably close to enacting a transformative approach aimed at resolving a long-standing dispute that had continuously undermined the already fragile peace between them.

Arguably, these talks constituted the last genuine opportunity to reach a negotiated and lasting diplomatic settlement of the Cyprus problem within the framework of Turkish-Greek relations. Following the resolution, Makarios's political standing was significantly enhanced, and the island began progressing toward "full independence." This trajectory raised serious concerns in both Ankara and Athens about the potential destabilization of the existing status quo. Confronted with these shared anxieties, both governments saw the need to reengage through bilateral diplomatic channels in hopes of preventing a deeper crisis.

The "agreed solution" formula, framed along the lines of the Enosis *cum* Dhekelia arrangement, sought not only to reestablish the political balance between the two communities in Cyprus, but also to recalibrate broader regional power dynamics between Turkey and Greece. Makarios's increasing alignment with the Soviet Union created a shared sense of threat in both capitals, reinforcing the imperative that Cyprus remain within a controlled and stable Western-oriented structure.

According to the terms of the proposed settlement, Greece would, without formally abandoning its Enosis objective, agree to grant Turkey a permanent military base on the island. In turn, while refraining from officially endorsing the union with Greece, Turkey would adopt a flexible posture, approaching a solution that could partially address its core security concerns. This proposal clearly reflected both parties' willingness to pursue a pragmatic framework for compromise-one that could realistically transform the island's existing status.

Turkey had demonstrated considerable flexibility by agreeing to consider sovereignty over the British-controlled Dhekelia area-a considerably smaller zone than the Karpas Peninsula offered in the 1964 Acheson Plan. This shift indicated Ankara's determination to definitively resolve the Cyprus issue and establish long-term regional stability. British diplomatic records from the period further suggest that London, too, had come close to relinquishing its hold over the Dhekelia base. Nonetheless, despite these promising developments, the negotiations ultimately failed to deliver the expected breakthrough.

One of the primary reasons for this failure was the deepening political instability within Greece. The resignation of Stephanos Stephanopoulos and the formation of a fragile interim government severely hampered decision-making processes, undermining the continuity and seriousness of the negotiations. Meanwhile, the opposition Centre Union, led by Georgios Papandreou, intensified public pressure on the government by invoking accusations of "betraying the national cause," rendering any form of diplomatic

flexibility on the Cyprus question politically untenable. In such a polarized political environment, Foreign Minister Toumbas's warnings that Makarios should be excluded from the negotiations found little resonance among decision-makers in Athens. The military coup of April 1967 not only disrupted Greece's democratic order but also brought an abrupt end to the fragile Turkish-Greek dialogue.

For Greece, the proposed formula presented a strategic opportunity to contain Makarios's political influence and to advance the long-standing ideal of Enosis through diplomatic means. For Turkey, the process offered a chance to close the Cyprus file and to establish a more balanced and predictable bilateral relationship with Greece. However, the breakdown of the talks further eroded Turkish trust in Greece and prompted Ankara to adopt a more assertive and maximalist stance on the Cyprus issue.

These developments reveal that the 1966 Çağlayangil-Toumbas negotiations were not merely a temporary series of diplomatic exchanges, but in fact marked a critical historical juncture for understanding why the Cyprus issue has remained unresolved as a structural crisis to the present day. The process illustrated how political will for resolution could easily be sacrificed to domestic political calculations and nationalist rhetoric. Even when parties approached consensus, entrenched mistrust and leadership deficits proved insurmountable. Thus, the Çağlayangil-Toumbas negotiations should be viewed not only as a failed diplomatic initiative, but also as a missed historic opportunity for building long-term peace and stability in the Eastern Mediterranean. From today's perspective, these talks are viewed as one of the rare diplomatic moments when both parties attempted to transcend their maximalist positions and sought a compromise that would accommodate mutual interests. In this respect, they not only illuminate the political history of the period but also offer a broader perspective on the dynamics of conflict resolution in Cyprus.

The abrupt and traumatic breakdown of dialogue imposed a heavy cost on all parties involved in 1974. Moreover, this cost was not merely a historical rupture; it gave rise to a prolonged period of instability, the effects of which continue to resonate to this day.

Peer Review Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support The author declared that this study has received no financial support.

Author Details Gürhan Yellice (Assoc. Prof. Dr.)
[1] Dokuz Eylul University, Faculty of Business, Department of International Trade and Business, İzmir, Türkiye
0000-0002-1402-8210 gurhan.yellice@deu.edu. tr

References

Archival Documents and Official Publications

BOA, Başkanlık Özel Kalem Müdürlüğü, Ankara, Türkiye.

United States Department of State. *Foreign Relations of the United States, 1964-1968*, Volume XVI: *Cyprus; Greece; Turkey*. Washington: United States Government Printing Office, 2000. (Published)

The National Archives (UK), (Unpublished)

FO - Foreign Office Files

FCO - Foreign and Commonwealth Office Files

PREM - Prime Minister's Office Files

WO - War Office Files

DO - Dominions Office Files

Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, 1966, Ankara, Turkey

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 1966, Ankara, Turkey

Turkish Foreign Ministry, Dışişleri Bakanlığı Belleteni (The Bulletin of the Ministry of Foreign Affairs), 1966-1967, Ankara.

Turkish Grand National Assembly (TGNA) Proceedings, Türkiye

To Kypriako sti Vouli ton Ellinon, Synedirasis, 1966.

Report of the United Nations Mediator on Cyprus to the Secretary-General, 26 March 1965.

Newspapapers

"Συναντώνται σήμερον οἱ κ. κ. Κόλλιας-Ντεμιρέλ", *Εμπρός*, 9 σεπτεμβρίου 1967.

"Μετὰ τὴν διαμαρτυρίαν τῆς Ἀγκύρας· ἡ Τσεχοσλοβακία διέκοψε τὴν ἀποστολήν τῶν ὅπλων", *Μακεδονία*, 16 Δεκέμβριος 1966.

"Συνεχίζονται συνομιλίαι μεταξύ Ελλάδος-Τουρκίας" *Ελευθερία*, 20 Δεκεμβρίου 1966.

"Η κυβέρνησις ανετράπη-Υπάρχει μυστική συμφωνία Παπανδρέου-Κανελλοπούλου", *Ελευθερία*, 21 Δεκεμβρίου 1966.

"Ουδεμία προσέγγισις απόψεων επί του Κυπριακού εσημειώθη", *Ελευθερία*, 18 Δεκεμβρίου 1966.

"Demirel Stated That an Enosis Fait Accompli Would Turn a Turkish-Greek War into a Fait Accompli" *Bozkurt*, 11 September 1967.

"Turkey and Greece stop expulsions" Guardian, 7 August 1966.

"Η «Συμφωνία» Τούμπα-Τσαγλαγιανγκίλ", *Kathimerini*, 3 April 2017.

"Siyasi Komisyon Aleyhte Karar Aldı", *Milliyet*, 18 December 1965.

"Inönü requested a general debate," *Milliyet*, 20 December 1965.

"Have we Lost Cyprus?", Milliyet, 19 December 1965.

"Those who expect Enosis are living in an illusion", *Milliyet*, January 5, 1966.

"Stefanopoulos: If There are No Talks, There Will Be War," *Milliyet*, 21 May 1966.

"U.N Troops Take Over Peace Task on Cyprus", *The New York Times*, March 28, 1964.

"Greeks will confer on report by Plaza", *The New York Times*, 3 April 1965..

"Premier of Greece Praises UN Resolution on Cyprus", *The New York Times*, 19 December 1965.

"Greek Premier and Grivas Deny Plot to Oust Makarios", *The New York Times*, 26 March 1966.

"Greece, Turkey ready to seek Cyprus solution," *Sunday Times*, 14 April 1966.

"Diplomats in London Talks on Cyprus", *The Times*, 27 January 1966.

"Greece recalls Envoy", *The Times*, 14 January 1966.

"Cyprus Settlement Sought: Greek-Turkish Talks to Resume", *The Times*, 15 May 1966.

"Progress over Cyprus Talks", *The Times*, 25 October 1966.

"Makarios Sees Greek King", *The Daily Telegraph*, 5 September 1966.

Adams, T. W. "The American Concern in Cyprus", *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 401 (1972), 95-105.

Averoff-Tossizza, Avangelos, *Lost Opportunities: The Cyprus Question, 1950-1963*, New York: Aristide D. Caratzas Publisher, 1986.

Ball, George W. *The Past Has Another Pattern: Memoirs*. New York: Norton, 1982.

Brinkley, Douglas, *Dean Acheson: The Cold War Years, 1953-1971*, New Haven and London: Yale University Press, 1991.

Çağlayangil, İhsan Sabri. *Anılar: Cilt I-Gördüklerim, Geçirdiklerim*. Istanbul: Milliyet Publishing, 1990.

Damonidis, Christos. *Akros Aporriton: To Protokollo tis 17s Dekembriou 1966*, Athens: Historical Encyclopedia of Cyprus, 1973.

Clerides, Glafkos, *My Deposition*, Volume II, Nicosia: Alitheia Publications, 1988.

Drousiotis, Makarios. *The First Partition: Cyprus 1963-1964*. Nicosia: Alfadi Publishing, 2014.

Χατζηαντωνίου, Κώστας, *Κύπρος 1954-1974: Από το Έπος στην Τραγωδία*, Αθήνα: Ιωλκός, 2007.

Hart, Parker T. *Two NATO Allies at the Threshold of War: Cyprus, A Firsthand Account of Crisis Management, 1965-1968*, Durham: Duke University Press, 1990.

Hasan, Barış, *Greek Foreign Policy Towards Turkey in the Cold War*, Hungary: University of Pecs Publishing, 2023.

Hristodoulou, Miltiadis. *I Poreia Mias Epohis: Greece, the Cypriot Leadership and the Cyprus question*. Athens: Faoros Publishing, 1987.

Γαρουφαλιάς, Πέτρος, *Ελλάς και Κύπρος, Τραγικά σφάλματα, Ευκαιρίες που χάθηκαν, 19 Φεβρουαρίου 1964- 15 Ιουλίου 1965*, Αθήνα, 1982.

Hristodoulou, Miltiadis. I Poreia ton Ellinotourkikon Scheseon kai i Kypros, Nicosia: Proodos, 1995.

Heraclides, Alexis. *The Cyprus Conflict: Root Causes and Implications for Greek-Turkish Relations*. Athens: Hellenic Foundation for European and Foreign Policy, 2002.

Fırat, Melek M. *Turkish Foreign Policy and the Cyprus question Between 1960 and 1971*. Ankara: Siyasal Publishing, 1997.

Keser, Ulvi. *Bloody Christmas 1963 in Cyprus*. Ankara: Detay Publishing, 2010.

Keser, Ulvi. *Turkish Resistance in Cyprus, 1963-1967*. Ankara: Detay Publishing, 2012.

Kranidiotis, Nikos. *Unfortified State: Cyprus 1960-1974, Volume I*. Athens: Hestia Publishing, 1985.

Kuneralp, Zeki, *Sadece Diplomat*, İstanbul: İstanbul Matbaası, 1981.

Mayes, Stanley. *Makarios: A Biography*. London: John Murray, 1981.

Müezzinoğlu, Ersin. "Goodwill Missions as a Diplomatic Tool in the Context of the Cyprus Issue (1964-1965)." *Journal of Turkic World Studies* 135/266.

Necatigil, Zaim M. *The Cyprus question and the Turkish Position in International Law*. Oxford: Oxford University Press, 1989.

Özgür, Özdemir A. *Cyprus in My Life. Testimony of a Turkish Cypriot Diplomat*, Möhnesee: Bibliopolis, 2001.

Papageorgiou, Spyros, *Τα Κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού, 1959-1967, Τόμος Γ',* Nicosia: Ekdoseis K. Epiphaniou Ltd., 2000.

Papandreou, Andreas, *Democracy at Gunpoint: The Greek Front*, London: André Deutsch Limited, 1971.

Polyviou, Polyvios G. *Cyprus: Conflict and Negotiation, 1960-1980*. New York: Holmes & Meier, 1980.

Polyviou, Polyvios G. The First Partition of Cyprus: A Diplomatic History of the 1963 Crisis," *The Cyprus Review* 1-2,1989, 47-84

Salep, Mustafa. *Cyprus in Turkish Foreign Policy*. Ankara: Nobel Publishing, 2022.

Toumbas, I.N. *From the Diary of a Minister*, Athens: Filon Publications, 1986.

Toumba, I.N. *Apo to Imerologion enos Ypourgou*, Athina: Oı Ekdosis ton Filon, 1986.

Uslu, Nasuh. *The Cyprus question as an Issue of Turkish Foreign Policy and Turkish-American Relations 1959-2003*. New York: Nova Publishers, 2003.

Vance, Cyrus. *Hard Choices: Critical Years in American Foreign Policy*. New York: Simon and Schuster, 1983.

Vanezis, P.N. *Cyprus: Crime Without Punishment*, Hong Kong: Legal Printing, 1997.

Yellice, Gürhan, Enosis mi Tam Bağımsızlık mı? Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Kurulmasından "İlk Bölünmeye" Atina-Lefkoşa İlişkileri", *Tarihin Peşinde*, 19, 2018, 315-356.

Yellice, Gurhan "The American Intervention in the 1964 Cyprus Crisis and the Greek Political Reaction (February-August 1964), *Journal Of Modern Turkish History Studies*, 17,/35, 2017, 367-401

Yellice, Gürhan *İngiltere'nin Kıbrıs Politikası, 1950-1960* (Unpublished PhD diss., Dokuz Eylül University, 2011.)

İSTANBUL UNIVERSITY PRESS

Türkiyat Mecmuası
Journal of Turkology

Türkiyat Mecmuası
Journal of Turkology,
IUTURKIYAT 2025, 35 (1): 306–322

https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.1673245
Başvuru | Submitted 10.04.2025
Revizyon Talebi | Revision Requested 07.05.2025
Son Revizyon | Last Revision Received 10.05.2025
Kabul | Accepted 26.05.2025

Araştırma Makalesi | Research Article

Açık Erişim | Open Access

Hiçleşen Diyaloglardan İkili Mahremiyete: Sözü Nereye Yerleştirelim?

From Vanishing Dialogues to Bilateral Intimacy: Where Shall We Locate the Parole?

Çağla Anılmış [1]

[1] İstanbul Kent Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, İstanbul, Türkiye

Öz

Bu çalışmanın amacı, iki farklı öznenin hem toplumsal -ötekilerle hemhâl olmuş- hem de biricik -hakikate yaslanan- kendiliklerini katarak kurdukları diyaloglara modernite projesinin ve onun devamında tecrübe edilmekte olan postmodernizmin dayattığı imaj işgali sonucunda içeriden, bir başka ifadeyle daha tehlikeli bir yerden sinmiş hiçleşme hâlinin çözümlemesini yapmak ve onun karşısına ikili mahremiyet kavramını bir teklif mahiyetinde yerleştirerek tartışmaya açmaktır. Dolayısıyla ilk olarak; sözün konumunu yitirmesi, Jacques Ellul'ün bilindik tabiriyle aşağılanması ve öznenin tam da bu sebeple söz ile yaklaşılabilecek hakikatten dışlanıp salt verili gerçekliğe terk edilmesi, diyalogları hiçleştiren asıl meselenin merkezine alınmış; içerik analizi ve tarihsel yöntemin beraberce kullanıldığı bir perspektiften, sırasıyla yirminci ve yirmi birinci yüzyıllar, modernite projesinin ve aynı etki altında farklı varyasyonlarla süregelmekte olan postmodern dönemin ayırt edici özelliklerine diyaloglar bağlamında değinilmiştir. Ardından çalışmanın iki ucunu kuran hiçleşen diyaloglar ve ikili mahremiyet kavramlarının yirminci yüzyıldaki bir haber metninden veya seçili bir sinema sahnesinden günümüz sosyal medya platformlarının imaj-yaratıcısına dönüşmüş öznelerine değin uzanan tarafı eleştirel bir okumayla analize tabi tutulmuş; sözü tekrar verili gerçekliğin de ötesindeki o yere yerleştirme ya da hakikati sözle tekrar yakalayabilme imkânı, çalışmaya dayanak kılınan metinler eşliğinde, yine söz ve söz ile yaratılabilecek tavırlar etrafında yorumlanmıştır.

Abstract

The aim of this study is to analyze vanishing in the dialogues established by two different subjects by adding their social -integrated with others- and unique -leaning on the truth- selves; that has crept in from the inside, in other words from a more dangerous place, as a result of the image invasion imposed by the modernity project and the postmodernism that is being experienced, and to open it up for discussion by placing the concept of bilateral intimacy against it as a proposal. Therefore, first, the loss of the position of the parole, its humiliation in Jacques Ellul's expression and the subject's exclusion from the truth that can be approached with paroles and abandonment to the given reality alone, have been taken to the center of the real issue that has made the dialogues vanished; where content analysis and historical method are used together. Then, extending from a news text or a selected cinema scene to the subjects who have become image-creators of today's social media platforms, are subjected to a critical reading and analysis, the possibility of placing the parole back to that place beyond the given reality or recapturing the truth with paroles is interpreted.

Anahtar Kelimeler Modern · Postmodern · Söz · Diyalog · Mahremiyet

Keywords Modern · Postmodern · Parole · Dialog · Intimacy

Atıf | Citation: Anılmış, Çağla, . "From Vanishing Dialogues to Bilateral Intimacy: Where Shall We Locate the Parole?.". *Türkiyat Mecmuası–Journal of Turkology*, 35, 1 (2025): 306-322. https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.1673245

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

© 2025. Anılmış, Ç.

Sorumlu Yazar | Corresponding author: Çağla Anılmış cagla.soydemir@kent.edu.tr

Extended Summary

With the project of modernity, which was accepted as a project initiated in the first half of the twentieth century and is still widely debated, the world is being reshaped with a rational understanding that leads to dogmatism, and when the idea that progress will lead to the better turns out to be a delusion, we encounter postmodernist imperatives that have been put into circulation strongly since the second half of the twentieth century. These imperatives, with their uncertain, fluid, slippery, pluralistic, simulative and ironic aspects, also take away the last support on which the subject leans its existence and begin to melt all oppositions into each other. Consequently, the parole that directly indicates the existence of the subject, including other language acts, becomes worthless under the occupation of the same imperatives and loses its qualities of containing the truth, in other words, pointing to what is beyond, and being multiplying and creative. In his important work *The Humiliation of the Word*, published in 1981, Jacques Ellul, as is known, deeply examines the aforementioned decrease and the loss of value, humiliation and displacement that this state includes with a theo-ontological interpretation, while emphasizing that the real issue is that images -similar to imperative reason- can only be equated with a clear, unambiguous and beyond-less composition. Thus, when losing the parole occupies the sole existence of the self with a purely clear, unambiguous and beyond-less reality, the subject is, so to speak, exiled from possible dimensions of truth that are far beyond the truth. Consequently, the dialogue that we expect to be established through the common language acts of two different subjects will also be damaged by the two subjects who have lost their unique selves being thrown into the void. Now, all subjects are only interested in images; the clear, unambiguous concreteness that they can see, and their language and self are increasingly crushed under this occupation of images, solving the truth from within. Starting from this striking issue that we can relate to both language and therefore ontology and that still speaks strongly to us, we first tried to show the connection established with the lost parole by focusing on the newspaper text in which the news was directly published, a remarkable attack on Michelangelo's *Pieta* in the Vatican in 1972, a date and geography very close to *The Humiliation of the Word*, under the title "The Fall of Truth: 'What Gives Place to the Parole?'". Then, we went on to examine the illusion of freedom created by the postmodern age that opened up with the fall of the parole, which seems to have opened up a universe of multi-options and infinite acts to the subject, and under the title "The Lure of Uncertainty: An Illusion of Freedom", we tried to answer another issue that renders dialogues null and void: whether freedom exists in the postmodern age. For this, we discussed the "Cambridge Analytica Scandal" in the literature and to what extent social media users -who have become image-creators in the twenty-first century according to the context of our study- can be included in the "user consent" and as a result of the statistical data we applied, we came to the conclusion that the appearance of image-creator subjects on their own social media tools is a much more dominant force than their freedom to create, which is essentially destroyed.

In the continuation, we opened the title "Bilateral Intimacy: Where Should We Place the Parole?" and first, starting from a movie scene, we exemplified how subjects can turn into billboards while conducting their dialogues, thus putting the word into circulation and consumption. Finally, we tried to place and base all our interpretations and inferences on the parole, again in the uncertain area created by postmodernist imperatives, on the concept of double privacy as a proposal or a subject of discussion. Considering that the privacy of the subject, who is now held responsible for his own actions as the image-creator of the twenty-first century, has also been invaded, we presented proposals regarding the possibility of establishing not a concrete privacy area, but a privacy area that can be created infinitely only with the parole itself, including the truth, which was added as a new sixth to Paul Riceour's five-fold discourse dialectic.

At the final point we have reached, we hope that we have been able to show how the parole, as a marker of existence, and its dramatic loss still have great importance even when it marks a topic of discussion, and that the concept we propose can be diversified and discussed in this context.

Giriş

Geçişken, çözünür, çok katmanlı ve bağlama dayalı dinamik yapısı sebebiyle sosyal bilimler; içerdiği tüm kavramlara, onlar tartışılır veya tanımlanmaya çalışılırken öne çıkan, seçilen ve hatta seçilmeyen sözcükler vasıtasıyla özneden topluma, toplumdan özneye doğru inşa edilmiş sarmal var olma biçimlerini içeriden duyurma kudretine sahiptir. Bir başka ifadeyle herhangi bir kavram hakkında hangi seçili sözcüklerle düşünülüp tartışıldığı, nasıl bir tanımlama çerçevesi çatıldığı tüm muhtemel öznelere, biricik kendilikleri ile toplumla hemhâl olmuş kendiliklerini beraberce okuyabilme imkânı sunmaktadır. Dolayısıyla çalışmanın başlığını ve temelini kuran iki geçişken uç arasındaki ontolojik ve epistemolojik bağı birbirine yahut söz konusu kendiliklere doğru inşa etmek için de bu meseleyi en geniş manada kapsayan dil, belirsizlik ve özgürlük kavramlarını, hâlâ tecrübe edilmekte olan çağın dinamiklerini gözeterek değerlendirici bir okumaya tâbi tutmak gerekmektedir. Nitekim diyalogların hiçleşmesi özellikle yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren dil, belirsizlik ve özgürlük kavramları etrafında gelişen teorik tartışmaların merkezine yerleşirken şiddetli bir çözülme hâlinin varlığı kabul görmüş, gözlenmiş fakat günümüze değin bunun karşısına, dil bilimi terminolojisine veya sosyolojisine girebilecek herhangi bir iyileştirici kavram veya teklif getirilmemiştir. Oysaki hiçliği ve mahremiyeti, yirmi birinci yüzyılın sosyal medyayı da içeren hâlihazırdaki dinamiklerini de hesaba katarak tekrar ele almak ikili ilişkilerin söze bağlanan tarafını, yeni bir mahremiyet ihtiyacına doğru açıktan sürükleyecektir. Dili inşa eden ve dille inşa edilen özneler daima yenilenmek, değişmek, hızlanmak, göstermek, görünmek kaygılarıyla cebelleşirken söz, bu öznelere bir başka -anti- var olma biçimini sezdirecek yapıcı bir cevhere sahiptir. İleride ayrıntılarıyla tartışılacak ve örneklendirilecek olan bu örtük fakat kuvvetli taraf, yalnızca dilde "sonsuz kez" yakalanabilen karşılıklı yaratma yetisidir. Söz, iki özne arasına onların hem çağa biricikliklerini koruyarak ayak uydurabilmelerini hem de çağın dışında kalabilmelerini sağlayan bir dil ağı gerer. Dil ağlarını özneler, yirmi birinci yüzyılın kendilerine zerk ettiği "daha iyiye en hızlı biçimde ulaşma" kapanının görmek ve göstermekle pekiştirilmiş yüzeysel tarafına sıkışarak deyim yerindeyse deldiklerinde sözün hakikate bağlanan örtük tarafından uzaklaşıp hiçleşmeye başlarlar. Bu, mahremiyetin yitirilişini de beraberinde getirir; özneler, herhangi bir diyalog içinde, dışarının buyurucularına duyarsız kalamaz; "daha iyi tüm muhtemel diyaloglar" onları durmadan cezbeder, çağırır. Dahası, sosyal medyanın veya dolaşımdaki diğer gösteri araçlarının bu hiçleşmeyi telafi için yaydıkları birtakım "kişisel gelişim reçeteleri"nin teyakkuzu altında sıkışan özne, zaten evvelden çözülmüş bulunan dayanaklarını kalıplaşmış, dışarıda icat edilip içeriye uydurulmaya çalışılmış yapma dil örüntülerinde aramaktadır.[1] Böyleyken ikili ilişkilerde -burada ilişkilerin iki farklı özne tarafından kurulan tüm varyasyonları kastedilmektedir- sıkça tartışılan ve telafisine çalışılan doyumsuzluk, süreksizlik, yüzeysellik gibi ontolojik gedikler özneleri kıskacına alır fakat ya sözün hakikate bağlanan yaratıcı cevheri göz ardı edildiği ya da söz, göstermeye feda edildiği için meselenin yalnızca etrafında dolaşılır. Hâlbuki söz; dışarıdan ziyade içeriye ait kaldıkça kendi cevherini, yani örtük hakikatini yaratıcı ve koruyucu bir dil ağı olarak öznelerin üzerine bırakır. Dolayısıyla çalışmada, "ikili mahremiyet" kavramının teklifi ve onun bir tartışma olarak içeriden dışarıya doğru açılması da esasen, meselenin merkezine yaklaşmanın ancak söze içkin mümkünatından doğabilecek dil bilimsel bir çabadır. Çünkü "ikili mahremiyet" özneyi tekrar hem bahsi geçen ontolojik gediklerden koruyucu dil ağlarına doğru çekecek hem de sözü, dil ağlarının içine yaratıcı cevheriyle katacaktır. Bu bağlamda ilk olarak ilgili kavramın hangi düşünsel ve tarihsel perspektiften yola çıkılarak temellendirildiği belirtilmeli ve aynı amaçla, çalışmanın başında vurgulanan iki uçlu, değerlendirici okuma derinleştirilmelidir.

Diyalogların hiçleşmesini dilde doğuran veya hiçliği diyaloğa bir sıfat olarak ekleten zedelenmenin kökeni, özellikle yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren varlığını baskın bir biçimde duyuran postmodernizme

[1] Türkiye'de özellikle 1980'li yıllardan itibaren rağbet görmeye başlayan "kişisel gelişim" kategorisinin bu bağlamdaki eleştirisi için bk. İlker Özdemir, "Kişisel Gelişim Kitaplarının Eleştirel Bir Değerlendirmesi", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1/2, (2010): 63-95.

değin uzanmaktadır. Postmodernizmin tıpkı diğer düşünsel bloklar gibi bir "-ist" son ekiyle dolaşıma girmesi, sokulması bu bloğun temel taşlarını döşeyen belirsizlik, kayganlık, çeşitlilik, farklılık, çoğulluk, eklektisizm, ironi, simule-gerçeklik gibi tanımlayıcılarının da[2] tüm varoluş edimlerinin bir tarafına doğrudan veya dolaylı olarak (s)inmesine yol açmıştır. Böylelikle bir yandan önce ve uzun süre Tanrı'nın, sonra da Tanrı'ya ikame edilen yüceltilmiş aklın tuttuğu projeksiyonda varlığını "yapan" -hatta daha doğru bir ifadeyle varlığını "yapılmış" hâlde sırtlanan- insan, kendisine buyrulan dogmatik yaşam biçimlerinden sıyrılma talihine erişirken diğer yandan üzerinde varlığını temellendirebileceği sağlam zemin(ler)ini kaybetme trajedisine mahkûm olmuştur. Fakat vurgulamak gerekir ki evvelden tahakkümü şiddetle hissedilen buyurucular yığını arasından da kendiliğini bulup çıkarmanın tecrübe edilmesi tercih, irade, inkâr gibi yapıcı tavırlar eşliğinde, farklı ölçülerde mümkün veya değilken artık burada mesele, insanın kendiliğini bulup çıkaracağı "o yer"in yitirilmiş bulunmasındadır. Çünkü "o yer" de "o yer" olma vasfını çoktan kaybetmiş; dağılıp çözülmüştür. Trajedi, adı geçen yapıcı tavırların yöneltileceği tahakküm merkezinin yokluğu ile sonsuz bir tavır alma ediminin çarpışmasından doğar. İnsan tüm muhtemel tavırlarını âdeta boşluğa doğru savururken kendiliğini tam olarak ne ile veya neye karşı yaptığının farkına varamaz. Böyle olduğu için de tavırların özünü işleyen ve hatta onlara denk düşen dil de yapıcı vasfından aynı ölçüde eksilmeye başlar.[3] Tam da buradaki eksiklikten yola çıkarak ele alacağımız diyalog, iki farklı öznenin ortaklaşa yürüttüğü bir dil edimi vasfıyla yine iki farklı öznenin ortak varoluşlarını kuracak veya yapacakken, dayatılmış bir belirsizliğe doğru sürüklenip hiçleşir[4] ve eyleyenlerini de hiçleştirir. Nitekim hiçleşme, postmodernist düşüncenin alt ile üstü, yukarı ile aşağıyı, merkez ile çeperi, sığ ile derini, din dışı ile kutsalı ve bunlara eklenebilecek diğer epistemolojik karşıtlıkları birbirine eşitlemesinin bir sonucu olarak dile yerleştiğinde özne, bu yeni kategorizasyonu özgürlükle özdeş kılma yanılgısına düşer ki artık karşısında sonsuz-tercihli bir edimler evreninin tehlikeli cazibesi vardır.

Tüm bu genel saptamalardan ve düşünsel temellendirmelerden hareketle önce, belirsizliğe dayalı hakikat çöküşü[5] bir haber metni eşliğinde detaylıca tartışılacak, ardından belirsizliğin postmodernist blokla uyumu küresel bağlamda, bir sosyal medya skandalı üzerinden sorgulanacak ve nihayet, tüm bunların diyalog bağlamındaki hiçleştirici etkisine karşı bir teklif olarak "ikili mahremiyet" kavramı öne sürülecek ve geliştirilecektir.

1. Hakikatin Çöküşü: "Söz, Yerini Neye Bırakır?"[6]

1972 yılının 22 Mayıs tarihli *The New York Times* gazetesinin ilk sayfasında "Pieta Damaged in Hammer Attack" başlığıyla girilmiş bir habere rastlanır:

[2] David Harvey, *Postmodernliğin Durumu*, çev. Sungur Savran (İstanbul: Metis Yayınları, 2014), 59.

[3] Dil ile özne arasındaki bu yansımalı hâli Julia Kristeva şöyle desteklemiştir: "Dil, özneye yalnız anlam vermez; öznenin varlık biçimini de belirler." Bk. Julia Kristeva, *Revolution in Poetic Language* (New York: Columbia University Press, 1984), 24.

[4] Burada, Jean Paul Sartre'ın hiçleşmeye dair yorumunu, dil ile oluşun ortak tarafını negatif bağlamda desteklediği için alıntılamayı uygun görüyoruz: "O zaman şunu fark ettik ki, hiçliği, tamamlayıcı ve soyut nosyon olarak da varlığın askıya alındığı sonsuz ortam olarak da, varlık dışında tasarlamak mümkün değildir. Olumsuz-birimler adını verdiğimiz bu özel gerçeklikleri kavrayabilmemiz için hiçliğin *Varlığın bağrında* verilmiş olması gerekir." Bk. Jean Paul Sartre, *Varlık ve Hiçlik*, çev. Turhan Ilgaz ve Gaye Çankaya Eksen (İstanbul: İthaki Yayınları, 2009), 71.

[5] "Belirsiz"in esasen dile içkin bir vasıf olduğunu ayrıca belirtmek; burada eksiltici, yok edici olarak değerlendirilen "belirsizlik" ile postmodernist buyuruculara işaret edildiğini özellikle vurgulamak gerekir. Belirsizlik, postmodernizm içindeki bir buyurucu olarak dili eksiltecektir; diğer yandan dile içkin belirsizlik, dili tekrar çoğaltabilen asıl şeydir. Dilde belirsizliğe getirilmiş bir başka yorum ise şöyledir: "Dilin belirsizliğini karakterize edecek okuma tarzımıza göre, ya bu belirsizligi dilin handikabı olarak gören Anglo-Sakson gelenek içinde (Russel, Wittgenstein I, Tarski, Gottlob Frege ve Carnap), veya dilin bütün temelinin ve hatta onu mümkün kılan şeyin ta kendisinin belirsizlik olduğunu savunan Kıta Avrupası geleneği içinde (Nietzsche, Humboldt, Martin Heidegger, Wittgenstein II, Gadamer, Derrida, De Man) kalarak insan bilimlerinde dilin statüsü üzerine görüş bildiririz. Dilin doğasıyla ilgili kavrayışımız, dilin belirsizliğine ilişkin tavrımızı da belirler." Bk. Gökhan Yavuz Demir, *Sosyal Bir Fenomen Olarak Dilin Belirsizliği* (İstanbul: İthaki Yayınları, 2015), 34.

[6] Bu cümle, Taksim Sanat'ta açılmış bir serginin gri zemini üzerine beyaz harflerle yazılmıştır.

> Michelangelo'nun dünyanın en ünlü heykellerinden biri olan *Pieta*'sı, bugün St. Peter Bazilikası'nda bir adamın çekiçle saldırması sonucu ağır hasar gördü. Yüzlerce Pentekost günü ibadetçisi, hacı ve turist genç, kızıl saçlı ve sakallı bir adamın, *Pieta*'nın ana girişin sağındaki yan şapelde, bir sunak üzerinde sergilendiği alana doğru ilerleyişini dehşetle izledi. Adam, mermer korkuluğu aşıp heykelin bulunduğu platforma çıktı; kolunun üzerinde taşıdığı yağmurluğun altından bir çekiç çıkardı ve mermeri dövmeye başladı. Bu sırada, "Ben İsa Mesih'im!" diye bağırıyordu. Vurduğu darbeler, mermer grubun içinde yer alan Meryem Ana figürünün sol kolunu parçaladı ve ayrıca burnuna, sol gözüne ve saçını örten duvağına da zarar verdi.[7]

Bu haberin hemen üzerine saldırganın -kendisi o sırada 33 yaşında olan, Macaristan doğumlu, Avustralyalı jeolog Laszlo Toth'tur- *Pieta*'nın sağ tarafında durduğu fotoğrafı iliştirilmiş; Toth fotoğrafta elindeki çekici Meryem'in boynuna doğru uzatır hâlde yakalanmıştır. Dolayısıyla İsa'nın Meryem'in kucağındaki tasvirine tamamen o zamanın içinden çıkıp gelmiş ve İsa Mesih olduğu cezbesiyle heykele yönelmiş bir saldırganın tasviri de eklenmiş, okurun zihnindeki *Pieta* da böylece yeniden yaratılmıştır. Başlı başına ve müstakil anlamda dahi ilgi çekici detaylarla dolu bu hadiseden dokuz yıl sonra, belki de hadisenin yüzlerce sayfalık teo-ontolojik yorumu olarak da okunabilecek bir eser Fransa'da, Jacques Ellul tarafından *La Parole humiliée* orijinal adıyla yayımlanır. Türkçeye, bilindiği üzere *Sözün Düşüşü* çevirisiyle giren bu kıymetli eser, dilin kendisine içkin derinliğini nasıl ve hangi yeni araçların güdümünde yitirdiğini geniş bir perspektiften irdelerken aslında, yukarıdaki yeni tasvirin öznede açtığı boşlukları da doldurur ki daha evvel Toth'un saldırıdan sonraki hayatı üzerine yazılmış ve söylenmiş bazı ifadelere bu bağlamda yer vermek faydalı olacaktır.

2011 yılında, *The Guardian* gazetesinin "Notes & Queries" başlıklı çevrim içi sekmesinde "1972 yılında Michelangelo'nun Pieta'sını kırıp döken Laszlo Toth'a ne oldu?" sorusu sorulmuş ve alt tarafta Toth'la farklı tarihlerde bizzat tanışmış okurlar, bu cezbeli adam hakkında bildiklerini detaylıca anlatmışlardır. Buradaki bilgiler derlendiğinde *The New York Times*'ın sıcağı sıcağına aktardığı haber ve haberde kullandığı görsel eşliğinde -elbette aradan geçen zaman da göz önünde bulundurularak- *Pieta*'nın okur tarafından yeniden yorumlanan tasviri genişlemeye ve *Sözün Düşüşü*'yle bütünleşmeye başlar: Laszlo Toth hakkında yazdığı her şeyin, dönemin Roma / İtalyan gazetelerinde bulunabileceğini bildiren Rotterdamlı bir kadının aktardıklarına göre Toth, yalnızca Papa ile görüşebilmek için Vatikan'a gelmiş; Papa'ya üç kez yönelteceği görüşme tekliflerinden birkaç gün önce Roma'nın kuzeyindeki bir gençlik yurdunda kalmış ve bölgenin yerel gazetelerine, "Benim adım Laszlo Toth; ben bir jeoloğum, Avustralya çölünde çalışıyorum ve orada, başka bir uzay boyutundan varlıklarla temas kurdum. Gökyüzündeki varlıklar bana, Fatima'nın sırlarının içeriğini anlattılar ve Roma'ya gidip Papa'ya, kilisenin bu sırların içeriğini dünyadaki insanlara açması gerektiğini söylememi istediler." biçiminde, birinde kendi fotoğrafının da bulunduğu üç ayrı ilan vermiştir. Görüşme teklifleri reddedilen Toth, adı geçen tarihte *Pieta*'ya bu yüzden saldırmıştır. Yine, saldırıdan önceki birkaç ay boyunca Toth'la kaldıkları pansiyonda oda arkadaşlığı eden yakın bir tanık onun, iş için uzun süre Avustralya kırsalında yaşadığını, yanında her zaman İncil taşıdığını fakat İncil'i -Toth'un ifadesiyle- yalnızca ilham almak için okuduğunu, Hristiyanlığa esasen inanmadığını, diğer yandan İncil'den sadece edebî açıdan etkilendiğini aktarmıştır. Saldırıdan sonraki hayatıyla ilgili bilgi veren bir diğeri, 29 Ocak'ta Roma mahkemelerince Toth'un sosyal hayat için tehlike oluşturduğunun deklare edildiğini, taburcu olacağı 9 Nisan 1975 tarihine kadar İtalya'daki bir akıl hastanesine yatırıldığını, ardından Avustralya'ya gönderildiğini yazar. Avustralya'daki münzevi hayatına tanıklığı bulunan yakınlarından biri ise Toth için şu dikkat çekici cümleyi kurmuştur: "Evet, bilgisi engin; büyük ihtimalle yüksek bir IQ'su vardı ama onun, ihtiyaç fazlası bilgi ve inançların kurbanı olduğunu düşünüyorum." Toth, tüm bu hikâyeyle birlikte, aynı zamanda Amerikalı besteci Ken Friedman'ın yazdığı bir oratoryaya ilham kaynağı olmuş ve Don Novello'nun iki kitabına isim babalığı yapmıştır. Kimi radikaller Toth'un *Pieta*'ya saldırısını "Artık başyapıt yok!" coşkusuyla karşılamıştır. Dikkatimizi celbeden bir

[7] Paul Hoffmann, "Pieta Damaged in Hammer Attack", *The New York Times*, May 22, 1972, 2.

başka husus ise Toth'un Meryem'in[8] sol koluna, hareket etmediği; ağzına, konuşmadığı ve gözüne, görmediği için saldırdığını söylemesidir.[9]

Tüm bu bilgiler doğrultusunda, ilk bakışta elde aklını yitirmiş ve aynı zamanda "fazla akıllanmış" bir adamın Hristiyanlığa karşı takındığı -şimdilik- yıkıcı görünen tavrı ile onun etrafını çevreleyen medya, Vatikan, kimi sanatkârlar, akıl hastanesi, devlet ve izleyicileri veya tanıklarının ıslah etmekle alkışlamak arasında gidip gelen pozisyonları vardır. Biraz daha derinde ise yirminci yüzyılın ikinci yarısı yaşanıp tecrübe edilirken -bir başka ifadeyle postmodernizm literatüre girip dolaşıma sokulmuşken- adını bu hadise vasıtasıyla "dolaşıma sokabilmiş" bir adamın (alt), çölün veya hiçliğin ortasından -çünkü artık o, vasat aklın yaslandığı dayanakların çok ötesinde, ihtiyaç fazlası aklın da başka bir boyuta aktardığı görülemez, doğrulanamaz bir yerdedir- Papa'ya, Vatikan'a, Tanrı'ya, İsa'ya, Meryem'e (üst) doğru sıçrayışı ve kutsal bir imaja doğru kendi varlığını kabul ettirme, hatırlatma histerisiyle haykırışı duyulur. Nitekim "pieta" sözcüğünün kendisinden türediği "piety"nin Latincedeki "dindarlık, merhamet, sadakat"[10] anlamları da işin içine katıldığında artık diğer tüm eyleyenlerle aynı hizaya indirilmiş Tanrı'ya esasen "Niçin konuşmuyorsun (eylemiyorsun), niçin hareket etmiyorsun (eylemiyorsun), niçin görmüyorsun?" sorusu sorulmaktadır. Dolayısıyla Tanrı'ya yöneltilmiş soru, onun gibi bir bilinemez olana da yani hakikatin de ta kendisine yöneltilmektedir. Böylece dindarlığa, merhamete ve sadakate; inkârla, merhametsizlikle ve ihanetle tavır almanın, yukarıda değindiğimiz iki uçlu varoluşların da çözülüşünü, zıtlarıyla ifşa etmiş olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim "Ben İsa Mesih'im!" cezbesine ancak öteki bir İsa Mesih'in yokluğuna ihtiyaç fazlası aklıyla inanmış bir özne kapılabilir ki "Ben İsa Mesih'im!" demek aynı zamanda "Benden başkası İsa Mesih değildir!" demektir.

Buradan itibaren tekrar, sözün düşüşü ile Toth hadisesinin hangi bakımlardan birbiriyle bütünleştiğini tespite geçilebilir. Ellul'ün söz ile imaj arasında yürüttüğü diyalektik çözümlemede özne, tüm kökleri ve tarihi bir tarafa bırakıp yalnızca önüne baktığında bile karşısında, açık ve net bir biçimde dizili imajlar evreni bulur: İmajlar evreni düpedüz gerçektir, somuttur; bakışın gerçeklikle kesişmesi sonucunda özne, konumlandığı yeri tanır, bilir; eylemeyi mümkün kılan da yine odur: "Vizyonum, bu noktadan başlayan dairevî bir uzay eğrisi çizer; görüş noktamın merkez olduğu dairevî bir uzay eğrisi. Ancak o zaman, dünyanın merkezi olarak bu manzara üzerinde eylemde bulunmaya ve bu konumu dönüştürmeye yöneltilmiş olurum."[11]

Yönelme, yorumlamayı beraberinde getirecek olan bir başlatıcıdır; bir başka ifadeyle yorumlayabilmenin öncülüdür. Çünkü özne, verili gerçeklikle hemhâl olduktan sonra yalnızca ona -yani kendisine- ait olanı kurabildiğinde biricik varlığını, gerçekliğin de ötesinde bir şey olarak tecrübe edecektir.[12] Tam da burada söz, yorumlamanın aracı vasfıyla devreye girer:

> Görmede canlı varlık, diğer birçok canlı formundan biridir. Bir insanın özel bir şekli ve rengi olabilir fakat, peyzajın parçası olarak geriye kalan her şeyi içerir: bir ayrı, hareket eden nokta. Ancak konuşmayı duyduğum zaman, insan, nitelik bakımından başka her şeyden farklı hâle gelir.[13]

[8] Laszlo Toth'un hedefine sadece Meryem'i yerleştirip İsa'ya dokunmaması başlı başına bir inceleme konusu olabilecek mahiyettedir.

[9] Bu yakın tanıklıkların derlendiği *The Guardian*'ın ilgili çevrimiçi sayfası için bk. "Whatever Happened to Laszlo Toth, the Man Who Smashed Michelangelo's Pieta in 1972?", The Guardian, erişim 3 Mart 2025, Whatever happened to Laszlo Toth, the man who smashed Michelangelo's Pieta in 1972? | Notes and Queries | guardian.co.uk.

[10] Oxford University, *The Oxford Dictionary of English Etymology*, "piety" (New York, Oxford University Press, 1982), 679.

[11] Jacques Ellul, *Sözün Düşüşü* (İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2015), 9.

[12] Burada Edmund Husserl'in "yönelimsellik" kavramını da hatırlamakta fayda vardır. Çünkü Husserl'in fenomenolojisini kuran terminolojide yönelme edimi ve yönelimsellik yine öznenin biricikliğiyle ilintilendirilir, yönelme başlı başına bir özne varlığını işaretler; özne ancak ve sadece kendisine ait bir şeye yönelir. Bk. Dan Zahavi, *Husserl'in Fenomenolojisi*, çev. Seçim Bayazit (İstanbul: Say Yayınları, 2018), 42.

[13] Ellul, *Sözün Düşüşü*, 18.

İşte sözün, postmodernizmin buyurucularıyla çatışması veya çağına ayak uyduramamış, kimine göre aklını yitirmiş kimine göre ise -tekrar vurgulamak gerekirse- aklı ona fazla gelmiş bir adamın Vatikan'da, elinde çekiciyle sesini yükselterek *Pieta*'ya saldırmasında başka her şeyden farklı hâle gelebilme imkânının ontolojik gediği ortaya çıkar. Bu gedik, vadettiği hâlin yalnızca pozitif değil negatif tarafını da içerir. Başka her şey, başka olarak kaldıkça özne, en azından nereden nereye yöneldiğini bilebilmekle donanır. Mesela mesele, yine bu perspektiften yorumlandığında öznenin Heidegger tarafından "dünyaya fırlatılmak",[14] Sartre tarafından "anlamsızlık içinde anlamını kendi yaratmak",[15] Camus tarafından "absürtleşmeye -uyumsuzluğa- mahkûm olmak"[16] edimleriyle negatif tarafta donatılması da yapıcı bir tavırdır ve söz, bu düşünürleri de -ironik olarak- kendi biricikliklerinde var etmiştir. Gelgelelim "Ben İsa Mesih'im!" cümlesi, 1972 yılında bir adamın ağzından döküldüğünde dünyada imaj ve imajın farklı boyutlardaki varyasyonları sözü yerinden, gerçekliğin ötesindeki o insanca fakat bir tarafıyla da insanüstü tahtından indirmişti. İlk düzenli televizyon yayınları 1929'da BBC, 1939'da NBC tarafından gerçekleştirilmiş; İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden yıllarda televizyon yayıncılığı özellikle ABD'de hızla yaygınlaşmıştı. 1950'lerde reklam ve haber yayıncılığı öne çıkmaya başlarken 1960'lı yıllarda uydu yayınına geçilmesi[17] ise televizyona en büyük gücünü katacaktı: Küresel imaj tahakkümü veya imajların küresel tahakkümü. Dolayısıyla Ellul'ün, açık ve net gerçekliği tarif için öznenin bakışını merkeze alarak kullandığı "dairevî uzay eğrisi" tamamen bozulmuş, genişler gibi görünen ufuk daralmış, yapaylaşmış; ortaya, öznenin bakışını deforme eden bir başka boyut ile yine bambaşka bir gerçeklik(ler) algısı çıkmıştır.[18] Artık özne, daha çok bakmakla meşguldür.[19] Bu yeni algı postmodernizmin, hiyerarşi dizilimlerini kökten yıkan eşitleyici, çoğulcu, simulatif, belirsiz buyurucuları ile söz konusu deformasyonu, dayanaksız kalmanın pekiştirecine dönüştürür. Böyle olduğu için de karşısındaki özne ile diyalog kuruyor"muş gibi" görünen yapma bir imaj kompozisyonu, televizyon ekranından dışarıya doğru kuvvetle yayıldığında özne, yalnızca söz ile yaklaşabileceği hakikatten deyim yerindeyse sürülmüş olur.[20] Dahası, onun sürüldüğü yerdeki yeni muktedir, elbette imajdır. İmaj, sözü ve özneyi aynı ölçüde baskılar. Zira söz, yapma imaj kompozisyonunun deyim yerindeyse süsü hâline gelir ki bu, yaratmanın söndüğü yerdir; söz de özne de alabildiğine yapaylaşır. İki özne; göstermenin iktidarı altında, mahremiyetin kaybolduğu bir hiçlikte, yapma diyalogların pasif yürütücülerine veya izleyicilerine indirgenir. Nitekim Toth'un, oda arkadaşına İncil'i tamamen edebî niteliğinden ötürü okumak istediğini söylemesi, yanından hiç ayırmaması, şayet saldırı öncesi bir paravan cümle veya kamuflaj değilse eğer, imajların yarattığı kaos içinde hakikate ve hakikatin

[14]Martin Heidegger, Edmund Husserl'e ithaf ettiği başat eseri *Varlık ve Zaman*'da bu "fırlatılma" hâline dair bir yerde şöyle diyecektir: "Ve anlamanm ruhsal durum eşliğinde olması ve böyle olmakla varoluşsal olarak fırlatılmışlığa teslim edilmesi ölçüsünde, oradaki-Varlık her durumda daha şimdiden yoldan çıkmış ve kendini tanıyamamıştır. Buna göre 'Olabilme'sinde kendini olanakları içinde ilkin yeniden bulma olanağına teslim edilir." Bk. Martin Heidegger, *Varlık ve Zaman*, çev. Aziz Yardımlı (İstanbul: İdea Yayınları, 2014), 214.

[15]Sartre bunu, "kendi-kendinde varlık" olarak kavramsallaştıracaktır. Bk. Sartre, *Varlık ve Hiçlik*, 42.

[16]Camus absürt-uyumsuzun ontolojik bir genellemesini şöyle yapacaktır: "İnsanın koşulunda, -bütün yazınların ortak otlağıdır bu- hem sönmez bir büyüklük hem de temel bir uyumsuzluk vardır. Bk. Albert Camus, *Sisifos Söyleni*, çev. Tahsin Yücel (İstanbul: Can Yayınları, 1997), 137.

[17]Ayrıntılı bilgi için bk. A. Michael Noll, *The Evolution of Television Technology* (Norwell: Kluwer Academic Publishers, 1999), 5-7.

[18]İlgili olarak: Avusturyalı yönetmen Michael Haneke, Christophar Sharret'e verdiği bir röportajda televizyonun, "gerçeklik kaybı ve toplumsal yön kaybı"na sebep olduğunu söylemiş; keza kendisi de uzun metrajlı filmlerinde televizyona bu eleştirel mesafeden bakmıştır ki onun 1989 yapımı *Yedinci Kıta* (orijinal adıyla *Der Siebente Kontinent*), 1992 yapımı *Benny'nin Videosu* (orijinal adıyla *Benny's Video*) ve 2005 yapımı *Gizli* (orijinal adıyla *Caché*) filmleri, bu gerçeklik ve toplumsal yön kaybının oldukça şiddetli eleştirilerini verir. (Haneke ve televizyon ilişkisi hk. daha ileri bir okuma için bk. Leonardo Goi, "'My Family Friend': Michael Haneke and the Dangers of Tv", MUBI, erişim 2 Nisan 2025, "My Family Friend": Michael Haneke and the Dangers of TV on Notebook | MUBI. Ayrıca *Yedinci Kıta* filminde, televizyona maruz kaldıkça "yönlerini kaybeden" ve kendilerini eve kilitleyen bir ailenin, bu izole hayata hazırlanırken -Toth'a benzer bir tavırla- evdeki eşyaları kırıp dökmeleri dikkate değer bir ayrıntıdır.

[19]Bu meşguliyetin sosyo-ekonomik karşılığı, yeni bir tüketici alışkanlığını işaret eden "vitrin kültürü"ne kadar uzanır: " ... tüketici keyfinin bu düzenlenmesinde öne çıkan şey -onun Rachel Bowlby'ın deyişiyle sadece bakmanın keyfiydi; yani sergilenen ürünlerden görsel bir gösteri yaratmaktı." Bk. Stuart Hall, *Temsil: Kültürel Temsiller ve Anlamlandırma Uygulamaları*, çev. İdil Dündar (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2017), 425.

[20]Hakikatin tümüyle yakalanamaz fakat kısmen yaklaşabilen varlığını Ellul, söz ile birlikte şöyle yorumlar: "Görme yoluyla algıladığım gerçeklikte, hiçbir yanlış temel ve hiçbir yankı yoktur. Fakat hakikat ne çözülmesi gereken problemler sunar ne de insanı sarsan halüsinasyonlar. O tıpkı söz gibi sempatik titreşimler ve akıl titreşimleri, basiret dolu sezişler ve kesişme noktası oluşturur. Hakikat üzerime saldırır ve beni muamma ile alt eder. Her şey delile bağlı gibi görünüyor; gerçeklik apaçıktır; görme, doğal biçimde bana delil sağlar. Fakat hakikat apaçık değildir." Bk. Ellul, 34.

akla gelen ilk figürasyonuyla Tanrı'ya da- yaslanma, öznenin sürüldüğü hakikatsizlik çölünden yalnızca söz vasıtasıyla geriye dönme arzusunu da içerecektir: Toth, neyin yitirildiğinin farkındadır. Esasen o, mahremiyetin yokluğunu kamuya açılmış bir alanda -ki burada Toth'un gazeteye ilan verdiğini de hatırlamak gerekir- diyalogların hiçleşmesini de bir imaja saldırmakla ifşa etmiştir. İncil tam da bu sebeple Toth'un nazarında, yüksek bir söz dayanağı sunmasıyla tekrar kıymetlenir.

Tüm bu çıkarımları haiz olarak, yukarıdaki ontolojik ve epistemolojik dönüşümlerle paralel biçimde, anlama ediminin kavramsal karşılığını veren anlam da yirminci yüzyıldan itibaren önce özerkleştiği kabulüyle eyleyicisinden soyutlanan dil edimlerinin göstergelerle dokuduğu bir şeyler sisteminde,[21] şimdi de imajların tahakkümündeki sonsuz-edimler evreni içinde hem her an ele geçirilebilir fakat tam da bu sebeple hiç ele geçirilemez ve hakikatten eksilmiş tarafıyla dile bağlanırken özne, Toth'la aynı çölde ve bir özgürlük illüzyonu içinde savrulur gibi görünmektedir. Peki onun için bir dayanak yaratabilmek hâlâ ve yine de mümkün müdür?

2. Belirsizliğin Cazibesi: Bir Özgürlük İllüzyonu

2018 yılının Mart ayında, adı literatüre "Cambridge Analytica Skandalı" olarak geçen ve 2016 yılında, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki başkanlık seçimleri boyunca -buna Birleşik Krallık'taki Brexit referandumu süreci ve Kenya seçimleri de dâhildir- Facebook kullanıcılarının kişisel bilgilerinin, rızaları ve bilgileri dışında, manipülatif amaçlarla Cambridge Analytica şirketi tarafından dağıtılması üzerine başlatılan bir soruşturma,[22] yukarıda yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlattığımız imaj tahakkümlü yeni dünyanın günümüzde de maruz kalınan son evresine -ki bu evre artık televizyonla birlikte sosyal medyayı da içermektedir- dair birtakım veriler sunması bakımından mühimdir ve kendi içinde birçok tartışmayı beraberinde getirmiştir. Mesela 2004 yılındaki kuruluşundan altı yıl sonra Facebook hakkında *Time*'a verdiği röportajında Mark Zuckerberg, bu platformun misyonunun "dünyayı daha açık ve birbirine bağlı"[23] hâle getirmek olduğunu söyler ki Cambridge Analytica'nın "dünyayı daha açık ve birbirine bağlı" hâle getirmek misyonuyla kullanıcı yönelimlerini paylaştığını iddia etmek de postmodern buyurucuların taarruzu altında, yanlışlanamaz bir şeydir; yine, her ne kadar "kullanıcı rızası"nın yokluğu Cambridge Analytica'nın bir skandala dönüşmesinin anahtar ifadesi olurken, yürütülen soruşturma sırasında Facebook'un kullanıcı sayısında dikkate değer bir düşüş olmadığının görülmesi "kullanıcı rızası"nı da tırnak içine aldırtır. Dahası, tıpkı Baudrillard'ın Watergate Skandalı'nı çözümlerkenki çarpıcı tespitine benzer bir biçimde[24] Cambridge Analytica soruşturması sırasındaki aktif kullanıcı hesaplarını gösteren istatistikî verilerde saptanmış bu hafif düşüş[25] esasen "kullanıcı rızası"nın çok da önem arz etmediğinin gösterilmesine yaramıştır. Nitekim yirmi birinci yüzyılın imajla donanmış ve donatılmış öznesi, farkında olarak veya olmayarak, kendi imajını sergileme imkânı bulabileceği bir platformu, kendi rızasına tercih etmiştir ki yine imaj gösterimine dayalı diğer sosyal medya platformlarının da günümüzde bu denli rağbet görmesinin sebebi, tırnak içindeki "kullanıcı rızası"nın söze bağlanan tarafında aranabilir. Rıza vermek, en temelde bir yorumlama sürecine dayanır. Bu bağlamda yorumlama, imajların ötesindeki evren hakkında bir söz söyleme edimi olarak tanımlanırsa eğer; açık, net, somut gerçekliğin daha ilerisine geçme tasarrufunun yirminci yüzyılın ikinci yarısındakinden çok daha meşakkatli bir iç mücadeleye denk düştüğü söylenebilir. Çünkü artık özne, yalnızca imaja maruz kalan

[21] Anlamın, dil bilimsel değişim ve dönüşümleri hakkında ayrıntılı bilgi almak için bk. Çağla Anılmış Soydemir, "Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Mahur Beste Romanı Üzerine Bir Söylem Analizi", (Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 2023), 18-43, Ulusal Tez Merkezi (839966).

[22] Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Abdülkadir Aksoy ve Onur Türkölmez, "Dijital Çağa Demokrasiyi Çağırmak: Cambridge Analytica Skandalı", *Journal of Political Administrative and Local Studies*, 3/1, (2020): 41-59.

[23] Jose Van Dijck, *Culture of Connectivity: A Critical History of Social Media* (New York: Oxford University Press, 2013), 45.

[24] Jean Baudrillard, *Simülakrlar ve Simülasyon*, çev. Oğuz Adanır (İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 2011), 32.

[25] Aksoy ve Türkölmez, "Dijital Çağa Demokrasiyi Çağırmak: Cambridge Analytica Skandalı", 54.

değil; aynı zamanda imaja maruz bırakan, imajı yaratan ve dolaşıma sokan bir imaj merkezidir. Dolaşıma soktuğu ise bizzat kendi varlığıdır; varlığı "dünyaya daha açık ve diğer varlıklara bağlı" olsun diye o; sözün, imajların etrafını süsleme veya doldurma aracına dönüştüğü bir evrende söylemekten daha çok görünmekle mükelleftir. Tam da burada yine "kullanıcı rıza"sı ifadesinden hareketle açılabilecek bir başka tartışma sapağı belirir. Daha evvel medyanın manipülatif söylemleri ile karar verme süreçleri etkilenen, dolayısıyla özgürce ve hür iradesiyle karar veremeyen imaj kurbanı özneler şimdi kişisel medya araçları vasıtasıyla aynı gücü ellerine aldığında -ve böylelikle bu gücün manipülatif tarafını içeriden tanıyabilme şansına sahip olduklarında- ya da "dünya [herkes için] daha açık ve birbirine bağlı" hâle geldiğinde özgürce ve hür iradesiyle karar verebilecekler midir?

Özgürlüğün var olabilme veya hakkında konuşulabilme imkânını, bu imkânın tersini sağlayabilecek koşulların da var olabilmesi şartına bağlayarak yorumlayan Zygmunt Bauman, imaj-yaratıcısına dönüşen öznenin nasıl bir tüketim pazarı içinde -*akışkan-modernite* tabirinden ilhamla- akıp gittiğini "benlik kurma" meselesi etrafında, bir yanıyla şöyle ifade edecektir:

> Benliği kurma görevini ele almanın tüketici pazarı tarafından sunulan yöntemi böyle sınırlamalardan muaftır; o, prensipte, herkes tarafından ve hatta aynı anda herkes tarafından benimsenebilir. Pazar yöntemi geniş satılık mal havuzundan kimlik sembollerini seçmeye dayanır. Seçilen semboller bin bir yolla birleştirilebilir ve dolayısıyla çok sayıda 'özgün kombinasyonu' mümkün kılabilir. Hemen hemen her tasarlanmış benliği ifade etmek için satın alınabilen işaretler vardır. Şimdilik eksik olsalar bile kısa sürede temin edileceği konusunda pazarın kâr güdümlü mantığına güvenilebilir.[26]

Daha evvel -çalışmanın başında da değinildiği üzere- tek özneli güç merkezlerinin karşısında veya belirlenmiş zıtlıklar arasında varlığı konturlanmış öznenin postmodernist buyurucular eşliğinde kendisiyle karşılaşması ya da karşılaşmış gibi görünmesi ve üstelik bu karşılaşmanın hakikat katına çekilmiş sözle değil de sığlıkta kalmış imajla biçimlenmesi, postmodernist belirsizliğin kendiliğe, hakkında yorum yapılamaz bir özgürlük illüzyonu "servis etmesini" sağlamıştır. Nitekim özne, bir yandan eli altındaki imaj yaratıcı araçlarla "nasıl isterse öyle" bir kendiliği sonsuz kez gösterebilme imkânına sahipken diğer yandan yarattığı bu kendiliği, hızla görünüp kaybolan diğer tüm muhtemel imajlar arasından söze doğru çekip sıçratacak yorumlama tecrübesinden yoksun kalır.[27] Çünkü var olmaya çalıştığı çağ, yorumlamaya ayrılacak geniş vakitlere kimyası itibarıyla uygun değildir: Bu hâlihazırdaki hız ve belirsizlik döngüsünün somut bir manzarasını görebilmek için -bir ipucu vermesi bakımından- iki farklı arama terimiyle -sırasıyla "how to live in a village" ve "self-development"- Google Trends'e kasıtlı olarak Amerika Birleşik Devletleri özelinde başvurulduğunda "self-development" için daha dengeli, yüksek (EK1) fakat "how to live in a village" sorusu için önce durgun, sonra dramatik bir artış eğrisi (EK2) görülmesi dikkat çekicidir. Nitekim aratma terimleri eğrilerinin beraberce artış göstermesi zıtlıkların nasıl çözülüp dağıldığını ve birbiriyle eşitlendiğini somutlarken ikincisinin -yani köyde yaşama fikrinin- bir noktadan sonra dramatik olarak artışı imaj-yaratıcı öznenin varoluşsal gediğinden yukarıya doğru sıçrayan yavaşlama ihtiyacını ifşa eder. Öyleyse hem kendine hem de başkalarına ait "nasıl isterse öyle olma" biçimleri içinde ve Tanrı ve tüm ikameleri çözülmüşken özne, bundan memnuniyet duyup yenilenmiş özgürlüğünün tadını çıkarmak yerine niçin bir yavaşlama mekânı olarak niteleyebileceğimiz köy hayatını hâlâ merak etmektedir?

[26] Zygmunt Bauman, *Özgürlük*, çev. Kübra Eren (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2015), 87.

[27] Burada Guy Debord'un şu eleştirel cümlelerini hatırlamak yerinde olacaktır: "Her konuda yargıya varmak için bu ne hız, bu ne söz dağarcığı! Politik mi? Toplumsal mı? Seçim yapmak gerekir. Her ikisine birden sahip olunamaz. Benim seçimim kendini dayatır. Bizimle alay ediliyor ve bu programların kimler için olduğu gayet iyi biliniyor. Bu durumda çocukların, her satırı gerçek bir muhakemeyi gerektiren ve insan deneyiminin gösteri öncesindeki zenginliğine ulaşmanın tek yolu olan okumayı henüz beceremezken, eğitimlerine erken yaşta ve büyük bir şevkle bilgisayarın Mutlak Bilgisi ile başlamak zorunda olmaları hiç de şaşırtıcı değildir. Çünkü konuşma neredeyse ölmüştür ve konuşmayı bilenlerin çoğu da yakın zamanda ölecektir." Bk. Guy Debord, *Gösteri Toplumu*, çev. Ayşen Ekmekçi ve Okşan Taşkent (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1996),142.

Aynı mesele üzerinde eleştirel bir perspektif geliştiren Amerikalı psikiyatrist Barry Schwartz da *The Paradox of Choice: Why More is Less* adıyla 2004 yılında yayımlanan kitabının girişinde, bu merakın muhtemel sebeplerinden birini verebilecek ileri fakat yerinde bir benzetmeye gider:

> Kot pantolon satın almak önemsiz bir konu gibi görünse de bu kitap boyunca ele alacağımız çok daha büyük bir temayı ima eder: İnsanların seçimi olmadığında hayat neredeyse dayanılmazdır. Tüketim kültürümüzde olduğu gibi, mevcut seçeneklerin sayısı arttıkça, bu çeşitliliğin getirdiği özerklik, kontrol ve özgürlük güçlü ve olumludur ancak seçenek sayısı artmaya devam ettikçe çok sayıda seçeneğe sahip olmanın olumsuz yönleri ortaya çıkmaya başlar. Seçenek sayısı daha da arttıkça, olumsuzluklar biz aşırı yüklenene dek artar. Bu noktada seçim artık özgürleştirmez; zayıflatır. Hatta tiranlık yaptığı bile söylenebilir.[28]

İmaj-yaratma imkânlarının bolluğu tiranlık ile -burada tekrar Tanrı'ya, başka fakat belirsiz olması sebebiyle daha tehlikeli bir biçimde ikame edecek o yenisi ile- yan yana getirildiğinde öznenin "self-development" kaygılarına niçin köy hayatında yaşama merakının eşlik ettiği anlaşılabilir. Burada verili gerçekliğin ötesinde duran Tanrı'nın; bir bakıma geri dönerek istikrarlı, elle tutulur bir ilerleme vadeden akıl merkezli modernite projesine başka biçimde karıştığını söylemek mümkündür -ya da sonuncusunun diğerine: Tanrı; tahakkümü altındaki itaatkârlarına içinde yaşadıkları dünyanın ölüm sonrası kavuşabilecekleri ütopik bir versiyonunu cennet-cehennem ikiliğinde vadederken -cehennemi de pozitif tarafın cazibesini iyice pekiştirmesi sebebiyle dışarıda tutmamak gerekir- öznenin zihni, "daha" sözcüğüne iliştirilebilecek tüm tecrübelerin dayanağı altında varlığını konumlandırır ki orada "self-development"ın onaylanmış tek bir kaynağı vardı(r): Kutsal kitap. Modernite projesi de malum olduğu üzere bu ütopyayı verili gerçeklik içine çekmiş fakat böylece Tanrılaştırılan akıl, arkasında ütopyadan ziyade distopyaya yaklaşan bir tecrübeler yığını bırakmıştır. Tüm bunlardan elde, "daha" sözcüğünün vaatkâr yapısı ve imaja dayalı "verili gerçeklik"ler kalmıştır. Dolayısıyla özne, imajların bu kez dolaşıma içeriden girmesiyle birlikte başka bir vaat yaratmak reaksiyonu gösterdiğinde kendiliğinin sorumluluğunu da üstlenmiş olur. Artık ne Tanrı'yı ne de aklın buyurucularını suçlayabilir: Suçlanacak kendisidir. Yukarıda adı geçirilen "kişisel gelişim -self-development- reçeteleri" tüm yükü özneye kurnazlıkla yüklemiştir. Kendi varlığını suçlayabilecek olma ihtimali onu sürekli ayak uydurma, diğer öznelerle beraber savrulup gitme, imaj yaratma döngüsüne yine içeriden yöneltir ki bu, dışarıdan gelen buyurucular dan çok daha kuvvetli ve tehlikelidir. Böyle olduğu için de yorumlamayı içeren "kullanıcı rızası"nın yokluğu zaten evvelden yoklaşmış iken Facebook'taki -ve günümüzde diğer sosyal medya platformlarındaki- o imajın yoklaşma ihtimali; kendiliğe yüklenen var olma, görünme sorumluluğuna bağlanınca özne, ikincisinden tam da bu sebeple vazgeçemez hâle gelir.

Dolayısıyla öznenin daha evvel konturlanan varlığı, tek-merkezli buyurucularından deyim yerindeyse azat edilmiş olsa da şimdi artık kendi eliyle yarattığı, kendi eliyle yarattığı için de dışarıdan bakamadığı bir imajlar evreninin tekinsiz boşluğunda savruladurur. Yine de belirsizliğin cazibesi, her zaman ve her yerde, kolayca yakalanabilme ihtimaliyle "daha iyisi"ni canlı tutabilme gücündedir. Bu gücün temelinde ise "en iyi postmodern"e hiçbir zaman varılamayacağının bilinmesi yatar. Öznenin karşısındaki diğer tüm öznelerin varlığı, her zaman "daha iyisi"nin kuvvetli tehdidi altındadır ve "en iyi"si hiçbir zaman varılamayacak, bilinemez bir yerdedir; postmodern terminoloji "en"leri çoktan yıkmıştır.

Öyleyse diyaloğun hiçleşmesi, kendi varlığının da "daha iyisi"ni bulmakla cebelleşmek zorunda kalan, derinliği durmadan-daha iyi-kendilikler arasında ve içeriden yitiren öznenin bir başka diğerine derinlikle yaklaşamamasından doğacaktır. Bir başka ifadeyle imaj -doğası itibarıyla- hızlı tüketim alışkanlıklarına

[28] Barry Schwartz, *The Paradox of Choice: Why Less is More* (New York: Harper Perennial, 2004), 2.

uyarak sürekli yenilenecek, bu yenilenme süreçleri öznenin karşı taraftaki söz eyleyenini de daha derinleşemediği bir akışkanlıkta görmesine yol açacaktır. Çünkü dilin doğası, tam manasıyla oluşun da doğasıdır.[29]

Tüm bu çıkarımları haiz olarak hiçleşen diyalogların karşısına "ikili mahremiyet" kavramı yerleştirilecek ve bu kavramın tecrübe edilme imkânı, bir teklif ve tartışma çerçevesinde sorgulanacaktır.

3. İkili Mahremiyet: Sözü Nereye Yerleştirelim?

Fransız yönetmen Jean-Luc Godard, 1965 yılında vizyona giren *Pierrot le Fou* filmine iki dikkat çekici sahne yerleştirmiştir ki söz konusu sahneler, tam manasıyla diyalogların hiçleşmişliğini duyurmak veya göstermek üzere kurulmuş gibidir. Bu sahnelerin ilki, kadın ve erkek arasında geçmekte; erkek -Ferdinand- kadına "Niçin üzgün görünüyorsun?" sorusunu yöneltmekte, kadın -Marianne- da erkeğe şu cevabı vermektedir: "Çünkü sen benimle kelimeler içinden konuşuyorsun, bense sana duygularımla bakıyorum." İkinci ilgili sahnede ise bir evin salonundaki gece eğlencesinin bir yerinde, kameranın kendilerine yöneldiği anda kadın ve erkek birdenbire reklam metninden alınma cümlelerle konuşmaya başlamakta, karakterler bağlamdan kopmuş bir diyaloğun pasif yürütücülerine yahut aktif reklam panolarına dönüşmektedir: Önce Ferdinand, "yeni Alfa Romeo, dört tekerlekten disk frenleriyle" demekte, Marianne ise ona: "Koltuk altı terlemesine karşı banyodan sonra Odorono kullanıyorum, tüm gün koruma için" cevabını vermektedir. Yine onlar, hiçleşmiş diyalogları içinde bakışlarını direkt olarak kameraya çevirmiştir. Burada konuşan özneler kendiliklerini yitirmiş, reklam metinlerinin -yani yine imajların- buyruğu altına girmiştir. Esasen Godard; izleyicisi ile hiçleşmiş bir diyalog içinden, doğrudan bir diyalog kurmak istemiştir. Bir başka ifadeyle hiçleşmiş bir şeyin varlığını, yine onun formuna girerek eleştirmiş, ortaklaştıkça yürütülebilecek bir dil ediminin imaja kayarak deforme olmuş yapısını böylece işaretlemiştir. Çalışmanın başında vurgulandığı üzere diyalog ancak iki farklı öznenin birbirlerine doğru geliştirdiği dil tavırlarıyla şekillenir ve burada yapıcı tavır, iki öznenin farklılığı ile inşa edilen dil beraberliğindedir. Oysa reklam metinlerinin bir gece eğlencesinde -burada gece dile getirilemez; saklı, bastırılmış tarafları açığa çıkaran metaforik bir zaman dilimi olarak yorumlandığı takdirde- kadın ile erkeğin ağızlarına yerleştirilmesi hem farklılığın hem beraberliğin, bu iki öznedeki ve bizdeki yokluğunu kuvvetle imlemiş olacaktır: Onlar bir diyalogdan ziyade imajların işgaline uğramış, pasif monologlar üretmektedir; gecenin -ve biricik kendiliğin- saklı yanı kamusal, tüketime açık, pazarlanan bir meta hâlini almıştır. Bu, öznenin içeri ile dışarı arasında kurabileceği dengeyi tümüyle bozar; dışarıda olmak, dışarıya görünmek, dışarılaşmak söz aşağılandıkça olağanlaşır.

Böyleyken Ellul'ün "aşağılama" bağlamındaki eleştirisinin ironik bir biçimde Toth'un Pieata'ya saldırışı, imaj-yaratıcılarının çoktan yoklaşmış "kullanıcı rızaları" ve Godard'ın yüzü kameraya dönük kadın-erkeği ile bazı bakımlardan kesişmesi dolayısıyla doğrudan verilmesi uygun görülmektedir:

> Bu aşağılama aşamasında, dil bir mesajın aracı, anlamın kaynağı veya diyaloğun mekânı olmak dışında literal herhangi bir şeye dönüşür. Konuşma, birine bir şey söylemek hariç, hiçbir şeydir. Son cümleyi yazarken titriyorum! Ne dar kafalı bir burjuva ... ve ne ilerleme karşıtı biriyim! Ne sağcı ve anti-devrimci bir zihniyete sahibim! Ancak beni bu şekilde yargılayanlar, kendi tutumlarının ne solcu ne de devrimci olmadığını bilmezler fakat yine de çoğu, solcu ve devrimci olduklarını düşünürler. Tam tersine bu tutum, en sıkıcı, en konformist ve hissizleştirici teknikalizmin basit ve bayat bir yansımasıdır yalnızca.[30]

Yukarıdaki paragraf, Ellul'ün *Sözün Düşüşü* boyunca sesini en çok yükselttiği yerlerden biridir. Özellikle "Son cümleyi yazarken titriyorum!" ifadesi âdeta Toth'un, tüm varlığını *Pieta*'ya yönlendirdiği histerik var

[29] Ellul, 29.

[30] Ellul, 218.

oluş tarzı ile kasten seçilmiş "sıkıcı, konformist ve hissizleştirici teknikalizm" sözcükleri "kullanıcı rızası"nı reddeden postmodernist buyurucular ile; konuşmanın artık hiçbir şeye denk düşürüldüğünü söylemesi ise Godard'ın kamera arkasındaki imaj içinde imaj eleştirisi ile aynı anda diyaloğa girer. Dolayısıyla tüm bu seçili dayanaklar bizi önce mekânını ve sonra derinliğini kaybeden bir dil edimi olarak diyaloğun tekrar mümkünleşebileceği bir yere, onu hâlihazırda yok etmiş olan asıl şeyin -işgale açık, kamusal, tüketilir- karşısına bırakır: Mahremiyet.

Bu bağlamda Hannah Arendt'in 1958 yılında yayımlanan; kamusal, toplumsal ve mahrem olanı geniş bir perspektiften yorumladığı eseri *İnsanlık Durumu*'nda özne, yaşamı "yapay"laşıp dünyası "deney tüpü" hâline getirildikçe konuşmaktan ve söz söylemekten âciz kalmış bir varlık olarak şeyleşir.[31] Konuşmaktan ve söz söylemekten âciz kalmak veya bırakılmak özneyi, hem kendi biricikliğinden hem de ona katılacak bir diğerinden mahrum bırakır:

> İnsanlar neyi yapar ya da bilir veya tecrübe ederlerse etsinler, onları, yalnızca haklarında söz edebildikleri ölçüde anlamlı kılabilirler. Sözün ötesinde de hakikatler olabilir ve tekil haldeki insan için, yani başka ne olursa olsun ama siyasi bir varlık olmadığı kesin olan bu [tekil] insan için çok da büyük bir ilgi ve anlam konusu olabilirler. Ama çoğul halde bulunan insanlar, yani bu dünyada yaşadıkları ve hareket ettikleri ölçüde insanlar, yalnızca birbirleriyle konuşabiliyor oldukları için ve [o şeyi] birbirleri ve kendileri için anlamlı hale getirebiliyor oldukları içindir ki anlamlılığı tecrübe ederler.[32]

Biraz daha ileride imaj-yaratıcısı özne, zıtlıklar arasındaki sınırların gittikçe belirsizleşmesiyle birlikte içeriyi dışarıya, dışarıyı da içeriye katma reaksiyonu gösterir ki Arendt bunu modernite projesi bağlamında, mahrem ile kamusalın birbiri içinde çözünerek oluşturduğu "toplumsal" sözcüğüyle karşılar: Toplumsal alanda özneler, modernitenin bireyselleşmeye yüklediği anlamlarla birlikte kendiliklerinin de kâşifine dönüşürler ve bulduklarıyla -yukarıda modernite projesinin distopyaya yaklaşan tarafından bahsedilmiştir- içeriye doğru kaçmaya başlarlar; Arendt bu kaçışı "dünyasızlık" olarak tanımlayacak ve öznenin dünya ile kurabileceği muhtemel bağları böylelikle zayıflattığını ifade edecektir.[33] Fakat -Arendt'in saptamasından ayrılarak- içeride olan veya tutulmak istenen(ler) dünyasızlık olarak değil; dışarıya gösterilmek için durmadan tahribe uğratılan, tüketime sokulan, beğenilmesi istenilen biricik kendiliğin dünyada kalma gayreti olarak ele alınmalıdır. Çünkü postmodernist buyurucuların biçimlendirdiği imaj merkezli dünyada, dünyasız kalma hâlinin imajlarla bezeli dışarıdan çok, içeriye -yani hakikate- bağlanabilecek bir tarafına daha kuvvetli bir biçimde bağlı olduğunu söylemek -çalışmanın diğer bölümlerindeki çıkarımlar eşliğinde- daha mümkün görünmektedir.

Mahremiyet olasılığı veya mahremiyeti koruma tavrı, sözü imajların süsü olma trajedisinden kurtarmakla beraber, diyaloğa katıldığında karşımızda söz ile mümkün her yere varabilecek -ve postmodernizme postmodernist bir saldırıyı tam da onun formunda gerçekleştirebilecek- iki özne belirir. Burada tartışma, bu iki öznenin ortaklaşa tavrı yakalayabilme imkânına ne ölçüde yaklaşabileceği problemine dayanır. Özne, postmodernist buyurucuların işgali altında kendisine bir mahremiyet yaratabilme tavrına ne ölçüde ulaşabilir? İlk ihtimal onun bu buyurucuları inkâr etme yoluna kendi idrakiyle -dışarıdan da tümüyle ayrılmadan- girebilmesinde, ikinci ihtimal ise tüm buyurucuların dolaşıma sokup Tanrılaştırdığı belirsizliğin -tıpkı kendinden evvelkiler gibi- bir başka buyurucu darbesiyle dönüşüme girmesindedir. Şu özellikle belirtilmelidir ki tarihsel süreçleri göz önünde bulundurma prensibi, iki ihtimalin de iki en uçta idealize edilemeyeceğini ve insanın varoluşuna dair didaktik söylemlerin insan varoluşuna dair yanılgılara dönüşebileceğini göstermektedir.

[31] Hannah Arendt, *İnsanlık Durumu*, çev. Bahadır Sina Şener (İstanbul: İletişim Yayınları, 1994), 12.

[32] Arendt, *İnsanlık Durumu*, 13.

[33] Arendt, 75.

Dolayısıyla asıl amaç mahremiyetin ve diyalog bağlamında teklif edilecek "ikili mahremiyet" kavramının bir tartışma meselesi olarak sunulmasıdır.

1973 yılında Texas Üniversitesinde verdiği konferansta Paul Riceour, dili söylemle eş tutarak incelerken söylemsel dil düzeyinde yakalanabilecek bir dayanak noktası geliştirmiş; özne ile yüklemin ancak beraberce oluşturabileceği, belirginleşmiş -hiçlikten uzaklaşmış- söz edimlerini bu kurucu ortaklığa atfetmiştir. Burada yüklem, cümlenin tek ayırt edicisidir ve bir niteliği, bir şeyler sınıfını, bir ilişki tipini ya da bir eylem tipini gösterir; özne ise yüklemle kurulan cümleyi tikelleştirerek önermeye belirgin bir içerik kazandırır.[34] Dolayısıyla karşılıklı konuşma yürütülürken ona dâhil edebileceğimiz her tavır, iki öznenin biricikleriyle birleşerek kendi ortak dayanaklarını inşa etmeye başlar. Riceour, bu inşanın temel prensiplerini dil bilimsel bir diyalektikle sunmuştur ki sırasıyla söylemeyle ilgili eylemleri, söyleme içindeki eylemleri, karşılıklı söyleme eylemini, söyleyenin etkisini, söylenenin anlamını ve söyleyenin anlamını içerir.[35] Söylemeyle ilgili eylemler (the locutionary act), sözün eylemle birleştiği yere; söyleme içindeki eylemler (the illocutionary act), bağlama; karşılıklı söyleme, diyaloğa (the interlocutionary act); söylemek suretiyle gerçekleşenler (the prelocutionary act) muhatapta bırakılan etkiye; söylenenin anlamı, anlamın o söylem dairesindeki biricikliğine; söyleyenin anlamı ise öznenin söz ile bağlandığı niyetlere karşılık gelir. Öyleyse diyaloğun hiçlikten uzaklaşması ve bir anlam taşıması için öncelikle iki öznenin eylemlerini sözleri ile bütünleştirmesi, diyaloğa herhangi bir niyet -pozitif veya negatif- eşliğinde başlaması, bağlanması veya onu sürdürmesi gerekliliği ile muhataplarındaki etkileri ortaya çıkar. Fakat Riceour'un diyalektiğinde, buraya değin hakikatin çöküşü ve belirsizliğin cazibesi etrafında örneklendirerek ayrıntılandırılmış olan hiçleşme hâlinin telafisine dair herhangi bir teklifte bulunulmamaktadır. Tam da burada "ikili mahremiyet"in dil bilimsel terminoloji gözetilerek bir teklife dönüştürülebileceği yer, bir ihtiyaç olarak kendini duyurmaya ya da sezdirmeye başlayacaktır: Bu diyalektikteki bileşenlerin tam manasıyla işleyebilmesi için öznenin, diyaloğu gerektiren biricik kendiliğini tekrar yakalayabileceği bir dayanak inşa etmesi gerekmektedir. Postmodernist buyurucuların işgalci yapısına rağmen inşası mümkün görünen tek dayanak ise yine sözdür fakat söz, imajların şiddetli tahakkümü göz önünde bulundurulduğunda bir başka şeyi de beraberinde getirir ki bu, mahremiyettir. Çünkü mahremiyet, sözün düşüşü ve aşağılanmasını da bir bakıma ortadan kaldırma kuvvetine sahiptir; mahremiyet "-ist" son ekinin dışarıdan (s)inen buyuruculuğunu değil, içeride korunan yaratıcılığı önceler. Öyle ki "ikili mahremiyet"in yokluğu; özne her ne kadar eylemlerini söz ile bütünleştirse, diyaloğa herhangi bir niyet eşliğinde bağlansa da onun içeriden girdiği diyaloğu dışarının hız, değişim, çoğulluk, belirsizlik ve geçicilikle varlık bulan yirmi birinci yüzyıl ontolojisi karşısında kesintiye uğrama tehlikesiyle karşı karşıya bırakır. Vurgulamak gerekir ki bu çalışmadaki "mahremiyet", Bauman'ın dış gerçeklik bağlamında yorumladığı somut bir mahremiyet alanından veya Arendt'in "dünyasız"lığından farklıdır.[36] Mahremiyetin yirmi birinci yüzyılda somut bir alan olarak yaratılmasındaki zorluk sebebiyle -bir bakıma dünyasızlığı veya dışarıdan tamamen kopmayı da doğuracağı için- yine sözün kendisine yaslanma tercihine gidilmiştir. Bu tercih, iki öznenin yürüttüğü diyaloglardaki cümlelerin dışarıdan saklı tutulması, dışarıda tüketime sokulmaması ve paylaşılmaması -günümüzdeki açık etme alanlarından biri ve en yaygını olarak sosyal medya sayılabilir-; tekrarlanan diyaloglarda, daha evvel kullanılan sözlerin hatırlanması ve sürdürülmesi -bir başka ifadeyle söze süreklilik verilmesi-; yavaşlamaya veya boşluğa imkân vermeyen tehlikeli akışkanlık içinde sözü kesmenin, susmanın da pozitif bir yaşantıya dönüştürülmesi -bir başka ifadeyle söze de söz ile bir mahremiyet

[34] Paul Riceour, *Yorum Teorisi: Söylem ve Artı Anlam*, çev. Gökhan Yavuz Demir (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2019), 26.

[35] Riceour, *Yorum Teorisi: Söylem ve Artı Anlam*, 26-33.

[36] Bauman somut mahremiyet mekânlarını şöyle yorumlar: "Mahremiyet özel odalar, etrafı çevrili bahçeler, gizli mekânlar, davetsiz misafirlere karşı korunan ormanlar gibi sadece kişisel kullanım için işaretlenmiş; 'izinsiz girilmek'ten etkili bir şekilde korunan yerleri, yani 'sığınaklar'ı (Orest Ranum) gereksinir. Böyle yerlere erişim her zaman bir ayrıcalık ve lüks konusudur; yalnızca zengin ve güçlü olanlar mahremiyeti gerçekten her an ulaşılabilir bir seçenek olarak varsayabilir. Geri kalanlar için mahremiyet uygulanabilir bir sav olsa bile şüpheli, uzak bir hedef; başka bir deyişle yorucu çaba ve özveri gerektiren bir amaçtır." Bk. Bauman, *Özgürlük*, 73.

atfedilmesi-; belirsizliğin cazibeli tarafının özneye değil; söze yerleştirilmesi -bir başka ifadeyle sözde, somut veya soyut, mümkün var olma biçimlerinin keşfedilerek iki özne arasında keşfedilecek çoğullamaların konuşma eşliğinde yaratılması gibi tüm muhtemel tavırları içermektedir. Ayrıca "ikili mahremiyet"in merkezine alınan söz -insana özgü bir varoluşun kendiliğinden ve doğrudan akan tarafına karşılık gelmesi sebebiyle- yukarıdaki örnekler üzerinden farklı tezahürleri verilmeye gayret edilmiş modernite projesi ve postmodern buyurucular yığını arasında kendiliğe tekrar dayanak bulmanın ulaşılması, kullanılması, tercih edilmesi belki de en kolay eşlikçisidir ve dünyasızlıktan ziyade başka bir dünya yaratmanın -tekrar Laszlo Toth'a atıfla- içerideki çekicidir; böyle olmakla "Sözü nereye yerleştirelim?" sorusu da cevabını, sözün tekrar içeriye yerleştirilmesi çabası içinde aranabilir ve yine, postmodernizme rağmen hâlâ bir imkân dâhilinde tartışılabilir.

Eğer bu imkân, her bakımdan yoğunlaştırılmış bir diyalog taslağı üzerinden, diyalog etrafına yerleştirilebilecek diğer unsurlarla beraber somutlaştırılır ve tartışma bir taslak üzerinden genişletilirse ortaya mahrem bir dil ağının sonsuz kez çoğaltılabilecek yaratıcı tarafı çıkacaktır:

A: "Ben A'yım ve B ile başka her şey olabilirim. B de benimle başka her şey olabilir. Biz başka ve her şey olabiliriz."

B: "Ben B'yim ve A ile başka her şey olabilirim. A da benimle başka her şey olabilir. Biz başka ve her şey olabiliriz."

Burada tırnak işaretlerini; dil bilimsel fonksiyonundan da ötede, bir mahremiyet alanının rızası olarak -Cambridge Analytica Skandalı'ndaki "kullanıcı rızası" meselesini tekrar hatırlayarak- kabul etmek mümkündür. A öznesi, B öznesi ile bir mahremiyet alanına girme rızası gösterdiğinde; yine B öznesi, A öznesi ile bir mahremiyet alanına girme rızası gösterdiğinde sembolik cümlelerle kurulmuş diyalog sentaksı müşterek bir ontolojiye açılma kuvvetini kompaktlaştırıp ifşa eder: A ve B, hem A ve B olarak biricik kendilikleriyle diyaloğa girebilmekte hem de biricik kendiliklerini çoğaltıp başkalaştırabilecek yaratıcılığa, yürütecekleri tüm muhtemel diyaloglarda söz ile ulaşabilmektedir. Nitekim iki farklı öznenin ortak yürütücülüğüne dayanan diyalog, "Biz başka her şey olabiliriz." cümlesi ile ancak böyle bir tavırla dışarıda-yapılmaya değil fakat içeride-kurulmaya yaklaşacak ve bütünlenecektir. Dolayısıyla bir yandan postmodernist buyurucuların diğer yandan imaj üretim ve dağıtım merkezlerinin tahakkümü altındaki bu özneler, tırnak içinde kalma tavırlarıyla herhangi bir zaman veya "mekân" içinde bile daima tutunabilecekleri bir başka -anti- var olma biçimi inşa etmiş bulunurlar. Bu ne somutlaştırılmak -yani somut bir mekâna sığdırılmak- ne de özneyi dünyasız bırakabileceği düşüncesiyle negatif tarafa itilmek zorundadır; tıpkı Godard'ın imaja, yine imajın içinden yönelttiği ironik eleştiri gibi "ikili mahremiyet" de belirsizliklerin arasında bir belirsizlikle fakat dile içkin yaratıcı bir belirsizlikle öznelere, yalnızca sözde "sonsuz kez" yakalayabilecekleri başkalığı ve her şeyliği hakikate bürüyerek tekrar verecektir. Öyle ki hakikatin tam manasıyla ele geçirilemez, örtük tarafı "ikili mahremiyet"le de her bakımdan uyuşmaktadır. A ve B özneleri, dışarının buyurucularına ister istemez maruz kalsalar dahi içeride inşa ettikleri deyim yerindeyse gönüllü mahremiyetle tam manasıyla ele geçirilemez birer söz taşıyıcılarına veya koruyucularına dönüşeceklerdir.

Sonuç

Ellul'ün yirminci yüzyılın sonlarında, içerideki hakikatten dışarıdaki sığlığa doğru geliştirdiği yapıcı ve eleştirel tavır, yeniden ve alternatif bakış açılarıyla okunduğunda özneyi, verili gerçekliklerin ötesine kuvvetle taşıyabilme imkânına bugün de sahiptir. Dolayısıyla bu çalışma aracılığıyla hiçleşmiş diyalogların tam karşısına yerleştirilmesi ve bu bağlamda tartışılması teklif edilen "ikili mahremiyet" kavramı da imaj-yaratıcısı vasfıyla bir tüketim metaına dönüştürülmüş kendiliklerin dünyasız kalmak tehlikesiyle karşılaşmadan yaratabilecekleri ortak bir hakikat alanını dil bilimsel bir çabayla yaratma gayretine dayanmaktadır. Çünkü

bir dil edimi olarak söz; diğerleriyle iletişim kurma, verili gerçekleri işaretleme, kendiliği dolaşıma sokma ve gösterme aracından ya da imajların etrafını süsleme misyonundan çok daha ötede özneye, onun hızla tecrübe ettiği belirsizlikler çağı içinde hâlâ yeni bir alan sunabilmektedir. Bu, dilde içkin bulunan yaratıcı belirsizliğin -bir başka ifadeyle dışarıdaki postmodern belirsizliği reddeden içerideki yaratıcı belirsizliğin- özneye, kendiliğini tekrar yaratabilme imkânı vermesidir.

Sonuç olarak bu çalışmanın temel meselesi etrafında diyaloğa eklenen belirli tavırlar sözü ve özneyi bir ölçüde dışarıdan içeriye alabilmekte ve böylelikle özneye, diyaloğa girdiği ötekiyle beraber yaratabilecekleri ortak ve daima mümkün mahremiyet alanları sunmaktadır.

Bu bakımdan çalışmanın hem kavramsal hem de ontolojik düzeydeki dil eleştirilerine yeni ve çoğaltılabilir bir yol açması umulmaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer Review: Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Yazar Bilgileri / Author Details
Çağla Anılmış
[1] İstanbul Kent Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, İstanbul, Türkiye
0000-0001-9153-3758 cagla.soydemir@kent.edu.tr

Kaynakça | References

"Whatever Happened to Laszlo Toth, the Man Who Smashed Michelangelo's Pieta in 1972?", The Guardian, erişim 3 Mart 2025, Whatever happened to Laszlo Toth, the man who smashed Michelangelo's Pieta in 1972? | Notes and Queries | guardian.co.uk.

Aksoy, Abdülkadir ve Onur Türkölmez, "Dijital Çağa Demokrasiyi Çağırmak: Cambridge Analytica Skandalı", *Journal of Political Administrative and Local Studies*, 3/1, (2020): 41-59.

Anılmış Soydemir, Çağla. "Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Mahur Beste Romanı Üzerine Bir Söylem Analizi". Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 2023. Ulusal Tez Merkezi (839966).

Arendt, Hannah. *İnsanlık Durumu*. çeviren Bahadır Sina Şener. İstanbul: İletişim Yayınları, 1994.

Baudrillard, Jean. *Simülakrlar ve Simülasyon*. çeviren Oğuz Adanır. İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 2011.

Bauman, Zygmunt. *Özgürlük*, çeviren Kübra Eren. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2015.

Camus, Albert. *Sisifos Söyleni*. çeviren Tahsin Yücel. İstanbul: Can Yayınları, 1994.

Debord, Guy. *Gösteri Toplumu*. çeviren Ayşen Ekmekçi ve Okşan Taşkent. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1996.

Demir, Gökhan Yavuz. *Sosyal Bir Fenomen Olarak Dilin Belirsizliği*. İstanbul: İthaki Yayınları, 2015.

Ellul, Jacques. *Sözün Düşüşü*. çeviren Hüsamettin Arslan. İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2015.

Goi, Leonardo. "'My Family Friend': Michael Haneke and the Dangers of Tv", MUBI, erişim 7 Mart 2025. "My Family Friend": Michael Haneke and the Dangers of TV on Notebook | MUBI.

Hall, Stuart. *Temsil: Kültürel Temsiller ve Anlamlandırma Uygulamaları*. çeviren İdil Dündar. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2017.

Harvey, David. *Postmodernliğin Durumu*. çeviren Surgun Sarman. İstanbul: Metis Yayınları, 2014.

Heidegger, Martin. *Varlık ve Zaman*, çeviren Aziz Yardımlı. İstanbul: İdea Yayınları, 2014.

Hoffmann, Paul. "Pieta Damaged in Hammer Attack", *The New York Times*, May 22, 1972, 2.

Kristeva, Julia. *Revolution in Poetic Language*. New York: Columbia University Press, 1984.

Noll, Michael. *The Evolution of Television Technology*. Norwell: Kluwer Academic Publishers, 1999.

Oxford University, *The Oxford Dictionary of English Etymology*, "piety" (New York, Oxford University Press, 1982), 679.

Özdemir, İlker. "Kişisel Gelişim Kitaplarının Eleştirel Bir Değerlendirmesi", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1/2, (2010): 63-95.

Riceour, Paul. *Yorum Teorisi: Söylem ve Artı Anlam.* çeviren Gökhan Yavuz Demir. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2019.

Sartre, Jean Paul. *Varlık ve Hiçlik*. çeviren Turhan Ilgaz ve Gaye Çankaya Eksen. İstanbul: İthaki Yayınları, 2009.

Schwartz, Barry. *The Paradox of Choice: Why Less is More.* New York: Harper Perennial, 2004.

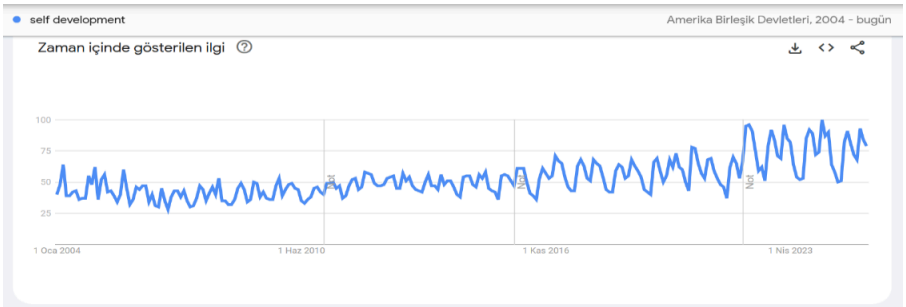
Van Dijck, Jose. *Culture of Connectivity: A Critical History of Social Media*. New York: Oxford University Press, 2013.

Zahavi, Dan. *Husserl'in Fenomenolojisi*. çeviren Seçim Bayazit. İstanbul: Say Yayınları, 2018.

Ek | Appendix

EK 1

"self development" arama terimi

EK 2

"how to live in a village" arama terimi

İSTANBUL UNIVERSITY PRESS

Türkiyat Mecmuası
Journal of Turkology,
IUTURKIYAT 2025, 35 (1): 323–356

https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.1516134
Başvuru | Submitted 14.07.2024
Revizyon Talebi | Revision Requested 18.09.2024
Son Revizyon | Last Revision Received 21.09.2024
Kabul | Accepted 01.01.2025
Online Yayın | Published Online 15.04.2025

Türkiyat Mecmuası
Journal of Turkology

Araştırma Makalesi | Research Article

Açık Erişim | Open Access

Azerbaycan Masallarında Devler

Giants in Azerbaijani Folktales

Tuğba Bayrakdarlar [1]

[1] Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Nevşehir, Türkiye

Öz

Masallar toplumların hayal dünyalarına, duygu, düşünce ve inanç sistemlerine ayna tutan, köken itibarıyla mitolojik dönemlerle ve unsurlarla bağlantısı bulunan, bireyin dönüşümü ve kendini gerçekleştirme sürecini kahramanlar aracılığıyla aktaran anlatı türüdür. Kendisini meydana getiren ve her biri çeşitli anlamlara sahip olan motifler sayesinde okur-dinleyici üzerinde derin izler bırakmaktadır. Türk dünyası masal geleneği içerisinde zengin bir külliyatı bulunan Azerbaycan masalları, bünyesinde mitolojik motifleri koruyup yaşatan ve günümüze aktaran önemli malzemelerdir. Bu yönüyle hazine niteliğindeki söz konusu halk ürünlerinde mitolojik motiflerin içerisinde devler geniş yer kaplamaktadır. Bu çalışmada *Azerbaycan Nağılları* adlı beş ciltlik eserden seçilen 47 masal üzerinde dev motifi metinler içerisindeki fiziksel, mekânsal özellikleri, işlevleri ve kahramanın erginlenmesindeki rolü ve sonu açısından ele alınıp çözümlenmiştir. Değerlendirme neticesinde Azerbaycan masallarında dev motifinin Türk ve dünya mitolojilerindeki olumlu ve olumsuz anlam karşılıklarına uygun tasvirde kullanıldığı ve kaotik varlıkların en yaygınlarından biri olarak kurgulanıp sembolleştirildiği görülmüştür. Elde edilen bilgilere göre iyi huylu ve kötü huylu olmak üzere iki şekilde örnekleri bulunan devlerin sahip olduğu olağan ve olağanüstü özellikleriyle kahraman üzerindeki tesirleri de yorumlanmıştır. Böylelikle Azerbaycan Türklerinin toplum hafızasındaki yaygın dev tasviri metinler üzerinden ortaya konmuştur.

Abstract

Folktales are a type of narrative that mirrors the imagination, emotions, thoughts and beliefs of societies, has a connection with mythological periods and elements in terms of origin, and conveys the transformation and self-realization process of individuals with heroes. Motifs leave deep traces on the reader-listener. Azerbaijani folktales, which have a rich corpus in the folktale tradition of the Turkic World, are important materials that preserve and transmit mythological motifs. In these folk products, which are treasures in this respect, giants occupy a large place in mythological motifs. In this study, the giant motif in 47 folktales selected from the five-volume *Azerbaijan Nağılları* was examined and analyzed in terms of physical, spatial characteristics, functions and end. As a result of the evaluation, it was seen that the giant motif in Azerbaijani folktales is used in accordance with its positive and negative meanings in Turkish and world mythologies and symbolized as one of the most common chaotic beings. According to the information obtained, the effects of the good- and bad-natured giants on the hero with their ordinary and extraordinary features were also interpreted. Thus, the widespread depiction of the giant in the collective memory of the Azerbaijani Turks was revealed.

Anahtar Kelimeler Mitoloji · Masal · Motif · Dev · Azerbaycan

Keywords Mythology · Folktale · Motif · Giant · Azerbaijani

Yazar Notu

Author Note

Atıf | Citation: Bayrakdarlar, Tuğba, . "Giants in Azerbaijani folktales". *Türkiyat Mecmuası–Journal of Turkology*, 35, 1 (2025): 323-356. https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.1516134

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

© 2025. Bayrakdarlar, T.

Sorumlu Yazar | Corresponding author: Tuğba Bayrakdarlar tbayrakdarlar@gmail.com

Extended Summary

Folktales, which mirror the imagination, emotions, thoughts and beliefs of societies, are linked to mythological periods and elements in terms of origin and are a type of narrative that conveys the transformation and self-realization process of the individual through their heroes. Although the place of folktales in daily life has shrunk when the conditions of the past and today's age are re-compared, it is always suitable for attracting attention and conducting various researches with the rich materials it offers for those who work on the genre and are interested in the genre. In this respect, folktales leave deep traces on readers and listeners through their motifs, each of which has various meanings. Azerbaijani folktales, which have a rich corpus within the folktale tradition of the Turkic world, are important products that preserve mythological motifs and transfer them to the present day. In these folk products, giants, one of the chaotic beings in mythological motifs, are commonly used as testing tools for the hero's journey, and sometimes as the greatest helper. It is a common motif necessary for the protagonist to face his fears in the process of self-realization. In this study, the giant motif in 47 folktale texts selected from the five-volume work titled *Azerbaijan Nağılları* was analyzed in terms of its physical, spatial characteristics, functions, and role in the hero's maturation and its end. There are many observations about the physical, mental, spatial and characteristic features and endings of giants. In Azerbaijani folktales, giants are physically seen in two forms: single-headed and multi-headed (three, seven). Conceived as a form between a dragon and a human being, giants are generally large, strong, minaret-sized, spear-horned, long-eared, long-nailed, elephant-toothed, broad-nosed, long-tailed, hairy, and ugly. Their skin colors are white, yellow, and black. Mentally, contrary to their appearance, they have a very low intelligence and can be easily deceived by the hero. In terms of character, giants are divided into two groups: benign and malignant. In folktales, good-natured giants stand by the protagonist and play a positive role in shaping his journey. Malignant giants, on the other hand, are the most challenging and terrifying beings the hero encounters in his trials. The hero who defeats this giant matures and completes the developmental process. In addition to these giants in Azerbaijani folktales, it has been determined that there are giants that exhibit conditional good-naturedness and bad-naturedness. When the extraordinary features of the giants are evaluated, a great deal of material is encountered. Among these, it is common to hide the life of giants in an object or body outside. In the examined examples, it was observed that the life of the giants was usually hidden in glass bottles, pigeons, owls, or white fish. Other extraordinary features of giants are their ability to utilize the power of the talisman, their guardianship of talismanic places, and their ability to be used in various ways such as changing shape and disguise with the power of talisman. In addition, the folktales also show that giants marry humans, have established and settled orders similar to humans, have family and kinship ties, and have various characteristics similar to humans. In this regard, giants are considered the closest extraordinary beings to the human species. When the spatial characteristics of giants are evaluated, places such as caves, wells, and mountains, which are symbols of birth and rebirth, are common in Turkish culture. In addition to these, it occurs in various places: vineyards, forests, castles, cities of giants, the underworld, the sky, and the water's edge, roadside, ruins, and talismanic chambers. It is observed that giants are used as guards in these places and that they appear in places where the protagonist is afraid to enter and where his transformation will occur. These beings, who play an important role in the narratives, are finally brought to an end by the hero. The hero defeats the giants by using physical force or iron tools, such as swords, maces, daggers, and arrows, which are known for their cleansing properties in Turkish culture. Giants can also be defeated with the help of a talismanic object and by killing the object or animal that harbors the external spirit. In Azerbaijani folktales, giants are treated in accordance with their meaning equivalents in Turkish and world mythologies and are one of the most widely used mythical beings. It is possible to say that giants are widely used as a symbol that plays an active role in the hero's coming out of darkness into light, ending the chaos he is in and restoring order for himself and his surroundings, sometimes as a dark figure and sometimes as a light figure.

Giriş

Dev, Türk dünyası halk anlatılarında taşıdığı olağanüstü özellikleriyle her dönemde okurların-dinleyici ilgisini çeken, insanoğlunun sınırsız hayal dünyasında türlü şekillerde tasavvur edilen sembolik bir motiftir. Türk lehçelerinde yaygın olarak birbirine benzer adlandırmalarla kullanılır. *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri*

Sözlüğü'nde Başkurt Türkçesinde *iblis, ğifrit;* Kazak Türkçesinde *däv*; Kırgız Türkçesinde *dō̄*; Özbek Türkçesinde *dev*; Tatar Türkçesinde *diyü*, *iblis, ğıyfrit;* Uygur Türkçesinde *devä;* Türkmen Türkçesinde *döv,* Azerbaycan Türkçesinde ise *div* olarak ifade edilir.[1] Çalışmada ele alınan metinlerde Azerbaycan Türkçesinde *div* ile birlikte *dev* sözcüğünün de yaygın kullanımına rastlanılmıştır.

Dev kelimesi dilimize Farsça *div* sözcüğünden geçmiştir.[2] Kelimenin aslen kökeni Sanskritçedir ve "Tanrı" anlamını karşılar. *Deva, devi* terimleriyle iki farklı şekli mevcut olup *deva* Tanrıları, *devi* ise Tanrıçaları ifade eder. Bu kelime daha sonra Fars kültürüne geçmiş ve günümüzdeki *dev* sözcüğüyle kullanılmıştır. Pek çok kültürde varlık gösteren devlere Bulgar mitolojisinde ise *İspolin* adı verilir. İnsanın yaratılışından önce dünyanın devlerin hâkimiyeti altında olduğuna inanılır. Semavi dinler ile çeşitli inanç sistemlerinde dev tasviri benzerdir ve Tanrı oğulları olarak kabul edilen devlerin Tanrı'nın insanoğluyla birlikteliğe giren yedi meleğinden meydana geldiğine inanılmaktadır.[3]

Türk mitolojisinde ise devler için yerli ad olarak *delbegen, yelbegen, celbegen* terimleri kullanılır.[4] Bahaeddin Ögel'e göre dev sözcüğü İndo-İran dillerinden alıntı bir kelimedir. Kuzey Türk destanlarında bu devlere *celbegen, yel-moos, kara-moos* adı da verilmektedir. Genel anlamıyla dev, dünyada bulunan yaratıkların, normal boy ve büyüklüklerinin çok üstündeki ruhlar olarak tarif edilir.[5] Alimcan İnayet, *Türk Dünyası Efsane ve Masallarında Bir Dev Tipi Yalmavuz-Celmoğuz* adlı çalışmasında aynı aileye mensup olan Yalmavuz ve devin ilişkisinin yakınlığı sebebiyle bu iki varlığın zaman zaman birbirine karışabildiğini belirtir. Ancak deve tüm dünya mitolojilerinde, Yalmavuz'a ise Türk mitolojisinde ve daha genişletilirse Altay dil ailesine mensup toplumlarda rastlanıldığını, devin anlatılarda olumlu ve olumsuz iki karakterini koruduğunu, Yalmavuz'un ise olumludan dönüşüm geçirerek kötü ruh olarak görüldüğünü ifade eder. Yalmavuz ile devi karakter açısından değerlendirirken de aslında bu varlıkların kötücül güç değil, ilahi özellikleri bulunan güçler olduğuna da dikkat çeker.[6] Boratav, dev kelimesinin Türkçeye aktarımında Fransız masallarındaki *ogre* adı verilen insan yiyen devler ve *gigant* olmak üzere iki karşılığı bulunduğunu ifade ederek Türk büyülü masallarında devlerin sıklıkla *ogre*ye benzer nitelikte ve dişi olduğunu belirtir.[7]

İlk dev tasavvuruna Sümer inançlarında rastlanılmaktadır. Bu inanç sistemine göre evrenin yaratılışında Tanrı Tiamat'ın kurduğu ordu devlerden oluşmaktadır ve Tanrı Tiamat, diğer Tanrıların üstüne bu orduyu saldırtır. Hint inançlarına göre ise dünya bir devin bedeninin parçalanması sonucu meydana gelmiş, gökyüzü devin baş kısmından, hava gövdesinden, dünya ayaklarından, ay alnından, rüzgârlar devin nefesinden, güneş devin gözlerinden ve Tanrı İndra ile Varuna ise devin ağzından oluşmuştur.[8] Beydili de dev motifinin eski inanışlarda ışık, güneş ve ateşle bağlantılı olduğunun da düşünüldüğünü belirtir. Bu bağlamda güneş tutulmaları, gök gürlemesi, şimşek çakması, yerin sarsılması ve yere inen bir bulutun içinden devin çıkması motifleriyle güneşe düşman olan doğa olayları arasında bir ilişki kurulur.[9] İnayet, devleri aslında çok güçlü tabiat güçlerinin beden bulmuş şekli olarak açıklar ve devin kasırga veya duman şeklinde belirmesinin sebebini buna bağlar. Dolayısıyla insan ile devin mücadelesi aslında insan ile tabiatın mücadelesinin bir

[1] Ahmet Bican Ercilasun, ed., *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991), 168-169.

[2] İsmet Zeki Eyüboğlu, *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü* (İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1988), 82.

[3] Deniz Karakurt, *Türk Mitoloji Ansiklopedisi Açıklamalı-Resimli Türk Söylence Sözlüğü* (Türkiye: e-kitap, 2012), 280, pdf.

[4] Alimcan İnayet, *Türk Dünyası Efsane ve Masallarında Bir Dev Tipi Yalmavuz/Celmoğuz* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2010), 56.

[5] Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995), 2: 561.

[6] İnayet, *Türk Dünyası Efsane ve Masallarında Bir Dev Tipi Yalmavuz/Celmoğuz,* 55, 57.

[7] Pertev Naili Boratav, *Türk Mitolojisi* (İstanbul: BilgeSu Yayıncılık, 2012), 62.

[8] Orhan Hançerlioğlu, *Dünya İnançları Sözlüğü* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2000), 114.

[9] Celal Beydili, *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük,* çev. Eren Ercan (Ankara: Yurt-Kitap-Yayın, 2004), 169.

simgesidir.[10] Söz konusu inanışlar dev ile Tanrı'nın, dünyanın ve doğa olaylarının bütüncül bir ilişki içerisinde olduğunu, kolektif bilinçte devin tezahürünü yansıtır.

Hint-Avrupa mitolojisinde genellikle kaos ile ilişkilendirilen devler; Tanrılar ile arasında husumetin olduğu, lanetlenmiş bir tür olarak kabul edilir ve vahşi bir tabiata sahiptir. Bazı hikâye ve masal gibi anlatı türlerinde "insan yiyen canavar" ifadesiyle tarif edilir.[11] Türk mitolojisinde cinler ve şeytanların rolleri, türeyişleri ile ilgili efsanelerden birine göre de Tanrı ilk önce devleri yaratmıştır ve onlara kum taneleri sayısınca oldukları için "can" demiştir. Yaşadıkları mekân da gökyüzüdür. Devler yedi yıl bu cihana egemen olduktan sonra Tanrı candan cinleri yaratmıştır ve şeytan da onlardan türemiştir.[12] Türkistan bölgesinde ve Anadolu'da da bazı kaynaklarda devlerin cin anlamı karşılığında kullanıldığı, kimi zaman ise Tepegöz olarak adlandırıldığı görülür. Sözlü kültür ürünlerinde insana benzemeyen korkunç bir varlık olarak açıklanır. Devin eskicil (arkaik) sembolüne bakıldığında düşmanların nesilden nesile aktarılan kâbuslarından ibaret olduğunu, kaosun sembolü, karanlığın insan şekline bürünmüş temsilcisi bir varlık olduğunu ifade eden görüşler yer almaktadır. Devlerin İran halk inançlarında koruyucu ruhlardan biri olmasına rağmen bu özelliğine karşıt bir karaktere bürünmesinde Zerdüştlüğün ve Avesta'nın etkisinin olduğu ifade edilir. Ancak böyle bir halk kültürü motifini mekanik bir şekilde değerlendirmenin, köklerinin sadece Avesta'da aranmasının tam olarak konuya aydınlık getirmediği de belirtilir ve devin kötücül bir güç olmasının yanı sıra olumlu özellikleri dolayısıyla Simurg gibi kahramanlara yardımda bulunduğunun da göz önünde tutulması gerektiği vurgulanır.[13] Nitekim masallarda devlerin iyi ve kötü huylu olarak iki şekilde kullanımını sürdürmesi Beydili'nin görüşünü örneklendirir niteliktedir.

Türkiye'de destan ve masal metinleri üzerinden Türkiye sahası ve genel olarak Türk dünyasında dev motifini ele alan makale, kitap ve lisansüstü tezleri olmak üzere çeşitli çalışmalar yapılmıştır.[14] Her çalışma, ilgili motifin detaylı analizi ve Türk dünyasında ortak bir dev tasavvurunun belirlenebilmesi açısından önem taşımaktadır. Bu çalışmada Azerbaycan masallarından hareketle çeşitli yönleriyle ele alınan dev motifinin toplumsal bellekteki kodları çözümlenecektir. Bu amaçla hazırlanan çalışmanın malzemesinin tespitinde *Azerbaycan Nağılları* adlı beş ciltlik eserde yer alan 165 masal metni taranmış olup 47 masalda dev motifine rastlanmıştır. Çalışmada Azerbaycan masallarında dev motifini detaylı bir biçimde değerlendirmek amacıyla elde edilen tespitler; devlerin özellikleri, yaşadıkları mekânlar ile devlerin sonu olmak üzere üç ana ve çeşitli alt başlıklarda sunulmuştur. Metin içerik analizi yöntemiyle değerlendirilen verilerle Azerbaycan Türklerinin tasavvurundaki dev imgesi ile devin toplum hafızasındaki yeri, tasviri ve toplumun bu mitolojik varlığa yüklediği anlamların metinler aracılığıyla ortaya konulması amaçlanmıştır.

[10] İnayet, *Türk Dünyası Efsane ve Masallarında Bir Dev Tipi Yalmavuz/Celmoğuz,* 56.

[11] Karakurt, *Türk Mitoloji Ansiklopedisi Açıklamalı-Resimli Türk Söylence Sözlüğü,* 280.

[12] Murat Uraz, *Türk Mitolojisi* (İstanbul: Düşünen Adam Yayınları, 1994), 117.

[13] Beydili, *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük,* 168-169.

[14] Ayşe Yücel, "Masallarda Dev ve Yaratılış Destanındaki Benzerleri", *Millî Folklor*, 39 (1998): 38-45, erişim 2 Haziran 2024. https://www.millifolklordergisi.com/PdfViewer.aspx?Sayi=39&Sayfa=37.; Alimcan İnayet, "Epik Kahramanların Devlere Has Özellikleri Üzerine", *Millî Folklor,* 52 (2001): 68-71, erişim 2 Haziran 2024. https://www.millifolklordergisi.com/PdfViewer.aspx?Sayi=52&Sayfa=65.; Umay Günay Türkeş, "Türk Masallarında Geleneksel ve Efsanevî Yaratıklar", *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi,* 2/3-4 (2009): 84-115, erişim 2 Haziran 2024. https://dergipark.org.tr/tr/pub/mahder/issue/36158/406500.; Naciye Yıldız, "Türk Destanlarında Kötü Huylu Devler", *Millî Folklor,* 87 (2010): 41-50, erişim 2 Haziran 2024. https://millifolklordergisi.com/PdfViewer.aspx?Sayi=87&Sayfa=38.; Yeliz Bahadur, "Türk Dünyası Masallarında İyi Huylu Devler ve Fonksiyonları", *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi,* 14 (2019): 121-134, erişim 2 Haziran 2024. https://dergipark.org.tr/tr/pub/uygur/issue/50967/631035.; Fatoş Yalçınkaya, "Uygur Sihir Masallarındaki Olağanüstü Düşmanların Mitik Kökeni", *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi,* 13 (2019): 44-56, erişim 2 Haziran 2024. https://dergipark.org.tr/tr/pub/uygur/issue/46541/571022.; Özlem Şahin, "Türk Destanlarındaki Devlerin Genel Özellikleri ve Türk Mitolojisi İle İlgileri", *Yenisey,* 1 (2020): 11-24, erişim 2 Haziran 2024. https//doi.org/10.29228/yenisey.47694.; Bayram Durbilmez ve Şule Gümüş, "Kırgızistan'da Kara İyeler ve Devlerle İlgili İnanışlar: Kırgız-Türk Destanlarından Örneklerle", *Millî Folklor,* 17/133 (2022): 58-70, erişim 2 Haziran 2024. https://dergipark.org.tr/tr/pub/millifolklor/issue/71375/826775.; Bora Yılmaz, "Türk Halk Anlatılarında Devler ve Devlerin Mitolojik Ana İle İlişkisi", *SOBİDER-Sosyal Bilimler Dergisi*, 60 (2022): 163-171, erişim 2 Haziran 2024. https//doi.org/10.29228/SOBIDER.64490.; Merve Çelebi ve Sevda Önal Kılıç, "Türk Halk Anlatılarından Ahmedî'nin İskendernâme'sine Dev Motifi", *Culture and Civilization,* 1/4 (2023): 12-22, erişim 2 Haziran 2024. https://dergipark.org.tr/tr/pub/culture/issue/76874/1233952.; İnayet, *Türk Dünyası Efsane ve Masallarında Bir Dev Tipi Yalmavuz/ Celmoğuz;* Serdar Deniz Özdemir, *Türk Halk Anlatılarında Devler* (Çanakkale: Paradigma Akademi, 2022).; Serdar Deniz Özdemir, "Türk Halk Anlatılarında Dev Motifi", (Doktora tezi, Fırat Üniversitesi, 2019), Ulusal Tez Merkezi (555927).

1. Devlerin Özellikleri

1.1. Fiziksel ve Mental Özellikleri

Dev genel anlamıyla *Dünya İnançları Sözlüğü*'nde oldukça uzun, iri boyutlu, çok güçlü ve korkutucu yönleriyle açıklanır. İnançlarda cin tasarımı içerisine dâhil edildiğini belirten Hançerlioğlu, genellikle tüm mitolojilerde devin Tanrıların karşıtı bir varlık olarak konumlandığına ve kötülük tarafında yer aldığına vurgu yapar.[15] Uraz da devleri dünya geneli bütün mitolojilerde şekil ve vücutları yönünden insan uzuvlarından esinlenerek büyütülmüş, devasa boyutlarda ve oldukça güçlü, birden yüze kadar gözleri olabilen, çok başlı, elli ve ayaklı, korkutucu görünümlü yaratıklar olarak tarif eder. Tanrılarla savaş hâlindedirler ve bunun için gökyüzüne kadar çıkabilirler. Kahramanlarla da mücadele eder ancak sonunda alt edilirler.[16] Anlatılarda yaygın olarak insan görünümünde, devasa büyüklükte ve çok kuvvetli varlıklar olarak tanımlanan devler, dişi ve erkek olmak üzere her iki cinsiyette de görülebilir.[17] Örneğin, Anadolu halk anlatılarında yaygın olarak insan yiyen dev anası şeklinde, çok başlı ve aptal olarak tarif edilir. Gagauzlarda iri cüsseli ve tek gözlü olmak üzere iki türlü dev motifinin varlığından söz edilir. Kazaklarda bedeninin tamamı tüylerle kaplıdır ve el ile ayak tırnakları oldukça keskindir. Görünüşüyle insanı korkutacak nitelikte olan devler diğer Türk boylarındakine benzer olarak "devasa yaratıklar" şeklinde açıklanır. Karakalpak masal ve destanlarında tehlikeli, iri cüsseli devler aynı zamanda sihir yapma gibi özellikler taşır. Karay folklorunda da benzer niteliklere sahiptir. Nogay anlatılarında çok güçlü bir insan suretiyle tarif edilir. Türkmenlerde yaygın olarak çok başlıdır. Özbek destan ve efsanelerinde bu varlığın tasviri ise diğerlerinden biraz daha farklı niteliğe sahip olup öküze benzeyen devlerin el ve ayakları ise maymun gibidir. Çok başlı olarak geçtiği anlatılar bulunur ve şom ağızlı, kıskanç, çok konuşan bir karakterdedir. Şekil değiştirme, büyü yapma ve uçma gibi çeşitli özelliklere sahiptir.[18] Bu yönleriyle Türk dünyası anlatılarında benzerlik ve farklılık gösteren özellikleri[19] bulunmaktadır.

Türk masallarında rastlanılan Ön Asya Türklerindeki dev motifini Ögel iki grupta toplar: Birincisi kötü ruhları, şeytanları ifade eden demonlar; ikincisi ise dünyadaki yaratıkların büyüklük bakımından çok üstündeki ruhlar olan devler (riese, giant).[20] Azerbaycan folklorunda ise Qafarlı; ejderha, peri ve devleri epik gelenekte işlenen en temel mitik düşman karakterler olarak tarif eder. İri, kuvvetli, çirkin ve insana benzer mahluklar, yeraltı âleminin sakinleri şeklinde açıklar.[21] Taranan örneklerde tespit edilen verilere göre Azerbaycan masallarında devlerin çok sayıda özelliğinin bulunduğu görülmüş ve bu özellikler aşağıda sırasıyla sunulmuştur.

Azerbaycan masallarında devlerin olağanüstü özelliklerini sembolik olarak yansıtmak amacıyla normalleştirmenin ve insan betimlemesine yakınlaştırmanın göstergesi olan tek başlılığın yanı sıra çok başlılığa yönelik motifler bulunur ve Türk kültüründe yaygın olarak kullanılan formülistik sayılarla bağlantılı şekilde devlerin üç, yedi ve kırk başlı olduğu görülür. Örneğin, *İbrahim*[22] masalında kahramanın karşısına çıkan ikinci dev üç başlıdır. *İskender*[23] masalındaki dev; *Soltan İbrahim*[24] masalında Nuşaperi Hanım'ı kaçıran dev ile

[15] Hançerlioğlu, *Dünya İnançları Sözlüğü*, 114.

[16] Uraz, *Türk Mitolojisi,* 159.

[17] Karakurt, *Türk Mitoloji Ansiklopedisi Açıklamalı-Resimli Türk Söylence Sözlüğü,* 280.

[18] İbrahim Dilek, *Türk Mitoloji Sözlüğü* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2021), 276-278, 286.

[19] Devin kökeni üzerinde duran İşankul, bu varlığın çok başlı, boynuzlu, tüylü, ateş saçmasını, uçma özelliğini, şekil değiştirmesini ve kasırga çıkarmasını bu varlığın köken olarak yırtıcı bir hayvan ya da ejderhadan geldiğiyle ilişkilendirip ejderhanın devlerin insan görünümlü ilk şekilleri olduğunu belirtir (İnayet, *Türk Dünyası Efsane ve Masallarında Bir Dev Tipi Yalmavuz/Celmoğuz,* 58).

[20] Ögel, *Türk Mitolojisi,* 2: 561.

[21] Ramazan Qafarlı, *Azərbaycan Türklərinin Mifologiyası* (Bakı: Ağrıdağ Nəşriyyatı, 2004), 124.

[22] Memmedhüseyn Tehmasib, *Azerbaycan Nağılları* (Bakı: Şerg-Gerb, 2005), 2: 217.

[23] Henefi Zeynallı, *Azerbaycan Nağılları* (Bakı: Şerg-Gerb, 2005), 1: 181.

Moltanı Padşahı[25] masalında dağda bekçilik eden dev yedi başlıdır. *Yusif ile Senuber*[26] masalında da devler padişahı yedi başlı olup her başında yedi boynuzu vardır. Benzer şekilde *Ağıllı Qız*[27] masalında kuyudaki devin boynuzları da mızrak gibidir ve yedi başı bulunmaktadır. *Sehirli Üzük*[28] masalında ise iki tane çok başlı deve yer verilir. Kel oğlana şart koşan yedi başlı bir devdir. Anlatıdaki diğer dev ise üç başlıdır.

Beydili'nin ifadesine göre de Türk sözlü kültür ürünlerinde ve Hint-Avrupa inanç sisteminde büyük yer kaplayan devler sihirli destanlarda üç, yedi ve kırk başlı olarak tasvir edilir.[29] Yedi sayısı kutsal bir sayı olduğu için yedi başlı devlere bütün Türk boylarında rastlanılır. Bu sayı Türklere Göktürk Dönemi'nden önce Ön Asya'dan geçmiştir. Yedi sayısının yanı sıra üç, dokuz, on iki başlı devler de anlatılarda yer alır.[30] Masallarda çok başlılığın taşıdığı olumsuz anlamlar bulunmaktadır ve bu özellik, devlerin kaosun simgesi olduğunun en belirgin işaretleri arasındadır. Bu konuda çok başlılığın bir anormallik işareti olduğuna ve insanın zihnen çok başlı, büyük bir yaratığı algılamakta zorlandığına değinen Sarpkaya, bu nedenle anormal olarak kabul edilen yaratığın düzen karşıtı olarak konumlandırılarak kaos sembolü olduğunu ifade eder.[31]

Tespit edilen örneklerden birinde ise dev çok başlı olmamasına rağmen başı yerde, ayakları gökte olarak kahramanın karşısına çıkar. Söz konusu durum da fiziksel açıdan anormallik unsuru içerisinde değerlendirilebileceği için okurda-dinleyicide ve anlatı içerisinde kahramanda korku[32] ve endişe hissini tetikler. *Sehirli Üzük*[33] adlı bu örnekte kel oğlanın Hindistan'a giderken karşısına çıkan devin ayakları gökte, başı yerdedir.

Azerbaycan masallarında devlerin en belirgin özelliklerinden biri de iri cüsseye, minare gibi uzun boya, kollarında değirmen taşları bulunan uzun kollara ve insanın hayal gücünün sınırlarını zorlayacak kadar güçlü bir vücut yapısı ile uzuvlara sahip olmasıdır. Devlerin alt dudağı yeri, üst dudağı göğü süpürür. Bu kaotik varlıklar bastığı yeri titretir, nefesiyle insanı kendisine çeker ve yüksek sesiyle insanoğlunun yüreğine korku salarak gelirler. *Celayi-Veten*[34] masalında yoksul adamın karşısına mağarada çıkan dev o kadar büyüktür ki yerinden kıpırdayamaz. *Sehirli Üzük*[35] masalında dev dağı taşı, *İbrahim*[36] masalında yeri göğü titretir. Nara sesini işiten İbrahim'in saçları diken diken olur. Sonrasında karşısına çıkan üç başlı dev de İbrahim'e saldırıp omzundan tutarak onu yere çarpacak kadar kuvvetlidir. *Melikmemmed*[37] masalında padişahın bağına gelip elma çalan dev, "Boyu minare gibi, gören insanın bağrı yarılır, sanki dağ kopmuş geliyor." şeklinde tarif edilir. Benzer şekilde *Ağıllı Qız*[38] masalında da Ehmed'in kuyuda karşısına çıkan devin boyu minare gibi, kolları çınar ağacı gibidir. Her kolunda yedi değirmen taşı taşır; alt dudağı yeri, üst dudağı göğü süpürür, ağzı değirmen körüğüne benzemektedir. *Yusif ile Senuber*[39] masalında kel devin elinde ağırlığı yüz batman olan

[24] Ehliman Ahundov, *Azerbaycan Nağılları* (Bakı: Şerg-Gerb, 2005), 3: 257-258.

[25] Nüreddin Seyidov, *Azerbaycan Nağılları* (Bakı: Şerg-Gerb, 2005), 5: 94.

[26] Seyidov, *Azerbaycan Nağılları,* 5: 79-80.

[27] Seyidov, 168.

[28] Seyidov, 25.

[29] Beydili, *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük,* 168.

[30] Ögel, *Türk Mitolojisi,* 2: 364.

[31] Seçkin Sarpkaya, *Türklerin Şeytani Masalları* (Ankara: Karakum, 2021), 93.

[32] Korkunun bedenleşmiş hâli olarak dev motifinin de değerlendirildiği örnekler için bk. Gülda Çetinkaya, "Türk Masallarında Korkunun Sembolik Kodları", *International Journal of Language Academy*, 5/8 (2017), 407-419, erişim 2 Haziran 2024. https//doi.org/10.18033/ijla.3828.

[33] Seyidov, *Azerbaycan Nağılları*, 5: 39.

[34] Ahundov, *Azerbaycan Nağılları,* 3: 236.

[35] Seyidov, *Azerbaycan Nağılları,* 5: 39-40.

[36] Tehmasib, *Azerbaycan Nağılları,* 2: 216.

[37] Ehliman Ahundov, *Azerbaycan Nağılları* (Bakı: Şerg-Gerb, 2005b), 4: 169.

[38] Seyidov, *Azerbaycan Nağılları,* 5: 168.

[39] Seyidov, 78-80.

bir topuz vardır. Dev, Yusif'e doğru gelirken öyle bir gürültü koparır ki insanın korkudan bağrı çatlayacak gibi olur. Kara dev de büyük bir dev olarak tasvir edilir. Devler padişahı da öyle heybetlidir ki uyurken nefesi Yusif'i kendisine doğru çekecek kadar güçlüdür. Uyandığında kemikleri öyle bir kütürder ki bin yıllık bir çınar ağacını yerinden kopartmış gibi hissettirir. *Tapdıq*[40] masalında Tufan dev başında kırk değirmen taşından bir gürz taşımaktadır. *Moltanı Padşahı*[41] masalında yedi başlı dev, her kolunda yedi değirmen taşı geçirilmiş hâlde dağda nöbet tutar. Sadece *Reyhan'ın Nağılı*'nda[42] diğerlerinden farklı olarak devlerden biri yaygın dev ebatının aksine boyu bir karış, sakalı yedi karış cüce devdir.

Bir insanı omzunda rahatlıkla uzak mesafelere taşıyabilirler. Ayrıca avucuna aldığı taşı, kayayı dokunuşuyla un ufak edebilirler. *İskender*[43] masalında bostana girip meyve toplayan kahramanı gören dev gelip onu kemerinden tutup yere çarpmak ister. *Sehirli Üzük*[44] kel oğlan, devin derdine çare bulunca onu sırtına alıp taşır. *Hahnezer*[45] masalında dev, kahramanın verdiği taşı ovalayıp paramparça eder. Kahramanı sırtına alıp evine götürür. *Behtiyar*[46] masalında padişah dev, kahramanı sırtına bindirip üç gün üç gece yol gider. *Şah Oğlu Behrem'in Nağılı*'nda[47] Behrem'e tüyünü veren dev ise kahramanın yanına gelip onu omzunda taşıyarak deniz kenarına götürür.

Devlerin genellikle çirkin bir görünüme sahip olduğu ifade edilir. *Ağ Quş*[48] masalında Şirzad, üzüm bağından topladığı üzümleri yerken devler gelir ve büyük dev çirkin görünümlüdür. *Peri Hanım'ın Nağılı*'nda[49] Narhanım, oğlana kendisini kaçıran devi çirkin bir dev olarak tarif eder. *Tapdıq*[50] masalında Gün Hanım, kızına Tufan devi sevdiğini anlatınca kızı annesinin güzel biri olup çirkin görünümlü bir devi nasıl sevdiğini sorar ve devi kara kertenkeleye benzetir. *Oxxay ile Ehmed*[51] masalında kahramanı sınamak isteyen Oxxay'ın kızı, don değiştirerek bir dudağı yeri bir dudağı göğü süpüren koca karı şeklinde bir deve dönüşür. Öyle çirkindir ki yüzünden zehir akmaktadır. *Yusif ile Senuber*[52] masalında devler padişahı, yine *Sehirli Üzük*[53] masalında da üç dev çirkin görünümlü olarak tarif edilir. Kel oğlan Hindistan'a giderken de yolda onun karşısına çirkin görünümlü bir dev çıkar.

Devler yaygın olarak insan formuna yakın olsa da ejderhaya benzer özelliklerinin korunduğu iki örnek tespit edilmiştir. Bu örneklerde devler uzun kulaklı ve boynuzlu[54], uzun tırnaklı, fil dişli, geniş burunlu ve uzun kuyrukludur. Bu tasvir, devlerin ejderhadan insan formuna bürünmeden önceki son kalıntıları olarak yorumlanabilir. *Sehirli Üzük*[55] masalındaki üç devin kulakları uzundur ve dişleri fil dişi boyutundadır. Nefes aldığında burun delikleri fırıncı küreği gibi açılıp kapanır. Tırnakları sabana benzetilir. Kuyrukları da uzun

[40] Ahundov, *Azerbaycan Nağılları,* 4: 49.

[41] Seyidov, *Azerbaycan Nağılları,* 5: 94.

[42] Ahundov, *Azerbaycan Nağılları,* 4: 134.

[43] Zeynallı, *Azerbaycan Nağılları,* 1: 82.

[44] Seyidov, *Azerbaycan Nağılları,* 5: 40.

[45] Zeynallı, *Azerbaycan Nağılları*, 1: 300.

[46] Zeynallı, 77.

[47] Ahundov, *Azerbaycan Nağılları,* 3: 179.

[48] Tehmasib, *Azerbaycan Nağılları,* 2: 107.

[49] Ahundov, *Azerbaycan Nağılları,* 4: 282.

[50] Ahundov, 44.

[51] Seyidov, *Azerbaycan Nağılları,* 5: 212, 214.

[52] Seyidov, 79.

[53] Seyidov, 25, 39.

[54] Bu konuda Beydili de Azerbaycan ve diğer Türk boylarının destanlarında devlerin boynuzlu olduğuna değinir ve devin gücünün boynuzların sayısıyla bağlantılı olduğunu ifade eder. Boynuzun varlığını ve çeşitli özelliklerinden dolayı devin Ulu Ana ile bağlantısının olduğunu ve mitolojik Ulu Ana'nın değişikliğe uğramış şekli olduğunu belirtir. bk. Beydili, *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük,* 170.

[55] Seyidov, *Azerbaycan Nağılları,* 5: 25.

ve başında boynuzları bulunur. Birbirlerinin kuyruğundan ve boynuzundan tutarak kavga ederler. *Yusif ile Senuber*[56] masalında da devler padişahı yedi başlı olup her başında yedi boynuzu, her ağzında yedi dişi, uzun kulakları ve kuyruğu vardır.

Ten renkleri ak, kara ve sarı renk sembolleri üzerinden yansıtılır. Türk kültüründe saflığın, temizliğin ve iyiliğin sembolü olan ak[57] renginin Azerbaycan masallarında iyi ve kötü özelliklere sahip devler için kullanılması, bu anlatılarda ak rengin olumlu ve olumsuz olmak üzere iki kavramsal karşılığının olduğunu gösterir. *Avçı Mehemmed*[58] masalında dev sadece ak rengiyle tasvir edir. *İskender*[59] masalında kahramanın annesiyle birlikte yaşayan dev, *Keçel*[60] masalında kahramanın mağarada karşısına çıkan yedi dev, *Oxxay ile Ehmed*[61] masalında Oxxay'ın kızı, Ehmed'in karşısına çıkan dev, *Qara At*[62] masalında Hurşidi-alem'i kaçıran dev, ak renklidir. *Ağ Quş*[63] masalında Şirzad'ın girdiği üzüm bağı, ak devlerin mekânıdır. *İbrahim*[64] masalında kahramanın pınarda karşılaştığı cadının düşmanı ak devdir ve İbrahim'den onu öldürmesi konusunda yardım ister. *Tapdıq*[65] masalında Tüccar Süleyman'ın kızı Gemer Hanım ak dev tarafından kaçırılıp tılsıma yatırılır.

Azerbaycan masallarında devlerde kara renk ise kötülüğün ve acımasızlığın ifadesi için kullanılır. Kahramanın karşısına çıkan devin zalimliğinin vurgusu bu renk sembolü üzerinden aktarılır. Bu anlamda kara dev, karanlığın vücut bulmuş hâlidir. *Yusif ile Senuber*[66] masalında Yusif, mağarada kendisine doğru nara atarak gelen bir kara devle karşılaşır. *İlan Qız*[67] masalında Meded, genç kızla birlikte yeraltındaki kara devin kara atını alıp kaçarlar. *Tapdıq*[68] masalında Gün Hanım, Tufan devi sevdiğini Ay'a anlatırken "Kara dev bana senden güzel görünüyor." diye söyler. Ayrıca masallarda aranan, çoğu zaman şifa aracı olarak kullanılacak olan yiyecek veya obje de kara devin mekânındadır ve kahramanın kara devin mekânına ayak basması tehlikelerle dolu bir yolculuğa geçiş yaptığının habercisidir. *Qırx Gönçe Xanım*[69] masalında oğlanın ak elmayı getirmesi için gönderildiği yer ile *Yetim İbrahim ve Sövdeger*[70] masalında kahramanın gülü bulmak için geldiği yer kara devin yurdudur.

Türk mitolojisinde sarı renk gücün, otoritenin ve zenginliğin sembolüdür. Ancak olumlu anlamlarının yanı sıra Çoruhlu, sarı rengin aynı zamanda ateşin, hastalık ve albastının rengi olduğunu da belirtir.[71] İncelenen örneklerde bir tane sarı dev motifine rastlanmıştır ve buradaki dev motifi insanları rızasızca kaçıran, kötü bir varlık olarak kullanılır. *Beçe Derviş'in Nağılı*[72] adlı bu örnekte Yemen padişahının kızını kaçıran dev sarı renklidir.

[56] Seyidov, 79-80.

[57] Türk kültüründe ak, kara ve siyah renklerinin anlamlarıyla ilgili detaylı bilgi için bk. Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları* (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2002), 183-186, 190-191, 193-194.

[58] Zeynallı, *Azerbaycan Nağılları*, 1: 89.

[59] Zeynallı, 181, 184.

[60] Seyidov, *Azerbaycan Nağılları,* 5: 200.

[61] Seyidov, 212, 214.

[62] Zeynallı, *Azerbaycan Nağılları*, 1: 231.

[63] Tehmasib, *Azerbaycan Nağılları*, 2: 107.

[64] Tehmasib, 223-224.

[65] Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 4: 52.

[66] Seyidov, *Azerbaycan Nağılları*, 5: 78.

[67] Seyidov, 238.

[68] Ahundov, *Azerbaycan Nağılları,* 4: 65.

[69] Ahundov, *Azerbaycan Nağılları,* 3: 88.

[70] Ahundov, *Azerbaycan Nağılları,* 4: 97.

[71] Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları,* 194.

[72] Ahundov, *Azerbaycan Nağılları,* 3: 129.

Devlerin insanoğlundan farklı olarak vücutlarının hiç yaşlanmadığı, daima genç kaldıklarına örnek olan *Reyhan'ın Nağılı*'nda[73] devler, insanoğlu gibi yaşlanmadıklarını ve ölümlerinin Süleyman Peygamber'in hükmü ile gerçekleştiğini söylerler.

Vücutlarının tüylerle kaplı olduğu yaygın bilinen bir özelliktir. Tüy motifinin kullanım amacı kahramana yardımcı olmak ve kahramanın başı dara düştüğünde, yolculuğunda çıkmaza girdiğinde fayda sağlamak için bir araçtır.[74] *Şah Oğlu Behrem'in Nağılı*[75]'nda Behrem'e tüyünü veren dev, kahramanın yanına gelip onu omzuna alıp deniz kenarına götürür. *Yusif ile Senuber*[76] masalında devler padişahı, o kadar tüylüdür ki bir ormana benzetilerek tasvir edilir. Masalın ilerleyen bölümlerinde kendisini kölelikten kurtaran kel dev ise Yusif'e tüyünü verir. Yusif, devin tüyünü yakıp kendisini yardıma çağırdığında kel dev gelerek onu istediği yere taşır.

Masallarda devin kel olması durumu da rastlantısal ve sebepsiz değildir. Kellik kutsiyet taşır.[77] Devin kel olması durumunda da bu dev tipinin ilk karşılaşmadan itibaren veya sonradan dönüşüm geçirerek yardımcı motif olarak kullanılacağı, bilgelik vasfıyla kahramana rehberlik edeceği açıktır. Nitekim *Yusif ile Senuber*'in ilerleyen bölümlerinde[78] bir ihtiyar adam, Yusif'e dağda karşısına çıkıp kendisine saldıracak olan kel devi nasıl alt edip hizmetine alacağının yolunu öğretir ve Yusif'e onu kötülüklerden koruyacak bir kılıç hediye ederek gözden kaybolur. Yusif dağın dibine geldiğinde tarif edilen kel dev kendisine saldırsa da sonrasında kahramanın hizmetine girerek ona yolculuğunda çeşitli yardımlarda bulunur.

Halk anlatılarında devler iri cüsseleri ve korkunç görünümlerinin aksi bir şekilde kahraman tarafından kolaylıkla akıl yoluyla alt edilebilen, kandırılabilen, idrak etme ve mantıklı hareket etme yetisi olmayan varlıklardır. Azerbaycan masallarında akılsız-saf dev motifiyle ilgili çok örnek bulunur. Bunlar içerisinde kahramanın devlerin sihirli eşyalarının sırlarını devlerden öğrendikten sonra onları kandırarak yanından uzaklaştırdığı veya edindiği bu bilgi yoluyla onların elinden kurtulduğu yaygın görülür. *Gül Suman'a Neyledi?*[79] masalında Mehemmed, devlerden halı, sofra ve tacın sırrını öğrendikten sonra üç ok fırlatır ve her birinin bu okların ardından gitmesini ister. Birinci gelene sofrayı, ikinci gelene halıyı, üçüncü gelene ise tacı vereceğini söyleyip devleri kolaylıkla kandırarak üç nesneyi de yanına alıp yoluna devam eder. *Gül ile Sanavar*[80] masalında Melik Düçar, iki devin sahip olduğu papak ile halının sırrını öğrendikten sonra bu ikisine yardım edeceğini söyleyerek biraz kenarda durmalarını ve gözlerini yumup beklemelerini ister. Devler kenara çekildiğinde Melik Düçar halıya binip papağı da başına takarak periler vilayetine gider. *Sehirli Üzük*[81] masalında kel oğlan, üç devi de zekâsıyla kandırarak ellerindeki Hz. Süleyman'ın[82] sihirli yüzüğünü ve halısını alıp kedi ve köpeğiyle evine doğru yola düşer.

[73] Ahundov, *Azerbaycan Nağılları,* 4: 134.

[74] Devlerin vücutları, diğer demonik varlıklar gibi tüylerle kaplıdır ve bu tüyleri tılsımlıdır. Hikâyelerde yardımcı devler, vücutlarından birer tüy koparıp kahramana vermektedirler. bk. Beydili, *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük,* 170.

[75] Ahundov, *Azerbaycan Nağılları,* 3: 179.

[76] Seyidov, *Azerbaycan Nağılları,* 5: 79-81, 84.

[77] Ergun'un Türk dünya görüşünde Tanrı kutunu sembolize ettiğini detaylıca açıkladığı çalışması ve örnekler için bk. Pervin Ergun, "Altay Destanlarında ve Anadolu Türk Masallarında Tastarakay-Keloğlan", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi,* 18 (2004), 37-45, erişim 2 Haziran 2024. https://dergipark.org.tr/tr/pub/tdded/issue/12704/154585.; Pervin Ergun, "Altay Destanlarında ve Anadolu Türk Masallarında Tastarakay-Keloğlan", *Millî Folklor,* 68 (2005), 78-84, erişim 2 Haziran 2024. https://www.millifolklordergisi.com/PdfViewer.aspx?Sayi=68&Sayfa=74.

[78] Seyidov, *Azerbaycan Nağılları*, 5: 77, 84-86.

[79] Zeynallı, *Azerbaycan Nağılları,* 1: 134.

[80] Zeynallı, 144.

[81] Seyidov, *Azerbaycan Nağılları*, 5: 25-26.

[82] Hz. Süleyman'ın Türk kültüründe devlerle ilgisi ve devlere hükmetmesi üzerine detaylı bilgi için bk. Özdemir, *Türk Halk Anlatılarında Devler,* 105-116.

Akılsızlık durumu kimi zaman da devin canına mal olur. Dev tarafından kaçırılan genç kızların devin canının saklı olduğu şişenin yerini kendisinden öğrenip kahramana ileterek veya devin kendisi tarafından kahramana bizzat söylenmesi üzerine öldürüldüğüne de rastlanır. *Barhudar'ın Nağılı*'nda[83] dev, canının şişedeki kuşta olduğunu ve bu şişenin nasıl ele geçirilebileceğini tutsak ettiği genç kıza anlatır. Böylece kendi ölümüne sebep olur. *Telet'in Nağılı*'nda[84] dev, kahramana elindeki kara topuzun sırrını söyleyerek yine kendi sonunu hazırlar.

Demonik (şeytani-cinni) varlıkların kandırılarak suyun içerisinde boğulmak suretiyle veya değirmen taşlarıyla ölümü de yaygın görülen bir durumdur. Bir örnekte devlerin suda ölümü genellikle çayın içerisine girmesiyle sağlanır. Dev, önüne engel olarak çıkan ve kahramanın aştığı çayı, ırmağı geçmek isteyip kahramana bunu nasıl başardığını sorar. Kahraman zekâsını kullanarak devin boynuna ağır taşları bağlayarak geçebileceğini söyler. Akılsız dev de kendisine verilen tavsiyeyi sorgusuz sualsiz yerine getirebilen bir bilişsel düzeyde olduğu için bunu uygular ve akılsızlığı yüzünden çayda boğulur. *Cırtdan*[85] masalında devin niyetini anlayan kahraman, ondan omlet pişirmesi ve kalburla çaydan su getirmesi gibi isteklerde bulunarak devi oyalar. Saf dev de her defasında kahramana inanıp istenen şeyi yerine getirmek için harekete geçer. Masalın sonunda kaçıp giden çocukların peşine düşen dev, çaydan nasıl geçtiklerini Cırtdan'a sorar ve boynuna değirmen taşı bağlanarak geçmesi gerektiği yönündeki tavsiyesine uyup helak olur. Diğer örnek olan *Keçel*[86] masalında ise kahraman, yedi deve damlarının üstüne yedi değirmen taşı koyup düşman geldiğinde onları öldürmeleri için kullanmalarını tembihler. Ardından Keçel hepsini kapının ağzında bekletip deneme amaçlı taşları salacağını söyler. Buna inanan devler değirmen taşlarının altında kalır. Masalın bu bölümünde anlatıcı "Doğru demişler, devler ahmak olur." şeklinde yaptığı açıklamasıyla da devlerin bu karakteristik özelliklerine dikkat çeker.

Masallarda akıllıca ve yerinde kullanılan söz "tılsım" niteliği taşıyıp karşı tarafı ikna edebilmede yeterlidir. Saf devleri kandırırken de sözün ve aklın gücü açıkça hissedilir. *Yetim İbrahim ve Sövdeger*[87] masalında uykudan uyanınca insan kokusu alan devi genç kız "Gezdiğin yerlerde adam yemişsin, kokusu da hâlâ burnunda kalmış. Burada insan ne gezer?" diyerek kolaylıkla ikna eder. Dev de onun sözüne inanıp çıkıp gider. *Reyhan'ın Nağılı*'nda[88] Reyhan, kendisini kaçırıp onunla zorla evlenmek isteyen Eş-eş devin elinden kurtulmak için yirmi sekiz yaşına kadar nişanlı beklemesini, süre dolunca toyunun yapılmasını, âdetlerinin böyle olduğunu, aksi takdirde kendisini öldüreceğini söyleyerek dokuz on yıl vakit kazanır ve dev de buna inanıp kabul eder. Üç devin kaçırdığı üç genç kız da devlerden kurtulmak için dünyada görülmemiş bir toy yapmak şartıyla kendileriyle evleneceklerini söyleyerek devleri kandırırlar. Devlerin kıt akıllı oldukları metin içerisinde "Devler kuvvetten çok, akıldan az olurlar." sözleriyle de vurgulanır. *Hahnezer*[89] masalında devler, kahramanın dediklerine her zaman inanır. İlk devi yanında götürdüğü un ve yumurtayla kandırıp taşları un ufak ettiğini ve taşın suyunu çıkardığını söyleyen kahraman, devin diğer kardeşleri de kendisine iş buyurduğunda onları da aldatır.

Masallarda aklı yeterince kullanamama durumu, korkaklığı ve kendine güvensizliği de beraberinde getirmektedir. Nitekim *Armud Bey*[90] masalında tilki yolda rastladığı devi "Orduyu görüyor musun? Padişahın

[83] Ahundov, *Azerbaycan Nağılları,* 4: 182-183.

[84] Ahundov, 117-118.

[85] Zeynallı, *Azerbaycan Nağılları,* 1: 297-298.

[86] Seyidov, *Azerbaycan Nağılları*, 5: 201.

[87] Ahundov, *Azerbaycan Nağılları,* 4: 98.

[88] Ahundov, 129-130, 133-134.

[89] Zeynallı, *Azerbaycan Nağılları*, 1: 300-301.

[90] Zeynallı, 287.

oğlu hastalandı. Ona derman olacak şey 'dev eti' diyorlar. Şimdi o ordu gelip seni öldürüp ona götürsün" diyerek devi korkutup kaçırır ve devin evi kurnaz tilkiye kalır. Burada devin zıddı olarak kurnaz tilki motifinin kullanımı da ayrıca önemlidir.

1.2. Karakteristik Özellikleri

Azerbaycan masallarında devleri karakter özellikleri bakımından iyi huylu ve kötü huylu olmak üzere iki ana gruba, bunları da kendi içerisinde şarta bağlı iyi huyluluk ve kötü huyluluk şeklinde iki alt gruba ayırmak mümkündür. İncelenen örneklerden hareketle iyi huylu[91] devlerin masallarda kahramana yardımcı olmak, kahramanı ve yakın çevresini koruyup belirli bir süre yanında himaye etmek amacıyla kullanıldığını, bu bağlamda Simurg-Zümrüd kuşu motifiyle benzer işlev taşıdığını söylemek mümkündür. Örneğin, *Göy Mıncıx*[92] masalında dev, evinde karşılaştığı genç kıza oraya gelme nedenini sorup ona yanında kalmasını, kendisine kardeş olacağını söyleyip genç kızın da onun bacısı olmasını ister ve kız kabul edince birlikte kardeş gibi yaşayarak günlerini geçirirler. Genç kızın oğlu olunca da dev, oğlanı kendisiyle birlikte avlara götürür. Masalda devin genç kızı ve bu kızın oğlunu koruma altında tutmasının yanı sıra onun erkek kardeşine de evini açması, o gitmek istediğinde vazgeçirmeye çalışması onun anlatıda iyi olan herkesi himaye etme işleviyle kullanıldığının açık işaretleridir. *Dünya Gözeli*[93] masalında Sabah'ın karşısına çıkan dev, gülü bulup getirmesi için ona katılıp yardım eder. *Celayi-Veten*[94] masalında yoksul adamın karşısına çıkan ilk dev, bu adama kendisine gerekli olan şeyleri alabileceğini söyleyip diğer devler gelmeden gitmesini tembihler. Yoksul adam bunu kabul etmeyince onu korumak için sandığa saklar. Bu adamın oğlu Celayi-veten, babasının intikamını almak için aynı mağaraya geldiğinde de koca dev benzer şekilde onu da uyarır, gitmesini tembihler. *Padşah Oğlu*[95] masalında dev anası, kahramanın iyi bir oğlan olduğunu anlayıp onu oğullarının elinden kurtarmak için sandığa saklar. Mehemmed, Gülzar Hanım'ı almaya gideceğinde dev anası onun tılsımlar padişahının kızı olduğunu ve getirebilmesi için gerekli şeyleri söyleyerek yol gösterir. *Tapdıq*[96] masalında Gün Hanım, Tufan deve Gemer Hanım'ı zulmet dünyasına götürüp ölü tılsımına koymasını emrettiğinde dev, genç kızın ölmesine razı olmayıp ona acıyıp Gün Hanım'ı bu kararından vazgeçirmeye çalışır.

Masallarda devin kahramana yardım etmeden önce "Ne emrin varsa söyle, yerine getireyim." şeklinde seslenmesi, devlerin Alaaddin'in sihirli lambasından çıkan cin gibi "Dile benden ne dilersen?"[97] ifadesine benzer şekilde karşısındakine yaklaşımı Uraz'ın Türk mitolojisindeki cinlerin devlerden türetildiğini örnekleyen türeyiş efsanesini[98] destekler niteliktedir ve her ikisi de aynı işlevle kullanılır. Buna örnek olarak *Şah Oğlu Behrem'in Nağılı*'nda[99] kahramanın kuyuda karşısına çıkan devler "Behrem ne emrin varsa yerine getirelim." diye hep bir ağızdan bağırırlar ve kahramanın talebi üzerine devlerden biri kuyuya inip kazı çıkartır.

Şarta bağlı iyi huyluluk özelliği gösteren devler ise kahramanla ilk karşılaşmalarında saldırgan bir figür olarak işlenirken kahramanın onların sorunlarına çare bulmalarının karşılığında zarar vermeyeceklerine, hatta yolculuğunda kahramana yardımcı olacaklarına dair vaatte bulunurlar. *Gül ile Sanavar*[100] masalında

[91] Türk dünyası masallarında iyi huylu devlerle ilgili bilgi ve örnekler için bk. Bahadur, "Türk Dünyası Masallarında İyi Huylu Devler ve Fonksiyonları", 121-134.

[92] Zeynallı, *Azerbaycan Nağılları*, 1: 28-29.

[93] Zeynallı, 201.

[94] Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 3: 237-238.

[95] Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 4: 164, 167.

[96] Ahundov, 42.

[97] "Aladdinin Sihirli Lambası Masalı", erişim 24 Mart 2024, https://www.birmasal.com/alaaddinin-sihirli-lambas-masali/.

[98] Uraz, *Türk Mitolojisi*, 117.

[99] Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 3: 177-178.

[100] Zeynallı, *Azerbaycan Nağılları*, 1: 144.

iki dev, atalarından kalan papak ile halıyı bölüştürmesi için Melik Düçar'dan yardım talep eder. Sonrasında kahramanın ulaşım ve görünmezlik elde etmesi için yardımcı olan iki objeyi de dolaylı yoldan ona verirler. *Gül Sumana Neyledi?*[101] masalında ise kahramanın karşısına çıkan üç dev, ona saldırmayıp sadece kendi aralarında çözemedikleri meseleyi çözmesi için danışırlar. Kahramana doğrudan yardımları olmasa da dolaylı yoldan üç sihirli objenin kahramanın eline geçmesine aracı olurlar ve masalın düğüm bölümlerinde kahraman bu objelerle zorlukları aşar.

Kimi zaman da kahraman tarafından öldürüleceklerini anladıkları anda ona dokunmayıp türlü yardımlarda bulunurlar. *Siman'ın Nağılı*'nda[102] kendisini öldürmemesi karşılığında hizmet edeceğini söyleyen küçük dev, Siman razı olunca Adamzad devle birlikte Şah Deşküvar'ın şehrine gelirler. İlerleyen bölümlerde ise kahramana bekçilik eden ve gelen düşmanı haber veren Adamzat, kahraman tılsıma düştüğünde de Periduh Hanım'ı sırtında Şah Deşküvar'ın toprağına getirip kalede ona güvenli ve temiz bir yer hazırlar, yemeğine kadar hazırlar. Şah Deşküvar'dan korumak için bekçiliğini yapar. *Yusif ile Senuber*[103] masalında kel dev, Yusif tarafından öldürüleceğini anlayınca onun hizmetine girer. Yusif'e yardım edeceğine söz vererek başlangıçta saldırgan ve kötü huylu olan dev değişime uğrar. Dara düşünce kullanması için tüyünden verir ve Yusif, kara devi öldürdükten sonra tüyü yakınca kel dev gelir ve onu devler padişahının olduğu yere götürür. Devler padişahı da canını kurtarmak için Yusif'e istediği ışıklı çam ağaçlarını ve mermerleri vererek yardım eder, kel devi de kölelikten azat edip Yusif'e bağışlar. Kel dev, Yusif'i istediği yere taşır. Masalın sonunda devler padişahı askerleriyle birlikte Yusif'in yanına gelerek düşman padişahını ve ordusunu kırıp geçirirler.

Devlerin şarta bağlı iyi huyluluk özelliği gösterdiği örneklerde kahramanın kendisine koştukları şartı yerine getirip gücünü kanıtlaması üzerine ona zarar vermezler ve aralarına dâhil ederler. *Melik Memmed ile Melik Ehmed*[104] masalında Memmed'in âşık olup evlendiği genç kızın kardeşleri devdir ve bu devler, eve geldiğinde önce Memmed ile Ehmed'i görüp onları sınamak isterler. Genç kızın verdiği akıl sayesinde Memmed başarılı olunca büyük dev, iki kardeşin boynunu vurdurmaktan vazgeçip kız kardeşini bu gençle nikâhlarlar. Devler ava gittiklerinde de Melik Ehmed'i yanlarında götürürler. *Hahnezer*[105] masalında yolda kahraman uyurken yanına gelen dev, Hahnezer'in yazdığı kâğıdı okuyup bu adamın kırk devin başını ezecek güce sahip olmasına şaşırır. Bunu öğrenmek için onu sınamalardan geçirdikten sonra güçlülüğüne ikna olup kendilerine katılmasını, sekizinci kardeşi olup onlarla yaşamasını teklif eder. *Sehirli Üzük*[106] masalında ters vaziyette duran devin sorununun çözülmesi üzerine kahramana zarar verilmez ve karşılığında Hindistan'a götürülür. *Şah Oğlu Behrem'in Nağılı*'nda[107] ise devler padişahı, Behrem'e ve adamlarına uçurduğu güvercinden önce kâğıdı getirirse zarar vermeyeceğine dair şart koşar. Şart yerine getirildikten sonra Behrem, devleri öldürünce devler padişahı korkarak kahramana yalvarır ve kendisine üç tüy verir. İlerleyen bölümlerde Behrem tüyü yaktığında dev hemen onun yanında biter ve kendisinden istenen yel atını hazırlayarak getirir, Behrem'i deniz kenarına götürür.

Kahramanın sihirli bir objeye sahip olması veya kahramanın devin akrabası olduğunun anlaşılması durumunda da devler kahramana yardımcı olup rehberlik ederler. *Muhtar'ın Hekayeti*'nde[108] dev, Muhtar'a

[101] Zeynallı, *Azerbaycan Nağılları,* 1: 134, 139.

[102] Tehmasib, *Azerbaycan Nağılları*, 2: 31-32, 45-46, 48.

[103] Seyidov, *Azerbaycan Nağılları,* 5: 78-81, 84-85.

[104] Zeynallı, *Azerbaycan Nağılları,* 1: 56.

[105] Zeynallı, 300.

[106] Seyidov, *Azerbaycan Nağılları,* 5: 39-40.

[107] Ahundov, *Azerbaycan Nağılları,* 3: 172-173, 177, 179.

[108] Zeynallı, *Azerbaycan Nağılları*, 1: 207.

sihirli yüzüğü taktığı için yardım edeceğini söyler. Muhtar'ı babasının şehrine götürüp bırakır. *Behtiyar*[109] masalında Behtiyar, eşi Perizad'ın verdiği mektupla dev padişahın toprağına girdiğinde devler bunu görüp padişaha götürmek ve ona yem etmek isterler. Dev padişah, Behtiyar'ın getirdiği mektubu okuyunca onun öz bacanağı olduğunu anlar ve zarar vermez. Onu üç günlük yolculuğa çıkarır ve aradığı cennet elmasının yerini bulması için çınar ağacının başına gönderir ve oraya yıkanmaya gelecek olan güvercin donundaki perilerden birinin kıyafetini çalması durumunda onlardan yardım görebileceğini söyler.

Masallarda yemin etme, yerine getirilmesi gereken ve bu yemine bağlı hareket edilmesi âdeta bir ilke olarak görülen önemli bir motiftir. Kullanıldığı yere göre koruyuculuğu da bulunmaktadır. Örneğin, *Padşah Oğlu*[110] masalında devin oğulları, annelerinin sütü üzerine ant içtikleri için kahramana zarar vermezler ve bunun üzerine dev anası, kahramanı sandıktan çıkarır. Burada anne sütünün kutsiyetinin yanı sıra yemin edildiği için devlerin kahramana dokunmaması dikkat çekici bir detaydır.

Azerbaycan masallarında kötü huylu[111] devlerin iyi huylu devlere nazaran sayı bakımından daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Bu devler acımasız, zalim, insan yiyen[112] korkunç dev tasavvuruna uygun bir şekilde yer alır. Örneğin, *Cırtdan*[113] masalındaki dev ile *Peşe Dalınca*[114] masalında padişahın karşısına çıkan dev, insan eti yiyen bir varlıktır. *Muhtar'ın Hekayeti*'nde[115] Muhtar, kardeşleriyle konakladığı kalede gece nöbet tutarken dev gelir ve uyuyanlara saldırır. Muhtar onu alt edince devin annesi Tenure tarafından kaçırılıp Kühqaf'a hapsedilir. *Hahnezer*[116] masalında devin kardeşleri, kahramanın evlerine geldiğini görünce sevinip onu yemek isterler. Yedi kardeş dev, Hahnezer'in kurnazlığını fark ettikten sonra da onu öldürmek için kahramanın başına değirmen taşı atmaya ve sıcak su dökmeye çalışırlar. *Siman'ın Nağılı*'nda[117] kahramanın karşısına çıkan devler, *İbrahim*[118] masalında üç başlı dev ve kardeşi ile *Qırx Gönçe Xanım*[119] masalındaki yedi dev acımasız ve kötü huyludur.

Bulundukları ortamda insan kokusunu hemen sezip saldırganlaşarak yemek isterler. Örneğin, *Celayi-Veten*[120] masalında mağaraya gelen devler, "İnsan kokusu geliyor!" diyerek koca deve bağırırlar. Koca deve inanmayıp odaları dolaşırlar ve adamı sandıkta bulup paramparça ederler. Kahramanın annesiyle yaşayan dev de eşiyle anlaşıp Celayi-veten'i öldürmenin yolunu arar. Celayi-veten avdan döndüğünde dev, akrep olup onu sokmak ister. *Yetim İbrahim ve Sövdeger*[121] masalında dev uykudan uyandığında insan kokusu alır ve genç kızdan insanın yerini söylemesini ister. *Padşah Oğlu*[122] masalında dev ananın oğulları, evlerine gelir gelmez insan kokusu alır ve yerini öğrenmek isterler. *Telet'in Nağılı*'nda[123] kahraman ormanda karşısına çıkan dev tarafından kaçırılıp evine götürülür. Günlerdir aç olduğunu ve av aradığını söyleyen bu dev, Telet'i

[109] Zeynallı, 77-78.

[110] Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 4: 164-165.

[111] Kötü huylu devlerin Türk Dünyası destanlarındaki kullanımı ve örnekleri için bk. Yıldız, "Türk Destanlarında Kötü Huylu Devler", 41-50.

[112] Devlerin en çok severek yediği yiyecek insandır. Bilgi için bk. Beydili, *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, 170. Bu konuda Ögel, Kuzey Türk destanlarında ve Anadolu masallarında insan eti yiyen devlere nadir rastlandığını ifade eder. bk. Ögel, *Türk Mitolojisi,* 2: 563-564.

[113] Zeynallı, *Azerbaycan Nağılları*, 1: 297.

[114] Zeynallı, 160-161.

[115] Zeynallı, 206.

[116] Zeynallı, 300-301.

[117] Tehmasib, *Azerbaycan Nağılları*, 2: 31.

[118] Tehmasib, 216.

[119] Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 3: 89.

[120] Ahundov, 237, 239.

[121] Ahundov, *Azerbaycan Nağılları,* 4: 98.

[122] Ahundov, 164.

[123] Ahundov, 117.

yemek ister. *İlan Qız*[124] masalında yedi kardeş dev, Meded'i yakalayıp yemek için kalelerine götürürler. *Yusif ile Senuber*[125] masalında kara dev, Yusif'i görür görmez onu yemek için saldırır. Devler padişahı ise yetmiş insanın kellesini bir çatıya boncuk gibi dizmiştir. *Dünya Gözeli*[126] masalında da pazarda üç dev oradaki insanları viran eder.

Masallarda devlerin insan kaçırma, özellikle genç kızları görür görmez âşık olup rızasızca kaçırıp kalede veya mağarada tılsım içinde uzun yıllar hapsetmesi motifi sıkça işlenir. *Beçe Derviş'in Nağılı*'nda[127] Mercanicadu adlı dev, kahramanı yakalamak için iki deve onu ve eşini uykudayken kaçırtır. *Qara At*[128] masalında ak dev, İbrahim'in eşi Hurşidi-âlem'i kaçırır. *Reyhan'ın Nağılı*'nda[129] Eş-eş dev, Reyhan'ı görür görmez âşık olur ve onu alıp Gülzemi-Gaf'da tılsıma yatırır. Haver, Ziver ve Gülendam da üç dev tarafından kaçırılıp zulmet kuyusuna getirilir. *Kiçik Şahzade*[130] masalında devler, üç güzel kızı tutsak eder. *Peri Hanım'ın Nağılı*'nda[131] huriler Narhanım, bağda gezerken dev tarafından kaçırılıp tutsak edilir. *Siman'ın Nağılı*'nda[132] Dev Firuz'un kalesinde Han-hanı Çin'in küçük kızı bir yıldır tutsaktır. *Soltan İbrahim*[133] masalında Enuşiravan padişahın kızı, yedi başlı dev tarafından kaçırılıp tılsıma koyulmuştur. *Tapdıq*[134] masalında Tufan dev, Gemer Hanım'ı kaçırır. Ayrıca Tufan dev, sevdiği Gün Hanım ile rahat yaşayabilmek için onlara engel olan Gün Hanım'dan kızı Şemsi Hanım'ı öldürmesini ister.

Kaçırılan genç kızların büyük bir kısmı devlerin mekânında veya tılsımlı bir odada saçlarından baş aşağı şekilde asılı hâlde tutulmaktadır. Saç[135], kadının gücünü sembolize eder ve devlerin kadınları saçından asması motifinin arka planında gücü kontrol altında tutma isteği, kadının gücünü ele geçirip kaçırdığı kadını kendisiyle evlenmeye ikna etme arzusunun olduğunu söylemek mümkündür. İncelenen metinlerde bu konuda çok sayıda örnek tespit edilmiştir. *Avçı Mehemmed*[136] masalında ak dev, tutsak ettiği genç kızı saçından asar. *İskender*[137] masalında elma ağaçlarıyla dolu devlerin bağında bulunan sarı odada bir genç kız saçından asılı hâlde tutsaktır. Bu kızın iki kardeşi de diğer devlerin evindedir. *Lala ve Nergiz*[138] masalında Nergis, dev tarafından saçından asılarak akşama kadar bu şekilde bırakılır. *Üç Bacı'nın Nağılı*'nda[139] kendisine insan eti yedirilmeye çalışılan genç kızlar devin dediğini yapmayınca saçlarından asılır. *Keçel*[140] masalında kahraman, kırk devin mekânında saçlarından asılmış güzel bir kızla karşılaşır.

Devler tutsak ettiği genç kızları kendisiyle evlenmeye ikna etmek için veya ayağını deşenin sinek oldu-

[124] Seyidov, *Azerbaycan Nağılları*, 5: 237.

[125] Seyidov, 78-80.

[126] Zeynallı, *Azerbaycan Nağılları*, 1: 202.

[127] Ahundov, *Azerbaycan Nağılları,* 3: 124.

[128] Zeynallı, *Azerbaycan Nağılları*, 1: 231.

[129] Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 4: 129, 133.

[130] Zeynallı, *Azerbaycan Nağılları*, 1: 112.

[131] Ahundov, *Azerbaycan Nağılları,* 4: 282.

[132] Tehmasib, *Azerbaycan Nağılları,* 2: 36-37.

[133] Ahundov, *Azerbaycan Nağılları,* 3: 255.

[134] Ahundov, *Azerbaycan Nağılları,* 4: 41, 45.

[135] Saçın Türk kültüründeki simgesel anlamlarıyla ilgili bilgi için bk. Mehibe Şahbaz, "İslâmiyet Öncesi Türklerde Saç Kültürü", *Journal of History School*, 46 (2020), 1490-1507, erişim 20 Mayıs 2024. https//doi.org/ 10.29228/joh.41834.; Abdülkadir Donuk, "Eski Türklerde Saç Şekilleri Hakkında". *Saç Kitabı* içinde, ed. Emine Gürsoy Naskali (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2004), 3-11.

[136] Zeynallı, *Azerbaycan Nağılları*, 1: 88.

[137] Zeynallı, 182.

[138] Zeynallı, 169.

[139] Tehmasib, *Azerbaycan Nağılları,* 2: 112-113.

[140] Ahundov, *Azerbaycan Nağılları,* 4: 144.

ğunu zannederek bu sineği kovmadığı için genç kızlara şiddet de uygularlar. *Lala ve Nergiz*[141] masalında dev, Nergis'i kendisiyle evliliğe ikna edemeyince genç kızı döverek kendinden geçirir. *Barhudar'ın Nağılı*'nda[142] Ülker'in kız kardeşi devlerin elinde on beş yaşından beri tutsaktır. Kendisine rıza vermeyen genç kızı kamçıyla dövüp bayıltır. *Melikmemmed*[143] masalında dev, kuyudaki odasında güzel bir kızı hapsedip onun dizlerine yatmıştır. Kahraman gelip kılıcıyla devin ayağını deşmeye çalıştığında uykudan uyanıp kıza ayağındaki sineği kovmadığı için tokat atar.

Şarta bağlı kötü huyluluk özelliği gösteren devlerle ilgili ise bir örnek tespit edilmiştir ve bu örnekte devin emre uymak durumunda kaldığı için kötü huylu olduğu görülür. *Tapdıq*[144] masalında Tufan dev, emir üzerine kaçırdığı Gemer Hanım'ı yine sevgilisi Gün Hanım'ın emri üzerine istemeyerek ölü tılsımına yatırır. Genç kızı öldürüp süslü bir perdenin arkasına koyar.

Kötü huylu devlerin korku, panik anında feryat ettikleri ve yoğun duygular içerisindeyken ağladıkları görülür. Bu durum güçlü ve heybetli fiziksel özelliklerine zıt olarak hassas bir karakteristik yapıda kurgulandıklarını gösterir. Örneğin, *Tapdıq*[145] masalında Tufan dev, başında kırk gürzüyle Nureddünya'ya saldıracağı esnada Kafdağı'nın büyük bir gürültüyle kırk parça olması ve karanlık dünyanın sonuncu dağa düşmesi üzerine nereye gideceğini bilemeyip feryat figan ederek dövünüp ağlar. Masalın sonunda Tufan dev, sevgilisi Gün Hanım ile yeniden bir araya gelince bayılırlar. Tufan devin gözlerinden dökülen yaşlar ateş olup etrafı yakar, etrafa saçılan alevler "Gün" yazar. Gün'ün gözlerinden dökülen yaşlar ise altın yaldızla "sevgi" yazar. Bu gözyaşları birbirine karıştığında binbir renk verir.

1.3. Olağanüstü Özellikleri

Azerbaycan masallarında devlerin bir kısmının canının kendi bedenleri içerisinde değil, dışarıdaki bir objede, yaygın olarak da dolaptaki bir şişede saklı olduğu görülür. Bu motif halk anlatılarından dış ruh[146] motifi olarak adlandırılır ve masalların yanı sıra destan metinlerinde de dev motifi için kullanılır. Örneklerde kahraman doğrudan devin canının nerede saklı olduğunu bilemez. Bu aşamada kendisine beşerî yardımcılar; kalede, tılsımlı odada veya mağarada tutsak olan genç kızlar yol gösterip objenin yerini ve devi nasıl alt edeceğini tarif eder. *Avçı Mehemmed*[147] masalında kahraman yolda ceylanın peşinden koşarken bir kaleye varır. İçerideki genç kızdan devin canının şişede olduğunu öğrenir ve şişeyi kırarak devi öldürür. *Kiçik Şahzade*[148] masalında devin canı şişededir ve bunu orada bulunan kızların en küçüğünden öğrenen kahraman, şişeyi kırarak devi helak eder. *Lala ve Nergiz*[149] masalında devin canı şişededir ve Nergiz bu şişeyi ele geçirip içindeki güvercinin boğazını keserek devi alt eder. *Keçel*[150] masalında devlerin mekânında bulunan genç kız, kahramana kırk devin canının şişede olduğunu, bu şişeyi okla vurursa devlerin hepsinin telef olacağını,

[141] Zeynallı, *Azerbaycan Nağılları*, 1: 169.

[142] Ahundov, *Azerbaycan Nağılları,* 4: 182.

[143] Ahundov, 171-172.

[144] Ahundov, 43.

[145] Ahundov, 49, 68.

[146] Dış ruh kavramına 1890 yılında ilk defa değinen ve onu terim olarak kullanan ilk isim James Frazer'dir. Dış ruh ile ilgili detaylı bilgi için bk. James G. Frazer, *Altın Dal Dinin ve Folklorun Kökleri,* çev. Mehmet H. Doğan (İstanbul: Payel Yayınları, 1992), 2: 266-325. Bu konuda yapılmış çalışmalara örnek olarak bk. Mustafa Sever, "Masallarda Dış Can (Canın Beden Dışında Saklanması)", *Millî Folklor,* 60 (2003), 161-164, erişim 2 Haziran 2024. https://www.millifolklordergisi.com/PdfViewer.aspx?Sayi=60&Sayfa=157.; Salahaddin Bekki, "Türk Halk Anlatılarında Ölüm Ruhu Motifi", *Millî Folklor,* 62 (2004), 53-66, erişim 2 Haziran 2024. https://www.millifolklordergisi.com/PdfViewer.aspx?Sayi=66&Sayfa=30.; Ali Duymaz, "Türk Folklorunda Dış Ruh Tasarımı", *Bilig* 45 (2008), 1-22.; Zeynep Aslan, "Karaçay-Malkar Masallarında Dış Ruh Motifi", *3. Genç Akademisyenler Sempozyumu Bildiriler Kitabı* içinde, (Ankara: Epamat Basım Yayınları, 2016), 483-493.

[147] Zeynallı, *Azerbaycan Nağılları*, 1: 88-89.

[148] Zeynallı, 112.

[149] Zeynallı, 169-170.

[150] Ahundov, *Azerbaycan Nağılları,* 4: 144.

eğer vuramazsa o kişinin taş olup yere yapışacağını söyler. *Peri Hanım'ın Nağılı*'nda[151] da Narhanım, devin canının dolaptaki bir şişenin içinde olduğunu söyler.

Dış ruh motifinin kullanıldığı bir diğer yer şişedeki güvercin[152] veya baykuş türünden bir kuştur. Devin canını ele geçirmek isteyen kahraman şişeyi kırdıktan sonra bu kuşun başını koparınca dev nara atıp olduğu yerde yığılarak can verir. *Melikmemmed*[153] masalında devin canı dolaptaki şişenin içindeki kuştadır. Kahraman şişenin yerini genç kızdan öğrenip şişeyi bulur. Aynı motif, diğer iki odadaki dev için de kullanılır. *Tapdıq*[154] masalında Tufan dev ile sevgilisi Gün Hanım'ın canı bir şişede saklanır. Tapdıq'ın karşısına çıkan devin canı ise yukarıya asılan kafesin içindeki baykuştadır. Kim okla o baykuşu vurursa dev ölür, vuramazsa kendisi taşa dönüşüp tılsımda kalır. *Yusif ile Senuber*[155] masalında devler padişahının canı dolaptaki bir şişenin içindeki güvercinde saklıdır. *Barhudar'ın Nağılı*'nda[156] ve *Barhudar'ın Bahtı*[157] masalında kahraman, Ülker'i tutsak eden devin canının şişenin içindeki kuşta saklı olduğunu, Süleyman peygamberin yüzüğünü ele geçiren ve o yüzüğü suya sokan kişinin devin canını ele geçirebileceğini öğrenir.

Tespit edilen örneklerin birinde ise devin canı ak balığın içerisinde saklıdır. Canın balık içerisine saklanması motifi diğerlerine nazaran oldukça nadir görülen bir durumdur. *Gülnar Hanım*[158] adlı bu masalda dev, genç kıza canının evdeki bir el ağacında olduğu yalanını söyler. Bunun üzerine genç kızın o ağacı süsleyip başköşeye koyduğunu gören dev, genç kızın onun canına hürmet ettiğini görüp kalede bir havuzun içinde üç balık olduğunu ve canının ak balıkta saklı olduğunu itiraf eder.

Devlerin olağanüstü özelliklerinden bir diğeri bulundukları yerlerin tılsımlı olup devlerin de tılsım yapabilme gücüne sahip olmalarıdır. Diğer bir ifadeyle tılsım yapabilme gücü, tılsımlı söz söyleyip istediği kişiyi dönüştürebilme, istediği yere erişebilme ve çeşitli zararlardan korunma özellikleri devler için olağan bir durumdur. Azerbaycan masallarında devler çok güçlü sihirbazlar olarak tarif edilir ve ellerinde bulunan sihirli topuz, ustura, nar, su, tuz gibi çeşitli obje ile yiyecek ve içeceklere sahip olup bu tılsımlı unsurları korumak için onların bekçiliğini de yaparlar. *Sehirli Üzük*[159] masalı ve *Şah Oğlu Behrem'in Nağılı*'nda[160] dev, tılsımlı sözler söyleyip kahramanı istediği yere ulaştırır. *Padşah Oğlu*[161] masalında Mehemmed altın şamdanı aradığını kendini evlat edinen dev anasına söyleyince dev anası, şamdanın Tepegöz'de olduğunu ve onun çok güçlü bir sihirbaz olduğunu söyler. *Yusif ile Senuber*[162] masalında göğün yedinci katındaki devler padişahının mekânının her yeri tılsımlıdır. *İlan Qız*[163] masalında yedi kardeş dev, Meded'i tılsıma koyar. Meded, devlerin kız kardeşlerinden kalelerindeki sihirli su, ustura ve tuzun sırlarını öğrenir. *Telet'in Nağılı*'nda[164] devin kara topuzu sihirlidir ve kendisinden ne dilenirse onu yerine getirir. *Keçel*[165] masalında Keçel, kırk devin tılsımına

[151] Ahundov, 283.

[152] Beydili de devin canının daima kendi dışında bir yerde, raftaki bir şişede, bir güvercinde saklı tutulduğunu ifade eder. bk. Beydili, *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük,* 170.

[153] Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 4: 172-173.

[154] Ahundov, 47, 53.

[155] Seyidov, *Azerbaycan Nağılları,* 5: 79-80.

[156] Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 4: 182.

[157] Zeynallı, *Azerbaycan Nağılları*, 1: 210.

[158] Tehmasib, *Azerbaycan Nağılları*, 2: 63.

[159] Seyidov, *Azerbaycan Nağılları*, 5: 40.

[160] Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 3: 179.

[161] Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 4: 164-166.

[162] Seyidov, *Azerbaycan Nağılları*, 5: 79.

[163] Seyidov, *Azerbaycan Nağılları,* 5: 237-238.

[164] Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 4: 118.

[165] Ahundov, 144-145.

gönderilir ve ondan kırk devin elindeki narı alıp getirmesi istenir. Devlerin sahip olduğu bu narı yiyen kişi on beş yaşında güzel bir oğlana dönüşmektedir. Bu devlerin annesi de sihirbazdır. *Beçe Derviş'in Nağılı*'nda[166] Mercani-cadu adlı devin hilekâr olduğu ve sihir yapabilme gücüne sahip olduğundan söz edilir. Başında on dört tane de sihirbaz dev nöbetçidir.

Beydili'ye göre devlerin tekelinde Süleyman Peygamber'in sihirli yüzüğü, halısı ve aynasının olduğuna inanılır.[167] Bu inancın yansımaları da metinler içerisinde yaygın olarak işlenir.

Devlerin genç kızları kaçırarak tılsıma yatırdıkları ve uzun yıllar tılsımlı odalarda tuttukları sık görülen bir motiftir. *Tapdıq*[168] masalında Tufan dev sihir yapıp Gemer Hanım'ı bayıltır ve Gemer Hanım yedi gün Kafdağı'nda baygın kalır. Tufan dev, sevgilisi Gün Hanım ile birlikte kendilerini Şemsi Hanım'dan korumak için bir lövh okuyup ikisinin de canını bir şişede saklar. İlerleyen bölümlerde de cinler padişahı, oğlu Nureddünya'ya devi öldüremeyeceğini, onun sihirbaz olduğunu söyler. Masalda Gemer Hanım da ak dev tarafından tılsıma yatırılmıştır.

Kahramanı takip eden veya zor durumdan kurtulmak isteyen devlerin tılsım gücünden yararlanarak şekil değiştirdikleri de görülmektedir. Bu motif, halk anlatılarının çekirdek motiflerinden biri olup olağanüstü varlıkların ve kahramanın zaman zaman başvurduğu bir yöntemdir. Azerbaycan masallarında devlerin genellikle toz, bulut, duman, fırtınaya dönüşerek kahramanın peşine düştükleri görülür. Bu durum devler ile doğa olayları arasında kurulan ilişkilendirmenin yansımalarıdır. *Yetim İbrahim ve Sövdeger*[169] masalında kara dev, İbrahim ile Hurşid Hanım'ı takip ederken gökyüzünde bir kara dumana dönüşür. *Reyhan'ın Nağılı*'nda[170] Eş-eş dev, Reyhan'ı görünce kara bulut olup kızın yanına iner. *Keçel*[171] masalında kahraman ile genç kız, devlerin mekânından kaçarken peşlerinden kara dumana, borana, toza dönüşerek devler tarafından takip edilir. *İlan Qız*[172] masalında Meded ile kızı kaçarken takip eden kara dev, gök gürültüsü, tufan, boran şekline bürünür.

Şekil değiştirme motifinde devlerin hayvan donuna bürünmesi nadir de olsa görülmektedir. *Tapdıq*[173] masalında Şemsi Hanım sihir yapıp Tufan devi maymuna çevirerek karanlık dünyaya atar. Masaldaki ak dev ise her dakika bir hayvan donuna girer.

1.4. Diğer Özellikleri

Azerbaycan masallarında devlerin insan formuna yakın bir varlık olarak tasavvur edildiğinin en önemli göstergelerinden biri devlerin insanlara âşık olması ve insanlarla evlilik veya birliktelik kurmasıdır. Bu konuda çok sayıda örnek bulunmaktadır. *Behtiyar*[174] masalında Perizad'ın ablası devler padişahı ile evlidir. *Siman'ın Nağılı*'nda[175] dev Adamzad, Şah Deşküvar'ın vezirinin kızıyla evlendirilir. *Üç Bacı'nın Nağılı*'nda[176] bir adamın en büyük kızı, derviş kılığındaki devle evlendirilir. *İlan Qız*[177] masalında yedi devin kız kardeşleri, insanoğluyla evlenmek istediği için sararıp solar ve bu derdini kardeşlerine söylediğinde Meded ile evlen-

[166] Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 3: 123.

[167] Beydili, *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, 170.

[168] Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 4: 42, 47-48, 52.

[169] Ahundov, 98-99.

[170] Ahundov, 129.

[171] Ahundov, 145.

[172] Seyidov, *Azerbaycan Nağılları*, 5: 238.

[173] Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 4: 51-52.

[174] Zeynallı, *Azerbaycan Nağılları*, 1: 77.

[175] Tehmasib, *Azerbaycan Nağılları*, 2: 33.

[176] Tehmasib, 111-112.

[177] Seyidov, *Azerbaycan Nağılları*, 5: 237-238.

dirilmek istenir. *Tapdıq*[178] masalında Gün Hanım ile Tufan dev toy yaparak evlenir. *İskender*[179] masalında ise tam tersi bir durum olarak insanın deve ilk görüşte âşık olması motifi görülür. İskender'in annesi ak devi görür görmez âşık olur ve çiftin bu birliktelikten bir çocukları olur. Benzer şekilde *Celayi-Veten*[180] masalında da kahramanın annesi, mağarada sonuncu odada kalan dev ile birlikte yaşar ve bir oğulları olur.

İnsanların yanı sıra devler yaygın olarak hizmetinde olduğu peri kızları ile de evlenebilmektedir. *Gülnar Hanım*[181] masalında Gülnar'ın kalede karşısına çıkan periler padişahının kızı üç kardeştir ve üçü de yine kardeş olan devlerle evlidir. *Tapdıq*[182] masalında peri kızı Gün Hanım ile onun hizmetinde çalışan Tufan dev sevgilidir. Gün Hanım'ın kızı ise bu birlikteliğe karşıdır. Annesi Gülistanı İrem Bağı'na döndüğünde kızı Şemsi Hanım annesinin yüzüne leke düştüğünü, renginin solduğunu görür. Ona: "Sen bütün yere göğe ışık salarsın. Hiç utanmıyorsun gidip bir devle sarmaş dolaş olup keyif çatarsın. Sana yazıklar olsun!" diye sitem etmesiyle masalda iki olağanüstü varlık olan dev ile peri birlikteliğinin uyumsuzluğuna dikkat çekilir.

Anlatılarda devlerin kurulu bir düzene sahip olması, ailesinin ve akrabalarının olması da olağanüstü varlıklar içerisinde insana benzer bir tür olduğunu gösterir. Devlerin eş, çocuk, kardeş ve anne babalarının varlığı durumunda bu sıfatlara özellikle değinilir. *Yusif ile Senuber*[183] masalında kel dev, Yusif'e yavrularının gözünün yolda onu beklediğini söyleyerek yalvarır.

Masallarda özellikle dikkat çeken ve kahramanın yolculuğunda olumlu anlamda dönüştürücü bir etki eden bir diğer husus ise dev anası[184] veya dev karısı adı verilen mitik varlığın koruyucu ve kollayıcı işleviyle tipik bir anne motifini örneklendirmesidir. Bu varlık genellikle mekânında ekmek veya yemek pişirirken kadının iç mekândaki masal rollerine[185] uygun şekilde tasvir edilir. Oğulları veya kardeşiyle birlikte yaşam sürmektedir. *Çil Madyan*[186] masalında İlyas, dev karısının evine geldiğinde kadın evde ekmek pişirmektedir ve bu dev karısı, kardeşiyle birlikte yaşar. Ancak bu varlığın temel rollerinin yanında olağanüstü niteliklere de sahip olduğu bilinen bir gerçektir. Nitekim *Keçel*[187] masalında kırk devin annesi sihirbazdır.

Dev anası fiziksel özellikleri açısından ise sadece iri göğüsleriyle anlatılır ve göğüslerinin birini bir omzuna, diğerini öbür omzuna atarak dolaştığından söz edilir. Bayat'a göre demonik varlıkların bir kısmının büyük ve dolgun göğüslerle betimlenmesi ve genellikle göğüslerini omuzlarından arkaya doğru atması gibi hususlar Mitolojik Ana ile bağlantısına işarettir. Demonik kadın varlığın sözlü kültür ürünlerine yansımış şekli Özbeklerde *Jelmauz-Kempir* ya da *Jelmaguz-Kempir*, Tatarlarda *Jalmavız* ve *Yılmagus*, Uygur, Başkurt ve Nogaylarda *Yalmauz,* Kazak ve Karakalpaklarda *Jalmauz,* Kırgızlarda *Jelmoguz-Kempir,* Çuvaşlarda *Yelmeves* ismiyle geçer. Türkmenlerde *Mestan Kempir,* Anadolu ve Azerbaycan Türklerinde ise *Dev Karısı* adlandırmasıyla ifade edilir. Masal kahramanıyla gizli olarak akrabalık ilişkisi bulunan dev karısının kahramanı, oğullarından koruması ve kahramanın da kendisine "ana, nine" diye hitap etmesi, kahramanın Mitolojik Ana'nın oğlu veya torunu olarak görülmesiyle, bu varlıkların da köken olarak aynı yere bağlı olmalarıyla

[178] Ahundov, *Azerbaycan Nağılları,* 4: 69.

[179] Zeynallı, *Azerbaycan Nağılları*, 1: 181, 185.

[180] Ahundov, *Azerbaycan Nağılları,* 3: 238.

[181] Tehmasib, *Azerbaycan Nağılları*, 2: 61-62.

[182] Ahundov, *Azerbaycan Nağılları,* 4: 43-44.

[183] Seyidov, *Azerbaycan Nağılları*, 5: 78.

[184] Karakurt da dev anasının masallarda olumlu karakterde görüldüğünü ifade eder. bk. Karakurt, *Türk Mitoloji Antolojisi Açıklamalı-Resimli Söylence Sözlüğü,* 280.

[185] Masallarda kadının mekânsal rolleri hakkında detaylı bilgi için bk. Evrim Özünel Ölçer, *Masal Mekânında Kadın Olmak* (Ankara: Geleneksel Yayınları, 2017).

[186] Ahundov, *Azerbaycan Nağılları,* 4: 254.

[187] Ahundov, 145.

açıklanır.[188]

Padşah Oğlu[189] masalında Mehemmed gittiği dağda bir dev anasının göğüslerini omzundan aşırıp yedi kazan yemek pişirdiğini görür. Bu kadının dev oğulları da vardır. Masalda dev anasının olumlu davranışının ve kahramanı oğlu olarak yanına almak isteyişinin nedeni kahramanın iyi karakterde olmasıdır. Diğer bir ifadeyle şartlı bir koruma durumu söz konusudur. *Muhtar'ın Hekayeti*'nde[190] ise oğlunun helak edildiğini duyan dev anası Tenure, kahramanı götürüp Kühgaf'da hapseder. Kitaba bakıp onun tüm devleri yenebilecek kadar güçlü biri olduğunu görünce bundan yararlanmak için kahramanı sihirli yüzüğü alması için gönderir. Yüzüğü getirmesi karşılığında onu azat edip babasına kavuşturacağını söyler ve ona yolda engelleri nasıl aşacağına dair akıl verir. Bu konuda Uraz, dev anasının yolda karşısına çıkan kişinden iltifat ve göğsünden süt emmesini beklediğini, bunu yapana iyi davranıp koruması altına aldığını, aksi takdirde o kişiyi yok ettiğini belirtir.[191]

İncelenen örneklerin bir kısmında ise devin sadece kardeşleriyle birlikte yaşadığı ve genellikle yedi kardeş olduklarından söz edilir. *Reyhan'ın Nağılı*'nda[192] Eş-eş dev ile *İlan Qız*[193] masalında Meded'i kaleye kapatan devler yedi kardeştir. *Peri Hanım'ın Nağılı*'nda[194] Narhanım'ı kaçıran devin kardeşi de vardır.

Masallarda devlerin konuşma yetisine sahip olması da insana benzer nitelikleri arasında yer alır. Kahramanın karşısına çıkan devlerin masalların çeşitli yerlerinde diyalog hâlinde olduğu görülür. Kimi zaman kahramandan yardım istemek veya ona yardım etmek için iletişim kurarlar. Örneğin, *Gül Suman'a Neyledi?*[195] masalında üç dev, *Gül ile Sanavar*[196] masalında ise iki dev, yolda karşılaştıkları kahramandan yardım istemek için diyalog kurar. *Muhtar'ın Hekayeti*'nde[197] kahraman, yüzüğü parmağına takması üzerine karşısında beliren devle konuşur. *Celayi-Veten*[198] masalında dev, mağaraya giren adamı uyarır ve ardından gelen kahramanla da benzer şekilde konuşur. *Tapdıq*[199] masalında Tufan dev, Gün Hanım'ın yanına gelerek: "Lebbeyk, hanım, benden ne dilersiniz? Canla başla yerine getirmeye hazırım." diye sorar.

Kimi zaman da kötü huylu devler, kahramana saldırmadan önce kahramanla diyalog kurarak kahramanın bu mekâna niçin ayak bastığını sorup buraya gelenlerin sağ çıkmadığını ifade ederek ona gözdağı verirler. *İbrahim*[200] masalında üç başlı dev: "Anan mateminde otursun, anlaşılan senin ölüm şerbetin benim elin-denmiş. Benim kardeşimin karşılığında senin etini âşık, kanını kaşık kadar yapacağım." diyerek nara atar. *Qırx Gönçe Xanım*[201] masalında bahçeye oğlanın geldiğini gören kara dev: "Ey insanoğlu! Sen bizim elimize iyi düşmüşsün. Şimdi seni öldürürüz!" diye bağırır. *Şah Oğlu Behrem'in Nağılı*'nda[202] büyük dev, padişahın büyük oğlunu kendi mağarasında görünce: "Ey insanoğlu, sen ne cüretle buraya geldin? Ben şimdi seni parça parça edeceğim." der. Behrem'in ve üç adamın karşısına çıkan devler de onlarla konuşup ikaz eder. Kötü

[188] Fuzuli Bayat, *Türk Mitolojik Sistemi 2* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2007), 312, 314-315.

[189] Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 4: 164.

[190] Zeynallı, *Azerbaycan Nağılları*, 1: 206-207.

[191] Uraz, *Türk Mitolojisi,* 161.

[192] Ahundov, *Azerbaycan Nağılları,* 4: 129.

[193] Seyidov, *Azerbaycan Nağılları*, 5: 237.

[194] Ahundov, *Azerbaycan Nağılları,* 4: 282.

[195] Zeynallı, *Azerbaycan Nağılları*, 1: 134.

[196] Zeynallı, 144.

[197] Zeynallı, 207.

[198] Ahundov, *Azerbaycan Nağılları,* 3: 237-238.

[199] Ahundov, *Azerbaycan Nağılları,* 4: 40.

[200] Tehmasib, *Azerbaycan Nağılları*, 2: 216.

[201] Ahundov, *Azerbaycan Nağılları,* 3: 89.

[202] Ahundov, 170, 172.

huylu devlerin tehdit edici konuşmaları metnin kurgusundaki korku ögelerini arttırmakta ve sarf ettikleri sözlerle okurda-dinleyici bu mistik varlıkların yıkıcı, yok edici yönleri bizzat birinci ağızdan aktarımla gösterilmektedir.

Devlerin kahramanı takip ederken yaygın olarak şekil değiştirme, tılsım yapabilme gücünden faydalandığı görülse de bazen insan gibi ata[203] binerek bir ulaşım aracıyla yolculuk yaptığına da rastanılır. Ancak kullandıkları atlar sıradan değil, olağanüstü özelliklere sahiptir. *Keçel*[204] masalında kahraman ile genç kız, dev anasına ait atın yavrusuyla kaçar ve bu at uçabilmektedir. *Yetim İbrahim ve Sövdeger*[205] masalında ise devin hızlı koşan bir atı vardır.

Ayrıca devlerin diledikleri zaman bu özelliklerinin dışında uçarak ulaşım sağladığı görülmektedir. *Barhudar'ın Bahtı*[206] masalında kahraman mağarada Ülker'i kurtarmak için saklandığında gök gürüldeyip şimşek çakar ve bir dev yere inip bu mağaraya girer. *Qara At*[207] masalında ak dev, gökyüzünden yere iner. *Soltan İbrahim*[208] masalında yedi başlı devin kardeşleri gökyüzünde gezerken Nuşaperi'nin bahçede tek olduğunu görüp gökten yere inerler. *Reyhan'ın Nağılı*'nda[209] Eş-eş dev, havadan etrafı seyrederken Reyhan'ı görür ve aşağıya iner. Reyhan'ı omzuna alıp yeniden göğe yükselip Gülzemi-Gaf'a gider. Haver, Ziver ve Gülendam, yanlarında kırk ince belli kızla Gezenfer'in bağına dolaşmaya çıktıklarında birden üç dev havadan bunları görüp yanına iner ve bayılan kızları omuzlarına alıp havalanırlar. *Peri Hanım'ın Nağılı*'nda[210] devin kardeşi padişahın oğlunu bağda gezerken görüp onu tırnakları arasına alıp göğe kaldırır. *Tapdıq*[211] masalında Tufan dev, Gemer Hanım'ı almaya gittiğinde gök gürülder; şimşek çakar ve şimşeğin içinden elini uzatıp kızı kaçırarak Kafdağı'nın başına götürüp bırakır. *Yusif ile Senuber*[212] masalında kel dev, Yusif'i göğün yedinci katına çıkarak devler padişahının mekânına ulaştırır. Kel dev nara çekip bütün devleri yanına çağırdığında da her biri peri kızlarıyla, Yusif'i ve babasını sırtlarına alıp göğe çıkarlar. Bulutların arasından uçarak Yusif'in annesinin olduğu memlekete getirirler. *Sehirli Üzük*[213] masalında dev, kahramanı sırtına alıp gökyüzünde uçarak Hindistan'a ulaştırır.

Azerbaycan masallarında devlerin kanı önemli bir motiftir ve metinler içerisinde üç farklı işlevde kullanıldığı tespit edilmiştir. Birinci işlevi işaret, iz sürme aracıdır ve kahramanın yolda devi takip edebilmesi için ipucudur. Örneğin, *Reyhan'ın Nağılı*'nda[214] Ayğır Hesen boyu bir karış, sakalı yedi karış devi yakalayıp sakalından asar ve dev, sakalından kanlar aka aka zulmet kuyusuna döner. Hesen ve kızlar da ertesi gün bu devin kan izlerinden zulmet kuyusunu bulurlar. Benzer işlevle *Melikmemmed*[215] masalında da padişahın en küçük oğlu Melikmemmed, dev elma ağacına yaklaştığında onu kılıçla yaralar. Sabahleyin kardeşleri ve askerleriyle yola çıkıp devin kan izlerini takip ederek onun yerini bulurlar.

[203] Türk destanlarında atların devlerin düşmanı olduğu belirtilir. bk. Ögel, *Türk Mitolojisi*, 2: 562.

[204] Ahundov, *Azerbaycan Nağılları,* 4: 145.

[205] Ahundov, 98.

[206] Zeynallı, *Azerbaycan Nağılları*, 1: 210.

[207] Zeynallı, 231.

[208] Ahundov, *Azerbaycan Nağılları,* 3: 258.

[209] Ahundov, *Azerbaycan Nağılları,* 4: 128-129, 133.

[210] Ahundov, 284.

[211] Ahundov, 41.

[212] Seyidov, *Azerbaycan Nağılları*, 5: 79, 84-85.

[213] Seyidov, 40.

[214] Ahundov, *Azerbaycan Nağılları,* 4: 136-137.

[215] Ahundov, 170.

İkinci işlevi devin kanının kendisi gibi öldürücü, yok edici özelliğe sahip olmasıdır ve kahramanı öldürmek için kullanılan bir zehirdir. *Celayi-Veten*[216] masalında kahramanı öldürmek için devin kanı kullanılır. Kahramanın annesi, dev eşinin oğulları tarafından öldürüldüğünü anlayınca eşinin önceden tembihlediği gibi gelip devin kanından bir kap alır ve yemeğe koyar. Ancak Veten'in zorlaması üzerine yemeği kendisi yiyip paramparça olarak can verir.

Kanın üçüncü işlevi ise tılsım yapma, şifalandırma özelliği taşımaktadır. *Tapdıq*[217] masalında kahraman, devin kanından taşa sürünce tutsak olan cinler padişahının taşa dönüşen nişanlısı eski hâline gelir. Bu işlevler, toplumsal bellekte devlerin hem yıkıcı hem sağaltıcı yönlerinin olduğunun yansımaları olarak yorumlanabilir.

Devlerin diğer mitolojik varlıklardan ve insanlardan ayrılan özelliklerinden biri de derin uykularıdır. Genellikle tutsak ettiği genç kızın dizlerine başını koyarak uyumayı tercih ederler. Bu esnada uyandırılmaktan hiç hoşlanmazlar ve dışarıdan gelen bir müdahalede bazen genç kızlara şiddet uygulayıp öfkelenirler. *Tapdıq*[218] masalında kahramanın mağarada bir odada karşılaştığı dev, başını güzel bir kızın dizleri üstüne koyup uyumaktadır. Uyanma vakti geldiğinde aksırarak uyanır. *Yusif ile Senuber*[219] masalında Yusif, devler padişahının kalesine girdiğinde dev kırkıncı odada uyumaktadır. Uykusu o kadar derindir ki kahraman kılıcını devin ayak tabanına batırınca bile dev gözünü açmaz, ayağı gıdıklanıyor zanneder. Sadece kuyruğunu kıpırdatır. Ayağı iyice oyulunca uyanır.

Masallarda ejderha ve devlerin bulunduğu yerde ya bir hazine[220] ya da değerli, tılsımlı bir obje saklıdır. Bu varlıkları alt eden kahraman hazineye ulaşma imkânı elde edebilir. Örneğin, *Keçel*[221] masalında kahraman, devleri öldürüp genç kızı kurtardıktan sonra devlerin mücevherlerinden alarak genç kızla birlikte kahramanın evine gelir. *Sehirli Üzük*[222] masalında ise kel oğlana dedesinden kalan ve sihirli özelliğe sahip olan para kesesi, düdük ile papak verilir.

2. Devlerin Mekânı

2.1. Mağara

Mağara motifinin Türk kültür tarihinde ilkel dönemlerden günümüze kadar bir sığınak, korunak alanı olduğuna değinen Çetindağ, sembolik anlamda bireyin kendini tanıma ve yeniden gerçekleştirme sürecindeki etkisine dikkat çeker. Zamanla ilkel dönemlerdeki anlamından uzaklaşarak kaos içerisindeki bireyin karanlık ruhunu sembolize eden bir mekâna evrildiğini belirtir.[223] Türk anlatılarında mağara motifi, olağanüstü mitolojik varlıkların, özellikle dev, ejderha ve yılanların mesken tuttuğu yerlerin başında gelir. Bu karanlık ve bilinmezliklerle dolu mekân, insanların reel dünyalarında girmekten imtina edip korku duydukları ve hayallerinde de bu korkularını dev ile ejderha, yılan cinsinden bir figürle sembolleştirdikleri bilinçaltı kodlamalarıdır. Dolayısıyla masallarda kahramanın türlü amaçlarla çıkmış olduğu yolunun bir mağaraya

[216] Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 3: 240, 242-243.

[217] Ahundov, *Azerbaycan Nağılları,* 4: 54-55.

[218] Ahundov, 53.

[219] Seyidov, *Azerbaycan Nağılları,* 5: 79-80.

[220] Bu konuda Mackenzie; Uzak Doğu efsanelerinde ve Batı Avrupa'daki örneklerde hazinelerin cüce, ejderha ve devler tarafından korunduğunu ifade eder. bk. Donald A. Mackenzie, *Çin ve Japon Mitolojisi,* çev. Koray Akten (Ankara: İmge Kitabevi, 1996), 136.

[221] Seyidov, *Azerbaycan Nağılları,* 5: 201.

[222] Seyidov, 32-34.

[223] Gülda Çetindağ, "Türk Kültüründe Mağara Motifi", *38. ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi Bildiriler Kitabı I* içinde, ed. Zeki Dilek, Mustafa Akbulut, Zeki Cemil Arda, Zeynep Bağlan Özer, Reşide Gürses (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 2008), 444.

düşmesi ve bu varlıklarla mücadele etmesi, aslında onun korkularıyla yüzleşmesinin göstergesi ve onları yenip kendini gerçekleştirme arzusudur.

Diğer bir ifadeyle mağara, kahraman için erginlenme alanıdır. Campbell, kahramanın yolculuğunda erginlenmeden önce girmiş olduğu bu aşamayı "Büyülü eşikten geçişin bir yeniden doğum alanına geçme" olduğu fikri, dünyanın her yerinde rahim imgesi olan balina karnıyla simgelenmiştir. Kahraman, eşiğin gücünü ele geçirmek ya da onunla uzlaşmak yerine bilinmeyenin içinde kaybolur ve ölmüş gibi görünür." şeklinde açıklar.[224] Korkmaz da mağarayı Altay yaradılış veya diriliş tasarımlarında temel işlev olan "ana karnı" veya "doğum rahmi" olarak tasavvur edilen yaşam çukuru şeklinde tarif eder.[225] Bu bağlamda anlatılarda yolu mağaraya düşen kahraman yeniden doğuşunu gerçekleştirebilmek için bir süre bu karanlığın ve bilinmezliğin içinde kaybolur. Bu bilinmezlik içerisinden yeniden çıkabilmesi için de karanlığın sembolü olan ve burayı mesken tutan dev cinsinden çetin bir güçle mücadele etmesi gerekir.

Azerbaycan masallarında mağara motifinin devlerin mekânı olarak yaygın bir şekilde kullanıldığı görülür. Örneğin, *Lala ve Nergiz*[226] masalında Nergiz, gökyüzünden çıkan bir el tarafından çekilerek bir mağaraya, devin yanına getirilir. *Barhudar'ın Bahtı*[227] masalında devler, derenin boğazındaki bir mağarada yaşarlar. *Sehirli Üzük*[228] masalında üç dev ve *İbrahim*[229] masalında ak dev dağdaki, *Beçe Derviş'in Nağılı*'nda[230] sarı dev yer altındaki mağarada yaşar. *Şah Oğlu Behrem'in Nağılı*'nda[231] padişahın büyük oğlu büyük bir denizi aştıktan sonra kıyıya çıkar ve sağ tarafta bir mağaraya rastlar. Mağara çok karanlıktır ve içerisinde bir mum yanar, etrafta kimse yoktur. Bir süre burayı gözledikten sonra bir gürültü kopar ve büyük bir dev mağaranın başından gelir. *Barhudar'ın Nağılı*'nda[232] kahraman, lal taşını bulmak için çıktığı yolda bir suya ulaşır ve taşlardan birini bulduktan sonra suyun başına doğru gider. Orada bir mağara, içinde de bir dev vardır. *Tapdıq*[233] masalında ak dev, yedi ağaçlıkta bir mağarada yaşar. Tufan devin yeri de mağaradır ancak vaktinin çoğunu Kafdağı'nda geçirir. *Keçel*[234] masalında kahraman kendisine güzel bir kız bulmak için yola çıktığında bir ormana varır. Göz gözü görmeyen ormanda uzaktan gelen ışığı takip edince bir mağaraya ulaşır. Bu mağarada cadı kadın ve yedi dev oğlu yaşar. *Yusif ile Senuber*[235] masalında da kara devin mekânı mağaradır.

Mağaralar anlatılarda oldukça esrarengiz yerlerdir. Kimi zaman içerisinde çok sayıda oda veya yeraltına açılan kapı vardır. *Celayi-Veten*[236] masalında yoksul adamın mola vermek için girdiği ışıklı mağarada süslü odalar vardır. *Peşe Dalınca*[237] masalında ise padişah oğullarını ararken yolda bir devle karşılaşır ve dev onu yeraltındaki mağarasına götürür.

[224] Joseph Campbell, *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu,* çev. Sabri Gürses (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2010), 107.

[225] Esat Korkmaz, *Eski Türk İnançları ve Şamanizim Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi, 2003), 109.

[226] Zeynallı, *Azerbaycan Nağılları*, 1: 169.

[227] Zeynallı, 210.

[228] Seyidov, *Azerbaycan Nağılları*, 5: 25.

[229] Tehmasib, *Azerbaycan Nağılları,* 2: 224.

[230] Ahundov, *Azerbaycan Nağılları,* 3: 129.

[231] Ahundov, 169-170.

[232] Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 4: 182.

[233] Ahundov, 52, 63.

[234] Seyidov, *Azerbaycan Nağılları*, 5: 200.

[235] Seyidov, 78.

[236] Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 3: 236.

[237] Zeynallı, *Azerbaycan Nağılları,* 1: 160.

2.2. Kuyu

Mitolojide kuyu, Yer Ana'nın rahmi olarak tasavvur edilmektedir. Canlı ve cansız tüm varlıkların anası olan yer, yaratma özelliğinin yanı sıra beslemeye imkân verecek yeni yaratımlara da olanak sağlar.[238] Jung'a göre anne arketipinin sayısız tezahürü bulunmaktadır ve bunlar arasında derin kuyular da anne arketipi olarak tarif edilir.[239] Halk anlatılarında kaos mekânı olarak algılanan kuyu bu yönüyle kahramanın dönüşümünde, yeniden doğuşunda onu besleyen ve geliştiren bir niteliğe sahiptir. Kuyuya giren kahraman, eski benliğinden sıyrılarak yepyeni bir kimlikle dış dünyaya dönüş yapar.

Bars'a göre mağaranın yanı sıra kuyu, zindan, mahzen, yeraltı gibi mekânlar başka bir âleme geçişi sembolize eder ve bu geçişler bir dönüm noktası olarak görülür. Söz konusu kutsal mekânlara iniş kişinin isteği dışında gerçekleşir.[240] Anlatılarda bu mekâna bir amaç uğruna inen veya orada hapsedilen kahraman, kuyunun derinliklerinde devle karşılaşır. Devlerin evi kuyunun içinde, en son noktalardadır. *Kiçik Şahzade*[241] masalında devlerin meskeni ağzı kocaman bir taş ile kapatılan kuyudur. Küçük şehzade, bu kuyunun içinde bir hayli yol gittikten sonra devlerin yaşadığı eve ulaşır. *Şah Oğlu Behrem'in Nağılı*'nda[242] Behrem, genç kızın şart koştuğu kazı vurmak için dağ eteğindeki bir evin önünde yer alan kuyuya girdiğinde devlerle karşılaşır. *Melikmemmed*[243] masalında elmaları çalan dev, kuyudaki yedinci odada yaşar. *Ağıllı Qız*[244] masalında padişahın en küçük kızıyla evlendirilen Ehmed; çalışmak için kervanbaşıyla yola giderken dağları, suları aştıktan sonra çölde bir kuyuya rastlarlar. Ehmed'i su çekmesi için kuyuya saldıklarında kuyunun dibinde büyük bir devle karşılaşır. Burada devin her yeri altınlarla, odaları mücevherlerle dolu kırk odalı bir köşkü vardır ve dev, kahramanı oraya götürür.

Azerbaycan masallarında devlerin kendisiyle birlikte kaçırdıkları genç kızları da kuyudaki odasında hapsetmesine sıkça rastlanılır. *Melik Memmed ile Melik Ehmed*[245] masalında Memmed'in eşini kaçıran dev bir kuyuyu mesken tutar. *Reyhan'ın Nağılı*'nda[246] üç kızı kaçıran üç dev, zulmet dünyasının padişahının oğullarıdır ve babalarının dev kızlarla evliliğine karşı geldikleri için sürgün edilip zulmet kuyusunda yaşamaya başlamışlardır. Zulmet kuyusunun içinde de devin evi vardır.

Kahramanın girdiği kuyunun içinde karşısına kimi zaman şekil değiştiren biri çıkar ve en son dönüşümde dev veya ejderha donuna girdiği görülür. Bu kaotik varlıklara dönüşüm kahramanın gücünün zorlandığı son aşamadır ve korku ile heyecanın en yüksek eşikte aktarıldığı yerdir. *Ceyran'ın Nağılı*'nda[247] kahraman derin bir kuyuya girip oradaki kapıdan geçtiğinde annesi Nisa kılığında biri çıkar ve Ceyran kılıcını çekip üzerine yürüyünce ejderhaya, ardından da deve dönüşür.

2.3. Dağ

Mitolojik dünya modeline göre öz motif olarak görülen dağ, dünyanın merkezinde bulunan kutsal güç kaynağıdır. İşlev açısından eski düşünce sisteminde doğum yeri, mağara ve beşik kelimeleriyle aynı anlam-

[238] Adem Balkaya, "Halk Anlatılarında Kuyunun İşlevselliği Üzerine Bir Okuma", *Millî Folklor,* 102 (2014), 59, erişim 20 Mayıs 2024. https://www.millifolklordergisi.com/PdfViewer.aspx?Sayi=102&Sayfa=50.

[239] Carl Gustav Jung, *Dört Arketip,* çev. Zehra Aksu Yılmazer (İstanbul: Metis Yayınları, 2005), 21-22.

[240] Mehmet Emin Bars, "Türk Destanlarında Mağara Kültü Üzerine Bir Değerlendirme", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 10/52 (2017), 77, erişim 20 Mayıs 2024. https://doi.org/10.17719/jisr.2017.1873.

[241] Zeynallı, *Azerbaycan Nağılları*, 1: 111-112.

[242] Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 3: 177-178.

[243] Ahundov, *Azerbaycan Nağılları,* 4: 170.

[244] Seyidov, *Azerbaycan Nağılları*, 5: 166, 168-169.

[245] Zeynallı, *Azerbaycan Nağılları*, 1: 57.

[246] Ahundov, *Azerbaycan Nağılları,* 4: 133-134, 137.

[247] Tehmasib, *Azerbaycan Nağılları*, 2: 208.

ları karşılar. Geleneksel görüşüne göre ise dağ ruhlarının yaşadığı mekânlardır ve bu dağ ruhu, toprağın ve yurdun koruyucusu olarak görülür.[248] Masallarda kült[249] olan dağların koruyuculuğunu da devlerin üstlendiği görülür ve bu varlık, oraya kendisinden izinsiz ayak basan kahramanı mekânından uzaklaştırmak için görevli bir bekçidir. *Moltanı Padşahı*[250] masalında padişah oğlundan kurtulmak için onu reml elmasını bulmaya gönderdiğinde oğlan yolda karşısına çıkan Zümrüd kuşunun ve ihtiyarların yönlendirmesiyle bir dağın eteğine ulaşır. Burada her yer yemyeşildir ve oğlan, bekçilik eden devle karşılaşır. *Yusif ile Senuber*[251] masalında Yusif'in yolda karşısına çıkan ihtiyar, aradığı devler şehrinin kırk ağaçlık yolunu geçtikten sonraki büyük dağda olduğunu ve devlerin burada memleketin bekçiliğini yaptığını söyler. *Sehirli Üzük*[252] masalında kel oğlan, kedi ve köpeğiyle birlikte yiyecek bulmak için yola çıkıp büyük bir dağa vardıklarında orada üç devle karşılaşırlar.

Mitolojik metinlerde dağın sahibinin büyük göğüsleri olduğu ifade edilir ve bu yönüyle Al-hal motifiyle yakındır. Dağ ruhunun çağırdığı kişinin dönüp bakması yasaktır ve buna uyulmaması durumunda o kişinin canını alır.[253] Ele alınan örneklerde de hal ana inancının dev karısı, dev anası tasavvuruyla bu mekân üzerinde yaşatıldığı ve dağı koruyup kendisinden izinsiz oraya kimseye ayak bastırmadığı görülür. *Padşah Oğlu*[254] masalında Mehemmed, dev anasına bir dağda rastlar. *Çil Madyan*[255] masalında padişahın emri üzerine İlyas'ın bohçayı almaya gönderildiği dev kadın, dağda bir evde yaşar.

Azerbaycan masallarında dağlar realist dünya tasavvuruna uygun şehir veya köylerin bir kenarında konumlandırılabildiği gibi olağanüstü nitelikte olan ve masal dağı olarak anlatılarda bilinen Kafdağı,[256] Kühgaf, Gülzemi-Gaf da olabilmektedir. *Reyhan'ın Nağılı*'nda[257] Eş-eş devin ve kardeşlerin yaşadığı yer Gülzemi-Gaf'dır. Ayğır Hesen, ablası Reyhan'ı kurtarmak için geldiği Gülzemi-Gaf'da devle kırk gün savaşır. *Tapdıq*[258] masalında zulmet padişahı, Kafdağı'nın başında nara çekerek Tufan devi çağırır. Tufan dev sevgilisi Gün Hanım'la yine Kafdağı'nın arkasında gizli bir yerde görüşürler. *Muhtar'ın Hekayeti*'nde[259] kahraman dev anası tarafından Kühgaf'ta tutsak edilir.

2.4. Bağ-Orman

Devlerin bekçilik işleviyle rol aldığı bir diğer açık mekân ise ormanlardır. Ergun'a göre ormanlar, Türk kültüründe olumsuz anlam taşımaktadır. Kutsal ağaç -hayat ağacı- Tanrı'nın birliğini sembolize ederken ormanlar çokluğu, kaosu ve kötülüğü sembolize etmektedir. Kötü ruhların yaşam sürdüğü, tekinsiz yerler olarak kabul edilir.[260] Anlatılarda da ormanlık alanlarda kaotik motif olan devin kullanımı bu inancı

[248] Beydili, *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük,* 145, 147.

[249] Türk inanç sisteminde dağların Tanrı'ya en yakın mekânlar olması yönüyle kutsallaştırılması ile ilgili detaylı bilgi ve masallardan örnekler için bk. Nedim Bakırcı, "Türk Masallarında Olağanüstü Dağlar", *TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi,* 3/5 (2023), 1-21, erişim 20 Mayıs 2024. https://doi.org/10.5281/zenodo.10417105.

[250] Seyidov, *Azerbaycan Nağılları,* 5: 89, 93-94.

[251] Seyidov, 77.

[252] Seyidov, 25.

[253] Beydili, *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük,* 148.

[254] Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 4: 164.

[255] Ahundov, 253-254.

[256] Kafdağı'nın Süleyman peygamberin hükmünde olduğu söylenir ve devlerin de genellikle mekânı bu dağın ardıdır. bk. Beydili, *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, 170.

[257] Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 4: 129, 139.

[258] Ahundov, 40, 44.

[259] Zeynallı, *Azerbaycan Nağılları,* 1: 206.

[260] Pervin Ergun, "Türk Kültüründe Ruhlar ve Orman Kültü", *Millî Folklor,* 87 (2010), 114, erişim 20 Mayıs 2024. https://www.acarindex.com/milli-folklor-dergisi/turk-kulturunde-ruhlar-ve-orman-kultu-110135.

destekler. Örneğin, *Telet'in Nağılı*'nda[261] Telet İsfahan'a doğru yol alırken bir ormana varır ve orada elinde kara topuzuyla bir devle karşılaşır. Devin topuzunun kara olması, bu varlığın karakteristik özelliğinin ve mekândaki anlamının renk sembolü üzerinden tasvirine uygundur. *Qırx Gönçe Xanım*[262] masalında da yedi dev, ormanın içinde bulunan tek evde yaşar.

Devler kaos mekanlarının yanı sıra insanoğlu için şifalandırıcı, sağaltıcı etkisi bulunup ulaşılması zor olan meyvelerin yer aldığı bağların ve eşi benzeri görülmemiş tılsımlı çiçeklerin bekçiliğini yaparlar. *Nar Qızı*[263] masalında kahraman, üç cadı kadının evini geçtikten sonra biraz uzaklıktaki bağın içindeki nar ağaçlarının etrafında nöbet tutan devlerle karşılaşır. *İskender*[264] masalında yedi başlı devin bir bağda yaşadığı tarif edilir ve büyük dev ile İskender'in annesi, İskender'i bu bağa gönderirler. Elma ağaçlarının bulunduğu ikinci bağda da çok sayıda ev vardır ve burada da devler yaşamaktadır. *Yetim İbrahim ve Sövdeger*[265] masalında devin mekânında bir bağ vardır ve içerisinde dünyada eşi benzeri olmayan, güneş çıktığında açan, bin renk veren, bin bir koku yayan bir gül vardır. Bu bağ dev tarafından korunur.

Türk kültüründe ormanların ve bağların dışında, çorak ve uzak yerlerde, tek başına dimdik ayakta kalmış ağaçlar kutsaldır. Bu ağaçlar çeşitli hayvan ve varlıklar tarafından korunmaktadır. Bu konuda Ergun, Tanrı'yı temsil eden "Yalnız Ağaç"ın üzerinde efsanevi kuşun yuvasının bulunduğunu, altında ise kötülüğün temsilcisi olan yılanın bekçilik ettiğini belirtir ve bu yılanı Tanrı'dan kut almış kahramanın öldürebildiğini ifade eder.[266] Azerbaycan masallarında da yalnız ağaç tasvirine uygun olarak iki ağacın kullanıldığı görülür. Bunlardan ilki çınar[267] ağacıdır ve kahramanın devle karşılaşıp çatıştığı yerde bulunur. *İbrahim*[268] masalında kahraman, Mehemmed'in kendisine verdiği tokayı beline takarak yola düştükten sonra bir pınarın kenarında mola verdiği esnada devle karşılaşır ve korkusundan bir çınarın altına saklanır. Dev de buraya gelip kahramanla savaşır.

Issız yerlerde tek başına tasvir edilen bir diğer ağaç ise elma ağacıdır. Ona dokunulması yasaktır ve tılsımlıdır. Örneklerde iyileştirici özelliğiyle işlenir. Devler elma ağacının yakınında ağacın bekçiliğini yaparlar ya da evlerinin bahçelerinde bu ağaçlar yer alır. *İbrahim*[269] masalında kahraman, masalın ilerleyen bölümlerindeki yolculuğunda dağın eteğinde sarp bir tepede, otsuz bir taşın üstünde yeşermiş elma ağacına rastlar. Yerde gördüğü kıpkırmızı bir elmaya kılıcını vurunca etraftan ejderha, yılan ve devlerin geldiğini görür. *Qırx Gönçe Xanım*[270] masalında ise devlerin evininin bahçesinde elma ağacı vardır.

2.5. Kale

Devlerin korumakla yükümlü olduğu, insanoğlunun içerisine girmekten imtina ettiği, kahraman için aşılması çetin ve zaruri olan mekânlardandır. Azerbaycan masallarında devlerin evi kalenin içerisinde bulunur. *Göy Mıncıx*[271] masalında devin evi kalenin içerisindedir. Buralar insanoğlu için yasaklı bölgelerdir. *İlan*

[261] Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 4: 117.

[262] Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 3: 88.

[263] Zeynallı, *Azerbaycan Nağılları*, 1: 105-107.

[264] Zeynallı, 181-182.

[265] Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 4: 96.

[266] Pervin Ergun, *Türk Kültüründe Ağaç* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2004), 158-159.

[267] Geniş yapraklı, koyu gölgeli, heybetli ve beyaz budakları ile kutsal ağaç olarak kabul gören çınar ağacı "ulu ağaç" ve "kaba ağaç" adıyla da bilinir. Masallarda ışığı, aydınlığı ve Tanrı kutunu sembolize eder. bk. Ergun, *Türk Kültüründe Ağaç*, 232.

[268] Tehmasib, *Azerbaycan Nağılları*, 2: 215-216.

[269] Tehmasib, 223.

[270] Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 3: 89.

[271] Zeynallı, *Azerbaycan Nağılları*, 1: 28.

Qız[272] masalında yılan olan Meded, eşi tarafından kavı yakılınca yedi kardeş devin toprağına gelir ve devler tarafından yakalanıp onların kalesine getirilir. *Siman'ın Nağılı*'nda[273] kahraman, Şah Deşküvar'ın yurdundaki kaçırılan çocukları bulmak için yola çıktığında bir şehrin kenarına gelir ve orada bir kale görür. Bu kalede bir insana rastlayamaz. Atından inip biraz dinlendiği sırada Dezivar padişahın devleri kaleden çıkarak Siman'a saldırır. Devlerin yanı sıra peri-cin cinsinden olağanüstü varlıkların da konakladığı yerlerdir.

Anlatılarda bu mekânlarda devlerin ve olağanüstü varlıkların dışında hiçbir varlık yaşamamaktadır. Ancak bazı örneklerde devler kaçırdıkları genç kızları da beraberinde kaleye getirip hapsederler. Örneğin, *Qara At*[274] masalında ak dev, kaçırdığı kızı kaleye götürür. *Ağ Quş*[275] masalında da Şirzad, ak devin kızını büyük deve getirmek için devlerin kalesine gider.

Devler, kalelerde kahramanın karşısına yaygın olarak kendi formunda çıkmaktadır. Anlatıların bazılarında da bu yerlerdeki varlık doğrudan bir dev olmayıp insanın dev donuna bürünmesi şeklinde de görülebilmektedir. Buna örnek olarak verilebilecek *Oxxay ile Ehmed*[276] masalında Ehmed, harabe bir kalede ak dev şekline bürünen genç kızla karşılaşır.

2.6. Devler Şehri

Mitolojik varlıkların anlatılarda insanlardan ayrı ve uzak yerlerde yaşadıkları bilinen bir durumdur. Bu uzaklık insanların belleğinde de ölümlü ile ölümsüzün arasına ince bir çizginin çekildiğini gösterir ve ölümlü olan kahramanın çıktığı yolculukta engellerin aşılmasının ardında sonsuzluğun gücünün mükâfat olarak kendisini beklediğine işarettir. Azerbaycan masallarında devlerin, yukarıda değinilen mekânlarının yanı sıra kendine has birer şehir kurdukları görülür ve burada devler evleri, köyleri ve yöneticileriyle insanlar gibi yaşam sürmektedirler. *Behtiyar*[277] masalında devler, kahramanın kıbleye doğru üç gün yol gittiği bir şehirde bulunmaktadır ve bu şehrin yöneticisi de bir devdir. *Siman'ın Nağılı*'nda[278] kahraman devler şehrine gelir. Şehrin padişahı da tüm padişahların kendisinden korktuğu Dev Firuz'dur. *İskender*[279] masalında ana oğul uzun bir yolculuğun ardından bir eve rastlarlar ve içeride pirinçten una kadar her türlü yiyecek bulunmaktadır. Bu ev devlere aittir. Yine *Armud Bey*[280] masalında devin evinde ihtiyaç duyulan her şey bulunmaktadır. *Cırtdan*[281] masalında kahraman ile birlikte ormanda yolunu kaybeden arkadaşları, ışıklı yolu takip ederek devin evine giderler. *Hahnezer*[282] masalında dev kardeşler, bir evde yaşamaktadırlar.

Devlerin yaşadığı bu mekânlar bağları, yeşillikleri ve türlü meyveleriyle tasvir edilir. Örneğin, *Ağ Quş*[283] masalında amcası olan padişahın isteği üzerine yola çıkan Şirzad, konakladığı kervansarayda tanıştığı adamdan istediği lambanın karşılığında bir aylık yol uzaklığındaki devler şehrine gönderilir. Oradan devlerin severek beslediği güvercinlerden bir çift erkek ve dişi olanından getirmesi istenir. Devler, şehrine gelen

[272] Seyidov, *Azerbaycan Nağılları*, 5: 236-237.

[273] Tehmasib, *Azerbaycan Nağılları*, 2: 30-31.

[274] Zeynallı, *Azerbaycan Nağılları*, 1: 231.

[275] Tehmasib, *Azerbaycan Nağılları*, 2: 109.

[276] Seyidov, *Azerbaycan Nağılları*, 5: 214. Ayrıca masalın aktarılmış metni için bk. Afina Barmanbay, "'Ah Vah' ve 'Ohhay ile Ehmed' İsimli Azerbaycan Masalları Üzerine Bir İnceleme", 1. *Bilimsel Uluslararası Aspendos Bilimsel Araştırmalar Kongresi- Kongre Kitabı* içinde, ed. İlyas Erpay, (Ankara: Astana Yayınları, 2024) 197-208.

[277] Zeynallı, *Azerbaycan Nağılları*, 1: 77.

[278] Tehmasib, *Azerbaycan Nağılları*, 2: 34-35.

[279] Zeynallı, *Azerbaycan Nağılları*, 1: 180.

[280] Zeynallı, 287.

[281] Zeynallı, 297-298.

[282] Zeynallı, 300.

[283] Tehmasib, *Azerbaycan Nağılları*, 2: 104-106.

Şirzad'ı yakaladıklarında da ona bir sepet üzüm getirmesi karşılığında güvercin vereceklerini söyler ve kahraman bu kez de üzüm bağının olduğu devler şehrine gider.

Devler şehrinde bulunan bazı maddesel unsurlar tılsımlı özelliğe sahiptir. *Yusif ile Senuber*[284] masalında Senuber'in oğlu Yusif, padişahın emri üzerine ışık veren çam ağaçları ile mermer taşlardan getirmesi için devler padişahının şehrine gönderilir. Burada ayrıca insanın hayal gücünün sınırlarını zorlayan derecede hazineler saklıdır. *Barhudar'ın Bahtı*[285] masalında kahraman, sahip olduğu yakut taşı devler toprağındaki bir pınardan bulduğu söyler. *Üç Bacı'nın Nağılı*'nda[286] devin evi kırk odadan oluşur ve otuz dokuz odada sayısız altın, gümüş, yakut gibi çeşitli mücevherler, kırkıncı odada ise eşi ile bir baldızı saklı tutulur.

Gidenin dönmediği yol olarak tarif edilen devler şehri, korku unsurunun en yoğun kullanıldığı mekânlardan biridir. *Qırx Gönçe Xanım*[287] masalında kara devin yurdunda yedi devin olduğundan söz edilir ve bu yurt gidenin gelmediği bir yol olarak ifade edilir. Bu ileti üzerinden kodlanan dev engelini aşan kahraman, anlatıda başka bir motif daha kullanılmaması durumunda erginlenmeyi, orada gerçekleştirerek gittiği yoldan geri dönmeyi başarır.

2.7. Yeraltı-Karanlıklar Ülkesi-Zulmet Dünyası

Türk mitolojisinde Erlik'in egemenlik sürdüğü ve kötü ruhların, iyelerin yaşadığı bir alt dünya tasavvurudur. Azerbaycan masallarında genellikle zulmet[288] dünyası olarak geçmektedir. Türlü zulümlerin yapıldığı, zalimliklerin ve kaosun kök saldığı bir yerdir. Orada yaşayanlar pisliklerle beslenir. Kötü huylu devler de burada yine bekçilik işlevi ve Erlik'in[289] temsilcileri olarak görevlendirilir.

İncelenen örneklerden hareketle bu mekânın devler için daha nadir kullanıldığını söylemek mümkündür. *Tapdıq*[290] masalında Tufan dev, Gemer Hanım'ı Zulmet dünyasına götürür. Devin kendisi de burada yaşar. Tufan dev burada küllüklerde, pislik içinde yiyecek arayıp kırıntılarla beslenir. Benzer şekilde kötülüğünün kara renk sembolü üzerinden aktarıldığı *İlan Qız*[291] masalında da kara bir dev yeraltında yaşam sürer.

2.8. Gökyüzü

Eski mitolojik görüşe göre gökyüzü Tanrı'nın sembollerinden biridir.[292] Tanrı'nın mekânı olduğu için de burada kutsal varlıkların yaşam sürmesine izin verilmiştir. Karakurt'un insanın yaratılışından önce devlerin Tanrı'nın oğulları olarak kabul edildiği ve semavi dinler ile çeşitli inanç sistemlerindeki devlerin meydana gelişinde yüklenen kutsiyetine dair açıklamaları, bu varlıkların gökyüzünü mesken tutmasının sebebini anlamak açısından önemlidir.[293]

Azerbaycan masallarında sadece bir örnekte de olsa devler padişahının gökyüzünde yaşadığının tespit edilmesi devlerin başlangıçta Tanrısal, kozmosu (evren) sembolize eden varlık tasavvurunda iken sonrasında anlam değişikliğine uğrayıp yaygın oranda yeryüzü ve yeraltı dünyasına ait olarak işlendiğini gösterir. *Yusif*

[284] Seyidov, *Azerbaycan Nağılları*, 5: 76, 81.

[285] Zeynallı, *Azerbaycan Nağılları*, 1: 209.

[286] Tehmasib, *Azerbaycan Nağılları*, 2: 113.

[287] Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 3: 88.

[288] Beydili, Türk halk hikâyelerinde de devlerin Zulmet"te, yeraltında, dağlardaki mağaralarda ya da su kaynaklarında yaşadığını belirtir. bk. Beydili, *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, 169.

[289] Erlik ve dev arasındaki ilişki ile ilgili detaylı bilgi için bk. Yücel, "Masallarda Dev ve Yaratılış Destanındaki Benzerleri", 38-45.

[290] Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 4: 41, 48, 56.

[291] Seyidov, *Azerbaycan Nağılları*, 5: 238.

[292] Beydili, *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, 218.

[293] bk. Karakurt, *Türk Mitoloji Ansiklopedisi Açıklamalı-Resimli Türk Söylence Sözlüğü*, 280.

ile Senuber[294] masalında devler padişahının mekânı göğün yedinci katında yer alır ve padişah buradaki kalesinde yaşar.

2.9. Diğer Mekânlar

Devler çeşme başı, su kenarı gibi yerlerde kahramanın karşısına çıkıp bu kaynağı korumakla ve kahramanı buradan uzaklaştırmakla görevlidir. Türkan, Türk masallarında yaşam kaynağı, farklı dünyalara açılan kapı, ruhların yaşam sürdüğü yer olan suyun gençleştirici, iyileştirici, tedavi edici gibi olumlu yönleriyle bir tabiat parçası olduğunu ifade eder. Ayrıca Animizm'e göre suyun bir ruhu olduğunu belirtir.[295] Azerbaycan masallarında da suyun koruyucu iyeliğini dev cinsinden varlıkların da yaptığı görülür. Örneğin, *İbrahim*[296] masalında kahraman, askerleriyle su pınarının kenarında mola verir ve gece herkes uykudayken etrafı gezdiğinde devle karşılaşır. *Qırx Gönçe Xanım*[297] masalında kardeşine ak elmayı getirmek için devler yurduna giden oğlana yanında yardımcı olan atı, aradığı devlerin yerini tarif eder. Tarife göre bu devler, büyük bir dağın eteğinde bir ormanın içinde bulunan tek evin önündeki çeşme başında bulunurlar. Değirmen taşını oynatmakla meşguldürler. Yine *Şah Oğlu Behrem'in Nağılı*'nda[298] çeşmenin yanından bir dev çıkar.

Evler ve evlerin içerisindeki gizli odalar da devlerin konumlandırıldığı kapalı mekânlar arasındadır. Buralarda kimi zaman sihirli objelerin başında beklerler. Örneğin, *Muhtar'ın Hekayeti*'nde[299] kahraman, devi alt ettikten sonra onu kaçıran dev anası tarafından yüzüğü alması için bir yere gönderilir. O evde üç odayı geçip her birinde karşısına çıkan kadınları alt ettikten sonra üçüncü odaya, sihirli yüzüğün tutulduğu yere, ulaşır. Kahraman yüzüğü parmağına takar takmaz karşısında bir dev belirir. *Dünya Gözeli*[300] masalında ise ablasının istediği gülü bulmak için yola çıkan Sabah, bir ay yol gittikten sonra bir yere varır ve kapıdan içeri girdiğinde önüne bir dev çıkar. *Soltan İbrahim*[301] masalında Nuşaperi Hanım; çölde, devin yaşadığı bir evde saklı tutulmaktadır.

Yol ayrımları veya harabelikler ise devlerin daha az görüldüğü yerlerdir ve birer örnek tespit edilmiştir. *Gül ile Sanavar*[302] masalında Melik Düçar, iki devle bir yol ağzında karşılaşır. *Şah Oğlu Behrem'in Nağılı*'nda[303] kahraman yolda gördüğü üç adamla birlikte giderken iki dağ arasında bir harabeliğe gelirler. Burası devler mekânıdır.

3. Devlerin Sonu

Sözlü kültür ürünlerinde devlerin alt edilmesi motifi, metin içerisinde başka bir sınama aracı daha bulunmuyorsa kahramanın erginlenmesinin gerçekleştiği bölümde kullanılır. Azerbaycan masallarında kötü huylu devlerin yaygın olarak dış ruhunun ele geçirilmesi sonucunda alt edildiği görülür. Bu dış ruh tasarımında yaygın olarak cam şişe, cam şişe içinde güvercin, baykuş ve ak balık motiflerinden yararlanılır. Örneğin, *Avçı Mehemmed*[304] masalında ak dev, kahramanın şişeyi kırması üzerine nara atarak ölür. *Kiçik Şahzade*[305]

[294] Seyidov, *Azerbaycan Nağılları*, 5: 79.

[295] Kadriye Türkan, "Türk Dünyası Masallarında Su Kültü", *Millî Folklor,* 93 (2012), 138.

[296] Tehmasib, *Azerbaycan Nağılları,* 2: 216.

[297] Ahundov, *Azerbaycan Nağılları,* 3: 88-89.

[298] Ahundov, 174.

[299] Zeynallı, *Azerbaycan Nağılları*, 1: 206-207.

[300] Zeynallı, 201.

[301] Ahundov, *Azerbaycan Nağılları,* 3: 257-258.

[302] Zeynallı, *Azerbaycan Nağılları*, 1: 144.

[303] Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 3: 172.

[304] Zeynallı, *Azerbaycan Nağılları*, 1: 89.

masalında kahraman, devin canının olduğu şişeyi öğrenip önce devle savaşır, ardından da şişeyi kırıp devi alt eder. *Keçel*[306] masalında kahraman, okla devlerin canının saklı olduğu şişeyi ortadan kırar ve büyük bir gürültü ile devlerin hepsi can verir. *Peri Hanım'ın Nağılı*'nda[307] oğlan, şişeyi taşa vurunca dev ölür. Devin kardeşi ise huriler tarafından öldürülür. *Gülnar Hanım*[308] masalında ise Gülnar Hanım devin canının olduğu ak balığı toprağa atıp kılıcıyla ikiye böler ve ona doğru yaklaşan dev yarı yolda yıkılıp ölür.

Dış ruh motifinin kullanıldığı anlatılarda özellikle şişe içerisindeki kuş, ruhu taşıyan önemli ve yaygın bir motiftir. *Lala ve Nergiz*[309] masalında dev, Nergiz tarafından canının bulunduğu şişenin ele geçirilip içerisindeki güvercinin öldürülmesiyle hayatını kaybeder. *Barhudar'ın Bahtı*[310] masalında kahraman, Ülker ile birlikte suyun kenarına gelip yüzüğü salar ve bir şişe gelir. Şişeyi kırdıklarında içinden bir kuş çıkar. Barhudar bu kuşun boğazını kestiğinde dev, gökyüzünden yere düşüp ölür. *Melikmemmed*[311] masalında kahraman devin canının bulunduğu şişeyi yere çarpınca içinden bir kuş çıkar ve onu yakalar. Bunun üzerine dev, kahramana kuşu öldürmemesi karşılığında dünyada ne isterse kendisine vereceğini söyler. Melikmemmed ise kuşun başını keser ve o anda dev büyük bir gürültüyle oracıkta can verir. Kahraman, diğer iki odada karşısına çıkan devleri de aynı yöntemle öldürür. *Tapdıq*[312] masalında kahraman, devle uzunca mücadele ettikten sonra en sonunda kafesten çıkıp kendisine saldıran baykuşun boğazını sıkar ve böylece devi alt eder.

Devlerin alt edilmesinde ikinci yaygın yöntem kılıç, hançer veya gürz cinsinden demir bir alet ve ok kullanılmasıdır.[313] *Melik Memmed ile Melik Ehmed*[314] masalındaki kötü huylu ak dev, Melik Ehmed tarafından başına kılıç vurularak öldürülür. *İskender*[315] masalında kahraman, devlerin üstüne atılarak kılıcıyla öldürür. En büyük dev korkup kaçar. Bağa girip meyve toplarken yanına gelen devi de belinden çıkardığı kılıcıyla başına vurarak alt eder. Devin başını kesip götürür. İlerleyen bölümlerde de karşısına çıkan toplamda kırk devi öldürür. Annesiyle birlikte yaşayan ak devi ise okla öldürür. *Siman'ın Nağılı*'nda[316] kahraman devleri kılıcıyla yedi parçaya ayırarak öldürür. Şehre girdiğinde de karşısına çıkan devleri kırıp alt eder, sadece küçük dev kalır. İlerleyen bölümlerde devler şehrinde karşısına gelen devleri ise kafa kafaya çarptırarak ve kılıcıyla helak eder. Son olarak da devler padişahı Dev Firuz'u kemerinden tutup yere çarpar. *İbrahim*[317] masalında dev, kahramanı omuzlarından tutup bir yana savurduktan sonra İbrahim bir an fırsatını bulup kılıcını çeker ve devi öldürür, başı ile bedenini kuyuya atar. Yolda bir pınar başında mola verdiklerinde karşısına çıkan devi de kılıcıyla üç başını keserek öldürür. *Şah Oğlu Behrem'in Nağılı*'nda[318] Behrem, devleri kılıcıyla öldürür. Devler padişahı ise kendisine yalvarınca onu öldürmekten vazgeçer. Çeşme başında karşısına çıkan devle ise güreşen kahraman, onu kılıcıyla ikiye böler. *Peşe Dalınca*[319] masalında ise padişah, insan yiyen devin

[305] Zeynallı, 112.

[306] Ahundov, *Azerbaycan Nağılları,* 4: 144.

[307] Ahundov, 283-284.

[308] Tehmasib, *Azerbaycan Nağılları*, 2: 63-64.

[309] Zeynallı, *Azerbaycan Nağılları*, 1: 169-170.

[310] Zeynallı, 211.

[311] Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 4: 172-173.

[312] Ahundov, 54.

[313] Bu konuda çok sayıda örnek tespit edilmiş, metinde bir kısmına yer verilmiştir.

[314] Zeynallı, *Azerbaycan Nağılları*, 1: 58.

[315] Zeynallı, 181-183, 185.

[316] Tehmasib, *Azerbaycan Nağılları*, 2: 31, 35-36.

[317] Tehmasib, 216-217.

[318] Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 3: 173-174.

[319] Zeynallı, *Azerbaycan Nağılları*, 1: 160-161.

gözlerini ateşte ısıttığı şişle dağlar. Ardından dev koyun otlatmaya çıktığında göğsüne ok atarak onu öldürür. Esir ettiği insanları kurtarıp insanların kendisine teklif ettiği devin altınlarını kabul etmeyerek oradan çıkar.

Devlerin tılsımlarını kırarak da onları öldürmek mümkündür.[320] Bunun için tılsımlı yerin veya objenin kahraman tarafından ele geçirilmesi gerekir. *Telet'in Nağılı*'nda[321] dev, kahraman tarafından sihirli kara topuz aracılığıyla öldürülür. *İlan Qız*[322] masalında Meded ile genç kız, peşlerinden takip eden kızın büyük kardeşi kara devden sihirli su, ustura ve tuzu kullanarak kurtulurlar. Meded, sihirli suyu döktüğünde her yer denize dönüşür ve dev sudan geçene kadar bunlar uzaklaşırlar. Ardından gelen diğer devler için sihirli usturayı attığında devlerin ayakları kesilir ve Meded ile kız biraz daha uzaklaşır. En sonunda sihirli tuzu attığında tuz, devlerin yaralarına dolup yakar ve devler onları daha fazla takip edemezler. Bazı örneklerde ise sihirli objenin deve yöneltilmesiyle dev etkisiz hâle getirilir ve ona herhangi bir zarar verilmeden yanından uzaklaşılır. *Moltanı Padşahı*[323] masalında oğlan, karşısına çıkan deve sihirli yüzüğü tutunca dev, yüzüğün ışığını güneş ışığı zannedip gözünü açamaz. Böylece devle herhangi bir çatışma yaşanmadan oğlan oradan atını sürüp geçer.

Kahramanın masalda gücünü okura-dinleyiciye tam olarak gösterdiği alt etme yöntemi ise onu herhangi bir kesici alet veya tılsımlı obje kullanmadan fiziksel gücüyle yenmesidir. Erginlenmesini bilek veya akıl gücüyle gerçekleştiren kahraman, bu iri cüsseli ve korkunç varlığı yardımsız yenmenin de zaferine erişir. Örneğin, *Muhtar'ın Hekayeti*'nde[324] Muhtar, hücum eden devin karşısına çıkıp onunla güreşir ve uzun uğraşlardan sonra onu helak eder. *Ceyran'ın Nağılı*'nda[325] Ceyran, karşısına çıkan deve kılıcını indirdiğinde dev kahramanın bileğinden tutup sıkmaya başlar. Ceyran da elini atıp devin boğazını sıkar ve bir müddet dev çırpındıktan sonra can verir. Dev öldürüldükten sonra tılsım kırılır. *Beçe Derviş'in Nağılı*'nda[326]kahramanın attığı oklar, devlerin sihirbazlığından dolayı akşama kadar kendisine döner. Bunun üzerine kahraman yaralı hâlde evine gider. Hekimden öğrendiği ilim sayesinde Mercani-cadu hariç devlerin hepsini tek tek öldürür. Beçe derviş, kendisini kaçıran iki devi de boğarak ve güreşerek öldürür. İlerleyen bölümlerde ise kahramanın oğlu Reşid, sarı devle güreşir ve dev, oğlanı yere çarpıp kılıcıyla öldüreceği sırada babası yetişip devin elinden kılıcı alır. Devi yakasından tutup iter ve dev kafasını taşa vurarak ölür.

İncelenen örneklerin birinde, diğerlerinden farklı olarak kahramanın devden kaçarak uzaklaştığı dikkat çeker. *Çil Madyan*[327] masalında İlyas, dev karısının bohçasını da devin kardeşinin defini de alıp atına binip çalıp kaçar. Her iki devle de herhangi bir çatışma yaşanmaz.

Kahramanın dışında devle karşılaşan kişilerin ise herhangi bir mücadele içerisine girmeden dönüşüm motifinden yararlanarak ilgili mekândan uzaklaştığı görülür. Bu karakterler, erginlenmesi gereken kişi olmadığı için bu durum okur-dinleyici açısından yadırganmaz. Bir mücadele içinde bulunması da beklenmez. Örneğin, *Nar Qızı*[328] masalında devler ile vezirin çatışma sahnesi yer almaz. Vezir, devleri görünce korkudan sihir yaparak kendisini sineğe dönüştürür ve devler uyuduktan sonra ortaya çıkarak narları koparıp o bağdan uzaklaşır.

[320] Uraz, *Türk Mitolojisi*, 161.

[321] Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 4: 118.

[322] Seyidov, *Azerbaycan Nağılları*, 5: 238.

[323] Seyidov, 94.

[324] Zeynallı, *Azerbaycan Nağılları*, 1: 206.

[325] Tehmasib, *Azerbaycan Nağılları*, 2: 208.

[326] Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 3: 123-124, 129-130.

[327] Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 4: 254.

[328] Zeynallı, *Azerbaycan Nağılları*, 1: 107.

Devler heybetli görünümlerinin aksine kıt zekâya sahiptirler ve kahraman tarafından kolaylıkla kandırılarak öldürülebilmektedirler. *Cırtdan*[329]masalında aklını kullanan kahraman, devi kandırıp onun çayda boğularak ölümüne sebep olur. *Keçel*[330] masalında kahraman yedi devi de zekâsını kullanarak alt eder. *Sehirli Üzük*[331] masalında ise kahraman üç devi kandırarak ellerinden kurtulur.

Kimi zaman da devler korkutularak uzaklaştırılır. Örneğin, *Hahnezer*[332] masalında kahraman kurnazlığı sayesinde devleri korkutur ve masalın sonunda devler, Hahnezer'in heybesini altın gümüşle doldurup götürüp onu evine bırakırlar. *Bulud*[333] masalında Bulud, İbrahim, Üç Çerek Hanım ile padişahın kızı yolda iki devle karşılaşır ve kahraman bir devi batıya, diğerini doğuya doğru kovalar.

Devlerin ölümünde dikkat çeken son husus ise hayatlarının kahraman tarafından değil de yine kendi cinsi veya yırtıcı hayvanlar aracılığıyla sonlandırılmasıdır. Bu motifle kaos durumuna kahraman aracılığıyla müdahale etmek yerine kaotik varlıkları birbirlerine düşürerek düzen sağlanır. *Gül Suman'a Neyledi?*[334] masalında Mehemmed tarafından kandırıldığını anlayan devler, yoldan dönüp geldiklerinde onu bulamayınca dövüşerek birbirlerini öldürürler. *Gül ile Sanavar*[335] masalında Melik Düçar ile devlerin mücadele sahnesi yoktur. Akıl yoluyla onları kandırıp oradan geçer. Devler ise kandırıldıklarını anlayıp birbirleriyle dövüşürler. *Üç Bacı'nın Nağılı*'nda[336] ise derviş dev, seferden döndüğünde evde eşini, baldızlarını göremeyip hazinesinden de altınlarının eksildiğini anlayınca onları aramak için yollara düşer. En küçük kızı bulup evine götürürken yolda aslan ve kaplanlar tarafından öldürülür.

Sonuç

Azerbaycan Nağılları adlı eserde yer alan 47 masal üzerinde yapılan inceleme neticesinde toplum belleğinde olumlu ve olumsuz anlam karşılıklarıyla yer eden dev motifi ile ilgili çok sayıda malzemeye ulaşılmıştır. Bu malzemeler tek tek analiz edildiğinde Azerbaycan masallarında kahramanın erginlenme sürecinde karşısına çıkan en yaygın sınama motiflerinden biri olduğu görülmüştür. İncelemede devlerin fiziksel, mental, mekânsal, karakteristik özellikleri ve akıbeti ile ilgili tespitlerimiz şu şekilde özetlenebilir:

Tek başlı ve üç, yedi olmak üzere çok başlı olarak iki şekilde de örnekleri bulunan devlerin iri cüsseli, güçlü, minare boylu, mızrak gibi boynuzlu, uzun kulaklı, uzun tırnaklı, fil dişli, geniş burunlu, uzun kuyruklu, tüylü, çirkin görünümlü olarak örneklerinin olduğu; ak, sarı ve kara renklerle tasvir edildiği görülür. Devlerin mental olarak ise bedenlerinin aksine oldukça düşük zekâya sahip oldukları ve kahraman tarafından kolaylıkla kandırılabildikleri de sıkça örneklendirilir.

Karakteristik açıdan iyi huylu ve kötü huylu olmak üzere iki gruba ayrılan devlerin iyi özellik sergileyenleri kahramanın yanında yer alıp yolcuğunu olumlu anlamda şekillendirici role sahiptir. Kötü huylu olanları ise kahramanın sınanmasında karşısına çıkan en zorlu ve korkutucu varlık olarak yer alır. Bu tür devleri alt eden kahraman erginlenerek sürecini tamamlar. Bunların yanı sıra masallarda şarta bağlı iyi huyluluk ve kötü huyluluk özelliği sergileyen devlerin olduğu da tespit edilmiştir.

[329]Zeynallı, 298.

[330]Seyidov, *Azerbaycan Nağılları*, 5: 201.

[331]Seyidov, 26.

[332]Zeynallı, *Azerbaycan Nağılları*, 1: 300-301.

[333]Zeynallı, 153.

[334]Zeynallı, 134-135.

[335]Zeynallı, 144.

[336]Tehmasib, *Azerbaycan Nağılları*, 2: 115-116.

Azerbaycan masallarında devlerin olağanüstü özelliklerini ele alan çok sayıda örnek bulunmaktadır. Bunların başında devlerin canının dışarıda bir obje veya beden içerisinde saklanması, diğer ifadeyle dış ruh motifi yaygın işlenir. Bu örneklerde devlerin canının genellikle bir cam şişede, bir güvercin içinde, bir baykuş veya ak renkli bir balıkta saklı olduğu görülür. Dış ruhu ele geçiren kahraman, devle herhangi bir mücadele içerisine girmeksizin onu alt edebilmektedir. Diğer olağanüstü özellikleri ise tılsım gücünden yararlanmaları, tılsımlı mekânların bekçiliğini yapmaları ve tılsım gücüyle don değiştirme gibi türlü şekillerde kullanılabilmeleridir.

Devlerin insanlarla birliktelik veya evlilik kurdukları, insanlar gibi kurulu ve yerleşik bir düzene, aile ve akrabalık bağlarına ve insanlar gibi türlü özelliklere sahip oldukları da işlenmektedir. Bu yönüyle kaotik varlıklar içerisinde devler, insan türüne en yakın olağanüstü varlıklar olarak tarif edilir.

Devlerin mekânsal özellikleri değerlendirildiğinde Türk kültüründe yeniden doğuşun da sembolü olan mağara, kuyu, dağ gibi yerlerin yanı sıra bağ, orman, kale, devler şehri, yer altı-zulmet dünyası, gökyüzü, su kenarı, yol kenarı, harabelikler ve tılsımlı odalar olmak üzere çeşitli yerlerde ilgili mekânın bekçiliğini yapmak suretiyle kullanıldığı ve kahramanın içerisine girmekten imtina ettiği ve dönüşümünün de gerçekleştiği yerlerde karşısına çıktığı görülür.

Anlatı içerisinde önemli rolü ve işlevleriyle kullanılan bu varlıkların sonu ise kahraman tarafından fiziksel kuvvet veya Türk kültüründe temizleyici özelliğiyle kült olan demir cinsinden kılıç, gürz, hançer veya ok gibi aletler kullanılarak getirilir. Ayrıca tılsımlı objeden yardım alarak ve dış ruhu barındıran obje veya hayvanın öldürülmesiyle de devler alt edilmektedir.

Sonuç olarak Azerbaycan masallarında dev motifinin elde edilen tespitlere göre Türk ve dünya mitolojilerindeki anlam karşılıklarına uygun olarak işletildiği, anlatılarda 165 masal içerisinde 47 metinde örneğine rastlanmasıyla en yaygın kullanılan mitik varlıklardan biri olduğu ve kendi dönüşümünü gerçekleştirmek için korku duyulan mekânlara gitmek durumunda kalan kahramanın karşısında karanlık ve kimi zaman aydınlık bir figür olarak beliren, kahramanın ilgili karanlıktan aydınlığa çıkmasında kaos durumundan çıkıp kendisi ve çevresi için yeniden düzeni kurabilmesinde etkin rol oynayan bir sembol olarak yaygın bir şekilde yaşatıldığını söylemek mümkündür. Bu yönüyle masallarda yaygın bilinenin aksine devler sadece bir korku unsuru olarak değil, kahramanın sürecini tamamlamasında katkısı olan bir varlık olarak önemli bir görevle yer almaktadır.

Dev motifine toplum tarafından atfedilen işlevlerin Türk dünyası masal geleneğine uygun bir şekilde kurgulanıp yansıtıldığı, Azerbaycan masallarında devin iki türüne uygun örneklerinin de zengin bir şekilde işlendiği görülmektedir. Bu konuda yapılacak benzer ve farklı metodik incelemelerle dev motifiyle ilgili yeni tespitlere ulaşılacağı aşikârdır.

Hakem Değerlendirmesi Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer Review Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support The author declared that this study has received no financial support.

Yazar Bilgileri / Author Details
Tuğba Bayrakdarlar (Dr. Öğr. Üyesi)
[1] Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Nevşehir, Türkiye
0000-0001-8218-4517 tbayrakdarlar@gmail.com

Kaynakça | References

Ahundov, Ehliman. *Azerbaycan Nağılları*. 3. cilt. Bakı: Şerg-Gerb, 2005.

Ahundov, Ehliman. *Azerbaycan Nağılları.* 4. cilt. Bakı: Şerg-Gerb, 2005.

"Aladdinin Sihirli Lambası Masalı." erişim 24 Mart 2024. https://www.birmasal.com/alaaddinin-sihirli-lambas-masali/.

Aslan, Zeynep. "Karaçay-Malkar Masallarında Dış Ruh Motifi". *3. Genç Akademisyenler Sempozyumu Bildiriler Kitabı* içinde, 483-493. Ankara: Epamat Basım Yayın, 2016.

Bahadur, Yeliz. "Türk Dünyası Masallarında İyi Huylu Devler ve Fonksiyonları", *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 14 (2019): 121-134. erişim 2 Haziran 2024. https://dergipark.org.tr/tr/pub/uygur/issue/50967/631035.

Bakırcı, Nedim. "Türk Masallarında Olağanüstü Dağlar", *TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi,* 3/5 (2023): 1-21. erişim 20 Mayıs 2024. https://doi.org/10.5281/zenodo.10417105.

Balkaya, Adem. "Halk Anlatılarında Kuyunun İşlevselliği Üzerine Bir Okuma", *Millî Folklor,* 102 (2014): 53-64. erişim 20 Mayıs 2024. https://www.millifolklordergisi.com/PdfViewer.aspx?Sayi=102&Sayfa=50.

Barmanbay, Afina. "'Ah Vah' ve 'Ohhay ile Ehmed' İsimli Azerbaycan Masalları Üzerine Bir İnceleme". *I. Bilsel Uluslararası Aspendos Bilimsel Araştırmalar Kongresi- Kongre Kitabı* içinde, editör İlyas Erpay, 197-208, Ankara: Astana Yayınları, 2024. https://bilselkongreleri.com/kongre-kitaplari.

Bars, Mehmet Emin. "Türk Destanlarında Mağara Kültü Üzerine Bir Değerlendirme", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 10/52 (2017): 76-82. erişim 20 Mayıs 2024. https://doi.org/10.17719/jisr.2017.1873.

Bayat, Fuzuli. *Türk Mitolojik Sistemi 2.* İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2007.

Bekki, Salahaddin. "Türk Halk Anlatılarında Ölüm Ruhu Motifi", *Millî Folklor,* 62 (2004): 53-66. erişim 2 Haziran 2024. https://www.millifolklordergisi.com/PdfViewer.aspx?Sayi=66&Sayfa=30.

Beydili, Celal. *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük.* çeviren Eren Ercan. Ankara: Yurt-Kitap-Yayın, 2004.

Boratav, Pertev Naili. *Türk Mitolojisi.* İstanbul: BilgeSu Yayıncılık, 2012.

Campbell, Joseph. *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu.* çeviren Sabri Gürses. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2010.

Çelebi, Merve ve Sevda Önal Kılıç. "Türk Halk Anlatılarından Ahmedî'nin İskendernâme'sine Dev Motifi", *Culture and Civilization,* 1/4 (2023): 12-22. erişim 2 Haziran 2024. https://dergipark.org.tr/tr/pub/culture/issue/76874/1233952.

Çetindağ, Gülda. "Türk Kültüründe Mağara Motifi". *38. ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi Bildiriler Kitabı I* içinde, editörler Zeki Dilek, Mustafa Akbulut, Zeki Cemil Arda, Zeynep Bağlan Özer, Reşide Gürses, 443-455. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 2008.

Çetinkaya, Gülnaz. "Türk Masallarında Korkunun Sembolik Kodları", *International Journal of Language Academy,* 5/8 (2017): 407-419. erişim 2 Haziran 2024. https//doi.org/10.18033/ijla.3828.

Çoruhlu, Yaşar. *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2002.

Dilek, İbrahim. *Türk Mitoloji Sözlüğü.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2021.

Donuk, Abdulkadir. "Eski Türklerde Saç Şekilleri Hakkında". *Saç Kitabı* içinde, editör Emine Gürsoy Naskali, 3-11. İstanbul: Kitabevi, 2004.

Durbilmez, Bayram ve Şule Gümüş. "Kırgızistan'da Kara İyeler ve Devlerle İlgili İnanışlar: Kırgız-Türk Destanlarından Örneklerle", *Millî Folklor,* 17/133 (2022): 58-70. erişim 2 Haziran 2024. https://dergipark.org.tr/tr/pub/millifolklor/issue/71375/826775.

Duymaz, Ali. "Türk Folklorunda Dış Ruh Tasarımı", *Bilig,* 45 (2008): 1-22.

Ercilasun, Ahmet Bican, ed. *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü 1*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991.

Ergun, Pervin. "Altay Destanlarında ve Anadolu Türk Masallarında Tastarakay-Keloğlan", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi,* 18 (2004): 37-45. erişim 2 Haziran 2024. https://dergipark.org.tr/tr/pub/tdded/issue/12704/154585.

Ergun, Pervin. *Türk Kültüründe Ağaç*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi BaşkanlığıYayınları, 2004.

Ergun, Pervin. "Altay Destanlarında ve Anadolu Türk Masallarında Tatarakay-Keloğlan", *Millî Folklor*, 68 (2005): 78-84. erişim 2 Haziran 2024. https://www.millifolklordergisi.com/PdfViewer.aspx?Sayi=68&Sayfa=74.

Ergun, Pervin. "Türk Kültüründe Ruhlar ve Orman Kültü", *Millî Folklor,* 87 (2010): 113-121. erişim 20 Mayıs 2024. https://www.acarindex.com/milli-folklor-dergisi/turk-kulturunde-ruhlar-ve-orman-kultu-110135.

Eyüboğlu, İ. Zeki. *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü.* İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1988.

Frazer, James G. *Altın Dal Dinin ve Folklorun Kökleri.* 2. cilt. çeviren Mehmet H. Doğan. İstanbul: Payel Yayınları, 1992.

Hançerlioğlu, Orhan. *Dünya İnançları Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2000.

İnayet, Alimcan. *Türk Dünyası Efsane ve Masallarında Bir Dev Tipi Yalmavuz/Celmoğuz.* İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2010.

İnayet, Alimcan. "Epik Kahramanların Devlere Has Özellikleri Üzerine", *Millî Folklor,* 52 (2001): 68-71. erişim 2 Haziran 2024. https://www.millifolklordergisi.com/PdfViewer.aspx?Sayi=52&Sayfa=65.

Jung, Carl Gustav. *Dört Arketip.* çeviren Zehra Aksu Yılmazer. İstanbul: Metis Yayınları, 2005.

Qafarlı, Ramazan. *Azərbaycan Türklərinin Mifologiyası.* Bakı: Ağrıdağ Nəşriyyatı, 2004.

Karakurt, Deniz. *Türk Mitoloji Ansiklopedisi Açıklamalı-Resimli Türk Söylence Sözlüğü.* Türkiye: e-kitap, 2012. Pdf.

Korkmaz, Esat. *Eski Türk İnançları ve Şamanizim Terimleri Sözlüğü.* İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi, 2003.

Mackenzie, Donald A. *Çin ve Japon Mitolojisi.* çeviren Koray Akten. Ankara: İmge Kitabevi, 1996.

Ögel, Bahaeddin. *Türk Mitolojisi*. 1. cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1993.

Ögel, Bahaeddin. *Türk Mitolojisi*. 2. cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995.

Özdemir, Serdar Deniz. "Türk Halk Anlatılarında Dev Motifi". Doktora tezi, Fırat Üniversitesi, 2019. Ulusal Tez Merkezi (555927).

Özdemir, Serdar Deniz. *Türk Halk Anlatılarında Devler*. Çanakkale: Paradigma Akademi, 2022.

Özünel Ölçer, Evrim. *Masal Mekânında Kadın Olmak*. Ankara: Geleneksel Yayınları, 2017.

Sarpkaya, Seçkin. *Türklerin Şeytani Masalları.* Ankara: Karakum, 2021.

Sever, Mustafa. "Masallarda Dış Can (Canın Beden Dışında Saklanması)", *Millî Folklor,* 60 (2003): 161-164. erişim 2 Haziran 2024. https://www.millifolklordergisi.com/PdfViewer.aspx?Sayi=60&Sayfa=157.

Seyidov, Nüreddin. *Azerbaycan Nağılları.* 5. cilt. Bakı: Şerg-Gerb, 2005.

Şahbaz, Mehibe. "İslamiyet Öncesi Türklerde Saç Kültürü", *Journal of History School*, 46 (2020): 1490-1507. erişim 20 Mayıs 2024. https//doi.org/10.29228/joh.41834.

Şahin, Özlem. "Türk Destanlarındaki Devlerin Genel Özellikleri ve Türk Mitolojisi İle İlgileri", *Yenisey,* 1 (2020): 11-24. erişim 2 Haziran 2024. https//doi.org/10.29228/yenisey.47694.

Tehmasib, Memmedhüseyn. *Azerbaycan Nağılları.* 2. cilt. Bakı: Şerg-Gerb, 2005.

Türkan, Kadriye. "Türk Dünyası Masallarında Su Kültü", *Millî Folklor,* 93 (2012): 135-148.

Türkeş, G. Umay. "Türk Masallarında Geleneksel ve Efsanevî Yaratıklar", *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi,* 2/3-4 (2009): 84-115. erişim 2 Haziran 2024. https://dergipark.org.tr/tr/pub/mahder/issue/36158/406500.

Uraz, Murat. *Türk Mitolojisi.* İstanbul: Düşünen Adam Yayınları, 1994.

Yalçınkaya, Fatoş. "Uygur Sihir Masallarındaki Olağanüstü Düşmanların Mitik Kökeni", *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi,* 13 (2019): 44-56. erişim 2 Haziran 2024. https://dergipark.org.tr/tr/pub/uygur/issue/46541/571022.

Yıldız, Naciye. "Türk Destanlarında Kötü Huylu Devler", *Millî Folklor,* 87 (2010): 41-50. erişim 2 Haziran 2024. https://millifolklordergisi.com/PdfViewer.aspx?Sayi=87&Sayfa=38.

Yılmaz, Bora. "Türk Halk Anlatılarında Devler ve Devlerin Mitolojik Ana İle İlişkisi", *SOBİDER-Sosyal Bilimler Dergisi*, 60 (2022): 163-171. erişim 2 Haziran 2024. https//doi.org/10.29228/SOBIDER.64490.

Yücel, Ayşe. "Masallarda Dev ve Yaratılış Destanındaki Benzerlikleri", *Millî Folklor,* 39 (1998): 38-45. erişim 2 Haziran 2024. https://www.millifolklordergisi.com/PdfViewer.aspx?Sayi=39&Sayfa=37.

Zeynallı, Henefi. *Azerbaycan Nağılları.* 1. cilt. Bakı: Şerg-Gerb, 2005.

İSTANBUL UNIVERSITY PRESS

Türkiyat Mecmuası
Journal of Turkology

Türkiyat Mecmuası
Journal of Turkology,
IUTURKIYAT 2025, 35 (1): 357–376

https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.1472874
Submitted | Başvuru 24.04.2024
Revision Requested | Revizyon Talebi 16.06.2024
Last Revision Received | Son Revizyon 10.08.2024
Accepted | Kabul 26.09.2024

Research Article | Araştırma Makalesi

Open Access | Açık Erişim

Winged Expressions in Russian Linguistics and Their Reflections in Turkish

Rus Dilbiliminde Kanatlı İfadeler ve Türk Dilindeki Yansımaları Üzerine

Leyla Dalkılıç [1]

[1] Ankara University, Faculty of Languages, History and Geography, Department of Slavic Languages and Literatures, Division of Russian Language and Literature, Ankara, Türkiye

Abstract

In contemporary linguistics, language is recognised not only as means of communication, but also as the cultural codes of nations. One of these cultural codes is winged expressions. The expression “winged words” first appeared in Homer’s “The Iliad” and “Odyssey” epics. The term became a linguistics term, referring to commonly used expressions derived from literary works and historical sources. The sources of winged expressions in languages are generally literary works and phrases derived from folk narratives such as proverbs, idioms and fairy tales. Nowadays, however, winged expressions can be used in language because of expressions from popular novels, films, and TV series as well as speeches by well-known people such as actors and political figures. These expressions, adopted by native speakers, become ingrained in the language and form stable expressions that are understood by both native speakers and those with a profound knowledge of their culture. This study investigates whether the term, which has been analyzed within phraseology in Russian linguistics, can be applied to the Turkish language. Therefore, theories from Russian linguistics have been used to seek answers to the question of whether there are or could be winged expressions in the Turkish language.

Öz

Çağdaş dilbilimde dil, sadece bir iletişim aracı olarak değil aynı zamanda ulusların kültür kodları olarak da kabul edilmektedir. Bu kültür kodlarından bir tanesini de kanatlı ifadeler oluşturmaktadır. Kanatlı ifadeler kavramı ilk olarak Homeros’un “İlyada” ve “Odysseia” destanlarında karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu bu kavram daha sonra, edebî eserlerden ve tarihî kaynaklardan türeyerek yaygın kullanıma sahip olan ifadelere atıfta bulunan bir dilbilim terimi haline gelmiştir. Dillerde bulunan kanatlı ifadelerin kaynaklarını genel olarak edebî eserler ile atasözleri, deyimler ve masallar gibi halk söylencelerinden türemiş kalıp ifadeler oluşturmaktadır. Ancak günümüzde kanatlı ifadeler popüler roman, film, dizi gibi yapıtlardan gelen söylemler sonucu dile yerleşebileceği gibi bir oyuncu, siyasi figür gibi tanınan kişilerin söylemleri sonucunda da meydana gelip şekillenerek dilde yer edebilmektedir. Dil konuşucuları tarafından benimsenen bu ifadeler dile yerleşerek anadil temsilcileri tarafından veya kültürü iyi tanıyanlarca anlaşılabilen kalıp söylemleri oluşturmaktadır. Bu çalışmada Rus dilbilimde deyimbilim çerçevesinde incelenen terimin Türk dili için söz konusu olup olamayacağı sorgulanmaktadır. Bunun için Rus dilbiliminde ele alınan teorilerden yararlanılarak Türk dilinde kanatlı ifadelerin olup olmadığı veya olup olamayacağı sorusuna yanıt aranmıştır.

Keywords Turkish Language · Winged Expressions · Russian Language · Phraseology · Culture

Anahtar Kelimeler Türk Dili · Kanatlı İfadeler · Rus Dili · Deyimbilim · Kültür

Citation | Atıf: Dalkılıç, Leyla, . "Winged expressions in Russian linguistics and their reflections in Turkish". *Türkiyat Mecmuası–Journal of Turkology*, 35, 1 (2025): 357-376. https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.1472874

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

© 2025. Dalkılıç, L.

Corresponding author | Sorumlu Yazar: Leyla Dalkılıç lcdalkilic@ankara.edu.tr

Introduction

Winged expressions, which have become ingrained in the language in the form of stereotypes such as proverbs and idioms and are intertwined with the fields of art, media, politics, history and especially literature, have passed into spoken language from both written and oral expression as a result of the products put forward for human beings and have been shaped and integrated into the language. In the field of literature, written genres such as fables, poems, novels, stories, etc., programs such as television, cinema, series in media or the discourses of well-known media figures and prominent leaders in the political arena have paved the way for this to take place in the language by being adopted by society. It has also allowed them to be evaluated by separating them from other stereotypes such as proverbs, idioms and aphorisms in the above-mentioned respects.

The use of winged expressions in print and oral media such as newspapers, radio, television and the internet in addition to literature as well as visual works such as movies, TV series and social media videos to present a certain idea or situation, complete an evaluation with a striking discourse that everyone can understand, has enabled them to continue to exist in the language. Over time, the adoption and continuous use of these phrases by society has turned them into cultural codes. Some of these phrases, known as winged expressions, can also be understood in other countries as soon as they are uttered or used beyond the borders of a country. This indicates that discourses called winged expressions can exist in the language system by exhibiting intercultural characteristics. There are also those that are recognized only by representatives of a particular society and culture, and those that require background knowledge to be understood. Winged expressions that exhibit intra-cultural characteristics are frequently encountered, especially in foreign language learning, and constitute the most difficult expressions to understand for those who are unfamiliar with that culture.

The concept of "winged expressions", which is not included in the dictionaries of linguistics terms[1] in Türkiye, was introduced for the first time in Türkiye as a linguistic term in an academic study titled "Winged Expressions in Soviet Comedy Films" in a master's thesis[2], and expressions that passed from films to language and became stereotypes were examined. Unlike idioms and proverbs, which are transferred from folk literature and oral narrative to daily language, winged expressions, which can pass into language from various fields of literature such as fables, poetry, novels, stories, are stereotyped expressions that typically transition from written expression to spoken language, but can also be adopted through oral expression, and their primary function to convey a thought in a short and concise form.[3] From this perspective, in addition to their primarily literary background, in the framework of Russian linguistics, winged expressions can be considered as the discourses of prominent people in various areas of social life. So, what are winged expressions as a linguistic term, do they exist in Turkish, and if so, how should we understand this expression? Turkish language speakers unknowingly use many expressions that originate in the world of television under the influence of movies and TV series in their daily discourse. These expressions can extend beyond daily speech and be incorporated to the written language. In Turkish, discourses primarily originating from literature and television (movies, TV series) are conveyed as "the most beautiful words, the most popular lines from X novel, X movie, X TV series, X poem". In general terms, is it possible to categorize and define

[1] For various linguistics terms, see. Günay Karaağaç, *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2022).; Kamile İmer, Ahmet Kocaman and Sumru Özsoy, *Dilbilim Sözlüğü* (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, 2011).; Berke Vardar, *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Multilingual, 2007).; Mehmet Hengirmen, *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Engin Yayınları, 1999).

[2] İpek Kırkavak, "Sovyet Komedi Filmlerinde Kanatlı İfadeler" (Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2023).

[3] Leyla Çiğdem Dalkılıç ve İpek Kırkavak, "Rus Dili Örneği Üzerinden Kanatlı İfadeler", Disiplinler Arası Dil Araştırmaları Dergisi, 6 (2023): 76, erişim 10 Nisan 2025. https:// doi: 10.48147/dada.1270873.

words that are be understood by native speakers and individuals with background knowledge in society, and that have entered our language mainly from various areas of life such as the cinema, television and media under one term?

Since the starting point of the study is the winged expressions in the Russian language, the answers to the above-mentioned questions were sought within the framework of winged expressions in Russian linguistics. Accordingly, it was initially necessary to determine whether the theory of these phrases, examined in Russian linguistics within idiomology, is applicable to Turkish. Therefore, examples of "winged" expressions were presented after a literature review, with a focus on Russian language sources. The National Corpus of the Russian Language (RUD), electronic periodicals and social media applications were used to support the literature review examples. The aim of the study, which uses data collection, analysis and description method, is to determine whether winged expressions exist in Turkish as they do in Russian linguistics, and if so, which expressions or words can be analyzed within this group. This study also aims to introduce Turkish linguistics to concepts such as winged speech science, winged utterance, winged expression, winged unit.

1. Winged Expressions in Language: the Russian Ecole

The concept that we refer as "winged expression" within the framework of the study, is first appears in the literature as "winged speech" in Homer's epic Iliad and Odyssey.[4] The meaning of the concept, which is also referred to as "winged words" in the Turkish translation of the *Odyssey,* is discussed in the Epea Pteroenta (Winged Words) by Françoise Létoublon, professor of archaic Greek language and literature, in line with the studies of various researchers. Some researchers argue that Homer used this concept as a metaphor in poetry and that this is a tradition of oral poetry, while others accept it as a stereotype created by using words from adjective or noun groups in a metaphorical sense to enhance the expressive power of the discourse.[5] Létoublon, on the other hand, argues that expressions reflect a collective unit in language, a direct message to the addressee, used in accordance with the situation.[6]

This expression, which appears 55 times in the *Iliad* and 59 times in the *Odyssey*, was used much later in the 18th century by the German poet Friedrich Gottlieb Klopstock (1724-1803) in the poem *Ders Messias* (Messiah), published between 1748 and 1773.[7] Later, another German poet, Johann Heinrich Voß, preferred to use the term "winged words" in his translations of Homer in 1781 (Odyssey) and 1793 (Iliad). This expression appears in the 19th century German philologist Georg Büchmann's Geflügelte Worte (Winged Words), a collection of popular quotations compiled from various sources and published in 1864. The work contains not only quotations from German sources but also quotations from the Bible, Roman and Greek sources, as well as from European (Dutch, French, Italian, Spanish, British) and American literature, which had a significant influence on the German educational system, culture and literature. The expressions are presented with their German translations in the book, which does not include quotations without a source. In addition, the exact source of the quotation and the conveyed meaning are given. The work has been understood as "literarily verifiable, common sayings that have entered the common vocabulary of the people" from the

[4] Homeros,*Odysseia*, trans. Ahmet Cevat Emre (İstanbul: Varlık Yayınları, 1971).; Homeros. *İlyada*, trans. Ahmet Cevat Emre (İstanbul: Varlık Yayınları, 1971).

[5] Françoise Letoublon, "Epea Pteroenta ('Winged Words')", *Oral Tradition*, 14/2 (1999): 324- 327.

[6] Letoublon, "Epea Pteroenta ('Winged Words')", 321-335.

[7] Sibylle Benninghoff-Lühl, *Geflügeltes Wesen Figuren des Zitats* (Deutschland: Springer-Verlag,1998), 134. According to Sibylle Benninghoff-Lühl, Klopstock uses the expression as follows: "Geflügelte Worte sprach er zu ihnen, dann sandt' er sie unter das weichende Volk aus". Translation: "He spoke winged words to them, then sent them out among the people who were going away".

moment it was published.[8] Büchmann's term was soon adopted in other languages. Thus, the term began appearing in philology as well as literature. The English writer Thomas Carlyle (1795-1881) considered the expression "words with wings" as quotable aphorisms in an essay on Walter Scott in 1888.[9]

Before Büchmann, "winged words" referred only to expressive words that departed swiftly from the lips of the speaker, in the Homeric sense, and "flew"[10] straight into the ears of the listener, whereas after Büchmann the term came to refer to a mix of idioms, aphorisms, proverbs, and literary quotations. Since Büchmann introduced a new term of his own into German linguistics with this name, he tries to explain what he wants as clearly as possible. In the preface to his book, he defines "winged words" as follows:

> The general tools of communication between people are not only individual words, which are ready-made in their own form and can be used by everyone; (...) they include permanent, ready-made forms of combinations of words and thoughts, called idioms, proverbs, etc. Although it cannot be specified when or under what circumstances they originated, most of these ways of thinking nevertheless includes a group that can be traced back to a specific literary or historical starting point. These are collected in the book under the title "Winged Words" and, whether or not the name "winged words" is correctly chosen or not, they are often accompanied by evidence of their surprisingly hidden origins.[11]

Therefore, the linguist collects expressions that can be considered stereotypes, from idioms to proverbs, from aphorisms to various popular quotations in literature under this term. Two difficulties in particular are encountered in the application of the concept that has been construed as a term. The first one of these is to distinguish "winged words" from proverbs, and the second is to determine whether an expression is general enough to qualify as a winged expression. This challange for the linguist has been actively questioned in terms of the Turkish language within the scope of this study.

Based on Büchmann's work, which laid the grpundwork for the emergence and research of the phenomenon of winged expressions, this concept began to be discussed in Russia. The term "winged expressions" is discussed in the work published in 1891 by the literary-ethnographer Sergey Maksimov titled Winged Words with S. Maksimov's Comments (Krılatıe Slova po Tolkovaniyu S. Maksimova). The book is the first study on Russian winged expressions. Maksimov begins his study by analyzing words from date blocks with explanations for words and aphorisms frequently used in various newspapers, magazines and articles as well as those borrowed from foreign languages which have passed into the language, mainly Latin classics and require translation and for which providing a primary source is essential for understanding. From this point of view, he collects "winged" expressions, which are unique to the Russian language and found in different areas of life.[12] He focuses on expressions that have lost their primary meaning or cannot be understood without explanation. These include proverbs, idioms and maxims, which are mostly anonymous. He explores the semantic origins of discourses across various fields such as craftmanship, law, and folk traditions, beliefs, and customs.[13] This concept started to be studied at the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries when the field of idiomatology (phraseology) emerged in Russian linguistics, but in conjunction with idioms. For example, Mortis Mihelson refers to these expressions as "common words used

[8] Georg Büchmann & Walter Robert-tornow,*Geflügelte Worte: Der Citatenschatz des deutschen Volkes* (Berlin: Haude & Spenersche Buchhandlung, 1898), https://www.gutenberg.org/files/43759/43759-h/43759-h.htm.

[9] Tomas Carlyle, "Sir Walter Scott", in the book *Critical and Miscellaneous Essays: within Collected and Republished works*, ed. Tomas Carlyle (London: Chapman and Hall, 1888), 145.

[10] Letoublon, "Epea Pteroenta ('Winged Words')", 322-323, 327.

[11] Büchmann ve Robert-tornow, *Geflügelte Worte: Der Citatenschatz des deutschen Volkes*, 22.

[12] Sergei Vasilyevich Maksimov, *Krılatıe Slova* (Moskva: İzdanie Hudojestvennoi Literatury, 1995), 3.

[13] Maksimov, *Krılatıe Slova*, 4.

aptly" instead of "winged words".[14] Russian Thought and Discourse, published in 1921. The Self and the Foreign One. An Essay on Russian Phraseology (Russkaya Mısl i Rech. Svoe i Chujoe. Opıt Russkoy Frazeologii), published in 1921, discusses these linguistic structures together with idioms. Semyon Zaymovskiy, on the other hand, argues that the definition of "common words used aptly" is not sufficient to determine winged expressions, and that quotations from an author, aphorisms, epithets, nicknames, titles, an effective phrase from a speech, newspaper or book titles, or even the title of a musical work should also be considered winged expressions[15].

In general, the studies carried out in that period continue by blending in idioms. Although winged expressions were included in studies carried out in 1960 and later, they were treated as anonymous idioms (bezımyanıe frazeologizmi).[16] In the 1980s, winged expressions began to be analyzed under different subheadings within the field of idiomatology. For example, the lexemes considered as winged expressions are categorized as "winged science" (krılatika-крылатика) by Olga Lomakina and Valeriy Mokienko, "winged expression science" (krılatologiya-крылатология) by Svetlana Shulejkova, Aleksandra Makarova while Aleksandra Korolkova refers to them as "winged expression science" (krılatistika-крылатистика) and Lyudmila Dyadchenko refers to them as "eptolology" (eptolologiya-эптология).

Likewise, there is a great variety in the nomenclature of winged expressions within the "science of winged expressions". In their scientific work, Nikolay Akushin and Maria Akushina, Lidia Sherbachuk used the term "winged words" (krılatıe slova-крылатые слова), while Lyudmila Dyadechko used "etonyms" (eptonimı-эптонимы), Yevgeny Ivanov used winged aphorisms (krılatıe aphorizmı-крылатые афоризмы), Yuri Karaulov refered to "precedent texts" (pretsedentnıe tekstı-прецедентные тексты), Vitaliy Kostomarov, Natalia Burvikova used the terms "logosystems" (logosystems-логоэпистемы), Konstantin Sidorenko referred to "intertextual units" (intertekstovıe edinitsı-интертекстовые единицы), Adam Suprun used "text references" (tekstovıe reministenstsii-текстовые реминиции)[17]. A brief look at how each researcher treats this phenomenon in the language reveals the confusion of meanings of this term. Akushin and Akushina in their work Winged Words (Krılatıe slova, 1955) consider these structures one of the expressive speech devices of literary language, used figuratively in the language.[18]

Dyadechko considers winged expressions, which he calls eptonomies, as discourses in an author's work that have become widespread in the language and are used and collected in writing[19]. He notes that the first "author's dictionaries" collecting discourses in an author's work commenced in the 1990s, and that at that time the term "winged expressions" was used instead of "eptographic publications".[20] As an example of these studies, Kostomarov and Burvikova wrote a dictionary of winged expressions in 1998 in which they analyzed the expressions from Russian writer Alexander Griboedov's (1795-1829) The Trouble with the Mind (Gore ot Uma). The study, primarily intended for high school students, explains the colloquial equivalents of the

[14] Morits Ilich Mihelson, *Metkie i Hodyachie Slova. Sbornik Russkih i Inostrannıh Poslovits, Izrecheni i Vırajeni* (Moskva: Akademia Nauk, 1894).

[15] Semyon Zaymovski, Krılatıe Slova Spravochnik Tsitatı i Aforizma (Moskva: Gosizdat 1930), 14-15.

[16] See Aleksandr Mihaylovich Babkin, *Russkaya Frazeologiya, yiyo Razvitie i Istochniki* (Moskva: Nauka, 1970), 210-225.; Valery Mikhailovich Mokienko, whose book was first published in 1975, *V glub' Pogovorki* (Sankt-Peterburg: İd Mim-Paritet, 1999), 143-146.; Nikolay Maksimov Shanski, *V Mire Slov* (Moskva: Prosveshenie, 1978), 195-228.

[17] Olga Valentinovna Lomakina ve Valeriy Mihaylovich Mokienko, "Krılatka v Sovremennom Kulturnom Kontekste", *Vestnik RUDN Seriya: Teoriya yazıka Semiotika Semantika*, 10/2 (2019): 256-272.

[18] Nikolai Sergeyevich Ashukin & Mariya Grigoryevna Ashukina, *Krılatıe Slova: Literaturnye Tsıtaty, Obraznıe Vırajeniya* (Moskva: Hudojestvennaya Literatura, 1995), 3.

[19] Lyudmila Petrovna Dyadechko, "Mirovaya Avtorskaya Eptografiya: Predıstoriya, Sovremennoe Sostoyanie, Perspektivı", *Voprosı Leksikografii*, 22 (2021): 14.

[20] Dyadechko, "Mirovaya Avtorskaya Eptografiya: Predıstoriya, Sovremennoe Sostoyanie, Perspektivı", 12

expressions in the work and how and in which situations the structures in active use should be applied.[21] A similar study was conducted in 1999 by linguist Mokienko and researcher-writer Sidorenko. In the Dictionary of Pushkin's Winged Expressions (Slovar Krılatıh Vırajeniy Pushkina), researchers analyze approximately one thousand nine hundred expressions in the works of the Russian writer Alexander Pushkin (1799-1837). Another work analyzing the phrases that have passed into the language, called "Pushkinism", is the School Dictionary of Pushkin's Winged Phrases (Shkolniy Slovar Krılatıh Vırajeniy Pushkina) published by the same researchers in 2005.[22] While working on the first study, Sidorenko also proposed the term intertextuality (intertextuality-intertextuality) as an equivalent term for winged expressions. Sidorenko interprets intertextuality as the layer of relations in the lexical corpus consisting of such factors as grammar, morpheme-word formation, syntax, vocabulary, pronunciation that make up the meaningful structure of a text.[23] These factors that constitute intertextual relations enable a mutual interaction between texts. Similarities can be seen in both structural and expressive terms in texts that have similarities among each other. The similarities and differences in terms of expression manifest themselves in literature, and then pass from literature back into language and take place in the memory of language as a cultural phenomenon. The discourses based on the expressions in the works of Griboedov and Pushkin are a reflection of such a development.

Another term that includes both winged expressions and intertextuality is "pretsedentnıe tekst" (прецедентные тексты), which can be expressed as precedent texts. There are two approaches to the definition of the term, one narrow and one broad. This term is used for texts that are widely known to representatives of the culture in the narrow approach.[24] Within the framework of the term first proposed by the linguist Karaulov[25], precedent texts are defined as repetitive expressions that are cognitively and emotionally important for individuals in a society to which theyfrequently refer to many times in their discourse during communication.[26] Researchers such as Valentina Markova, Irina Litkina, Viktoriya Krasnyh do not limit precedent texts merely to expressions wihtin a single text. According to them, precedent texts are texts that are repeatedly used and thus known by most people from different social backgrounds and different levels of education, and are therefore "complete and self-sufficient in all aspects of speech and thinking activities".[27] According to Markova, precedent texts include proverbs, maxims, discourses of public figures, song lyrics, quotations from literary works, movies, series, advertisements, etc.[28] Others include folklore genres and motifs such as folk songs, myths and fairy tales.[29] Thus, from a broad perspective, precedent texts cover a wide range from expressions in holy books, discourses in literary texts, written and oral works such as songs, folk songs, poems, fairy tales to expressions and slogans uttered by public figures,

[21] Tatyana Kolmakova,"V.G. Kostomarov, N.D. Burvikova: Chitaya i Pochitaya Griboedova. Krılatıe Slova i Vırajeniya". *Russkaya Rech,* 4 (1999): 111.

[22] Valeriy Mihaylovich Mokienko & Konstantin Pavlovich Sidorenko, *Shkolnıy Slovar Krılatıh Vırajeniy Pushkina* (Sankt-Peterburg: Neva, 2005).

[23] Konstantin Pavlovich Sidorenko,"İntertekstovıe İnterpretatory v Slovare Krılatıh Vırajeniy Pushkina". In the book *Slovo, Fraza, Tekst: Sbornik Nauchnıh Statey k 60-letiyu M.A. Alekseenko* (Moskva: Azbukovnik, 2002), 317-330.

[24] See Boris Mihaylovich Gasparov, *Yazık. Pamyat. Obraz. Lingvistika Yazıkovogo Sushestvovaniya*, (Moskva: Novoe Literaturnoe Obozrenie, 1996), 99-100.

[25] It has been translated into Turkish by researcher Assoc. Prof. Dr. Olena Kozan with the concept of "anecdotal phenomenon". See Natalia Sergeevna Biryukova, "Anıştırma Olgu Türleri Üzerine", in the book *Kültürdilbilim: Temel Kavramlar ve Sorunlar*, trans. Olena Kozan (Ankara: Gazi Kitabevi, 2014), 107-112.

[26] Yuri Nikolayevich Karaulov, *Russkiy Yazık i Yazıkovaya Lichnost* (Moskva: Nauka, 2010), 116-119.

[27] İrina Valeryevna Lıtkina, "Obuchenie Studentov Upotrebleniyu Pretsedentnıh Tekstov". (PhD thesis, Moskow Pedagogical State University, 2003).; Viktoria Vladimirovna Krasnıh, Dmitri Borisovich Gudkov et al., "Kognitivnaya baza i pretsedentnıe fenomenı v sisteme drugih edinits i v kommunikatsii", *Vestnik MGU*, 9/3 (1997): 63.; Dmitri Borisovich Gudkov, *Pretsedentnoe imya i problemı pretsedentnosti* (Moskva: İzdatelstvo Moskovskogo universiteta,1999), 27.

[28] Valentina Alekseeva Markova, *Stilistika Russkogo Yazıka* (Sankt-Peterburg: Lenand, 2016), 133.; Olena Kozan, "Yazıkovaya igra v zagolovkah turetskih gazet", *Uchenıe zapiski Tavricheskogo Natsionalnogo Universiteta im. V.I. Vernadskogo Seriya "Filologiya Sotsialnıe Kommunikatsii* 24/63 (2011): 165.

[29] İrina Vladimirovna Arnold, *Semantika, Stilistik, İntertekstualnost* (Moskva: Knijnıy Dom, 2000), 426.

from words in advertisements and news to political slogans. The underlying reason lies in the fact that, regardless of their origin, they have been adopted by society and embedded in the language as a cultural phenomenon.

Shulejkova's "Winged Expressions in the Russian Language, Their Sources and Development" (Krılatıe Vırajeniya Russkogo Yazıka, Ih Istoçniki i Razvitie, 2002) is one of the first monographs in Russian idiomology that deals with this subject in detail. She distinguishes between the concepts of "winged words" (krılatoe slovo) and "winged expressions" (krılatoe vırajenie) in idiomatics and unites them under a single term and calls them "winged units" (krılataya edinitsa). While winged words reflect non-anonymous expressions, discourses with five distinctive features constitute winged expressions. These are 1) being linked to a specific source (author, literary, mythological, folkloric, historical hero, literary work, real event, etc.); 2) forming a whole with separate structures (consisting of two or more related words); 3) reproducibility (can be used in communication as a ready-made template); 4) being structurally molded (stereotyping); 5) semantic stability.[30] As such, the main feature that distinguishes fixed expressions such as proverbs and idioms from winged phrases is that they have, in Shulejkova's terms, "additional meaning" (semantiçeskiy dovesok - семантический довесок). These additional meanings are "loaded" with the genetic memory of the authors who created them, the works they are quoted from, or the historical events that played a role in their emergence.[31] From this point of view, the concepts of winged words and winged expressions are closely related. In the language system, they are often referred to as aphorisms or maxims. In Turkish, expressions that reflect the above-mentioned characteristics are referred to as maxims, aphorisms, adages, or proverbs or as quotations from popular literature sources.

The range of researchers' interpretations of the linguistic phenomenon in question and their tendency to use different terms shows that this field is still in the process of development and formation stage. However, the diversity of approaches to the study of winged expressions within Russian linguistics is not unique to Russian linguistics. According to Makarova, while Slavic, German, and English phraseologists include winged words and winged expressions in their studies, phraseologists, especially in countries where French is the official language, do not consider winged expressions as a separate class within idiomatics; they are not even included as separate language units in their studies.[32] A similar situation can be observed in Turkish linguistics.

Winged expressions are analyzed within the concept of intertextuality in some studies. Intertextuality, which appears as a continuous process of interaction between texts within a cultural chain that spreads throughout the world, reflects the existence of a source text from which the author borrows elements while writing his own text. Intertextuality can appear as a word that belongs to someone else coming out of the mouth of the literary work's protagonist, or appear as a text that is formed and transformed in an endless cycle in an act of remembering past experiences or events, quotations, anecdotes. In German philology, phenomena such as borrowing, interpretation, quotation, paraphrasing, anecdotal and, epigraphic adaptation of a scene from a movie or parody are included in the concept of intertextuality.[33] This, in fact, shows why the concepts of winged expressions and intertextuality can be intertwined. This concept, which was initially shaped as searching for a text within a text and investigating the effect of one text on another text, now includes textual analysis in different styles and genres. Familiar expressions in a discourse can be

[30] Svetlana Grigoryevna Shulejkova, *Krılatıe Vırajeniya Russkogo Yazıka, Ih Istochniki i Razvitiye* (Moskva: Azbukovnik, 2002), 28-29.

[31] Shulejkova, *Krılatıe Vırajeniya Russkogo Yazıka, ih İstochniki i Razvitiye*, 32.

[32] Aleksandra Stefanova Makarova,"Sovremennaya Krılatologiya: Stanovlenie Terminologicheskogo Apparata",*Uchenıe Zapiski Krımskogo Federalnogo Universiteta Imeni V.I. Vernadskogo Filologicheskie Nauki Nauchnıy Jurnal*, 4/70 (2018): 231.

[33] Arnold, *Semantika, Stilistik, İntertekstualnost*, 378.

found not only in media and literary genres but also in verbal and nonverbal language/sign systems such as advertising texts, comics, posters and banners. These written texts, which can also be seen on various types of internet platforms and are called "demo motivators", are distinguished by their visuality, the fact that they contain a specific slogan, and that they contain explanatory texts written in small letters.[34] It is possible to see the use of winged expressions in street banners and wall posters where old discourses are repurposed instead of creating new slogans to enhance memorability, as well as in emojis, which are one of the internet written-visual types.

The formation of winged expressions in the Russian language started to be analyzed mainly through the transition of expressions from literary works into written and spoken language, followed by Soviet films and cartoons, and then through the discourse of public figures. In order to limit the framework of the study, examples of winged expressions in language were analyzed within the framework of these three groups. These are 1) winged expressions from literary works; 2) winged expressions from the world of television (movies, films, series, cartoons); 3) winged expressions from the discourse of celebrities.

Many words in the works of numerous poets and writers such as Griboyedov.[35], Pushkin[36], Turgenev[37], Chekhov[38], Dostoevsky[39], Tolstoy[40] who are prominent names of Russian literature, have been accepted into the language as winged expressions. Knowing the source of the discourses that turn into winged expressions is the main reason why they are considered aphorisms. In the Turkish Dictionary published by the Turkish Language Association, an aphorism is defined as a concise and definite statement that expresses a thought, a feeling, or a principle, usually attributed to a known person; a maxim[41], a succinct saying, a dictum, a wise saying, an aphorism[42] or a motto. This is an indication of why expressions in Turkish that have a known origin are generally analyzed as aphorisms rather than another concept. According to Shulejkova, aphorisms and winged expressions share certain affinities; therefore aphorisms can also be winged expressions, "however while in aphorisms it is always necessary to know to the identity of the speaker, this is not essential for discourse that become a winged expression."[43] It is possible to forget said the origin of discourse whose source was previously known; in this respect, it can be said that winged expressions includes expressions whose source was once known but whose traces of which have been erased or faded over time, and which have spread to the general public.

Since there are many winged expressions that have passed into the language from literature, only winged expressions that reflect the discourses that have become widespread in the language through the use of Pushkin's works are given as examples not to exceed the limits of the study. Examples obtained from searches in the RUD press, literature, oral sub-corpus tabs are presented to determine whether the winged expressions remain active in the memory of the speakers. The expression Мороз и солнце; день

[34] Mokienko, "Krılatka v sovremennom kulturnom kontekste", 60-62.

[35] Vitali Grigoryevich Kostomarov & Natalia Dmitrievna Burvikova, *Chitaya i Pochitaya Griboedova. Krılatıe Slova i Vırajeniya* (Moskva: Russkiy yazık, 1998).

[36] Mokienko & Sidorenko, *Shkolnıy Slovar Krılatıh Vırajeniy Pushkina.*; Svetlana Grigoryevna Shulejkova, "Pushkinskie Krılatıe Edinitsı Kak Obekt Avtorskoy Leksikografii", *Jurnal Acta Linguistica Petropolitana*, 9/2(2013): 565-581.

[37] Anjelika Viktorovna Korolkova, "Aforistika İ.S. Turgeneva", *Uchenıe Zapiski Orlovskogo Gosudarstvennogo Universiteta Seriya: Gumanitarnıe i Sotsialnıe*, 2/83(2019): 113.

[38] Anjelika Viktorovna Korolkova, "Aforistika A.P. Chehova", *Uchenıe Zapiski Orlovskogo Gosudarstvennogo Universiteta*, 4/81 (2018): 163-164.

[39] Vadim Serov, *Entsiklopedicheskiy Slovar Krılatıh Slov i Vırajeniy* (Moskva: Lokid-Press, 2003), 286, http://uchitel-slovesnosti.ru/slovari/15.pdf.

[40] Yulia Vladimirovna Arhangelskaya, "Krılatıe Edinitsı L.N. Tolstogo v Sovremennıh Diskursah i Slovaryah", *Filologicheskie Nauki Vopros Teorii i Praktiki*, 7/61 (2016): 62.

[41] "Özdeyiş", *Türkçe Sözlük* (Ankara: Turkish Language Association, 2011), 1866.

[42] "Aforizma", *Türkçe Sözlük* (Ankara: Turkish Language Association, 2011), 1866.

[43] Shulejkova, *Krılatıe Vırajeniya Russkogo Yazıka, ih İstochniki i Razvitiye*, 25.

чудесный! in Pushkin's poem Winter Morning (Zimnee Utro-Зимнее Утро, 1829), meaning "Frost and sun, a wonderful day!" is considered a winged expression. A review of look at the current usage in newspaper reports reveals instances, where the prase is still used without directly referencing the poet or the work: *Они не учитывали минус 20, хотя есть впечатление, что если у нас «**мороз и солнце, день чудесный**», то этого солнца достаточно для того, чтобы вирус убить», — сказала Баранова* [Биолог рассказала, какая погода убивает COVID-19 // Парламентская газета, 09.02.2021].[44]Translation: *They didn't take minus 20 into account, but "if there is frost and sun, it's a great day" and there is an impression that this sun was enough to kill the virus," Baranova testified. [The biologist described the kind of weather that put an end to COVID-19* // Parlamentskaya gazeta]; *Экологи предупреждают: состояние воздуха ухудшится «**Мороз и солнце, день чудесный**» — увы, это не про Москву* [В выходные из дома лучше не выходить! // Комсомольская правда, 18.02.2011].[45]Translation: *Environmentalists warn: weather conditions will worsen "Frost and sun, a great day!" but unfortunately it's hard to say the same for Moscow [Better stay indoors on the weekend!* // Komsomolskaya Pravda].

Another well-known example from Pushkin is a phrase from his poem The Copper Horseman (Medny vsadnik-Медный всадник, 1837). The expression Петра творенье, meaning "Peter's work", is still used today, and it is known that it originally referred to St. Petersburg, the city founded by Peter I.: *Тем сильнее оказалось потрясение, которое **Петра творенье** испытало в конце XX века* [Российская академия наук будет жить // Коммерсант, 15.05.2002].[46]Translation: *The shock to Peter's work at the end of the twentieth century was even more shocking [*Russian Academy of Sciences will live // Kommersant].

The sentence А счастье было так возможно, так близко! from Pushkin's Yevgeni Onegin (Евгений Онегин), which means "And happiness was so possible, so close!", has also become a winged expression. This expression can sometimes be used in a long form, and sometimes in a shortened form, where the last phrase is used instead of the first:

*… Не успела нас проехать последняя машина кортежа, как менты сразу попрыгали в оставшийся мериндос, и тут же слились. Мы поехали: самыми первыми — всех остальных ещё держали… Эх. А ведь **счастье было так близко**! Вся история могла пойти по-другому.* [vk (04.09.2012)].[47]Translation: *the police immediately jumped into the remaining Mercedes and merged before the last cortege car passed us. We went first, the rest were still kept waiting. Ah, happiness was so close! The whole story could have turned out differently* [vk (04.09.2012)].

*Потому что любовь — это такая задачка, которую списать нельзя. …Чтобы никогда не пришлось вздыхать: «**А счастье было так возможно**…»* [30 советов для двоих // Аргументы и факты, 2004.04.20].[48]Translation: *Because love is the kind of duty that cannot be discarded…And happiness was very possible… so that you would never have to sigh"…* [30 tips for two // Argumentı i Faktı].

Another winged expression in the same work is Его пример другим наука, which means "His example is science for others" and is used to express that an action is positive enough to be taken as an example, which can also be used to portray irony.

[44]Tamara Askerova,"Biolog Rasskazala, Kak Pogoda Ubivaet COVID-19", *Parlamentskaya Gazeta,* 2 September, 2021, https://www.pnp.ru/social/biolog-rasskazala-kakaya-pogoda-ubivaet-covid-19.html.

[45]"V Vıhodnıe iz Doma Luchshe ne Vıhodit!", *Komsomolskaya Pravda*, 18 February, 2011, http://msk.kp.ru/daily/25640/804944/.

[46]"Rossiyskaya Akademiya Nauk Budet Jit", *Kommersant*, 15 May, 2002, https://www.kommersant.ru/doc/322009.

[47]Quoted from the National Corpus of the Russian Language website (Natsionalnıy Korpus Russkogo Yazıka) The abbreviation RUD will be used for subsequent citations. See "Счастье Было Так Возможно", National Corpus of the Russian Language, access 9 January 2024, https://ruscorpora.ru/.

[48]"RUD".

*Первый заместитель председателя Комитета Госдумы по образованию Олег Смолин также похвалил инициативу главы Рособрнадзора. «Про то, что Сергей Кравцов пошёл сдавать ЕГЭ с родителями, можно сказать: «**Его пример другим наука**»*. [Эй, родители, ЕГЭ сдать не хотите ли? // Парламентская газета, 2017.02.07]. Translation: *Oleg Smolin, First Deputy Chairman of the State Duma Education Committee, praised the initiative of the head of Rosobrnadzor. "We can say this about Sergey Kravtsov taking the university entrance exams with his family: "It is a science that he is an example for others" [O parents! Don't you want to take the exam?* / Parlamentskaya gazeta].[49]

The film industry plays an important role in the formation of a country's present, past and future image as well as in forming its national and social identity. Soviet cinema has such a place in contemporary Russian cinema. Soviet cinema, which existed under Soviet rule for nearly seventy years and influenced the shaping of social culture, still maintains its popularity among Russian society despite the regime change.[50] Although times have changed, Soviet films continue their "tradition" through language. Many Soviet films have become cult favorites and the expressions of the heroes in these films have become part of the language. In addition to Soviet films, there are many winged expressions derived from Soviet cartoons. The cartoon "Он улетел, но обещал вернуться" (On uletel, no obeşal vernutsa - He flew away, but promised to return) from the cartoon Karlson is back (Karlson Vernulsa-Карлсон Вернулся), directed by Boris Stepantsev and released in 1970 is one of them; In the cartoon Once Upon a Time there was a Dog (Jil-Bil Pyos-Жил-Был Пёс), directed by Eduard Nazarov, which was broadcast in 1982, there are the words "ну ты заходи, если что! " (nu tı zahodi eşli что!), "шо опять?" (sho opyat?) meaning "what now?", "щас спою" (shas spoyu) meaning "now I will sing" are winged expressions. There are two important factors why these expressions are still used today and have become part of the language. The cartoon, inspired by the Ukrainian folk tale "Serko", features the pronunciation of the Ukrainian dialect. This adds a different tone to the discourse. In addition, the sample expressions contain colloquial transpositions. These discourses, which contain elements of expressive richness and effectiveness, also reflect the conversational style of the Russian language. It can be concluded that made it easier for the expressions to settle into the language.

The cartoon series Prostokvashino (Простоквашино), based on the story Uncle Fedor, the Cat and the Dog (Dyadya Födor, Kot i P yos-Дядя Фёдор, Кот и Пёс-) by children's book writer Eduard Uspenskiy, published in 1973, is also the source of many winged expressions. About thirty words spoken in the cartoon series, which reached audiences in 1978, were accepted as winged expressions.[51] *In addition to the above-mentioned Soviet cartoons, there are a large number of winged expressions from contemporary Russian cartoons such as Masha and the Bear (Masha i Medved-Маша и Медведь) which is also well known to Turkish audiences in the Electronic Dictionary of Winged Expressions Compiled from Cartoons with Historical-Cultural-Linguistic Interpretations for Russian Language Learners*. Soviet and Russian cartoons, past and present, have been analyzed in this study. Forty-two winged expressions were identified from twenty-three different cartoons, and the expressions were supported with visuals and examples of use outside cartoons.[52]

Finally, if we examine the discourses of public figures that have turned into winged expressions, we can include the statements of politicians among them. The ability to formulate a desired message in an effective and concise manner is key to every politician's success in communication. It is also possible for public figures

[49] "RUD".

[50] Maria Pravdina, "Sovetskoe Kino Kak Obekt Sovremennoy Kulturnoy Retseptsii i Zritelskoy Privyazannosti", *Vestnik Obshestvennogo Mneniya: Dannıe, Analiz, Diskussii* 2/100 (2009): 114.

[51] Svetlana Grigoryevna Shulejkova vd. *Rebyata, Davayte Jit Drujno!. Elektronnıy Mini-Slovar Krılatıh Vırajeniy iz Multfilmov s İstoriko-Kulturno-Lingvisticheskim Kommentariem dlya İzuchayushih Russkiy Yazık*, (Magnitagorsk: Izdatelstvo Magnitogorskogo Gosudarestennogo Tehnicheskogo Universiteta imeni G.İ. Nosova, 2017), https://rihap.magtu.ru/doc/2017/Rebyata_davaite_zhit_druzhno_slovar_2017.pdf.

[52] Shulejkova Svetlana Grigoryevna vd., *Rebyata, Davayte Jit Drujno!.Elektronnıy Mini-Slovar Krılatıh Vırajeniy iz Multfilmov s İstoriko-Kulturno-Lingvisticheskim Kommentariem dlya İzuchayushih Russkiy Yazık.*

who have a certain influence in society to enrich their expressions with elements such as irony, ridicule and jokes. The words of Russian President Vladimir Putin, one of the most well-known political figures in Russia, have been given the special name "Putinism" (Путинизм), just as those named after poet-writer Pushkin. These expressions have become special elements in linguistic studies and are included in Wikipedia under this heading and where they have been updated since 2009. In his speeches, statements and press conferences, Putin usesfrequently adopts popular expressions from existing sources, and these expressions replace the original source and become associated with Putin. For example the phrase (skuçno devuşki-Ladies, this is so boring/ordinary!) "скучно, *девушки*! from the novel *12 Chairs* (*12 Stulyev-12 стульев-1928*)[53] has been used by Putin.[54] Another phrase of Putin's that had a wide resonance at the time it was uttered was мочить в сортире (mochit v sortire - to drown/destroy in the toilet). He used this phrase which was used both in the local and foreign press and in the Russian dub of the movie Zombieland: Double Tap in 1999 when answering journalists' questions about the events of the Second Chechen War and the aerial bombing of Grozny by the Russians at a press conference in Astana.[55] This phrase was also used by Israel's Defense Minister Eduard Barak during his election campaign.[56] There are 462 expressions belonging to Putin in Tsıtatı.net website (Цитаты.нет/Citation.net)[57]. Although these expressions are predominantly in the form of quotations and aphorisms, there are also many that are accepted as winged expressions. Time will tell how many of them will ultimately turn into winged expressions.

In addition to Putin, the statements of former Russian Prime Minister Viktor Chernomyrdin *Хотели как лучше, а получилось как всегда*! (Hoteli kak luchshe, a poluchilos kak vsegda-We wanted it to be the best, but it was business as usual), Former Russian Prime Minister and President Dmitri Medvedev *Денег нет но вы держитесь* (Deneg net no vıy derjites-No money, but hang on), Former Moscow Mayor Yuri Lujkov *Работаете хорошо, но дальше так работать нельзя* (Rabotaete horosho, no dalshe tak rabotat nelzya - You are working well, but this is not the way to work for the future), Yulia Arsenina, Deputy Director of the Vladimir Region Health Department *Макарошки стоят всегда одинаково* (Makaroshki stoyat vsegda odinakovo - The price of pasta is always the same), and many others have been analyzed by journalists and linguists and recognized as winged expressions.[58]

The political elite has an undeniable influence in Russian society not only at the level of state laws and regulations but also in all social spheres and processes. This influence also has a great impact on oral communication and everyday discourse among citizens. The attention paid to the words of public figures is often due to the fact that they are often unexpected and striking, appear ridiculous on air and contain

[53] This expression was first used in the first line of "Russian Song" (Russkaya Pesnya) by Alexander Sergeyevich Pushkin's poet friend Anton Antonovich Delvig (1798-1831), and subsequently gained popularity after the novel. It appears in the novel as an expression directed at the audience to indicate how boring, banal and ordinary the name given to the chess club is. See Anton Antonovich Delvig, Sochineniya (Leningrad: Hudojestvennaya Literatura 1986), 64.

[54] "Skuchno Devochki! Tsıtatami iz Kakih Filmov i Knig Razgovarivaet Vladimir Putin", *Maksim*, 25 January, 2021, https://www.maximonline.ru/lifestyle/skuchno-devochki-citatami-iz-kakikh-filmov-i-knig-razgovarivaet-vladimir-putin-id564367/.; "Skuchno Devochki! Putin Nazval Rassledovaniya Navalnogo Montajem", *Rianovosti.ru*, 25 January, 2021, https://ria.ru/20210125/putin-1594485460.html.Putin, During a meeting with university students on the occasion of Students' Day, in response to a question about a video published about a study conducted by Alexei Navalny, in which he was asked about having a palace in Gelincik, he used this phraser: "They posted a photograph of me doing the butterfly stroke. I'm a bit sloppy, but sometimes I like to swim like this, in a pool I've never been to. I don't know what kind of pool it was but I did swim in it. When and where? In 2016 in Yenisei. In these cases, it's just a compilation, a montage. To paraphrase one of our famous characters: "Ladies, this is so boring. They could at least have thought of something else". "Vıskazıvaniya Rossiyskih Politikov, Kotorıe Stali Krılatımı Frazami", *DailyMoscow*, 29 May, 2022, https://dailymoscow.ru/polit/vyskazyvaniya-rossiyskih-politikov-kotorye-stali-krylatymi-frazami.

[55] Tamara Hodova, "Zombilend: Kontrolnıy Vıstrel" Vernet Vas Obratno v 2009 god, no Zachem?", *Tass*, 29 October, 2019, https://tass.ru/opinions/7031516.

[56] "Ministr Oboronı İzrailya Prizovet 'Mochit Terroristov v Sortire'", *Lenta.ru*, 27 January, 2009, https://lenta.ru/news/2009/01/27/barak/.

[57] "Tsıtatı İzvestnıh Lichnostey. Vladimir Vladimirovich Putin", access 11 January, 2024, https://ru.citaty.net/avtory/vladimir-vladimirovich-putin/.

[58] Oksana Evgeniyevna Chernova, Aleksandra Anatolyevna Osipova & Oksana Valeryevna Franchuk, "Makaroshi Stoyat Vsegda Odinakovo (Novıe Krılatıe Vırajeniya i ih Istochniki v Sovremennom Russkom Yazıke)", *Filologiya i Kultura* 2/60(2020): 115-119.; "Krılatıe Frazı Rossiyskih Politikov", *Dzen*, 21 August, 2023, https://dzen.ru/a/Y84nl7WggzEuLzcm.

obvious deviations from general ethical norms. Therefore, they attract the attention and scrutiny of journalists, bloggers and representatives of various segments of the population who are active citizens.[59] The fact that these people use particularly vulgar language in their speech raises another point of contention regarding the use of language.[60]

2. Winged Expressions in Turkish

The concept of "winged word", which first appears in Turkish in the translation of Homer's work, is used in the field of literature in the sense of enticing, memorable, and impressive expression, predominantly in compilations and poetry. For example, this expression can be found in the title of Turkish journalist and writer Oktay Akbal's book of essays titled "Do Winged Words Fly?" published in 2003. The author equates this expression, which he also uses as a subtitle in his compilation, with the concept of aphorisms. He considers them as true to life expressions that have been heard, spoken and written, maintaining their effect even after centuries, and intended for the benefit of future generations.[61] This phrase later appears in the title of a poetry collection for children, first published in 2006 and consisting of 444 poems by 128 poets. The inside cover of the book refers to Homer for "words with wings".[62] The phrase was later used as the title of the online exhibition organized by the Troy Excavations Art Team from December 25, 2020 to January 25, 2021.[63] In two more recent works, there is a similar approach in terms of semantics. The 2022 edition of the book titled Kanatlı Sözler (Words with Wings), written by Halil Ülke, contains the following passage regarding the expression: "Do words have wings? Yes, and not just two wings, but more... Why? So that more would be broken...I fueled phrases I couldn't put into words and loaded them on wings so that they could fly freely to the hearts I couldn't reach. I didn't want the formidability of distances to obstruct the words".[64] From these words, it can be concluded that Ülke treats the expressions he calls "winged words" as a written expression of the meanings and feelings he wants to convey to the reader in his poems. In the preface to his work titled Kanatlı Sözler Özdeyişler (Vecizeler), İbrahim Köse presents his work as a compilation of notes comprised of more than 700 aphorisms containing memories, reflections and experiences from his life.[65] The author again provides an insight regarding the chosen title in the preface: "I also had birds on the roof of the house. Birds that I held tightly, opened my palms momentarily and released into the blue sky. Sometimes the feathers of the flying birds would remain in my hand. These words that remain on my tongue now are like the feathers left in my hands from those childhood years".[66] Quotations in the form of aphorisms on various subjects are categorized under general headlings such as Idea (Thought), Life, Education-Culture-Art, Man and Humanity, Love-Marriage-Family, and Administration (Management). In this study, the expression "winged sayings" consists of sayings compiled by the author as a reflection of his memories from his childhood and youth.

Makarova's observation that foreign experts in idiomatology and linguists do not consider winged expressions as special linguistic units and do not analyze them as separate stereotyped expressions needs

[59] Franchuk, "Makaroshi stoyat vsegda odinakovo (Novıe Krılatıe Vırajeniya i ih Istochniki v Sovremennom Russkom Yazıke)", 116.

[60] Yulia Aleksandrovna Bessonova, "Sovremennaya Rossiyskaya Politicheskaya Elita i Problemı Yazıkovoy Kompetentsii", *Srednerusskiy Vestnik Obchestvennıh Nauk* 4/5(2007): 60-61.

[61] Oktay Akbal, *Kanatlı Sözler Uçar mı?* (İstanbul: Dünya Yayınları, 2003), 114.

[62] *Kanatlı Sözler Bahçesi*, compiled by Yunus Bekir Yurdakul,(İstanbul: Mavibulut Yayınları, 2022).

[63] "Kanatlı Sözler", Katmanlar 7. Çanakkale Bineali, Special Project Online Exhibition, accessed July 9, 2023, https://www.canakkalebienali.com/kanatli-sozler-katmanlar/.

[64] Halil Ülke, *Kanatlı Sözler* (İstanbul: Kitapyurdu Doğrudan, 2022), 9.

[65] İbrahim Köse, *Kanatlı Sözler Özdeyişler (Vecizeler)* (İstanbul: Kitapyurdu Doğrudan, 2023), 8.

[66] Köse, *Kanatlı Sözler Özdeyişler (Vecizeler)*, 7.

in-depth research in Turkish linguistics.[67] Academician Olena Kozan, in her 2014 book titled Russian and Turkish Newspaper Headline Language: A Culturolinguistic Approach, mentions the concept of "anecdotal phenomenon" and defines this concept as the repetition of a phenomenon or object in culture.[68] This concept has been translated into Turkish using terms such as anecdotal text, anecdotal fact, anecdotal noun, anecdotal word in contemporary culturolinguistic research.[69] Since information about paraphrasing events is more specific to a society, carries national, and cultural values and is not found in dictionaries, identifying, explaining and classifying them is important for understanding the language. In this study, the concept of anecdotal phenomenon was examined within the framework of Turkish newspaper headlines and analyzed in five subcategories: anecdotal nouns, anecdotal words, anecdotal events, anecdotal texts and anecdotal phenomena.

Anecdotal nouns include both the plain and connotative meanings of nouns commonly known by the general public. The examples in this subheading, unlike winged expressions, use words that are known in the language (e.g. feinting the Grim Reaper for the second time). This, in our opinion, brings them closer to figures of speech in terms of usage. Likewise, name transfer can be observed in examples such as 'Gandhi Patlaması' (Gandhi Explosion) and Çakma Napoleon (Knockoff Napolean). However, what we mean by winged expressions mostly includes phrases with complete elements. In the framework of newspaper headlines, paraphrases are categorized into three categories: proverbs, idioms and quotations. The expression Bayburt has not seen such persecution since Bayburt was Bayburt, which is presented as one of the idioms used in its transformed state in the Idioms section, is actually not an idiom in our opinion, but rather an example of a true winged expression, although it was not expressed by a public figure or a well-known person in society.[70] This opinion, presented by an audience member after listening to the Presidential Symphony Orchestra, which came to Bayburt to give a concert, exhibits a winged expression feature because it has entered the language and settled into usage. This shows how a person's discourse is integrated into the language. It suggest that even if the source is not a public figure, a profound statement can also pass into a language through the media and become embedded in both the written and spoken language alongside newspaper headlines. The subtitle "Quotations" examines discourses in two areas: society (Oxford vardı da okumadık mı?) (Oxford was available, but we couldn't be bothered) and politics (One minute'nin rövanşı) (payback for one minute).[71] Anecdotal events reflect the transformations that words have undergone. For example, in our opinion açılım, Balyoz, çuval geçirmek, Ergenekon, Mavi Marmara, Titanik (Opening, Sledgehammer, covering someone's head with a sack, Ergenekon, Mavi Marmara, Titanic) do not reflect the concept of winged expression that we endeavored to present in this study, but the naming of historical cultural events in society. There are four subcategories in the anecdotal text category: "Literature anecdotes" (Çalıkuşu, Ateşten Gömlek, İstiklal Marşı), "Mythology/Religion anecdotes" (Noah's Ark, Tower of Babel, Sirat Bridge), "Cinema/Animation/Program anecdotes" (Kurtlar Vadisi, Aşk-ı Memnnu, Recep İvedik, Issız Adam, Hababam Sınıfı Uyanıyor), "Song anecdotes" (İlle de Roman Olsun, Uzun İnce Bir Yoldayım).[72] Finally, an anecdote includes playing with the phenomenon and graphical changes made with apostrophes. Since the expressions in the study are analyzed in terms of newspaper headlines, the discourses that can be defined as winged expressions in the Turkish language are limited in terms of research. Despite the opinions presented above, the study is valuable because it is the first study to pave the way for the research and classification

[67] Aleksandra Stefanova Makarova, "Sovremennaya Krılatologiya: Stanovlenie Terminologicheskogo Apparata", 231.

[68] Olena Kozan, *Rus ve Türk Gazete Haber Başlığı Dili: Kültürdilbilimsel Yaklaşım* (Ankara: Sonçağ Yayıncılık, 2014), 72.

[69] Kozan, *Rus ve Türk Gazete Haber Başlığı Dili: Kültürdilbilimsel Yaklaşım*, 73.

[70] Kozan,173.

[71] Kozan, 174-175.

[72] Kozan,185-189.

of these and similar cultural expressions. This shows that the Turkish language is open to further research in terms of revealing the spoken and written media language.

It is noted that the discourses in the Turkish language, which qualify as winged expressions in our opinion, mainly consist of Yeşilçam (Turkish film industry) lines and current popular TV series and movies.

Many expressions, which cannot be mentioned here due to the limits of the study, are widely known in Turkish culture, sometimes in short form or with added expressions. Here are some examples:

"Isn't this a goal either, Referee?" (Şaka ile Karışık), *"Your mother was an angel, darling"* (Ana Hakkı Ödenmez), *"The light of my life is going to the park"* (Çöpçüler Kralı), "*Your arrogance matches your beauty*" (Küçük Hanımefendi), "*Don't hold the little brother-in-law*" (Tosun Paşa), "*Get out of my sight*!" (Davaro, Çiçek Abbas), *"Fıstık will be mine, I'll ride her with a whip"* (Öksüzler), "*Tearing! Bad hand*!" (Evcilik Oyunu), "*Why don't you faint while you are at it, Feriha*" (Adını Feriha koydum), "*If I knew it was a sin to love, I swear I wouldn't have loved you.*" (Bir Kulunu Çok Sevdim), "*Don't be stupid*" (Aşk-ı Memnu).

It can be said that the expression "No way, Never", which is included in the lines of many male and female actors in Yeşilçam movies and has become a phenomenon, is a winged expression.[73] It has been observed that this expression has been used many times in the social media application Instagram, both as it is and with various additions or extensions (#nayırnolamazninanamıyorum, #nayırnolamazdedibana, #nayırnolamaztadındabirfotioldu) with a hash tag (#). Scanning results showed that the expression was mentioned in 1742 posts and used as a profile name and descriptive word on 28 profile pages. The same expression appears in the online newspaper Gazete Duvar as "No way, never, I can't see" in the title of a promotional article of a movie about what happened in real life to the hero whose one eye is blind and who is on the verge of losing the other one.[74] The expression was chosen for the title of Birgün newspaper's news article on open-air movie theaters ("No way, never" in the open air).[75] Other uses of the expression can be found in the daily Günboyu with the headline "No way, never! Icardi and Wanda Nara are the new stars of Yeşilçam"[76] and Yeni Şafak newspaper's article title "No way, Never! I have put in 70 years of labor".[77] The number of these and similar examples in terms of newspaper titles and news content is quite high.

In the movie *A Turkish Girl in Germany,* the expression "We belong to different worlds" is another widely known expression. Similiar to the previous example, it was observed that this expression was tagged in 81 posts and 4 profile pages on the social media application Instagram in various ways (#bizayrırıdünyalarınınsanıamabirokadardaayda, #bizayrıdünalarınkedileriyiz, #bizayrıdünalarınkedileriyiz, #bizayrıdünyalardanıq, #bizayrıdünyayız, #bizayrıdünyalarıngezentileriyiz etc.). In addition, the expression was used in the headline or news content of many online newspaper websites. Sputnik Türkiye (Ertuğrul Özkök responds to Emin Çölaşan: We belong to different worlds ...)[78], Hürriyet (from İnce to CHP: We belong to different worlds)[79],

[73] "Nayır Nolamaz Nasıl Ortaya Çıktı?", *Odatv*, 30 November, 2008, https://www.odatv4.com/medya/nayir-nolamaz-nasil-ortaya-cikti-3410.

[74] Can Öktemer, "Nayır Nolamaz, Göremiyorum!", *Gazeteduvar*, 5 September, 2020, https://www.gazeteduvar.com.tr/sinema/2020/09/05/nayir-nolamaz-goremiyorum.

[75] "Açık Havada 'Nayır Nolamaz' Keyfi, *BirGün*, 2 July, 2015, https://www.birgun.net/haber/acik-havada-nayir-nolamaz-83952.

[76] "Nayır nolamaz! İcardi ve Wanda Nara Yeşilçam Yıldızı", *Günboyu Gazetesi*, 21 August, 2023, https://www.gunboyugazetesi.com.tr/nayir-nolamaz-icardi-ve-wanda-nara-yesilcam-yildizi-215106h.htm.

[77] "Nayır Nolamaz! 70 Yıllık Emeğim Var", *Yeni Şafak,* 18 February, 2018, https://www.yenisafak.com/hayat/nayir-nolamaz-70-yillik-emegim-var-3132069.

[78] "Ertuğrul Özkök'ten Emin Çölaşan'a Yanıt: Biz Ayrı Dünyaların İnsanıyız, Sen Hakaretten, Nefretten Besleniyorsun", *Sputnik Türkiye*, 21 April, 2022, https://anlatilaninotesi.com.tr/20210422/ertugrul-ozkokten-emin-colasana-yanit-biz-ayri-dunyalarin-insaniyiz-sen-hakaretten-nefretten-1044332280.html.

[79] "İnce'den CHP'ye: Ayrı Dünyaların İnsanıyız", *Hürriyet*, 27 January, 2024, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/inceden-chpye-ayri-dunyalarin-insaniyiz-42396956.

Manisakula Haber (We belong to different worlds)[80] websites are just a few of the places where the expression has been used as a title. An internet search revealed that the expression in question was mentioned in many TV series, movie lines and news headlines and other forms of contents. Although the numbers may increase over time, even the figures given above on social media use show that the statements are still relevant for society.

One of the lines from the movie Banker Bilo (1980), *"I did it, but ask me why I did it?" can also be considered a winged expression. The expression is also encountered in Kahraman Gündüz's column "Go ahead, ask me why I did it?"*[81] and Açıl Sezen's column 'ask me why I did it?"[82]. In addition, it has been used as the name of five profile pages on the Instagram social media application.

The expression "our boss is making fun of us" from Kibar Feyzo, one of the cult movies of Turkish cinema, is one of the widely known lines. In a post of Kafa magazine dated May 31, 2022, it was featured on the cover of the magazine (issue 93) as "our boss is messing with us". Similarly, in Celal Durgun's column in Önder[83], a Milas newspaper, the title "our boss is making fun of us" was used in Timur Soykan's article titled "our boss is making fun of us..." and in many other news titles and contents, in social media applications. This expression is widely used in the discourse of speakers.[84]

Some frequently repeated lines in modern Turkish TV series have also become part of everyday spoken Turkish language. The expressions "Sevim, run, the killer is here!" in the TV series Bizimkiler, which aired between 1989-2002, "Ali Rıza Bey, let's not spoil our mood" in the TV series Yaprak Dökümü, and "That ship will come one day" in the TV series Leyla ile Mecnun can be given as examples.[85] In addition, expressions such as "Son, that's your aunt", "It's me, it's me, your Bihter", "You are Bihter Ziyagil, don't be stupid" from the TV series Aşk-ı Memnu and discourses such as "I love her, over", "You just won't go away!" from the TV series Behzat Ç are frequently used in social media applications and included in expressions used in dialogues between individuals in society depending on the flow of the conversation.

Expressions in movies and TV series are also reflected in song titles and news headlines.[86] For example, "Okan Buruk to his soccer player: You can't go anywhere"[87]; 'You are my friend's love' (song/Juanito, Nesrin Sipahi, Teoman, Petek Dinçöz), 'You can't go anywhere' (song/Orhan Esen; TV series/Erkencikuş-43rd episode, Saklabeni-7th episode, Hercai-6th episode, Duy Beni-12th episode) and many other expressions wait further research to determine the language memory of Turkish culture. Examining these expressions, which are also used as superscripts on items such as stickers, cups, t-shirts, bookmarks, fridge magnets, etc., is not only important for understanding the dynamics of language, but also for understanding the cultural values of society.

[80] Zerrin Ağar, "Ayrı Dünyaların İnsanlarıyız", *Manisa Kulis*,13 April, 2023, https://www.manisakulishaber.com/ayri-dunyalarin-insanlariyiz.

[81] Kahraman Gündüz, "Hele Bir Sor, Niye Yaptım?", *Haberajandanet*, 14 December, 2020, https://haberajandanet.com/Article/hele-bir-sor-niye-yaptim/KO3xm9KW9MhumWPNv6qF.

[82] Açıl Sezen,"Bi'Sor Neden Yaptım?", *Dünya Newspaper*, 4 May, 2017, https://www.dunya.com/kose-yazisi/bi-sor-neden-yaptim/360991.

[83] Celal Durgun, "Ağam Bizimle Eğleniyi", *Milas'ın Gazetesi Önder*, 20 Nisan, 2020, https://www.milasonder.com/yazarlar/celal-durgun/agam-bizimle-egleniyi/2495.

[84] Timur Soykan, "Ağam bizimle eğleniy...", *BirGün Newspaper*, 11 January, 2021, https://www.birgun.net/makale/agam-bizimle-egleniy-329910.

[85] İpek Kırkavak, "Sovyet Komedi Filmlerinde Kanatlı İfadeler", 56.

[86] For detailed examination see Kozan, *Russian and Turkish Newspaper Headline Language: A Culturolinguistic Approach*.

[87] "Okan Buruk'tan Futbolcusuna: Hiçbir Yere Gidemezsin", *Zpor,* 19 Aralık, 2023, https://www.gzt.com/zpor/sacha-boey-galatasarayda-kalacak-mi-3772933.

Conclusion

Winged expressions are language units that are known by members of the same society and function as a reminder explanation or discourse by reviving the connections related to a work, person, event, subject in the memory at the moment they are used. These ready-made discourses, which suddenly come to one's mind and are immeadiately understood upon hearing, might not always reflect deep meanings, but they fulfill functions such as being striking, impressive and funny during communication. In this respect, they have a holistic syntax structure that contains their meanings. While their syntactic structure is semantically holistic, it is flexible in terms of form with additions and subtractions. Flexibility in structure does not affect the characteristic of these discourses as stereotypes. In other words, their structural flexibility does not prevent them from being recognized.

The different approaches to winged expressions in linguistics show that this topic is still developing and constitutes an active area for language research. Winged expressions, which constitute all the cultural, formal, stylistic, metaphorical and cognitive layers of language and reflect the individual's mental vocabulary, are productive units of language that continue to develop. These discourses, which are handled within idiomatics and constitute a part of the idiomatic structure, are important in terms of creating a collection of winged expressions, dictionaries, the development of national and international culture and changes in a language. Although the processes of their emergence and their reflection and analysis in a language are various, they show the tendencies in the language and the influence of foreign culture or foreign language on another language, if any. In this respect, winged expressions that exhibit international characteristics reveal a cultural interaction which is beyond borrowing. Those that exhibit national characteristics, on the other hand, reflect cultural characteristics that belong only to one community.

The source of winged expressions in the Russian language is primarily literature, as well as visual and auditory art fields such as cinema, films, cartoons, which have an impact on society in the current world, and the media that deliver the speeches of social figures to the audience-listeners. A work, a subject, an event or a discourse affects the memory of society and takes place together as a whole in the relationship of language-history-culture. In this respect, winged expressions in the Russian language occur in the language as an integral part of history and language and culture in particular. Unlike Russian, instead of the concept of winged expressions, which is obviously not a known area of Turkish idiomology, words such as quotation, lines, sayings, maxims are preferred in the Turkish language. However, since winged expressions have both a cultural and an intertextual character, these concepts are semantically insufficient. The term anecdotal phenomenon is the first important step towards understanding the concept in question, realized on the basis of the Turkish-Russian language pair.

In our opinion, anecdotal nouns and events are differentiated from the long sentence structures that we aim to deal with and have more affinity with the quotations in the anecdotal texts (cinema, animation, programs) and referring utterances (political and social) sections. While the concept of winged expressions can be proposed as a more inclusive one for anecdotal texts and anecdotal words, it shows that there is still room for further research in understanding the Turkish language, especially the spoken language. In this respect, the term "winged expressions" can also be presented as a general inclusive concept for longer sentence structures. Furthermore, our analysis reveals that when Russian sources are searched in terms of future studies on this subject, terms such as "krılatıe vırajeniya" (winged expressions), "krılatıe slova" (winged words), "krılatıe edinitsı" (winged units), krılatologiya (science of winged speech) correspond to the concept of the anecdote phenomenon presented under a single term in the Turkish language. Both political discourses and the expressions of public figures adopted by society, especially quotations from anecdotal expressions, which can be considered winged expressions, are waiting to be examined in terms

of language prevalence. Likewise, expressions originating from cinema, animation and programs in the anecdotal text section are also waiting to be studied. A new classification study is needed to distinguish which of the “winged expressions”, especially those uttered by public figures, socially prominent persons, professionals such as actors, artists, etc., can be considered as quotations and which as anecdotal text. On the other hand, the phrase Bayburt has not seen such persecution since Bayburt was Bayburt, uttered by an individual who was not a public figure or known to the society, constitutes a clear example of how an expression can be adopted by the speakers of a language when spread through the media. Therefore, examining the section of quotations from anecdotal texts and anecdotal words within the scope of anecdotes which we consider "winged expressions," is necessary to understand the development stages of the Turkish language. Investigating which words were adopted by people or recognized through celebrities and which ones emerged as a result of an interview, exchange, video broadcast will provide an understanding of the cultural development of the Turkish language in the postmodern period.

One of the obstacles to recognizing a discourse as a winged expression or an anecdote is the fact that, unlike in Russian, the discourses of well-known people are considered aphorisms. If the source of a discourse has been adopted by the speakers, memorized and integrated into a language, we think that it can easily evolve from an aphorism into a winged expression. Since it is possible to forget the source of a known discourse, it can be said that winged expressions include expressions whose source used to be known but whose traces have been erased or not over time, and which have spread to the general public.

The evaluation shows that winged expressions adopted into the Turkish language originate mostly from cinema and TV movies and TV series rather than literature. We can say that the fact that these expressions have become stereotypes and been ingrained in the memories of native speakers and comprehensible to large audiences from the moment they were uttered and are used in daily language points to the existence of “winged expressions” in the Turkish language within the framework of the analyzed theory.

Peer Review Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support The author declared that this study has received no financial support.

Author Details Leyla Dalkılıç (Assoc. Prof. Dr.)
[1] Ankara University, Faculty of Languages, History and Geography, Department of Slavic Languages and Literatures, Division of Russian Language and Literature, Ankara, Türkiye
0000-0001-8801-6792 lcdalkilic@ankara.edu.tr

References

A. Printed Sources

Akbal, Oktay. *Kanatlı Sözler Uçar mı?*.İstanbul: Dünya, 2003.

Arhangelskaya, Yulia Vladimirovna. “Krılatıe Edinitsy L.N. Tolstogo v Sovremennıh Diskursah i Slovaryah”, *Filologicheskie Nauki Voprosı Teorii i Praktiki*, 7/61 (2016): 61-64.

Arnold, İrina Vladimirovna. *Semantika, Stilistika, İntertekstualnost*. Moskva: Knijny Dom, 2000.

Ashukin, Nikolay Sergiyevich ve Mariya Grigoryevna Ashukina. *Krılatıe slova: Literaturnıe Tsıtatı, Obraznıe Vırajeniya*. Moskva: Hudojestvennaya Literatura, 1955.

Babkin, Aleksandr Mihaylovich. *Russkaya Frazeologiya, yiyo Razvitie i Istochniki*. Moskva: Nauka, 1970.

Benninghoff-Lühl, Sibylle. *Geflügeltes Wesen Figuren des Zitats*. Deutschland: Springer-Verlag, 1998.

Bessonova, Yulia Aleksandrovna. “Sovremennaya Rossiyskaya Politicheskaya Elita i Problemı Yazıkovoy Kompetentsii”, *Srednerusskiy Vestnik Obşestvennıh Nauk*, 4/5 (2007): 60-63.

Biryukova, Natalia Sergeyevna. “Anıştırma Olgu Türleri Üzerine”, translated by Olena Kozan. *Kültürdilbilim: Temel Kavramlar ve Sorunlar* içinde, 107-112. Ankara: Gazi Kitabevi, 2014.

Carlyle, Tomas. “*Sir Walter Scott”, in Critical and Miscellaneous Essays: Collected and Republished*. vol. 2/6, 135-185. London: Chapman and Hall, 1888.

Dalkılıç, Leyla Çiğdem ve Kırkavak, İpek. “Rus Dili Örneği Üzerinden Kanatlı İfadeler”, Disiplinler Arası Dil Araştırmaları Dergisi, 6 (2023): 76, erişim 10 Nisan 2025. https:// doi: 10.48147/dada.1270873.

Darya Vladimirovna Bagaeva vd., “Kognitivnaya Baza i Pretsedentnıe Fenomenı v Sisteme Drugih Edinits v Kommunikatsii”, Vestnik MGU, 9/3 (1997): 62-75.

Delvig, Anton Antonovich. *Sochineniya*. Leningrad: Hudojestvennaya Literatura, 1986.

Dyadechko, Lyudmila Petrovna. “Mirovaya Avtorskaya Eptografiya: Predıstoriya, Sovremennoe Sostoyanie, Perspektivı”, *Voprosı Leksikografii*, 22 (2021): 5-26.

Françuk, Oksana Valeryevna, Oksana Yevgeniyevna Chernova ve Aleksandra Anatolyevna Osipova. “Makaroshi Stoyat Vsegda Odinakovo (Novıe Krılatıe Vırajeniya i ih Istochniki v Sovremennom Russkom Yazıke)”, *Filologiya i Kultura*, 2/60 (2020): 115-121.

Gasparov, Boris Mihaylovich. *Yazık. Pamyat. Obraz. Lingvistika Yazıkovogo Suşestvovaniya*. Moskva: Novoe Literaturnoe Obozrenie, 1996.

Gudkov, Dmitriy Borisovich. *Pretsedentnoe Imya i Problemı Pretsedentnosti*. Moskva: Izdatelstvo Moskovskogo Universiteta, 1999.

Hengirmen, Mehmet. *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Engin Yayınları, 1999.

Homeros, *Odysseia*. translated by Ahmet Cevat Emre. İstanbul: Varlık Yayınları, 1971.

Homeros, *İlyada*. translated by Ahmet Cevat Emre. İstanbul: Varlık Yayınları, 1971.

İmer, Kamile, Ahmet Kocaman ve Sumru Özsoy. *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, 2011.

Kanatlı Sözler Bahçesi. derleyen Yunus Bekir Yurdakul. İstanbul: Mavibulut, 2022.

Karaağaç, Günay. *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Turkish Language Association, 2022.

Karaulov, Yuri Nikolayeviç. *Russkiy Yazık i Yazıkovaya Lichnost*. Moskva: Nauka, 2010.

Kırkavak, İpek. “Sovyet Komedi Filmlerinde Kanatlı İfadeler”. Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2023.

Kolmakova, Tatyana. “V.G. Kostomarov, N.D. Burvikova: Chitaya i Pochitaya Griboedova. Krılatıe Slova i Vırajeniya”, *Russkaya Rech*, 4 (1999): 111-114.

Korolkova, Anjelika Viktorovna. “Aforistika A.P. Chekhova”, *Uchenıe Zapiski Orlovskogo Gosudarstvennogo Universiteta*, 4/81, (2018): 160-164.

Korolkova, Anjelika Viktorovna. “Aforistika İ.S. Turgeneva”, *Uchenıe Zapiski Orlovskogo Gosudarstvennogo Universiteta Seriya: Gumanitarnıe i Sotsialnıe*, 2/83 (2019): 113-116.

Kostomarov, Vitalyevich Grigoryevna ve Natalia Dmtirievna Burvikova. *Chitaya i pochitaya Griboedova. Krılatıe Slova i Vırajeniya*. Moskva: Russkiy Yazık, 1998.

Kozan, Olena. *Rus ve Türk Gazete Haber Başlığı Dili: Kültürdilbilimsel Yaklaşım*. Ankara: Sonçağ Yayıncılık, 2014.

Kozan, Olena. “Yazıkovaya İgra v Zagolovkah Turetskih Gazet”, *Uchenıe Zapiski Tavricheskogo Natsionalnogo Universiteta im. V.İ. Vernadskogo Seriya Filologiya Sotsialnıe Kommunikatsii TNU*, 24/63 (2011): 162-167.

Köse, İbrahim. *Kanatlı Sözler Özdeyişler (Vecizeler)*. İstanbul: Kitapyurdu, 2023.

Letoublon, Françoise. “Epea Pteroenta” (Winged Words). *Oral Tradition*, 14/2 (1998): 321-335.

Lıtkina, İrina Valeryevna. “Obuçenie Studentov Upotrebleniyu Pretsedentnıh Tekstov”. Doktora tezi, Moskovskiy Pedagogiçeskiy Universitet, 2003.

Makarova, Aleksandra Stefanova. “Sovremennaya Krılatologiya: Stanovlenie Terminologiçeskogo Apparata”, *Uçenıe Zapiski Krımskogo Federalnogo Universiteta Imeni V.I. Vernadskogo Filologiçeskie Nauki Nauçnıy Jurnal*, 4/70 (2018): 223-242.

Maksimov, Sergei Vasilyevich. *Krılatıe Slova*. Moskva: Izdaniye Hudojestvennoy Literaturı, 1995.

Markova, Valentina Alekseeva. *Stilistika Russkogo Yazıka*. St. Peterburg: Lenand, 2016.

Mihelson, Mortis Ilich. *Metkie i Hodyachie Slova Sbornik Russkih i Inostrannıh Poslovits, Izrecheniy i Vırajeniy*. Moskva: Akademia Nauk, 1894.

Mokienko, Valeriy Mihaylovich ve Olga Valentinovna Lomakina, “Krılatka v Sovremennom Kulturnom Kontekste”, *Vestnik RUDN Seriya: Teoriya Yazıka Semiotika Semantika*, 10/2 (2019): 256-272.

Mokienko, Valeri Mihaylovich ve Konstantin Pavlovich Sidorenko. *Shkolnıy Slovar Krılatıh Vırajeniy Pushkina*. St. Peterburg: Neva, 2005.

Mokienko, Valeri Mihaylovich. *V Glup Pogovorki*. Moskva: Id Mim-Paritet, 1999.

Pravdina, Maria. "Sovetskoe Kino Kak Obekt Sovremennoy Kulturnoy Retseptsii i Zritelskoy Privyazannosti", *Vestnik Obshestvennogo Mneniya: Dannıe Analiz Diskussii*, 2/100 (2009): 114-126.

Sidorenko, Konstantin Pavlovich. "İntertekstovıe İnterpretatorı v Slovare Krılatıh Vırajeniy Pushkina", in the book *Slovo, Fraza, Tekst: Sbornik Nauchnıh Statey k 60-letiyu M.A. Alekseenko,* 317-330. Moskva: Azbukovnik, 2002.

Shulejkova, Svetlana Grigoryevna. "Pushkinskie Krılatıe Edinitsı Kak Obekt Avtorskoy Leksikografii", *Jurnal Acta Linguistica Petropolitana*, 9/2 (2013): 565-581.

Shanskiy, Nikolai Maksimov. *V Mire Slov*. Moskva: Prosveshenie, 1978.

Shulejkova, Svetlana Grigoryevna. *Krılatıe Vırajeniya Russkogo Yazıka ih Istochniki i Razvitiye*. Moskva: Azbukovnik, 2002.

Türk Dil Kurumu. Türkçe Sözlük. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.

Ülke, Halil. *Kanatlı Sözler*. İstanbul: Kitapyurdu, 2022.

Vardar, Berke. *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual, 2007.

Zaymovski, Semyon Grigoryevich. *Krılatıe slova Spravochnik Tsitatı i Aforizma*. Moskva: Gosizdat, 1930.

B. Internet Sources

Ağar, Zerrin. "Ayrı Dünyaların İnsanlarıyız." *Manisa Kulis*, 13 April, 2023, https://www.manisakulishaber.com/ayri-dunyalarin-insanlariyiz.

"Açık Havada 'Nayır Nolamaz' Keyfi." *BirGün*, 2 Temmuz, 2015, https://www.birgun.net/haber/acik-havada-nayir-nolamaz-83952.

Askerova, Tamara. "Biolog Rasskazala, Kak Pogoda Ubivaet COVID-19." *Parlamentskaya Gazeta*, 2 September, 2021. https://www.pnp.ru/social/biolog-rasskazala-kakaya-pogoda-ubivaet-covid-19.html.

Büchmann, Georg ve WalterRobert-tornow. *Geflügelte Worte: Der Citatenschatz des Deutschen Volkes*. Berlin: Haude & Spener'sche Buchhandlung, 1898. https://www.gutenberg.org/files/43759/43759-h/43759-h.htm.

Durgun, Celal. "Ağam Bizimle Eğleniyi." Milas'ın Gazetesi Önder, 20 April, 2020, https://www.milasonder.com/yazarlar/celal-durgun/agam-bizimle-egleniyi/2495.

"Ertuğrul Özkök'ten Emin Çölaşan'a Yanıt: Biz Ayrı Dünyaların İnsanıyız, Sen Hakaretten, Nefretten Besleniyorsun." *Sputnik Türkiye*, 21 April, 2022, https://anlatilaninotesi.com.tr/20210422/ertugrul-ozkokten-emin-colasana-yanit-biz-ayri-dunyalarin-insaniyiz-sen-hakaretten-nefretten-1044332280.html.

Gündüz, Kahraman. "Hele Bir Sor, Niye Yaptım?." *Haberajandanet*, 14 December, 2020, https://haberajandanet.com/Article/hele-bir-sor-niye-yaptim/KO3xm9KW9MhumWPNv6qF.

Hodova, Tamara. "Zombilend: Kontrolnıy Vıstrel" Vernet Vas Obratno v 2009 god, no Zachem?." *Tass*, 29 Ekim, 2019, https://tass.ru/opinions/7031516.

"İnce'den CHP'ye: Ayrı Dünyaların İnsanıyız." *Hürriyet*, 27 January, 2024, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/inceden-chpye-ayri-dunyalarin-insaniyiz-42396956.

Katmanlar 7. Çanakkale Bineali, Özel Proje Çevrimiçi Sergi. "Kanatlı Sözler." Accessed 9 Temmuz 2023. https://www.canakkalebienali.com/kanatli-sozler-katmanlar/.

"Krılatıe Frazı Rossiyskih Politikov." *Dzen*, 21 August, 2023, https://dzen.ru/a/Y84nl7WggzEuLzcm.

"Ministr Oboronı İzrailya Prizovet 'Mochit Terroristov v Sortire." *Lenta.ru*, 27 January, 2009, https://lenta.ru/news/2009/01/27/barak/.

"Nayır nolamaz! İcardi ve Wanda Nara Yeşilçam Yıldızı." *Günboyu Gazetesi*, 21 August, 2023, https://www.gunboyugazetesi.com.tr/nayir-nolamaz-icardi-ve-wanda-nara-yesilcam-yildizi-215106h.htm.

"Nayır Nolamaz Nasıl Ortaya Çıktı?." *Odatv*, 30 Kasım, 2008,https://www.odatv4.com/medya/nayir-nolamaz-nasil-ortaya-cikti-3410.

"Nayır Nolamaz! 70 Yıllık Emeğim Var." *Yeni Şafak*, 18 February, 2018, https://www.yenisafak.com/hayat/nayir-nolamaz-70-yillik-emegim-var-3132069.

"Okan Buruk'tan Futbolcusuna: Hiçbir Yere Gidemezsin."*Zpor*, 19 December, 2023, https://www.gzt.com/zpor/sacha-boey-galatasaraydakalacak-mi-3772933.

Öktemer, Can. "Nayır Nolamaz, Göremiyorum!." *Gazeteduvar*, 5 September, 2020, https://www.gazeteduvar.com.tr/sinema/2020/09/05/nayir-nolamaz-goremiyorum.

"Rossiyskaya Akademiya Nauk Budet Jit." *Kommersant*, 15 May, 2002, https://www.kommersant.ru/doc/322009.

Sezen, Achıl. "Bi'Sor Neden Yaptım?." *Dünya Gazetesi*, 4 May, 2017, https://www.dunya.com/kose-yazisi/bi-sor-neden-yaptim/360991.

"Skuchno Devochki! Tsıtatami iz Kakih Filmov i Knig Razgovarivaet Vladimir Putin." *Maksim*, 25 January, 2021, https://www.maximonline.ru/lifestyle/skuchno-devochki-citatami-iz-kakikh-filmov-i-knig-razgovarivaet-vladimir-putin-id564367/

"Skuchno Devochki!, Putin Nazval Rassledovaniya Navalnogo Montajem." *Rianovosti.ru*, 25 January, 2021, https://ria.ru/20210125/putin-1594485460.html.

Soykan, Timur. "Ağam bizimle eğleniy..." *BirGün Gazetesi*, 11 January, 2021, https://www.birgun.net/makale/agam-bizimle-egleniy-329910.

Shulejkova, Svetlana Grigoryevna, P.N. Vychkina, E.Z. Gadelshina, O.V. Gaysina-Politanskaya, E.D. Zareeva, M.N. Korolyova, K.V. Lİ, E.O. Mihaylova, E.R. Savitskaya ve A.L. Sevko. emph Rebyata, davayte jit drujno!. Elektronnıy mini-slovar krılatıh vırajeniy iz multfilmov s istoriko-kulturno-lingvistiçeskim kommentariem dlya izuchayushih;.

russkiy yazık;. İzdatelstvo Magnitogorskogo gosudarestennogo tehnicheskogo universiteta imeni.

G.İ. Nosova, 2017. https://rihap.magtu.ru/doc/2017/Rebyata_davaite_zhit_druzhno_slovar_2017.pdf.

"Tsıtatı İzvestnıh Lichnostey. Vladimir Vladimirovich Putin.", Accessed 11 January, 2024. https://ru.citaty.net/avtory/vladimir-vladimirovich-putin/.

Vadim, Serov. *Entsiklopedcheskiy slovar krılatıh slov i vırajeniy*. Moskva: Lokid-Press, 2003. http://uchitel-slovesnosti.ru/slovari/15.pdf.

"V Vıhodnıe iz Doma Luchshe ne Vıhodit!." *Komsomolskaya Pravda*, 18 February, 2011, http://msk.kp.ru/daily/25640/804944/.

"Vıskazıvaniya Rossiyskih Politikov, Kotorıe Stali Krılatımı Frazami." *DailyMoscow*, 29 May, 2022, https://dailymoscow.ru/polit/vyskazyvaniya-rossiyskih-politikov-kotorye-stali-krylatymi-frazami.

İSTANBUL UNIVERSITY PRESS

Türkiyat Mecmuası
Journal of Turkology

Türkiyat Mecmuası
Journal of Turkology,
IUTURKIYAT 2025, 35 (1): 377–396

https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.1677205
Başvuru | Submitted 15.04.2025
Revizyon Talebi | Revision Requested 27.04.2025
Son Revizyon | Last Revision Received 04.05.2025
Kabul | Accepted 20.05.2025

Araştırma Makalesi | Research Article

Açık Erişim | Open Access

Yabancılara Türkçe Öğretiminde Görünüş Kategorisinin Öğretimi

Teaching Aspectual Category in Teaching Turkish to Foreigners

Dilek Fidan [1] & Gizem Salkım [2]

[1] Kocaeli Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Kocaeli, Türkiye
[2] Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yabancılara Türkçe Öğretimi Tezli Yüksek Lisans Programı, Kocaeli,Türkiye

Öz

Bu çalışmanın amacı, eylemlere eklenen görünüş biçim birimlerinin yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde kullanılan dil bilgisi kitaplarında, nasıl ele alındığını betimlemektir. Bu kapsamda, Benzer[1] ve Bölükbaş Kaya[2] örneklem olarak belirlenmiştir. Doküman inceleme yöntemi kullanılarak Türkçedeki görünüş biçim birimlerinin ({-DI}, {-(I)yor}, {-mIş}, {-A/Ir}, {-AcAk}, {-mAktA}, {-mAdA}, {-(I)yordu}, {-ArdI}, {-AcAktI}, {-mIştI}, {-(I)yormuş}, {-ArmIş}, {-AcAkmIş}, {-mIşmIş}) öğretimde ele alınan işlevler karşılaştırılmış ve dil bilgisi öğretiminde öğrenicinin bilişsel yükünü azaltmak için görünüşün dil bilgisi öğretiminde nasıl olması gerektiği üzerine önerilerde bulunulmuştur. Benzer'de[3] görünüş kategorisinin aktarılmasında "görünüş" teriminin açık olarak geçtiği ve belirli işlevlerin kullanımında hangi dil yapılarının tercih edilmesi gerektiği; buna karşın Bölükbaş Kaya'da[4] ise bu terimin açık bir biçimde kullanılmadan (örtük bir biçimde), söz konusu biçim birimlerin "zaman ekleri" (şimdiki, geçmiş, gelecek, geniş zaman ve bunların bileşik zamanlı görünümleri) başlığı altında ele alındığı ve işlevlerine bakıldığında görünüş kategorisini işaret ettiği görülmüştür. Her iki kaynakta, biçim birimlerin görünüş özelliklerinin ve önerilen dil düzeylerinin benzerlikler yanında farklılık gösterdiği gözlenmiştir.

Abstract

This study focuses on the aspectual categories in Turkish grammar books used for teaching Turkish as a foreign language. The sample includes Benzer[5] and Bölükbaş Kaya[6], and the document review method is used to compare and describe the functions of aspect markers suffixed to the verb in Turkish grammar. The study identifies common aspects of the functions of aspect morphemes ({-DI}, {-(I)yor}, {-mIş}, {-A/Ir}, {-AcAk}, {-mAktA}, {-mAdA}, {-(I)yordu}, {-ArdI}, {-AcAktI}, {-mIştI}, {-(I)yormuş}, {-ArmIş}, {-AcAkmIş}, {-mIşmIş}) and suggests ways to incorporate aspect issues in grammar teaching to provide more efficient learning environments and reduce cognitive load for learners. Benzer[7] explicitly uses the term "aspect" and discusses language structures for certain language functions, while Bölükbaş Kaya[8] discusses aspectual category functions under the title of "tense suffixes" (present, past, future,

Atıf | Citation: Fidan, Dilek, Gizem Salkım. "Teaching Aspectual Category in Teaching Turkish to Foreigners.". *Türkiyat Mecmuası–Journal of Turkology*, 35, 1 (2025): 377-396. https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.1677205

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

© 2025. Fidan, D. & Salkım, G.

Sorumlu Yazar | Corresponding author: Dilek Fidan dilek.fidan@kocaeli.edu.tr Gizem Salkım gizemsalkim98@gmail.com

[1] Ahmet Benzer, *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde İşlevsel Dil Bilgisi* (Ankara: Pegem Akademi, 2021).

[2] Fatma Bölükbaş Kaya, *Yabancılara Türkçe Dil Bilgisi Öğretimi* (İstanbul: Kültür Sanat Basımevi, 2021).

[3] *Benzer, Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde İşlevsel Dil Bilgisi,* 40.

[4] Bölükbaş Kaya, *Yabancılara Türkçe Dil Bilgisi Öğretimi*, 26.

[5] Benzer, *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde İşlevsel Dil Bilgisi.*

[6] Bölükbaş Kaya, *Yabancılara Türkçe Dil Bilgisi Öğretimi.*

[7] Benzer, *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde İşlevsel Dil Bilgisi.*

[8] Bölükbaş Kaya, *Yabancılara Türkçe Dil Bilgisi Öğretimi.*

present and compound tense aspects of these tenses). Both sources found differences and similarities in aspectual features and suggested language levels of the morphemes.

Anahtar Kelimeler Görünüş · Yabancılara Türkçe Öğretimi · Zaman · Dil Bilgisi Öğretimi

Keywords Aspectucal Category · Teaching Turkish to Foreigners · Tense · Grammar Teaching

Extended Summary

This study aims to describe and compare how the topic of aspectual category is addressed in grammar books designed for teaching Turkish as a foreign language. The data source for this study is relies on the works of Benzer[9] and Bölükbaş Kaya[10]. In this context, Benzer[11] approaches the issue from the perspective of functional grammar, questioning which language structures can convey a given function, while Bölükbaş Kaya[12] focuses on which functions can be taught through specific language structures.

While the concept of "tense" is traditionally divided into three subcategories -present, past, and future- from a classical perspective, linguistically, "time" in language consists of two main categories: (i) classical tense and (ii) aspect. Aspect is further divided into "grammatical" and "lexical" aspect, which are themselves subdivided into finer categories. The subject of aspect began to gain attention particularly from the last quarter of the 20th century, starting notably with Comrie[13], and has continued to evolve through updated classifications by various researchers. Related studies have also been conducted on Turkish (e.g., by Aksu Koç[14], Eser Erguvanlı[15], Uzun[16], Subaşı Uzun ve

[9] Benzer, *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde İşlevsel Dil Bilgisi*, 40-47.

[10] Bölükbaş Kaya, *Yabancılara Türkçe Dil Bilgisi Öğretimi,* 32-162.

[11] Benzer, *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde İşlevsel Dil Bilgisi*, 40-47.

[12] Bölükbaş Kaya, *Yabancılara Türkçe Dil Bilgisi Öğretimi,* 32-162.

[13] Bernard Sterling Comrie, *Aspect* (Cambridge: Cup, 1976.)

[14] Aksu Koç, Ayhan, Slobin, Dan, *Tense-Aspect-Modality in Turkish* (Amsterdam: John Benjamin Yayınevi, 1982.)

[15] Eser Erguvanlı Taylan, "The Parameter of Aspect in Turkish", *6th International Conference on Turkish Linguistics Bildiriler Kitabı* içinde, ed. Ahmet Konrot (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını, 1992), 153-159.

[16] Nadir Engin Uzun, "Türkçede Görünüş / Kip / Zaman Üçlüsü" *Dil Dergisi*, (68) (1998): 5-21, erişim 27 Mart 2024. https://www.academia.edu/22425548/T%C3%BCrk%C3%A7ede_G%C3%B6r%C3%BCn%C3%BC%C5%9F_Kip_Zaman_%C3%9C%C3%A7l%C3%BCs%C3%BC.

[17] Leyla Subaşı Uzun ve Zeynep Erk Emeksiz, "*Türkçede -Ar Biçim Biriminin Anlamsal ve Sözdizimsel Yapısı Üzerine", XVI. Dilbilim Kurultayı Bildirileri Kitabı* içinde, ed. Güray König (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 2002), 129-145.

[18] Pınar İbe Akcan, "Edinim Sürecinde Görünüş ve Ders Kitaplarında Çocuklara Yöneltilen Verinin Sorgulanmasına İlişkin Bir Çalışma: İkinci Sınıf Hayat Bilgisi Kitaplarındaki Eylemler, Durum Türleri ve Görünüş Etkileşimi", *Dil Dergisi*, 130 (2005): 7-18, erişim 27 Mart 2024. https://doi.org/10.1501/Dilder_0000000043.

[19] Sercan Demirgüneş, "Türkçede Görünüş ve Dil Bilgisel Zaman: Türkçe 1. Sınıf Ders Kitabı Örneğinde Eylem Türleri, Üye Yapı, Biçim Birim ve Belirteç Etkileşimi", *Dil Dergisi*, 140 (2008).

[20] Ahmet Benzer, "Fiilde Zaman Görünüş Kip ve Kiplik", (Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, 2008), Ulusal Tez Merkezi (221524).

[21] Elçin Esmer, "İlköğretim Üçüncü Sınıf Türkçe Ders Kitabı Anlatı Metinlerinde Bakış Açısı Görünüşü- Hal Türü Etkileşimi ve Ön-Arka Plan Düzenlenişi", *Dil ve Edebiyat Dergisi*, 8/2 (2012): 19-37, erişim 27 Mart 2024. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/182640.

[22] Lars Johanson, *Türkçede Görünüş*, çev. Nurettin Demir (Ankara: Grafiker Yayınları, 2016.)

[23] Melis Ülkümen. "Dil Bilgisi Öğretiminde Kip, Zaman ve Görünüş Konusunun Öğretiminin İncelenmesi", (Yüksek lisans tezi, Başkent Üniversitesi, 2017), Ulusal Tez Merkezi (482009).

[24] Gülsüm Atasoy, "Türkçede Görünüş Belirteçliklerinin Öğretimi: Görünüş ve Derlem Çalışması", *Dil Eğitimi ve Araştırmaları Dergisi*, 3/1 (2017): 1-18, erişim 27 Mart 2024. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/277741.

[25] Melike Üzüm, "Zaman, Görünüş ve Kiplik İlişkisine Genel Bir Bakış." *Turkic Linguistics And Philology*, 1/1 (2018): 53-66, erişim 27 Mart 2024. http://www.turkiclinguistics.com/yukleme/sayilar/tammetin/melike-uzum-zaman-gorunus-ve-kiplik-iliskisine-genel-bir-bakis-11.pdf.

[26] Fikriye Gündüz, "Yeni Hitit Yabancılar İçin Türkçe Ders Kitabı C1 Seviyesinde Görünüş Kategorisi", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11/1 (2020): 42-49, erişim 27 Mart 2024. https://doi.org/10.33537/sobild.2020.11.1.6.

Erk Emeksiz[17], İbe Akcan[18], Demirgüneş[19], Benzer[20], Esmer[21], Johanson[22], Ülkümen[23], Atasoy[24], Üzüm[25], Gündüz[26], Akcaoğlu[27], etc.), thereby enriching the Turkish academic literature on the subject.

In Bölükbaş Kaya's[28] study, although the term "aspect" is not explicitly used in the teaching of morphemes, the focus is on grammar instruction that considers the form-meaning-use dimension. In contrast, Benzer[29] explicitly uses the term "aspect" when explaining the usage of morphemes and provides example sentences showing that aspect may appear as a primary or secondary function in the language.

Bölükbaş Kaya[30] adopts a teacher-centered approach and includes detailed grammatical features of language structures to facilitate teaching and learning in the classroom. Benzer[31], on the other hand, adopts a student-centered approach, identifying which language structures might be needed by learners of Turkish as a foreign language in specific communicative situations. Thus, depending on whether a given material is teacher- or student-oriented, the structures used to convey certain communicative contexts (e.g., ordering food, narrating an event, talking about habits) or the functions of a language structure may vary depending on the target audience of the educational material.

When the dataset is examined, it is observed that some morphemes (e.g., {-mAktA}, {-DIr}, {-(I)yordu}, {-AcAktI}) may carry more than one aspectual feature even for the same function. For example, the morpheme {-AcAktI} expresses both "perfective" and "imperfective" aspects when used to convey *regret*. Therefore, context must also be considered in determining whether the aspect is one of perfective or imperfective. These findings suggest that grammar instruction should not be purely didactic or form-focused, but should also integrate meaning and use.

Additionally, due to the variation in how aspectual morphemes function-especially in terms of usage- it is recommended that students first be introduced to basic uses of aspect at beginner levels (A1-A2). Sentences containing aspectual structures and markers should be introduced progressively at intermediate or advanced levels to reduce cognitive load and enhance learning retention.

The findings indicate that the morphemes marking aspect and the tenses they represent do not align between the two books in terms of indicating "perfective," "imperfective," and "progressive" aspects. Similarly, the proficiency levels at which these morphemes are introduced are not consistent across the two books. Fidan[32] also notes that there is a need for standardization in the content and proficiency-level distribution of materials used for teaching Turkish as a foreign language. For this purpose, it is suggested that umbrella organizations such as the Turkish Language Association (TDK) or Yunus Emre Institute (YEE) should lead more detailed and advanced studies to contribute to the literature.

In the literature, studies by Gündüz[33], Demirgüneş[34], Esmer[35], İbe-Akcan[36], Ortaköylüoğlu[37] indicate a correlation between the types of texts and the use of morphemes. Therefore, the selection or creation of texts must be carefully considered in teaching the aspectual category in Turkish as a foreign language.

[27] Can Akcaoğlu, "Türkçe Zaman Eklerinin Görünüş Özelliklerinin Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimine Yansımaları", (Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2025), Ulusal Tez Merkezi (464513).

[28] Bölükbaş Kaya, *Yabancılara Türkçe Dil Bilgisi Öğretimi,* 32-162.

[29] Benzer, *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde İşlevsel Dil Bilgisi*, 40-47.

[30] Bölükbaş Kaya, *Yabancılara Türkçe Dil Bilgisi Öğretimi,* 32-162.

[31] Benzer, *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde İşlevsel Dil Bilgisi*, 40-47.

[32] Dilek Fidan, "Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Ders Kitaplarındaki Dil Bilgisi Konuları ve Öğretmen-Öğrenici Görüşleri", *Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic,* 11/14 (2016): 271, erişim 16 Mart 2023, http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.9826.

[33] Gündüz, "Yeni Hitit Yabancılar İçin Türkçe Ders Kitabı C1 Seviyesinde Görünüş Kategorisi", 42-49.

[34] Demirgüneş, "Türkçede Görünüş ve Dil Bilgisel Zaman: Türkçe 1. Sınıf Ders Kitabı Örneğinde Eylem Türleri, Üye Yapı, Biçim Birim ve Belirteç Etkileşimi", 52-66.

[35] Esmer, "İlköğretim Üçüncü Sınıf Türkçe Ders Kitabı Anlatı Metinlerinde Bakış Açısı Görünüşü- Hal Türü Etkileşimi ve Ön-Arka Plan Düzenlenişi", 19-37.

[36] İbe Akcan, "Edinim Sürecinde Görünüş ve Ders Kitaplarında Çocuklara Yöneltilen Verinin Sorgulanmasına İlişkin Bir Çalışma: İkinci Sınıf Hayat Bilgisi Kitaplarındaki Eylemler, Durum Türleri ve Görünüş Etkileşimi", 7-17.

[37] Hale Ortaköylüoğlu, "Türkçede Görünüş: Okul Öncesi Hikâye Kitaplarında Eylem Türleri, Üye Yapı, Biçim Birim ve Belirteç Etkileşimi", *International Journal of Language Academy*, 3/1 (2015): 224-240, erişim 27 Mart 2024. http://dx.doi.org/10.18033/ijla.136.

In future studies, it would be helpful to describe how the aspect category is handled in the grammar sections of language sets. Furthermore, based on needs analyses informed by such descriptions, it is believed that developing materials that take into account all four basic language skills would aid both learners and teachers in more effectively teaching and learning the language structures used to express time in Turkish.

Giriş

Dil çalışmalarında, görünüş (aspect) kategorisinin tarihsel süreç içerisinde farklı bakış açılarıyla incelendiği ve dönem dönem araştırmacıların bu olguya farklı açılardan bakarak görünüşü sınıflandırdıkları görülmektedir. Comrie[38] görünüşün zaman içinde gerçekleşmekte olan bir durumun iç oluşumu hakkında bilgi verdiğini belirtmekte ve görünüşü, belirli gerçek zaman algısı dışında değerlendirmektedir. Atasoy'a[39] göre olayın zamansal iç yapısını ve sunum şeklini kapsayan görünüş, dil konuşucusunun tercih ettiği örtük ya da açık yapılarla aktarılabilmektedir. Bu sayede üzerinde konuşulan hâl türünün (situation type) anlaşıldığını ve zamansal iç yapı sayesinde konuşucunun olayın tamamına mı yoksa bir bölümününe mi odaklandığını görebilmeyi sağladığını dile getirmektedir. Korkmaz[40], görünüşü: "Bir fiildeki oluşun ve kılışın zaman bakımından konuşan tarafından öznel biçimde değerlendirilmesi; fiilde, dil psikolojisine ve konuşanın kendi değerlendirmesine bağlı zaman kayması durumu." şeklinde tanımlamaktadır. Ülkümen[41], Türkçedeki {-mIş} biçim biriminin zaman, görünüş ve kip işlevlerini incelediği çalışmada, görünüşten şu şekilde bahsetmektedir: "Geçmiş zamana gönderim yapmakta olan bir eylemin sonucunda bittiği veya bitmediği şeklinde iki farklı durumla karşılaşılması söz konusu olabilmektedir. Görünüş kavramı bu sonucun belli olmadığı durumda ortaya çıkmaktadır."

Benzer'e[42] göre görünüş, zaman ve kip gibi eylemlerle ilgili dil bilgisi kategorilerinden biri olmakla birlikte görünüşün temelini, zamanla alakalı fakat zaman aracılığıyla açıklanması mümkün olmayan dil bilgisi yapıları oluşturmaktadır. Başka bir deyişle görünüş, bir olayın başlayıp bitme zamanından çok, gerçekleştiği süreçteki durumla ilgilenmektedir. Benzer[43], doğal dillerde eylem biçim birimlerinin ikinci veya üçüncü işlevi olarak saptanmış olan görünüşün, içinde olduğu tümceye "bitmişlik", "bitmemişlik" gibi birbirinden zıt değerler yükleyebildiğini dile getirmektedir. Demirgüneş[44] de eylemleri bitmişlik ve bitmemişlik olarak ikiye ayırarak görünüş ayrımının, zıtlıklar üzerine yapılacağını belirtmektedir. Ona göre görünüş, eylem zamanının yer aldığı zamansal çizgi içindeki noktalarda eylemin başlama, bitme veya bu iki durum arasındaki süreçle ilgilenmektedir. Bu sebeple alan yazınındaki sınıflamaların, "bitmemişlik-geçmiş dışı" ve "bitmişlik-geçmiş" şeklinde iki ayrı eylem kategorisinden oluştuğu savunulmaktadır.

Gündüz[45], alan yazını incelendiğinde görünüş kategorisinin, "dil bilgisel" ve "sözlüksel" olmak üzere iki bölümde incelendiğini ve dil bilgisel görünüş (grammatical aspect) kategorisiyle görünüşün ya da bakışın; sözlüksel görünüş (lexical aspect) kategorisiyle ise kılınışın, eylem türlerinin ve hâl görünüşünün kastedildiğini belirtmektedir. Smith[46] İngilizcedeki görünüş türleri üzerine yaptığı çalışmada, "dil bilgisine" dayalı

[38] Comrie, *Aspect*, 3.

[39] Atasoy, "Türkçede Görünüş Belirteçliklerinin Öğretimi: Görünüş ve Derlem Çalışması", 2.

[40] Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2003), 577.

[41] Ülkümen, "Dil Bilgisi Öğretiminde Kip, Zaman ve Görünüş Konusunun Öğretiminin İncelenmesi", 39.

[42] Benzer, *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde İşlevsel Dil Bilgisi*, 40-41.

[43] Benzer, 41.

[44] Sercan Demirgüneş, "Türkçede Görünüş ve Zaman Morfemleri.", (Yüksek lisans tezi, Niğde Üniversitesi, 2007), 109-110, Ulusal Tez Merkezi (210823).

[45] Gündüz, "Yeni Hitit Yabancılar İçin Türkçe Ders Kitabı C1 Seviyesinde Görünüş Kategorisi", 49-55.

[46] Carlota S. Smith, *The Parameter of Aspect* (Londra: Kluwer Academic Publishers, 1997), 89.

görünüş ve "sözlüğe" dayalı görünüşün yanı sıra "yansız" görünüş türünün de bulunduğunu belirtmektedir. Bunu destekler biçimde Schilder[47] de Almancada "yansız" görünüşün olduğunu destekleyen bulgular olduğunu dile getirmektedir. "Yansız" görünüşte cümlede yer alan durum hem sürebilir hem de sürmeyebilir anlamına gelebildiğinden anlaşılması bağlama ve kişiye bağlı, esnek bir biçime sahip olduğu için Benzer[48];[49] bu görünüş türüne kendi sınıflamasında yer vermemiştir.

1. Görünüş Sınıflamaları

Yukarıda da belirtildiği gibi, görünüş kategorisi farklı araştırmacılar tarafından farklı biçimlerde sınıflandırılmıştır. Çalışmanın bundan sonraki kısmında, bu kategoriyi alan yazınına katan çalışmalardan bahsedilecektir.

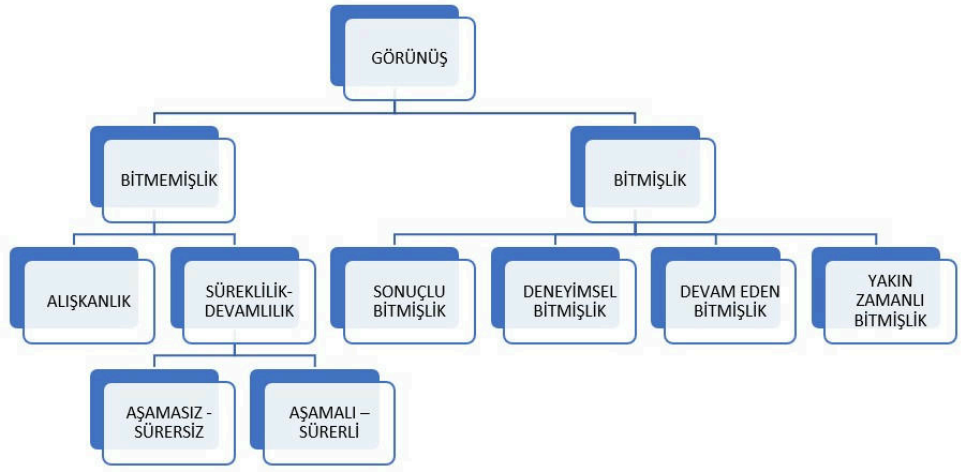
1.1. Yabancı Alan Yazınında Görünüşün Ele Alınışı

1.1.1. Comrie'nin (1976) Görünüş Sınıflaması

Comrie[50], görünüşü "bitmemişlik" ve "bitmişlik" biçiminde ikiye ayırdıktan sonra bu kategorileri de kendi içinde alt kategorilere ayırmaktadır. Şekil 1'de Comrie tarafından yapılan bu sınıflama gösterilmiştir.

Şekil 1

Comrie (1976) tarafından yapılan görünüş sınıflaması)

Şekil 1 incelendiğinde bitmemişlik görünümünün iki alt kategoriye ("alışkanlık" ve "süreklilik-devamlılık"); buna karşın bitmişlik görünümünün dört alt kategoriye ("sonuçlu", "deneyimsel", "devam eden" ve "yakın zamanlı") ayrıldığı görülmektedir. Comrie[51], geçmiş zamanı işaretleyen biçim birimleri kullanarak "Okuyordu." ve "Okudu." tümcelerinde görünüş açısından bitmişlik ve bitmemişlik zıtlığı olduğunu vurgulamıştır. İki tümce de geçmiş zamana gönderimde bulunmasına rağmen "Okudu." tümcesinde olay, konuşma anından önce gerçekleşmiş ve sonlanmıştır. Buna karşın "Okuyordu." tümcesinde, konuşma anından önce başlanan bir eylem olduğu görülmekte ancak eylemin tamamen bittiği veya devam ettiği hakkında kesin bir anlam çıkmamaktadır.

[47] Frank Schilder, "Aspect and Discourse Structure: Is a Neutral Viewpoint Required?", *Centre for Cognitive Science*, (1995): 326-328, erişim 27 Mart 2024. 10.3115/981658.981711.

[48] Benzer, "Fiilde Zaman Görünüş Kip ve Kiplik", 267.

[49] Benzer, *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde İşlevsel Dil Bilgisi*.

[50] Comrie, *Aspect*, 25.

[51] Comrie, Aspect, 25.

Comrie[52] ayrıca görünüş özelliklerinin, görünüşü kodlayan belirli biçim birimlerde daha baskın olarak ortaya çıktığını gözlemlemiştir. Örneğin bu özellik Türkçede {-AcAk}, {-(I)yor}, {-DI} ve {-mIş} biçim birimleri aracılığıyla aktarılmaktadır. Bu bilgilerden yola çıkarak Tablo 1'de Türkçe eylemlerdeki görünüşleri kodlayan biçim birimlerin Comrie'nin[53] görünüş sınıflandırmasına göre dağılımı bulunmaktadır.

Tablo 1

Türkçede Eylemlerde Görünüşü İşaretleyen Biçim Birimler

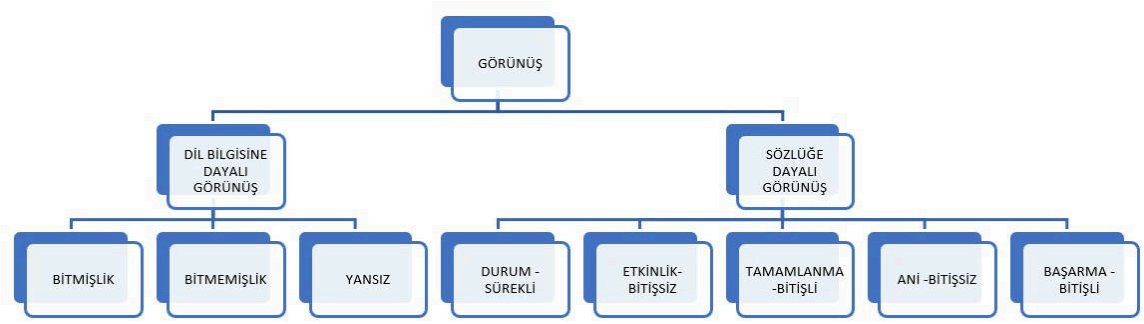
GÖRÜNÜŞ		**TÜRKÇE EYLEMLERDE KULLANILAN BİÇİM BİRİMLER**
BİTMEMİŞLİK		{-(I)yor}, {-A/Ir} ➔*Alışkanlık ve devamlılık*
Alışkanlık		{-A/Ir} ➔*Yineleyici durumlar için kullanım*
Süreklilik-Devamlılık	Aşamasız -Sürersiz Aşamalı-Sürerli	{-(I)yor} ➔*Bir durumun alışkanlık göstermeden devamlılık göstermesi durumu*
BİTMİŞLİK		{-DI} ➔*Bir durumun başarılı bir şekilde tamamlanması*
Sonuçlu bitmiştlik		{-mIştIr} ➔Geçmişte yaşanmış ve bitmiş olduğu belli fakat ne zaman bittiğine dair bilgi bulunmayan
Deneyimsel bitmişlik		{-mIştır} ➔*Geçmişte gerçekleşmiş fakat günümüze olan etkisi belirsiz.*
Devam eden bitmişlik		{-(I)yor}, {-A/Ir} ➔*Geçmişte başlayıp günümüzde devam eden olaylar.*
Yakın zamanlı bitmişlik		{-DI} ➔*Yakın geçmişte gerçekleşen olaylar.*

1.1.2. Smith'in (1997) görünüş sınıflaması

Smith[54] (1997), Comrie'nin[55] (1976) yapmış olduğu ayrımı devam ettirirken görünüşü, "sözlüğe dayalı" ve "dil bilgisine dayalı" görünüş olarak ikiye ayırmış ve alt başlıklarında değişiklikler yapmıştır. Şekil 2'de Smith'in[56] sınıflaması gösterilmektedir.

Şekil 2

Smith (1997) tarafından yapılan görünüş sınıflaması)

Şekil 2 incelendiğinde, *dil bilgisine dayalı görünüş* içinde, bir olayın sonlandığını ifade eden "bitmişlik" ve geçmişte başlayıp sonlanmasına dair kesinlik içermeyen tümceleri karşılayan "bitmemişlik" alt kategorisine ek olarak "yansız görünüş" alt kategorisi olduğu görülmektedir. Yansız bakış açısında; biçimsel öğelerle ilgili bir bilgi verilmemekle birlikte, görünüş özelliği açısından kullanıma dayalı olarak ne bitmişlik ne de bitmemişlik bildiren bir biçim birime sahip görünüş türü olduğu belirtilmiştir. Bir diğer ana başlık olan *sözlüğe dayalı görünüşün* ise cümle içinde tespit edilmesinin dil bilgisine dayalı görünüşe göre daha örtük ve zor

[52] Comrie, 25.

[53] Comrie, 25.

[54] Smith, *The Parameter of Aspect*, 126.

[55] Comrie, *Aspect*, 66.

[56] Smith, *The Parameter of Aspect*, 127.

olduğu belirtilmektedir. Hâl türleri adını verdiği sözlüğe dayalı görünüş türlerini de sabit (static), sürekli (durative), bitişli ve bitişsiz olarak birbirinden ayırmaktadır.

Şekil 2'deki sözlüğe dayalı görünüş türlerine Türkçeden şu örnekleri vermek mümkündür:

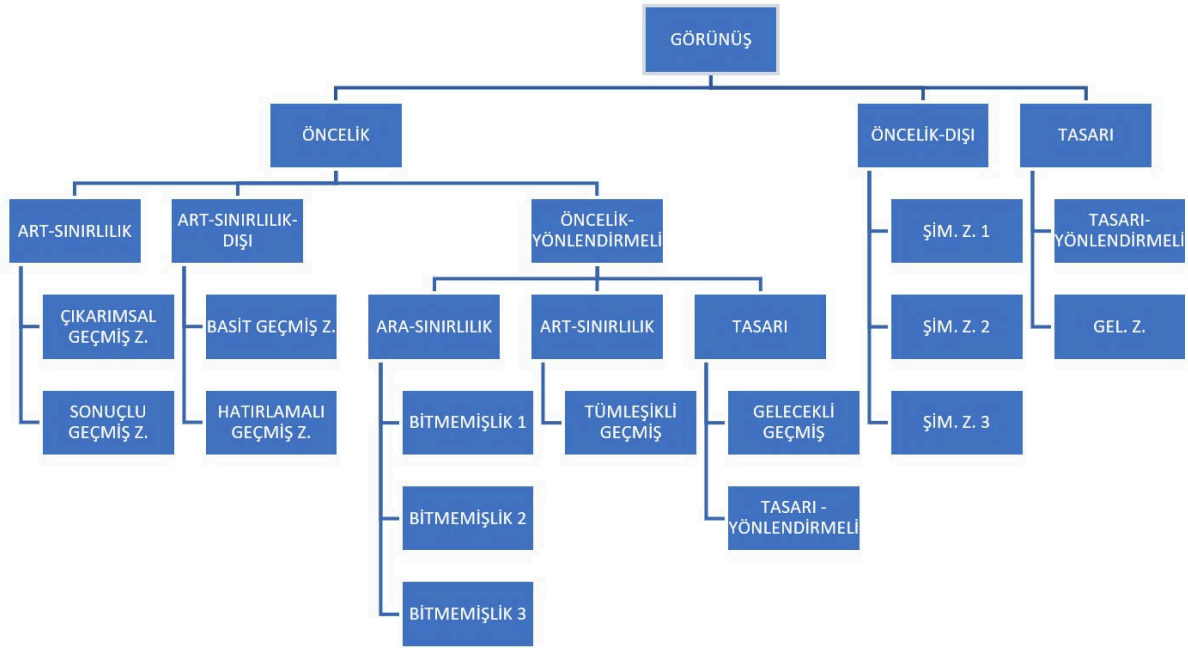
- Durum (States)- Sürekli: *bilmek, sevmek*
- Etkinlik (Activity)- Bitişsiz: *gezmek, yürüyüş yapmak*
- Tamamlanma (Accomplishment)- Bitişli: *öğrenmek, varmak*
- Ani eylem (Semelfactive)- Bitişsiz: *dokunmak, hapşırmak*
- Başarma (Achievement)- Bitişli: *maçı kazanmak, birini yenmek*

1.1.3. Johanson'un (1994) Görünüş Sınıflaması

Johanson[57], doğal dillerdeki görünüş konusunun dil bilgisindeki zaman ulamları ile etkileşim içinde olduğunu belirtmektedir. Ona göre Türkçe gibi sondan eklemeli doğal dillerde görünüş yapısı, eylem son ekleri aracılığıyla saptanmaktadır ve *art-sınırlılık* (postterminality), *ara-sınırlılık* (intraterminality) ve *bitimli-sınırlılık* (adterminality) adında üç karşıtlık içeren görünüş türü bulunmaktadır.

Şekil 3

Johanson (1994) tarafından yapılan görünüş sınıflaması)

Başlangıç yerine; süreç ve sonuca odaklanan bu yapılarda *art sınırlılık*, olayın bitiş noktasından sonraki aşamaya karşılık gelmektedir. Bunun yanı sıra *ara-sınırlılık*, olayın henüz sonlanmamış-bitmemiş olmasına vurgu yaparak olayın gerçekleştiği ara sınıra odaklanırken *art-sınırlılık-dışı*, olayın bitiş noktasına göndermede bulunmaktadır.

1.2. Türkçe Alan Yazınında Görünüşün Ele Alınışı

Çalışmanın bu kısmında, Türkçede görünüş kategorisinin alan yazınında nasıl ele alındığına dair örnekler verilecektir.

[57] Johanson, *Türkçede Görünüş*, 85.

1.2.1. Erguvanlı Taylan'ın (2015) Görünüş Sınıflaması

Erguvanlı Taylan[58] görünüş kavramının, olayların tamamlanma (completion) süre-sürme-süreklilik (duration), yineleme (iteration) gibi zamansal özellikleri açısından iç yapısını ifade etmek için kullanılan bir kategori olduğunu belirtmektedir. Zamanın (tense) aksine, herhangi bir gönderim noktasına (reference point) bağlı olmadığını ve bu sayede de gösterimsel (deictic) kategori sınıflamasına girmediğini belirtmektedir. Her dilde zaman ve görünüş için ayrı belirleyicilerin (marker) kullanılamayacağını aktaran Erguvanlı[59], bazı durunmlarda tek formun hem zaman hem de görünüş işlevlerine gönderim yapabileceğini belirtmektedir: Geçmiş (past) ve bitmiş (perfective) gibi. Smith'teki[60] ve Comrie'deki[61] sınıflandırmaya benzer olarak dil bilgisine dayalı görünüşte, "bitmişlik" ve "bitmemişlik" olmak üzere iki ana başlık üzerinden sınıflandırma yapmıştır. "Bitmişlik" görünüşünde olayın bütünü, sonlandırmayı ya da bitirmeyi ifade ederken "bitmemişlik" anlatımında olayın bitiş noktalarının yer almayarak sadece durumun bir aralığının-evresinin sunulduğunu bildirmektedir. Türkçedeki eylemcil öğelerde görünüşü kodlayan biçim birimlerden bu ayrıma örnek olarak {-DI} ve {-mIş} biçim birimlerinin "bitmişlik", {-AcAk} biçim biriminin bitmemişlik görünüşü altında yer aldığını bildirmektedir. Fakat birden fazla görünüş türüne gönderimde bulunan {-(I)yor} ve {-I/Ar} biçim birimlerini eyleme dayalı veya iki biçim birimli (geleneksel dil biliminde "birleşik/bileşik zaman") dil bilgisi yapıları üzerinden ayrıntılı olarak açıklamıştır. {-(I)yor} temel yapıda kullanıldığında konuşma anında gerçekleşen eylemleri temsil ettiğinden "bitmemişlik" görünüşüne sahip olmaktadır. Bununla birlikte, "O eskiden ablasına benziyordu." tümcesinde kullanılan {-(I)yordu} biçim biriminin, geçmişe ait bir zaman diliminde gerçekleştiği ve tamamlandığı için *bitmemişlik* görünüşünde değil; onun bir alt birimi olan "*sürme*" görünüşünde olduğunu belirtmektedir. {-A/Ir} biçim biriminin ise genel işlevinin "alışkanlık" görünüşü olmasına rağmen, "Ali bu konuyu iyi bilir." tümcesinde kullanılan biçim birimin, eyleme bağlı olarak "bitmemişlik" görünüşünde değerlendirilmesi gerektiğini belirtmektedir. Tablo 2'de, Erguvanlı Taylan'ın[62] Türkçedeki görünüş biçim birimleri ile ilgili belirlemeleri yer almaktadır:

Tablo 2

Erguvanlı Taylan'ın (2015) Türkçede Görünüş Sınıflandırması

GÖRÜNÜŞ		
Bitmişlik	{-DI} {-mIş}	
Bitmemişlik	{-(I)yor} {-AcAk} {-A/Ir}	{-(I)yordu} ➔ *Sürme* {-A/Ir} ➔ *Alışkanlık*

1.2.2. Benzer'in (2008) Görünüş Sınıflaması

Benzer[63], "Fiilde Zaman Görünüş Kip ve Kiplik" başlıklı doktora çalışmasında, Türkçedeki zaman biçim birimlerinin ikinci ve üçüncü işlevleri olarak belirtiği görünüş ve kiplik değerlerini incelemiştir. Smith'in[64] görünüş sınıflamasına ek olarak, "sürme" alt kategorisini de ekleyerek görünüş boyutunda biçim birimleri bitmişlik, sürme ve bitmemişlik olarak üçe ayırmış ve örnek tümceler üzerinde biçim birimlerin zaman, görünüş veya kiplik işlevi olup olmadığını tezinde tartışmıştır. Elde edilen bulgularda tümce içindeki

[58] Eser Erguvanlı Taylan, *The Phonology and Morphology of Turkish* (İstanbul: Boğaziçi University Press, 2015), 173.

[59] Erguvanlı Taylan, 173.

[60] Smith, *The Parameter of Aspect*, 126.

[61] Comrie, *Aspect*.

[62] Erguvanlı Taylan, *The Phonology and Morphology of Turkish*, 173.

[63] Benzer, "Fiilde Zaman Görünüş Kip ve Kiplik", 24.

[64] Smith, *The Parameter of Aspect*.

zaman zarfları, bağlaçlar gibi çeşitli yönlendiricilerin biçim birimler üzerinde görünüş özelliğini arttırmaya yaradığı sonucuna ulaşmıştır. Doktora tezinden sonra ilk baskısı 2020'de yayınlanan *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde İşlevsel Dilbigisi* adlı kitabında[65] aynı sınıflandırma üzerinden eylemlere gelen görünüş biçim birimlerini incelemiş ve dil yapılarına, işlevsel açıdan kullanışlı olması adına, seviyelere ayırarak yer vermiştir.

1.2.3. Demirgüneş'in (2007) Görünüş Sınıflaması:

Görünüş, eylemdeki biçim birim veya tümcedeki diğer unsurlar sayesinde zaman içerisindeki süreci belirttiğini dile getiren Demirgüneş[66], daha önce de belirtildiği gibi görünüşle ilgili olarak "bitmişlik" ve "bitmemişlik" arasındaki zıtlık ilişkisine dikkat çekmektedir. Bu ilişkiye dayanarak Türkçedeki biçim birimlerin "bitmişlik" ve "bitmemişlik" görünümlerinin Tablo 3'teki gibi olduğunu söylemektedir:

Tablo 3

Demirgüneş'in (2007) Türkçede Görünüş Sınıflandırması

BİÇİMBİRİM	Bitmemişlik	Bitmişlik
{-(A)r}	+	-
{-(y)AcAk}	+	-
{-(I)yor}	+	-
{-DI}	-	+
{-mIş}	+	+

1.2.4. Diğer Görünüş Çalışmaları

Alan yazınında yapılmış olan diğer çalışmalara bakıldığında Gündüz'de[67] Hitit 3'teki okuma metinlerindeki görünüş tercihlerinin sıklıklarına bakılmıştır. Çalışmada; anlatım teknikleriyle eylemlerin kılınışının, görünüşü belirlediği dile getirilmektedir. Alan yazınında Demirgüneş[68], Esmer[69], İbe-Akcan[70] ve Ortaköylüoğlu[71] ana dili kitaplarındaki görünüş kategorisini inceleyen diğer çalışmalardır. Türkçenin yabancı dil olarak öğretilmesinde zamanların öğretiminde görünüş kategorisi, Akcaoğlu[72] tarafından incelenmiştir. Çalışmada, Türkçe öğretiminde dil bilgisi yapılarının öğretilmesinde çeşitli boyutlardan yararlanıldığı ve bu çeşitliliğin olumsuz bir etkisi olduğundan yola çıkılarak görünüş perspektifi sayesinde, dil bilgisi yapılarının bütüncül olarak ele alınabilmesi hedeflenmiştir. Bu hedef doğrultusunda, görünüş kategorisiyle birlikte dil yapılarının işlevlerinin netleştirildiği ve bu eylemlerin sıklıklarından yola çıkıldığı "Basamaklı İşlev Modeli" ile dil öğretimi önerilmektedir. Bu önerilere karşın, çalışmada herhangi bir uygulama yapılmadığı için Model'in işleyip işlemeyeceğine yönelik bir veri bulunmamaktadır.

Yukarıda bahsedilen çalışmalardan da anlaşılacağı üzere, görünüş üzerine yapılan çalışmaların Türkçede ders kitaplarındaki ve dil setlerindeki teorik olarak dağılımlarını inceleyen, görünüşün tarihi gelişimini

[65] Benzer, *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde İşlevsel Dil Bilgisi*, 1.

[66] Demirgüneş, "Türkçede Görünüş ve Zaman Morfemleri", 110.

[67] Gündüz, "Yeni Hitit Yabancılar İçin Türkçe Ders Kitabı C1 Seviyesinde Görünüş Kategorisi", 53.

[68] Demirgüneş, "Türkçede Görünüş ve Dil Bilgisel Zaman: Türkçe 1. Sınıf Ders Kitabı Örneğinde Eylem Türleri, Üye Yapı, Biçim Birim ve Belirteç Etkileşimi."

[69] Esmer, "İlköğretim Üçüncü Sınıf Türkçe Ders Kitabı Anlatı Metinlerinde Bakış Açısı Görünüşü- Hal Türü Etkileşimi ve Ön-Arka Plan Düzenlenişi."

[70] İbe Akcan, "Edinim Sürecinde Görünüş ve Ders Kitaplarında Çocuklara Yöneltilen Verinin Sorgulanmasına İlişkin Bir Çalışma: İkinci Sınıf Hayat Bilgisi Kitaplarındaki Eylemler, Durum Türleri ve Görünüş Etkileşimi."

[71] Ortaköylüoğlu, "Türkçede Görünüş: Okul Öncesi Hikâye Kitaplarında Eylem Türleri, Üye Yapı, Biçim Birim ve Belirteç Etkileşimi."

[72] Can Akcaoğlu. "Türkçe Zaman Eklerinin Görünüş Özelliklerinin Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimine Yansımaları."

ve Türkçedeki oluşumunu örneklendiren betimlemeli çalışmalar olduğu görülmektedir. Akcaoğlu'nun[73] "*Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde -(X)yor Yüklemleştiricisinin Görünüşü*" adlı çalışması ve Uzun'un[74] "*Türkçede -Ar Biçim Biriminin Anlamsal ve Sözdizimsel Yapısı Üzerine*" adlı çalışması gibi tek biçim birim üzerine veya Ülkümen[75], Eser Erguvanlı[76], Aksu-Koç[77] gibi çalışmalarda zaman kategorisindeki {-DI}, {-mIş}, {-(I)yor}, {-A/Ir}, {-AcAk}, {-mAktA}, {-mAdA} ve {-DIr} biçim birimlerin de dâhil edilerek yapıldığı görülmüştür. Kimi çalışmalarda[78];[79] görünüş kategorisinin, zaman ve kip-kiplik dil bilgisi konularıyla beraber ele alınan teorik temelli çalışmalar olduğu görülmektedir.

Yukarıdaki belirlemeler ışığında; konusu Türkçedeki görünüş kategorisi olan bu çalışmada, Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde dil bilgisi öğretimi için hazırlanmış yayınlarda görünüş kategorisinin nasıl ele alındığının betimlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, Benzer[80] ve Bölükbaş Kaya[81] karşılaştırılmış ve aşağıdaki sorulara cevaplar aranmıştır:

1) Benzer[82] ve Bölükbaş Kaya'da[83] Türkçenin yabancı dil olarak öğretildiği dil bilgisi kitaplarında eylemlere eklenen ve görünüş gösteren biçim birimlerin ele alınış biçimi açık-örtük nasıldır?
2) Yabancılara Türkçe öğretiminde eylemlere eklenen ve görünüş gösteren biçim birimlerin Benzer ve Bölükbaş Kaya dil bilgisi kitaplarındaki dağılımları nasıldır?

2. Yöntem

2.1. Araştırma Modeli

Benzer'in[84] ve Bölükbaş Kaya'nın[85] karşılaştırılarak Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde dil bilgisi öğretimi için hazırlanmış yayınlarda görünüş kategorisinin nasıl ele alındığının betimlenmesini amaçlayan bu çalışmada, nitel araştırma yaklaşımlarından doküman inceleme yöntemi kullanılmıştır. Yıldırım ve Şimşek'e[86] göre bu yöntem, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar.

2.2. Evren ve Örneklem

Bu çalışmanın evreni, Türkçenin yabancı dil olarak öğretilmesinde kullanılmak üzere hazırlanmış tüm dil bilgisi kitapları; örneklemi ise Benzer[87] ve Bölükbaş Kaya'dır[88]. Örneklem olarak bu kaynakların seçilmesinin

[73] Can Akcaoğlu, "Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde -(X)yor Yüklemleştiricisinin Görünüşü", *Uluslararası Türkçe Öğretimi Araştırmaları Dergisi*, 5/1 (2025): 107-128, erişim 25 Nisan 2025. https://zenodo.org/doi/10.5281/zenodo.15153956.

[74] Subaşı Uzun ve Erk Emeksiz, "Türkçede -Ar Biçim Biriminin Anlamsal ve Sözdizimsel Yapısı Üzerine", 129-145.

[75] Ülkümen, "Dil Bilgisi Öğretiminde Kip, Zaman ve Görünüş Konusunun Öğretiminin İncelenmesi."

[76] Eser Erguvanlı Taylan, "The Parameter of Aspect in Turkish", *Modern Studies in Turkish Linguistics, Proceedings of the 6th International Conference on Turkish Linguistics* içinde, ed. editör Ahmet Konrot (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 1992).

[77] Ayhan Aksu Koç ve Dan Slobin, *Tense-Aspect-Modality in Turkish* (Amsterdam: John Benjamin Yayınevi, 1982).

[78] Fatma Erkman Akerson, "Türkçe Yüklemde Görünüş, Zaman ve Kip", *VIII. Dilbilim Kurultayı Bildiriler Kitabı* içinde, ed. Nilüfer Sarı (İstanbul: İletişim Fakültesi Yayınevi, 1994).

[79] Üzüm, "Zaman, Görünüş ve Kiplik İlişkisine Genel Bir Bakış."

[80] Benzer, *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde İşlevsel Dil Bilgisi*, 40-47.

[81] Bölükbaş Kaya, *Yabancılara Türkçe Dil Bilgisi Öğretimi*, 46-143.

[82] Benzer, *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde İşlevsel Dil Bilgisi*, 40-47.

[83] Bölükbaş Kaya, *Yabancılara Türkçe Dil Bilgisi Öğretimi*, 46-143.

[84] Benzer, *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde İşlevsel Dil Bilgisi*, 40-47.

[85] Bölükbaş Kaya, *Yabancılara Türkçe Dil Bilgisi Öğreti*mi, 46-143.

[86] Ali Yıldırım ve Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2008), 187.

[87] Benzer, *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde İşlevsel Dil Bilgisi*, 40-47.

nedeni, Türkçenin yabancı dil olarak öğretilmesinde Benzer'in işlevden yola çıkarak dil yapılarını belirlemesi; Bölükbaş Kaya'nın ise dil yapılarından yola çıkarak işlevleri belirlemesidir.

2.3. Sınırlılıklar

Bu çalışmada sadece eylemlere eklenen görünüş gösteren biçim birimler incelenmiş; kılınış yapıları kapsam dışı bırakılmıştır. Ayrıca, görünüşün diğer kodlayıcılarından olan zaman zarfları, edatlar...vb dil yapıları kapsam dışı bırakılmıştır.

3. Bulgular

Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi için hazırlanmış dil bilgisi öğretimi kitaplarından Benzer'in[89] ve Bölükbaş Kaya'nın[90] Türkçedeki görünüş kategorisi açısından karşılaştırılarak betimlenmesinin amaçlandığı bu çalışmanın ilk araştırma sorusu, örneklemi oluşturan iki kitapta görünüş kategorisinin nasıl ele alındığıdır (açık-örtük). Çalışmanın bundan sonraki kısımlarında, bu araştırma sorusunun bulgularına yer verilecektir.

3.1. Benzer'de[91] ve Bölükbaş Kaya'da[92] Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretildiği Dil Bilgisi Kitaplarında Eylemlere Eklenen ve Görünüş Gösteren Biçim Birimlerin Ele Alınış Biçimi (Açık-Örtük)

Bu çalışmanın örneklemini oluşturan Ahmet Benzer tarafından hazırlanan "*Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde İşlevsel Dil Bilgisi*" adlı kitabın ilk baskısı 2020'de yapılmış, bu çalışmada ise 2021 tarihli 3. baskısı incelenmiştir. Benzer 2008 yılında "*Zaman Görünüş Kip ve Kiplik*" adlı doktora tezinde görünüş yapısından bahsederek Türkçe ve yabancı literatürdeki görünüş özelliklerini sınıflandırmıştır. Görünüşü sistematik olarak betimlemiş olduğu çalışmasında Smith'in[93] "bitmişlik", "bitmemişlik", "yansız" görünüş sınıflandırmasına ek olarak "sürme" kategorisini de eklemiş ve bu özellikleri örnek Türkçe tümcelerle tablo hâline getirmiştir. Benzer, "*Zaman, Görünüş, Kip ve Kiplik*"[94] adlı çalışmasında "yansız" görünüşün Türkçede olmadığını bu sebeple "bitmişlik", "bitmemişlik" ve "sürme" görünüş sınıflandırmasından yararlandığını belirtmektedir. Kendisi, görünüş yapısına değinmiş ve doktora tezinde yaptığı sınıflamayı kullanmıştır. Buna karşın Fatma Bölükbaş Kaya'nın 2021'de *Yabancılara Türkçe Dil Bilgisi Öğretimi* kitabı ise Diller için Avrupa Ortak Başvuru Metni (D-AOBM) temelinde yabancı dil olarak Türkçe öğretimi alanına ilişkin hazırlanmış dil setlerinin işleyiş sistematiği göz önünde bulundurularak dil bilgisi öğretiminde kullanılmak üzere oluşturulmuştur.

Benzer[95], "3. İşlev" başlıklı bölümde, bağlamlara göre kullanılabilecek dil yapılarına yer vermiştir. Aynı bağlama uygun farklı dil yapıları A, B ve C seviyelerine göre sınıflandırılarak kitapta, "Bir işlev için kaç farklı yapı tercih edilebilir?" sorusuna cevap arandığı belirtilmiştir. 3. bölümde verilen başlıklar arasında, görünüş için ayrı başlık bulunmamaktadır fakat seviyelere göre verilen tümceler incelendiğinde {-DI}, {-mIş}, {-(I)yor}, {-AcAk} ve {-A/Ir} biçim birimlerinin A seviyesinde, {-mAktA} ve {-mAdA} biçim birimlerinin B seviyesinde,

[88] Bölükbaş Kaya, *Yabancılara Türkçe Dil Bilgisi Öğretimi,* 46-143.

[89] Benzer, *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde İşlevsel Dil Bilgisi.*

[90] Bölükbaş Kaya, *Yabancılara Türkçe Dil Bilgisi Öğretimi.*

[91] Benzer, *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde İşlevsel Dil Bilgisi.*

[92] Bölükbaş Kaya, *Yabancılara Türkçe Dil Bilgisi Öğretimi.*

[93] Smith, *The Parameter of Aspect.*

[94] Benzer, "Fiilde Zaman Görünüş Kip ve Kiplik", 267.

[95] Benzer, *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde İşlevsel Dil Bilgisi.*

{-DIr} biçim biriminin ise C seviyesinde örneklendirildiği görülmektedir. Öte yandan, "Birleşik Zamanlar" adlandırmasıyla kullanılan ve görünüş de gösteren biçim birimlerin, C seviyesinde verildiği görülmektedir.

Bölükbaş Kaya[96] ise üç bölümden oluşan kitabının son iki bölümünü "Hangi dil düzeyinde hangi dil bilgisi konularına yer verilmelidir?", "Dil bilgisi konuları nasıl öğretilmelidir?" sorularından yola çıkarak oluşturmuş ve hangi dil bilgisi konularına hangi dil seviyesinde, hangi sırayla yer verilmesi gerektiğine dair bilgileri aktarmıştır. Dil bilgisi konuları arasında görünüş kategorisine, açık bir başlık altında yer vermeyerek diğer bir ifadeyle "görünüş" kavramını kullanmadan, örtük bir biçimde zaman biçim birimlerinin özellikleri içinde sırasıyla A1 seviyesinde {-(I)yor}, {-DI}; A2 seviyesinde {-AcAk}, {-mIş}, {-A/Ir}, {-mAktA} ve {-DIr} biçim birimlerine yer vermiştir. Görünüş biçim birimlerinin özelliklerinin belirgin bir şekilde görüldüğü birleşik zaman yapıları ({-(I)yordu}, {-DIydI}, {-mAktAydI}, {-mIştI}, {-(I)yormuş}, {-A/IrmIş}) ise toplu olarak olarak C1 seviyesinde "Hikâye Birleşik Zamanlar", "Rivayet Birleşik Zamanlar" ve "Şart Birleşik Zamanlar" başlıklarıyla verilirken bir istisna olarak "Şimdiki Zamanın Hikayesi" başlığıyla birlikte {-(I)yordu} biçim biriminin işlevleri, B1 seviyesinde verilmiştir. Benzer'in[97] ele almış olduğu {-mAdA} biçim birimine ise Bölükbaş Kaya'da[98] yer verilmediği görülmüştür.

Son olarak görünüş konusunun iki dil bilgisi kitabında ele alınış biçimine bakıldığında Benzer'de[99] görünüş konusu için ayrı bir dil bilgisi başlığı oluşturulduğu ve alt başlıklarında da görünüş kodlayan biçim birimlerden örnekler verildiği görülmektedir. Yazar, Türkçedeki biçim birimlerden *bitmişlik, bitmemişlik* ve *sürme* görünüşü başlıkları altında, bu biçim birimlerin işlevlerine dair bilgi vererek söz konusu biçim birimlerin zaman ve kiplik özelliklerinden farklı olduğunu ayrıntılı bir şekilde açıklamıştır. Bölükbaş Kaya'nın[100] çalışmasında ise diğerinin aksine örtük bir öğretim modeli izlenmiş ve görünüş konusuna dair herhangi bir terim kullanmadan zaman biçim birimlerinin ek özellikleri (işlevleri) olarak bu biçim birimlerden söz edilmiştir.

Yukarıdaki bilgiler ışığında, araştırmanın ikinci sorusu yabancılara Türkçe öğretiminde eylemlere eklenen ve görünüş gösteren biçim birimlerin Benzer'deki[101] ve Bölükbaş Kaya'daki[102] dağılımların nasıl olduğudur. Çalışmanın bundan sonraki kısımlarında, bu sorunun bulgularına yer verilecektir.

3.2. Yabancılara Türkçe Öğretiminde Eylemlere Eklenen ve Görünüş Gösteren Biçim Birimlerin Benzer'de;[103] ve Bölükbaş Kaya'da;[104] Dağılımları:

Yukarıda da belirtildiği gibi Benzer'de[105] görünüş kategorisi, açık bir biçimde bu kategoriye ait terimler kullanılarak[106]; Bölükbaş Kaya'da[107] ise bu kategoriye ait terimler kullanılmadan ancak bu kategoriyi işaret eden işlevlerden bahsedilerek söz konusu görünüş gösteren biçim birimler ({-(I)yor}, {-DI}, {-AcAk}, {-mIş}, {-A/Ir}, {-mAktA}, {-DIr} ve bunların bileşik zamanlı görünümleri) örtük olarak ele alınmıştır. Aşağıda, bu

[96] Bölükbaş Kaya, *Yabancılara Türkçe Dil Bilgisi Öğretimi, 39-157.*

[97] Benzer, *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde İşlevsel Dil Bilgisi*, 140.

[98] Bölükbaş Kaya, *Yabancılara Türkçe Dil Bilgisi Öğretimi.*

[99] Benzer, *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde İşlevsel Dil Bilgisi*, 40.

[100] Bölükbaş Kaya, *Yabancılara Türkçe Dil Bilgisi Öğretimi.*

[101] Benzer, *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde İşlevsel Dil Bilgisi*, 40-47.

[102] Bölükbaş Kaya, *Yabancılara Türkçe Dil Bilgisi Öğretimi*, 39-157.

[103] Benzer, *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde İşlevsel Dil Bilgisi*, 40-47.

[104] Bölükbaş Kaya, *Yabancılara Türkçe Dil Bilgisi Öğretimi*, 39-157.

[105] Benzer, *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde İşlevsel Dil Bilgisi*, 42.

[106] Bu çalışmasında {-mAdA} ve {-DIr} biçim birimleri, görünüş başlığı altında ayrıca ele alınmadığı için kitabın 3. bölümünde bağlama dayalı oluşturulan örnek tümcelerdeki kullanımlara dayanarak tabloya ekleme yapılmıştır.

[107] Bölükbaş Kaya, *Yabancılara Türkçe Dil Bilgisi Öğretimi.*

biçim birimlerin her iki dil bilgisi kitabındaki durumları karşılaştırmalı olarak verilmiştir. Tablo 4'te Türkçede görünüş kategorisindeki zaman biçim birimlerinin Benzer'deki[108] ve Bölükbaş Kaya'daki[109] işlevlerine yer verilmiştir.

Tablo 4

Türkçede Görünüş Kategorisindeki Zaman Biçim Birimlerinin Benzer'deki[110] ve Bölükbaş Kaya'daki[111] İşlevleri

Biçim Birim	**(Bölükbaş Kaya, 2021)**	**(Benzer, 2021)**
Şimdiki Zaman {-(I)yor} biçim biriminin işlevleri	1-Şimdi-Konuşma anı **(bitmemişlik)** 2-Alışkanlıklar-Değişmeyen duygular **(sürme)** 3-Planlanmış işler **(bitmemişlik)** 4-Yakınma **(sürme)**[112] **Seviye: A1+A2**	1-Şimdiki Zaman 2-Bitmişlik 3-Sürme 4-Bitmemişlik **Seviye: A**
Belirli Geçmiş Zaman {-DI} biçim biriminin işlevleri	1-Konuşma öncesi kesin olarak gerçekleşme durumu **(bitmişlik)** 2-Tanık olunan eylem **(bitmişlik)** 3-Kanıt **(bitmişlik)** **Seviye: A1**	1- Görülen Geçmiş 2- Bitmişlik 3- Bitmemişlik **Seviye: A**
Gelecek Zaman {-AcAk} biçim biriminin işlevleri	1- Konuşma zamanından sonra **(bitmemişlik)** 2- Emir- Gereklilik **(bitmemişlik)** 3- Tavsiye **(bitmemişlik)** **Seviye: A2**	1-Farklı zamanlara gönderim- Geniş zamana {-A/Ir} 2-Farklı zamanlara gönderim-Şimdiki zamana {-(I)yor} 3-Sürme **Seviye: A**
Belirsiz Geçmiş Zaman {-mIş} biçim biriminin işlevleri	1- Öğrenilen durum **(bitmişlik)** 2-Hikâye, masal **(bitmişlik)** 3-Sonradan farkına varma **(bitmişlik)** 4-Tanık olunan eylem **(bitmişlik)** **Seviye: A2**	1-Duyulan Geçmiş 2-Bitmişlik 3-Sürme 4-Belirsizlik 5-Sonradan farkına varma **Seviye: A**
Geniş Zaman {-A/Ir} biçim biriminin işlevleri	1-Her zaman yapılan iş ve alışkanlıklar **(sürme)** 1-Doğruluğu evrensel olan gerçekler **(sürme)** 2-Gerçekleşmesi muhtemel **(bitmemişlik)** 3-Rica **(bitmemişlik)** 4- Emir **(bitmemişlik)** 5-Öneri **(bitmemişlik)** 6- İstek **(bitmemişlik)** 7-Hikâye-roman özetleme **(bitmişlik)** **Seviye: A2**	1- Geniş zaman 2- Farklı zamanlara gönderme- Geçmiş zamana {-DI} 3- Farklı zamanlara gönderme- Geçmiş zamana {-mIş} 4- Farklı zamanlara gönderme- Şimdiki zamana {-(I)yor} 5- Farklı zamanlara gönderme-Gelecek zaman {-AcAk} 6- Sürme **Seviye: A**
{-mAktA} biçim biriminin	1-Şimdiki zaman anlamı veren fiilimsi **(sürme)** **Seviye: A2**	1-Sürme **Seviye: B**

[108] Benzer, *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde İşlevsel Dil Bilgisi*.

[109] Bölükbaş Kaya, *Yabancılara Türkçe Dil Bilgisi Öğretimi*.

[110] Benzer, *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde İşlevsel Dil Bilgisi*, 40-47.

[111] Bölükbaş Kaya, *Yabancılara Türkçe Dil Bilgisi Öğretimi*, 39-157.

[112] Bu işlevin, A2 düzeyinde "geniş zaman" içerisinde verildiği görülmektedir.

Biçim Birim	(Bölükbaş Kaya, 2021)	(Benzer, 2021)
işlevleri		
{-DIr} biçim biriminin işlevleri	1-Tahmin **(bitmişlik+bitmemişlik)*** 2-Kesinlik **(bitmişlik)** 3-Genel kabul **(sürme)** 4-Emir-zorunluluk **(bitmemişlik-sürme)*** ***Bağlama göre görünüş değişebilmektedir.** **Seviye: A2**	1- Şimdiki Zaman 2- Farklı zamanlara gönderme-Geçmiş zaman {-mIş} 3- Farklı zamanlara gönderme-Geniş zaman {-A/Ir} 4- Farklı zamanlara gönderme- Şimdiki zaman {-(I)yor} 5- Farklı zamanlara gönderme- Gelecek zaman {-AcAk} 6- Sürme **Seviye: C**
{-mAdA} biçim biriminin işlevleri	**YOK** **Seviye: YOK**	1- Şimdiki zaman 2- Farklı zamanlara gönderme-Geniş zaman {-A/Ir} 3- Farklı zamanlara gönderme Gelecek zaman {-AcAk} 4- Sürme **Seviye: B**

Daha önce de belirtildiği gibi Bölükbaş Kaya'da[113] görünüş kategorisi örtük olarak verildiğinden Tablo 4'teki işlevlerin sonuna parantez içinde koyu olarak yazılan görünüş görünümleri, araştırmacılar tarafından eklenmiştir. Ek olarak verilen tüm biçim birimlerin hangi dil düzeyinde verildiği bilgisi de ilgili satırlarda "Seviye" başlığı ile ayrıca not edilmiştir. Benzer'deki[114] A, B ve C düzeylerinin alt düzeyleri belirtilmediğinden, "Seviye" kısımlarında, kitapta geçen düzeyler verilmiştir. Bu belirlemeler ışığında Tablo 4 incelendiğinde her iki kitapta da Türkçede {-(I)yor} biçim biriminin görünüş kategorisinin "bitmişlik", bitmemişlik" ve "sürme" işlevlerini yerine getirdiği; şimdiki zaman işleviyle bu biçim birimle eş görevde kabul edilen {-mAktA} biçim biriminin ise sadece "sürme" görünüşü gösterdiği; {-DI} biçim biriminin Bölükbaş Kaya'da[115] sadece "bitmişlik" gösterirken Benzer'de[116] hem "bitmişlik" hem de "bitmemişlik" görünüşüne; {-AcAk} biçim biriminin Bölükbaş Kaya'da[117] "bitmemişlik" gösterirken Benzer'de[118] "sürme" görünüşü gösterdiği; {-mIş} biçim biriminin Bölükbaş Kaya'da[119] "bitmişlik" gösterirken Benzer'de[120] "bitmişlik" ve "sürme" görünüşü gösterdiği, {-A/Ir} ve {-DIr} biçim birimlerinin Bölükbaş Kaya'da[121] "bitmişlik", "bitmemişlik" ve "sürme" gösterirken Benzer'de[122] sadece "sürme" görünüşü gösterdiği; {-mAdA} biçim birimine Bölükbaş Kaya'da[123] hiç yer verilmezken Benzer'de[124] "sürme" görünüşü gösterdiği görülmektedir.

[113] Bölükbaş Kaya, *Yabancılara Türkçe Dil Bilgisi Öğretimi.*

[114] Benzer, *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde İşlevsel Dil Bilgisi.*

[115] Bölükbaş Kaya, *Yabancılara Türkçe Dil Bilgisi Öğretimi*, 29.

[116] Benzer, *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde İşlevsel Dil Bilgisi*, 43.

[117] Bölükbaş Kaya, *Yabancılara Türkçe Dil Bilgisi Öğretimi*, 56.

[118] Benzer, *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde İşlevsel Dil Bilgisi*, 44.

[119] Bölükbaş Kaya, *Yabancılara Türkçe Dil Bilgisi Öğretimi*, 71.

[120] Benzer, *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde İşlevsel Dil Bilgisi*, 42.

[121] Bölükbaş Kaya, *Yabancılara Türkçe Dil Bilgisi Öğretimi*, 73.

[122] Benzer, *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde İşlevsel Dil Bilgisi*, 41.

[123] Bölükbaş Kaya, *Yabancılara Türkçe Dil Bilgisi Öğretimi.*

[124] Benzer, *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde İşlevsel Dil Bilgisi*, 140.

Tablo 4'teki biçim birimlerle ilgili dikkat çekici durumlardan biri, bazı biçim birimlerin verildikleri düzeylerin, her iki kitapta farklı olmasıdır. Örneğin, {-mAktA} biçim birimi Bölükbaş Kaya'da[125] A2'de verilirken Benzer'de[126] B düzeyinde; {-DIr} biçim birimi Bölükbaş Kaya'da[127] A2'de verilirken Benzer'de[128] C düzeyinde verilmektedir. Hikâye bileşik zamanlarındaki görünüş biçim birimlerinin işlevleri, Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5

[129]Türkçede Görünüş Kategorisinin Hikâye Bileşik Zamanlarda Benzer'deki[130] ve Bölükbaş Kaya'daki[131] İşlevleri

Hikâye Bileşik Zamanlar	(Bölükbaş Kaya, 2021)	(Benzer, 2021)
{-(I)yordu}[132] biçim biriminin işlevleri	1-Geçmişte devam eden eylemler **(sürme)** 2-Eskiden yapılan artık yapılmayan alışkanlıklar **(bitmişlik-geçmişte sürme)** 3-Gerçekleşmesi çok yakın olan ama gerçekleşmeyen olaylar **(bitmemişlik)** **Seviye: B1+C1**	1-Konuşma anından önceki olaylar 2-Sürme **Seviye: C**
{-ArdI} biçim biriminin işlevleri	1- Geçmişteki alışkanlıklar **(sürme)** **Seviye: C1**	1-Alışkanlıklar 2-Bitmemişlik **Seviye: C**
{-AcAktI} biçim biriminin işlevleri	1-Geçmişte planlanan ama gerçekleşmeyen olaylar **(bitmemişlik)** 2-Geçmişte gerçekleşmeyecek olan eylemler **(bitmişlik)** 3-Pişmanlık **(bitmişlik-bitmemişlik)** **Seviye: C1**	1- Gerçekleşmemiş niyet 2- Bitmemişlik **Seviye: -**
{-mIştI} biçim biriminin işlevleri	1-Geçmişte yapılan bir işten önce yapılan eylemi anlatmak **(bitmişlik)** **Seviye: C1**	1-Geçmiş zamanda söylenti 2-Bitmişlik **Seviye: B+C**

Tablo 5 incelendiğinde, her iki kitapta da Türkçede {-(I)yordu} biçim biriminin Bölükbaş Kaya'da[133] "bitmişlik", bitmemişlik" ve "sürme" görünüşü gösterirken Benzer'de[134] sadece "sürme" görünüşü gösterdiği; {-ArdI} biçim biriminin Bölükbaş Kaya'da[135] "sürme" görünüşü gösterirken Benzer'de[136] "bitmemişlik" görünüşü gösterdiği; {-AcAktI} biçim biriminin Bölükbaş Kaya'da[137] "bitmişlik" ve "bitmemişlik" görünüşü

[125] Bölükbaş Kaya, *Yabancılara Türkçe Dil Bilgisi Öğretimi*, 29.

[126] Benzer, *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde İşlevsel Dil Bilgisi*, 41.

[127] Bölükbaş Kaya, *Yabancılara Türkçe Dil Bilgisi Öğretimi*, 83.

[128] Benzer, *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde İşlevsel Dil Bilgisi*, 164.

[129] Daha önce de belirtildiği gibi Bölükbaş Kaya'da görünüş kategorisi örtük olarak verildiğinden Tablo 4'teki işlevlerin sonuna parantez içinde koyu olarak yazılan görünüş görünümleri, araştırmacılar tarafından eklenmiştir. Ek olarak, verilen tüm biçim birimlerin hangi dil düzeyinde verildiği bilgisi de ilgili satırlarda "Seviye" başlığı ile ayrıca not edilmiştir. Benzer'deki A, B ve C düzeylerinin alt düzeyleri belirtilmediğinden, "Seviye" kısımlarında, kitapta geçen düzeyler verilmiştir.

[130] Benzer, *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde İşlevsel Dil Bilgisi*.

[131] Bölükbaş Kaya, *Yabancılara Türkçe Dil Bilgisi Öğretimi*.

[132] Bu biçim birimin, Bölükbaş Kaya'da hem şimdiki zamanın hikâyesinin anlatıldığı B1'de hem de hikâye bileşik zamanların anlatıldığı C1 düzeyinde kullanıldığı görülmektedir.

[133] Bölükbaş Kaya, *Yabancılara Türkçe Dil Bilgisi Öğretimi*, 139.

[134] Benzer, *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde İşlevsel Dil Bilgisi*, 47.

[135] Bölükbaş Kaya, *Yabancılara Türkçe Dil Bilgisi Öğretimi*, 140.

[136] Benzer, *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde İşlevsel Dil Bilgisi*, 47.

[137] Bölükbaş Kaya, *Yabancılara Türkçe Dil Bilgisi Öğretimi*, 140.

gösterirken Benzer'de[138] "bitmemişlik" görünüşü gösterdiği; {-mIştI} biçim biriminin ise her iki kitapta da "bitmişlik" görünüşü gösterdiği görülmektedir. Tablo 4'teki biçim birimlerde olduğu gibi Tablo 5'teki biçim birimlerin de her iki kitapta ayrı düzeylerde verildiği görülmektedir. Rivayet bileşik zamanlarındaki görünüş biçim birimlerinin işlevleri, Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6

[139] Türkçede Görünüş Kategorisinin Rivayet Bileşik Zamanlarda Benzer'deki[140] ve Bölükbaş Kaya'daki[141] İşlevleri

Rivayet Bileşik Zamanlar	(Bölükbaş Kaya, 2021)	(Benzer, 2021)
{-(I)yormuş} biçim biriminin işlevleri	1-Geçmişte yapılan eylemi başkasından duyma **(bitmemişlik)** 2-Geçmişte yapılan eylemi sonradan fark etme **(bitmemişlik)** 3-Süreklilik **(sürme)** **Seviye: C1**	1-Geçmiş zamanda söylenti 2-Bitmemişlik **Seviye: -**
{-ArmIş} biçim biriminin işlevleri	1-Geçmişte yapılan alışkanlıkları başkasından duyma **(sürme)** 2-Geçmişte yapılan alışkanlıkları sonradan fark etme **(sürme)** **Seviye: C1**	1-Geniş zamanda yapılan bir durumun başkasından duyulması 2-Sürme **Seviye: -**
{-AcAkmIş} biçim biriminin işlevleri	1-Gelecekteki eylemi başkasından duyma **(bitmemişlik)** 2-Gelecekteki eylemi sonradan öğrenme **(bitmemişlik)** **Seviye: C1**	1-Konuşma anından sonraki olaylar 2-Bitmemişlik **Seviye: -**
{-mIşmIş} biçim biriminin işlevleri	1-İnanmama **(bitmişlik)** 2-Söylenen sözü ciddiye almama **(bitmişlik)** **Seviye: C1**	1-Geçmiş Zaman 2-Bitmişlik **Seviye: -**

Tablo 5 incelendiğinde, {-(I)yormuş} biçim biriminin Bölükbaş Kaya'da[142] "bitmemişlik" ve "sürme" görünüşü gösterirken Benzer'de[143] sadece "bitmemişlik" görünüşü gösterdiği, her iki kitapta da {-ArmIş} biçim biriminin "sürme" görünüşü, {-AcAkmIş} biçim biriminin "bitmemişlik" görünüşü ve {-mIşmIş} biçim biriminin "bitmişlik" görünüşü gösterdiği görülmektedir. Benzer'de[144], rivayet bileşik zamanları gösteren biçim birimler için dil düzeyleri belirtilmediğinden iki kitap, dil düzeyleri açısından karşılaştırılamamıştır.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Görünüş konusunun Türkçenin yabancı dil olarak öğretilmesini hedefleyen dil bilgisi kitaplarında nasıl ele alındığını betimlemeyi ve karşılaştırmalar yapmayı amaçlayan bu çalışmanın veri tabanını Benzer[145] ve

[138] Benzer, *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde İşlevsel Dil Bilgisi*, 44.

[139] Daha önce de belirtildiği gibi Bölükbaş Kaya'da görünüş kategorisi örtük olarak verildiğinden Tablo 5'teki işlevlerin sonuna parantez içinde koyu olarak yazılan görünüş görünümleri, araştırmacılar tarafından eklenmiştir. Ek olarak, verilen tüm biçim birimlerin hangi dil düzeyinde verildiği bilgisi de ilgili satırlarda "Seviye" başlığı ile ayrıca not edilmiştir. Benzer'deki A, B ve C düzeylerinin alt düzeyleri belirtilmediğinden, "Seviye" kısımlarında, kitapta geçen düzeyler verilmiştir.

[140] Benzer, *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde İşlevsel Dil Bilgisi*, 42-46.

[141] Bölükbaş Kaya, *Yabancılara Türkçe Dil Bilgisi Öğretimi*, 141.

[142] Bölükbaş Kaya, *Yabancılara Türkçe Dil Bilgisi Öğretimi*, 141.

[143] Benzer, *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde İşlevsel Dil Bilgisi* 45.

[144] Benzer, 46.

[145] Benzer, *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde İşlevsel Dil Bilgisi*, 47.

Bölükbaş Kaya[146] oluşturmuştur. Bu doğrultuda yapılan incelemelerde, Benzer'in[147] işlevsel dil bilgisinden yola çıkarak diğer bir ifadeyle belirlenen bir işlevin hangi dil yapılarıyla aktarılabileceğini sorgularken Bölükbaş Kaya'nın[148] hangi dil yapısıyla, hangi işlevlerin öğretilebileceğini aktardığı görülmektedir.

Dillerdeki "zaman" olgusuna klasik anlamda bakıldığında "şimdiki", "geçmiş" ve "gelecek" zaman diye üç alt başlıktan oluşan bir zaman kategorisi olsa da dilbilimsel açıdan zaman olgunun iki ana kategoriden oluştuğunu söylemek mümkündür: (i) Klasik anlamdaki zaman ve (ii) Görünüş. Görünüş de "dil bilgisel" ve "sözlüksel" görünüş olarak iki alt başlıktan oluşmakta ve bu alt başlıklar da kendi içinde alt ulamlara ayrılmaktadır. Görünüş konusunun 1900'lü yılların son çeyreğinden itibaren özellikle Comrie[149] ile ele alınmaya başladığı ve daha sonra, farklı araştırmacılar tarafından bu sınıflamanın güncellenerek çalışmaların devam ettiği görülmektedir. Söz konusu çalışmalar, Türkçe üzerine de yapılmış (Örneğin, Aksu Koç[150], Eser Erguvanlı[151], Uzun[152], Subaşı Uzun ve Erk Emeksiz[153], İbe Akcan[154], Demirgüneş[155], Benzer[156], Esmer[157], Johanson[158], Ülkümen[159], Atasoy[160], Üzüm[161], Gündüz[162], Akcaoğlu[163]...vb çalışmalar) ve Türkçe alan yazınının da bu açıdan zenginleşmesi sağlanmıştır.

Bölükbaş Kaya[164] biçim birimlerin öğretiminde görünüş terimini kullanmamakta, buna karşın dil bilgisi öğretiminin, *biçim-anlam-kullanım* boyutuna değinilerek yapılması gerektiğinden bahsetmektedir. Benzer'de[165] ise biçim birimlerin kullanımları anlatılırken görünüş terimi kullanılarak görünüşün ikinci, hatta birinci işlev olarak öne çıkabildiği belirtilerek örnek tümcelerle konu aktarımı yapılmıştır.

Bölükbaş Kaya[166], öğretmenlerin gözünden ders anlatımını ele almakta ve sınıf ortamında öğretmeyi ve öğrenmeyi kolaylaştırabilmek adına, dil yapılarının ayrıntılı dil bilgisi özelliklerine yer vermektedir. Benzer[167] ise öğrenci odaklı bir yaklaşımla Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenen bir öğrencinin ihtiyaç duyabileceği durumlara ilişkin hangi dil yapılarının kullanılabileceğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla hazırlanan materyalin öğretmen ya da öğrenci odaklı olmasına göre, dildeki belirli bir durumun (örneğin sipariş verme, bir

[146] Bölükbaş Kaya, *Yabancılara Türkçe Dil Bilgisi Öğretimi*, 142.

[147] Benzer, *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde İşlevsel Dil Bilgisi*, 1.

[148] Bölükbaş Kaya, *Yabancılara Türkçe Dil Bilgisi Öğretimi,* 1.

[149] Comrie, *Aspect.*

[150] Aksu Koç ve Slobin, *Tense-Aspect-Modality in Turkish*.

[151] Erguvanlı Taylan, "The Parameter of Aspect in Turkish."

[152] Uzun, "Türkçede Görünüş/Kip/Zaman Üçlüsü".

[153] Subaşı Uzun ve Erk Emeksiz, "Türkçede -Ar Biçim Biriminin Anlamsal ve Sözdizimsel Yapısı Üzerine".

[154] İbe Akcan, "Edinim Sürecinde Görünüş ve Ders Kitaplarında Çocuklara Yöneltilen Verinin Sorgulanmasına İlişkin Bir Çalışma: İkinci Sınıf Hayat Bilgisi Kitaplarındaki Eylemler, Durum Türleri ve Görünüş Etkileşimi".

[155] Demirgüneş, "Türkçede Görünüş ve Dil Bilgisel Zaman: Türkçe 1. Sınıf Ders Kitabı Örneğinde Eylem Türleri, Üye Yapı, Biçim Birim ve Belirteç Etkileşimi".

[156] Benzer, "Fiilde Zaman Görünüş Kip ve Kiplik."

[157] Esmer, "İlköğretim Üçüncü Sınıf Türkçe Ders Kitabı Anlatı Metinlerinde Bakış Açısı Görünüşü- Hal Türü Etkileşimi ve Ön-Arka Plan Düzenlenişi".

[158] Johanson, *Türkçede Görünüş, 23.*

[159] Ülkümen, Melis. "Dil Bilgisi Öğretiminde Kip, Zaman ve Görünüş Konusunun Öğretiminin İncelenmesi".

[160] Atasoy, "Türkçede Görünüş Belirteçliklerinin Öğretimi: Görünüş ve Derlem Çalışması".

[161] Üzüm, "Zaman, Görünüş ve Kiplik İlişkisine Genel Bir Bakış".

[162] Gündüz, "Yeni Hitit Yabancılar İçin Türkçe Ders Kitabı C1 Seviyesinde Görünüş Kategorisi".

[163] Akcaoğlu, "Türkçe Zaman Eklerinin Görünüş Özelliklerinin Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimine Yansımaları".

[164] Bölükbaş Kaya, *Yabancılara Türkçe Dil Bilgisi Öğretimi,* 12.

[165] Benzer, *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde İşlevsel Dil Bilgisi*, 41.

[166] Bölükbaş Kaya, *Yabancılara Türkçe Dil Bilgisi Öğretimi,* 32-162.

[167] Benzer, *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde İşlevsel Dil Bilgisi*, 40-47.

olayı anlatma, alışkanlıklardan bahsetme... vb) hangi dil yapılarıyla aktarılabileceğini veya bir dil yapısının, o dilde hangi işlevlerinin olduğunu listelemek eğitim materyalinin hedef kitlesiyle yakından ilişkilidir.

Veri tabanı incelendiğinde bazı biçim birimlerin ({-mAktA}, {-DIr}, {-(I)yordu}, {-AcAktI}) aynı işlev için bile birden fazla görünüş özelliği taşıyabildiği görülmektedir. Örn. {-AcAktI} biçim birimi, *pişmanlık* işlevinde hem "bitmişlik" hem de "bitmemişlik" göstermektedir. Dolayısıyla, "bitmişlik" veya "bitmemişlik" görünüşünden hangisinin olduğuna karar verilmesinde bağlamın da göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Benzer biçimde Subaşı Uzun ve Erk Emeksiz[168], {-Ar} biçim biriminin geniş zaman ulamını yansıttığına dair varsayımlar olduğunu fakat "Ayşe bu işi yapar." tümcesinde bu biçim birimin zaman anlamından çok, *tekrarlılık* belirttiğini ve bunun da eylemin yapılış zamanını değil; *oluş biçimini* ifade ettiğini belirtmektedir. {-(I)yor} ve {-mAktA} biçim biriminde de *tekrarlılık* değeri olmasının yanı sıra zamansal konum, {-Ar} biçim birimindeki belirsizlikten çok daha somut olarak tümcede görülmektedir. Aynı şekilde, {-Ar} biçim biriminin "bitmemişlik" görünüşünün alt başlığı olan "alışkanlık" görünüşü içerisinde kullanıldığı varsayımı ile ilgili olarak da Subaşı Uzun ve Erk Emeksiz[169], *bir edime sonradan başlayıp devam ettiği* anlamını katan belirteçlerle uyumlu olmaması sebebiyle bu varsayımın da geçersiz olduğunu belirtmektedir. Örneğin "İki yıldır" gibi bir belirteçle {-(I)yor} biçim biriminin kullanılmasının, {-Ar} biçim biriminin kullanılmasına göre daha uygun olduğunu belirtmektedir. Yukarıdaki bu belirlemeler, dil bilgisi öğretiminin didaktik ve sadece biçimi temel alarak yapılmaması gerektiğini, *biçim*in yanında *anlam*ın ve *kullanım*ın da dikkate alınması gerektiğini ortaya koymaktadır. O hâlde, hazırlanacak eğitim materyallerinde bu durumun da dikkate alınması yararlı olacaktır. Ek olarak görünüş biçim birimlerinin özellikle kullanım boyutunda ortaya çıkan bu çeşitlilik nedeniyle öğrencilerin bu farklılıkları anlayabilmesi için öncelikle temel kullanımların A1-A2 gibi başlangıç seviyelerinde; tümce içinde görünüş yapısını ortaya çıkaran belirteçler gibi dil yapılarından yararlanılarak oluşturulan tümcelerin ise orta veya ileri seviyelerde kademeli olarak verilmesinin bilişsel yükü azaltacağı ve böylece öğrenmenin daha hızlı ve kalıcı olacağı düşünülmektedir. Sonuç olarak bilişsel yükü dengeli bir biçimde dağıtmak adına görünüş gösteren biçim birimlerin işlevlerinin, düzeylere göre hangi sırayla verilmeleri gerektiğiyle ilgili yapılacak detaylı ileri çalışmalara ihtiyaç vardır.

Bulgularda, eylemlere eklenen görünüş kategorisini işaret eden temel zamanları ve bileşik zamanları gösteren her bir biçim birimin "bitmişlik", "bitmemişlik" ve "sürme" görünüşü açısından iki kitapta da aynı olmadığı, benzer biçimde bu biçim birimlerin verildiği dil düzeylerinin de her iki kitapta paralellik göstermediği görülmüştür. Fidan'da[170] da Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde kullanılan materyallerin içeriklerinde ve bu içeriklerin dil düzeylerine göre dağılımında bir standardın yakalanması gerektiği belirtilmektedir. Bunun için de Türk Dil Kurumu (TDK), Yunus Emre Enstitüsü (YEE) gibi bir toparlayıcı kurumun öncülüğünde daha detaylı, ileri çalışmaların yapılması, alan yazınına katkı sağlayacaktır.

Alan yazınına bakıldığında Gündüz[171], ana dili ve yabancı dil öğretiminde kullanılan metinler incelendiğinde kullanılan görünüş kategorilerinin benzerlik gösterdiğini belirtmiştir. Ayrıca Demirgüneş'in[172] ve Esmer'in[173] ders kitaplarını incelediği çalışmalarında, metinlerin anlatı amacı taşıdığını ve daha çok bitmişlik görünüşü taşıyan {-DI} ve {-mIş} biçim birimlerinin kullanıldığını, İbe-Akcan[174] ders kitaplarını incelediği

[168] Subaşı Uzun ve Erk Emeksiz, "Türkçede -Ar Biçim Biriminin Anlamsal ve Sözdizimsel Yapısı Üzerine", 132.

[169] Subaşı Uzun ve Erk Emeksiz, 143.

[170] Fidan, "Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Ders Kitaplarındaki Dil Bilgisi Konuları ve Öğretmen-Öğrenici Görüşleri", 271-273.

[171] Gündüz, "Yeni Hitit Yabancılar İçin Türkçe Ders Kitabı C1 Seviyesinde Görünüş Kategorisi", 47.

[172] Demirgüneş, "Türkçede Görünüş ve Dil Bilgisel Zaman: Türkçe 1. Sınıf Ders Kitabı Örneğinde Eylem Türleri, Üye Yapı, Biçim Birim ve Belirteç Etkileşimi".

[173] Esmer, "İlköğretim Üçüncü Sınıf Türkçe Ders Kitabı Anlatı Metinlerinde Bakış Açısı Görünüşü- Hal Türü Etkileşimi ve Ön-Arka Plan Düzenlenişi".

[174] İbe Akcan, "Edinim Sürecinde Görünüş ve Ders Kitaplarında Çocuklara Yöneltilen Verinin Sorgulanmasına İlişkin Bir Çalışma: İkinci Sınıf Hayat Bilgisi Kitaplarındaki Eylemler, Durum Türleri ve Görünüş Etkileşimi".

çalışmada sırasıyla en çok {-Ar}, {-DI} ve {-AcAk} biçim birimlerinin kullanıldığını; Ortaköylüoğlu[175] de hikâye kitaplarını incelediği çalışmada, {-DI} ve {-mIş} biçim birimlerinin en çok rastlanan biçim birimler olduğunu belirtmiştir. Metin türü ile kullanılacak biçim birimler arasında sıkı bir ilişki olduğunu gösteren bu belirlemelerden ve Benzer'in[176] biçim birimlerin bağlama ve kullanılan zaman zarflarına bağlı olarak da birden fazla görünüş özelliği yansıtabileğini belirtmesinden yola çıkılarak Türkçenin yabancı dil olarak öğretilmesinde görünüş kategorisinin örtük ya da açık biçimde öğretilmesinde metinlerin özel olarak seçilmesi ya da oluşturulması gerektiği unutulmamalıdır.

Gündüz[177], *Yeni Hitit Yabancılar İçin Türkçe* içindeki C1 okuma metinlerinde görünüş kategorisinin dağılımlarını incelemiştir. İleri çalışmalarda, yabancı dil olarak Türkçenin öğretiminde kullanılan dil setlerindeki hem okuma hem de dinleme metinlerinlerinde görünüş kategorisinin nasıl ele alındığının incelenmesinin yanında, özellikle dil setlerinin dil bilgisi kısımlarında bu kategorinin nasıl ele alındığının da ileri çalışmalarla betimlenmesi yararlı olacaktır. Ek olarak bu betimlemeler ışığında yapılacak ihtiyaç analizlerinin ardından, bu kategorinin öğretilmesine yönelik dört temel dil becerisini de dikkate alan materyallerin geliştirilmesinin hem öğrenciler hem de öğreticiler için Türkçede *zamanı* bildirmek için kullanılan dil yapılarının öğretilmesinde ve öğrenilmesinde kolaylık sağlayacaktır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer Review: Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Yazar Bilgileri / Author Details

Dilek Fidan (Doç. Dr.)
[1] Kocaeli Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Kocaeli, Türkiye
0000-0003-1349-580X dilek.fidan@kocaeli.edu.tr

Gizem Salkım (Yüksek Lisans Öğrencisi)
[2] Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yabancılara Türkçe Öğretimi Tezli Yüksek Lisans Programı, Kocaeli,Türkiye
0000-0001-9130-2394 gizemsalkim98@gmail.com

Kaynakça | References

Akcaoğlu, Can. "Türkçe Zaman Eklerinin Görünüş Özelliklerinin Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimine Yansımaları." Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2025. Ulusal Tez Merkezi (464513).

Akcaoğlu, Can. "Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde -(X)yor Yüklemleştiricisinin Görünüşü", *Uluslararası Türkçe Öğretimi Araştırmaları Dergisi,* 5/1 (2025): 107-128. erişim 25 Nisan 2025. https://zenodo.org/doi/10.5281/zenodo.15153956.

Aksu Koç, Ayhan, Dan Slobin. *Tense-Aspect-Modality in Turkish*. Amsterdam: John Benjamin Yayınevi, 1982.

Atasoy, Gülsüm. "Türkçede Görünüş Belirteçliklerinin Öğretimi: Görünüş ve Derlem Çalışması", *Dil Eğitimi ve Araştırmaları Dergisi,* 3/1 (2017): 1-18. erişim 27 Mart 2024. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/277741.

[175] Ortaköylüoğlu, "Türkçede Görünüş: Okul Öncesi Hikâye Kitaplarında Eylem Türleri, Üye Yapı, Biçim Birim ve Belirteç Etkileşimi".

[176] Benzer, *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde İşlevsel Dil Bilgisi*, 41.

[177] Gündüz, "Yeni Hitit Yabancılar İçin Türkçe Ders Kitabı C1 Seviyesinde Görünüş Kategorisi".

Benzer, Ahmet. "Fiilde Zaman Görünüş Kip ve Kiplik", Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, 2008. Ulusal Tez Merkezi (221524).

Benzer, Ahmet. *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde İşlevsel Dil Bilgisi.* Ankara: Pegem Akademi. 2021.

Bölükbaş Kaya, Fatma. *Yabancılara Türkçe Dil Bilgisi Öğretimi*. İstanbul: Kültür Sanat Basımevi, 2021.

Comrie, Bernard Sterling. *Aspect*. Cambridge: Cup, 1976.

Demirgüneş, Sercan. "Türkçede Görünüş ve Zaman Morfemleri.", Yüksek lisans tezi, Niğde Üniversitesi, 2007. Ulusal Tez Merkezi (210823).

Demirgüneş, Sercan. "Türkçede Görünüş ve Dil Bilgisel Zaman: Türkçe 1. Sınıf Ders Kitabı Örneğinde Eylem Türleri, Üye Yapı, Biçim Birim ve Belirteç Etkileşimi". *Dil Dergisi,* 140 (2008): 52-66.

Esmer, Elçin. "İlköğretim Üçüncü Sınıf Türkçe Ders Kitabı Anlatı Metinlerinde Bakış Açısı Görünüşü- Hal Türü Etkileşimi ve Ön-Arka Plan Düzenlenişi". *Dil ve Edebiyat Dergisi*, 8/2 (2011): 19-37. erişim 27 Mart 2024. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/182640.

Erguvanlı Taylan, Eser. "The Parameter of Aspect in Turkish", *6th International Conference on Turkish Linguistics Bildiriler Kitabı* içinde, editör Ahmet Konrot, 153-168. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını, 1992.

Erguvanlı Taylan, Eser. *The Phonology and Morphology of Turkish*. İstanbul: Boğaziçi University Press, 2015.

Erkman Akerson, Fatma. "Türkçe Yüklemde Görünüş, Zaman ve Kip", *VIII. Dilbilim Kurultayı Bildiriler Kitabı* içinde, editör Nilüfer Sarı, 79-88. İstanbul: İletişim Fakültesi Yayınevi, 1994.

Fidan, Dilek. "Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Ders Kitaplarındaki Dil Bilgisi Konuları ve Öğretmen-Öğrenici Görüşleri", *Turkish Studies-International Periodical for the Languages Literature and History of Turkish or Turkic,* 11/14 (2016): 257-276, erişim 16 Mart 2023. http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.9826.

Gündüz, Fikriye. "Yeni Hitit Yabancılar İçin Türkçe Ders Kitabı C1 Seviyesinde Görünüş Kategorisi", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 11/1 (2020): 42-49. erişim 27 Mart 2024. https://doi.org/10.33537/sobild.2020.11.1.6.

İbe Akcan, Pınar. "Edinim Sürecinde Görünüş ve Ders Kitaplarında Çocuklara Yöneltilen Verinin Sorgulanmasına İlişkin Bir Çalışma: İkinci Sınıf Hayat Bilgisi Kitaplarındaki Eylemler, Durum Türleri ve Görünüş Etkileşimi", *Dil Dergisi*, 130 (2005): 7-18 erişim 27 Mart 2024. https://doi.org/10.1501/Dilder_0000000043.

Johanson, Lars. *Türkçede Görünüş*. çeviren Nurettin Demir. Ankara: Grafiker Yayınları, 2016.

Korkmaz, Zeynep. *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2003.

Ortaköylüoğlu, Hale. "Türkçede Görünüş: Okul Öncesi Hikâye Kitaplarında Eylem Türleri, Üye Yapı, Biçim Birim ve Belirteç Etkileşimi", *International Journal of Language Academy*, 3/1 (2015): 224-240. erişim 27 Mart 2024. http://dx.doi.org/10.18033/ijla.136.

Schilder, Frank, "Aspect and Discourse Structure: Is a Neutral Viewpoint Required?", *Centre for Cognitive Science*, (1995): 326–328, erişim 27 Mart 2024. 10.3115/981658.981711.

Smith, Carlota. *The Parameter Of Aspect.* Kluwer Academic Publishers, 1997.

Subaşı Uzun, Leyla ve Zeynep Erk Emeksiz. "Türkçede -Ar Biçim Biriminin Anlamsal ve Sözdizimsel Yapısı Üzerine", *XVI. Dilbilim Kurultayı Bildirileri Kitabı* içinde, editör Güray König, 129-145. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 2002.

Uzun, Nadir Engin. "Türkçede Görünüş/Kip/Zaman Üçlüsü", *Dil Dergisi*, 68 (1998): 5-21, erişim 27 Mart 2024. https://www.academia.edu/22425548/T%C3%BCrk%C3%A7ede_G%C3%B6r%C3%BCn%C3%BC%C5%9F_Kip_Zaman_%C3%9C%C3%A7l%C3%BCs%C3%BC.

Ülkümen, Melis. "Dil Bilgisi Öğretiminde Kip, Zaman ve Görünüş Konusunun Öğretiminin İncelenmesi." Yüksek lisans tezi, Başkent Üniversitesi, 2017. Ulusal Tez Merkezi (482009).

Üzüm, Melike. "Zaman, Görünüş ve Kiplik İlişkisine Genel Bir Bakış." *Turkic Linguistics And Philology,* 1/1 (2018): 53-66. erişim 27 Mart 2024. http://www.turkiclinguistics.com/yukleme/sayilar/tammetin/melike-uzum-zaman-gorunus-ve-kiplik-iliskisine-genel-bir-bakis-11.pdf.

Yıldırım, Ali ve Hasan Şimşek. Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2008.

İSTANBUL UNIVERSITY PRESS

Türkiyat Mecmuası
Journal of Turkology

Türkiyat Mecmuası
Journal of Turkology,
IUTURKIYAT 2025, 35 (1): 397–420

https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.1654500
Submitted | Başvuru 10.03.2025
Revision Requested | Revizyon Talebi 27.03.2025
Last Revision Received | Son Revizyon 30.03.2025
Accepted | Kabul 12.05.2025

Research Article | Araştırma Makalesi

Open Access | Açık Erişim

A Study on The Poems of the Uzbek Poet Abduhamid Parda

Özbek Şair Abduhamid Parda'nin Şiirleri Üzerine

Veli Savaş Yelok [1]

[1] Ankara Hacı Bayram Veli University, Faculty of Letters, Department of Contemporary Turkish Dialects and Literatures, Ankara, Türkiye

Abstract

Abduhamid Parda, Taşkent'te doğar. Üniversiteyi bitirdikten sonra, çeşitli gazete ve dergilerde musahhih, muhabir, yayın sorumlusu, bölüm editörü ve tercümanlık yapar. Kendi edebî çalışmalarının yanı sıra o, Kutadgu Bilig'in ve Alişîr Nevâyî'nin eserlerinin günümüz Özbekçesine manzum olarak dil içi çevirilerini yapmıştır. Bunların yanı sıra o, Blok, Puşkin, Nietzsche, Byron, Tagore, Stefan Zweig, Svetlana Aleksiyeviç vd. sanatkârların eserlerinden Özbekçeye tercümeler yapmıştır. Genel olarak değerlendirildiğinde Parda'nin şiirleri konu ve tema bakımından çeşitlilik ve zenginlik göstermektedir. Hayatın hemen hemen her alanına ilgi duyan Parda'nin şiirlerini, muhtevanın konusuna ve temalarına göre aşk ve sevgi, sadakat, tevazu, dostluk, ayrılık, yalnızlık, inanç, insan, şairin beni, vatan, tabiat, gurbet, sıla ve tenkit ana başlıklar altında toplamak mümkündür. Parda'nin şiirlerinin büyük bir kısmındaki "lirik duyuş ve ifade tarzı", aşka dair yazdığı şiirlerinde kendini hissettirir. Şairin adalet arama ve hesap sorma amacının sezildiği mısralarında insanın insana kulluğu, ehil olmayan insanın yaptıklarının neticesinde ortaya çıkan sıkıntı ve haksızlıklar, aç gözlülük esasında hayatını sürdürme, kurnazlıklar yaparak başkalarının hakkını yeme, güçsüzün ezilmesi, iyi niyetin suistimali, yalancılık, ikiyüzlülük; makam ve mertebe aşkı ile bunlar için her şeyin yapılabilmesi gibi hususlar onun şiirlerinde çeşitli şekillerde işlenmiştir.

Öz

Abduhamid Parda was born in Tashkent. After graduating from university, he worked as a proofreader, a reporter, an editor-in-chief, a section editor, and a translator for various newspapers and journals. In addition to his own literary studies, he has made in-language translations of Kutadgu Bilig and Navoi's works into modern Uzbek language. In addition, he translated the works of Blok, Pushkin, Nietzsche, Byron, Tagore, Stefan Zweig, Svetlana Alexievich, and other artists into Uzbek. In general, Parda's poems display variety and originality in their themes. Parda is interested in nearly all aspects of life, and it is possible to classify his poems according to content and themes under the following main headings: love, loyalty, modesty, friendship, separation, faith, the human being, the poet's inner world, homeland, nature, homesickness, and criticism. Parda's 'lyrical style of feeling and expression' is especially evident in his poems about love. The poet seeks justice, and his verses address themes such as: human subjugation; problems and injustices caused by those lacking expertise in their fields; greed and deceit; oppression of the weak; hypocrisy; and unethical behavior for the sake of social status.

Keywords Modern Özbek Edebiyatı · Özbek Şiiri · Lirik Kahraman · Şiirde Muhteva · Abduhamid Parda

Anahtar Kelimeler Modern Uzbek Literature · Uzbek Poetry · Lyrical Hero · Poetic Content · Abduhamid Parda

Citation | Atıf: Yelok, Veli Savaş, . "A Study on The Poems of the Uzbek Poet Abduhamid Parda". *Türkiyat Mecmuası–Journal of Turkology*, 35, 1 (2025): 397-420. https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.1654500

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

© 2025. Yelok, V. S.

Corresponding author | Sorumlu Yazar: Veli Savaş Yelok velisavasyelok@gmail.com

Biz sevdik âşık olduk sevüldük ma'şuk olduk
Herdem yini dirlikde bizden kim usanası.
(We fell in love when we loved, and we became the
beloved one when we fell in love
We will rise once more, nobody will complain about us.)
Yûnûs Emre

Introduction

Reading a poet's poems is like entering a new world and traveling in different times and seasons with different natures and climates. When a person reads a poem, the lines of which have been shaped by the feelings and thoughts of the poet, the reader is carried from one feeling to another, from one thought to another, and from one moment in time to another. It is in such moments that a person's ideas grow wings. The person is not a physical being anymore. The objects around them fade into invisibility as they enter a new world—one where the reader floats in a sky without boundaries, untouched and unmarked.

The feelings of the poet that give life to words[1], and are awakened by the emotions in his heart, reflect those same feelings embedded in the heart of creation itself. For this reason, Fuzuli, stated the reason for everything and explained the creation of the world with love, and went on to say that seeing and thinking of the beautiful and using wit, logic, and experience are actually a reflection of love:

Aşk imiş her ne var âlemde (Whatever is in the universe is love)

İlm bir kîl ü kal imiş ancak.[2] (Science is just gossip)

Abduhamid Parda burns with such love in his poems and expresses his cries resulting from this sorrow in his poems and transfers this to other people as a heritage to future generations by getting his ideas from 'the blue skies that lie above his head, and the exuberant sea that lies under his feet.[3] Ergash Ochilov describes Abduhamid Parda via the Jahon Adabiyoti (World Literature) Journal as 'A talented translator praised by the literary world with his deep knowledge in Western prose and poetry; a witty essayist who is known for his ideas on prominent issues in the Republic of Uzbekistan press, and a rebellious poet who has a passionate style.[4]

1. A Short Biography of Abduhamid Parda

Abdulla Oripov, whom Abduhamid Parda accepts as his master in poetry, describes Abduhamid Parda as follows:

> There are people whose inner world resembles a charm or a mysterious treasure. You see them every day, you talk to them. However, you judge them solely on their physical appearance or on what they do daily. Such people are usually very humble. Their goal is to become experts in their fields. Despite this, they do not wish to boast about themselves or to be approved by others. Neither do they aim to be praised when they reach their goal. Literature, which is the tool for discovering people's hearts and souls, usually is expected to be humble and quiet like this. However, people who work in this field take brave people as

[1] Şeyh Galib.

[2] Fuzulî

[3] Abduhamid Parda, *Chorlov* (Toshkent: Sharq Nashriyoti, 2008a), 109.

[4] Ergash Ochilov, "Muqaddas Dargoh Da'vati", for Önsöz to *Sohil Ohanglari*, by Abduhamid Parda (Toshkent: Navro'z Nashriyoti, 2004), 3.

> role models in their works of art. Abduhamid Parda, who is a poet, an author, a translator, and a literary researcher, is, without doubt, a man with such traits; it would not be a mistake to call him so.[5]

Abduhamid Parda (Pardayev) was born in the Karakoylu (Karakoyunlu) village of Böke district in Tashkent on 17 January 1958. Parda started his primary education in this place and says the following about his interest in poetry and literature: "I used to read the books in the school and village libraries with great interest, and there used to be quite a lot of books in our house too. (...) my deceased stepfather used to love epics. Many literate people in our village used to gather on winter nights and read epics together, which were works of folk literature. While I was listening to them, I used to travel to the past in an imaginary way, and I longed to become brave myself. As I got older, I adored this mysterious world more and became motivated to write myself."[6] Parda started to work as an accountant in Buquet Printing Press after graduating from Tashkent State University, Faculty of Journalism (1975). Following that, he worked as a reporter and an editor for *Paxtakorlar Ovozi* in the same district (1975-1976). Abduhamid Parda, who worked in different jobs until 1985, worked in different units of journalism for *O'zbekiston Respublikasi Teleradiokomiteti* (National Television and Radio Company of Uzbekistan). Parda worked as an editor for *O'zbekiston Matbuoti* (Uzbekistan Press); as a reporter, a proofreader, a translator, and a broadcast executive in prestigious newspapers and journals in Uzbekistan such as *Ishonch* (Belief) and *Jahon Adabiyoti* (World Literature). Parda, who retired in 2018, continues his literary studies in Tashkent. After Parda got retired in 2018, he devoted himself to writing and conducting research.[7] Some of Parda's published works are as follows: *Oltin Belanchak* (Golden Swing) (1988), *Taxammul* (Endurance) (1997), *Munojot* (Appeal) (2000), *Sohil Ohanglari* (The Harmony of the Seaside) (2004), *Do'stnoma (Doston)* (Epic, Amicable) (2008), *Chorlov* (Invitation / The Call) (2008), *Ichso'z Ifshosi* (The Revelation of What is in Our Heart) (2008), *Sevgi San'ati* (The Art of Love) (2011), *Ummondan Injular* (Pearls from the Ocean) (2017), *Nomalar* (The Letters) (2018).

Abduhamid Parda is a man of different talents. Although he first presented himself with his poems, he wrote articles in a skilled way and made literary translations.[8] In addition to his literary works, Parda translated the works of Kutadgu Bilig and Alişîr Nevâyî into the modern Uzbek language as verse. In addition to these, Parda translated some of the works of Aleksandr Blok, Aleksandr Puşkin, Edward Vasilevich Rtveladze, Friedrich Nietzsche, Halil Cibran, Isaac Brodski, James Byron, John Donne, John Keats, Marah Rusli, Rabindranath Tagore, Saul Bellow, Stefan Zweig, Svetlana Aleksiyeviç and Vladimir Kunin to the Uzbek Language.

2. The Content of Abduhamid Parda's Poems

Abduhamid Parda uses a traditional approach to the elements of form in poetry and mainly prefers couplets and quatrains in his poems, and it is observed that he does not tend to use new forms in poetry. In addition to his muhammes (poems consisting of five lines), he also has a considerable number of tuyughs, which are forms created by poets such as Alişîr Nevâyî, İvaz Paşazade Atayî, and is a genre introduced to classical poetry by Turkic royals. Abduhamid Parda stays loyal to the traditional rhyme system in all his poems.

[5] Abdulla Oripov, "Parda Ortidagi Parda", in *Suyganim – So'z, Suyanganim – So'z*, ed. Abdunabi Hamro (Toshkent: Oydin Nashriyoti, 2022), 6.

[6] Oripov, "Parda Ortidagi Parda", 7.

[7] Oripov, 11.

[8] Ulug'bek Hamdam, "Shoirlik – Havas, Shoirlik – Qismat", in *Suyganim – So'z, Suyanganim – So'z*, ed. Abdunabi Hamro (Toshkent: Oydin Nashriyoti, 2022), 149.

When studied as a whole, Abduhamid Parda's poems are rich and display variety in their subjects and themes. He sees the limitless, endless, and unique world and the elements that decorate it as rays of sunlight[9] in the endless sky, as well as considering these as his unique[10] source and as a place he can seek shelter, having grown up as an orphan. In the world that he fictionalizes, he invites his readers to an oppoq (pure white) darvoza (door) from an oq (white) darvoza (door). The poet, who is interested in nearly all aspects of life, is a master at reflecting these in his poems and has fulfilled this by using the elements of language effectively. It is possible to collect his poems under the following headings based on the topics and themes of the content: love, loyalty, modesty, friendship, separation, loneliness, belief, human beings, the poet himself, homeland, nature, homesickness, and criticism.

Parda believes that each arrow that is shot without an aim will not reach its target, and the readers realize that each couplet, quatrain, tuyugh, and ghazal of his has a target within the framework of meaning and proposition. Understanding his poetic world and reaching a decision about his talent in poetry depends on the bridge that the poet builds between himself and the reader.

The poet, who was born in the Qoraqo'li (Karakoyunlu) village of the Böke district in Tashkent, gives readers clues about his traits as a poet and the source of his poems in his work named "Tarjimai Holim":

Na do'st topa oldim yolg'on dunyodan

Na mahram tashna bu jonimga malham[11]

(I could find neither a friend in this fake world nor a suitable oinment for my poor soul.)

Shu bois men hayot nomli daryodan,

Qonmay o'tayapman ming simirsam ham.[12]

(For this reason, I will still not be satisfied even if I take thousands of sips from the sea called life.)

In the same poem, the poet states that his childhood was full of hardship and says that in the following years of his life, similar problems plagued him. He believes that the factors that enable the poet to mature are such hardships.

When he first started to write, Parda had a harsh and self-confident style. However, in time his works became the spokesman of his philosophy, shaped by his wish to understand life and his tranquility. Although the poet burns as an individual who never ceases to love and who has great hope for the future, his lines are full of regret and suffering, as well as nonchalance and irony. This is so because the poet, who is now over 60 and who faced various experiences faced different deals during the good and bad years of his life, is now certain that it is impossible to change the world. What is now left to him is solely bitter regret.[13]

Abduhamid Parda is a talented poet who carefully focuses on his own troubles. His sufferings are caused by worldly disappointments and never-ending contradictions. He has a broken heart as the contradictions in the world are endless. He cannot get over the suffering he experienced during his orphan years, and these always pound his heart. The troubles in the world will not be eliminated by poems. Neither will his wounds heal. With every breath, he feels pain, suffering, and despair. These add to the hopelessness around

[9] Abduhamid Parda, *Chorlov,* 4.

[10] Parda, 5.

[11] Abdul Hamid, *Taxammul* (Toshkent: Bosqon Nashriyoti, 1997), 50-51.

[12] Hamid, *Taxammul*, 50-51.

[13] Abdunabi Hamro, "So'zga Sajda", in *Suyganim – So'z, Suyanganim – So'z*, ed. Abdunabi Hamro (Toshkent: Oydin Nashriyoti, 2022), 19.

the world. "He draws inspiration for his poems from this hopelessness and these conflicts. He expresses his suffering and troubles in his poems."[14]

When you read the poems of Abduhamid Parda and start your journey, you realize that you have reached a world of very different feelings. In such a journey, you feel that your ideas grow wings and that you cease to exist. It is as if the objects around the reader have disappeared and the reader is floating in a world of tales. The poet presents this world to the reader using the following lines:

Shaffof shishaday tiniq
Yulduzlar sochar ziyo[15]
(Stars, which are as clear as a transparent bottle, radiate light)

Musaffo yog'dusiga,
Cho'mib mudraydi dunyo[16]
(The world sleeps as if sunk in pure brightness.)

(...)

Had- hududsiz samoda,
Hadsiz nuqrai anvar.[17]
(The silver illumination is endless in the endless sky.)

Aylab qalbimni asir,
Etar ravshan, munavvar...[18]
([These] captivate my heart, and illuminate it.)

In such a world, a person gets rid of his sorrows, worries, and the problems in life when he starts to float on the wings of poetry. It is as if he loses his physical self and becomes weightless. He feels like a butterfly flying in the air. It is as if he always has the melody of folk songs in his ears, roses, and flowers in his eyes. However, the writer does not depict a world of impossible events in the world that he depicts. He brings back the reader to the real world so that he does not lose his connection with the world. He brings the reader back from a world without lines and borders to the real world with its streets, roads, and houses. He reminds the reader of the existence of the real world, which will not let the reader go:

Biroq porlab chorlar to
Yulduzlarning gulshani,[19]
(The rose garden of the stars invites by its shining.)

[14] Ibrahim G'afurov, *Qalbim Har Satrimda: Shoir Abduhamid Parda Ijodiga Chizgilar* (Toshkent: "Muharrir" Nashriyoti, 2010), 3.

[15] Abduhamid Parda, *Chorlov,* 4.

[16] Parda, 4.

[17] Parda, 4.

[18] Parda, 4.

[19] Parda, 4.

Bir kun uzilgay tayin

Gunohkor yer kishani.[20]

(It is obvious that one day the chains of this sinful world will break.)

The lyric tone and the method of expression observed in the majority of Abduhamid Parda's poems are felt in the poems that he has written about love. The poet values love and related topics more than other ways of expression. When he reflects the lover and the loved one in his poems, he follows the frameworks determined by classical poetry. In the poems that Parda has written under the influence of classical poetry, the lover is always the one who loves, and the beloved is the one who is aware of this but ignores the lover, which is the type of lover in classical poetry. In such poems, Parda starts his lines with metaphorical love and aims for divine love. Sometimes he adopts a critical approach to the way people view worldly problems, and ends his poems by bringing back the reader to the beginning of the poem. Such an attitude gives the impression that the poet conveys his true opinion under the guise of a love poem:

Quyosh kabi porlaydi qalbim,

Og'ushiga chorlaydi kalbim.[21]

(My heart shines like the sun, my heart calls.)

In his poems about love, the lover is an expert on love, he always wins, and he is always the sultan. However, what the lover really values is that the beloved is his fate. He implies that he is always the winner in narrating love, that is; that he is the sultan of poetry:

Farishtaday bo'lib namoyon,

O'g'irlading xayolimni boz,

Fikru yoding ila men hamroz:[22]

(You appeared like an angel, and you stole my heart once more, I shared my feelings with your thoughts and your memories.)

Sog'ingandan sog'inirman, yor,

Manglayimga bitilgan dildor![23]

(Oh darling! You are my fate, the thief of hearts! I miss as deeply as the one who is missed.)

The fact that Abduhamid Parda uses heroes and heroines like Ferhat and Şirin in some of his poems serves to create parallels between his love and their love, and to express that his love is greater than theirs:

Mehrimiz tovlangan kezlarda, dildor,

Bir-birni Farhodu Shirindek suydik.[24]

(The thief of hearts! We loved each other like Ferhat and Şirin becoming passionately devoted to one another.)

[20] Parda, 4.

[21] Parda, 9.

[22] Parda, 9.

[23] Parda, 9.

[24] Parda, 20-21.

Abduhamid Parda, who wishes to die with his loved one and go to eternity with her, describes the means by which one journeys to the world of eternity as a throne that carries them to heaven. The poet uses appropriate metaphors in his poems which are classical poems, as well as using his own way of expression, and creating new images and symbols. As he uses the theme of love in his poems, it gives the impression that he is a romantic love poet, and a man of deep feeling. However, Parda not only write about love in his poems. He also writes about human relationships, people's outlook on life, and the requirements for being a good person. This shows us that the poet aims to make the reader aware of different poetic elements. The writer uses an exuberant and elegant style in fulfilling this aim.

Abduhamid Parda focuses on homeland in his poems. In this theme, he writes about the value of homeland, the historical figures of the homeland, and how their good deeds set an example for future generations. According to Parda, homeland is homeland with its spirit, which is the culture shaped by the language, history, customs and traditions, and moral values created by the people living on that land. According to Parda, homeland is the place that he saw when he first opened his eyes to the world, the place that he first walked. People learn about the language, the music and spirit of the homeland and feel the spiritual world of homeland and nation during their childhood.

The love of one's homeland affects the people's souls when they listen to lullabies, melodies, *manis*, and tales. Parda's poems are about how a physical entity like a simple piece of land becomes homeland, and thus what homeland is. In his poems he writes about the elements that create a homeland, the challenges encountered in protecting and prospering the homeland, and the wish to become a citizen worthy of that homeland.

Amir Temur va merosi, vatan, mustaqillik:
Hayot karvon, kimlar kelib ketaverar,
Kimlar mag'lub, kim murodga yetaverar,
Dunyoni dun toki davom etaverar,
Temur bobom ruhi mangu bilmay zavol,
Yurtim bilan, elim birlan topgay kamol![25]

(Emir Timur and his heritage are homeland and independence: Life is a camel caravan; some people come and some people go; some are defeated, some reach their aims. The world is a mean place, and goes on forever. The soul of my grandfather Timur is eternal, it never gets lost. I reach maturity with my homeland and my people.)

Iskandardan hatto ziyod zobit bobom,
E'tigodu ham iymonda sobit bobom,
Sohibqiron neki, dono obid bobom,
Mardu maydon siymosida barhayotsiz,
Ahli ash'or shoh baytida hur bayotsiz![26]

(My grandfather is a greater commander than Alexander the Great. He has deep faith in God. In addition to being a powerful leader, my grandfather is a religious wise man. He lives among the brave and in the battlefield. He echoes like a free melody in the best poems of great poets.)

[25] Parda, 7-8.

[26] Parda, 7-8.

Abduhamid Parda is a person who loves his homeland with all its elements, and is devoted to them. He makes a constant effort to praise the beauties of the homeland by writing about the village where he was born, a flower he has smelled, how it snows, how a flower blooms, how the mountains rise up into the sky. For this reason, he uses everything as an excuse to express thoughts and feelings about his homeland. This is so because the writer regards his homeland as a whole with its gardens, mountains, prairies, gray soil, and beauties. He compares the beauties of his homeland to heaven:

Samolarga bosh urgan tog'lar,

Bag'ri bolga limmo-lim bog'lar.

Daryolarim, har bahor toshgan,

Karvon kabi ming manzil oshgan.[27]

(There are mountains whose peaks reach the sky, it has vineyards full of delicious honey... I have rivers that overflow each spring, and I have a homeland that passes thousands of crossings like camel caravans.)

Oy- oftobim- otash ashula,

Yuragimda yongan sha'n shu'la.

Har jon uchun boshpana go'sham,

Goh Behisht, goh Arosat- Besham.[28]

(My moon and my sun are a song of fire. It is a burning flame and light in my heart. It is a place where everyone can seek shelter. Sometimes it is heaven, sometimes it is the great mountains.)

Abduhamid Parda writes about the past, the present and the future of the homeland in his poems with the theme of homeland, and mentions the values that create it. The feelings that he has towards his homeland are holy. For this reason, he feels his homeland in the mountains of his country, in the winds that blow, in the birds singing, and in the happiness of people. Homeland is always present in the lines and melodies of poets. It is this homeland that gives life to the people living on this land; for this reason, 'the love' and 'the wish' of people living on this land is homeland itself. In the past, Abduhamid Parda's ancestors fought continuously to free the homeland of derogation and captivity. They sacrificed their lives when necessary, and forged their path to happiness with determination by fighting against all obstacles. The poet, who also wishes to follow the path of his ancestors, always loves his homeland and his nation.

Abduhamid Parda holds a mirror to the past and describes Uzbekistan and its history in his works *Shiroq*, *Tarjimai Holim* (The History of My Life), *Faxriya* (Praise), *Zafar Alyori* (Praise for Victory), *Mardumi O'zbekistonman* (I am a Citizen of Uzbekistan). In the aforementioned works and in his poems such as the 'O'zbegim' that he has written to Erkin Vohidov's ode, Parda focuses on topics such as: being a good citizen for the homeland, and sacrificing oneself for the homeland when necessary; what his ancestors endured to defend the homeland; helping the homeland prosper; patriotism; understanding how valuable the homeland is; the beauties of the homeland and admiration of these beauties, and the fact that one cannot give up on these beauties; not comparing these beauties to material elements.

In his poems, Abduhamid Parda writes about the elements that make up the homeland. He writes such poems because his ancestors endured difficulties and hardships to preserve the homeland, and he wishes to protect the homeland and its flag and hand them over to future generations. In his poems, Parda writes about what needs to be done to achieve this aim. He wrote *Zafar Alyori* (Praise to Victory) to honor Rustam

[27] Parda, 15.

[28] Parda, 15.

Qosimjonov who won in the world chess championship. In this poem, Parda praises a person who does his best to serve his land, and convinces future generations to follow this example for the future of Uzbekistan. The poet believes that each citizen of the homeland should deserve his ancestors with his good deeds because being a leading person, and being the best is the wish of the ancestors of the Uzbeks, the examples of which are Birûnî, Sinâ and Uluğbey and Choʻlpon. When the new generation becomes 'worthy of their ancestors', Uzbekistan will be prouder with each of its citizens.

Gʻolibona toʻrt tomon solib takror suronlar,

Bejiz bizdan chiqmagan axir sohibqironlar,

To safarbar Rustamday zabardast navqironlar,

Jahonni qayta-qayta lol aylar hali Oʻzbek,

Ne- ne polvon qaddini dol aylar hali Oʻzbek.[29]

(Their voices echo with victory all around the place. It is no chance that we have great leaders. The brave soldiers are undefeatable like Rustem. The Uzbeks have ruled the world for ages. The Uzbeks are proud of how their wrestlers look.)

Abduhamid Parda, who writes about historical figures in his poems to defend the homeland, to serve as the voice of his people, and to represent justice and power, writes about Emir Timur in his poem *Sohibqiron* (The Great Leader):

To biz sizga voris boʻldik, boʻldik tolib,

Ruhingizdan kuch-quvvat ham madad olib,

Erk jangida muzaffarmiz, oʻktam, gʻolib,

Qalbimizda Sizdan meros olovimiz,

Hilpiraydi mustaqillik yalovimiz.[30]

(When we became your legacy, and when we received power and help from your soul, we became victorious in our fight for freedom. We are proud, and we are victorious. In our heart we have the fire that is your legacy. Our flame of independence waves in the wind.)

In his poem *Shiroq*, Parda states that what the ancestors did to preserve the independence and life which was gained by enduring difficulties in the past should not be forgotten, and that they should be on the alert with these lines:

... Rivoyat boʻlib bois,

Kechmishga soldim nazar.[31]

(I had a look at the past because of a narrated story.)

Yurtim, senga ne zobit

Chang solmagan, alhazar![32]

(My homeland, no soldier has stepped on your land as an enemy. Good gracious!)

[29] Parda, 22.

[30] Parda, 7-8.

[31] Abdul Hamid, *Taxammul,* 44-46.

[32] Hamid, 44-46.

(...)

Hasad bilan ko'z tikkan

Bugun ham mudom bisyor.[33]

(There will be jealous people at present and at all times who will try to posses your territory.)

Hayhot, o'lja bo'lmas hech

Hurlikni sevgan diyor.[34]

(Thanks God the land that values its independence will not be other people's booty.)

The land, for which hundreds of people lost their lives, is the most valuable and the most sacred gift that their ancestors have given to them. For this reason, the duty of the Uzbeks is to preserve the homeland for future generations. The poet himself leads the way for this purpose:

Yarog'im qo'lga olay,

Hayotim yo'lga solay.[35]

(I will take my weapon, and give up on my life for you.)

Har baxtga tashna yo'lchi-

Yulduzi bo'lib qolay![36]

(I will be the guiding star for the traveller who wishes to be happy.)

Abduhamid Parda believes that the poet is among the heroes who are willing to sacrifice themselves for the sake of God's approval. In fact, this is his eternal wish since a poet is born to find remedies for people's sufferings, and to express the feelings that the readers are unable to put into words. The main source of this is the poet's belief in and love for the Creator. This strong foundation frees him from the quagmire he finds himself in, and redirects him in the way of the Creator. Abduhamid Parda "believes that a poet becomes a real poet when he comprehends the historical duty for which he was sent into the world."[37]

To put into words: 'Someone with a free soul has a brave heart. Such a person sees and understands everything clearly and correctly. Modern Uzbek literature is different from classical Uzbek literature in some aspects. Today's Uzbek literature focuses on analyzing the sorrows and happiness of people and revealing how they appear in their spiritual world. In addition to this, the explanation of topics and the description of events are more detailed. Other "prominent features of modern Uzbek literature are the following: each event has a specific purpose; the heroes have national characteristics; people are individualized."[38]

Abduhamid Parda frequently focuses on time in his poems. In this respect, he sometimes writes about night and day, and sometimes about spring and winter in this framework. Whilst doing this, he initially depicts and describes the beauty of visual aspects in his own time. In this group of poems, Abduhamid Parda offers reflections on the phenomenon of time and uses these elements to reveal the thoughts of people by using an appropriate literary method. He regards this as a pathfinder for what the individual has done, what

[33] Hamid, 44-46.

[34] Hamid, 44-46.

[35] Abduhamid Parda, *Chorlov,* 11.

[36] Parda, 11.

[37] Abdunnabi Hamro, "So'zga Sajda", 29.

[38] Hakimjon Karimov, *Istiqlol Davri Nasri* (Toshkent: Zarqalam Nasriyot, 2007), 3.

he was unable to do as well as what he should do. According to Parda, the torture of winter has ended with the awakening of nature with spring. Just like nature, which is reborn, the poet advises people to perform good deeds. He focuses on the need for people demonstrating righteous and virtuous behavior as the new day which begins with sunrise. Navruz, which is the herald of spring, has furnished people's hearts with happiness, beauty, and luck. In the poet's point of view, the world wakes up in a different way, and people are extremely happy. The following lines reflect the feelings of the poet:

Bu ne totli ruhiy osoyish,

Bu ne lutf u bu ne kushoyish.[39]

(This is such a happy soul. And such bliss and beatitude!)

Har daqiqa mangulikka yor,

Nahot shunday saodat ham bor?[40]

(Each minute of it is a lover for eternity. Is there such happiness?)

With the coming of Nowruz, the poet explains the main source of the present condition of nature and thr difference in his emotional state using the following lines:

Yuragimda ilohiy surur,

Men-bir malak, men go'yo bir hur.[41]

(There is divine beauty in my heart; it is as if I am an holy one.)

(...)

Kuchga to'lgan misli sher yigit,

Shiddatimdan qo'rqqudek burgut.[42]

(You would think I am a valiant lad full of power. Even the eagle seems to be scared of my mightiness.)

Go'yo zavol-o'lim begona,

Bor bu dunyo mehribon ona.[43]

(It is as if death is meaningless. The world is like a tender-hearted mother.)

On the whole, Abduhamid Parda's poems focus on time, such as the beginning of winter or spring, the onset of night or the beginning of a day. However, he focuses on these in a different way. He regards the sleeping or awakening of nature, the end or start of a day as the end or beginning of an age, month, day, hour, or even a moment. With this, the poet himself expresses his desire to start a new era in his life with the awakening that spring brings. Parda at times directly depicts the events that are observed in nature in winter, and sometimes implies them, and thus uses them as a tool of transition into his own world. The troubles experienced in winter remind the poet of the troubles that he describes as the winter of his life; that is his childhood and teenage years-and others at different times in his life. The poet, who dwells on these,

[39] Abduhamid Parda, *Chorlov,* 12.

[40] Parda, 12.

[41] Parda, 12.

[42] Parda, 12.

[43] Parda, 12.

states that these difficulties helped him mature, and that they brought him closer to his target. However, he expresses that he was always hopeful despite these difficulties:

Navruz! Navruz! Keldingmi qaytib!

Quvonchim hech emas behuda,

Zor edim, zor vaslingga juda.[44]

(Nowruz! Nowruz! Have you come back? My pride is never meaningless. I was in need. I greatly needed your reunion.)

(...)

Dardu g'amlar o'tdi boshimdan,

Choqir toshlar chiqdi oshimdan.[45]

(I experienced sorrow and trouble. There were stones of trouble in my meal.)

Shafqat bilmas hayot beomon,

Takror-takror etdi imtihon,

Kimlar uchun hayotim ertak,

Kimlar uchun men hanuz ermak.[46]

(The merciless life challenged me many times. For some, my life is a tale, for others, I am still a naughty child.)

(...)

Men-chi yaxshi-yomonni ko'rdim,

Aksar telba zamonni ko'rdim.

Ko'rdim nafs bandalarini...[47]

(I myself saw the good and the evil. I led a mad life. I saw people who were slaves of their soul...)

The poet implies that the troubles that he faced are nothing compared to the difficulties the homeland has gone through, and at times he uses these as a bridge for transitioning into his reflections on the homeland. Through these reflections, he states that he is happy to be a citizen of this homeland:

O'g'il-qizlar shirindan-shirin -

Iqbolida baxtim yashirin.[48]

(Sons and daughters are sweeter than dessert. My luck is hidden in their future.)

[44]Abdul Hamid, *Munojot* (Toshkent: Bosqon Nashriyoti, 2000), 6.

[45]Hamid, *Munojot*, 6.

[46]Hamid, 6.

[47]Hamid, 6.

[48]Hamid, 6.

Baxti butun ulusga farzand,

Tole bormi bundan sarbaland.[49]

(Is there better luck than being a child in a nation with a great future?)

Abduhamid Parda has poems on dawn and the morning, and in these poems he states that a new door is opened to a completely new world with good wishes and hopes with the beginning of the day:

Bir tuyg'uki, toza, musaffo,

Bir tuyg'uki, bokira, asil,[50]

(It i

Sharaf senga qalbimga safo

Bag'ishlagan navqiron fasl![51]

(The new season that has brought peace to my soul, I thank you.)

Parda frequently expresses in his poems his desire to go back to his hometown, the village in which he grew up, and his wish to reunite with nature:

Yana yo'lga tushdim men,

Qishlog'imga talpinib.[52]

(I set off once more with the longing of my village.)

Qo'sh qanot bog'lab qushday,

Qalbim shoshar halpinib.[53]

(My heart runs with haste with its wings like a bird.)

(...)

Shamollarga to'shurib,

Yayov yurgim keladi.[54]

(I feel like walking like crazy by cutting through the wind.)

Subjects like village life, the mountains, and the fields in Parda's poems are presented to the reader as the poet's wish to get rid of his troubles, the chaos in the world, people's different relationships with each other just like going back to the place where people do not request anything from each other. The poet's longing for such places, and his longing for the factors that make these places meaningful go on burning just like the fire in a furnace:

[49] Hamid, *Munojot,* 6.

[50] Abdul Hamid, *Taxammul,* 21.

[51] Hamid, 21.

[52] Hamid, 11.

[53] Hamid, 11.

[54] Hamid, 11.

Otash qalar sog‘inchimning o‘chog‘iga,

Tog‘lar chorlar, chorlar qaynoq kuchog‘iga![55]

(Fire stays in the furnace of my longing. The mountains call me, and invite me to their warm arms.)

The poet expresses the reason for his longing to return to these places and back to nature with the following lines:

Tokay dilim vayron qilar oh-vohlarim,

Tokay sizni yig‘lab quchar nigohlarim?![56]

(Let me tell you the cries that break my heart, let me show you the gaze that embrace you while crying.)

(...)

Yonib-yitmay armon otash ochog‘ida,

Yayrasam bas baland tog‘lar quchog‘ida![57]

How I wish to sing in the arms of the great mountains before I burn in the furnace of longing.

His desire to go back to nature, but being unable to do so; the uncertainty about what will happen when he reaches these places is like the tired cry of the poet about his longing and the problems of the city he lives in:

Otash qolar sog‘inchimning o‘chog‘iga,

Tog‘lar chorlar, chorlar qaynoq quchog‘iga![58]

(Fire stays in the furnace of my longing. The mountains call me, and invite me to their warm arms.)

Dartlarimning devoridan o‘tolmayman,

Yetolmayman tog‘larimga, yetolmayman.[59]

(I cannot pass through the wall of my troubles. I beg to the mountains, I cannot reach them.)

Bo‘lsam netar bulutlarning o‘tovida,

Yo yeldirim hur yellarning yetovida,

Nigohimday olamni jo etsam netar,

Yetsam netar, tog‘lar sizga yetsam netar![60]

(If I were in the arms of the clouds, despite all odds, I would run like the wind to the mountains, I wish I could look at these mountains all the time! How I wish to reach the mountains, oh! The great mountains!)

[55] Abduhamid Parda, *Chorlov,* 7.

[56] Parda, 7.

[57] Parda, 7.

[58] Parda, 7.

[59] Parda, 8.

[60] Parda, 8.

Tokay dilim vayron qilar oh-vohlarim,

Tokay sizni yig'lab quchar nigohlarim?![61]

(You cannot burn your longing in a furnace. How I wish to sing in the arms of the great mountains!)

Yonib-yitmay armon otash o'chog'ida,

Yayrasam bas baland tog'lar quchog'ida.[62]

(You cannot burn a longing in the fire in a furnace. I wish I could sing in the arms of the great mountains!)

Abduhamid Parda widely uses the image of 'mountains' in his poems. The mountains, which seem to have become a whole with the sky, have turned into imaginary places that promise freedom to the poet's lyrical hero.[63]

The poet's great desire to reunite with the mountains and nature is related to his hope to find a remedy to his suffering in these places:

Ko'ksimdagi dog'larga

Shifojo' davo topsam.[64]

(I wish I could find a remedy to the wounds in my heart.)

Chiqib baland tog'larga

Ilohiy navo topsam.[65]

(I wish I could hear a divine voice when I go up the mountains.)

In his poems about getting to know people, and the relationship between people, Parda believes that priority should be given to reason and conscience. He states that honesty, justice and mercy should be the main elements in a person's life. A person who leads a life based on these principles would consider the advice offered by others. However, when applying this advice in his / her life, he / she would act according to what he experiences in his inner world because what other people say for the good of another person point to the fact that the remedy is within the person himself / herself. A person who acts with this motive would consider himself / herself as an equal to the other person. The friend of a person who leads such a life will probably be like the person himself / herself. Abduhamid Parda, who mainly focuses on human relationships in his poems, has also written poems on topics such as friendship, kinship, politeness, sincerity, telling the truth, and bravery. To Parda, a true friend is of great importance. A friend should definitely have some traits. In his poems about friendship and kinship, Parda writes about subjects such as the wish to have a conversation, sharing problems, brotherhood, friendliness, and betrayal.

In Parda's lines on friendship and in his poems devoted to his friends[66], one is able to see how important friendship is to him. Sometimes the poet's wish to find a friend has made him feel despair. At times, his quest for companionship led to despair and doubt about the authenticity of his friendships; yet ultimately his experiences reassured him that true friends did exist. According to Abduhamid Parda, a person feels

[61] Parda, 8.

[62] Parda, 8.

[63] Abdunnabi Hamro, "So'zga Sajda", 27.

[64] Abduhamid Parda, *Chorlov,* 11.

[65] Parda, *Chorlov,* 11.

[66] See: Abduhamid Parda, *Do'stnoma* (Toshkent: San'at Jurnali Nashriyoti, 2008b), 55-70.

comfortable with friends; sorrow decreases when shared with friends; and there is more happiness when shared with friends. Actually, happines is something that is really difficult to achieve. He teaches how to find happiness amid suffering in these lines:

Gar boshingga tushsa g'am,

Chekaverma dod-faryod.[67]

(If you experience trouble, do not moan!)

Sendan-da bechoraroq

Bandalarni ayla yod.[68]

(Think of those who are more helpless than you are!)

...

Ko'rmay desang boshingga

Bevaqt qo'ngan qirovni.

Shodlikda ham, g'amda ham

Mahkam tut, bas, jilovni![69]

(If you do not wish to see the grey hair that you have, hold the reins of life tightly both in happiness and in times of trouble!)

The poet experiences loneliness within himself, and separation makes his feelings more intense. Although he likes loneliness at times, and does not want people to disturb his solitude, his complaints and optimism are easily seen. The poet, who at times wishes to maintain his solitude and pessimism, likely finds a sense of mysticism in such moments. In the majority of Abduhamid Parda's poems, there are lines that reflect hopeless and optimistic feelings resulting from separation and hopelessness. This state of mind is 'pessimism' which is observed in times of 'temporary moments of depression'. Unlike his extrovert character, these poems reflect Parda's weariness with life and its realities. The reason for this state of mind is what Parda went through throughout life in general starting from his childhood as reflected in his poems. In fact, the poet is in such suffering that when he tells about his sufferings to the clouds, the skies, the mountains, and the stones, none of them can understand what the poet went through. They will not even be able to tolerate what the poet endured. The only place where the poet is able to keep his sufferings is his heart; that is, the person himself:

Yuragamda dardim ko'p, dardim,

Dardlarimga davo axtardim.[70]

(I have great sorrow in my heart. I looked for a remedy for my troubles.)

[67] Abduhamid Parda, *Do'stnoma*, 55-70.

[68] Parda, 55-70.

[69] Abduhamid Parda, *Chorlov,* 13.

[70] Abduhamid Parda, *Do'stnoma,* 55-70.

(...)

Dardim tinglab hattoki toshlar,

Mumday erib, to'kdi ko'z yoshlar.[71]

(The stones that listened to my suffering melted like candles and cried for me.)

Darddan forig' bo'lsam deb zora,

Dardim borin ko'mdim nachora.[72]

(I tried to get rid of my suffering and cried and moaned in vain. And I buried them helplessly.)

In one of his poems, Parda cries out to the reader: "Cry" he says. "Show your strength by crying.[73] The justification for his wish to cry in his poems is: "When a person is unable to tell the truth, and is helpless, even a teardrop becomes a powerful weapon."[74]

In his pessimistic poems caused by individual loneliness and despair, Abduhamid Parda's disappointment, surrender and self-reflection come to the forefront. The poet, who experiences deception, and realizes that he is on his own, hesitates between hope that he wants to find and the reality, and finds himself in a complex state of mind. Displaying 'superficial optimism' towards reality that he wants to change, but cannot is something he refuses to do. For this reason, the pessimistic mood seen in some of his poems is in fact, the individual and social reality that fate has revealed to the poet. Parda saw the conflict between his own thoughts and the reality in the poems that he wrote on hopelessness and pessimism, and thus experienced disappointment. This disappointment put Parda in a complex state of mind. Misfortune emerges as a dominant theme in many of Abduhamid Parda's 'quatrains'. Most of the time, the poet cannot escape the vicious cycle of negative thoughts. 'The world has always lacked something since the beginning of time'. According to Parda the reason for the fact that there is always something missing is nothing else than the misconducts of people, and he aims to convince the reader that his thoughts are correct.[75] The most apparent traces of this mood in his poems are 'reaction' and 'refusal'. In his poems such as *Munojot*[76] (Appeal), *Yahshi dam...*[77] (The Great Moment), *O'zim Bilan Savol-Javob*[78] (Questions to Myself and Answers from My Own Self), *Siz G'oyat Ulug'siz*[79] (You are Really Great), Parda questions both what is happening around him and life in general. In this respect, the poet is unable to understand why people become slaves for others, and what people do for their own benefit. The poet, who cannot accept to be among such people is desperate since he is unable to change this situation. In such times of desperation, the poet reproaches to the Creator, and demands answers to his questions:

Nechun meni badbinlarga qo'shib qo'yding,

Bir chilvirga, bir arqonga eshib qo'yding,

[71] Abduhamid Parda, *Chorlov,* 8.

[72] Parda, 8.

[73] Abdunnabi Hamro, "So'zga Sajda", 23.

[74] Hamro, "So'zga Sajda", 23.

[75] Erkin Saidkarimov, "Murod Marrasi", in *Suyganim – So'z, Suyanganim – So'z*, ed. Abdunabi Hamro (Toshkent: Oydin Nashriyoti, 2022), 141.

[76] See: Abdul Hamid, *Munojot,* 9-11.

[77] See: Hamid, 12-13.

[78] See: Hamid, 14-15.

[79] See: Hamid, 16-17.

Nechun axir tuban muhit farzandiman,

Yuholardek nafsimga men ham bandiman.[80]

(Why did you put me among the hopeless, and why did you tie me to a rope. Since I am just an ordinary soul? I am a slave of my soul just like the greedy ones.)

Nechun axir ayro tushib iymon bilan,

Sulh tuzay Xudobezor shayton bilan.[81]

(Why should I lose my faith and make a contract with the devil whom God has cursed?)

The poet, who does not understand the evil deeds that people carry out by abusing justice and honesty, sometimes benevolence, and sometimes religion, reacts against what he sees. The poet's wish for the quest for justice is felt in his lines. The poet himself desperately keeps his silence in the face of the following situations as other people are indifferent to similar situations: people being slaves to each other; hardship and injustice related to what people do to each other; living a greedy life; taking from others what you do not deserve; placing your own interests to the center of your life; oppressing the weak; lack of love; deceptiveness; lying; hypocrisy; doing unjust things for getting promoted; infidelity; being unperceptive; getting something illegally. Intolerant of malice, he cannot fathom how kind souls sometimes ally with wrongdoers. The poet, who seeks shelter in the Creator against these troubles, does not lose hope despite all odds because the poet believes that kindness and beauty that is present in each person will never disappear.

In addition to these, 'the modern man' has unique characteristics. In the past, he was accepted as a member of any social class. On the other hand, today he is just a representative of his own character, in other words, a representative of 'his own self.' Nations that consist of people whose characters have not been shaped have the same or similar interests. When people have stronger characters, each citizen of a nation lives in his own world.[82]

The poet, who has different thoughts compared to the people with sensual flaws, does not understand why other people are unable to understand him. In fact, he complains about what people do to him. He tells the Creator about what he sees and experiences as well as his own state of mind through lines full of reproach. Despite everything, he seeks shelter with the Creator. The poet believes that the Creator is able to see both the visible and the hidden intentions of people. The poet says that people will eventually pass away, as the Creator has the power to do so, and goes on to say: "Odam bisyor odamiylik ozdan ham oz"[83] (There are many people; however, there is little humanity). In these lines, the poet tells the Creator what lies in his heart. The poet's wish is for the Creator to take care of those he has created, because despite everything there are still people who believe in the Creator and His truth:

Toki bari erta-yu kech Xudo degay,

Haq yo'lida jismu jonim fido degay.[84]

(There will be a time when all will say God at his presence. And they will say that I will sacrifice my body and my possessions in the name of God.)

Xudo degan axir hanuz kam bo'lmadi,

[80] Hamid, 9.

[81] Hamid, 9.

[82] Nafosat O'roqova, *Uslub Jilolori* (Toshkent: Risola Nashriyoti, 2008), 13.

[83] Abdul Hamid, *Munojot,* 10.

[84] Hamid, 11.

Xudo degan boshlar hanuz xam bolmaydi.[85]

(There are still plenty of people who believe in God. Still, there are few who believe in God.)

In his poems where Parda writes about his own self, Parda sees the sky as the place for freedom of thought, a free heart, and pure thought. The poet looks for different meanings in the silence of the birds roaming the sky as well as in the clouds that the wind has brought. He feels the sufferings in his heart with the silence of the birds, and his thoughts drift away, and he feels numb. Thus, his heart is no longer able to endure because although "savob bisyor"[86] (There are plenty of good deeds) "bisyor[dir] ham gunohlar..."[87] (There are too many sins). The poet approaches life with love, and longs for love, good deeds and friendship at all times. He cannot tolerate people's drifting away from love, because there is love in the heart of all people and it should not be possible to stay away from this feeling.[88]

Abduhamid Parda gives clues about his poetic thoughts in his poems, and he shows the reader the people he regards as his masters. Alişîr Nevâyî, who was an expert on Uzbek literature, is the person who led Parda to the garden of poetry. On his way to maturity in the art of poetry, Hafız, Abdurrauf Fıtrat, Osman Nasır, Abdülhamid Süleymanoğlu (Çolpan) are some of the poets that helped Parda in addition to Nevayî. However, the poet that Parda considers to be his master is Abdulla Oripov:

Siz tufayli qalam tutib qo'limga,

Kirganim rost she'riyatning yo'liga.[89]

(It is true that I am able to write poems thanks to you.)

(...)

Ash'oringiz yuragimga bitganman,

Poyingizga jonim nisor etganman.[90]

(I have written your poems to my heart. I would sacrifice my life for you.)

(...)

Ustozim deb tutganman etagingiz,

So'ylagayman umrbod ertagingiz.[91]

(I followed you because you were my master. I narrated your tales throughout my life.)

[85] Hamid, 11.

[86] Abduhamid Parda, *Chorlov,* 19.

[87] Parda, 19.

[88] Abdul Hamid, *Munojot,* 12.

[89] Hamid, 4-5.

[90] Hamid, 4-5.

[91] Hamid, 4-5.

(...)

Otamdan ham aziz bilgan ustozim,

Taronasin avji baland sho'x sozim.[92]

(May the voice of my master, whom I regard to be more precious than my father, and the best lines of my poems echo high up in the sky.)

Abduhamid Parda, who reflects his feelings towards people in his poems, expresses his identity as a poet and his views on poetry with the following words:

Men shoirman, haqiqatning muazzini, qarisiman,

Bir mayizni qirqqa bo'lib yeganlarning vorisiman.[93]

(I am a poet, I am the preacher and narrator of truth. I am the grandchild of those who divided a loaf of bread among 40 people.)

Garchi aksar g'ussalarim bilan ma'mur qissalarim,

Armonli har ko'ngil borki, darmoniman, dorisiman.[94]

(In fact, most of those I have narrated matured with my sorrows. I am the remedy of every heart whose desires have not been fulfilled.)

The poet has many desires. As with all people with good intentions, he wishes to make the world a perfect place. However, in time, he himself also realizes through experience that dreams and reality are different. As a result of this, the poet turns into someone who loses hope in the world. On the whole, he grows merciless and falls silent in the face of the bitter truth. Now, he has given up on life, which causes pain, and is looking for a place to bury his body: "I am looking for a cold grave for my body which is still warm."[95]

Despite all these, the poet is a "man of hope" and still believes in miracles; he believes that everything will be in harmony in life and in the world. He feels like giving hope to thousands of people who have lost their hope, and comforts them. In fact, this is nothing other than comforting your own soul. In the eyes of Abduhamid Parda, "a poet is the only person in the world who likes to be deceived and gets pleasure from this."[96]

The poet suddenly recalls when he passes from one poem to another: The poet is, in fact, a man of heart who depicts the spiritual world of people. He has a duty and responsibility that is specific to poets, for this reason, the poet has the obligation to fulfill this duty and responsibility whether he likes it or not – since God has given him a sensitive heart, a wise reflection, and a rebellious soul. Parda believes that he cannot betray this gift which has been entrusted to him. Still, he believes that he is a warrior of good deeds, listens to his heart and he deeply understands what is expected of life. "His feelings grow stronger, his words become sharp, and he fights for justice with more determination."[97]

Abduhamid Parda feels like a warrior of the army of reality just like Abdulla Oripov, Rauf Parfi, and Osman Azim, whom Parda regards as his master. In this respect, he dispels the hopeless feelings burdening his

[92] Hamid, 4-5.

[93] Hamid, 4-5.

[94] Hamid, *Munojot*, 4-5.

[95] Abdunnabi Hamro, "So'zga Sajda", 20.

[96] Hamro, 20.

[97] Hamro, 20.

heart, caused by conflicts. He does his best to make the reader believe that good deeds will win sooner or later. He also motivates himself to overcome the challenges. Although the helpless poet suffers from the deceitful games and disgraceful behaviour of people, and their mistakes, he reveals them mercilessly. He asks for the Creator's help as he wishes to get rid of such people.[98]

It is said that being a poet is fate, and that suffering enriches both the quality of a poem and the poet. Although the talented poet initially started to write because of his enthusiasm, later on, his suffering led him to write more, and he became determined. Naturally, suffering guided him, and "eventually being a poet became his fate."[99]

Abduhamid Parda creates a miraculous world with his poetic imagination. He believes that poets are "the children of imagination." Çolpan comments on this topic by saying: "Imagination. Imagination. Imagination is the only good thing. I am frightened of the eyes of reality." As opposed to Çolpan, Parda has the courage to look into the eyes of reality directly.[100]

Abduhamid Parda is not a simple narrator of reality. "He is actually a defender of the truth and justice. He deeply believes that the truth and justice will win."[101] He expresses his thoughts in his poems:

Adolatni ezib-toptab yanchganlar (Those who have destroyed justice.)
Yuragim poralab qilich sanchganlar. (Those who have slashed my heart with a sword)
Qay qattol haqiqat uzra ot solar, (Which murderer rides towards the reality,)
Qalqonsiz ko'ksimni nishonga olar. (And shoots at my body which has no shield.)
Haqiqat quyoshi bo'lib porlayman, (I will shine like the son of reality,)
Imon-e'tiqodga elni chorlayman.[102] (And I will invite my people to worship.)

(...)

Boshim eggandan ko'ra,
Boshdan kecharman, jo'ra![103]
(Oh, brother! Instead of giving in, I would give up on my life.)

(...)

Ko'zim ochgan doyam so'z bilan, (I always tried to understand the world with words,)
Yangragay har g'oyam so'z bilan. (I expressed all my aims with words.)
Ro'zi mahshar savol-javobda, (When God questions us on Judgement Day,)
Shubhasiz himoyam so'z bilan.[104] (I will defend myself with words.)

[98] Hamro, 22.

[99] Ulug'bek Hamdam, "Shoirlik – Havas, Shoirlik – Qismat", 147.

[100] Manzar Abulxayrov, "Chorlov Yoxud Orzumand She'riyat", in *Suyganim – So'z, Suyanganim – So'z*, ed. Abdunabi Hamro (Toshkent: Oydin Nashriyoti, 2022), 167.

[101] Abulxayrov, "Chorlov Yoxud Orzumand She'riyat", 177.

[102] Abduhamid Parda, *Chorlov,* 57.

[103] Parda, 47.

[104] Parda, 93.

Parda's poems differ from others in that they have a simple plot, amiable thoughts, and simplicity as well as the fact that his poems are not exaggerated. His heart and soul are not at ease as he is tied to the world with the worries of life; and even though they long to spread their wings towards the sky and the mountains. In these types of poems, he says that he always has something to say to the reader. For this reason, he says: "I told my suffering to the clouds, the wind, the birds, and the land. When none of them could endure what I told them, I placed my suffering back into my heart." In such poems, the poet reflects his philosophy of life, which has been shaped by his relationships with other people as well as his observations. When he explains the features of a poet, he says with pride that he is a member of a great nation, and that he is the heir of his great ancestors. Parda says that the lines created by his sorrow have been a remedy for broken hearts, and that the poems comfort people. He goes on to say that the world of meanings created by these is reflected in his poems.[105]

According to Parda, a poet should mention the mistakes in life as well as its beauties. It is impossible for a poet to ignore undesired situations and not to write about them, as poets are the spokesmen of reality because in such cases, the poet is neither unable to write nor do his worries leave him. In fact, Parda believes that the things that he puts into words are a divine harmony. Although he knows that the troubles he experiences and the ideas he expresses have no end, he embraces poetry because he has a free heart. The aim of his heart is to show him what is right and good, and to guide him in correcting his mistakes. For this reason, Parda is as brave and swift as a lion when speaking out the truth. He is also as violent as a storm and has the strength to fight against thunderstorms chest to chest:

Na ta'ma bor, dilda na gumon,

Yalovim tek- E'tiqod, Iymon.[106]

(There is neither hope nor doubt in the heart. The only thing that I hold onto is faith.)

O'z holimga qo'yingiz faqat,

Erkalansam aylangiz shafqat.[107]

(Leave me to myself. If I am a bit capricious, show me some affection.)

Goho yig'lab, kularman goho,

Goho yashnab, so'larman goho.[108]

(Sometimes I shed tears, sometimes I laugh. Sometimes I get too emotional. Sometimes I keep my silence.)

Pariro'ylar jonimni olar,

Yuragimga tug'yonlar solar![109]

(Those with beautiful faces take my life; they set fire to my heart.)

[105] Ergash Ochilov, "Muqaddas Dargoh Da'vati", in *Suyganim – So'z, Suyanganim – So'z*, ed. Abdunabi Hamro (Toshkent: Oydin Nashriyoti, 2022), 209.

[106] Abdul Hamid, *Munojot*, 21.

[107] Hamid, 21.

[108] Hamid, 21.

[109] Hamid, 21

According to Abduhamid Parda, a poet will be eternal through what he has written. What a poet writes is a product of his wish to help future generations find the right path in life, and to leave them works of art that they can read and understand.[110] For this reason, a poem is a way of appreciating what God has created, an admiration of His justice, being a good person and doing good deeds for the benefit of humanity.

Conclusions

The poems of Abduhamid Parda, who is interested in all aspects of life, are rich and various in their themes. It is possible to classify his poems based on their subjects and themes under the following headings: love, loyalty, modesty, friendship, separation, loneliness, faith, the human being, the poet's inner world, homeland, nature, homesickness and criticism. In the majority of Abduhamid Parda's poems, one can feel the the lyrical tone and the style of expression. The poet values love and related topics more than others. The theme "homeland" is expressed in his poems as the power of the homeland, the people who were brought up in the homeland in history, and Parda writes about these subjects as he wishes to set an example for future generations. He wishes to hand over to future generations the flag that their ancestors faced hardship to preserve. In his poems, he states what needs to be done to achieve this aim. He implies that the challenges he faced are, in fact, nothing compared to what the homeland has experienced, and he makes smooth transitions between the two topics. He also states that he feels proud to be a member of this nation.

He says he cannot understand why people abuse justice and honesty, as well as benevolence and religion. The poet aims to look for justice, and in his lines the following topics are found: people enslaving each other; problems and injustices caused by those who are not experts in their fields; greed; cheating others with cunning; oppressing the weak; abusing people's goodwill; lying; hypocrisy; engaging in misconduct to gain social position; lacking faith; and obtaining things illegally. He also protests people who do not object to these types of wrongdoing. The poet, who cannot tolerate evil deeds and evil people, is unable to understand why at times good people support people with evil intentions. The poet seeks shelter in the Creator against these problems, and does not lose hope despite all odds, because he still believes that people are good at heart, and they will not lose this trait.

He reproaches God and expresses what he has observed and experienced as well as his personal feelings in his poems. He believes that the Creator can see people's apparent intentions and the intentions that they do not reveal.

According to Parda, a poet should write about wrongdoings as well as the good deeds of people. It is impossible for a poet to ignore these, for he wishes to express reality in his lines, and his troubles do not leave him. In fact, the poet believes that what he writes in his lines is actually divine harmony. Although there is no end to his troubles, he continues to write as he possesses a free heart. It is the duty of his heart to show him what is right, and to express what is good and beautiful. For this reason, he is as brave and swift as a lion, as strong as a storm, and powerful enough to stand against strong winds.

According to Parda, a poet becomes immortal with what he has written. He wishes to transfer his poems to future generations so that they can understand the meaning, and create the right path for themselves in life. For this reason, Parda regards poetry as an appreciation of what the Creator has created, admiration for His justice, and a reflection of his wish to carry out good deeds for people.

[110] Hamid, 28-29.

Peer Review Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support The author declared that this study has received no financial support.

Author Details Veli Savaş Yelok (Assoc. Prof. Dr.)
[1] Ankara Hacı Bayram Veli University, Faculty of Letters, Department of Contemporary Turkish Dialects and Literatures, Ankara, Türkiye
0000-0002-2889-921X velisavasyelok@gmail.com

References

Abdul Hamid. *Munojot*. Toshkent: Bosqon Nashriyoti, Toshkent, 2000.

Abdul Hamid. *Taxammul*. Toshkent: Bosqon Nashriyoti, Toshkent, 1997.

Abulxayrov, Manzar. "Chorlov Yoxud Orzumand She'riyat". In *Suyganim – So'z, Suyanganim – So'z*, edited by Abdunabi Hamro, 166-179. Toshkent: Oydin Nashriyoti, 2022.

G'afurov, Ibrahim. *Qalbim Har Satrimda: Shoir Abduhamid Parda Ijodiga Chizgilar.* Toshkent: "Muharrir" Nashriyoti, 2010.

Hamdam, Ulug'bek. "Shoirlik – Havas, Shoirlik – Qismat". In *Suyganim – So'z, Suyanganim – So'z*, edited by Abdunabi Hamro, 147-162. Toshkent: Oydin Nashriyoti, 2022.

Hamro, Abdunabi. "So'zga Sajda". In *Suyganim – So'z, Suyanganim – So'z*, edited by Abdunabi Hamro, 19-28. Toshkent: Oydin Nashriyoti, 2022.

Karimov, Hakimjon. *Istiqlol Davri Nasri*. Toshkent: Zarqalam Nasriyot, 2007.

O'roqova, Nafosat. *Uslub Jilolori*. Toshkent: Risola Nashriyoti, 2008.

Ochilov, Ergash. "Muqaddas Dargoh Da'vati", for Önsöz to *Sohil Ohanglari*, by Abduhamid Parda, 3-8. Toshkent: Navro'z Nashriyoti, 2004.

Ochilov, Ergash, "Muqaddas Dargoh Da'vati", in *Suyganim – So'z, Suyanganim – So'z*, edited by Abdunabi Hamro, 211-212. Toshkent: Oydin Nashriyoti, 2022.

Oripov, Abdulla. "Parda ortidagi Parda". In *Suyganim – So'z, Suyanganim – So'z*, edited by Abdunabi Hamro, 4-18. Toshkent: Oydin Nashriyoti, 2022.

Parda, Abduhamid. *Chorlov*. Toshkent: Sharq Nashriyoti, 2008a.

Parda, Abduhamid. *Do'stnoma*. Toshkent: San'at Jurnali Nashriyoti, 2008b.

Parda, Abduhamid. *Sohil Ohanglari*. Toshkent: Navro'z Nashriyoti, 2004.

Saidkarimov, Erkin. "Murod Marrasi". In *Suyganim – So'z, Suyanganim – So'z*, edited by Abdunabi Hamro, 140-145. Toshkent: Oydin Nashriyoti, 2022.

İSTANBUL UNIVERSITY PRESS

Türkiyat Mecmuası
Journal of Turkology

Türkiyat Mecmuası
Journal of Turkology,
IUTURKIYAT 2025, 35 (1): 421–426

https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.1570647
Başvuru | Submitted 20.10.2024
Revizyon Talebi | Revision Requested 28.01.2025
Son Revizyon | Last Revision Received 09.02.2025
Kabul | Accepted 07.04.2025

Kitap Değerlendirmesi | Book Review

Açık Erişim | Open Access

Türkçenin Grafo Fonolojisine Dair: *Grafo Fonoloji [Ses-Yazı ve Çeviri Yazı Kuramları]*

On the Grapho Phonology of Turkish: *Grafo Fonoloji [Ses-Yazı ve Çeviri Yazı Kuramları]*

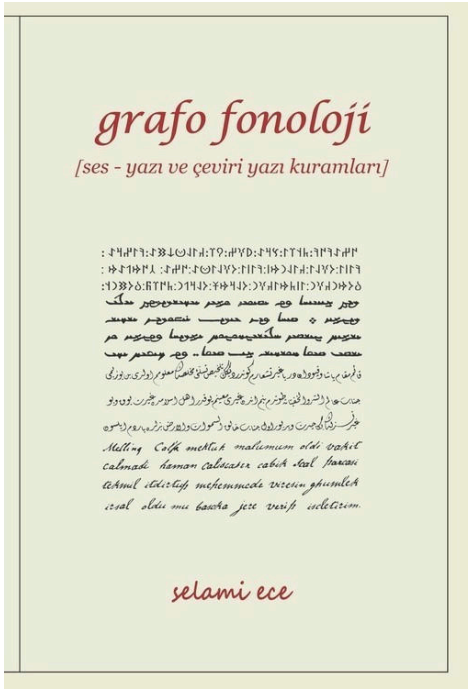
Mehmet Akif Gözitok [1]

[1] Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum, Türkiye

Selami Ece, Grafo Fonoloji [Ses-Yazı ve Çeviri Yazı Kuramları]. Erzurum: Eser Yayınları, 2024, 1010, ISBN: 978-625-00-1781-4

Anahtar Kelimeler Grafo Fonoloji · Transkripsiyon · Çeviri yazı · Latinizasyon · Türk Alfabeleri

Keywords Grapho Phonology · Transcription · Transliteration · Latinization · Turkish Alphabets

Atıf | Citation: Gözitok, Mehmet Akif, . "Mehmet Akif. On the Grapho Phonology of Turkish: Grafo Fonoloji [Ses-Yazı ve Çeviri Yazı Kuramları]. Review of the book Grafo Fonoloji, by Selami Ece". *Türkiyat Mecmuası–Journal of Turkology*, 35, 1 (2025): 421-426. https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.1570647

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

© 2025. Gözitok, M. A.

Sorumlu Yazar | Corresponding author: Mehmet Akif Gözitok makif.gozitok@erzurum.edu.tr

Önce söz vardı. Bu basit ama son derece derin anlamlar taşıyan cümle, mistik ve metafizik izahlara layık veçhesinin ötesinde, sözün yani kelimenin insanlık tarihindeki köklü yerine ve sözün yazıdan daha öncül oluşuna işaret eder. Nitekim insanoğlu, varoluşu boyunca düşünceleri ve duyguları önce sesle, yani sözle biçimlemiş ve sözü, toplulukları bir arada tutan güçlü bir bağ haline getirmiştir. Ancak söz, semavi oluşu yönüyle geçici ve kaybolmaya meyillidir. Bu noktada insanlar, sözü "uçup giden" bir şey olmaktan çıkarıp kalıcı ve zaman-mekân sınırlarını aşabilir kılabilmek için bir araç geliştirdiler: "Yazı". Sözün mücessem bir hâle bürünmesi anlamına gelen bu araç, insanlık tarihindeki en büyük adımların ilkidir.

Konuşulan dil her ne kadar tarih boyunca toplumlar arası etkileşimdeki en temel araç olsa da sesin geçiciliği, bilginin ve kültürün kalıcı olarak aktarılmasını zorlaştırmıştır. İşte bu noktada yazı, sesin ölümsüzleşmesini ve bilginin nesiller boyu taşınmasını sağlayan en güçlü araç hâline gelmiştir. Ancak bu süreç, basit bir dönüştürme işleminden çok daha karmaşıktır çünkü sesin yazıya dökülmesi, sözün fonolojik yapısıyla derin bir ilişki içerisindedir. Bu açıdan yazı, sözün zamansız bir biçimde varlığını sürdürmesini sağlarken aynı zamanda dilin ses yapısı olan fonoloji ile de sıkı bir bağ kurar. Fonoloji, bir dilin ses yapısını ve bu seslerin nasıl düzenlendiğini incelerken yazı ise bu seslerin semboller aracılığıyla somutlaştırılmasıdır. Sesin yazıya dökülmesi, dili ölümsüzleştirmekle kalmaz; aynı zamanda insan zihnindeki soyut düşünceleri somut bir biçime de büründürür. Bu süreç, her ne kadar sözden sonra gelen bir adım gibi görünse de yazı ve fonoloji arasındaki karşılıklı etkileşim, insan dilinin gelişiminde kritik bir öneme sahiptir.

Diğer taraftan dillerin büyüleyici dünyası, yalnızca konuşulan sözcüklerin tınısıyla değil, bu sözcüklerin yazılı formlarda aldığı estetik biçimle de insan zihninde yankı bulur. Yazı ve sesin buluştuğu noktada bir köprü kuran grafo fonoloji, dil bilimin en sofistike ve zengin alanlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir dilin derinlerinde yatan seslerin (fonemlerin), yazıya dökülerek somut bir semboller dizgesi (grafemler) aracılığıyla anlam kazanması, yüzyıllar boyunca dil bilimcilerin üzerinde durduğu en önemli konulardandır. Grafo fonoloji, en genel tanımıyla bu ses-grafem ilişkisini sistematik bir biçimde inceleyerek yazının ses yapısıyla nasıl etkileşime girdiğini anla(t)maya çalışır.[1] Harflerin ve sembollerin her biri kendi tarihi ve kültürel kökenine dayanarak bir dilin sesli varlığını nasıl temsil ettiğini; yazı ve sesin zaman içindeki evrimine nasıl yön verdiğini, dillerin yazı sistemleriyle ses sistemleri arasında kurulan bu bağın her zaman kusursuz bir yansıma olup olmadığını, farklı dilsel ve kültürel dinamiklerin bu ilişkide yer yer karmaşık örüntüler yaratıp yaratmadığını araştırır. Özellikle farklı yazı sistemlerinin kendine özgü kuralları, alfabeler arası geçiş süreçleri, fonolojik değişimlerin yazıya yansıması gibi konular, ses ve yazı arasındaki bu kadim ilişkiyi inceleyen grafo fonolojinin kapsamına giren konulardır.

Bilindiği üzere Türkçe, yazılı metinler üzerinden takip edilen 1300 yıllık tarihi boyunca Göktürk (Orhon), Soğd, Uygur, Mani, Brahmî, Nestûrî-Süryânî, Çin, Peçenek, Tibet, Passe-pa, Arap, Ermeni, İbrânî, Grek, Latin ve Kiril (Slav) alfabeleri olmak üzere 16 farklı alfabe kullanmıştır. Herhalde Türkçe kadar farklı alfabelerle yazılmış başka bir dile rastlanmaz. Bunda Türklerin diğer kavimlerle olan dinî, kültürel, ekonomik ve coğrafî münasebetlerinin etkili olduğu bilinmektedir. Türkçenin kullandığı bu alfabelerin dil ile uyumu sürekli olarak tartışılagelmiş bir konu olmasına rağmen, bugüne değin Türkçenin grafo fonolojisi hakkında yapılmış derli toplu ve bütüncül bir çalışma yoktur. Yapılan çalışmalar ya sadece bir dönemi ya da yalnızca birkaç eseri ele alıyordu. Fakat Prof. Dr. Selami Ece tarafından 2024 yılında yayımlanan *Grafo Fonoloji [Ses-Yazı ve Çeviri Yazı Kuramları]* isimli 1010 sayfalık hacimli kitapta, "Türk yazı tarihi kendi zaman ve mekânsal koordinatlar[ın]da[2] incelenmiş, alfabe değişikliğinden hâsıl olan okuma ve aktarma problemleri ve bu problemlere dair çözümler ortaya konmaya çalışılmıştır.". Bu açıdan çalışma "yazının insanlık tarihindeki yeri"ni belirledikten sonra "Göktürk, Uygur, Osmanlı (Doğu Türkçesi ve Batı Türkçesi tasnifiyle) ve Latin harfleri" dönemlerini grafo

[1] David Crystal, *A Dictionary of Linguistics and Phonetics* (Malden: Blackwell Publishing, 2008), 220.

[2] Doğrudan alıntılarda yer alan köşeli parantez içindeki eklemeler tarafımıza aittir.

fonolojik açıdan inceleyerek "filoloji başta olmak üzere metin merkezli çalışmalarda doğru okuma ve çeviri yazıya referans olabilecek bir eser sun[mayı]" amaçlamaktadır. Bu bütünlükçü perspektifi sebebiyle kitabın Türkçenin grafo fonolojisi alanında son derece önemli bir boşluğu doldurduğunu belirtmek gerekir.

Yazarının ifadesiyle "İnsanın varoluşundan itibaren yazının mevki[inin] ele alın[dığı]", "yazının resme istinat eden yönleri[nin] incelen[diği]" bu kitap, "Giriş"ten numaralandırılmak suretiyle "Türkçenin Runik Harfli Yazı Dönemi", "Uygur Harfli Yazı Dönemi", "Türkçenin Arap Harfli Yazı Dönemi" ve "Türkçenin Latin Harfli Yazı Dönemi" başlıklı dört bölüm ile "Sonuç", "Bibliyografya", "Kaynakça" ve "Terimler ve Anahtar Kelimeler İndeksi"nden oluşmaktadır.

Kitabın "Giriş" bölümü, okuyucuyu sonraki bölümlere hazırlayacak mahiyetteki "Yazının Grafiksel Evreleri" ve "Yazının Tarihi" başlıklarıyla yazının insanlık tarihindeki mevkiini kronolojik olarak tayinle başlamaktadır. Bu başlıkları müteakiben Arap, Fars ve Türk yazı sistemlerinin yanı sıra "Run (Gizem) Harflerinin Kökeni", "Runların Grafiksel Özelikleri" ve "Run Harflerinin Fonetik Yapısı" başlıkları ele alınmaktadır.

"Türkçenin Runik Harfli Yazı Dönemi" başlıklı birinci bölüm, eski Türk yazıtlarının tarihsel ve grafiksel/Runik özelliklerini; eski Türk yazı sistemindeki grafem-fonem ilişkisini, yazıtların harf-işaret kombinasyonunu ve imla tekniğini, kelimelerde blok teşkil eden hece işaretlerini ve ortak görevli bazı işaretlerin fonetik yükünü, ünsüz nöbetleşmesini, yazıtlar arasındaki imla farklılıklarını ve gramatikal değişkenleri yahut belirsizlikleri ele almaktadır. Yazar "Uygulama" alt başlığında ise Köl Tigin Yazıtı'nın D21 satırını merkeze alarak eklerin imlasındaki klişeleşmeyi, kökte ve ekte vokalin yazılıp yazılmama temayülünü uygulamalı olarak ortaya koymaktadır.

Kitabın en kısa bölümü olan "Uygur Harfli Yazı Dönemi" başlıklı ikinci bölüm, kök ve eklerin yazımında birbirlerine çok benzeyen Uygur ve Osmanlı Türkçesi dönemlerini mukayese etmektedir ve imla sistemi hemen hemen eş süremli olarak devam eden bu iki alfabenin grafo fonolojik müştereklerini ve farklılıklarını ortaya koymaktadır.

Selami Ece, kitabın en hacimli bölümü olan "Türkçenin Arap Harfli Yazı Dönemi" başlıklı üçüncü bölümü, dört alt başlığa ayırmıştır. Yazar, "Karahanlı Türkçesi ve Türk İmla Geleneği" alt başlığında, Karahanlı Türkçesi Dönemi eserleri *Kutadgu Bilig*, *Atebetü'l-Hakâyık* ve *Dîvânü Lugâti't-Türk*'ten hareketle dönemin imla ilkeleri üzerinde durmuş, daha önce yapılan çalışmalardaki çeviri yazı farklılıklarına dikkat çekerek birtakım orijinal okuma tekliflerinde bulunmuştur. Eserin "Doğu Türkçesinin İmlası ve Transkripsiyonu" başlıklı ikinci alt bölümünde Harezm Türkçesi, *Nehcü'l-Ferâdîs*, *Mukaddimetü'l-Edeb*, *Mu'înü'l-Mürîd*, *Hüsrev ü Şîrîn*, *Kısasü'l-Enbiyâ* ve *Mahzenü'l-Esrâr*; Kıpçak Türkçesi *Codex Cumanicus* ve *Kitâb-ı Mukaddime-i Ebu'l-Leysi's-Semerkandî*; Çağatay Türkçesi *Muhâkemetü'l-Lugateyn*, *Babür Dîvânı* ve *Lutfî Dîvânı* gibi eserler üzerinden değerlendirilerek dönemin imla kaideleri ortaya konulmuştur. "Batı Türkçesinin İmlası ve Transkripsiyonu" alt başlığında yazar, Osmanlı Türkçesindeki Arapça ve Farsça unsurları ayrıntılı bir şekilde anlattıktan sonra "Osmanlıca" alt başlığı altında farklı dönem, tür ve kategoriye ait 80 metinden hareketle özelde eserin genelde ise dönemin imla anlayışını karakterize eden imla özelliklerini tespit etmeye; imla ve telaffuz arasındaki ilişkiyi karakterize eden süreci belirlemeye çalışmıştır. Böylece "...farklı yüzyıllara ait harekesiz metinlerin ses sistemini temellendirme, çeviri yazısını konumlandırma ve dolayısıyla Türkiye Türkçesinin fonolojik ve morfolojik araştırmalarına katkıda bulunma[yı]" amaçlamıştır. Ece'nin bu maksatla "Osmanlıca Harekeli Metinler" alt başlığı altında Sultân Veled'in *Rebabnâme*'sinden Ahmedî'nin *İskendernâme*'sine; Evliyâ Çelebi'nin *Seyahatnâme*'sinden Zarîfî'nin *Pendnâme*'sine; Şemseddîn Sivasî'nin *Mevlid*'inden Şemseddîn Sâmî'nin *Orhun Abideleri*'ne kadar 13. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar Osmanlı Türkçesiyle kaleme alınmış 49 farklı metni kılı kırk yararcasına incelediği görülmektedir. Buna ek olarak yazar, Osmanlı Türkçesindeki söz ile yazı arasındaki mesafeyi tayin etmek üzere resmî veya gayriresmî bir görev ya da seyahat amacıyla Osmanlı coğrafyasında bulunmuş Avrupalıların Latin harfleriyle yazdıkları sözlükler, gramer kitapları, seya-

hat rehberleri ve mektuplardan ibaret çeviri yazı metinlerinden hemen hepsini incelemiş; çalışmaya bu eserlerden örnekler alarak "Arap alfabesinin delalet etmediği Türkçe vokal sistemine dair bazı boşlukları tayin ve telafi" etmeye çalışmıştır. Bu noktada 16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar uzanan bir devreyi temsil eden çeviri yazılı metinleri "Çeviri Yazı (Transkripsiyon) Metinleri" alt başlığı içinde değerlendirmiştir. Yine Andre Du Ryer, Giovanni Molino, Bernardo da Parigi, Jakab Nagy de Harsany, Francois à Mesgnien Meninski ve Sir James W. Redhouse'un sözlüklerine "Sözlükler" alt başlığında; Bergamalı Kadri Efendi, Filippo Argenti, Jean Baptiste Holdermann, Gulielmo Seamean, Francois à Mesgnien Meninski, Hieronymo Megisero, Par M. Viguier, Da Cosimo Comidas de Carbognano, Sir James W. Redhouse, Arthur Lumley Davids, Thomas Vaughan, Nassif Mallouf, Major Charles Boyd, William Burckhardt Barker, P. Samuel Catergian, Edwin Arnold, Frank Lawrence Hopkins, Captain C. F. Mackenzie, Charles Wells, Charles James Tarring, August Müller, Anton Tien ve V. H. Hagopian gibi müelliflerin gramer kitaplarına "Gramer Kitapları" alt başlığında müracaat etmiştir. Yazar ayrıca "İlk Yazılı Gramer Kitaplarına Göre Osmanlıcanın Kavaidi" alt başlığı altında harf inkılabına kadar yazılmış gramer kitaplarında imla ve telaffuz meselesinin nasıl değerlendirildiğini Ahmet Cevat Emre, Hüseyin Cahit, Midhat Sadullah (Sander), Abdullah Ramiz Paşa, Jean Deny ve Milan Adamoviç Ahmet Cevdet ve Fuat Paşaların kavaid eserlerinden hareketle belirlemiştir. Son olarak yazar "Hatice Sultan'ın Melling Kalfa'ya Mektupları" alt başlığında, Üçüncü Selim'in kız kardeşi Hatice Sultan'ın (1768-1822) Ortaköy ile Arnavutköy arasındaki sarayını ve sarayın tefrişatını yapan Fransız ressam ve mimar Antoine Ignace Melling (1763-1831) ile Latin harfli mektuplaşmalarını da derlemine eklemiştir. Tüm bu metinlerin tespiti, incelenmesi ve birbiriyle mukayesesi sonucunda yazar elde ettiği verileri "Latin Harflerine Kadar Türk Yazı Geleneği" alt başlığında özetlemiş; "Yazı ve Çeviri Yazıda Ortografik Uyum", "Arapça, Farsça ve Türkçenin Fonetik Koordinasyonu", "Osmanlıcanın İmla Kaideleri", "Transkripsiyon/Çeviri Yazı/Romanizasyon", "Transkripsiyonda Yöntem Tespiti", "Transkripsiyon/Çeviri Yazı İlkeleri" alt başlıklarında çalışma sonunda ulaştığı sonuçları ve önerilerini vermiştir.

Kitabın "Türkçenin Latin Harfli Yazı Dönemi" başlıklı dördüncü bölümü ise "Osmanlıcadan Latinceye Tarihi Sürecin Analizi" "Latin Harfleri ve Türkçenin Ses Sistemine Uyumu", "Yazının Söze Delaleti" ve "Çeviri Yazının Yazıya Delaleti" alt başlıklarından meydana gelmektedir.

Kitabın "Sonuç" bölümünde genel bir değerlendirme yapılmaktadır ve ardından gelen "Bibliyografya" bölümünde, sonraki çalışmalar için rehber niteliğinde geniş bir kaynakça verilmektedir. Ayrıntılı bir şekilde hazırlanan "Terimler ve Anahtar Kelimeler İndeksi" ile de eserden okuyucunun azamî istifade etmesi sağlanmıştır.

Esasında bu çalışmanın başlangıçtaki gayesi, transkripsiyon uygulama tekniklerinde kolektif bir anlayışla hareket edilememe problemine bir teklif sunmak iken yazar daha sonra problemin sırf bir işaretleme anlayışından ibaret olmadığını, yabancı bir metnin öncelikle imla tekniğinin bilinmesiyle ilgili bir mesele olduğunu fark etmiştir. Bu durum yazarın konuya daha geniş bir perspektiften bakmasını zaruri kılmıştır. Nitekim daha sonra çalışmanın konusu, genel manada insanın var oluşuyla başlayan yazı tarihini ve özelde ise Türklerin yazılı ilk metinleri olan Göktürk Anıtları Dönemi'nden günümüze kadar uzayan değişim ve gelişim dönemini kapsamaktadır. Selami Ece, Türkçenin yazı serüvenini bütüncül bir şekilde ortaya koyabilmeyi ve Türkçenin başlıca yazı sistemleri ve alfabelerinin kronolojik değişimlerini belirleyerek bunların ifadeye ne kadar delalet edebildiğini tespit edebilmeyi amaçladığı bu kitabında şu sorulara cevap aramaktadır:

- Dil, yazı sistemleri içerisinde kendini ne ölçüde ortaya koyabilir?
- Alfabe değişimlerinin getirdiği tabii ve kaçınılmaz problemler nelerdir?
- Farklı milletlerin alfabeleri arasında millî olanlar veya bir başka kültürden ithal edilmiş olanlar, yazının kökenine dair bize ne tür fikirler verir?
- Yazmak eylemi ile resmetmek eylemi arasındaki sınır nedir?

- Yazının resme istinat eden yönleri nelerdir?
- Yazı, alfabenin kümelenmesinden mi ibarettir?
- Yazan kişinin yazıya şifreledikleri, yazıya haricen yüklenmiş değerleri çözmeden doğru okunabilir mi? Bu bakımdan okur-yazarlıktan söz ederken acaba gerçekten okur-yazar mıyız?
- Ses ile yazı arasındaki eşleşmeyi farklı yazı sistemlerinden hareketle izah etmek mümkün mü?
- Çeviri yazı çalışmalarında ortak bir dil (uygulama biçimi) oluşturulabilir mi?
- Çeviri yazı uygulama farklılıkları metinleri tahrif eder mi?
- Türklerin, tarihin derinliklerinde kalmış sesini (ses sistemini/ses skalasını), imla üzerinden duymak ve duyurmak mümkün müdür?
- Bizlerin yazıya yüklediği ses değerleriyle, metnin yazıldığı dönemde yazıya yüklenen ses değerleri örtüşmekte midir?

Tüm bu sorulara aranan cevaplar sonucunda yazar, yazının sırf ses, çeviri yazının da sırf işaret olmadığı sonucuna varmış ve çalışmasının kapsamını petroglif yazı dönemine kadar genişlemiştir. Nitekim yazar, 8. yüzyıl öncesine uzanan Türk yazı tarihinin işaret sistemi değişse de imla tekniğinin bazı temel argümanlarla şekillendiğini tespit etmiştir. Bu sebeple yazar, eserinde teolojik ve pozitif bilimler ışığında yazının tarihini ortaya koymayı; piktografik ve ideografik yönleriyle Göktürk alfabesinin millî bir alfabe olduğunu göstermeyi; Uygur yazısıyla Türkçenin ifade imkânlarını araştırmayı; Arap harflerinin Doğu ve Batı Türkçesinde kullanım biçimini, yazım ilkelerini ortaya koymayı ve mukayese etmeyi; her iki sahanın (Doğu ve Batı Türkçesi) çeviri yazı çalışmalarını mukayese ederek uyumlu ve uyumsuz, gerekçeli ve gerekçesiz, bilimsel veya sübjektif yönlerini tanıtmayı ve çözüm teklifleri ortaya koymayı; çeviri yazı çalışmalarında bir ortak uygulama biçimi oluşturmayı; uygulama farklılıklarından kaynaklanan metin tahriflerini ortadan kaldırmaya yönelik çözümler üretmeyi; transkripsiyon (çeviri yazı) çalışmalarının ilkelerini tayin etmeyi; ses ile yazı arasındaki eşleşmeyi farklı yazı sistemlerinden hareketle izah etmeyi; genel ve özel manada yazma teorilerini belirlemeyi; Batılıların ve Şarkiyatçıların Türk alfabelerini kullanma biçimlerini inceleyerek yazıda görünen ve görünmeyen tarihsel sesleri tayin etmeyi; Latin harfleriyle yazma döneminde karşılaşılan ifade problemlerini ortadan kaldıracak çözümler ortaya koymayı amaçlamıştır.

Selami Ece'nin *Grafo Fonoloji [Ses-Yazı ve Çeviri Yazı Kuramları]* adlı eseri, Türk yazı dilinin gelişimi ve ses sistemleriyle olan ilişkisini ele alan kapsamlı ve yenilikçi bir çalışma olarak öne çıkmaktadır. Bu kitap, yalnızca Türk dilinin alfabe değişiklikleri sürecine dair önemli tespitlerde bulunmakla kalmıyor, aynı zamanda dilin yazıya aktarımında karşılaşılan zorlukları da detaylı bir şekilde analiz ediyor. Bu noktada Ece'nin en büyük başarısı, fonem-grafem ilişkisini merkeze alarak alfabe değişikliklerinin dilin anlam ve yapısal özelliklerine nasıl etki ettiğini derinlemesine incelemesidir. Eser, Türkçenin tarih boyunca kullandığı Göktürk, Uygur, Arap ve Latin alfabelerinin, dilin fonetik yapısına uygun hâle getirilme süreçlerini dikkat çekici bir titizlikle ele almaktadır. Özellikle, Arap alfabesinin Türkçeye uyarlanma sürecindeki harf değişiklikleri ve bu sürecin fonetik yansıması, kitabın güçlü ve özgün yönlerinden biridir.

Ece'nin çeviri yazı alanına getirdiği katkılar ve transkripsiyon sorunlarına yönelik geliştirdiği çözüm önerileri, kitabı sadece akademik çevreler için değil, dil bilimciler ve çeviri yazı ile ilgilenen tüm alanlar için de önemli bir kaynak hâline getiriyor. Osmanlı Dönemi transkripsiyon metinlerini derinlemesine inceleyerek yazı dilindeki dönüşümleri gözler önüne seren yazar, tarihsel ve dil bilimsel açıdan zengin bir perspektif sunuyor. Eserin bir diğer güçlü yönü, alfabe değişikliklerini yalnızca dil üzerindeki etkileriyle sınırlamayıp aynı zamanda kültürel ve toplumsal dönüşümlerdeki etkisiyle de kapsamlı bir şekilde ele almasıdır. Dilin yazıya dökülmesi sürecinde ortaya çıkan zorluklar, sadece teknik detaylar olarak kalmayıp dilin toplumsal rolüyle bağlantılı olarak da irdelenmektedir.

Sonuç olarak, *Grafo Fonoloji [Ses-Yazı ve Çeviri Yazı Kuramları]* isimli kitap hem Türk dilinin yazılı tarihine dair kapsamlı bir kaynak hem de dil bilimsel tartışmalara yeni bir bakış açısı getiren özgün bir çalışma olarak değerlendirilebilir. Selami Ece'nin metodolojik titizliği ve geniş perspektifi, eseri dil bilim ve yazı tarihine dair önemli bir referans noktası haline getiriyor.

Yazar Bilgileri / Author Details
Mehmet Akif Gözitok (Doç. Dr.)
[1] Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum, Türkiye
0000-0003-0197-3093 makif.gozitok@erzurum.edu.tr

Kaynakça | References

Crystal, David. *A Dictionary of Linguistics and Phonetics.* Malden: Blackwell Publishing, 2008.

Ece, Selami. *Grafo Fonoloji [Ses-Yazı ve Çeviri Yazı Kuramları].* Erzurum: Eser Yayınları, 2024.

İSTANBUL UNIVERSITY PRESS

Türkiyat Mecmuası
Journal of Turkology

Türkiyat Mecmuası
Journal of Turkology,
IUTURKIYAT 2025, 35 (1): 427–434

https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.1576479
Başvuru | Submitted 30.10.2024
Revizyon Talebi | Revision Requested 07.12.2024
Son Revizyon | Last Revision Received 07.12.2024
Kabul | Accepted 08.12.2024

Kitap Değerlendirmesi | Book Review

Açık Erişim | Open Access

Faruk Bilici'nin *"Napolyon'un Mısır'ı İşgali ve Osmanlı-Fransız Savaşı (1798-1802) Ortadoğu'nun Dönüm Noktası"* Adlı Eserinin Değerlendirmesi

Review of *"Napoleon's Occupation of Egypt and the Ottoman-French War (1798-1802) A Turning Point in the Middle East"* by Faruk Bilici

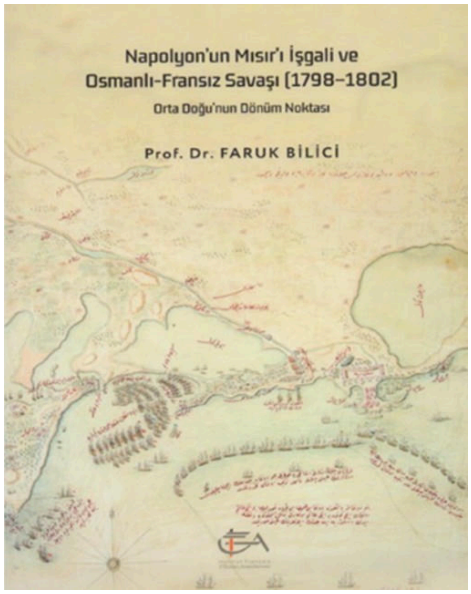
Özgür Yılmaz [1]

[1] Samsun Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, Samsun Türkiye

Faruk Bilici, Napolyon'un Mısır'ı İşgali ve Osmanlı-Fransız Savaşı (1798-1802) Ortadoğu'nun Dönüm Noktası, IFEA-Ege Yayınları, İstanbul 2023, XIV+236 s, ISBN: 9786258056419

Anahtar Kelimeler Napolyon · Mısır'ın İşgali · III. Selim · İkinci · Koalisyon · Osmanlı-Fransız Savaşı

Keywords Napoleon · Occupation of Egypt · Selim III · Second Coalition · Ottoman-French War

Atıf | Citation: Yılmaz, Özgür, . "Review of "Napoleon's Occupation of Egypt and the Ottoman-French War (1798-1802) A Turning Point in the Middle East" by Faruk Bilici". *Türkiyat Mecmuası–Journal of Turkology*, 35, 1 (2025): 427-434. https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.1576479

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

© 2025. Yılmaz, Ö.

Sorumlu Yazar | Corresponding author: Özgür Yılmaz ozgur.yilmaz@samsun.edu.tr

Uzun yıllardan beri Paris'te, Doğu Dilleri ve Medeniyetleri Enstitüsünde (INALCO) Osmanlı Araştırmaları ve Türk Tarihi kürsüsünde Osmanlı İmparatorluğu ve çağdaş Türkiye üzerine akademik çalışmalarını sürdürerek önemli çalışmalara imza atan Prof. Dr. Faruk Bilici çalışmalarını esas olarak İslam kurumları tarihi, 16-20. yüzyıl Fransa-Osmanlı ilişkileri ve Osmanlı Dönemi Mısır tarihi konularında yürütmektedir. Bilici son çalışmalarında Mısır üzerine odaklanarak Napolyon'un Mısır Seferi[1] ve Süveyş Kanalı'nın açılması[2] ile ilgili eserleri ile bu alana önemli katkılar sunmuştur.

Osmanlı-Fransız ilişkilerinde tarihsel bir kırılma noktası yaratarak Doğu Akdeniz'deki güç dengelerini değiştiren ve "Doğu Sorunu'nun" da başlangıcını teşkil eden Napolyon'un Mısır Seferi, yazarın girişte de ifade ettiği gibi Türk tarih yazımında yeterince incelenmiş bir konu değildir. Bugün konu ile ilgili araştırma yapmak isteyenlerin Türkçe literatürde başvurabilecekleri kaynaklar hâlen daha Enver Ziya Karal'ın[3] ve İsmail Soysal'ın[4] çalışmalarıdır. Bu çerçevede Bilici'nin 2017'de İskenderiye'yi merkeze alarak Mısır Seferi'ni ele aldığı çalışması bu eserin hareket noktasını oluşturması açısından önemli bir başlangıç olmuştur. Bilici, bu kez Türkçe olarak yayımladığı eserinde konuyu daha geniş bir pencereden ele alarak bu kez "işgal" olarak tarif ettiği Napolyon'un Mısır Seferi'ni işgalin öncesi, işgalin neden olduğu gelişmeler ve işgal sonrası süreç olmak üzere incelemeyi tercih etmiştir. Bu şekilde III. Selim'in iktidarındaki "en kritik dört yılın hikâyesini" Mısır'ın işgali çerçevesinde ortaya koymuştur.

Bilici'nin on bir ayrı bölüm olarak yapılandırdığı bu çalışmanın ilk üç bölümü işgal öncesi, takip eden beş bölüm işgal dönemi ve son üç bölüm de işgal sonrasına odaklanmaktadır. Bilici, eserin *Giriş* kısmında[5] öncelikle Türkiye'de, dünyanın en popüler liderlerinden biri olarak tarif ettiği Napolyon ile ilgili çalışmaların eksikliğine işaret ederek Mısır'ın işgalini konu alan bu eserin bu konuda *Napolyon ve Osmanlı İmparatorluğu* adlı müstakbel bir çalışmanın bir parçası olduğuna işaret etmektedir. Bilici, burada mevcut tarih yazımında Mısır'ın işgalinin Osmanlı kaynaklarının kullanılmak suretiyle Osmanlı siyaseti çerçevesinde ele alınıp sonuçlarının Türk ve dünya tarihçiliğine sunulmayarak konunun sadece Doğu Akdeniz'de Fransız-İngiliz rekabeti çerçevesinde bir Avrupa meselesi olarak ele alınmasını eleştirmektedir. Bu çerçevede çalışmanın, şimdiye kadar geçerli olan bu "tek taraflı bakış açısına" karşı yeni arşiv ve kaynaklar ışığında farklı bir bakış açısı getirme amacı ile hazırlandığını ve İskenderiye merkezli hazırlanan çalışmanın neticelerinin de bu çalışmanın gövdesini oluşturduğunu belirtmektedir. Devamında ise yazar, çalışmanın kaynakları hakkında bilgi vererek Türk tarih yazımında Mısır'ın işgalinin nasıl ele alındığını ortaya koymuş ve eserinin, "Mısır'ın işgalini Osmanlı cephesinden ele alarak ilgili çalışmalara yeni katkı yapma" amacı ile hazırladığını ifade etmiştir.[6]

18. Yüzyılda Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu adlı birinci bölümde[7] Bilici, ilk olarak 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin Mısır'daki merkezi idaresinin zayıflama sürecini ele alarak bunun sonuçlarına ve Osmanlı Devleti'nin Mısır'da kaybettiği otoriteyi tesis etmek üzere ortaya çıkan Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın 1786-1787 seferine odaklanmaktadır. Seferin kalıcı neticeler sağlamadığını belirten Bilici, Osmanlıların bu hamlesinin Mısır'da gözü olan Fransa açısından da önemli bir örnek olduğunu ve "Mısır'da kötü bir idare sergileyen

[1] Faruk Bilici, *L'expédition d'Égypte, Alexandrie et les Ottomans L'autre histoire* (Alexandrie: Centre d'Études Alexandrines, 2017); Bu eserin tanıtımı için ayrıca bk. Özgür Yılmaz. "Faruk Bilici'nin 'L'expédition d'Égypte, Alexandrie et les Ottomans L'autre histoire, Centre d'Études Alexandrines' Adlı Eserinin Değerlendirilmesi". *Belleten*, 83/296 (2019): 374-380.

[2] Faruk Bilici, *Le canal de Suez et l'Empire ottoman* (Paris: CNRS Éditions, 2019); Eserin Türkçesi için bk. Faruk Bilici, *Süveyş Kanalı ve Osmanlı İmparatorluğu*. çev. Alp Tümertekin (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2024).

[3] Enver Ziya Karal, *Fransa-Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu, 1798-1802* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1938).

[4] İsmail Soysal, *Fransız İhtilâli ve Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri*, 1789-1802 (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1964).

[5] Faruk Bilici, *Napolyon'un Mısır'ı İşgali ve Osmanlı-Fransız Savaşı (1798-1802) Ortadoğu'nun Dönüm Noktası* (İstanbul IFEA-Ege Yayınları, 2023), 1-7.

[6] Bilici, *Napolyon'un Mısır'ı İşgali*, 7.

[7] Bilici, 9-14.

Kölemenlere karşı olacak bir hareketin Fransa'nın işgaline de meşruiyet kaynağı olacağı" tespitinde bulunmaktadır.[8]

Bilici *Yüzyıllar İçinde Fransa'nın Mısır Tutkusu* başlıklı ikinci bölümde[9] Fransa'nın Mısır'a olan ilgisini ele alarak bu ilginin 18. yüzyıldan itibaren daha fazla karşılık bulmaya başlayan bir tasarı hâline gelmesine ve işgal fikrine evrilmesine odaklanmaktadır. Burada Bilici, bu dönüşümü Baron de Tott'un Mısır misyonu ve Volney'in düşünceleri ile ortaya koymuştur. Bir süre ihtilal rejiminin rafa kaldırdığı bu tasarının çok geçmeden yeniden yeşerdiğini belirten Bilici, işgal için uygun zamanın Avrupa'daki cephelerde gelişen Fransız zaferleri sonrasına denk geldiği tespitini yapmaktadır. Napolyon'un zihin dünyası ve bunu etkileyen unsurların ele aldığı kısımda Bilici, Napolyon'un İslam ile olan münasebeti ve bunu işgal döneminde nasıl bir jeopolitik araç olarak kullanmaya çalıştığı üzerinde durmakta ve bu bölümde son olarak pek bilinmeyen, Napolyon'un siyasi ve askeri beklentileri doğrultusunda İstanbul'a gelerek Osmanlı topçuluğunu modernize etmek konusundaki planlarına değinmektedir.[10]

Fransız Cumhuriyeti'nin Osmanlı İmparatorluğu Üzerindeki Tehdidi başlıklı üçüncü bölümde[11] yazar öncelikle Fransa'nın Mısır'ı işgale hazırlandığı sırada Osmanlıların gelişmeleri nasıl takip ettiğine odaklanmaktadır. Osmanlı Devleti'nin iç durumunun şu sıralarda tam bir karmaşa sergilediğinin altını çizen Bilici, Osmanlıların Mısır gibi uzak bir eyalette dost bir devletin saldırısını beklemediklerini ancak Campo-Formio Antlaşması sonrasında Adriyatik'teki yeni statükonun oluşturduğu tehlikeyi gerek Rus ve İngiliz elçileri gerekse de Mora Valisi vasıtasıyla takip ettiğini ve Osmanlıların yaklaşan tehlikenin farkında olduğunu Ahmet Atıf Efendi'nin III. Selim'e sunmuş olduğu bir layiha üzerinden ortaya koymaktadır.[12] Bu dönemde Paris'teki ilk ikamet elçisi Seyyid Ali Efendi'nin diplomatik herhangi bir tecrübesi olmasa da elindeki imkânlar dâhilinde gelişmeleri takip ederek İstanbul'u bilgilendirmeye çalıştığını belirten Bilici'nin Mısır'ı işgal söylentileri karşısında İstanbul'da buna karşı alınacak tedbirler konusundaki tespitleri oldukça ilginçtir. Buna göre Babıali, Mısır'a yönelik bir askerî hamlenin yakın zamanda kontrol altına alınan Memlûk beylerini rahatsız edeceğinden çekinmiş ve bu nedenle Ahmed Erîb Bey özel bir misyonla Mısır'a gönderilmiştir. Ancak oldukça geciken bu görev Ahmed Erîb Bey'in Fransızlara esir düşmesi ile yerine getirilemediği gibi Osmanlı diplomasisi bir türlü kabul edemediği işgal karşısında Mısır'da gerekli tedbirleri almaya da muvaffak olmamıştır.[13]

Bilici takip eden *Mısır'ın İşgali ve Osmanlılar* başlıklı bölümde[14] tıpkı İstanbul'da olduğu gibi Mısır'da da Fransızların bir işgalinin öngörülmediğini ve bu konudaki rahatlığı İskenderiye açıklarında demirleyen İngiliz donanmasının uyarıları üzerinden ortaya koyarak devamında Kahire'ye kadar uzanan Fransız işgalinin aşamalarına ve Napolyon'un Mısır'da kurduğu idari sisteme odaklanmaktadır. Yazar, III. Selim'in işgal karşısındaki tutumunu ise bizzat sultanın yazdığı şiirler üzerinden tahlil ederek Ahmet Vasıf Efendi'nin *Tesliyet-nâme*'si örneğinde Mısır'ın Fransızlar tarafından işgalinin nasıl algılandığını ortaya koymuştur. Bilici bu bölüme son olarak Fransız işgalinin en çok etkilediği iki önemli merkezin, İskenderiye[15] ve Kahire'nin işgal öncesindeki durumları hakkında bilgi vererek Napolyon'un işgal propagandasında sıkça dile getirilen "çöküş ve düşüş dönemi" söyleminin aksine bu iki şehrin 18. yüzyılda önemli bir gelişme gösterdiğini fakat

[8] Bilici, 12-14.

[9] Bilici, 15-31.

[10] Bilici, 23-31.

[11] Bilici, 33-48.

[12] Bilici, 33-37.

[13] Bilici, , 43-48.

[14] Bilici, 50-63.

[15] Bilici, İskenderiye'nin durumunu önceki çalışmasında daha detaylı bir şekilde ortaya koymuştur. Bk. Bilici, *L'expédition d'Égypte, Alexandrie et les Ottomans L'autre histoire*, 160-192.

yüzyılın sonlarında gelen siyasi ve ekonomik krizlerin Fransızları, durumları pek de iyi olmayan şehirler ile karşı karşıya bıraktığı tespitini yapmaktadır.[16]

Osmanlı-Fransız Savaşının Başlangıcı adlı beşinci bölümde[17] Bilici, Osmanlıların Fransızlara karşı harekete geçmelerinden önceki dönemi ele almaktadır. Bu dönem savaş için bir "hazırlık devresi" olarak önemli gelişmeler sonrasında olgunlaşmıştır. Öncelikle Ebukır'da Fransız donamasının İngilizler tarafından yok edilmesi sonrasında Osmanlılarda oluşan memnuniyeti dile getiren Bilici bunun Osmanlı-İngiliz yakınlaşmasına evrildiğini ve Fransızların Mısır'dan çıkarılmaları için değişik planların gündeme alındığını ortaya koymaktadır. Ancak bu süreçte İstanbul'da bir başka hesaplaşma daha yaşanmaktadır. Mısır'ın Fransızlar tarafından kolaylıkla işgal edilmesinin başkentte bir sorumlusunun arandığını belirten Bilici, faturanın Sadrazam İzzet Mehmed Paşa ve Şeyhülislam Dürrîzâde Seyyid Mehmed Arif Efendi'ye kesildiğini, bu hamle ile aynı zamanda Nizam-ı Cedid'e karşı olan muhalif kesimlerin de susturulmaya çalışıldığını ifade etmektedir. Bu zor süreci yürütmek üzere Yusuf Ziya Paşa'nın sadarete getirilmiş ve geriye ise seferin askerî ve mali kaynakları hazırlamak kadar kamuoyunu Fransızlara karşı savaşa hazırlaması kalmıştır. Bu konuyu Bilici, Fransa'ya karşı savaşı meşru hâle getiren Şeyhülislam Mustafa Aşir Efendi'nin fetvası ve "Fransa Beyannamesi" üzerinden ele almaktadır. Bu çabaların bir diğer ayağı ise Fransızlara karşı Osmanlı ve İslam dünyasının desteğini almak için savaşın "dinî ve ideolojik bir propaganda" ile desteklenmesiydi. Bu bağlamda yazar, Osmanlıların karşı propaganda faaliyetlerini Sultan III. Selim'in İslam dünyasına yönelik mektupları ve Hasan İzzeddin'in *Ziyaname* adlı eseri üzerinden incelemektedir. Bu bölümün son kısmında Bilici, Adriyatik'teki Fransız işgaline karşı müttefik Osmanlı-Rus donamasının operasyonlarını ele almaktadır. Bilici, Rusya'ya önemli kazanımlar sağlayan bu ittifakın Rusya'yı Akdeniz'deki güç dengelerinde önemli bir aktör hâline getirdiğini belirtmektedir.[18]

Osmanlı Orduları Mısır Yolunda adlı bir sonraki bölümde[19] Bilici öncelikli olarak işgalin Osmanlı topraklarında mukim Fransızlar üzerindeki etkilerine odaklanmakta ve önceleri sert olmayan tepkinin zamanla nasıl değiştiğini ele almaktadır. Bilici, Fransızlara karşı değişen atmosfer içinde Fransız Maslahatgüzarı Ruffin ve elçilik çalışanlarının Yedikule'ye hapsedilerek imparatorluktaki tüm Fransızların mal ve varlıklarına el konulduğunu ancak bu işlemlerin sorunları daha da büyütmemek için yargı organları vasıtası ile belli bir düzen içinde icra edildiğini ifade etmektedir Yazar takip eden kısımda ise bu kez Fransızlara karşı Mısır'a yapılacak olan seferin kim tarafından idare edileceği meselesine değinerek önce bu işin üstesinden gelemeyeceği kısa sürede anlaşılan İbrahim Paşa'nın seraskerlikten alınarak yerine Cezzar Ahmet Paşa'nın "zorunlu bir tercih" olarak geniş yetkiler ile atanması sürecini ele almaktadır.[20] Bu atama ile aslında bölgede büyük siyasi güç elde ederek bunu Memlûk İmparatorluğu'nu yeniden ihya etmek niyetinde olan Cezzar Ahmet Paşa'nın ve bölgeden elde edeceği güçle İstanbul'u fethetme planları yapan Napolyon'un projeleri Akka'da karşı karşıya gelmiştir. Yazar, bu kısımda Fransız işgalcilerin Akka'ya olan ilerleyişini ve buralarda yaptıkları katliamları ortaya koyduktan sonra Cezzar Ahmet Paşa'nın başarılı savunması ve değişen harici koşullar nedeniyle Fransız kuvvetlerinin Mısır'a dönüşlerine ilişkin değerlendirmeler yapmıştır.[21]

Fransız Ordusu Mısır'da Kuşatma Çemberinde başlığını taşıyan yedinci bölümde[22] Bilici, öncelikle Cezzar Ahmet Paşa'nın bölgede elde ettiği gücün Osmanlı hükümetinde ortaya çıkardığı tedirginliğe değinmiş ve

[16] Bilici, *Napolyon'un Mısır'ı İşgali*, 57-63.

[17] Bilici, 65-85.

[18] Bilici, *Napolyon'un Mısır'ı İşgali*, 79-85.

[19] Bilici, 88-105.

[20] Bilici, 87-99.

[21] Bilici, 99-105.

[22] Bilici, 107-126.

bu nedenle "*önünün kesilerek*" seraskerlikten alınması ve yerine Yusuf Ziya Paşa'nın atanmasını ele almıştır. Bilici burada Yusuf Ziya Paşa'nın kalabalık bir maiyet ile yola çıkmasını ele alırken Mısır'a karşı çıkılacak sefere imparatorluğun her tarafından gerekli desteğin sağlanamamış olduğunun da altını çizmiş ve özelikle Cezzar Ahmet Paşa ile Osmanlı merkezi yönetiminin birbirinden nasıl uzaklaşarak paşanın isyanına yol açtığı üzerinde durmuştur. Takip eden kısımda Bilici, Osmanlı donanmasının Napolyon'un Mısır'a dönmesinden önce harekete geçmesini ele almaktadır. Yazar burada Osmanlıların Seyyid Mustafa Paşa komutasındaki donanmanın gerekli hazırlıkları yapmakta geç kaldığını ancak yine de Ebukır'a yapılan çıkarma ile kalenin Fransızlardan alındığını belirtirken bunun çok kısa bir sevinç yarattığı üzerinde durmuştur. Zira Ebukır'a çıkan Osmanlı kuvvetleri hem sayı hem de nitelik açısından çok daha iyi konumda olan Fransız ordusu tarafından 25 Temmuz 1799'da Ebukır Savaşı'nda dağıtılmış ve Fransızlar açısından bu zafer Napolyon'a Fransa'ya dönme fırsatı sağlamıştır. Bu bağlamda Bilici, Mısır Seferi'nin ikinci dönemini başlatan bu yenilgisinin nedenlerini, ortaya çıkardığı yeni şartları ve Fransızlar ile Osmanlılar arasında başlayan müzakere sürecini ele almaktadır.[23]

Mısır'da Kléber Dönemi adlı takip eden ayrıntılı bölümde[24] Bilici, Napolyon'un Mısır'dan ayrılmasından sonra Fransızların Mısır'daki belirsiz durumlarına ve Kléber'in idaresine odaklanmaktadır. Bu süreçte Fransızlar müttefik Osmanlı-İngiliz donamasının Dimyat'a yaptığı çıkarma girişimini püskürtmüş ve Kölemen beyi Murad Bey'i mağlup etmiş olsalar da Fransızların Mısır'da çok uzun süre dayanamayacakları görülmeye başlanmıştı. Osmanlıların da çatışmanın uzamamasını tercih ettikleri bir ortamda müttefikler arasında ortaya çıkan güvensizlik üzerinde duran Bilici, bunu El Ariş'in geri alınması sonrasındaki gelişmeler üzerinden ortaya koymuştur. Bilici, İngiliz ve Rus müttefiklerine güvenmeyen Sultan Selim'in bu krizden olabildiğince az kayıpla çıkmak için aktif bir siyaset izlediğini ve mümkün mertebe Fransızların kan dökülmeden Mısır'ı tahliye etmelerini amaçladığı tespitini yapmaktadır. Bu maksatla taraflar arasında başlayan müzakerelerde Kléber mümkün mertebe zaman kazanmaya çalışsa da Yusuf Ziya Paşa'nın Ariş Kalesini Fransızlardan almasını "büyük bir başarı olarak" sunduğu tespitini yapan Bilici bunun bir neticesi olarak El Ariş Sözleşmesi'nin müzakere sürecini ve detaylarını ele almaktadır.[25] Osmanlılarla Fransızlar arasında Mısır'ın tahliyesi konusundaki sözleşmeye İngiltere'nin gösterdiği tepkinin Mısır'da savaşı yeniden başlatan başlıca etken olduğu tespitini yapan Bilici, Osmanlı ordusunun Matariye'deki (Héliopolis) Fransızlardan aldığı yenilginin detayları üzerinde durmaktadır. Bilici'ye göre Yusuf Ziya Paşa'nın konumuna etki etmeyen bu yenilginin sorumlusu olarak Mısır Valisi Nasuh Paşa görülmüş ve Nasuh Paşa'nın valiliği elinden alınarak sürgüne gönderilmiştir. Bilici bu bölümde son olarak yeniden başlayan savaş atmosferinde Kahire'de yeni bir isyanın ortaya çıkması, Fransızların Osmanlı gemilerine el koyması, taraflar arasında bitmeyen tahliye müzakerelerine ve Kléber'in Süleyman Halebî tarafından öldürülmesi ile ilgili detaylara değinmektedir.[26]

Kléber'in ölümü ve yerine Abdullah Menou'nun geçmesi Mısır'ın Fransız işgalinden çıkarılması için yeni bir dönem olarak kabul edilebilir. Bilici bu dönemi ele aldığı "*Mısır'ın Osmanlı-İngiliz Orduları Tarafından Geri Alınışı*" adlı bölümde[27] öncelikle Menou'nun Mısır'daki idari ve mali düzenlemelerine ve bunların yankılarına odaklanmaktadır. Menou'nun konumunu sağlamlaştırmaya çalıştığı bu ortamda tahliye müzakerelerinin de devam ettiğini belirten yazar, Menou'nun Sadrazam Yusuf Ziya Paşa ve Kaptanıderya Hüseyin Paşa arasındaki rekabetten istifade etmeye çalıştığı tespitini yapmaktadır. Ancak Avrupa'da siyasi dengelerin değiştiği, Rusya'nın koalisyondan çıktığı yeni şartlarda İngiltere ve Osmanlı Devleti, Fransa ile karşı karşıya

[23] Bilici, 124-126.

[24] Bilici, 127-157.

[25] Bilici, 129-137.

[26] Bilici, 153-157.

[27] Bilici, 159-183.

kalmıştır. Bu nedenle öncelik Fransızların Mısır'dan çıkarılmasıydı. Bu çerçevede Bilici, Fransızların Mısır'ı taliye etmelerine yol açan gelişmeleri sırasıyla ele alarak önce İngilizler ile Fransızlar arasında vuku bulan ve Fransız komuta kademesinde açtığı görüş ayrılıkları ve Fransızların mağlubiyeti nedeniyle Mısır Seferi'nin sonu olarak kabul edilen Canope (İskenderiye) Savaşı hakkında detayları vermektedir. Arkasından da İngiliz-Osmanlı müttefik güçlerinin Reşid ve Rahmâniye'nin Fransızlardan alışı, Kahire'nin yapılan sözleşme ile tahliye edilişi ve son olarak da açlık ve susuzluğun pençesinde İskenderiye'de sıkışan Menou'nun son çırpınışları ve İskenderiye'nin tahliye edilmesi ile ilgili gelişmeleri ele almaktadır. Yazar bu bölümü Mısır'daki bu zaferin Osmanlılar tarafından nasıl karşılandığını dönemin kaynaklarından ortaya koymanın yanında bu şekilde sona eren Mısır Seferi'nin yeni sorunlar başlatan bir meseleye dönüştüğü tespiti ile bitirmektedir.[28]

Osmanlılar İçin Yeni Mısır adlı onuncu bölümde[29] yazar Fransızların tahliyesi sonrası Mısır'ın durumunu ele almakta ve öncelikle Osmanlıların mali düzenlemelerini değerlendirmektedir. Bu süreçte kısa sürede Mısır'ın Osmanlı merkezî idaresine dâhil III. Selim'in askerî, siyasi ve diplomatik çabasına bağlayan Bilici, yeni şartlar altında Osmanlıların artık Mısır'da yalnız olmadığını ve İngiltere'nin bundan sonra Mısır'a müdahil bir güç hâline geldiğini belirtmektedir. Yazar burada İngilizlerin müdahalesini daha Fransızların işgal döneminde sorun olmaya başlayan ve Fransızlarla beraber hareket eden Memlûk beyleri üzerinden ortaya koymaya çalışmaktadır. Kethüda Osman Efendi'nin Memlûk beylerini etkisiz hale getirmek için Mısır'a gönderilmesinin bir "Osmanlı-İngiliz çatışmasına" dönüştüğü tespitini yapan Bilici, asıl meselenin İngilizlerin Mısır'da güçlü bir Osmanlı idaresine sıcak bakmamaları ve bu nedenle Mısır'dan çıkmak istememeleri olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda Bilici, Fransız işgal döneminin Mısır'da burjuvazi, ulema ve Arnavutlar olmak üzere yeni güç odakları ortaya çıkarmasından dolayı da Memlûk beylerinin eski gücünde olmadıkları tespitini yapmaktadır. Bu nedenle Osmanlı idaresi Mısır için bu dönemden itibaren "ideal bir vali" arayışına girmiş durumdaydı. Bilici bu bölümün son kısmında İskenderiye'nin durumunu ele alarak Osmanlıların İskenderiye'nin imarı için icra ettiği çalışmaları ele almaktadır. Bu iş ile görevlendirilen Ahmed Hurşid Paşa limanlar, kurumlar, ticaret ve zanaatın yeniden düzenlenmesi için bir program tasarlamış ve önemli çalışmalara imza atmıştı. Tüm bunları Fransızlar ve İngilizlerin Mısır'da yaptıklarını iyi şekilde analiz eden Küçük Hüseyin Paşa'nın Mısır'da etkili bir Osmanlı idaresi tesis etmek üzere yürüttüğü akıllı politikalara bağlı olarak ortaya çıktığını belirten Bilici, Hüseyin Paşa'nın 1803'teki ölümünün Mısır'daki önceliklerin değişmesine ve bölgenin yeniden kaosa teslim olmasına neden olduğu tespitini yapmaktadır.[30]

Osmanlı-Fransız Savaşı'nın Sonu adlı son bölümde[31] Bilici, Osmanlı-Fransız savaşının sona ermesi ve barış sürecine odaklanmaktadır. Bu kısımda öncelikle Avrupa'daki durumun barış için gerekli zemini oluşturduğunu belirten Bilici, nihai barış antlaşmasına giden sürecin adımları olarak 1801'de Londra'da imzalanan Fransız-İngiliz ön barış antlaşmasına, Seyyid Ali Efendi ile Talleyrand arasındaki ön antlaşmaya, daha sonra bunu Osmanlı Devleti'ne kabul ettirmek misyonu ile İstanbul'a gönderilen Sébastiani'nin misyonuna ve Paris ve Amiens'teki barış görüşmelerine değinmektedir. Bilici burada Fransızların bir oldubitti ile Osmanlıları bir barışa zorlamaya çalıştıklarından ancak İstanbul'daki Rus ve İngiliz elçilerinin buna karşı çıkmalarının süreci biraz daha uzattığından bahsederek Seyyid Ali Efendi'nin imza ettiği bu ön antlaşmanın kabul edilmemesinin onun oldukça düşük olan itibarını daha da azalttığını belirtmiş ve Amedi Galib Efendi'nin barış görüşmelerini müzakere etmek üzere ortaya çıkan Paris misyonunu ele almıştır. Amiens Antlaşması'nın imzalanması artık sıranın Osmanlı-Fransız barış antlaşmasına geldiğini göstermiş ve bu amaçla 25 Haziran 1802'de Osmanlı-Fransız barışı yeniden tesis edilmiştir. Bilici, bu barışın zaman zaman ortaya çıkan krizler dışında Osmanlı-

[28] Bilici, 179-183.

[29] Bilici, 187-197.

[30] Bilici, 197.

[31] Bilici, 199-207.

Fransız ilişkilerini I. Dünya Savaşı'na kadar devam edecek bir "sürekli barış" atmosferi ortaya çıkardığını belirtmiştir. Yazarın üzerinde durduğu asıl nokta ise Fransa'nın bu antlaşmadan Karadeniz'de ticaret ve seyrüsefer hakkının elde edilmesi gibi daha önemli ayrıcalıklar ile kârlı çıkmış olduğudur. Bilici bu bölümde son olarak Osmanlı-Fransız münasebetlerinde restorasyon dönemi olarak ifade edilebilecek Mareşal Brune'ün misyonuna ve bu dönemde her iki tarafı uzun süre meşgul eden Mısır Seferi sırasında mağdur olan Fransızlar ve işgal bölgelerindeki Osmanlı tebaasının zararlarının tanzimi için kurulan komisyon hakkında değerlendirmeler yapmıştır.[32]

Bilici *Sonuç* kısmında[33] amaçları ve sınırları belli olmayan Napolyon'un bu askerî harekâtının önceleri hesaplanmayan gelişmelere, özellikle de Avrupa siyasetinin dikkatini Doğu Akdeniz'e çevirmesine neden olduğu üzerinde durmuştur. Öyle ki İngiltere'yi zayıflatmak için Fransızların tasarladığı bu sefer bu ülkeyi Mısır'da ve Doğu Akdeniz'de daha etkin bir aktör hâline getirmiştir. Napolyon kişisel olarak Mısır Seferi'nden "bireysel bir zafer" elde etse de aynı şey Fransa için geçerli olmamış ve İslam dünyasının Fransa'yla olan ilişkilerinde kalıcı bir etki yapmıştır. Bilici asıl önemli tesirlerin ise Osmanlı İmparatorluğu'nun ve genel olarak Orta Doğu'nun siyasi, sosyal ve ekonomik dengesinde görüldüğünü; seferin III. Selim'in başlatmış olduğu reform sürecini sekteye uğrattığını ve Fransa'nın Osmanlı ülkesindeki itibarına onarılmaz yaralar açtığını vurgulamaktadır. Bilici'nin ifadesiyle "Mısır'ı eski Mısır olmaktan çıkaran" bu seferin bir diğer sonucu ise "Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflamasının hızlanması ve diğer büyük güçlere olan bağımlılığının artması"dır. Zira sefer, halife sultanın Arap ve Müslüman dünyadaki itibarını zedelemiş, onu en büyük düşmanları ile ittifaka zorlamıştır.[34] Bilici askerî kapasite açısından Mısır'daki Osmanlı mağlubiyetlerini askerî reformlarının henüz tamamlanamamış olmasına ve Osmanlıların, Fransızlara karşı her bakımdan yetersiz bir güçle karşı koymaya çalışmalarına bağlamaktadır. Yazar Mısır Seferi'nin bilimsel neticelerini de ele alarak sefer döneminde elde edilen bilgilerin Osmanlılar tarafından dikkate alınmadığını Ahmed Cevdet Paşa'nın yaklaşımı üzerinden ortaya koymaya çalışmaktadır.[35]

Genel olarak değerlendirildiğinde Bilici'nin çalışmasını kıymetli yapan en önemli husus ise onun bir taraftan Osmanlı, diğer taraftan da Fransız arşiv belgeleri üzerinden savaş dönemindeki gelişmeleri ayrıntılı bir şekilde ortaya koymuş olmasıdır. Bunun yanında döneme tanıklık edenlerin hatıratlarından ise arşiv belgelerini tamamlayıcı kaynaklar olarak istifade edilmiştir. Diğer yandan Bilici, Osmanlı arşivlerinden çıkan haritaları yeniden çizmiş ve ilgili açıklamaları Latin harflerine aktararak bu önemli görselleri okuyucuların daha iyi anlamasına imkân sağlamıştır. Yazarın İskenderiye'yi merkeze aldığı bir önceki çalışmasındaki verileri çokça kullandığı ancak Türkçe çıkan bu yeni ve geniş kapsamlı çalışması ile III. Selim Dönemi'nin en kritik dört yılının hikâyesini farklı bir pencereden ortaya koyduğu görülmektedir. Bu bağlamda eser Osmanlı-Fransız münasebetlerindeki kriz döneminin bir monografisi olduğu kadar orduların hazırlıkları, savaş planları, hareketleri ve savaşların detaylarını aktarması itibarıyla da "Osmanlı askerî tarihine" Mısır'ın işgali teması ile önemli katkılar sunmaktadır. Yazarın eserin sonuna eklediği "zaman dizini" ile 1797-1803 Mısır krizi süresince önemli gelişmeleri Osmanlılar-müttefikleri ve Fransa açısından karşılaştırmalı olarak göstermiş ve bu şekilde süreci özet bir biçimde ortaya koymuştur. Sonuç itibarıyla Faruk Bilici'nin yerel ve bölgesel aktörlerin rolünü de dikkate alan çalışması Mısır'ın işgaline dair Batı tarih yazımında ihmal edilen "Osmanlı tarafının" işgal karşısında gösterdiği diplomatik, askerî ve ideolojik tepkiyi bizzat Osmanlı kaynakları üzerinden inceleyerek seferin Doğu Akdeniz'deki güç dengelerine, Osmanlı Fransız münasebetlerine ve Mısır'a olan etkisine yeni bir yorum getirmektedir.

[32] Bilici, 206-207.

[33] Bilici, 207-210.

[34] Bilici, 208-209.

[35] Bilici, 209-210.

Yazar Bilgileri / Author Details
Özgür Yılmaz (Prof. Dr.)
[1] Samsun Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, Samsun Türkiye
0000-0002-1970-2315 ozgur.yilmaz@samsun.edu.tr

Kaynakça | References

Bilici, Faruk. *L'expédition d'Égypte, Alexandrie et les Ottomans L'autre histoire.* Alexandrie: Centre d'Études Alexandrines, 2017.

Bilici, Faruk. *Le canal de Suez et l'Empire ottoman*. Paris: CNRS Éditions, 2019.

Bilici, Faruk. *Süveyş Kanalı ve Osmanlı İmparatorluğu*. çev. Alp Tümertekin. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2024.

Karal, Enver Ziya. *Fransa-Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu, 1798-1802.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1938.

Soysal, İsmail. *Fransız İhtilâli ve Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri*. 1789-1802, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi,1964.

Yılmaz, Özgür. "Faruk Bilici'nin 'L'expédition d'Égypte, Alexandrie et les Ottomans L'autre histoire, Centre d'Études Alexandrines' Adlı Eserinin Değerlendirilmesi", *Belleten* 83/296 (2019): 374-380.